ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УРСР

КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСТЬ

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

В ДВАДЦЯТИ ШЕСТИ ТОМАХ

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР

КИЇВ — 1972

ІСТОРІЯ МІСТ І СІЛ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСТЬ

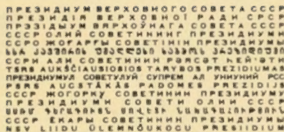
ГОЛОВНА РЕДАКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ
АН УРСР

ХАРКІВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА
ім. М. В. ФРУНЗЕ

1—6—4
М—72—374

ГРАМОТА

Президиум Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик

за большие успехи, достигнутые трудящимися Кировоградской области Украинской ССР в увеличении производства зерна, сахарной свеклы, мяса, молока и других сельскохозяйственных продуктов, за успешное выполнение социалистических обязательств по продаже государству в 1958 году 46,3 миллиона пудов хлеба, Указом от 14 ноября 1958 года наградил Кировоградскую область Украинской ССР

ОРДЕНОМ ЛЕНИНА

Председатель Президиума Верховного Совета СССР К. Ворошилов

Секретарь Президиума Верховного Совета СССР М. Георгадзе

МОСКВА—КРЕМЛЬ 24 ноября 1958 г.

Мітинг у Кіровограді
з нагоди нагородження області
орденом Леніна. 1959 р.

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ ТОМУ

Йдучи назустріч всенародному святу — 50-річчю утворення Союзу РСР, спираючись на повсякденну допомогу всіх братніх народів Радянської країни, трудівники Кіровоградської області примножують свої зусилля для здійснення величних завдань, визначених програмою Комуністичної партії, XXIV з'їздом КПРС. Орденоносна Кіровоградщина — степова перлина Радянської України. Багатий цей край на родючі землі, невичерпні надра й на працьовитих людей, які під керівництвом Комуністичної партії перетворили його на край сучасної промисловості й високорозвинутого сільського господарства, передової соціалістичної культури.

В області успішно розвиваються гірничодобувна, паливна й машинобудівна, електроенергетична, хімічна, радіо- і електромашинобудівна, легка й харчова галузі промисловості, кольорова металургія й виробництво підйомно-транспортного устаткування.

Кіровоградський ордена Трудового Червоного Прапора завод «Червона зірка» — одне з найбільших підприємств країни по випуску посівних машин. Республіканською буровугільною кочегаркою став Олександрійський басейн. В області працюють одна з найбільших на Дніпровському каскаді Кременчуцька гідроелектростанція ім. 50-річчя Жовтня та найбільший на Україні Власівський завод залізобетонних конструкцій і виробів.

Широкі чорноземні лани Кіровоградщини по праву вважаються найбагатшими в республіці. Щедро родить на них пшениця — провідна зернова культура колгоспів і радгоспів області й кукурудза, цукрові буряки й соняшник. Все вагомішим стає коровай кіровоградських хліборобів.

Рік у рік красивішими стають міста і села краю, зростає добробут їхніх жителів. Значних успіхів досягнуто в піднесенні освітнього та культурного рівня трудящих.

Про звершення і здобутки, досягнуті під зорею Радянської влади, під мудрим керівництвом ленінської партії, йдеться в цій книзі, що є складовою частиною багатотомного видання «Історії міст і сіл Української РСР». У збиранні матеріалів і написанні тому найактивнішу участь узяли широкі кола громадськості: викладачі вищих навчальних закладів і вчителі, журналісти й партійні, радянські,

комсомольські та профспілкові працівники, старі більшовики й ветерани праці та громадянської й Великої Вітчизняної воєн, краєзнавці та працівники архівів, музеїв і культосвітніх закладів — всього понад 8 тис. чоловік. Над книгою працювали обласна, 23 міські й районні редакційні комісії та 355 робочих груп. Безпосереднє керівництво їхньою діяльністю здійснювала Головна редакційна колегія. Науково-методичну допомогу колективові авторів та обласній редколегії подавав Інститут історії АН УРСР. Наукове редагування та видання тому здійснила Головна редакція Української Радянської Енциклопедії АН УРСР.

У томі на науковій основі висвітлено історію заселення й господарського освоєння краю спільними зусиллями українського і російського трудового селянства, запорізьких козаків, ремісників і всіх інших поселенців — представників різних народів. Разом проклавши тут перші борозни на віковічній цілині степу, вони збудували житла, хутори, села і слободи. Братерське єднання трудящих міцніло й у битвах з експлуататорами-поміщиками, капіталістами, чужоземними поневолювачами — в боротьбі за соціальне й національне визволення.

Автори книги показали закономірності й особливості соціально-економічного розвитку краю, проаналізували головні етапи й форми боротьби трудящих мас проти експлуататорів в умовах феодалізму й капіталізму, розкрили причини обезземелення селян, процес зростання сільського пролетаріату, виникнення робочих ринків у краї, на що свого часу звертав увагу В. І. Ленін.

На основі документальних матеріалів показано єдність і спільність класових інтересів трудящих усіх національностей, насамперед українців та росіян. Особливе місце відведено в нарисах історії виникнення й розвитку соціал-демократичних груп та організацій у містах і селах, участі робітничого класу й трудящого селянства в боротьбі проти царизму й капіталізму.

Залучення нових архівних джерел дало змогу всебічно дослідити питання боротьби за владу Рад на Кіровоградщині. У класових боях Великої Жовтневої соціалістичної революції й громадянської війни зміцнювалося інтернаціональне братерство трудящих. Вперше широко відтворено й узагальнено історію партизанського руху проти інтервентів і білогвардійців у 1918—1920 рр. В літопису області назавжди залишилися імена учасників Канізького повстання 1918 року проти австро-німецьких окупантів, імена солдатів революційних полків з Росії й Прибалтики, а також імена бійців-інтернаціоналістів, які боролися тут за владу Рад і своєю кров'ю густо полили кіровоградську землю.

Вивчення багатьох документальних матеріалів допомогло авторам переконливо показати, що тільки Комуністична партія могла згуртувати трудящих країни в єдине інтернаціональне братство й спрямувати їхні зусилля на створення нового суспільства, на побудову соціалізму і комунізму.

Вагомий вклад внесли трудящі області у здійснення ленінських планів індустріалізації країни й колективізації сільського господарства, в розв'язання завдань культурної революції. В роки колективізації Кіровоградщина була зразково-показовим округом на Україні.

У книзі показано, як у ході соціалістичного й комуністичного будівництва неухильно зростав політичний і культурний рівень трудящих, підвищувалася їхня громадська активність, зміцнювалася солідарність з трудящими інших союзних республік і зарубіжних країн. Багато сторінок цього тому присвячено нашим землякам — мужнім захисникам рідної землі, які в єдиному строю народів СРСР у грізні роки Великої Вітчизняної війни на фронті і в тилу, в партизанських загонах і в підпіллі відстоювали честь, свободу і незалежність своєї соціалістичної Вітчизни. 135 із них стали Героями Радянського Союзу, 27 — повними кавалерами ордена Слави. На багатьох прикладах у книзі розкривається вклад трудівників області у відродження народного господарства, зруйнованого фашистами, величезна допомога Кіровоградщині всіх союзних республік у розв'язанні цього складного завдання.

Історія міст і сіл Кіровоградської області—ще одне яскраве свідчення всеперемагаючого торжества марксистсько-ленінської теорії та ідеології, вирішального значення для успіху комуністичного будівництва керівної й спрямовуючої ролі Комуністичної партії, втілення в життя ленінських заповітів і мудрих накреслень партії та уряду.

Методологічною основою написання історії міст і сіл Кіровоградщини стали твори основоположників марксизму-ленінізму, рішення партійних з'їздів та пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України. Під час роботи над книгою автори враховували, що територія сучасної області включає значну частину колишніх Херсонської, Подільської, Київської і Катеринославської губерній. Їм довелося досліджувати й узагальнювати документи з фондів Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, архіву Інституту історії партії ЦК КП України, Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів державної влади та органів державного управління СРСР, Центрального державного архіву Жовтневої революції й соціалістичного будівництва УРСР, Центрального державного історичного архіву СРСР, Центрального державного архіву Радянської Армії, Центрального державного історичного архіву УРСР у Києві, Центрального державного військово-історичного архіву СРСР, архівів Кіровоградського, Київського, Одеського, Миколаївського і Дніпропетровського обкомів партії, Кіровоградського, Київського, Миколаївського, Херсонського, Хмельницького, Дніпропетровського, Полтавського, Вінницького й Черкаського обласних державних архівів, Книжкової палати УРСР, районних архівів області, статистичні видання, місцеву пресу, твори літератури й мистецтва, спогади ветеранів партії, революції, громадянської та Великої Вітчизняної воєн, поточні архіви промислових підприємств, колгоспів і радгоспів, документи народних музеїв, а також архіви управлінь і відділів радянських органів Кіровоградської області. Велику допомогу авторському колективові у виявленні та опрацюванні історичних документів подали працівники Кіровоградської обласної бібліотеки ім. Н. К. Крупської й Одеської державної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького, викладачі кафедр історії СРСР і історії УРСР Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова.

Редакційна колегія висловлює глибоку подяку всім, хто брав участь у створенні цієї книги, і сподівається, що вона сприятиме вихованню трудящих, насамперед молоді, на славних революційних, бойових і трудових традиціях, допомагатиме краще взнати історію краю, славні діла його трудівників, які в єдиній дружній сім'ї народів СРСР будують комунізм.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ТОМУ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ за КІЛЬКІСТЮ ЖИТЕЛІВ

КІРОВОГРАД	Міста з населенням 100 000–300 000 чол.
СВІТЛОВОДСЬК	Міста з населенням 30 000–100 000 чол.
Новоукраїнка	Міста з населенням 10 000–30 000 чол.
Ананьів	Міста з населенням до 10 000 чол.
Ульяновка	Селища міського типу з населенням понад 10 000 чол.
Новгородка	Селища міського типу з населенням до 10 000 чол.
Каніж	Села

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ за АДМІНІСТРАТИВНИМ ЗНАЧЕННЯМ

- Центр області
- Центри районів
- Інші населені пункти

МАСШТАБ

20 0 20 40 60 км

КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСТЬ

Кіровоградська область розташована на Правобережжі України, в південній частині Придніпровської височини, у межиріччі Дніпра та Південного Бугу. На півночі вона межує з Черкаською, на північному сході — з Полтавською, на сході й південному сході — з Дніпропетровською, на півдні — з Миколаївською, на південному заході — з Одеською, на заході — з Вінницькою областями Української РСР.

Територія області — 24,6 тис. кв. км (4,1 проц. всієї території республіки). Населення — 1265,5 тис. чоловік (2,7 проц. жителів УРСР). Густота населення — 51,4 чоловіка на квадратний кілометр. Переважають українці — 88,8 проц., решта — росіяни, білоруси, болгари, молдавани та представники інших національностей. У містах проживає 45 проц., у селах — 55 проц. населення.

В області — 21 район, 1268 населених пунктів, у т. ч. 11 міст, із них 4 — обласного підпорядкування, 24 селища міського типу і 1233 сільських населених пунктів, підпорядкованих 24 селищним і 315 сільським Радам.

На північному сході територію Кіровоградщини омивають води дніпровських водосховищ, утворених греблями Дніпродзержинської та Кременчуцької ГЕС. Найзначнішими притоками Дніпра, які течуть тут, є річки Інгулець, Тясьмин і Цибульник. Західну частину області перерізає Південний Буг. Найбільшими його притоками є Інгул та Синюха з Великою Виссю, Чорним і Сухим Ташликами, а також Ятранню.

Ліси займають 5,4 проц. території області. Зустрічаються великі лісові масиви (Чорний, Вільхуватський, Галочанський, Нерубайський тощо). Є кілька лісових розсадників, парків і дендропарків. Серед них — дендропарки в Долинському районі «Веселі Боковеньки» та в смт Онуфріївці.

Область займає перше місце на Україні за запасами і видобутком бурого вугілля. Є також значні поклади горючих сланців, торфу, залізної руди, нікелю, графіту, високоякісних гранітів, гнейсів, амфіболітів, будівельного каменю, вогнетривкої та червоно-бурої глини тощо.

- Поселення доби палеоліту
- Поселення доби неоліту
- Могильник доби неоліту
- Поселення трипільської культури
- Кургани трипільської культури
- Могильник доби міді
- Поселення доби бронзи
- Кургани доби бронзи
- Скарби бронзових знарядь доби бронзи
- Майстерня крем'яних знарядь доби бронзи
- Передскіфські городища і поселення
- Поселення скіфських часів
- Кургани скіфських часів
- Кам'яні скіфські стели
- Кургани з сарматськими похованнями
- Скарби римських монет
- Ранньослов'янські поселення черняхівської культури
- Могильники черняхівської культури
- Металургійний центр 6-7 ст.
- Ранньослов'янські поселення 7-8 ст.
- Поховання князя 8 ст.
- Поселення давньоруських часів
- Кургани давньоруських часів
- Кургани кочовиків 11-13 ст.
- Кам'яна баба кочовиків 11-13 ст.
- Ковальська майстерня 14-15 ст.

Заселення території області почалося в добу палеоліту. Тут виявлено близько 10 пам'яток того часу, серед яких три стоянки первісних мисливців (поблизу с. Володимирівки Новоархангельського району), що існували приблизно 20—15 тис. років тому[1].

В добу неоліту (VI—III тисячоліття до н. е.), коли від збиральництва і мисливства людина починає переходити до землеробства й скотарства, територію теперішньої Кіровоградщини заселяли дві групи племен. У її північно-східній частині в V—IV тисячоліттях до н. е. проживали мисливці та рибалки, які переходили до скотарства. Їх поселення виявлено біля Великої Андрусівки Світловодського, Успенки та Деріївки Онуфріївського районів. Відомою археологічною пам'яткою

[1] Археологічні пам'ятки УРСР, т. 2. К., 1949, стор. 284.

цього часу є могильник, досліджений у с. Деріївці[1]. Південно-західну частину області уже в VI—V тисячоліттях до. н. е. освоїли найдавніші в Європі землероби. Залишки їхніх поселень досліджували поблизу Сабатинівки Ульяновського, Жакчика та Березівки Гайворонського районів. На цій же території в добу міді (IV—III тисячоліття до н. е.) жили й нащадки найдавніших землеробів— племена трипільської культури[2]. Поблизу Сабатинівки та Гайворона виявлено трипільські поселення, що датуються IV тисячоліттям до. н. е. В с. Володимирівці Новоархангельського району досліджено велике поселення цього часу, на якому виявлено понад 200 наземних жител та знайдено глиняну модель житла. На підставі цих матеріалів радянські археологи вперше здійснили реконструкцію житла трипільських племен[3].

Територія області, зокрема її північна та східна частини, входила до складу земель, на яких ще за доби бронзи (кінець III — початок I тисячоліття до н. е.) почало формуватися основне ядро протослов'янських племен. У Новоархангельському, Новомиргородському, Світловодському, Онуфріївському та ін. районах виявлено і досліджено близько 100 курганних могильників і поселень. Мешканцями цих поселень, як вважають багато вчених, були прапредки східних слов'ян. У південно-східній частині області в цей час кочували скотарі, прийшлі зі степу та Лівобережної України.

Поблизу сіл Добрянки Вільшанського, Журавлинки Голованівського і Орлового Новоархангельського районів знайдено скарби бронзових знарядь праці та зливків бронзи, які засвідчують місцевий характер ливарства і появу перших ознак майнової нерівності. Процес майнового розшарування посилився в зв'язку з появою у VIII та на початку VII ст. до н. е. в східній Наддніпрянщині заліза, з якого місцеве населення почало виготовляти знаряддя праці і зброю. На території Кіровоградщини, зокрема в північно-східній її частині, відомо близько 20 поселень т. зв. чорноліської культури (X — початок VII ст. до н. е.), що в матеріальних пам'ятках зафіксувала перехід від доби бронзи до заліза. Саме тоді з'являються перші укріплення — городища. З них найкраще досліджені — на горі Московці біля Світловодська, на місці колишнього розташування села Калантаєвого Світловодського району та Чорноліське поблизу Богданівки Знам'янського району, виявлене 1949 року. Це городище й дало назву археологічній культурі.

У VII ст. до н. е. в причорноморські степи зі сходу прийшли кочові племена скіфів, що принесли з собою своєрідну культуру. Скіфи очолили перше державне утворення в Придніпров'ї. На цей час, тобто в добу раннього заліза (VII—III ст. до. н. е.), територія сучасної області в основному була заселена землеробськими племенами, відомими у давньогрецького історика Геродота під назвою скіфів-орачів.

Ще в 1763 році біля с. Кучерівки Знам'янського району розкопано перший на території краю ранньоскіфський курган VII — початку VI ст. до н. е., т. зв. Литу (Мельгуновську) Могилу, в якому був похований представник панівної скіфської верхівки. При ньому знайдено меч із золотим окуттям, золоту діадему, 17 масивних золотих прикрас тощо. Важливі матеріали для характеристики тогочасного суспільства здобуто при розкопках курганів поблизу сіл Капітанівки, Оситняжки, Турії, Защити Новомиргородського та Омельника Онуфріївського районів. В обласному державному музеї зберігається найбільша на Україні колекція унікальних скіфських статуй VI—V ст. до н. е., знайдених на території Кіровоградщини.

Відчутних ударів скіфській державі в II ст. до н. е. завдали сармати. Їх окремі поховання виявлені

Жіночі статуетки з глини III тисячоліття до н. е., знайдені на поселенні трипільської культури біля с. Підвисокого Новоархангельського району.

[1] Д. Я. Телегін. Дніпро-донецька культура. К., 1968, стор. 83, 89—91.
[2] Археологія Української РСР, т. 1. К., 1971, стор. 149.
[3] Материалы и исследования по археологии СССР, № 10. М.—Л., 1949, стор. 79—108.

Бронзовий навершник із дзвіночками (V ст. до н. е.), викопаний у с. Защиті Новомиргородського району.

у Світловодському, Компаніївському та ін. районах. У I тисячолітті н. е. територія сучасної Кіровоградщини була заселена землеробськими племенами східних слов'ян. В області відомо понад 50 ранньослов'янських пам'яток черняхівської культури[1]. В Ульяновському районі на могильнику в Даниловій Балці розкопано кілька поховань, поблизу Сабатинівки — млинарну споруду, а на поселенні в с. Турії Новомиргородського району досліджено дворище, що складалося з житла, комори і клуні. На околицях Успенки, Куцеволівки та Деріївки Онуфріївського району, Кам'янечого Новоархангельського району виявлено також ранньослов'янські поселення VI—VIII ст. н. е., а поблизу Солгутового Гайворонського району досліджено ранньослов'янський металургійний центр VI—VII ст. н. е. з 25 залізоплавильними горнами[2]. Високий рівень землеробства у східних слов'ян (вже в перші століття н. е. воно було плужним, із застосуванням сівозміни), залізоробного, ювелірного та ін. ремесел, виділення гончарства в самостійну галузь виробництва — все це сприяло розвитку внутрішньої і зовнішньої торгівлі. На всій території Кіровоградщини відомі численні знахідки срібних монет, що їх одержували місцеві племена в обмін на продукти землеробства з провінцій Римської імперії. В с. Троянах Добровеличківського, Кримках Олександрівського, Турії Новомиргородського районів знайдено цілі скарби римських монет. Близько 2 тис. монет мав скарб, виявлений на території Світловодська. Прискорювався процес майнового розшарування та класоутворення. Багате поховання воєначальника, досліджене біля с. Глодос Новоукраїнського району, засвідчує початок складання у VIII ст. н. е. феодальної верхівки[3].

У IX ст., з утворенням Давньоруської держави, північна частина Кіровоградщини входить до її складу. Сліди поселень періоду Київської Русі (IX—XII ст.) виявлені на території Світловодська, Новоархангельська, а також Деріївки Онуфріївського району. Тут же проходила найпівденніша смуга давньоруських укріплень проти кочовиків — печенігів, які прийшли у південну частину Кіровоградщини в X ст., а потім половців, що через століття витіснили їх. Величезні земляні вали простягалися від впадіння Гнилого Тікичу в річку Синюху і далі йшли поблизу сіл Свердликового, Нерубайки, Підвисокого (Новоархангельський район) аж до берегів Південного Бугу. Між Тясьмином, Виссю і верхів'ям Інгульця у ці часи виникають укріплення Купіль, Чюрнаїв як опорні пункти Русі для боротьби з кочовиками[4].

Не раз на території нинішньої області відбувалися битви руських дружин з половецькими ордами. Частина кочових племен, т. зв. чорні клобуки, визнавши владу київських князів, осіла в XII ст. на Тясьмині, Синюсі та у Верхньому Побужжі.

В середині XIII ст. як вогняний смерч пронеслися цією територією монголо-татарські полчища. Влітку 1362 року литовські війська князя Ольгерда після перемоги на річці Синюсі примусили татар відступити в Крим і до берегів Чорного й Азовського морів. Водночас литовські феодали посилюють свою експансію на руські землі. На Тясьмині, Побужжі, середньому Подніпров'ї вони захоплюють великі території.

---

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, № 82. М., 1960, стор. 34—36.
[2] Археологія, т. 15. К., 1963, стор. 123—144.
[3] А. Т. Сміленко. Глодоські скарби. К., 1965.
[4] К. В. Кудряшов. Половецкая степь. М., 1948, стор. 128.

Після Люблінської унії землі в середньому Подніпров'ї загарбала панська Польща. Величезні площі на півдні Київського і сході Брацлавського воєводств (більшу частину нинішньої території Новоархангельського, Гайворонського, Голованівського і Ульяновського районів) було роздано магнатам і шляхтичам.

Польські пани, ставши володарями цього краю, довели до жахливих розмірів експлуатацію українських трудящих мас, насаджували тут католицизм. Десятки поселень південніше Тясьмину у XVI ст. належали князям Любомирським, а слобода Крилів — чигиринському старості Янові Даниловичу[1]. Користуючись необмеженою владою, шляхта піддавала селян жорстоким катуванням: їх заковували в кайдани, вішали, саджали на палю.

Могутньою опорою для всього українського народу в боротьбі проти феодально-кріпосницького й національного гніту, а також проти польсько-шляхетської і турецько-татарської агресії стала Запорізька Січ, що склалася наприкінці XVI ст. На берегах Тясьмину, Інгулу, Інгульця та їхніх приток у західних, північних і східних районах Кіровоградщини були мисливські, рибальські, бортні промисли запорожців. На заході кордони козацьких земель досягали Синюхи і Південного Бугу[2].

Ставши з 1475 року васалом султанської Туреччини, Кримське ханство чинило розбійницькі напади на Україну. Через територію сучасної області проходили шляхи татарських походів на українські землі. Один з них — Чорний шлях, що починався з Перекопу, перетинав південно-східні райони Кіровоградщини і, повертаючи на захід, верхів'я Інгульця й Інгулу. В Чорному лісі татарські орди зосереджувалися для нападу на Київщину, Брацлавщину і Поділля.

Польсько-литовський уряд неспроможний був захистити ні свої землі, ні захоплену ним територію України від татарських нападів і сам платив ханам величезну данину. Від кривавої турецько-татарської агресії найбільше страждали народні маси. Десятки тисяч невільників татари виганяли в Крим. Шляхи, якими проходила орда, були усіяні трупами людей, всі населені пункти знищені. Запорізьке козацтво, спираючись на Січ, вело активну боротьбу проти загарбників. Наприкінці XVI та на початку XVII ст. турецько-татарські поневолювачі не раз зазнавали нищівних ударів від запорожців у верхів'ях Інгулу та Тясьмину, де в той час були козацькі укріплення.

В кінці XVI — першій половині XVII ст. райони Інгулу й Інгульця стають ареною збройної боротьби між повсталими козаками і польсько-шляхетськими військами. У жовтні 1625 року стався запеклий бій між запорожцями на чолі з гетьманом М. Жмайлом і польською армією С. Конєцпольського біля с. Табурища (сучасне м. Світловодськ). Завдавши ворогові великих втрат, повстанці відійшли до Курукового озера. Вперті бої селянсько-козацьких повстанських загонів з польською шляхтою відбувалися в цих районах у 1637—1638 рр. У серпні 1637 року в Крилові та його околицях діяли загони на чолі з П. М. Бутом (Павлюком), а на початку 1638 року — запорізькі козаки, очолювані К. Скиданом.

Політика насильства і грабежів, жорстокої експлуатації і поневолення, національного й релігійного гноблення спричиняла посилення боротьби українського народу за возз'єднання з братнім російським народом. Вже на початку визвольної війни 1648—1654 рр. у північно-східних районах Кіровоградщини сталися перші битви козацько-селянських загонів проти польської шляхти. Весною 1648 року на околиці Табурища і Крилова почали гуртуватися загони озброєних повстанців, що приєдналися до запорожців. 5 травня 1648 року в урочищі Жовтих Водах (за 45 км від сучасної Олександрії) загони Б. Хмельницького розгромили авангард польських військ, направлений для придушення повстання. Наступного дня біля Княжих Байраків (поблизу сіл Попельнастого і Григорівки Олександрійського району)

[1] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. К., 1864, стор. 670; П. Г. Клепатский. Очерки по истории Киевской земли, т. 1. Одесса, 1912, стор. 409.

[2] Архив Юго-Западной России, ч. 7, т. 1. К., 1886, стор. 84—86.

у полон до козаків потрапили рештки польських військ. Після цієї перемоги з Крилова та навколишніх міст і сіл до загонів Б. Хмельницького приєдналися близько 2 тис. повсталих селян і міщан[1].

Возз'єднання України з Росією, що стало поворотним етапом у житті українського народу, створило сприятливі умови для дальшого заселення території сучасної Кіровоградщини. У 50-х роках XVII ст. до складу «вольностей» запорізьких було включено за згодою російського уряду землі між Інгульцем, Інгулом і Південним Бугом — значну частину території сучасної області. Пліч-о-пліч з російськими військами місцеве населення відбивало напади панської Польщі, султанської Туреччини і Кримського ханства, які не переставали зазіхати на ці землі, намагаючись відірвати їх від Росії. Протягом другої половини XVII ст. польські і турецько-татарські війська чинили безперервні руйнівницькі походи на Україну. Так, на початку літа 1661 року велика кримська орда на чолі з ханом, зосередившись у районі Торговиці, чинила, як повідомляють документи, «нестерпні спустошення», захоплюючи в полон людей і знищуючи населені пункти по Інгулу й Інгульці аж до Чигирина.

1665 року татарам вдалося прорватися на східну Брацлавщину. А в 1671 році вони спустошили землі в районі Тясьмину[2], 1674 року безчинствували в околицях Торговиці і в районі Сухого та Чорного Ташлика[3].

Запорізькі козаки не раз громили татарські орди на Південному Бузі, Синюсі, Інгулі, Ташлику. Так, у липні 1661 року шлях татарам перетяли загони кошового отамана І. Сірка, які виступили з Торговиці на Буг[4]. Через два роки в районі Крилова, в урочищі Цибульнику, запорожці знищили 10-тисячну орду кримських татар і ногайців, закликану на Україну зрадником гетьманом П. Тетерею. Козаки визволили тоді близько 4 тис. полонених[5]. 1664 року загони І. Сірка, базуючись у районі Торговиці та на Побужжі, забезпечили оборону цих територій від об'єднаних польсько-татарських військ. Значної поразки завдали вони татарам і в 1668 році на Тясьмині. Завдяки героїчній боротьбі російсько-українських військ та запорізьких козаків закінчилися невдачею турецькі походи на Чигирин у 1677—1678 рр. Однак турецько-татарські війська піддали жахливим спустошенням південну Київщину, Брацлавщину і південно-східну територію сучасної Кіровоградщини. Під час першого походу вони просувалися на Чигирин через Південний Буг і Сухий Ташлик, а наступного року — через Чорний Ташлик (біля нинішнього Піщаного Броду) і Чорний ліс.

В 1686 році укладено т. зв. вічний мир між Росією і Польщею. За Росією лишалося Лівобережжя і Київ, а також землі Запорізької Січі на північ до Тясьмину, за Польщею — Правобережна Україна. Території на південь від Тясьмину і південна Брацлавщина, спустошені безперервними війнами, поки що не заселялися. Нарешті, за розмежуванням між Росією і Туреччиною 1705 року кордон пройшов від Ташлика в районі Бугу прямо через Інгул та Інгулець до Дніпра, до гирла річки Кам'янки[6]. Після невдалого для Росії Прутського походу 1711 року запорізькі степи на правобережжі Дніпра до Південного Бугу було юридично закріплено за Туреччиною[7].

В той же час, скориставшися з невдач Росії у війні з Туреччиною, польська шляхта захопила в 1710—1720 рр. села, які входили до задніпровських сотень Миргородського і Полтавського полків — Табурище, Андрусівку, Цибулеве, Крилів,

---

[1] І. Крип'якевич. Богдан Хмельницький. К., 1954, стор. 126—129; В. А. Голобуцкий. Запорожское казачество. К., 1957, стор. 266—268.
[2] Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. 8. СПб., 1875, стор. 263.
[3] Там же, т. 9. СПб., 1877, стор. 496, 497, 570, 583.
[4] Там же, т. 5. СПб., 1867, стор. 57.
[5] Там же, стор. 171.
[6] Воссоединение Украины с Россией. 1654—1954. Сборник статей. М., 1954, стор. 372, 374.
[7] С. Ф. Орешкова. Русско-турецкие отношения в начале XVIII ст. М., 1971, стор. 130, 161.

Федірки, Скубіївку, Глинське, Ухівку, Ковалівку та ін. Лише в результаті рішучих дій Російського уряду в 1732 році польські війська було вигнано, а ці райони знову повернуто під владу старшинської адміністрації Лівобережної України[1]. З початком російсько-турецької війни 1735—1739 рр. значна частина населення з цих місцевостей переселилася на лівобережжя Дніпра. За Бєлградським миром територія сучасної Кіровоградської області, на якій розташувалися Бугогардівська, частина Інгульської та Кодацької паланок Нової Січі, остаточно відійшла до Росії (кордон пройшов від Південного Бугу біля Ташлика відкритим степом на південний схід до пониззя Дніпра в гирлі річки Кам'янки). Створились більш сприятливі умови для швидкого заселення північних районів Кіровоградщини. Масами сюди втікали селяни з правобережних воєводств України, що перебували під владою панської Польщі, українські та російські вихідці з Молдавії і з-за турецьких кордонів, жителі Лівобережжя і Слобожанщини. Відновлюються спустілі й засновуються нові слободи. 1745 року в цих районах було вже близько 110 слобід і хуторів, а на початку 50-х років XVIII ст.— понад 150[2], у яких налічувалося більше 4 тис. дворів[3].

Слідом за народною в задніпровські й прибузькі райони просувається урядово-старшинська колонізація. Будуються військові укріплення — фортеці, форпости, шанці. Зокрема у фортецях Архангельській (нині Новоархангельськ), Давидовці (Петроострів), Миргороді (Новомиргород), шанцях Глинському, Крилові, Цибулевому та ін. розташовуються гарнізони російських військ і лівобережних козаків[4].

Козацька старшина поступово захоплює землі вільних поселенців у верхів'ях Інгулу й Інгульця, вздовж Тясьмину і Синюхи. Так, у 40-х роках XVIII ст. у Крилівській, Цибулівській, Власівській, Омельницькій, Потоцькій сотнях за неповними даними вже понад 30 населених пунктів належали миргородському полковнику Капністу, полковому обозному Москову, полковому писарю Козачковському, сотникам Майбороді, Гаврилову, значковим товаришам Корчаку, Бойдаченку та іншим. Вони будь-що намагалися підкорити собі поселенців, що селилися тут на правах займанщини і були ще особисто вільними. Так, полковник Капніст почав оподатковувати поселенців, вимагати чинш з млинів, запровадив ярмарковий збір тощо. Архангельські козаки в 1747 році скаржилися, що він «обтяжив їх гонінням і своїми власними податками та нестерпними грабунками»[5].

Місцеве населення чинило рішучий опір феодальним утискам. Активну участь взяло воно в гайдамаччині — народно-визвольному русі проти феодально-кріпосницького та національно-релігійного гніту. Вже на початку XVIII ст. гайдамаки, які зосереджувалися в лісостепових районах сучасної Кіровоградщини, нападали на панські маєтки Брацлавщини, Поділля, Київщини. Один з перших виступів гайдамаків у північно-західних районах Кіровоградщини, в околицях Торговиці, польські джерела зафіксували 1726 року[6]. З середини 30-х років XVIII ст. Чорний і Чутянський ліси (верхів'я Інгулу, Інгульця та поблизу Тясьмину і Висі) стають центрами зосередження і формування гайдамацьких загонів. Часом гайдамаки захоплювали цілі поселення. Так, у 1736 році загін Медведя оволодів Криловом. На початку 1737 року об'єднані загони гайдамаків, що налічували до тисячі чоловік, як повідомляла польська адміністрація, «снували по селах і лісах понад річкою Тясьмином»[7].

Наприкінці 30-х та на початку 40-х років XVIII ст. дії гайдамацьких загонів, на чолі яких став видатний народний ватажок Г. Голий, значно активізуються. Заснований ним гайдамацький Кіш у Чорному лісі був однією з основних опорних баз

---

[1] Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 24. К., 1929, стор. 208—213.
[2] Там же, стор. 217—218.
[3] Журн. «Военно-исторический вестник», 1912, № 4, стор. 127.
[4] Д. І. Багалій. Заселення Південної України. Х., 1920, стор. 81.
[5] Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 24, стор. 220—222.
[6] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст. Збірник документів. К., 1970, стор. 38—41.
[7] Архив Юго-Западной России, ч. 3, т. 3. К., 1876, стор. 230—232, 241.

повстанців. У 1748—1749 рр. загони гайдамаків тільки в околицях Архангельська об'єднували до 800 чоловік[1].

Особливо посилюється гайдамацький рух під час повстання 1750 року на Правобережній Україні. Вже в червні того року відбулися збройні сутички гайдамаків з каральними військами в Цибулівській сотні, під с. Ухівкою. В липні запеклий бій стався між польськими військами і гайдамаками біля Чутянського лісу. За далеко неповними даними рапортів київського генерал-губернатора, протягом липня 1750 — серпня 1752 рр. царські каральні загони мали до десяти збройних сутичок з гайдамаками, в ході яких нерідко зазнавали невдач, відступаючи до своїх форпостів[2]. У цих боях відзначилися гайдамацькі ватажки В. Мелешко, М. Мамай, Василь і Прокіп Савранські та інші. Розмах гайдамацького руху дуже стурбував польський і царський уряди, які вживали заходів до його придушення. Проти гайдамацьких загонів були виставлені численні військові команди.

З середини XVIII ст. для заселення і укріплення кордонів на півдні, а також посилення боротьби з антифеодальним рухом царський уряд розпочинає будівництво фортець, в т. ч. і фортеці св. Єлисавети (на території нинішнього Кіровограда). На цей час припадає заснування і лінії військових поселень, відомих під назвою Нова Сербія. У 1751 році офіцеру російської армії сербу І. Хорвату доручено перевести на Україну кілька тисяч сербів, чорногорців, болгар і створити з них кінні гусарські та пандурські (піші) полки. Їм відводили землі від річки Кагарлика, лівої притоки Синюхи, і далі по Висі, Тясьмину до Дніпра, протяжністю 200, а завширшки 30 верст. Поселенці, крім землі, яка передавалася їм в довічне користування,— «кожному чину по пропорції»,— одержували від казни допомогу грішми й хлібом і мали право брати дерево з казенних дач у Чорному лісі. З 1752 року вони були розміщені в Новомиргороді (тоді Тресяги), Печці (Коробчине), Канежі, Федварі, Глинському, Панчевому, Мартоноші, Петроострові, Надлаку, Кальниболоті, Сьомлику (Скалевому), Архангельську, Дмитрівці, Цибулевому та ін. Спочатку Новосербський корпус складався з двох полків — гусарського та пандурського, які поділялися на роти, селища або шанці. Кожна рота мала свого командира і військову управу. Головним начальником Нової Сербії було призначено І. Хорвата, штаб якого містився у Новомиргороді. Крім поселенських полків, для захисту цієї території створюються різні форпости із залогами, де постійно перебувають російські солдати та українські козаки.

Використовуючи своє становище, офіцери військових команд та новосербських полків захоплювали найкращі землі, сіножаті, примушували працювати на себе рядових поселенців, привласнювали відпущені для них гроші. Сучасники відзначали, що Хорват «поводився з сербами, як із своїми рабами». Внаслідок безперервних скарг поселенців на Хорвата та інших офіцерів, а також втеч, викликаних їх зловживаннями, уряд змушений був у 1763 році усунути його від управління Новою Сербією.

Великих утисків від військового начальства зазнавало населення Новослобідського козацького полку, основу якого становили українці, переселені під час створення Нової Сербії. Формувати цей полк, центром якого стає щойно збудована фортеця св. Єлисавети, царський уряд почав у 1754 році. Полку належало зайняти двадцятиверстну смугу на південь від Нової Сербії. Насправді він охопив значно більшу територію: райони від Бугу на схід по верхів'ях Інгулу, Верблюжці, Самоткані. До його складу ввійшли великі площі Бугогардівської, Інгульської і частково Кодацької паланок Нової Січі. Для створення полкового резерву з числа вільного населення поселенців на 6 років звільняли від сплати податків. З 1755 року на землях, відведених полку, було дозволено селитися російським старообрядцям. Останні

[1] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 13, 122, 128, 129; Записки Одесского общества истории и древностей, т. 14. Одесса, 1886, стор. 488.

[2] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 144—150, 152, 153, 157, 159, 163, 166, 167, 171, 189, 196, 209, 216, 218, 225.

в кінці 50-х — на початку 60-х років XVIII ст. заснували слободи Клинці, Калинівку, Покровку, Плоске, Піщаний Брід, Злинку та ін. У 1760 році особовий склад полку налічував 5956 чоловік, у 20 його слободах проживало 23 тис. жителів[1]. Козаки несли службу на численних форпостах, охороняючи кордони з Польщею і Туреччиною. Вони мали також затримувати селян-втікачів, боротися з гайдамаками. На території полку постійно перебували лівобережні й донські козаки, регулярні частини російської армії[2].

На початку 60-х років XVIII ст. із 5688 рядових козаків т. зв. виборними, які відбували службу на власному спорядженні, були 752. Основну ж масу — 4081 чоловік — становили козаки-підпомічники. Заможні козаки експлуатували у своїх господарствах 855 підсусідків, що зовсім не мали землі[3].

Ще з початку створення Новослобідського полку старшина, значна частина якої походила з Лівобережжя, визискувала і пригноблювала рядове козацтво, нерідко посягала на його землі, угіддя, худобу. У 1759 році полкові обозний Михалча і суддя Бутович привласнили грунти й сіножаті козаків слободи Грузької. Бородаївський сотник Даниленко захопив козацькі млини. Домотканський сотник Сіренко примушував козаків відбувати різного роду повинності.

Часто рядове козацтво й особливо підсусідки, у яких не було лісів та сіножатей, змушені були орендувати їх у новосербського начальства та військової старшини свого полку. Ще 1759 року сотники Устимович і Робота скаржились уряду Катерини II на утиски новосербських офіцерів, які примушували працювати на себе новослобідських поселян.

Основним господарським заняттям козаків Новослобідського полку, як і новосербських поселенців, було землеробство і скотарство, допоміжним — рибальство. Дуже важкими були їх перші кроки по налагодженню господарського життя. «Всі ми, поселенці,— писав пізніше один із них,— в той перший рік нашого життя в степу натерпілись багато горя та негод... Користувалися ми диким часником, цибулею та різними травами, поки не завели своїх городів, жили на сухарях та воді»[4].

Переселенці, передусім українці й росіяни, одержували вкрай обмежену допомогу від уряду, частину якої до того ж під різними приводами привласнювали чиновники військового відомства, що займалися переселенням. Особливо бідували ті, хто прибував на нові місця без будь-яких засобів до існування. Роками вони мешкали у вологих землянках, терпіли від неврожаїв і хвороб.

Найкраще пристосованими до місцевих умов були українські поселенці, що в кінці XVIII та на початку XIX ст. становили більшість населення краю. Головним знаряддям обробітку землі у них був плуг із залізним лемешем, у який впрягали дві-три пари волів. Для цього об'єднувалися 2—3 господарі. За їх прикладом волову тягу та плуг почали використовувати всі поселенці[5].

На розораних землях сіяли переважно просо, ячмінь, горох, жито і пшеницю. Косили хліб косами. Молотили у відкритому полі ціпами або кіньми за допомогою котка[6]. В господарстві російських поселенців багато уваги приділяли городництву, розведенню садків. Значне місце в господарському житті краю займало скотарство. В молдавських поселеннях розводили коней і овець. Поступово міцніли дружні стосунки між представниками українського, російського та інших народів, що населяли ці землі, відбувалося взаємозбагачення господарським досвідом, формувалася класова єдність у боротьбі проти експлуататорів.

---

[1] Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 24, стор. 248, 269.

[2] В. О. Голобуцький. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734—1775. К., 1961, стор. 79, 80.

[3] Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 24, стор. 292, 293.

[4] Д. І. Багалій. Заселення Південної України, стор. 79.

[5] Е. И. Дружинина. Северное Причерноморье в 1775—1800 гг. М., 1959, стор. 72.

[6] В. Ф. Горленко, І. Д. Бойко, О. С. Куницький. Народна землеробська техніка українців. К., 1971, стор. 49, 82, 96, 97.

У міру заселення і освоєння території помітного розвитку набула торгівля — як транзитна, так і внутрішня. В середині 60-х років XVIII ст. в Новій Сербії щорічно відбувалося 13 ярмарків і 12 — у Новослобідському полку. З Криму сюди везли сіль і продукти тваринництва, із Запоріжжя — сіль, рибу й вовну, коней, з Лівобережної України приганяли худобу, привозили шкіру й скляні вироби. Через територію Нової Сербії і Новослобідського полку з Росії та Лівобережної України до Польщі і почасти до Туреччини експортували залізні й текстильні вироби, хутра.

1764 року з новосербських поселень та поселень Новослобідського козацького полку було створено Єлисаветинську провінцію у складі Новоросійської губернії. Провінція охоплювала територію від Дніпра до Синюхи. До неї було включено значну частину північних земель Запоріжжя. З новосербських військових поселень і Новослобідського козацького полку сформували Чорний і Жовтий гусарські та Єлисаветградський кінний пікінерський полки. З метою прискорення освоєння краю 22 березня 1764 року уряд затвердив «План про роздачу в Новоросійській губернії казенних земель для заселення»[1]. Всю територію розподіляли на округи, а ті в свою чергу — на ділянки від 26 до 30 десятин. Землю мали право одержувати «люди всякого звання», за винятком кріпаків. Поселенцям надавали також різні пільги, зокрема право безмитного довозу товарів з-за кордону, вільного продажу горілки й солі, на значний строк їх звільняли від сплати податків.

Для одержання землі новопоселенці з'являлися у фортецю св. Єлисавети і слободи Орел, Архангельськ, Новомиргород і Крюків. Розширюючи на півдні країни військово-землеробські поселення, царський уряд прагнув зміцнити феодальне землеволодіння. Значна частина колишньої старшини Новослобідського полку перетворюється на офіцерів-поміщиків. Якщо на час утворення Єлисаветинської провінції тут налічувалося понад 60 тис. чол. дорослого населення[2], то через 10 років — вже 107 400 чоловік, серед яких — 65 259 українців, 38 966 росіян і 2470 переселенців із загарбаних Туреччиною Молдавії та Волощини, з них був сформований Молдавський гусарський полк. Водночас продовжувалося переселення на ці території іноземних колоністів, особливо німців, угорців, шведів, яким надавали значні пільги.

Масова роздача земель поміщикам і офіцерам призвела до виникнення значної групи феодально залежних селян. Ще особисто вільні, вони проживали на приватновласницьких землях і відбували на користь поміщиків і військової старшини повинності. На 1772 рік у Єлисаветинській провінції таких селян на поміщицьких землях проживало близько 13 тис. чоловік[3].

З розвитком феодального землеволодіння і погіршенням становища козаків та селян у 50—70 рр. XVIII ст. активізуються їх втечі від гнобителів. Особливо приваблювали втікачів землі Нової Січі. Втечі почастішали після перетворення козаків на поселених солдатів-пікінерів. За даними полковника Лупула-Звєрєва, протягом 1767—1774 рр. з Єлисаветинської провінції на запорізькі землі втекло 1227 чоловік: 66 — з Чорного і Молдавського гусарських полків, 403 — з Єлисаветградського пікінерського полку, 96 державних селян і 662 кріпаки. Пікінери йшли на Запоріжжя цілими слободами, з дітьми й дружинами. У 1774 році колишній полковий суддя поміщик Бутович скаржився, що його піддані з Лозуватої Балки втекли на Січ під збройною охороною запорожців[4].

У 50—60 рр. XVIII ст. через російські форпости Нової Сербії і Новослобідського полку продовжували прориватися гайдамацькі загони, які громили польську шляхту на Правобережній Україні. З грудня 1750 по листопад 1757 року гайдамаки завдали шляхті лише Брацлавського воєводства збитків на 4 млн. 12 тис. злотих,

[1] Полное собрание законов Российской империи, т. 16. СПб., 1830, № 12 099.
[2] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 3. Одесса. 1859, стор. 91.
[3] Журн. «Исторические записки», 1942, № 13, стор. 165, 169.
[4] В. О. Голобуцький. Запорізька Січ в останні часи свого існування, стор. 114, 121—123.

знищили 359 поміщиків. Вони побували у 40 містах і містечках, 199 селах[1]. За даними Брацлавської прикордонної комісії, у 1755—1757 рр. гайдамацькі загони зруйнували маєтки магната Ф. Потоцького в районі Торговиці, Грушок, Нерубайки, Кам'янечого, Голованівська[2]. У 1759 році гайдамаки кілька разів нападали на володіння магнатів Любомирських в районі Синюхи і Новомиргорода.

Об'єктами нападів гайдамаків, до яких нерідко приєднувалися й наймити старшин і заможних козаків, часто стають хутори, слободи, маєтки новосербських офіцерів, старшини Новослобідського полку, поміщиків Єлисаветинської провінції[3].

Широкий відгомін на території нинішньої Кіровоградщини мало велике селянське повстання 1768 року на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського гніту — Коліївщина. Вже весною того року в північно-східній частині краю, в районі Цибулевого і Цвітного, почали гуртуватися повстанці. У загонах гайдамацького ватажка С. Неживого були жителі фортеці св. Єлисавети. Чимало учасників загонів М. Залізняка, Г. Саражина, В. Щербини, К. Крутя та інших походили з різних районів Єлисаветинської провінції. Разом з українцями і росіянами у повстанському русі брали участь солдати новосербських поселень[4]. Так, за участь у Коліївщині до в'язниці потрапили серби Побушкаревич і Требинський. Значно вплинула на розвиток визвольного руху в Єлисаветинській провінції селянська війна під проводом О. Пугачова. Знову активізувалися гайдамацькі виступи. Протягом 1773—1775 рр. збройні сутички між гайдамаками і військовими поселенцями охопили всю провінцію.

З початком російсько-турецької війни 1768—1774 рр. у межі Єлисаветинської провінції вдерлася велика татарська орда на чолі з ханом Керим-Гіреєм. Уникаючи боїв з регулярними частинами російських військ, татарські загони грабували населення, спалювали населені пункти. За наказом хана татари мали, «поділившись, покрити всю територію Нової Сербії, спалити всі села і весь врожай, захопити в полон жителів і погнати з собою худобу»[5]. Загарбники завдали великої шкоди місцевому населенню. Лише в Єлисаветинській провінції вигнано в полон близько тисячі чоловік, знищено десятки сіл, понад тисячу будинків[6]. Проте прорватися далі фортеці св. Єлисавети татари не змогли — їх відбили російські війська на чолі з генерал-майором Ісаковим. Це був останній напад кримських татар на південні землі Російської держави.

Влітку 1769 року у фортеці св. Єлисавети дислоковано штаб 2-ї російської армії, якою командував П. О. Рум'янцев. До її складу, крім регулярних військ, увійшли гусарські та пікінерські поселені частини з Єлисаветинської провінції, які відзначилися в боях проти турків у Молдавії й Волощині[7].

Після укладення Кючук-Кайнарджійського миру до Росії відійшла територія в пониззях Дніпра і Південного Бугу, а з ліквідацією царським урядом Запорізької Січі до складу Новоросійської губернії були передані й колишні запорізькі землі. Єлисаветинська провінція втрачає прикордонне військово-стратегічне значення. В 1783 році царський уряд включив усі землі Південної України до Катеринославського намісництва. Кордони його проходили вздовж Бугу до гирла Синюхи (прикордоння з Туреччиною), далі Синюхою, Виссю і Тясьмином (прикордоння з Польщею) і вище Крюкова та Кременчука — до Дніпра. У складі Катеринославського намісництва були й Новомиргородський (згодом — Ольвіопольський), Єлисаветградський і Олександрійський повіти, до яких входила основна територія сучасної Кіровоградської області. 1795 року Новомиргородський та Єлисаветград-

---

[1] А. Н. Пашутин. Исторический очерк г. Елисаветграда. Елисаветград, 1897, стор. 6.
[2] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 254.
[3] Журн. «Исторические записки», 1956, № 55, стор. 319.
[4] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 473, 474.
[5] Е. И. Дружинина. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года. М., 1955, стор. 105.
[6] С. М. Соловьев. История России с древнейших времен, кн. 14. М., 1965, стор. 288; журн. «Исторические записки», 1942, № 13, стор. 171.
[7] Страницы боевого прошлого. Очерки военной истории России. М., 1968, стор. 135.

ський повіти передано до новоствореного Вознесенського намісництва. Олександрійський повіт залишався в Катеринославському намісництві. Проте вже 1797 року обидва намісництва були об'єднані в Новоросійську губернію, яка проіснувала до 1802 року. В 1799 році територія Олександрійського повіту ввійшла до Єлисаветградського повіту. Оскільки Новомиргород був також переданий до цього повіту, повітовий центр перенесено до Ольвіополя. Після створення в 1802 році Миколаївської (з 1803 року Херсонської) губернії ці повіти влилися до її складу. З возз'єднанням в 1793 році Правобережної України з Росією територія сучасної північно-західної Кіровоградщини (між Синюхою і Бугом) увійшла до Гайсинського та Балтського повітів Подільської губернії, а північно-східні (на південь від Тясьмину до Інгульця) — до Чигиринського повіту Київської губернії. На 1784 рік в Олександрійському, Єлисаветградському й Ольвіопольському повітах було 2 188 538 десятин придатної землі, на якій проживало 148 248 чоловік. У трьох повітах налічувалося 608 населених пунктів.

В останній чверті XVIII ст. царський уряд продовжує політику заохочення поселенців на територію краю. У 1773 році кілька тисяч болгарських сімей з Добруджі, Сілістрії і Рущука перебралися в район середньої течії Синюхи, заснувавши Вільшанку, Добру, Станкувату, Малу Мазницю. До «Плану про роздачу казенних земель» були внесені статті з додатковими пільгами для поселенців. Розмір наділу для кожного з них збільшувався до 60 десятин, продовжувалися строки для сплати поземельного податку. Законами 1781 і 1783 років заборонялося закріпачувати на півдні вільних поселенців.

Населення краю швидко зростало. Так, на 1793 рік у Єлисаветградському (сюди входив і Олександрійський) та Ольвіопольському повітах налічувалося вже 163 347 чоловік. Дальшого розвитку набувало землеробство, скотарство. Провідними зерновими культурами до кінця XVIII ст. стали озимі пшениця і жито, просо, овес. Значні лани відводилися під посіви льону та конопель. Частина населення займалася садівництвом і городництвом. З кінця XVIII ст. поширюється вирощування картоплі.

З розвитком хліборобства великого значення набула промислова галузь господарства — млинарство. На 1793 рік в Єлисаветградському й Олександрійському повітах було 673 млини, в основному вітряні, з борошняними поставами. Через 5 років їх налічувалося вже 765.

Значну роль в економіці краю відігравала відгодівля великої рогатої худоби, коней, овець. Єлисаветградський, Олександрійський і Ольвіопольський повіти за кількістю тваринницьких заводів займали третє місце на півдні Росії. На 1793 рік тут було 120 (з 390 в намісництві) тваринницьких заводів, з яких — 51 рогатої худоби, 44 кінські і 25 вівчарських. Особливого поширення ще за часів Запорізької Січі набуло скотарство в Олександрійському повіті (77 тваринницьких заводів). Більшість млинів і тваринницьких заводів в останній чверті XVIII ст. належала купцям, невисокого рангу військово-службовцям і чиновникам. Частина млинів знаходилася також у володінні державних селян або сільських громад.

Розвивалися й інші галузі промисловості, які переробляли сільськогосподарську сировину. Переважали винокурні, шкіряні й цегельні підприємства, власниками яких були поміщики, купці. У 1793 році в Єлисаветградському, Олександрійському і Новомиргородському повітах працювало 47 таких підприємств. Через 5 років їх було вже 79 — 53 винокурні, 15 шкіряних, 9 цегельних, солодовня і миловарня[1].

Заселення краю і його порівняно швидке економічне освоєння сприяло перетворенню міст з військово-адміністративних центрів на торговельно-промислові. Так сталося передусім з Єлисаветградом, Новомиргородом, Новоархангельськом, згодом Олександрією. За кількістю міського населення в 1784 році Єлисаветградський повіт займав друге місце в Катеринославському намісництві.

[1] Е. И. Дружинина. Северное Причерноморье в 1775—1800 гг., стор. 55, 152, 153, 200, 202, 212, 217, 222, 224, 230.

Тут налічувалося 2018 купців, міщан і ремісників. Жвавими були торговельні зв'язки міст і сіл краю з центральними районами України й Росії. Важливим центром ярмаркової торгівлі став Єлисаветград, розташований на межі центральної і степової України. Значні ярмарки збиралися також у Новомиргороді, Олександрії. В Єлисаветграді відбувалося чотири ярмарки на рік, тричі на тиждень — торги, у Новомиргороді, де був гостинний двір,— також чотири ярмарки, в Олександрії — три[1]. З Росії сюди привозили ювелірні, залізні й текстильні вироби, хутра, ліс; з Лівобережної і Правобережної України — худобу, коней, горілчані напої, частково хліб. Місцеві торговці збували продукти землеробства, скотарства. Великий попит мала продукція ремісників — сріблярів, золотарів, ковалів, столярів, теслярів, кравців, шевців тощо.

Вживаючи заходів для зміцнення феодально-кріпосницьких відносин, царський уряд стимулював розвиток поміщицького господарства. На початку 80-х років XVIII ст. норма поміщицького землеволодіння була збільшена до 12 тис. десятин, але й вона не була межею — бо поміщик міг мати кілька маєтків. Дозволялося продавати землю тільки заселену, а купувати її мали право лише дворяни. Поряд з царськими сановниками, генералами, які володіли десятками тисяч десятин землі, значний прошарок великих землевласників на території краю становили офіцери, чиновники, представники колишньої козацької старшини та новосербської військової адміністрації: Волевичі, Авраменки, Бутовичі, Чечелі, Камбурлеї, Адабаші, Звєрєви, Серезлії, Цвітановичі, Ерделі тощо.

Було поширене купецьке землеволодіння. Так, серед поміщиків Олександрійського повіту у 1784 році значилися купці Цибульський, що мав 182 десятини землі, Турчанінов (1356 десятин). У Єлисаветградському повіті купцю Масленикову та його родичам належали села — Масленіківка (660 десятин) і Масляникова (312 десятин).

Щоб забезпечити свої маєтки робочою силою, поміщики часто переселяли з центральних районів Росії цілі села. Так виросли Камбурліївка, Аудиторівка, Карбівка, Миронівка, Макарівка, Сніжкове, Скалеве, Пантазіївка, Федірки та ін. населені пункти сучасної Кіровоградщини[2]. В кінці XVIII ст. на поміщицьких землях жили ще в основному вільні поселенці. Ця категорія складалася з колишніх запорізьких козаків, лівобережного козацтва, посполитих, що уникли закріпачення, селян-втікачів з Правобережної України. Їх налічувалося 1784 року 33 637 чоловік[3]. Як правило, вони укладали з поміщиками контракти, за якими одержували у користування землю. За неї доводилося виконувати різні повинності, сплачувати чинш, віддавати десяту частину врожаю. Проте з розширенням сільськогосподарського виробництва поміщики за допомогою уряду повели посилений наступ на права вільних поселенців, домагаючись прикріплення їх до землі. 12 грудня 1796 року царський уряд видав указ, за яким заборонялися будь-які переходи селян в південних районах. Цей указ був важливим заходом на шляху закріпачення селянства, в першу чергу, поселенців на поміщицьких землях. Якщо в кінці XVIII ст. панщина лише частково переважала оброк, то з початку наступного століття на території сучасної Кіровоградщини вона стає головною формою феодального визиску селян. За найменшу провину поміщики жорстоко карали кріпаків — заковували у кайдани, морили їх голодом, били різками. Часто селян продавали, обмінювали на собак.

Значну частину сільського населення краю становили державні селяни (у 80 роках XVIII ст. т. зв. військові поселяни). На 1784 рік в Єлисаветградському, Олександрійському і Ольвіопольському повітах їх налічувалося 31 458 чоловік. Вони мали сплачувати поземельний податок і поставляти необхідну кількість солдатів у військові частини, переважно у Катеринославську кінноту, пізніше — у Катеринославське козацьке військо. В 1787 році було переселено у красносільські маєтки

---

[1] Е. И. Дружинина. Южная Украина в 1800—1825 гг. М., 1970, стор. 325.

[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 3. Александрийский уезд. Херсон, 1888, стор. 124.

[3] Е. И. Дружинина. Северное Причерноморье в 1775—1800 гг., стор. 154, 155.

(нинішній Олександрівський район) кілька тисяч бузьких козаків, яких через 10 років перевели на становище державних селян. Вони заснували тут 12 станиць: Красносілля, Михайлівку, Гутницьку, Водяну та ін.[1].

У 1788 році до складу військових поселенців були зараховані 4860 розкольників, які жили в Єлисаветградському та Олександрійському повітах і до цього часу не відбували військової повинності. Після ліквідації в 1796 році Катеринославського козацького війська всі військові поселяни також були віднесені до державних селян. Навколишні поміщики часто відбирали у них кращі наділи, а казенні села іноді ставали приватновласницькими. Так, села Троянове Єлисаветградського і Аврамівка Олександрійського повітів, що у 1787 році значилися казенними, через 40 років стали поміщицькими[2]. Всі групи селянства зазнавали жорстокої експлуатації з боку поміщиків та феодально-кріпосницької держави. Навіть Херсонська палата кримінального суду 1827 року змушена була винести вирок про заслання до Сибіру поміщика Єлисаветградського повіту Варун-Секрета за неймовірні знущання над кріпаками.

Погіршення становища трудящих наприкінці XVIII ст., зв'язане з посиленням закріпачення і зростанням феодальних повинностей, активізувало антикріпосницький рух. У 1795—1796 рр. частина селян Олександрійського повіту, об'єднавшись у збройні загони, намагалася пробитися на Дон і Кубань. Згодом цей рух охопив також селян Ольвіопольського повіту, які великими групами тікали за Дністер.

Незадоволення існуючим державним ладом зумовило появу революційного руху декабристів. Активними його учасниками стали член Товариства об'єднаних слов'ян І. І. Сухинов (уродженець с. Червоної Кам'янки Олександрійського району), який разом з С. І. Муравйовим-Апостолом очолив повстання Чернігівського полку; Є. П. Оболенський (уродженець м. Новомиргорода), член «Союзу порятунку», «Союзу благоденства» і Північного товариства декабристів, що брав безпосередню участь у підготовці повстання 14 грудня 1825 року на Сенатській площі. У селах Розумівці, Трилісах, Іванівці тощо в цей час бували брати-декабристи О. М. та М. М. Раєвські, О. В. і Й. О. Поджіо, керівники Кам'янської управи Південного товариства декабристів С. Г. Волконський і В. Л. Давидов.

У першій чверті XIX ст. на долю трудящих краю випало нове соціальне лихо — тут почали створювати військові поселення, що були найважчою формою державного кріпосництва. Одними з перших на становище військових поселенців переведено козаків Красносільських станиць Бузького козацького війська, з яких 1817 року створено поселення Бузької уланської дивізії. У 1821—1822 рр. такі поселення засновані в Єлисаветградському і Олександрійському повітах. 1828 року Єлисаветград, а також частина Єлисаветградського і Олександрійського повітів були передані управлінню військових поселень, решта території Єлисаветградського повіту відійшла до Олександрійського та новоствореного Бобринецького повітів. В Єлисаветграді, що став центром Південних (Херсонських) військових поселень, і в повіті, крім Бузької уланської дивізії, розмістилися 3-я Українська і 3-я кірасирська дивізії. У 1854 році південні поселення (80 сіл) займали 681 тис. десятин землі, в т. ч. 52 проц.— орної. На становище солдатів-землеробів в Єлисаветградському повіті було переведено 53 947 чоловік, в Олександрійському — 57 524[3]. Дітей військових поселенців з семи років муштрували в школах кантоністів. Запроваджуючи особливу форму організації армії, де військова служба поєднувалася з заняттями сільським господарством, царизм прагнув без додаткових витрат сформувати ізольовану від народу військову касту для придушення революційних виступів в країні і здійснення реакційної політики в Європі.

---

[1] «Український історичний журнал», 1965, № 8, стор. 127.

[2] Т. И. Осадчий. Крестьянское надельное землевладение в Херсонской губернии в связи с платежами крестьян. Херсон, 1894, стор. 18.

[3] Там же, стор. 24, 25.

З 1827 року у військових поселеннях запроваджуються т. зв. громадські лани. В примусовому порядку їх мали обробляти поселенці, звільнені від військової муштри. Відтоді військові поселенці поділяються на господарів і їх помічників (кріпаків військового відомства) та постояльців — солдатів діючих і резервних ескадронів[1]. Сувора регламентація давала привід військовому начальству втручатися навіть в родинне життя поселянина, позбавляла його будь-яких прав. За найменші провини поселян жорстоко карали. У штрафному журналі VII округу Новоросійського військового поселення, що містився в Новомиргороді, значаться такі кари: за недогляд сільськогосподарського ремаменту — 400 різок, за самовільне зрубування дерев в лісі — прогнати крізь стрій у 200 чоловік[2].

Жорстокий визиск, палична дисципліна, безглузда муштра викликали з боку населення бурхливі протести. Понад 2 тис. державних селян у середині 20-х років XIX ст. втекли з сіл, призначених для поселення. Царський уряд не раз вдавався до військової сили, щоб «втихомирити» поселян. Значним центром заворушення у верхів'ях Інгулу та Інгульця стала станиця Михайлівка (пізніше Єлизаветградка), куди двічі у 1817 році викликалися каральні війська[3]. Наприкінці 1821 року повстало населення старообрядських сіл (Зибкового, Клинців, Злинки, Плоского та ін.) Єлисаветградського й Олександрійського повітів 3-ї кірасирської дивізії. Центр заворушення с. Зибкове було оточено 6 батальйонами піхоти, які вчинили дику розправу над повсталими. У 1833 році власті жорстоко придушили заворушення в с. Рівному, де поселенці відмовилися працювати на громадських ланах[4].

Вітчизняна війна 1812 року, у якій жителі краю пліч-о-пліч з російським народом виявили зразки мужності й звитяги, викликала загальне народне піднесення, посилила прагнення селян-кріпаків до волі. Протягом майже 15 років (1811—1826 рр.) тривало селянське заворушення проти поміщика в с. Підвисокому[5]. Жителі Олександрівки та сусідніх з нею сіл взяли активну участь у Київській козаччині, масовому антикріпосницькому русі селян Київської губернії, що почався під час Кримської війни. Записуючись у козаки, вони відмовлялися виконувати панщину, розпорядження урядовців[6]. Значним антикріпосницьким виступом був також «похід у Таврію за волею» після закінчення Кримської війни. Сподіваючись звільнитись від кріпосницької залежності, селяни забирали своє, а часто й поміщицьке майно й цілими групамм втікали на південь. Найбільше вирушило в Таврію мешканців Бобринецького й Олександрійського повітів[7].

Кінець XVIII — перша половина XIX ст. були часом визрівання в надрах феодально-кріпосницької системи капіталістичного способу виробництва. Швидкому розвитку цього процесу на півдні України сприяло широке втягнення поміщицьких господарств у товарно-грошові відносини, посилення торговельних зв'язків між російськими й українськими землями, особливо після ліквідації в 1754 році митних кордонів. Один з найбільших ярмарків на півдні України — Георгіївський (Єлисаветград), що виник у 30-х роках XIX ст., стає складовою частиною загальноросійської ярмаркової торгівлі. На нього припадало напередодні реформи майже половина торгового обігу місцевих ярмарків у Херсонській губернії. У 1853 році тут було продано коней на 66,5 тис. крб. сріблом, волів— на 90 тис. крб., корів—на 38 тис. крб.[8].

[1] Сборник научных работ исторического факультета Одесского университета, т. 2, вып. 49. Одесса, 1947, стор. 15.

[2] Одеський облдержархів, ф. 5, оп. 1, спр. 156, арк. 5.

[3] Граф Аракчеев и военные поселения. СПб., 1871, стор. 239, 240, 243, 244.

[4] Центральний державний військово-історичний архів СРСР (далі ЦДВІА СРСР), ф. 411, оп. 1, спр. 9, арк. 2—7.

[5] Центральний державний історичний архів СРСР (далі ЦДІА СРСР), ф. 36, оп. 4, спр. 243, арк. 1—16, Центральний державний історичний архів УРСР у Києві (далі ЦДІА УРСР у Києві), ф. 845, оп. 1, спр. 2577, арк. 93—97.

[6] Труды Одесского государственного университета. История, т. 5. Одесса, 1939, стор. 135.

[7] Історія Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 408.

[8] И. С. Аксаков. Исследование о торговле на украинских ярмарках. СПб., 1858, стор. 45, 47, 153.

Значним торговельним центром на той час став і Новомиргород, в якому щорічно збиралося 4 ярмарки, де торгували кіньми та великою рогатою худобою. Зростання вивозу хліба за кордон і густа сітка місцевих ярмарків створили сприятливі умови для поширення чумацького промислу і візникування, особливо в Олександрійському повіті.

Із становленням капіталістичних відносин поглиблюється процес товаризації сільськогосподарського виробництва. Через чорноморські порти продукти землеробства і тваринництва відправлялись на зовнішні ринки. Особливо збільшували виробництво сільськогосподарської продукції на продаж великі поміщики. Посилюється розвиток промислових підприємств для переробки продуктів хліборобства і тваринництва у Єлисаветграді, Новогеоргіївську, Олександрії, Бобринці, Новомиргороді та великих торгових селах Новоукраїнці, Голованівську, Златополі, Новоархангельську, Рівному, Хащуватому, Цибулевому тощо. У 40—50-х рр. XIX ст. в цих містах і селах налічувалося понад 200 промислових підприємств — салотопних (65), шкіряних, цегельних (39), винокурних (76), пивоварних, миловарних тощо, власниками яких були в основному купці. Млинів, переважно вітряних, працювало понад 3,5 тис. Діяли також фабрики і заводи для виготовлення скла, паперу, вапна, поташу, селітри[1].

В кінці 40-х на початку 50-х років XIX ст. на території сучасної області засновуються перші цукроварні. У 1846 році графи Бобринські збудували такий завод у Капітанівці, у 1851 році поміщики Терещенки — у Старій Осоті, а наступного року — в Олександрівці. У 1859 році споруджується цукровий завод у с. Могильному. На цих підприємствах поміщики використовували дешеву робочу силу кріпаків і найманих робітників з розорених селянських господарств. Вже в середині XIX ст. своєрідною біржею найманих робітників стають весняні ярмарки сіл Ревуцького (Добровеличківки), Седнівки, Братолюбівки, Устинівки, містечка Златополя тощо[2].

Перед реформою 1861 року за юридичним становищем, характером і розміром повинностей та платежів, величиною наділу тощо сільське населення краю поділялося на кілька груп, підгруп і розрядів. Основними були поміщицькі й державні селяни, військові поселенці. У 50-х роках поміщицькі селяни складали третину населення краю. У Єлисаветградському повіті їх було 34 537 ревізьких душ, в Олександрійському — 31 335. У Балтському, Гайсинському, Ольвіопольському (до 1795 року — Новомиргородський) та Чигиринському повітах, де переважали польські магнати, кріпаки становили близько 57—59 проц.[3].

На ревізьку душу в середньому припадало 3,5 десятини землі. При достатній кількості родючих земель, близькості ринків, ще слабкому розвитку селянських промислів найвигіднішою формою експлуатації кріпаків тут стала панщина, яка досягла 156 днів на рік з двору[4]. Тільки 1,2 проц. поміщицьких селян були на оброці. Близько 45 проц. поміщиків мали до 20, 40 проц.— до 100, і 12 проц.— володіли 100 і більше кріпаками[5]. У дрібних маєтках часто застосовували одну з найжорстокіших форм кріпосницької експлуатації — місячину, коли поміщики переводили безземельних і розорених селян на постійну панщину з видачею місячного утримання натурою.

---

[1] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1. К., 1959, стор. 426—428, 447, 449, 461; Материалы для географии и статистики России. А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 2. СПб., 1863, стор. 420—453.

[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 2. Елисаветградский уезд. Херсон, 1886, стор. 191; І. О. Гуржій. Зародження робітничого класу України (кінець XVIII — перша половина XIX ст.). К., 1958, стор. 73.

[3] Исторический очерк деятельности Херсонского губернского земства за 1865—1899 гг., вып. 1. Херсон, 1904, стор. 39; П. А. Зайончковский. Проведение в жизнь крестьянской реформы 1861 г. М., 1958, стор. 279; Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года (60-е годы XIX ст.). К., 1959, стор. 284.

[4] Т. И. Осадчий. Крестьянское надельное землевладение в Херсонской губернии в связи с платежами крестьян, стор. 74.

[5] А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 2, стор. 300.

У 50-х роках значно збільшилась кількість дворових людей. Так, у Єлисаветградському й Олександрійському повітах їх налічувалось понад 14,5 тис. Поширеною була, особливо після інвентарної реформи 1848 року на Правобережній Україні, категорія селян, які мали лише садиби (городники), чимало було піших (безтяглових) бобилів, халупників, що зовсім не мали землі. Порівняно невелику групу складали казенні селяни (204 двори з населенням 1070 чоловік), на ревізьку душу яких перед реформою припадало в середньому від 4 до 8 десятин землі[1].

Найчисленнішу групу сільських жителів становили державні селяни з військових поселенців. За X ревізією (1857 рік) у Єлисаветградському й Олександрійському повітах їх налічувалось 221,5 тис.— майже 70 проц. населення краю. Серед них господарів першого розряду було 5311 чоловік, другого — 12 301, негосподарів та інвалідів — 32 тис. На ревізьку душу в середньому припадало 8 десятин землі. Поселенці ділилися на групи, що мали повні, половинні і четвертні наділи. Перші з наділом 12—14 десятин складали 12,8 проц., другі (6—12 десятин) — 29,8 проц. і треті — (3—6 десятин) — 57,4 проц. Якщо господарі двох перших розрядів мали по 2—3 пари волів, то більшість поселенців була безтягловою і експлуатувалась багатою верхівкою. 1857 року царський уряд приступив до ліквідації військових поселень, які не виправдали його сподівань. Замість надійної опори самодержавству в боротьбі з наростаючим революційним рухом, вони перетворились на осередки небезпечних для царизму соціальних сил. Ліквідáція поселень проводилась у кілька етапів. Перший, 1857 року, майже не змінив економічного становища поселенців. Як і раніше, вони обробляли громадські лани під суворим наглядом командирів. Скасовувалась лише тяжка військова муштра. Через два роки поселенці дістали т. зв. тимчасові наділи — 4—5 десятин орних земель і сінокосів на ревізьку душу. До 1866 року за ці наділи треба було сплачувати поземельний податок, який замінив численні повинності і включав подушне, оброк, мирські й додаткові побори тощо — 6 крб. 65 коп. з ревізької душі (на 12 проц. більше, ніж у казенних селян)[2].

На початку XIX ст. на території краю було 3 міста та 5 містечок. Переважна більшість населення — 81 проц.— мешкала у сільських населених пунктах. Характерними для цього часу були українські і російські поселення — села, хутори, слободи — з безсистемною вуличною забудовою. Центральне місце в селянській садибі займало житло-хата невеликого розміру з однієї кімнати, часто навіть без сіней. У зв'язку з відсутністю лісів будівництво житла коштувало дуже дорого, що було не під силу бідним переселенцям, і вони часто мешкали в землянках. Заможні господарі ставили хати найчастіше з каменю і цегли.

Під час створення військових поселень за планом Аракчеєва ліквідовано понад 600 малих сіл і хуторів — їх жителів примусили переселитися на Подністров'я. Так сталося з Дмитрівкою, Плахтіївкою, Плоским, Ухівкою та ін. селами.

В першій половині XIX ст. на території сучасної області діяли лише два військові лазарети і лікарня в Єлисаветграді з одним лікарем. У волостях військових поселень працювало по фельдшеру, які іноді з дозволу начальства обслуговували й цивільне населення.

Тривалий час єдиним навчальним закладом краю було перше повітове (початкове) училище на 68 дітей, відкрите в Єлисаветграді 1811 року[3]. Лише в середині 30-х років XIX ст. відкрито кілька парафіяльних шкіл у великих торгових селах та містечках, повітових шкіл та училищ. В Єлисаветграді, Олександрії, Новомиргороді, Бобринці у 40—50-х рр. XIX ст. було три повітові училища, трикласна повітова школа, які здебільшого давали лише початкову освіту. У 1764 році Сенат передав із

---

[1] Т. И. Осадчий. Крестьянское надельное землевладение в Херсонской губернии в связи с платежами крестьян, стор. 26, 38.

[2] Там же, стор. 22, 23, 24, 25.

[3] А. Н. Пашутин. Исторический очерк г. Елисаветграда, стор. 147.

кадетського корпусу Новоросійському губернському правлінню, яке перебувало тоді в Єлисаветграді, друкарський верстат з устаткуванням, шрифт, а також спеціалістів. Через рік тут вийшли перші книги: «Азбука» і комедія Ж.-Ж. Руссо «Кофейный дім»[1].

На початку XIX ст. в Єлисаветграді збудовано приміщення стаціонарного театру. Сюди приїздили відомі на той час трупи Л. Д. Штейна, Д. Д. Жураховського та інших[2]. У містечках і селах на ярмарках гастролювали цирки-балагани. На цей період припадає і збір народних пісень прогресивно настроєною інтелігенцією. Так, в районі Олександрії записано патріотичну думу «Повстання проти польських панів», опубліковану в 1849 році. У 40-х роках XVIII ст. на території сучасної Кіровоградщини створено одну з ранніх пісень про народних повстанців-гайдамаків — «Не славная Чута густими дубами»[3]. У багатьох піснях та думах, складених трудящими краю, змальовувалася тяжка доля кріпаків, звучали заклики до боротьби проти гнобителів.

Реформа 1861 року, здійснена руками кріпосників, не виправдала сподівання трудящого селянства поліпшити своє становище. Колишні поміщицькі селяни одержали наділи набагато менші від тих, якими вони користувалися раніше. Для Єлисаветградського й Олександрійського повітів т. зв. указний наділ становив 3,5—4,5 десятини на ревізьку душу, а фактично в середньому припадало трохи більше 3 десятин[4]. Половинні наділи мали 21,1 проц. ревізьких душ. В обох повітах було обезземелено 37 тис. (20 проц.) ревізьких душ. «Відрізки» досягали 34,6 проц.[5]. В Олександрійському повіті за 80,8 тис. десятин викупні платежі становили 3,3 млн. крб. і перевищували ринкову ціну в 2,7 раза[6], а в Єлисаветградському повіті — вдвічі. Через високі викупні платежі, податки й повинності частина селян відмовлялася від наділів. В Олександрійському повіті таких було 7,1 проц. Особливо високим був цей показник серед дворових: в Єлисаветградському повіті — 23,9, в Олександрійському — 25,9 процента.

Селяни не погоджувалися підписувати уставні грамоти, виконувати повинності й підкорятися місцевим органам влади. В Єлисаветградському повіті з 477 маєтків уставні грамоти було укладено в 260, 3521 чоловік погодився на т. зв. дарчі наділи, не маючи змоги викупити землю у поміщика[7]. Вже в квітні 1861 року почалися антиурядові виступи. Селян Камбурліївки Олександрійського повіту лише з допомогою ескадрону гусарів вдалося примусити підписати уставну грамоту. Тоді ж сталися виступи ще у 18 селах краю. Встановлення царським урядом обов'язкового викупу наділу в грудні 1863 року викликало нові заворушення. Антиурядові виступи відбулися в Любомирці, Помічній, Глиняному, Гнатівці та ін. селах Єлисаветградського повіту[8].

Нерідко до колишніх кріпаків приєднувалися й державні селяни, які також зазнавали тяжкого феодального гніту. За законом від 24 листопада 1866 року і указами 1866—1867 рр. державні селяни та військові поселенці мали викупити т. зв. тимчасові наділи — від 5,7 до 7 десятин на ревізьку душу. Але визначена законом щорічна плата — т. зв. державна оброчна подать — 1 крб. 87 коп. до 1872 року

---

[1] С. О. Петров. Книги гражданського друку, видані на Україні. XVIII — перша половина XIX століття. Каталог. Х., 1971, стор. 4.

[2] О. Казимиров. Український аматорський театр. К., 1965, стор. 24.

[3] Українські народні думи та історичні пісні. К., 1955, стор. 162, 592.

[4] Т. И. Осадчий. Крестьянское надельное землевладение в Херсонской губернии в связи с платежами крестьян, стор. 74, 83, 86.

[5] Исторический очерк деятельности Херсонского губернского земства за 1885—1887 гг., вып. 1, стор. 20.

[6] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года, стор. 419.

[7] П. А. Зайончковский. Проведение в жизнь крестьянской реформы 1861 г., стор. 281.

[8] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года, стор. 429, 498, 499; Історія селянства Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 377.

була підвищена до 3 крб. 44 коп. на душу[1]. Численні платежі (подушні податки, мирські й державні побори) розкладалися тепер на кількість ревізьких душ, а оброчний податок, земські побори тощо — на десятину землі.

Кріпосницька суть реформи 1861 року яскраво проявилась і в правовому становищі селян. Вони повністю підкорялися волосним і сільським старшинам, сходам, судам, які часто залежали від місцевих поміщиків. Фактично у цілковитій залежності від царської бюрократії перебували й земські установи.

Вже у 1865 році колишні військові поселяни Новгородки, Аджамки, Покровського, Варварівки і Малинівки відмовилися виконувати повинності, вимагаючи заміни сільських старшин, які використовували збір податків для особистого збагачення. Для придушення заворушення було надіслано полк драгунів. У 70-х роках колишні поміщицькі селяни виступали проти межування земель за їх кошти.

Жителі с. Миронівки Олександрійського повіту, припинивши сплату оброку місцевому поміщику, вимагали повернути їм угіддя, відрізані під час реформи 1861 року. Поміщик змушений був піти на деякі поступки: розширив прогони, дозволив користуватись водопоєм тощо[2].

У 70-х роках широко розгорнувся рух колишніх державних селян проти введення т. зв. люстраційних актів, в результаті яких кращі землі часто прирізалися заможним господарствам. Протягом лютого—березня 1875 року цей рух поширився на села Чигиринського повіту: Подорожнє, Тарасівку, Воронівку, Липове, Крилів, Калабарак, Андрусівку, Колонтаїв[3].

Незважаючи на пережитки кріпосництва, які важким тягарем лягали на плечі трудящих, після реформи 1861 року в краї швидко розвивалися капіталістичні відносини. Значного розвитку набула промисловість, особливо цукрова і сільськогосподарське машинобудування. Цукрова промисловість була представлена Грушківським, Маловисківським, Староосотянським, Сальківським, Капітанівським, Могильнянським, Перегонівським, Олександрівським і Саблино-Знам'янським заводами. На початку XX ст. вони виробляли 1,5 млн. пудів цукру[4].

Розвивалася борошномельна промисловість. Лише в Єлисаветградському повіті 1902 року налічувалось 173 парові і 163 водяні млини, 1577 вітряків. В Олександрійському та Єлисаветградському повітах діяло 18 винокурних заводів, у Гайсинському і Балтському повітах — 5 таких підприємств[5]. У 90-х роках XIX ст. на території краю було близько 200 підприємств з річним оборотом 18 млн. карбованців[6].

Великі кошти в розвиток сільськогосподарського машинобудування вкладали бельгійські, англійські, французькі, німецькі, швейцарські капіталісти, яким царський уряд забезпечував високі прибутки. У 1874 році англійці Роберт і Томас Ельворті засновують в Єлисаветграді підприємство для виготовлення сільськогосподарського інвентаря, яке незабаром перетворилося на завод сільськогосподарського машинобудування.

Сприятливі умови для експорту сільськогосподарських і промислових товарів через порти Чорного моря створювалися із введенням в дію залізниць: Балта — Єли-

---

[1] Т. И. Осадчий. Крестьянское надельное землевладение в Херсонской губернии в связи с платежами крестьян, стор. 157, 162, 163.

[2] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 406.

[3] Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900 гг.). Днепропетровск, 1960, стор. 206.

[4] Весь Юго-Западный край. К., 1914, стор. 636—644; Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду за 1907 год. Елисаветград, 1908, стор. 58.

[5] Общий отчет Александрийской уездной земской управы за 1903 год. Александрия, 1904, стор. 69—71; Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1903 год. Елисаветград, 1904, стор. 53; Подольский адрес-календарь. Каменец-Подольск, 1895, стор. 310—326. А. Крылов. Населенные места Подольской губернии. Каменец-Подольск, 1907, стор. 350—373.

[6] Торговля и промышленность Европейской России по районам, вып. 8. СПб., 1909, стор. 123, 124, 127.

саветград (1868), Єлисаветград — Кременчук (1869), Знам'янка—Миколаїв (1873), Знам'янка—Фастів (1876).

У пореформений період виникають нові і розширюються діючі кустарні промисли та ремесла. Якщо в Єлисаветградському повіті ними займалися 6,4 проц. селянських господарств, то в Олександрійському — 17,5 проц. Значного розвитку набув деревообробний та інші лісові промисли в Аджамці, Знам'янці, Новогеоргіївську, Новому Стародубі, Новій Празі, Олександрівці, Цибулевому тощо. Ці населені пункти славилися колісниками, стельмахами, різчиками посуду, меблярами, столярами. Центрами гончарного виробництва стали села Мошорине (80 майстрів), Ревівка (60 майстрів), Скубіївка, Новогеоргіївськ, Табурище, Талова Балка. Власники великих майстерень користувалися найманою працею[1]. За межі домашньої промисловості вийшли чимбарство, виготовлення одягу і взуття, добування дьогтю й смоли. Вироби ремісників потрапляли не тільки на місцеві ярмарки, а й у Каховку, Херсон, Керч та ін. міста.

Щорічно у 85 населених пунктах Єлисаветградського й Олександрійського повітів відбувалися ярмарки і базари. Наприкінці XIX ст. на території краю налічувалося 2140 торговельних закладів з оборотом 19,6 млн. крб.[2]. Міста Єлисаветград, Новомиргород ще з середини XIX ст. стають центрами кінських ярмарків на півдні України.

Порівняно швидко розвивався капіталізм і в сільському господарстві, хоч на території області зберігалося велике поміщицьке землеволодіння. В 90-х роках 62,6 проц. землі Єлисаветградського повіту належало великим землевласникам. 167 з них мали по 1—5 тис. десятин. В Олександрійському повіті 482 поміщики володіли 359 378 десятинами (54,8 проц.), або вдвічі більше, ніж 48,5 тис. селянських господарств цього ж повіту[3]. У 1899 році тут було 29 маєтків з 17,5 тис. десятин землі[4]. Казенні землі в цих повітах становили 219 442 десятини. Поміщицьке господарство починає працювати, головним чином, на ринок.

Чимало поміщиків на кабальних умовах здавали землю в оренду. Селяни Олександрійського повіту орендували в середньому по 3,7 десятини на двір і платили 14 крб. 80 коп. щорічно, Єлисаветградського — по 4,9 десятини (24 крб. 26 коп.). Розповсюджений був один із різновидів відробіткової оренди — половинщина. Наприклад, в економії графа М. Толстого в Онуфріївській волості селяни-орендарі віддавали поміщику кожен другий сніп.

З розвитком капіталізму відбувається швидкий процес класового розшарування селянства. У 90-х роках лише в Єлисаветградському повіті куркульські господарства зосередили по 40 і більше десятин землі, в той час як на бідняцький двір припадало 3,3 десятини[5]. Безземельних селянських дворів у Єлисаветградському повіті налічувалось 25,5 проц., в Олександрійському — 19 проц. загальної кількості. У цих же повітах 20 проц. селянських дворів не мали тягла, а 44 проц. самостійно, без супряги, не могли засівати поля. Бідняки обробляли землю убогою прадідівською технікою. Обезземелені селяни перетворювалися на сільських пролетарів. Крім того, Херсонська губернія належала до головного району, куди збиралися сільськогосподарські робітники з різних кінців країни. Великими центрами найму робітників в Єлисаветградському повіті стали Єлисаветград, Бобринець, Братолюбівка, Новоукраїнка, Седнівка, Новомиргород, Доброеличківка. Основна маса заробітчан йшла сюди

---

[1] Труды комиссии по исследованию кустарной промышленности в России, вып. 8. СПб., 1882, стор. 1550, 1551, 1627—1632; Ремесла и промыслы Херсонской губернии. Херсон, 1905, стор. 29, 87.

[2] Торговля и промышленность Европейской России по районам, вып. 8, стор. 109, 123, 124, 127.

[3] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 3, стор. 130, 133, 149; Список землевладельцев Елисаветградского уезда Херсонской губернии на 1894 год. Елисаветград, 1894.

[4] Движение частного землевладения в Александрийском уезде Херсонской губернии в 1865—1900 гг. Александрия, 1900, стор. 31.

[5] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг. Херсон, 1886, стор. 36.

з Київської, Подільської, Чернігівської, Полтавської, Курської, Харківської губерній. Наприклад, з 10 травня по 30 липня 1889 року щодня до Знам'янки прибувало в середньому 68, Єлисаветграда — 53, Бобринця — 50 робітників[1]. В. І. Ленін у праці «Розвиток капіталізму в Росії» підкреслював «...На півдні і південному сході утворилось багато робітничих ринків, де збираються тисячі робітників і куди з'їжджаються наймачі»[2]. З населених пунктів сучасної області В. І. Ленін називав Новоукраїнку, Знам'янку, Долинську, Єлисаветград, Бобринець. «У 1893 р.,— відмічав він,— в 100 більш-менш великих господарствах Єлисаветградського повіту було 11 197 робітників (в середньому по 112 на 1 господарство), в т. ч. 17,4% річних, 39,5% строкових і 43,1% поденних робітників»[3].

Тисячі сільськогосподарських робітників мешкали в брудних куренях чи землянках-казармах, а влітку й часто восени спали на токах, на соломі, харчувалися переважно кулішем та супом з картоплі.

Невдоволення робітничого класу і селянства своїм становищем проявилося у посиленні революційного руху. Протягом 70-х років XIX ст. в Єлисаветграді та інших містах і селах краю виникає ряд народницьких гуртків, організаторами яких були Й. Я. Давиденко, К. П. Янковський, С. Ф. Чубаров. Такі ж гуртки діяли в Новоархангельську, Олександрії, Новомиргороді тощо. Серед їх членів були М. Д. Терентьєв, І. В. Дроб'язгін, Л. А. Дическуло, М. Р. Ланганс, Л. О. Майданський, М. Ф. Фроленко та інші відомі народники[4]. Вони вели революційну роботу серед селянства, створювали т. зв. поселення в народі, працюючи ковалями, шевцями, кравцями, теслярами тощо. Активна діяльність народника Я. В. Стефановича виявилась у створенні в селах Чаплищі, Самусівці, Липовому, Подорожньому, Новогеоргіївську т. зв. таємних дружин[5]. Проте, виходячи з помилкової суб'єктивно-ідеалістичної теорії, народники не змогли зв'язати своєї боротьби з класовою боротьбою пролетаріату.

У середині 90-х років, сподіваючись на підтримку уряду та земств, ліберальний народник М. В. Левитський організував ряд землеробських кооперативів-артілей у селах Єлисаветградського й Олександрійського повітів. Та на прохання М. Левитського царський уряд не звертав уваги, а жалюгідні пожертвування земств і місцевих багатіїв-меценатів не рятували становища цих артілей, і вони розпадалися через рік-два після заснування. В. І. Ленін у праці «З приводу однієї газетної замітки» засудив маніловське прожектерство М. В. Левитського, практична діяльність якого не могла зарадити селянству як класу[6].

У 80—90 рр. XIX ст. в містах і селах сучасної області діяли також гуртки і нелегальні організації, до складу яких входили переважно інтелігенти, молоді робітники та учні навчальних закладів. Влітку 1884 року в одного з гуртківців С. М. Дудіна під час обшуку в с. Мар'ївці Єлисаветградського повіту жандармами були виявлені переписані від руки «Громадянська війна у Франції», «Капітал» К. Маркса, «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса та Ф. Енгельса, друкарський шрифт[7].

Значну пропагандистську діяльність серед пролетаріату Єлисаветграда, Олександрії й ін. міст краю у першій половині 80-х років розгорнула харківська народовольська група. Організаторами і пропагандистами робітничих гуртків на заводах

---

[1] О. І. Лугова. Сільськогосподарський пролетаріат Півдня України в період капіталізму. К., 1965, стор. 138.
[2] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 227.
[3] Там же, стор. 243.
[4] Деятели революционного движения в России. Био-библиографический словарь, т. 2, вып. 1. М., 1929, стор. 239, 328; т. 2, вып. 4. М., 1932, стор. 1615, 1668, 1772, 2139, 2340; Революционное народничество 70-х годов XIX века. Сборник документов и материалов в 2 томах, т. 1. М., 1964, стор. 470.
[5] Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период, стор. 223.
[6] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 2, стор. 406—412.
[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 1193, арк. 1—8.

Ельворті і Бургардта в Єлисаветграді були харківські робітники В. Панкратов, Є. Хороманський і В. Горбунов, які закликали знищити «царське кодло» та «взяти фабрики і заводи в руки робітників». Вони пропагували «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса, «Ремесла і фабрики на Україні» С. Подолинського й іншу літературу[1].

На початок XX ст. у фабрично-заводському виробництві було зайнято понад третину населення Єлисаветграда і 0,5 проц. жителів Єлисаветградського повіту. Робочий день на більшості підприємств у 80—90-х рр. тривав 10—12, а на кустарно-ремісницьких — до 14—16 годин. Як правило, робітники працювали і в свята. У фабричних приміщеннях і казармах, де жили робітники та їх сім'ї, було тісно, душно й темно. Відсутність елементарної техніки безпеки призводила до масових каліцтв і нещасних випадків, які нерідко закінчувалися смертю. На заводі Ельворті, наприклад, тільки за перше півріччя 1907 року сталося 173 нещасні випадки[2].

Тяжке економічне становище, політичне безправ'я, національне гноблення трудящих мас було основною причиною зростання їх революційної активності. Велику роботу щодо політичного виховання робітничого класу проводили революційні соціал-демократи. Вже 1892 року О. Г. Шліхтер заснував соціал-демократичний гурток у Златополі. Влітку 1897 року в Єлисаветграді виник гурток «Південноросійський союз робітників», одним із завдань якого була страйкова боротьба за скорочення робочого дня і підвищення заробітної плати. 12 квітня 1898 року в Єлисаветграді, Новоукраїнці і Знам'янці проведено жандармами обшуки й арешти. У справі «Союзу» 18 чоловік було заарештовано і заслано на три роки у Сибір під гласний нагляд поліції.

Наростання революційного руху в країні не могли припинити репресії властей. 1901 року в Єлисаветграді відбулася вперше багатотисячна робітнича маївка, яка закінчилася великим мітингом. Трудящі відкрито виступали за повалення царизму. Поступово згуртовувалися розрізнені сили соціал-демократів повіту. До «Искры» почали надходити кореспонденції про діяльність груп РСДРП, про революційний рух в містах і селах Єлисаветградщини.

Агітаційно-організаторська робота «Искры» сприяла пожвавленню діяльності соціал-демократичних гуртків і груп. У 1901 році членами Катеринославського комітету РСДРП у с. Зеленому заснований соціал-демократичний гурток «Зіронька», який налічував 48 чоловік. У 1902—1903 рр. виникають соціал-демократичні групи в Глодосах, Івано-Булацелівці, Рівному, Петропіллі. Влітку 1902 року створюється Єлисаветградська соціал-демократична організація[3]. Тільки за півроку вона розповсюдила серед трудящих Єлисаветграда 860 листівок, провела ряд масових зборів і страйків. В одному з них, який тривав з 28 по 31 липня 1903 року, брали участь муляри, вантажники, тесляри, робітники млинів тощо. Як і в інших містах Росії, страйки супроводжувались робітничими сходками і демонстраціями[4]. Пролетаріат краю активно включився у загальнополітичний страйк, що охопив весь південь країни.

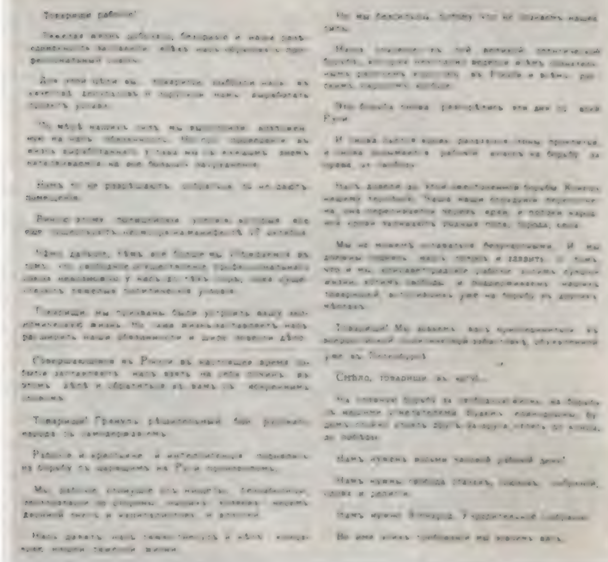
Боротьбу робітничого класу проти капіталістів і уряду підтримало селянство. На початку 1900 року в селах Коробчині, Перших Бірках, Хащуватому, Капітанівці, Попельнастому і Байдаковому було захоплено землю, млини та сінокоси, зруйновано садиби поміщиків[5]. «Спокій» тут встановили лише за допомогою загонів поліції. Розгортанню селянського руху на території краю сприяло Полтавсько-Харківське селянське повстання 1902 року. Під його впливом у 1903—1904 рр. великі виступи

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 1193, арк. 253; спр. 1194, арк. 71.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. 331, оп. 1, спр. 103, арк. 116.
[3] Газ. «Искра», № 46, 15 серпня 1903 р.
[4] И. Бортников. Июльские дни 1903 года на Юге России. Одесса, 1953, стор. 73, 74, 79.
[5] М. Н. Лещенко. Класова боротьба в українському селі на початку XX століття. К., 1968, стор. 54, 58, 61.

проти поміщиків і царської адміністрації сталися в селах Перекрестовці, Скалевому, Секлетіївці, Арсенівці, Олександрівці, Нечаївській волості тощо. За неповними даними департаменту поліції, лише в Єлисаветградському повіті 1904 року було зареєстровано 52 підпали поміщицьких маєтків і садиб.

Активну участь у боротьбі проти самодержавства та експлуатації взяли трудящі краю в роки революції 1905—1907 рр. Вже в першій половині 1905 року у відповідь на кривавий злочин царизму у Петербурзі відбулися революційні виступи робітників Єлисаветграда, Бобринця, Олександрії та ін. міст. На ряді підприємств капіталісти змушені були задовольнити вимоги страйкуючих: підвищити заробітну плату, скоротити робочий день.

Ко всѣмъ рабочимъ...

Відозва Єлисаветградської Ради до робітників від 13 грудня 1905 р. із закликом приєднатися до всеросійського жовтневого політичного страйку.

Під впливом всеросійського жовтневого політичного страйку в жовтні та грудні 1905 року страйкували робітники Знам'янки, Єлисаветграда, Помічної, Користівки, Олександрії. 18 жовтня оголосили страйк робітники залізничної майстерні і машиністи станції Гайворон. На лініях Знам'янка—Єлисаветград і Знам'янка—Долинська припинився рух поїздів. Члени страйкових комітетів виїздили на сусідні станції, організовували мітинги, в яких брали участь також тисячі селян. В кінці року в Єлисаветграді була створена Рада робітничих депутатів.

Наляканий розмахом революційного руху херсонський губернатор 22 грудня 1905 року оголосив місто Єлисаветград, Єлисаветградський і Олександрійський повіти на воєнному становищі[1]. Проте і в цих умовах робітники Єлисаветграда, Олександрії, залізничники Знам'янки і Долинської продовжували революційну боротьбу.

Активізувалися виступи селян. У червні 1905 року вони охопили Єлисаветградський і Олександрійський повіти. У Краснопіллі, Новостародубі, Федорівці, Миронівці, Олімпіадівці та ін. селах Олександрійського повіту селяни відбирали у поміщиків хліб, сіно, палили їх садиби. 20 липня 1905 року за розпорядженням губернатора в Новоукраїнку, Добровеличківку, Глодоси, Новомиргород, Новостародуб було надіслано підрозділи 136-го Таганрозького, 275-го Хотинського полків[2].

Соціал-демократичні організації широко використовували досвід революційної роботи в масах більшовиків пролетарських центрів. Єлисаветградському комітетові РСДРП на початку вересня 1905 року вдалося встановити тісний зв'язок з Харківською більшовицькою групою «Вперед», діяльність якої спрямовував В. І. Ленін. Після III з'їзду РСДРП значну революційну роботу на селі провадили аграрні групи, засновані Херсонським губернським комітетом сільських організацій РСДРП. Так, у Єлисаветградському повіті ними проведено дві конференції, створено агітаційно-пропагандистські гуртки.

Більшовики не припиняли боротьби за посилення впливу на маси. Велику допомогу їм подавали Ф. А. Сергєєв (Артем), Р. С. Землячка і С. І. Гусєв, які приїздили сюди за завданням В. І. Леніна[3]. У 1906 році в Єлисаветграді відбулося

[1] Революция 1905—1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов в 2 томах, т. 2, ч. 1. К., 1955, стор. 475, 557, 558, 690.
[2] Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади та органів державного управління СРСР (далі ЦДАЖР СРСР), ф. 102, оп. 52, спр. 2608, ч. 3, арк. 20.
[3] «Український історичний журнал», 1966, № 10, стор. 22.

11 страйків економічного характеру, в яких брали участь близько 2 тис. чоловік[1]. Влітку страйкували понад тисячу сільськогосподарських робітників Великої Виски, Петрівки, Мар'янівки, вимагаючи підвищення заробітної плати і поліпшення умов праці. В селах Хмельовому, Доброеличківці, Новоукраїнці мали місце підпали поміщицьких економій[2].

Царський уряд жорстоко розправлявся з активними учасниками революції. Влітку і восени 1907 року були розгромлені соціал-демократичні організації повітових центрів і великих населених пунктів. У 1906—1909 рр. засуджено до тюремного ув'язнення, заслано на каторгу і до арештантських рот 21 організатора страйків і збройних виступів у Єлисаветграді, Знам'янці, Долинській, Олександрії, Користівці тощо. Більшість з них загинуло у царських катівнях. Сотні робітників, які брали участь у виступах, були піддані репресіям. Особливо жорстокі вироки виносили військово-польові суди. Протягом 1908—1910 рр. за цими вироками страчено 85 чоловік. Весною 1906 року криваву розправу вчинено над учасниками виступів Деріївки, Варварівки, Кам'янки, Мартоноші, Попівки та багатьох ін. сіл.

Власники підприємств посилили наступ і на ті куці права, які були здобуті робітничим класом під час революції. Знову запроваджено 12—14-годинний робочий день, на 35—40 проц. зменшено заробітну плату. Тяжко позначилися на становищі робітників роки промислового застою. Зростала армія безробітних.

Столипінська аграрна реформа посилила процес зубожіння селян. У 1912—1915 рр. в Єлисаветградському й Олександрійському повітах більша частина землі належала казні, церкві, поміщикам, купцям, іноземцям, близько 10 проц.— куркулям і лише 7,5 проц. припадало на долю бідного селянства[3]. З 352 господарств с. Листопадового Златопільської волості 127 мали в середньому по півдесятини землі[4]. В Олександрійському повіті 1915 року куркулі придбали через банк 220 селянських і міщанських господарств, а наступного року — 520[5].

Обезземелені селяни виїжджали у східні губернії Росії шукати «вільних» земель. Протягом 1906—1912 рр. тільки з Єлисаветградського повіту туди переселилося понад 27 тис. чоловік. Багато сімей повертались назад зовсім розореними.

Трудове селянство чинило рішучий опір столипінській реформі. Жителі Рівного, Захарівки, Іванівки, Семенастового та ін. сіл виганяли землемірів, що ставили межові знаки, й урядників. Один із чиновників херсонського жандармського управління доповідав своєму начальнику, що в Єлисаветградському повіті атмосфера насичена революційним духом, що «селяни готуються бунтом добути наділи». У 1909 році масові селянські заворушення, які супроводжувалися сутичками з поліцією і з землемірами, відбулися в Арнаутівці, Богданівці, Свердликовому, Обознівці та ін. селах[6]. Загострювалася боротьба між біднотою і куркульством. В Арнаутівці у травні 1910 року, коли почалося розмежування скуплених сільськими глитаями земель, селяни побили і куркулів, і землемірів. Сюди приїхав губернатор з військовим загоном. 20 селян було кинуто у в'язницю[7]. Внаслідок здійснення столипінського законодавства багато сільської бідноти остаточно порвало зв'язки з селом, поповнивши ряди пролетаріату.

---

[1] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 2, стор. 75.

[2] Красные вехи. Сборник воспоминаний и материалов по истории революционного движения, вып. 1. Елисаветград, 1925, стор. 171.

[3] Хозяйственный и административный отчет Елисаветградской уездной земской управы очередному земскому собранию сессии 1916 года. Елисаветград, 1916, стор. 16; Статистико-экономический обзор Херсонской губернии. 1912 г. Херсон, 1914, стор. 2.

[4] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году. К., 1914, стор. 525.

[5] Газ. «Херсонские ведомости», 6 листопада 1915 р., 15 грудня 1916 р.

[6] О. Г. Михайлюк. Більшовики України в боротьбі за селянство (1905 — лютий 1917). Львів, 1967, стор. 85.

[7] ЦДІА СРСР, ф. 408, оп. 1, спр. 153, арк. 32.

На кінець 1914 року в Єлисаветградському повіті було 7838 торговельно-промислових підприємств, в Олександрійському — 3648. Тут діяло також 18 кредитно-фінансових установ з річним оборотом 108,5 млн. крб.[1]. У 1910 році промисловість почала виходити з економічного застою. Цьому сприяли порівняно високі врожаї, зростання експорту хліба, в якому брала участь і сільська буржуазія — куркульство, значні урядові замовлення підприємствам у зв'язку з підготовкою до війни. На селі підвищився попит на товари металообробної промисловості (плуги, коси, жатки і т. п.). Так, якщо на кінець 1909 року в Єлисаветградському повіті річний обсяг продукції промислових підприємств становив 8,9 млн. крб., то через два роки він досяг 28 млн. крб., в Олександрійському — 8,9 млн. крб. На підприємствах Єлисаветградського та Олександрійського повітів у 1912 році працювало 21 тис. робітників[2].

Однак концентрація промислового виробництва була помітною лише в Єлисаветграді, де на підприємство в середньому припадало 35—37 робітників. На найбільшому з них—заводі Ельворті—налічувалося понад 2 тис. чоловік. Провідними галузями промисловості в краї були харчова і переробка сільськогосподарської сировини, де на підприємство припадало 3—5 робітників[3]. У харчовій промисловості, особливо на цукрових заводах, працювали переважно сезонні робітники. Це утруднювало їх організацію в революційній боротьбі з підприємцями.

У роки нового революційного піднесення на підприємствах краю сталося 10 виступів. Найбільш масовими на півдні України були травневі страйки робітників заводу Ельворті в 1912 році. Високу оцінку їм дала «Правда», підкресливши згуртованість пролетаріату, його тверду рішучість не поступатись перед капіталістами[4]. Робітники повіту взяли також участь у травневих політичних страйках 1913 — 1914 рр., вимагаючи 8-годинного робочого дня, ліквідації існуючого режиму. Вони були і в числі 8 тис. страйкуючих робітників Херсонської губернії у 1914 році[5]. На селі продовжувалася боротьба проти поміщицького землеволодіння та куркульства.

На початку XX ст. на території краю проживало більше 1 млн. чоловік. Міське населення складало понад 11 проц. загальної кількості. Найбільшими містами були Єлисаветград — 61 488 чоловік, Бобринець — 14 281, Олександрія — 14 007, Новогеоргіївськ — 11 594, Новомиргород — 9364 чоловіка.

Понад 85 проц. населення становили українці. Були також росіяни, молдавани, болгари, поляки, євреї, німці[6]. Зрушення в соціально-економічному житті мало позначилися на рівні медичного обслуговування трудящих, розвитку освіти й культури. Так, у 1912—1915 рр. в Єлисаветградському й Олександрійському повітах працювало тільки 56 медичних закладів, з них 46 лікарень і 10 лікарняних пунктів. Їх обслуговували 76 лікарів, 50 фельдшерів, 40 акушерок[7]. Тяжкі житлові умови, голодування викликали епідемії пошесних хвороб: віспи, холери, висипного і черевного тифу. Захворюваність серед дорослого населення становила 36,3 проц., серед дітей — 50,8 процента[8]. Тільки під час епідемії тифу та холери в 1892 році у Знам'янці та

---

[1] Фабрично-заводские предприятия Российской империи. Птг., 1914, разд. «М», № 498, стор. 1654—1714.

[2] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1909 год. Елисаветград, 1910, стор. 54.

[3] Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1912 г. Херсон, 1914, стор. 117, 118.

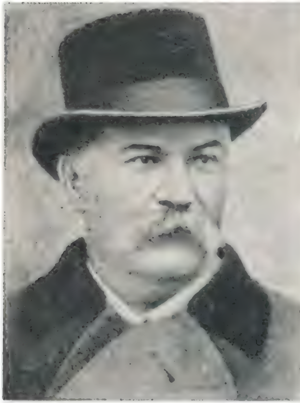
[4] Газ. «Правда», 12 липня 1912 р., 13 квітня 1913 р.

[5] П. А. Лавров. Рабочее движение на Украине в период нового революционного подъема 1910—1914 гг. К., 1966, стор. 198.

[6] Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г., вып. 47. Херсонская губерния. СПб. 1904, стор. 1—3.

[7] Земский календарь на 1914 год. Елисаветград, 1913, стор. 141—153; Ежегодник газеты «Голос юга». Елисаветград, 1913, стор. 46, 47; Земская медицина и заболеваемость населения Александрийского уезда Херсонской губернии в 1915 году. Александрия, 1917, стор. 1—3.

[8] Медико-санитарный обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1909 год. Елисаветград, 1910, стор. 393.

І. К. Карпенко-Карий (Тобілевич)—український драматург, актор, режисер і театральний діяч.

М. Л. Кропивницький —український драматург, основоположник українського професійного реалістичного театру.

П. К. Саксаганський (Тобілевич) — український актор, режисер, народний артист СРСР.

М. К. Садовська-Барілотті — українська співачка і драматична актриса.

Єлисаветграді почали діяти перші лікувально-продовольчі пункти, що здійснювали санітарний нагляд за сільськогосподарськими робітниками.

Переважна більшість населення не вміла ні читати, ні писати. 1897 року в Єлисаветградському повіті налічувалося 18 проц. письменних, в Олександрійському — 14 проц., в Єлисаветграді — 41 проц., у Бобринці — 27,5 проц., в Олександрії — 33 проц., Новогеоргіївську — 24 проц., у Новомиргороді — 22,8 проц.[1]. У 1912—1914 рр. у 805 початкових земських і церковнопарафіяльних школах на території нинішньої області навчалося 83,2 тис. дітей, працювало 2004 вчителі[2]. Багато дітей трудящих через нестатки не могли здобути і початкову освіту. Так, навіть у Єлисаветграді школу відвідувало 55 проц. дітей шкільного віку, в Бобринці — 39 проц., в Новомиргороді — 51 проц. В Єлисаветградському повіті 1916 року відмовлено в прийомі до школи 8499 дітям, або 42,5 проц. бажаючих вчитися[3]. У Єлисаветграді, Олександрії, Новомиргороді та ін. містах діяло 25 гімназій, прогімназій, реальних і початкових технічних училищ, вчительських семінарій (казенних, приватних і земських) на 5,5 тис. учнів.

З 70-х років XIX ст., незважаючи на утиски з боку царських властей, поступово створювалися культурно-освітні товариства, робітничі клуби, народні театри. З'явилися десятки народних шкіл. У 1910—1915 рр. на території сучасної області налічувалось 565 невеликих бібліотек, в т. ч. — 95 народних бібліотек-читалень з книжковим фондом 159,6 тис. примірників, 206 бібліотек Олександрійського повіту мали пересічно по 246, а бібліотеки Єлисаветградського повіту — по 480 книг[4]. З 1874 року в Єлисаветграді виходив «Елисаветградский городской листок», а з 1876 — «Елисаветградский вестник».

Значного поширення в краї набуває в цей час аматорський рух. У Бобринецькому і Єлисаветградському аматорських театрах у 50—60-х рр. почали свій творчий шлях корифеї українського реалістичного професійного театру М. Л. Кропивницький, родина Тобілевичів — брати Іван Карпенко-Карий, Микола Садовський, Панас Саксаганський, їх сестра Марія Садовська-Барілотті. Аматорський гурток І. Кар-

---

[1] Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г., вып. 47. Херсонская губерния, стор. 1—3.

[2] Народное образование в Елисаветградском уезде Херсонской губернии в 1912 году. Елисаветград, 1913, отд. I, стор. 7, 9, 17; отд. II, стор. 8, 9, 12.

[3] Краткий обзор начального народного образования в Херсонской губернии за 1911 год. Херсон, 1912, стор. 26—28; Отчет школьного бюро Елисаветградской уездной земской управы за 1916 год. Елисаветград, 1917, стор. 198, 199.

[4] Народное образование в Херсонской губернии за 1910 год. Херсон, 1912, стор. 174, 180, 182; Отчет школьного бюро Елисаветградской уездной земской управы за 1916 год, стор. 37—41.

пенка-Карого першим на Україні поставив у Єлисаветграді «Назара Стодолю» Т. Шевченка, оперу С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм». Тут йшли також п'єси О. Пушкіна, М. Гоголя, О. Островського, І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Л. Глібова. А на початку 80-х рр. у Єлисаветграді під керівництвом М. Л. Кропивницького почав працювати перший український професійний театральний колектив. Він дав поштовх зародженню народних театральних гуртків у Новоукраїнці та Новій Празі.

Розвитку театрального мистецтва й музичної культури сприяли поїздки в міста і села краю відомих російських і українських композиторів, які брали участь у виставах та концертах.

Під впливом ідей російських революційних демократів, поезії Т. Г. Шевченка розвивалась творчість видатних українських драматургів М. Л. Кропивницького та І. К. Карпенка-Карого, які з великою художньою силою зобразили процес розорення українського селянства і його пролетаризацію, викривали хижацьку суть української буржуазії, показували розгортання класової боротьби на селі.

Тяжке життя трудящих, боротьба проти соціального й національного гноблення яскраво відображені в усній народній творчості. Серед фольклорних творів виділяються героїко-патріотична пісня «Розлилися круті бережечки», «У неділю рано-вранці», чимало заробітчанських, рекрутських, ліричних і побутових пісень. Над збиранням і вивченням їх працювали визначні фольклористи краю. А. М. Конощенко записав близько тисячі пісень, які складають збірку «Українські пісні з нотами». В. М. Ястребов опублікував на сторінках журналу «Киевская старина» сотні гайдамацьких, обрядових і ліричних пісень. Учитель з Нової Праги І. В. Бессараба, збирач народних пісень, приказок, гуморесок, 1916 року в Петербурзі видав книгу «Материалы для этнографии Херсонской губернии». Велика заслуга в популяризації етнографічно-фольклорного матеріалу належить активному учаснику народницьких гуртків П. З. Рябкову. 1904 року вийшла з друку його книга «Материалы с этнографии Новороссийского края». Тоді ж П. З. Рябков взяв участь в організованій професором Ф. К. Вовком етнографічній експедиції по Галичині й Буковині, де подружився з І. Я. Франком. У звіті про цю поїздку він відзначає багато спільного в культурі і побуті галичан і буковинців з «нашим південноруським українським людом. Це два рідні брати, насильно колись роз'єднані, які рано чи пізно з'єднаються знову»[1]. У збагаченні народної творчості революційними традиціями велику роль відіграла робітнича поезія, зокрема, революційні пісні поета-більшовика О. М. Гмирьова.

Незважаючи на переслідування властей, до найглухіших закутків доходила газета «Правда». На її сторінках вміщувалися кореспонденції, замітки, повідомлення з міст і сіл краю про тяжке становище робітників і селян, їх революційну боротьбу. «Правда» мала робітничих кореспондентів у Єлисаветграді, які підтримували її матеріально[2]. Традиції робітничої газети «Правда» наслідували більшовицькі листівки, прокламації, звернення, що видавалися у Єлисаветграді та Олександрії.

Перша світова війна далі погіршила становище трудящих. Через нестачу палива і металу у 1915—1916 рр. закривались або скорочували виробництво багато підприємств, зростало безробіття. Величезних збитків завдала війна і сільському господарству. Восени 1914 року через нестачу робочих рук більша частина врожаю залишилась у полі. На січень 1915 року посівні площі в Єлисаветградському повіті порівняно з 1913 роком скоротилися на 18 проц. Валовий збір зерна 1913 року становив 66 млн., а 1915 — 48 млн. пудів. В Олександрійському повіті відповідно — 35 млн. і 25 млн. пудів[3]. Цей спад відбувався в основному за рахунок бідняцьких і частково середняцьких господарств.

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. 307, оп. 1, спр. 94, арк. 5.

[2] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 413.

[3] Статистический вестник Одесского губернского статбюро. Апрель—декабрь 1921 г. Одесса, 1921, приложение, стор. 8.

Трудящі міст і сіл піднімалися на боротьбу проти війни і самодержавства. Влітку 1916 року залізничники Знам'янки, Помічної, Щасливої відмовилися перевозити військові вантажі. Посилювалися аграрні заворушення. Так, виступ селян Тернівки Тишківської волості в серпні 1914 року проти поміщика вдалось припинити тільки за допомогою загону поліції. Значний виступ проти примусового виходу з громади окремих господарств стався 15 жовтня 1914 року в с. Степанівці Олександрійського повіту. Наступного року відбулося кілька страйків сільськогосподарських робітників у селах Капітанівці і Тишківці[1]. Весною 1916 року селяни Бобринця, Малої Данилівки, Кетрисанівки, Новомихайлівки та ін. сіл Єлисаветградського повіту саботували здачу коней для армії[2]. А влітку того ж року жителі Богданівки, Гайворона, Великих Троянів, Синьок під час сільськогосподарського перепису силоміць забрали в переписувачів і спалили статистичні документи. 12 з них поліція кинула у в'язницю[3]. Невдоволення війною охопило і солдат, які всіляко ухилялись від військової служби.

Активну роботу серед трудящих проводили більшовики, використовуючи легальні організації робітничого класу: профспілки, клуби. В одному із споживчих товариств Олександрії працював М. А. Іванов, який листувався з ЦК РСДРП[4]. У містах і селах повіту агітаційну роботу в цей час вели більшовики Н. В. Соловйова, М. М. Суходольський, М. І. Френкель, а також революційно настроєні робітники й солдати, вислані з промислових центрів Росії. Щотижнева профспілкова єлисаветградська газета «Труд» часто передруковувала матеріали більшовицької «Звезды».

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції повсюдно проходили багатолюдні мітинги і демонстрації, на яких більшовики закликали ліквідувати органи царської адміністрації, суд і поліцію. Підтримуючи робітників і селян, солдати роззброювали охорону станцій, місцеві гарнізони. В липні у військових гарнізонах були проведені масові арешти революційних солдатів. На залізничних станціях Єлисаветград, Знам'янка, Олександрія, Долинська, Помічна почали діяти військово-польові суди.

За прикладом петроградського пролетаріату трудящі краю приступили до створення Рад. На початку березня обрано Раду робітничих і Раду солдатських депутатів у Єлисаветграді, які об'єдналися в кінці березня[5]. У другій половині березня обрано Раду робітничих і солдатських депутатів в Олександрії[6].

Повсюдно створюються Ради селянських депутатів і селянські комітети. В червні 1917 року обрано Єлисаветградську повітову Раду селянських депутатів, а згодом — Олександрійську. Проте в більшості Рад керівництво захопили меншовики та есери, які підтримували буржуазний Тимчасовий уряд. У містах представники місцевої буржуазії, земств, угодовських партій під керівництвом кадетів створювали т. зв. громадські комітети. Залишались також міські думи та управи, а у повітах і волостях — земські установи. До Єлисаветградського «комітету громадської безпеки» ввійшло і 15 членів міської думи. Згодом він злився з міською думою у т. зв. демократичну думу. У Бобринці «громадський комітет» складався з 30 членів, серед них було лише 3 робітники, які, звичайно, не могли істотно вплинути на його діяльність. Подібне сталося у Новомиргороді, Олександрії, Новогеоргіївську, Новоукраїнці, Рівному тощо.

Політична боротьба після Лютневої революції втягнула в себе всі прошарки населення. Повалення царизму викликало посилення національно-визвольного руху, який українські націоналісти намагалися використати для відвернення українських

[1] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 535, 536.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 346, оп. 1, спр. 204, арк. 4.
[3] Хмельницький облдержархів, ф. 112, оп. 1, спр. 7822, арк. 4—17.
[4] Журн. «Исторический архив», 1959, № 1, стор. 15.
[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-1099, оп. 1, спр. 1, арк. 47.
[6] С. К. Мельник. Перемога Радянської влади на Півдні України (березень 1917 — березень 1918 рр.). К., 1966, стор. 38, 39, 43.

робітників і селян від загальноросійського революційного руху. Їх буржуазні і дрібнобуржуазні партії створювали т. зв. повітові ради, вороже настроєні проти Рад робітничих і солдатських депутатів, загони «вільного козацтва», націоналістичні організації, які розповсюджували значну кількість газет — «Рідне слово», «Нова рада» тощо з брудними наклепами на більшовицьку партію.

Більшовики спочатку входили до складу об'єднаних організацій РСДРП. Зокрема, 28 березня створено об'єднаний комітет у Єлисаветграді[1]. Комітет мав три фракції: більшовиків, меншовиків і меншовиків-інтернаціоналістів. У квітні він почав видавати газету «Соціал-демократ», а через місяць встановив зв'язки з редакцією газети «Правда» та видавництвом ЦК РСДРП(б) «Прибой», звідки надходила пропагандистська література. Зайняти правильну позицію щодо дрібнобуржуазних партій і Тимчасового уряду допомогли більшовикам Квітневі тези В. І. Леніна. 19 квітня з ними були ознайомлені робітники Єлисаветграда, а також селяни Новопразької, Компаніївської, Бобринецької, Рівнянської та ін. волостей. У цей час на заводі Ельворті створюється самостійна більшовицька організація[2].

Через Ради, профспілки, селянські комітети більшовики посилювали зв'язки з масами. Під їх впливом виникають нові та зміцнюються діючі професійні організації робітників і службовців. У Єлисаветграді і Новомиргороді в березні почали працювати профспілки робітників млинів, булочних і кондитерських фабрик, деревообробників, службовців кредитних установ тощо. Організаційно зміцніла спілка металістів, яка у квітні налічувала 800 членів[3]. Виникають профспілки в Олександрії, Бобринці.

Робітники і трудяще селянство краю, не дочекавшись від Тимчасового уряду миру, землі, 8-годинного робочого дня, налагодження продовольчої справи, активно підтримали більшовиків у їх боротьбі за революційний вихід з імперіалістичної війни і перехід влади до Рад. Під цими гаслами відбулися 1 травня 1917 року демонстрації у Єлисаветграді, Олександрії, Бобринці, Новоукраїнці, Новій Празі, Глодосах, Хащуватому та ін. містах і селах.

Різке невдоволення робітників і селян політикою Тимчасового уряду вилилося згодом у рішучі виступи. На демонстрацію протесту проти ноти Мілюкова, тобто проти наміру Тимчасового уряду продовжувати імперіалістичну загарбницьку війну, вийшли всі робітники Єлисаветграда. На початку травня 1917 року в місті застрайкували робітники трамвайного депо, макаронної і кондитерської фабрик, млинів, 7—17 травня — друкарень. Заворушення відбулися і в Олександрії.

Селяни відмовлялися сплачувати орендну плату поміщикам, відбирали у них землю та інвентар. Так, у квітні новоселівська громада Єлисаветградського повіту почала випасати худобу на 500 десятинах лугів поміщиці Келлер[4]. А селяни Мощеної, Могильного та Салькового Гайсинського повіту, захопивши буряко-насінницьке господарство поміщиці Ханенко, почали ділити між собою землю та реманент[5]. В окремих місцях відбувались розгроми поміщицьких маєтків.

У травні 1917 року почастішали конфлікти, зокрема у Добровеличківці і Тишківці, між бідняками і куркулями під час виборів до земельних комітетів. Із комітетів та земських управ селяни виганяли колишніх старост, суддів, торговців і нерідко самі конфісковували землі. У Малій Висці волосний комітет, спираючись на бідняцькі маси, заарештував економа і управителя маєтку, взяв на облік всю землю, примусив місцеву владу виконувати його розпорядження[6]. Земельний комітет Бандурів-

---

[1] Журн. «Исторический архив», 1956, № 6, стор. 36.
[2] Журн. «Летопись революции», 1927, № 2, стор. 42.
[3] Газ. «Известия» (Елисаветград), 2 квітня 1917 р.
[4] ЦДАЖР СРСР, ф. 406, оп. 2, спр. 205, арк. 19; Історія Української РСР, т. 2, стор. 17.
[5] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр. в 3 томах, т. 1. К., 1967, стор. 52.
[6] Крестьянское движение в 1917 году. М.—Л., 1927, стор. 106.

ської волості виніс рішення про стягнення податків з поміщиків[1]. 14 червня 1917 року губернський комісар у телеграмі головному управлінню у справах міліції повідомив: «Землевласники Єлисаветградського повіту поставлені в безвихідне становище через агітацію і підбурювання безвідповідальних осіб і повне свавілля сільських та волосних комітетів»[2].

У липні 1917 року робітники, селяни і солдати краю на мітингах і зборах затаврували ганьбою дії Тимчасового уряду, який розстріляв демонстрацію робітників і солдат у Петрограді. Вони рішуче вимагали покінчити з контрреволюцією, тісніше згуртуватися навколо більшовиків.

Розвиток революційних подій настійно вимагав зміцнення більшовицьких рядів. Велику допомогу в цьому місцевим більшовикам подав ЦК РСДРП(б). У травні — червні в Єлисаветграді та ін. містах повіту побували посланці ЦК — А. С. Агапов і С. Н. Баранов. Єлисаветградські й олександрійські більшовики встановили зв'язки з Одеським, Київським, Катеринославським і Миколаївським більшовицькими комітетами.

Відгукнувшись на заклик більшовиків, робітники, солдати та селяни взяли активну участь у відверненні одного із найнебезпечніших намірів контрреволюції — встановлення військової диктатури генерала Корнілова. 29 серпня у Єлисаветграді відбулося термінове засідання Ради робітничих і солдатських депутатів за участю виконкому повітової Ради селянських депутатів, представників заводських комітетів, профспілок і військових частин, на якому було прийнято звернення до всіх трудящих — бути готовими до виступу проти контрреволюції «...на перший заклик Рад»[3]. Запроваджувався революційний контроль над діяльністю всіх організацій, підприємств, установ. Так, Новогеоргіївська Рада солдатських і селянських депутатів для керівництва боротьбою проти контрреволюції створила тимчасове виконавче бюро у складі 40 чоловік[4].

На власному досвіді трудящі переконувалися в необхідності повалення антинародного Тимчасового уряду. 11—19 вересня страйкували робітники єлисаветградських млинів, 18 — трамвайного депо, вимагаючи ліквідації загрозливого становища з продовольством, підвищення заробітної плати. У жовтні 1917 року під керівництвом більшовиків розпочався загальний страйк єлисаветградських робітників. Їх підтримали залізничники повіту. Під впливом більшовиків загальні збори профспілок міста схвалили рішення, витримане в дусі резолюції VI з'їзду РСДРП(б) «Про економічне становище»[5].

Більш організованого характеру набирають і революційні виступи селян. У Глинській волості, наприклад, селяни примусили поміщицю віддати їм дві третини землі за ціною вдвічі нижчою, ніж у сусідів, а на початку жовтня захопили всю землю і відмовились від будь-якої виплати[6]. Виганяючи управителів з поміщицьких економій, селяни забирали хліб, худобу, інвентар. У Ганнівській, Глодоській, Рівнянській, Новоукраїнській та ін. волостях селянські комітети обліковували і розподіляли поміщицьку землю серед бідноти[7].

Прагнення селянства відібрати землю у поміщиків та куркулів активно підтримували робітники. В резолюції, ухваленій на мітингу робітників єлисаветградських заводів 16 жовтня 1917 року, вимагалось припинення війни, встановлення контролю над виробництвом і передачі землі у відання земельних комітетів. У резолюції наголошувалось, що ці вимоги може здійснити тільки влада Рад[8].

---

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 406, оп. 2, спр. 250, арк. 39.
[2] Там же, ф. 412, оп. 1, спр. 239, арк. 83.
[3] Газ. «Известия» (Елисаветград), 2 вересня 1917 р.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 7220, арк. 3.
[5] Газ. «Известия» (Елисаветград), 22 жовтня 1917 р.
[6] ЦДАЖР СРСР, ф. 406, оп. 6, спр. 206, арк. 228.
[7] Газ. «Голос юга», 8 жовтня 1917 р.
[8] Газ. «Известия» (Елисаветград), 20 жовтня 1917 р.

Створивши в середині вересня 1917 року самостійну організацію, більшовики Єлисаветграда твердо стали на грунті рішень VI з'їзду РСДРП(б)[1], готували маси до збройного повстання. Зміцніли їх зв'язки з ЦК партії. До Петрограда у вересні і грудні 1917 року їздили за директивами і вказівками керівники єлисаветградських більшовиків Т. М. Гуляницький і В. Т. Бондаренко[2]. За дорученням ЦК з Петрограда до Знам'янки прибув більшовик В. Алексєєв. У жовтні організаційно оформилась більшовицька організація Олександрії, яка також встановила зв'язок з ЦК РСДРП(б).

Т. М. Гуляницький — активний учасник боротьби за владу Рад на Кіровоградщині. 1923 р.

З великою радістю зустріли трудящі краю звістку про перемогу в Петрограді Великої Жовтневої соціалістичної революції, про II Всеросійський з'їзд Рад і його декрети. На багатолюдних мітингах і зборах робітники, солдати місцевих гарнізонів і селяни вітали Раду Народних Комісарів і В. І. Леніна, висловлюючи їм повне довір'я. В резолюціях ставилися вимоги негайної передачі Радам влади на місцях. Виступаючи проти буржуазно-націоналістичної Центральної ради, пролетарі заводу Ельворті в ухваленій резолюції заявили, що вони визнають тільки ту владу, яку висунув II Всеросійський з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів[3]. В резолюції селян Балашівки Єлисаветградського повіту звучала впевненість, що тільки йдучи за партією більшовиків «можна наблизитись до соціальної революції і миру»[4]. Такі ж резолюції були прийняті на зборах жителів сіл Водяного Володимирівської, Дмитрівки Знам'янської волостей та інших[5].

Дедалі разючішою ставала невідповідність між зростанням більшовицьких настроїв серед широких трудящих мас і меншовицько-есерівським складом Рад, його політикою. Центральна рада розпочала формування гайдамацьких полків у Єлисаветграді, Знам'янці і Долинській. Згідно з даними штабу Одеського військового округу, гайдамацькі сили в грудні налічували тут піхотні дивізію і полк. Наприкінці листопада для охорони залізничної лінії Долинська—Знам'янка—Фундуклїївка надіслано 20-й полк 3-ї Донської козачої дивізії, інший полк зайняв лінію Єлисаветград—Помічна—Новомиргород[6]. Обстановка ускладнювалася ще й тим, що через Єлисаветград пробирались на Дон до Каледіна з Румунського фронту частини реакційно настроєних козаків і офіцерів, які допомагали місцевій контрреволюції, націоналістичним організаціям зброєю.

В умовах зростаючого революційного піднесення більшовики повели боротьбу за створення загонів Червоної гвардії, бойових дружин, забезпечення їх зброєю, встановлення робітничого контролю над промисловістю, проведення в життя ленінського Декрету про землю.

Зміцнювалися ряди партійних організацій. Член Єлисаветградської більшовицької організації В. Т. Бондаренко взяв участь у роботі обласного з'їзду РСДРП(б) Південно-Західного краю, що відбувся в Києві 3—5 грудня 1917 року[7]. У грудні виникають більшовицькі осередки у Бобринці, Глодосах, Захарівці, Новоукраїн-

---

[1] Газ. «Рабочий путь», 1 жовтня 1917 р.: газ. «Известия» (Елисаветград), 22 вересня 1917 р.

[2] Боротьба за перемогу Радянської влади на Україні. Збірник спогадів учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції. К., 1957, стор. 422.

[3] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині (1917—1920 рр.). Збірник документів і матеріалів. Кіровоград, 1957, стор. 49, 52, 55.

[4] Газ. «Известия» (Елисаветград), 8 листопада 1917 р.

[5] Газ. «Известия» (Елисаветград), 17 листопада 1917 р.

[6] ЦДВІА СРСР, ф. 1837, оп. 1, спр. 492, арк. 51, 137; ф. 2086, оп. 1, арк. 505.

[7] Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (далі ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС), ф. 1, оп. 13, спр. 1, арк. 22.

ці, Рівному, Новогеоргіївську тощо. Ареною рішучої боротьби більшовиків з есерами став повітовий з'їзд Рад селянських депутатів, який відбувся 6 грудня 1917 року у Єлисаветграді. Виступаючі на ньому більшовик Т. М. Гуляницький і делегат Всеросійського з'їзду Рад селянських депутатів А. А. Бонцаревич, гнівно викриваючи зрадницьку політику угодовських партій, вимагали вигнати їх з Рад[1]. За пропозиціями більшовиків з'їзд висловив підтримку Раді Народних Комісарів і ухвалив рішення — не чекаючи Установчих зборів, передавати поміщицьку землю земельним комітетам для обліку і розподілу серед селян.

В. М. Спренжин, делегат І Всеукраїнського з'їзду Рад. 1917 р.

Дізнавшись про І Всеукраїнський з'їзд Рад, який проголосив Україну республікою Рад, робітники і селяни вітали Радянський уряд України та обіцяли йому всебічну підтримку. Збори селян Федосіївки Компаніївської волості у грудні 1917 року прийняли постанову, в якій говорилось, що робітничо-селянська влада «це — влада трудового народу, і ми будемо стояти за нею горою»[2]. У багатьох селах краю створюються органи Радянської влади. У Кетрисанівці Єлисаветградського повіту в кінці грудня 1917 року на волосному сході обрано військово-революційний комітет у складі 18 чоловік. Його очолив солдат-більшовик М. В. Мамренко. На першому засіданні комітету було вирішено розпустити волосну земельну управу, організувати загін кавалерії з 70 бійців, взяти на облік всі маєтки і призначити до них комісарів[3].

Значну роль у встановленні влади Рад в населених пунктах сучасної області відіграли робітники Єлисаветграда. Після переобрання Єлисаветградської Ради більшовики 21 грудня 1917 року за участю представників заводу Ельворті і військових частин створили новий виконком, реорганізований 18 січня 1918 року в ревком. Більшість у ньому підтримувала більшовиків. Проголосивши 19 січня перехід всієї влади в повіті до його рук, революційний комітет повів рішучу боротьбу проти гайдамацьких загонів. У цій боротьбі червоноармійцям Єлисаветграда допомогли революційні частини російських солдатів, що саме прибули з фронту — 567-й Прутський полк, 9-а автомобільна рота та інші загони. 29 січня гайдамаків примусили скласти зброю. Тоді ж Єлисаветградський ревком послав червоногвардійців на допомогу робітникам і селянам Бобринця, Новоукраїнки та інших міст і сіл.

Велику роль у розгромі контрреволюційних сил Центральної ради на території краю відіграли збройні сили Українського Радянського уряду, в яких було багато представників братнього російського народу. Так, загін червоних козаків під командуванням І. Ю. Кулика та червоногвардійські загони О. М. Беленковича, що брали участь у визволенні Кременчука, переправились через Дніпро і 26 січня оволоділи станцією Павлиш. Згодом червоні бійці вигнали ворога зі станції Користівка та населених пунктів Олександрійського повіту.

На початку січня катеринославські червоногвардійці, завдавши гайдамакам нищівних ударів, оволоділи залізничним вузлом Знам'янка[4]. Незабаром тут, а також в Олександрії, Долинській, Новомиргороді та ін. населених пунктах краю також встановлено Радянську владу[5].

---

[1] Газ. «Известия» (Елисаветград), 9, 15 грудня 1917 р.
[2] Газ. «Известия» (Елисаветград), 21 грудня 1917 р.
[3] М. А. Рубач. Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине в период проведения Октябрьской революции. К., 1956, стор. 88, 89.
[4] С. М. Короливский, М. А. Рубач, Н. И. Супруненко. Победа Советской власти на Украине. М., 1967, стор. 412, 430.
[5] Годы борьбы. Сборник воспоминаний и материалов по истории революционного движения. Елисаветград, 1927, стор. 21—267.

Повсюдно переобиралися сільські та волосні Ради, земельні комітети, ліквідовувалися волосні земства, створювалися загони робітничо-селянської міліції і Червоної гвардії.

Фабзавкоми, профспілки та Ради запроваджували контроль над виробництвом, брали в свої руки банки і розподіл продовольства. Вишукувалися кошти для потреб народної освіти, охорони здоров'я, допомоги безробітним. Родини робітників переселялись у будинки багатіїв. Земельні комітети та комісії розподіляли між безземельним та малоземельним селянством поміщицьку землю, встановлювали правила користування нею.

Однак навала австро-німецьких військ, закликаних контрреволюційною Центральною радою, перервала мирну працю трудящих. Більшовицькі організації, місцеві органи Радянської влади зосередили головну увагу на мобілізації сил для відсічі ворогу. Запроваджувалась обов'язкова військова і трудова повинність. Впертий опір ворогові чинили частини 1-ї Радянської армії (командуючий П. В. Єгоров) в районі Цибулеве—Хирівка—Знам'янка—Користівка—Олександрія. З 21 березня тут стійко стримували наступ окупантів загони Майорова та А. В. Полупанова, інші бойові частини[1]. З 27 березня по 1 квітня запеклі бої під Долинською вели частини 3-ї Радянської армії. До лав Червоної Армії та червоногвардійських загонів вступали робітники міст і сіл краю. Єлисаветградський загін під керівництвом Т. М. Гуляницького й І. М. Чернишова налічував 360 чоловік; червоногвардійці Новоукраїнки у складі 500 чоловік 18 березня відбили перший наступ окупантів на місто, збройний загін селян з Аджамки на чолі з А. В. Крикуненком стримував ворога на станції Медерове. Вже в ході оборонних боїв виникали партизанські загони. Так, створений з жителів Нової Праги, Олександрівки та революційних солдатів загін, очолений І. Петренком, 24 березня розгромив німецькі поїзди на залізничній лінії Щаслива—Карлівка—Богданівка. Наступного дня він оточив і знищив поблизу Звенигородки півторатисячну німецьку частину[2]. Активну участь в обороні Цибулевого, Долинської, Знам'янки взяли партизанські загони: 1-й Устинівський під командуванням М. П. Будака, Єлизаветградківський на чолі з Т. О. Колісником та інші.

Наприкінці березня 1918 року австро-німецькі війська захопили Єлисаветградський і Олександрійський повіти. При допомозі органів Центральної ради, а потім гетьманського уряду окупаційні власті грабували населення. Тільки за квітень—травень до кайзерівської Німеччини з Єлисаветградського повіту було відправлено 251 286 пудів хліба, а 2 червня одержано наряд на здачу ще 1 089 649 пудів, хоч заготівельні склади в повіті вже були пустими[3]. Відновивши владу поміщиків і буржуазії, інтервенти й гайдамацькі банди встановили режим терору і насильства. Вже в перші дні окупації, звинувативши у більшовицькій агітації, вони стратили в Новоукраїнці 15, у Рівному та Новій Празі — 14 чоловік.

Представники партій українських есерів, соціал-демократів, соціалістів-самостійників тощо, що входили до складу органів земського і міського самоврядування, які підпорядковувались повітовим старостам і сільським старшинам, всіляко прислужували окупантам.

Мужній опір встановленню буржуазно-поміщицького ладу та окупаційного режиму чинили трудящі краю, керовані більшовиками. Протягом березня 1918 року селянські заворушення відбулися у Витязівській, Єланецькій, Ольгопільській і Оситнязькій волостях. Поміщики, куркулі-хуторяни і німці-колоністи з цих волостей почали тікати до Єлисаветграда, Бобринця та Вознесенська.

Вже у травні 1918 року боротьба проти окупантів і гетьманської влади почала набирати масових форм. Прокурор Єлисаветградського окружного суду доповідав

---

[1] Є. М. Скляренко. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році. К., 1960, стор. 48.

[2] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 299.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 2311, оп. 1, спр. 161, арк. 8—29.

міністру судових справ на початку травня, що населення повіту озброюється, місцеві загони громлять маєтки, знищують представників гетьманських властей[1].

У цей час в Єлисавеграді було створено підпільний окружний повстансько-революційний комітет, який поширював свою діяльність на Єлисаветградський, Олександрійський і Балтський повіти[2]. Партійні організації, волосні й сільські революційні комітети, що виникли у підпіллі, розгорнули енергійну роботу у формуванні партизанських загонів.

В середині травня в повіті спалахнули масові збройні виступи селян, центром яких стало с. Каніж (нині Новомиргородського району). Канізьке повстання було одним з найбільших на Україні. Проти повсталих окупанти кинули значні військові сили. В районі Веселівки, Арсенівки, Панчевого, Павлівки, Канежа ще 3 червня точились бої.

2 червня біля станції Трепівка партизани пустили під укіс 39 вагонів і паровоз. 4 червня на цій же лінії біля полустанка Хирівка виведено з ладу військовий ешелон[3]. 11 червня німецьке командування оголосило стан облоги в Єлисаветградському і Олександрійському повітах, а наступного дня тут почали діяти військово-польові суди[4].

Визначну роль у розгортанні всенародної боротьби проти ворога відіграли рішення I з'їзду КП(б)У (липень 1918 р.). Для керівництва партизанським рухом і організації партійного підпілля створений після з'їзду Одеський обком КП(б)У відрядив до Єлисаветграда досвідчених партійних працівників — І. Є. Клименка, Л. Й. Картвелішвілі, Т. Жгенті.

Під керівництвом підпільних ревкомів, очолюваних комуністами, у липні вибухнули селянські повстання у Білоусівці, Новогеоргіївську, Долинській, Губівці, Лозуватці, Павлиші, Єлизаветградці та ін. селах. Окупанти жорстоко придушили ці виступи. Новогеоргіївськ і Павлиш були обстріляні з гармат. За участь у повстанні жителі Новогеоргіївська повинні були сплатити 225 тис. крб. контрибуції[5].

У липневому страйку залізничників особливу стійкість проявили робітники Єлисаветграда, Гайворона, Знам'янки і Помічної. Залізничників підтримали робітники заводу Ельворті та ін. промислових підприємств[6].

Восени 1918 року грізною силою проти окупантів стали партизанські загони під керівництвом Д. С. Канатенка, І. Д. Діброви, П. І. Олизька, І. К. Тихоненка, які діяли в Олександрійському і південній частині Чигиринського повітів. Багато селян-бідняків Єлисаветградщини билися з інтервентами у складі 1-го Вознесенського партизанського кавалерійського полку.

У першій половині листопада Єлисаветградський і Олександрійський повіти було очищено від окупантів. Почалося відновлення Радянської влади. Однак в багатьох населених пунктах владу захопили ставленики буржуазно-націоналістичної Директорії. Для боротьби з петлюрівцями з ініціативи підпільних більшовицьких організацій створюються десятки партизанських загонів. 5—6 лютого 1919 року загони, очолені

Пам'ятник полеглим у боротьбі за Радянську владу в смт Новій Празі Олександрійського району. 1970 р.

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 2207, оп. 1, спр. 285а, арк. 3.
[2] Годы борьбы, стор. 52.
[3] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 415, 416.
[4] Журн. «Літопис революції», 1933, № 1—2, стор. 25.
[5] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 428.
[6] Одеський облпартархів, ф. 2, оп. 4, спр. 54, арк. 322.

П. С. Ткаченком, у взаємодії з полками 2-ї Української радянської дивізії та Червоного козацтва визволили від військ Директорії Павлиш, Знам'янку, Долинську. 4 лютого розпочалися бої між повсталими робітниками і петлюрівцями у Єлисаветграді. 7 лютого партизанський загін П. С. Ткаченка, який наступав з боку станції Знам'янка, допоміг робітникам міста відновити Радянську владу і почав просуватися до Помічної. У визволенні Єлисаветграда від петлюрівців активну участь брали також партизанські загони, які підійшли з Губівки та Бобринця[1]. 12 лютого повстанці визволили Новомиргород, Новоукраїнку, 14 лютого — Помічну, а через кілька днів — всю територію сучасної області[2].

На початку лютого почалися вибори до Рад, які засвідчили величезний авторитет більшовиків серед робітників і широких мас трудящого селянства. В кінці лютого до волосних виконкомів Нової Праги, Глодос, Созонівки, Олександрівки були обрані виключно більшовики[3]. В ряді міст і сіл, де особливо великих розмірів набирав контрреволюційний бандитизм, продовжували працювати ревкоми.

19—25 лютого 1919 року з ініціативи виконкому Єлисаветградської Ради робітничих і солдатських депутатів скликано повітовий селянський з'їзд Рад. У його роботі взяли участь 102 делегати від 32-х волостей. Переборюючи есерівські настрої частини делегатів і даючи рішучу відсіч контрреволюційним вилазкам куркулів, з'їзд схвалив резолюцію більшовиків у земельному питанні[4].

В. І. Ленін і Я. М. Свердлов на відкритті пам'ятника К. Марксу і Ф. Енгельсу. Праворуч — Я. А. Стрижак, комендант Московського Кремля, уродженець с. Олександро-Акацатового Добровеличківського району. Москва, 7 листопада 1918 р.

Здійснюючи рішення VIII з'їзду РКП(б), III з'їзду КП(б)У та III з'їзду Рад України, партійні організації розгортали роботу по зміцненню органів Радянської влади на місцях, господарському будівництву. Відроджувався транспорт, на фабрики і заводи завозилися сировина, паливо. В селах почали виникати комітети бідноти, які, залучаючи на свій бік середняків, організували боротьбу з куркульством. Щоб поліпшити своє становище, найбільш свідома частина сільської бідноти, що одержала землю, почала об'єднуватися у сільськогосподарські артілі й комуни. Повітові партійні комітети посилали на село десятки комуністів-агітаторів та інструкторів. Значну роботу серед трудового селянства Єлисаветградського повіту провадив член виконкому повітової Ради І. С. Компанієць. У березні 1919 року він створює одну з перших у повіті Володимирівську комуну[5]. Такі комуни були засновані в селах Устинівці, Казарні, Суботцях, Леонтовичах, Лелеківці та ін. У Татарівській волості Єлисаветградського повіту весною 1919 року налічувалося 10 радянських господарств[6]. У березні — квітні 1919 року робітникам Москви й Донбасу відправлено 100 вагонів зерна.

---

[1] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 2, стор. 145.
[2] Газ. «Коммунист» (Єлисаветград), 14 лютого 1919 р.
[3] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 14, 16 березня 1919 р.
[4] Газ. «Наша жизнь» (Єлисаветград), 23, 26 лютого 1919 р.
[5] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 9 квітня 1919 р.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-361, оп. 1, спр. 12. арк. 25.

На початку травня 1919 року значну територію Єлисаветградського й Олександрійського повітів захопили григор'євські банди. Вони вбивали партійних і радянських працівників, розганяли ревкоми й Ради, грабували і тероризували населення. 3—4 травня григор'євці вчинили погроми у Знам'янці, Олександрії. Для боротьби з ними Єлисаветградський комітет КП(б)У у ті дні провів мобілізацію всіх комуністів, більшості членів профспілок. Олександрійська організація більшовиків ще в середині квітня озброїла всіх своїх членів і створила комуністичний загін[1]. Робітники і сільська біднота організовували бойові дружини. 20 травня 1919 року частини Червоної Армії з допомогою робітничо-селянських загонів очистили від григор'євців Єлисаветград, 22 травня — Олександрію, а через день взято їх останній опорний пункт — Знам'янку[2].

У ліквідації контрреволюційного заколоту Григор'єва та інших націоналістичних банд велику допомогу трудящим краю подали представники зарубіжного пролетаріату — болгари, чехи, поляки, словаки, угорці. Так, у з'єднанні П. С. Ткаченка, який у травні 1919 року очолював бойову дільницю Єлисаветград—Знам'янка, героїчно відстоювали Радянську владу 3-й інтернаціональний полк, сформований у Єлисаветграді з військовополонених поляків, болгарів, угорців, чехів, словаків, сербів, окремий французький взвод. Румуно-угорський інтернаціональний полк під командуванням Р. Фекете громив заколотників в районі Златополя, Цвітного, Олександрівки[3]. 25 травня з участю політпрацівників і командуючого 3-ю Українською Радянською армією М. А. Худякова був створений Єлисаветградський повітовий ревком. До його складу ввійшло 53 чоловіка, з них 20 комуністів. У червні проводились вибори до волосних і сільських Рад. На заклик Всеукраїнського з'їзду представників волосних виконкомів ревкоми, Ради, комітети бідноти Єлисаветградського й Олександрійського повітів взяли участь у проведенні тижня постачання Робітничо-Селянської Червоної Армії і червоного Петрограда. Протягом першої половини 1919 року Народний комісаріат продовольства України із 2700 продармійців, прибулих із Москви і Петрограда, 1700 направив до Єлисаветградського й Олександрійського повітів. За три тижні Єлисаветградський продзагін заготував для Червоної Армії, робітників Донбасу, Петрограда, Москви 331 тис. пудів хліба[4]. Водночас з Радянської Росії у травні — липні Єлисаветградському повітпродкому було надіслано різних промислових товарів на 700 тис. крб. Селяни одержали 50 жаток, 9 тис. кіс, багато інших сільськогосподарських знарядь.

25—29 червня 1919 року відбувся III з'їзд Рад Єлисаветградського повіту, який, звернувши увагу трудящих на загрозу денікінської навали, закликав покінчити з куркульським бандитизмом, активніше допомагати Червоній Армії[5]. Робітники і селяни палко відгукнулися на заклик ЦК РКП(б) і В. І. Леніна: «Всі на боротьбу з Денікіним!». Лише за 4 дні у Панчевській, Мартоноській, Маловисківській волостях до лав Червоної Армії записалося близько 400, у Бобринці — 800 чоловік. Єлисаветградська партійна організація направила на фронт 30 проц. свого складу, а із решти створила комуністичний батальйон. В армію пішла також половина членів профспілок і майже всі комсомольці[6].

Організація відсічі денікінцям ускладнювалася діями банд Махна, який на початку червня 1919 року, по-зрадницькому залишивши фронт радянських військ

---

[1] Гражданская война на Украине. 1918—1920. Сборник документов и материалов в 3 томах, 4 книгах, т. 1, кн. 2. К., 1967, стор. 350.

[2] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 66, 74, 76, 84.

[3] ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 3, спр. 698, арк. 106; Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922). Документы и материалы. М., 1957, стор. 191, 455, 457, 466.

[4] Ю. Ю. Кондуфор. Укрепление союза рабочего класса и крестьянства на Украине в период гражданской войны. К., 1964, стор. 138—139, А. В. Лихолат. Под ленинским знаменем дружбы народов. М., 1970, стор. 349.

[5] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-347, оп 1, спр. 8, арк. 11.

[6] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 26 червня, 18, 31 липня 1919 р.

під Катеринославом, втік у Чорний ліс, де ввійшов у контакт з григор'євськими бандами. Та авантюристи не домовились між собою. 27 липня у с. Сентовому Махно вбив Григор'єва і, об'єднавши залишки банд, почав криваві рейди по 20 волостях краю. Велику допомогу трудящим у складній обстановці боротьби з контрреволюцією подав голова ВУЦВКу Г. І. Петровський, який у липні 1919 року разом з відповідальними працівниками народних комісаріатів військових і продовольчих справ, землеробства, юстиції тощо побував в Єлисаветграді, Олександрії, Знам'янці та ін. містах і селах[1].

У середині серпня 1919 року, скориставшись антирадянськими заколотами і кількісною перевагою, «добровольча армія» захопила Знам'янку, Єлисаветград, Олександрію, Долинську[2]. До 18 серпня частини 45-ї і 58-ї дивізій Південної групи військ, очолювані Й. Е. Якіром, вели кровопролитні бої на Одеському напрямку в районі Новомиргород—Помічна—Любашівка, перешкоджаючи з'єднанню петлюрівців, махновців і денікінців. ЦК КП(б)У і Раднарком України направили сюди члена ЦК КП(б)У і Реввійськради 12-ї армії В. П. Затонського з групою політпрацівників. Разом з радянськими частинами успішно діяли проти націоналістичних банд партизанські загони Т. М. Гуляницького. За наказом В. П. Затонського і Й. Е. Якіра ці загони в середині серпня кілька разів очищали від махновців залізничну дільницю Бірзула—Помічна[3]. Відчутну допомогу Південній групі військ в районі Новомиргород—Помічна—Новоукраїнка надали бійці Задніпровської бригади бронепоїздів, яку очолював С. М. Лепетенко, уродженець с. Кальниболот Єлисаветградського повіту.

Захопивши територію області, денікінці реставрували буржуазно-поміщицький режим, що грунтувався на кривавому терорі. Поверталися у свої маєтки поміщики. Націоналізовані Радянською владою підприємства відбирали капіталісти. Зростало безробіття.

Для боротьби проти денікінщини ще на початку липня 1919 року за вказівкою Катеринославського губкому КП(б)У створюється підпільна організація в Олександрії. З таким же завданням з Катеринослава до Єлисаветграда прибули п'ять представників губкому[4]. Згодом на допомогу єлисаветградським підпільникам Зафронтбюро ЦК КП(б)У направило ще п'ять досвідчених партійних працівників[5]. Налагодивши зв'язок з Одеським підпіллям і військово-революційним штабом Херсонської губернії, вони формували підпільні ревкоми, партизанські загони, керували боротьбою трудящих. Наприкінці серпня з ініціативи військового відділу ЦК КП(б)У створено Олександрійський штаб для організації партизансько-повстанського руху. Незабаром підпільники повідомляли Зафронтбюро ЦК КП(б)У, що «зорганізовано 27 сіл, з них найбільші — Компаніївка та Суботці. Усі села зв'язані з Ревштабом Херсонщини»[6]. На території Єлисаветградського й Олександрійського повітів розгорнувся масовий партизанський рух. Повсталі селяни Суботців розгромили денікінський гарнізон і вигнали поміщика[7]. Значні збройні виступи сталися також у Компаніївці, Павлиші, Володимирівці, Федорівці, Обознівці, Грузькому, Панчевому, Успенці і Канежі. 24 вересня 1919 року загони повсталих робітників і селян навіть вступили в Єлисаветград. Тільки з допомогою кавалерійської бригади і бронепоїзда, надісланих із Знам'янки, денікінцям вдалось вибити повстанців з міста[8]. 18 листопада у Єлисаветграді за наказом генерала Слащова було страчено командира партизанського загону А. Ф. Стратієнка і 12 його товаришів-кому-

---

[1] Історія селянства Української РСР, т. 2, стор. 63.
[2] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 294, 297, 300, 304, 307.
[3] Журн. «Летопись революции», 1927, № 4, стор. 118—120.
[4] ЦДАРА, ф. 197, оп. 4, спр. 167, арк. 192.
[5] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 214, 274.
[6] Архів Інституту історії партії ЦК КП України (далі АІІП ЦК КП України), ф. 1, оп. 3, спр. 7, арк. 22, арк. 54.
[7] Газ. «Наша жизнь», 1 вересня 1919 р.
[8] Газ. «Голос юга», 26, 28 вересня 1919 р.

ністів[1]. У с. Успенці денікінці схопили 20 партизанів, 6 із них порубали шаблями. Село було майже повністю спалено.

На білий терор трудящі відповіли масовим опором ворогові. Командуючий партизансько-повстанськими силами Лівобережної і південно-східної частини Правобережної України Г. О. Колос повідомив ЦК КП(б)У: «У Олександрійському повіті Херсонської губернії — загальне повстання з кількістю багнетів до 6000»[2]. Активні бойові операції проти денікінців, а також махновців і петлюрівців здійснювали десятки партизанських загонів. Так, загін Ф. Г. Третяка 18 грудня зайняв станцію Павлиш і на тривалий час вивів з ладу залізничну лінію Олександрія — Крюків. Повстанці В. В. Свистуна 31 грудня вибили білогвардійців з Успенки, Деріївки та інших сіл на Дніпрі.

У грудні 1919 року Червона Армія розгорнула наступ проти білогвардійців на Одеському напрямку. 31 грудня частини 12-ї армії оволоділи Павлишом, 7 січня 1920 року — Олександрією, 10 січня — Новомиргородом. Розвиваючи наступ на Кривий Ріг—Долинську—Новгородку—Єлисаветград—Новоукраїнку, 41-а, 45-а та Латиська стрілецька дивізії 14-ї армії (командарм І. П. Уборевич) 24 січня розгромили денікінців в районі Єлисаветграда. На початку лютого 1920 року територія сучасної Кіровоградської області була повністю визволена від білогвардійців[3].

У другій половині січня 1920 року Єлисаветградський повітовий ревком закликав всіх робітників і селян «... розпочати творчу працю у відбудові розбитого контрреволюцією народного життя, як економічного, так і культурного»[4]. Вийшли з підпілля і відновили роботу партійні організації, які за допомогою політвідділів червоноармійських частин створювали волосні й сільські ревкоми. З перших днів діяльності вони приступили до зміцнення революційного порядку і подання допомоги Червоній Армії. Земельні відділи волосних ревкомів брали на облік землю, посівний матеріал, сільськогосподарський інвентар у колишніх поміщицьких маєтках. Вживалися заходи для обмолоту хліба, який залишився з осені попереднього року. Повітові з'їзди волосних революційних комітетів (у Єлисаветграді і Олександрії), які відбулися наприкінці лютого і на початку березня 1920 року, зажадали негайного проведення в життя закону Всеукрревкому про землю[5].

У лютому—березні 1920 року відбулися вибори до Рад. 1—2 квітня 1920 року в Олександрії і 7 квітня в Єлисаветграді повітові з'їзди Рад обрали повітвиконкоми. В резолюціях з'їздів наголошувалося на необхідності у найкоротші строки відбудувати промисловість, особливо машинобудівну, транспорт, вжити заходів до якнайшвидшого наділення трудящого селянства землею[6].

Зростали ряди партійних організацій. У травні 1920 року комуністичні осередки тільки Єлисаветградського повіту налічували 480 членів і 220 кандидатів у члени партії[7]. Пожвавилась робота профспілок. На всіх підприємствах і транспорті у квітні 1920 року були створені гуртки сприяння робітничо-селянській інспекції. Велику роботу у зміцненні Радянської влади проводила Єлисаветградська повітова організація КСМУ, що в цей час налічувала до 900 чоловік[8]. Активно діяла Олександрійська організація комсомолу, яка вже у січні 1920 року скликала повітові загальні збори членів КСМУ.

Важливим засобом політичного виховання трудящих, залучення їх до державного та господарського будівництва були безпартійні робітничі і селянські конференції, які відбувалися під керівництвом партійних організацій. Тут обговорювалися найважливіші питання міжнародного і внутрішнього життя країни.

---

[1] Годы борьбы, стор. 105.
[2] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 616.
[3] Там же, стор. 614, 648, 683, 776.
[4] Кіровоградський облдержархів, колекція листівок, інв. № 857.
[5] Газ. «Красная деревня» (Єлисаветград), 8 березня 1920 р.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-152, оп. 1, спр. 66, арк. 35.
[7] Кіровоградський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
[8] Там же, ф. 1, оп. 1, спр. 1. арк. 15.

Партійні організації, органи Радянської влади у своїй роботі спирались на широку підтримку комітетів незаможних селян, яких на листопад 1920 року тільки в Єлисаветградському повіті було 380. Об'єднували вони 58 тис. чоловік[1]. За активною участю КНС на той час у 17 волостях Єлисаветградського повіту 4870 безземельних, 19 070 малоземельних, 5208 середняцьких і 787 червоноармійських господарств були наділені землею. Всього близько 200 тис. селян одержали понад 1,5 млн. га[2]. Частина поміщицьких, церковних і удільних земель виділялася радгоспам і першим сільськогосподарським артілям, яких у липні 1920 року налічувалось 54[3]. Найбіднішому селянству тоді передано 120 сівалок, 300 плугів. У 345 пунктах були організовані прокатні станції, 49 майстерень для ремонту сільськогосподарських машин.

Однак розгул куркульського бандитизму, а також нестача тягла, реманенту та посівного матеріалу призвели до того, що 1920 року в Єлисаветградському і Олександрійському повітах було засіяно зерновими лише 134 тис. десятин землі — 22 проц. довоєнних посівних площ. Із 30 радгоспів тільки половина мала змогу розгорнути весняно-польові роботи[4].

Трудящі міст і сіл краю, ставши господарями підприємств і землі, натхнені героїчними зусиллями комуністів, працювали з величезним піднесенням. Яскравим свідченням активності робітників і селян у відбудові народного господарства була їх масова участь у суботниках. Так, під час всеросійського суботника 1 травня 1920 року особливо відзначилися трудящі Єлисаветграда, Олександрії, Знам'янки, Новомиргорода. У с. Злинці в цей день трудилося 5 тис. чоловік, у с. Грузькому — 2 тис.[5]. А влітку у с. Лелеківці 400 чоловік дорослих і 400 дітей під час недільника відремонтували школу, розпочали спорудження клубу[6].

Ще в березні 1920 року, згідно декрету РНК РРФСР від 2 грудня 1919 року, повітовий виконком видав спеціальний наказ про ліквідацію неписьменності серед дорослого населення. З 20 квітня і до початку польових робіт оголошувався т. зв. ударний час боротьби з неписьменністю. Всі працівники культури, звільнені від виконання військового обов'язку, були мобілізовані до участі в цій роботі. Активно залучалися до неї профспілкові і комсомольські організації. Замість різних типів шкіл вводилась єдина трудова школа.

У січні 1920 року відновилося видання газети «Известия Елисаветградского Совета рабочих, красноармейских и крестьянских депутатов». З лютого 1920 року почали виходити газети «Труд» — орган профспілок повіту, «Красная деревня» — орган відділу роботи на селі повітового парткому. У березні побачив світ перший номер газети «Известия» в Олександрії. Тільки за лютий—березень 1920 року серед селян Єлисаветградського повіту було розповсюджено 168 тис. примірників газет, 104 тис. брошур, 29 тис. листівок і 470 плакатів[7]. Налагоджувалася видавнича справа. Так, у березні 1920 року в Єлисаветграді надруковано лист В. І. Леніна до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним тиражем 2 тис. примірників. А згодом його перевидано листівкою.

Роботу по налагодженню господарського і культурного будівництва доводилося проводити в умовах запеклої боротьби з ворогами Радянської влади. Наприкінці квітня 1920 року Єлисаветградський повітовий комітет КП(б)У звернувся до волосних партійних комітетів і комуністичних осередків із закликом мобілізувати сили на боротьбу проти військ буржуазно-поміщицької Польщі. В усіх містах і великих селах створювалися бюро запису добровольців до Червоної Армії. Широкі маси

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1575, оп. 1, спр. 18, арк. 257.
[2] Розвиток економіки і культури Кіровоградщини за 40 років (1917—1957). Кіровоград, 1957, стор. 24.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 28.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1575, оп. 1, спр. 36, арк. 12.
[5] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 6, 8 травня 1920 р.
[6] Газ. «Червоне село» (Єлисаветград), 14 липня 1920 р.
[7] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 404, арк. 63—65.

трудящих залучалися до боротьби проти куркульського бандитизму. Вони поповнювали спеціальні війська внутрішньої охорони (ВОХР) і частини особливого призначення (ЧОП), повітові органи Надзвичайної комісії. У боротьбі з бандитизмом брали активну участь бійці Першої Кінної армії. Особливо відзначилась у ліквідації махновських банд 14-а кавалерійська дивізія під командуванням О. Я. Пархоменка.

В липні—вересні 1920 року петлюрівські банди, які діяли на території сучасної області, встановили зв'язки з врангелівцями. Петлюрівцям вдалося об'єднати кілька банд в районі Олександрії у т. зв. Олександрійську дивізію. Керували цією зграєю здебільшого врангелівські офіцери. Оскільки вона діяла безпосередньо в тилу радянських військ, які вели бої проти Врангеля, останній покладав на неї великі надії. Для ліквідації банди радянське командування виділило спеціальні війська, в т. ч. 2-у Московську дивізію. У вересні — на початку жовтня банда була розгромлена[1]. У серпні органами Надзвичайної комісії викрито також врангелівську контрреволюційну організацію у Єлисаветграді, яка мала зв'язки з петлюрівцями[2].

Партійні організації та радянські органи підпорядкували свою роботу потребам фронту. Повітові виконкоми Рад реорганізуються у ревкоми. Створюються волосні й сільські ревкоми, а при них — дружини самозахисту, червоні кавалерійські ескадрони і взводи. 10 вересня перші загальноповітові партійні збори Єлисаветградщини, підтримуючи другу мобілізацію, оголошену ЦК РКП(б) 21 серпня 1920 року, постановили відправити всіх комуністів-кавалеристів на фронт і для боротьби з бандитизмом. У липні 1920 року з'їзд незаможних селян Коробчинської волості вирішив «віддати добровільно своїх синів у Червону Армію на боротьбу з польською шляхтою, найманцем іноземної буржуазії Врангелем і зрадником Петлюрою»[3]. Одностайно відгукнулися незаможники на звернення В. І. Леніна від 2 жовтня 1920 року про мобілізацію сил на боротьбу з Врангелем.

Перемоги на фронтах громадянської війни створили умови переходу до мирного соціалістичного будівництва. Як і вся Країна Рад, робітники міст і сіл краю в цей час переживали серйозні труднощі. Виробництво продукції на націоналізованих підприємствах відновлювалося повільно. Основна галузь промисловості — сільськогосподарське машинобудування — за другу половину 1920 року випустила тільки 24 сівалки, 28 молотарок, 99 плугів, 38 приводів, 35 соломорізок. Брикетна і тютюнова фабрики, цукрові заводи майже не працювали, 8 підприємств здавалися в оренду[4]. Через брак сировини і палива підприємства змушені були припиняти роботу.

У важкому становищі перебувало сільське господарство. Післявоєнні труднощі стали особливо відчутними весною і влітку 1921 року. Посівні площі скоротились навіть порівняно з 1920 роком. Проти 1914 року в селянських господарствах коней залишилося всього 34 проц., корів — 68 проц., овець — 60 проц., а свиней — 27 проц.[5]. Дуже ускладнив становище неврожай 1921 року. Голодувало багато населення. В ряді місць, особливо в Олександрійському повіті, знову підняли голову куркульські банди.

Програмою практичних дій партійних організацій і трудящих краю, що піднялися на боротьбу з розрухою, стали рішення X з'їзду РКП(б). Трудящим Єлисаветградського повіту держава виділила значну кількість посівного матеріалу і грошову позичку на придбання худоби. Для голодуючих було створено 113 спеціальних пунктів, де харчувалося понад 36 тис. дорослих і 40 тис. дітей[6].

---

[1] Г. М. Шевчук. Боротьба трудящих Радянської України проти контрреволюції на Півдні в 1920 р. К. 1956, стор. 52.

[2] На защите революции. Из истории Всеукраинской чрезвычайной комиссии 1917—1922 гг. Сборник документов и материалов. К., 1971, стор. 234.

[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-638, оп. 1, спр. 6, арк. 81.

[4] Там же, ф. Р-1575, оп. 1, спр. 30, арк. 122.

[5] АІІП ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 2110, арк. 41, 43; газ. «Известия» (Єлисаветград), 11 березня 1921 р.

[6] В. Самофалов. Комуністична партія України в боротьбі за відбудову народного господарства (1921—1925 рр.). К., 1963, стор. 110.

Пам'ятник В. І. Леніну в Кіровограді. Скульптор народний художник СРСР М. Г. Манізер. 1970 р.

Перекриття русла Дніпра на спорудженні Кременчуцької ГЕС. 1959 р.

Панорама Кременчуцької ГЕС. 1971 р.

Багатогранна діяльність Рад і партійних організацій, самовіддана праця робітників і селян сприяли швидкому подоланню труднощів відбудовного періоду. Поступово пожвавлювалося сільськогосподарське виробництво. У 1922 році посівні площі озимих культур тільки у Єлисаветградському повіті досягли 170 тис. десятин. Всі господарства повіту виконали продовольчий податок. До кінця 1921 року на території двох повітів видавали продукцію 40 підприємств, в т. ч. 7 металообробних, швейна, взуттєва і тютюнова фабрики, два цукрові заводи, лісопильний завод, електростанції[1]. Перші кроки робила вугільна промисловість. Відновили виробництво дві шахти та дві брикетні фабрики в Олександрії і Єлисаветграді.

На початку 1923 року в межах сучасної Кіровоградської області створено Єлисаветградський та Олександрійський округи. Територія нинішніх Вільшанського, Голованівського, Добровеличківського, Новоархангельського районів входила до складу Первомайського округу. Окремі райони включили до Кременчуцького, Уманського, Дніпропетровського округів. 1925 року в Єлисаветградському окрузі вже працювало 45 промислових підприємств, на яких було зайнято 5879 робітників. Вони виготовляли за рік різних виробів на 63,8 проц. більше, ніж їх випускалося промисловістю округу у 1923—1924 господарському році. Невпинно зростав соціалістичний сектор. У 1926 році він уже досяг 71 процента[2].

На цей час посівні площі розширилися порівняно з 1922 роком на 52 проц., а пшениці зібрано майже вдвічі більше[3]. Відновлювалося поголів'я великої рогатої худоби і свиней. Якщо у 1924 році в Єлисаветградському окрузі налічувалось 214 сільськогосподарських кооперативів, то наступного року — 384, у т. ч. 5 проц. комун, 71 проц. артілей і 24 проц. ТСОЗів[4]. В Олександрійському окрузі 1924 року було 67 колективних господарств, а вже через рік — 101[5]. Новоукраїнська і гарманівська комуни ім. Леніна, покровська артіль «Веселий кут», любомирська артіль «Свобода» стали піонерами тракторизації на Кіровоградщині. У 1925 році колективні господарства одержали до 90—100 пудів пшениці з десятини, тоді як урожай в одноосібних господарствах не перевищував 56 пудів.

Як і в інших районах країни, сільське господарство Кіровоградщини розвивалося в умовах гострої класової боротьби. У руках куркулів ще зосереджувалася значна частина посівних площ. Опорою партії на селі в боротьбі з куркульством були КНС, які у 1924 році об'єднували близько 88 тис. бідняків, у т. ч. 4076 комуністів і комсомольців. Органи Радянської влади, КНС та профспілкові організації працівників землі і лісу (Всеробітземліс) піклувалися про поліпшення умов життя і праці наймитів, обмежували експлуататорські тенденції куркулів.

Одночасно з відбудовою промисловості і сільського господарства зростала питома вага державної і кооперативної торгівлі.

Помітні зміни сталися в охороні здоров'я трудящих. На початку 1922 року лише в Єлисаветградському повіті працювало 17 лікарень і 11 фельдшерських пунктів. 25 травня 1921 року жителі с. Родниківки повідомили телеграмою В. І. Леніна про будівництво лікарні, якій присвоєно його ім'я[6]. До кінця 1925 року на Кіровоградщині діяло 30 лікарень і 49 фельдшерських пунктів та амбулаторій.

В умовах величезних труднощів народжувалася соціалістична система народної освіти та виховання. І без того вкрай бідна матеріально-технічна база шкіл, що дісталася в спадщину від царизму, була зруйнована під час імперіалістичної та громадян-

---

[1] Розвиток економіки і культури Кіровоградщини за 40 років, стор. 7.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 1230, арк. 3.
[3] Економічний огляд Єлисаветградщини за три роки. Єлисаветград, 1927, стор. 18—23.
[4] Там же, стор. 33.
[5] 10 червня 1925 року Олександрійський округ ліквідовано. П'ять його районів (Верблюзький, Знам'янський, Новгородківський, Новопразький, Цибулівський) було включено до Єлисаветградського, а решта (8 районів) — до Криворізького округу. АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 2033, арк. 6; ф. 32, оп. 1, спр. 2110, арк. 45.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-246, оп. 1, спр. 152, арк. 14.

Д. Бєдний — радянський поет, уродженець с. Губівки Компаніївського району.

ської війни. Не вистачало шкільних приміщень, підручників. За цих умов школи часто брали на своє утримання господарські та профспілкові організації, повсюдно провадилися суботники, тижні і місячники допомоги освітнім закладам. 1921 року в Єлисаветградському повіті налічувалося 749 трудових початкових і семирічних шкіл, 16 дошкільних установ і 48 дитячих будинків. Із поліпшенням економічного становища Радянської держави збільшувалися асигнування на потреби шкіл, зростав контингент учнів. На кінець відбудовного періоду у 954 початкових та 70 семирічних школах повіту навчалося понад 87 проц. дітей шкільного віку.

Велика увага приділялася ліквідації неписьменності серед дорослих. У 1924 році в Єлисаветградському і Олександрійському округах працювало 790 шкіл і курсів лікнепу, де навчалося 21 849 чоловік[1]. Єлисаветградський округ займав перше місце по ліквідації неписьменності в Одеській губернії.

В 1920—1923 роках у Єлисаветграді, Олександрії, Новомиргороді діяли місячні і тримісячні педагогічні курси, а в 1923—1924 рр. тут, а також у Доброволичківці створюються педагогічні технікуми.

Зростала мережа професійних навчальних закладів. На початок жовтня 1923 року їх налічувалося 22, в т. ч. вечірній робітничий факультет, індустріальний, сільськогосподарський технікуми, 4 індустріально-технічні школи, 3 сільськогосподарські профшколи тощо[2].

Для поповнення робітничих лав кваліфікованою зміною створюються школи фабрично-заводського навчання. У 1923 році в Єлисаветградському окрузі було 4 такі школи, а в наступному — 6 шкіл ФЗН і 13 профшкіл.

Широко розгорталася культосвітня та політико-виховна робота. Створювалися політосвітні товариства, клуби, селянські будинки, хати-читальні, народні будинки і драматичні колективи. У 163 бібліотеках налічувалось понад 147 тис. книг. Працювало також кілька музеїв.

Важливі питання господарського та культурного будівництва висвітлювали місцеві газети — «Червоний шлях» (у 1922—1923 рр. «Красный путь») — орган Єлисаветградського окружкому КП(б)У та виконкому Ради депутатів трудящих, «Єлисаветградський пролетар» (з 1930 року — «Соціалістичний наступ») — орган міськкому КП(б)У та виконкому Ради депутатів трудящих, «За здоровую смену» — орган окружкому ЛКСМУ; в Олександрії — «Вісті» (з 1929 року — «До перемоги», а з 1930 року — «Колективіст Олександрійщини»). У цих газетах починали друкуватися чимало літераторів, згодом відомих письменників, у т. ч. І. Микитенко, В. Сосюра, М. Куліш, Є. Поповкін, С. Добровольський.

Газети часто вміщували записи народних пісень, звичаїв та обрядів. У місцевому видавництві вийшла перша збірка поезій П. Голоти «Тернистий шлях до волі і освіти» (1921 р.) і С. Голованівського — «Кіньми залізними» (1927 р.).

Радянська влада відкрила трудящим широкий шлях до мистецтва. Ще 1919—1921 рр. в Єлисаветграді і Олександрії почали діяти драматичні робітничо-селянські театри, які виросли з самодіяльних гуртків. Музичну культуру несли у маси численні хорові колективи, інструментальні та духові оркестри підприємств, клубів. Відомими були тоді хори заводу «Червона зірка» і знам'янських залізничників. На площах міст і сіл відбувалися мітинги-концерти за участю композиторів Г. Нейгауза

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 1792, арк. 9.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-810, оп. 1, спр. 313, арк. 48.

і К. Шимановського. До Єлисаветграда, Олександрії та ін. міст часто приїздили відомі художні колективи з Харкова, Києва, Одеси.

В ході економічного і культурного будівництва міцніли дружба і співробітництво робітників і селян краю з трудящими усіх радянських республік. Одностайним схваленням зустріли вони рішення 1-го Всесоюзного з'їзду Рад про утворення СРСР. В листопаді 1922 року делегати Єлисаветградського повітового з'їзду Рад, вітаючи ленінську національну політику, гаряче висловлювались за об'єднання радянських республік. В резолюції Олександрійського окружного з'їзду Рад (листопад 1923 р.) підкреслювалося, що тільки в СРСР національне питання розв'язано в інтересах трудящих мас[1].

Після завершення відбудови народного господарства трудівники міст і сіл Кіровоградщини в сім'ї братніх народів Радянського Союзу приступили до здійснення ленінського плану будівництва соціалізму, найважливішими ланками якого були індустріалізація країни, колективізація сільського господарства та культурна революція.

Партійні, профспілкові, комсомольські організації, усі трудящі активно виступили на захист лінії партії проти троцькістсько-зінов'євського блоку, рішуче відстоювали ленінізм у боротьбі проти правої опозиції, яка заперечувала можливість побудови соціалізму в СРСР. Схвалюючи політику соціалістичної індустріалізації, вони робили все можливе для її успішного здійснення. Найсуворіший режим економії скорочення адміністративно-управлінських витрат, підвищення продуктивності праці — все це давало змогу створювати нагромадження в народному господарстві. Крім того, трудящі охоче віддавали державі свої заощадження. Так, першу позику індустріалізації передплатили 82 проц. робітників «Червоної зірки» (колишній завод Ельворті) на суму 79,5 тис. крб., а трудящі всього міста — на 92,6 тис. крб.[2]. Третю позику індустріалізації робітники «Червоної зірки» передплатили на 642 тис. крб., а Олександрії — на 344 тис. карбованців[3].

Важливу роль у боротьбі за режим економії і підвищення продуктивності праці на підприємствах відіграли виробничі наради, які діяли під керівництвом партійних осередків. Вони сприяли також розвитку раціоналізаторства і винахідництва робітників, техніків та інженерних працівників. У 1927 році в Єлисаветграді створено відділення Всеукраїнської асоціації робітничих винахідників, а на підприємствах — осередки, асоціації і комісії сприяння винахідництву.

Спираючись на величезну допомогу ЦК ВКП(б), Ради Народних Комісарів СРСР, республіканських партійних і радянських органів, трудящі Кіровоградщини успішно здійснювали будівництво нових і реконструкцію діючих підприємств. У 1926—1931 рр. переобладнані заводи «Червона зірка», «Червоний Профінтерн» у Єлисаветграді. Було реконструйовано також Саблино-Знам'янський цукрозавод. Новими механізмами устатковувалися і підприємства місцевої промисловості.

Широко розгорнулося будівництво нових промислових підприємств. Споруджувалися олійні в Єлисаветграді, Новоукраїнці, Бобринці, Новій Празі, дріжджовий завод у Малій Висці, черепичний — у Новоукраїнці. В 1926—1931 рр. у Єлисаветграді введено в експлуатацію також м'ясо- і птахокомбінати, гудзикову і брикетну фабрики, заводи: хлібний, для переробки сої, комбінованих кормів, толевий та інші.

У 1926 році окружна партійна конференція затвердила п'ятирічний план електрифікації Єлисаветградського округу, а через два роки стали до ладу електростанції в Бобринці, Новомиргороді, Новоукраїнці. 1 травня 1930 року дала струм Єлисаветградська районна електростанція.

На початку другої п'ятирічки введено в дію Байдаківський вугільний комплекс в Олександрії. 1928 року почалася розробка родовищ графіту в селищі Заваллі Гай-

[1] Комуністична партія — натхненник і організатор об'єднавчого руху українського народу за утворення СРСР. Збірник документів і матеріалів. К., 1963, стор. 372.
[2] Газ. «Єлисаветградський пролетар», 2 листопада 1927 р.
[3] Газ. «До перемоги» (Олександрія), 16 вересня 1929 р.

Група комуністів перед від'їздом на село для допомоги у здійсненні колективізації. Єлисаветград, 1930 р.

воронського району. Через два роки споруджені тут шахта і збагачувальна фабрика випустили першу продукцію.

В січні 1939 року, згідно Указу Президії Верховної Ради СРСР, з ряду районів Миколаївської, Одеської, Київської, Дніпропетровської та Полтавської областей було утворено Кіровоградську область. Це сприяло поліпшенню керівництва всіма галузями народного господарства краю. Питання господарського будівництва займали особливе місце в діяльності обкому КП(б)У та виконкому обласної Ради депутатів трудящих. 1939 року на промислових підприємствах області вироблено продукції на суму 357,6 млн. крб. у державному секторі і на 63,7 млн. крб.— у кооперативному[1]. Наступного року обсяг промислової продукції зріс на 151 млн. карбованців.

Реконструкція промисловості була тісно пов'язана з реконструкцією та механізацією залізничного транспорту. За роки перших п'ятирічок великим залізничним вузлом стала Знам'янка. У 1929—1931 рр. на Знам'янському відділку дороги працювало близько 10 тис. робітників і службовців. Значні зміни відбулися і на інших станціях — Долинській, Помічній тощо.

Кадри робітничого класу, що зростали на промислових підприємствах і транспорті, брали активну участь у громадсько-виробничому житті країни. Ще наприкінці 20-х років на заводах і фабриках широкого розмаху набрав рух ударних бригад. На всіх підприємствах діяли буксирні бригади, бригади ентузіастів, бригади для ліквідації вузьких місць на виробництві, наскрізні бригади. Надзвичайно різноманітною була діяльність штабів і секцій легкої кавалерії, створених комсомольцями. Вони виявляли факти бюрократизму, безгосподарності, сприяли поширенню руху ударників. Розгорталося соціалістичне змагання між заводами, цехами, бригадами, окремими робітниками. У 1929 році робітники «Червоної зірки» уклали договір на соцзмагання з харківським заводом «Серп і молот».

Комуністи очолювали боротьбу робітничих колективів за виконання і перевиконання планів. Відповідаючи на заклик партії «Кадри вирішують все!», міськкоми і райкоми партії, первинні партійні організації розгортали роботу для підвищення кваліфікації кадрів. Тисячі трудівників оволодівали знаннями, опановували техніку. Технічна переозброєність підприємств, підвищення культурно-технічного рівня робітничого класу сприяли розвитку руху новаторів. В листопаді 1936 року на промислових підприємствах Кіровоградщини налічувалось 5648 стахановців — 41 проц. усієї кількості робітників[2].

Стахановський рух розгорнувся і на залізничному транспорті. Машиністи станцій Помічна, Кірово-Українське та Знам'янка почали водити великовагові состави. В 1936 році кривоносівці станції Кірово-Українське скоротили час простоїв вагонів на 3,6 години, а план їх вантаження перевиконали майже вдвічі[3].

Показуючи зразки трудової звитяги, комуністи і комсомольці вели за собою всіх робітників. З 188 членів партії станції Знам'янка 153 в 1935 році були стахановв-

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 71, спр. 4, арк. 20, 21.
[2] Там же, ф. 4, оп. 2, спр. 1492, арк. 25.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 179, оп. 1, спр. 345, арк. 120.

цями[1]. На заводі «Червона зірка» 1936 року з 465 комуністів-виробничників стахановцями стали 233[2]. 1940 року серед робітників машинобудівних і металообробних підприємств області було 75 проц. стахановців, на підприємствах харчової промисловості — 72 проц., на транспорті — 54 проц. Тільки в Кіровограді на початок 1939 року орденами й медалями відзначено 105 працівників промисловості, в т. ч. 18 — орденом Леніна[3]. Зразки самовідданної праці показували посланці робітничого класу області і на численних гігантах індустрії, споруджених у країні протягом перших п'ятирічок.

Успіхи у здійсненні політики соціалістичної індустріалізації створили необхідні передумови для перебудови на соціалістичних засадах сільського господарства. Втілюючи в життя рішення XV з'їзду ВКП(б), комуністи розгорнули широку роз'яснювальну роботу серед селянських мас. Уже в кінці 1928 року кількість колективних господарств в Єлисаветградському окрузі зросла з 383 до 790[4]. В основному це були сільськогосподарські артілі. Восени 1929 року в окрузі налічувалось 906 колективних об'єднань. До кінця року в багатьох селах Новоукраїнського, Знам'янського та інших районів колективізацію було завершено[5].

Важливу роль у проведенні суцільної колективізації відіграли машинно-тракторні станції. У жовтні 1929 року розпочалося будівництво МТС у Шостаківці, Плетеному Ташлику, Помічній, Шарівці і Трепівці.

Партійні, радянські та профспілкові організації активізували діяльність у дальшому зміцненні союзу робітничого класу і селянства. На виконання рішень листопадового (1929) Пленуму ЦК ВКП(б) на постійну роботу в села Єлисаветградського округу відряджено 265 передових робітників — двадцятип'ятитисячників, які брали активну участь у соціалістичному будівництві на селі.

Надійним помічником партійних організацій краю у здійсненні соціалістичного будівництва став комсомол. У 1928 році в Єлисаветградському окрузі налічувалося понад 12 тис. членів ВЛКСМ. Ними засновані колективні господарства у селах Красноверщці Компаніївського, Дмитрівці Знам'янського, Підвисокому Новоархангельського районів тощо. Велику шефську допомогу колективним господарствам подавало Єлисаветградське товариство «Культзмичка». Лише під час весняної сівби і збирання врожаю в 1928 році воно відправило в села 45 виробничо-ремонтних та культосвітніх бригад. Члени товариства допомагали налагоджувати роботу споживчої кооперації, медичних та освітніх закладів на селі.

Невід'ємною складовою частиною процесу соціалістичної перебудови сільського господарства була ліквідація куркульства як класу, яке чинило шалений опір колективізації. У Красносіллі Єлизаветградківського району оскаженілі куркулі вбили робітника заводу «Червона зірка» — двадцятип'ятитисячника Б. А. Будзинського, який організував тут колгосп. У Братському районі від їх рук загинули два робітники, що приїхали працювати на село. На хуторі Роздолля Букварської сільради куркулі спалили господарство колгоспника Умрихіна, в коморі якого зберігалось колгоспне зерно. У відповідь на контрреволюційні дії куркульства бідняцько-середняцькі маси села вимагали їх експропріації, повністю підтримуючи політику ліквідації куркульства як класу.

Трактори, одержані Вільшанською МТС від Харківського тракторного заводу. 1932 р.

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 68, оп. 1, спр. 1009, арк. 20.
[2] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 56, арк. 48.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 1, спр. 460, арк. 1—7.
[4] Там же, спр. 57, арк. 416.
[5] Там же, ф. 2, оп. 1, спр. 2425, арк. 350.

В процесі суцільної колективізації в окремих районах округу були допущені викривлення партійної лінії в колгоспному будівництві, які проявились у примусовому створенні колгоспів, розкуркулюванні середняків. Партійні організації повели рішучу боротьбу за усунення допущених помилок. До жовтня 1930 року в колективних господарствах Єлисаветградського округу було об'єднано 97 проц. усіх селянських господарств[1], усуспільнено 90 проц. усієї земельної площі[2].

Колгоспне селянство краю першим відгукнулося на заклик ЦК КП(б)У допомогти Одеському і Миколаївському округам в організації артілей, надіславши туди у жовтні — листопаді 1930 року т. зв. буксирні бригади. Ініціаторами їх створення виступили колгоспники с. Грузького Єлисаветградського району. Лише на Одещині за допомогою буксирних бригад протягом двох місяців було засновано 190 колгоспів, 215 ініціативних груп, до артілей вступили 10 тис. бідняцько-середняцьких господарств.

Важливу роль у зміцненні колгоспів і посиленні партійно-політичної роботи на селі відіграли політвідділи МТС і радгоспів. Вже в березні 1933 року їх було 38. Працівники політвідділів допомагали трудовому селянству перебудовувати господарство і побут на соціалістичних засадах, боротися з куркульством. 26 політвідділівських газет популяризували досвід передових колгоспів, висвітлювали хід соціалістичного змагання між ними. В травні 1934 року Радянський уряд відзначив орденами й медалями самовіддану роботу працівників політвідділів Грушківської, Вільшанської та Онуфріївської МТС.

На початок 1941 року в області налічувалось 1769 колгоспів. Виробнича площа кожного з них в середньому становила 870 га. Перемога колгоспного ладу відкрила широкий простір для розвитку продуктивних сил сільського господарства. Зростала його технічна озброєність. 67 МТС області мали потужний парк машин: 6619 тракторів (у переводі на 15-сильний), 2396 зернових комбайнів, багато іншої техніки. Рівень механізації оранки і збирання врожаю перевищував 75 процентів[3].

Велику роль у поширенні досягнень науки та передового досвіду, а також збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції відіграли 37 радгоспів. На радгосп виділялося 24 трактори і 10 комбайнів. Напередодні Великої Вітчизняної війни посівні площі у всіх категоріях господарств Кіровоградщини становили 1694,2 тис. га, з них зернові займали 1067,1 тис. га (5 проц. усіх посівів республіки). Валовий збір зерна досяг 14 088 тис. цнт.— 5,3 проц. амбарного врожаю України[4]. У тваринництві важливе місце посіло розведення великої рогатої худоби.

У сільському господарстві виросли сотні ударників і новаторів виробництва. В 30-х роках по 350—450 цнт цукрових буряків з гектара вирощували ланки С. Поволоцької, Х. Юрченко, М. Горбань, Я. Тарнавської, П. Шевцової. Рух новаторів-буряківників підхопили механізатори. Тільки в Піщанобрідській МТС 1936 року в дев'яти тракторних бригадах налічувалося 96 стахановців[5]. З'явилося чимало послідовниць П. Ангеліної — К. Босенко, О. Сугак, К. Головко, М. Правда та інші. Багато передовиків сільськогосподарського виробництва були удостоєні високих урядових нагород. Так, ланкова с. Данилової Балки Ульяновського району М. І. Кравець, бригадири рільничих бригад с. Мощеного Гайворонського і с. Шепилового Голованівського районів Д. М. Федченко і Є. І. Запорожець, начальник політвідділу Грушківської МТС С. М. Білоусов відзначені орденом Леніна. 1939 року 160 колгоспів, 4 МТС, 94 колгоспні і радгоспні ферми, 1894 передовики були нагороджені зо-

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 112, оп. 1, спр. 2835, арк. 146.
[2] Там же, ф. 250, оп. 1, спр. 1917, арк. 2.
[3] Народне господарство Української РСР в 1961 році. Статистичний щорічник. К., 1962, стор. 364, 365, 401.
[4] Там же, стор. 242, 243, 290.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 399, оп. 1, спр. 70, арк. 29.

лотими і срібними медалями Всесоюзної сільськогосподарської виставки[1]. В лютому 1940 року орденом Леніна нагороджено Грушківську МТС Ульяновського району, орденом «Знак Пошани» — колгосп «Червона зірка» с. Сотницької Балки Новоукраїнського та ім. Котовського с. Синьок Ульяновського районів[2].

В результаті соціалістичних перетворень Кіровоградщина стала областю з розвинутою промисловістю і сільським господарством. До її складу в 1940 році входило 30 адміністративних районів, 6 міст, у т. ч. два міста обласного підпорядкування і дев'ять селищ міського типу. В області проживало 1 176 906 чоловік, у т. ч. в містах — 14,7 проц., в селах — 85,3 процента.

Окружні курси організаторів лікнепу. Єлисаветград, 1929 р.

Успіхи соціалістичної економіки обумовили планомірне підвищення матеріального добробуту трудящих. Ще в 1929 році повністю ліквідовано безробіття. Неухильно зростала заробітна плата робітників і службовців. Докорінно змінилося матеріальне забезпечення, зростав культурний рівень селянства. У 1940 році на трудодень колгоспники одержали в середньому по 3 кг зерна і по 2 карбованці.

Область мала густу роздрібну торговельну мережу, яка 1940 року налічувала понад 2,7 тис. точок, товарооборот їх становив 551 млн. карбованців[3].

На кінець 1940 року на Кіровоградщині працював 201 медичний заклад, в т. ч. 86 стаціонарних лікарняних установ (без госпіталів) на 3,6 тис. ліжок. Було 39 жіночих і дитячих консультацій. Про здоров'я трудящих дбали 484 лікарі і 2,4 тис. чоловік середнього медичного персоналу[4].

У 78 дитячих садках виховувалось 2840 малят, кількість місць у постійних дитячих яслах становила 3409. До послуг трудящих були санаторій і будинок відпочинку.

Значних успіхів досягли народна освіта і культура. Напередодні Великої Вітчизняної війни кількість письменного населення в області становила 90 проц. У 1940/41 навчальному році тут діяло 1176 загальноосвітніх шкіл (без шкіл робітничої і сільської молоді), в яких навчалося 200,8 тис. учнів[5], працювало близько 9 тис. учителів. У 18 технікумах здобували освіту 6028 чоловік, а у двох інститутах — педагогічному та учительському — 1603. На початок 1941 року в народному господарстві області було зайнято 11,8 тис. спеціалістів з вищою і середньою освітою.

Діяли 594 масові бібліотеки, книжковий фонд яких складав 918 тис. примірників, 29 радіовузлів, 17 500 радіоточок, 1073 клубні установи, 3 музеї, 4 театри і 198 кіноустановок. В художній самодіяльності брало участь понад 11 тис. чоловік[6].

Виходили 31 районна і дві обласні газети тиражем 64 тис. примірників.

Високого рівня досягло народне мистецтво: художня вишивка і кераміка, гончарство, ткацтво і килимарство. Кращі твори народних митців, об'єднаних у худож-

---

[1] Почетная книга ВСХВ. М., 1939, стор. 3, 12.
[2] Газ. «Кіровоградська правда», 22 лютого, 1940 р.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 1, спр. 555, арк. 270: оп. 6, спр. 260, арк. 108.
[4] Народне господарство Української РСР у 1961 році, стор. 703, 704, 707, 710.
[5] Там же, стор. 668, 669.
[6] Газ. «Кіровоградська правда», 8 жовтня 1939 р.

І. К. Микитенко — український радянський письменник, уродженець с. Рівного Новоукраїнського району. 1933 р.

Ю. І. Яновський — український радянський письменник, уродженець с. Майорівки Компаніївського району. 1952 р.

ньо-промислові артілі і цехи, були відомі в усій країні. Килимарниці О. Домброван з с. Доброеличківки, Г. Денисенко з с. Липняжки, М. Головатенко з с. Добрянки, запрошені у 1936 році до центральних експериментальних майстерень при Київському музеї українського мистецтва, взяли участь у створенні перших українських радянських тематичних килимів «К. Є. Ворошилов приймає парад Червоного козацтва» і «Червоні партизани»[1].

Глибокі зміни в галузі економіки, соціальних відносин, культури, що відбулися на Кіровоградщині за роки Радянської влади, наочно демонстрували переваги соціалістичного ладу, велику перетворюючу силу ідей Комуністичної партії. У перших виборах до Верховної Ради СРСР та УРСР взяли участь найширші кола трудящих, які віддали голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. До союзного і республіканського урядів вони обрали бригадирів-орденоносців Д. М. Федченко і В. Я. Кримського, знатну ланкову С. Ф. Поволоцьку, голову колгоспу Г. Д. Атамася, генерал-лейтенанта Червоної Армії Ф. І. Астахова. З великою політичною активністю відбувалися також вибори до місцевих Рад депутатів трудящих[2].

В авангарді будівників нового життя йшли комуністи. 1941 року партійна організація області об'єднувала 15 тис. членів і кандидатів у члени партії. Комсомольська організація налічувала у своїх рядах 68 тис. юнаків і дівчат. Членами профспілок були 120 тис. трудівників. Трудящі області, згуртовані навколо Комуністичної партії, спрямовували свої зусилля на успішне здійснення завдань соціалістичного будівництва.

Та їхня творча праця була перервана підступним нападом фашистських орд на Країну Рад. Робітники, колгоспники і службовці Кіровоградщини з перших днів Великої Вітчизняної війни ставали в ряди захисників соціалістичної Вітчизни, поповнювали лави Червоної Армії. На 20 липня 1941 року 2398 добровольців подали заяви з проханням послати їх на фронт. Першими серед них були комуністи і комсомольці. Як і всі радянські люди, трудящі області з подвоєною енергією працювали на фабриках і заводах, в МТС, колгоспах і радгоспах. Тих, хто йшов на фронт, заміняли жінки, підлітки, літні люди. 2800 жінок пішли на курси механізаторів. На допомогу колгоспникам у збиранні врожаю партійні організації направили з міст десятки тисяч робітників, службовців, студентів, школярів.

В містах і селах створювалися винищувальні батальйони, загони народного ополчення. В липні 1941 року в області було 32 винищувальні батальйони, до складу яких входило 5939 чоловік, у т. ч. 2361 комуніст і 1354 комсомольці, і 1015 груп сприяння винищувальним батальйонам, які налічували 15 938 членів. В ряди народного ополчення в 22 районах області вступило 66 281 чоловік, в т. ч. 11 454 жінки[3].

На залізничних станціях створювались санітарні дружини, медичні пункти, які постійно обслуговували військові ешелони, особливо санітарні поїзди. Десятки

---

[1] Б. С. Бутник-Сіверський. Українське радянське народне мистецтво. К., 1966, стор. 192, 197.

[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 1, спр. 22, арк. 142.

[3] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни. 1941—1945. Збірник документів і матеріалів. Дніпропетровськ, 1965, стор. 60.

приміщень обладнувались під військові госпіталі. У липні 1941 року трудящі Кіровограда передали для них 85 тис. крб. і на 15 тис. крб. подарунків[1].

Враховуючи загрозу фашистської окупації, обласна партійна організація з допомогою ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У заздалегідь підготувалась до підпільної і партизанської боротьби в тилу ворога. В липні 1941 року було створено Кіровоградський підпільний обком КП(б)У, 2 міськкоми, 28 підпільних райкомів, 251 первинну партійну організацію, а також 5 партизанських загонів і 29 диверсійних груп, до яких ввійшло 926 комуністів і 1800 комсомольців. Для керівництва підпіллям залишилися секретар обкому КП(б)У М. М. Скирда і завідуючий сільськогосподарським відділом обкому партії, депутат Верховної Ради СРСР П. К. Василина[2].

С. С. Скрипник — герой оборони Брестської фортеці, уродженець с. Табанового Голованівського району. 1941 р.

Переборюючи величезні труднощі, часто ризикуючи життям, трудящі області перевезли в тилові райони країни значну кількість підприємств, промислового устаткування, тракторів, худоби, продовольства.

На початку серпня 1941 року територія Кіровоградщини була захоплена фашистами. Влаштувавши десятки тюрем, таборів для військовополонених, гітлерівські кати заморили голодом і розстріляли понад 150 тис. чоловік. Уже в перші дні окупації печі цегельного заводу Олександрії вони перетворили на крематорій, в якому було знищено 5,5 тис. радянських громадян. За час окупації тільки у Кіровограді та навколишніх селах закатовано і розстріляно понад 72 тис. чоловік[3]. Було спалено десятки населених пунктів області. 52 тис. чоловік насильно вивезено на каторжні роботи до Німеччини.

В умовах нечуваного терору жителі області під керівництвом партійного підпілля вели активну боротьбу проти окупантів. Вже в жовтні 1941 року Радянське Інформбюро повідомляло: «Посилено громлять ворога партизани Кіровоградської області...»[4]. Загальне керівництво ними здійснював підпільний обком КП(б)У. Окремими патріотичними групами і партизанськими загонами керували Єлизаветградківський (секретар П. Ф. Баранник), Знам'янський (секретар Н. Є. Сосновський), Новопразький (секретар О. Н. Оленюк) підпільні райкоми КП(б)У, ряд партійних організацій. Багато керівників підпілля, в т. ч. П. І. Боєвець, І. І. Нечаєв, Е. А. Скабард загинули в боротьбі проти ворогів. У листопаді 1941 року був заарештований і в грудні того ж року після неймовірних катувань помер у гестапівській в'язниці в м. Черкасах П. К. Василина. Та на місце загиблих ставали нові месники.

У березні 1942 року Кіровоградський підпільний обком партії встановив зв'язок з Центральним Комітетом КП(б)У, а влітку того ж року — з Центральним та Українським штабами партизанського руху. Віднині підпільні партійні організації та партизанські загони області починають отримувати з центру допомогу людьми, озброєнням, боєприпасами, засобами зв'язку тощо. Так, у кінці березня 1942 року ЦК КП(б)У прислав на допомогу підпільному обкому партії 10 комуністів. Влітку 1943 року Український штаб партизанського руху переправив літаками на територію області ще 10 груп по 8—15 чоловік в кожній. Поповнюючись за рахунок місцевих жителів, вони переростали в партизанські загони. Для зміцнення керівних партизан-

---

[1] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., в 3 томах, т. 1. К., 1967, стор. 113.

[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 4, арк. 4; Герои подполья. О подпольной борьбе советских патриотов в тылу немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны, вып. 2. М., 1970, стор. 290.

[3] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 84, 97.

[4] Сообщения Советского Информбюро, т. 1. М., 1944, стор. 331.

Група керівників партизанського руху на Кіровоградщині в роки Великої Вітчизняної війни (зліва направо): І. Д. Діброва, О. Г. Капітанов, М. М. Скирда, К. І. Сабанський, С. І. Довженко. 1944 р.

ських кадрів, об'єднання діючих партизанських загонів і створення нових 17 січня 1943 року в районі Чорного лісу була висаджена організаційна група на чолі з І. Д. Дібровою. Вона стала ядром цілого партизанського з'єднання. Під керівництвом партійних організацій до жовтня 1943 року підпільно-диверсійні групи, які об'єднували 2052 чоловіка, діяли в усіх районах області.

Важливу роль у розгортанні партизанського руху на Кіровоградщині відіграв рейд кавалерійського партизанського з'єднання під командуванням М. І. Наумова. В лютому 1943 року відважні кіннотники пройшли по 12 районах Кіровоградської області, завдавши ворогові великих втрат у живій силі і техніці. На початку 1944 року збройну боротьбу проти фашистів на території області вели 41 підпільно-диверсійна група, 17 партизанських загонів і 2 з'єднання, які налічували понад 8 тис. месників, серед них 830 комуністів і 1220 комсомольців, об'єднаних у 12 партійних і 14 комсомольських організаціях[1]. У партизанських загонах і групах пліч-о-пліч з місцевим населенням проти гітлерівських окупантів билися москвичі й ленінградці, жителі Уралу, Сибіру, Киргизії, Узбекистану. Тільки в партизанському з'єднанні ім. Ворошилова були представники 15 національностей Радянського Союзу. Запорукою успішної боротьби партизанів був тісний зв'язок їх з народними масами. За період окупації підпільні організації і партизанські загони розповсюдили понад 100 тис. листівок, газет, відозв, випущених на місці чи одержаних з «Великої землі»[2]. Жителі сіл ходили в розвідку, доглядали поранених.

Лише протягом травня—серпня 1943 року народними месниками Кіровоградщини було знищено 46 ворожих ешелонів[3]. На території Чорного, Чутянського, Нерубаївського, Кам'янського, Холодноярського, Яничанського і Мотронівського лісів існували цілі партизанські райони.

Золотою сторінкою у літопис Великої Вітчизняної війни увійшла битва за визволення Кіровоградщини. 28 вересня — 3 жовтня 1943 року частини 37-ї армії, 4-ї і 5-ї гвардійських армій Степового фронту під командуванням генерала І. С. Конєва форсували Дніпро на дільницях Деріївка—Куцеволівка Онуфріївського району, Табурище—Новогеоргіївськ, Змитниця—Старе Липове Новогеоргіївського району. Вранці 15 жовтня вони перейшли в наступ на Кіровоградському і Криворізькому напрямках. Оволодівши невеликими плацдармами і розвиваючи наступ, 18 жовтня радянські війська зайняли міцний вузол оборони противника — Деріївку. Це були перші визволені кілометри Кіровоградщини. За героїчні подвиги під час форсування Дніпра, розширення плацдарму на дільниці Куцеволівка—Деріївка 218 воїнів 37-ї армії (командуючий генерал-лейтенант М. М. Шарохін) були удостоєні звання Героя Радянського Союзу[4]. 21 жовтня 1943 року визволено селище Петрове — перший районний центр області та понад 50 інших населених пунктів. 6 грудня радянські війська вигнали фашистів з Олександрії, а 9 грудня — із Знам'янки[5].

У середині грудня фашистське командування, зосередивши в районі Кіровограда чотири танкові дивізії, намагалося зупинити навальний наступ частин 2-го Укра-

[1] «Український історичний журнал», 1970, № 11, стор. 81—87.
[2] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 15.
[3] Н. И. Супруненко. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941—1945 гг.). К., 1956, стор. 320.
[4] Архів МО СРСР, ф. 392, оп. 8900, спр. 55, арк. 213.
[5] Там же, ф. 328, оп. 4852, спр. 45, арк. 131, 162.

П. К. Кошовий і О. Ю. Мазуренко — двічі Герої Радянського Союзу, уродженці Кіровоградської області.

їнського фронту. Однак радянські війська відбили контрудар ворога і вранці 8 січня визволили Кіровоград від фашистських загарбників. Водночас війська 3-го Українського фронту під командуванням генерала армії Р. Я. Малиновського, що наступали у південній частині області, 12 березня визволили Долинську, а через 4 дні — Бобринець[1]. У західних районах Кіровоградщини частини 4-ї і 5-ї танкових гвардійських армій 2-го Українського фронту 11 березня очистили Гайворон від гітлерівських окупантів, а 53-ї армії — Новомиргород. 17 березня 5-а і 7-а гвардійські армії зламали опір ворога і звільнили Новоукраїнку, 18 березня — Помічну, а 19 березня — останні населені пункти області — Глиняне, Перчунове, Миколаївку і вийшли до Південного Бугу[2].

В боях за Кіровоградщину полум'яний патріотизм і героїзм проявили тисячі радянських воїнів, представників усіх братніх народів Радянського Союзу. Понад 400 з них були удостоєні високого звання Героя Радянського Союзу. 58 частинам і з'єднанням присвоєне найменування «кіровоградських», «знам'янських», «олександрійських», «новоукраїнських». Вшановуючи пам'ять полеглих за радянську землю героїв, трудящі області встановили їм 606 пам'ятників і 145 обелісків.

Мужньо билися на фронтах Великої Вітчизняної війни жителі Кіровоградської області. Понад 85 тис. з них нагороджено орденами і медалями, 135 удостоєно звання Героя Радянського Союзу, а Маршал Радянського Союзу П. К. Кошовий за розгром кримського угрупования ворога та бої у Східній Пруссії і генерал-майор авіації О. Ю. Мазуренко за вмілі дії на Балтиці, Чорному морі та Півночі — двічі Героя Радянського Союзу. 27 воїнів—уродженців Кіровоградщини—повні кавалери ордена Слави. За відвагу і героїзм, виявлені у боротьбі проти ненависного фашизму, орденами й медалями Радянського Союзу відзначено понад тисячу партизанів області.

Героями визволення Чехословаччини стали організатори та командири партизанських з'єднань і загонів І. Д. Діброва і Г. А. Мельник. Десантований 14 вересня 1944 року за завданням ЦК КП(б)У і Українського штабу партизанського руху у Західну Словаччину, І. Д. Діброва очолив другу об'єднану партизанську бригаду. 11 жовтня 1944 року в одному з боїв партизанський ватажок загинув. У словацькому місті Розі встановлено пам'ятник герою. В італійському русі опору боролися проти фашистів кіровоградці С. Базенков, В. Поліщук (у Лігурії, разом з легендарним Ф. Полєтаєвим). В районі Емільї—Романьї заступником командира найбільшого радянського підрозділу «Групи моденських дивізій» т. зв. російського ударного батальйону був кіровоградець М. Чорноус[3]. Почесним громадянином міста Кракова обрано О. Т. Шаповалова, який разом з групою радянських розвідників і польських партизанів брав участь у врятуванні його від знищення гітлерівцями. Уродженця Гайворонського району, мужнього партизанського командира Героя Радянського Союзу Г. В. Балицького польський уряд нагородив Золотим Хрестом.

Величезної шкоди завдали гітлерівські окупанти області. Перед відступом вони висадили в повітря і спалили майже всі промислові підприємства, вивезли устаткування заводів, фабрик. Було зруйновано всі колгоспи, радгоспи, машинно-тракторні станції. Залишилося менше 16 проц. довоєнного поголів'я коней, а поголів'я великої рогатої худоби зменшилось у 75 разів. З 140 тис. свиней на колгоспних фермах лишилося тільки 272 голови. Значну кількість худоби забрали гітлерівські загарбники з осо-

[1] Архів МО СРСР, ф. 413, оп. 10 372, спр. 361, арк. 14—17.
[2] Там же, ф. 328, оп. 4852, спр. 149, арк. 110.
[3] Мауро Галлени. Советские партизаны в итальянском движении сопротивления. М., 1970, стор. 156, 172.

Герої Радянського Союзу — уродженці Кіровоградської області.

Д. А. Аристархов

Г. В. Балицький

В. М. Галушкін

Ф. І. Говоров

Г. М. Гончар

Є. М. Горбатюк

В. М. Дригін

І. Г. Євплов

А. Ф. Іванченко

І. С. Індик

М. П. Берестовенко

І. М. Бондаренко

І. У. Вербовський

К. Г. Вишневецький

С. Х. Горобець

П. С. Гришко

Д. Т. Гуляєв

Б. Д. Лев

І. М. Іщенко

О. М. Кива

І. І. Коваль

А. Ф. Ковачевич

В. Є. Колісниченко

В. Д. Корнер

І. С. Кравцов

В. П. Крюченко

В. А. Мацієвич

А. С. Маніта

С. І. Науменко

М. Т. Невпряга

М. П. Охман

Г. Н. Перекрестов

К. О. Петровський

Д. І. Семенов

М. Ю. Литвинов

П. Ф. Луньов

О. М. Луценко

М. С. Маляренко

С. О. Німенко

Д. М. Осадчий

О. П. Осадчий

Д. І. Осатюк

М. З. Телішевський

В. М. Ткаченко

М. М. Топольников

М. М Тургеля

Т. Х. Уманський

І. Р. Усенко

І. І. Фісанович

А. К. Цимбал

Л. Д. Червоній

І. А. Чередниченко

П. П. Шаповалов

П. С. Шемендюк

бистих господарств колгоспників. Матеріальні збитки, заподіяні народному господарству області, становили близько 14 млрд. карбованців[1].

Програмою відродження зруйнованих ворогом міст і сіл стала постанова Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 року «Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації». Трудящі області під керівництвом партійної організації, яка налічувала 2890 членів і 1001 кандидата у члени партії, з великим ентузіазмом приступили до відбудови народного господарства. Протягом лютого—квітня 1944 року залізничники відремонтували залізничні колії, 4 депо, 77 мостів, виробничі приміщення вузлів і станцій.

На відбудову промисловості області Радянський уряд виділив значні кошти та матеріальні ресурси. У відродженні багатьох промислових підприємств Кіровограда та інших міст брали участь колективи заводів і фабрик Уралу, Поволжя, Середньої Азії, Закавказзя, які надсилали сюди машини, устаткування, допомагали спеціалістами. Спираючись на цю допомогу, партійні та господарські органи приділяли особливу увагу відбудові заводів сільськогосподарського машинобудування, і, в першу чергу, «Червоної зірки», що вже в 1944 році мала освоїти виробництво кількох видів сівалок. Завдяки самовідданій праці робітників, всебічній допомозі ЦК ВКП(б)

[1] Газ. «Кіровоградська правда», 14 квітня, 21 червня, 1 листопада 1944 р., 17 листопада 1945 р.

та Радянського уряду, у серпні того ж року працювало 11 цехів заводу, а в наступному році підприємство виготовило 600 посівних машин[1]. 1945 та 1946 року держава асигнувала на відбудову двох кіровоградських підприємств — заводу «Червона зірка» та олійжиркомбінату — 20 млн. крб.[2].

Відроджувалася буровугільна промисловість. З ініціативи членів артілі ім. Леніна Олександрійського району з усіх господарств області на допомогу шахтарям прийшли тисячі колгоспників. У 1945 році було видобуто 29,2 тис. тонн бурого вугілля[3]. Цукрові заводи 1945 року дали країні 60 888 цнт цукру. Робітники молочної промисловості виробили 4500 тонн масла[4]. Протягом 1944—1945 рр. в області відбудовано 227 підприємств союзного, республіканського і обласного підпорядкування. У 1945 році вони випустили продукції на 47,1 млн. карбованців[5].

Кровною справою всіх народів Радянської країни стало й відродження сільського господарства потерпілих від окупації областей. Держава надіслала машинно-тракторним станціям і майстерням Кіровоградщини 525 тракторів, 659 автомашин, 50 комбайнів, багато запасних частин до них. 100 автомашин та чимало запасних частин передали колгоспам і радгоспам воїни 2-го Українського фронту. Крім того, вони одержали 345 тис. крб. із створеного бійцями Червоної Армії фонду відбудови колгоспів і радгоспів[6]. Неоцінимий вклад у відбудову сільського господарства області внесли братні народи Радянського Союзу. Сюди йшли ешелони з сільськогосподарськими машинами, будівельними матеріалами.

Трудівники сільського господарства, переважну більшість яких становили жінки й підлітки, докладали героїчних зусиль для своєчасного обробітку посівних площ, відновлення тваринництва. У важких умовах воєнного часу весняну сівбу 1944 року було проведено за 10 робочих днів. Переможцями в соціалістичному змаганні вийшли колгоспи ім. Калініна Новопразького та ім. Будьонного Компаніївського районів. Наркомзем СРСР відмітив область як одну з передових за показниками весняної сівби.

Колгоспники і робітники радгоспів Кіровоградщини проявили небачений трудовий героїзм у боротьбі за хліб. У 1944 році з кожного гектара вони зібрали в середньому по 12—13 цнт зерна Державі було продано понад 26 млн. пудів хліба[7]. Переможцями у всесоюзному соціалістичному змаганні вийшли буряківники області, які виростили по 120 цнт цукрових буряків з гектара[8]. На початку 1945 року в області діяло 61 МТС і 6 МТМ. Наполегливо відновлюючи сільське господарство колгоспники і працівники радгоспів за допомогою МТС вже у 1945 році освоїли 72 проц. довоєнної посівної площі, в т. ч. по зернових культурах — 88 проц. Тоді ж було посіяно 400 тис. га озимини.

Значних успіхів досягнуто на цей час і у відродженні громадського тваринництва. Колгоспники Саратовської і Актюбінської областей, Узбекистану вже весною 1944 року на пільгових умовах надіслали області 10 704 голови великої рогатої худоби, 12 тис. овець, значну кількість коней тощо. На кінець 1944 року створено 1051 молочну, 220 свино-, 705 вівце- і 951 птахоферму та 609 пасік. Наступного року у всіх категоріях господарств налічувалося 130,8 тис. голів великої рогатої худоби, що становило 73 проц. порівняно з 1940 роком.

О. Т. Шаповалов (крайній зліва) — учасник радянської розвідувальної підпільної групи серед польських партизанів. 1944 р.

[1] Народне господарство Кіровоградської області. Статистичний збірник. Кіровоград, 1957, стор. 15.
[2] Газ. «Кіровоградська правда», 6 квітня 1945 р., 12 травня 1946 р.
[3] Народне господарство Кіровоградської області, стор. 15.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 5, спр. 200, арк. 8.
[5] Газ. «Кіровоградська правда», 12 травня 1946 р.
[6] Історія селянства Української РСР, т. 2, стор. 316.
[7] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 145, спр. 477, арк. 11, 20.
[8] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 5, спр. 200, арк. 8.

І. О. Мар'яненко — актор українського радянського театру, народний артист СРСР. 1947 р.

Г. П. Юра — український радянський актор, народний артист СРСР. 1953 р.

Протягом 1945 року колгоспи Кіровоградщини одержали від Радянського уряду 8,3 млн. крб. довгострокових кредитів для відродження громадського господарства. Дбаючи про забезпечення сільського населення області житлом, Радянська держава виділила також 7 млн. крб. для індивідуального будівництва[1].

У ті важкі роки партійним організаціям і Радам депутатів трудящих області довелось вирішувати багато завдань, пов'язаних з відновленням роботи лікарень, шкіл, культосвітніх закладів. Збитки, завдані окупантами цим закладам, перевищили 212 млн. крб. Уже в перший рік визволення в містах і селах розгорнули роботу 70 лікарень, 23 поліклініки, 65 аптек. 1945 року на соціально-культурні потреби використано більше двох третин бюджету обласної Ради депутатів трудящих, в т. ч. на народну освіту — понад 82 млн. крб.[2]. 1945 року відновили навчальний процес 1063 школи, 2600 дітей-сиріт знайшли притулок в 14 дитячих будинках. Тільки до жовтня 1944 року сім'ям загиблих воїнів надано допомогу на суму 30 млн. карбованців.

Розв'язуючи невідкладні завдання відбудови народного господарства своєї області, робітники і колгоспники Кіровоградщини подавали братню допомогу трудящим інших областей республіки. Тільки влітку 1944 року близько 2 тис. чоловік виїхали піднімати з руїн «Всесоюзну кочегарку»[3], для робітників Донбасу було відправлено також ешелон продуктів. Маловисківський, Новоукраїнський, Златопільський, Долинський, Петрівський, Новгородківський райони взяли шефство над Дніпровською ГЕС ім. В. І. Леніна. Відбудовувати гідроелектростанцію поїхали 220 комсомольців Кіровоградщини.

Щоб наблизити розгром ворога, трудящі області взяли активну участь у створенні фонду оборони. Вже за перше півріччя 1944 року до нього передано 43,5 млн. крб., 5,5 млн. пудів хліба. 1,7 млн. пудів картоплі, 243 тис. пудів м'яса і багато інших продовольчих продуктів. На честь річниці визволення обласного центру, виконавши обов'язкові державні поставки хліба, кіровоградці здали додатково у фонд Червоної Армії 5 млн. пудів хліба та 71 млн. крб. на будівництво танків і літаків[4].

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни, дбаючи про якнайшвидше виконання післявоєнного п'ятирічного плану відбудови і розвитку народного господарства, партійні організації, органи Радянської влади багато уваги приділяли питанням перерозподілу робочої сили, трудевлаштування демобілізованих воїнів. 7 липня 1945 року обком КП(б) України і виконком обласної Ради депутатів трудящих прийняли постанову про роботу партійних, радянських і господарських організацій у зв'язку з демобілізацією військовослужбовців із діючої армії. В Аджамському, Компаніївському і Хмелівському районах вже на початку серпня 1945 року було трудовлаштовано всіх демобілізованих[5].

На 1948 рік в області повністю відбудовано машинобудівні і цукрові заводи, підприємства будівельної індустрії та харчової промисловості. До 30-ї річниці Великого Жовтня 100 підприємств достроково виконали план 1947 року[6].

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2860, оп. 1, спр. 470, арк. 46; спр. 251, арк. 93.
[2] Там же, ф. Р-2860, оп. 1, спр. 469, арк. 4, 33.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 5, спр. 270, арк. 37.
[4] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 242, 249.
[5] Киевский Краснознаменный. Краткий очерк истории Краснознаменного Киевского военного округа. 1919—1969 гг. К., 1969, стр. 354.
[6] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 6, спр. 209, арк. 1, 16.

Значних успіхів у перші післявоєнні роки добилися вугільники. В 1948 році стали до ладу Байдаківські шахти № 2, 3. На першій з них видобуто 100 тис. тонн вугілля на рік, на другій — 300 тис. тонн. На кінець року відбудований Байдаківський вуглерозріз разом з шахтами давав 1400 тонн вугілля на добу[1]. 1950 року закінчено спорудження Семенівсько-Головківського розрізу, досяг проектної потужності Байдаківський буровугільний розріз. Колектив заводу «Червона зірка» того ж року випустив 62,9 тис. тракторних сівалок. За роки п'ятирічки завод освоїв виробництво 9 модернізованих посівних машин.

Партійні організації промислових підприємств особливу увагу приділяли розвитку нових форм соціалістичного змагання, поширенню досвіду передовиків, навчанню кадрів. У 1950 році 94 проц. робітників і службовців області були учасниками соціалістичного змагання, 31 722 чоловіка стали стахановцями. Раціоналізатори — робітники, службовці, інженерно-технічні працівники внесли 47 300 пропозицій, 40 тис. із яких впроваджені у виробництво, що дало великий економічний ефект. В Олександрійському басейні був введений в дію транспортно-відвальний міст. Тут почали застосовуватися також багатоковшові екскаватори, електровози та інша нова техніка. На заводі «Червона зірка» вперше в практиці радянського сільськогосподарського машинобудування змонтовано конвейєр для складання сівалок. Широко застосовувались тут потокові лінії для металообробки і формувальних процесів, автоматичні пристрої в ливарному виробництві.

В 1951 році основні галузі промисловості області — буровугільна, сільськогосподарського машинобудування, виробництво будівельних матеріалів, деревообробна, цукрова і олійна—перевищили довоєнний рівень випуску валової продукції на 64 проц. В 1950 році видобуто 307 тис. тонн вугілля, виготовлено 11 тис. тракторних сівалок та багато іншої продукції. У 1953 році всі промислові підприємства області досягли довоєнного рівня по валовому випуску продукції та продуктивності праці.

Складні завдання розв'язували у ці роки працівники колгоспів і радгоспів. Спираючись на велику допомогу з боку держави, вони самовіддано долали труднощі післявоєнного часу. Першого повоєнного року механізатори МТС Новгородківського району звернулися до всіх механізаторів області із закликом допомогти колгоспам засіяти не менше 100 га на кожну МТС зерном, внесеним з фонду заробітку механізаторів. Цю ініціативу підтримали працівники усіх МТС та колгоспів області[2].

Великого поширення набув рух за найбільш ефективне використання тракторів та інших сільськогосподарських машин. Бригада О. В. Гіталова з Малопомічнянської МТС, включившись у соціалістичне змагання з бригадою П. М. Ангеліної із Старобешівської МТС на Донеччині, досягла найбільшого в Радянському Союзі виробітку — по 1872 га на кожний п'ятнадцятисильний трактор і одержала на площі 165 га по 22,4 цнт жита[3]. За ці досягнення в 1948 році О. В. Гіталова удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці, а шість механізаторів його бригади — орденів Леніна і Трудового Червоного Прапора. Почин гіталовців підхопили десятки механізаторських колективів. В результаті запровадження передового досвіду 135 ланок і 36 рільничих бригад 1948 року виростили по 25—40 цнт пшениці і жита з кожного гектара[4]. А через 2 роки бригада О. В. Гіталова та ще 36 колективів області, які змагалися з нею, здобули звання бригад високої культури землеробства.

Піднесенню сільського господарства сприяло об'єднання колгоспів, зміцнення їх кадрами спеціалістів. На кінець 1950 року в області було 773 колгоспи[5], площа орної землі на господарство зросла в середньому у 2,3 раза і становила 2091 га. 109 артілей області очолили спеціалісти сільського господарства з вищою або серед-

---

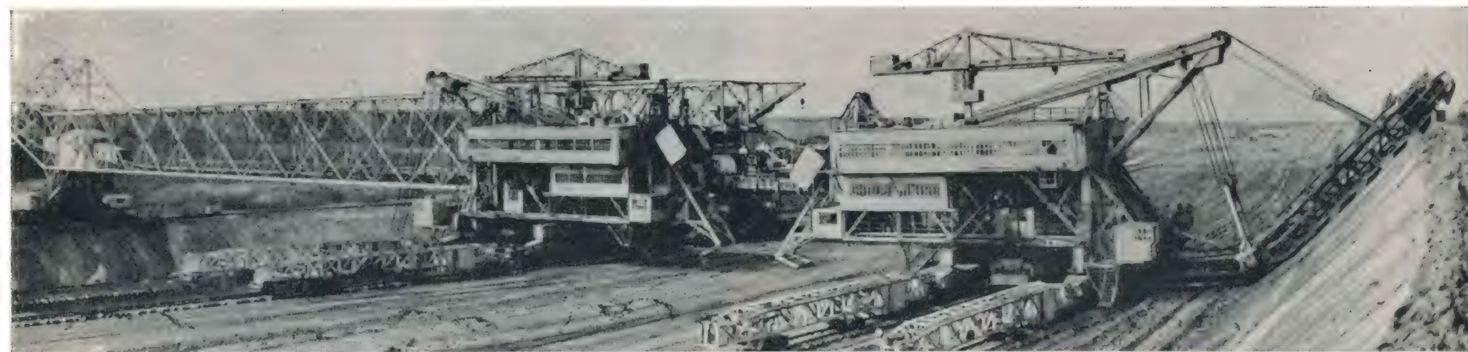
[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 8, спр. 41, арк. 1.

[2] Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного інституту, т. 6. Кіровоград, 1958, стор. 56.

[3] Історія селянства Української РСР, т. 2, стор. 335, 339.

[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 7, спр. 7, арк. 41.

[5] Народне господарство Української РСР в 1961 році, стор. 401.

Транспортно-відвальний міст на Балахівському вуглерозрізі. 1968 р.

ньою освітою, в колгоспах працювало 683 агрономи, 596 зоотехніків і 401 ветпрацівник. Радянська держава подбала про зміцнення виробничої бази колгоспів.

На кінець 1950 року у більшості сільськогосподарських артілей були партійні організації[1], які очолювали боротьбу трудівників села за піднесення сільського господарства. Довоєнні площі орних земель колгоспи і радгоспи освоїли ще в 1948 році. Значних успіхів добились вони і в розвитку громадського тваринництва. На кінець 1950 року в господарствах області налічувалось 486 727 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 189 475 корів. Довоєнний рівень поголів'я великої рогатої худоби було перевищено майже на 64 проц. Загальна сума грошових доходів колгоспів того року становила 388,2 млн. крб.[2] На поповнення неподільних фондів було відраховано 6672 тис. карбованців[3].

Підвищувався матеріальний і культурний рівень радянських людей, поліпшувалися їх житлові умови. В бюджеті обласної Ради депутатів трудящих, затвердженому 9-ю сесією другого скликання в липні 1950 року, витрати на розвиток медичних закладів, соціальне забезпечення та народну освіту досягли 75,5 проц.— 276,3 млн. карбованців. Тільки проти 1949 року вони зросли на 21.8 процента[4]. Значно перевищила довоєнний рівень мережа лікувально-профілактичних закладів.

Широкі маси трудящих брали активну участь у відбудові приміщень шкіл, технікумів і вузів. Наприкінці 1946 року в області відновили роботу всі навчальні заклади. Була відновлена і розширена мережа дитячих садків і культурно-освітніх закладів. В області видавалося 33 газети разовим тиражем 93,8 тис. примірників.

Успішна відбудова зруйнованого окупантами народного господарства області створила міцну основу для його дальшого розвитку в 1951—1972 рр. У промисловості ці роки позначені насамперед введенням в дію нових потужностей: було здано в експлуатацію три вугільні розрізи, чотири шахти, заводи гірського воску, підйомно-транспортного устаткування, метизний, авторемонтний і цукровий, дві теплоелектростанції в Олександрії, Світловодський завод чистих металів, комбінат «Дніпроенергобудіндустрія», меблеві і швейні фабрики, молочний, м'ясний, житлобудівельний комбінати, найпотужніший в області Долинський і Новоукраїнський цукрозаводи, Гайворонську, Тернівську і Кременчуцьку гідроелектростанції. Одночасно розширювалася реконструкція діючих заводів і фабрик. Лише в роки восьмої п'ятирічки комплексно механізовано і автоматизовано 7 підприємств, цехів і дільниць, введено в дію 126 автоматичних, механізованих потокових ліній. Було створено 84 зразки нових машин, механізмів, устаткування, апаратів і приладів[5]. На меха-

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 9, спр. 9, арк. 51.
[2] Народне господарство Кіровоградської області, стор. 96, 98, 114.
[3] Народне господарство Української РСР в 1961 році, стор. 411.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2860, оп. 1, спр. 1237, арк. 93—94.
[5] Розвиток народного господарства Кіровоградської області за роки восьмої п'ятирічки. Кіровоград, 1971, стор. 3.

нізований видобуток палива переводилися шахти. 3,5 тис. одиниць нового устаткування встановлено на підприємствах легкої і харчової промисловості[1].

Промислові підприємства області освоїли випуск таких видів продукції, як електромостові крани, нові марки сівалок, секції електричних машин, шахтні освітлювальні трансформатори, блоки управління, стабілізатори, центрифугові опори, опори для високовольтних ліній, збірні залізобетонні конструкції вагою до 75 тонн, залізобетонні плити з попередньо напруженим армуванням, закриті канали для технічного водопостачання тощо.

Значні зміни відбулися і в структурі промисловості. Прискореними темпами розвивалися галузі, які забезпечували технічний прогрес і підвищення ефективності суспільного виробництва,— хімічна, електроенергетична, машинобудівна, будівельна та ін. Дальшого розвитку набули всі види транспорту. На зміну паровозам прийшли тепловози, а на дільниці Знам'янка—П'ятихатки ще в 1960 році введено електричну тягу. Високомеханізованими підприємствами після реконструкції стали Гайворонське, Знам'янське та Помічнянське локомотивні й вагонні депо. Протягом 1960—1970 рр. вантажооборот залізничного транспорту майже подвоївся. Більш як у 2 рази зросла сітка автомобільних доріг з твердим покриттям.

Всі досягнення в галузі промислового виробництва і транспорту — результат зростання політичної і трудової активності робітників, інженерно-технічних працівників і службовців, поліпшення партійного керівництва господарством. Лише 1970 року на провідних підприємствах області здійснено близько двох тисяч заходів для удосконалення організації праці, що дало змогу зекономити більше 2,6 млн. крб. А через рік 240 підприємств області, які виробляли понад 89 проц. промислової продукції, працювали за новою системою планування та економічного стимулювання.

В школах і училищах системи трудових резервів в 1951—1970 рр. для промисловості підготовлено 67 368 спеціалістів, безпосередньо на підприємствах пройшло навчання 252,7 тис. чоловік, підвищили кваліфікацію 543,4 тис. робітників.

Для розвитку технічної творчості трудящих створювалися кабінети технічної пропаганди, проводилися конференції винахідників і раціоналізаторів, конкурси на кращі винаходи. За 1960—1970 рр. кількість винахідників і раціоналізаторів в області збільшилась з 5,2 до 11 тис., а щорічний умовно-економічний ефект від винаходів і пропозицій — з 3,1 до 10,6 млн. крб.[2].

Запровадження на Олександрійській шахті № 2—3 за прикладом грузинських шахтарів графіка циклічності дало можливість підвищити продуктивність праці гірників на 11 проц., а середньодобовий видобуток вугілля — на 120 тонн. Будівельники Кременчуцької ГЕС вперше в практиці гідробудування при створенні котловану бетонних споруд намили з піску способом гідромеханізації поздовжню перемичку, зекономивши близько 7,5 тис. тонн металу і майже 9 млн. крб. Широко застосував механізацію і автоматизацію виробничих процесів колектив робітників, інженерно-технічних працівників і службовців заводу «Червона зірка». За короткий строк тут став до ладу конвейєр для складання сівалки «СКГК-6», освоєно пневматичне

В механоскладальному цеху № 2 заводу тракторних гідроагрегатів. Кіровоград, 1968 р.

[1] Газ. «Кіровоградська правда», 31 січня 1971 р.

[2] Народне господарство Кіровоградської області, стор. 17; Розвиток народного господарства Кіровоградської області за роки восьмої п'ятирічки, стор. 13.

Секретар Новоукраїнського райкому КП України М. Г. Чередник і двічі Герой Соціалістичної Праці О. В. Гіталов з партійними працівниками Толбухінського округу НРБ. 1967 р.

формування деталей з чавуну. На промислових підприємствах застосовуються нові матеріали, прогресивна технологія. Деталі почали обробляти алмазним інструментом, у практику входили пластмаси, гнуті профілі металопрокату тощо.

Нині на підприємствах області трудяться 72 тис. робітників. Тисячі з них уславили себе самовідданою працею. Вже на початку 1957 року в області було понад 9 тис. послідовників донецьких шахтарів М. Я. Мамая і 6 тис.— О. А. Кольчика, які боролися за щоденне перевиконання виробничих завдань.

Напередодні XXI з'їзду КПРС широко розгорнулося змагання за звання бригад і ударників комуністичної праці. На початку 1959 року за високе звання колективів комуністичної праці на Кіровоградщині боролися близько 100 бригад, змін, ланок, а понад 50 — вже носили це звання[1].

Наприкінці 1965 року робітники заводу «Червона зірка» разом з трудящими інших підприємств України підтримали патріотичний почин передових колективів Москви і Ленінграда, включилися в змагання за заощадження металу і матеріалів. Метою цього змагання було введення в дію всіх резервів виробництва. Широкого розповсюдження на підприємствах Кіровоградщини набули такі патріотичні починання, як змагання за економію сировини й матеріалів, за досягнення рівня кращих світових зразків виробів тощо.

Готуючи гідну зустріч піввіковому ювілею Радянської влади, працівники промислових підприємств області достроково виконали виробничу програму 1967 року, виробивши надпланової продукції на 50 млн. крб. із зниженням її собівартості на 3,8 млн. крб. Кращих показників досягли колективи комбінату «Олександріявугілля», Кіровоградської взуттєвої фабрики, Завалівського графітового комбінату. Ініціатором змагання за звання колективу ім. 50-річчя Великого Жовтня виступила бригада екскаватора Семенівсько-Головківського вуглерозрізу на чолі з комуністом Д. О. Бєлолапотковим. Вже у вересні 1967 року вона рапортувала про успішне завершення річного зобов'язання.

Йдучи назустріч 100-річному ювілею з дня народження В. І. Леніна, бригада комуністичної праці заводу «Червона зірка», яку очолює Герой Соціалістичної Праці І. О. Шиш, зобов'язалася виконати п'ятирічку до 22 квітня 1970 року. Її приклад підхопили робітники інших підприємств області. Колективи Кіровоградської взуттєвої фабрики та Олександрійського електромеханічного заводу виступили ініціаторами змагання за особистий вклад кожного трудівника до ленінського фонду економії. Великого поширення дістав почин трудівників Олександрії — працювати без жодного відстаючого підприємства.

У змаганні за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, за дострокове виконання завдань восьмої п'ятирічки трудівники промисловості добилися значних успіхів. Передова бригада з шахти 3-біс комбінату «Олександріявугілля» 7 квітня 1970 року видала на-гора з механізованої лави 2680 тонн палива — на 1625 тонн більше запланованого, встановивши новий рекорд серед буровугільних шахт країни. Успішно справилися з підвищеними ювілейними зобов'язаннями колективи Головківського вуглерозрізу, промислових підприємств м. Світловодська і району, Олександрійського заводу гірничого воску, Кіровоградського ремзаводу, «Укрсільгосптехніки» та багатьох цехів, змін, бригад. Восьму п'ятирічку промисловість області завершила 13 листопада 1970 року. Додатково реалізовано

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 19, спр. 191, арк. 19.

продукції на 118 млн. крб. Обсяг промислового виробництва за 1966—1970 рр. зріс у півтора раза. Близько 90 проц. приросту продукції одержано за рахунок підвищення продуктивності праці[1].

За патріотичним почином москвичів, ленінградців і киян кіровоградці активно включилися у змагання на честь XXIV з'їзду КПРС. Ініціатором змагання за право підписати трудовий рапорт області з'їзду виступили колективи Гайворонського відділку Одесько-Кишинівської залізниці, Кіровоградської взуттєвої фабрики № 28, Головківського вуглерозрізу, Кіровоградського заводу тракторних гідроагрегатів, спеціалізованого управління «Гідроспецбуд» № 2 та ін.[2]. Понад 350 колективів області надіслали на адресу XXIV з'їзду КПРС трудові рапорти.

Високі темпи розвитку соціалістичного виробництва, підвищення його ефективності, зростання продуктивності праці забезпечують успішне виконання промисловістю завдань дев'ятої п'ятирічки. Протягом 1972—1975 рр. в області стануть до ладу заводи: чавуноливарний, «Хімпобут», малогабаритних електричних друкарських машинок, меблева фабрика тощо. Розпочнеться будівництво двох шахт загальною потужністю 2,7 млн. тонн бурого вугілля на рік, хімзаводу, цукрового заводу. Значні кошти виділяються на докорінну реконструкцію провідних підприємств області.

У боротьбі за втілення в життя цих накреслень працівники промислових підприємств виявляють багато творчої ініціативи. План реалізації продукції 1971 року вони виконали на 102 проц., виробивши надпланової продукції на 20,7 млн. крб.[3].

Вироби багатьох підприємств області відомі далеко за межами Радянського Союзу. Сівалки заводу «Червона зірка» удостоєні найвищих нагород на міжнародних виставках у Брюсселі та Москві, вони експортуються до 40 країн. Попитом на світовому ринку користується також продукція Завалівського графітового комбінату, Кіровоградського заводу тракторних гідроагрегатів, Олександрійського електромеханічного заводу та інших підприємств.

Виходячи з потреб комуністичного будівництва, Комуністична партія і Радянський уряд приділяють особливу увагу прискореному розвитку сільського господарства. Вирішальне значення для розв'язання цього завдання мали заходи щодо інтенсифікації хліборобства й тваринництва шляхом їх механізації та електрифікації, а також поліпшення використання землі, техніки, усіх матеріальних і трудових ресурсів колгоспів і радгоспів. Так, за два роки після вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС Кіровоградщина одержала 1200 тракторів, 1500 комбайнів. Для матеріально-технічного постачання сільського господарства області в 1953—1957 рр. держава виділила 355 млн. карбованців[4].

Вже 1958 року валовий збір зернових зріс порівняно з 1953 роком на 75 проц., соняшнику — на 46 проц., цукрових буряків — у 2,3 раза, виробництво молока — у 2,4 , м'яса і вовни — у 1,6 раза[5]. Лише в 1956—1957 рр. учасниками ВСГВ були 13 822 колгоспники, 57 з них нагороджені Великою золотою медаллю, 129 — Малою, Великою срібною медаллю — 385, Малою — 983. Високо оцінюючи досягнення Кіровоградщини в розвитку сільськогос-

Переможці четвертих республіканських змагань трактористів-орачів (зліва направо): В. Ф. Майданник — з колгоспу «Росія» Новоукраїнського району; А. Г. Кривенко — з колгоспу «Дружба» Вільшанського району; І. В. Левицький — з Чернівецької області. Кіровоград, 1970 р.

[1] Газ. «Кіровоградська правда», 2, 10 квітня, 26 вересня 1970 р., 12 лютого 1971 р.

[2] Газ. «Кіровоградська правда», 22 серпня 1970 р.

[3] Газ. «Кіровоградська правда», 2 лютого 1972 р.

[4] Розвиток народного господарства Кіровоградської області за роки восьмої п'ятирічки, стор. 4; Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 19, спр. 11, арк. 9.

[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 19, спр. 191, арк. 29.

подарського виробництва, Президія Верховної Ради СРСР 14 листопада 1958 року нагородила область орденом Леніна.

Спираючись на велику матеріально-технічну допомогу Радянської держави, трудівники сільського господарства розгортали боротьбу за дальше піднесення його продуктивних сил. У 1970 році в області було 424 колгоспи проти 732 у 1953 році. Середні розміри їх угідь збільшилися відповідно з 2473 га до 4123 га. Основними виробниками тваринницької продукції стали 66 спецгоспів. На полях області працювало 14 273 трактори та 4373 зернозбиральні комбайни[1]. Всі господарства одержували енергію від державної мережі, у колгоспах і радгоспах діяло майже 40 тис. електромоторів[2]. У районних об'єднаннях «Сільгосптехніки» — 15 спеціалізованих майстерень і 44 — загального призначення.

Колгоспи і радгоспи були зміцнені спеціалістами сільського господарства. У 1970 році їх налічувалося близько 9,5 тис., в т. ч. з вищою освітою — до 2,3 тис. 272 агрономи працювали головами колгоспів. У колгоспах і радгоспах області налічувалось понад 27 тис. трактористів-машиністів, трактористів, комбайнерів та 10 461 шофер[3]. Вдосконалювалася система підвищення кваліфікації кадрів. У 1967—1970 рр. у школах підвищення кваліфікації хліборобів пройшли перепідготовку 39,5 тис. чоловік.

Своєрідною навчальною базою стали опорно-показові господарства, створені у всіх районах області, школи механізаторів, очолювані О. В. Гіталовим, В. П. Мельниченком та іншими відомими майстрами хліборобства. Понад тисячу спеціалізованих механізованих ланок вміло застосовували на практиці досягнення науки і передовий досвід. У 1966—1970 рр. запровадили комплексну механізацію і спеціалізацію на всіх тваринницьких фермах трудівники Знам'янського району. Їх приклад, схвалений ЦК КП України, наслідують інші господарства області. Водночас кіровоградці вивчали досвід передових господарств, наукових установ на Київщині, Одещині, Вінниччині. З ініціативи комсомольців області розгорнувся масовий рух за оволодіння сільськогосподарською технікою. Різними формами навчання тільки в 1970 році було охоплено майже 24 тис. юнаків і дівчат. З 1963 року під девізом «Живеш на селі — знай трактор» поширилося чудове починання дівчат — набути спеціальність механізатора. На Кіровоградщині 1430 дівчат сіли за кермо тракторів і комбайнів.

Партійні організації мобілізували трудівників села на дальше збільшення виробництва всіх видів продукції. В сільському господарстві працюють понад 17,5 тис. комуністів. Кожна партійна організація об'єднує в середньому більше 40 членів партії. У колгоспах і радгоспах — 137 парткомів, 453 бригадні і цехові партійні організації та 1085 партійних груп, які приділяють головну увагу найважливішим проблемам сільського господарства, зростанню трудової активності колгоспного селянства.

Делегати Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників від Кіровоградської області. 1969 р.

У піднесенні хліборобства і тваринництва вирішальне значення мало соціалістичне змагання трудівників села. Очолюване комуністами і комсомольцями, воно набуло дальшого розвитку, збагатилося формою і змістом. Це і боротьба за краще використання

[1] Народне господарство Української РСР в 1970 році. Статистичний щорічник. К., 1971, стор. 257, 259.

[2] Газ. «Кіровоградська правда», 17 березня 1971 року.

[3] Народне господарство Української РСР в 1970 році, стор. 304.

Загальний вигляд Кіровоградського заводу «Червона зірка». 1971 р.

У складальному цеху заводу «Червона зірка». 1970 р.

Головківський вугільний розріз. Транспортно-відвальний міст. 1970 р.

Розкривний комплекс на Морозівському вуглерозрізі. 1970 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

Делегати XXIV з'їзду КПРС від Кіровоградської обласної партійної організації. 1970 р.

техніки, за почесне звання районів, господарств і бригад високої культури землеробства, за погодинний графік роботи механізмів, за комплексну механізацію обробітку просапних культур тощо. Понад 29,5 тис. сільських трудівників — учасники руху за комуністичну працю. Звання колективів комуністичної праці удостоєні 215 бригад і 247 ферм області. Соціалістичне змагання за збільшення виробництва зерна і продуктів тваринництва набуло особливо широкого розмаху напередодні 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. В 1969 році ЦК КП України і Рада Міністрів республіки присудили Кіровоградщині перехідний Червоний прапор і перше місце в соціалістичному змаганні за збільшення виробництва зерна. Таких же нагород були удостоєні колгоспи Маловисківського і Новоукраїнського районів. У 1970 році врожайність зернових з гектара становила 28,8 цнт проти 15,7 цнт в 1960 році, в т. ч. озимої пшениці 27,4 проти 15,3 цнт. Валовий збір зерна досяг 2591 тис. тонн проти 1104,7 тис. тонн. Помітно поліпшилося виробництво технічних культур. «За останні два роки колгоспи і радгоспи Кіровоградської області,— відзначалося на XXIV з'їзді КП України,— збільшили виробництво зернових культур і продавали державі по одному мільйону сто тисяч тонн зерна, значно перевиконавши планові завдання»[1].

Розвитку сільського господарства значно сприяло запровадження твердих планів закупок продукції та посилення матеріального стимулювання за надплановий її продаж. В 1965 році колгоспи області збільшили свої прибутки на 110 млн. крб., у 1970 році від підвищення заготівельних цін на продукти тваринництва одержано додатково понад 25 млн. карбованців.

52 колгоспи і радгоспи області були учасниками ВДНГ 1970 року. На початок 1972 року в колгоспах налічувалося комплексно механізованих 180 ферм великої рогатої худоби, 39 свиноферм, 33 птахоферми. У механізації ферм найактивнішу участь взяли комсомольці і молодь. Тільки 1970 року майстрами машинного доїння корів стали 685 молодих тваринників. А доярки Л. Криворучко із колгоспу ім. Дзержинського і В. Компанієць із артілі «Шлях Ілліча» Знам'янського району на республіканських конкурсах майстрів машинного доїння 1969—1970 рр. завоювали звання чемпіонів. 115 колгоспів і радгоспів вибороли право підписати трудовий рапорт Кіровоградщини XXIV з'їзду КПРС[2].

Великі завдання стоять перед хліборобами області у дев'ятій п'ятирічці. Трудівники колгоспів і радгоспів щороку засипатимуть у державні засіки 1 млн. 237 тис. тонн хліба — на 373 тис. тонн більше середньорічних заготівель попередньої п'ятирічки. Щорічний валовий збір зерна становитиме 2,8—2,9 млн. тонн, середньорічна врожайність — 31—32 цнт з гектара.

[1] Матеріали XXIV з'їзду Комуністичної партії України. К., 1971, стор. 29.
[2] Газ. «Кіровоградська правда», 21 березня 1971 р.

У боротьбі за виконання цих завдань працівники сільського господарства виявляють справжній трудовий героїзм. Хлібороби Новомиргородського району розгорнули змагання за високі врожаї кукурудзи, тваринники Долинського району — за одержання 3 тис. кг молока від корови за рік, трудівники Ульяновського району зобов'язалися виконати завдання дев'ятої п'ятирічки у рослинництві за чотири, а в тваринництві — за чотири з половиною роки. Триває змагання за високу культуру землеробства. Тракторна бригада Героя Соціалістичної Праці, делегата XXIV з'їзду КП України В. І. Моторного з колгоспу «Зоря комунізму» Новоархангельського району виступила ініціатором боротьби за збір 50 цнт зернових і 500 цнт цукрових буряків з кожного гектара.

Хлібороби області успішно виконали соціалістичні зобов'язання 1971 року. З кожного гектара вони зібрали по 32,6 цнт зернових на всій площі посіву. Основної продовольчої культури — озимої пшениці на площі 477 тис. га одержано по 37,6 цнт, 18 районів виростили по 30 і більше центнерів зерна з гектара. По 43,3 цнт озимої пшениці на круг одержали господарства Ульяновського району, а в колгоспі «Жовтень» Новомиргородського району — по 57,6 цнт пшениці[1]. В засіки Батьківщини Кіровоградщина засипала 1275 тис. тонн хліба, з них 359 тис. тонн понад план. Область також достроково виконала плани заготівель яєць, вовни[2].

Помітний вклад у дальше піднесення сільського господарства зробили робітники промислових підприємств області. Шефська допомога міста селу знайшла вияв у зміцненні колгоспів і радгоспів кадрами, будівництві виробничих і культурно-побутових приміщень, механізації трудомістких процесів у сільському господарстві. Комуністи міст допомагали сільським партійним організаціям у масово-політичній і культурно-освітній роботі. За 1966—1970 рр. шефські організації тільки Кіровограда обладнали у колгоспах і радгоспах 38 кормоцехів і кормокухонь, 36 ремонтних майстерень «Сільгосптехніки», побудували 46 зрошувальних систем на площі 3514 гектарів. Як прояв невтомного піклування партії про дальший розвиток області сприйняли трудящі Кіровоградщини схвалену 5 вересня 1972 року постанову ЦК КПРС «Про хід виконання рішень XXIV з'їзду партії і Пленумів ЦК КПРС по інтенсифікації сільськогосподарського виробництва в Кіровоградській області».

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили вагомий внесок трудівників області у створення матеріально-технічної бази комунізму. З 1953 року понад 21 тис. чоловік нагороджені орденами і медалями, 133 — удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці. Другою Золотою медаллю Героя відзначено відомого механізатора О. В. Гіталова. Орденом Леніна нагороджені колгоспи ім. XX з'їзду КПРС Новоукраїнського та ім. К. Маркса Маловисківського районів, орденом Трудового Червоного Прапора — завод «Червона зірка», колгоспи «Зоря комунізму» Новоархангельського, «Росія» Олександрівського районів і Кіровоградський комбінат хлібопродуктів, орденом «Знак Пошани» — Кіровоградський агрегатний завод і колгосп ім. Щорса Ульяновського району. За відмінні показники в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Жовтня і 100-річчя з дня народження В. І. Леніна 6 колективів промислових підприємств, колгоспів і радгоспів відзначені пам'ятними Червоними прапорами ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС, 18 — Ленінськими ювілейними почесними

Палац культури і пам'ятник В. І. Леніну в Новій Празі Олександрійського району. 1968 р.

[1] Журн. «Хлібороб України», 1972, № 3, стор. 3, 7, 10.
[2] Газ. «Кіровоградська правда», 2 лютого 1971 р.

грамотами. Понад 62 тис. трудівників області удостоєні Ленінської ювілейної медалі. 11 підприємств, організацій, колгоспів і радгоспів занесено на Ленінський обласний стенд пошани, 64 колективи — до Ленінської обласної книги трудової доблесті.

Самодіяльний народний ансамбль пісні і танцю «Горлиця» Кіровоградського районного будинку культури. 1971 р.

Трудящі області активно включилися у всесоюзне соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення СРСР. В ході цього справді масового руху промислові підприємства достроково завершили план трьох кварталів 1972 року по обсягу і реалізації продукції. Правофланговим змагання за гідну зустріч ювілею є колектив Головківського вуглерозрізу, який першим в області занесено до «Книги трудових звершень трудящих Кіровоградської області на честь 50-річчя утворення СРСР». Механізатори області стали ініціаторами всесоюзного змагання за високопродуктивне використання і збереження техніки. Їх приклад наслідують хлібороби всієї країни. Переможці ювілейного змагання в Ульяновському, Долинському, Добровеличківському і ін. районах відзначаються «Кубком ударника п'ятирічки». В Устинівському районі колективу-переможцю соціалістичного змагання буде вручено «Вінок дружби» з наданням права відвезти його на батьківщину В. І. Леніна.

Швидкий розвиток народного господарства створює умови для неухильного зростання добробуту трудящих, підвищення їх культурного рівня. Протягом 1950—1971 рр. середня заробітна плата робітників і службовців області збільшилася в 2,5 раза. Оплата людино-дня в колгоспах 1971 року становила 3 крб. 96 коп. проти 2 крб. 15 коп. в 1961 році. Лише за 1966—1970 рр. середньомісячна заробітна плата робітників і службовців у промисловості підвищилася на 27 проц., а колгоспників за 1964—1970 рр.— на 35 процентів.

Розширюється коло послуг і пільг трудящим із суспільних фондів споживання. За 1966—1970 рр. із цих фондів виділено понад 605 млн. крб. Витрати на виплату пенсій за цей час збільшилися на 69,6 проц. У 1971 році вони досягли 100,68 млн. крб., в т. ч. на пенсії колгоспникам — 38,2 млн. карбованців. За 1951—1971 рр. у 4,4 раза зросли державні капітальні вкладення в житлове будівництво. Загальна площа введених в експлуатацію житлових будинків (враховуючи індивідуальні, споруджені з допомогою державного кредиту) становила 7613,4 тис. кв. метрів, тобто в 4 рази більше загального житлового фонду міст і селищ міського типу на 1950 рік[1]. На карті області з'явились нові міста і робітничі селища — Світловодськ, Побузьке, Октябрське, Димитрове, Перемога, Завалля та ін. На селища міського типу перетворені колишні села Олександрівка, Голованівськ, Добровеличківка, Єлизаветградка, Нова Прага, Новоархангельськ, Власівка, Пантаївка, Капітанівка, Салькове, Петрове, Новгородківка, Балахівка, Устинівка. А селища міського типу Мала Виска, Долинська, Помічна, Новомиргород віднесені до розряду міст. Забудова і реконструкція населених пунктів здійснюється за вимогами сучасного містобудування. Місцеві Ради депутатів трудящих багато уваги приділяють поліпшенню санітарних і побутових умов для трудящих. Прикладом може служити робітниче селище гірників, яке носить ім'я видатного діяча болгарського і міжнародного кому-

[1] Народне господарство Кіровоградської області, стор. 131.

ністичного руху Г. Димитрова. Вугільники одержали 51 тис. кв. метрів житла, 900 родин з допомогою держави звели власні будинки. У селищі є водопровід, система центрального опалення, каналізація. На вулицях, у скверах і парках висаджено понад 50 тис. декоративних і фруктових дерев.

У Голованівському районі поруч із споруджуваним нікелевим заводом виросло робітниче селище Побузьке з добрими умовами для роботи, культурного відпочинку і спорту. Між промисловими підприємствами і житловими приміщеннями — зона зелених насаджень. Центральна частина селища прикрашається три- і п'ятиповерховими будинками. У кожній житловій групі будинків — спортивні майданчики. Озеленення поліпшує мікроклімат у місцях розташування дитячих майданчиків, парків відпочинку, спортивного комплексу, дитячих закладів і шкіл. При забудові сіл враховуються перспективи розвитку сільськогосподарського виробництва, місцеві природно-кліматичні умови. Поліпшується зовнішній вигляд усіх населених пунктів області. Тільки на благоустрій міст і райцентрів у 1966—1970 рр. витрачено понад 18 млн. крб.

Про високий рівень добробуту трудящих свідчать показники роздрібного товарообігу державної і кооперативної торгівлі, включаючи громадське харчування. За 1950—1970 рр. він зріс більш як у 5 разів, зокрема продаж молока і молокопродуктів — в 51 раз, яєць — в 23, м'яса та м'ясопродуктів — в 12, риби і рибопродуктів — майже в 9 разів. Великим попитом у населення користуються меблі, велосипеди, мотоцикли, пральні машини, холодильники, телевізори, швейні й трикотажні вироби, одяг та ін. товари.

Лише протягом 1966—1970 рр. в селах області збудовано 460 магазинів, понад 80 ресторанів, кафе, їдалень. Введено в дію чотири хлібозаводи, майже 23 тис. кв. метрів складських приміщень, завод мінеральних вод тощо. Впроваджувались нові форми торгівлі, зокрема самообслуговування, доставка товарів додому.

В області працює розгалужена індустріальна система побутового обслуговування трудящих. Особливо зросли обсяги таких видів послуг, як ремонт і спорудження жител, виготовлення меблів, хімчистка, фарбування одягу тощо.

Розширюється сільська комунальна служба. У 329 колгоспах із 419 діють комунальні комбінати. Працюють 18 міжколгоспних рад комунального господарства.

За 1966—1970 рр. асигнування на охорону здоров'я населення зросли з 28,8 млн. крб. до 40,8 млн. крб. В області — 151 лікарня і диспансер, 164 поліклініки і амбулаторії, 676 фельдшерсько-акушерських пунктів, 75 колгоспних пологових будинків.

За 1951—1970 рр. кількість лікарняних ліжок збільшилася в 3 рази, лікарів та середніх медичних працівників — в 2,7 раза. В області — три санаторії і два будинки відпочинку. В 1672 дитячих садках і яслах виховуються майже 80 тис. малюків. У 1971—1975 рр. на будівництво закладів охорони здоров'я передбачається витратити 9,7 млн. крб., що більше проти минулого п'ятиріччя на 65,6 процента.

Значно розширилась матеріально-технічна база фізкультури і спорту. В 1970 році в області було 19 стадіонів, 728 футбольних полів, 242 спортивно-гімнастичні зали, 17 дитячо-юнацьких спортивних шкіл і 55 туристсько-оздоровчих таборів. Кількість фізкультурників протягом 1950—1970 рр. збільшилась з 90 563 до 207 812 чоловік.

У 1971/72 навчальному році на Кіровоградщині працювало 843 за-

Спортсмени-мотоциклісти Кіровоградського автомотоклубу ДТСААФ. 1967 р.

В. О. Сухомлинський — радянський педагог, член-кореспондент Академії педагогічних наук СРСР, заслужений учитель УРСР, Герой Соціалістичної Праці. 1968 р.

гальноосвітні школи (початкових — 204, 8-річних — 381, середніх — 258), 64 вечірні школи. Тут трудяться 16 тис. учителів. Різними видами навчання охоплено 345 тис. чоловік, з них 216 тис. у загальноосвітніх школах, 26 тис.— у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, 10 тис.— у професійно-технічних училищах. Нині вчиться кожний третій житель області. Протягом дев'ятої п'ятирічки буде повністю завершено перехід до загальної середньої освіти, що стане новим, важливим кроком у дальшому усуненні істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею.

В області 2 інститути (сільськогосподарського машинобудування і педагогічний), два факультети інститутів (Дніпропетровського гірничого в Олександрії і Харківського радіоелектроніки у Світловодську), 18 середніх спеціальних навчальних закладів. За 1951—1970 рр. кількість студентів вузів збільшилась в 4,8 раза, а технікумів та ін. спеціальних навчальних закладів — в 3,4 раза.

Понад 80 проц. студентів — це діти робітників і колгоспників. Якщо в 1959 році на кожну тисячу населення було 346 чоловік з вищою і середньою освітою, то в 1970 році — вже 455. За успіхи в навчанні і комуністичному вихованні підростаючого покоління понад тисячу передових педагогів шкіл і вузів нагороджено орденами і медалями, 19 — медаллю А. С. Макаренка, 3222 — відмінники народної освіти, а 36 — заслужені вчителі УРСР.

Надбанням радянської педагогіки стали наукові праці Героя Соціалістичної Праці, члена-кореспондента Академії педагогічних наук СРСР, директора Павлиської середньої школи Онуфріївського району В. О. Сухомлинського (1918—1970), творчі досягнення вчителів Богданівської середньої школи Знам'янського району, яку багато років очолює заслужений учитель УРСР, Герой Соціалістичної Праці І. Г. Ткаченко.

У розвиток вітчизняної науки і техніки внесли значний вклад вихідці з Кіровоградщини, відомі вчені: агробіолог М. В. Ритов (1846—1920), академік, лауреат Ленінської премії, фізіолог рослин І. Ф. Бузанов, лауреат Державної премії, академік А. І. Задонцев (1908—1971), доктор технічних наук, лауреат Державної премії А. П. Земнорій, доктор технічних наук, тричі лауреат Державної премії П. П. Шумилов (1902—1942), доктор технічних наук, Герой Соціалістичної Праці М. Ф. Герасюта, академік АН СРСР Г. С. Костюк, віце-президент АН УРСР, лауреат Державної премії УРСР мовознавець І. К. Білодід, члени-кореспонденти АН УРСР, лауреат Державної премії УРСР Г. Н. Доленко, В. Ю. Васильєв, К. І. Татомир, академік АН Казахської РСР Б. О. Домбровський, професор, лауреат Державної премії УРСР М. Г. Гончаренко та багато інших. На Кіровоградщині працював один із засновників вітчизняної наукової астронавтики Ю. В. Кондратюк.

В 1970 році трудящих області обслуговували 1212 державних кінотеатрів і кіноустановок[1]. Ще в 1962 році всі населені пункти Кіровоградщини були радіофіковані. З 1951 по 1971 рік на тисячу чоловік населення області кількість радіоприймачів збільшилась з 9,8 до 139, радіотрансляційних точок — з 32 до 282. У 1972 році на тисячу населення було 282 телевізори. Трудящі області передплачують понад 1 млн. 436 тис. примірників центральних і республіканських газет і журналів, тобто 1370 на тисячу чоловік населення. Значно збільшилися тиражі місцевих газет — «Кіровоградської правди», «Молодого комунара», трьох міськрайонних, 19 районних, а також понад 40 багатотиражних.

У фондах 828 масових бібліотек налічується понад 9 млн. книг. Під керівництвом партійних органів та місцевих Рад здійснено дві трьохрічки соціально-культурного будівництва на селі. За 1964—1970 рр. силами громадськості було споруджено 278

[1] Газ. «Кіровоградська правда», 10 лютого 1971 р.

будинків культури і бригадних клубів, 7 бібліотек, 114 бібліотек переведено в нові приміщення.

Велику роль у вихованні нової людини відіграють мистецькі колективи обласного музично-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького, лялькового театру, філармонії. Культурно-масову роботу проводять також понад тисячу клубних закладів. У 6 тис. колективах художньої самодіяльності бере участь понад 95 тис. трудящих області. Кращими представниками аматорського мистецтва є самодіяльний народний театр Кіровоградського будинку культури ім. Калініна, самодіяльний народний ансамбль танцю «Юність» Кіровоградського педінституту, Олександрійський і Бобринецький народні театри, заслужена самодіяльна народна хорова капела заводу «Червона зірка», самодіяльний народний ансамбль пісні і танцю «Горлиця» Кіровоградського районного будинку культури та ін. Гордістю Кіровоградщини став самобутній народний колектив — заслужений самодіяльний ансамбль танцю УРСР «Ятрань».

В період розвинутого соціалістичного суспільства ще більше розквітли творчі сили і здібності найширших народних мас, які прилучились до науки, культури, мистецтва. Утверджуються принципи комуністичної моралі у відносинах між трудящими, зростає їх культурно-технічний рівень. Поступово зникають істотні відмінності між містом і селом. Прикладом цього може служити село Комишувате Новоукраїнського району. За роки Радянської влади воно стало невпізнанним. Зросли його люди. За звитяжну працю 140 з них відзначені орденами й медалями. Тільки за останні десять років середньомісячна оплата праці колгоспників підвищилася тут у 4 рази. Село повністю перебудовується на кошти сільської Ради і колгоспу. Для колгоспників зведено 200 житлових будинків, для 46 сімей спеціалістів — агрономів, інженерів, лікарів, вчителів, що працюють тут,— кілька двоповерхових котеджів. Житлові будинки і громадські споруди забезпечені водою, каналізацією, центральним опаленням і газом. Центром села проліг широкий, обсаджений деревами проспект Леніна. Всі вулиці заасфальтовано, прокладено тротуари. У лікарняному містечку діють стаціонар на 35 ліжок, поліклініка, аптека. Споруджено типову школу з інтернатом на 200 місць, будинок культури на 650 місць. Є музична школа, бібліотека, 10 магазинів, готель, їдальня, побутовкомбінат, дитячий садок.

Трудівники цього села, як і інших сіл Кіровоградщини, беруть активну участь у громадсько-політичному житті. Двічі Герой Соціалістичної Праці, прославлений механізатор О. В. Гіталов — депутат Верховної Ради СРСР шести скликань. Посланці Комишуватого є в районній і обласній Радах, 24 депутати налічує сільська Рада.

Яскравим доказом духовного зростання трудящих, утвердження соціалістичних принципів поведінки в побуті, житті є нові радянські звичаї, свята й обряди, які набувають все більшого поширення. Традиційними стали свята трудової слави, «Серпа і молота», весни, врожаю, комсомольські весілля, урочиста реєстрація новонароджених, дні призовника тощо.

Значною подією в культурному житті трудящих області був Тиждень української радянської літератури у вересні—жовтні 1970 року, присвячений XXIV з'їздові КПРС. Більше 50 провідних літераторів, очолюваних О. Є. Корнійчуком, О. Т. Гончаром, В. П. Козаченком, побували у багатьох містах і селах області, виступили перед робітниками, колгоспниками, інтелігенцією з творчими звітами. Вони взяли участь у наукових конференціях і вечорах з нагоди 125-річчя з дня народження І. К. Карпенка-Карого. Великий інтерес трудящих викликав народний фестиваль радянських фільмів, присвячений XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Більше сорока відомих майстрів радянського кіно протягом тижня виступали перед трудящими Кіровоградщини. На екранах області демонструвались нові фільми.

У жовтні 1971 року проведено дні радянської науки на Кіровоградщині. До області завітали відомі вчені, всього 37 академіків, докторів і кандидатів наук, які протягом п'яти днів прочитали до 500 лекцій і доповідей, провели 68 науково-теоре-

тичних і практичних конференцій та семінарів. З ученими зустрілися понад 70 тис. трудящих[1].

Кращих представників робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції області об'єднують 2013 первинних партійних організацій. Великий загін комуністів — 63,2 тис. чоловік йде в авангарді боротьби за дальший розквіт економіки і культури міст і сіл Кіровоградщини. Партійна організація області проводить велику політичну, організаторську, пропагандистську і виховну роботу по виконанню програми КПРС, рішень партійних з'їздів і Пленумів ЦК. У післявоєнні роки першими секретарями обласної партійної організації були Ф. С. Горенков, Г. Г. Петров, Л. І. Найдек, Ф. Г. Мартинов, М. К. Кириченко. З 1967 року її очолює член Центральної Ревізійної Комісії КПРС, член ЦК КП України М. М. Кобильчак.

Найширші кола громадськості беруть безпосередню участь у роботі Рад депутатів трудящих. 1971 року до місцевих Рад обрано 17 233 чоловіка, серед них — 48,5 проц. членів і кандидатів у члени КПРС. При Радах діють понад 2,3 тис. постійних комісій у складі 20 тис. активістів. Здійснюючи рішення XXIV з'їзду КПРС, Ради депутатів трудящих та їх виконавчі комітети приділяють велику увагу питанням державного, господарського і соціально-культурного будівництва. Основним у їх діяльності стала конкретна організаторська робота на кожному підприємстві, в колгоспі, установі, спрямована на дострокове виконання виробничих завдань. Так, у 1970—1972 рр. на сесіях обласної, міських та районних Рад депутатів трудящих і засіданнях виконкомів вирішувалися питання організації контролю за виконанням народногосподарських планів, раціонального використання землі, сировини, трудових ресурсів, підвищення продуктивності праці, культури землеробства, спеціалізації сільськогосподарського виробництва, додержання трудової і виробничої дисципліни тощо.

З кожним роком збільшується бюджет Рад, який в першу чергу використовується на соціально-культурне будівництво, поліпшення побуту трудящих. Якщо в 1965 році з обласного бюджету в сумі 107 млн. крб. на охорону здоров'я й освіту було витрачено 78 млн. крб., то у 1970 — з 144 майже 100 млн. крб. Тільки 1971 року за рахунок місцевого бюджету і коштів колгоспів у селах області споруджено 23 будинки культури і клуби, 15 бібліотек, 47 шкіл і 15 шкільних інтернатів, 40 дитячих садків, 7 їдалень, 3 лікарні на 197 ліжок, 2 поліклініки, надано побутових послуг на 7 млн. крб. тощо. У 1972 році бюджет Рад області складає 162,3 млн. карбованців.

Підвищення ролі Рад депутатів трудящих у всіх сферах життя радянського суспільства виявилось також у створенні депутатських груп і постів, сільських комітетів. На Кіровоградщині близько 20 тис. самодіяльних громадських організацій охоплюють понад 176 тис. членів.

Важливою і ефективною формою залучення мас до управління є органи народного контролю, які об'єднують понад 51 тис. чоловік. Оволодівати навичками державного і громадського управління допомагають трудящим і профспілки, які налічують понад 388 тис. членів — весь робітничий клас, інтелігенцію, численний загін сільських трудівників області. Профспілки дбають про виховання комуністичного ставлення до праці, організовують соціалістичне змагання, розвивають активність, технічну творчість робітників, піклуються про умови праці і побуту трудящих. Тільки у постійно діючих виробничих нарадах беруть участь 176 тис. робітників, службовців та інженерно-технічних працівників.

У лавах обласної комсомольської організації, надійного резерву і помічника партійних і радянських органів у будівництві нового суспільства,— понад 102 тис. юнаків і дівчат. Протягом 1966—1971 рр. партійні організації області прийняли в свої ряди 4,2 тис. кращих вихованців ВЛКСМ. Більше тисячі комсомольців обрано депутатами місцевих Рад.

---

[1] Газ. «Кіровоградська правда», 5, 9, 10 жовтня 1971 р

В області працюють численні добровільні наукові, оборонні, молодіжні, жіночі та ін. організації і товариства, в яких беруть активну участь тисячі робітників, колгоспників, представників інтелігенції.

Поширенню політичних і наукових знань, атеїстичному вихованню трудящих сприяють районні, міські та сільські лекторії, 248 народних університетів. Обласна організація товариства «Знання» об'єднує понад 18 тис. представників інтелігенції, передовиків і новаторів виробництва.

Створена 1966 року обласна організація Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури налічує понад 100 тис. чоловік. В області — 1341 пам'ятник. Широко відкриті для трудящих обласний краєзнавчий музей, літературно-меморіальний музей І. Карпенка-Карого на хуторі Надії, Кіровоградська картинна галерея, 122 музеї на громадських засадах. Кращим з них — Олександрійському, с. Кам'янечого Новоархангельського району, заводу «Червона зірка», І. К. Микитенка в с. Рівному, Д. Бєдного в с. Губівці, Ю. І. Яновського в с. Нечаївці, с. Розумівки Олександрівського району присвоєно звання народних.

У Кіровоградському обласному краєзнавчому музеї зосереджені пам'ятники матеріальної культури, знайдені на території області.

Рік у рік міцніють господарські та культурні зв'язки робітничого класу, колгоспного селянства і трудової інтелігенції області з трудівниками інших областей, країв і республік Радянської держави, зростає усвідомлення ними приналежності до великої інтернаціональної армії будівників нового суспільства. Представники більше 40 національностей героїчно трудилися на спорудженні Кременчуцької ГЕС, що стала енергетичним серцем не тільки Кіровоградської, а й Черкаської та Полтавської областей УРСР. На будові дев'ятої п'ятирічки — Побузькому нікелевому заводі, який зводиться в Голованівському районі, працюють посланці 36 націй і народностей СРСР. Обладнання та устаткування для нього поставляють 22 заводи з 9 союзних республік — Російської Федерації, Білоруської, Вірменської, Грузинської, Естонської РСР та інших.

Щира дружба єднає трудящих Кіровоградщини й Башкирської АРСР, які вже більше п'ятнадцяти років щедро діляться набутим досвідом господарського і культурного будівництва. При допомозі башкирських вугільників шахтарі комбінату «Олександріявугілля» впровадили ряд високопродуктивних методів праці. Водночас група кіровоградських ланкових-механізаторів, що виїздила в 1972 році в башкирські колгоспи, допомогла їм освоїти бурякову сівалку точного висіву, технологію підготовки грунту до сівби. «Полями дружби» назвали башкири засіяні кіровоградськими механізаторами бурякові плантації.

З перших післявоєнних років співробітничають гірники області з вугільниками північноуральського міста Карпінська та грузинського Ткібулі, а колгоспники — з працівниками сільського господарства ряду областей РРФСР. Більше десяти років змагаються колгоспники Ульяновського району Кіровоградщини і Кувинського району Ферганської області.

Плідну роботу щодо зміцнення інтернаціональних зв'язків з трудящими соціалістичних та інших країн ведуть обласні відділення й місцеві організації товариств радянсько-болгарської, радянсько-в'єтнамської, радянсько-польської, радянсько-чехословацької, радянсько-корейської дружби.

Трудящі орденоносної Кіровоградщини глибоко усвідомлюють, що їх досягнення — результат величезної політичної і організаторської діяльності Комуністичної партії, незламної дружби і братерського співробітництва народів Радянського Союзу, вірності принципам пролетарського інтернаціоналізму. Натхнені історичними рішеннями XXIV з'їзду КПРС, вони спрямовують свої зусилля на втілення в життя ленінської програми комуністичного будівництва.

Ф. К. БЄЛЯВІН, Б. Л. ДРАТВЕР, В. Л. КАЛІНІЧЕНКО, О. К. ПІСКУНОВ

КІРОВОГРАД

іровоград — місто обласного підпорядкування, адміністративний, промисловий і культурний центр Кіровоградської області. Територія — 95 кв. км; населення — 201 тис. чоловік. Відстань до Києва — 392 км. Значний вузол автомобільних шляхів та авіаліній, залізнична станція на магістралі Одеса—Харків.

Територія сучасного міста і його околиць була заселена в давні часи. Поблизу міста в кургані виявлено посуд доби неоліту (IV тисячоліття до н. е), досліджено 6 курганів з похованнями та майстерню для виготовлення кам'яних шліфованих сокир доби бронзи (II тисячоліття до н. е.). В околицях міста розкопано кілька скіфських курганів (IV—III ст. до н. е.), знайдено ліпний лискований інкрустований горщик ранньоскіфського часу (VI—IV ст. до н. е.), бронзовий наконечник стріли VI ст. до н. е. і скіфський бронзовий казан (V—IV ст. до н. ери)[1].

У другій половині XVI ст. на території нинішнього Кіровограда виникають зимівники запорізьких козаків. Господарським заняттям козаків було хліборобство, скотарство, мисливство й рибальство.

Заснування міста, що належить до середини XVIII ст., тісно пов'язане зі створенням за розпорядженням Російського уряду на півдні країни для оборони від турків і татар лінії військових поселень, відомих під назвою Нова Сербія. Доручивши сербові Івану Хорвату переселити на ці землі сербів, чорногорців, болгар і волохів, уряд цариці Єлисавети водночас почав будувати тут укріплення. Зокрема в жалуваній грамоті Хорватові, датованій 11 січня 1752 року, зазначено необхідність «для захисту на всяк випадок від нападу ворожого... зробити... земляну фортецю, яку іменувати фортецею св. Єлисавети»[2].

---

[1] Кіровоградський краєзнавчий музей; П. З. Рябков. Музейное дело в г. Елисаветграде и его округе прежде и теперь (1883—1924 гг.); Інститут археології АН УРСР. Науковий архів. Всеукраїнський археологічний комітет, № 49 (10а, 109/9а, 116/7).

[2] А. Скальковский. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, ч. 1, Одесса, 1836, стор. 271.

Засновуючи тут фортецю, царський уряд мав намір використати її й для боротьби проти народних повстань. Так, у листі київського віце-губернатора до очаківського паші вказувалося, що укріплення будується «для охорони і захисту від свавільних людей — гайдамаків — російських кордонів і того поселення, яке поблизу польського кордону з недавнього часу чиниться і Новою Сербією називається»[1].

Споруджувати фортецю між гирлами приток Інгулу — Грузької та Сугоклеї почали 1754 року. Будували її, окрім новосербських поселенців, і солдати регулярних російських військ, розміщених неподалік фортеці, та козаки з українських полків. Частина з них, т. зв. закритні козаки, несли сторожову службу, інші — робітні— заготовляли в Чорному лісі біля Тясьмину будівельні матеріали на фортецю.

Наприкінці 1757 року земляне укріплення було майже готове. Воно мало форму шестикутника, оточеного валами і глибоким ровом з водою. Вали завершувались дерев'яною стіною з трьома баштами, на яких встановили гармати, завезені сюди з ліквідованих фортець — Переволоченської, Богородицької, Старосамарської та Кам'яного Затону. У фортеці розмістили гарнізон до тисячі чоловік на чолі з оберкомендантом, який був другим після Хорвата старшим військовим начальником новосербських поселень. Йому підпорядковувався і Новослобідський козацький полк.

Фортеця відіграла значну роль у боротьбі Росії за вихід до Чорного моря. В роки російсько-турецької війни 1768—1774 рр. вона була операційною базою російських військ. У січні 1769 року загони татар на чолі з ханом оточили укріплення. Але наближення російської армії примусило їх зняти облогу і відійти до Криму. З перенесенням воєнних дій далі на південь фортеця св. Єлисавети стає резервною базою російського війська. Тут часто розміщувалися штаби армій і полків, проводилися військові навчання. Для перевірки бойової підготовки військ кілька разів побували в ній О. В. Суворов та М. І. Кутузов[2]. Після приєднання у 1783 році Криму до Росії фортеця втратила військово-стратегічне значення. Озброєння її було передано Херсону.

Ще у 1754 році навколо споруджуваного укріплення виник населений пункт. У грамоті імператриці Єлизавети Петрівни про заснування фортеці передбачалося дозволити селитися поблизу неї «тим, хто служить у полках, і вести торгівлю як з внутрішніми, так і з прикордонними містами, а також з Кримом, Молдавією, Польщею...»[3].

Крім іноземних поселенців, осідали тут і вихідці з українських та російських губерній, яких також поступово включали у поселенські частини. Водночас їх записували до стану землеробів, міщан чи купців. Першими купцями фортеці св. Єлисавети стали російські розкольники, яких переведено сюди за розпорядженням уряду. 29 червня 1754 року у фортеці відбулася перша ярмарка. На неї прибули купці з центральної Росії, Польщі, Молдавії, Криму та Туреччини. Торгували тут продуктами землеробства та тваринництва, а також полотном, парусиною, шерстю, винами.

Якщо у 1757 році в слободі біля фортеці налічувалося всього 128 дворів (без військових будівель), то через 30 років було вже 1062 будинки, де мешкало 4746 чоловік. Протягом 1788—1823 рр. кількість населення подвоїлась. Тут проживало 7340 міщан, 55 селян, 192 купці, 384 дворян, 450 військовослужбовців тощо[4].

Гармати фортеці святої Єлисавети. Кіровоград, 1969 р.

[1] Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 24, стор. 241.

[2] Центральна наукова бібліотека АН УРСР (далі ЦНБ АН УРСР). Відділ рукописів, ф. IX, фортеця св. Єлисавети, спр. 23 447, арк. 11—15.

[3] А. Н. Пашутин. Исторический очерк г. Елисаветграда, стор. 3.

[4] Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 24, стор. 248, 269, 319.

Велика Перспективна вулиця в Єлисаветграді (нині — вулиця Карла Маркса). Початок XX ст.

З 1764 року слобода біля фортеці стала центром Єлисаветинської провінції, а з 1775 року дістала назву міста Єлисаветграда. Управляв містом магістрат, який відав адміністративними, господарськими, фінансовими, поліцейськими та судовими справами. З 1787 року як орган міського самоврядування обиралася станова міська дума. Входило до неї шість гласних. Міський голова висувався, як правило, із купецького стану. Після ліквідації Єлисаветинської (з 1777 року — Єлисаветградської) провінції Єлисаветград увійшов до Катеринославського, а з 1795 року — до Вознесенського намісництва, з 1797 року — до Новоросійської губернії, а після поділу останньої, в 1802 році,— до складу Миколаївської (з 1803 року — Херсонської) губернії[1].

Місто, що лежало на перетині шляхів з Чорноморського узбережжя в глиб Росії, до заснування Катеринослава, Одеси, Херсона та Миколаєва було основним торговельним пунктом на півдні України[2]. Окремі єлисаветградські купці через Хаджибейську пристань торгували продуктами рільництва і тваринництва навіть із зарубіжними країнами. Вони часто перепродували в цих країнах товари, завезені до Єлисаветграда московськими та іншими російськими купцями[3]. Особливим попитом за кордоном користувалося сало, що оброблялося в салотопнях — т. зв. салганах.

З 80-х років XVIII ст. у Єлисаветграді щорічно влаштовувались чотири ярмарки[4]. Особливо жваво торгували худобою, кіньми, зерном, вовною, салом, коноплями, будівельним лісом, землеробськими знаряддями тощо. Розвивалися в місті і ремесла. Наприкінці XVIII ст. в ньому працювали 4 цегельні, що виробляли понад 550 тис. штук цегли за рік, і 4 шкіряні заводи. Навколо міста було 35 вітряків, які належали багатим єлисаветградцям. У 1785 році купець Маслеников побудував тут один з перших в Росії цукровий завод, де працювали наймані робітники[5].

З 1829 року Єлисаветград став центром військових поселень на півдні України. В місті розмістили штаб-квартиру резервного кавалерійського корпусу. Постійно проводилися збори, огляди та ін. військові заходи. У 1834 році місто повністю підпорядковується військовому відомству — повітові адміністративні установи було переведено до Бобринця. З військових чинів призначався навіть голова міської думи.

На час реформи 1861 року тут діяли тільки дрібні підприємства, переважно для переробки сільськогосподарської сировини: 18 салотопних і миловарних, 6 шкіряних заводів, 5 тютюнових фабрик та 2 олійні. На них вироблялось продукції всього на 175 тис. крб.[6]. У місті були також каретні, ковальські, лимарські, столярні, мулярські, кушнірські, шевські майстерні. За рік 473 ремісники виробляли продукції на 200 тис. крб.[7]. Єлисаветград залишався значним торговим центром, який відігравав помітну роль у розширенні зв'язків краю з багатьма районами Росії. Щороку на його ярмарки тільки московські купці довозили товарів на суму понад 2 млн. крб.[8].

---

[1] А. Н. Пашутин. Исторический очерк г. Елисаветграда, стор. 16—21.

[2] Праці Одеського державного університету, т. 151, вип. 5. Одеса, 1961, стор. 96.

[3] ЦНБ АН УРСР. Відділ рукописів, ф. IX, фортеця св. Єлисавети, спр. 2514, арк. 1—7.

[4] Е. Зябловский. Землеописание Российской империи для всех состояний, ч. 5. СПб., 1810, стор. 355.

[5] А. Н. Пашутин. Исторический очерк г. Елисаветграда, стор. 7, 76, 81.

[6] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2. СПб., 1865, стор. 70: Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 2. СПб., 1865, стор. 187.

[7] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1. К., 1959, стор. 448.

[8] Н Х. Бунге. Разбор сочинения И. С. Аксакова под заглавием «Исследование о торговле на украинских ярмарках». СПб., 1859, стор. 99.

Найзначнішим був Георгіївський ярмарок, що відбувався у квітні. На ньому переважала оптова торгівля. На цей ярмарок довозили товари з Москви, Нижнього Новгорода, Києва, Одеси, Херсона, Бердичева, Варшави. З багатьох міст Росії, з південних міст України, Бессарабії тощо прибували і покупці.

На початок 60-х років XIX ст. у місті налічувалося понад 23 тис. чоловік[1]. Найчисленнішим станом були міщани: ремісники, дрібні торговці, домовласники. Вони платили подушну подать, різні збори за право виробляти й торгувати, відбували рекрутську повинність, аж до 1863 року підлягали фізичним покаранням. До 80-х років XVIII ст., коли фортеця служила військовим укріпленням, її коменданти примушували міщан косити сіно, возити дрова для потреб гарнізону. Під час воєн їм доводилося платити підвищені податі, виконувати гужову повинність, утримувати на свої кошти військовий лазарет тощо. На початку 60-х років з 2502 будинків в місті було лише 197 кам'яних, решта — дерев'яні, під солом'яною або тесовою покрівлею. Лише з кінця XVIII ст. до середини 30-х років XIX ст. тут сталися 4 великі пожежі, які завдали значних збитків населенню. Багато лиха зазнавало воно і під час весняних розливів Інгулу.

Тільки в 40-х роках XIX ст. Єлисаветград почав впорядковуватись. Були сплановані квартали, на трьох центральних вулицях з'явилися ліхтарі. У 1845 році через Інгул, що перетинав місто, зведено міст. Найвищою будовою в цей час був триповерховий палац на Двірцевій вулиці, споруджений 1848 року.

Відсутність медичного обслуговування цивільного населення, каналізації, нестача питної води спричиняли поширення епідемій. За 1770—1813 рр. в Єлисаветграді 4 рази лютувала чума. П'ять разів його спустошувала холера. Тільки у 1823 році в приміщенні військового лазарету було відкрито першу міську лікарню на 54 ліжка, яку обслуговував один лікар[2].

Протягом 1788—1797 рр. у Єлисаветграді працювала хірургічна школа — один з перших навчальних медичних закладів на Україні. За весь період її існування тут навчалося 247 учнів та 10 волонтерів. У школі викладали відомі на той час лікарі: терапевт О. Ф. Звіряков, один з учителів М. І. Пирогова — анатом Є. П. Мухін, хірург Д. В. Волганецький та інші[3]. У період Кримської війни (1853—1856 рр.) у військовому лазареті, розташованому в фортеці, деякий час працював видатний вчений, основоположник військово-польової хірургії М. І. Пирогов.

У 1763 році при фортеці відкрито школу для дітей офіцерів. В середині 60-х років її відвідувало 90 учнів[4]. Вчили їх тут тільки читати й писати. На 1861 рік у місті функціонували повітове та жіноче училища, три однокласні жіночі та 2 чоловічі школи. 40 вчителів виховували тут понад 700 учнів — переважно дітей дворян, духівництва, купців. Була книжкова крамниця[5].

З 1830 року до міста почали приїжджати театральні трупи з Харкова, Полтави тощо. Перші спектаклі ставились у дерев'яних балаганах, а на початку 40-х років купець Плотников збудував на вулиці Великій Перспективній театральне приміщення[6]. Тут у 1847 році визначний угорський музикант і композитор Ф. Ліст дав свої останні концерти.

Із скасуванням кріпацтва економічний і культурний розвиток Єлисаветграда, який з 1865 року знову стає повітовим центром, пожвавлюється. До середини 90-х років кількість його фабрично-заводських підприємств збільшилась удвічі, а обсяг

---

[1] А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 2, стор. 785, 790, 791.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 386, оп. 1, спр. 139, арк. 1, 2.

[3] Газ. «Ведомости Елисаветградского общественного городского управления», 15 квітня 1899 р.

[4] ЦНБ АН УРСР. Відділ рукописів, ф. IX, фортеця св. Єлисавети, спр. 2341, арк. 2—5.

[5] А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 2, стор. 790.

[6] А. Н. Пашутин. Исторический очерк г. Елисаветграда, стор. 212, 213.

Робітниче передмістя Чечора в дореволюційному Єлисаветграді.

їх виробництва зріс більш як у 13 разів[1].

У 1868 році залізнична лінія Балта—Єлисаветград зв'язала місто з Одесою. Наступного року закінчилось спорудження залізниці Єлисаветград—Кременчук, що сполучила його з водним шляхом по Дніпру та Донецьким басейном[2].

У ці роки район Єлисаветграда перетворюється на один із центрів інтенсивного розвитку капіталістичних відносин у сільському господарстві. В 60—90-х рр. місто, як відзначив В. І. Ленін, було в числі найбільших на Україні ринків дешевої робочої сили[3]. В пошуках заробітку сюди щорічно збиралося до 10 тис. селян[4].

Близько двох третин підприємств пореформеного Єлисаветграда займалися переробкою продуктів хліборобства і тваринництва. Особливо широким попитом не тільки всередині країни, а й на ринках Австрії, Пруссії, Туреччини, Єгипту користувалася продукція єлисаветградських млинів. Якщо 1884 року в місті 5 парових млинів виробляли борошна на 200 тис. крб.[5], то через два десятиріччя 13 млинів давали продукції на суму понад 3 млн. карбованців[6].

Швидкий розвиток капіталістичного сільського господарства прискорив будівництво підприємств для виготовлення сільськогосподарських машин і знарядь. Протягом 60—90-х рр. тут відкрито 8 заводів цієї галузі. Уже в середині 90-х років на них працювало майже 58 проц. фабрично-заводських робітників міста[7]. Більшість цих підприємств належала іноземцям (Ельворті, Краузе, Яскульському, Бургардту, Кеслеру та іншим). Виділявся серед них завод сільськогосподарських машин, який виріс з майстерні, заснованої у 1874 році англійськими капіталістами Робертом і Томасом Ельворті (нині завод «Червона зірка»). У 80-х роках XIX ст. він почав випускати машини власної конструкції (молотарки, сівалки, кінні приводи тощо), які були добре пристосовані до грунтів країни. Саме на цьому заводі у 1888 році робітники-умільці, імена яких залишились невідомими, сконструювали першу в Росії рядкову сівалку. Їх винахід заводчик запатентував на своє ім'я[8]. Після вдосконалення вона займала перше місце за якістю серед сівалок, які випускалися в країні і за рубежем, одержувала відзнаки на всеросійських і міжнародних виставках[9].

На початку XX ст. в Єлисаветграді було 227 фабрично-заводських і ремісничих підприємств, де працювало понад 2 тис. робітників. Лише на п'ятьох з них було зайнято більше як по 50 чоловік. Майже на всіх фабрично-заводських підприємствах переважала ручна праця.

---

[1] А. А. Микулин. Фабрично-заводская и ремесленная промышленность Одесского градоначальства Херсонской губернии и Николаевского военного губернаторства. Одесса, 1897, стор. 142, 143.

[2] А. Головачев. Из истории строительства железных дорог. СПб., 1880, стор. 21.

[3] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 228.

[4] Ф. Е. Лось. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX и в начале XX ст. (Конец XIX ст.— 1904 г.). К., 1955, стор. 63—64.

[5] Кіровоградський облдержархів, ф. 78, оп. 1, спр. 1230, арк. 7.

[6] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1903 год, стор. 53.

[7] А. А. Микулин. Фабрично-заводская и ремесленная промышленность Одесского градоначальства Херсонской губернии и Николаевского военного губернаторства, стор. 132, 133.

[8] Известия бюро по сельскохозяйственной механике, вып. 4. СПб., 1914, стор. 3.

[9] Ежегодник Главного управления землеустройства и земледелия. СПб., 1913, стор. 26; Ежегодник газеты «Голос юга», 1909, стор. 187, 188.

Основним джерелом поповнення робітників міста було селянство, що розорялося внаслідок розвитку капіталістичних відносин на селі. За загальноросійським переписом 1897 року число мешканців Єлисаветграда досягло 61 488 чоловік. Понад 43,5 тис. з них становили міщани (тобто робітники, ремісники, кустарі, торговці тощо), 11,6 тис.— селяни, 3275 — дворяни, 1047 — купці та інші. За даними того ж перепису, уродженців Єлисаветграда було тут трохи більше половини загальної кількості. Майже чверть жителів становили переселенці з інших губерній України та Центральної Росії. Дуже строкатим був національний склад населення. Тут проживали українці, росіяни, євреї, а також поляки, молдавани, болгари, німці та ін.[1]. Національну неоднорідність трудящих експлуататори намагалися використати у своїх класових цілях. Щоб перешкодити їм об'єднатися в боротьбі проти соціального гноблення, вони натравлювали робітників однієї національності на іншу, сіяли між ними недовір'я. Засилля іноземного капіталу, нещадна експлуатація трудящих, їх політичне безправ'я і національний гніт були характерними для соціального життя міста. Особливо важко доводилося робітникам. Іноземні капіталісти, користуючись пільгами царських властей, не тільки нещадно експлуатували їх, а й принижували їхню національну гідність[2]. До другої половини XIX ст. робочий день на фабриках і заводах тривав 12—14 годин[3]. Ще гіршим було становище тих, хто трудився у ремісничих майстернях. Учні, серед яких переважали діти, працювали 14—16 годин на добу, заробляючи по 13—14 копійок[4].

Тільки у 1897 році, наляканий розмахом страйкової боротьби в країні, царський уряд змушений був видати законоположення про обмеження робочого дня на фабриках і заводах до 11,5 години. Але підприємці, запроваджуючи надурочні роботи, під різними приводами порушували і цей куций закон. Про умови праці єлисаветградських робітників кореспондент «Искры» в липні 1903 року писав: «Порядки на наших заводах нічим не відрізняються від заводських порядків інших міст. Незліченні штрафи, брутальне поводження майстрів, що вдаються інколи до кулачної розправи, безперервне зниження розцінок без попередження робітників — така загальна характеристика нашого заводського режиму до теперішнього часу»[5]. У 1910 році місцева газета «Труд» повідомляла, що пекарів та шкіряників змушують працювати по 15—16 годин.

За свою важку працю трудящі одержували мізерну платню. Їх середній місячний заробіток становив всього 22 крб. Навіть у період революції 1905—1907 рр., коли робітники добилися деякого підвищення зарплати, він не перевищував 31 крб.[6]. Капіталісти широко використовували працю жінок і дітей, а оплачували її значно нижче, ніж працю чоловіків. За офіційними даними, на машинобудівних заводах Єлисаветграда в 1907 році діти становили 25 проц. загальної кількості працюючих.

Трудящі були позбавлені елементарних політичних прав. У березні 1865 року створено повітову земську управу. В ході здійснення буржуазної судової реформи у 1868 році ліквідовано міський магістрат. З 1871 року при міській думі почав діяти її виконавчий орган — міська управа. Членами думи могли стати власники, які мали майна не менше як на 4 тис. крб., тобто — дворяни, капіталісти, чиновники, духівництво.

---

[1] Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г., вып. 47. Херсонская губерния, стор. 2, 3, 36, 37, 296, 297.

[2] Ф. Е. Лось. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX и в начале XX ст., стор. 200.

[3] И. О. Новицкий. Отчет за 1885 год фабричного инспектора Киевского округа. СПб., 1886, стор. 149.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 5, спр. 140, арк. 77.

[5] Газ. «Искра», № 45, 15 серпня 1903 р.

[6] И. А. Дмитриев. Фабрично-заводская и ремесленная промышленность г. Елисаветграда в 1907 году. Єлисаветград, 1908, стор. 9; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 709, арк. 27.

Нелюдські умови життя і праці, низька заробітна плата, політичне безправ'я — все це штовхало трударів на боротьбу за поліпшення свого становища. Але стихійні виступи окремих робітників у 60—80-х рр. XIX ст. жорстоко придушувалися.

Ще в середині 70-х років XIX ст. під впливом революційного руху в Росії в Єлисаветграді виник гурток народників, до якого входили представники прогресивної учнівської молоді. Гуртківці мали зв'язки з народницькими центрами в Петербурзі, Києві, Одесі й Харкові й одержували звідти нелегальну літературу та зброю. В 1876 році гурток було викрито, а його учасників — заарештовано. Над членами цього народницького гуртка в грудні 1879 року в Одесі відбувся т. зв. процес семи. Трьох з них — І. В. Дроб'язгіна, В. О. Малинку і Л. О. Майданського— було засуджено до страти, а інших — до каторжних робіт[1]. Наприкінці 70-х років представники демократично настроєної інтелігенції під керівництвом лікаря П. І. Михайлевича і майбутнього видатного драматурга І. Карпенка-Карого (І. К. Тобілевича) організовують в Єлисаветграді гурток, члени якого займалися перекладом з російської на українську мову та розповсюдженням літератури про тяжке становище трудящих мас. Зокрема, вони переклали українською мовою «Нариси з політичної економії» М. Г. Чернишевського[2].

На початку 80-х років виник «Єлисаветградський народовольчий гурток», члени якого створили т. зв. побічний гурток, куди ввійшли учні реального училища, та «робітничу групу» на заводі Ельворті[3]. В цих гуртках, крім народовольчої літератури, вивчали твори К. Маркса і Ф. Енгельса, в т. ч. «Маніфест Комуністичної партії», «Капітал» і «Громадянську війну у Франції». Навесні 1883 року гуртківці провели урочистий вечір, присвячений дню народження К. Маркса. У серпні 1883 року почалися арешти членів цієї організації. До суду притягався 41 чоловік, в т. ч. сім робітників заводу Ельворті[4]. Активних учасників заслали в Сибір та ін. віддалені місця під нагляд поліції.

Влітку 1897 року в місті під впливом і за допомогою київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» Л. Каменецький, С. Ліщинський та інші створили пропагандистський гурток — «Південноросійський союз робітників». До його складу входило близько 30 робітників місцевих підприємств. Члени гуртка ставили за мету шляхом страйкової боротьби добиватися скорочення робочого дня, збільшення заробітної плати. 12 квітня наступного року гуртківці були заарештовані[5].

На початку XX ст. революційний робітничий рух в Єлисаветграді, як і в багатьох містах країни, набуває масового характеру. Свідченням пробудження класової свідомості широких трудящих мас була перша маївка 1901 року. У міському саду тоді зібралось багато робітників і кустарів, відбувся великий мітинг.

У 1901 році передові робітники встановили зв'язки з ленінською «Искрой», на сторінках якої з'являються кореспонденції з Єлисаветграда. Наступного року виникла Єлисаветградська соціал-демократична організація іскрівського напрямку. Про початок її діяльності так повідомляла «Искра»: «Влітку 1902 року перша серйозна спроба створити міцну організацію увінчалась повним успіхом. Тоді встановилися постійні зв'язки на всіх заводах, влаштовувалися пропагандистські гуртки, які старанно відвідують робітники. В цих гуртках ведеться пропаганда соціал-демократичних ідей... Число свідомих робітників збільшується»[6].

---

[1] Революционное народничество 70-х годов XIX века, т. 2. М.—Л., 1965, стор. 448, 455, 456; газ. «Искра», № 1, 11 грудня 1900 р.

[2] Л. Стеценко. І. Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич). Життя і творча діяльність. К., 1957, стор. 24—30.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 1192, арк. 501; спр. 1193, арк. 267; спр. 1194, арк. 68—70; Красные вехи, стор. 20.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 1194, арк. 1, 2.

[5] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины (60—90-е годы XIX в.). К., 1963, стор. 464.

[6] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 1, стор. 117—118.

Під час загального політичного страйку, який охопив увесь південь Росії, Єлисаветградський комітет РСДРП видав ряд листівок із закликами посилювати боротьбу проти самодержавства, за політичні свободи, за демократичні порядки, за соціалізм. Після придушення страйку поліція заарештувала 56 активних учасників робітничого руху. Було розгромлено і соціал-демократичний комітет[1].

Діяльність комітету відновив за дорученням Південного бюро ЦК РСДРП видатний діяч більшовицької партії, полум'яний революціонер Ф. А. Сергєєв (Артем), який у лютому 1904 року прибув до міста. Він створив два робітничі гуртки, в яких сам проводив заняття[2]. У підпільній друкарні видавалися листівки, написані Артемом, а також передруковувалися прокламації, надіслані ЦК партії[3]. Восени 1904 року поліція заарештувала Артема. Півтора місяця він був в ув'язненні. Але через відсутність доказів про належність до РСДРП місцеві власті звільнили його. Наприкінці року через переслідування поліції Артем змушений був виїхати до Миколаєва[4].

На початку 1905 року, як тільки в Єлисаветград долетіла звістка про криваву розправу царя над петербурзькими робітниками, тут відбувся мітинг протесту. Комітет РСДРП надрукував та поширив серед населення кілька листівок, які закликали до революції.

Навесні 1905 року, після III з'їзду партії, місцеві більшовики встановили зв'язок з редакцією ленінської газети «Пролетарий»[5]. Вони провели значну агітаційну роботу, готуючись до відзначення трудящими свята 1 Травня. Цього дня в центрі міста відбулась велика демонстрація робітників. А через кілька днів демонстрації переросли в страйки. Першими виступили робітники заводів Ельворті, Бургардта, Шкловського і Яскульського, а також пекарі та друкарі. Але через відсутність організованості і єдності трудящих виступ закінчився невдачею: підприємці задовольнили лише незначну частину економічних вимог страйкарів.

Готуючи маси до політичних страйків, більшовики закликали їх організовувати мітинги і демонстрації протесту проти самодержавства. У червні 1905 року вийшов перший номер робітничої газети «Голос рабочего». У серпні було видано ще 4 номери цієї газети. Під час всеросійського жовтневого політичного страйку виступили робітники майже всіх великих підприємств Єлисаветграда. Припинивши роботу, вони вимагали встановлення дев'ятигодинного робочого дня, підвищення заробітної плати, поліпшення умов праці[6]. Революційні настрої охопили й передову частину інтелігенції та учнівську молодь. Так, у першій половині жовтня відбулися заворушення учнів старших класів чоловічої гімназії й реального училища, які вимагали свободи совісті, друку, слова, зборів, недоторканості особи і житла, рівності всіх перед законом, амністії політичним в'язням і скликання Установчих зборів на основі загального, прямого і таємного голосування[7]. 18 жовтня місцеві власті намагалися провести «народні торжества» з приводу царського маніфесту від 17 жовтня. Проте учасники загальноміської демонстрації, організованої більшовиками, дали їм рішучу відсіч[8].

12 грудня в місті обрано Раду робітничих депутатів. До складу Ради ввійшли по 2 делегати від підприємства, всього— понад 50 чоловік. Однак робота в масах ускладнювалася розкольницькими діями меншовиків, які шкодили справі революційного згуртування пролетаріату[9]. Це призвело до того, що 13 грудня було заарештовано склад Ради. Серйозно заважали об'єднанню революційних сил також місцеві організації соціалістів-революціонерів, анархістів, бундівців, націоналістичних груп.

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 3239, арк. 1, 5, 6, 19, 27, 29.
[2] Журн. «Коммунист» (Одесса), 1923, № 25, стор. 149, 150.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 530, спр. 110, арк. 116, 154, 171, 200.
[4] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 1, стор. 592.
[5] «Український історичний журнал», 1965, № 11, стор. 102.
[6] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, стор. 409.
[7] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 530, спр. 193, арк. 94, 95, 107.
[8] Кіровоградський облпартархів, ф. 173, оп. 1, спр. 93, арк. 33.
[9] ЦДАЖР УРСР, ф. 493, оп. 2, спр. 82, арк. 1.

Боротьба єлисаветградського пролетаріату проти капіталістів та самодержавства продовжувалась і в період відступу революції. За даними фабричної інспекції, у 1906 році відбулося 11 страйків, у яких взяли участь 1821 чоловік, тобто більше половини фабрично-заводських робітників міста.

В ході революції зростали ряди місцевої соціал-демократичної організації. В січні 1905 року в ній налічувалося 15 членів, а на квітень наступного року — вже 60. У Єлисаветградській соціал-демократичній організації на той час перемагав ленінський напрям. На IV (об'єднавчому) з'їзді РСДРП її представляв делегат-більшовик[1].

Завдяки активній революційній діяльності більшовиків, у 1906 році організованішими стали виступи робітників найбільшого в місті підприємства — заводу Ельворті. 16 червня після закінчення робочого дня тут відбувся багатолюдний мітинг, на якому оратори протестували проти чорносотенних погромів[2]. 27 червня у місцевій газеті «Новая волна» було опубліковано протест за підписом 154 робітників заводу проти реакційної газети «Московское вече», яка закликала до міжнаціональних погромів, грабежів, насильств і вбивств. Трудящі вимагали закрити газету і притягти до відповідальності редактора та осіб, що її розповсюджували.

25 червня 1906 року на заводі Ельворті відбувся перший політичний страйк. Вимагаючи припинити розгул місцевих чорносотенців, робітники в цей день протестували проти суду над Петербурзькою Радою робітничих депутатів, заявивши, що це — суд над усім пролетаріатом Росії[3]. Страйкували робітники й інших заводів міста. В серпні 1906 року створено профспілку робітників машинобудівних підприємств. 1 травня 1907 року на заклик комітету РСДРП не працювали майже всі робітники міста. У першій половині того ж року відбулися страйки на заводах Ельворті, Яскульського, у місцевих друкарнях. Провадилася революційна робота й серед солдатів 136-го Таганрозького полку, розквартированого в місті.

Після поразки першої російської революції, незважаючи на жорстокий терор, протягом червня—жовтня 1907 року не раз припинялися роботи на заводах міста. Страйкарі вимагали збільшення заробітної плати, скорочення робочого часу, поновлення на роботі звільнених товаришів[4]. Царські власті нещадно розправлялися з активними учасниками революції. Переслідування і репресії в першу чергу обрушилися на робітників та їх організації. Протягом 1907—1908 рр. у місцевій газеті «Голос юга» майже щотижня повідомлялося про відправку на заслання «неблагонадійних» робітників. На початку 1908 року понад 20 чоловік були засуджені до тюремного ув'язнення тільки за те, що збиралися на квартирі робітника Я. Г. Шканда (інших звинувачень їм не пред'явлено)[5].

В листопаді 1907 року розгромлено Єлисаветградську організацію РСДРП. Багатьох більшовиків відправили на каторгу або на заслання[6]. За сфабрикованим звинуваченням був засуджений до 6 років і 8 місяців каторги поет-більшовик О. М. Гмирьов (1887—1911 рр.), який прибув до Єлисаветграда в 1905 році з Миколаєва. Тяжко хворий О. М. Гмирьов написав у каторжній тюрмі (1908—1911 рр.) листи і вірші, сповнені глибокої надії на прийдешню революцію.

На початку XX ст. темпи розвитку промисловості міста сповільнились. У 1913 році тут діяли 64 фабрично-заводські підприємства, на яких працювало 4337 робітників. Але більшість підприємств залишалась дрібними; на кожне з них в середньому припадало 37 чоловік. Річна продукція всіх фабрик і заводів міста

---

[1] История Коммунистической партии Советского Союза в 6 томах, т. 2. М., 1966, стор. 180.
[2] Газ. «Новая волна» (Елисаветград), 8 липня 1906 р.
[3] Газ. «Новая волна», 27 червня 1906 р.
[4] Робітничий рух на Україні в роки реакції (червень 1907 р.— жовтень 1910 р.). Збірник документів. К., 1965, стор. 297—301.
[5] Газ. «Голос юга», 19 січня 1908 р.
[6] Газ. «Голос юга», 27 листопада 1907 р.

склала 12 млн. крб.[1]. Успішно розвивався лише завод Ельворті, який став одним з найбільших у країні, даючи близько 10 проц. випуску сільськогосподарських машин. У 1913 році тут було зайнято 2312 робітників, тобто більше половини всього єлисаветградського фабрично-заводського пролетаріату[2]. З 1908 року завод перейшов під контроль акціонерного товариства «Р. і Т. Ельворті», яке мало відділення для збуту продукції у різних пунктах європейської частини Росії, Сибіру, Кавказу тощо.

У місті, крім промислових підприємств, налічувалося 6 кредитно-фінансових установ, у т. ч. відділення Російського банку для зовнішньої торгівлі, засноване в 1903 році, відділення Петербурзького міжнародного комерційного банку. Однією з найбільших фінансово-кредитних установ було Єлисаветградське товариство взаємного кредиту, створене в 1906 році.

Столипінська реакція неспроможна була надовго зупинити розвиток революційного руху в країні. Посилення економічного і соціального гніту трудящих з боку експлуататорських класів викликали нове революційне піднесення в країні. Вже наприкінці 1910 року в Єлисаветграді, як і інших містах, пожвавлюється робітничий рух. Прискорив його Ленський розстріл робітників на початку квітня 1912 року. Правду про події на Лені трудящі Єлисаветграда взнали через тиждень з більшовицької газети «Звезда». В той же день, 11 квітня, залишили роботу пролетарі заводу Ельворті[3], а наступного дня за їх прикладом перестали працювати робітники ще кількох підприємств. Згодом газета «Звезда» відмічала, що робітники заводу Ельворті одними з перших на півдні України відгукнулися на Ленський розстріл[4]. Особливою рішучістю відзначалися виступи робітників цього заводу у травні. Майже три тижні вели вони боротьбу з адміністрацією підприємства.

Весною і влітку 1912 року робітники вимагали не тільки підвищення заробітної плати і поліпшення умов праці, а й введення інституту старост, усунення ненависних майстрів, звільнення заарештованих учасників страйків тощо. Не допомогла підприємцю у відверненні широких робітничих мас від класової боротьби і т. зв. робітнича аристократія, яку він, за прикладом англійської буржуазії, намагався створити на заводі. Ельворті залучав в акціонери представників заводської адміністрації, встановлював підвищені розцінки на окремі види робіт для робітничої верхівки, відпускав через своїх поставщиків кредит для забудовників, давав мізерні грошові подачки окремим робітникам у релігійні свята тощо. Та спроба заморського капіталіста прикрити жорстоку експлуатацію і звіряче насильство над трудящими демагогічними заходами і підкупом певної частини машинобудівників не увінчалася успіхом. Основна маса робітників активно виступала проти капіталістичного рабства.

Про хід страйків єлисаветградських пролетарів 1912 року докладну інформацію давала більшовицька преса, яка відігравала велику роль у їх революційному вихованні. У 1912 році робітники міста почали регулярно одержувати центральні більшовицькі газети «Звезда» і «Правда», а до редакцій цих газет надсилали свої матеріали. Тільки за перший рік існування «Правды» на її сторінках було вміщено 7 кореспонденцій з Єлисаветграда за підписом «Рабочий Н. Я.»[5].

У роки реакції з великими труднощами в глибокому підпіллі в місті працювали тільки окремі більшовики, яким у 1910 році вдалося створити невелику партійну групу[6]. Об'єднанню їх допоміг відомий революціонер С. І. Гусєв. Восени 1909 року за завданням В. І. Леніна він приїздив до Єлисаветграда, щоб ознайомити місцевих більшовиків з рішенням наради розширеної редакції газети «Пролетарий»[7].

---

[1] Журн. «Единое хозяйство», 1921, № 5, стор. 85.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1128, оп. 1, спр. 212, арк. 206.
[3] Ф. Е. Лось. Робітничий клас України в 1907—1913 роках. К., 1962, стор. 165; газ. «Голос юга», 13 квітня 1912 р.
[4] Газ. «Звезда», 15 квітня 1912 р.
[5] Газ. «Правда», 23 квітня 1913 р.
[6] История Коммунистической партии Советского Союза, т. 2, стор. 460, 461.
[7] «Український історичний журнал», 1966, № 10, стор. 22.

У першій половині 1912 року робітники міста з ініціативи більшовиків К. А. Скульського, Я. Г. Шканда та інших провели групові збори коштів у фонд «Правды». Про цей внесок єлисаветградських пролетарів В. І. Ленін писав згодом у статті «Підсумки піврічної роботи»[1].

К. А. Скульський — один з активних учасників революційної боротьби в Єлисаветграді. 1923 р.

На початку 1913 року в Єлисаветграді проживало 76 649 чоловік. Панівна верхівка широко використовувала для своїх цілей кошти міста. 70 проц. прибуткової частини міського бюджету становили податки з трудового населення. Більше половини бюджетних витрат 1915 року припадало на утримання поліції, міської управи тощо. Тільки на поліцію було витрачено 110 тис. крб., в той час як на охорону здоров'я — 98 тис. крб.[2]. У 70-х роках місто заново розплановано, розчленовано на квартали і сектори забудови. Тут налічувалося близько 6 тис. будинків. У центрі, де виросли особняки місцевих багатіїв, було посаджено сади, парки, озеленено й забруковано вулиці. Робітники жили в темних, тісних, вологих підвалах і напівпідвалах, куди ніколи не заглядало сонце. На одного члена сім'ї припадало 1—2 кв. м житлової площі. Робітничі житла обладнувались простими (часто власного виготовлення) меблями: столами, шафами, лавами, ослонами, мисниками. А в деяких був лише стіл, а замість ліжок і постелі — солома[3].

У 1869 році в місті відкрито телеграф, а в 1884 році — поштову контору. У 1892 році збудовано телефонну станцію, наступного року — водогін протяжністю понад 15 верств[4]. Єлисаветград — одне з перших міст, де було введено електричний трамвай (1897 р.). У 1908 році стала до ладу міська електростанція, споруджена за проектом відомого інженера Є. Ф. Тамма.

У лікарняних закладах міста було всього 264 ліжка. Середньодобова плата за перебування хворого в лікарні становила 2 крб.[5], тому послугами лікарів більшість трудящих скористатися не могла. У Єлисаветграді проживали 56 лікарів, але тільки 8 з них були на державній службі, решта практикувала приватно. Загальна смертність населення від епідемій тифу, скарлатини, дизентерії тощо протягом 1902—1912 рр. досягала 21—29 проц., а дитяча — 51 проц.[6]. Майже відсутнє було медичне обслуговування на підприємствах.

У пореформений період почала зростати шкільна мережа міста. Протягом 70-х років XIX ст. тут відкрито 6 народних училищ. А в середині 90-х років працювало 16 учбових закладів (без приватних), в т. ч. 4 середніх: чоловіча і жіноча гімназії, земське реальне та духовне училища[7]. З 1907—1908 рр. два семикласні комерційні училища готували бухгалтерів і контролерів для торговельних закладів і підприємств. Та вчилися в них, головним чином, діти заможної верхівки міста. Двокласних і трикласних шкіл, які були більш доступними для дітей простого люду, не вистачало. У 1913 році в школах міста (в т. ч. і в приватних) працювало лише 88 вчителів, відвідували їх 3600 учнів[8]. Близько 42 проц. населення залишалося неписьменним.

---

[1] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 21, стор. 413.
[2] Ежегодник газеты «Голос юга», 1913, стор. 43.
[3] Газ. «Труд» (Єлисаветград), 17 квітня 1911 р.
[4] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, Новороссия и Крым. СПб., 1910, стор. 532.
[5] Приложение к медико-санитарному обзору по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1915 г., вып. 2. Елисаветград, 1917, стор. 1.
[6] Газ. «Голос юга», 7, 8 лютого 1910 р.
[7] А. Н. Пашутин. Исторический очерк г. Елисаветграда, стор. 165.
[8] Кіровоградський облдержархів, ф. 57, оп. 1, спр. 17, арк. 1—3; ф. 358, оп. 2, спр. 4, арк. 1; ф. 58, оп. 1, спр. 5, арк. 2.

У 1874—1876 рр. виходила перша міська газета «Елисаветградский городской листок», з 1876 року до середини 90-х років — «Елисаветградский вестник», з 1892 року — «Ведомости Елисаветградского городского управления». З 1905 року у місті випускалась буржуазно-ліберальна газета «Голос юга», а протягом 1906 року також «Новая волна» і «Новая Россия». На певний час з'являлися й інші газети, переважно правого напрямку: «Елисаветградские новости» (1904—1905 рр.), «Новороссийский край» тощо. У 1909—1911 рр. видавалася профспілкова газета «Труд».

У 1913 році в Єлисаветграді налічувалося 9 книжкових крамниць і 6 бібліотек. Але тільки в бібліотеці, яка почала діяти з 1898 року, обслуговування читачів було безплатним. Нею користувалося близько 600 робітників і ремісників[1].

Значну роль у поширенні письменності серед трудящих відігравало т. зв. ремісничо-грамотне училище, відкрите 1867 року з ініціативи прогресивних громадських діячів М. Ф. Федоровського і П. З. Рябкова, керівника кількох археологічних розкопок на Єлисаветградщині, автора етнографічних праць. Це було перше народне училище, в якому безплатно набували фаху діти найбіднішого міського населення. За півстоліття його закінчили кілька тисяч юнаків і дівчат. У 1873 році М.Ф. Федоровський і П. З. Рябков організували також «Товариство для поширення ремесел і грамоти», основною метою якого було вишукувати кошти на утримання училища та бібліотеки.

Серед навчальних закладів міста виділялося прогресивністю земське реальне училище, засноване в 1870 році[2]. Наприкінці XIX ст. тут працювали вчені і педагоги, відомі за межами Росії. Серед них один з основоположників слов'янської філології професор В. І. Григорович, природознавець, засновник перших на півдні України астрономічної обсерваторії та метеорологічної станції Г. Я. Близнін, історик, археолог і фольклорист В. М. Ястребов, з ініціативи якого в 1883 році при реальному училищі було відкрито краєзнавчий музей[3]; український поет і композитор П. І. Ніщинський, талановитий художник Ф. О. Козачинський та інші. В училищі здобули освіту українські актори і режисери М. К. Садовський, П. К. Саксаганський, письменники Ю. О. Придворов (Дем'ян Бєдний) і Ю. І. Яновський, професор живопису О. О. Осьмьоркін та інші.

У 1867 році в місті побудовано нове приміщення драматичного театру, де у 1882 році під керівництвом М. Л. Кропивницького, а пізніше — М. П. Старицького працював перший український професіональний театральний колектив. Він виріс з аматорського гуртка, створеного з ініціативи М. Л. Кропивницького й І. К. Тобілевича в 1869 році. У 1875 році члени гуртка вперше виконали музичну картину П. І. Ніщинського «Вечорниці». На сцені Єлисаветградського театру в 1882 році дебютувала в ролі Наталки Полтавки славетна українська актриса М. К. Заньковецька.

У 80—90 рр. XIX ст. до складу єлисаветградської трупи входили М. Л. Кропивницький, М. П. Старицький, І. К. Тобілевич, М. К. Тобілевич, П. К. Тобілевич, М. К. Заньковецька, М. К. Садовська-Барілотті, Г. П. Затиркевич-Карпинська та інші уславлені майстри сцени. Тут починали свою діяльність видатні представники українського театрального мистецтва, пізніше народні артисти СРСР Г. П. Юра та І. О. Мар'яненко.

Значну роль у розвитку музичної і хорової культури в місті відігравала музична школа Г. Нейгауза. Звідси на

Група аматорів (серед них М. Л. Кропивницький, І. К. Тобілевич, М. К. Тобілевич, П. І. Ніщинський) — учасників першої вистави «Вечорниць» П. І. Ніщинського в 1875 р.

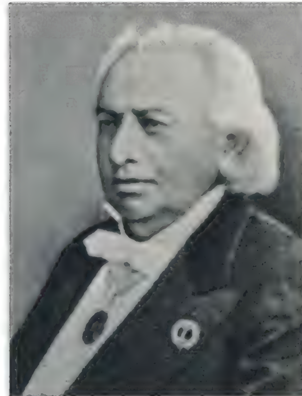

[1] Ежегодник газеты «Голос юга», 1913, стор. 52—54.

[2] Кіровоградський облдержархів, ф. 304, оп. 1, спр. 42, арк. 5, 6.

[3] Сборник материалов для истории Елисаветградского земского высшего реального училища. Одесса, 1872, стор. 2.

початку XX ст. вийшли видатні радянські музиканти і композитори Г. Г. Нейгауз, Ф. М. Блуменфельд і класик польської музики К. Шимановський[1]. У Єлисаветграді протягом 1861—1913 рр. виступали відомі митці — композитори М. П. Мусоргський, О. М. Скрябін, А. Г. Рубінштейн, М. В. Лисенко, співаки Ф. І. Шаляпін, Л. В. Собінов, уродженець Єлисаветграда, один з фундаторів російської вокальної школи Й. О. Петров, артисти В. І. Качалов, В. Ф. Коміссаржевська, М. Г. Савіна, негритянський трагік А. Олдрідж. Перші кроки в мистецтві робив тут відомий художник І. П. Похитонов (1850—1920 рр.), уродженець міста. Його картини, на яких зображено неосяжні простори рідного краю, мальовничі хутори й хати в степах Єлисаветградщини, І. Ю. Рєпін назвав мініатюрними перлами. У 1876—1913 рр. 12 разів експонували в Єлисаветграді свої полотна художники-передвижники.

Й. О. Петров — один з фундаторів російської вокальної школи. 1863 р.

Незважаючи на реакційну політику царизму, в другій половині минулого століття в розвитку культури міста відбулися значні зрушення. Характерною рисою цього була органічна єдність з культурою російського народу. Передова культура сприяла становленню революційної свідомості народних мас, формуванню духу протесту проти соціального гноблення і самодержавства.

Багато злигоднів принесла трудящим перша світова війна. За 1914—1916 рр. вартість життя в місті подорожчала більш як у 4 рази. Навіть заробітки висококваліфікованих робітників не покривали і половини нагальних потреб їх сімей. Доведені до відчаю, трудящі заводу Ельворті та інших підприємств у грудні 1914 року вимагали від міської думи припинення «ненормального підвищення цін на продукти». Щоб позбутися найбільш революційно настроєних робітників, капіталісти подбали про відправку їх на фронт. На місця мобілізованих приходили сини дрібних буржуа і куркулів з приміських сіл. Через нестачу палива й сировини промислове виробництво різко скорочувалося. Адміністрація заводу Ельворті запровадила військово-поліцейський режим, було заборонено збори і мітинги. Робітників примушували працювати надурочно, безперервно знижуючи розцінки. До них ставилися не краще, як до арештантів у тюрмі[2]. За таких умов важко було виступати відкрито й організовано, хоч основна маса робітників уже з початком війни була проти політики «оборонства», яку проповідували буржуазія та меншовики.

Яскравим виявом класової свідомості єлисаветградських пролетарів був збір ними у січні 1916 року грошей на допомогу страйкуючим робітникам миколаївського заводу «Наваль». В лютому вони застрайкували, вимагаючи скасування рішення уряду про відправку 12 тис. миколаївців на фронт за участь у революційному русі[3].

Дізнавшись про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції, трудящі Єлисаветграда разом з солдатами гарнізону розгромили військову гауптвахту, жандармське розшукове відділення, канцелярію пристава і цейхгауз, міську тюрму, з яких забрали зброю[4]. З державних посад скидали монархістів. На заводі Ельворті відбувся великий мітинг.

6 березня 40 уповноважених робітників від промислових підприємств міста взяли на себе ініціативу створення Єлисаветградської Ради робітничих депутатів[5]. 7 березня в міській аудиторії (колишній Колізей) було обрано виконком і президію

[1] Журн. «Советская музыка», 1934, № 2, стор. 36.
[2] Журн. «Летопись революции», 1927, № 1, стор. 36.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 19, оп. 16, спр. 2198, арк. 17, 18.
[4] ЦДВІА, ф. 1837, оп. 1, спр. 515, арк. 5, 31.
[5] Херсонський облдержархів, ф. Р-1099, оп. 1, спр. 1, арк. 47.

І. П. Похитонов — український художник, дійсний член Академії мистецтв у Петербурзі. Портрет роботи І. Ю. Рєпіна.

Ради[1]. Але в ній, як і в Радах багатьох інших міст, спочатку більшість мали представники дрібнобуржуазних і націоналістичних партій. Майже водночас обрано Раду солдатських депутатів, яка в кінці березня 1917 року об'єдналася з робітничою Радою. З 28 березня Рада почала видавати свій друкований орган — газету «Известия».

Меншовики та есери одразу ж почали проводити угодовську політику щодо буржуазії. 17 березня за їх участю у Єлисаветграді створено місцевий орган Тимчасового уряду, т. зв. громадський комітет, в якому переважали колишні чиновники. Продовжували функціонувати міська і земська управи, де більшість місць належала представникам буржуазії.

В той же час українські буржуазні націоналісти створили «українську раду», де керівну роль відігравали представники партії соціал-федералістів, українських соціал-демократів та українських есерів.

Місцева група більшовиків, яка перебувала у складі об'єднаного комітету РСДРП, у перші дні революції налічувала всього 12 чоловік, що утруднювало роботу серед трудящих по викриттю угодовців, націоналістичних партій і груп. Та, незважаючи на це, вона розгорнула боротьбу за переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, керуючись Квітневими тезами В. І. Леніна. Під тиском депутатів-більшовиків, підтриманих революційними робітниками і солдатами, угодовська більшість Ради вже 8 березня прийняла рішення про створення робітничої міліції та запровадження явочним порядком 8-годинного робочого дня на підприємствах. Багато зусиль докладали більшовики для завоювання на свій бік масових організацій трудящих — профспілок. У середині квітня 1917 року в профспілках об'єднувалося близько 10 тис. робітників і службовців міста[2]. Було створено Центральне бюро профспілок. Під впливом більшовицької агітації профспілки повели активний наступ на підприємців.

У травні до міста прибули посланці ЦК РСДРП(б) — член Кронштадського комітету РСДРП(б) С. Н. Баранов і більшовик-балтієць А. С. Агапов. Від ЦК РСДРП(б) почали систематично надходити газета «Правда», брошури, листівки тощо.

Вплив і авторитет більшовиків серед мас зростав з кожним днем. З лютого по липень 1917 року їх кількість у місті збільшилась до 40 чоловік[3]. Озброївшись рішеннями VI з'їзду партії, більшовики готували трудящих до збройного повстання проти буржуазного Тимчасового уряду. Під час корніловського заколоту на спільному мітингу робітників заводів Ельворті і Шкловського під впливом більшовиків було ухвалено резолюцію, яка вимагала арешту ватажків контрреволюції і революційного суду над ними. Такі ж резолюції прийняли загальні збори членів міської профспілки робітників заводів мінеральних вод і пивоварних, а також солдатів гарнізону[4]. Начальника кавалерійського училища, який мав зв'язки з Корніловим, було ареш-

[1] П. Боковиков, Д. Волчанський, О. Гора. Боротьба робітників і селян за встановлення Радянської влади на Єлисаветградщині (березень 1917 — лютий 1918 рр.). Кіровоград, 1957, стор. 13.

[2] Херсонський облдержархів, ф. Р-1099, оп. 1, спр. 1, арк. 50.

[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 445, оп. 1, спр. 13, арк. 3; Херсонський облдержархів, ф. Р-1099, оп. 1, спр. 1, арк. 39.

[4] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 7 вересня 1917 р.

товано[1]. На вимогу трудящих міста 29 серпня Єлисаветградська Рада створила тимчасовий революційний комітет, завданням якого було попередити можливі виступи прибічників Корнілова[2].

Класова боротьба в місті дедалі загострювалася. Капіталісти намагалися «приборкати» робітників безробіттям і голодом. У вересні підприємці Ельворті і Гомберг закрили кілька цехів і звільнили частину працюючих. Однак під тиском страйкуючих робітників вони змушені були через кілька днів повернути на роботу звільнених.

17 вересня єлисаветградські більшовики оформляються у самостійну організацію, яка налічувала 60 чоловік[3]. Крок за кроком вони зміцнювали свої позиції у Раді. У жовтні відбулися перевибори Ради. Якщо в березні до складу виконкому входив лише один більшовицький депутат, то тепер їх стало вісім[4]. Більшовики створили свою фракцію.

М. Х. Чернишов — голова Єлисаветградського революційного комітету. Фото 1916 р.

Єлисаветградський пролетаріат вимагав переходу влади до рук Рад, миру, встановлення робітничого контролю над виробництвом, конфіскації поміщицьких земель.

Готуючись до боротьби проти контрреволюції, більшовики за прикладом інших міст у вересні створили перші загони Червоної гвардії. Ленінський курс на перемогу соціалістичної революції, на взяття всієї влади Радами їм довелося відстоювати у непримиренній боротьбі з меншовиками та іншими дрібнобуржуазними партіями.

26 жовтня до Єлисаветграда надійшла звістка про переможне збройне повстання в Петрограді[5]. Наступного дня на вимогу більшовицької фракції відбулося позачергове засідання Єлисаветградської Ради. Більшовики Т. М. Гуляницький, К. А. Скульський, М. Х. Чернишов зажадали передачі їй всієї влади в місті. У запропонованій ними резолюції вимагалося створити при Раді революційний комітет для боротьби з контрреволюцією. Але меншовики й есери, яких підтримували націоналістичні партії, навіть не поставили на голосування пропозиції більшовиків[6]. 28 жовтня газета «Известия Елисаветградского Совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов» опублікувала повідомлення про повалення в Петрограді Тимчасового уряду і створення Ради Народних Комісарів. В той же день відбулися масові мітинги і збори робітників промислових підприємств і солдатів місцевого гарнізону, учасники яких вітали Радянський уряд на чолі з В. І. Леніним, висловлюючи йому повне довір'я[7]. Водночас буржуазно-націоналістичні елементи, що активізувалися і утворили т. зв. українську раду, почали поповнювати місцевий гарнізон українськими січовиками.

31 жовтня (13 листопада) на екстреному засіданні Єлисаветградської Ради було заслухано інформацію делегатів II Всеросійського з'їзду. Докладно розповів про роботу з'їзду Г. Ф. Журбинський (лівий есер), який разом з більшовиками голосував за ленінські декрети[8]. На засіданні Ради розглянули внесений більшовицькою фрак-

---

[1] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2. К., 1967, стор. 297, 298; ЦДАЖР УРСР, ф. 3166, оп. 1, спр. 31, арк. 6.

[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-18, оп. 1, спр. 578, арк. 24, 25.

[3] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 22 вересня 1917 р.

[4] Журн. «Летопись революции», 1927, № 1, стор. 60; газ. «Известия» (Єлисаветград), 9 листопада 1917 р.

[5] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 26 жовтня 1917 р.

[6] «Український історичний журнал», 1967, № 10, стор. 125, 126.

[7] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині (1917—1920 рр.), стор. 52.

[8] Г. Ф. Журбинський у 1919 році став членом більшовицької партії, у 1920 — був делегатом VIII Всеросійського з'їзду Рад. Нині він персональний пенсіонер, проживає в Кіровограді. З нагоди 50-річчя Радянської влади нагороджений орденом Леніна.

Єлисаветградський загін Червоної гвардії. 1918 р.

цією проект резолюції про визнання рішень II Всеросійського з'їзду Рад. Однак есеро-меншовицька більшість відхилила цей проект. Своєю зрадницькою позицією есери та меншовики заохотили буржуазних націоналістів до захоплення влади в місті, що вони й зробили при допомозі гайдамацького полку[1].

Та буржуазним націоналістам не вдалося отруїти свідомість єлисаветградських робітників. Вони гнівно протестували проти спроб Центральної ради посварити трудящих України з російським пролетаріатом, розірвати їх єдиний фронт. Так, у постанові від 3 грудня 1917 року правління спілки «Металіст», що об'єднувала робітників металообробної і машинобудівної промисловості, й комітет фабрично-заводських організацій міста рішуче заявили: «... робітничий клас має свою власну лінію. Ця лінія не зачіпає інтересів ніякої національності, вона б'є тільки капітал»[2].

Трудящі Єлисаветграда, самі відчуваючи нестачу продуктів харчування, всіляко допомагали голодуючим Радянської Росії. В кінці листопада для організації продовольчої допомоги петроградським робітникам сюди прибула група солдатів і матросів. Заслухавши її представників, робітничо-солдатські збори висловили повне довір'я Раді Народних Комісарів і одностайно вирішили «видати лишок наявного хліба для революційного пролетаріату і революційної армії»[3].

На початку грудня 1917 року на заклик більшовиків трудящі міста взяли активну участь у виборах своїх представників на Перший Всеукраїнський з'їзд Рад. Перед депутатами вони поставили завдання домагатися проголошення з'їзду правомочною владою на Україні і здійснення лозунгів Жовтневої революції — про мир, хліб, свободу. Делегат від єлисаветградських робітників більшовик В. М. Спренжин працював у колегії внутрішніх справ Українського Радянського уряду[4].

В умовах зростаючого революційного піднесення 20 грудня 1917 року на черговому засіданні Єлисаветградської Ради більшовики поставили категоричну вимогу про створення військово-революційного комітету. Незважаючи на опір угодовців, наступного дня відбулися перевибори Ради. До її президії увійшли більшовики: Т. М. Гуляницький, Я. Г. Шканд, А. М. Поволоцький, а до виконкому — М. Х. Чернишов, К. А. Скульський, В. М. Спренжин, Г. І. Кочерженко, Й. С. Могилевський, Я. І. Щерба та інші.

---

[1] ЦДВІА, ф. 1837, оп. 1, спр. 431, арк. 74; спр. 466, арк. 311.
[2] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 3 грудня 1917 р.
[3] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 25 листопада 1917 р.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 445, оп. 1, спр. 53, арк. 11.

П. Д. Покаржевський. «Червоний дозор». Олія. 1923 р.
Історичний музей у Москві.

Пам'ятник землякам, що загинули в боях за свободу і незалежність Батьківщини під час Великої Вітчизняної війни. Лозувате Ульяновського району, 1970 р.

На першому ж засіданні виконавчий комітет новообраної Ради ухвалив рішення про створення нових загонів Червоної гвардії. А 18 січня 1918 року виконком Ради був перетворений на військово-революційний комітет, який 19 січня оголосив про перехід до його рук всієї влади в місті і повіті[1].

Першочерговим завданням революційних сил була ліквідація повітової української ради, яка спиралась на добре озброєний гайдамацький полк та кінну сотню. Червоногвардійцям вдалося захопити кілька вагонів зброї на залізничному вокзалі. Свій арсенал вони поповнили також зі складів кавалерійського училища[2]. Було проведено додатковий набір до Червоної гвардії. 26 січня на зборах більшовиків обрано штаб Червоної гвардії у складі Д. Д. Божора, Т. М. Гуляницького, К. І. Крадожона та інших. Начальником штабу було затверджено М. Х. Чернишова. 28 січня на заклик військово-революційного комітету робітники і червоногвардійці разом з солдатами 9-ї автомобільної роти і 657-го Прутського полку, що прибув з фронту напередодні повстання, завдали удару гайдамакам. 29 січня 1918 року в місті встановлено Радянську владу. Тоді ж була створена робітничо-селянська міліція. Рада взяла в свої руки управління фабриками і заводами, організувала допомогу безробітним і сім'ям загиблих на фронті. Велику допомогу робітникам міста у налагодженні виробництва в лютому 1918 року подав Радянський уряд Росії, асигнувавши на прохання Єлисаветградської Ради 15 млн. карбованців[3].

Перші кроки у зміцненні Радянської влади довелося здійснювати в умовах запеклої боротьби проти контрреволюційних виступів. Водночас комуністи міста мобілізували населення на відсіч австро-німецьким окупантам, які після підписання договору з Центральною радою посунули на Україну. Створені загони Червоної гвардії вливалися в ряди регулярних радянських військ.

21 березня Єлисаветград захопили австро-німецькі війська та їх націоналістичні прислужники. Почалися масові арешти, обшуки, реквізиції і грабежі. В умовах терору і репресій трудящі піднімалися на боротьбу за відновлення влади Рад. Створений у травні 1918 року єлисаветградський окружний повстансько-революційний комітет очолив цю боротьбу. До його складу ввійшли М. В. Дичков, О. І. Данилов, Т. В. Поліщук, І. М. Родіонов та інші. Одержавши від київських більшовиків обладнання для друкарні, ревкомівці налагодили передрук революційних газет, листівок, поширювали їх серед населення повіту. Налякане зростаючим повстанським рухом, 20 червня 1918 року німецьке командування оголосило Єлисаветград на воєнному становищі[4]. Та місцеві залізничники, підтримані робітниками промислових підприємств, взяли активну участь у всеукраїнському страйку залізничників[5].

16 листопада австро-німецькі війська були вигнані з міста. Однак 20 листопада Єлисаветград захопили петлюрівці. Більше двох місяців вони нещадно розправлялися з комуністами, громили профспілки. Але ні лютий терор, ні арешти, ні соціальна демагогія не могли зупинити боротьбу трудящих за відновлення влади Рад, примусити їх підкоритись Директорії. На повітових зборах 15 грудня мобілізовані селяни й робітники категорично відмовилися вступати в контрреволюційні націоналістичні війська, вимагали відновлення в місті Радянської влади і засудили «ідеї українського національного самостійництва»[6].

2 лютого 1919 року загони робітників, керовані членами революційного комітету, при підтримці селян-повстанців зайняли центральну частину міста. Незабаром

---

[1] С. М. Короливский, М. А. Рубач, Н. И. Супруненко. Победа Советской власти на Украине, стор. 427, 428.

[2] Журн. «Летопись революции», 1922, № 1, стор. 189.

[3] Годы борьбы, стор. 30.

[4] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 196.

[5] Журн. «Літопис революції», 1928, № 5, стор. 189. Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине (1918—1920). М., 1966, стор. 60.

[6] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині (1917—1920 рр.), стор. 80, 81.

із Знам'янки на прохання ревкому підійшли повстанські загони на чолі з П. С. Ткаченком. При їх допомозі 7 лютого 1919 року було розгромлено петлюрівців і відновлено в Єлисаветграді Радянську владу. Військово-революційний комітет приступив до налагодження нормального життя у місті. Після ліквідації міської і земської управ 11 березня 1919 року партійна організація міста звернулася до населення із закликом провести в найближчий час вибори до Ради. 2 квітня відбулося урочисте відкриття новообраної Ради. З 227 її депутатів було 122 комуністи[1].

На всіх великих підприємствах створювалися комуністичні осередки. Водночас Єлисаветградський більшовицький комітет партії відрядив 20 агітаторів для допомоги сільській бідноті повіту в організації Рад і партійних організацій. Велику допомогу більшовикам у масово-політичній роботі подавали комсомольці. Комуністична спілка молоді в Єлисаветграді була заснована 18 березня 1919 року[2].

Вживалися заходи для відродження підприємств міста. Щоб якнайшвидше налагодити виробництво сільськогосподарських машин для населення повіту, на завод Ельворті завозили сировину з інших підприємств, які не працювали. Відновлювалися роботи також на паперовій фабриці. Для забезпечення підприємств і населення паливом почали заготівлю дров. Відділ народного господарства виконкому Ради приступив також до організації розробок покладів бурого вугілля за 3 км від міста — в районі Злодійської балки. Працівники раднаргоспу обстежували всі приміщення, щоб найближчим часом розпочати ремонт лікарень, шкіл, мостів[3]. 1 травня комуністи станції Єлисаветград звернулися до залізничників краю із закликом взяти активну участь у відбудові транспорту[4]. Відкривалися школи, робітничі клуби тощо. Поширеною формою роботи серед трудящих стали мітинги-концерти.

Комсомольці і молодь міста провели збір продуктів для голодуючих дітей північних районів країни[5]. Успішно пройшов комсомольський хлібний тиждень. Тільки учні міста зібрали для трудящих Петрограда 120 пудів хліба. Уже в квітні єлисаветградські комсомольці вирішили направити в Червону Армію 30 проц. свого складу, 27 квітня вони проводжали на фронт 50 своїх товаришів[6].

Як тільки стало відомо про безчинства григор'євських банд в Олександрії, комуністи і комсомольці міста створили комуністичний батальйон[7]. 2 травня з наближенням григор'євців комуністичний батальйон і робітничі загони добровольців зайняли оборону на підступах до міста, поблизу станції Канатове. Та сили були нерівні — 3 травня заколотники вдерлися до Єлисаветграда. Бандити по-звірячому розправлялися з комуністами і радянським активом. 9 травня вони розстріляли 30 членів міської Ради і комуністів[8]. Під час єврейського погрому було вбито понад 3 тис. жителів[9].

11 травня на загальноміських партійних зборах прийнято рішення кинути всі сили на боротьбу проти Григор'єва. Було створено ревком, обрано військово-оперативний штаб. Наступного дня вранці загонові, що складався з робітників, комуністів і слухачів кавалерійських курсів, вдалося роззброїти один з батальйонів григор'євців[10]. 20 травня радянські війська разом з робітничими загонами вибили з Єлисавет-

---

[1] Газ. «Коммунист» (Єлисаветград), 2 квітня 1919 р.

[2] Газ. «Коммунист» (Єлисаветград), 23 березня 1919 р.

[3] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині (1917—1920 рр.), стор. 142, 143.

[4] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919). Збірник документів і матеріалів. К., 1962, стор. 589—591.

[5] Образование и деятельность комсомола Украины в годы гражданской войны. Документы и материалы. К., 1959, стор. 112.

[6] Годы борьбы, стор. 180; газ. «Комсомольское знамя», 1 травня 1962 р.

[7] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 1 травня 1919 р.

[8] Героїчний шлях боротьби і перемог. Збірник статей. З історії створення і розвитку Української РСР. К., 1950, стор. 52.

[9] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1956, оп. 1, спр. 18, арк. 16; газ. «Известия» (Одеса), 27 травня 1919 р.

[10] Газ. «Известия» (Єлисаветград). 13 травня 1919 р.

града григор'євські банди[1], але боротьба з їх недобитками, що нападали на місто, ще продовжувалася до липня 1919 року. Велику роботу в організації трудящих на боротьбу з ними проводили голова ревкому робітник М. Х. Чернишов, відповідальні працівники радянських установ — комуністи В. Т. Бондаренко, І. С. Компанієць, В. М. Спренжин та інші.

Влітку в Єлисаветграді організовуються загони для боротьби з денікінцями. Так, 15 липня 1919 року конференція профспілок і заводських комітетів оголосила мобілізованою половину робітників, що залишалися в місті[2]. Комуністичному батальйону довелось битися з різними бандами, які ще до приходу Денікіна намагалися оволодіти містом.

18 серпня 1919 року білогвардійці захопили Єлисаветград. Почалися грабежі, розправи і розстріли без суду й слідства. Багато робітників пішло до партизанських загонів, що створювалися і діяли в селах повіту.

24 січня 1920 року після 4-денних запеклих боїв війська 12-ї армії при підтримці партизанських загонів визволили Єлисаветград від денікінців[3]. Повітовий революційний комітет, який вийшов з підпілля, насамперед ліквідував відновлені білогвардійцями органи влади. На початку лютого знову почали діяти партійна і комсомольська організації міста. Становище було тяжким: зруйновані і пограбовані підприємства та установи не працювали, бракувало палива й сировини. Робітники, службовці не мали будь-яких засобів для існування. Під керівництвом партійного комітету 28 березня — 3 квітня були проведені вибори до Ради. З 102 депутатських місць 72 здобули комуністи, 6 — співчуваючі їм, 9 — безпартійні. Представникам дрібнобуржуазних партій дісталася незначна кількість голосів[4]. Вживалися заходи для налагодження економічного життя, ліквідації саботажу підприємців. У квітні розпочато націоналізацію найбільших заводів і фабрик. Зокрема, 19—23 квітня на підставі декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України націоналізовано машинобудівні заводи Ельворті, Яскульського і Шкловського[5]. До жовтня 1920 року було завершено націоналізацію всіх промислових і торговельних підприємств[6].

До розв'язання господарських і політичних завдань партійний комітет і виконком Ради залучали широкий робітничий актив. Так, 15—17 серпня 1920 року робітнича конференція обговорила питання відбудови міського господарства і прийняла рішення про поліпшення продовольчого забезпечення населення. Учасники конференції писали у телеграмі В. І. Леніну: «Робітнича безпартійна конференція м. Єлисаветграда шле братерський привіт вождю міжнародної соціалістичної революції, Голові Раднаркому РРФСР т. Леніну, який спрямовує твердою рукою боротьбу пролетаріату проти міжнародної контрреволюції»[7].

Перемоги на фронтах громадянської війни викликали небачений трудовий героїзм робітничого класу. У травні єлисаветградські робітники вийшли на перший суботник, щоб впорядкувати місто. Протягом двох останніх місяців 1920 року партійна, комсомольська і профспілкові організації провели 9 суботників і недільників, на яких працювали 3768 чоловік. Вони добували буре вугілля, налагодили роботу олієнь, підготували до пуску ряд промислових підприємств, відремонтували приміщення дитячих будинків, лазаретів тощо. Комуністи виступили ініціаторами проведення тижня пораненого червоноармійця, продовольчого тижня, тижня фронту.

Робітники Єлисаветграда брали активну участь у зміцненні Радянської влади на селі. Восени 1920 року під керівництвом парткому вони провели тиждень селя-

---

[1] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 66.
[2] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 16 липня 1919 р.
[3] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 1 лютого 1920 р.
[4] Газ. «Известия» (Миколаїв), 10 квітня 1920 р.
[5] Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні. Збірник документів і матеріалів. Березень 1917 — березень 1921 рр. К., 1957, стор. 555, 648, 656, 657.
[6] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 2 листопада 1920 р.
[7] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині (1917—1920 рр.), стор. 244.

нина, під час якого роз'яснювали селянам закони Радянської влади, допомагали бідняцько-середняцьким масам боротися проти куркульства і об'єднуватися в кооперативи. Для обслуговування сільськогосподарських колективів і бідняцьких господарств інвентарем повітовий земельний відділ навесні 1920 року відкрив у місті прокатну станцію[1].

Водночас партійні і радянські органи міста здійснювали велику роботу щодо мобілізації трудящих на боротьбу з іноземною інтервенцією та внутрішньою контрреволюцією. Навесні 1920 року у зв'язку з нападом панської Польщі виконком Ради звернувся з відозвою поповнити лави Червоної Армії. Влітку того року багато робітників пішло на Південний фронт. Завод Ельворті, на якому було зайнято близько 500 робітників, починаючи з травня 1920 року виконував замовлення Першої Кінної армії. До кінця року він випустив 7 тис. кулеметних деталей, 1200 возів, відремонтував більше 200 автомобілів і мотоциклів[2]. 17—18 жовтня 1920 року у місті перебував агітпоїзд ВЦВКу «Жовтнева революція» на чолі з М. І. Калініним, А. В. Луначарським і М. О. Семашком. Члени агітпоїзда виступили перед бійцями, що вирушали громити врангелівців, зустрічалися з партійними і радянськими працівниками та робітниками міста. Голова ВЦВКу М. І. Калінін розповів про міжнародне і внутрішнє становище країни на засіданні ревкому, на конференції секретарів партійних осередків, фабзавкомів і профспілок.

Після вигнання інтервентів і білогвардійців з України партійні організації міста і органи Радянської влади спрямували свої зусилля на якнайшвидше подолання економічної розрухи. Становище було вкрай важким. На біржі праці в кінці 1921 року зареєстровано 5447 безробітних[3]. Рятуючись від голоду та епідемій, частина робітників пішла в села. Населення Єлисаветграда протягом 1920—1923 рр. зменшилося з 77,1 до 50,2 тис. чоловік[4]. На початку 1921 року в місті лише частково працювали три машинобудівні підприємства. Вони виготовляли сільськогосподарські машини і знаряддя. Відновила роботу також частина млинів, олійні тощо. Але більшість підприємств ще не працювала зовсім або працювала з перебоями. Точилася гостра класова боротьба з ворогами Радянської влади, що намагалися зірвати налагодження господарства.

Боротьбу трудящих з розрухою очолили більшовики. На початку 1921 року у 32 партійних осередках міста налічувалося понад 400 комуністів[5]. В одному із звернень Єлисаветградського повітового комітету КП(б)У до трудящих говорилося: «Три вороги було у нас: Колчак, Денікін і Юденич. Три вороги залишилось: голод, холод і тиф. Тих переміг червоний багнет, цих переможе червона праця»[6]. На заклик «Комуністи, на заводи і транспорт!» на підприємства пішла значна кількість міського партактиву[7].

Вже на кінець 1921 року в місті діяло 16 підприємств. Серед них — 5 металообробних заводів, швейна, взуттєва, тютюнова фабрики, млини, електростанція, трамвай, водопровід та ін. Особливо значними були трудові досягнення робітників найбільшого в місті підприємства «Червона зірка» (колишній завод Ельворті). Червонозорівці першими серед колективів підприємств сільськогосподарського машинобудування України наприкінці 1924 року досягли, а на кінець відбудовного періоду значно перевершили довоєнний рівень продуктивності праці[8]. Водночас підвищувалась якість і знижувалася собівартість продукції заводу. В середині 1923 року на всеросійській промисловій виставці за найкращі зразки сівалок і моло-

---

[1] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 11 травня 1920 р.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1128, оп. 1, спр. 7, арк. 127.
[3] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 23 грудня 1921 р.
[4] Краткий статистический справочник Одесской губернии. Одесса, 1924, стор. 1.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 62, арк. 1—3, 52, 53; спр. 283, арк. 30—48, 150.
[6] Журн. «Радуга», 1968, № 3, стор. 116.
[7] Кіровоградський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 181, арк. 109.
[8] Газ. «Правда», 22 квітня 1925 р.

тарок йому вручено атестат ЦВК СРСР[1], а в липні 1925 року — Грамоту і Червоний прапор Українського Радянського уряду[2]. До 5-річчя Великого Жовтня за самовіддану працю орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено робітників Є. З. Безлатного, Д. І. Бурлаку, А. К. Карпова і В. І. Федорова[3]. У 1922—1927 рр. колектив червонозорівців очолював член ВУЦВКу, комуніст П. А. Заривайко, активний учасник громадянської війни.

Комсомольський осередок ливарного цеху заводу «Червона зірка». 1924 р.

На підприємствах Єлисаветграда діяли виробничі наради, створені наприкінці 1923 року за прикладом петроградців. До роботи в них було залучено 20 проц. робітників, які займалися зміцненням трудової дисципліни, розвитком раціоналізаторського руху тощо[4]. У 1925 році промисловість Єлисаветграда перевищила довоєнний рівень за всіма основними показниками. Річна продукція підприємств міста становила 13,4 млн. карбованців.

На той час у місті проживало близько 65,5 тис. чоловік, з них понад 30 проц. працювало у промисловості, 14 проц.— у сільському господарстві, 5 проц.— на транспорті, 9 проц.— у торгівлі, 21 проц. службовців, 17 проц. ремісників[5].

У ці важкі роки велику допомогу партійним і радянським організаціям міста подали керівні працівники ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У, урядів РРФСР та УРСР. Протягом 1921—1925 рр. тричі приїздив до Єлисаветграда голова ВУЦВКу Г.І. Петровський. 28 січня 1921 року, під час четвертого рейсу агітпоїзда ім. В. І. Леніна, він заслухав звіт повітревкому і допоміг керівникам міста розв'язати ряд невідкладних господарських завдань, а також поліпшити забезпечення трудящих продовольством, паливом тощо[6]. За три дні до того виступали з промовами в червоноармійському клубі К. Є. Ворошилов і С. М. Будьонний[7]. У березні 1922 року разом з Г. І. Петровським у місті вдруге побував М. І. Калінін, який взяв участь у робітничо-червоноармійській конференції[8].

Успіхи у відбудові народного господарства позначалися на життєвому рівні трудящих. Згідно з законом Радянського уряду від 29 жовтня (11 листопада) 1917 року було запроваджено 8-годинний робочий день. Заборонялася надурочна праця, праця дітей до 14 років. Уже навесні 1921 року на промислових підприємствах міста введено відрядну оплату, що стало важливим стимулом піднесення продуктивності праці. При значному скороченні робочого дня рівень зарплати робітників на 1926 рік досяг довоєнного[9].

Кращих працівників преміювали дефіцитними промисловими товарами. Для сімей, що дуже потерпіли під час війни і переживали гострі нестатки, було органі-

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-859, оп. 1, спр. 78, арк. 13.
[2] Там же, ф. Р-1128, оп. 1, спр. 86, арк. 83.
[3] Газ. «Коммунист» (Харків), 1 липня 1925 р.
[4] Матеріали до відчиту (XI округової партконференції Єлисаветградщини). Єлисаветград, 1927, стор. 70.
[5] Кіровоградський облдержархів, колекція копій архівних документів, оп. 1, спр. 297, арк. 8.
[6] Там же, ф. Р-1575, оп. 1, спр. 30, арк. 122—129; Миколаївський облдержархів, ф. Р-916, оп. 2, спр. 320, арк. 14.
[7] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 28 січня 1921 р.
[8] Газ. «Красный путь» (Єлисаветград), 8 березня 1922 р.
[9] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1128, спр. 86, арк. 79; спр. 173, арк. 214.

П. Д. Покаржевський — художник, професор, заслужений діяч мистецтв РРФСР. 1967 р.

зоване безплатне харчування. Зростала купівельна спроможність трудящих. На кінець 1925 року річний товарообіг закладів торгівлі досяг 12,4 млн. карбованців.

Починаючи з 1923 року робітники і службовці користувалися щорічними, не менш як двотижневими відпустками із збереженням заробітної плати.

Великі зміни сталися в галузі охорони здоров'я. Уже восени 1920 року у 16 лікувальних закладах міста працювали 48 лікарів, 52 фельдшери[1], а на кінець відбудовного періоду в 17 лікарнях і амбулаторіях 144 лікарі та фельдшери подавали трудящим безплатну медичну допомогу.

Здійснювалися перші кроки культурної революції. Для ліквідації неписьменності серед дорослого населення при активній допомозі партійної та комсомольської організацій в 1921—1922 рр. у місті створено 20 пунктів лікнепу[2]. І вже в 1924 році серед працюючих найбільших підприємств міста не було неписьменних.

Особливо піклувалася Радянська держава про дітей. Протягом 1920—1923 рр. за рішенням міськради було відкрито 14 семирічних трудових шкіл, які 1925 року відвідувало 3698 дітей. Дошкільнят ще восени 1920 року гостинно прийняли 4 дитсадки на 225 місць[3].

Серйозна увага приділялась боротьбі з дитячою безпритульністю. У 1920—1922 рр. в Єлисаветграді організовано 17 дитячих будинків, де жило і виховувалось близько 1250 дітей. На 1925 рік у дитбудинках перебувало понад 800 дітей.

На кінець відбудовного періоду при підприємствах працювали шість профшкіл на 500 учнів. Розширення мережі навчальних закладів потребувало педагогічних кадрів. Тому вже у 1920 році створено 3-річні педагогічні курси, які в наступному році були реорганізовані на педтехнікум. У 1922 році розпочав роботу вечірній індустріальний технікум, що прирівнювався до вищого технічного учбового закладу. 1925 року в технікумах навчалося 359 студентів.

З вересня 1921 року керівні кадри для підприємств і установ готувала радпартшкола. Для підготовки робітничої і селянської молоді до вступу в вузи 1923 року почав діяти робітфак. З травня 1921 року функціонувала 3-класна музична школа.

Радянська влада пробудила до культурного життя широкі маси трудящих. Для задоволення їх духовних потреб до 1926 року у місті відкрили 19 бібліотек, 2 кінотеатри, 10 робітничих клубів, при яких працювали 12 драматичних та хорових гуртків. Найбільшою популярністю у глядачів користувався самодіяльний хоровий колектив заводу «Червона зірка». Серед його учасників у 1921—1923 рр. були робітники М. С. Гришко (пізніше народний артист СРСР, соліст Київського оперного театру), П. І. Селіванов (згодом народний артист РРФСР, соліст Великого театру).

У 1920—1922 рр. згідно з рішенням повітвиконкому у місті створено історико-археологічний і природничо-історичний музеї, згодом об'єднані у краєзнавчий. У лютому 1924 року приймав перших відвідувачів музей революції імені В. І. Леніна. Тоді ж засновано музей гігієни і санітарії з відділами: анатомічним, соціальних та інфекційних хвороб[4].

Великою подією в житті міста стало відкриття в день восьмих роковин Великого Жовтня пам'ятника В. І. Леніну за проектом скульптора М. Г. Манізера. Це був один з перших на Україні бронзовий пам'ятник Іллічу.

Всі здобутки у господарському і культурному будівництві трудящі Єлисавет-

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 338, арк. 15.

[2] Отчет ЦК КП(б)У за период с декабря 1921 г. по март 1923 г. VII Всеукрпартконференции. Х., 1923, стор. 5—7.

[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 338, арк. 17.

[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-250, оп. 1, спр. 635, арк. 30.

града пов'язували з діяльністю Комуністичної партії та її вождя. Тому кращі виробничники прагнули вступити до лав ленінської партії. Тільки за ленінським призовом до партії було прийнято 222 чоловіка[1] — переважно робітників від верстата. Зросла кількість партійних осередків і членів партії у робітничих колективах. Так, на заводі «Червона зірка» на кінець відбудовного періоду комуністи становили 15 проц. робітників[2].

В січневі дні 1924 року трудящі міста разом з усіма народами СРСР, переживаючи тяжку втрату — смерть В. І. Леніна, на траурних мітингах, зборах, засіданнях клялися віддати всі сили успішному виконанню заповітів Ілліча.

Велика увага приділялася інтернаціональному вихованню трудящих. Так, у червні 1921 року на заклик Єлисаветградського парткому, з ініціативи членів профспілки шкіряників профспілкові організації міста провели день допомоги гірникам Англії[3]. Робітники і службовці відраховували одноденний заробіток на користь страйкуючих, які терпіли гостру матеріальну скруту. На початку червня 1923 року, за почином робітників заводу «Червона зірка», пролетарі міста енергійно протестували проти ноти Керзона[4]. Того ж року в зв'язку з вересневим антифашистським повстанням у Болгарії відбулися мітинги солідарності на заводах міста. Переважна більшість членів профспілок входила до добровільних товариств МОДР, «Культзмичка», «Аерохім», «Друг дітей» тощо.

У трудових зусиллях, спрямованих на ліквідацію розрухи і створення основ соціалістичної економіки, зміцнювалася братерська дружба радянських народів.

Палке схвалення всіх трудящих міста дістала промова командуючого збройними силами УРСР М. В. Фрунзе на зборах єлисаветградських комуністів, профспілкового активу та червоноармійців 24 вересня 1922 року, у якій він обгрунтував необхідність утворення СРСР[5].

Підкреслюючи велике історичне значення рішень Першого Всесоюзного з'їзду Рад, учасники безпартійної робітничо-червоноармійської конференції, що відбулася у січні 1923 року, обіцяли докласти всіх зусиль для зміцнення дружби радянських народів.

Докорінні перетворення відбулися в Єлисаветграді в ході здійснення соціалістичної індустріалізації країни. Вже на кінець 20-х років тут споруджені нові підприємства — моторемонтний завод, «Червоний Профінтерн», цегельний, олійний, два хлібозаводи, швейна і гудзикова фабрики.

Справжнім святом для трудящих Єлисаветграда було відкриття 1 травня 1930 року районної електростанції потужністю 12 тис. квт. У вересні наступного року достроково стала до ладу перша буровугільна шахта «Піонер». Було реконструйовано і значно розширено завод «Червона зірка». У 1930 році випуск машин тут досяг за сталими цінами річної продукції всіх 117 дореволюційних заводів сільськогосподарського машинобудування України, а в 1936 році перевищив рівень виробництва усіх підприємств цієї галузі царської Росії 1913 року[6]. Завод відігравав важливу роль у соціалістичній перебудові сільського господарства. У 1929 році, завдяки творчій діяльності інженерно-технічних працівників та робітників, місто стало батьківщиною першої радянської тракторної сівалки, а в 1932 році — найпотужнішої в світі зерноочисної та багатьох ін. складних сільськогосподарських машин. Наприкінці 30-х років підприємство випускало понад 10 проц. їх загальносоюзного виробництва. На цьому велетні сільськогосподарського машинобудування працювало понад 12 тис. робітників. Продукція заводу експортувалася до 8 зарубіжних країн. Зросло

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 328, арк. 63.
[2] Там же, ф. 173, оп. 1, спр. 69, арк. 2.
[3] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 9, 14, 15 червня 1921 р.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-859, оп. 1, спр. 12, арк. 1; газ. «Красный путь» (Єлисаветград), 5 червня 1923 р.
[5] Газ. «Красный путь» (Єлисаветград), 26 вересня 1922 р.
[6] ЦДАНГ СРСР, ф. 7962, оп. 1, спр. 83, арк. 38.

виробництво на заводах «Червоний Профінтерн» і «Більшовик», які спеціалізувалися на випуску обладнання для інкубаторів, запасних частин до тракторів, комбайнів тощо. У 1940 році валовий випуск продукції промислових підприємств міста становив 377 млн. карбованців[1].

У промисловості, на будівництві і транспорті було зайнято 23 тис. чоловік[2]. Партійні організації приділяли велику увагу піднесенню їх трудової активності. Ще в березні 1929 року комуністи і комсомольці заводу «Червона зірка» прийняли трудовий виклик машинобудівників харківського заводу «Серп і Молот». Між цехами, відділами, бригадами і окремими робітниками розгорталося змагання за дострокове виконання завдань першої п'ятирічки. Ливарники К. Столяренко, брати Тимофій і Устим Луценки, інструментальник Г. Левашников, слюсар П. Гаркуша та багато інших стали першими ударниками в місті. Вони систематично перевиконували виробничі завдання у 1,2—1,5 раза. Розгортання соціалістичного змагання забезпечувало успішне виконання виробничих планів. Так, наприклад, заводи «Червона зірка» і «Червоний Профінтерн» завершили перший п'ятирічний план за 3 роки, обсяг їх виробництва збільшився майже вдвічі[3].

У 1935 році першими послідовниками донецького гірника О. Г. Стаханова стали червонозорівці — формувальник К. К. Столяренко, пресувальник В. О. Кирилов, столяр І. С. Давиденко, токар С. О. Лук'янченко, гірник із шахти «Піонер» І. Іщенко. Кожен з них виконував виробничі завдання на 300—400 проц., а комуніст К. Столяренко напередодні 19-річчя Великого Жовтня досяг рекордної продуктивності праці — змінну норму виробив на 935 проц. Уже на початку другої п'ятирічки К. Столяренко мав на своєму рахунку більше 150 раціоналізаторських пропозицій, які давали заводові понад 50 тис. крб. річної економії[4]. Його бригада, що носила ім'я Наркома важкої промисловості С. Орджонікідзе, завжди вела перед у соціалістичному змаганні.

Питання про розгортання стахановського руху на окремих підприємствах і в цехах з 1935 року не сходило з порядку денного засідань бюро міськкому КП(б)У, пленумів, партактиву міської партійної організації. Воно стало головним і в роботі профспілок, в яких об'єднувалися всі робітники і службовці міста. У другій половині 30-х років тисячі робітників Кіровограда активно включилися в рух за оволодіння новою технікою і технічне переозброєння народного господарства. Всі промислові підприємства успішно справлялися з п'ятирічними планами і річними виробничими програмами. В 1939 році на честь XVIII з'їзду ВКП(б) 16 підприємств виконали завдання на 135 проц., а завод «Червона зірка» — на 154 проц.[5]. Протягом двох передвоєнних років (1939—1940 рр.) у всесоюзному змаганні машинобудівників червонозорівці завойовували перехідний Червоний прапор Наркомату середнього машинобудування. У 1940 році підприємство було учасником ВСГВ. Імена 78 працівників заводу занесені до Почесної книги Виставки. Завдяки великій організаторській і політмасовій роботі комуністів у 1939—1940 рр. по-стахановському працювали 94 проц. робітників заводу «Більшовик».[6]

Технічна реконструкція промисловості вимагала піднесення культурно-технічного рівня робітників. Ця проблема розв'язувалася двома шляхами: через школи ФЗУ і організацію технічного навчання працюючих. Протягом 1922—1940 рр. кваліфікованих фабрично-заводських робітників готувала школа ФЗУ заводу «Червона зірка». У 1930—1935 рр. школи такого типу працювали при міжрайонній спілці промислових артілей та при міських автотранспортних організаціях, які готували

---

[1] Газ. «Кіровоградська правда», 12 лютого 1941 р.

[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 1, спр. 1131, арк. 11.

[3] Там же, ф. 173, оп. 1, спр. 706, арк. 188; «Український історичний журнал», 1968, № 5, стор. 113.

[4] Газ. «Чорноморська комуна» (Одеса), 1 травня 1934 р.

[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 1, спр. 612, арк. 41.

[6] Там же, спр. 463, арк. 87.

шоферів і механіків. За період існування червонозорівської школи ФЗУ звідси вийшло понад 4 тис. кваліфікованих робітників. Протягом 1935—1941 рр. основна маса фабрично-заводських працівників навчалася безпосередньо на виробництві на численних курсах техмінімуму і підвищення кваліфікації.

Важливе значення для планомірного забезпечення промислових підприємств кваліфікованою робочою силою мав Указ Президії Верховної Ради СРСР від 2 жовтня 1940 року «Про державні трудові резерви СРСР». У листопаді 1940 року на базі червонозорівської школи ФЗУ створено школу ФЗН, яка за півроку підготувала з числа міської і сільської молоді понад 700 робітників масових професій — слюсарів, ковалів, формувальників, ливарників, теслярів, електрозварювальників і електромонтерів[1].

Розмах соціалістичного змагання, оновлення техніки і зростання культурно-технічного рівня робітників сприяли неухильному підвищенню продуктивності праці. На заводі «Червоний Профінтерн» за 1934—1938 рр. вона зросла майже в три рази. Перевиконання норм виробітку у 2—4 рази стало тут масовим явищем. Влітку 1939 року з ініціативи комсомольців цеху № 2 заводу «Червона зірка» на підприємствах міста почав ширитися рух багатоверстатників, що зародився за почином комуністів — робітників Харківського верстатобудівного заводу. Уже в першому кварталі наступного року цей почин підхопили 500 кращих робітників Кіровограда[2]. Вони, як правило, перевиконували норми виробітку більше як удвічі, а окремі з них щоденно давали по 3—4 норми.

Партійні організації промислових підприємств приділяли велику увагу розвиткові творчої думки робітників, новаторському рухові. Вагомий внесок у раціоналізаторську справу вніс технік М. Б. Попов — автор вітчизняних зчищалок, дисків і валиків до тракторних сівалок. Запропонований ним спосіб цементування металу знайшов застосування на багатьох машинобудівних заводах нашої країни.

В умовах соціалістичного ладу в місті виросли справжні організатори виробництва. Серед них був деревообробник заводу «Червона зірка», комуніст М. І. Бондаренко, згодом партійний і державний діяч, член Політбюро ЦК КП(б)У. У 1931 році Всеукраїнський з'їзд Рад обрав токаря — орденоносця заводу «Червона зірка» І. К. Іщенка членом ВУЦВКу. Школу робітничого гарту пройшли тодішній секретар Кіровоградського міськкому партії О. С. Гупалов, голова міськради М. Т. Степанов, технік заводу «Червона зірка» В. С. Грищенко, яку в 1938 році трудящі міста обрали депутатом Верховної Ради УРСР, а партійна організація області делегувала на XVIII з'їзд ВКП(б). На широкий актив у своїй діяльності спиралася міська Рада депутатів трудящих. У її 12 секціях працювало до 300 чол.[3]. Серед депутатів міської Ради більше половини становили робітники. Тільки в 1940 році партійні і профспілкові організації міста висунули на відповідальні посади 1229 кращих людей праці, третину яких становили жінки.

В авангарді економічного і культурного будівництва йшли комуністи і комсомольці. На початку 1941 року в місті діяли 148 первинних партійних організацій, в яких налічувалося близько 3300 комуністів[4]. Комсомольська організація об'єднувала до 10 тис. юнаків і дівчат[5]. Комуністи і комсомольці спрямовували діяльність численних громадських організацій і товариств.

Виконуючи ленінську настанову про необхідність зміцнення союзу з селянством, робітничі колективи міста подавали велику допомогу селу. В період масової колективізації, тільки протягом 1929 року в 115 підшефних селах округу побували 366 робітничих бригад, в яких взяли участь 1856 чоловік[6]. Після рішення листопа-

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 1, спр. 627, арк. 115.
[2] Газ. «Кіровоградська правда», 1 березня 1940 р.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-242, оп. 1, спр. 1667, арк. 368.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 1, спр. 1091, арк. 4.
[5] Там же, спр. 611, арк. 30.
[6] Газ. «Червоний шлях» (Єлисаветград), 7 січня 1930 р.

дового (1929 р.) Пленуму ЦК ВКП(б) послати на село 25 тис. робітників до Єлисаветградської окрпрофради надійшло 327 заяв. Більше двох третин двадцятип'ятитисячників становили комуністи і комсомольці[1]. Очоливши колгоспи, посланці робітничих колективів міста І. В. Нижник, І. М. Дем'яненко, Б. А. Будзинський, М. І. Компанієць, І. Кривошея та багато інших стали справжніми організаторами трудового селянства в боротьбі за суцільну колективізацію. Робітники міста подавали сільським комуністам велику допомогу і в організаційно-господарському зміцненні колгоспів.

Дружні зв'язки підтримували трудящі міста з пролетарями багатьох зарубіжних країн. Колектив заводу «Червона зірка» одним з перших у країні виступив ініціатором міжнародного революційного змагання, надіславши свої пропозиції пролетарям заводу сільгоспмашин в Мангеймі (Німеччина). Червонозорівці взяли зобов'язання виконати п'ятирічку за три роки, ліквідувати неписьменність і піднести рівень культурно-технічних знань працівників підприємства, допомогти двом підшефним селам у здійсненні колективізації. Робітникам мангеймського заводу вони пропонували: проводити систематичну антивоєнну агітацію, саботувати виготовлення військового спорядження, не допускати звільнення з роботи робітників-революціонерів[2]. У вересні 1931 року на заводах і фабриках міста відбулися мітинги протесту проти судової розправи над неграми США. На знак солідарності з героїчною боротьбою іспанського народу проти фашистських заколотників трудящі міста за прикладом робітниць Московської трьохгорної мануфактури ім. Дзержинського на початку серпня 1936 року відрахували у фонд допомоги народному фронтові Іспанії від 0,5 до 1 проц. місячного заробітку[3].

На початку 40-х років у місті проживало 102 тис. чоловік — майже в 2 рази більше, ніж у 1923 році. За роки Радянської влади воно стало одним із значних міст УРСР. 27 грудня 1934 року за клопотанням трудящих місто перейменовано в Кірово на честь видатного діяча Комуністичної партії С. М. Кірова. А 10 січня 1939 року Указом Президії Верховної Ради СРСР його перетворено на обласний центр, який дістав назву Кіровограда.

З кожним роком зростав матеріальний добробут трудящих. Тільки протягом другої п'ятирічки фонд заробітної плати робітників і службовців збільшився у 6 разів.

Місто прикрасилося парками, скверами, спортивними спорудами. Зводилися житлові будинки, школи, клуби. Виросли робітничі райони Нова Балашівка і Червонозорівка. На розі вулиць Леніна і Карла Маркса було створено площу, на якій у 1936 році встановлено пам'ятник С. М. Кірову (автор — М. Г. Манізер).

Тільки протягом 1934—1939 рр. витрати на охорону здоров'я трудящих зросли у 8,6 раза і досягли 8 млн. крб. Кіровоградців обслуговували 145 лікарів і 305 чоловік середнього медперсоналу[4]. Якщо до революції лише на одному підприємстві міста був фельдшерський пункт, то в 1939 році при всіх заводах і фабриках діяли лікарські або фельдшерські пункти, а при «Червоній зірці» з 1934 року — поліклініка і з 1936 року — водолікарня. 1940 року у місті працювало 36 лікарень, амбулаторій і медичних пунктів, 12 аптек[5]. В лікарнях налічувалося понад 830 ліжок. Тисячі кіровоградців мали змогу лікуватися і відпочивати у санаторіях і будинках відпочинку. Школярів оздоровляли в піонерських таборах. Дошкільнята виховувались у 19 дитячих садках і 14 яслах.

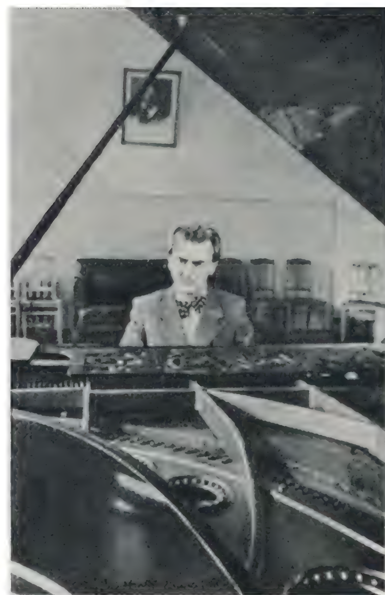
Докорінні зміни сталися в галузі народної освіти. У першій п'ятирічці в місті було здійснено обов'язкове початкове навчання, а на початку другої — завершено перехід до загального семирічного. Розширювалася мережа середніх шкіл. Якщо в 1913 році асигнування на народну освіту ледве сягали 96 тис. крб., то в 1940 році

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 569, арк. 5.
[2] Газ. «Сівалка» (багатотиражна газета заводу «Червона зірка»), 6 листопада 1929 р.
[3] Газ. «Кіровоградська правда», 5, 6 серпня 1936 р.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 1, спр. 612, арк. 56—58.
[5] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-242, оп. 1, спр. 1667, арк. 381.

вони становили 21 млн. 250 тис. крб.[1]. 1940—41 навчального року у 32 загальноосвітніх школах 600 учителів навчали до 15 тис. дітей[2]. Завдяки зусиллям партійних організацій, комсомолу, профспілок, органів народної освіти була повністю ліквідована неписьменність. Близько 10 тис. юнаків і дівчат напередодні війни здобували середню спеціальну і вищу освіту в 9 технікумах і педагогічному інституті, відкритому 1930 року. В них працювало понад 300 викладачів.

Велику освітню роботу серед широких мас трудящих проводили музеї. 1940 року у музеї революції організовано відділ життя і революційної діяльності С. М. Кірова, ім'я якого носить місто. Якщо в 1937 році цей музей відвідали 7 тис. чоловік, то в 1940 році — у 5 разів більше[3].

Г. Г. Нейгауз — радянський піаніст і педагог, професор Московської консерваторії. 1951 р.

Значне місце серед мистецьких колективів посів театр російської драми ім. С. М. Кірова, відкритий у 1939 році за рішенням уряду Радянської України. У його трупі грали кваліфіковані майстри сцени, які раніше працювали у Москві. Першою виставою кіровців була драма В. Вишневського «Оптимістична трагедія». Два пересувні театри — Український драматичний і ляльковий — обслуговували трудящих області. Кіровоградський український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка, створений у 1926 році на базі самодіяльного драматичного гуртка при заводі «Червона зірка», уже в перший рік свого існування дав 196 вистав у 45 населених пунктах[4]. У місті працювали обласна філармонія, заснована у 1939 році, два кінотеатри, 6 клубів, 58 червоних кутків, які розгорнули велику роботу серед робітничих колективів.

Великою популярністю у кіровоградців користувався балетний колектив художньої самодіяльності, організований у 1935 році при клубі ім. Жовтня. Протягом 1939—1940 рр. він виїжджав з творчими звітами до Москви, Херсона та ін. міст країни.

До послуг трудящих міста уже в 1937 році було понад 50 бібліотек. Найбільша з них — ім. Н. К. Крупської з книжковим фондом близько 80 тис. примірників, при якій функціонувало 73 книжкові пересувки. Цей заклад став базою для створення в 1939 році обласної бібліотеки.

Місто відвідували відомі мистецькі колективи, видатні письменники і актори. Так, наприклад, у квітні 1929 року тут побувала група українських радянських письменників у складі В. Сосюри, Л. Первомайського, С. Голованівського, І. Микитенка. Вони виступали у театрі заводу «Червона зірка», перед працівниками освіти, комсомольським активом, студентами педтехнікуму та учнями трудшколи № 4, зустрічалися з робітниками «Червоного Профінтерну»[5].

Громадські організації і добровільні товариства проводили серед молоді значну оборонну і фізкультурну роботу. 1939 року в місті було проведено 177 воєнізованих походів, у яких взяли участь 23 724 чоловіка[6]. За обсягом і результативністю масових заходів Кіровоградський міський комітет у справах фізкультури і спорту того року зайняв перше місце в країні.

Виховані Комуністичною партією в дусі беззавітної відданості соціалістичній Вітчизні, трудящі міста в роки Великої Вітчизняної війни одностайно піднялися на захист завоювань Великого Жовтня. 22—23 червня 1941 року на підприємствах і в ус-

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1748, оп. 1, спр. 558, арк. 3.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 1, спр. 612, арк. 35.
[3] Газ. «Кіровоградська правда», 11 березня 1941 р.
[4] Український драматичний театр. Нариси історії в 2 томах, т. 2. К., 1959, стор. 273.
[5] Газ. «Єлисаветградський пролетар», 23 квітня 1929 р.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-242, оп. 1, спр. 1667, арк. 389.

О. Ф. Фойницький — художник, заслужений діяч мистецтв Молдавської РСР. Автопортрет, 1953 р.

тановах, у навчальних закладах міста відбулися мітинги. Понад 19 тис. їх учасників дали клятву віддати всі сили справі розгрому ненависного фашизму[1]. З перших днів війни переважна більшість промислових підприємств Кіровограда перейшла на випуск продукції для фронту. За почином ливарника заводу «Червона зірка» комуніста К. К. Столяренка кожен робітник на виробництві обслуговував 2—4 верстати.

Тисячі кіровоградців йшли добровольцями до Червоної Армії, вступали до народного ополчення і винищувальних загонів. Так, робітник заводу «Червона зірка» М. Й. Баланчук у перший день війни у заяві до міськвійськкомату писав: «Я був партизаном у 1918 році, громив німецьких загарбників. Тепер, коли фашизм знову хоче відняти від нас кров'ю здобуті завоювання революції, я добровільно піду в ряди доблесної Червоної Армії і буду беззавітно боротися за нашу Батьківщину». «Я пам'ятаю варварські знущання німецьких окупантів у 1918 році над українським народом,— писав до Кіровоградського міського військкомату угорець комуніст Д. І. Папай.— У відповідь на заклик партії та уряду я прошу зарахувати мене і мого сина добровольцями в Діючу армію». Батько і син загинули як герої в Сталінграді.

На початку серпня 1941 року, коли німецько-фашистські війська, прорвавши оборону 6-ї і 12-ї армій Південно-Західного фронту, навально просувалися в напрямку Кіровограда, перед партійними і радянськими органами постало завдання терміново організувати оборону міста, завершити евакуацію цінного устаткування промислових підприємств. Гарнізон міста в той час складався лише з 79-го Ізмаїльського прикордонного загону, яким командував підполковник С. Г. Грачов, депутат Верховної Ради Киргизької РСР. До загону приєдналися добровольці-ополченці Кіровограда і кілька окремих розрізнених військових груп, яким вдалося вийти з ворожого оточення. На заклик міськкому партії робітники і службовці під бомбами ворожих літаків допомагали прикордонникам у будівництві оборонних споруд на підступах до міста.

4 серпня під Кіровоградом точився жорстокий бій. Під прикриттям кулеметного вогню прикордонники кілька разів кидалися в багнетну атаку. Кожен з них бився за десятьох. Незважаючи на кількісні переваги в живій силі і техніці, противник зазнав під Кіровоградом значних втрат[2]. Героїчно обороняли місто в повітрі бійці 4-го авіаційного корпусу, яким командував полковник В. О. Судець (згодом маршал авіації, Герой Радянського Союзу). Особливо відзначилися льотчики 296-го винищувального полку.

Два роки і п'ять місяців — з 5 серпня 1941 року — перебував Кіровоград під німецько-фашистським ярмом. Вже з перших днів окупації гітлерівські головорізи почали масове винищування радянських людей. Вбивства мирних громадян провадилися під різними приводами: за належність до радянсько-партійного активу, за зв'язок з партизанами, часто без будь-яких мотивів. Органи гестапо хапали людей просто на вулицях і сотнями щодня кидали в тюрми, де піддавали тортурам і катуванням, а потім без суду і слідства розстрілювали. Не було меж сваволі гітлерівців у таборі для військовополонених радянських бійців. По кілька днів їм не давали ні пити, ні їсти, спати вони змушені були на сирій землі, під дощем, в холоді. Щодня в таборі помирало до 300 чоловік.

Окупанти розкрадали цінне устаткування, верстати промислових підприємств. Тільки з «Червоної зірки» вивезено до Німеччини близько 200 одиниць заводського

[1] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 38, 39.

[2] Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны 1941—1945 гг. Сборник документов. М., 1968, стор. 16, 17.

устаткування, знищено або розкрадено всю технічну документацію на сільськогосподарські машини, що вироблялися до війни. Гітлерівці намагалися пристосувати машинобудівні заводи для ремонту військової техніки. На «Червону зірку» під загрозою розстрілу вони зігнали до 700 робітників. Фашисти ввели на підприємстві паличну дисципліну: за найменші дрібниці робітників били і штрафували. Проте трудящі всіляко саботували заходи окупаційних властей по налагодженню роботи заводу, псували машини.

П. І. Лахман — керівник підпільно-диверсійної комсомольської групи, яка діяла в Кіровограді.

О. З Бур'янова — активна учасниця Кіровоградського підпілля.

Незважаючи на жорстокий терор, у місті уже в кінці серпня 1941 року під керівництвом комуністів створюються підпільні групи[1]. Патріоти здійснили ряд вдалих диверсій на військовому аеродромі та в с. Федорівці. У 1942 році підпільні диверсійні групи діяли майже на всіх підприємствах, в установах, навіть у гебітскомісаріаті. У лютому наступного року на базі цих груп створено підпільно-диверсійну організацію ім. Ворошилова, яка діяла в тісному контакті з партизанськими загонами Кіровоградщини, тримала зв'язок з секретарем обкому КП(б)У М. М. Скирдою, а також з підпільними організаціями Київської та Миколаївської областей[2].

Завдяки великій організаторській і масово-політичній роботі комуністів відбувався процес консолідації підпілля. Підпільно-диверсійна організація ім. К. Є. Ворошилова охоплювала своїм впливом не тільки Кіровоград, але й близько 50 сіл та залізничних станцій Кіровоградської області.

Патріоти завдали відчутних ударів військовим гарнізонам і комунікаціям ворога. 13 жовтня 1943 року члени підпільної молодіжної організації комсомольці В. П. Рибалкін, І. І. Волощенко, Ю. О. Голуб та інші вчинили напад на штаб однієї з військових частин окупантів.

Вони знищили її командира, п'ять офіцерів, десятки солдатів, захопили і відправили багато зброї і боєприпасів партизанам у Знам'янський ліс. Операція була проведена з допомогою німецького патріота і антифашиста унтер-офіцера О. Сімона, який брав активну участь у партизанській боротьбі на Кіровоградщині[3]. Нині комуніст О. Сімон проживає в НДР.

На кінець 1943 року в Кіровоградській підпільно-диверсійній організації налічувалося понад 700 патріотів. Крім того, комуністам і комсомольцям-підпільникам допомагали тисячі жителів міста. А всього в період окупації у місті діяли 6 диверсійних загонів і 16 груп[4]. Очолювали їх Ф. С. Волощенко, М. І. Медведєв, І. І. Полінцов, П. І. Лахман, В. І. Конарєв, В. В. Федоров, В. П. Рибалкін та інші патріоти. Підпільники провели 682 великі диверсії, знищивши понад 1660 ворожих солдатів і офіцерів. Вони збирали також розвідувальні дані для Червоної Армії. Серед населення підпільники розповсюдили понад 17 500 примірників листівок і відозв, визволили тисячі юнаків і дівчат, яких фашисти силою гнали на каторжні роботи в Німеччину. При виконанні бойових завдань смертю хоробрих полягли 103 партизани та підпільники[5], серед них П. І. Лахман, І. Й. Гончаренко, О. З. Бур'янова, Ю. О. Голуб, В. І. Конарєв, С. С. Ліновиченко, Г. Х. Мамалига, Т. Жабо.

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 58, арк. 114.
[2] Там же, арк. 114—124; спр. 60, арк. 1.
[3] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 140.
[4] АІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 9, спр. 22, арк. 79.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 58 арк. 116—123.

Герой Радянського Союзу Г. О. Куроп'ятников.

Нещадно громили ворога на фронтах Вітчизняної війни тисячі кіровоградців. Сімнадцять з них — А. А. Антонов, В. М. Галушкін, Ф. І. Говоров, В. Т. Головченко, Г. М. Гончар, В. Є. Колісниченко, В. І. Кравченко, Г. О. Куроп'ятников, М. Ю. Литвинов, П. Ф. Луньов, В. А. Мацієвич, Г. Н. Перекрестов, О. В. Повірений, Г. О. Таран, І. І. Фісанович, С. Г. Цупренко, І. М. Шепетов — удостоєні звання Героя Радянського Союзу. У їх подвигах — яскравий вияв радянського патріотизму, величі нової людини, вихованої партією комуністів, соціалістичним укладом радянського життя. Самовіддано бився з фашистськими загарбниками у складі стрілецького полку 2-го Українського фронту токар заводу «Червона зірка», гвардії рядовий А. А. Антонов. У березні 1944 року при форсуванні Південного Бугу він першим переправився на правий берег і кулеметним вогнем став прикривати переправу інших підрозділів. А через 10 днів повторив героїчний вчинок при форсуванні Дністра, зберігши життя багатьом радянським воїнам. У квітні 1944 року він поліг у бою на полях братньої Молдавії.

Кадровий робітник, старшина Г. О. Куроп'ятников за неймовірно важких умов у березні 1943 року, виявляючи чудеса відваги, відбивав атаки ворожої авіації на морський транспорт з бойовим вантажем під Новоросійськом.

Командиром корпусу, а згодом дивізії став у роки Великої Вітчизняної війни один з перших комсомольців міста, курсант Єлисаветградської кавалерійської школи Г. Н. Перекрестов. Він брав участь у боях з гітлерівцями під Новоросійськом, у визволенні Прибалтики, в розгромі Квантунської армії. У вересні 1945 року за вміле керівництво бойовими операціями, мужність і відвагу, проявлені в боях з японськими імперіалістами, Г. Н. Перекрестову присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Мужньо билися з ворогом на кордоні Радянської Батьківщини секретар міськкому партії комісар 263-го кулеметно-артилерійського батальйону Кінгісепського укріпленого району О. С. Гупалов, а також комсомолка, військовий фельдшер 79-го прикордонного загону Т. П. Аксьонкіна, нагороджена орденом Червоного Прапора, та багато інших.

На світанку 5 січня 1944 року війська 2-го Українського фронту почали битву за визволення Кіровограда. Радянське командування передбачало оточити і знищити угруповання противника шляхом обходу його з півночі військами 5-ї гвардійської армії, якою командував генерал-лейтенант О. С. Жадов, а з півдня — 7-ю гвардійською армією під командуванням генерал-полковника М. С. Шумилова та 5-ю гвардійською танковою армією генерал-полковника П. О. Ротмістрова. Намагаючись утримати місто, фашисти перетворили його в міцний вузол оборони. Підступи до міста і найважливіші об'єкти в центрі його було заміновано. 5—7 січня 1944 року радянські війська оточили в районі Кіровограда 5 ворожих дивізій[1], завдавши їм великих втрат. Вранці 8 січня кіровоградці зустрічали своїх визволителів.

23 з'єднанням і частинам 2-го Українського фронту за особливу мужність і відвагу при визволенні міста було присвоєно найменування кіровоградських[2]. У боях за місто брали участь воїни понад 30 національностей нашої Вітчизни. Тисячі з них проявили зразки високої відваги і були нагороджені орденами і медалями, а росіян В. І. Акімова, М. І. Глотова, І. І. Зибіна, І. А. Машкова, І. Г. Шабанова, К. Д. Шатила, українця Г. І. Пенежка, білоруса М. П. Котловця, татар

---

[1] И. А. Самчук. Тринадцатая гвардейская. М., 1971, стор. 225.
[2] Архів МО СРСР, ф. 240, оп. 2779, спр. 1053, арк. 24; ф. 332, оп. 4988, спр. 6, арк. 49.

З. Ш. Шаймарданова, Б. Г. Габдрахманова удостоєво високого звання Героя Радянського Союзу. В боях за місто також відзначились уродженці Кіровограда О. В. Повірений, П. Х. Гордієнко, М. Д. Степанов. Трудящі міста золотими літерами викарбували на граніті імена воїнів-героїв, що полягли в боях за нього.

Відступаючи під ударами Червоної Армії, гітлерівські окупанти завдали місту збитків загальною сумою понад 602 млн. крб.[1]. Майже цілком були знищені всі промислові підприємства, хлібозаводи, комбінати, електростанції, водогін, а також школи, педінститут, технікуми, лікарні, дитячі заклади, кінотеатри, клуби, бібліотеки, повністю зруйновані і пошкоджені 1300 житлових будинків, або майже третина житлового фонду, спалені і пограбовані колекції та фонди 3 музеїв, обласного державного архіву[2].

8 січня 1944 року на багатолюдному мітингу трудящі міста дали клятву Комуністичній партії відродити Кіровоград і примножити його трудову славу. 5 березня на зборах партійного активу обговорювалися завдання міської партійної організації у відновленні промисловості і комунального господарства[3]. А 10 березня на першому засіданні виконкому міської Ради прийнято рішення про відбудову міського комунального господарства, жител для трудящих.

На кінець року в місті відновлено 70 первинних партійних організацій, в яких налічувалося 1093 комуністи. Швидко зростала комсомольська організація. У грудні 1944 року вона об'єднувала 1793 чоловіка. 1200 юнаків і дівчат вступили до лав ВЛКСМ протягом 1944 року[4]. Особливу увагу приділяли партійні та громадські організації відродженню машинобудівних заводів, транспорту. Лише на відбудові залізничної станції у перший після визволення міста рік молодь відпрацювала на недільниках 4500 людино-днів. У 16 недільниках на заводі «Червона зірка» взяли участь понад 2000 юнаків і дівчат. 121 комсомольсько-молодіжний колектив змагався за право називатися фронтовою бригадою[5]. В кінці 1944 року вже діяло 34 підприємства, які випускали продукції майже на 11 млн. крб. і виконали план на 104 проценти[6]. В 1944—1945 рр. господарства районів, що найбільше потерпіли від війни, одержали від заводу «Червона зірка» 1683 сівалки[7]. У першій половині березня дала струм електростанція, населення одержало воду. До кінця 1944 року в місті відбудовано 18 тис. кв. метрів житлової площі[8].

Значну допомогу місту подали трудящі союзних республік. Уже в лютому 1944 року завезено із східних районів РРФСР 20 тис. кубометрів будівельних матеріалів для відбудови жител, медичних та культурно-освітніх закладів[9].

Відновили роботу три лікарні і 6 бібліотек. 1944/45 навчальний рік розпочався у 26 школах. Почали працювати педагогічний і вчительський інститути, 5 технікумів, музична школа, 2 театри, 2 кінотеатри тощо. На кінець року в інститутах міста навчалося 688 студентів, у технікумах — 1589 учнів[10].

Меморіальний пам'ятний знак на честь визволення Кіровограда від фашистських окупантів. 1969 р.

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-242, оп. 2, спр. 1, арк. 1—12.
[2] Газ. «Кіровоградська правда», 8 січня 1964 р.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 4, оп. 4, спр. 5, арк. 4.
[4] Там же, спр. 1, арк. 42, 69.
[5] Газ. «Кіровоградська правда», 2 лютого 1945 року.
[6] Кіровоградський облпартархів, ф. 4, оп. 4, спр. 1, арк. 87.
[7] Там же, оп. 5, спр. 318, арк. 114.
[8] Там же, ф. 4, оп. 4, спр. 5, арк. 1.
[9] Там же, спр. 1, арк. 69.
[10] Там же, арк. 69.

Герой Радянського Союзу генерал-полковник О. С. Жадов, почесний громадянин Кіровограда.

Велике піклування про дітей-сиріт виявила організована при виконкомі міської Ради комісія для боротьби з безпритульністю, а також опікунська рада, з допомогою яких громадяни міста усиновили і удочерили сотні сиріт. У 1944—1945 рр. було відкрито 5 дитячих будинків. У складних умовах трудящі Кіровограда допомагали колгоспам і радгоспам області на жнивах та інших сільськогосподарських роботах. Майже всі робітничі колективи постійно шефствували над колгоспами. Водночас працівники підприємств і організацій шефствували над військовими частинами і госпіталями, відправляли кошти на виробництво бойової техніки. За почином комсомольців заводу «Червона зірка» на Кіровоградщині було зібрано 50 млн. крб. для спорудження танкової колони «Кіровоградський комсомолець». Молодь збирала також кошти на ескадрилью літаків «Допризовник Кіровоградщини».

Успішно пройшла в Кіровограді передплата третьої державної позики. Тільки на честь 26-річчя Червоної Армії воїни частин, які носили найменування кіровоградських, отримали від населення міста 2145 комплектних та індивідуальних подарунків. У грудні 1944 року партійні, комсомольські і профспілкові організації провели в місті декаду допомоги сім'ям військовослужбовців та інвалідів війни. В ній взяли участь 12 594 чоловіка. До фонду допомоги сім'ям фронтовиків трудящі міста внесли понад 43 тис. карбованців.

Швидкими темпами пішла відбудова міста після закінчення Великої Вітчизняної війни. Значні кошти на відновлення промислових підприємств виділяла держава. Неоціненну допомогу кіровоградцям, як і всім трудящим країни, подали трудівники Російської Федерації та ін. братніх республік. Тільки на відродження «Червоної зірки» понад 20 заводів країни надсилали будівельні матеріали та устаткування[1].

На кінець 1948 року промислові підприємства Кіровограда були повністю відбудовані. Якщо в 1947 році вони випустили продукції на суму 53 508,5 тис. крб., то в наступному році — на 87 479 тис. крб.[2]. Того року колектив заводу «Червона зірка» посів перше місце у всесоюзному змаганні підприємств сільськогосподарського машинобудування. На початку 1949 року в місті налічувалося понад 4 тис. стахановців і близько 1,3 тис. ударників[3]. Високої професійної майстерності досягли кадрові робітники—комуністи О. А. Гасаненко, У. І. Луценко, К. К. Столяренко, Ф. Г. Швець та інші. Вони охоче передавали свій досвід робітничій молоді. Кіровоградці успішно завершили четверту п'ятирічку. 28 підприємств достроково виконали свої виробничі завдання. Валовий випуск промислової продукції перевищив рівень 1940 року на 194 проц., а на «Червоній зірці» виробництво товарної продукції зросло в 3,3 раза[4].

Велика робота проводилася по благоустрою міста: розгалужувалась водопровідна мережа, успішно здійснювалися електрифікація та радіофікація околиць. Тільки за 1948—1950 рр. капітально відремонтовано 716 тис. кв. метрів житлової площі, 9 тис. кв. метрів зруйнованих вулиць і тротуарів. Під час суботників і недільників у місті посаджено 329 тис. дерев, 81 600 кущів. З ініціативи робітників, інженерно-технічних працівників заводів «Червона зірка», «Червоний Профінтерн» і «Цукробурякотресту» в центрі Кіровограда методом народної будови закладено парк культури і відпочинку ім. В. І. Леніна. Трудящі міста відновили зруйновані окупантами пам'ятники В. І. Леніну і С. М. Кірову.

---

[1] Газ. «Сільські вісті», 8 січня 1969 р.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 4, оп. 5, спр. 318, арк. 114.
[3] Там же, арк. 24.
[4] Там же, оп. 9, спр. 17, арк. 111.

Якщо в 1946 році по місту курсував один автобус, то наприкінці 1950 року — 16 автобусів і 13 легкових таксомоторів. Швидкими темпами відновлювались медичні заклади: уже 1950 року було 50 лікарень на 2140 місць. При підприємствах і установах діяли 7 лікарських і 15 фельдшерських пунктів. На початку 1950/51 навчального року у 12 середніх, 13 семирічних і початкових школах навчалося 14 649 дітей, у 2 вечірніх — 623 чоловіка, було зайнято понад 600 вчителів.

Своє дозвілля трудящі проводили у 120 культурно-освітніх закладах, в т. ч. 13 клубах, 33 червоних кутках, 67 бібліотеках з книжковим фондом 445,5 тис. примірників, 2 кінотеатрах, 2 драматичних театрах тощо[1].

Протягом 50-х років у місті зводяться нові підприємства—заводи: залізобетонних виробів, «Металіст», для обробки гібридного насіння кукурудзи, швейна фабрика[2]. Розгорталося технічне переозброєння діючих фабрик і заводів. Так, на «Червоній зірці» у 1955 році введено в експлуатацію ливарний цех ковкого чавуну на 7 тис. тонн литва за рік[3], освоєно випуск нових сівалок (СЛН-6, СОК-7). На цегельних заводах № 1, № 2 стали до ладу пресформувальні цехи, на м'ясокомбінаті — холодильник. Моторемонтний завод «15 років Жовтня» (нині завод тракторних гідроагрегатів) було оснащено новими автоматичними та напівавтоматичними верстатами[4]. Одним з найбільших підприємств харчової промисловості України став Кіровоградський олійжиркомбінат. Було закінчено також будівництво нового цеху взуттєвої фабрики, розрахованого на виготовлення 500 тис. пар взуття за рік.

Виконання народногосподарських планів супроводжувалося новим піднесенням трудової активності робітничих колективів. У рішенні XV міської партійної конференції, що відбулася 1952 року, наголошувалося на необхідності всіляко підтримувати ініціативу новаторів виробництва, широко популяризувати і впроваджувати їх методи праці, домагатися залучення до соціалістичного змагання нових загонів робітників і службовців[5]. Вже на кінець 1952 року багато підприємств міста добились високих виробничих показників. Рішенням бюро міськкому КП України та виконкому міської Ради депутатів трудящих на міську Дошку пошани було занесено 16 підприємств, у т. ч. млинзавод, пивзавод, кондитерську фабрику, завод ім. Кірова та інші. Завдання п'ятої п'ятирічки трудящі міста виконали достроково[6]. Освоївши виробництво багатьох нових видів продукції, колективи підприємств щороку збільшували її випуск на 10—15 процентів.

Велика увага приділялася використанню внутрішніх резервів, впровадженню передових методів праці та більш досконалої технології виробництва. Змагаючись з 1956 року з містами Олександрією та Уфою (Башкирська АРСР), трудящі Кіровограда одержали тільки надпланових нагромаджень на суму 4,6 млн. крб. А за рахунок впровадження у виробництво раціоналізаторських пропозицій і винаходів було заощаджено 5528 тис. карбованців.

На честь 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції колективи промислових підприємств, будов, транспорту виконали річний план на 105,2 процента. У перших рядах змагання йшли робітники заводу «Чер-

Трудящі Кіровограда — учасники суботника по відбудові електростанції. 1944 р.

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-242, оп. 4, спр. 145, арк. 59, 252, 253, 258.
[2] Газ. «Кіровоградська правда», 7 грудня 1955 р.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 4, оп. 14, спр. 87, арк. 148.
[4] В степах кіровоградських. Дніпропетровськ, 1967, стор. 58—59.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 4, оп. 9, спр. 16, арк. 46.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-6771, оп. 1, спр. 44, арк. 4.

вона зірка», що справилися з річним завданням до 10 грудня, випустивши понад план 4189 тракторних сівалок і запасних частин на суму 547 тис. крб.[1]. 3230 червонозорівців дали по дві і більше річних норми[2]. Конструктори заводу П. К. Курзов, А. І. Шокіна, А. П. Веремєєв, С. А. Манякін створили сівалку СКГК-6, устаткову пристроєм для механічного діагонального перенесення мірного дроту, що дозволило у 5 разів скоротити затрати праці на сівбі кукурудзи.

Однією з важливих форм участі робітничих колективів у громадсько-політичному житті була їх допомога колгоспному селянству. Виконуючи постанову вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС, парторганізації і робітники промислових підприємств міста брали підвищені зобов'язання по наданню допомоги селу. Шефствуючи над 11 МТС та 67 колгоспами області[3], лише в 1954 році вони виконали робіт більше як на 2 млн. 600 тис. крб. Крім того, сільські механізатори одержали від кіровоградців 6 тис. культиваторів, 36 тис. кукурудзосаджалок, багато різних запасних частин[4]. Того ж року міська партійна організація направила на постійну роботу в райони 167 комуністів, в т. ч. 34 інженери, 69 техніків, 22 агрономи[5]. Комсомольська організація міста послала в Казахстан на освоєння цілинних земель 196 комсомольців. Тільки робітники «Червоної зірки» 1955 року виготовили для цілинних земель Казахстану й Алтаю 14 тис. зернових сівалок[6].

Особливо великі зміни в економіці міста сталися за останні десять років. За цей час введено в дію 22 промислових підприємства. Розвинулися такі нові галузі промисловості як радіовиробів, приладобудування, комбікормова, побутового обслуговування населення та інші. Протягом 60-х років на найбільшому в місті підприємстві заводі «Червона зірка» встановлено більше десяти потокових ліній. Завод почав давати 40 проц. загальносоюзного виробництва посівних машин і зайняв провідне місце в країні у виготовленні кукурудзяних, бурякових і овочевих сівалок. За післявоєнні роки тут випущено близько 2 млн. посівних машин[7]. У 1968 році видав першу продукцію завод фільтруючого кізельгуру. Це єдине в СРСР підприємство, яке задовольняє потреби цукрових і крохмале-патокових заводів у кізельгурі. Продукція багатьох фабрик і заводів міста йде на експорт. Вироби заводу «Червона зірка» були представлені більш як на 40 міжнародних виставках і ярмарках. А на Всесвітній виставці в Брюсселі комбінована машина для сівби льону відзначена Великою золотою медаллю. На рівні світових стандартів випускають продукцію і експортують в інші країни заводи тракторних гідроагрегатів і радіовиробів.

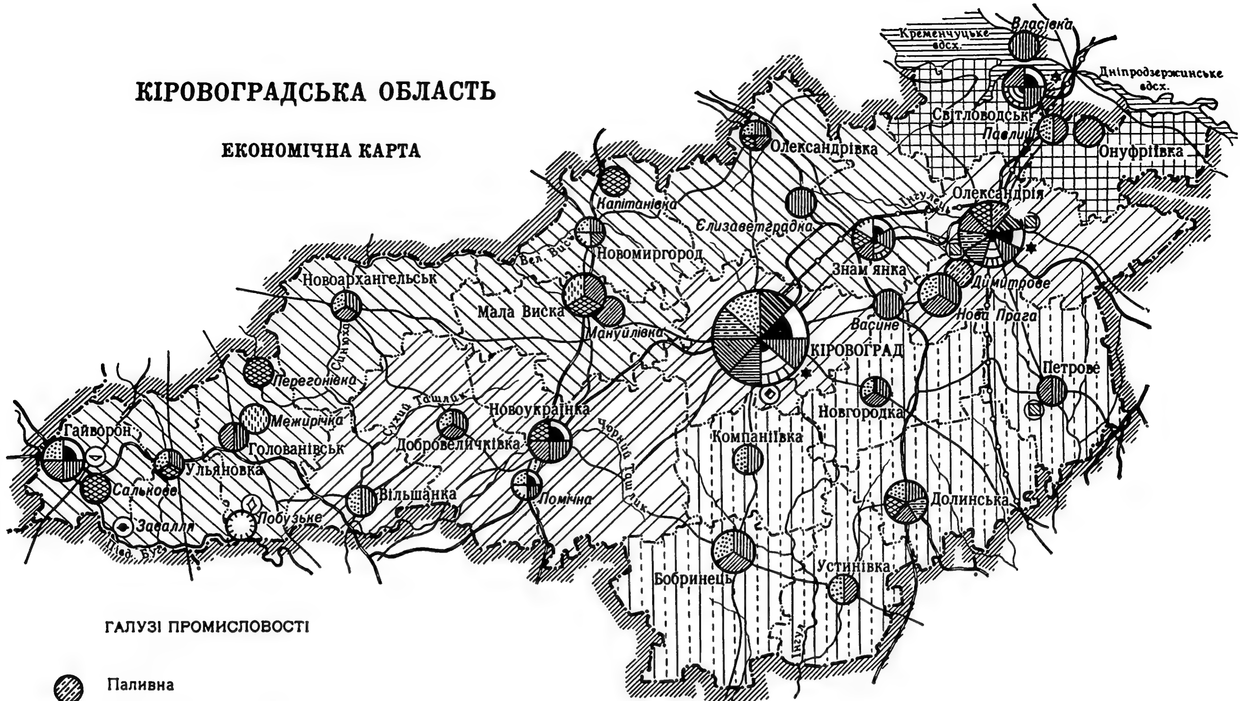
На підприємствах промисловості, транспорту, зв'язку, в будівельних організаціях працюють близько 48 тис. чоловік. Піднесення політичної і виробничої активності робітничого класу сприяє прискоренню технічного прогресу, успішному виконанню народногосподарських планів.

У грудні 1958 року в змаганні за комуністичну працю брало участь 45 колективів міста. На заводі «Червона зірка» заспівувачем змагання стала бригада стержневиць ливарного цеху Г. Бардіної. Їх приклад наслідували сотні й тисячі кращих виробничників. Серед них — робітники цього ж заводу Ф. Биченок, І. Шиш, М. Брайко, робітник ремонтного заводу «Укрсільгосптехніки» Г. І. Олексієв, робітниця швейної фабрики

Одна з перших бригад комуністичної праці на заводі «Червона зірка». Крайня справа — бригадир Г. Бардіна. Кіровоград, 1958 р.

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-6761, оп. 1, спр. 72, арк. 43.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 4, оп. 17, спр. 60, арк. 6.
[3] Там же, оп. 11, спр. 8, арк. 156.
[4] Там же, оп. 14, спр. 66, арк. 108, 109.
[5] Там же, оп. 11, спр. 8, арк. 155.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-6761, оп. 1, спр. 72, арк. 43.
[7] Газ. «Кіровоградська правда», 13 жовтня 1968 р.

Паливна

Сільськогосподарське машинобудування

Виготовлення металевих виробів і ремонт

Виробництво будівельних матеріалів

Меблева

Текстильна і швейна

Шкіряна, хутрова і взуттєва

М'ясна

Маслоробна, сироробна і молочна

Цукрова

Спиртова

Консервна

Інші галузі харчової промисловості

Примітка. Розміри пунсонів промислових центрів дано умовно

ВИДОБУВАННЯ

бурого вугілля

нікелю

графіту

каоліну

вогнетривких глин

Гідроелектростанції

Теплові електростанції

Газопроводи

Залізниці

Безрейкові шляхи

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Зерново-бурякове з молочно-м'ясним скотарством.

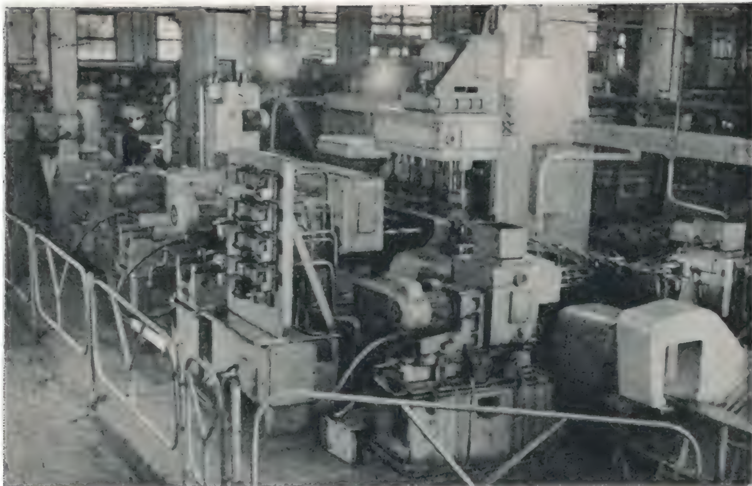
Зерново-бурякове з виробництвом олійних культур; молочно-м'ясне скотарство й птахівництво

Зерново-олійне з виробництвом цукрових буряків; молочно-м'ясне скотарство й свинарство

Зернове господарство з ареалами виробництва соняшнику й цукрових буряків; молочно-м'ясне скотарство, свинарство й птахівництво

Л. К. Ластовіна та інші. Свій досвід вони передавали товаришам по роботі. Так, багатьом прищепила любов до професії шишельниці і навчила передових методів праці Л. Д. Рєзник, яка працювала на заводі «Більшовик» все своє трудове життя. 7 березня 1964 року їй присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У червні 1960 року відбувся загальноміський зліт ініціаторів руху за комуністичне ставлення до праці, який відіграв важливу роль у дальшому розвитку цієї нової, вищої форми соціалістичного змагання. Тепер у місті понад 31,5 тис. учасників руху за комуністичну працю. Більше 10 тис. робітників носять почесне звання ударника комуністичної праці, 450 колективам присвоєно звання комуністичних. У березні 1961 року міські збори партійно-господарського активу прийняли рішення розгорнути боротьбу за перетворення Кіровограда на місто високопродуктивної праці, зразкового громадського порядку і високої культури. На соціалістичне змагання

Автоматична лінія для обробки корпусів масляних насосів Кіровоградського заводу тракторних гідроагрегатів. 1971 р.

кіровоградці викликали трудящих Вінниці. Великі звершення у праці здійснені в ході цього змагання. Протягом 1959—1965 рр. обсяг промислового виробництва збільшився у два рази, а продуктивність праці— на 49 проц. Семирічний план випуску валової продукції промисловість міста виконала достроково — 24 листопада 1965 року[1]. На півтора року раніше завершив програму виробництва тракторних сівалок колектив заводу «Червона зірка».

За самовіддану працю і успіхи в розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування колектив заводу в 1966 році був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, 72 робітники та інженерно-технічні працівники відзначені орденами й медалями. Електрозварнику І. О. Шишу присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці[2]. Того року у Кіровограді орденів і медалей удостоєно 1126 кращих трудівників, серед них ордена Леніна — пресувальник комбінату будівельних матеріалів В. В. Борошенко, слюсар-монтажник будівельного управління № 1 М. І. Ломаченко, робітниця хлібокомбінату Є. Ю. Лук'янченко, строчильниця взуттєвого комбінату О. Ф. Полторак та інші. 149 бригад, 13 цехів, 14 дільниць, 7 змін, 2 автопідприємства міста здобули перемогу у змаганні за гідну зустріч 50-річчя Радянської влади. Їм присвоєно звання колективів ім. 50-річчя Великого Жовтня[3].

На честь 50-річчя Великого Жовтня ордена Трудового Червоного Прапора завод «Червона зірка» удостоєно пам'ятного Червоного прапора ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС. 15 підприємств і організацій міста нагороджено пам'ятними прапорами обкому КП України, облвиконкому і облпрофради. 13 виробничих колективів зберігають пам'ятні прапори міськкому КП України і виконкому міської Ради депутатів трудящих. Понад 500 кіровоградців у ювілейному році відзначено орденами й медалями.

Готуючи гідну зустріч 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, передові виробничники багатьох підприємств виконали плани восьмої п'ятирічки на 1—2 роки раніше строку. Так, на ремонтному заводі «Укрсільгосптехніка» стругальники Л. С. Антипов і Г. П. Розсохін, фрезерувальник Л. М. Дяченко з 1969 року почали працювати у фонд восьмої п'ятирічки. Менше як за 3,5 року завершили п'ятирічку червонозорівці І. О. Шиш, бригади формувальників В. І. Гетьманця і другого механоскладального цеху, очолювана О. О. Кошурком.

За успіхи у змаганні колективи ремонтного заводу «Укрцукроремтресту» і комбінату хлібопродуктів удостоєні Ленінської ювілейної почесної грамоти ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів Української РСР та Укрпрофради. Завод тракторних гідроагрегатів і взуттєва фабрика № 2 занесені на обласний Ленінський стенд пошани, 28 колективів і 42 передовики — на міську Дошку пошани. У всесоюзному комуністичному суботнику 11 квітня 1970 року взяло участь близько 100 тис. жителів міста.

Йдучи назустріч XXIV з'їзду КПРС, колективи промислових підприємств обласного центру на 41 день раніше строку завершили восьмий п'ятирічний план реалізації

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 4, оп. 19, спр. 1782, арк. 5.
[2] Газ. «Кіровоградська правда», 26 липня, 10 серпня 1966 р.
[3] Газ. «Кіровоградська правда», 27, 29 жовтня 1967 р.

продукції і дали додатково різних виробів на 37 млн. крб. Обсяг промислового виробництва зріс на 52,5 проц. Продуктивність праці збільшилась на 58,6 проц.[1].

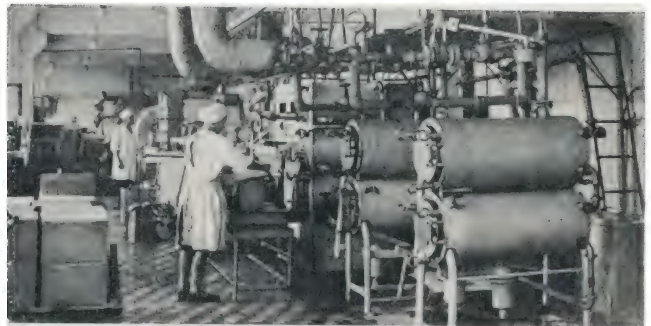
З великим піднесенням приступили трудящі до здійснення накреслень дев'ятої п'ятирічки. Вони достроково справились із завданнями 1971 року у підвищенні продуктивності праці. У відповідь на постанову ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» трудящі міста під керівництвом партійних організацій активно включились у соціалістичне змагання за дострокове виконання плану другого року п'ятирічки. Соціалістичні зобов'язання на 1972 рік обговорено у кожному виробничому колективі. Десятки цехів і бригад боролися за успішне виконання цих зобов'язань. Уже в першій половині ювілейного року 10 виробничих колективів міста вийшли переможцями у соціалістичному змаганні серед споріднених підприємств республіки, а працівники олійжиркомбінату та обласної друкарні завоювали перші місця у всесоюзному змаганні.

Червонозорівці за успішне виконання урядового завдання по виготовленню посівних машин нагороджені Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР. 1369 робітників цього заводу вже виконали 1—1,5 річних норми, 667 виробничників — понад 2 річні норми. У вересні більшість колективів підприємств стали на 15-тижневу ударну трудову вахту на честь кожної союзної радянської республіки.

Завдяки неослабній увазі партійних, радянських і громадських організацій до питань технічного прогресу і розвитку соціалістичного змагання, продуктивність праці у промисловості за останнє десятиріччя збільшилась удвічі. Якщо середній виробіток робітника у 1961 році становив 5898 крб., то в 1971 році — 12 126 крб. А на заводі ваговимірювальних приладів, головним чином за рахунок впровадження нової техніки, продуктивність праці зросла у 2,9 раза, на комбінатах будівельних матеріалів і «Буддеталь» — у 2,8 раза, на шпагатно-вірьовочній фабриці — у 2,5 раза.

Як і по всій країні, соціалістичне змагання на сучасному етапі відзначається багатством змісту і різноманітністю форм. Так, з цінною ініціативою на заводі «Укрсільгосптехніка» у квітні 1971 року виступили бригади комуністичної праці, очолювані М. С. Січкарем і С. П. Босюком. Вони запропонували підтримати почин москвичів і ленінградців, змагатися під девізом: «Завдання п'яти днів — за чотири» і виконати п'ятирічку за 4 роки. Тепер на підприємстві трудяться 395 їх послідовників. З грудня 1971 року колектив завершив річний план реалізації продукції з підвищенням продуктивності праці на 9,4 процента.

«Кожному робітникові — особистий п'ятирічний план!» — під таким девізом почала працювати бригада комуністичної праці з ливарного цеху ковкого чавуну «Червоної зірки», яку очолює В. І. Гетьманець. У колективі розроблені особисті плани, які передбачають виконання дев'ятої п'ятирічки за 3,5 року — до 100-річчя заводу. Ініціатива бригади формувальників дістала широку підтримку: близько 2,5 тис. червонозорівців, включившись у змагання, уже від початку

Цех виготовлення вершкового масла на молокозаводі. Кіровоград, 1968 р.

Готова продукція заводу «Червона зірка». Кіровоград, 1972 р.

---

[1] Газ. «Кіровоградська правда», 23 грудня 1971 р.

В цеху швейної фабрики. Кіровоград, 1968 р.

1972 року трудилися в рахунок другого півріччя 1973 року. Працівники відділу головного технолога почали боротьбу за те, щоб кожен витрачений карбованець фонду зарплати давав заводу більше карбованця заощадження. Масову підтримку дістала ініціатива взуттєвиків про додатковий випуск продукції за рахунок зекономлених матеріалів. Протягом 1966—1971 рр. із заощаджених матеріалів вони виготовили понад 403 тис. пар взуття.

Високу трудову активність проявляє робітнича молодь обласного центру. Всі 128 комсомольсько-молодіжних колективів промислових підприємств і будов успішно справилися з виробничими планами і соціалістичними зобов'язаннями першого року дев'ятої п'ятирічки. У комсомольсько-молодіжній бригаді М. Латушкіна із заводу тракторних гідроагрегатів народилося змагання під девізом: «Сьогодні рубіж новатора, завтра — комсомольська норма». Молоді робітники наполегливо оволодівають суміжними професіями, ведуть постійний пошук резервів виробництва[1]. Здійснюючи керівництво соціалістичним змаганням, партійні і громадські організації приділяють велику увагу правильному поєднанню матеріальних і моральних стимулів.

Трудові успіхи кіровоградців високо оцінені Комуністичною партією і Радянським урядом. Нині у місті працюють 8 Героїв Соціалістичної Праці, 106 кавалерів ордена Леніна. За успішне виконання завдань восьмої п'ятирічки 605 кіровоградців нагороджено орденами й медалями, колектив комбінату хлібопродуктів удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора, завод тракторних гідроагрегатів — ордена «Знак Пошани»[2]. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна ювілейною медаллю відзначено близько 11 тис. чоловік.

Трудящі міста вважають своєю кровною справою піклування про піднесення сільського господарства. Тільки за роки попередньої п'ятирічки колективами промислових і будівельних підприємств побудовано й устатковано на селі 40 кормоцехів і кормокухонь, 35 ремонтних майстерень, механізовано 15 тваринницьких ферм, передано колгоспам понад 300 одиниць верстатів і 1250 одиниць нестандартного устаткування, споруджено 45 зрошувальних систем на площі 3500 га. Від червонозорівців колгоспи й радгоспи області додатково одержали близько 6 тис. сівалок і на 850 тис. крб. запасних частин. У дев'ятій п'ятирічці ця допомога стала ще вагомішою. Партійні і громадські організації міста проводять також ідеологічну і культурно-освітню роботу на селі. Лише в 1971 році в районах області побували 160 лекторів, щомісяця туди виїжджали 5 агітпоїздів, самодіяльні колективи показали сільським глядачам близько 300 концертів.

За 1951—1971 рр. населення міста подвоїлося. За цей час введено в дію до 1 млн. кв. метрів житлової площі, тобто в півтора раза більше, ніж було її у дожовтневий період. Тільки за роки восьмої п'ятирічки новосілля справили 7183 сім'ї. Протягом 60-х років на площі ім. Кірова зведено будинок Рад, готель «Україна», ресторан «Відпочинок». Здано в експлуатацію приміщення центрального універмагу, широкоформатний кінотеатр «Комсомолець», учбовий корпус і гуртожиток інституту сільськогосподарського машинобудування, 8 шкіл тощо. У 1971 році завершено спорудження готелю «Київ». Виросли впорядковані мікрорайони, квартали, простяглося

[1] Газ. «Кіровоградська правда», 16 січня, 20 лютого 1972 р.
[2] Газ. «Кіровоградська правда», 26 січня, 11 лютого, 23 грудня 1971 р.

понад 50 нових вулиць загальною довжиною близько 60 км з соціально-культурними закладами, торговельними, побутовими і комунальними підприємствами. Колишні робітничі околиці із землянками та мазанками, що тулилися на вузьких, кривих вулицях, перетворилися за роки Радянської влади на впорядковані райони з новими чистими, вкритими асфальтом вулицями, засадженими квітами і деревами. Місто оперезане зеленим поясом лісосмуг і садів.

Багатоповерхові будинки на центральних вулицях почали облицьовувати керамічною плиткою. Тільки за 60-і роки витрачено 7 млн. крб. на впорядкування 150 км вулиць і тротуарів. Партійні, комсомольські і профспілкові організації провели в останні роки десятки суботників, під час яких закладено 4 парки, в т. ч. дендропарк. Кіровоград повністю забезпечується електроенергією від Кременчуцької ГЕС. Є газопровід. У 1967 році почала діяти перша черга міського тролейбуса. Тепер тролейбуси курсують по 4 маршрутах. Близько 150 автобусів на 23 лініях перевозять за добу 180 тис. пасажирів. У 1962 році збудовано автовокзал, від якого відходять понад 100 міжміських і приміських маршрутів. Кіровоград має повітряне сполучення з багатьма містами країни і всіма районними центрами області. Незабаром місто прикраситься новим аеровокзалом.

Докорінно змінилися житлово-побутові умови робітників; їх квартири обставлені добротними сучасними меблями. Майже кожна сім'я має музичні інструменти, бібліотечку, холодильник, пральну і швейну машини тощо.

Розширено й удосконалено мережу підприємств побутового обслуговування. 8 комбінатів надають жителям понад 220 видів різних послуг, 145 з них освоєно протягом 60-х—70-х рр. Тільки протягом восьмої п'ятирічки у місті відкрито три будинки побуту.

Неухильне зростання матеріального добробуту трудящих сприяє бурхливому розвитку торгівлі. Тільки за 1966—1971 рр. почали працювати 52 сучасних магазини і 53 підприємства громадського харчування. Загальна кількість місць у їдальнях, кафе, ресторанах за останні 10 років збільшилась у 4 рази. До послуг трудящих — 268 магазинів на 1500 робочих місць і 222 підприємства громадського харчування, які одночасно можуть обслужити 13 тис. відвідувачів. Роздрібний товарообіг 1971 року досяг 823 крб. на жителя проти 477 крб. у 1961 році. Найбільшим торговельним закладом міста є центральний універмаг, річний товарооборот якого — близько 20 млн. крб. Трудящі зберігають в ощадних касах до 47,7 млн. крб.

Жителі міста повсякденно відчувають велику турботу Радянської держави про охорону їх здоров'я. У Кіровограді — 13 міських і 12 обласних медичних закладів на 4125 ліжок. Допомогу хворим подають 665 лікарів. Звання заслуженого лікаря УРСР удостоєні В. М. Опара, Т. І. Пархоменко, О. Д. Радіонов, В. Ф. Савченко, М. І. Швець.

Значного розвитку набули фізична культура і спорт. 160 спортивних колективів, що об'єднують близько 43 тис. чоловік, підготували понад 100 майстрів спорту. Споруджено 2 стадіони, 8 футбольних полів, 45 спортзалів.

У 30 загальноосвітніх школах і школі-інтернаті навчаються близько 25 тис. учнів, 7 вечірніх — близько 4 тис. робітничої молоді. У місті працюють понад 1800 педагогів. Серед них заслужені вчителі

Кіровоград, проспект «Правди». 1971 р.

УРСР — Д. Ф. Гавриленко, М. М. Замула, М. М. Скальовий. У 8 середніх спеціальних закладах навчаються понад 3 тис. юнаків і дівчат, 12 професійно-технічних училищах — близько 5 тис. майбутніх кваліфікованих робітників. Школярі охоче відвідують палац піонерів,3 спортивні школи, станції юних туристів, техніків і натуралістів. 8500 малюків батьки віддають у дитячі садки і ясла.

Викладачів української, російської мов і літератур та англійської мови, фізики, математики, фізичного виховання, музики і співів готує Кіровоградський педагогічний інститут. В інституті здобувають освіту близько 4 тис. студентів, з них 2 тис. — на заочному відділенні. Тут навчаються понад 100 посланців братньої Узбецької РСР. Випускники педінституту трудяться не тільки на Україні, а й у Казахстані, Киргизії та ін. республіках,а деякі — за рубежем. На кафедрах вузу — 180 викладачів, у т. ч. 65 кандидатів наук. Протягом 1951—1971 рр. інститут видав 9 томів «Наукових записок» і 4 збірники матеріалів науково-теоретичних конференцій.

У 1967 році на базі філіалу Харківського політехнічного інституту в Кіровограді відкрито інститут сільськогосподарського машинобудування, який готує інженерів 10 спеціальностей. Тут навчається понад 4 тис. студентів, працює 220 викладачів, які тільки за останні шість років опублікували 500 наукових праць та одержали 75 авторських посвідчень на винаходи.

З науково-дослідних установ міста ефективну роботу здійснює Будинок науково-технічної пропаганди, створений у 1964 році Міністерством тракторного і сільськогосподарського машинобудування, діє Кіровоградське відділення Донецько-Придніпровського філіалу науково-дослідного інституту праці.

Вихованню людини комуністичного суспільства сприяє широка мережа культурно-освітніх закладів міста. Колектив музично-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького за післявоєнні роки показав близько 250 вистав кращих п'єс вітчизняних і зарубіжних класиків, які відвідали понад 8 млн. глядачів. В його репертуарі «Пам'ять серця» О. Корнійчука, «Яблуневий полон» І. Дніпровського, «Варшавська мелодія» Л. Зоріна, «Веселка» М. Зарудного, «Всім смертям назло» В. Тітова, «Трибунал» А. Макайонка, «А зорі тут тихі...» Б. Васильєва, з класичної драматургії — «Дай серцю волю» М. Кропивницького, «Сорочинський ярмарок» М. Старицького за М. Гоголем, «У неділю рано...» О. Кобилянської, «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого, «Шельменко-денщик» Г. Квітки-Основ'яненка, «Мати — наймичка» за Т. Шевченком, «Грушенька» за М. Лєсковим. Значною заслугою мистецького колективу є повернення сценічної молодості сатиричній комедії видатного українського драматурга І. Микитенка «Соло на флейті». В театрі під керівництвом заслуженого діяча мистецтв УРСР І. В. Казнадія працюють талановиті актори — народна артистка УРСР Л. П. Тімош, заслужені артисти республіки Н. С. Ігнатьєва, А. Н. Любенко, С. А. Мартинова, Г. Г. Семенов. Багато років віддав театру заслужений артист УРСР М. О. Донець.

80 акторів об'єднані у творчих колективах обласної філармонії. Велике захоплення у глядачів, особливо юних, викликають вистави лялькового театру, відкритого у 1970 році.

У місті — 18 клубних закладів, 7 кінотеатрів. На підприємствах — 238 колективів художньої самодіяльності, в яких близько 6 тис. учасників. З успіхом проходять завжди концерти аматорів червонозорівського палацу культури ім. Жовтня. У його 32 хорових і драматичних гуртках, духових і струнних оркестрах, ансамблях, балетних і художніх студіях беруть участь більше 1100 робітників та інженерно-технічних працівників. 1968 року на ознаменування 50-річчя діяль-

Готель «Київ». Кіровоград, 1972 р.

Новий житловий масив у Кіровограді. 1971 р.

Площа ім. Кірова у Кіровограді. 1970 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

ності драматичному колективу палацу присвоєно звання самодіяльного народного театру. Хор, очолюваний Г. Ю. Почапським, здобув звання заслуженої капели УРСР[1]. У лютому 1971 року його керівника удостоєно звання заслуженого працівника культури УРСР. Звання народного ансамблю з честю носить танцювальний колектив «Колос». Далеко за межами України відома виконавська майстерність заслуженого самодіяльного ансамблю танцю УРСР «Ятрань» при будинку культури ім. М. І. Калініна, яким керує заслужений діяч мистецтв та заслужений артист УРСР А. М. Кривохижа. Цей колектив — лауреат республіканської комсомольської премії ім. М. Островського. Він виступав на заключних концертах перед делегатами XXI, XXII, XXIII з'їздів КП України, представляв радянське народне мистецтво в Англії, Франції, на Кубі, в Туреччині, Чехословаччині, в 1968 році на IX Всесвітньому фестивалі молоді і студентів у Софії виборов Велику золоту медаль, а влітку 1972 року став володарем першого призу «Золотий черевичок» Міжнародного фольклорного конкурсу, що відбувся в Угорщині.

Хірург В. Ф. Савченко — заслужений лікар УРСР. Кіровоград, 1969 р.

Незмінним успіхом у глядачів і знавців професійного мистецтва користується хорова капела педінституту. В 1967 році на республіканському огляді самодіяльних колективів педвузів і педучилищ вона дістала найвищу оцінку жюрі і була нагороджена дипломом 1-го ступеня, на Всесоюзному конкурсі самодіяльних колективів у Москві, присвяченому 50-річчю Великого Жовтня, її відзначено Великою золотою медаллю і дипломом 1-го ступеня. Хорова капела і танцювальний колектив «Юність» інституту виступали у Болгарії, Франції, Туреччині, Бельгії, були учасниками і переможцями міжнародних конкурсів.

У Кіровограді працює 36 художників. М. Т. Добролежа, Б. М. Вінтенко, А. Ю. Мацієвський, В. В. Самойленко, В. О. Федоров не раз експонували свої полотна на республіканських і всесоюзних виставках. Учасниками обласних, республіканських і всесоюзних виставок народної творчості були також самодіяльні художники І. І. Марченко, М. В. Панякіна та інші. У 1965 році в місті відкрито картинну галерею.

Кожен другий кіровоградець користується послугами бібліотек, а їх тут 95. Книжковий фонд бібліотек перевищує 2 млн. примірників.

У місті видаються обласні газети «Кіровоградська правда» і «Молодий комунар», багатотиражні — на заводі «Червона зірка» і в педінституті. За плідну роботу у справі комуністичного виховання трудящих у 1968 році «Кіровоградську правду» нагороджено орденом «Знак Пошани»[1]. При редакції газети створено обласне літературне об'єднання, до складу якого входять 3 члени Спілки письменників України і десятки письменників-початківців. Протягом багатьох повоєнних років його членом була О. Журлива (1898—1971 рр.), автор збірок поезій «Металом горно», «Багряний світ», «Голуби», «Земля в цвіту», «Червоне листя» тощо. Члени літоб'єднання взяли активну участь у створенні книги «В степах кіровоградських» — про соціалістичні перетворення в області за 50 років Радянської влади, збірки нарисів «Прославлені у віках», де розповідається про кіровоградців — Героїв Радянського Союзу, і кількох збірок нарисів про Героїв Соціалістичної Праці.

З 1950 року на мовно-літературному факультеті педагогічного інституту ім. О. С. Пушкіна діють гуртки народної творчості. Щороку організовуються студентські експедиції для збору фольклорних творів на підприємствах міста і в районах області.

За останні роки в місті утвердилося багато чудових громадських свят, звичаїв і традицій: урочисті зльоти бригад і ударників комуністичної праці, свята пісні

[1] Газ. «Кіровоградська правда», 9 лютого 1968 р.

і танцю, дні молоді, пропагандиста, лектора й агітатора, «Серпа і молота», інтернаціональні вечори, урочисті проводи юнаків до Радянської Армії, посвячення в студенти, комсомольські весілля, урочиста реєстрація новонароджених, вшанування ветеранів праці та інші.

Стало традиційним на початку вересня відзначення Дня призовника. На площі, прикрашеній барвистими квітами і кумачем прапорів, біля пам'ятника С. М. Кірову у цей день шикуються колони: воїни місцевого гарнізону, за ними— юнаки-призовники, далі — школярі, студенти. Під марші духових оркестрів колони крокують головними магістралями до стадіону. Учасники святкового походу кладуть квіти до підніжжя пам'ятника Невідомому солдату, хвилиною мовчання вшановують пам'ять тих, хто поліг за свободу і незалежність Вітчизни. Про початок свята на стадіоні сповіщають фанфаристи. Біговими доріжками проїжджає колона мотоциклістів з прапорами союзних республік, попереду — Державний прапор Радянського Союзу. Під величні звуки гімнів СРСР і УРСР піднімаються державні прапори. Центральним моментом свята є громадський наказ і священна клятва біля прапора честі. Тепло вітає кіровоградців з Днем призовника секретар міського комітету КП України. Він звертається до майбутніх воїнів з напутним словом, запрошує їх після служби повернутися на підприємства, будови, у навчальні заклади рідного міста. Лунають мелодії пісень часів громадянської і Вітчизняної воєн. В коло пошани у відкритих автомашинах прибувають ветерани битв за владу Рад — колишні комісари і командири Червоної Армії. Потім воїни демонструють свою майстерність у веденні воєнізованої естафети. І ось на зелене поле стадіону виходить майбутнє поповнення Радянських Збройних Сил. Щасливої путі бажає їм мати, яка виряджає сина на службу. З комсомольським наказом виступає перший секретар міськкому ЛКСМУ. Один з молодих воїнів від імені своїх товаришів обіцяє землякам пильно охороняти їх мирну, творчу працю. Після урочистої частини перед учасниками свята виступають колективи художньої самодіяльності, професійні митці.

Значне місце у патріотичному вихованні школярів займає День освіти, що проводиться 1 вересня в школах міста.На загальношкільну урочисту лінійку, разом з учителями й учнями, приходять представники партійних, радянських, громадських організацій і шефських колективів, які вітають дітей з початком навчального року. Школярі покладають квіти до підніжжя пам'ятників В. І. Леніну і С. М. Кірову. Першокласники відвідують шкільні музеї В. І. Леніна. У кожному класі заняття починаються з ленінського уроку, на який запрошуються старі більшовики, перші комсомольці. Герої Радянського Союзу, кращі люди праці. Вони розповідають учням про героїчні сторінки минулого нашої Вітчизни, трудові звершення радянського народу у виконанні величних накреслень партії та уряду.

Втілюючи в життя програму Комуністичної партії, трудівники міста домоглися значних успіхів у господарському і культурному будівництві. Зросла їх активність у громадському житті. Тільки за післявоєнний

Лауреат республіканських конкурсів хорових колективів — заслужена хорова капела Кіровоградського педінституту ім. О. С. Пушкіна. 1971 р.

період ряди міської партійної організації збільшилися майже у 8 разів. Нині в ній налічується близько 13,3 тис. комуністів, об'єднаних у 353 первинних партійних організаціях і 455 партійних групах.

Музей В. І. Леніна у Кіровоградській середній школі № 3. 1969 р.

Виконуючи постанову ЦК КПРС «Про поліпшення економічної освіти трудящих», партійні організації міста приділяють велику увагу економічній підготовці кадрів. У 1971—72 навчальному році економічну теорію і політику партії та конкретну економіку вивчали 31,3 тис. чоловік. У місті працює 19 народних університетів, у яких більше 5 тис. слухачів. Серед них — 2 університети педагогічних знань, 4 — культури, 2 — здоров'я, 4 — правових знань, університети громадських кореспондентів, майбутнього воїна, міжнародних відносин.

Велику роботу в комуністичному вихованні трудящих проводить міська організація товариства «Знання». Її члени тільки в 1971 році прочитали майже 30 тис. лекцій.

У розв'язанні всіх завдань, що постають перед трудівниками міста, важливу роль відіграють профспілкові та комсомольські організації. Тільки протягом 1961—1971 рр. число членів ВЛКСМ збільшилося з 12 760 до 30 943 чоловік. 128 комсомольсько-молодіжних бригад на підприємствах і будовах показують чудові приклади трудового ентузіазму. За виховання молоді в комуністичному дусі і в зв'язку з 50-річчям Ленінського комсомолу міська комсомольська організація нагороджена пам'ятним Червоним прапором ЦК ВЛКСМ, а в сторічний ленінський ювілей — пам'ятною стрічкою ЦК ВЛКСМ. Пам'ятними вимпелами ЦК ВЛКСМ також відзначені у 1968 році комсомольські організації заводу тракторних гідроагрегатів, інституту сільськогосподарського машинобудування.

Органом справжнього народовладдя є міська Рада депутатів трудящих, яка активно впливає на все громадське і соціально-культурне життя міста. У її складі — 350 депутатів, з них 239 робітників. Більшість обранців Рад об'єднано в депутатські групи. До роботи в 12 постійних комісіях залучено близько тисячі жителів міста. З кожним роком збільшується бюджет міської Ради. Тільки за останні десять років (1962—1972) він зріс більш як у 2 рази, досягнувши 22,7 млн. крб. Витрати на потреби народної освіти, що становлять більше третини бюджетних коштів, за цей час зросли в 2,7 раза, охорони здоров'я — вдвічі.

Готуючись до великого свята нашого багатонаціонального народу — 50-річчя утворення Союзу РСР, партійні й громадські організації міста зосереджують увагу на вихованні трудящих в дусі радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, дружби народів, що є одним з найбільших завоювань соціалізму, могутньою рушійною силою радянського суспільства. У щиру дружбу переросло соціалістичне змагання кіровоградців з трудящими міста Толбухіна Народної Республіки Болгарії. Робітники заводу «Червона зірка» підтримують дружні зв'язки з колективом Толбухінського машинобудівного заводу. Діяльну участь у зміцненні цих зв'язків бере міське відділення Товариства радянсько-болгарської дружби.

Чималу роботу у патріотичному вихованні трудящих проводить міська організація Українського товариства охорони пам'ятників історії і культури, в складі якої — кілька тисяч чоловік. Меморіальні дошки свідчать про перебування в місті О. С. Пушкіна (1821 і 1824 роки), А. Міцкевича (1825 рік), О. В. Суворова і М. І. Кутузова (70—90-і рр. XVIII ст.), М. І. Калініна (1920—1922 рр.). Якщо до Жовтневої революції єдиною історичною пам'яткою в місті були дві гармати, встановлені при

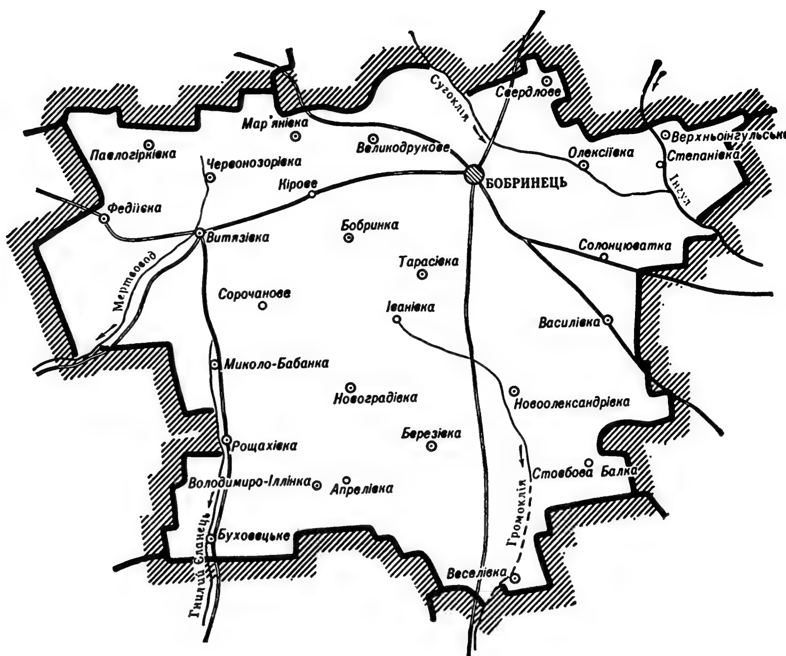
вході до колишньої фортеці св. Єлисавети, то тепер тут 9 пам'ятників. Кращі серед них — пам'ятник В. І. Леніну, відкритий у 1925 році, С. М. Кірову, відкритий 1936 року (скульптор М. Г. Манізер), пам'ятний знак бійцям революції (автор Л. Є. Растригін) і пам'ятник Слави з вічним вогнем (архітектор А. Л. Губенко), споруджені в 1969—1970 роках та інші.

Новим важливим кроком у розвитку економіки та культури міста стануть роки дев'ятої п'ятирічки. Дадуть першу продукцію заводи: чавуно-ливарний, електричних друкарських машинок, меблевий комбінат, завершиться реконструкція заводів «Червона зірка» і тракторних гідроагрегатів. Виростуть нові приміщення українського драматичного театру, 3 кінотеатрів, буде побудовано та реконструйовано приміщення 7 загальноосвітніх шкіл, 8 дитячих дошкільних закладів, обласної бібліотеки та ін. об'єкти соціально-культурного і побутового призначення. Наприкінці 1973 року буде введено в дію водопровід Дніпро—Кіровоград, що поліпшить водопостачання міста. Майже в усі комунальні квартири поступить шебелинський газ. Стануть до ладу ще 3 тролейбусні лінії протяжністю 13,5 км, після введення в дію автоматичної телефонної станції телефонна сітка збільшиться до 24 тис. номерів. Житлові масиви помережать нові сквери, парки, зони відпочинку, місто стане красивішим, упорядкованішим.

Самовіддано втілюючи в життя рішення XXIV з'їзду КПРС, трудівники міста вписують нові яскраві сторінки у його літопис.

П. М. БЕЗТАКА, О. Ф. НАГОРНИЙ

БОБРИНЕЦЬКИЙ РАЙОН

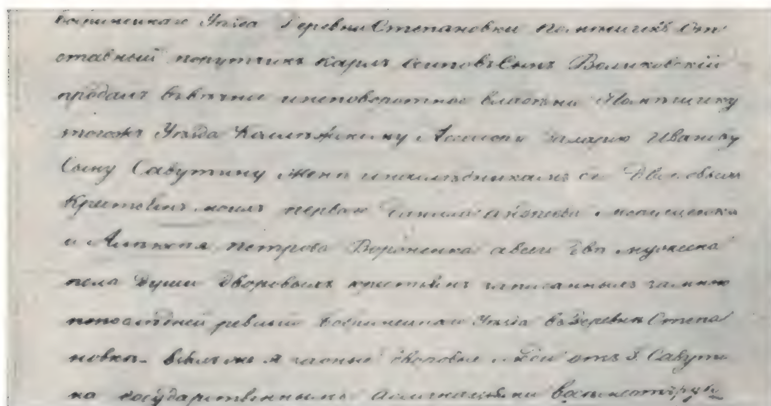
Площа району — 1,5 тис. кв. км, населення — 43,8 тис. чоловік, у т. ч. міського — 12,4 тис., сільського — 31,4 тис. чоловік. Середня густота населення — 29,4 чоловіка на кв. км. Міській, 20 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковуються 118 населених пунктів. На підприємствах, у колгоспах, радгоспах, установах і учбових закладах — 67 первинних партійних організацій, 92 комсомольські і 133 профспілкові. В економіці району провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. У районі — 6 промислових підприємств, 4 будівельні організації, районне об'єднання «Сільгосптехніки». 22 колгоспи, 5 радгоспів мають 133,6 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 119,6 тис. га орної землі. Населення обслуговують 44 медичні заклади. У 58 школах (9 середніх, 29 восьмирічних, 20 початкових, робітничої молоді і районній заочній) навчається 9252 учні. В технікумі сільського господарства, сільському профтехучилищі, музичній та спортивній школах набувають знань 1675 чоловік. Культурно-освітню роботу ведуть 19 будинків культури, 60 сільських, колгоспних і профспілкових клубів, 85 бібліотек, 93 стаціонарні кіноустановки. У чотирьох селах і райцентрі є історико-краєзнавчі музеї. В районі — 2 пам'ятники В. І. Леніну. В 25 населених пунктах споруджено 18 пам'ятників і 10 обелісків вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, що загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

БО́БРИНЕЦЬ

Бобринець — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване за 54 км на південь від Кіровограда і за 48 км від залізничної станції Долинська. Через Бобринець проходить автошлях Кіровоград—Миколаїв. Населення — 12,4 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковані села Дібрівка, Обланка, Панькове, Шляхове.

Свідченням того, що територія міста та його околиць була заселена ще в глибоку давнину, є кургани доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та скіфських часів. Виявлено скіфське поселення (V—IV ст. до н. е.), трапляються знахідки римських монет (II ст. н. е.). Крім того, досліджено кілька курганів з кочівницькими похованнями X—XI століття[1].

[1] М. Е. Беркович. Археологические памятники Кировоградской области. Кировоград, 1955, стор. 6, 20, 21, 34.

Купча на продаж кріпаків. Бобринецький повіт, 1835 р.

1767 року запорізький полковник А. Кийпаш повідомив Кіш Запорізький, що поблизу р. Сугоклії виникло поселення Малий Бобринець[1]. Наприкінці XVIII ст. це був уже досить великий населений пункт — у 80-х роках тут щороку відбувалися 4 ярмарки[2]. 1816 року в Бобринці проживало 1910 чоловік[3]. За генеральним межуванням 1828 року, поселенню відведено 10 348 десятин землі, в т. ч. 100 — під забудову. В кінці 1828 року йому надано статус повітового міста. Державним селянам, що вели торгівлю або займалися промислом, дозволялося протягом року записуватися у міщани, якщо вони платитимуть відповідні податі. 10 років у Бобринці не було військового постою, через те з навколишніх військових поселень всі бажаючі записатися до стану міщан переселилися до Бобринця. В 1835 році кількість населення в місті досягла 6038 чоловік. Набував розвитку кустарний селянський борошномельний промисел. У місті діяло 34 вітряні та 2 водяні млини, тютюнова фабрика, було 9 постоялих дворів. Переважна більшість населення Бобринця займалася землеробством.

У 60-і роки минулого століття Бобринець майже нічим не відрізнявся від села. На початку 1856 року тут налічувалося 529 будинків. На великому вигоні містилося кілька цегляних будинків, урядові установи, аптека. Місто перетинав поштовий тракт з Єлисаветграда на Миколаїв, обабіч якого селилися заможні мешканці. Решта вулиць безладно забудовувалася хатами й землянками. На 1859 рік в місті мешкало понад 9 тис. чоловік, з них 4409 належали до міщанського стану, 407 — купецького[4]. 1841 року тут відкрили трикласне повітове училище, а згодом парафіяльне училище і три школи.

З другої половини XIX ст. у місті помітно пожвавилося культурне життя, що було тісно пов'язане з діяльністю корифеїв українського театру М. Л. Кропивницького та І. К. Тобілевича. М. Л. Кропивницький після закінчення Бобринецького трикласного училища служив секретарем міської ратуші. 1855 року до повітового училища вступив і І. К. Тобілевич. З 1859 до 1865 року він працював у Бобринці.

У 1854 році в тимчасово обладнаному під театр приміщенні відбувалися спектаклі трупи Л. Ю. Млотковського. Під впливом акторів цієї трупи брати матері М. Л. Кропивницького — Олексій, Єгор і Микола Дубровинські родинними силами почали ставити п'єси українських і російських авторів. Взимку 1862 року І. К. Тобілевич познайомився з московським актором І. В. Соболевим та його сестрою, які на той час перебували у місті. Навколо них групувалася молодь, яка захоплювалася сценою. З цим гуртком навесні 1863 року зійшовся М. Л. Кропивницький і скоро став його керівником.

Після реформи 1861 року за селянами було закріплено по 5,7 десятини землі на ревізьку душу. У 1883—1885 рр. з 1752 господарств міста рільництвом займалося 714. Міщани-хлібороби на тривалий строк орендували 7864 десятини міської землі, а на річну оренду припадало 2952 десятини.

Наприкінці XIX ст. в місті діяло 118 промислових і торговельних підприємств з щорічним оборотом 787 тис. крб. Найзначніші з них — два чавуноливарні,

---

[1] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 38—41.
[2] І. О. Гуржій. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 року). К., 1962, стор. 90.
[3] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда, 1883—1885 гг., стор. 55.
[4] А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 2, стор. 755—758.

10 колісних, два шкіряні й миловарний заводи. Крім того, працювало 3 парових, 2 водяні млини, 15 кузень[1]. Це були переважно дрібні, кустарні підприємства з 5—10 найманими робітниками. 1892 року засновано завод сільськогосподарських машин. Торгівля продуктами сільського господарства зосередилася в руках скупщиків з Єлисаветграда і Миколаєва. У місті було 95 лавок. Щороку відбувалося 5 ярмарків, тричі на тиждень — базари.

З розвитком капіталістичних відносин Бобринець стає одним із значних ринків найму сільськогосподарських робітників[2]. За період 1893—1900 рр. тут зареєстровано 48 700 заробітчан.

Основним напрямом сільськогосподарського виробництва в Бобринці початку XX ст. було землеробство і скотарство; у промисловості — фургонно-колісна, ковальська, взуттєва, швейна галузі. Діяли 48 дрібних фабрик і заводів, на яких було зайнято 84 робітники. На одному з найбільших підприємств — паровому млині, працювало 15 робітників. Вони щорічно переробляли 50 тис. пудів зерна. Крім того, у Бобринці було 38 майстерень з 81 ремісником. Для кращого фінансування підприємств промисловці, торговці і заможні міщани-землевласники у 1902 році заснували товариство взаємного кредиту.

Тяжко жилося робітникам промислових підприємств. Робочий день тривав 13—14 годин, а платня за місяць — всього 12—15 крб. Низькі заробітки примушували багатьох з них займатися ще й землеробством. Учні в дрібних майстернях протягом 4—5 років, крім основної роботи, працювали також у господарстві хазяїна. Особливо нестерпним було становище прийшлих сільськогосподарських робітників. Хазяї навмисне зволікали з укладанням договорів, поки наймити погоджувалися на будь-яку плату. Вичікуючи роботи, прийшлі робітники голодними юрбами жебракували по місту, ночували просто неба біля церковної огорожі, на базарній площі. Антисанітарні умови спричинювали масові захворювання. В 1904 році 31 проц. зареєстрованих хвороб становили епідемічні[3].

Масовий пролетарський рух пробуджував революційну свідомість бобринецьких робітників. Під керівництвом представника Єлисаветградського комітету РСДРП в місті влаштовувалися читки політичних брошур і листівок. Про піднесення революційних настроїв свідчить лист агента більшовицької газети «Пролетарий» В. Касаткіної-Багрової від 6 жовтня 1905 року до секретаря редакції Н. К. Крупської: «Час такий гарячий, діяльність така широка, що «крамола» проникла й сюди»[4]. Навесні 1905 року за містом збиралися сходки робітників, де виступали з промовами агітатори. Коваль Абраменко розповідав про злиденне життя місцевих робітників, закликав до боротьби проти самодержавства. 1 Травня робітники бобринецьких заводів і майстерень припинили роботу і вийшли на вулиці міста, вимагаючи скорочення робочого дня, підвищення заробітної плати, встановлення трирічного строку учнівства. Налякані підприємці пообіцяли задовольнити вимоги страйкуючих. Але наступного дня в місті було проведено масові арешти, а керівників страйку — Печенюка і Кравченка відправлено до єлисаветградської в'язниці[5]. 11 грудня 1905 року відбулася сходка міщан-землеробів. У прийнятій резолюції зазначалося: «Ми, міщани-землероби, вирішили, що нинішній самодержавний уряд, який втягнув країну в злидні й голод, не може умиротворити її, що тільки народні представники зуміють встановити справді народне управління». Учасники сходки прийняли також проект статуту Бобринецької сільської організації РСДРП[6].

---

[1] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. Херсон, 1896, стор. 19, 20.

[2] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 115.

[3] Врачебно-санитарный обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1904 год. Елисаветград, 1905, стор. 95.

[4] АІІП ЦК КП України, ф. 26, оп. 30, спр. 19 869, арк. 1.

[5] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 139, арк. 3—7.

[6] Революция 1905—1907 гг. в России. Документы и материалы, ч. 3, кн. 1. М., 1956, стор. 604, 611.

В Бобринці на початку XX ст. проживало 18 470 чоловік. Місто мало 43 вулиці і провулки, 4 майдани, 2 сквери. Освітлювалися вони гасовими ліхтарями. Були земська лікарня на 25 ліжок, аптека, 3 аптечні магазини. Після того, як повітовий центр знову перевели до Єлисаветграда, відкрилося 4 народні училища на 246 учнів. На початку 80-х років працювала жіноча прогімназія, в 1882 році засновано трикласне початкове училище, восени 1889 року в передмісті Грицьковому в тісному приміщенні, взятому під оренду, почала діяти церковнопарафіяльна школа[1]. Однак основна маса населення не мала змоги опанувати й елементарних основ грамоти. Плата за навчання була досить високою. У Бобринецькій гімназії, наприклад, 1914 року вона становила від 50 до 100 крб. на рік. За даними 1885 року лише 18,6 проц. загальної кількості жителів, тобто 1605 чоловік, знали грамоту. Більшість неписьменних припадала на околиці Бобринця: якщо в самому місті з 3864 жителів читати й писати вміли 1192, то у передмістях на 4446 чоловік грамоту знали лише 443. У місті функціонувало 2 бібліотеки.

Звістка про Лютневу буржуазно-демократичну революцію дійшла до Бобринця на початку березня. Трудящі міста роззброїли і заарештували представників царської влади. В цей час місцева буржуазія створила т. зв. громадський комітет. 4—7 квітня пройшли збори робітників промислових і торговельних підприємств, на яких організовувалися профспілки[2]. 11 квітня 1917 року в місті обрано Раду робітничих депутатів, до якої поряд з представниками від робітників увійшли й прикажчики[3]. Пізніше виникла Рада селянських депутатів[4]. У виконкомі цієї Ради більшість належала угодовцям, що підтримували Тимчасовий уряд та його органи на місцях. У квітні—травні на бобринецьких підприємствах розгорнулася боротьба за введення робітничого контролю, відбувалися масові мітинги і демонстрації протесту проти імперіалістичної політики Тимчасового уряду[5].

Перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді трудящі Бобринця зустріли з великим піднесенням. Наприкінці 1917 року в місті виникла більшовицька група. 30 грудня 1917 року під керівництвом більшовиків на мітингу солдатів-фронтовиків створено військово-революційний комітет у складі чотирьох робітників: Г. Удовиченка, Т. Пугача, Савинського, Іванова. Але вже через тиждень на вимогу голови міської думи до Бобринця прибула сотня гайдамаків і весь склад військово-революційного комітету заарештувала. Після протесту з боку робітників їх було відпущено. 12 січня 1918 року на зборах селян, солдатів і робітників обрано новий склад військово-революційного комітету з шести чоловік на чолі з Л. О. Мельниковим.

Військово-революційний комітет закликав населення Бобринця боротися за встановлення Радянської влади в місті. З Єлисаветграда представники комітету привезли кулемет і 75 гвинтівок. Через кілька днів у місті було сформовано загін Червоної гвардії з 50 піхотинців і 25 кіннотників. На початку лютого 1918 року Єлисаветградський ревком послав у Бобринець червоногвардійський загін для допомоги місцевим робітникам у встановленні влади Рад[6]. Того місяця в місті було проголошено Радянську владу. З наближенням австро-німецьких військ у березні створено підпільний військово-революційний комітет.

Після вигнання кайзерівських військ владу в місті захопили петлюрівці. В грудні 1918 року підпільний комітет домовився з Лозуватським партизанським загоном, яким командував О. Т. Бусуйко, спільними зусиллями визволити Бобри-

[1] Список школ церковно-приходских и грамоты Херсонской епархии за 1896—1897 учебный год. Одесса, 1898, стор. 20.
[2] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 30 квітня 1917 р.
[3] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 293.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 1, спр. 49, арк. 45.
[5] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині, стор. 18, 19.
[6] Годы борьбы, стор. 24, 25.

нець. Оточивши місто з трьох боків, загін вибив звідти петлюрівців. Військово-революційний комітет проголосив відновлення Радянської влади. Однак петлюрівці знову вдерлися в Бобринець. 13 членів комітету було заарештовано. Згодом ті, що уникли арешту, звільнили їх. 31 січня партизани вигнали петлюрівців з міста. Військовим комісаром Бобринця став П. Ю. Мельниченко. На початку березня відбулися вибори до Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Головою виконавчого комітету став П. Ю. Мельниченко[1], а військовим комісаром О. Т. Бусуйко.

Боротьбу з григор'євськими і куркульськими бандами очолив створений у квітні військово-революційний комітет[2]. Одним із важливих заходів комітету, комуністів було також взяття на облік і заготівля продовольства, організація продзагонів. З 4 до 9 квітня з міста відправили до Єлисаветграда 30 тис. пудів пшениці. У червні, скориставшись відсутністю основних сил бобринецького гарнізону, що ліквідовували під Компаніївкою рештки григор'євських банд, куркулі розгромили штаб гарнізону. Частини Червоної Армії при підтримці населення ліквідували куркульський заколот.

Наприкінці липня 1919 року під час наступу денікінців у місті оголошено загальну мобілізацію до Червоної Армії. Комуністи-агітатори роз'яснювали населенню складність обстановки, закликали до боротьби з білогвардійцями. В резолюції, прийнятій на одних із зборів, говорилося: «Ми, селяни й робітники м. Бобринця, вирішили вести найрішучішу боротьбу проти контрреволюції, бандитів і погромників...»[3].

800 жителів міста влилося до лав Червоної Армії. В резолюціях зборів, що відбувалися тоді в місті, висловлювалась готовність бобринців допомогти пролетаріату Росії продовольством.

27 липня 1919 року до Бобринця зненацька увірвалася куркульська банда. Керівники радянських органів П. Ю. Мельниченко, С. Гінкул та О. Іванов були розстріляні[4]. В серпні Бобринець захопили денікінці. З лютого 1920 року частини 45-ї дивізії 14-ї армії вигнали білогвардійців з міста. Того ж місяця відновив роботу ревком, очолений І. Ф. Голубовим. Вже на другий день після визволення Бобринця комуністи, яких було 12, обрали тимчасовий партком, а 5 березня — постійний партійний комітет. 8 березня партком відрядив у навколишні села комуністів на допомогу трудящому селянству у його боротьбі за зміцнення Радянської влади. У квітні при парткомі створено відділ для роботи на селі[5].

З перших днів після визволення ревком і партком повели рішучу боротьбу проти спекулянтів, порушників дисципліни на підприємствах та установах. На облік взяли наявні продукти й товари. Земельний відділ ревкому на основі закону Всеукрревкому про землю приступив до розробки плану наділення землею бідняцьких господарств та забезпечення їх посівним матеріалом. Відділ праці провів реєстрацію безробітних (на той час їх було 847, у т. ч. 476 кваліфікованих робітників), відкрив біржу праці, встановив інспекцію охорони праці. За його допомогою створено також фабрично-заводські комітети на найбільших підприємствах. Протягом двох місяців до лав Червоної Армії трудящі міста відрядили 50 юнаків.

В березні 1920 року до новообраної Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів ввійшло 72 чоловіка[6]. На першому засіданні було створено виконком та його відділи: народного господарства, земельний, комунальний, праці, освіти й охорони здоров'я. Ревком передав повноваження виконкому. А 31 березня

---

[1] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 14 березня 1919 р.; газ. «Наша жизнь», 29 квітня 1919 р.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 18, арк. 1—13.
[3] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 12 липня 1919 р.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-227, оп. 1, спр. 1000, арк. 5; Годы борьбы, стор. 106, 107.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 64, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2, 7, 9, 20.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-335, оп. 1, спр. 9, арк. 52, 63, 64.

до Бобринця надійшла телеграма, що 3-тисячна банда Тютюнника рухається до міста. З квітня у Бобринці та навколишніх селах було оголошено воєнний стан. Партком разом з виконкомом привели у бойову готовність караульну роту, закликали до зброї всіх комуністів і комсомольців. Під тиском переважаючих сил тютюнниківців загін залишив місто. В Кетрисанівці, за 18 км від Бобринця, було створено військревком. 7 квітня під Кетрисанівкою відбувся бій, а 14 квітня бобринецький загін вибив Тютюнника з міста. 18 квітня почав працювати виконком Ради[1].

Бобринецький партком у квітні 1920 року організував комсомольський осередок у складі 35 чоловік[2]. Комсомольці несли охоронну службу, проводили читки газет, організовували атеїстичні гуртки, у стінгазетах та інформаційних бюлетенях висвітлювали найважливіші події в місті і навколишніх селах. В агітаційно-масовій роботі комсомольцям допомагали комуністи з інформаційного бюро парткому. 22 квітня 1919 року комуністи й комсомольці відкрили в Бобринці пролетарський клуб ім. В. І. Леніна. У телеграмі вождю учасники мітингу повідомляли про обрання його почесним членом клубу[3].

Партійні та радянські органи міста докладали багато зусиль до налагодження господарського і культурного життя. Розпорошеність робітників по дрібних підприємствах, плинність робочої сили, наявність у профспілках нетрудових елементів створювали серйозні труднощі у відбудові народного господарства. У травні 1920 року партком здійснив реорганізацію профспілок, очистивши їх від нестійких напівпролетарських елементів. Комуністи проводили бесіди з робітниками, читали лекції, роз'яснювали суть соціально-економічних заходів Радянської влади. За безпосередньою участю членів виконкому Ради і парткому проведено кілька недільників. Бюро недільників мобілізовувало населення на відбудову промислових підприємств, упорядкування міста тощо.

Багато уваги приділялося роботі на селі. Щонеділі для роз'яснювальної роботи у найближчі села їздили комуністи-агітатори. З ініціативи земельного відділу на початку квітня 1920 року у куркулів було виявлено 5393 пуди ячменю і вівса. Це зерно розподілили між селянами, що не мали посівного матеріалу. З 13 по 25 травня виконком Ради організував у Бобринці прокатний пункт реманенту, конфіскованого у панських маєтках. 13—15 червня в місті відбулася перша селянська безпартійна конференція, на якій прийнято рішення всіляко допомагати Червоній Армії хлібом та ін. продуктами.

Зміцнення зв'язків партійної організації з масами сприяло зростанню її лав. Якщо в лютому 1920 року в місті налічувалося 12 комуністів, то на кінець травня було вже 33 члени і 35 кандидатів у члени партії. Майже 85 проц. складу парторганізації — вихідці з робітників і селян[4].

В умовах розрухи, голоду, епідемії тифу трудящі міста, керовані комуністами, налагоджували роботу підприємств. Не вистачало палива, сировини, технічних засобів. Не працювали електростанція, млини та інші підприємства. З 800 безробітних на кінець жовтня вдалося забезпечити роботою лише 383.

Наприкінці 1920 року в місті було націоналізовано 30 промислових і торговельних підприємств. Трудящих переселяли в будинки, конфісковані у багатіїв. Відділ праці виробив твердий тариф зарплати фабрично-заводських робітників, налагодив діяльність комісії для розв'язання трудових конфліктів між робітниками і підприємцями, провів обстеження санітарних умов праці, дбав про техніку безпеки тощо. Відділ добився, що підприємці зняли з нічних змін жінок, підліткам обмежили тривалість робочого дня до 4—6 годин, видавали спецодяг. На підприємствах створювались спеціальні комісії, які стежили за своєчасною виплатою зарплати, видачею продуктових пайків робітникам тощо.

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 64, оп. 1, спр. 1, арк. 20.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 198, арк. 16.
[3] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 4 травня 1919 р.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 198, арк. 16.

Партком багато уваги приділяв розвитку народної освіти, культури, вихованню дітей. У 1920 році засновано технічну школу і сільськогосподарські курси. Восени того ж року відкрили два дитячі будинки на 67 сиріт. Працювали центральна бібліотека, педагогічний музей, пересувна дитяча бібліотека, агітаційно-лекторський пункт, 2 театральні колективи[1].

Успіхи радянського будівництва викликали шалену лють куркулів. У передмістях Бобринця і навколишніх селах вони палили хати сільських активістів, провадили злісну агітацію проти радянських органів і їх заходів, приховували хліб, продовольство. 30 серпня 1920 року на засіданні представників парткому, виконкому, караульної роти, робітничо-селянських інспекцій створено революційний комітет, до складу якого обрано Бояруноса, Димова, Бур'яноватого. Ревком, спираючись на підтримку загону червоноармійців, вилучив лишки продовольства у багатіїв. Миколаївська губернська надзвичайна комісія приділяла багато уваги боротьбі з бандитизмом у Бобринці[2].

У 1921—1922 рр. та з 1923 року Бобринець — центр однойменного району. В 1923 році в місті працювали вже електростанція, 7 маслозаводів, 5 млинів, 98 приватних торговельних підприємств. Протягом року кількість промислових підприємств (переважно за рахунок ремісничих) зросла до 77[3]. Їх технічна оснащеність була вкрай низькою: лише на 9 з них працювали двигуни. Електростанція, що виробляла 86 тис. квт.-год. електроенергії за рік, ледве задовольняла промислові й побутові потреби міста.

Багато уваги приділяли бобринецькі комуністи роботі серед селян. Для керівництва сількомнезамами було створено центральний міський комнезам, який очолював І. Яременко. В жовтні 1920 року КНС виникли і в передмістях Бобринця — Ащепівці, Грицьковому, Рущині. У квітні 1922 року районна конференція КНС накреслила заходи для допомоги бідняцьким господарствам і впорядкування землекористування[4]. При райвиконкомі замість ліквідованого центрального міського КНС створено районний КНС. Із земельного фонду міста та з фонду конфіскованої поміщицької землі селяни одержали наділи в середньому по 1,8—1,9 десятини на їдця. За 1922—1927 рр. на хутори й села з Бобринця виїхало 5813 чоловік, яким держава виділила понад 10 460 десятин землі. Ще на початку 20-х років почали створюватися перші колективні господарства. 1923 року в Бобринці організовано товариства «Бобринецьке», «Єднання» та сільськогосподарська артіль «Зірка». Восени 1925 року в Ащепівці засновано машинно-тракторні товариства «Хвиля революції» і «Україна». 69 селянських господарств об'єдналися у ТСОЗ «Серп».

Коли стало відомо про тяжку хворобу В. І. Леніна, трудящі Бобринця стежили за повідомленнями про стан його здоров'я. У надісланій телеграмі від об'єднаного засідання Бобринецької районної організації КП(б)У, КСМУ, КНС, райвиконкому і профспілки висловлювалися «... щирі побажання якнайшвидшого одужання»[5]. В день смерті Ілліча в робітничому клубі ім. Леніна відбулося траурне засідання райпарткому, райвиконкому, райкому комсомолу та КНС. Наступного дня в місті відбулися траурні мітинги. Трудящі дали клятву йти ленінським шляхом, згуртовуючись навколо Комуністичної партії. На 7 травня 1924 року кількість членів міської парторганізації зросла до 74 чоловік[6].

З червня 1930 року рішенням Єлисаветградського окрвиконкому Бобринець віднесено до категорії селищ міського типу. Селищна Рада докладала всіх зусиль для

---

[1] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині, стор. 288—295.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-272, оп. 1, спр. 9, арк. 78; ф. Р-347, оп. 1, спр. 112, арк. 8, 9, 100, 103, 105.
[3] Міські селища УРСР. Збірник статистично-економічних відомостей. Х., 1929, стор. 71.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-272, оп. 1, спр. 30, арк. 24.
[5] Трудящі України В. І. Леніну. Збірник документів. К., 1960, стор. 268.
[6] Кіровоградський облпартархів, ф. 63, оп. 1, спр. 177, арк. 1.

дальшого економічного і культурного розвитку селища. Ще на початку 1929 року в Бобринці утворилося 6 ТСОЗів. За рішенням райвиконкому в грудні того ж року організовано «Райкоопзерно».

В січні 1930 року в Бобринці створено колгосп «Перше травня», птахівниче господарство «Добробут», артіль «Труд хлібороба» тощо[1]. Того ж року районний партійний комітет скликав зліт комсомольців-ударників і двадцятип'ятитисячників. 400 його учасників закликали комсомольців усієї Єлисаветградщини взяти активну участь у боротьбі за суцільну колективізацію, зміцнювати союз робітничого класу й селянства. В січні наступного року бобринецькі комсомольці організовували комсомольсько-молодіжні ферми, ударні бригади, збирали хліб, гроші до фонду третього вирішального року п'ятирічки.

Успіхи колективізації викликали опір куркулів, які вдавалися до фізичного знищення активістів, провадили шалену агітацію проти колгоспів, палили майно, аби не здавати його в артіль.

Боротьба проти куркульства сприяла згуртуванню бідняків і середняків. Навесні 1930 року почалося об'єднання ТСОЗів. Другий районний з'їзд колгоспників, що відбувся 22 січня 1931 року, схвалив ініціативу трудівників артілі «Труд хлібороба», які висунули лозунг «Жодного бідняка поза колгоспом!»[2]. Завдяки зусиллям радянських, партійних і комсомольських органів колективізацію в Бобринці завершено 1931 року. В січні того року друга районна партійна конференція підбила підсумки колективізації, накреслила перспективи дальшого розвитку сільського господарства району, розробила заходи щодо ліквідації куркульства[3]. З 20 вересня 1930 року почала виходити районна газета «Червоний шлях», на сторінках якої систематично висвітлювався хід колективізації.

Протягом 1930—1932 рр. ТСОЗи й артілі об'єдналися в 11 великих господарств: ім. XIII з'їзду КП(б)У, ім. Куйбишева, «Червоний шлях», «Комуніст», ім. Ворошилова та ін. Комуністи розуміли, що економічний розвиток колгоспів неможливий без технічного оснащення, впровадження нових досягнень сільськогосподарської науки, підготовки досвідчених кадрів. 1930 року райпартком відрядив на керівну роботу в села 150 бідняків і робітників, 563 чоловіка закінчили при Бобринецькому технікумі сільського господарства курси агротехніки і тваринництва. Селяни оволодівали спеціальностями трактористів, птахарів-інкубаторників, електромонтерів, рахівників тощо.

В 1931 році засновано Бобринецьку МТС, парк якої через два роки налічував 57 тракторів, 14 молотарок, 8 вантажних автомашин. МТС обслуговувала 57 з 87 артілей району. Для політмасової роботи при МТС організовано політвідділ і його орган — газету «Стерновий соцперебудови». Розгорталось соціалістичне змагання. Особливо відзначився токар В. Печенюк, який скоротив термін виготовлення шплінтів у 9, а обробки колінчатого вала — у 2 рази.

1937 року в Бобринці організовано сортодільницю, де впроваджувалися кращі сорти пшениці, жита, соняшнику. Прибутки місцевих колгоспів збільшилися порівняно з 1936 роком утричі, а в окремих господарствах досягли 250—270 тис. карбованців.

За успіхи в соціалістичному змаганні до Почесної книги ВСГВ в 1939 році занесені бобринецькі артілі «Комінтерн», ім. XIII з'їзду КП(б)У та ім. Куйбишева, які в 1937—1938 рр. збирали в середньому 11,8—12 цнт соняшнику з кожного гектара. Учасниками виставки стали механізатори Бобринецької МТС О. І. Олексієнко, С. О. Гончарко, М. Є. Леонов, бригадири тракторних бригад А. П. Когут та І. І. Тєфтєєв, колектив Бобринецької інкубаторно-птахівничої станції. В наступному році на ВСГВ район представляли колгоспи ім. Куйбишева, ім. XIII з'їзду КП(б)У, «Червона Армія», свиноферма колгоспу «Комінтерн», Бобринецька сортодільниця.

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-272, оп. 1, спр. 2050, арк. 19-а, 27.
[2] Газ. «Сільська комуна» (Бобринець), 11 травня 1930 р.
[3] Газ. «Червоний шлях» (Бобринець), 24 січня 1931 р.

За роки першої п'ятирічки завдяки новому устаткуванню були переобладнані млини. Напередодні 15-х роковин Жовтня почав працювати маслозавод. У травні 1928 року розпочалося будівництво нової електростанції. З січня 1931 року стала до ладу інкубаторно-птахівнича станція на 300 тис. курчат за сезон. Протягом другої п'ятирічки промисловість державного і кооперативного секторів у селищі зросла у вісім разів. Порівняно з останнім роком першої п'ятирічки збільшилася кількість робітників у 2,5 раза.

Опорою партійної організації у відбудові і розвитку промисловості й торгівлі стали профспілки. За роки першої п'ятирічки кількість членів їх зросла на 900 чоловік. Підвищення продуктивності праці дало можливість 1932 року збільшити порівняно з 1928 роком зарплату робітникам на 10—15 проц., а на кінець другої п'ятирічки вона підвищилася на 125 проц. Робітники і службовці активно відгукнулися на заклик партії створити фонд індустріалізації — 1931 року до нього надійшло 130 тис. крб., 1932 року — 250 тис. карбованців[1].

У жовтні 1938 року Бобринець переведено до розряду міст. Заможно і культурно жили його мешканці. Держава повсякденно піклувалася про охорону здоров'я трудящих. У 1939 році тут працювали поліклініка (відкрита 1925 року), дві лікарні, 3 амбулаторії, санепідстанція. Міське населення обслуговували 12 лікарів і 40 медпрацівників з середньою спеціальною освітою. За роки Радянської влади значно підвищився освітній і культурний рівень трудящих Бобринця. Наприкінці 30-х років тут було 2 середніх, 3 семирічних та початкова школи. Працював також сільськогосподарський технікум.

У передвоєнні роки успішно розвивалася культура. Діяли міський будинок культури, 7 клубів, де працювали — хорові, драматичні, танцювальні та інші гуртки. У 15 червоних кутках на підприємствах проводилися читки газет і журналів. З 1937 року в місті діяли дві звукові кіноустановки (в т. ч.— стаціонарна), бібліотека.

21 червня 1941 року вийшов черговий номер районної газети з закликом до населення вийти в неділю на будівництво шляху Бобринець—Кіровоград. А наступного дня місто облетіла звістка про віроломний напад фашистів на нашу країну. 1724 жителі Бобринця захищали Вітчизну на фронтах Великої Вітчизняної війни, 997 з них полягли смертю хоробрих. З перших днів війни трудящі перебудовували свою роботу на воєнний лад. Робітники маслозаводу Г. П. Верзан, Д. Ф. Ярова, К. В. Чабаненко виконували денні норми на 130—150 проц., Алтушев — на 150—200 проц. Таких прикладів було багато.

6 серпня 1941 року до Бобринця увірвалися німецько-фашистські загарбники. Почалися масові грабежі і насильства над мирними жителями. За період окупації загинуло близько 450 чоловік[2]. Населення всіляко саботувало розпорядження окупантів, молодь ухилялася від примусових робіт. Патріоти піднімалися на боротьбу з ворогом. На території району з вересня 1942 до березня 1944 року діяла підпільно-диверсійна група, керівником якої був комуніст В. П. Репешко. За час своєї діяльності підпільники визволили з концтаборів 67 військовополонених, врятували від фашистської неволі 470 юнаків і дівчат[3].

16 березня 1944 року частини 19-ї, 93-ї, 113-ї і 223-ї стрілецьких дивізій 57-ї армії 3-го Українського фронту визволили Бобринець від німецько-фашистських загарбників[4]. За роки окупації гітлерівці завдали місту великих збитків, які обчислювались сумою у 13,7 млн. крб. Вони зруйнували 9 промислових підприємств, 10 магазинів, 6 шкіл, технікум, багато комунальних житлових будинків, пограбували господарства МТС і міських колгоспів.

Райком партії і райвиконком, що відновили роботу в березні 1944 року, очолили боротьбу трудящих за відбудову народного господарства. Того ж року були створені

---

[1] Газ. «Червоний шлях», 1 січня 1931 р., 6 липня 1932 р.
[2] Газ. «Червоний шлях», 1 травня 1944 р.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 33, арк. 7, 8.
[4] Архів МО СРСР, ф. 413, оп. 10 372, спр. 361, арк. 17.

партійні організації при МТС і будівельно-монтажному управлінні, а наступного року — в райпромкомбінаті, райспоживспілці, сільськогосподарському технікумі. Завдяки вмілій організаторській роботі комуністів і наполегливій праці трудящих протягом березня — квітня 1944 року в місті стали до ладу електростанція, маслозавод, інкубаторна станція, слюсарна, столярна, взуттєва, вагова майстерні та інші підприємства. Будівельники ввели в дію 1265 кв. метрів житла. Відновилося навчання в школах. Перші триста книг, надіслані працівниками «Союздруку» м. Москви, поклали початок районній бібліотеці.

Господарства міських колгоспів були зруйновані, посівні площі — занедбані, знищено громадське тваринництво. На початок 1944 року в артілях «Червона Армія», «ХТЗ», ім. XIII з'їзду КП(б)У та ім. Куйбишева налічувалося 600 працездатних, серед яких було лише 79 чоловіків. У бобринецьких колгоспах 1944 року було близько 70 робочих коней, 45 волів, 162 плуги, 60 кінних сівалок, 64 жатки. Тому з усієї посівної площі (16 180 га) артілі могли обробити лише 7140 гектарів. У відбудову сільського господарства активно включилися механізатори Бобринецької МТС.

Навесні 1944 року працівники МТС відремонтували 26 тракторів. Бобринецький сільськогосподарський технікум, який почав діяти наприкінці березня 1944 року, готував кадри комбайнерів і трактористів. Вже навесні тут пройшли підготовку 19 бригадирів, 30 механізаторів, а взимку наступного року технікум випустив 24 бригадири, переважно з демобілізованих воїнів. І все ж для своєчасного виконання сільськогосподарських робіт наявної техніки в МТС та робочого тягла в колгоспах не вистачало. Нерідким явищем того часу було використання колгоспниками на артільних ланах власних корів.

У дуже складних умовах трудящі добивалися значних успіхів. Так, артілі «Червона Армія», «ХТЗ», ім. XIII з'їзду КП(б)У та ім. Куйбишева 1945 року освоїли 3141 га орної землі із загальної кількості 5183 га. Вони виростили по 15,5 цнт зернових з кожного гектара посіву. З допомогою держави почало відроджуватися громадське тваринництво. На фермах міських колгоспів 1945 року утримувалося 269 голів великої рогатої худоби. За 2 роки відновлено технічну базу машинно-тракторної станції.

Напружено працював райком партії в 1944—1945 рр. Систематично на зборах комуністів, демобілізованих воїнів, робітників і колгоспників обговорювалися питання якнайшвидшої відбудови промисловості, хлібозаготівель тощо. 30 вересня 1945 року відбулися збори демобілізованих воїнів, на яких з доповіддю про чергові завдання господарського і культурного розвитку міста й району виступив перший секретар райкому партії С. П. Березняк. Колишні фронтовики підтримали заклик активно включитися у відбудовні роботи. У 1948 році освоєно довоєнні посівні площі. Держава виділила артілям посівний матеріал, а МТС забезпечила технікою. Восени 1950 року до колгоспу ім. Куйбишева приєднали артіль ім. XIII з'їзду КП(б)У, артілі «Червона Армія» та «ХТЗ» злилися у велике господарство. На основі колгоспів «Шлях до комуни» і «За високий урожай» утворено артіль ім. Войкова. Наступного року до колгоспу «Червоний шлях» приєднали артіль «Комуніст». Ці заходи дали добрі наслідки. Вже 1950 року в міських колгоспах зібрали на круг по 16—17 цнт зернових з га, в т. ч. озимої пшениці по 20—21 цнт. Прибутки у хліборобстві становили понад 1,5 млн. крб. Того ж року у цих артілях вироблено 122 цнт м'яса і 5200 цнт молока. За реалізовану тваринницьку продукцію одержано прибутку понад півмільйона карбованців.

Водночас відбулося об'єднання промислових артілей міста. 1947 року засновано швейну та взуттєву майстерні промартілі «III Інтернаціонал». Підприємства міста систематично перевиконували виробничі плани. Для прискорення і поліпшення будівельних робіт в артілях восени 1956 року створено «Міжколгоспбуд». Комбінат комунальних підприємств об'єднував: електростанцію, лазню, готель, перукарню, газове господарство і мережу водопостачання. 1960 року промартілі «Інпраця»,

Бригадир тракторної бригади колгоспу ім. XX з'їзду КПРС Герой Соціалістичної Праці С. О. Гончарко (другий зліва) з механізаторами. Бобринець, 1969 р.

«Жовтень», «III Інтернаціонал» та цехи промкомбінату об'єдналися в побутовий комбінат.

Завдяки високій культурі землеробства і самовідданій праці хліборобів артілі зібрали 1955 року врожай по 22—24 цнт з кожного гектара посіву зернових, а в артілі «Комінтерн» — по 27,6 цнт. Збільшення поголів'я корів на фермах підвищило у 1956 році надої молока у два рази. Колгоспи ставали все більш рентабельними. На початку 1958 року до колгоспу ім. XX з'їзду КПРС приєднали артіль ім. Куйбишева. Міські господарства мали 14,8 тис. га сільськогосподарських угідь. У держави вони закупили 44 трактори, 35 комбайнів різних видів, багато плугів, сівалок, культиваторів тощо. Застосування сучасної техніки, правильний обробіток землі сприяли значному підвищенню врожайності сільськогосподарських культур. Уже 1958 року було вирощено в середньому по 20,8 цнт зернових, 300—345 цнт цукрових буряків, а ланка Є. І. Заволоки з артілі «Комінтерн» одержала по 411 цнт буряків. Працівники молочнотоварної ферми цього ж господарства добилися надою молока по 2300 кг від корови, а кращі доярки — по 2844—3289 кг. Наступного року тваринники цієї артілі довели виробництво м'яса до 52,5 цнт, молока — до 278 цнт на 100 га сільськогосподарських угідь.

У 1957 році комсомольці міських артілей виступили з ініціативою послати кращих юнаків і дівчат на ферми. Цей почин підхопили сільські комсомольські організації району й області. В міських колгоспах було створено 3 комсомольсько-молодіжні ферми, де молоді тваринники організували комсомольські пости, налагодили контроль за витрачанням кормів.

За успіхи у сільськогосподарському виробництві Президія Верховної Ради СРСР нагородила передових колгоспних трудівників. Комбайнеру В. Ю. Бойку 1957 року присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Ордена Леніна удостоєні голови артілей ім. XX з'їзду КПРС та «Комінтерн» — О. М. Капраленко й І. О. Кириленко, доярка артілі «Комінтерн» М. П. Карасенко, бригадир тракторної бригади Бобринецької МТС С. О. Гончарко. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено 11, орденом «Знак Пошани» — 21 чоловіка[1].

На початку 1959 року в Бобринці розгорнувся рух за комуністичну працю. Першим звання колективів комуністичної праці присвоїли бригаді комсомолки В. Штурко з промартілі «Жовтень» і фермі колгоспу «Комінтерн», очолюваній дояркою З. Іванюк.

1961—1965 рр. ознаменувалися дальшим піднесенням сільськогосподарського виробництва. Міські колгоспи збирали з гектара по 250 цнт цукрових буряків, 23—26 цнт зернових, у т. ч. близько 25 цнт озимої пшениці. Виросли майстри високих урожаїв. Це — бригадири рільничих бригад артілі ім. XX з'їзду КПРС О. В. Довгаль, А. Ф. Прасолов, ланкова Р. О. Адаменко, комбайнер артілі «Комінтерн» К. Тадеуш та інші. Значних успіхів досягли і тваринники. Звання Героя Соціалістичної Праці удостоєні голова колгоспу «Комінтерн» І. О. Кириленко, бригадир тракторної бригади І. К. Гниляк, бригадир тракторної бригади артілі ім. XX з'їзду КПРС С. О. Гончарко. Орденом Леніна відзначено трактористку колгоспу «Комінтерн» Н. М. Тарасенко, завідуючу молочнотоварною фермою артілі ім. XX з'їзду КПРС О. К. Нізельську.

---

[1] Газ. «Червоний шлях», 9 березня 1958 р.

На честь 50-річчя Радянської влади колгосп «Комінтерн» нагороджено пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. До республіканської Книги пошани занесено колектив районного побутового комбінату. Пам'ятний Червоний прапор обкому партії, виконкому і облпрофради вручено колективу районного об'єднання «Сільгосптехніки».

За роки восьмої п'ятирічки на промислових підприємствах Бобринця здійснено реконструкцію діючих і побудовано нові цехи. У районному об'єднанні «Сільгосптехніки» розширено цехи для ремонту гусеничних тракторів і ремонту автомобільних двигунів; майже удвічі збільшився випуск чавунного литва. «Міжколгоспбуд» має 2 цегельні заводи потужністю 5 млн. штук цегли на рік, гранітний кар'єр, 2 пилорами, залізобетонний цех. Побутовий комбінат об'єднує швейні бригади, бригади для ремонту й виготовлення взуття, перукарні. У ленінському ювілейному змаганні робітники райоб'єднання «Сільгосптехніки» перевиконали завдання 1970 року. Значних успіхів добилися трудівники приміських колгоспів. Хлібороби колгоспу ім. XX з'їзду КПРС виростили небувалий тут врожай — в середньому по 38,9 цнт зернових з кожного гектара посіву. Колективи, де бригадирами А. Ф. Прасолов і Г. П. Мельник, зібрали по 40—41 цнт зернових на круг. Механізовані ланки, які очолюють В. І. Гриза і В. Г. Квашенко одержали по 57—62 цнт кукурудзи. Ланка механізаторів на чолі з О. М. Антоньєвим добилася врожаю цукрових буряків по 345 цнт з гектара. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, головний агроном колгоспу ім. XX з'їзду КПРС, заслужений агроном УРСР Л. М. Цимбал та доярка з колгоспу «Комінтерн» О. І. Новак удостоєні звання Героя Соціалістичної Праці. Голова колгоспу ім. XX з'їзду КПРС О. М. Капраленко відзначений орденом Жовтневої Революції. 855 бобринців (у т. ч. 300 робітників і 182 колгоспники) нагороджені медалями «За трудову доблесть. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Місцеві колгоспи мають міцну матеріально-технічну базу: 87 тракторів, 51 комбайн, 47 тракторних плугів, багато сівалок, культиваторів, вантажних автомашин тощо. На колгоспних фермах утримується майже 5 тис. голів великої рогатої худоби; на свинофермах — 8910 свиней, на птахофермах — 16 тис. курей. У колгоспі ім. XX з'їзду КПРС повністю механізовано свиноферму, де одна людина доглядає тисячу голів свиней.

Партійні організації приділяють постійну увагу організаторській та ідеологічній роботі серед населення, постійно дбають про правильний добір і розстановку кадрів, підвищення їх кваліфікації і політичної освіти. У місті — 33 первинні парторганізації. На підприємствах, будовах, установах, закладах охорони здоров'я, освіти і культури працюють 663 комуністи. 34 первинні комсомольські організації міста об'єднують 1674 члени ВЛКСМ. Комуністи й комсомольці йдуть в авангарді будівників комунізму. В Бобринці — 516 ударників комуністичної праці, серед яких 119 комуністів. Звання колективу комуністичної праці присвоєно 27 бригадам, 2 змінам, 5 тваринницьким фермам.

Міська Рада депутатів трудящих приділяє багато уваги житловому та комунальному будівництву, а також благоустрою Бобринця. Протягом 1960—1970 рр. споруджено будинок райкому партії, комунально-побутові приміщення: готель, аптеку, автовокзал, гуртожиток для студентів технікуму; введено в дію 8,2 тис. кв. метрів житла, побудовано мости через річку Бобринку, обладнано стадіон. Стали до ладу будинок культури, кінотеатр, середня школа та школа-інтернат на 950 учнів, типовий дитячий садок, спортивний зал дитячої спортивної школи. Жителі міста звели близько 500 індивідуальних будинків. Тільки в 1972 році з бюджету міської Ради заплановано витратити на дальший розвиток освіти 108,3 тис. крб., на благоустрій та ремонт комунальних квартир — 134,7 тис. крб. У місті є 26 магазинів і 18 ларків, 4 їдальні, ресторан, кафе. 1970 року товарообіг міста становив 4 млн. карбованців.

Поліпшилося медичне обслуговування трудящих. У місті працюють поліклініка, лікарня на 200 ліжок, протитубдиспансер; є лабораторії, аптеки, санепідстан-

ція, жіноча і дитяча консультації, медичні пункти. У цих закладах трудяться 44 лікарі та 167 чоловік середнього медперсоналу. Серед них кавалери ордена Леніна — хірург Т. І. Коваленко, Трудового Червоного Прапора — хірург І. Г. Примушко, «Знак Пошани»—лікар А. Г. Жук.

Л. Р. Корнієць — радянський державний і партійний діяч, уродженець Бобринця.

П. П. Шумилов — тричі лауреат Державної премії, уродженець Бобринця.

У Бобринці створено всі умови для навчання й виховання дітей. Діють середня і чотири 8-річні школи, сільськогосподарський технікум, професійно-технічне училище, школи: робітничої молоді, заочна середня, музична і дитяча спортивна. Є будинок піонерів і школярів. У загальноосвітніх школах — понад 1890 учнів. 400 дітей оточені дбайливим доглядом у трьох дитячих садках. Виховання й навчання бобринецької молоді і дітей здійснюють 109 учителів та 70 вихователів. Серед працівників шкіл 11 нагороджено орденами й медалями, 43 мають почесне звання «Відмінник народної освіти», а вчительці 8-річної школи № 1 П. І. Калниш присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР.

Бобринці охоче відвідують районний Будинок культури ім. М. Л. Кропивницького, широкоформатний кінотеатр. При Будинку культури відкрито музейну кімнату корифеїв українського театру — М. Л. Кропивницького та І. К. Карпенка-Карого (Тобілевича). В листопаді 1972 року в Бобринці було відкрито пам'ятник М. Л. Кропивницькому. Самодіяльний народний музично-драматичний театр, керівником якого тривалий час був актор обласного музично-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького Г. П. Рябовол, у 1967 році було удостоєно звання народного за вистави «Дай серцю волю...» М. Л. Кропивницького і «Весілля в Малинівці» Л. А. Юхвіда. В клубах міста щороку читається понад 200 лекцій, проводиться близько 50 тематичних вечорів. Щорічно відзначаються свята врожаю, весни, тваринника тощо. Крім того, в місті є 2 колгоспні та 3 профспілкові клуби, районні бібліотеки для дорослих і дітей. Частими гостями Бобринця є театральні колективи Кіровограда, Києва та міст братніх республік. У 1969—1972 рр. тут побували Адигейський російський драматичний театр, Астраханський російський драматичний театр ім. Кірова, Бєлгородський драматичний театр ім. Щепкіна, Удмуртський державний ансамбль пісні і танцю.

У Бобринці народився Л. Р. Корнієць (1901—1969 рр.) — радянський державний і партійний діяч, Голова Раднаркому УРСР (1939—1944 рр.), голова Державного комітету заготівель Ради Міністрів СРСР — міністр СРСР (1963—1969 рр.). Уродженцем міста є П. П. Шумилов (1901—1942 рр.) — тричі лауреат Державної премії СРСР, доктор технічних наук.

За дев'яту п'ятирічку промислові підприємства міста мають збільшити випуск продукції у півтора раза, підвищити урожайність сільськогосподарських культур до 31 цнт з гектара, зросте виробництво продуктів тваринництва. Будуть споруджені: консервний цех при райхарчокомбінаті, асфальтний і комбікормовий заводи, павільйон побутового обслуговування, інформаційно-обчислювальна станція. Місто збагатиться новими закладами охорони здоров'я, освіти і культури: заплановано побудувати лікарню на 125 ліжок, вузол зв'язку, музичну школу тощо. Передбачено також розширити житловий фонд. Через Бобринець проляже залізниця Помічна—Долинська.

Готуючи гідну зустріч знаменному святу — 50-річчю створення СРСР, колективи промислових підприємств міста зобов'язалися до 25 грудня 1972 року виконати виробничу програму другого року дев'ятої п'ятирічки. З ініціативи працівників рай-

об'єднання «Сільгосптехніки» в районі проходять ювілейні тижні трудової вахти на честь кожної братньої союзної республіки.

Успішним виконанням планів другого року дев'ятої п'ятирічки трудящі Бобринця зустрічають 50-річчя створення Союзу РСР.

І. О. БУБЛИК, Д. Ф. КОБИФА

ВИТЯЗІВКА

Витязівка — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ї річок Мертвоводу та Жолобка, за 23 км на південний захід від районного центру та за 55 км від залізничної станції Людмилівка. Населення — 1727 чоловік. Сільраді підпорядковані також населені пункти Дончине, Зоряне.

Вперше під назвою Витязівка поселення зустрічається в документах 1781 року[1]. Того року секунд-майор М. Нечай купив його у вдови Витязевої з 260 кріпаками та 3500 десятинами землі. З 1785 року село перейменували на Нечаївку, ця назва зберігалася за ним аж до 1859 року. В той час тут було 62 двори, в яких проживало 367 кріпаків[2]. Нелегко жилося витязівським кріпакам — 3 дні на тиждень вони відбували панщину, але нерідко поміщик примушував селян працювати протягом усього тижня.

Згідно з уставною грамотою від 19 лютого 1863 року, 142 ревізькі душі одержали 497 десятин землі. 3003 десятини кращих угідь залишились за поміщиком. 16 дворовим зовсім нічого не виділили. Наділ на ревізьку душу становив 3,5 десятини. Півстоліття тяжів над селянами викуп. З 1 березня 1864 року вони щорічно вносили в казну 1022 крб. 40 копійок.

З 1865 року Витязівка одержала статус містечка[3] і стала волосним центром. На 1885 рік тут мешкало 775 чоловік, налічувалося 7 підприємств, які переробляли сільськогосподарські продукти; було 7 крамниць, щотижня відбувалися базари[4].

Розвиток капіталізму призвів до ще більшої диференціації сільського населення. 1883 року з 142 дворів 17 були безземельними, 69 мали по 2,5 десятини. У той час 3 куркульські господарства володіли 30—90 десятинами, 1451 десятина родючої землі належала поміщикові, 120 десятин — церкві. Безземельним і малоземельним селянам доводилося вдаватися до оренди. Орендна плата на початку XX ст. коливалась від 8 до 13 крб. за десятину. Нелегко обходилося бідняку й утримання худоби: за випас корови на панській толоці треба було зібрати для поміщика 2 десятини хліба. Придбати землю селянин-бідняк практично не мав змоги — ринкові ціни на неї зростали з року в рік. Якщо в 1870—1880 рр. десятина землі коштувала в середньому 37 крб., у 1880—1884 рр.— 65 крб., то вже в 1903 році — досягла 203 крб. Більшість селянських господарств обробляла свої наділи примітивним реманентом, один плуг припадав на два господарства. Не маючи тягла та реманенту, бідняки та середняки орали в супрязі або наймали робочу худобу. За таких умов культура землеробства була низькою. У 1885 році селяни з десятини зібрали по 35 пудів жита, по 25 пудів ярої пшениці, по 40 пудів ячменю[5].

Безземелля і злидні загострювали класові суперечності на селі. Напередодні революції 1905—1907 рр. становище бідняків значно погіршилося. Їх господарства занепадали, бо працездатних чоловіків мобілізували на російсько-японську війну. До Витязівки приїжджали земляки — робітники, що працювали у великих містах.

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 94.
[2] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 1, стор. 50.
[3] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 240.
[4] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 1, стор. 50.
[5] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 2, Елисаветградский уезд, стор. 326—329.

Вони розповідали про революційні події в країні. Під їх впливом зростала революційна свідомість селян. То в одному, то в іншому місці волості палали поміщицькі маєтки[1]. Селяни вимагали підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня, зниження орендної плати на землю і випаси. 1905 року для придушення виступів власті направили у волость загін козаків. У подіях 1905—1907 рр. активну участь брав житель містечка С. К. Остроушенко (Указом Президії Верховної Ради СРСР від 23 березня 1956 року за активну участь у революції 1905—1907 рр. нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора). Він закликав селян до боротьби з самодержавством та поміщиками, восени 1905 року організовував підпали поміщицьких маєтків, за що царським судом був засланий до Сибіру.

В результаті проведення столипінської аграрної реформи збільшилася кількість малоземельних господарств. Уже 1907 року з 189 господарств 20 були безземельні, 128 — мали від 1 до 5 десятин, 37 — до 10 десятин і лише 4 господарства володіли більше як 10 десятинами землі[5]. Не маючи змоги обробити свої наділи, через нестачу тягла, значна частина бідняків продавала їх. Земля, головним чином, зосереджувалася в руках куркулів. В 1909 році 65 безземельних сімей виїхали до Тургайської губернії. Селяни-бідняки, що залишилися в селі, працювали на поміщиків і куркулів, одержуючи за свій нелегкий труд по 33 коп. на день.

Напередодні першої світової війни у Витязівці мешкало 863 жителі[3]. Селянські хати під соломою тулилися вздовж річок Мертвоводу та Жолобка. У центрі стояла дерев'яна церква, містилися крамниці й трактири. Першу медичну дільницю було відкрито тут в 1912 році, працював у ній один фельдшер. Земську лікарню збудували 1914 року[4]. З 1869 року при волосному правлінні діяла парафіяльна школа, де навчалося 63 учні, 1885 року відкрилася церковнопарафіяльна школа на 47 дітей. Навчання було платним, тому більшість дітей бідняків не мали змоги її відвідувати. 1885 року з 656 жителів Витязівки грамоту знали лише 20 чоловіків[5]. На початку XX ст. засновано двокласну земську школу.

З початком першої світової війни більшість працездатних чоловіків мобілізували на фронт. Різко підвищилися ціни на хліб і худобу. Село розорювалося й зубожіло. У 1916 році 17 проц. господарств зовсім не мало посівів. 1915 року ярої пшениці зібрали лише 28 пудів з десятини.

Революційно настроєні солдати, що після поранення повернулися з фронту, очолили боротьбу селян проти поміщиків та куркулів. У березні 1917 року в містечку відбувся мітинг, на якому його учасники вітали робітників і солдатів Петрограда, що скинули самодержавство.

Радо зустріли трудящі містечка звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В січні 1918 року тут було встановлено Радянську владу. Створено волревком, до якого увійшли селяни-бідняки Я. Ю. Розгон (голова), І. А. Макаренко та Г. В. Крижанівський[6]. Ревком приступив до конфіскації поміщицьких земель, інвентаря та розподілу їх між селянами. Загін Червоної гвардії з 30 чоловік очолив колишній фронтовик — бідняк П. О. Трощило. Зброю для загону конфіскували у поміщиків і куркулів.

Революційні перетворення в містечку перервала австро-німецька окупація. Кайзерівські війська зайняли Витязівку в березні 1918 року. Населення повинно було сплатити накладену на нього контрибуцію і повернути колишнім поміщикам відібрані у них землі. Після відмови витязівців окупанти вчинили масову екзекуцію.

---

[1] Газ. «Южные отголоски» (Єлисаветград), 22 вересня 1906 р.
[2] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1907 год, стор. 54, 55.
[3] Список населенных мест Херсонской губернии (1916 г.), Елисаветградский уезд. Александрия, 1917, стор. 205.
[4] Газ. «Голос юга», 15 червня 1914 р.
[5] Список школ церковно-приходских и грамоты Херсонской епархии за 1896—1897 учебный год, стор. 107.
[6] Годы борьбы, стор. 65.

Селян зігнали на сходку і почали бити нагаями та прикладами, В. О. Колоса закатували до смерті. Репресії з боку австро-німецьких загарбників та їх буржуазно-націоналістичних прислужників посилили опір селян. 28 березня 1918 року проти окупантів повстала вся волость[1]. Повстання було придушене, але боротьба проти загарбників продовжувалася. Після того, як з містечка втекли австро-німецькі війська, владу в ньому захопили петлюрівці, яких на початку лютого 1919 року вибили звідти загони Червоної Армії.

Відновив діяльність волревком. Активно працювали його відділи: продовольчий, народної освіти, фінансів, військовий. 19 лютого на повітовому селянському з'їзді, що відбувся в Єлисаветграді, представник Витязівської волості від імені бідноти заявив про готовність захищати завоювання революції[2]. Весною 1919 року в містечку обрано волвиконком, серед членів якого було 4 комуністи[3]. У створенні сільських партосередків на території волості допомогу витязівським більшовикам надавав Єлисаветградський повітовий партком. За короткий час в селах волості виникло кілька більшовицьких осередків.

Та в серпні 1919 року містечко захопили денікінці. Переслідувалися активісти, члени родин червоноармійців, провадилися масові грабежі селян.

На початку січня 1920 року білогвардійців було вигнано з Витязівки. У лютому почав працювати волвиконком у складі О. І. Рибака (голова), М. Г. Макаренка, П. Сікорського. Волвиконком очолив господарське та культурне будівництво. Його земельний відділ, насамперед, взяв на облік землю, хліб, худобу, інвентар. Були складені списки сільської бідноти для наділення її землею. Надавалася допомога сім'ям червоноармійців. 4 липня відбулися загальні збори, на яких обрано волосний комітет незаможних селян. До його складу ввійшли М. Д. Скрипник, А. Д. Балагура, І. А. Макаренко (голова), І. Ф. Гаркавенко[4]. Наполегливо боролися за зміцнення Радянської влади комуністи. Наприкінці листопада за їх безпосередньою участю організовано комсомольський осередок. У грудні сформовано волпартком[5]. Для проведення сівби 1921 року за його рішенням у куркулів було вилучено лишки посівного матеріалу і передано їх біднякам[6]. Члени КНС розподіляли тяглову силу і реманент, створювали фонди допомоги Червоній Армії та шахтарям Донбасу. Було відкрито прокатну станцію з ремонтними майстернями, які допомагали біднякам реманентом. Надто гострою була боротьба з куркульством. 4 серпня 1920 року від рук куркулів загинули військком М. Скрипник та міліціонер П. Верещинський[7].

Після закінчення громадянської війни партійні та громадські організації основну увагу зосередили на відбудові сільського господарства. Поступово відновлювалися довоєнні посівні площі. Велику роботу щодо забезпечення бідняцьких господарств і червоноармійських сімей насінням провели Рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (вибори до неї пройшли влітку 1920 року) та комітет взаємодопомоги, створений у березні 1923 року. Очолив його комуніст І. М. Куценко, нагороджений того ж року за активну роботу Почесною грамотою ЦКНС[8]. Трудящі села доклали багато зусиль, щоб внести свій вклад у фонд допомоги голодуючому населенню Поволжя. Восени 1921 та весною 1922 року вони брали активну участь у двотижневиках допомоги голодуючим.

Розуміючи, що дрібним господарствам важко впоратися з проведенням сільськогосподарських робіт, волпартком ще в лютому 1921 року обговорив питання про

---

[1] Газ. «Голос юга», 28 березня 1918 р.
[2] Газ. «Наша жизнь», 21 лютого 1919 р.
[3] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині, стор. 120.
[4] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 17 липня 1920 р.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 215, оп. 1, спр. 1, арк. 7, 8, 12.
[6] Там же, арк. 22, 23, 38, 40.
[7] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 12 серпня 1920 р.
[8] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-667, оп. 1, спр. 24, арк. 17, 18

об'єднання бідняцьких господарств у товариства спільного обробітку землі. Для майбутніх ТСОЗів виділили окремий посівний клин. Навесні 1924 року утворилося колективне господарство ім. Ілліча, яке об'єднувало 13 сімей. 1925 року тут було 307 однокінних і двокінних дворів. Зменшилася кількість куркульських господарств. Із 507 дворів тільки 20 мали по 3 й більше голів робочої худоби і використовували працю наймитів.

Поліпшувалося становище трудящих села. На 1925 рік Витязівський КНС об'єднував 141 чоловіка, серед них 4 комуністи і 8 комсомольців. Значна частина членів КНС була охоплена різними формами кооперації — в сільській кооперації налічувалося 36 членів, у споживчій — 28.

Велику увагу приділяли сільська Рада, партійний осередок і КНС медичному обслуговуванню населення, народній освіті, культурному будівництву. 1923 року у Витязівці діяла медична дільниця, де працювали лікар і 3 середніх медпрацівники. Відділ народної освіти волвиконкому провів значну роботу щодо боротьби з неписьменністю. До грудня 1920 року на облік взяли всіх неписьменних віком від 14 до 50 років. В селі відкрили хату-читальню. Працювали лікнеп, трудова школа, яку 1924 року відвідувало 109 дітей і навчало їх 3 вчителі. Наступного року кількість учнів збільшилася до 152. Культурно-масова робота проводилася в сельбуді, при якому діяли гуртки: сільськогосподарський, драматичний, політосвіти. Активну участь у громадській роботі брали вчителі. Вони виступали з лекціями, керували гуртками художньої самодіяльності, регулярно випускали стінніки «Червоний степ» та «Селянська газета».

Соціалістичні перетворення на селі відбувалися в умовах гострої класової боротьби. Куркулі всіляко намагалися зривати плани хлібозаготівель, ухилялися від сплати податків. Комуністи, депутати Ради, комсомольські активісти наполегливо викривали дії ворожих елементів. Для цього вони використовували стінніки, районну та окружну газети. В квітні 1925 року куркулі побили активного сількора окружної газети «Червоний шлях» Ф. О. Логвиненко. Виїзна сесія окружного суду засудила п'ятьох бандитів до п'яти років тюремного ув'язнення з конфіскацією майна[1].

16 лютого 1928 року 20 дворів створили ТСОЗ «Незаможник». ТСОЗ придбав молотарку і трактор, за кермо якого сів колишній батрак комсомолець Л. П. Загранічний. У листопаді 1929 року у Витязівці виник зерновий виробничий кооператив «Перебудова». До нього ввійшло 103 господарства. Того ж року 50 бідняцьких родин села утворили ТСОЗ «Червона Україна». 5 грудня 1929 року ТСОЗ «Незаможник» прийняв Статут сільськогосподарської артілі[2]. В січні наступного року виник ТСОЗ «9 січня». Протягом 1930 року на базі витязівських ТСОЗів створено 4 колгоспи, що об'єднали 68 проц. селянських господарств. Артілі усуспільнили 76 проц. земельної площі.

Вірними помічниками парторганізації та сільської Ради у проведенні колективізації були комсомольці. Вони організовували ударні бригади, провадили широку роз'яснювальну роботу серед населення. Дедалі активнішу участь у громадському житті села брали жінки. Тільки комсомолка В. Квашенко залучила до колгоспу 50 сімей[3].

Восени 1932 року на базі машинно-тракторної майстерні засновано Витязівську МТС. Вона мала 29 тракторів, 10 молотарок, 4 автомашини та інший інвентар. Через 9 років в МТС налічувалося вже 72 трактори, 42 комбайни, 12 автомашин тощо. Значну роботу щодо організаційно-господарського зміцнення колгоспів провів політвідділ, створений при Витязівській МТС 30 січня 1933 року. Було організовано курси, де навчалися бригадири, трактористи, шофери. Працівники політвідділу проводили масово-політичну роботу не лише з колективом МТС, а й серед колгоспників.

---

[1] Газ. «Червоний шлях» (Єлисаветград), 14, 17 квітня 1925 р.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-272, оп. 1, спр. 2050, арк. 24, 36, 41—44, 47.
[3] Газ. «Сільська комуна», 24 лютого 1930 р.

Багато уваги приділялося поширенню досвіду ударників праці, який широко пропагувався через газету, що видавалася політвідділом. У Витязівці, як і по всій країні, трудящі з ентузіазмом підхопили почин П. М. Ангеліної. У червні 1935 року в МТС організували жіночу тракторну бригаду, яку очолила Г. Колісник. Вона була учасницею обласного з'їзду ударників-трактористів, що відбувся 12 жовтня того ж року в Одесі, пізніше її відрядили на Всесоюзну нараду ударників.

У роки передвоєнних п'ятирічок значно зміцніла економіка витязівських колгоспів. В 1940 році артілі ім. Ворошилова та «Червоний партизан» завоювали першість у районному змаганні — хлібороби виростили 100-пудовий урожай зернових[1]. На полях колгоспу «Червона Україна» було зібрано озимої пшениці по 27 цнт з га, кукурудзи — 32 цнт. За рахунок освоєння земель, що раніше не використовувалися, розширилася площа орних угідь, докорінно поліпшилась якість їх обробітку. Партійна організація вміло керувала соціалістичним змаганням хліборобів, виховувала ударників праці. За трудові успіхи до Почесної книги Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року занесені робітники Витязівської МТС — комбайнер комуніст Т. М. Удод, трактористи М. А. Чайка, П. М. Волкотруб та М. М. Євпатенко. В лютому 1939 року Т. М. Удод за успіхи у роботі був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора[2]. Токар МТС П. Ф. Гаркавенко протягом 1938—1939 рр. вдвоє перевиконував норми виробітку, за що в 1940 році його відзначили Почесною грамотою ВСГВ.

1935 року утворено Витязівський район, що входив до Одеської області. Райком партії та райвиконком очолили керівництво громадсько-політичним та господарським життям району. Велику роль у виховній роботі відігравала районна газета «За більшовицький колгосп» (згодом «Більшовицька зброя», «Шлях до комунізму»), яка почала виходити в 1935 році.

Значні зміни відбулися в охороні здоров'я трудящих, культурі села. В районній лікарні на 40 ліжок працювали 6 лікарів та середні медпрацівники. Крім того, були районна епідеміологічна станція та дитяча консультація. На початку 30-х років ліквідовано неписьменність. Ще в 1927 році на базі трудової школи почала працювати семирічка, яку 1934 року реорганізували в середню школу. Перший випуск її відбувся в 1938 році. Того ж року завершено будівництво нового шкільного приміщення. В школі здобували знання до 520 учнів, навчало їх 28 учителів. Цікаву, змістовну роботу проводив сільський клуб. З 1937 року при ньому почала діяти стаціонарна кіноустановка, працювали гуртки художнього читання, хоровий. Драмгуртківці ставили п'єси у Витязівці, а також в інших селах району.

Більшість чоловіків Витязівки з перших же днів Великої Вітчизняної війни пішли на захист Батьківщини. В липні 1941 року під керівництвом комуністів і депутатів сільської Ради почалася евакуація колгоспного майна в тил країни. 6 серпня село захопили гітлерівці. Радянські патріоти піднімалися на боротьбу з ворогом. І. Я. Назаренко був зв'язківцем Костуватської підпільної організації, якою керував комуніст Л. П. Шевченко. Підпільники діяли на території Братського району Миколаївської області. В складі цієї організації був також житель села Дончиного С. Й. Чупринюк[3]. В лютому карателі схопили І. Я. Назаренка та С. Й. Чупринюка. На шляху до фашистської катівні І. Я. Назаренку вдалося втекти, а С. Й. Чупринюка стратили у Ганнівці[4].

Самовіддано боролися проти німецько-фашистських загарбників 450 жителів села на фронтах Великої Вітчизняної війни. За ратні подвиги більшість з них відзначена бойовими нагородами. 143 односельці загинули смертю хоробрих.

---

[1] Газ. «Більшовицька зброя» (Витязівка), 28 березня 1941 р.

[2] Газ. «Кіровоградська правда», 14 лютого 1939 р.

[3] Николаевщина в годы Великой Отечественной войны. 1941—1945 гг. Документы и материалы. Одесса, 1964, стор. 110, 111.

[4] Там же, стор. 112; газ. «Південна правда» (Миколаїв), 2 лютого 1964 р.

Жителі Витязівки пишаються своїми земляками Героями Радянського Союзу І. С. Індиком та Д. М. Осадчим. І. С. Індик був у складі групи моряків-десантників, яка в ніч проти 26 березня 1944 року під командуванням старшого лейтенанта К. Ф. Ольшанського висадилася в Миколаївському порту. Відбиваючи запеклі атаки ворога, сміливці до підходу радянських військ дві доби утримували захоплений плацдарм. З 68 десантників живими лишились тільки дванадцять. У тому бою загинув і старшина 2-ї статті І. С. Індик. Учасникам десанту 20 квітня 1945 року присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Ім'ям героя названа піонерська дружина Витязівської середньої школи. Комсомолець 20-х років Д. М. Осадчий пройшов славний шлях від рядового бійця до гвардії полковника, командира мотострілецької бригади. Дев'ятнадцятирічним юнаком він добровільно вступив у Перший Вознесенський стрілецький полк, громив банди Тютюнника, Махна. По закінченні громадянської війни залишився служити в Червоній Армії, був комісаром дивізії. За успішно проведену операцію під Яссами в 1944 році командира мотострілецької бригади Д. М. Осадчого удостоєно звання Героя Радянського Союзу. Та урядова нагорода не застала його в живих. 14 жовтня 1944 року в боях за визволення території Румунії Д. М. Осадчий загинув. Поховано його в молдавському місті Бєльцях[1].

17 березня 1944 року частини 68-го стрілецького корпусу 57-ї армії 3-го Українського фронту визволили Витязівку від німецько-фашистських загарбників[2]. Відступаючи під ударами радянських військ, гітлерівці завдали селу великої шкоди — зруйнували громадські приміщення, лікарню, МТС, частину будинків колгоспників, розграбували майно.

З перших днів після визволення відновили роботу радянські, партійні й комсомольські органи. З 20 березня 1944 року почав діяти райком партії, райвиконком, сільська Рада, а 30 березня — райком комсомолу[3]. В селі було в той час 3 парторганізації, що об'єднували 20 членів і кандидатів у члени партії. Навесні 1944 року відновили роботу МТС та парторганізація при ній у складі чотирьох комуністів. В центрі діяльності райкому партії та сільради була посівна кампанія 1944 року, а також допомога фронту. Провадився збір коштів на побудову танкової колони «Кіровоградський комсомолець».

Навесні 1944 року в селі було два колгоспи — ім. Ворошилова та «Червона Україна». Артіль ім. Ворошилова мала всього 47 голів великої рогатої худоби, в т. ч. 3 корови. Ціною великих зусиль 1944 року сільські трудівники освоїли 60 проц. довоєнної посівної площі. 1949 року місцеві артілі одержали 187,8 тис. крб. довгострокового кредиту, а через рік на розвиток громадського тваринництва, електрифікацію та закупку мінеральних добрив держава виділила додатково ще 665 тис. крб. Велика увага приділялася будівництву жител для населення. Протягом 1944—1945 рр. зведено 49 нових і відремонтовано 88 старих будинків. Почала працювати районна лікарня. До серпня того ж року трудящі з допомогою держави відремонтували середню школу. За рішенням бюро райкому партії комуністи організували збір меблів для школи, провели облік дітей учнівського віку. 1 вересня почався новий навчальний рік.

За роки першої післявоєнної п'ятирічки колгоспи села досягли значних успіхів. У 1947 році вони виконали план розвитку громадського тваринництва на 105 проц. і перевиконали план здачі хліба державі. За перевиконання норм на збиранні врожаю 1947 року 15 юнаків і дівчат відзначені грамотами ЦК ВЛКСМ, ЦК ЛКСМУ та Міністерства сільського господарства УРСР. В 1948 році у Витязівці були відновлені довоєнні посівні площі, а через 2 роки тваринницькі ферми і будинки колгоспників артілі ім. Ворошилова одержали електричний струм. У 1948 році почали працювати радіовузол, бібліотека.

---

[1] Прославлені у віках. Дніпропетровськ, 1969, стор. 174.
[2] Архів МО СРСР, ф. 413, оп. 10372, спр. 361, арк. 17—19.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 575, оп. 1, спр. 31, арк. 1.

1950 року чотири господарства об'єдналися в одне — колгосп «Україна». Сільськогосподарські угіддя його становили 6076 га, в т. ч. 4860 га орної землі. Колгосп придбав 1958 року 20 тракторів, 10 зернових комбайнів і 14 автомашин. Їх обслуговували 75 механізаторів. Технічне оснащення колгоспу рік у рік зростало. Вже 1965 року тут було 28 тракторів, 14 комбайнів, 18 автомашин та багато іншої техніки. Завдяки вмілому використанню добрив, підвищенню рівня агротехніки збільшилися врожаї на колгоспних ланах. Якщо в 1957 році озимої пшениці збирали по 16 цнт з га, то 1959 року вже 20,5 центнера.

Зміцнення кормової бази дало можливість збільшити поголів'я худоби. З 1958 року колгосп «Україна» спеціалізується на відгодівлі свиней. За семирічку кількість великої рогатої худоби зросла до 2334, свиней — до 3090. За 1959—1965 рр. збільшився продаж м'яса державі у 1,5 раза. Неподільні фонди колгоспу в 1965 році становили 1785,9 тис. крб. Грошові прибутки того року дорівнювали 1197,1 тис. крб. Понад 20 років це господарство очолював комуніст І. Г. Зідрашко — кавалер ордена Трудового Червоного Прапора.

Тільки в 1965 році за досягнення в різних галузях виробництва Радянський уряд відзначив десять передовиків села. Найвищої урядової нагороди —ордена Леніна — удостоєний бригадир тракторної бригади Д. Я. Сугаков. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено передового шофера Витязівського відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки» М. Т. Щербину, головного зоотехніка В. Д. Донця, бригадира П. М. Коваленка, а також кращого комбайнера колгоспу М. Ф. Дойбана. За успіхи в підвищенні врожайності та збільшенні виробництва заготівель цукрових буряків орденом «Знак Пошани» відзначено бригадира тракторної бригади П. В. Бронзу та завідуючу молочнотоварною фермою О. Г. Саленко.

Успішно справилися трудівники села з виконанням плану восьмої п'ятирічки. Врожай зернових підвищився з кожного гектара на 4,4 цнт, цукрових буряків — на 36,6 цнт. Збільшилося й виробництво продуктів тваринництва — м'яса на 13,5 цнт, молока — на 42 цнт, яєць — до 16 тис. штук у стогектарному обчисленні. На фермах утримується 7780 голів свиней. Вже протягом кількох років господарство одержує від тваринництва більш як півмільйона крб. чистого прибутку. Змагаючись за гідну зустріч 100-річного ювілею з дня народження В. І. Леніна, витязівські колгоспники в 1970 році одержали з гектара по 28,5 цнт зернових, у т. ч. по 26,4 цнт озимої пшениці. Зміцнення кормової бази дало змогу колгоспу «Україна» в 1970 році збільшити виробництво тваринницької продукції. До районної Ленінської книги трудової слави занесено прізвище свинарки О. Р. Коваленко, шофера П. Т. Вариченка. Ювілейною медаллю «За трудову доблесть. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна» нагороджено понад 50 колгоспників.

Виконуючи рішення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, трудівники добилися нових успіхів. У 1971 році зібрано пшениці по 37,9 цнт з га. В результаті успішного виконання завдань першого року дев'ятої п'ятирічки неподільний фонд колгоспу «Україна» на початок 1972 року становив 3339 тис. крб., а грошові прибутки — 1547 тис. крб. На 1 січня 1972 року машинно-тракторний парк мав 31 трактор, 27 автомашин та 16 комбайнів.

У змаганні на честь 50-річчя утворення СРСР колгоспні трудівники взяли підвищені зобов'язання. Доярки мають надоїти по 3100 кг молока на корову, працівники свиноферм — виробити по 145 цнт м'яса, одержати від кожної свиноматки по 17 поросят. Трудящі колгоспу докладають усіх зусиль до виконання намічених планів.

Зміцнення економіки колгоспу сприяло підвищенню добробуту колгоспників. З 1955 по 1965 рік оплата людино-дня збільшилась у 4 рази. Середній заробіток доярки в день перевищує 5 крб., механізатора і свинарки — 4 крб. Правління і парторганізація колгоспу встановили персональні пенсії ветеранам колгоспного руху. Загальні щорічні відрахування колгоспу в союзний фонд соціального забезпечення досягли більш як 36 тис. крб. Зросли витрати на культурно-побутові потреби.

В 1971 році вони становили понад 44 тис. крб., а в централізований фонд соціального забезпечення відраховано 54,5 тис. крб. Стали до ладу два бригадні будинки культури та готель. У 1970 році в с. Дончиному споруджено новий бригадний клуб з кінозалом на 250 глядачів. На кошти колгоспу зведено 10 житлових будинків, їдальню, завершено повну електрифікацію і радіофікацію населених пунктів.

До послуг трудівників — комбінат побутового обслуговування. Діють харчокомбінат, цегельний завод, продукцію якого одержують колгоспи району. Є відділення «Сільгосптехніки», автопідприємство. Протягом дев'ятої п'ятирічки заплановано збудувати школу, 2 магазини тощо. Буде прокладено 5 км тротуару. Тільки за 1971 рік Витязівське ССТ продало товарів на суму понад 1 млн. карбованців.

Сільська Рада багато уваги приділяє розвиткові охорони здоров'я: у Витязівці є лікарня на 90 ліжок, амбулаторія, аптека, дитячі ясла та садок. Хворих лікують 6 лікарів та 43 працівники з середньою спеціальною освітою.

За роки Радянської влади незрівнянно зріс культурний рівень сільських жителів. У Витязівській середній школі навчається до 500 учнів. Тут працюють 46 учителів та вихователів. У дитячій, шкільній та зональній бібліотеках понад 41 тис. книг. Послугами бібліотек користується 1900 читачів. Багато жителів села мають власні бібліотеки.

1961 року споруджено будинок культури із залом для глядачів на 600 місць. Тут працюють драматичний, вокальний, танцювальний, хоровий гуртки і гурток художнього читання, духовий оркестр. Аматори сцени часто виступають з концертами перед трудящими Витязівки та навколишніх сіл. У будинку культури систематично читаються лекції, провадяться зустрічі з ветеранами та передовиками праці. В побут колгоспних трударів увійшли нові обряди: комсомольські весілля, урочисті реєстрації шлюбів та новонароджених, проводи в армію, свято сівача, врожаю. Біля підніжжя пам'ятника В. І. Леніну (побудованому у 1948 році) не в'януть квіти.

5 первинних парторганізацій, в складі яких 110 комуністів, проводять велику організаторську і політичну роботу серед трудящих села. Переважна більшість комуністів працює безпосередньо на виробництві. Колгоспна комсомольська організація налічує 50, шкільна — 98 членів ВЛКСМ.

Велику роль у господарському і культурному будівництві відіграє сільська Рада депутатів трудящих. Її бюджет на 1972 рік становив 50 тис. крб., з них основна частина відведена на розвиток народного господарства (12,4 тис. крб.), освіти (23,1 тис. крб.). 3,9 тис. крб. виділено на поліпшення охорони здоров'я. На своїх засіданнях депутати систематично розглядають злободенні питання життя села. Серед депутатів сільської Ради — 12 робітників, 8 службовців, 15 колгоспників.

Невтомною працею, новими успіхами в господарському і культурному будівництві трудівники Витязівки вносять свій вклад у будівництво комунізму в нашій країні.

|О. Я. ВОЛОНТИР|, Н. Ф. ШЕВЧЕНКО

ОЛЕКСІЇВКА

Олексіївка — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км на схід від м. Бобринця по берегах річки Сугоклії — правої притоки Інгулу, і за 45 км від залізничної станції Долинська. Населення — 835 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Борисівка, Грушка, Заводське, Кам'яне, Київське, Мюдівка, Надеждівка, Приінгульське, Сугоклїівка, Шевченка, Южне.

Поблизу Олексіївки виявлено залишки поселення доби неоліту (IV тисячоліття до н. е.) та досліджено скіфський курган IV ст. до н. ери[1].

[1] Древности. Труды Московского археологического общества, т. 13, вып. 1. М., 1889, стор. 104—107.

На землях нинішньої Олексіївки в XVII ст. розташовувалися зимівники запорізьких козаків. 19 травня 1777 року царський уряд подарував надвірному радникові Алексєєву 10 260 десятин землі, на якій розміщались зимівники С. Залізняка, Москаленка, Т. Толстика та інших. Через 5 років поміщик продав свій маєток Родзянкам. Село, що дістало назву Олексіївки, розросталося. У 1838—1840 pp. сюди переселили кріпаків з Валківського повіту Харківської губернії, осідали тут і прийшлі люди. Крім того, в селі залишилися й козаки. Нові власники села поміщики Кир'якови заснували тут ще 1832 року суконну фабрику, на якій застосовувалася праця кріпаків. Становище кріпаків, особливо дворових людей, було дуже тяжким. Навіть один з царських чиновників змушений був у 1858 році констатувати, що: «Селяни не мають ніякого господарства, ані господарських будівель, устаткування, а живуть на подвір'ї поміщика і мешкають у будинку, частина якого зайнята під панську кухню; перетворені поміщиком Федюхіним у дворових, селяни цілий тиждень працюють у полі на користь поміщика»[1].

Під час реформи 1861 року олексіївським селянам наділялося по 0,72 десятини на ревізьку душу. Крім того, їм надавалося право купити або взяти в оренду ще по 2,32 десятини землі[2]. Придбати землю додатково змогли лише 34 ревізькі душі[3]. Таким чином, значна кількість колишніх кріпаків залишалася малоземельною. У 80-х роках XIX ст. в Олексіївці з 264 селянських господарств 161 засівало від 1 до 3 десятин, у той час як 8 — мали від 10 до 50 десятин посіву. Безкінних і однокінних дворів було 44, а 25 заможних хазяїв зосереджували у своїх руках 173 робочих коней і волів. Частина селянських господарств перебувала на грані цілковитого зубожіння. Дуже поширеною була оренда землі. Селяни, шукаючи виходу з малоземелля, вдавалися до оренди поміщицької землі. Тільки 1884 року в оренду здавалося 773 десятини орної та 430 десятин сінокосної землі, з них 228 десятин за гроші[4].

Після 1861 року поблизу Олексіївки на дільниці Плоскому Камені було виявлено поклади каоліну. Купець Кузнецов 1879 року придбав у поміщика 100 десятин землі для розробки цієї сировини. У 1881 році поблизу Вертієвої балки відкрили кар'єр, де видобували глину. В цьому кар'єрі працювало чимало збіднілих жителів села. Було збудовано невеликий завод, контора якого розміщалася в Бобринці. Продукція відправлялася для виготовлення фарфорових і фаянсових виробів до Москви й Риги.

Гостре малоземелля, соціальне безправ'я штовхало бідноту до боротьби проти поміщицького ладу. Восени 1905 року місцеві селяни припинили роботу. Коли ж поміщики найняли робітників з Бобринця, страйкуючі примусили власників маєтків позбавити роботи цих людей[5].

З утворенням 1899 року Олексіївської волості в самій Олексіївці збільшилася кількість населення. Якщо за переписом 1896 року село мало 313 дворів і 1730 жителів, то вже в 1916 році тут налічувалося 477 дворів і 2323 чоловіка. Вкрай незадовільним було медичне обслуговування. Медичного закладу село не мало, хворі зверталися до лікарні в Бобринці, яка не могла обслужити навіть мешканців свого міста. Через це в 1896 році у Бобринецькій волості (куди входила й Олексіївка) медичну допомогу могли одержати лише 199 селян з 1000[6]. У 1904 році з числа хворих, що потребували стаціонарного лікування, змогли скористатись ним лише 13,6 проц[7]. Низький рівень санітарного стану призводив до масових захворювань, особливо серед дітей. 1904 року в Олексіївці зареєстровано 717 хворих дітей.

---

[1] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 316.

[2] Статистико-экономический обзор Херсонской губернии. 1907 г. Херсон, 1909, стор. 20.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 46, спр. 751, арк. 17.

[4] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 2. стор. 396, 397; разд. 3, стор. 88, 89.

[5] Газ. «Голос юга», 20 грудня 1905 р.

[6] Н. И. Тезяков. Земская медицина, заболеваемость и смертность населения в Елисаветградском уезде (Херсонской губернии) в 1895 году. Елисаветград, 1896, стор. 56, 57.

[7] Врачебно-санитарный обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1904 год, стор. 85.

1885 року в селі було всього 44 чоловіка письменних і малописьменних, серед них лише дві жінки[1]. В 1891 році селяни на власні кошти орендували старе й темне приміщення, де розмістилася земська школа. Навчалося в ній 108 дітей, з них 12 дівчаток. Через тісноту приміщення частина дітей не могла потрапити до школи. Багато дітей через скрутні обставини вдома не могли закінчити навчання. 1897 року, наприклад, школу покинули 39 хлопчиків та дівчаток, і лише шестеро дітей закінчили її. В 1907 році школа відійшла до земства. Того ж року при ній засновано учнівську бібліотеку, фонд якої становив 230 книжок. У селі з 1893 року працювала ще однокласна церковнопарафіяльна школа, де навчалося 43 учні.

Столипінська реформа призвела до ще більшого розорення селян, особливо бідноти. На 1913 рік 417 незаможних господарств волості обробляли 640 десятин землі, що в середньому становило 1,53 десятини на господарство. Через нестачу тягла, реманенту селянські наділи давали низькі врожаї. У пошуках кращої долі з волості протягом 1908—1912 рр. виїхало 226 чоловік.

Трудящі Олексіївки радісно зустріли звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. На початку лютого 1918 року в селі встановлено Радянську владу, створено ревком. Та революційні перетворення перервала австро-німецька окупація, яка тривала з кінця березня до листопада 1918 року. Восени війська окупантів втекли з села, але владу захопили петлюрівці. На початку грудня того ж року Лозуватський партизанський загін в кількості 60 чоловік (командир О. Т. Бусуйко) вибив їх з села. Було заарештовано поміщицьких управителів маєтками і поміщика Будерацького. Але після того, коли партизанський загін рушив на Бобринець, в Олексіївку знову ввірвалися петлюрівці. У січні 1919 року, після їх розгрому, в Олексіївці обрано волосний виконавчий комітет. Його головою обрали Г. І. Ярового. При волвиконкомі організували земельний комісаріат, до якого увійшло четверо селян[2]. У маєтках колишніх поміщиків волвиконком конфіскував 29 тис. пудів зерна, з них 18 тис. пудів відправив у розпорядження Єлисаветградського повітового виконкому, а решту розподілив між бідняцькими господарствами з умовою повернення позики з урожаю. За рахунок конфіскованого у багатіїв зерна було подано допомогу продовольством, а також і тяглом голодуючим сім'ям. Щоб запобігти спекуляції хлібом, до якої вдавались куркулі, волвиконком взяв на облік хлібні лишки й категорично заборонив їх продаж[3].

Всі заходи волвиконкому активно підтримувала Олексіївська Рада селянських депутатів, вибори до якої відбулися 29 квітня 1919 року[4]. Наприкінці весни, у зв'язку з григор'євським заколотом, підняли голову місцеві контрреволюціонери. В травні 1919 року вони захопили владу в селі, але вже в липні їх було розгромлено. У проведенні сільськогосподарських робіт волвиконком дійово допомагав бідняцьким господарствам. За його розпорядженням у серпні 1919 року для обмолоту хліба взято всі наявні в селі молотарки. Для ремонту сільськогосподарського інвентаря організували слюсарну і ковальську майстерні.

Та радянське будівництво на селі знову було перервано. Влітку 1919 року Олексіївку захопили денікінці, які відновили поміщицьке землеволодіння. Почалися переслідування активістів, масові грабежі населення. Після вигнання білогвардійців 28 січня 1920 року створено волревком у складі Ф. І. Гавриша (голова), Н. А. Шпирка, Й. К. Остроушенка[5]. Волревком організував допомогу господарствам незаможників і родинам червоноармійців насінням, фуражем, інвентарем. Заможні господарства було зобов'язано власним тяглом та інвентарем обробляти землю і збирати врожай на наділах червоноармійських родин. 19 березня волрев-

---

[1] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 1, стор. 120.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-340, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
[3] Там же, арк. 3; газ. «Наша жизнь», 20 квітня 1919 р.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-347, оп. 2, спр. 23, арк. 35.
[5] Там же, ф. Р-340, оп. 1, спр. 1, арк. 38 зв.

ком передав свої повноваження волосному виконавчому комітету. При ньому створили відділи: управління, земельний, народної освіти, соціального забезпечення та ін. Військовим комісаром призначено Н. А. Шпирка[1]. Волвиконком негайно приступив до розподілу землі між селянами, 14 серпня провів вибори народного суду. Бідняки одержали по 1,5—1,8 десятини на їдця. 25 липня 1920 року в Олексіївці створено прокатний пункт. Виникли кредитне і споживче товариства. Незаможне селянство лише через кооперативні об'єднання, які одержували значну допомогу від держави у формі кредиту, мало змогу підвищувати продуктивність власного господарства. В Олексіївці та двох ближніх селах 11 серпня 1920 року створено агрономічні центри. За кожним з них закріпили по 30 десятин колишньої поміщицької землі. Одночасно засновано і радгосп, якому виконком виділив 300 десятин землі.

29 вересня 1920 року в Олексіївці відбувся волосний з'їзд Рад, на якому обрано новий склад волвиконкому. Головою обрали О. С. Давиборща. На початку жовтня 1920 року створено волосний КНС (голова О. Коваль). Від волкомнезаму делегатом на II-й Всеукраїнський з'їзд КНС обрали бідняка Н. Т. Жиленка[2].

Партійний осередок оформився в селі 3 листопада 1920 року. До його складу спочатку увійшло 3 чоловіка. Через рік кількість комуністів в осередку збільшилася до 6[3]. Комуністи села та волкомнезам багато уваги приділяли виконанню планів продрозверстки. Лише в 1920 році селяни волості здали державі 71 670 пудів зерна. В липні 1921 року волкомнезам встановив контроль над роботою млина, з фонду продподатку він відрахував найбіднішим селянам 2,5 проц. зерна. Проводились суботники по заготівлі палива. З ініціативи комуністів у листопаді 1922 року в Олексіївці організовано комсомольський осередок, секретарем якого обрали М. В. Савенка. Все більше до громадського життя залучалися жінки.

Поступово відбудовувалося зруйноване під час війни господарство. Навесні 1923 року в Олексіївці було засіяно 900 десятин пшеницею, 1100 десятин ячменем, 700 — житом і 115 — соняшником. Завдяки наполегливій роботі волкомнезаму, комуністів і комсомольців в рахунок продподатку олексіївці здали в 1923 році понад 15 тис. пудів зерна і понад 27 тис. крб.[4] Радянські органи докладали багато зусиль до поліпшення умов життя бідноти, але становище значної її частини залишалося ще важким. Так, у 1924—1925 рр. з 520 господарств, що були в селі, 307 становили середняцькі, 125 бідняцькі. Погано було з тяглом: коней і волів не мали 215 дворів, по одному коню було у 104. Не вистачало й сільськогосподарського інвентаря — на 4122 десятини припадало 192 плуги, 130 букерів. 83 бідняцькі сім'ї потребували допомоги хлібом та іншими продуктами харчування[5]. Таким становищем сільської бідноти намагалися скористатися куркулі: всього за три снопи з копи вони забирали в неї в оренду землю. Сільські глитаї приховували від органів влади ці договори.

Волкомнезам, партосередок проводили велику роз'яснювальну роботу серед селян. Вони пропагували створення різних форм колективних об'єднань. 1922 року в селі виникла каса взаємної допомоги, яка через 4 роки налічувала 203 члени, створено сільське споживче товариство, до якого увійшло 258 чоловік. Тоді ж засновано і кредитне товариство, кількість членів якого налічувала 95 чоловік. У зміцненні кооперативних об'єднань велика роль належала державі. Тільки 1924 року Олексіївське ССТ одержало від держави 4202 крб. довгострокового кредиту[6].

Поступово олексіївська біднота і частина середняків переконувалися в перевазі колективного господарювання. У 1924 році виникають перші виробничі об'єднання.

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-340, оп. 1, спр. 1, арк. 15.
[2] Там же, арк. 39; ф. Р-678, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 29.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 63, оп. 1, спр. 3, арк. 5; спр. 105, арк. 20, 22.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-227, оп. 1, спр. 18, арк. 7.
[5] Там же, ф. Р-272, оп. 1, спр. 221, арк. 382, 383; спр. 743, арк. 61.
[6] Там же, спр. 743, арк. 42.

23 червня 15 бідняцьких господарств об'єдналися в артіль ім. Леніна, її головою обрали С. К. Остроушенка. Господарство мало 108,4 десятини землі. 10 жовтня 1925 року засновано машинно-тракторне товариство, яке мало 55 десятин власної та 43 десятини орендованої землі. Члени товариства на пайові внески за допомогою державного кредиту придбали у Бобринецькому ССТ трактор «Фордзон».

Багато уваги приділялося поліпшенню охорони здоров'я трудящих. В листопаді 1924 року почав діяти фельдшерсько-акушерський пункт. В роки громадянської війни школа працювала з перервами. Австро-німецькі окупанти вирубали сад, спалили все шкільне обладнання. Навесні 1920 року почалося заняття в 4 класах трудової школи, де навчалося 135 дітей[1]. Для забезпечення учнів і вчителів продуктами харчування сільрада закріпила за школою 12 десятин землі. В лютому 1921 року в селі відкрито дитячий будинок для безпритульних дітей з Донбасу. В розгортанні освітньої роботи в селі активну участь брали вчителі, культармійці.

Ще наприкінці квітня 1923 року в Олексіївці засновано сельбудинок. Спочатку його актив становив лише 15 чоловік, але через рік він збільшився до ста. Тут працювали гуртки політграмоти, сільськогосподарський, світознавства, атеїстичний, драматичний. Політгурток охоплював 25 чоловік, у т. ч. 5 комуністів і 10 комсомольців, атеїстичний — 47 чоловік. Члени гуртка світознавства організували для односельців лекції з природознавства. Драматичний гурток підготував 14 вистав на революційні і побутові теми. Урочисто відзначалися революційні свята, випуски школи лікнепу, початок і завершення сільськогосподарських робіт. 13 липня в Олексіївці відзначали свято Першого снопа і Дня кооперації. Об 11 годині біля сільради вишикувалась колона: чоловіки з косами і серпами, жінки з граблями. Під звуки оркестру колона вирушила в поле, де відбувся короткий мітинг. А після цього почалося змагання косарів, снопов'язальниць тощо. Урочисто відзначався і День кооперації — драмгуртківці показали свою виставу, відбулося народне гуляння.

Партійний осередок і волвиконком у своїй багатогранній роботі опирались на комсомол та масові добровільні товариства трудящих: «Друг дітей», «Червоний Хрест», МОДР. Комсомольська організація багато уваги приділяла зміцненню зв'язків молоді села з червоноармійськими частинами і робітниками. Лише за півроку (жовтень 1923 — квітень 1924 року) з ініціативи сільської молоді відправлено десятки пудів хліба до різних фондів — допомоги Червоному флоту, Червоній Армії, Червоному Хресту, студентству, безпритульним дітям, матерям пролетарів зарубіжних країн, а також 14 тис. крб. дитячим будинкам. Комсомольці були шефами однієї з військових частин Червоної Армії.

Все більше селян залучалося до колективної праці. У 1926 році створено молочне і машинно-тракторне товариства, останнє налічувало 17 членів і мало 153 десятини землі. 16 червня 1927 року виникло друге машинно-тракторне товариство — «Комунар», до якого увійшло 25 чоловік, мало воно 190,7 десятини та одного трактора[2]. У квітні 1928 року товариство «Комунар» перейшло на статут ТСОЗу. Наприкінці року 105 бідняків і середняків об'єдналися в сільськогосподарську артіль «Комунар». Тягла було обмаль — 5 коней, 9 волів. Правління артілі через державний банк одержало 4673 крб. довгострокового кредиту на придбання сільськогосподарських машин і робочої худоби[3]. В травні 1929 року виникла артіль ім. Шевченка, до якої увійшло 54 господарства. 21 жовтня того ж року на основі двох ТСОЗів утворився колгосп ім. Леніна. Він об'єднав 90 господарств і користувався 453 десятинами землі, головою правління був обраний К. З. Жиленко[4]. 9 липня 1929 року на Статут сільськогосподарської артілі перейшов ТСОЗ ім. Петровського, а восени — ТСОЗ ім. Шевченка. У 1930 — 1932 рр. олексіївські колгоспи об'єдналися у дві великі артілі — ім. Ворошилова та ім. Орджонікідзе.

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-816, оп. 1, спр. 320, арк. 16.
[2] Там же, ф. Р-272, оп. 1, спр. 1288, арк. 1—5; спр. 1678, арк. 1—18.
[3] Там же, ф. Р-112, оп. 1, спр. 138, арк. 89 спр. 1366, арк. 6.
[4] Там же, ф. Р-272, оп. 1, спр. 2013, арк. 1, 2.

На початок 1936 року до артілі ім. Орджонікідзе входило 298 господарств, що мали 487 працездатних колгоспників, артіль ім. Ворошилова об'єднала 37 господарств з 68 працездатними. Поля артілей обслуговували трактори Бобринецької МТС. Набувало розвитку і громадське тваринництво. Так, колгосп ім. Орджонікідзе на той час мав уже 130 коней, 150 голів великої рогатої худоби, 127 свиней і 507 овець. 1938 року передовий чабан того ж колгоспу К. А. Сова від 183 вівцематок одержав 260 ягнят. Працю чабана високо оцінив Радянський уряд, нагородивши орденом «Знак Пошани». Його ім'я та ім'я ланкової С. І. Будяненко занесено в 1940 році до Книги пошани ВСГВ. До цієї книги у 1939 та 1940 роках вписано також прізвища голови колгоспу Н. І. Гавриша, конюха Ю. А. Решетняка. Такої ж честі удостоєний колектив рільників з артілі ім. Ворошилова (бригадир Х. Є. Рудак). У 1939—1940 рр. колгосп ім. Орджонікідзе був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

З року в рік розвивалося артільне господарство села. На полях колгоспу ім. Орджонікідзе працювало 4 трактори, 19 сівалок, 25 плугів, 153 робочих коней. В артілі набувало розвитку садівництво і виноградарство. На тваринницьких фермах доглядали 286 голів великої рогатої худоби, 140 свиней, 687 овець. Набувало розвитку птахівництво.

Зміцнення економіки господарств сприяло підвищенню добробуту селян. 1938 року артіль ім. Орджонікідзе одержала прибутків від рослинництва і тваринництва близько 300 тис. крб. Це дало можливість видати колгоспникам по 8,3 кг зерна на трудодень, відрахувати кошти на поліпшення культурно-побутового обслуговування трудящих. Колгоспники добре розуміли, що дала їм Комуністична партія, Радянська влада. Передовий чабан, орденоносець К. А. Сова писав у районній газеті: «Тяжко й згадувати своє минуле життя. Нас було 5 чоловік у батька, жили у злиднях, в темряві. Працював я у пана чабаном. Тепер 9 років працюю в колгоспі ім. Орджонікідзе. Люблю свою роботу. Живу заможно, маю добру хату і в хаті — достаток. За старанну працю уряд нагородив мене орденом. Чи міг я сподіватись на таке за старої влади?! Я щиро вдячний партії і уряду, що так добре жити в країні соціалізму»[1]. Завдяки сумлінній праці колишні бідняки стали відомими, всіма шанованими людьми. Це — доярка, делегат II з'їзду колгоспників-ударників Г. Ф. Чередниченко, трактористка П. П. Бондаренко, колгоспники Д. С. Копотій, О. І. Антоненко.

1935 року в селі діяв фельдшерсько-акушерський пункт, медичну допомогу подавали 4 медпрацівники. У семирічній школі 1939 року навчалося 280 учнів. Діяли колгоспний будинок, чотири червоні кутки, хата-лабораторія.

Мирну, творчу працю радянських людей перервав підступний напад німецько-фашистських військ на нашу країну. З перших днів війни на фронт пішло 218 жителів села. Колгоспники, що залишилися, самовіддано працювали на полях і фермах. Всі чотири бригади артілі ім. Орджонікідзе на збиранні врожаю виконували денне завдання на 125 проц. Колгоспниці Є. А. Будяненко, Г. Х. Леба, Є. С. Коваль щоденно в'язали по 8 кіп снопів замість 5 за нормою[2]. 8 серпня 1941 року в село вдерлися фашистські загарбники. Почався масовий грабіж — гітлерівці забирали хліб, худобу, колгоспне майно, а також особисте майно колгоспників. Молодь вивозили в рабство до Німеччини. Безчинству окупантів не було меж. У серпні 1941 року всім сільським дівчатам наказали з'явитися в приміщення, де пиячили фашистські офіцери. Коли жодна з них не прийшла, озвірілі гітлерівці організували облаву, під час якої розстріляли чотирьох колгоспників. Увечері того ж дня вони закатували сільську вчительку. 2 вересня німецькі солдати вбили старого колгоспника О. Мироненка і його 12-річного онука[3]. Замучена була також і дружина колгоспника Г. М. Савина.

---

[1] Газ. «Червоний шлях», 1 травня 1939 р.
[2] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 60.
[3] Сообщение Советского Информбюро, т. 1, стор. 243.

16 березня 1944 року воїни 93-ї і 113-ї стрілецьких дивізій 57-ї армії визволили село від загарбників[1]. За час окупації гітлерівці завдали селу великої шкоди. Матеріальні збитки становили близько 7,7 млн. крб.[2]. 120 олексіївців загинуло в боротьбі проти фашизму на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Колгоспники одразу приступили до відбудови зруйнованого ворогом господарства. Не вистачало техніки, худоби й посівного матеріалу. В обох артілях залишилося 30 плугів, 13 кінних сівалок, 130 борін і 6 коней. На початок весняних польових робіт в Олексіївці було всього 47 чоловіків — здебільшого похилого віку, та 285 жінок, на плечі яких ліг основний тягар відбудовних робіт. У 1944 році жінки виробили 87 900 трудоднів. Чималу допомогу колгоспам надали підлітки, вони виробили 2892 трудодні. Добре допомогла сільським трудівникам тракторна бригада Бобринецької МТС. Механізатори зорали 732 га і засіяли 250 га. Колгоспники обох господарств одержали в середньому по 11,5 цнт пшениці та по 17 цнт жита на кожному гектарі посіву і здали державі 5709 цнт зерна. Трудівники артілі ім. Ворошилова додатково передали до фонду оборони 100 цнт хліба. Дуже важко було відновлювати колгоспне тваринництво. Наприкінці 1944 року в артілі ім. Орджонікідзе налічувалося всього 16 корів, 196 голів птиці. У відродженні тваринництва допомагала держава. 1945 року тут виробили 885 кг м'яса та 17 698 кг молока. Глибоке розуміння своїх обов'язків, радянський патріотизм стали основою трудових успіхів колгоспників. У 1944—1945 рр. самовіддано працювали колгоспниці Н. М. Єременко, Г. П. Гурбенко, Є. Т. Сірик, П. П. Чередниченко, М. Є. Гавриш та інші. Н. М. Єременко трудящі виявили велике довір'я, обравши її 1945 року до складу районної Ради депутатів трудящих.

Протягом 1945—1946 рр. методом народної будови в Олексіївці завершено ремонт пошкоджених за час окупації приміщень школи, клубу, фельдшерсько-акушерського пункту. Заліковуючи рани, заподіяні війною, колгоспники подавали братню допомогу артілям інших районів області та республіки. У березні 1945 року вони надіслали 150 цнт посівного зерна колгоспникам Рівнянського (нині Новоукраїнського) району, а протягом літа надсилали зерно у визволені райони західних областей України[3]. В середині серпня було створено комісію, яка організувала фонд допомоги інвалідам війни, дітям-сиротам та потерпілим від окупації родинам.

У листопаді 1945 року при Олексіївській сільській Раді створено партійну організацію, до якої ввійшло 5 комуністів[4], наступного року при семирічній школі — партійно-комсомольську групу, в якій було 3 члени партії[5]. Комуністи вели перед у відродженні колгоспного господарства. 1947 року олексіївські артілі досягли довоєнного рівня. Площа посіву зернових на той час становила 1980 га, з них під озимою пшеницею було близько 900 га. Збільшилася кількість сільськогосподарського реманенту. Господарства мали 26 плугів, 14 сівалок, 13 жаток, 8 двигунів загальною потужністю 90 кінських сил, 63 коней. Поступово відновлювалося громадське тваринництво. Обидві артілі 1947 року мали 194 голови великої рогатої худоби (у т. ч. 32 корови), 60 овець, 20 свиней. Валове виробництво продуктів тваринництва того ж року на 100 га сільськогосподарських угідь становило понад 15 цнт м'яса та близько 400 цнт молока. Будівельні бригади відремонтували 12 тваринницьких приміщень і 9 зерносховищ. Прибутки артілей 1947 року дорівнювали 432 132 крб. 1949 року село одержало електроенергію від Борисівської міжколгоспної гідроелектростанції на Інгулі.

Останній рік четвертої п'ятирічки колгоспники Олексіївки завершили значними показниками в рослинництві і тваринництві. Цьому сприяло об'єднання 1950 року колгоспів в один — ім. Орджонікідзе. Артіль стала великим господарством, за яким

[1] Архів МО СРСР, ф. 413, оп. 10 372, спр. 361, арк. 10.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2860, оп. 1, спр. 119, арк. 73, 76, 78, 79.
[3] Там же, ф. Р-4926, оп. 1, спр. 10, арк. 5, 10.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 63, оп. 2, спр. 28, арк. 33.
[5] Там же, оп. 3, спр. 44, арк. 1.

закріплено 4555,7 га сільськогосподарських угідь. Перевиконання планів виробництва зерна, збільшення поголів'я худоби дало змогу підвищити виробництво м'яса в два рази, молока — в 3,5 раза проти 1947 року. Колгосп став мільйонером — прибутки його становили 1 061 620 карбованців.

Значних успіхів досягнуто й у розвитку культосвітніх закладів села. На початок 1952 року повністю виконано закон про загальне семирічне навчання. Під час фашистської окупації школа була напівзруйнована, отже відновити після визволення навчання в усіх десяти класах не було можливості. Перший випуск десятикласників відбувся у 1956 році. У 1949 році відновила роботу бібліотека. Завідуюча бібліотекою Л. С. Гуріна створила пересувні бібліотечки в тракторній бригаді, на фермах, організовувала читацькі конференції. За допомогою бібліотечного активу при клубі влаштовувалися літературно-художні вечори, огляди художньої, науково-популярної і атеїстичної літератури. З 1947 року в сільському клубі працювала кінопересувка. При клубі діяли хоровий, драматичний та шахово-шашковий гуртки.

У відбудові й розвитку сільського господарства, благоустрою села значна роль належала депутатам Олексіївської сільради. 1952 року їх було 17 чоловік, у т. ч. 6 комуністів. Вони згуртували навколо себе численний актив. При сільвиконкомі діяли комісії: сільськогосподарська, фінансово-бюджетна, культмасова та інші. Депутат Д. Х. Леба очолив бригаду будівельників, яка 1951 року спорудила корівник і телятник на 220 голів худоби. Депутат О. Я. Редькіна одержала того ж року по 14 ділових поросят від кожної з дев'яти свиноматок. свинарка Я. С. Коваль виростила по 21 поросяті від кожної свиноматки. Виконком мобілізував громадськість села на озеленення вулиць, шляхів, ремонт польових лісосмуг.

Партія і уряд високо оцінили працю трудівників. Кращим колгоспникам вручені урядові нагороди. У 1950 році комбайнери П. Д. Шашников та О. М. Великий, які намолотили по 7 тис. цнт зерна, удостоєні ордена Трудового Червоного Прапора. 1951 року комбайнера П. Д. Шашникова відзначено другим орденом Трудового Червоного Прапора, такої ж нагороди удостоєна і пташниця Н. П. Жук. На обласну Дошку пошани у 1956 році занесено прізвище доярки А. П. Гнатенко.

За роки п'ятої п'ятирічки трудівники села добилися дальшого піднесення сільськогосподарського виробництва. Набагато збільшилося виробництво кормових культур, зеленої маси і зерна кукурудзи, ячменю, що стало основою дальшого піднесення тваринництва. 1959 року на 100 га сільгоспугідь було вироблено 463 цнт м'яса і 102,3 цнт молока, а на 100 га зернових одержано 13,6 тис. яєць. Вирощення дешевих кормів, запровадження комплексної механізації на тваринницьких фермах сприяли зниженню собівартості продукції. 1956 року в центрі Олексіївки споруджено сільську електростанцію, яка давала струм господарству та в будинки колгоспників; пізніше село підключено до лінії державної електромережі.

З 1968 року колгосп спеціалізується на виробництві пташиного м'яса і яєць. Розпочалося спорудження птахофабрики на 35 тис. курей-несучок. Збудовано кормоцех, в якому повністю механізовано виробничі процеси, а також будинок для тваринників. Завершується спорудження ще двох пташників і брудера. Виробництво яєць у 1970 році становило понад 1 млн. штук, поголів'я птиці досягло 50 тис. За перевиконання зобов'язань у виробництві яєць колгосп напередодні 100-річчя від дня народження В. І. Леніна нагороджений перехідним Червоним прапором райкому КП України і райвиконкому, 41 трудівника відзначено медаллю «За трудову доблесть. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Правління колгоспу вміло поєднує в соціалістичному змаганні моральні та

Одна з вулиць Олексіївки. 1970 р.

На спортивному майданчику Олексіївської середньої школи. 1970 р.

матеріальні стимули. Виробництво м'яса у 1970 році зросло порівняно з 1960 роком у 2,5 раза, молока — у 2,8 раза. Збільшилися і щорічні грошові прибутки за цей же час: від рослинництва — близько 450 тис. крб., від тваринництва — 500 тис. крб. Завдяки цьому в колгоспі провадиться інтенсивне будівництво. Протягом 1960—1971 рр. споруджено 18 тваринницьких приміщень, зерносховище, господарські приміщення на польовому стані тракторної бригади, автогараж, майстерні для поточного ремонту тракторів і сільськогосподарського інвентаря, а також будинок для механізаторів. Трудівники колгоспу взяли на себе зобов'язання досягти у дев'ятій п'ятирічці врожайності зернових на кожному гектарі посіву — 26 цнт, добитися виробництва молока на 100 га сільськогосподарських угідь — 350 цнт, м'яса — 40 цнт, яєць — 150 тис. штук на кожні 100 га зернових. Підсумки першого року п'ятирічки показали, що колгоспники свого слова додержують. За 1971—1975 рр. намічено ввести на повну потужність птахофабрику, здійснити механізацію молочнотоварної ферми, прокласти дорогу з твердим покриттям від села до містечка тваринників.

Великі кошти вкладає колгосп у будівництво культурно-побутових закладів. Споруджено сільмаг, продуктовий магазин, відділення зв'язку, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла на 120 місць, артільну контору, їдальню. Для середньої школи збудовано спортивний комплекс, майстерню, хімічний кабінет і кабінет механізації, а також будинок для вчителів. Одержання високих прибутків дало змогу збільшити оплату праці трудівників села. У 1971 році за людино-день механізатор одержував 4 крб. 79 коп., доярка — 4 крб. 90 копійок.

Докорінно змінився побут жителів Олексіївки. Вони мають телевізори, пральні машини, мотоцикли, багато будинків хліборобів газифіковано. В Олексіївській середній школі навчається 250 учнів, працює 25 учителів і вихователів. З 1956 року середню освіту здобули в селі 429 дівчат і юнаків. Вихованці школи працюють у різних галузях народного господарства і культури. В Олексіївці діє консультативний пункт Бобринецької заочної середньої школи.

В мальовничому сквері поблизу середньої школи встановлено обеліск воїнам-визволителям, які загинули в боях за село в роки Великої Вітчизняної війни.

До послуг місцевих жителів — будинок культури, нове приміщення якого споруджено 1964 року. Він має зал на 400 місць, бібліотеку з фондом 7 тис. книг. При будинку культури діють хоровий і драматичний колективи, духовий оркестр.

У досягнутих успіхах велика заслуга партійної організації, яка налічує 39 комуністів, а також сільської Ради депутатів трудящих. Вірними помічниками партійної організації є комсомольці, яких у селі 72 чоловіка.

Здійснення величних накреслень XXIV з'їзду КПРС в розвитку соціалістичної економіки і культури — найважливіше завдання трудящих Олексіївки.

І. О. БУБЛИК, Г. П. ШАТАЛОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД БОБРИНЕЦЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕЗІ́ВКА (до 1945 року — Водяно-Михайлівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на південь від районного центру. Населення — 209 чоловік. Сільраді підпорядковані також села Костомарівка, Котлярівка, Кохане, Майське, Митрофанівка, Привільне.

У Березівці міститься комплексна бригада колгоспу ім. Шевченка (центральна садиба у с. Костомарівці), за яким закріплено 7218 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6470 га орних земель. Спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Вирощуються також зернові й технічні культури. За успіхи в розвитку сільського господарства 84 трудівники відзначені урядовими нагородами, серед них орденом Жовтневої Революції — голова колгоспу В. Г. Проскура, пташниця В. І. Могила.

Село має восьмирічну школу, де навчаються 128 дітей, працюють 12 вчителів. Є клуб, дві бібліотеки з фондом 12 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, два магазини, пошта.

У колгоспі — 39 комуністів, 40 комсомольців.

Засноване село у 50-х роках XIX століття.

Радянську владу в Березівці встановлено в середині лютого 1918 року.

478 жителів з усіх сіл, підпорядкованих сільській Раді, воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 235 з них нагороджено орденами й медалями, 131 чоловік загинув смертю хоробрих.

Поблизу Березівки досліджено курган з похованням доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

БО́БРИНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на захід від районного центру. Населення — 406 чоловік. Сільраді підпорядковані також села Варламівка, Васильківці, Горіхівка, Рідне.

За колгоспом «Батьківщина», центральна садиба якого міститься в Бобринці, закріплено 3311 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2758 га орної землі. Розвинуте хліборобство і м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи у колгоспному виробництві 12 чоловік нагороджені орденами і медалями, серед них ланкова М. П. Дурова — орденом Леніна.

Село Буховецьке. 1969 р.

В селі працюють восьмирічна школа (130 учнів, 10 вчителів), будинок культури на 350 місць, бібліотека з фондом 3,4 тис. книг, дитячі ясла, фельдшерсько-акушерський пункт, магазин.

У Бобринці — 27 комуністів і 30 комсомольців.

Засноване село в кінці XVIII століття.

У Бобринці Радянську владу встановлено на початку лютого 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 69 жителів села перебували в лавах Червоної Армії, з них 51 — нагороджено орденами і медалями. З осені 1941 року по травень 1942 року в селі діяла підпільна комсомольсько-молодіжна група, яку очолював комсомолець С. В. Рибак (пізніше закатований гітлерівцями). На честь 40 загиблих воїнів-односельців споруджено обеліск Слави.

БОГУНІ́ВКА — село, центр Свердловської сільської Ради, розташоване за 13 км на північ від районного центру. Населення — 618 чоловік. Сільраді підпорядковані також села Піщане, Полум'яне, Свердлове, Чкалове.

У Богунівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Свердлова, за яким закріплено 4915 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4237 га орних земель, 519 га пасовищ, 144 га саду. У господарстві займаються вирощуванням зернових і технічних культур, зокрема озимої пшениці, цукрових буряків, соняшнику, а також виробництвом м'ясо-молочної продукції. За успіхи в розвитку сільського господарства 69 колгоспників нагороджено орденами і медалями.

Працює восьмирічна школа, де 16 вчителів навчають 154 учні. Є будинок культури на 400 місць, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, поштове відділення, магазин.

У колгоспі — 42 комуністи, 28 комсомольців.

Село засноване в 1922 році переселенцями з Київської і Черкаської областей.

У 1925—1928 рр. в селі створюються ТСОЗи «Культура і праця», «Досвітні вогні», «Червоний серп» тощо, які в 1930 році об'єдналися в артіль.

Під час Великої Вітчизняної війни 206 жителів села захищали Батьківщину в лавах Червоної Армії, 103 з них нагороджені орденами і медалями. У Богунівці споруджено обеліск Слави, на мармуровій плиті якого викарбувано 114 імен загиблих воїнів-односельців, на могилі 14 воїнів-визволителів села встановлено пам'ятник.

БУХОВЕ́ЦЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 44 км на південний захід від районного центру. Населення — 655 чоловік. Сільраді підпорядковані також села Маковіївка й Козаче.

В Буховецькому міститься центральна садиба колгоспу «Росія», за яким закріплено 4932 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4213 га орних земель, 71 га саду. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур з розвинутим м'ясо-молочним тваринництвом.

58 колгоспників відзначені урядовими нагородами, серед них механізатор Д. Ф. Величко — орденом Жовтневої Революції.

У восьмирічній школі 14 вчителів навчають 139 дітей. Є будинок культури, бібліотека з фондом 7,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт.

У Буховецькому — 35 комуністів, 59 комсомольців.

Буховецьке було засноване кріпаками з Курської губернії, яких переселили сюди на початку XIX століття.

Радянську владу в селі встановлено на початку березня 1918 року.

У 1928 році тут створено ТСОЗ ім. 10-річчя Червоної Армії, а через два роки — колгосп ім. Будьонного.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 154 жителі Буховецького, 62 з них нагороджено орденами й медалями, 83 загинули. Під час окупації гітлерівці розстріляли кількох патріотів, які поширювали повідомлення Радянського Інформбюро серед населення. Споруджено пам'ятник воїнам Червоної Армії, які полягли в боях проти фашистів.

Поблизу села досліджено курган з похованням доби бронзи.

ВАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км на південний схід від райцентру. Населення — 527 чоловік. Сільраді підпорядковані також села Береславка, Завадівка, Золота Балка, Маківка, Никонорівка, Новогомельське, Солонцюватка, Трудолюбівка, Ясна Поляна.

За колгоспом ім. Кірова, центральна садиба якого розміщена у Василівці, закріплено 5765 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5178 га орної землі. У господарстві вирощують зернові і технічні культури: озиму пшеницю, кукурудзу, соняшник, цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Колгоспу присвоєно звання господарства високої культури землеробства. За сумлінну працю 78 передовиків артілі відзначені урядовими нагородами.

У селі — середня школа, де навчаються 238 учнів і працюють 20 вчителів. Є клуб на 350 місць, 2 бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт, 2 магазини.

У колгоспі — 37 комуністів, 44 комсомольці.

Заснована Василівка в 30-х роках XIX століття.

У Василівці наприкінці січня 1918 року встановлено Радянську владу.

У 1922 році в селі створено ТСОЗ «Культурний землероб». 1927 року 14 сімей бідняків об'єдналися в артіль «Культурний труд».

102 жителі села під час Великої Вітчизняної війни боролися проти фашистів, 67 з них загинули, 58 — нагороджені орденами і медалями. Уродженка села П. Я. Топор була активною учасницею підпільної групи, яка діяла з 1942 року на території Бобринецького, Витязівського й Устинівського районів. На її могилі споруджено пам'ятник.

ВЕЛИКОДРУКОВЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на захід від районного центру. Населення — 195 чоловік. Сільраді підпорядковані також села Богданівка, Коржеве, Малодрукове, Новопавлівка, Садове, Фрунзе, Червона Долина.

У Великодруковому міститься бригада колгоспу «Комінтерн», центральна садиба якого у Бобринці. За бригадою закріплено 2727 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2541 га орної землі. Хлібороби вирощують тут озиму пшеницю, кукурудзу, соняшник, цукрові буряки. Розвинуте вівчарство. За високі показники у виробництві сільськогосподарської продукції чотири трудівники відзначені урядовими нагородами.

Працюють клуб, дитячі ясла, медпункт, магазин.

У колгоспі — 69 комуністів і 57 комсомольців.

Засноване село в середині XIX століття.

Радянську владу у Великодруковому встановлено на початку лютого 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 90 жителів перебували в лавах Червоної Армії, 27 з них загинули; за мужність і відвагу в боротьбі проти загарбників 28 нагороджені орденами і медалями.

ВЕРХНЄІНГУ́ЛЬСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Інгулу, за 16 км на схід від районного центру. Населення — 553 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Жовтневе, Оленівське, Степанівка.

У Верхнєінгульському міститься центральна садиба радгоспу «Червона зірка», за яким закріплено 4750 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4326 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві м'яса і молока. Хлібороби вирощують зернові й технічні культури. За успіхи в праці 47 робітників відзначені урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєний директор радгоспу О. Я. Мірошниченко.

Є восьмирічна школа, де 12 вчителів навчають 186 дітей. Працюють клуб, бібліотека, медпункт, дитячий садок, три магазини.

У селі — 40 комуністів, 33 комсомольці.

Верхнєінгульське засноване у 1924 році.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти гітлерівців 127 жителів села, 27 з них загинули, 60 — нагороджені орденами й медалями. В селі споруджено пам'ятник землякам, які в боях з фашистами віддали життя за Батьківщину.

ВЕСЕ́ЛІВКА (до 1945 року — Базилеве) — село, центр сільської Ради, розташоване в середній течії річки Громоклеї, притоки Бугу, за 35 км на південь від районного центру. Населення — 528 чоловік. Сільраді підпорядковані також села Крутоярка, Роздолля, Ударне, Юр'ївка.

У Веселівці міститься центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», за яким закріплено 5648 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4822 га орної землі. Тут вирощують зернові — озиму пшеницю і кукурудзу та технічні культури — соняшник і цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в колгоспному виробництві 60 трудівників нагороджені орденами і медалями, серед них комбайнер Р. М. Семенченко — орденом Леніна.

Працює середня школа, де 13 вчителів навчають 179 дітей. Є клуб на 450 місць, бібліотека з фондом 7,3 тис. книг, дитячий садок, фельдшерсько-акушерський пункт. До послуг населення — два магазини, поштове відділення, побутова майстерня.

У Веселівці — 36 комуністів, 45 комсомольців.

Засноване село в кінці XVIII століття.

У лютому 1918 року у Веселівці встановлено Радянську владу.

186 жителів воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 128 з них нагороджені орденами і медалями. В центрі села встановлено пам'ятник 135 односельцям, які полягли смертю хоробрих у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників.

ВОЛОДИ́МИРО-ІЛЛІ́НКА (до 1925 року — Володіївка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на південний захід від районного центру. Населення — 391 чоловік. Сільраді підпорядковані села Апрелівка і Розтичеве.

У Володимиро-Іллінці міститься центральна садиба колгоспу ім. Щорса, за яким закріплено 4254 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3928 га орної землі. Основні галузі господарства— хліборобство і тваринництво. За сумлінну працю 44 колгоспники нагороджені орденами і медалями, серед них механізатор П. А. Нагірний —орденом Жовтневої Революції.

Працює восьмирічна школа, де 13 вчителів навчають 102 дітей. Є клуб, бібліотека з фондом 7,8 тис. книг, медичний пункт, два магазини, поштове відділення.

У селі — 27 комуністів і 45 комсомольців.

Поселення на цій території виникли в першій половині XIX століття.

Радянську владу в селі встановлено наприкінці лютого 1918 року.

1926 року в селі організовано ТСОЗ «Хвиля», через два роки — ТСОЗ «Світло».

Під час Великої Вітчизняної війни 98 жителів села билися проти фашистів, 78 з них загинули, 32 нагороджені орденами і медалями.

У селі встановлено пам'ятник М. О. Щорсу.

МАР'Я́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на захід від районного центру. Населення — 546 чоловік. Сільраді підпорядковані також села Грузьке, Кірове, Куйбишеве, Нововолодимирівка, Осикувате, Степине, Ульяновка, Яблунівка.

Колгосп ім. Димитрова, центральна садиба якого міститься у Мар'янівці,— багатогалузеве, високомеханізоване господарство, за яким закріплено 2480 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2298 га орної землі, 60 га саду. Колгосп вирощує озиму пшеницю, соняшник і цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успішне виконання завдань комуністичного будівництва 32 хлібороби відзначено урядовими нагородами.

У восьмирічній школі 15 вчителів навчають 80 дітей. Є клуб на 400 місць, бібліотека з фондом 7,9 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, поштове відділення.

У селі — 28 комуністів, 17 комсомольців.

Мар'янівка заснована в кінці XVIII століття.

У січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

Перший колгосп ім. Косіора у 1930 році очолив путіловський робітник-двадцятип'ятитисячник комуніст І. В. Сергєєв. У 1939 році трактористи цієї артілі А. М. Вовкотруб і М. А. Чайка були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 112 жителів села, 44 з них загинули, 58 — нагороджені орденами й медалями.

Уродженцем села є видатний український радянський актор, народний артист СРСР І. О. Мар'яненко (Петлюшенко) (1878—1962 рр.).

У Мар'янівці споруджено пам'ятник Г. Димитрову.

МИКО́ЛО-БАБА́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Гнилому Сланці, за 33 км на південний захід від районного центру. Населення — 913 чоловік. Сільраді підпорядковане також село Проскурівка.

За місцевим колгоспом «Світанок», який спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, зокрема озимої пшениці, кукурудзи, соняшнику, цукрових буряків, закріплено 6046 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5366 га орної землі. Розвивається м'ясо-молочне тваринництво. За ударну працю 79 трудівників відзначені урядовими нагородами, серед них свинарка О. П. Шишовська — орденом Жовтневої Революції.

Є восьмирічна школа, де 16 вчителів навчають 120 дітей. У селі — будинок культури на 350 місць, бібліотека з фондом 6 тис. книг, дитячий садок на 50 місць, медпункт, їдальня, сільмаг, поштове відділення, ощадна каса, побутова майстерня.

У Миколо-Бабанці — 40 комуністів, 50 комсомольців.

Засноване село в 1800 році.

У Миколо-Бабанці в середині лютого 1918 року встановлено Радянську владу.

На початку 1925 року створено ТСОЗи «Прогрес», «Свобода», «Культура і праця».

145 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни і були нагороджені орденами й медалями, 90 з них загинули. Споруджено пам'ятник на честь земляків, полеглих у боротьбі проти фашистських загарбників.

Уродженцем села є народний артист УРСР М. П. Равицький.

НОВОГРА́ДІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південний захід від районного центру. Населення — 910 чоловік. Сільраді підпорядковані також села Водяно-Михайлівка, Новосамара, Пенькове.

У Новоградівці міститься центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, за яким закріплено 6142 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5806 га орної землі. Основна галузь господарства — хліборобство. Провідні культури — озима пшениця і кукурудза. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи, досягнуті у виробництві сільськогосподарської продукції, 88 трудівників нагороджені орденами і медалями.

За післявоєнні роки в селі виросло 245 добротних житлових будинків. На кошти колгоспу споруджено приміщення середньої школи із спортивним залом, шкільний інтернат на 80 чоловік. Крім середньої школи, де 19 вчителів навчають 217 дітей, у селі є початкова школа. Працюють два клуби, бібліотека з фондом 9,6 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, профілакторій для доярок, 5 магазинів, поштове відділення.

У Новоградівці — 36 комуністів і 75 комсомольців.

Засноване село на початку XIX століття.

Радянську владу в Новоградівці встановлено у лютому 1918 року.

Протягом 1924—1927 рр. були організовані ТСОЗи «Ленінський», «Надія», «Згода», «Біднота», на базі яких у червні 1930 року створено колгосп ім. С. В. Косіора.

Під час Великої Вітчизняної війни 325 жителів села воювали на фронтах, 128 відзначені бойовими нагородами. На честь 197 загиблих односельців встановлено обеліск Слави.

НОВООЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Громоклії, за 20 км на південь від районного центру. Населення — 721 чоловік. Сільраді підпорядковані також села Барвінівка, Варварівка, Відрадна Долина, Кетрисанівка, Новомиколаївка, Світанок, Степівка, Червона Зірка, Чигиринське.

У Новоолександрівці міститься бригада колгоспу ім. 40-річчя Жовтня. За колгоспом, центральна садиба якого в Кетрисанівці, закріплено 7619 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 6863 га орних земель. Тут вирощуються зернові — озима пшениця, кукурудза і просапні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво і птахівництво. Допоміжні галузі — бджільництво, садівництво. Діють млин, державна ремонтно-технічна майстерня. За трудові успіхи 17 чоловік нагороджені орденами і медалями, серед них ордена Леніна удостоєний ланковий механізованої ланки Г. А. Погрібний.

Є восьмирічна школа, де 11 вчителів навчають і виховують 180 дітей. Працюють клуб на 350 місць, бібліотека з фондом 5,7 тис. книг, медпункт, сільмаг. Діє водопровід. У колгоспі та установах села працюють 79 комуністів, об'єднаних у 3 партійних організаціях, три комсомольські налічують 65 членів ВЛКСМ. Виходить багатотиражна газета «Зоря комунізму».

Село виникло в 1886 році.

Влітку 1905 року в Кетрисанівці відбулося заворушення селян. Вони спалили поміщицький маєток, розібрали хліб і майно. Виступ був жорстоко придушений.

У Новоолександрівці в січні 1918 року встановлено Радянську владу.

153 жителі Новоолександрівки воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни і були нагороджені орденами і медалями, 112 з них загинули. З серпня 1941 року в Кетрисанівці діяла підпільна група з 37 чоловік, яку очолював комуніст К. П. Колісник і комсомолець А. П. Тернавський. Патріоти мали радіоприймач і ротатор, розповсюджували листівки серед жителів навколишніх сіл, доставляли в Чорний ліс продукти партизанам. 12 лютого 1944 року 34 члени групи були розстріляні фашистами. На місці їх страти споруджено обеліск Слави.

ПАВЛОГІ́РКІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Лозоватці, за 35 км на захід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Людмилівка. Населення — 460 чоловік. Сільраді підпорядковані також села Бредихіне, Любомирка, Поляна.

У Павлогірківці міститься центральна садиба колгоспу «Правда», за яким закріплено 4939 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4407 га орної землі, 75 га саду. Основні галузі виробництва — хліборобство і тваринництво. За успішне виконання соціалістичних зобов'язань в 1966 році колгосп нагороджено перехідним Червоним прапором Міністерства сільського господарства СРСР і ВЦРПС. 64 хлібороби відзначені урядовими нагородами, серед них завідуючий фермою І. П. Капелюшний — орденом Леніна.

Працює восьмирічна школа, де 11 вчителів навчають 125 учнів. Є будинок культури на 450 місць, бібліотека з фондом 10 тис. книг, дитячі ясла, фельдшерсько-акушерський пункт, 6 магазинів, поштове відділення, ощадна каса.

У Павлогірківці — 29 комуністів і 39 комсомольців.

Село засноване в 30-х роках XIX століття.

Радянську владу у Павлогірківці встановлено наприкінці лютого 1918 року.

298 жителів села боролися на фронтах Великої Вітчизняної війни, 195 з них відзначені урядовими нагородами, 103 загинули. На честь воїнів-земляків, які полягли у боротьбі проти гітлерівських загарбників, споруджено обеліск Слави.

РОЩА́ХІВКА (до 1895 року — Олександрівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Гнилого Єланця, за 38 км на південний захід від районного центру. Населення — 605 чоловік. Сільраді підпорядковані також населені пункти Ганнопіль, Жахівка, Маріуполь.

У Рощахівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 5546 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4760 га орної землі. Провідні галузі господарства — хліборобство і м'ясо-молочне тваринництво. В селі працює державна ремонтно-технічна майстерня райоб'єднання «Сільгосптехніки». За успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції 61 чоловіка нагороджено орденами і медалями.

На колгоспні кошти у Рощахівці побудовано середню школу, де 23 вчителі навчають 250 дітей, а також дільничну лікарню на 35 ліжок, комбінат побутового обслуговування. Є будинок культури на 450 місць, бібліотека, ветеринарний пункт, поштове відділення, 4 магазини. Діє водопровід протяжністю 12 км.

У Рощахівці — 27 комуністів, 44 комсомольці.

Засноване село на початку XIX століття.

Радянську владу у Рощахівці встановлено на початку березня 1918 року.

Агроном радгоспу «Червоний землероб» Герой Соціалістичної Праці О. С. Піньковський. Чарівне, 1971 р.

1923 року організовано ТСОЗ «Воля», 1927 року — ім. Шевченка, 1929 року — колгосп ім. Петровського.

Під час Великої Вітчизняної війни 109 жителів брали участь у боях проти фашистів, з них 52 нагороджені орденами й медалями. В селі споруджено пам'ятник воїнам-визволителям і обеліск Слави загиблим землякам.

Тут народився український радянський поет І. Г. Червоніщенко.

ТАРА́СІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на південь від районного центру. Населення — 598 чоловік. Сільраді підпорядковані також населені пункти Вереміївка, Веселе, Західне, Іванівка, Мирне, Новокиївка, Чарівне, Червонопілля.

У Тарасівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Суворова, за яким закріплено 6135 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5666 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві свинини. За трудові успіхи 107 передовиків нагороджені орденами і медалями. Бригадир тракторної бригади М. О. Скубко та голова колгоспу І. С. Чучін відзначені орденом Леніна, головний агроном радгоспу «Червоний землероб», центральна садиба якого у с. Чарівному, О. С. Піньковський удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

Є восьмирічна школа (100 учнів, 12 вчителів), будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 8,5 тис. книг, побутова майстерня, 3 магазини.

У селі — 49 комуністів, 64 комсомольці.

Тарасівка заснована 1922 року переселенцями з м. Бобринця та Київської губернії.

У лютому 1927 року в селі створено машинно-тракторне товариство «Незаможний селянин».

Під час Великої Вітчизняної війни 76 жителів Тарасівки брали участь у боротьбі проти фашистів, 35 з них віддали життя в боях за Батьківщину, 94 — нагороджені орденами і медалями.

Уродженцем с. Іванівки є кандидат юридичних наук, доцент В. Л. Мунтян.

ФЕДІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на захід від районного центру. Населення — 615 чоловік. Сільраді підпорядковані також села Височанове і Федорівка.

У Федіївці міститься центральна садиба колгоспу ім. Котовського, за яким закріплено 4816 га сільськогосподарських угідь, з них — 4252 га орної землі. Господарство зернового і м'ясо-молочного напряму, провідне місце у хліборобстві належить озимій пшениці та кукурудзі. 70 трудівників села удостоєні урядових нагород, орденом Жовтневої Революції відзначено садівника члена КПРС з 1920 року П. Н. Радкевича.

Працюють восьмирічна школа, де 13 вчителів навчають і виховують 136 дітей. Є будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 10,5 тис. книг, дитячий садок на 50 місць, медпункт, поштове відділення, ощадна каса.

У Федіївці — 41 комуніст, 30 комсомольців.

Засноване село у 1921 році.

125 жителів Федіївки захищали Батьківщину на фронтах Великої Вітчизняної війни і були нагороджені орденами й медалями. 99 загиблим воїнам-односельцям споруджено обеліск Слави.

Біля будинку культури встановлено пам'ятник Г. І. Котовському.

ЧЕРВОНОЗО́РІВКА (до 1962 року — Кривоносове) — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ї річки Мертвоводу, за 25 км на захід від районного центру. Населення — 624 чоловіка. Сільраді підпорядковане також село Криничувате.

За колгоспом ім. Калініна, садиба якого міститься в Червонозорівці, закріплено 2965 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. орної землі — 2727 га. Господарство спеціалізується на вирощуванні озимої пшениці і кукурудзи, цукрових буряків і соняшнику. Розвинуте також тваринництво. За успіхи в сільському господарстві 7 хліборобів відзначені урядовими нагородами. Завідуюча тваринницькою фермою Т. Я. Міщенко була делегатом Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників.

Є восьмирічна школа, де 13 вчителів навчають і виховують 92 дітей. Працюють будинок культури на 350 місць, бібліотека з фондом 10,5 тис. книг, дитячий садок-ясла на 50 місць, фельдшерсько-акушерський пункт, їдальня, 2 магазини, пошта.

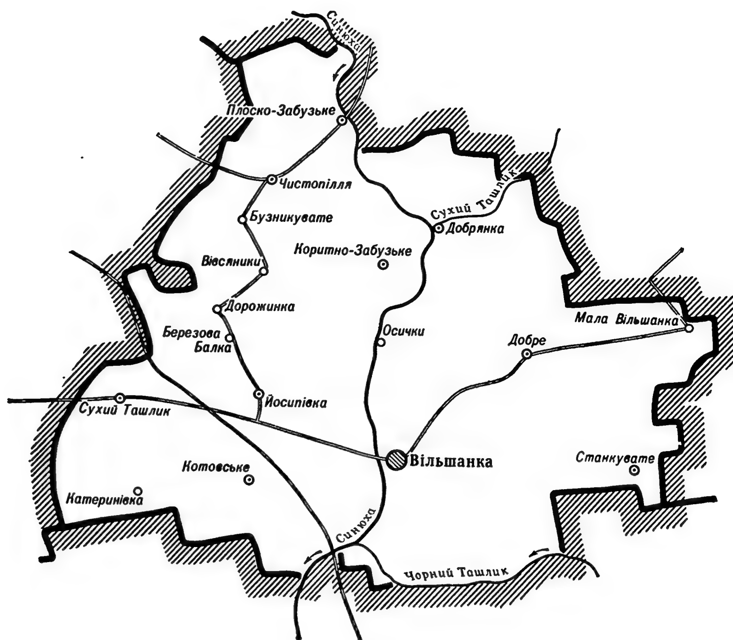
Партійна організація колгоспу об'єднує 26 комуністів, комсомольська — 43 члени ВЛКСМ.

Засноване село на початку XIX ст. селянами-втікачами з Київської губернії.

У Червонозорівці в другій половині лютого 1918 року встановлено Радянську владу.

249 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 67 з них нагороджені орденами й медалями. У Червонозорівці встановлено пам'ятник 89 загиблим воїнам-односельцям.

ВІЛЬШАНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 645 кв. км, населення — 21,7 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 16,5 тис., міського — 5,1 тис. Середня густота — 35,5 чоловіка на кв. км. Селищній та 9 сільським Радам підпорядковано 28 населених пунктів. На підприємствах, у колгоспах, установах — 47 первинних партійних, 62 комсомольські і 66 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. За 15 колгоспами закріплено 54 319 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 50 121 га орної землі. У районі 8 промислових підприємств, 2 будівельні організації. Населення обслуговують 22 медичні заклади. У 20 загальноосвітніх школах, у т. ч. 5 середніх, 13 восьмирічних, 2 початкових, навчаються 3204 учні. Культурно-освітню роботу ведуть 11 будинків культури і 12 клубів, 20 бібліотек, діє 27 кіноустановок. У районі є пам'ятник В. І. Леніну, в 20 населених пунктах споруджено 20 пам'ятників і 5 обелісків вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

ВІЛЬША́НКА

Вільшанка — селище міського типу, центр району й однойменної селищної Ради. Розташована на лівому березі річки Синюхи (притоки Бугу), за 18 км від залізничної станції Підгородня. Населення — 5205 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Вербова Балка, Калмазове, Осички.

Про те, що поблизу сучасної Вільшанки жили люди в давні часи, свідчить виявлене археологами біля Калмазового поселення доби неоліту (кінець V тисячоліття до н. ери)[1].

Інтенсивне заселення цієї місцевості відбувалося у XVII й XVIII ст. ст. Біля впадіння Вільшани в Синюху виникло поселення Маслове. Першими його жителями

[1] Археологічні пам'ятки Української РСР (Короткий список). К., 1966, стор. 176.

були запорізькі козаки та селяни, які тікали з-за Синюхи від гніту польської шляхти. З 40-х років XVIII ст. село, як і вся навколишня місцевість, було підпорядковане адміністрації Миргородського полку; відтоді Маслове перейменовано на Вільшанку.

Під час російсько-турецької війни 1768—1774 рр. близько 400 болгарських родин з с. Алфатар поблизу Сілістрії, з-під Рущука й Віддіна, а також Добруджі звернулись до головнокомандуючого російською армією Рум'янцева з проханням дозволити їм жити в Росії[2]. Восени 1773 року їх розмістили на зимівлю в селах Бузького козацького війська — Дмитрівці, Аджамці й Диківці. Наступного року поселенці обрали місцем постійного проживання Вільшанку. Спілкуючись з місцевим населенням, вони зберегли мову, звичаї своєї батьківщини, обряди. Наприкінці XIX ст. відомий етнограф В. Н. Ястребов зібрав у Вільшанці багато візерунків болгарських писанок: гребінь, клинці, повна ружа тощо[3].

Поселенцям надавались всілякі пільги на 30 років, насправді вони користувались ними всього 8 років. У 80-х роках XVIII ст. болгар включено до складу Бузького козацького війська. 1788 року у півторатисячному загоні, що брав участь у штурмі фортець Очакова та Ізмаїла, було чимало вільшанців[4]. 1817 року село стало військовим поселенням: в ньому розташувалися підрозділи і штаб 4-го полку Бузької уланської дивізії[5]. Згодом тут перебували штаби 12-го округу Новоросійського військового поселення та 3-го ескадрону кавалерії, пізніше — волосний штаб військового поселення. Разом з бузькими козаками вільшанці рішуче виступили проти переведення їх на становище військових поселенців. Вже й після придушення повстання бузьких козаків у 1817 році вони вимагали від царського уряду повернути даровані їм під час переселення права й пільги[6].

Сорок років жителі села зазнавали жорстокого режиму військового кріпацтва. Крім військових занять, їм доводилося працювати на казну чотири і більше днів на тиждень. За невиконання обов'язкових робіт жорстоко карали різками. Після ліквідації військових поселень Вільшанка — казенне село, волосний центр. У 1859 році в ньому налічувалося 520 дворів і 2534 жителі. Землекористування було общинним. Згідно з указами 1866—1867 рр. про поземельний устрій державних селян жителі щороку, крім численних натуральних повинностей, сплачували державі близько 10 тис. крб. чиншу. Це примусило вільшанців наприкінці 70-х років відмовитися від 3 тис. десятин землі[7].

Поглиблювалося розшарування селян. Так, за проведеним 1882 року переділом общинної землі розмір наділів встановлювався від 2 до 50 десятин на двір. Для толоки ділянки нарізалися за кількістю худоби в господарстві. На 1885 рік 222 господарства були безземельні і т. зв. садибники, 241 бідняцький двір обробляв до 10 десятин землі, тоді як 83 куркульські (9,5 проц. господарств) — кожний понад 25, а всього 3177 десятин, або 33,7 проц. надільної землі. В руках місцевого духівництва (4 родини) зосереджувалося 126 десятин землі. 220 господарств зовсім не мали робочої худоби. 240 для обробітку землі наймали її, 289 — об'єднувалися у супрягу[8]. Мізерний розмір наділів, низькі врожаї, фінансова кабала примушувала бідноту йти в найми або займатися ремеслом. Так, 1885 року в селі проживало 120 наймитів,

---

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 2. Елисаветградский уезд, стор. 128.

[2] А. Скальковский. Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. 1. Одесса, 1850, стор. 230.

[3] В. Н. Ястребов. Материалы по этнографии Новороссийского края, собранные в Елисаветградском и Александрийском уездах Херсонской губернии. Одесса, 1894, стор. 29.

[4] «Херсонские епархиальные ведомости», 1891, № 10, стор. 289—291.

[5] Сборник исторических материалов, извлеченных из архива собственной его императорского величества канцелярии, вып. 5. СПб., 1892, стор. 162.

[6] Журн. «Киевская старина», 1887, № 12, стор. 608.

[7] «Херсонские епархиальные ведомости», 1892, № 17, стор. 500, 501.

[8] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 1, стор. 72, 73, 77; отд. 2, стор. 318, 319.

що протягом року працювали у місцевих куркулів. Частина малоземельних та безземельних селян йшла на заробітки в сусідні села до поміщиків, на цукрові заводи. Наприкінці XIX ст. в селі і навколишніх хуторах було 9 водяних і вітряний млини, близько 20 ремісничих майстерень, понад десяток крамниць, два шинки. Одяг, взуття, речі першої потреби і більшість знарядь праці селяни виробляли самі. З великою майстерністю і художнім оздобленням виготовляли вони з шерсті, льону і конопель килими, святковий жіночий одяг, хустки, сорочки, які в 1872 році експонувались у Москві на політехнічній виставці[1]. На початку XX ст. у Вільшанці налічувалося 200 ткачів, 13 ковалів, 8 шевців[2].

На 1885 рік у селі проживало 5043 чоловіка. Тут було 777 хат під солом'яною стріхою, 68 сімей тулилися в землянках. У 12 будинках, вкритих залізом, мешкали торговці, куркулі та духівництво. Наймити і малоземельні селяни, з одного боку, зажерливий куркуль, піп і шинкар, з другого — ось головні соціальні фігури післяреформеної Вільшанки.

Серед населення зростало невдоволення існуючим ладом. Так, у 1902 році бідняк І. Н. Драганов лаяв царя Миколу II і знищив його портрет, за що притягався до судової відповідальності[3]. Загострювалася боротьба між сільською біднотою та куркулями, які зосередили в своїх руках 54 проц. надільної землі, понад 40 проц. робочої худоби. Під час революції 1905—1907 рр. у селі відбулися заворушення. Не припинялися вони і після поразки революції. В серпні 1908 року у Вільшанці та селах волості члени Богопільської групи РСДРП розповсюджували революційні листівки[4].

Після запровадження столипінської аграрної реформи з сільської общини виділились куркульські господарства, які скупили близько третини общинної землі. Напередодні першої світової війни на один куркульський двір припадало 20,7 десятини, на бідняцький — 3,3[5]. 1916 року в селі налічувалося 1250 господарств і проживав 5871 чоловік.

Вільшанку та навколишні села волості обслуговував лише один фельдшер. Перша школа на 50 дітей відкрилася 1858 року. В 1873 році засновано земську початкову школу[6]. Згодом було побудовано приміщення двокласного народного училища. Незважаючи на це, 1885 року в селі налічувалося лише 447 письменних чоловіків і 28 жінок[7]. 1887 року розпочалися заняття в церковнопарафіяльній школі. З 1903 по 1917 рік у списках земської школи щороку числилося 167—172 учні, а закінчувало її всього 12—14. В 1910—1912 рр. збудовано ще дві земські початкові школи. Зусиллями громадськості в селі відкрито бібліотеку-читальню з фондом книжок, журналів, газет до 3500 примірників[8].

У скрутному становищі опинилися селянські господарства під час першої світової війни. Майже 400 чоловіків мобілізували в армію. Зменшилися посівні площі. А для обробітку тих, що лишилися, не вистачало робочих рук. За користування жниварками куркулі кожного року набавляли ціни. Зростала дорожнеча, що породжувала спекуляцію. Часті реквізиції тяглової сили і продовольства викликали невдоволення трудящих.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції влада у Вільшанці залишилась у руках багатіїв. Від солдатів, які поверталися з фронту, жителі дізналися

---

[1] «Херсонские епархиальные ведомости», 1888, № 23, стор. 701.

[2] Ремесла и промыслы Херсонской губернии, стор. 118.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 3, арк. 31—34.

[4] О. Г. Михайлюк. Більшовики України в боротьбі за селянство (1905— лютий 1917), стор. 66.

[5] Кіровоградський облдержархів, ф. 488, оп. 1, спр. 1150, арк. 1, 2.

[6] Народное образование в Елисаветградском уезде Херсонской губернии в 1903 году. Елисаветград, 1904, стор. 25.

[7] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 2, стор. 81.

[8] Народное образование в Елисаветградском уезде в 1913 году. Елисаветград, 1914, стор. 336, 337.

про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, перші декрети Радянського уряду. Проте куркульство, зв'язане з українськими буржуазними націоналістами, чинило запеклий опір встановленню Радянської влади. Лише в лютому 1918 року у Вільшанці обрано Раду селянських депутатів. Та на початку квітня село окупували австро-німецькі війська. Вільшанці виступали проти реквізицій хліба, фуражу, худоби. Протягом грудня 1918 — січня 1919 року тут безчинствували загони петлюрівців, і тільки в березні 1919 року відновлено Радянську владу.

24 березня 1919 року відбулися вибори волвиконкому[1], який очолив А. С. Карамалак, що повернувся з фронту. Був створений волпартком. Земельний відділ приступив до вилучення у багатіїв лишків землі, які розподіляв між безземельними і малоземельними селянами. Продовольча комісія при волвиконкомі зменшила розмір платні бідняків за помол зерна на куркульських млинах.

Усі заходи Радянської влади доводилося здійснювати за складних умов боротьби з внутрішньою контрреволюцією. В другій половині 1919 року почастішали напади петлюрівських і махновських банд. Просування з боями 58-ї та 47-ї дивізій Південної групи військ 12-ї армії на початку вересня 1919 року з напрямку Вільшанка — Добрянка — Новоархангельськ значною мірою ослабило дії цих банд[2]. У середині вересня село захопили денікінці.

Після вигнання білогвардійців у лютому 1920 року відновлено волпартком, утворено волревком, які підготували вибори до волвиконкому та сільських Рад і повели рішучу боротьбу з бандитизмом, контрреволюційними виступами куркулів. 18 квітня 1920 року в селі організовано партосередок з 7 чоловік[3]. У серпні в ньому було вже 25 комуністів. У 3 волосних партосередках налічувалося 60 членів партії[4]. Значну допомогу сільській Раді і партосередку у розв'язанні господарських, політичних і культурних завдань подавала комсомольська організація, яка виникла в липні 1920 року і охоплювала 30 юнаків та дівчат[5]. Створений тоді ж комітет незаможних селян (голова П. Димов) об'єднав 120 чоловік[6].

Здійснюючи земельний закон від 5 лютого 1920 року, Рада, комуністи села з активною участю комітету незаможних селян вилучили земельні лишки у куркулів і розподілили між безземельними і малоземельними ще 651 десятину землі, 13 121 пуд зерна, 7 коней, 27 голів великої рогатої худоби, 20 плугів, 95 сівалок[7]. Землі припадало по півтори десятини на душу.

Для надання матеріальної допомоги бідному селянству, вдовам червоноармійців проводилися «місячники селянина». КНС приділяв велику увагу зміцненню споживчої кооперації. В листопаді 1920 року відбулися вибори кооперативних органів, до складу яких увійшла біднота.

Значну допомогу вільшанським комуністам у їх політико-масовій діяльності подавав політвідділ однієї з частин 14-ї армії, що розміщувалась у Первомайську. Так, 19—20 червня 1920 року на багатолюдних зборах жителів Вільшанки армійські комуністи виступили з доповідями про внутрішнє і міжнародне становище Радянської країни, про політику Комуністичної партії. Збори одностайно ухвалили всебічно підтримувати Радянську владу, оголосити набір добровольців до лав Червоної Армії, надати їй матеріальну допомогу. Селяни надіслали привітання голові Радянського уряду та вождю Комуністичної партії В. І. Леніну[8]. 21 червня в присутності представників політвідділу відбулося засідання волпарткому та волвиконкому, яке обговорило шляхи вирішення завдань соціалістичного будівництва на селі.

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-347, оп. 2, спр. 23, арк. 35.
[2] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 320
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 7, спр. 179, арк. 34; ф. 29, оп. 1, спр. 123, арк. 36.
[4] Там же, спр. 168, арк. 57.
[5] Газ. «Большевик», 25 липня 1920 р.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-633, оп. 1, спр. 27, арк. 46.
[7] Одеський облдержархів, ф. Р-599, оп. 1, спр. 217, арк. 23.
[8] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-347, оп. 1, спр. 84, арк. 41.

Під керівництвом комуністів розгорталося культурне будівництво. Почала функціонувати медична амбулаторія. 22 червня 1920 року відділ народної освіти, за участю інструкторів Єлисаветградського повітового управління і політвідділу частини 14-ї армії, провів нараду вчителів волості, яка розробила заходи щодо будівництва єдиної трудової школи, організації дошкільного виховання, шкільної і позашкільної роботи серед дітей, ліквідації неписьменності серед дорослих і посилення культурно-освітньої роботи. Для надання матеріальної допомоги дітям-сиротам, а також дітям незаможних селян проводились «тижні дітей». Вже восени 1920 року всі школи волості працювали. В селі відкрилися хата-читальня і бібліотека, в якій було близько 4 тис. книг[1].

У другій половині 1920 року з наближенням махновських банд активізувались контрреволюційні виступи місцевого куркульства. 31 серпня Вільшанський волвиконком реорганізувався у волревком (голова комуніст М. Я. Паскаль), який разом з комітетом незаможних селян очолив боротьбу трудящих з контрреволюцією і бандитизмом. 1920 року до Червоної Армії направлено 568 чоловік[2]. Добровольцем пішов у кавбригаду Г. І. Котовського житель Вільшанки бідняк П. Т. Боєв. За виявлену хоробрість під час придушення заколоту Антонова він одержав орден Червоного Прапора. Протягом «тижнів допомоги фронту» селяни зібрали значну кількість теплого одягу, взуття. Для армії жителі віддали 232 коней. В ніч на 21 грудня 1920 року бандити напали на Вільшанський продзагін, який перебував у сусідній Добровеличківській волості. Були тяжко поранені продармієць комуніст С. Грабовський, інструктор політосвіти Анатолієвський і по-звірячому закатований один з активних учасників встановлення Радянської влади у Вільшанці І. Г. Калєв.

Щоб допомогти комуністам закріпити соціалістичні перетворення на селі, вирвати бідноту з-під впливу куркульства і посилити проти нього боротьбу, 5 січня 1921 року у Вільшанці розпочав роботу штаб Первомайської повітової трійки[3] на чолі з головою повітового ревкому Ю. А. Синяковим. За участю трійки 18 січня 1921 року відбувся волосний з'їзд КНС і ревкомів, на який прибули 97 делегатів, а також 260 чоловік з сусідніх волостей і сіл. З'їзд зобов'язав ревкоми і комітети незаможних селян усі сили і вміння віддати на боротьбу з бандитизмом та відбудову сільського господарства. В липні 1921 року жителі села обрали волвиконком і сільську Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів[4]. Зміцнення органів Радянської влади викликало шалену лють ворожих елементів. У серпні 1921 року вони вбили 8 вільшанських активістів, серед них комуніста А. С. Карамалака. Для охорони села Рада і КНС створили спеціальні групи. Невдовзі куркульський бандитизм у волості було ліквідовано.

Поступово налагоджувалось господарство села. Щоб повністю освоїти орні землі і успішно провести сівбу, земельна комісія сільської Ради, комітет незаможних селян організували забезпечення бідноти посівним матеріалом. В січні 1922 року вони створили на селі зернові фонди, постійні столярсько-теслярські і ковальські майстерні та прокатну станцію. Через збутову сільськогосподарську кооперацію незаможники одержали в кредит необхідний реманент. 1922 року у волості було засіяно 16 023 десятини, наступного — 27 587 десятин[5]. На 1925 рік споживча кооперація у Вільшанці об'єднувала 156 господарств, збутова й кредитна — 363.

Одночасно з вирішенням господарських питань партійний осередок та Рада приділяли велику увагу зміцненню школи і ліквідації неписьменності серед дорослого населення. На 1925 рік у трьох початкових школах навчалося 468 дітей, працювало 7 учителів. У школах лікнепу опановувало грамоту 45 чоловіків і 22 жінки.

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-2106, оп. 1, спр. 106, арк. 94.
[2] Там же, ф. Р-1188, оп. 1, спр. 88, арк. 163.
[3] У липні 1920 року Вільшанська волость увійшла до складу Первомайського повіту.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2738, оп. 1, спр. 1, арк. 17.
[5] «Селянська газета» (Первомайськ), 7 листопада 1924 р.

В урочистій обстановці напередодні 7-х роковин Великого Жовтня у Вільшанці організовано загін юних піонерів ім. В. І. Леніна. На збори, що проходили під гаслом «Вчитися і бути готовим замінити своїх старших товаришів», крім дітей, прийшли майже всі дорослі жителі села. Згодом цей загін допомагав створювати піонерські організації в усіх школах району (1923 року Вільшанка стала районним центром).

Наприкінці 1923 року у Вільшанському районі протягом двох тижнів проводилась кампанія добровільної допомоги пролетарському студентству, під час якої було зібрано 100 пудів зерна[1]. Сільський клуб і хату-читальню щовечора охоче відвідувала молодь. Тут працювали різні гуртки. Комсомольці (в 1925 році їх налічувалось 28 чоловік) ставили спектаклі, вчителі читали лекції. Комітет незаможних селян організував збір коштів на ремонт амбулаторії, при якій згодом відкрили аптеку. В селі працювали лікар, фельдшер і санітар.

12 листопада 1924 року у Вільшанці відбувся третій волосний з'їзд Рад. Це був перший з'їзд після смерті В. І. Леніна. Делегати його урочисто поклялись, що будуть твердо йти за Комуністичною партією, виконувати всі заповіти вождя. Для залучення до активної участі у політичному, економічному та культурному житті представників інших національностей на території Вільшанського району були виділені болгарські національні Ради: Вільшанська, Добрівська, Станкуватська, Олексіївська[2]. Через рік Вільшанка увійшла до складу Лисогірського району. За рішенням Первомайського окрвиконкому від 9 грудня 1927 року створюється Вільшанський болгарський район з населенням 13 400 чоловік. У Вільшанці тоді проживало 6131 чоловік.

Рада, комуністи спільно з комсомольцями проводили велику агітаційну роботу щодо здійснення ленінського кооперативного плану. У переважної частини жителів села, що вже мали достатню кількість землі, не вистачало сільськогосподарського реманенту, тягла для її обробітку. Так, 1925 року на 1365 господарств села припадало всього 22 молотарки, 7 сівалок, 80 косарок, 48 віялок, 600 плугів. 781 двір зовсім не мав робочої худоби, у 298 було по одній голові, у 242 — по дві, в 44 — по три голови[3]. Вже того ж 1925 року у Вільшанці утворили машинне товариство, а наступного — перші групи спільного обробітку землі. В 1929 році їх налічувалося понад десяток. До них вступали й середняки. На кінець цього ж року селяни усуспільнили 25 проц. посівної площі.

Активними організаторами перших колективних господарств стали комуністи Д. С. Богуцький, П. Г. Величко, безпартійні активісти Г. М. Гриненко, І. А. Кульов та інші. Для ознайомлення з передовим досвідом роботи голова сільського комітету незаможних селян П. Г. Тодоров восени 1929 року відвідав радгосп «Гігант» Ростовської області, а після повернення розповів односельцям про переваги великого високомеханізованого господарства над одноосібними[4].

Керована партійною організацією села біднота дала рішучу відсіч ворогам колгоспного ладу. З артілей виключили і виселили за межі України 9 куркулів. Всього у Вільшанці було створено 12 колгоспів, що об'єднували весною 1932 року 85 проц. селянських дворів: ім. К. Маркса, ім. Петровського, ім. Будьонного, ім. Комінтерну, ім. Чубаря, «8 Березня» та ін.[5]. З метою надання необхідної допомоги Вільшанському болгарському району. 26 липня 1932 року Секретаріат ВУЦВКу заслухав звіт Вільшанського райвиконкому. У постанові Секретаріату наголошувалося на посиленні масово-політичної й виховної роботи серед населення, на господарському зміцненні колгоспів і ліквідації в них зрівнялівки та знеосібки, запропоновано Наркомзему УРСР до осінньої сівби у Вільшанці створити МТС. З жовтня 1932 року в селі працювала Калмазівська МТС. Через два роки в її машинному парку було понад 50 трак-

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-99, оп. 1, спр. 73, арк. 221.
[2] Там же, оп. 5, спр. 22, арк. 15, 16.
[3] Там же, оп. 2, спр. 72, арк. 850.
[4] Миколаївський облдержархів, ф. Р-2192, оп. 1, спр. 7, арк. 9.
[5] Газ. «Колективист» (орган ЦК КП(б)У, болгарською мовою), 22 травня 1932 р.

торів. Для підготовки колгоспних кадрів зимою 1932 року в селі створюється міжколгоспна школа бригадирів, агротехніків, трактористів, в якій навчалося 75 чоловік. Згодом ця школа працювала при МТС.

Для підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва весною 1932 року в колгоспах організовано постійні бригади, за якими закріпили земельні ділянки, тягло, реманент. Комуністи села, Рада, комсомольці й молодь розгорнули в колгоспах соціалістичне змагання за своєчасну підготовку і проведення в стислі строки сівби. Переможцем змагання стала бригада, яку очолював Я. І. Опря з колгоспу ім. Чубаря. За підсумками соціалістичного змагання 1932 року Вільшанський район посів третє місце в області.

До активної громадської роботи широко залучалися жінки. Колгоспниці артілі ім. К. Маркса викликали на змагання всіх жінок Вільшанки. Тільки за 1931 рік були відзначені 24 жінки-ударниці. Трудівниці колгоспу ім. К. Маркса 1932 року брали участь у зборі коштів на побудову літака «Українська колгоспниця».

1934 року Вільшанську Раду поділили на Іллічівську і Вільшанську, а наступного до Вільшанського району приєднали населені пункти з сусідніх районів. В ньому діяло 10 первинних партійних організацій, які об'єднували 126 комуністів[1]. Райком партії і виконком районної Ради подавали постійну допомогу вільшанським колгоспам у налагодженні організації праці, піднесенні трудової дисципліни, забезпеченні господарств кваліфікованими спеціалістами. Підвищувалася врожайність громадських ланів. Якщо в 1934 році колгоспники з кожного гектара збирали по 33 цнт цукрових буряків, то в 1936 році — вже по 125 цнт. 1940 року в артілі ім. Комінтерну виростили озимої пшениці по 20 цнт з гектара, ячменю — по 23,3 цнт, цукрових буряків — по 300 цнт. Господарство виконало плани хлібозаготівель і здало державі понад план 500 цнт зернових. Не раз відзначалися зразковою працею молоді механізатори, перші трактористи села А. В. Опря та І. М. Березовський. В 1935 році комбайнами зібрано 63 проц., а в 1940 році — близько 90 проц. зернових. В 1938—1940 рр. при Калмазівській МТС понад 100 дівчат-комсомолок закінчили курси трактористів.

Радянський уряд подавав велику допомогу Вільшанському району також в розвитку охорони здоров'я, культури й освіти. Ще 1932 року в селі відкрилася лікарня на 25 ліжок, в якій працювало 2 лікарі, 2 фельдшери. Напередодні Великої Вітчизняної війни лікарня мала терапевтичне і педіатричне відділення. Майже повністю було ліквідовано неписьменність, всі діти шкільного віку навчалися. В 1936 році семирічну школу реорганізовано в середню. Крім того, працювали дві семирічки. В 30-х роках вільшанці побудували два нові шкільні приміщення. Вільшанську болгарську семирічну школу закінчила Л. Г. Горячко, професіональна перекладачка художніх творів з болгарської мови. У її перекладах видані українською мовою твори Д. Ангелова, М. Горчивкіна, С. Даскалова та багатьох інших болгарських письменників.

При районному будинку культури, двох колгоспних клубах і двох червоних кутках діяли драматичний, хоровий, музичний, фізкультурно-спортивний гуртки, в яких активну участь брали комсомольці й молодь. Вечорами тут проводились бесіди, читалися лекції, демонструвалися кінофільми. Працювала бібліотека для дорослих і дітей. З січня 1932 року виходила газета «Колгоспна праця».

Зростання політичної активності селян знайшло яскравий вияв в участі їх у різних кампаніях державного значення. Так, колгоспники артілі ім. Чубаря 1937 року сплатили позику на оборону країни на суму 43 тис. крб., зібрали 2 тис. крб. на будівництво нових пароплавів «Тимирязев» та «Благоев», замість потоплених фашистами біля берегів Іспанії[2]. У грудні 1939 року до Вільшанської та Іллічівської сільських Рад депутатів трудящих одностайно обрані кращі трудівники села. Зокрема,

[1] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 220, арк. 67, 70.
[2] Газ. «Колгоспна праця» (Вільшанка), 3 жовтня 1937 р.

до Вільшанської сільради увійшло 23 депутати, з них 5 членів КП(б)У, 4 комсомольці, у т. ч. комсомолка-стахановка Ф. С. Нєдєлкова. Обидві сільські Ради дбали про впорядкування села, озеленення його, ремонт шляхів і мостів, поліпшення роботи побутових майстерень і культурних закладів. Представники різних національностей: українці, болгари і росіяни у співдружності будували нове соціалістичне життя.

Життєвість, сила великої дружби народів особливо проявилися в роки Великої Вітчизняної війни. 27 червня в усіх колгоспах відбулися мітинги-протести проти віроломного нападу гітлерівських військ на нашу країну. Трудящі допомагали будувати польові аеродроми, копали окопи й протитанкові рови. За рішенням райкому партії та райвиконкому було створено винищувальний загін.

2 серпня 1941 року фашистські війська захопили Вільшанку. Після нелюдських знущань вони стратили комуніста П. Г. Тодорова, голову колгоспу Д. П. Фударя, голову Іллічівської сільради І. Г. Заболотного. 1943 року в центрі села гітлерівці стратили 17 командирів Червоної Армії, що потрапили в оточення і вели тут підпільну боротьбу.

Окупанти забрали на фашистську каторгу 60 і розстріляли 108 вільшанців, а по району закатували понад 1500 громадян і майже 2 тис. вивезли до Німеччини[1], пограбували колгоспи і МТС, у населення відбирали продовольство, худобу, теплі речі. Вони зруйнували в селі всі колгоспні і виробничі будівлі, 2 шкільні приміщення, будинок лікарні, книгарню, десятки житлових будинків. Для боротьби з ворогом 1942 року в селі організовується підпільна диверсійна група з 16 чоловік, яка розповсюджувала серед населення зведення Радянського Інформбюро, допомагала військовополоненим тікати з таборів. Комсомолка М. Д. Червенко влаштувалась на роботу у паспортний стіл вільшанської комендатури і таємно виносила чисті бланки паспортів та евакодокументи, які передавались військовополоненим. У грудні 1943 року гестапівці напали на слід підпільної групи і після звірячих катувань стратили її керівника М. П. Кожем'якіна, а також Л. Н. Гірник, М. Д. Червенко, В. О. Янус, М. І. Лагонду, військовополоненого О. Соколова та інших.

Багато вільшанців зі зброєю в руках захищали соціалістичну Батьківщину. 151 воїн загинув смертю хоробрих. Серед них — перший секретар райкому партії С. О. Клименюк, комуністи С. К. Величко, П. І. Куценко, комсомольці В. П. Боцуляк, Г. І. Дмитрієв та інші.

21 березня 1944 року частини 33-го гвардійського стрілецького корпусу визволили Вільшанку від гітлерівських загарбників[2].

Відразу ж відновили свою діяльність районні й сільські партійні та радянські органи. Під їх керівництвом трудящі розпочали відбудову народного господарства, культурно-освітніх закладів. Уже 27 березня 1944 року Вільшанський та Іллічівський виконкоми сільських Рад на своїх засіданнях накреслили заходи якнайшвидшого проведення весняної сівби. Насіння збирали в колгоспників, землю орали коровами.

Велику трудову активність проявили сільські механізатори на чолі з директором МТС, інвалідом Великої Вітчизняної війни В. І. Зелінським. З багатьох розкиданих повсюди деталей трофейної техніки складали трактори. В кінці 1944 року МТС мала 35 тракторів і 18 комбайнів. В соціалістичному змаганні серед механізаторів відзначились Т. Г. Войков, який трактором ХТЗ виорав 475 га м'якої оранки і зекономив 1600 кг пального, і тракторист А. С. Драганов, який трактором У-2 зорав 408 га і зекономив 890 кг пального[3]. В соціалістичному змаганні 1944 року Калмазівська МТС виборола перше місце в області. Під час жнив третину зернових культур колгоспники скосили косами і серпами.

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 2306, оп. 1, спр. 7, арк. 4.
[2] Архів МО СРСР, ф. 328, оп. 4852, спр. 172, арк. 86.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 2306, оп. 1, спр. 7, арк. 6.

Одночасно з відбудовою сільського господарства колгоспники подавали допомогу військам діючої армії. У фонд оборони трудівники артілі ім. Комінтерну здали 2250 цнт зерна. На будівництво ескадри міноносців колгоспники артілі «8 Березня» внесли 14 тис. крб., а по району — 350 384 крб.[1]. Сільська Рада і колгоспи подбали про забезпечення сімей військовослужбовців та загиблих воїнів усім необхідним. Тільки в 1944 році вони одержали 168 цнт хліба і 541,7 тис.крб. За ініціативою райкому партії та райвиконкому колгоспи почали засівати ділянки озимих для створення фонду допомоги дітям-сиротам[2]. Разом з усіма трудящими району вільшанці взяли шефство над макіївською шахтою «Пролетарська південна» шахтоуправління № 9. Вони допомагали гірникам робочою силою, продовольством.

Протягом 1944 року відновили роботу школи, районна лікарня, райсанстанція, районний і сільський клуби, бібліотека. Почав працювати радіовузол. З вересня виходила районна газета «Колгоспна праця» (з 1967 року — «Ленінська зоря»).

Велику масово-політичну діяльність проводили первинні партійні організації: територіальна, при колгоспі «Аврора» та МТС, відновлені 1944 року. В 1947 році створено парторганізацію при артілі ім. Комінтерну. У районній партійній організації на 1946 рік налічувалось 142 члени партії[3].

Комуністи очолили вирішальні ділянки виробництва. Так, В. І. Зелінського обрано головою колгоспу «Аврора», М. Ф. Деркач знову очолив МТС, О. К. Голубенко повернувся в тракторну бригаду. З ініціативи депутатів Іллічівської сільської Ради в 1948 році між сільрадами, колгоспами села, рільничими і тракторними бригадами та ланками розгорнулося соціалістичне змагання за дострокове виконання четвертої п'ятирічки, в яке включилися трудящі всього району.

В 1946—1947 рр. усі артілі села відновили довоєнні площі орних земель. На кінець четвертої п'ятирічки в колгоспах значно зросли врожайність зернових і технічних культур та продуктивність тваринництва. Так, 1950 року в колгоспі «Аврора» зібрали озимої пшениці з площі 681 га по 21,3 цнт, а з окремих ділянок по 40—45 цнт. Тракторна бригада О. К. Голубенка виростила по 25 цнт усіх зернових. Показники ланкових Ф. А. Опрі, А. О. Опрі, Ф. С. Кірової — понад 300 цнт цукрових буряків з гектара. Комбайнер О. І. Карамалак за 24 робочі дні скосив зернових 340 га і намолотив 8160 цнт, О. І. Опря за цей час скосив 300 га і намолотив 7 тис. центнерів[4].

Важливим фактором організаційно-господарського зміцнення колгоспів стало їх об'єднання. 1950 року з 6 вільшанських і 4 сусідніх артілей утворено дві: «Аврору» та ім. 40-річчя Жовтня. Пізніше до них було приєднано ще два господарства сусідніх населених пунктів. За новими колгоспами закріплено орної землі: «Авророю» — 6075 га, ім. 40-річчя Жовтня — 4800 гектарів.

В 1958 році обидві артілі зібрали в середньому по 22 цнт зернових. Значних успіхів домоглися господарства в розвитку тваринництва. Так, у колгоспі ім. 40-річчя Жовтня в 1958 році надоїли на одну фуражну корову по 2645 кг, а доярки Л. Д. Тодорова, В. В. Мурза, Ю. В. Островерха, В. О. Кауліна — 3500—4000 кг. Протягом 1947 — 1958 рр. було нагороджено орденами і медалями значну групу колгоспників

В універмазі Вільшанки. 1971 р.

[1] Газ. «Колгоспна праця», 21 жовтня 1944 р.; 3 лютого 1945 р.

[2] Газ. «Колгоспна праця», 1 листопада 1944 р.; 25 березня 1945 р.

[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 2306, оп. 1, спр. 32, арк. 27.

[4] Там же, оп. 4, спр. 98, арк. 73, 79, 95.

Червонохутірська гідроелектростанція. 1967 р.

і механізаторів МТС. Ордена Леніна удостоєно комбайнера О. І. Карамалака, голову колгоспу «Аврора» В. І. Зелінського, ордена Трудового Червоного Прапора — бригадира тракторної бригади О. К. Голубенка, бригадирів рільничих бригад І. П. Опрю, В. Я. Балева, доярку колгоспу ім. 40-річчя Жовтня Ю. В. Островерху, директора МТС М. Ф. Деркача відзначено орденом «Знак Пошани».

Активну участь взяли вільшанці у спорудженні на річці Синюсі тоді найбільшої на Україні серед сільських електростанцій Червонохутірської ГЕС, що стала до ладу напередодні 40-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Вона живила струмом усі колгоспи і підприємства району. В господарствах Вільшанки було електрифіковано всі виробничі процеси.

У 1958—1970 рр. в обох колгоспах запроваджено госпрозрахунок у бригадах і на фермах, комплексну механізацію трудомістких процесів у тваринництві і рослинництві. Збільшився продаж державі сільськогосподарської продукції. За високі показники у вирощуванні зернових, цукрових буряків, піднесенні продуктивності тваринництва в 1966 році 22 працівники колгоспів нагороджені орденами і медалями СРСР. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєно комбайнера колгоспу «Аврора» П. С. Єнчева.

Обидва колгоспи значно збільшили виробництво зернових і технічних культур, підвищили продуктивність тваринництва. За восьму п'ятирічку зросли грошові доходи господарств. В колгоспі «Аврора» 1970 року прибутки становили 689,8 тис. крб., ім. 40-річчя Жовтня — 432,4 тис. крб. Середньорічний заробіток працюючого досяг 1000 карбованців.

267 вільшанців, переможців у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, нагороджено ювілейною медаллю. За успішне виконання планів восьмої п'ятирічки удостоєно орденів і медалей СРСР 14 передовиків колгоспів. Орденом Леніна відзначена праця кращої доярки району з колгоспу «Аврора» В. І. Кірової, орденом Трудового Червоного Прапора — тракториста Д. М. Алаєва, доярки О. С. Рибак, завідуючих молочнотоварними фермами О. І. Черниш та М. С. Цимбаленко, секретаря парторганізації колгоспу ім. 40-річчя Жовтня О. З. Кушнаренка, колгоспниці В. М. Кульової.

В соціалістичному змаганні на честь XXIV з'їзду КПРС першими рапортували про дострокове виконання зобов'язань і планів першого кварталу колективи молочнотоварних ферм колгоспів. 1971 року в «Аврорі» зібрали з кожного гектара зернових по 34,8 цнт, у т. ч. озимої пшениці по 39,6 цнт. Колгосп ім. 40-річчя Жовтня виростив зернових по 28,2 цнт з гектара і по 34,2 цнт пшениці. Доярки колгоспу «Аврора» за 1971 рік в середньому надоїли від кожної корови понад 3600 кг молока, а О. І. Раленко — понад 4600 кілограмів.

За останні роки в господарствах села споруджено 11 корівників, 22 свинарники, 2 пташники, 6 зерносховищ, 2 майстерні, 2 гаражі. В артілі «Аврора» збудовано двоповерховий адміністративний будинок, дитячі ясла. Прокладено 12 км водопроводу, 9 км шляхів з твердим покриттям, заасфальтовано токи, господарські двори.

Великі плани у трудівників Вільшанки на дев'яту п'ятирічку. Колгосп «Аврора» має підвищити врожайність озимих на 8 цнт проти 1970 року, виробити продуктів

тваринництва 14 481 цнт проти 10 300 цнт в 1970 році. В колгоспі ім. 40-річчя Жовтня планують збільшити врожайність озимих на 2 цнт, кукурудзи — на 4 цнт, виробити м'яса 3387 цнт проти 1137 цнт, завершити будівництво птахофабрики, міжколгоспного комбікормового заводу. Обидва колгоспи взяли підвищені соціалістичні зобов'язання на честь 50-річчя утворення СРСР. Так, колгоспники «Аврори» зобов'язались продати державі понад план: зернових — 275 тонн, цукрових буряків — 1400 тонн, м'яса — 80 тонн, молока — 45 тонн.

Первинні партійні організації обох колгоспів свою організаторську і масово-політичну роботу спрямовують на мобілізацію трудящих для виконання завдань партії і уряду. Партійні бюро систематично займаються питанням добору, розстановки і виховання кадрів, на відповідальних ділянках виробництва трудяться комуністи. Так, у колгоспі «Аврора» з 47 членів і кандидатів в члени КПРС працюють механізаторами 20, в рільництві 7, в тваринництві 7. В колгоспі ім. 40-річчя Жовтня налічується 32 комуністи. Партійним організаціям активно допомагають 92 колгоспні комсомольці. Всього в селищі (з 1967 року Вільшанка перетворена на селище міського типу) 20 первинних партійних організацій, у яких на обліку 403 комуністи; 20 комсомольських організацій, які об'єднують 443 комсомольці. Під їх керівництвом за роки восьмої п'ятирічки підприємства селища: райпромкомбінат, комбінат побутового обслуговування, харчокомбінат, інкубаторна станція, «Міжколгоспбуд», який має цегельний завод, комбінат комунальних підприємств, хлібозавод, друкарня — успішно виконали свої виробничі плани.

З 1967 року Вільшанка знову стала районним центром (з 1963 року вона входила до Доброверличківського району). Селищна Рада, в складі якої 84 депутати (серед них 25 комуністів, 17 комсомольців; 32 жінки), разом з численним активом докладає багато зусиль для виконання трудящими виробничих планів, завдань культурного будівництва, впорядкування селища.

Протягом восьмої п'ятирічки за рахунок бюджету Ради в селищі споруджено 5 одноквартирних, 2 чотириквартирні, 6 восьмиквартирних, 3 шістнадцятиквартирні житлові будинки, зведено чотириповерховий адміністративний будинок. Завершується будівництво двоповерхового дитячого садка, бібліотеки, кафе-ресторану, триповерхового приміщення школи. Вже зникли хати під солом'яною стріхою. На свої кошти колгоспники, робітники і службовці побудували понад 400 жител. Силами трудящих впорядковано парк і сквер, прокладено тротуари, заасфальтовано вулиці та центральну площу, проведено водопровід. До послуг вільшанців — 15 магазинів. Працюють їдальня і кафе. Райцентр зв'язаний шосейними шляхами з залізничними станціями Підгородня та Йосипівка. У 1972 році стала до ладу автобусна станція. Є де відпочити вільшанцям влітку: на березі Синюхи обладнано водну станцію і пляж. Через річку перекинуто красивий залізобетонний міст.

З медичних закладів у селищі є лікарня на 75 ліжок, поліклініка з рентгенологічним кабінетом, пологовий будинок, стоматологічне відділення, санепідеміологічна станція, аптека, де працюють 20 лікарів і 81 спеціаліст з середньою медичною освітою.

У середній і восьмирічній школах навчаються близько 900 хлопчиків і дівчаток, працюють 70 вчителів. Є будинок піонерів, музична школа, дитячий садок.

При районному будинку культури на 600 місць діють хоровий, музичний, танцювальний гуртки. Тут часто виступають артисти Кіровоградського обласного музично-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького, заслужений самодіяльний ансамбль танцю УРСР «Ятрань». При клубі відмінної роботи колгоспу ім. 40-річчя Жовтня у 6 гуртках художньої самодіяльності беруть участь

Будівництво середньої школи у Вільшанці. 1972 р.

152 аматори. Працюють сільськогосподарські і фізкультурні гуртки. У первинній організації товариства «Знання» — 22 чоловіка — спеціалісти сільського господарства, вчителі восьмирічної школи. В 1971 році вони прочитали для населення 284 лекції і доповіді. Організації ДСТ «Колос» в обох господарствах охоплюють молодь фізкультурно-спортивною роботою. На селищному стадіоні відбуваються районні і зональні змагання з різних видів спорту. По закінченні основних сільськогосподарських робіт у клубах і будинках культури відзначають день колгоспника, свято тваринника. Стали традицією урочисті проведення комсомольсько-молодіжних весіль.

В селищі є районна бібліотека для дорослих, районна дитяча, сільська і дві шкільні бібліотеки, в яких налічується до 60 тис. примірників книг. Тут проводяться диспути, обговорення книг, читацькі конференції, усні журнали. На 1972 рік кожні 100 жителів селища передплатили 1404 примірники газет і журналів. В центрі селища встановлено пам'ятник В. І. Леніну, а також два пам'ятники і обеліск воїнам-визволителям.

В процесі комуністичного будівництва утверджується висока ідейність у житті та праці, у відносинах між людьми. Доброю традицією стали дружні зв'язки і взаємовідвідування між колгоспниками Вільшанського району і трудящими Толбухінського округу братньої Болгарії. Дружба ця має глибоке коріння. Ще під час російсько-турецької війни 1877—1878 рр. вільшанці брали активну участь у визволенні Болгарії. Взимку 1880 року вони тепло вітали своїх земляків, бійців військових частин генерала В. І. Гурко, відважних героїв Шипки, серед них були повні георгіївські кавалери С. Боєв, С. Федоров. І тепер тривають дружні зв'язки жителів Вільшанки з трудящими НРБ, а саме села Алфатар та міста Сілістрії.

Готуючись до 50-річчя утворення СРСР — великого свята радянського багатонаціонального народу, вільшанці своїми трудовими здобутками й усім життям переконливо засвідчують плодотворні наслідки здійснення ленінської національної політики Комуністичної партії.

І. І. ГУРЖОС, Л. С. РАСПУТНИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ВІЛЬШАНСЬКОГО РАЙОНУ

ДО́БРЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на північ від районного центру і за 28 км від залізничної станції Підгородня на лінії Одеса — Харків. Населення — 1205 чоловік, з них болгар — 66,8 проц., українців — 27 проц., молдаван —3,4 проц., росіян, білорусів та інших національностей — 2,8 процента.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Димитрова, за яким закріплено 3595 га сільськогосподарських угідь, з них 3314 га орних земель. У господарстві успішно розвивається хліборобство. Серед зернових культур переважають озима пшениця, кукурудза, серед технічних — цукрові буряки та соняшник. Розвинуте бджільництво. За високі показники в праці 86 трудівників села відзначені нагородами, в т. ч. комбайнер П. Я. Стойков — орденом Леніна, 4 колгоспники — орденом Трудового Червоного Прапора.

У Доброму працює середня школа, в якій 24 вчителі навчають і виховують 320 учнів, будинок культури, при якому на громадських засадах відкрито історико-краєзнавчий музей, бібліотека з фондом 9,9 тис. книг, дитячі ясла, фельдшерсько-акушерський пункт, біолабораторія, їдальня, п'ять магазинів, швейна майстерня, поштове відділення. Село майже повністю оновлене. За останнє десятиріччя зведено 186 будинків. У Доброму 36 спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою.

Дві партійні організації об'єднують 37 комуністів, дві комсомольські — 123 члени ВЛКСМ. Колгосп ім. Димитрова — колективний член Товариства радянсько-болгарської дружби, підтримує дружні зв'язки з кооперативом «VII конгрес БКП» м. Балчика Толбухінського округу НРБ.

Село заснували на початку XX ст. болгари з сусідньої Вільшанки, які мали тут земельні наділи.

У Доброму в лютому 1918 року обрано Раду селянських депутатів.

З перших днів Великої Вітчизняної війни на захист Батьківщини стали 128 жителів Доброго, 59 з них загинули на фронтах. Над братською могилою височить пам'ятник радянським воїнам, які полягли під час визволення села.

ДОБРЯ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване при впадінні Сухого Ташлика в Синюху, за 15 км на північ від районного центру. Населення — 1850 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Костувате і Надійне.

У Добрянці міститься центральна садиба колгоспу ім. Зайковського, за яким закріплено 6769 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5824 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових культур і м'ясо-молочне тваринництво. Господарство спеціалізується також на вівчарстві. В 1971 році від 100 вівцематок тут одержано по 105 ягнят, настриг вовни на вівцю становив 3,8 кг. З допоміжних галузей розвинуте бджільництво. За успіхи у сільському господарстві 65 колгоспників відзначені урядовими нагородами, комбайнер Г. І. Катіпунга та завідуючий птахофермою О. І. Ворона удостоєні ордена Леніна.

У Добрянці — середня школа, де 23 вчителі навчають і виховують 268 дітей, клуб, бібліотека з фондом 9,8 тис. книг. Функціонують лікарня, аптека, дитячий садок, ветеринарна лікарня. Прокладено 35 км водопроводу. В селі працюють понад 60 спеціалістів з вищою освітою та середньою спеціальною освітою, серед них — заслужений учитель УРСР Е. І. Пирта і заслужений лікар УРСР Ф. Д. Гетьманець, за багаторічну плідну працю нагороджений орденами Леніна і Жовтневої Революції. Він член Республіканського комітету захисту миру, удостоєний золотої медалі «Борцеві за мир».

Ф. Д. Гетьманець — заслужений лікар УРСР, завідуючий дільничною лікарнею у с. Добрянці. 1967 р.

Дві партійні організації об'єднують 60 комуністів, три комсомольські — 132 члени ВЛКСМ.

Село засноване в першій половині XVIII століття запорізькими козаками.

Радянську владу встановлено наприкінці лютого 1918 року.

Перше колективне господарство «Шлях Добрянки» організоване у 1924 році.

Під час Великої Вітчизняної війни в лавах Червоної Армії билися проти гітлерівців 785 жителів села, 211 з них загинули. В березні 1944 року під час визволення Добрянки від німецько-фашистських загарбників загинув Герой Радянського Союзу підполковник М. В. Зайковський. Його ім'ям трудящі назвали колгосп, на могилі героя споруджено пам'ятник. Встановлено також пам'ятник воїнам-визволителям.

Поблизу Добрянки, за Марковим Яром, знайдено скарб бронзових речей доби бронзи (II тисячоліття до н. ери).

ЙОСИПІ́ВКА (до 1945 року — Людвинка, Юзефполь) — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на захід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Йосипівка. Населення — 1769 чоловік. Сільраді підпорядковані також населені пункти Владиславка, Дорожинка, Залізничне.

У Йосипівці міститься комплексна бригада колгоспу «Пам'ять Леніна». Тут вирощують зернові й технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Працюють відділення райоб'єднання «Сільгосптехніки», молокопункт. За визначні трудові успіхи 43 колгоспники відзначені урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєні

Тваринницьке містечко колгоспу «Пам'ять Леніна» у Йосипівці. 1967 р.

комбайнери О. О. Діденко, Б. П. Іващук, М. П. Іванов, А. У. Павловський, А. І. Фомиченко, механізатор Ф. Т. Довгань і колишній голова артілі С. А. Іванюк з колгоспу ім. Леніна с. Дорожинки, ордена Жовтневої Революції — свинар П. В. Чибисов і завідуючий майстернею райоб'єднання «Сільгосптехніки» М. Ф. Матковський.

У середній та восьмирічній школах 42 вчителі навчають і виховують 356 дітей. Є будинок культури, 2 бібліотеки з фондом 25 тис. книг, дільнична лікарня на 40 ліжок, аптека, дитячі ясла, садок, 15 магазинів, відділення зв'язку. У Йосипівці — 68 комуністів і 157 комсомольців.

Село виникло на початку XVIII століття.

Радянську владу в селі встановлено в лютому 1918 року.

228 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 86 з них загинули, 44 нагороджені бойовими орденами і медалями. Загиблим воїнам-визволителям Йосипівки споруджено два пам'ятники, а односельцям, які полягли в боях, встановлено обеліск.

Поблизу с. Владиславки розкопаний скіфський курган VI—V ст. до н. ери.

У Дорожинці народився скульптор Г. Г. Смєшной.

КОРИ́ТНО-ЗАБУ́ЗЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км на північ від районного центру і за 20 км від залізничної станції Йосипівка. Населення — 771 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вівсяники та Вовча Балка.

У Коритно-Забузькому міститься центральна садиба колгоспу ім. Телішевського, за яким закріплено 2879 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2585 га орної землі. Основні галузі виробництва — хліборобство і м'ясо-молочне тваринництво. Серед технічних культур переважають цукрові буряки і соняшник. За високі трудові показники 17 колгоспників нагороджені орденами й медалями, серед них комбайнер Т. П. Вовченко — орденом Леніна. У с. Вівсяниках живе Герой Соціалістичної Праці колишній механізатор І. І. Лисокінь, нині пенсіонер.

У восьмирічній школі 15 вчителів навчають 124 дітей. Є будинок культури, бібліотека з фондом 7 тис. книг, дитячі ясла і садок, медичний пункт, магазини.

У двох сільських парторганізаціях — 37 комуністів, у двох комсомольських — 50 членів ВЛКСМ.

У другій половині XVIII ст. виникли поселення Полярушівка і Соколівка, які згодом утворили Коритно-Забузьке.

1905 року в селі відбувся революційний виступ селян проти поміщика. Заворушення було жорстоко придушене.

Радянську владу у Коритно-Забузькому встановлено в лютому 1918 року.

Із 223 жителів села, що билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, 119 віддали життя за Батьківщину. За героїзм і відвагу в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками уродженцю с. Вовчої Балки льотчику М. З. Телішевському, який знищив 14 ворожих літаків, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На братській могилі воїнів-визволителів споруджено пам'ятник.

КОТО́ВСЬКЕ (до 1964 року — Рогозянка, Куца Балка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км на захід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Йосипівка. Населення — 735 чоловік. Сільраді підпорядковані також населені пункти Синюха, Степанівка.

У Котовському міститься центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 4595 га сільськогосподарських угідь, з них 4195 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Хлібороби вирощують зернові, кормові й технічні культури. Серед зернових переважає пшениця. За трудові успіхи 57 колгоспників нагороджено орденами і медалями.

На території сільської Ради діють Червонохутірська ГЕС потужністю 3300 квт, соко-екстрактний завод, олійня.

Є восьмирічна школа, де 11 вчителів навчають і виховують 84 дітей, клуб, бібліотека з фондом 8,6 тис. книг, дитячий садок, магазин.

У партійній організації налічується 24 комуністи, у двох комсомольських — 40 членів ВЛКСМ.

Село засноване на початку XIX століття.

Радянську владу встановлено в середині лютого 1918 року.

Із 305 жителів села, які відстоювали свободу і незалежність Батьківщини на фронтах Великої Вітчизняної війни, 55 відзначені бойовими нагородами. У Котовському встановлено пам'ятник воїнам-визволителям та обеліск Слави 146 загиблим землякам.

ПЛО́СКО-ЗАБУ́ЗЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Синюхи, за 35 км на північ від районного центру та за 25 км від залізничної станції Ємилівка Одесько-Кишинівської залізниці. Населення — 798 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Щорса, за яким закріплено 2499 га сільськогосподарських угідь, з них 2242 га орної землі. Виробничі напрями господарства — зерновий та м'ясо-молочний. З технічних культур вирощують цукрові буряки та соняшник. Колгосп славиться високопродуктивною свинофермою. Свинарка Г. А. Лівандовська, кавалер ордена Трудового

Червоного Прапора щорічно добивається високого приплоду поросят. Так, 1971 року вона одержала по 19 поросят від кожної свиноматки. За трудові успіхи 163 члени артілі відзначені орденами й медалями, а комбайнер Д. Д. Поліщук нагороджений двома орденами Леніна.

Є восьмирічна школа, де 11 вчителів навчають і виховують 113 дітей, будинок культури, бібліотека з фондом 9,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, магазини. У Плоско-Забузькому — 24 комуністи і 64 члени ВЛКСМ.

Село засноване на початку XVIII ст. козаками-поселенцями Балтського надвірного козачого полку.

Радянську владу у Плоско-Забузькому встановлено наприкінці лютого 1918 року.

Активну участь у громадянській війні брали жителі села І. П. Слюсаренко, С. Д. Поліщук та Я. К. Куленко, якого влітку 1919 року розстріляли денікінці.

У лавах Червоної Армії під час Великої Вітчизняної війни воювали 150 жителів села. За мужність і відвагу 85 з них нагороджені орденами і медалями, 80 віддали життя за свободу і незалежність Батьківщини. На братській могилі воїнів-визволителів встановлена скульптурна група і пам'ятник загиблим воїнам-землякам.

СТАНКУВА́ТЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на схід від районного центру та за 22 км від станції Бандурка Одесько-Кишинівської залізниці. Населення — 546 чоловік. Сільраді підпорядковані також населені пункти Лозуватка, Мала Вільшанка, Мала Мазниця, Оброчне.

У Станкуватому — центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, за яким закріплено 2462 га сільськогосподарських угідь, з них 2324 га орної землі. Основні виробничі напрями господарства — зерновий та м'ясо-молочний. З технічних культур вирощуються цукрові буряки і соняшник. 1971 року хлібороби зібрали по 37,2 цнт озимої пшениці з га. Провідне місце в районі по виробництву молока займає колгосп ім. Ватутіна, який міститься у Малій Вільшанці. Так, 1971 року його тваринники одержали по 532,5 цнт молока на 100 га сільськогосподарських угідь. За трудові успіхи 52 колгоспники нагороджені орденами і медалями. А голову правління колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС В. П. Коноваленка відзначено орденом Леніна (нині він працює головою Вільшанської селищної Ради), завідуючого фермою колгоспу ім. Ватутіна Д. М. Паскала — орденом Жовтневої Революції.

У восьмирічній школі навчаються 112 дітей, працюють 12 вчителів. Є будинок культури на 450 місць, бібліотека з фондом 8,5 тис. книг, медпункт. Трудящі користуються послугами трьох магазинів, побутової майстерні. У селі — 28 спеціалістів з вищою і середньою освітою.

Дві партійні організації об'єднують 27 комуністів, три комсомольські — 45 членів ВЛКСМ. Колгосп ім. XXI з'їзду КПРС — колективний член Товариства радянсько-болгарської дружби. Учні місцевої школи підтримують дружні зв'язки з піонерами с. Божурово Толбухінського округу.

Засноване село в середині XIX ст. болгарами.

Радянську владу у Станкуватому встановлено в лютому 1918 року.

1923 року тут виникло одне з перших болгарських колективних господарств краю «Новий шлях».

СУХИ́Й ТАШЛИ́К (до 1901 року — Примісьске) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на захід від районного центру та за 5 км від залізничної станції Йосипівка. Населення — 910 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Катеринівка.

В Сухому Ташлику міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 4773 га угідь, з них 4494 га орних земель. Господарство спеціалізується на хліборобстві. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У господарстві збудовано тваринницьке містечко. За високі показники в сільськогосподарському виробництві 35 колгоспників нагороджені орденами і медалями, в т. ч. механізатори В. І. Ганусовський і М. Н. Струк — орденом Леніна, бригадир будівельників В. Ю. Крохмальний — орденом Жовтневої Революції; трактористка А. Г. Кривенко 1970—1971 року стала переможцем республіканського конкурсу на кращого орача.

Є середня школа, де 20 вчителів навчають і виховують 242 дітей, будинок культури, бібліотека з фондом 8 тис. книг, два фельдшерсько-акушерські пункти, два дитячі садки, їдальня, три магазини, побутова майстерня. За останнє десятиріччя зведено 120 житлових будинків, прокладено дорогу до станції Йосипівка.

Дві партійні організації об'єднують 50 комуністів, три комсомольські — 80 членів ВЛКСМ.

Село засноване на початку XVIII століття.

Наприкінці серпня 1917 року селяни Сухого Ташлика захопили поміщицьку землю. На початку березня 1918 року в селі створено ревком. У 1928 році організована комуна ім. Фрунзе, а через рік — ТСОЗи ім. Шевченка, «Заповіт Ілліча», «Червоний господар».

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 245 жителів села, 172 з них загинули, 76 нагороджені орденами і медалями. За мужність і героїзм, проявлений під час розгрому Корсунь-Шевченківського та Ясько-Кишинівського угруповань ворога, уродженцю села полковнику О. М. Луценку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В березні 1944 року, визволяючи село від німецько-фашистських загарбників, загинув Герой Радянського Союзу, старший лейтенант росіянин А. В. Грязнов. На могилі героя жителі села спорудили пам'ятник. Встановлено також пам'ятник радянським воїнам, які полягли смертю хоробрих у боях за Сухий Ташлик.

ЧИСТОПІ́ЛЛЯ (до 1945 року — Казимирівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на північ від районного центру і за 16 км від залізничної станції Ємилівка. Населення — 437 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Бузникувате і Завітне.

У Чистопіллі міститься центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча», за яким закріплено

2484 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2292 га орної землі. У господарстві успішно розвивається хліборобство та м'ясо-молочне тваринництво. Серед зернових культур переважає озима пшениця, серед технічних — цукрові буряки і соняшник. За трудові досягнення 36 колгоспників нагороджені орденами і медалями.

У Чистопіллі є восьмирічна школа, де 12 вчителів навчають і виховують 66 дітей, клуб, бібліотека з фондом 7,8 тис. книг, медпункт.

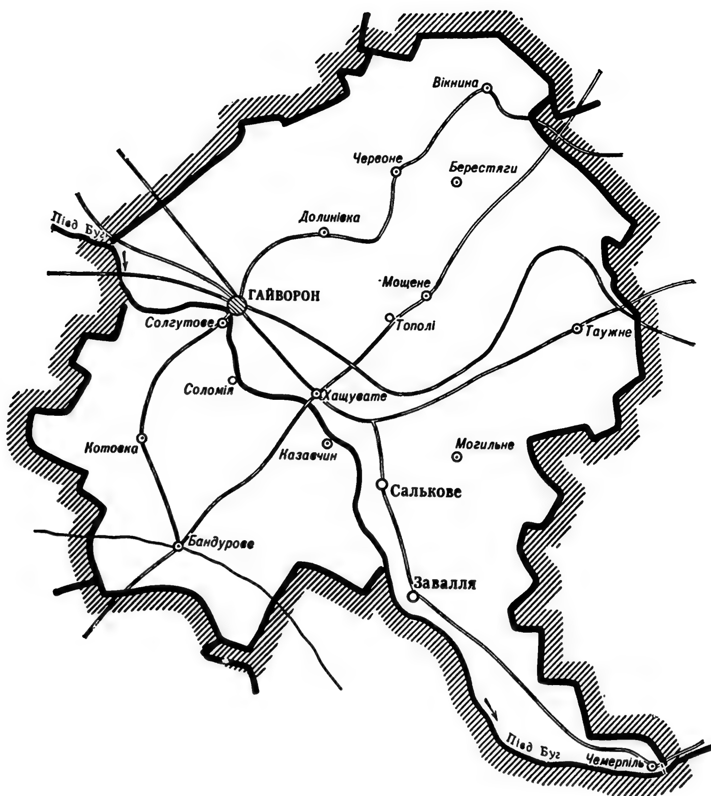
Засноване село у другій половині XVIII ст. вихідцями з Київської губернії.

Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни захищали Вітчизну 209 жителів села, 136 з них загинули, 89 відзначені бойовими нагородами. Уродженцю с. Бузникуватого Л. М. Балицькому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Під час тимчасової окупації родина Ф. Т. Дехтярука із с. Завітного переховувала прапор 745-го стрілецького полку. Після визволення села від окупації прапор передано в політвідділ 75-го стрілецького корпусу 5-ї гвардійської армії. В центрі села похований льотчик лейтенант москвич О. О. Артамонов, який у 1941 році таранив ворожий літак і був посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу. На братській могилі встановлено пам'ятник радянським воїнам, полеглим у боях за село.

У Чистопіллі народився кандидат фізико-математичних наук О. С. Марченко.

ГАЙВОРОНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 695,3 кв. км. Населення — 53,4 тис. чоловік, з них міського — 22,9 тис. Середня густота населення — 76,6 чоловіка на кв. км. Міській, двом селищним і 13 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 33 населені пункти. На підприємствах, у колгоспах, установах — 77 первинних партійних, 82 комсомольські й 106 профспілкових організацій. Гайворонський район — індустріально-аграрний. На території його розташовано 12 промислових підприємств, серед них 2 підприємства всесоюзного підпорядкування, 4 — республіканського; 3 будівельні організації, відділок Одесько-Кишинівської залізниці, автопідприємство; за 14 колгоспами і радгоспом закріплено 51,1 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 48 тис. га орної землі. Населення обслуговують 42 медичні заклади. У 30 загально-освітніх школах, у т. ч. в 14 середніх, 8 восьмирічних, 2 робітничої молоді, районній заочній навчаються 9760 дітей. Діють філіал Кіровоградського машинобудівного технікуму, сільське професійно-технічне училище, в яких — 833 учні, дві музичні школи. Культурно-освітню роботу ведуть 15 будинків культури, 15 міських, сільських і селищних клубів, 59 бібліотек. Є 32 кіноустановки, у семи селах історико-краєзнавчі музеї. В районі — три пам'ятники В. І. Леніну. В населених пунктах споруджено 19 пам'ятників і два обеліски вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками.

ГА́ЙВОРОН

Гайворон — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване на лівому березі річки Південного Бугу, за 245 км на захід від обласного центру. Залізнична станція. Населення — 14 900 чоловік. Міській Раді підпорядковане також село Орджонікідзе.

Поблизу міста виявлене поселення трипільської (III тисячоліття до н. е.) і черняхівської (II—VI ст. н. е.) культур.

В першій половині XVIII ст. тут з'являються козацькі зимівники Бугогардівської паланки[1], на місці яких пізніше виникли Гайворон, а також села Струньков і Ташлик. Польська шляхта не раз руйнувала козацькі зимівники, переселяючи сюди селян, а потім закріпачуючи їх. На початку XIX ст. у Гайвороні налічувалося 365 дворів[2]. Входило село до Гайсинського повіту Подільської губернії. Його жителі на той час були кріпаками графа Потоцького.

У 1834 році гайворонський маєток разом «з родинами і дітьми, як перед, так і після ревізій народженими, що є в наявності і знаходяться в бігах, з правом відшукання біглих» купив за 55,5 тис. крб. поміщик Піщатовський[3]. За цією угодою він придбав 269 чоловік і 1697 десятин землі. В 50-х роках Піщатовський уже мав 2480 десятин землі, у той час, як на селянський тягловий двір припадало лише до 6 десятин, а 162 родини були безземельними[4]. Свавілля поміщика над селянами було необмеженим. Він, як і його попередники, продовжував торгувати людьми. 27 жовтня 1850 року кріпака Ковальчука продано з дружиною і дітьми за 300 крб. сріблом[5]. Кріпаки відробляли важку панщину, причому, часто управитель на свій розсуд карав їх різками. Так, за наказом економа гайворонського маєтку був забитий до смерті десятирічний селянський хлопчик М. Стаднюк, який ненароком пошкодив замок, що висів на дверях винокурні[6].

Після реформи 1861 року кращі землі лишилися за поміщиком. Він мав 1736 десятин, вдвічі більше землі, ніж 159 селянських родин[7], яким дісталися лише 813 десятин землі, а викупних платежів за них було нараховано 23 377 крб. Грабіжницький характер реформи 1861 року обурював селян, викликав у них протест. Земський справник доносив київському, подільському та волинському генерал-губернатору, що селяни Гайворона не виконують повинності, «...деякі з них за три тижні і жінки протягом чотирьох не відробили жодного дня...». Виступи селян набрали такої гостроти, що налякані власті поспішили кинути у в'язницю найактивніших з них — Я. Волощука і Г. Харкавого[8].

З розвитком капіталізму в сільському господарстві поміщики почали пристосовувати свої господарства до запитів ринку. У 1865 році в селі Ташлику пущено винокурню з паровим двигуном на 40 кінських сил. Наприкінці 90-х років в ній працювало 12 робітників. Заробіток їх був у сім разів меншим, ніж на сусідніх цукроварнях. 1868 року прусський підданий Дистель купив у гайворонського землевласника 355 десятин землі за 32 тис. крб. і тут же здав її в оренду. На Південному Бузі він спорудив греблю і млин, а в селі — стельмашню, де вироблялися колеса, обіддя, вози та інше сільськогосподарське знаряддя. 1902 року у млині трудилося 32 робітники.

Кінець XIX ст. характеризується посиленим розвитком цукрової промисловості у цій місцевості. Для постачання сировини на заводи і вивезення готової продукції власники навколишніх цукроварень спорудили під'їзну вузькоколійну залізницю, що сполучила станції Рудницю і Підгородню. Центром її став Гайворон. У 1897 році тут збудовано станцію[9], депо і головні майстерні для ремонту паровозів і вагонів. 1903 року засновано акціонерне товариство вальцьових млинів. Власники, нещадно визискуючи робітників (їх тут було 56), мали 500 тис. крб. прибутку на рік.

---

[1] А. Скальковский. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского, ч. 2. Одесса, 1846, стор. 231.

[2] W. Marczyński. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej, t. 1. Wilno, 1820, стор. 110.

[3] Вінницький облдержархів, ф. 471, оп. 2, спр. 2, арк. 17, 18, 21.

[4] Хмельницький облдержархів, ф. 241, оп. 1, спр. 273, арк. 18; спр. 362, арк. 2—12.

[5] Вінницький облдержархів, ф. 471, оп. 1, спр. 323, арк. 1.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 6533, арк. 5.

[7] Вінницький облдержархів, ф. 471, оп. 1, спр. 625, арк. 1, 2.

[8] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 300, спр. 28, арк. 172, 174.

[9] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9. Каменец-Подольск, 1901, стор. 372.

Безземелля і малоземелля, злидні і голод змушували бідноту навколишніх сіл йти на заробітки у Гайворон. 1893 року тут проживало 1329 чоловік. За наступні 8 років населення його збільшилося на 643 чоловіка, з'явилося 127 нових дворів[1]. Становище робітників на підприємствах було нестерпним. Працюючи від зорі до зорі, вони одержували мізерний заробіток. Їх експлуатували не тільки господарі, але й панські посіпаки. Колишній робітник Д. Л. Яроцький згадував: «17-річним хлопцем вступив я чорноробочим в залізничні майстерні. Доводилося вдень і вночі працювати, бути на побігеньках та догоджати майстрові»[2]. Не краще жилося й тим трудівникам, що займалися сільським господарством.

Активними революційними діями зустріли трудящі Гайворона 1905 рік. Влітку місцевий пристав телеграфував повітовому справнику, що становище в Гайвороні «надзвичайно тривожне». А той просив губернатора залишити тут збройну силу для придушення масових заворушень. Гайворонці брали активну участь у жовтневому всеросійському політичному страйку. 18 жовтня всі робітники залізничних майстерень і машиністи не вийшли на роботу. Припинився рух поїздів. Страйкарі заявили, що вони не почнуть працювати, поки не будуть задоволені їх вимоги щодо скорочення робочого дня і збільшення заробітної плати[3]. Робітники розгорнули також агітацію в навколишніх селах, закликаючи селян підтримати їх. Як повідомляв подільського губернатора гайсинський повітовий справник, «в Струньковому залізничники вживають заходів до пробудження селян шляхом читання газет і наслідки вже є: селяни Струнькового відкрито говорять про те, що чекають до весни, а навесні розберуть і поділять панську землю[4]». Злякавшись широкого розмаху селянського руху, власті надіслали війська для придушення революційних виступів. Та серед населення продовжували розповсюджуватися прокламації із закликом до збройного повстання.

Столипінська аграрна реформа посилила класове розшарування села, призвела до значного погіршення економічного становища трудящих. Так, селяни Гайворона, Струнькового, Ташлика разом заборгували казні на початок 1910 року понад 6721 пуд зерна та 1283 крб. грішми. У 1908 році розпочався продаж колишніх удільних земель через селянський банк. Ціна однієї десятини становила 275 крб. Хоч виплачувати гроші можна було протягом 55,5 років, придбати її мали змогу тільки заможні[5]. В пошуках кращої долі селяни кидали рідні місця і їхали за Урал, до Сибіру. Безземельні та багатосімейні селяни просили у властей дозволу на безплатний проїзд до станції Тайга, але їм відмовили. Багато з тих, хто виїхав, поверталися вкрай розореними.

Напередодні першої світової війни 706 дворів Гайворона з населенням 3570 чоловік мали 2104 десятини надільної землі[6]. У пана ж було до 2 тис. десятин кращої землі. Йому належала і велика винокурня. Розорені селяни змушені були працювати в поміщицькому маєтку та на заводі.

У роки реакції погіршало і становище робітників. За найменшу провину підприємці штрафували їх, звільняли з роботи. За визнанням начальника Вінницької залізничної жандармерії, начальник станції та його помічники брали хабарі за влаштування на роботу. 1 червня 1912 року селяни, що наймалися на цукрові заводи, відмовилися працювати, вимагаючи підвищення заробітної плати. Цей виступ був жорстоко придушений поліцією, а його організаторів Д. Концебовського, І. Гриці-

---

[1] В. К. Гульдман. Населенные места Подольской губернии. Каменец-Подольск, 1893, стор. 87, 88, 451, 466; А. Крылов. Населенные места Подольской губернии, стор. 297—299.

[2] Газ. «Шлях комуни» (Гайворон), 7 листопада 1940 р.

[3] Революційні події 1905—1907 рр. на Поділлі. (Збірник документів). Вінниця. 1956, стор. 47, 48, 61, 125.

[4] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, стор. 751.

[5] Вінницький облдержархів, ф. 388, оп. 1, спр. 4, арк. 244, 248, 356, 357, 416.

[6] Материалы по крестьянскому землевладению в Подольской губернии, собранные Подольской губернской управой по делам земского хозяйства за 1906 год. Каменец-Подольск, 1906, стор. 95.

ка, І. Железняка, Д. Грицика, Є. Богача, М. Стозуба ув'язнено[1]. 30 квітня 1913 року застрайкували робітники станції і головних майстерень. Пізніше до них приєдналися кондукторські бригади.

Царизм не дбав про охорону здоров'я трудящих. Лікарні в Гайвороні, який тоді входив до складу Хащуватської волості Гайсинського повіту, не було. Лише один фельдшер обслуговував працівників станції та жителів навколишніх сіл. Більшість селян не вміли ні читати, ні писати. 1875 року в Гайвороні відкрилася парафіяльна школа[2], яку відвідували переважно діти заможних родин. 26 жовтня 1905 року при станції розпочало роботу однокласне училище, але навчалося тут лише 30 дітей службовців. Пізніше училище перетворили на двокласне[3].

Важким тягарем лягла на плечі трудящих перша світова війна. Зменшилися заробітки, підвищувалися ціни на продукти. Робітники залізничних майстерень протягом 1915—1916 рр. вели боротьбу за збільшення заробітної плати. Адміністрація, щоб запобігти дальшим виступам, змушена була підвищити поденну плату залізничникам[4]. Але погіршення умов життя посилювало обурення трудящих. Напередодні Лютневої революції місцеві власті повідомляли, що настрій робітників майстерень «за останній час стає нервовим і серед робітників росте незадоволення дорожнечею і низькими заробітками». Для придушення заворушень жандармські чиновники 1-го березня 1917 року вимагали негайно надіслати війська[5].

Лютнева буржуазно-демократична революція не принесла трудящим визволення від соціального гніту. Вона лише підняла нову хвилю революційної боротьби, що сприяло піднесенню політичної свідомості робітників. 2 липня 1917 року повітовий комісар просив губернатора надіслати у Гайворон та інші місця війська, бо «в повіті дуже неспокійно», іде «величезна агітація, навіть збройна боротьба»[6]. Налякані поміщики звернулися до губернського комісара по допомогу. Останній вимагав від повітового комісара «негайних розпоряджень для припинення безчинств». Повітовий у відповідь повідомляв, що козаків «направляють в загрозливі місця», «тривають масові арешти», «більшість заарештованих — солдати»[7].

Восени 1917 року трудящі Гайворона все активніше виступають проти контрреволюційного Тимчасового уряду і Центральної ради. Дізнавшись про перемогу Жовтневої соціалістичної революції, робітники і селяни розгорнули боротьбу за владу Рад. Виконуючий обов'язки повітового комісара доповідав подільському губернатору 20 грудня 1917 року: «Пішли в хід гвинтівки, бомби, револьвери». Повідомляючи про розподіл селянами майна поміщика Чарновського, він зазначав далі, що «міліція не зможе нічого зробити. Якщо тільки не одержу зброї і хоч невеликої підмоги, буду розірваний натовпом...»[8].

На початку 1918 року в Гайвороні створено революційний комітет, який головним завданням своєї діяльності вважав втілення в життя ленінських декретів, охорону та збереження устаткування промислових підприємств. Навесні 1918 року між трудовим селянством провадився розподіл поміщицької та церковної землі. Для забезпечення селянських господарств посівним матеріалом ревком роздав із панського маєтку 2300 пудів вівса і 3 тис. пудів проса, розподілив серед бідняків реманент[9].

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 278, оп. 1, спр. 179, арк. 23; ф. 419, оп. 3, спр. 318, арк. 134, 135, 166—205.

[2] Хмельницький облдержархів, ф. 228, оп. 1, спр. 5532, арк. 180.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 707, оп. 227, спр. 94, арк. 2, 7, 10.

[4] Там же, ф. 248, оп. 1, спр. 311, арк. 13, 14, 16; ф. 278, оп. 1, спр. 311, арк. 12, 85, 87, 89, 90.

[5] Там же, ф. 278, оп. 1 спр. 314, арк. 35, 43.

[6] Боротьба за владу Рад на Поділлі (березень 1917 р.— лютий 1918 р.). Документи і матеріали. Хмельницький, 1957, стор. 75.

[7] ЦДАЖР УРСР, ф. 1792, оп. 1 спр. 43, арк. 102, 156, 157.

[8] Там же, арк. 331, 332.

[9] Вінницький облдержархів, ф. Р-179, оп. 1, спр. 18, арк. 74 ф. Р-192, оп. 3, спр. 332, арк. 7—9; ф. Р-2630, оп. 2, спр 6, арк. 1

Однак революційним перетворенням перешкодила австро-німецька навала. Трудящі Гайворона чинили опір загарбникам, бойкотували їх розпорядження. Дізнавшись про те, що на 18 липня 1918 року призначено загальний страйк залізничників України, місцеві робітники приєдналися до нього. Майже місяць не працювали головні майстерні, депо, станція[1]. Після відходу з села окупантів (листопад 1918 року) влада перейшла до петлюрівців. Рішучу боротьбу вели трудящі Гайворона проти них наприкінці 1918 року. Залізничники створили збройний загін[2]. У головних майстернях вони вкрили броньованими листами паровоз і кілька вагонів. Курсуючи на дільниці Підгородня—Рудниця, цей бронепоїзд громив бандитів. З березня 1919 року після очищення села від петлюрівців відновив діяльність ревком. Під його керівництвом трудящі Гайворона налагоджували роботу підприємств. Відкрилися школи. Почали працювати лікарня, бібліотека. Коли наблизилися денікінці, контрреволюційні елементи вчинили у навколишніх селах заколот. Для відсічі бандитам залізничники створили загін самооборони. У боротьбі з контрреволюцією значну допомогу їм подавав також загін Т. М. Гуляницького.

На початку вересня 1919 року білогвардійці захопили Гайворон. В лютому 1920 року війська Червоної Армії вигнали їх звідси[3]. Знову відновилася Радянська влада.

Боротьбу за соціалістичні перетворення очолили комуністи. При залізничних майстернях ще весною 1919 року організувався партосередок. До 1921 року він вже об'єднував 35 чоловік[4]. 1920 року створено політвідділ Гайворонського відділка залізниці. У привітанні, надісланому на адресу X з'їзду РКП(б), робітники головних майстерень висловили впевненість у перемозі ленінського курсу партії. Значну роботу серед трудящих Гайворона і навколишніх сіл проводив гайворонський райпартком, створений 1921 року[5]. Велику увагу приділяв він зміцненню рядів комуністів, згуртуванню навколо них широкого активу. У жовтні 1921 року в партосередку залізничних майстерень було 59 членів. Восени 1922 року тут діяло вже два партосередки. Найважливіші ділянки роботи на залізниці очолювали комуністи. 1921 року на ній працювали 32 члени партії.

Активним помічником комуністів став комсомольський осередок, утворений в 1920 році, який об'єднував дев'ять чоловік. Секретарем його обрали О. Г. Свищенка. Разом з членами партії комсомольці у складі частин особливого призначення билися з куркульськими бандами. Одна з вулиць міста названа іменем комсомольця М. Г. Воєводіна, який геройськи загинув у боротьбі з бандитами. Члени комсомолу вели також виховну роботу серед неспілкової молоді, показували приклад у праці. Так, у позаробочий час у грудні 1920 року ними відремонтовано паровоз і два вагони для агітпоїзда, влаштовувалися платні спектаклі, кошти з яких йшли у фонд допомоги голодуючим Поволжя. Велику увагу комуністи приділяли роботі серед жінок. При політвідділі відділка залізниці працював жіночий відділ.

Партійна, комсомольська та інші громадські організації спрямовували свою діяльність на вирішення важливих господарських завдань. Першочерговим з них була відбудова залізниці, яка обслуговувала 16 цукрових заводів. Не вистачало сировини, палива, електроенергії. Дрова та вугілля для водокачок і паровозів треба було заготовляти власними силами. З цією метою загальні збори комуністів та комсомольців району влаштовували недільники[6].

З 798 робітників та службовців станції лише 150 чоловік мали кваліфікацію. Для підготовки кадрів у 1921 році створено технічні курси, де навчалося до 30 юнаків і 20 дівчат, у 1922 році — школу фабрично-заводського учнівства, через

[1] Газ. «Шлях комуни», 25 жовтня 1957 р.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 1078, оп. 1, спр. 11, арк. 173.
[3] Журн. «Летопись революции», 1927, № 1, стор. 105.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 28, оп. 1, спр. 667, арк. 3; спр. 669, арк. 8.
[5] Там же, спр. 686, арк. 5. спр. 687, арк. 1; спр. 688, арк. 1.
[6] Там же, спр. 665, арк. 4.

три роки — слюсарські курси. З числа передових виробничників зростали керівники дільниць, цехів. 15-річним юнаком прийшов на транспорт колишній учасник громадянської війни Г. Г. Кіндзерський. У 1921 році він став одним з кращих машиністів відділку. В цьому ж році Я. А. Майданюк, оволодівши спеціальністю коваля, першим у цеху почав працювати на трьох горнах і виконував по п'ять і більше норм. Його призначили майстром ковальського цеху. Робітник С. С. Каленик вдень працював, а ввечері навчався. Після закінчення курсів машиністів він одержав право самостійно водити паровози.

Вже на кінець відбудовчого періоду промислові підприємства Гайворона досягли довоєнного рівня у виробництві продукції[1].

Великі зрушення відбулися і в сільському господарстві. Комітет незаможних селян, створений 1920 року, відіграв значну роль у зміцненні органів Радянської влади, у розподілі землі між безземельними та малоземельними селянами. Йому допомагали залізничники. 1 січня 1921 року 76 родин робітників головних майстерень, одержавши від держави в користування 177 десятин землі, організували трудову комуну. Вона мала 6 коней, 3 плуги і 6 борін. Незважаючи на труднощі (нестачу тягла, реманенту), число членів комуни зросло через два роки до 280 чоловік. Цей приклад колективної праці запозичували жителі навколишніх сіл[2]. Гайворонське сільськогосподарське кредитне товариство, засноване 1921 року, допомагало трудовому селянству поширювати нові форми трудового співробітництва, підвищувати культуру землеробства. На його прокатних пунктах селяни одержували молотарки, сівалки та інші знаряддя. Кредитне товариство обслуговувало більше 60 дворів середняків і незаможників. При його клубі 1923 року було організовано сільськогосподарський гурток, члени якого на 10 гектарах вели зразкове господарство[3]. Участь селян у цих найпростіших формах кооперації допомагала їм усвідомлювати переваги спільного господарювання. Влітку 1924 року утворилися ще 2 комуни[4], які під час суцільної колективізації злилися з сільськогосподарськими артілями. Всім цим заходам Радянської влади всіляко чинили опір куркулі. Вони пролізли і до КНС, тому восени 1922 року було проведено його чистку. Комнезамівці стали ініціаторами переобрання і групи сприяння робітничо-селянській інспекції, де також засіли ворожі елементи[5].

Дбаючи про зміцнення союзу робітничого класу і селянства, партійна організація залізничного вузла взяла шефство над колективними об'єднаннями, створеними у навколишніх селах. Вона влаштовувала постійні виїзди робітників на село, сільськогосподарські виставки, провадила політико-виховну роботу серед селян. Залізничники допомагали ремонтувати сільгоспреманент, сприяли роботі сільських Рад і комнезамів.

В ході соціалістичного будівництва зміцнювалася згуртованість трудящих навколо Комуністичної партії. 84 проц. членів партійної організації залізничників були прийняті за ленінським призовом. Всього в осередку тоді налічувався 101 комуніст, з них 86 — робітники. 30 юнаків і дівчат стали комсомольцями[6]. В березні 1924 року, під час боротьби проти троцькізму, комуністи, робітники та службовці станції писали: «Ми заявляємо, що заповіт Володимира Ілліча — змичка робітників і селян, заводу і села приведе нас до дальшого нашого прогресу і буде нами виконана»[7].

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 28, оп. 1, спр. 667, арк. 8; Поділля в період відбудови народного господарства (1921—1925 рр.). Збірник документів і матеріалів. Вінниця, 1957, стор. 12, 13.

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 28, оп. 1, спр. 696, арк. 351; Вінницький облдержархів, ф. Р-40, оп. 1, спр. 236, арк. 4.

[3] Там же, ф. Р-483, оп. 1, спр. 514, арк. 1, 56, 71.

[4] АІІП ЦК КП України, ф. 28, оп. 1, спр. 459, арк. 111.

[5] Вінницький облдержархів, ф. Р-2031, оп. 2, спр. 7, арк. 34, 265, 266; спр. 14, арк. 222.

[6] АІІП ЦК КП України, ф. 28, оп. 1, спр. 42, арк. 33; спр. 668, арк. 12; спр. 700, арк. 1.

[7] Вінницький облпартархів, ф. 45, оп. 1, спр. 36, арк. 9, 15, 21.

Органи Радянської влади волості, партійна та громадські організації села і станції багато робили для підвищення культурно-освітнього рівня та медичного обслуговування трудящого населення. Вони розгорнули велику роботу щодо ліквідації неписьменності. У школу політграмоти записалося 300 чоловік. Діти навчалися в школі, яка працювала в дві зміни. На придбання підручників, зошитів та іншого письмового приладдя зібрали понад 3 тис. крб. Для підлітків, що працювали, ввели скорочений робочий день, а для сиріт створили дитячий притулок. 1924 року з ініціативи жінвідділу відкрився гурток лікнепу, який відвідувало до 50 жінок. На кінець відбудовчого періоду тут вже діяла семирічка, гурток ліквідації неписьменності, школи для малописьменних, загальноосвітня та фабрично-заводського навчання, радпартшкола.

Група комсомольців залізничного вузла. Гайворон, 1924 р.

У 1922 році комсомольці створили при залізничній школі, яка почала працювати ще 1920 року, перший піонерський загін. О. Тихохід представляла гайворонську юнь на першому республіканському і першому всесоюзному зльотах піонерів. Відкрилася хата-читальня, а на залізничній станції — клуб-читальня. 1 травня 1922 року був утворений сельбуд.

Залізничники станції подавали велику допомогу трудящим села у проведенні суцільної колективізації. В 1929—1930 рр. у Гайвороні виникло 4 колгоспи. 1932 року Гайворон став центром району. Райком партії та районна Рада депутатів спрямували зусилля трудящих на піднесення економіки та зміцнення колективних господарств. 4 липня 1935 року Гайворон відвідав Г. І. Петровський. Він ознайомився з досягненнями передових колгоспів району, дав цінні поради працівникам ланів. Напередодні війни в Гайвороні було 2 колгоспи — «Червоний промінь» та ім. Чубаря, в с. Струньковому — «Червона Зірка», які за роки довоєнних п'ятирічок домоглися певних успіхів у всіх галузях сільського господарства. Систематично зростали врожаї зернових і технічних культур. Колгоспники артілі «Червоний промінь» ділилися передовим досвідом вирощування цукрових буряків на міжрайонній сільськогосподарській виставці (ланки О. І. Залізняк, Г. Й. Матієнко, В. Н. Ходоровської у 1938 році зібрали по 500 цнт цукрових буряків з га, а ланка Л. І. Харкавої — 700 цнт).

Значного розвитку набула тут промисловість. У 1934 році на базі головних залізничних майстерень створюється завод ремонту паровозів вузькоколійних магістралей усієї країни. В 1935 році побудовано вагоноремонтне депо, проведено реконструкцію паровозного депо, державного млина та інших підприємств, відкрито механізований гранітний кар'єр. Гайворонський граніт використовувався під час спорудження московського метрополітену. 29 травня 1936 року став до ладу маслозавод.

З кожним роком поповнювалися ряди передовиків. Машиніст А. К. Балабаєнко став ініціатором водіння великовагових поїздів на гайворонській залізничній дільниці. О. Сімановський у 1936 році більш як в чотири рази збільшив міжпромивний пробіг паровоза і провів 85 великовагових поїздів. 16-річним юнаком прийшов у 1929 році на залізничний транспорт А. Гладик. Через чотири роки він очолив комсомольську бригаду. Оволодівши спеціальністю машиніста, він тільки за чотири місяці 1939 року провів 22 великовагові поїзди, зекономивши 1100 кг палива, значно збільшив міжпромивний пробіг паровоза. Приклад А. Гладика наслідували С. І. Андрієвський, Т. Г. Костюк. Випереджаючи графік, 21 серпня 1939 року

Ф. Д. Вовк провів 632-тонний поїзд (за нормою 275 тонн). Обслуговуючи два верстати, стругальник Є. Л. Пойда давав за зміну по дві з половиною норми. На 152 проц. виконував свій план слюсар С. А. Крижановський.

В умовах соціалістичного ладу відкрилися широкі можливості для громадської і виробничої діяльності жінок. Колишня наймичка К. С. Гайова очолила кондукторський резерв відділка, зарекомендувавши себе вмілим організатором колективу. За зразкову роботу в 1936 році її нагороджено орденом «Знак Пошани». Вона брала участь у роботі першої Всесоюзної наради працівників промисловості і транспорту 1937 року[1]. У березні 1939 року відбувся випуск курсів помічників машиністів, які закінчило 12 жінок. Помічника машиніста комсомолку О. Ю. Паламарчук трудящі обрали депутатом сільської Ради.

Великих успіхів домігся колектив залізничників у 1940 році. Машиністи депо провели 200 великовагових поїздів. Збільшилася в чотири рази порівняно з 1913 роком виробнича потужність паровозоремонтного заводу. Робітники достроково виконали річне завдання, відремонтували 80 паровозів. За рік випуск продукції зріс на 143,9 проц. Собівартість її зменшилася на 12,3 проц. Прикладом для всіх були комуністи. Більшість з них стали стахановцями і ударниками. 1940 року Я. Тімановський виконував завдання на 199 проц., П. Шляховський — на 201 проц. В соціалістичному змаганні колектив станції Гайворон завоював перехідний Червоний прапор, посівши перше місце на Південно-Західній залізниці[2].

1938 року Гайворон віднесено до категорії селищ міського типу. В цей час тут мешкало 9256 чоловік[3]. Рада приділяла багато уваги питанням благоустрою селища. Жителі його насадили новий парк, робітники паровозоремонтного заводу відлили з бронзи пам'ятник В. І. Леніну. Трудящих обслуговували дві поліклініки — районна і залізнична. У середній школі тоді навчалася 1 тис. учнів. Працювали ще восьмирічна і початкова школи. 240 юнаків і дівчат у 1941 році закінчили школу ФЗН. В селищі діяли 2 радіовузли, клуб залізничників ім. Воровського і районний будинок культури.

Та мирну працю трудящих порушив віроломний напад фашистської Німеччини. Робітники депо на мітингу одностайно заявили: «Всі, як один, готові стати на захист інтересів вільного і щасливого багатомільйонного народу». Паровозоремонтники просили вважати їх «мобілізованими на виконання завдань Батьківщини»[4].

З наближенням фронту радянські і партійні органи на початку липня організували евакуацію підприємств селища. Після жорстоких боїв 29 липня з Гайворона відійшли останні частини Червоної Армії. Почалися чорні роки окупації. Гітлерівці вбивали радянських патріотів, грабували населення. Верстати та обладнання паровозоремонтного заводу, паровози, устаткування гранітного кар'єру, колгоспну худобу вивозили до Німеччини. На каторжні роботи фашисти відправили 1422 юнаків і дівчат[5].

Для організації підпільної і партизанської боротьби сюди у лютому 1942 року із Джулинського району Вінницької області прибув М. С. Корнійчук, який раніше працював директором школи.

В березні 1942 року він разом з колишнім вчителем С. Л. Федченком, комуністом М. П. Зимоліним, що раніше працював начальником ППО залізничної станції Овруч, та інженером О. Я. Беляковським створив у Гайвороні з радянських патріотів підпільну організацію, через яку здійснював керівництво підпільними групами підприємств і сіл району. Агентам жандармерії вдалося викрити і заарештувати ряд членів підпільної організації, в т. ч. і С. Л. Федченка. М. С. Корнійчук, уникнувши арешту, встановив зв'язок з організатором підпілля Теплицького району А. К. Микитенком. В серпні він увійшов до складу міжрайонного підпільного партійного комі-

---

1 Газ. «Шлях комуни», 25 січня і 8 березня 1937 р.
2 Газ. «Правда залізничника», 24 квітня і 12 вересня 1940 р.
3 Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР. М., 1963, стор. 20.
4 Газ. «Шлях комуни», 24 і 25 червня 1941 р.
5 Одеський облдержархів, ф. Р-1403, оп. 4а, спр. 9, арк. 28, 29.

тету Вінницької області і звідти через зв'язкових продовжував керувати гайворонським підпіллям. У жовтні 1942 року секретарем Гайворонського підпільного районного комітету партії став М. П. Зимолін. Після його загибелі в серпні 1943 року, гайворонське підпілля очолювали О. Я. Беляковський, Н. С. Ковальов, К. С. Карлов. Комітет розгорнув антифашистську агітацію серед населення, подавав допомогу партизанським загонам. Підпільники організовували втечу військовополонених з концтабору, переправили в партизанські загони 95 радянських патріотів, пустили під укіс 18 поїздів[2].

Біля братської могили радянських воїнів. Гайворон, 1970 р.

11 березня 1944 року частини 31-ї танкової бригади під командуванням В. С. Молчанова разом з воїнами 20-го гвардійського стрілецького корпусу визволили Гайворон від гітлерівських загарбників[2].

За мужність і відвагу, проявлену в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, понад 6 тис. гайворонців відзначені урядовими нагородами. Серед них лейтенант Ф. С. Костюк — вчитель школи № 3 — удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

В перші ж дні після визволення відновила свою діяльність районна Рада депутатів трудящих. Розпочали роботу відділок залізниці, паровозоремонтний завод, масло- і млинзаводи, гранітний кар'єр, школи. За період окупації фашисти спалили багато будинків, зруйнували вокзал, вагонне депо, пошкодили колії та знищили багато паровозів і вагонів. Відступаючи, гітлерівці розстріляли 41 радянського патріота[3].

Відбудову народного господарства очолили комуністи. Партійні організації створюються на паровозоремонтному заводі, депо, дистанції колії, службі руху. Їх діяльність спрямовував вузловий комітет. Вже до грудня 1944 року було відремонтовано 28 паровозів, 2 електростанції, 11 водокачок, стали до ладу депо, вагонний парк, колійне господарство[4]. 1945 року досяг довоєнного рівня щодо випуску валової продукції паровозоремонтний завод, 1947 року — маслозавод і млинзавод. За допомогою держави і братніх радянських республік відроджувалося вщент зруйноване фашистами сільське господарство. Відновили роботу місцеві колгоспи «Червона Зірка» і «Червоний промінь». Вже весною вони одержали з РРФСР насіння ячменю, що дало можливість засіяти понад 3 тис. га. землі. На колгоспних ланах працювало 14 тракторів, які надійшли з Челябінського і Сталінградського тракторних заводів. Трудящі Уралу, Алтайського краю, Далекого Сходу надіслали колгоспам Гайворона сотні голів худоби і коней, 600 куб. метрів лісоматеріалів для ремонту тваринницьких ферм. Для потреб лікарень і поліклінік селища держава асигнувала понад 377 тис. карбованців.

В роки четвертої п'ятирічки серед колективів підприємств Гайворона розгорнулося соціалістичне змагання за дострокове виконання виробничих завдань. 1950 року в ньому брало участь 98,7 проц. працівників паровозоремонтного заводу, з них 79 проц. були стахановцями і ударниками. Авангардну роль в соціалістичному

---

[1] Одесская область в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг. Документы и материалы. Одесса, 1970, стор. 296—300.
[2] Архів МО СРСР, ф. 240, оп. 2779, спр. 1020, арк. 285.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 2147, оп. 2, спр. 8, арк. 1; Одеський облдержархів, ф. Р-1403, оп. 4а, спр. 9, арк. 33.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 2147, оп. 2, спр. 2, арк. 20; спр. 4, арк. 38, 77.

змаганні відігравали комуністи. На паровозоремонтному заводі у складі партійної організації 1955 року налічувалося 100 комуністів, було дев'ять цехових партгруп. Колектив заводу не раз виходив переможцем у всесоюзному змаганні паровозоремонтних підприємств і утримував перехідний Червоний прапор ВЦРПС і Міністерства шляхів сполучення СРСР[1].

Протягом 1951—1955 рр. здійснено реконструкцію і технічне переозброєння залізничного відділка, який першим на Південно-Західній залізниці одержав тепловози. Тепер на тепловозній тязі здійснюються всі пасажирські перевозки і 40 проц. вантажних. Дерев'яні пасажирські вагони замінено суцільнометалевими, що надійшли з Польської Народної Республіки.

Шістдесятиріччя паровозоремонтного заводу колектив відзначив перевиконанням плану 1958 року. Кількість відремонтованих паровозів збільшилася порівняно з довоєнним 1940 роком у 3,6 раза. Тільки за 1958 рік гайворонські машиністи провели 5060 великовагових поїздів і зекономили 7,7 проц. палива[2].

За почином колективу депо Москва-Сортувальна на підприємствах Гайворона широко розгорнувся рух за комуністичну працю[3]. Ініціаторами руху були бригади, очолювані комуністами А. І. Танасієнком, А. І. Гладиком, Н. Д. Горбенком, А. Н. Швецем. Першою високого звання бригади комуністичної праці удостоєна у 1960 році бригада І. П. Каленика з паровозоремонтного заводу. В боротьбу за право називатися комуністичними включилися локомотивне депо, відділок залізниці, промкомбінат, районний вузол зв'язку, райдрукарня, млинзавод, маслозавод, гранітний кар'єр — всього 662 бригади, цехи, зміни, що об'єднували 2718 чоловік. За роки семирічки це звання присвоєно 262 колективам, в яких працювало 1103 чоловіка.

Розгортаючи змагання, гайворонські підприємства з року в рік добивалися зростання випуску продукції. 1964 року на річці Південному Бузі завершено будівництво гідроелектростанції потужністю 6300 квт, що дала струм підприємствам міста та колгоспам району.

До 50-річчя Великого Жовтня всі підприємства виконали план двох років п'ятирічки. За трудові перемоги колектив відділення залізниці одержав на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор Кіровоградського обкому КП України та виконкому обласної Ради депутатів трудящих. Він домігся зростання продуктивності праці на 8,3 проц., одержав 230 тис. крб. надпланових прибутків. За успішне виконання завдань держави комбінату хлібопродуктів, створеному на базі держмлинзаводу, у 1967 році присуджено перехідний Червоний прапор і першу грошову премію Державного комітету заготівель при Раді Міністрів СРСР і ЦК профспілки працівників сільського господарства і заготівель[4].

Соціалістичне змагання трудящих набуло нового піднесення напередодні Ленінського ювілею. План 1969 року виконали всі підприємства міста. До 1 січня 1970 року перевезено понад 300 тис. тонн надпланових народногосподарських вантажів. На місяць і десять днів раніше строку завершив річний план 1969 року колектив

У тепловозному цеху Гайворонського локомотивного депо. 1967 р.

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 2147, оп. 4, спр. 178, арк. 14; оп. 11, спр. 4, арк. 19, 55, 56, 80; спр. 37, арк. 4, 51.

[2] Там же, оп. 13, спр. 2, арк. 6, 8, 11, 68.

[3] Там же, спр. 27, арк. 8.

[4] Газ. «Вогні комунізму» (Гайворон), 10 лютого 1968 р.

складального цеху паровозоремонтного заводу. До кінця року він відремонтував ще 20 локомотивів. Всі підприємства Гайворона перейшли на нову систему планування і економічного стимулювання.

Достроково виконали промислові підприємства міста також завдання восьмої п'ятирічки. Про це 22 березня 1970 року рапортував колектив харчового комбінату, 7 червня — відділку залізниці, 20 жовтня — тепловозоремонтного заводу, 25 жовтня — колектив комбінату хлібопродуктів. Комбінат хлібопродуктів завоював перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР і Української Республіканської Ради професійних спілок. Близько трьох тисяч трудящих району нагороджено Ленінською ювілейною медаллю, з них 137 робітників тепловозоремонтного заводу. До обласної Ленінської книги трудової слави занесено колективи відділка залізниці, міжколгоспної будівельної організації, ударників праці — токаря Ф. І. Кашперського, майстра О. Т. Візнюка, головного кондуктора В. І. Сироєжкіна, скрепериста В. Г. Фещука та інших.

Право підписати рапорт Кіровоградщини Всесоюзному форуму комуністів — XXIV з'їзду КПРС вибороли тепловозоремонтний завод, Гайворонський відділок залізниці, колгосп «Шляхом Леніна» (утворився 1954 року на базі двох колгоспів) комбінат хлібопродуктів, районна міжколгоспна будівельна організація. З великим ентузіазмом взялися трудящі Гайворона за здійснення величних накреслень з'їзду. У перших рядах, як завжди, ідуть комуністи. В локомотивному депо вони створили колону ім. XXIV з'їзду КПРС, яка об'єднує 22 екіпажі. Секретар цехової парторганізації машиніст І. О. Дідур очолив колону локомотивних бригад у складі 50 машиністів і 50 помічників. Понад 2500 працівників залізничного відділка беруть участь у русі за комуністичне ставлення до праці. У 1971 році тут перевезено понад завдання 164 тис. тонн народногосподарських вантажів, одержано 100 тис. крб. надпланового прибутку.

Колектив комбінату хлібопродуктів першого року дев'ятої п'ятирічки понад план реалізував продукції на 430 тис. крб., продуктивність праці тут зросла на 7,9 проц. 28 листопада 1971 року робітники механізованого гранітного кар'єру рапортували про виконання річного плану. Додатково до завдання вироблено продукції на 100 тис. крб. Колектив тепловозоремонтного заводу відремонтував понад норми 4 тепловози і 19 паровозів. Завдяки раціональному використанню робочого часу продуктивність праці на тепловозоремонтному заводі за 1971 рік підвищилася на 9,2 проц. Вивчаючи і впроваджуючи у виробництво досягнення сучасної науки і техніки, колектив гранітного кар'єру також добився підвищення продуктивності праці на 11,3 процента.

Змагаючись за гідну зустріч 50-річчя утворення Союзу РСР, залізничники зобов'язалися річний план відправки вантажів виконати до 7 листопада 1972 року, впровадити у виробництво до 24 раціоналізаторських пропозицій, охопити навчанням в школах комуністичної праці 1000 робітників. Колектив гранітного кар'єру постановив до свята завершити план реалізації продукції, одержавши 25 тис. крб. надпланового прибутку.

Великим високомеханізованим господарством за роки післявоєнних п'ятирічок став колгосп «Шляхом Леніна». Він має 4 тис. га землі, у т. ч. 3 тис. га орної, 24 трактори, 13 автомашин, 14 різних комбайнів, більше 100 інших машин. З року в рік хлібороби вирощують високий урожай всіх сільськогосподарських культур. У 1965 році тут зібрано по 26 цнт зернових, 376 цнт цукрових буряків з га. Групу колгоспників за високі показники роботи того ж року нагороджено орденами і медалями, а доярці А. І. Качур присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Господарство спеціалізується на виробництві продукції птахівництва. На кошти колгоспу споруджено механізовану птахофабрику.

На кінець восьмої п'ятирічки середній урожай зернових по колгоспу досяг 35,8 цнт з кожного га, у т. ч. зібрано по 59,7 цнт кукурудзи в зерні, вироблено 354 цнт молока на кожні 100 га угідь. Це дозволило господарству перевиконати плани

Доярка колгоспу «Шляхом Леніна» Герой Соціалістичної Праці А. І. Качур (в центрі) та ланкова А. І. Дзюбинська з представником болгарської делегації. 1966 р.

продажу сільськогосподарської продукції державі. Грошові прибутки колгоспу за п'ятирічку зросли з 1,2 млн. до 1,5 млн. крб., а щорічний чистий прибуток — з 318,4 тис. до 556 тис. крб. Майже в чотири рази збільшилися витрати на будівництво. Успішно виконують колгоспники завдання дев'ятої п'ятирічки.

У 1957 році Гайворон віднесено до категорії міст районного підпорядкування. Тоді тут обрано міську Раду депутатів трудящих.

Рік у рік зростають асигнування на благоустрій міста. Так, 1972 року вони становили понад 100 тис. крб. За післявоєнні роки подвоївся житловий фонд міста. На центральній площі встановлено пам'ятник В. І. Леніну. 13 560 квартир і будинків радіофіковано. З участю громадськості споруджено ретрансляційну телевізійну вишку. Понад дві тисячі сімей користуються газом. За останні роки значно поліпшилося комунальне обслуговування населення. Побудовано банно-пральний комбінат, нову водопровідну систему. Тут працює більш як 50 універсальних, спеціалізованих, промислових і продовольчих магазинів, 15 підприємств громадського харчування. Влітку 1970 року відкрито універмаг «Ювілейний». Заощадження жителів Гайворона становлять 4,4 млн. карбованців.

У місті і на залізничному відділку функціонує лікарня, дві поліклініки, дві аптеки, аптекарський магазин і декілька кіосків. В медичних закладах трудяться 44 лікарі і 124 працівники з середньою спеціальною освітою.

У Гайвороні вісім дитячих садків і ясел та два дитячі комбінати. Понад 1000 дітей щороку відпочивають у двох піонерських таборах — «Південний Буг» і «Чайка». З першого вересня і до тридцятого квітня в приміщенні табору «Південний Буг», розташованому в сосновому лісі, працює вечірній санаторій-профілакторій. Тут лікуються кожного сезону 400 залізничників. З 1969 року на базі піонерського табору «Чайка» діє зимовий будинок відпочинку для колгоспників.

В 3 середніх, восьмирічній, середній вечірній та заочній школах навчається 3820 дітей і молодих робітників, працює 190 викладачів. Багато зробили для виховання підростаючого покоління викладач сільського профтехнічного училища № 5 заслужений працівник професійно-технічної освіти УРСР Н. І. Маланич та О. Н. Миколайчук, якому присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР і почесного громадянина міста. Орденами Леніна нагороджено подружжя вчителів М. І. Латиш та М. Ю. Латиш. З кожним роком зміцнюється матеріально-технічна база шкіл. У місті є станція юних техніків, міжшкільна майстерня, де учні набувають виробничих навичок. 1964 року відкрито філіал Кіровоградського технікуму сільськогосподарського машинобудування, в якому 450 учнів.

Розширюється мережа культурно-освітніх закладів. Змістовно проводять своє дозвілля відвідувачі клубу залізничників ім. Воровського, колгоспного клубу, широкоекранного кінотеатру. При клубах працюють хоровий, танцювальний, вокальний, естрадний, драматичний та інші гуртки. У музичній школі 180 дітей навчаються по класу фортепіано, баяна, акордеона, а також грі на народних інструментах. Працює 13 бібліотек з загальним фондом 200 тис. томів. Річна книговидача перевищує 268 тис. книг. Щодня листоноші доставляють гайворонцям понад 23 тис. примірників газет і журналів. 543 лекторів об'єднує районна організація товариства «Знання». 1966 року створено товариство охорони природи. Зараз воно налічує 1412 членів.

За роки Радянської влади в Гайвороні виросли чудові люди. На сцені Чернівецького театру розквітнув талант Г. Янушевич, якій присвоєно звання заслуженої артистки Української РСР. Люблять земляки твори поета С. С. Стриженюка. В Гайвороні в свій час працювали — першим секретарем райкому партії Герой Соціалістичної Праці П. П. Фещук, заслужений лікар Української РСР М. Н. Недолівко і заслужений ветеринарний лікар Української РСР П. М. Заболотний.

Міцно ввійшли в побут гайворонців нові обряди — урочиста реєстрація шлюбів і новонароджених, проводи юнаків у Радянську Армію, проводи зими. Популярна у Гайвороні старовинна народна гра в городки. Команда міста займала призові місця на республіканських змаганнях і змаганнях на першість серед команд Південно-Західної залізниці.

Успіхи, досягнуті трудящими на виробництві, в розвитку культури, підвищенні матеріального добробуту — результат постійної роботи, що її проводять серед них 1473 комуністи, об'єднані в 47 партійних первинних організаціях. Надійною опорою їх є 1850 комсомольців.

До міської Ради депутатів трудящих обрано 50 чоловік, серед них 25 комуністів, 7 комсомольців, 25 робітників, 9 колгоспників, 22 жінки. При Раді створено 8 постійно діючих комісій. На засіданнях виконкому і комісій розглядаються питання виробничого життя, поліпшення роботи установ торгівлі й побуту, санітарного стану міста тощо. В місті будуються поліклініка, районна лікарня, районний вузол зв'язку, готель на 58 місць, магазини тощо. Планується будівництво консервного заводу, що випускатиме 50 млн. умовних банок на рік, заводу поліграфічного обладнання, щебеневого заводу потужністю 1 млн. куб. метрів на рік.

Вірні заповітам великого Леніна, тісно згуртовані навколо Комуністичної партії, трудящі Гайворона своєю невтомною працею домагаються нових успіхів у господарському та культурному будівництві.

Л. М. ГЛАЗОВ

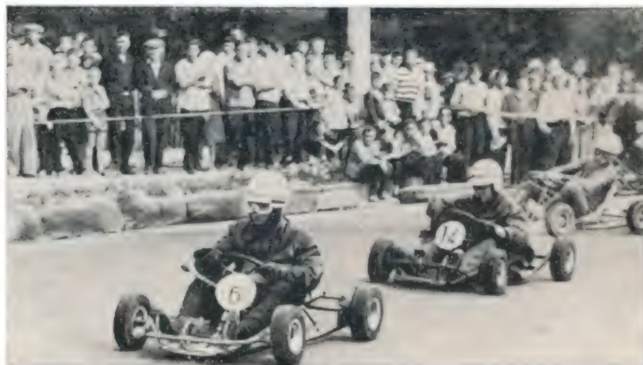
ХАЩУВА́ТЕ

Хащувате — село, центр сільської Ради. Розташоване на лівому березі річки Південного Бугу, за 7 км від районного центру. Залізнична станція на вузькоколійці Підгородня — Рудниця. Хащувате перетинає автошлях Балта—Умань. Населення — 2677 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також села Антонове і Прогрес.

Поблизу Хащуватого та Антонового виявлено поселення черняхівської культури[1].

Перша згадка про село належить до 1362 року[2]. Тоді ці землі входили до складу Литовського князівства. В XVI ст. поселення було зруйноване[3], а невдовзі на його місці виникло поселення Качучинка, пізніше відоме як містечко Хащувате. Жителі його брали участь у гайдамацькому русі. У червні 1768 року хащуватський сотник Я. Панко разом з І. Гонтою приєднався до повстанського загону М. Залізняка[4].

Республіканські змагання з картінгу. Гайворон, 1970 р.

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, № 82, стор. 34.

[2] П. Н. Батюшков. Подолия. Историческое описание. СПб., 1891 (Географічна карта).

[3] Źródła dziejowe, t. 22. Warszawa, 1897, стор. 735.

[4] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 372.

В 1785 році до Хащуватого, яке стало центром ключа, входило 36 населених пунктів[1]. Польський магнат Потоцький створив тут ряд фільварків. Найбільшим з них був хащуватський. На 1803 рік у фільварку було 296 дворів і проживав 681 чоловік. Часто поміщик дозволяв селитися на своїх землях втікачам із Західної та Північної України, надаючи їм спочатку тимчасові пільги, а потім поступово закріпачував їх. Крім панщини (2—3 дні), решту часу селяни працювали на поміщика за плату. З'явилася своєрідна категорія населення з числа найбіднішого селянства — сотники, що жили за рахунок заробітку на панських ланах[2].

Потоцькому належала винокурня, що давала великі прибутки. Кріпаки протягом року обов'язково мусили купити у пана певну кількість горілки. Магнат часто здавав землю, млини, корчми посередникам-орендарям, а ті в свою чергу жорстоко визискували селян. Не витримуючи феодального гніту, частина населення тікала в інші місця.

У першій половині XIX ст. в умовах дальшого розкладу феодально-кріпосницької системи селяни продовжували зазнавати жорстокої експлуатації з боку поміщика. Власник маєтку чинив розправу над кріпаками, судив і карав їх. Так, він палицею вбив 13-річного сина хащуватського селянина М. Голунчака за недогляд худоби. В цю справу втрутився міністр юстиції, але поміщика не було притягнуто до відповідальності[3]. Тому, мабуть, не без участі розорених селян запалали у 1846 році пивоварний завод графині Потоцької та будинок священика[4].

У 1847 році хащуватський маєток з 4616 десятинами землі придбав поміщик Лопушанський. Тоді тут налічувалося 583 душі чоловічої статі. Новий власник так описував своє володіння: «Селяни одні у великій кількості розбіглися, а інші, наявні, до того збідніли, що в більшості не мають не тільки худоби для обробітку своїх полів, а тим самим, будучи змушені віддавати оні вільним, не користуються ними, а навіть не мають абсолютно ніяких засобів, щоб сплатити державні податки і прогодувати себе і родину. Селянські халупи одні спустошені, інші — зруйновані»[5]. Незважаючи на це, новий поміщик продовжував пригноблювати селян, позбавляв їх землі, насильно зганяв з обжитих місць. 1847 року земельні наділи, сади та левади на площі 238 десятин були відібрані у 46 селян і на цих землях збудовано дачі.

Великим пограбуванням трудящих була реформа 1861 року. Розуміючи це, хащуватські селяни довго не підписували викупний акт. Це сталося тільки 9 січня 1869 року. На той час в селі у 143 дворах мешкало 290 душ чоловічої статі. У поміщика залишилося 1584 десятини родючих земель, 171 десятина належала церкві[6], а «звільнені» селяни одержали лише 1072 десятини, з них — 104 непридатні до засіву. Майже без землі залишилися городники (58 господарств). На їх долю припало по 0,1—0,2 десятини. За одержану землю селяни мали сплатити за 49 років — до 35 тис. карбованців[7].

З розвитком капіталізму становище переважної частини селян погіршувалося. Зростала кількість безземельних та малоземельних, які йшли в найми до поміщиків. На початку XX ст. у 720 дворах села проживало 4335 чоловік. В 1906 році 229 господарств були безземельними, 103 мали менше десятини, 48 — по десятині, 140 — від 2 до 5 і лише 6 господарств — по 10 десятин землі[8].

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 49, оп. 2, спр. 195, арк. 1, 2.

[2] В. А. Маркина. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в. К., 1961, стор. 130.

[3] Хмельницький облдержархів, ф. 60, оп. 1, спр. 7, арк. 167, 168.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 6804, арк. 1.

[5] Вінницький облдержархів, ф. 471, оп. 1, спр. 335, арк. 1—4; спр. 400, арк. 40.

[6] Сборник сведений о Подольской губернии, вып. 3. Каменец-Подольск, 1884, стор. 17.

[7] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 29, спр. 463, арк. 3, 4, 7—18, 83.

[8] А. Крылов. Населенные места Подольской губернии, стор. 300; Материалы по крестьянскому землевладению в Подольской губернии, собранные Подольской губернской управой по делам земского хозяйства за 1906 год, стор. 96.

Члени Хащуватського ревкому С. Т. Озеранський та А. Ф. Залевський. 1918 р.

З 70-х років XIX ст. Хащувате стало волосним центром. Витрати на утримання адміністрації лягали на плечі трудового селянства. Так, у 1901 році селяни волості відбули по натуральній повинності 462 кінні та 82 705 піших днів і сплатили 2575 крб. на потреби волосного управління[1].

Зростало невдоволення населення існуючими порядками. В роки першої російської революції у Хащуватому поширювалися прокламації Уманської організації РСДРП із закликами створювати селянські комітети, озброюватись і захоплювати землю поміщиків. Наляканий заворушеннями, гайсинський справник у квітні 1905 року звернувся до командира Севастопольського полку з проханням надіслати до Хащуватого команду для допомоги поліції. У травні в селі сталися страйки сільськогосподарських робітників. Селяни відверто заявляли: «Скоро ні пана, ні його палацу не буде, а землю і ліс розподілимо між собою»[2].

Під впливом революційної агітації, яку проводив тут моряк Чорноморського флоту Ф. Жовтяк, у грудні селяни Хащуватого готувалися до збройного виступу. Однак здійснити його не вдалося. Ф. Жовтяка було заарештовано і через деякий час страчено[3].

На вимогу місцевих властей, які боялися нових селянських виступів, сюди прибув драгунський ескадрон. Населення волості також жорстоко тероризували чорні сотні, створення яких всіляко заохочували багатії, прагнучи відвернути увагу мас від революційної боротьби. Проте і за цих умов революційні виступи не припинялися. 1 травня 1907 року запалав поміщицький маєток, а 22 липня озброєні селяни напали на стражників[4].

Після запровадження столипінської аграрної реформи для заохочення до відрубних господарств у Хащуватому створюється т. зв. показове поле, однак його вплив, за визнанням повітової землевпорядної комісії, був малопомітним. Постійний член комісії повідомляв, що селяни «не погоджуються на ломку» своїх господарств[5].

Лише 1913 року почалося будівництво сільської лікарні. В 1867 році у Хащуватому відкрито парафіяльну школу, в якій навчалося 35 хлопчиків і 18 дівчаток. Але тільки 5 хлопчиків і 2 дівчинки щорічно закінчували її. Асигнування на освіту становили в 1912 році з розрахунку на одну людину 6 коп. на рік.

Весною 1917 року трудящі села дізналися про повалення царизму. 1 травня відбулася багатолюдна демонстрація. Та одвічні мрії трудового селянства про землю й волю здійснилися лише після перемоги Великого Жовтня. В кінці січня 1918 року в селі було встановлено Радянську владу. До складу ревкому ввійшли А. Ф. Залевський, О. М. Тригубчак, С. Т. Озеранський, П. І. Добрицький та інші. Очолював його колишній моряк Балтійського флоту Б. М. Кондрацький. Ревком приступив до наділення селян землею, відібраною у поміщика, розподіляв серед бідняків худобу, сільськогосподарський реманент.

У березні 1918 року Хащувате захопили австро-німецькі окупанти. Революційні перетворення були перервані. Відновилися буржуазно-поміщицькі порядки. В листопаді загарбників було вигнано. Проте до лютого 1919 року тут хазяйнували петлюрівці. Жителі села брали активну участь у боротьбі проти внутрішньої контрреволюції. У червні 1919 року Перший Комуністичний загін під

[1] А. Бондаревський. Волосне управління та становище селян на Україні після реформи 1861 р. К., 1961, стор. 92.
[2] Революция 1905—1907 гг. в России. Документы и материалы, ч. 2, кн. 1. М., 1961, стор. 208; «Бюлетень Тульчинського окружного виконавчого комітету Рад», 12 грудня 1925 р., стор. 3;
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 464, арк. 1.
[4] Хмельницький облдержархів, ф. 228, оп. 1, спр. 7698, арк. 10, 25.
[5] Вінницький облдержархів, ф. 338, оп. 1, спр. 21, арк. 38, 62.

командуванням Т. М. Гуляницького розгромив тут банди Волинця та Клименка, одразу ж після цього почав діяти ревком[1]. Однак у липні 1919 року есерівсько-націоналістичні елементи вчинили контрреволюційний заколот. Кілька тисяч заколотників з Бандурового, Казавчина, Юзефполя, Соломії, Вільшанки, Байбузівки, Кам'яної, спровоковані куркулями, рушили на Хащувате, щоб розправитися з більшовиками. Увірвавшись у село, вони грабували та вбивали населення.

Незабаром в серпні Хащувате захопили денікінці. В лютому 1920 року частини Червоної Армії вигнали їх звідси. Відновив роботу ревком. У липні під його керівництвом відбулися вибори до сільської Ради. Утворився партосередок з 3 комуністів і 12 кандидатів у члени партії, за участю якого організовано комітет незаможних селян у складі 21 чоловіка. Здійснюючи закон Всеукрревкому про землю від 5 лютого 1920 року, КНС передав у користування трудового селянства 1888 десятин поміщицьких та церковних земель. Для боротьби з бандитизмом сформовано збройний загін з 34 чоловік, серед яких 15 були комуністами. Велику роботу щодо залучення незаможного селянства до КНС проводив сільський комсомольський осередок, організований у грудні 1920 року. До нього увійшло 15 молодих робітників та учнів. Першим секретарем осередку був М. С. Ставчанський. Восени 1923 року КНС об'єднував 99 незаможних родин, з яких 20 були безземельними, 49 мали до 3 десятин землі і лише у 26 господарствах були коні[2]. За цих важких умов селяни доклали всіх зусиль, щоб збільшити виробництво сільськогосподарської продукції. Більшість з них взяла участь у всеукраїнському конкурсі 1924 року за кращі методи господарювання, 468 були премійовані.

Комуністи, комсомольці та депутати Ради розгорнули велику роз'яснювальну роботу серед селян щодо здійснення ленінського кооперативного плану. В лютому 1923 року 25 господарств об'єдналися в сільськогосподарську артіль «Хлібороб». У квітні ще 12 родин організували артіль «Серп», а в жовтні 11 найбідніших господарств — колгосп «Колонія»[3]. За прикладом селян почали створювати кооперативи і ремісники. 293 з них об'єдналися у лимарську артіль «Власна праця», 49 — в артіль «Кравець», 25 — в ковальську артіль «Возовик», 21 — в цегельну артіль[4]. У травні 1924 року в Хащуватому організовано споживче товариство у складі 148 членів. Відкрилися магазини, пекарня. В боротьбі за подолання труднощів відбудовчого періоду навколо Комуністичної партії згуртувалися найактивніші представники трудящого селянства. В 1922 році куркулів було вигнано з КНС. Зміцненню партійних рядів сприяла чистка комосередку 1923 року. З комсомолу виключено куркульських синків.

На своїх зборах у січні 1924 року комуністи села засудили розкольницьку діяльність троцькістів та інших антипартійних угруповань і одностайно підтримали курс ленінського ЦК, спрямований на досягнення єдності рядів партії[5].

Значну організаційну і політико-масову роботу проводив райком партії (з 1923 до 1932 року Хащувате було центром району). В 1923 році комуністи створили комісію для допомоги безпритульним дітям. Було зібрано 10 тис. крб. і передано у фонд двох дитячих будинків Хащуватого[6].

Того ж року в селі працювали 3 групи лікнепу, початкова і 2 семирічні школи, хата-читальня. При райсельбуді, відкритому тоді ж, діяли 4 політичні, літератур-

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-6678, оп. 1, спр. 5, арк. 26, 33. Вінницький облдержархів, ф. Р-907, оп. 1, спр. 5, арк. 41.

[2] Вінницький облпартархів, ф. 7, оп. 1, спр. 29, арк. 1; ф. 30, оп. 1, спр. 21, арк. 44, 79; ф. 532, оп. 1, спр. 87, арк. 100, 102; Вінницький облдержархів, ф. Р-907, оп. 1, спр. 5, арк. 41; ф. Р-2630, оп. 1, спр. 13, арк. 12; оп. 2, спр. 6, арк. 6, 7.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 28, оп. 1, спр. 696, арк. 350; Вінницький облпартархів, ф. 30; оп. 1, спр. 19, арк. 30, 88; Вінницький облдержархів, ф. Р-40, оп. 1, спр. 220, арк. 159.

[4] Одеська область. Довідник на 1933 рік. Одеса, 1933, стор. 166.

[5] Вінницький облпартархів, ф. 30, оп. 1, спр. 37, арк. 64; ф. 45, оп. 1, спр. 27, арк. 32; спр. 42, арк. 7.

[6] Там же, ф. 45, оп. 1, спр. 26, арк. 11; спр. 27, арк. 26.

ний та інші гуртки. Комсомольці проводили бесіди, політзаняття, голосні читки, влаштовували вистави та концерти. Вони взяли шефство над комсомольцями села Казавчина, разом з якими проводили комсомольські збори, антирелігійні вечори.

Сільський хор. Хащувате, 1924 р.

Трудящі села активно відгукувалися на події, що відбувалися в нашій країні та за кордоном. Виявом братерської дружби і взаємодопомоги була передача 5 852 495 крб. на користь голодуючих Поволжя[1]. 1923 року комуністи села, відправляючи хліб для допомоги польським комуністам, писали, що ніколи не допустять, щоб їх зарубіжні товариші «померли голодною смертю»[2]. Того ж року загальні збори комосередку провели збір коштів для голодуючих робітників Рурського басейну у Німеччині.

Керуючись рішеннями XV з'їзду ВКП(б), комуністи села разом з Радою всі свої зусилля спрямували на підготовку масової колективізації. Протягом 1930 року у Хащуватому утворилося 5 колгоспів: «Прогрес», ім. Крупської, «Червона нива», ім. Т. Г. Шевченка, «Колонія». Останні 3 незабаром об'єдналися в одну артіль. Велике значення для зміцнення молодих господарств мало створення в жовтні наступного року Хащуватської МТС, в якій налічувалося 25 тракторів, 15 молотарок, 8 вантажних автомашин. 1933 року МТС першою в Одеській області закінчила осінню сівбу на площі 10 636 га. Значну роль у дальшому розвитку і зміцненні колгоспів відіграли політвідділ МТС і парторганізації, створені в усіх колгоспах. Через масові наради—школи політвідділівського виховання пройшло понад тисячу чоловік[3]. 1934 року працівники МТС вибороли першість в обласному змаганні механізаторів. Колгоспи, які обслуговувала Хащуватська МТС, достроково виконали річний план здачі хліба державі. Значних успіхів домоглися буряківники, зібравши у 1934 році по 151 цнт цукрових буряків з кожного гектара. Обком партії і облвиконком привітали трудівників села з успішним завершенням основних сільськогосподарських робіт. Привітання надіслала і редакція газети «Правда», ім'ям якої була названа МТС. Наркомзем СРСР преміював машинно-тракторну станцію.

В результаті набутого досвіду господарювання зростали врожаї сільськогосподарських культур. В 1936 році трудівники колгоспу «Прогрес» виростили по 18,1 цнт пшениці з га[4]. Артіль була затверджена учасником міжрайонної сільськогосподарської виставки. Високих показників домоглися механізатори МТС у 1939 році. Бригада В. Д. Гончарука виробила по 954 га умовної оранки на кожний 15-сильний трактор, зекономивши понад 6 тонн пального. Колектив МТС завоював право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. В 1940 році Хащуватську МТС відзначено дипломом першого ступеня, грошовою премією 10 тис. крб. та автомашиною. Медалями Виставки нагороджені агрономи Ф. Д. Ясинський, К. Д. Охріменко, завідуючий контрольно-насіннєвою лабораторією А. А. Криленко, голова колгоспу О. В. Свінтковський[5], а також 20 жінок-активісток, що виступили ініціаторами боротьби за чистоту в ремонтних майстернях та на території МТС і звернулися до всіх жінок країни із закликом наслідувати їх приклад.

Великі зміни відбулися і в галузі охорони здоров'я та народної освіти. В селі працювали лікарня на 25 ліжок, аптека. 1936 року 2 семирічні школи реорганізовано

---

[1] Газ. «Робітник та селянин» (Гайсин), 14 жовтня 1921 р.
[2] Вінницький облпартархів, ф. 45, оп. 1, спр. 26, арк. 6.
[3] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 2, спр. 34, арк. 118, 119.
[4] Газ. «Ударник колгоспних ланів» (Хащувате), 4 серпня 1935 р.
[5] Газ. «Шлях комуни», 5 січня, 14, 15 лютого, 15 березня, 10 і 12 червня 1940 р.

в середні. При клубі активно діяли різні гуртки художньої самодіяльності. Сільську бібліотеку з фондом 1300 книг регулярно відвідували 116 читачів.

Мирну працю жителів Хащуватого перервав розбійницький напад гітлерівців. Разом з усім радянським народом стали вони на захист Вітчизни. 29 липня 1941 року в село увірвалися фашисти. Окупанти діяли з неймовірною жорстокістю, чинили жахливі розправи над мирним населенням. У ніч на 16 лютого 1942 року гітлерівці стратили 960 громадян села, у т. ч. 376 дітей. За час окупації на каторжні роботи до Німеччини вивезено 230 чоловік[1].

У першій половині 1942 року за ініціативою гайворонської підпільної організації в селі створено підпільну групу, яку очолив учитель Д. А. Симоненко. Її учасники розповсюджували серед населення листівки і зведення Радянського Інформбюро. Вона встановила зв'язок з партизанським загоном «Буревісник», якому передавала зброю, боєприпаси, 52 патріоти вступили до цього загону[2].

Сотні хащуватців брали участь у боях з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни. Смертю хоробрих загинув захисник Брестської фортеці Д. Д. Кривда. На пам'ятнику Слави на Мамаєвому кургані золотом викарбувано ім'я кулеметника І. Я. Хаїта, який відважно обороняв легендарний «будинок Павлова» в Сталінграді. За мужність і відвагу, виявлені в боях за Хащувате та під час форсування Південного Бугу, танкісту В. І. Пономаренку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 379 чоловік нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. 226 загинуло на фронтах війни. В селі їм встановлено пам'ятник.

13 березня 1944 року частини 170-ї танкової бригади 18-го танкового корпусу 5-ї гвардійської танкової армії визволили Хащувате від фашистів.

Одразу ж трудівники села під керівництвом партійної організації і Ради зосередили свої зусилля на допомозі фронту і відбудові господарства. Фашисти зруйнували 567 житлових будинків, кінотеатр на 600 місць, колгоспний клуб, приміщення школи, пошту, аптеку, будинок сільради. 1944 року всі колгоспи повністю освоїли довоєнні посівні площі. Велику допомогу у відбудові села подала держава. Колгоспи одержали кредити, насіння, фураж, а МТС — трактори, комбайни та інші сільськогосподарські машини. Завдяки самовідданій праці трудівників села виробничий план сільськогосподарських робіт 1944 року виконано успішно. 1944 року на кошти хащуватців збудовано і передано в діючу армію літак[3]. Одночасно населення збирало кошти у фонд Червоної Армії.

З 1944 року МТС ім. «Правды» очолював Х. А. Ніколау, нагороджений орденами Леніна (у 1958 році) і Трудового Червоного Прапора (1966 року). Колектив механізаторів, систематично перевиконуючи у 1944—1946 рр. виробничі завдання, тричі завойовував перехідний Червоний прапор Міністерства сільського господарства СРСР, а в 1947 році завоював перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР. В 1949 році колгоспники Хащуватого досягли довоєнного рівня сільськогосподарського виробництва.

Трудівники села підняли з руїн житла і культурно-освітні заклади. Тільки в 1949 році хащуватці відбудували 28 і звели 17 нових будинків. На індивідуальне будівництво держава виділила 100 тис. крб. В кожному колгоспі було

Вручення директору Хащуватської МТС Х. А. Ніколау (стоїть зліва) перехідного Червоного прапора Ради Міністрів СРСР. 1947 р.

[1] Одесса в Великой Отечественной войне Советского Союза. Сборник документов и материалов, т. 2. Одесса, 1949, стор. 53; газ. «Шлях комуни», 16 лютого 1946 р.

[2] Одесская область в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг., стор. 298, 300.

[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 467, арк. 1.

організовано бібліотеку. В селі з'явилося 250 нових радіоточок.

Болгарські друзі в колгоспі «Україна». Хащувате, 1966 р.

Зміцненню громадського господарства сприяло об'єднання колгоспів 1950 року. За новоутвореною артіллю «Україна» закріплено 3058 га землі, з них 2222 га — орної. На кінець 1955 року з гектара посіву колгоспники зібрали 30,6 цнт зернових, у т. ч. озимої пшениці — по 22,2 цнт, цукрових буряків — 316 цнт. Збільшилося поголів'я худоби і птиці. На 100 га сільськогосподарських угідь господарство виробило 269 цнт молока, 26,6 цнт м'яса. Радянський уряд високо оцінив працю хліборобів і тваринників. 1961 року 80 колгоспників нагороджені орденами і медалями СРСР. Комуністку З. І. Озеранську, яка протягом 1955—1956 рр. надоювала по 4 тис. кг молока від кожної корови, і агронома С. С. Лісничука відзначено орденом Леніна. Голові колгоспу Д. Т. Войтишину присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Авангардну роль у боротьбі за виконання виробничих завдань, піднесення культури землеробства та тваринництва відігравала колгоспна партійна організація. Більшість з 54 комуністів колгоспу працювали на вирішальних ділянках виробництва. Під їх керівництвом розгорнулося соціалістичне змагання. 16 років трудилася на тваринницькій фермі учениця З. І. Озеранської — С. Ф. Андрушко, щорічно надоюючи по 4000—4200 кг молока від кожної корови. За високі показники в роботі її нагороджено орденами Трудового Червоного Прапора й «Знак Пошани».

Гідно несе почесне звання комуністичного комсомольсько-молодіжний колектив ферми. 1965 року він завоював звання кращого молодіжного колективу області, а в огляді-конкурсі на кращі культурно-побутові умови для тваринників вийшов на перше місце[1]. Однією з кращих доярок стала К. Ю. Захаренко, яка прийшла на молочнотоварну ферму після закінчення середньої школи. Виявляючи високе довір'я, комсомольці обрали її своїм вожаком. К. Ю. Захаренко була делегатом XIV з'їзду ВЛКСМ. На її грудях сяють ордени Трудового Червоного Прапора і «Знак Пошани». А 1969 року їй присвоєно звання заслуженого зоотехніка Української РСР. Орденами Леніна, Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора, «Знак Пошани» нагороджений бригадир тракторної бригади С. А. Довгань, а тракторист О. М. Вихристюк — орденом Трудового Червоного Прапора. Золотих медалей ВДНГ у 1965 році удостоєно агронома С. С. Лісничука, ланкову С. А. Пархелюк; бронзових — ланкових В. В. Гуйван і Г. Ф. Першогубу.

Великі можливості для розвитку сільського господарства відкрили рішення березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС. Поліпшується структура посівних площ у колгоспі. Якщо в 1964 році озима пшениця в групі зернових складала 41 проц., то в 1965—1966 рр.— уже 67 проц. Встановлення стабільних планів закупок сільськогосподарських продуктів у 1965 році дало колгоспові 166 434 крб. прибутку. Ці кошти було використано для дальшого зміцнення громадського господарства, підвищення добробуту колгоспників. Того ж року хлібороби Хащуватого зібрали найбільший в області урожай пшениці — по 33,5 цнт з га, а цукрових буряків — 373 цнт з га. В 1966 році орденами і медалями нагороджено 13 колгоспників села. Орденом Леніна відзначено Н. С. Дмуховську, ланка якої зібрала по 422 цнт цукрових буряків з га, та бригадира рільників Є. І. Лісниченка, колектив якого виростив по 385 цнт на площі 320 га. У колгоспі висока механізація трудомістких процесів. Він має 13 комбайнів, 20 автомашин, багато сівалок та іншої

[1] Газ. «Вогні комунізму» 29 березня 1960 р.

13 2-280

техніки. Господарство електрифіковане. В корівниках встановлено доїльні апарати, кормороздавачі тощо.

Піднесенню громадського господарства сприяє обмін досвідом українських хліборобів з трудівниками кооперативу ім. Г. Димитрова села Паскалева Толбухінського округу Народної Республіки Болгарії. У складі радянської делегації побували в НРБ доярка А. П. Цирук, бригадир тракторної бригади С. А. Довгань. Починаючи з 1964 року колгосп «Україна» кілька разів відвідували болгарські друзі.

Великий трудовий ентузіазм та творче натхнення викликала у трудящих підготовка до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна. Включившись у змагання за гідну зустріч Ленінського ювілею, колгоспники в 1969—1970 рр. одержали по 37,3 цнт зернових з кожного га, в т. ч. пшениці — по 36,7 цнт, кукурудзи — 57,9 цнт, гречки — 21,5 цнт, соняшнику — 31 цнт; цукрових буряків — 387 цнт. На кожні 100 га угідь вироблено по 83,1 цнт м'яса, 415 цнт молока.

За успіхи у соціалістичному змаганні 1968 року колгоспові присуджено перехідний Червоний прапор Міністерства сільського господарства СРСР, Президії ЦК профспілки робітників та службовців сільського господарства й заготівель і першу грошову премію. Голова правління Д. Т. Войтишин був учасником Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників. За високі показники у виробництві сільськогосподарської продукції та створення необхідних культурно-побутових і виробничих умов протягом 1968—1969 рр. колгосп визнано переможцем Всесоюзного громадського огляду культури виробництва на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Йому присуджено Диплом Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС[1].

Здобутки в розвитку сільськогосподарського виробництва трудівники села примножили за роки восьмої п'ятирічки. Валовий доход від рослинництва і тваринництва збільшився на 233 343 крб. Вартість основних засобів виробництва зросла на 198 614 крб. Грошові прибутки в 1970 році майже подвоїлися. Колгоспу присвоєно звання господарства високої культури рільництва. 102 чоловіка нагороджені орденами і медалями, 11 з них — кавалери ордена Леніна. 185 жителів села удостоєні Ленінської ювілейної медалі.

Протягом дев'ятої п'ятирічки валові збори зерна зростуть на 7 проц. і становитимуть в середньому 35 тис. цнт на рік. Вже в 1971 році зібрано по 37,3 цнт зерна з га, в т. ч. по 48,1 цнт пшениці. У виробництво впроваджуються нові високоврожайні сорти пшениці — Кавказ, Аврора. Середньорічну врожайність кукурудзи передбачається довести до 43,4 цнт, щорічну врожайність цукрових буряків — до 320—350 цнт з га. Виробництво молока збільшиться на 27 проц. На кожні 100 га сільськогосподарських угідь буде вироблено по 543 цнт молока. Продуктивність праці зросте на 35—37 проц., а собівартість продукції знизиться на 10—12 процентів.

В селі працюють хлібоприймальний пункт, районна контора «Заготскотвідгодівля», перевалочна овоче-фруктова база, олійні, контрольно-насіннєва лабораторія, ветеринарний пункт. Велику допомогу колгоспам у механізації виробництва подає райоб'єднання «Сільгосптехніки», яке міститься в селі і має добре обладнані майстерні. Багато років самовіддано працює тут токар М. С. Тригубчак, удостоєний в 1970 році срібної медалі ВДНГ, верстатник О. І. Путенко, нагороджений в 1971 році орденом Трудового Червоного Прапора. Включившись у соціалістичне змагання на честь 50-річчя створення СРСР трудящі Хащуватого домагаються нових виробничих успіхів.

Рік у рік поліпшується добробут трудящих. На околиці Хащуватого виріс новий мікрорайон. Тут ставлять будинки робітники та службовці районного об'єднання «Сільгосптехніки», колгоспники. Сільрада подає допомогу індивідуальним забудовникам. Щороку трудящі справляють новосілля. З 1965 року в колгоспі «Україна» впроваджено грошову оплату праці. Фонд заробітної плати збільшився з 391 тис.

---

[1] Газ. «Кіровоградська правда», 17 квітня 1970 р.

крб. у 1967 році до 493 тис. крб. у 1970. Близько 400 колгоспників одержують державні пенсії. До послуг населення — 9 магазинів з широким асортиментом товарів, їдальня, побутові підприємства. Зростає товарооборот сільського споживчого товариства. Якщо в 1950 році він становив 670 тис. крб., то в 1970 році — 1632 тис. крб. Працює відділення зв'язку.

В селі є лікарня на 150 ліжок, де зайнято 130 медпрацівників, з них 15 лікарів. Тут 5 відділень: хірургічне, терапевтичне, дитяче, пологове, інфекційне, а також клінічна лабораторія, рентген-кабінет, амбулаторія. Працюють дитячий садок на 90 місць, дитячі ясла. В загальноосвітній середній школі та заочній школі сільської молоді викладають 38 учителів. В 1970/71 навчальному році в середній школі навчалося 525 дітей. В колгоспі на виділеній ділянці працює шкільна виробнича бригада. Співробітники Одеського Всесоюзного селекційно-генетичного інституту надіслали учням насіння гібридної кукурудзи сорту ОД-50 М. Юні хлібороби дослідили, що в умовах Гайворонського району цей сорт найбільш урожайний. У 1970 році школярі виростили з гектара по 52 цнт гібридної кукурудзи, 44 цнт пшениці, 30 цнт соняшнику, 120 цнт овочевих культур. Серед вихованців школи — лікарі, інженери, агрономи, зоотехніки, механіки. 20 колишніх випускників працюють вчителями в рідному селі. Х. Г. Меламуд став письменником.

При сільському будинку культури працюють гуртки художньої самодіяльності: хоровий, драматичний, вокальний, танцювальний, оркестри — духовий та народних інструментів. В них бере участь більше 150 аматорів. У бібліотеках села, які обслуговують понад 2 тис. читачів — 20,2 тис. книг. Немає такої сім'ї, яка не передплачувала б газет та журналів. На тисячу чоловік населення припадає 1278 примірників періодичних видань.

6 первинних партійних організацій об'єднують 129 комуністів, в 5 комсомольських організаціях — 203 члени ВЛКСМ.

У складі Хащуватської сільської Ради 40 депутатів, серед них: 17 комуністів і 6 комсомольців, 18 жінок. В постійних комісіях сільського господарства, народної освіти і культури, благоустрою і шляхового будівництва, фінансово-бюджетній працюють близько 300 активістів. Коли в колгоспі не вистачало механізаторів, це питання стало предметом обговорення на засіданні сільськогосподарської комісії. Депутати провели бесіди з молоддю, подбали, щоб правління артілі відрядило юнаків і дівчат на навчання. Це вони добилися, щоб при середній школі працювали групи продовженого дня, учнів забезпечили сніданками та обідами. З кожним роком збільшуються асигнування на поліпшення побутових і культурних умов життя трудящих. Тільки на розвиток охорони здоров'я в 1972 році бюджетом сільської Ради і Гайворонської районної Ради виділено 248 тис. крб., на освіту — 89 тис. крб. В 1966 році Хащуватська сільська Рада завоювала першість у соціалістичному змаганні серед сільських і селищних Рад області. Їй вручено перехідний Червоний прапор облвиконкому і обкому профспілки працівників радянських установ.

Трудящі Хащуватого здобувають нові успіхи у піднесенні економіки і культури рідного села.

Л. М. ГЛАЗОВ, Л. Й. СОЛГУТОВСЬКИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНИХ І СІЛЬСЬКИХ РАД ГАЙВОРОНСЬКОГО РАЙОНУ

БАНДУРО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Яланці, за 15 км на південь від районного центру і залізничної станції Хащувате. Населення — 3311 чоловік.

Тут міститься центральна садиба колгоспу «Іскра», за яким закріплено 7184 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4961 га орної землі. Це багатогалузеве господарство зерно-молочного напряму. З допоміжних підприємств є млин, олійня, майстерня для ремонту сільгоспмашин, пилорама. За успіхи в розвитку сільського господарства 19 передовиків виробництва нагороджені орденами і медалями. Бригадир тракторної бригади Г. А. Шепета удостоєний ордена Леніна, завідуючий тваринницькою фермою П. О. Свідовий — ордена Жовтневої Революції.

На кошти колгоспу у 1971 році побудовано середню і початкову школи, в яких навчається 599 дітей, працюють 40 вчителів. У селі — два клуби, дві бібліотеки з фондом 15 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, два дитячі садки, шість магазинів, їдальня, ощадна каса. У двох парторганізаціях села — 72 комуністи, у двох комсомольських — 264 члени ВЛКСМ.

Бандурове виникло на початку XVIII століття.

Радянську владу в селі встановлено в лютому 1918 року.

На захист Батьківщини в роки Великої Вітчизняної війни пішло 600 чоловік, 279 з них нагороджені орденами і медалями, 400 загинули в битвах з німецько-фашистськими загарбниками. Під час тимчасової гітлерівської окупації жителі села брали участь у діях партизанського загону «Буревісник» на території Одеської, Кіровоградської і Вінницької областей. Воїнам-визволителям Бандурового в центрі села споруджено пам'ятник.

БЕРЕСТЯГИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на північний схід від районного центру та за 12 км від залізничної станції Хащувате. Населення — 942 чоловіка.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Ілліча. Сільськогосподарські угіддя його становлять 2499 га, в т. ч. 2123 га орної землі, 37 га саду, 35 га лісу. Господарство спеціалізується на вирощуванні озимої пшениці і цукрових буряків. Розвинуте тваринництво. 54 трудівники відзначені урядовими нагородами.

Є восьмирічна школа, де 14 вчителів навчають 153 дітей, будинок культури, бібліотека з фондом 11 тис. книг, медпункт, дитячі ясла на 60 місць, два магазини, побутова майстерня. У селі — 50 комуністів і 48 членів ВЛКСМ.

Засноване село в другій половині XVIII століття.

В кінці лютого 1918 року в Берестягах проголошено Радянську владу і створено ревком.

1924 року тут виникла сільськогосподарська артіль «Згода».

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 187 жителів села, 95 з них загинули, 45—нагороджені орденами й медалями. Особливо відзначився уродженець села, відважний партизанський командир Герой Радянського Союзу Г. В. Балицький, груди якого прикрашають ордени Леніна, Червоного Прапора, Червоної Зірки, Богдана Хмельницького 2-го ступеня. Він брав участь у створенні польської партизанської бригади ім. В. Василевської, за що удостоєний ордена «Золотий хрест». Г. В. Балицький — автор книги «Війна вночі». В роки тимчасової окупації, протягом 1942 року, в Берестягах діяла підпільна група, яку очолював К. А. Терлюк. Патріоти розповсюджували листівки, повідомлення Радінформбюро, добували зброю, боєприпаси. В селі споруджено пам'ятник воїнам, які загинули під час Великої Вітчизняної війни.

ВІ́КНИНА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на північний схід від районного центру і за 15 км від залізничної станції Таужна. Населення — 1551 чоловік.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Більшовик», за яким закріплено 3311 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2773 га орної землі, 35 га саду. Розвинуте хліборобство (вирощують зернові й технічні культури), тваринництво, птахівництво. З допоміжних підприємств діють млин, кам'яний кар'єр, пилорама, сепараторний пункт. Колгосп посідає перше місце в районі по виробництву тваринницької продукції. В 1971 році на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 612 цнт молока, 89 цнт м'яса, 20 тис. штук яєць — на 100 га зернових. 38 передовиків сільського господарства відзначені урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєний завідуючий майстернею тракторної бригади П. Д. Коник, ордена Жовтневої Революції — голова колгоспу А. М. Сусло, колишній завфермою А. Я. Бабій, звання Героя Соціалістичної Праці — завфермою М. В. Годованець.

Працюють середня школа, де 24 вчителі навчають 330 дітей, клуб, дві бібліотеки з фондом 15 тис. книг, дільнична лікарня на 35 ліжок, дитячі ясла, їдальня, два магазини, поштове відділення. У партійній організації — 52 комуністи, у двох комсомольських організаціях — 123 члени ВЛКСМ.

Засноване село в середині XVIII століття.

У червні 1906 року місцеві селяни відмовилися працювати на поміщика, вимагаючи підвищення плати. За участь у цьому виступі шість чоловік було засуджено до тюремного ув'язнення. Восени відбулося ще два селянські заворушення. На початку березня 1918 року в селі встановлено Радянську владу і обрано Раду селянських депутатів. 1924 року у Вікнині організовано сільськогосподарське кооперативне товариство «Добробут».

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали понад 300 жителів села, 162 з них загинули, 85 — відзначені нагородами, серед них орденом Леніна — С. Т. Праштика. У селі встановлено пам'ятник 27 полеглим воїнам-визволителям Вікнини та обеліск на честь загиблих односельців.

У Вікнині народився український радянський байкар М. П. Годованець.

ДОЛИ́НІВКА (до 1929 року — Хащуватські Хутори, Поліамполь, Будьоннівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км на північний схід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Гайворон. Населення — 1609 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Переямполь.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 2845 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2211 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерно-молочний; розвинуте також садівництво, городництво, птахівництво. У хліборобстві переважає озима пшениця. Вирощуються цукрові буряки. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 114 чоловік нагороджені орденами й медалями. Комбайнер М. К. Рябокоровка удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

Є середня школа, де навчаються 358 дітей і працюють 28 учителів, клуб, дві бібліотеки з фондом 14 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, три магазини, побутова майстерня, поштове відділення, ощадна каса. У двох партійних організаціях села — 66 комуністів, у двох комсомольських — 79 членів ВЛКСМ.

Засноване село на початку XVIII століття.

Радянську владу в Долинівці встановлено в кінці лютого 1918 року. 1922 року організовано трудову сільськогосподарську спілку «Праця».

483 жителі села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 247 з них загинули, 370 нагороджені орденами і медалями. В центрі Долинівки встановлено пам'ятник загиблим воїнам і партизанам.

ЗАВА́ЛЛЯ — селище міського типу (з 1957 року), центр селищної Ради, розташоване на лівому березі Південного Бугу, за 25 км на південний захід від районного центру і за 15 км від залізничної станції Мощена. Населення — 5800 чоловік. Селищній Раді підпорядковане село Жакчик.

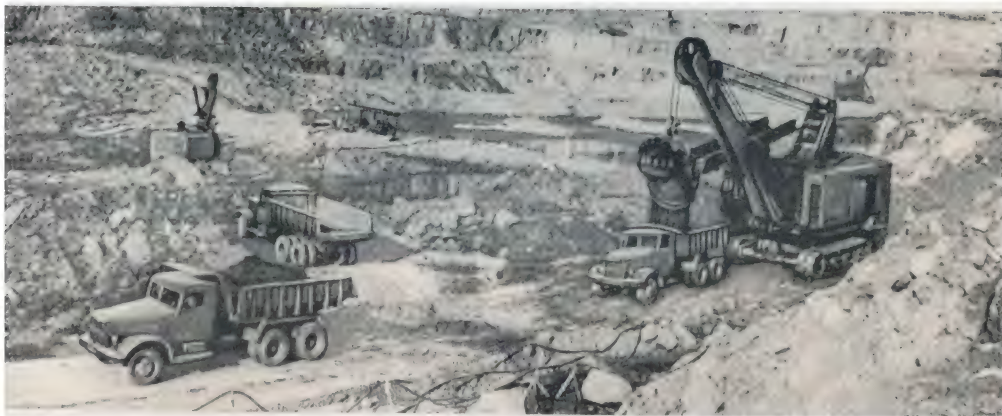
У селищі працює графітовий комбінат потужністю 40 тис. тонн графіту на рік. Продукція цього підприємства експортується у 21 країну світу, в т. ч. в Чехословаччину, Польщу, НДР, Англію, Францію, Японію. Співробітники науково-дослідної лабораторії разом з інженерно-технічними працівниками комбінату створили установку для виробництва на основі природного малозольного графіту колоїдно-графітних препаратів, які раніше ввозилися з-за кордону. Передове підприємство республіки — Завалівський графітовий комбінат — не раз виходив переможцем у всесоюзному соціалістичному змаганні і нагороджувався перехідним Червоним прапором Ради Міністрів СРСР. У 1970 році йому вручено Ленінську Ювілейну Почесну Грамоту ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. У 1968 році комбінат був учасником ВДНГ. 4 цехам, 6 змінам і 14 бригадам присвоєно почесне звання колективів комуністичної праці. 228 трудівників підприємства відзначені нагородами, серед них центрифужистка Л. А. Черкес — орденом Леніна, директор комбінату А. К. Ремесленников—орденом Жовтневої Революції, слюсар І. П. Ганжа і завідуюча їдальнею А. П. Горєльцева — орденом Трудового Червоного Прапора.

Перший секретар Кіровоградського обкому партії М. М. Кобильчак вручає директору Завалівського графітового комбінату А. К. Ремесленникову Ленінську Ювілейну Почесну Грамоту ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. 1970 р.

У селищі розташовані відділок радгоспу Сальківського цукрокомбінату, пересувна механізована колона тресту «Кіровоградсільбуд», цегельний завод, гранітний кар'єр, полігон залізобетонних виробів.

У середній школі 59 вчителів навчають 960 дітей. Є школа-інтернат на 450 дітей, школа робітничої молоді, дитяча музична школа. Загальним авторитетом у жителів селища користується заслужена вчителька УРСР Л. М. Оме-

У кар'єрі Завалівського графітового комбінату. 1969 р.

линська. Діють Палац культури ім. Гагаріна на 500 місць, клуб відділка радгоспу, сім бібліотек з фондом 48 тис. книг, лікарня на 75 ліжок з хірургічним, фізіотерапевтичним, рентгенологічним та ін. кабінетами, аптека. Для малят— дитячий комбінат і дитячі ясла. Школярі відпочивають у піонерському таборі «Чайка» на березі Південного Бугу. Для робітників графітового комбінату збудовано туристську базу на Чорноморському узбережжі. 12 партійних організацій об'єднують 339 комуністів, 8 комсомольських — 520 членів ВЛКСМ.

Перша письмова згадка про населений пункт належить до 1462 року. В лютому 1918 року тут обрано Раду селянських депутатів. 1922 року утворився ТСОЗ «Нове життя». У 1929 році селяни об'єдналися у сільськогосподарські артілі «Іскра» та «Радянське село», на базі яких пізніше виник колгосп.

Близько 600 жителів Завалля воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни. 553 з них відзначені бойовими нагородами. Під час тимчасової окупації фашисти влаштували на території комбінату концтабір. Жителі села чинили запеклий опір окупантам. Група під керівництвом Й. І. Виходцова у березні 1944 року напала на колону фашистів, знищила 30 гітлерівських солдатів і офіцерів. У селищі споруджено два пам'ятники загиблим воїнам Радянської Армії. Встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу Завалля та Жакчика виявлені поселення доби неоліту (VI—V тисячоліття до н. е.), трипільської культури (III тисячоліття до н. е.) та ранньослов'янське черняхівської культури (II—VI ст. н. ери).

КАЗАВЧИ́Н — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Південного Бугу, за 17 км на південний схід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Хащувате. Населення — 1796 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Бугове.

У Казавчині міститься центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, за яким закріплено 3915 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2996 га орної землі. Розвинуте хліборобство (вирощуються зернові й технічні культури), тваринництво, птахівництво, бджільництво. Допоміжні підприємства: млин, майстерня для ремонту сільськогосподарських машин. 11 колгоспників за успіхи у розвитку сільського господарства відзначені урядовими нагородами. Комбайнер А. Т. Горенко удостоєний ордена Леніна.

Заслужений працівник культури УРСР П. Г. Волошин (в центрі) з членами сім'ї — учасниками ансамблю бандуристів. Бугове, 1969 р.

Є середня та початкова школи, де навчаються 267 дітей і працюють 27 педагогів, будинок культури на 450 місць, дві бібліотеки з фондом 22 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, 2 дитячих ясел, відділення зв'язку, 5 магазинів, побутова майстерня. Сільська парторганізація налічує 52 комуністи, комсомольська — 74 члени ВЛКСМ. Завідуючому бригадним клубом у Буговому П. Г. Волошину присвоєно звання заслуженого працівника культури УРСР.

Село виникло наприкінці XVIII століття.

На початку лютого 1918 року в Казавчині було встановлено Радянську владу.

Близько 300 жителів брали участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни, 176 з них загинули, 127 відзначені бойовими нагородами. У Казавчині встановлено обеліск Слави визволителям села і 4 меморіальні плити з прізвищами полеглих воїнів-односельців.

КОТО́ВКА (до 1923 року — Вільшанка, Косіївка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км на південь від районного центру і за 10 км від залізничної станції Гайворон. Населення — 1244 чоловіка.

На території села розміщена центральна садиба колгоспу ім. Котовського, за яким закріплено 2403 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1882 га орної землі. Виробничий напрям господарства — хліборобство. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, бджільництво, рибальство. 61 член артілі нагороджений орденами й медалями.

Працюють восьмирічна школа на 360 учнів (15 вчителів), клуб, бібліотека з фондом 3 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, пошта, ощадна каса, три магазини, побутова майстерня. У селі — 42 комуністи, 61 комсомолець.

Виникло село у першій половині XVIII ст. Перейменоване на Котовку на честь розгрому частинами дивізії Г. І. Котовського решток білобандитів у цій місцевості.

Радянську владу тут встановлено на початку березня 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни понад 250 жителів села брали участь у боротьбі з німецько-фашистськими поневолювачами, 185 з них загинули, 211 нагороджені орденами й медалями. У Котовці споруджено пам'ятник радянським воїнам-визволителям.

МОГИ́ЛЬНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на південний схід від районного центру і за 4 км від залізничної станції Мощене. Населення — 3397 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вільховецьке і Жовтневе.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», який спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. За господарством закріплено 4873 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3917 га орної землі, 70 га саду. Розвинуте також хліборобство, городництво, бджільництво.

Орденами і медалями відзначені 123 колгоспники і працівники Могильненського відділка радгоспу Сальківського цукрокомбінату. Тракторист радгоспу П. К. Повидало удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. Працівники відділка Ф. К. Тундій, С. І. Галета, І. І. Богуславський, І. І. Якименко, В. А. Кисельова, С. Г. Сельський, І. І. Атаманенко, С. С. Задорожна нагороджені орденом Леніна.

Є середня школа, в якій навчаються 510 дітей і працюють 50 вчителів, будинок культури, при якому діє історико-краєзнавчий музей на громадських засадах, п'ять бібліотек з фондом 20 тис. книг. Функціонують дитячі ясла, аптека, амбулаторія. Працюють поштове відділення, радіовузол, 15 торговельних підприємств. 118 комуністів об'єднані у 4 парторганізаціях, комсомольців у селі — 163.

Село засновано на початку XVIII ст. в місцевості, де колись були розкидані Могильненські хутори — Максимів, Могилюків, Петрівки тощо.

У червні 1912 року в селі відбувся страйк наймитів, які відмовилися працювати на плантаціях цукрозаводчика. В лютому 1918 року в Могильному встановлено Радянську владу. 1922 року створено трудову спілку «Господарі», а наступного року — сільськогосподарську артіль «Плуг».

У боях за Батьківщину в роки Великої Вітчизняної війни брали участь 734 жителі Могильного. 363 з них загинули, 368 нагороджені орденами й медалями. Уродженцям села відважним офіцерам-танкістам Д. І. Осатюку і Ф. С. Костюку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У січні 1943 року під час прориву блокади Ленінграда танкова рота під командуванням Д. І. Осатюка першою із танкових частин Ленінградського фронту зломила оборону ворога. Екіпаж танка Д. І. Осатюка знищив у цих боях 11 артилерійських гармат, понад 20 автомашин, до 500 гітлерівців, ліквідував 15 кулеметних гнізд. Легендарний танк передано в музей оборони Ленінграда. Ф. С. Костюк прославився в боях на Одері. У селі встановлено пам'ятник воїнам-визволителям.

Могильне — бітьківщина поетеси О. Марунич, доктора технічних наук, лауреата Державної премії УРСР А. П. Земнорія; відомого українського радянського психолога, академіка АН СРСР Г. С. Костюка, художника О. Л. Машкедича.

Поблизу села виявлено поселення трипільської культури та кургани доби бронзи II тисячоліття до н. ери.

МОЩЕ́НЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км на схід від районного центру і за 4 км від залізничної станції Хащувате. Населення — 1316 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Тополі.

За колгоспом ім. Крупської, центральна садиба якого міститься у Мощеному, закріплено 3938 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. — 3252 га орної землі, 42 га саду. Розвинуте хліборобство (серед зернових культур переважає пшениця), тваринництво, птахівництво, бджільництво. Артіль була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки у 1954—1957 рр. і нагороджена медалями. 125 передовиків виробництва відзначені урядовими нагородами, серед них ордена Леніна удостоєні колгоспники Л. Й. Радзієвський, П. Д. Продан, М. М. Зимовський (помер у 1970 році), ордена Жовтневої Революції — тракторист Ф. Я. Трохимчук.

Працюють восьмирічна школа, де 14 вчителів навчають 170 дітей, будинок культури на 450 місць, дві бібліотеки відмінної роботи з фондом 20 тис. книг, медичний пункт, пологовий будинок, дитячі ясла на 45 місць. Діють відділення зв'язку, ощадна каса, 4 магазини, побутові майстерні. У селі — 77 комуністів і 73 комсомольці.

Мощене виникло в середині XVIII століття.

В кінці лютого 1918 року тут створено ревком.

1922 року виникло кооперативне об'єднання «Зірка». У 1939 році досягнення місцевого колгоспу, як передового господарства Одеської області, демонструвалися в окремому павільйоні на Всесоюзній сільськогосподарській виставці. 1935 року колгоспниця Д. М. Федченко відзначена орденом Леніна за вирощення високого врожаю цукрових буряків — по 380 цнт з гектара. Д. М. Федченко була делегатом Надзвичайного VIII з'їзду Рад, Другого Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників, обиралася депутатом Верховної Ради СРСР (1937 р.), працювала в комісії для вироблення Примірного Статуту колгоспу.

Понад 300 жителів воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, понад 200 відзначені бойовими нагородами. Споруджено пам'ятник воїнам, які полягли під час визволення села від німецько-фашистських окупантів, та 177 загиблим односельцям.

Уродженцями Мощеного є генерал-майор І. С. Туловський, колишній начальник кафедри тактики артилерії Військової академії ім. М. В. Фрунзе, кавалер ордена Леніна і трьох орденів Червоного Прапора; генерал-майор І. І. Радзієвський.

СА́ЛЬКОВЕ — селище міського типу (з 1962 року), центр селищної Ради, розташоване на лівому березі Південного Бугу, за 20 км на південь від районного центру і за 7 км від залізничної станції Хащувате. Населення — 2200 чоловік.

Тут працює цукровий комбінат. До нього входять цукровий завод і бурякорадгосп, за яким закріплено 7235 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5832 га орної землі. Виробничий напрям радгоспу — вирощування насіння цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво, хліборобство. 200 працівників комбінату за успіхи у виробництві відзначені орденами і медалями. Головному агрономові радгоспу Л. С. Кравченку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, головному зоотехніку Ф. М. Попелю — заслуженого зоотехніка УРСР, 140 робітників комбінату — ударники комуністичної праці.

Є середня школа, в якій навчаються 360 дітей і працюють 30 вчителів, два клуби, три бібліотеки з фондом 27,3 тис. книг, 4 медичні пункти, дитячий садок. У трьох партійних організаціях Салькового — 123 комуністи, у двох комсомольських — 178 членів ВЛКСМ.

Південний Буг біля Салькового. 1970 р.

Село виникло наприкінці XVIII століття. В 1897—1899 рр. тут збудовано цукровий завод.

На початку лютого 1918 року в Сальковому обрано Раду селянських депутатів. 1922 року у селі організовується трудова сільськогосподарська спілка «Згода». 1936 року сільську Раду нагороджено Почесною Грамотою ЦВК УРСР. У 1939 році місцевий колгосп ім. Паризької комуни був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Під час Великої Вітчизняної війни близько 300 жителів села боролися проти фашистів, 92 з них загинули, 250 нагороджені орденами і медалями. У Сальковому живуть і працюють Герої Радянського Союзу С. Ф. Верховський і С. Т. Пономарчук. З червня 1942 року в селі діяла підпільна організація на чолі з робітником цукрового заводу І. М. Грабовським. Фашисти розстріляли членів організації: М. Г. Мохорта, Л. Влазнєва, Л. В. Влазнєву, Р. Х. Левицьку, Л. В. Ковальчук, Н. П. Зелінську. На могилі загиблих воїнів-учасників війни споруджено стелу. У селі встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

СОЛГУТО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Південного Бугу, за 8 км на південь від районного центру і залізничної станції Гайворон. Населення — 1757 чоловік. Сільраді підпорядковане також село Соломія.

У Солгутовому міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 2972 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2278 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, розвинуте тваринництво. За самовіддану працю 256 трудівників відзначені урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєний тракторист П. В. Комайгородський.

Працюють середня школа, де 23 вчителі навчають і виховують 267 дітей, два клуби, чотири бібліотеки з фондом 27 тис. книг, два фельдшерсько-акушерські пункти, два відділення зв'язку, чотири магазини. Створено на громадських засадах історико-краєзнавчий музей і кімнату-музей В. І. Леніна. У Солгутовому налічується 37 комуністів, 72 члени ВЛКСМ.

Засноване село в другій половині XVIII століття.

Радянську владу в Солгутовому встановлено в лютому 1918 року.

Уродженець Солгутового К. Є. Мельник у 1905 році брав участь у повстанні моряків на міноносці «Эмир Бухарский» і був засуджений на 20 років каторжних робіт. За героїзм і відвагу, виявлені під час громадянської війни, житель села Г. Г. Сахарний нагороджений орденом Червоного Прапора.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 407 жителів села, 279 з них нагороджені орденами і медалями. На братській могилі встановлено пам'ятник з викарбуваними на гранітних плитах прізвищами 187 воїнів-односельців, полеглих у боях за свободу Батьківщини.

Поблизу Солгутового виявлено поселення трипільської (III тисячоліття до н. е.) та ранньослов'янської черняхівської (II—VI ст. н. е.) культур. Розкопано також унікальний ранньослов'янський металургійний центр VI—VII ст. н. е. із 25 залізоплавильними горнами.

ТА́УЖНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 24 км на схід від районного центру і за 4 км від залізничної станції Таужне. Населення — 3514 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Тракт, Червоні Маяки.

У Таужному розміщена центральна садиба колгоспу ім. 10-річчя Жовтня, який спеціалізується на відгодівлі свиней. Сільськогосподарські угіддя господарства — 5897 га, в т. ч. 4755 га орної землі. Вирощуються зернові й технічні культури, зокрема пшениця, цукрові буряки. За трудові успіхи 18 передовиків відзначені урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєна агроном О. Т. Білоус, ордена Жовтневої Революції — ланкова О. К. Скрипник.

У середній школі 45 вчителів навчають 585 дітей. Є будинок культури, три бібліотеки з книжковим фондом 22 тис. примірників, дитячий садок, фельдшерсько-акушерський пункт, їдальня, 4 магазини, будинок побуту, поштове відділення, ощадна каса. Діє народний музей. Дві сільські партійні організації об'єднують 86 комуністів, дві комсомольські організації 236 членів ВЛКСМ.

Таужне виникло у другій половині XVIII століття. В кінці лютого 1918 року в Таужному було проголошено Радянську владу і створено ревком.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 475 жителів села, 248 загинули, 312 нагороджені орденами і медалями. В роки тимчасової окупації, у квітні — червні 1942 року в Таужному діяла підпільно-диверсійна комсомольська група, якою керували молодший лейтенант Червоної Армії А. І. Смілянець і секретар комсомольської організації С. М. Соломко. Патріоти проводили агітаційну роботу серед населення, збирали зброю і харчі для партизанів. Через два місяці підпільної діяльності вороги розкрили групу і всіх її членів розстріляли. В центрі села встановлено пам'ятник загиблим воїнам і партизанам.

ЧЕМЕ́РПІЛЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Південного Бугу,

за 45 км на південний схід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Хащувате. Населення — 1298 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Березівка і Ташлик.

У Чемерполі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, за яким закріплено 3775 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2716 га орної землі. Виробничий напрям господарства — рослинницько-тваринницький. Вирощуються озима пшениця, кукурудза, соняшник, цукрові буряки тощо. Розвинуте садівництво і городництво. З допоміжних підприємств є млин, пилорама. За досягнуті успіхи в сільськогосподарському виробництві 97 чоловік нагороджені орденами і медалями.

У восьмирічній школі 16 вчителів навчають і виховують 166 дітей. Працюють клуб, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, поштове відділення, три магазини. Сільська партійна організація налічує 34 комуністи, дві комсомольські — 52 члени ВЛКСМ.

Виникло село в середині XVIII століття.

Радянську владу в Чемерпілі встановлено в лютому 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 404 жителі воювали на фронтах, 200 з них загинули, 204 — нагороджені орденами і медалями. В селі встановлено пам'ятник воїнам, які віддали життя за свободу і незалежність Вітчизни.

У Чемерполі народився М. М. Кобильчак — перший секретар Кіровоградського обкому КП України, депутат Верховної Ради СРСР. Уродженцем Березівки є професор, доктор історичних наук С. К. Мельник.

Поблизу сіл Чемерполя та Березівки виявлено поселення доби неоліту (V тисячоліття до н. е.), досліджено групу курганів доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), знайдено бронзове скіфське дзеркало (V—IV ст. до н. е.) та поселення черняхівської культури (II—VI ст. н. ери).

ЧЕРВО́НЕ (до 1934 року — Темне) — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км на північний схід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Хащувате. Населення — 1246 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Ленінка, Садове, Саське.

У Червоному розміщена центральна садиба колгоспу «Мир», за яким закріплено 3448 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2723 га орної землі, 38 га саду. Господарство зерно-бурякового напряму. Розвинуте тваринництво. Комсомольсько-молодіжний колектив молочнотоварної ферми носить ім'я 50-річчя ВЛКСМ, яке присвоєне йому за успіхи в змаганні на честь ювілею комсомолу. З допоміжних підприємств діє майстерня для ремонту сільськогосподарських машин та інвентаря. За сумлінну працю 187 передовиків відзначено урядовими нагородами. Один із зачинателів колгоспного руху А. Ю. Сащук нагороджений орденом Леніна, голова артілі А. Д. Ящуринський — орденом Жовтневої Революції.

У восьмирічній школі 18 вчителів навчають 253 дітей. Є клуб, бібліотека з фондом 9 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, їдальня, три магазини, ощадна каса, відділення зв'язку, радіовузол, телефонна станція. У селі — 41 член КПРС і 70 членів ВЛКСМ.

Червоне засноване на початку XVIII століття.

В лютому 1918 року тут встановлено Радянську владу.

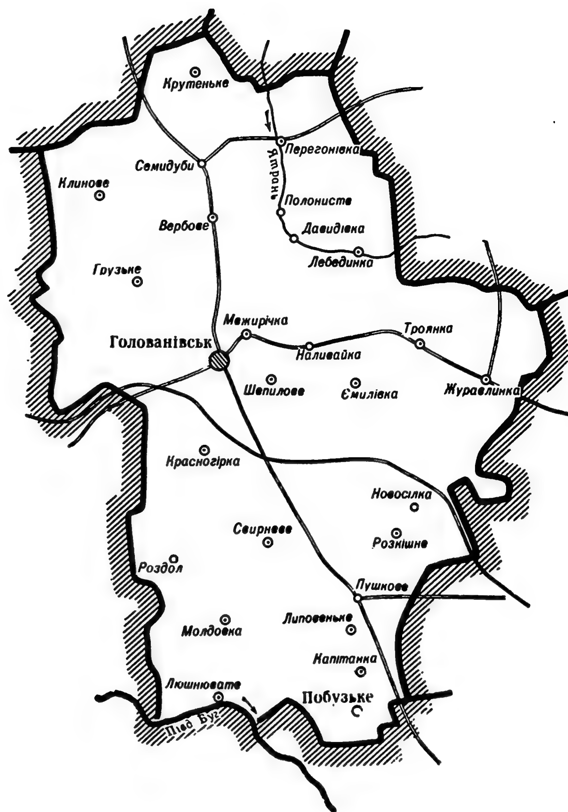
У серпні 1921 року в селі організовано трудову сільськогосподарську спілку «Хлібороб». У 1939 році колгоспи Червоного були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Під час німецько-фашистської окупації, восени 1941 року, в селі створено підпільну групу, організатором якої був комуніст Ф. С. Волощук. Члени групи О. Й. Сікорська, А. А. Думанська, Л. М. Чуйко та інші розповсюджували листівки, діставали зброю, медикаменти, а П. Г. Ладанюк ремонтував пошкоджену зброю для партизанів. Підпільники А. О. Кашльовський, І. Т. Яценко, а також сім'я підпільника І. У. Царенка страчені гітлерівцями.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 245 жителів села, 169 з них загинули, 185 нагороджені орденами і медалями. На могилі полеглих воїнів встановлено пам'ятник.

Уродженцем Червоного є письменник В. Т. Косяченко. З села вийшли кандидат педагогічних наук, доцент П. Г. Скотинянський, кандидат технічних наук Л. О. Гріффен, кандидат медичних наук О. М. Кропивницький.

ГОЛОВАНІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 992,2 тис. кв. км, населення — 49,1 тис. чоловік, у т. ч. міського — 11 тис. Середня густота населення — 49,4 чоловіка на кв. км. 2 селищним та 18 сільським Радам підпорядковано 52 населені пункти. На підприємствах, у колгоспах, установах — 82 первинні партійні, 81 комсомольська і 110 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. На території району 24 колгоспи і радгосп, за якими закріплено 72 745 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 69 410 га орної землі. Населення обслуговують 6 лікарень, 48 фельдшерсько-акушерських пунктів та амбулаторій. У системі народної освіти — 31 загальноосвітня школа, у т. ч. 12 середніх, 19 восьмирічних, де навчається 8300 учнів. Культурно-освітню роботу ведуть 19 будинків культури, 21 клуб, 32 бібліотеки, 38 кіноустановок. У селах відкрито 7 кімнат-музеїв. У районі — 5 пам'ятників В. І. Леніну. У населених пунктах споруджено 53 пам'ятники і обеліски вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

ГОЛОВА́НІВСЬК

олованівськ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на обох берегах річки Кайнари, за 180 км на захід від Кіровограда та за 7 км від залізничної станції Голованівськ. Населення — 6800 чоловік. Селищній Раді підпорядковане також селище Голованівськ.

Ця територія була заселена ще в III тисячолітті до н. е., про що свідчить поселення трипільської культури, виявлене в центрі селища, на лівому березі річки[1]. Населений пункт вперше згадується в документах Подільської єпархії 1764 року, де йдеться про спорудження в ньому дерев'яної церкви[2]. Тоді його жителями були ви-

[1] Інститут археології АН УРСР. Науковий архів, 1963/16—7, стор. 11.
[2] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, стор. 70, 71.

хідці з Поділля та Київщини, які тікали сюди від панського гніту. Під час Коліївщини, коли царське військо зайняло Умань, частина повстанців, очолювана Голованем, пробилася на південь і осіла тут на правому березі річки Кайнари. Гадають, що село дістало назву від імені ватажка гайдамаків. Пізніше до нього влився сусідній населений пункт Юридівка.

Місцеве населення займалося переважно скотарством та промислами, сплачуючи ренту феодалу, здебільшого натурою, і податок державі. Тривалий час Голованівськом володіли польські магнати Потоцькі. Чимало селян тут «сиділо на слободах». Так, навіть за даними 1785 року в Голованівському ключі С. Потоцького на 3703 кріпаки було ще 273 слободянина[1]. (Слободяни — це поселенці, які протягом певного часу звільнялися від феодальних повинностей і навіть одержували позику посівним зерном, хлібом, тяглом. За цей час вони мали спорудити собі житло, придбати робочу худобу, але по закінченні строку перетворювалися на кріпаків). Наприкінці XVIII ст. Голованівськ згадується як містечко, волосний центр, що входив до Балтського повіту Подільської губернії. 1834 року в ньому мешкало 1488 кріпаків, які обробляли близько 31 тис. моргів[2] панської землі[3]. З 1795 року магнати віддавали Голованівський маєток на відкуп лихварям, одержуючи величезні прибутки. Лише 1840 року Потоцькі мали близько 25 тис. крб. сріблом. Поміщики та орендарі нещадно визискували селян. Жорстокість їх набула таких форм, що навіть прокурор Вінницького окружного суду, боячись заворушень, наказав у червні 1850 року перевірити дії економа Хлоринського, «який дуже погано поводиться з кріпаками і карає їх безпідставно»[4].

На основі викупного акту, підписаного тільки 1868 року поміщицею і мировим посередником, 726 ревізьких душ (316 дворів) одержали 1560 десятин землі, за які повинні були щороку вносити до казни 3394 крб. викупних платежів. На кожен з 236 піших дворів припадало по 5 десятин, на 5 тяглових — по 11. Городникам (75 дворів) наділів не дісталося. Значна частина селян (58 однодворців, «прийшлі люди» і відставні солдати) зовсім не мали землі. В той же час у руках поміщиці залишилося понад 5200 десятин кращої землі[5].

1875 року Голованівський маєток за 368 тис. крб. придбав департамент уділів. У пореформений період в містечку досить швидко зростала промисловість по переробці сільськогосподарської сировини, працювали свічко-салотопний, винокурний (відкриті ще 1845 року), шкіряний, цегельний заводи, бойня, два водяні млини. Було 106 лавок[6]. Розвиткові населеного пункту сприяло будівництво 1890 року залізниці, що пройшла неподалік від містечка, і станції Голованівськ. Роком пізніше відкрито поштовий тракт між Голованівськом і Ольвіополем та поштову станцію. Якщо 1850 року тут проживало 1257 чоловік, то в 1890 — 4780, а в 1903 — 7720[7]. Як і до реформи, в містечку панували злидні і безправ'я. Розорені селяни мусили за низьку плату наймитувати у багатіїв. Лихварі оббирали їх. Навіть в офіційному документі відмічалося, що 1880 року поміщики, спекулюючи хлібом, одержали 7 тис. карбованців[8].

Жахливі умови життя, свавілля поміщиків та їх посіпак, низька оплата праці, безправ'я породжували гостре невдоволення селян, міщан існуючим ладом. Час

---

[1] В. А. Маркина. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины XVIII в., стор. 33.

[2] Морг — стара одиниця виміру землі.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 490, оп. 4, спр. 168, арк. 1—21.

[4] Там же, ф. 49, оп. 2, спр. 837, арк. 1; ф. 422, оп. 466, спр. 22, арк. 6; ф. 490, оп. 4, спр. 168, арк. 3.

[5] Хмельницький облдержархів, ф. 112, оп. 1, спр. 133, арк. 10—12.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 504, оп. 1, спр. 6, арк. 7—34; В. К. Гульдман. Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания. Каменец-Подольский, 1889, стор. 369.

[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 422, оп. 528, спр. 205, арк. 4; оп. 533, спр. 183, арк. 22; оп. 656, спр. 44, арк. 2; оп. 809, спр. 91, арк. 5.

[8] Хмельницький облдержархів, ф. 228, оп. 1, спр. 5849, арк. 13—15.

від часу відбувалися заворушення. Так, 1879 року голованівці виступили проти попа, який привласнив 970 крб. церковних грошей і вирубав для особистих потреб громадський ліс. Через рік знову стався селянський виступ, а також страйк сільськогосподарських робітників. Бідняки нерідко самочинно захоплювали удільні землі. Так трапилося, зокрема, у 1895 році. В 1891 році, незважаючи на те, що мировий посередник тричі скасовував рішення сільського сходу про обрання Ф. Лівинчука старостою і оштрафував 163 чоловіка, селяни все ж настояли на своєму[1].

Тяжке економічне становище та політичне безправ'я стало приводом для виступів жителів містечка в період першої російської буржуазно-демократичної революції. З 15 червня 1905 року вони припинили роботу на поміщицьких ланах, вимагаючи підвищення заробітку, зменшення орендної плати за землю й за випас худоби. Виступ придушили за допомогою військ[2]. Протягом 1905—1907 рр. селяни не раз підпалювали панські скирти. Особливо посилилися заворушення в Голованівську в квітні — листопаді 1906 року. В цей час група селян і міщан, якими керував учитель місцевої школи, виготовляла на ручному гектографі і розповсюджувала серед населення прокламації з закликом до боротьби з царизмом. 17 учасників групи заарештували. Влітку наступного року відбувся судовий процес над ними[3].

У другій половині XIX ст. в містечку була лише аптека. На початку XX ст. почала діяти приватна лікарня з одним лікарем[4]. Переважна більшість мешканців Голованівська залишалася неписьменною. В 1870 році тут працювало однокласне училище і церковнопарафіяльна школа.

Столипінська аграрна реформа, спрямована на зміцнення куркульства, призвела до занепаду бідняцьких і середняцьких господарств. Під час першої світової війни посилилося невдоволення трудящих існуючим ладом, почастішали виступи проти експлуататорів. 1 червня 1915 року група голованівських селян, доведена до відчаю непосильними поборами, напала на поліцейського урядника і стражників. Власті заарештували 17 чоловік[5].

Дізнавшись про Лютневу буржуазно-демократичну революцію, голованівці з червоними прапорами вийшли на демонстрацію. Однак незабаром вони переконалися, що Тимчасовий уряд не дасть їм ні землі, ні миру. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, в січні 1918 року, в містечку проголошено Радянську владу, створено волревком. Втілюючи в життя ленінський Декрет про землю, він приступив до розподілу землі між селянами, та здійсненню цих заходів перешкодила австро-німецька інтервенція, що почалася у березні. Окупанти відновили старі порядки, повернули власникам землю та реманент. Багато місцевих жителів стало на захист завоювань Жовтня. До загонів Червоної гвардії вступило 111 чоловік. Кілька голованівців воювало на бронепоїзді, що курсував влітку і восени між Підгородньою та Гайвороном. Пізніше вони влилися до партизанських загонів[6].

У листопаді 1918 року австро-німецькі війська втекли з Голованівська, але владу захопили петлюрівці. У березні 1919 року частини Червоної Армії вигнали їх звідси. Одразу почав діяти волревком, який створив земельну комісію для розподілу землі, дбав про налагодження роботи шкіл, повів боротьбу з контрреволюційними елементами. Та соціалістичне будівництво знову було перервано. 30—31 серпня 1919 року в районі Голованівська бої з петлюрівцями вели частини Південної групи під командуванням Й. Е. Якіра. Пробиваючись з оточення на лінію Ємилівка—Голованівськ—Бершадь—Жабокричка, вони завдали ворогу відчутних ударів[7]. Командир 3-ї бригади 58-ї дивізії О. В. Мокроусов разом з начальником штабу Рябовим

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 493, оп. 107, спр. 737, арк. 7; Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900 гг.), стор. 256, 357.
[2] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, стор. 361, 362.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 389, арк. 1, 2.
[4] А. Крылов. Населенные места Подольской губернии, стор. 350, 351.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 780/419, оп. 1, спр. 862, арк. 7.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 391, арк. 2.
[7] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 319, 324.

та трьома бійцями 31 серпня 1919 року роззброїли в Голованівську варту біля штабу петлюрівців і взяли в полон 47 ворожих солдат та начальника штабу.

У вересні містечко захопили денікінці. Вони встановили тут режим жорстокого терору, грабували населення, вбивали радянських активістів. У січні 1920 року їх вигнали частини Червоної Армії. Одразу ж створено ревком, який у квітні передав свої функції волвиконкому. Голованівськ у цей час був волосним центром Балтського повіту Подільської губернії. Мешкало в ньому 4125 чоловік[1]. 7 червня тут оформився партосередок з 12 комуністів, у вересні почав діяти комсомольський, до якого увійшло 22 юнаків і дівчат.

При допомозі комуністів і комсомольців члени КНС (організований влітку 1920 року) розподілили землю між селянами. На їдця в середньому припало по 1,5 десятини. Біднякам і сім'ям червоноармійців надавалася допомога посівним матеріалом і реманентом. До жовтня голованівці завершили сівбу озимих. Виявом трудового ентузіазму мас стали недільники і суботники. З березня 1921 року проведено недільник підготовки посівного матеріалу. З 15 лютого по 1 квітня того ж року відбулося ще 3 суботники та недільник, на яких трудящі лагодили сільськогосподарський реманент до сівби, впорядковували вулиці. Ці роботи проводилися в умовах гострої боротьби проти внутрішньої контрреволюції.

Навкруги орудували куркульські банди. Так, одна з них наскочила на Голованівськ 10 березня і грабувала його кілька днів, вбивши багатьох жителів. На боротьбу з бандами вирушили 70 місцевих комуністів і активістів, військові частини, яким велику допомогу подавало населення[2]. Банди було ліквідовано.

Поступово піднімалося з руїн господарство. Для допомоги селянам в обробітку землі і збиранні врожаю в районі утворилося 7 тракторних товариств (з 1923 року Голованівськ — районний центр Первомайського округу Одеської губернії). Голованівське ССТ мало млин, олійницю, просорушку. Ще 1921 року в селі створено товариство буряківників, на базі якого через 5 років організовано радгосп. Він обробляв 400 десятин землі. У господарстві налічувалося 16 коней, 3 зернові сівалки, культиватори, плуги та інший сільськогосподарський реманент. В 1926 році відкрито лікарню на 30 ліжок, де трудилися 34 медичні працівники[3]. Для ліквідації неписьменності серед дорослого населення створювалися школи лікнепу. У грудні 1920 року успішно пройшов «тиждень захисту дітей», протягом якого відремонтовано 3 трудові школи. 1921 року трудящі Голованівська надіслали голодуючим дітям Поволжя гроші, зібрані під час вистав і вечорів, які влаштовувала молодь і школярі з ініціативи комсомольців. У 1925 році при сельбуді працювали гуртки художньої самодіяльності, бібліотека.

Коли на заклик партії в країні розпочався рух за колективізацію сільського господарства, широку політичну та організаційну роботу розгорнули комуністи і комсомольці (1927 року в партосередку налічувалося 26 членів партії і 10 кандидатів у члени партії, у комсомольському — 45 чоловік). На партійних і комсомольських зборах, а також на зборах КНС, земельних громад читалися лекції і доповіді про кооперативний план В. І. Леніна. Влаштовувалися сільськогосподарські виставки, на яких популяризувався досвід уже існуючих колективних об'єднань. Незважаючи на опір куркулів, їх намагання вплинути на бідноту, протягом 1929—1930 рр. у Голованівську організовано сільськогосподарські артілі «Комуна», ім. Горького, «Колос», ім. Шевченка. 1932 року в артілі об'єдналося 65 проц. селянських господарств, було усуспільнено 70 проц. усієї землі. Весною 1930 року почала працювати Голованівська МТС[4]. 1934 року вона мала 65 тракторів і 15 автомашин. Створений

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-99, оп. 1, спр. 215, арк. 130, 131; Населені місця Поділля. Вінниця, 1925, стор. 1.

[2] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 49, арк. 25, 62—64; спр. 50, арк. 13.

[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 2305, оп. 1, спр. 6, арк. 5, 6; спр. 7, арк. 106; спр. 9, арк. 21, 22; спр. 12, арк. 38.

[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 522, арк. 18—21.

Колона перших тракторів, яку одержала Голованівська МТС від держави в 1930 році.

1933 року політвідділ МТС допомагав колгоспам в організації змагання за вирощення високих урожаїв, підвищення продуктивності тваринництва. Комуністи виховували у трудящих нове ставлення до праці.

Поступово колгоспи міцніли. Зростали прибутки. В артілі «Комуна» на трудодень 1933 року було видано по 7,5 кг хліба і 2 крб. 40 коп. Окремі сім'ї одержали по 200—250 пудів хліба та по 15—20 пудів цукру[1]. Розвиток колгоспного виробництва вимагав кваліфікованих кадрів. У 1934 році 32 ударники праці Голованівського району рекомендовано до сільськогосподарських технікумів та інститутів.

Широкого розмаху набрав стахановський рух. Колгосп «Комуна» не раз виходив переможцем у соціалістичному змаганні серед господарств району. В 1935 році тут зібрано пересічно по 147 цнт цукрових буряків з га. Серед п'ятисотенниць перед вели ланки О. І. Килимниченко, М. Ф. Пасеки та інші. Механізатори Голованівської МТС активно включилися у стахановські п'ятиденки трактористів та комбайнерів, у проведення Всесоюзної стахановської декади завершення оранки тощо. 5 березня 1936 року Голованівськ відвідав перший секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор[2]. Він ознайомився з життям населеного пункту, виступив з промовою на районній нараді активу та голів колгоспів.

1937 року колгоспники зібрали по 16,3 цнт з га зернових проти 11,7 цнт з га у 1936 році. А окремі бригади колгоспу ім. Шевченка 1936 року одержали по 40 цнт пшениці[3]. Прикладом неухильного піднесення господарства за роки Радянської влади стала артіль ім. Сталіна, де 1935 року врожайність озимої пшениці становила 19,5 цнт з га. Грошові прибутки 1936 року досягли 54 тис. крб., а 1939 року перевищили 83 тис. крб. Того ж року 45 передовиків МТС за одержання високого врожаю стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Наркомзем СРСР та Головвиставком нагородили агронома МТС І. М. Ільченка Малою золотою медаллю. Учасниками виставки були голованівці і наступного року.

В Голованівську розвивалася місцева промисловість. 1940 року тут працювали вальцьовий млин, маслозавод, олійня, 8 промартілей, електростанція. Торгували шість крамниць, були підприємства громадського харчування.

На нових вулицях споруджувалися житлові будинки для колгоспників, службовців та робітників. Виросли приміщення літнього кінотеатру, пошти, телеграфу, радіовузла, відкрився клуб. Працівники лікарні на 85 ліжок, дитячої консультації та райсанепідстанції здійснювали медичне обслуговування населення. Всі діти шкільного віку навчалися у двох середніх і семирічній школах. Велику культосвітню роботу вели дві бібліотеки.

Та влітку 1941 року віроломний напад фашистської Німеччини перервав мирну працю радянських людей. Робітники, колгоспники і трудова інтелігенція Голованівська разом з усім радянським народом стали на захист Батьківщини. У перший же день війни на підприємствах, в установах, організаціях і колгоспах райцентру пройшли мітинги і збори, на яких радянські люди поклялися зробити все, аби перемогти гітлерівців. 111 жителів селища вступили до народного ополчення[4].

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 2305, оп. 1, спр. 35, арк. 8.
[2] Газ. «Більшовицький шлях» (Голованівськ), 7 березня 1936 р.
[3] З історії Одеської партійної організації. Одеса, 1962, стор. 345.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 2305, оп. 1, спр. 92, арк. 2; спр. 138, арк. 2—336.

30 липня 1941 року Голованівськ захопили фашисти. Лише протягом півроку вони закатували 908 місцевих жителів. В лютому 1942 року гестапівці замучили ще 68 чоловік. Мешканці північної частини селища часто чули постріли, що доносилися з кладовища — після визволення району від окупантів комісія, яка розслідувала злодіяння фашистів, тільки тут виявила 75 останків страчених радянських людей. Гітлерівські кати не щадили навіть дітей. Вони розстріляли 15-річну ученицю 8-го класу Голованівської середньої школи № 1 В. Мельницьку лише за те, що вона дала шматок хліба радянському полоненому. Жорстоко знущалися фашисти над радянськими військовополоненими, що перебували в концтаборі Голованівська. Живий свідок тих страшних днів І. О. Хизенко згадує, що біля кухні завжди лежали трупи до краю виснажених людей, вбитих за те, що намагалися витягнути з котла шматок конини[1]. Пізньої осені 1941 року після ліквідації табору на його місці залишилося величезне кладовище.

В умовах жорстокого фашистського терору жителі села чинили опір ворогові. У червні 1943 року в лісах поблизу Голованівська почав діяти партизанський загін «Південний» у складі 40 чоловік, створений після рейду по Кіровоградській області кавалерійського партизанського з'єднання під командуванням М. І. Наумова. Його очолив І. Г. Лісняк, комуніст, колишній командир Червоної Армії, який був поранений і, через це залишившись на окупованій території, згуртував навколо себе патріотів. Загін налагодив тісний зв'язок з жителями навколишніх сіл, розповсюджував серед них листівки, відозви із закликами боротися проти окупантів. У липні партизани роззброїли охорону біля складу з зерном в селі Краснопіллі й роздали хліб населенню, на перегоні Межирічка—Перегонівка підірвали паровоз. А у жовтні на шляху до станції Голованівськ народні месники обстріляли колону ворожих автомашин. 16 гітлерівців вони знищили і 30 поранили, пустили під укіс 3 вагони з награбованим добром. У січні 1944 року загін «Південний» зустрівся в селі Дуківці (нині Цвіткове Голованівського району) з загоном М. М. Стройкова, який діяв у цих лісах, і разом з ним провів декілька бойових операцій. На початку березня вони разом з загоном «Буревісник», що перебазувався сюди з Савранського лісу, відбивали натиск фашистів, які оточили Галочанський ліс. Три доби тривав бій, під час якого партизани знищили багато живої сили і техніки ворога і, прорвавши кільце, вийшли з оточення. 17 березня вони влилися в частини Червоної Армії[2].

828 голованівців воювало на фронтах Великої Вітчизняної війни, 308 з них загинуло. За мужність і героїзм у боротьбі з німецькими загарбниками понад 500 чоловік нагороджено орденами і медалями. Серед них лейтенант В. О. Хало, який під час визволення Харкова у березні 1943 року командував взводом танків. У цьому бою він знищив два ворожих танки, дві самохідки, станковий кулемет і до сотні гітлерівців, за що був удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. В числі перших гвардійців Червоної Армії були жителі селища розвідник-артилерист Г. П. Спусканюк, командир танкового екіпажу Ф. А. Редько, які воювали в складі першої гвардійської ордена Леніна дивізії. Капітан Ф. С. Манзієнко став одним з керівників партизанського загону ім. Ф. Дзержинського, що успішно діяв у лісах Білорусії.

15 березня 1944 року війська 223-го кавалерійського полку 63-ї кавалерійської Корсунської дивізії визволили Голованівськ від фашистських окупантів. У цей же день відновила свою діяльність сільська Рада. Разом з передовими частинами Червоної Армії в райцентр прибуло 7 комуністів, які очолили відбудову народного господарства. Наприкінці 1944 року кількість комуністів у Голованівську зросла до 66 чоловік.

Промислові підприємства, МТС, житлові будинки, школи, лікарні, мости були зруйновані гітлерівцями. Лише колгоспам завдано збитків на суму понад 45 млн. крб

---

[1] И. А. Хизенко. Ожившие страницы М., 1963, стор. 99—101.
[2] Одесская область в Великой Отечественной войне 1941—1945 гг., стор. 300—302.

Вони не мали посівного матеріалу, техніки, колгоспники запрягали в плуги своїх корів, сіяли вручну. В березні 1944 року відновила роботу МТС. На весняну сівбу бригада Л. М. Стависюка вивела 5 тракторів, відремонтованих власними силами. Механізатори того року виробили понад дві річні норми, а тракторист С. І. Кукурудза за 7 днів виорав 125 га, виконуючи змінні завдання на 280—300 проц. Колгоспники працювали по-фронтовому. Багато з них нагороджені медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.». Разом з усіма трудівниками району жителі Голованівська розгорнули змагання за створення хлібного фонду для Червоної Армії і зібрали понад 1 млн. крб. на побудову бригади торпедних катерів «Одеський комсомолець».

Нелегким був для голованців і 1945 рік. Велику допомогу подали їм братні народи нашої країни. З РРФСР і республік Середньої Азії надійшли худоба, зерно, сільськогосподарський реманент. Колгоспники вчасно засіяли й зібрали врожай і повністю розрахувалися з державою по хлібозаготівлях. Чимала заслуга в цьому механізаторів Голованівської МТС, які виконали план річних робіт на 135 проц. Особливо відзначилася тракторна бригада І. С. Кадієвського, що виробила на трактор 830 га м'якої оранки. Вже першого року після визволення відбудовано більшість промислових підприємств, житлових будинків, школи та медичні заклади, стала до ладу електростанція.

За роки четвертої п'ятирічки голованівські колгоспи освоїли довоєнні посівні площі, відновили поголів'я великої рогатої худоби. У 1950 році на базі чотирьох артілей створено одну — ім. Шевченка, за якою закріплено 2770 га землі, з них близько 2666 га орної. Господарство спеціалізується на виробництві свинини. На його ланах працюють 35 тракторів, 12 комбайнів, 20 вантажних автомашин та інша техніка.

Розвиток економіки колгоспу — в центрі уваги селищної Ради, виконком якої на своїх засіданнях не раз розглядав питання проведення сівби і збирання врожаю, розвитку тваринництва, заготівлі хліба тощо. Так, за рішенням сесії від 26 квітня 1961 року члени виконкому були закріплені за рільничими бригадами, тваринницькими фермами і ланками[1]. Піднесенню сільськогосподарського виробництва у великій мірі сприяло здійснення рішень березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС. Якщо 1959 року колгосп збирав по 17,5 цнт зернових з га, то в 1967 році — по 20 цнт, а в 1970 році врожайність озимої пшениці становила 35,9 цнт, кукурудзи — 35 цнт, цукрових буряків — 309 цнт з га. Валовий збір зернових за роки восьмої п'ятирічки зріс з 3047 до 4440 тонн, цукрових буряків — до 5 тис. тонн щорічно. Значно знизилася собівартість продукції.

Заняття у майстерні Голованівського сільського профтехучилища. 1970 р.

Натхнені рішеннями XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, трудящі селища включилися у змагання за перевиконання завдань дев'ятої п'ятирічки. Зокрема, вони зобов'язалися до 50-річчя утворення СРСР достроково завершити виробничі плани 1972 року. Багато уваги приділяється впровадженню високоврожайних сортів пшениці, механізації трудомістких процесів тощо. Про зміцнення економіки колгоспу переконливо свідчить збільшення його неподільних фондів: якщо в 1968 році вони становили 1034 тис., то в 1971 році перевищили 2 млн. карбованців.

Зросли кадри спеціалістів сільського господарства. В колгоспі працює два агрономи і 2 бригадири рільничих бригад з вищою освітою, 2 зоотехніки та ветлікар. Значну допомогу господарствам подає районне об'єднання «Сіль-

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-5772, оп. 1, спр. 161, арк. 21.

госптехніки», яке має 74 автомашини, 29 тракторів, постачає колгоспи району сільськогосподарською технікою.

Голованівська середня школа ім. Т. Г. Шевченка, побудована в 1970 р.

Понад 1000 жителів Голованівська трудяться на місцевих підприємствах. Ще 1944 року тут утворений райпромкомбінат, де відкрито цех побутового обслуговування, а через три роки — столярний. З 1950 року підприємство почало виготовляти цементно-піщану черепицю. Є райхарчокомбінат, у підпорядкуванні якого три млини, три олійні, дві крупорушки, механізована пекарня, а також цехи: ковбасний, гірчичний, кондитерський, соковий і безалкогольних напоїв. З різних дрібних артілей, створених у 1920 році, виріс побутовий комбінат з кравецькими, шевськими, а також майстернями ремонту годинників, радіоприймачів, телевізорів тощо.

Місцевий лісгоспзаг, директором якого працює заслужений лісівник Української РСР Б. Т. Бортник, насаджує ліси і лісосмуги, а також постачає будівельним матеріалом новобудови. Його колектив та колектив колгоспу ім. Шевченка за досягнуті успіхи в соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна занесені до районної Ленінської книги трудової слави. 416 трудівників селища відзначені Ленінськими ювілейними медалями. Орденом Леніна нагороджений голова колгоспу І. Я. Вітюк; орденом Жовтневої Революції — слюсар райоб'єднання «Сільгосптехніки» Я. С. Довгополий, завідуючий свинофермою В. І. Желізняк; орденом Трудового Червоного Прапора — комбайнер А. В. Непомнящий.

З кожним роком зростає добробут населення. В 1971 році середньорічний заробіток колгоспника становив 941 крб. В особистому користуванні жителів є 1192 телевізори, 35 легкових автомашин, 210 мотоциклів. З 26 березня 1957 року Голованівськ відноситься до розряду селищ міського типу. Останнім часом у ньому збудовано чотириповерхове адміністративне приміщення, середню школу, аптеку, розбито 2 парки і сквер. Тут працює 36 торговельних підприємств, товарооборот яких у 1971 році становив більше 5 млн. крб. Тільки книг продано на 30 тис. карбованців.

Добре налагоджено медичне обслуговування трудящих. На місці лікарні, яку спалили фашисти, споруджено нову на 200 ліжок, де трудиться 128 медпрацівників з вищою і середньою спеціальною освітою. Головному лікарю М. М. Стоянову 1969 року присвоєно звання заслуженого лікаря Української РСР.

У селищі — дві середні та дві восьмирічні загальноосвітні школи, в яких навчаються 1116 учнів, є заочна школа. В усіх школах працює 121 вчитель. Директору заочної школи вчителю фізики Г. А. Коршуновичу присвоєно звання заслуженого вчителя Української РСР. Багато вихованців голованівських шкіл здобули вищу освіту і працюють у різних галузях народного господарства та науки, зокрема, доцент А. Г. Вінницький завідує кафедрою технології металів у Кіровоградському інституті сільськогосподарського машинобудування. Уродженцем Голованівська є доктор медичних наук, професор Н. М. Шинкерман.

У 1963 році в селищі відкрито сільське професійно-технічне училище. Від початку його заснування до 1971 року тут підготовлено 1930 механізаторів широкого профілю. Значну роботу проводять культосвітні заклади. У Голованівську працює широкоекранний кінотеатр «Дружба», чотири бібліотеки з книжковим фондом понад 67 тис. томів. У 1972 році на тисячу чоловік населення передплачено 1269 примірників газет і журналів.

Вся господарська, масово-політична і культурно-освітня робота проводиться під керівництвом комуністів. В колгоспі, на підприємствах, в установах і навчаль-

14 2-280

них закладах Голованівська 38 первинних партійних організацій, в яких налічується 562 комуністи. Їхні активні помічники — 25 комсомольських організацій, що об'єднують 1049 юнаків і дівчат.

У складі селищної Ради — 103 депутати, серед яких 44 комуністи, 44 жінки. У її семи комісіях — 74 активісти. Значну увагу Рада звертає на соціально-культурні, побутові потреби та впорядкування селища, на що виділено в 1972 році 50 тис. крб. Весь бюджет її на цей рік становить понад 172 тис. карбованців.

Самовідданою працею голованівці, як і всі трудящі нашої країни, вносять свій вклад у здійснення великого історичного завдання — побудову комуністичного суспільства.

А. А. БОГУЛЬСЬКИЙ, Г. Ю. КОВАЛЬ

ШЕПИ́ЛОВЕ

Шепилове — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Свинарки (притоки Ятрані), за 3 км від районного центру та за 9 км від найближчої залізничної станції Голованівськ. Населення — 871 чоловік. Сільраді підпорядковані також населені пункти Наливайка та Олександрівка.

Перша письмова згадка про село датується 1764 роком[1]. В цей час воно було власністю польських магнатів Потоцьких. У першій половині XIX ст. Шепилове входило до Голованівської волості Балтського повіту Подільської губернії. 1852 року Потоцькі мали 410 кріпаків, 1903 десятини землі й лісу в Шепиловому і 161 кріпака та 752 десятини — в Олександрівці (з давніх-давен до Шепилового приписане село Олександрівка — раніше Ксьондзівка). У той же час на кріпацьку ревізьку душу припадало по 0,87 десятини орної землі[2]. Панщина становила 5—6 днів на тиждень. До того ж селяни сплачували ще й численні побори. Навіть у церковних документах початку 50-х років констатувалося, що «шепилівські селяни живуть дуже бідно».

Побоюючись заворушень, поміщиця Ф. Потоцька вступила в 1850 році в договірні відносини з селянами, що дозволялося царським указом від 2 квітня 1842 року. 1854 року увійшов у силу договір, за яким селяни визнавалися особисто вільними. 288 ревізьких душ одержали 501 десятину орної землі і 166 десятин сінокосів, але мусили сплачувати поміщиці щорічний оброк у сумі 1690 крб. За поміщицею збереглися права власності на землю, суду над селянами. Трудове населення терпіло від сваволі місцевих властей, що вірно служили поміщикам і царизму. Так, у 1859 році шепилівський війт Белюга вбив селянина Ф. Гримача і залишився безкарним[3].

Внаслідок реформи 1861 року на основі викупного акту селяни одержали на двір 6,2 десятини надільної землі. Навіть царські чиновники зазначали, що цей «наділ не зовсім достатній для задоволення селянських потреб»[4]. Земля, як і раніше, залишалася в руках поміщиків. 1874 року поміщиця Кудашева придбала шепилівський фільварок із 1107 десятинами і олександрівський з 483 десятинами землі та лісу. Через рік вона їх продала департаменту уділів. Малоземельні вчорашні кріпаки змушені були йти в найми або орендувати землю удільного відомства на кабальних умовах, сплачуючи по 5—8 крб. сріблом за десятину щорічно[5].

У 80—90-х роках XIX ст. половина дворів Шепилового не мала коней і сільськогосподарського реманенту. Селяни збирали мізерні врожаї: озимини 9 четвертей з десятини, ярових — від 8 до 10 четвертей[6]. Селянське безземелля особливо впадало

---

[1] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, стор. 98, 99.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 290, спр. 100, арк. 32; оп. 799, спр. 372, арк. 238, 239.
[3] Там же, оп. 37, спр. 18, арк. 1, 2; оп. 809, спр. 91, арк. 1, 4, 5, 11.
[4] Там же, оп. 816, спр. 74, арк. 6; ф. 493, оп. 6, спр. 101, арк. 38.
[5] Там же, ф. 504, оп. 1, спр. 6, арк. 1, 2, 26, 63.
[6] Материалы для исследования Подольской губернии в статистическом и хозяйственном отношениях. Каменец-Подольск, 1873, стор. 118.

в очі на фоні великого поміщицького та куркульського землеволодіння. Так, двоє поміщиків і двоє орендарів мали 1300 десятин землі. Крім того, 90 десятин належало місцевому священику, який був власником керамічного заводу.

Перед революцією 1905 року з 196 селянських господарств Шепилового та 80 господарств Олександрівки 78 проц. були безземельними і малоземельними. Обтяжені непосильними податками і платежами, селяни-бідняки часто продавали за безцінь свої наділи і йшли з села на заробітки. Якщо в 1897 році в Шепиловому проживало 878 чоловік, то в 1904 — 596. Селяни, які залишалися в селі, здебільшого наймитували у місцевих поміщиків та куркулів або на кабальних умовах орендували удільну землю по 25—30 крб. за десятину[1]. Деякі, шукаючи побічних заробітків, займалися бондарсько-столярським та ковальським ремеслом.

Злидні і безправ'я породжували в селян ненависть до гнобителів, протест проти існуючого ладу. Влітку 1905 року в Шепиловому виникла революційна група з 8 бідняків. Під їх керівництвом відбувалися сходки, на яких проголошувалися революційні промови; робилися спроби відібрати в поміщиків землю і майно. Серед повсталих матросів броненосця «Георгий Победоносец» були й вихідці з села Г. С. Гримач та І. П. Кифоренко, які пізніше взяли активну участь у боротьбі за перемогу Великого Жовтня[2].

Дуже вбогим був зовнішній вигляд Шепилового. Хатки — дерев'яні з однією кімнатою та сіньми, дахами, вкритими соломою. Трудове селянство зовсім не одержувало медичної допомоги. В селі не було навіть фельдшера. Основна маса населення залишалася неписьменною: в 1887 році з 679 жителів тільки 10 знали грамоту. Початкову школу тут відкрито лише 1889 року, містилася вона у селянській хаті. Десяток дітей вчив селянин, який сам опанував грамоту, коли був солдатом. Через 23 роки в селі побудували церковнопарафіяльну школу з однією класною кімнатою. В ній було 20 учнів, всі три класи вів один учитель. Жителі села не одержували жодної газети[3].

В роки першої світової війни до армії мобілізовано майже все працездатне чоловіче населення. В селі залишилися жінки, старики і діти. 1914 року олександрівські селяни вимагали від поміщика передачі землі їм безпосередньо, а не через орендаря, бо платити по 30 крб. орендної плати за десятину вони не мали можливості. Коли ж їм відмовили в цьому, жінки з кілками в руках вийшли на поміщицьке поле і не дозволили працювати робітникам економії[4].

Радо зустріли селяни звістку про повалення самодержавства. Але невдовзі вони переконалися, що політика Тимчасового уряду не має нічого спільного з інтересами трудящих. Замість того, щоб поліпшити їм умови життя, від них вимагали нових податків. Серед учасників Жовтневого збройного повстання в Петрограді був шепилівський селянин, член солдатського комітету Ізмайловського полку Г. О. Колодійчук, який брав участь у штурмі Зимового палацу, а 27—28 жовтня 1917 року — у розгромі контрреволюційних заколотників в районі Царського Села і Пулкова. 26 січня 1918 року разом з іншими революційними солдатами колишнього Ізмайловського полку Г. О. Колодійчук визволяв Київ від військ Центральної ради[5].

Місцеві бідняки, дізнавшись про II Всеросійський з'їзд Рад і прийнятий на ньому ленінський Декрет про землю, почали втілювати його в життя всупереч забороні Центральної ради, представники якої захопили владу в селі на початку листопада. 21 листопада 1917 року мешканці Олександрівки відібрали у поміщика

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 6613, арк. 2, 3; Кіровоградський облдержархів, ф.Р-7141, оп. 1, спр. 434, арк. 1.

[2] Там же, спр. 435, арк. 1, 2; спр. 436, арк. 1, 2; газ. «Комуністична праця» (Голованівськ), 25 лютого 1967 р.

[3] В. К. Гульдман. Населенные места Подольской губернии, стор. 555; Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, стор. 98, 99.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 6613, арк. 2—6.

[5] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 437, арк. 1, 2.

Учасники драматичного гуртка. Шепилове, 1926 р.

частину землі і конфіскували маєток. У зв'язку з цим чиновник Центральної ради вимагав вжити рішучих заходів щодо цих селян[1]. Центральна рада надіслала в грудні 1917 року третій сердюцький курінь до Голованівська і Шепилового для придушення революційних виступів селян і охорони поміщицьких маєтків.

У січні 1918 року Шепилове було визволене червоногвардійськими загонами від гайдамацьких банд. До ревкому, який почав здійснювати розподіл поміщицької землі, худоби та реманенту серед селян, увійшли Г. С. Гримач, І. П. Кифоренко, В. Г. Нужденко. Але в березні австро-німецькі загарбники вдерлися в село. 9 місяців хазяйнували вони тут, відновлюючи старі порядки. В грудні червоноармійські частини визволили Шепилове від окупантів. Однак на початку 1919 року владу захопили банди Директорії. У березні того ж року їх було вигнано. Відновив свою діяльність ревком, який продовжив розподіл землі між селянами, організовував їх на боротьбу з петлюрівцями і махновцями, зміцнював Радянську владу.

У вересні село захопили денікінці. Вони відновили буржуазно-поміщицький лад, грабували жителів. В січні 1920 року частини Червоної Армії визволили Шепилове від білогвардійців. Проте ще не раз на село робили наскоки різні буржуазно-націоналістичні банди і тероризували мирне населення. Шепилівці активно боролися з контрреволюцією та інтервентами. 1920 року добровольцями пішли на фронт Є. І. Запорожець та М. П. Пухнатий, який згодом в одній із сутичок з бандитами загинув[2].

За роки імперіалістичної та громадянської воєн селянські господарства були розорені. 1920 року 35 проц. дворів не мали тягла, 31,5 проц.— корів. Посівні площі різко скоротилися. Важливу роль у зміцненні Радянської влади на селі відігравав ревком та створений влітку 1920 року комнезам, за ініціативою якого відкрито початкову трудову школу, сельбуд, хату-читальню, бібліотеку, створено гуртки для ліквідації неписьменності, де навчалося понад 100 чоловік.

Наприкінці 1920 року в Шепиловому обрано сільську Раду, яку очолив Г. С. Гримач. Разом з комнезамом вона передала селянам близько 1700 десятин землі, конфіскованої у багатіїв. На кожного члена сім'ї припадало по 1,5 десятини[3]. Після закінчення громадянської війни в 1922 році освоєно всі посівні площі. Сільська Рада і комнезам залучали селян-бідняків та середняків до сільськогосподарських об'єднань. Так, у 1924 році створено товариство буряківників, що забезпечувало селян сільськогосподарським реманентом і насінням, подавало допомогу в запровадженні агротехніки і зоотехніки. В тому ж році організовано і споживче товариство.

Активними учасниками радянського будівництва на селі стали перші комсомольці М. П. Нужденко, С. К. Олійник, С. М. Чернієнко, які в 1925 році входили до складу комсомольського осередку сусіднього села Межирічки. Через два роки організовано комсомольський осередок в Шепиловому, в ньому налічувалося 6 юнаків і дівчат. Навколо них згуртувалася бідняцько-середняцька молодь. За ініціати-

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1792, оп. 1, спр. 43, арк. 185.

[2] Газ. «Більшовицький шлях» 5 січня і 1 травня 1936 р.

[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 435, арк. 1, 2; газ. «Більшовицький шлях», 23 вересня 1935 р.

вою комсомольців при клубі створені сільськогосподарський, військовий і драматичний гуртки, влаштовувалися суботники для благоустрою, озеленення села.

1925 року в Шепиловому налічувалось 1193 жителі, а в Олександрівці — 570[1]. На початку 1929 року в селі було два ТСОЗи. Вони об'єднували 56 бідняцьких господарств, що обробляли 308 га землі. Щоб зірвати колективізацію, куркулі знищували худобу, переховували зерно, агітували селян не усуспільнювати майно, тероризували сільських активістів, а одного з них — Н. Д. Сторожука — тяжко поранили[2]. Вмілими організаторами мас показали себе сільські комуністи, які в 1929 році оформилися в партосередок. Вони добре вели масово-політичну роботу, знешкоджували підступні дії ворогів колгоспного ладу. За рішенням загальних зборів селян 6 куркулів та їхні родини були вислані з села.

На початку 1930 року в Шепиловому організувалося два колгоспи: ім. Блюхера та «Незаможник», за якими закріплено відповідно 284 га і 383 га землі; в Олександрівці — артіль «Вперед до науки». Через два роки колгосп ім. Блюхера та «Незаможник» об'єдналися в одну сільськогосподарську артіль «Паризька комуна», до якої входило 142 двори, в її розпорядженні було 910 га землі[3]. На той час колективізацію в селі в основному завершено. У 1934 році з допомогою Голованівської МТС колгосп «Паризька комуна» обробив 920 га зернових, 190 — цукрових буряків, а колгосп «Вперед до науки» — 382 га зернових і 85 — цукрових буряків.

Визначною подією в житті колгоспників став день 22 вересня 1935 року, коли артілі вручено державний акт на вічне користування землею в кількості 1851,5 га. Вже того року колгоспники зібрали пересічно по 14—16 цнт зернових з га. Рекордного врожаю пшениці — по 26,4 цнт з площі 106 га, а з окремої ділянки по 39 цнт — добилася бригада Є. І. Запорожця з артілі «Вперед до науки». За ці досягнення бригадира першим в області нагороджено орденом Леніна. В січні 1936 року він був учасником Всесоюзної наради передовиків сільського господарства, а в 1937 році — делегатом Надзвичайного XIV з'їзду Рад республіки, на якому затверджено Конституцію УРСР. Бригадир артілі «Паризька комуна» М. П. Нужденко був делегатом Другого Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників.

В 1936 році шепилівські колгоспники виступили ініціаторами змагання за високу культуру землеробства і продуктивність тваринництва, за благоустрій сіл, польових таборів тощо. Через газету «Більшовицький шлях» вони звернулися до всіх колгоспників району із закликом наслідувати їх приклад[4]. Коли в країні розгорнувся рух п'ятисотенниць, до нього включилися буряківники місцевих артілей. Вже в 1936 році вони одержали по 200 цнт цукрових буряків з га. Крім того, колгосп «Паризька комуна» зібрав понад 20 цнт зернових, а в бригадах М. Ф. Вівсяного та М. Й. Залозецького вирощено по 38 цнт пшениці на площі 43,6 гектара.

Розвивалося тваринництво, зміцнювалася економіка артілей. У 1940 році тваринницька ферма колгоспу «Паризька комуна» мала 40 тис. крб. прибутку. Передові доярки надоїли від кожної корови по 3—4 тис. літрів молока за рік. Було одержано по 19 поросят від свиноматки. Артіль достроково виконала план здачі державі молока та м'яса. У колгоспі ім. Леніна (колишній «Вперед до науки») вирощено по 305 цнт цукрових буряків з га на площі 85 га. В перших лавах борців за дальше зміцнення громадського господарства йшли комуністи. Вони самовіддано працювали на всіх його ділянках. Активними учасниками колгоспного будівництва були комсомольці. Заступником голови артілі перед війною працювала комсорг Я. С. Коробко. Вона ж була обрана членом Голованівського райвиконкому.

Господарські успіхи створили добрі передумови для поліпшення добробуту трудящих. Лише восени 1936 року вони купили товарів на суму 15 тис. крб. Того ж року

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 2, спр. 1160, арк. 61, 62.
[2] Газ. «Більшовицький шлях», 11 лютого 1933 р.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 438, арк. 1, 2; газ. «Більшовицький шлях», 1 квітня 1933 р. і 23 вересня 1935 р.
[4] Газ. «Більшовицький шлях», 11 квітня 1936 р.

в селі відкрито медпункт. Всі діти колгоспників навчалися у місцевій семирічній школі, створеній 1932 року на базі початкової. Зростав культурний рівень сільських трудівників. Перед війною в Шепиловому працювали клуб, бібліотека.

22 червня 1941 року мирну працю радянських людей порушив розбійницький напад фашистських орд. Вже в перші дні війни багато шепилівців висловили бажання піти добровольцями до Червоної Армії та народного ополчення. 31 липня 1941 року село захопили гітлерівці. Оточені в районі Умані військові з'єднання 6-ї і 12-ї радянських армій з боями проривалися до Первомайська. Частина з них вийшла до Шепилового, де 11 серпня зав'язався нерівний бій. 44 червоноармійці полягли смертю героїв. Багатьох воїнів (згодом вони перейшли лінію фронту і повернулися до лав Червоної Армії чи влилися в партизанські загони)[1] шепилівці переховували в селі, пораненим подавали медичну допомогу.

Окупанти встановили режим жорстокого терору. Вони розстріляли П. Г. Нужденка, батька першого секретаря комсомольської організації, вивезли 75 чоловік на каторжні роботи до Німеччини[2]. Місцеві жителі саботували виконання сільськогосподарських робіт, уникали відправки до Німеччини, допомагали партизанам продуктами, медикаментами, зброєю. Так, М. Гончаренко й І. Бойко після боїв зібрали зброю і боєприпаси та передали їх партизанському загону «Південний». Значну допомогу подали мешканці села і партизанському загону, який діяв на території Голованівського і колишнього Підвисоцького районів (командир М. М. Стройков). При допомозі населення народні месники пускали під укіс ворожі ешелони, руйнували залізничні колії і мости, захоплювали чи знищували фашистські обози тощо[3].

Майже 200 жителів села воювали на фронтах війни. Всі вони нагороджені орденами і медалями Союзу РСР. 95 чоловік загинули смертю хоробрих у боях за Батьківщину. Увічнюючи пам'ять полеглих, жителі спорудили два пам'ятники і два обеліски Слави воїнам-односельцям. 15 березня 1944 року 94-а гвардійська стрілецька дивізія 53-ї армії визволила Шепилове.

Одразу відновила роботу сільська Рада, в центрі уваги якої було відродження економіки і культури села. Держава допомогла колгоспу насінням, фуражем, тягловою силою, технікою, надала кредити. У 1944 році артіль «Паризька комуна» засіяла 951 га зернових і 94 га цукрових буряків. Колгосп першим у районі закінчив обмолот хліба, виконав державний план хлібозаготівель, здавши понад план до фонду Червоної Армії 11,4 тис. пудів хліба, своєчасно зібрав і вивіз на завод 9,8 тис. цнт цукрових буряків[4]. У 1945 році колгосп «Паризька комуна» освоїв довоєнні посівні площі. З особливим ентузіазмом працювали сільські комсомольці. Під час весняної сівби 1947 року вони взяли зобов'язання виконати норму посіву на 150 проц. і з честю дотримали слова.

Відбудову народного господарства в селах Шепиловому й Олександрівці в основному завершено до 1950 року. Влітку того ж року шепилівський і олександрівський колгоспи об'єдналися в один — «Паризька комуна» (з 1959 року він мав назву ім. Кірова, а з 1965 року — ім. Ватутіна). В 1950 році його трудівники зібрали по 27 цнт пшениці та по 270 цнт цукрових буряків з га. Артіль першою виконала план продажу державі хліба і продуктів тваринництва, забезпечивши вищу, ніж у попередні роки, оплату трудодня — по 4,04 крб. та 4,9 кг зерна. В 1951 році в порівнянні з 1944 роком кількість великої рогатої худоби зросла з 98 до 445 голів, свиней — з 54 до 476 голів. Значних успіхів добилися трудівники обох сіл у 50-і роки. По врожайності шепилівський колгосп зайняв у 1957 році перше місце в районі. Господарство одержало 2,5 млн. крб. прибутку. Піднесення економіки

---

[1] Н. Федотов. Никогда не померкнет. О чем рассказали фронтовые тетради политработника. (И. А. Хизенко). М., 1961, стор. 25, 31.

[2] Одеський облдержархів, ф. Р-2238, оп. 1, спр. 3, арк. 81; спр. 10, арк. 19; газ. «Большевистское знамя» (Одеса), 6 травня 1944 р.

[3] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 1, спр. 35, арк. 72.

[4] Газ. «Большевистское знамя», 9 лютого 1945 р.

дало можливість артілі широко розгорнути будівництво. Так, протягом 1954—1957 рр. споруджено два свинарники, два корівники, кормоцех, водонапірну башту, зерносховище, силосні споруди, ремонтну майстерню, будинок механізаторів тощо. 1969 року шепилівці зібрали по 38 цнт зернових на площі 1076 га, у т. ч. пшениці — по 38,3 цнт, кукурудзи — по 44,4 цнт, цукрових буряків — по 333 цнт та соняшнику — по 25,8 цнт з гектара. За роки восьмої п'ятирічки підвищився урожай зернових з кожного гектара на 2 цнт, озимої пшениці — на 5,2 цнт, кукурудзи — на 2,1 цнт, соняшнику — на 4,1 центнера.

У 1971 році колгосп ім. Ватутіна об'єднував 495 дворів, 1196 трудівників сільського господарства, за ним було закріплено 2679 га землі, у т. ч. 2291 га орної. Він мав 19 тракторів, 10 автомашин, 11 комбайнів. Механізація трудомістких процесів на обробітку зернових досягла 100 проц., просапних — 75 проц., у тваринництві — 70 проц. Закінчуючи перший рік дев'ятої п'ятирічки, колгоспники зібрали по 339 цнт цукрових буряків з га, по 42,1 цнт озимої пшениці з га, а пшениці сорту Кавказ — по 60,5 цнт. У 1972 році, готуючи гідну зустріч 50-річчю утворення СРСР, ватутінці виступили з закликом до всіх хліборобів району змагатися за одержання 50-центнерного врожаю озимої пшениці на кожному гектарі.

За успіхи в розвитку народного господарства на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна колгосп ім. Ватутіна занесено до обласної Ленінської книги трудової доблесті. 75 трудівників нагороджено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Більше 130 шепилівців відзначені орденами і медалями. Серед них Герой Соціалістичної Праці, кавалер трьох орденів Леніна, бригадир тракторної бригади О. О. Колодійчук (1906—1963 рр.), якого односельці не раз обирали депутатом обласної, районної і сільської Рад. Орденом Леніна нагороджені також голова артілі О. Р. Олійник, бригадири О. Д. Вівсяний, Д. І. Задорожний; орденом Трудового Червоного Прапора — ланкова колгоспу Г. Г. Залозецька, трактористи І. Т. Белюга, Я. З. Любчинський, агроном В. С. Депринда та інші.

Збільшення громадського прибутку дало можливість запровадити в колгоспі щомісячну грошову оплату. В 1971 році оплата людино-дня в середньому становила більше 4 крб., зокрема доярок і будівельників — понад 5 крб., механізаторів — 8 крб. 70 коп. 227 шепилівців і 145 олександрівців похилого віку та інвалідів у 1972 році отримували пенсію. Заможно живуть трудівники села. В їх побут увійшли телевізори, пральні машини, газові плити тощо. Про зростання добробуту населення свідчить той факт, що річний товарообіг трьох сільських магазинів становить 220—240 тис. крб. Лише в 1972 році тут купили 10 легкових автомашин і 6 мотоциклів. За післявоєнні роки збудовано 300 добротних будинків під залізом, шифером і черепицею, є водопровід, забруковуються й асфальтуються вулиці.

Медичне обслуговування населення здійснюють 2 фельдшерсько-акушерські пункти. У восьмирічній школі в 1970/71 навчальному році здобували знання 130 учнів, працювали 15 учителів, серед них Н. І. Нагірна, яка в 1968 році була делегатом Третього з'їзду вчителів України. При школі є теплиця, а також кабінети праці і технічних засобів, фізико-математичний, хіміко-біологічний. За час свого існування з 1935 року восьмирічна школа випустила 712 учнів. З 1961 року при школі працює консультпункт Голованівської середньої заочної школи, у 8—11 класах якого систематично здобувають знання 60—65 чоловік, що успішно поєднують навчання з виробництвом.

У 1967 році в Шепиловому відкрито історико-краєзнавчий музей на громадських засадах, в якому більше 600 експо-

Розпушування грунту в колгоспному саду. Шепилове, 1970 р.

натів, що відображують життя села в далекому минулому, в роки Великого Жовтня і становлення Радянської влади, в період колективізації, Великої Вітчизняної війни, розвинутого соціалістичного суспільства.

В 1968—1970 рр. колгоспом на будівництво культурно-побутових закладів витрачено понад 320 тис. крб. У с. Олександрівці зведено бригадний клуб на 250 місць. В Шепиловому є будинок культури із залом для глядачів на 500 місць, читальним залом, стаціонарною кіноустановкою, кімнатою бойової і трудової слави. В гуртках художньої самодіяльності тут активну участь беруть понад сто чоловік. У будинку культури проводяться вечори бойової і трудової слави, молодіжні вогники, на які запрошуються учасники громадянської та Великої Вітчизняної воєн, кавалери ордена Леніна, ветерани праці, новатори виробництва, працівники культури й освіти. Під час Тижня української радянської літератури на Кіровоградщині, який був присвячений XXIV з'їзду КПРС, село відвідала делегація письменників.

Велику роботу веде сільська бібліотека, в якій налічується близько 11 тис. книг. Її послугами користується 970 читачів з Шепилового та Олександрівки. На 1972 рік жителі села передплатили понад 1400 примірників газет і журналів.

Авангардна роль у виконанні всіх завдань, які стоять перед трудівниками села, належить партійній (35 комуністів) і комсомольській (28 юнаків і дівчат) організаціям, що ведуть значну агітаційно-масову і партійно-політичну роботу серед колгоспників. Велику роль у житті села відіграють 35 депутатів сільради, з яких 16 — комуністи. При сільраді діє 5 постійних комісій, 5 депутатських постів, 10 вуличних та одна комісія по впровадженню нових обрядів, до складу яких входять 26 депутатів і 102 активісти. У народній дружині беруть участь 24 чоловіка, у товариському суді — 12. 1972 року бюджет сільради становив 32 505 крб., з них відпущено на освіту 8690 крб., на охорону здоров'я — 5706 крб., на культурні потреби — 2700 крб. На сесіях і засіданнях виконкому сільради розглядаються питання розвитку і зміцнення економіки колгоспів, поліпшення культурно-побутового обслуговування населення тощо. Як переможця соціалістичного змагання на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції Шепилівську сільську Раду нагороджено пам'ятним прапором Голованівського РК КП України та райради депутатів трудящих. За досягнуті успіхи в соціалістичному змаганні серед сільських Рад області у 1971 році вона одержала грамоту Кіровоградського облвиконкому та обкому профспілки працівників державних установ.

На честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна в селі встановлено пам'ятник вождю.

Разом з усім радянським народом трудівники Шепилового своєю самовідданою працею примножують славу Радянської Батьківщини.

А. А. БОГУЛЬСЬКИЙ, В. Є. БОСИЙ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД ГОЛОВАНІВСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕРБО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км на північ від районного центру і за 18 км від залізничної станції Голованівськ. Населення — 886 чоловік. Сільраді підпорядковане село Семидуби.

У Вербовому міститься центральна садиба колгоспу «Комуніст», за яким закріплено 2175 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2103 га орної землі. У господарстві вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, цукрові буряки, соняшник. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. За трудові успіхи 27 передовиків відзначені урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєна також свинарка колгоспу «Світанок» із с. Семидубів М. Ф. Майборос.

Є тут восьмирічна школа, де 13 вчителів навчають і виховують 113 дітей, клуб на 400 місць, бібліотека з фондом 9,1 тис. книг, фельдшерський пункт, дитячий садок на 40 місць, 3 магазини. У Вербовому — 26 комуністів, 35 комсомольців.

Виникло село в кінці XVIII століття.

Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 270 жителів Вербового боролися проти німецько-фашистських загарбників, 128 з них загинули, понад 140 нагороджені орденами й медалями. В центрі села встановлено пам'ятник на честь загиблих воїнів.

Уродженцем Семидубів є кандидат фізико-математичних наук В. П. Бабій.

ГРУЗЬКЕ́ (до 1763 року — Педрівські Хутори) — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км на північ від районного центру і за 8 км від залізничної станції Голованівськ. Населення — 1914 чоловік. Сільраді підпорядковане село Ясне.

У Грузькому міститься центральна садиба колгоспу ім. Ульянова, за яким закріплено 3402 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3264 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві свинини. Вирощуються також зернові культури, цукрові буряки, соняшник, овочі. Допоміжні галузі — садівництво, рибальство. За трудові успіхи 26 колгоспників відзначені нагородами, серед них комбайнер В. Г. Смуток удостоєний ордена Леніна.

Працюють середня школа, в якій 23 вчителі навчають понад 300 дітей, будинок культури на 500 місць, бібліотека з книжковим фондом 8 тис. примірників, побутова майстерня, 4 магазини. Діє водопровід. Дві партійні та дві комсомольські організації об'єднують 52 комуністів і 82 членів ВЛКСМ.

Заснування села належить до другої половини XVIII століття.

Радянську владу встановлено на початку лютого 1918 року.

Першу артіль «Нова земля» було організовано в 1928 році. Місцевий колгосп ім. 12-річчя Жовтня в 1935 році встановив всесоюзний рекорд у вирощуванні мальків дзеркального коропа — по 12,5 цнт з гектара ставкової площі.

Під час Великої Вітчизняної війни 422 жителі села воювали у лавах Червоної Армії, з них 214 нагороджені орденами і медалями. Споруджено пам'ятник 207 загиблим землякам.

У Грузькому народився народний артист УРСР В. Ф. Козерацький.

ЄМИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на схід від районного центру і за 3 км від залізничної станції Ємилівка. Населення — 1389 чоловік. Сільраді підпорядковане селище Ємилівка.

У Ємилівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Енгельса, за яким закріплено 3123 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3029 га орної землі. Основний напрям господарства — хліборобство. Провідне місце серед технічних і зернових культур займають озима пшениця, ячмінь, кукурудза, цукрові буряки, соняшник. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво, вівчарство. 63 члени артілі відзначені урядовими нагородами, в т. ч. орденом Леніна — бригадири рільничих бригад І. Ф. Петренко і Г. Ю. Штельмах, тракторист М. Д. Побережець.

У восьмирічній школі 13 вчителів навчають 200 дітей. Є будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 10 тис. книг, побутові майстерні, три магазини. Партійна організація об'єднує 38 комуністів, комсомольська — 28 членів ВЛКСМ.

Засноване село в середині XVIII століття.

Радянську владу встановлено на початку лютого 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни 418 жителів Ємилівки захищали Батьківщину від німецько-фашистських загарбників. 240 з них загинуло, 223 — нагороджені орденами і медалями. На честь воїнів-визволителів тут встановлено пам'ятник.

Поблизу села виявлені поселення трипільської (III тисячоліття до н. е.) та черняхівської (II—VI ст. н. е.) культур.

ЖУРАВЛИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південний схід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Ємилівка. Населення — 907 чоловік. Сільраді підпорядковане село Цвіткове.

На території Журавлинки міститься центральна садиба колгоспу ім. Чкалова, за яким закріплено 2185 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2097 га орної землі, 51 га саду. Господарство спеціалізується на м'ясо-молочному, зерновому та овочевому виробництві. За трудові успіхи 86 передовиків відзначені нагородами.

У восьмирічній школі навчаються 146 дітей, працюють 15 вчителів, є будинок культури на 450 місць, бібліотека з фондом 7 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, 4 магазини. У селі — 28 комуністів і 27 комсомольців.

Заснована Журавлинка в середині XVIII ст. вихідцями із с. Нерубайки Уманського повіту Київської губернії.

В період революції 1905—1907 рр. у маєтку місцевого поміщика селяни здійснили 20 підпалів. Організаторів руху Федора і Конона Кравченків було ув'язнено.

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року. В боях громадянської війни прославився житель Журавлинки Р. М. Савчук. До 50-річчя Великого Жовтня його нагороджено орденом Червоної Зірки.

Під час Великої Вітчизняної війни билися проти гітлерівців 254 жителі села, 130 з них нагороджені орденами й медалями. Споруджено пам'ятник воїнам Червоної Армії, які полягли в боях за село, і монумент вічної Слави 124 загиблим односельцям.

Біля села знайдено скарб доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), який складається з бронзових сокир, серпів тощо.

КАПІТА́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південь від районного центру і за 2 км від залізничної станції Нікель-Побузький. Населення — 2005 чоловік.

У Капітанці міститься центральна садиба колгоспу «Пам'ять Леніна», за яким закріплено 3406 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3219 га орної землі. Вирощуються зернові і технічні культури. В галузі тваринництва господарство спеціалізується на виробництві молока і вовни. Розвинуте птахівництво. 17 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

Працюють восьмирічна школа (130 учнів, 17 вчителів), будинок культури на 500 місць, дві бібліотеки з фондом 10 тис. книг, три магазини, побутові майстерні. У Капітанці — 40 комуністів, 27 комсомольців.

Перші згадки про село належать до 1775 року.

В кінці лютого 1918 року створено ревком на чолі з К. К. Вдовиченком.

Понад 400 жителів Капітанки воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 187 з них віддали життя за Батьківщину, 160 нагороджені орденами й медалями. В центрі села споруджено пам'ятник воїнам, які загинули під час визволення села, та обеліск Слави полеглим односельцям.

КЛИНО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км на північ від районного центру і за 18 км від залізничної станції Голованівськ. Населення — 1775 чоловік. Сільраді підпорядковане село Ковалівка.

У Клиновому міститься центральна садиба колгоспу ім. XX з'їзду КПРС, за яким закріплено 3446 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3300 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. 65 хліборобів відзначені урядовими нагородами, серед них орденом Леніна — голова колгоспу А. Ф. Звенигородський, ланкова Г. Н. Галак, бригадири Н. К. Мимрук, Х. М. Заболотний, І. Н. Бугай, Г. Е. Ковальчук, колишній голова колгоспу Н. Т. Бугаєнко та колгоспники О. В. Вировенко, Л. М. Вареник, В. В. Мазур, І. Т. Бугаєнко, К. Т. Непомнящий. У селі трудиться відома в республіці ланкова-буряківниця Герой Соціалістичної Праці, кавалер 3-х орденів Леніна, депутат Верховної Ради УРСР 5—8-го скликань П. Т. Громійчук.

У восьмирічній школі 22 вчителі навчають 252 учнів. Є будинок культури на 450 місць, бібліотека з фондом 8 тис. книг, дільнична лікарня на 35 ліжок, 6 магазинів, майстерня побутового обслуговування, стадіон. Сільська партійна організація об'єднує 54 комуністи, комсомольська — 39 членів ВЛКСМ.

Перші історичні відомості про село належать до другої половини XVIII століття.

Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни проти фашистів билися в лавах Червоної Армії 429 жителів, 214 з них загинули, 205 нагороджені орденами й медалями. В боях за Кенігсберг 1945 року танкова бригада уродженця села К. О. Петровського знищила 21 ворожий дот, 3 форти, сотні гармат, автомашин, до 3 тис. солдат і офіцерів і стільки ж взяла в полон. Генерал-майор К. О. Петровський удостоєний звання Героя Радянського Союзу. В центрі села споруджено монумент Слави на честь односельців, які полягли в боях за Батьківщину.

КРАСНОГІ́РКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км від районного центру і за 5 км від залізничної станції Голованівськ. Населення — 1151 чоловік. Сільраді підпорядковані села Горьківське, Манжурка, Роздол.

За колгоспом ім. Тельмана, центральна садиба якого міститься у Красногірці, закріплено 2715 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2566 га орної землі. У господарстві вирощують цукрові буряки і зернові культури. Розвиваються тут також тваринництво м'ясо-молочного напряму, птахівництво, садівництво. 83 передовики сільськогосподарського виробництва нагороджені орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — комбайнер М. Т. Дабіжа і голова колгоспу В. М. Лівітчук, орденом Жовтневої Революції — секретар партійної організації П. Ф. Бойко.

У восьмирічній школі 14 вчителів навчають 150 дітей. Є будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом понад 8 тис. книг, дитячий комбінат, їдальня, два магазини. У селі — 45 комуністів і 28 комсомольців.

Заснована Красногірка у другій половині XVIII століття.

Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 326 жителів села, 186 з них загинули, 140 відзначені бойовими нагородами. Під час тимчасової гітлерівської окупації фашистські кати стратили радянських патріотів, мешканців Красногірки Л. Ю. Римар, М. В. Самчишину, Н. О. Черевичну, Є. Ф. Фурман, О. Я. Бойко, Д. К. Дубову, М. С. Громову, а також колишнього голову колгоспу комуністку М. І. Малу, які активно допомагали партизанам.

Уродженець Красногірки — відомий полярний дослідник, Герой Соціалістичної Праці П. С. Свірненко (1902—1962 рр.).

КРУТЕ́НЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км на північ від районного центру і за 30 км від залізничної станції Голованівськ. Населення — 1454 чоловіка.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу «По шляху Леніна», за яким закріплено 2329 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2252 га орної землі, 60 га саду, 16 га пасовищ, 47 га лісонасаджень. Виробничий напрям — рільництво, ще розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За трудові успіхи в сільськогосподарському виробництві 13 колгоспників відзначені урядовими нагородами, в т. ч. орденом Леніна — бригадир рільничої бригади М. С. Пашенюк і завідуючий молочнотоварною фермою Ф. П. Піддубняк. У Крутенькому діє відділок Перегонівського бурякорадгоспу, який спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур.

У середній школі 17 вчителів навчають 230 дітей. Є будинок культури на 360 місць, бібліотека з фондом 7,6 тис. книг, медпункт, 3 магазини. Дві партійні організації об'єднують 38 комуністів, комсомольська — 58 членів ВЛКСМ.

Село виникло в середині XVIII століття.

На початку березня 1918 року в Крутенькому обрано Раду селянських депутатів.

Близько 500 жителів у роки Великої Вітчизняної війни перебували в лавах Червоної Армії, з них 112 нагороджені орденами і медалями за мужність і відвагу, проявлені в боях. Під час тимчасової окупації в Крутенському лісі діяв партизанський загін «Південний». У селі встановлено пам'ятник 124 загиблим односельцям.

ЛЕБЕДИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Ятрані, за 18 км на північний схід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Ємилівка. Населення — 475 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Лещівка, Табанове, Цюрупи.

У Лебединці міститься центральна садиба колгоспу ім. Котовського, за яким закріплено 2893 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2777 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових: озимої пшениці, кукурудзи, ячменю й технічних культур — цукрових буряків, соняшнику. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. 67 трудівників села нагороджені орденами й медалями.

У середній школі 25 вчителів навчають 220 дітей. Є будинок культури на 200 місць, два бригадні клуби, три бібліотеки з фондом 26 тис. книг, три фельдшерські пункти. У селі 40 комуністів, 37 комсомольців.

Перша письмова згадка про Лебединку належить до 1682 року.

Радянську владу в селі встановлено в лютому 1918 року.

1929 року створені колгоспи ім. Ворошилова, ім. Якіра, «Ударник», які згодом об'єдналися в артіль. У 1934 році побудована перша електростанція на Ятрані.

Під час Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 295 жителів села, 136 з них загинули, 242 удостоєні бойових нагород. При обороні Брестської фортеці героїчно загинув уродженець с. Табанового політрук С. С. Скрипник, посмертно нагороджений орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня. Під час тимчасової окупації на території сільської Ради діяв партизанський загін П. Й. Суського. В боях за визволення села загинуло 63 воїни Червоної Армії, серед них росіяни — майор О. Д. Молчанов з Челябінська, лейтенант М'якотін з Орловщини, рядовий Калмиков з Москви, сержант Сабашов з Омська. В центрі встановлено пам'ятник загиблим воїнам.

Уродженцем Лебединки є кандидат технічних наук В. Ф. Задорожний.

ЛИПОВЕ́НЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південь від районного центру і за 10 км від залізничної станції Нікель-Побузький. Населення — 1062 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Грузянка, Липняги, Одая, Полюхівка, Пушкове.

У Липовенькому міститься центральна садиба колгоспу «Маяк комунізму», за яким закріплено 3057 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2824 га орної землі, 44 га саду, 65 га виноградників, 53 га сіножатей. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур: озимої пшениці, кукурудзи, ячменю, гороху, цукрових буряків, соняшнику. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Завершується будівництво птахофабрики на 40 тис. штук птиці. З допоміжних підприємств діють млин та олійня. За успіхи в сільськогосподарському виробництві в 1956 році колгосп був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Тоді він нагороджений срібною медаллю, а в 1960 році — грамотою Виставкому ВДНГ СРСР. 117 передовиків відзначені урядовими нагородами, в т. ч. орденом Леніна: голова колгоспу М. С. Волошин, секретар парторганізації П. К. Ковальчук, колгоспники П. Г. Ковальчук, В. М. Хоменко, П. С. Баланюк, О. К. Гринюк, Р. К. Варикаша. Бригадиру тракторної бригади О. П. Орлику за вирощення високих врожаїв зернових у 1966 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Працюють середня школа (212 учнів, 25 вчителів), будинок культури на 450 місць, бібліотека з фондом понад 10 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, 6 магазинів, їдальня. У Липовенькому — 43 комуністи, 30 комсомольців.

Перші письмові згадки про село належать до 1713 року.

В кінці лютого 1918 року тут створено ревком у складі С. Ю. Смолієвського (голова), М. Бойка, Ф. Паламарчука.

60 селянських родин 1920 року об'єдналися у колективне господарство «Нове життя», яке мало 800 га землі, 2 сівалки, кілька коней.

Понад 300 жителів воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 150 з них загинули, 161 нагороджений орденами й медалями. В період тимчасової окупації села, в січні 1942 року, фашистські кати й поліцаї розстріляли в дитячому будинку 33 сиріт та їх виховательку.

У с. Пушковому проживає колишній кіннотник з бригади Г. І. Котовського, кавалер двох орденів Червоного Прапора Ф. В. Данилюк.

На честь загиблих воїнів-визволителів споруджено пам'ятник.

ЛЮШНЮВА́ТЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Південного Бугу, за 25 км на південь від районного центру і залізничної станції Ємилівка. Населення — 1038 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. К. Маркса, за яким закріплено 2465 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2256 га орної землі, 23 га садів, 34 га сіножатей, 155 га пасовищ, 87 га лісонасаджень. Виробничий напрям господарства — зерно-буряковий. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. 47 колгоспників відзначені урядовими нагородами, серед них двоє — орденом Трудового Червоного Прапора.

У восьмирічній школі 14 вчителів виховують 147 дітей. Є клуб, бібліотека з фондом 9,4 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, два магазини. У селі — 30 комуністів, 20 комсомольців.

Засноване Люшнювате наприкінці XVII століття.

У березні 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

Під час Великої Вітчизняної війни 250 жителів боролися проти німецько-фашистських загарбників, 130 з них нагороджені бойовими орденами й медалями. Тут споруджено монумент вічної Слави на честь полеглих в боях 116 односельців.

МЕЖИ́РІЧКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км на північ від районного центру і за 14 км від залізничної станції Голованівськ. Населення — 1772 чоловіка. Сільраді підпорядковане також село Краснопілля.

За колгоспом «Росія», центральна садиба якого міститься в Межирічці, закріплено 3484 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3312 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві яловичини. У землеробстві провідне місце займає вирощування озимої пшениці, кукурудзи, цукрових буряків і соняшнику. Працює спиртовий завод. 29 трудівників Межирічки удостоєні урядових нагород.

Тут є середня школа, в якій 27 вчителів навчають 300 дітей, два будинки культури, дві бібліотеки з фондом 8,2 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 4 магазини, відділення зв'язку. У селі 40 комуністів, 57 комсомольців.

Перші історичні відомості про Межирічку належать до 1763 року.

Радянську владу тут встановлено в середині лютого 1918 року.

700 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 172 з них загинули, 210 нагороджені орденами й медалями. Під час тимчасової окупації населення чинило опір ворогам. Так, сторож спиртозаводу М. Т. Пастушенко, ризикуючи життям, заховав зруйнований фашистами пам'ятник В. І. Леніну, який після визволення села було реставровано і встановлено на території заводу. К. Я. Нагорна переховувала від гітлерівців інструктора політичного відділу 80-ї стрілецької дивізії І. О. Хизенка, автора книги «Ожилі сторінки». Жителька с. Краснопілля К. Тімановська зберегла колгоспний прапор і передала його військовій частині, яка звільнила село від фашистської нечисті. В центрі Межирічки встановлено обеліск Слави на честь воїнів-земляків, які віддали життя за Батьківщину.

Уродженцем села є генерал-майор танкових військ О. Х. Таціенко.

На околиці села Межирічки розкопано 4 скіфські кургани (V—III ст. до н. е.), а також два кургани з похованням кочівників (XIII—XIV ст.), в одному з них знайдено 5 золотоординських монет.

МОЛДО́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км на південь від районного центру і за 18 км від залізничної станції Ємилівка. Населення — 943 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Матвіївка і Надеждівка.

У Молдовці міститься центральна садиба колгоспу ім. Суворова, за яким закріплено 3585 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3370 га орної землі, 124 га саду, 14 га сіножатей, 92 га пасовищ. Виробничий напрям — зерно-буряковий. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. За високі показники в сільському господарстві 17 трудівників нагороджені орденами й медалями.

Є середня школа, в якій 20 вчителів навчають близько 200 дітей, клуб, бібліотека з фондом 5630 книг, дільнична лікарня, три магазини, їдальня. У Молдовці — 55 комуністів, 43 комсомольці.

Засноване село в кінці XVIII ст. молдаванами.

В березні 1918 року в Молдовці проголошено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти гітлерівців 330 жителів, з яких 132 відзначені нагородами. Уродженцю с. Надеждівки льотчику М. Т. Лановенку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В Молдовці споруджено монумент Слави на честь воїнів-односельців, які полягли в боях з німецько-фашистськими загарбниками.

ПЕРЕГО́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Ятрані, за 22 км на північ

Площа Леніна у Побузькому. 1971 р.

від районного центру і за 30 км від залізничної станції Ємилівка. Населення — 4631 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Давидівка, Іллічівка, Полонисте.

У Перегонівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 3260 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3130 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. 1971 року на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 178 цнт м'яса. Хлібороби вирощують зернові і технічні культури: озиму пшеницю, кукурудзу, цукрові буряки, соняшник.

Діє цукрокомбінат, який переробляє 16 600 цнт буряків за добу. Сільськогосподарські угіддя радгоспу комбінату складають 5409 га, в т. ч. 4829 га орної землі. Крім насіння буряків, тут вирощують зернові й технічні культури. Розвинуте також тваринництво м'ясо-молочного напряму.

199 трудівників села нагороджені орденами й медалями, в т. ч. 22 — орденом Леніна. 1950 року робітник бурякорадгоспу Н. Л. Файда за успіхи в соціалістичному змаганні удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

У середній школі 38 вчителів навчають 700 дітей. Діють школа робітничої молоді, два будинки культури на 910 місць, 2 бібліотеки з фондом 20 тис. книг. Працюють дільнична лікарня на 35 ліжок, 2 дитячі садки. Є кілька магазинів, їдальня, побутові майстерні. 3 партійні організації об'єднують 230 комуністів, 3 комсомольські — 219 членів ВЛКСМ.

Вперше село згадується в письмових документах 1760 року.

1902 року тут споруджено цукровий завод. Восени 1912 року робітники заводу застрайкували. Їх підтримали селяни. Цукрозаводчик змушений був піти на незначне скорочення робочого дня та підвищення заробітної плати.

Радянську владу в Перегонівці встановлено в лютому 1918 року.

1925 року створено радгосп при заводі, 1927 року — ТСОЗ. У 1939—1940 рр. радгосп і колгоспи села брали участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. До Почесної книги виставки було занесено буряківницю Г. Є. Юрченко і тракториста Ф. К. Площенка.

В боях з фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь 567 жителів Перегонівки, 247 з них загинули, 320 відзначені нагородами. Під час тимчасової окупації фашисти розстріляли 94 жителів села, в т. ч. партизанських зв'язкових В. І. Куницького та В. Ю. Білика. До Німеччини було вивезено понад 300 юнаків і дівчат. В центрі села відкрито обеліск на честь земляків, полеглих на фронтах Великої Вітчизняної війни.

На північній околиці Перегонівки знайдено бронзовий наконечник стріли (VI ст. до н. е.), виявлено два ранньослов'янські поселення черняхівської культури (II—VI ст. н. ери).

ПОБУ́ЗЬКЕ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на лівому березі Південного Бугу, за 28 км від районного центру і за 25 км від залізничної станції Нікель-Побузький. Населення — 4200 чоловік.

Побузький нікелевий завод. 1970 р.

У селищі діє плодоовочеконсервний завод потужністю 8 млн. умовних банок на рік, шляховоексплуатаційне ремонтно-будівельне управління. У дев'ятій п'ятирічці буде завершено спорудження гіганту кольорової металургії — Побузького нікелевого заводу. В 1971 році будівництво оголошено ударною комсомольською будовою республіки.

У п'яти селищних партійних організаціях — 279 комуністів, у 12 комсомольських — 400 членів ВЛКСМ.

Засноване Побузьке в 1959 році. Це сучасне, добре впорядковане селище. В центрі височать три- і п'ятиповерхові будинки, в зелені садів і скверів потопають асфальтовані вулиці. Тут є середня школа, де 63 вчителі навчають 1100 дітей, школа робітничої молоді, дитяча музична школа, будинок культури на 600 місць, дві бібліотеки з фондом 20 тис. книг, дільнична лікарня на 125 ліжок, два дитсадки. Діють три їдальні, універсальний та 6 спеціалізованих магазинів, підприємства побутового обслуговування.

РОЗКІ́ШНЕ (давня назва — Спиндовка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на південний схід від районного центру і за 9 км від залізничної станції Ємилівка. Населення — 539 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Костянтинівка, Маринопіль, Мар'янівка, Новосілка.

За колгоспом ім. 40-річчя Жовтня, центральна садиба якого міститься в Розкішному, закріплено 2460 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2389 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових (озима пшениця, кукурудза) і технічних (соняшник, цукрові буряки) культур. Розвинуте тваринництво м'ясомолочного напряму. За трудові успіхи 17 чоловік відзначені урядовими нагородами. Комбайнер М. В. Коберняк з колгоспу ім. Фрунзе, центральна садиба якого у с. Новосілці, удостоєний ордена Леніна.

У восьмирічній школі 16 вчителів навчають 123 дітей. Є будинок культури, бібліотека з фондом понад 7 тис. книг, три магазини. У селі — 29 комуністів, 32 комсомольці.

Перші письмові згадки про Розкішне належать до 1781 року.

Радянську владу встановлено на початку березня 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 124 жителі села боролися проти фашистів в лавах Червоної Армії, з них 52 нагороджені орденами і медалями, а уродженець Маринополя, розвідник О. Д. Каньовський удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

В центрі села споруджено обеліск на якому викарбувані імена 153 жителів сіл Розкішного, Маринополя і Константинівки, які віддали життя за Батьківщину.

СВИ́РНЕВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на південь від районного центру і за 7 км від залізничної станції Ємилівка. Населення — 1152 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Зелена Балка, Новоголованівськ, Олексіівка.

У Свирневому — центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 2866 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2760 га орної землі. Вирощуються зернові і технічні культури. Господарство спеціалізується на виробництві молока, м'яса, вовни. 36 колгоспників відзначені урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєна завідуюча свинофермою Н. К. Дибля.

Працюють середня школа, де 26 вчителів навчають близько 300 дітей, будинок культури на 500 місць, дві бібліотеки з фондом 13 тис. книг, побутова майстерня, три магазини. За роки Радянської влади 104 жителі Свирневого закінчили вузи і технікуми. Дві партійні організації налічують 58 комуністів, а дві комсомольські — 65 членів ВЛКСМ.

Перші відомості про Свирневе належать до другої половини XVIII століття.

Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

Понад 300 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни. За мужність і героїзм, проявлені в боях проти німецько-фашистських загарбників, 135 нагороджені орденами й медалями. На честь 169 загиблих воїнів-односельців споруджено монумент Слави.

У Свирневому народилися доктор технічних наук, професор В. М. Яворський, доктор історичних наук С. А. Вольський та скульптор Д. С. Шевчук.

ТРОЯ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на схід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Ємилівка. Населення — 1768 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, за яким закріплено 3998 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3763 га орної землі, 77 га саду. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, зокрема озимої пшениці, кукурудзи, ячменю, цукрових буряків, соняшнику. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Допоміжні галузі — садівництво і рибальство (є 5 ставків площею 42 га). За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 11 чоловік відзначені нагородами, в т. ч. орденом Леніна — комбайнер Л. І. Мусієнко, тракторист Е. П. Григорчак і колгоспник Л. Б. Журавель; орденом Жовтневої Революції — бригадир тракторної бригади А. Д. Віщицький.

У середній школі 28 вчителів навчають 237 учнів. Є клуб на 400 місць, бібліотека з фондом 9 тис. книг, майстерня побутового обслуговування, дільнична лікарня на 25 ліжок, ветлікарня, 3 магазини. У Троянці — 46 комуністів, 53 комсомольці.

Село виникло в першій половині XVIII століття.

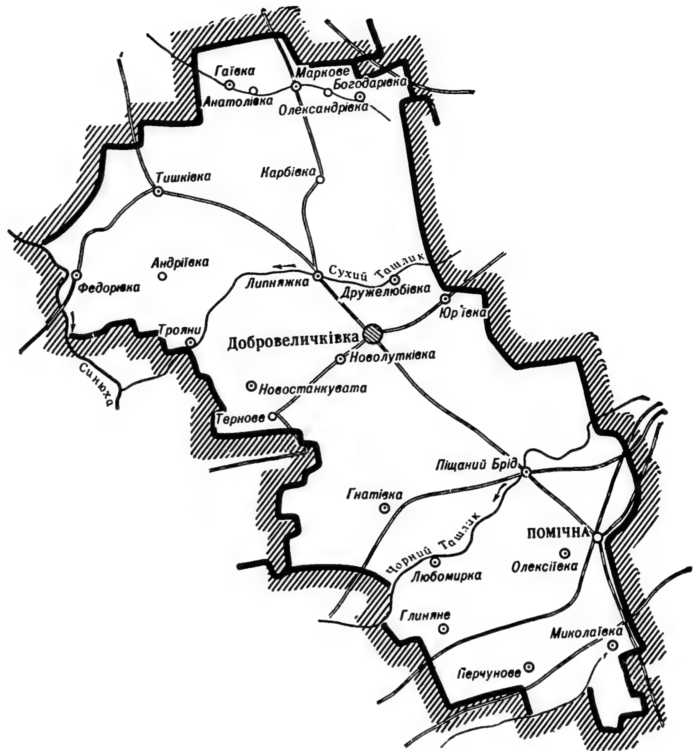
У боротьбі за Радянську владу в період громадянської війни від рук петлюрівців загинули комуністи Я. І. Журавель, Т. Г. Звіревич та С. А. Смеричанський. Їм споруджено пам'ятник.

417 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 209 з них загинули, 164 нагороджені орденами й медалями. Споруджено пам'ятник воїнам-визволителям.

У Троянці народилися український вчений-дарвініст М. В. Бобрецький (1843—1907 рр.) і український радянський поет, один із зачинателів книговидавничої справи на Україні Є. М. Григорук (1899—1922 рр.).

Біля села досліджені три кочівницькі кургани (XI—XIII століття).

ДОБРОВЕЛИЧКІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1295 кв. км. Населення — 55,4 тис. чоловік, в т. ч. міського — 19,5, сільського — 35,9. Густота населення — 42 чоловіка на кв. км. Міській, селищній і 18 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 68 населених пунктів. На підприємствах, у колгоспах, установах — 95 партійних, 101 — комсомольська і понад 200 профспілкових організацій.

Провідне місце в економіці належить сільськогосподарському виробництву: тут розміщено 25 колгоспів і звірорадгосп «Червона поляна», за якими закріплено 110 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 101 тис. га орної землі. Вирощуються переважно зернові культури і цукрові буряки, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Три колгоспи спеціалізуються на розведенні птиці. У районі знаходиться залізничний вузол — ст. Помічна, є 14 підприємств, переважно легкої, харчової та будівельної промисловості.

Населення обслуговує 41 медичний заклад. У 47 загально-освітніх школах, у т. ч. 12 середніх, 20 восьмирічних, 14 початкових і школі-інтернаті, а також 2 музичних школах та відділенні професійно-технічного училища облпобутуправління навчається понад 10 тис. учнів. Культурно-освітню роботу ведуть 18 будинків культури, 15 клубів, 57 бібліотек, діє 61 стаціонарна кіноустановка.

У районі 10 пам'ятників В. І. Леніну. В 36 населених пунктах споруджено 32 пам'ятники і 15 обелісків вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

ДОБРОВЕЛИ́ЧКІВКА

обровеличківка — селище міського типу, центр району і селищної Ради. Розташована по берегах річки Доброї, притоки Сухого Ташлика, за 100 км на захід від Кіровограда і за 25 км від залізничної станції Помічна. Через селище проходить автошлях Київ—Кіровоград. Населення — 6300 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Варваро-Олександрівка, Мар'ївка.

Доброеличківка виникла в другій половині XVIII ст.[1] За переказами, тут, на чумацькій зупинці, першим поселився втікач-кріпак, коваль Величко. Згодом поряд заснувався хутір, названий Доброеличківкою. Його заселяли українські селяни з-за річки Висі, що рятувалися тут від польсько-шляхетського гніту. В народі навіть побутувала така приказка: «Як перейшов Вись, то тільки п'ятами блись». У 80-х роках XVIII ст. майже вся земля навколо хутора стала власністю поміщика Ревуцького. Сюди він перевіз своїх кріпаків. Щоб освоїти великі простори, поміщик заохочував селитися на його землі й вільних людей, які потрапляли в залежність від нього. Незабаром біля хутора виросло нове поселення — Ревуцьке, до нього невдовзі влився й хутір Доброеличківка. 1795 року була утворена Ревуцька волость, до складу якої входили навколишні хутори й села, зокрема, Завадське, Крамарове, Акацатове та інші. Кріпаків у місцевих маєтках використовували переважно як дворову челядь. А для обробітку землі поміщики вдавалися до найманої робочої сили, т. зв. строкових, які йшли працювати на кілька місяців або на рік. Влітку багато польових робіт виконували поденники. Ще в дореформений період село стало своєрідною біржею, де збиралися селяни-заробітчани з центральних чорноземних губерній Росії й північних губерній України[2]. На 1848 рік, коли Ревуцьке стало містечком, кількість населення в ньому досягла 1314 чоловік[3]. У 1859 році тут було 158 дворів і 1344 жителі. Працювало 9 ремісницьких майстерень, 50 дрібних крамниць. З ремесел найбільш поширилися шевство, кушнірство, а також виробництво предметів побуту з лози. Раз на два тижні в містечку збирався великий базар.

Після реформи 1861 року колишні поміщицькі селяни одержали 654 десятини землі, або по дві десятини на ревізьку душу. У поміщика залишилося 3970 десятин. 120 десятинами володіла церква. Про тяжке життя більшості селян свідчить і недостатня забезпеченість їх сільськогосподарським реманентом і тяглом. На 65 господарств було 40 возів, 15 плугів, 17 рал, 35 борін та 25 коней. Досить сказати, що вже у 1883 році з 1142 селянських господарств Доброеличківської волості (з цього року офіційною назвою містечка стає Доброеличківка) 474 зовсім не мали землі, а 504 — тягла[4]. В середині 80-х років у Доброеличківці 45 селянських господарств мали від 2 до 4 десятин, 62 — від 4 до 11 десятин, 3 — до 60 десятин землі. У пореформений період у містечку налічувалося 2778 жителів і 425 дворів.

На кінець XIX ст. близько 100 дворів Доброеличківки вже не мали землі й тягла. Через примітивні засоби обробітку землі збирали не більше як по 35—40 пудів зерна з десятини. Розорені селяни йшли на заробітки в міста, на залізницю, в найми до поміщиків і куркулів. Умови праці й побуту наймитів були жахливі. Крім того, управителі та прикажчики в поміщицьких економіях за найменшу провину і непорозуміння накладали на них штрафи, не виплачували зароблених грошей. Протягом 1873—1880 рр. тільки в Ревуцького працювало 23 376 поденників-чоловіків і 25 536 жінок, заробітчан з інших губерній. За день виснажливої праці чоловіки одержували на косовиці сіна по 55 коп., хліба — 63, а жінки — по 25—35 коп. На поління поміщики й куркулі наймали в основному дітей і старих людей, виплачуючи їм по 7—15 коп. за день. Про інтенсивний розвиток торгівлі та ремісництва свідчить і те, що у 1885 році тут проживало 247 сімей міщан, ремісників і торговців.

Малоземелля, поміщицька та куркульська експлуатація, безправ'я спричиняли невдоволення трудящих. У 1904 році селяни підпалили поміщицький хліб, відбулися сутички з поліцією. Революційну агітацію серед жителів проводили члени Єлисаветградського комітету РСДРП. У червні 1904 року «летючий загін» комітету розповсюджував у селах волості прокламації. На мітингах, що збиралися в містечку потай від поліції, виступали промовці з Єлисаветграда. Вони закликали відбирати

---

[1] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 1, стор. 17.
[2] І. О. Гуржій. Зародження робітничого класу України, стор. 73.
[3] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 240.
[4] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 2, стор. 39, 236, 237, 245, 256.

й ділити поміщицькі землю та майно. Строкові та більшість дворових робітників економії Ревуцького в розпалі жнив 1904 року покинули роботу. Для придушення виступів 21 липня 1904 року в Добровеличківку прибула сотня 33-го Донського козачого полку[1].

Особливої сили набрали заворушення у 1905 році. У травні біля с. Акацатового на великому мітингу, куди прибули селяни з усієї волості, промовці закликали організовано боротися проти царизму, підтримувати робітників, які страйкують у містах. 21 червня 1905 року не вийшли на роботу всі наймити поміщика Ревуцького. 300 чоловік, розігнавши дворових робітників, зажадали від поміщика підвищити плату до 1,5—2 крб. за день. Дехто з страйкарів був озброєний рушницею або револьвером[2]. Наприкінці червня 1905 року старшина зібрав жителів Добровеличківки біля волості, щоб «зачитати царський указ». Коли всі зійшлися, козаки оточили натовп. Становий і жандарми почали викликати за списком найактивніших учасників революційних виступів, яких тут же брали під варту. Так заарештували студента М. Беконіна, який на гектографі друкував листівки. Селян Д. Шевчука, С. Бондаренка, К. Карачунську, В. Скирду та інших відправили до Єлисаветграда, а потім багатьох із них без суду заслали до Усть-Сисольська Вологодської губернії[3]. Восени 1905 і взимку 1906 року в містечку стояла козача сотня. Але революційний рух не припинявся. Так, у липні наступного року, підтримуючи страйкарів сусідньої економії, наймити Ревуцького організовано залишили роботу і вимагали збільшення заробітку, поліпшення харчування[4].

Столипінська аграрна реформа призвела до дальшого розорення бідноти й зміцнення куркулів. Якщо в 1907 році 49 господарств мали 1—5 десятин землі, 31 — до 10, більше як 10 десятин — тільки один двір[5], то вже в 1910 році 17 власників володіли 100 — 500 десятинами, а 43 стали безземельними. Тяжкі злидні лягали на плечі трудового народу. В 1912 році, наприклад, на добровеличківському ринку пара робочих волів коштувала 230, а кінь чи корова — не менше як 70 крб. Придбати їх батракові було майже неможливо, бо за місяць він міг заробити тільки 6 крб., а жінка — не більше як 4.

До 1880 року на всю Добровеличківську волость був єдиний медичний пункт, того року його перетворили на земську лікарню (20 ліжок)[6], де працювали лікар, акушерка, два фельдшери. Добровеличківці й досі з особливою повагою згадують фельдшера С. Г. Мартинюка, який протягом майже 60 років (1893—1952) віддавав усі сили охороні здоров'я односельців. У червні 1880 року в містечку відбувся земський повітовий медичний з'їзд. Завідуючий місцевою лікарнею у своєму виступі скаржився на несприятливі умови роботи: не вистачало найнеобхідніших медикаментів, багато хворих з числа бідняків були неспроможні платити за ліки. Пропозиції лікаря властям збільшити асигнування для надання таким хворим безплатної медичної допомоги залишилися без відповіді[7]. У 80-х роках XIX ст. земство купило в поміщика Ревуцького будинок, у ньому обладнали дві класні кімнати для початкової школи. 1887 року побудовано двокласну міністерську школу, в якій навчалося 100 хлопців і 15 дівчат[8]. Школа мала добрий сад, при ній діяли курси садівництва. З великими труднощами 1912 року вдалося відкрити однокласну жіночу вчительську семінарію в приміщенні колишнього складу. Через два роки в чотирьох класах з чотирма відділеннями навчалося 145 семінаристок. «Порядки» в семінарії засуджувала

---

[1] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, стор. 258.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 108, спр. 6820, арк. 37.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 635, арк. 2.
[4] Красные вехи, стор. 170.
[5] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1907 год, стор. 71.
[6] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 57, 58.
[7] Газ. «Елисаветградский вестник», 20 червня 1880 р.
[8] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 1, стор. 18, 43.

навіть буржуазна газета «Голос юга». В одній статті зазначалося, що начальниця цього закладу мало дбає про організацію навчального процесу, а всю «діяльність» спрямовує на «вдосконалення жорстокого режиму». Курсисток за найменші провини виганяли з семінарії. Майбутнім учителькам докоряли «низьким» походженням[1].

Під час першої світової війни майже всіх працездатних чоловіків було мобілізовано на фронт. У селян реквізовували фураж і продукти харчування. Зросли ціни на предмети першої потреби. Через несвоєчасний і неякісний обробіток землі в багатьох господарствах, особливо вдів і сімей фронтовиків, збирали низькі врожаї— до 40 пудів озимої пшениці та 50 пудів жита. Фронтовики в листах писали: «В японську війну нас обдурили, але зараз не вийде. Скоро прийдемо панів бити та землю ділити». Інваліди й ті, що поверталися з фронту, розповідали населенню про незадоволення солдатів та робітників політикою самодержавства. Під впливом цих розповідей трудящі саботували розпорядження місцевої влади, відкрито висловлювали обурення війною. Влітку 1916 року для попередження будь-яких виступів тут розмістили військовий підрозділ[2].

У березні 1917 року, як тільки стало відомо про Лютневу буржуазно-демократичну революцію, волосний старшина скликав представників населених пунктів і зачитав повідомлення про повалення самодержавства й утворення Тимчасового уряду. Сход обрав волосний т. зв. громадський комітет, до якого ввійшли поміщик Ревуцький, власник лісоскладу Межибовський і кілька куркулів. У новостворених установах залишилися працювати старі чиновники. Колишній земський начальник поміщик Карачан став суддею. Представники партій меншовиків та есерів, посилаючись на скликання Установчих зборів, протидіяли розв'язанню земельного питання, виступали проти створення земельного комітету. Особливо посилилось незадоволення жителів після селянського з'їзду Херсонської губернії, що відбувся 3—4 квітня 1917 року й висловився за націоналізацію приватновласницької землі. Коли в травні 1917 року під час виборів до волосного земства есери вмовляли селян голосувати за представників своєї партії, трудящі не підтримали їх. На зборах, де обирали волосний земельний комітет, селяни виступили проти представників буржуазії та поміщиків, заявивши, що ті ніколи не дадуть землі й свободи біднякам. Під впливом агітаційно-пропагандистської роботи більшовиків і фронтовиків селяни рішуче вимагали поділу землі багатіїв[3].

Дізнавшись про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, жителі Добровеличківки й навколишніх сіл зібралися на багатолюдний мітиг. З промовами виступали солдати-фронтовики. Вони закликали односельців втілювати в життя ленінський Декрет про землю.

Контрреволюційні сили чинили шалений опір встановленню Радянської влади. Тільки на початку лютого 1918 року в Добровеличківці обрано волосний революційний комітет (голова — М. Титаревич), який узяв владу в свої руки. Першим найважливішим заходом ревкому був розподіл поміщицьких земель серед бідняків. Але цю роботу не вдалося завершити: у березні 1918 року Добровеличківку окупували австро-німецькі війська. Разом з ними повернулися й багатії, які відбирали у селян землю та майно. Загарбники наклали на населення велику контрибуцію. Почалися масові арешти й розстріли.

Для боротьби проти окупантів підпільний ревком створив партизанський загін, у який записалося понад 40 чоловік: М. Мунтян, Ф. Блощенко, О. Войцеховська, А. Тодосенко та інші, а також повстанці сусіднього села Липняжки. Понад 100 чоловік під командуванням матроса М. Рябоконя в червні 1918 року зав'язали перший бій з окупантами, який закінчився перемогою партизанів. Але з прибуттям ворожого підкріплення загін відступив на північ до лісів. Там він об'єднався з Тишківським

---

[1] Газ. «Голос юга», 4 травня 1914 р.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 636, арк. 3, 4, 5—7.
[3] Газ. «Голос юга», 7 вересня 1917 р.

повстанським загоном[1]. Інтервентам вдалося заарештувати 18 партизанів, серед них добровеличківців: П. Поляруша, Л. Стрельченка, Ю. Донця, О. Шепелевського та інших. Усіх їх прилюдно стратили. Над братською могилою бійців за владу Рад у парку Добровеличківської середньої школи встановлено пам'ятник.

У листопаді 1918 року австро-німецьких окупантів було вигнано. Та приступити до мирної праці трудящим не вдалося. З грудня 1918 року в селі «господарювали» петлюрівці. На сходках і мітингах жителі виступали проти Директорії. В березні 1919 року під натиском радянських військ і місцевих партизан петлюрівці втекли з Добровеличківки. 13 квітня відбулися вибори волревкому[2]. До його складу увійшли представники більшовицької партії, які тоді ж створили перший у волості партосередок[3]. На території волості ще тривалий час ширяли різні буржуазно-націоналістичні банди, що грабували населення, переслідували активістів. Волревком і партосередок організовували жителів на подолання опору куркульства й контрреволюційних банд, заготівлю харчів і фуражу для Червоної Армії.

У серпні село захопили денікінці. 1 лютого 1920 року Червона Армія вигнала їх звідси. До волосного революційного комітету обрано М. Росовського, П. Подоляна і В. Кравченка. Створено волосну міліцію з 15 чоловік[4]. Значну допомогу в ліквідації банд подав добровеличківцям 48-й територіальний кавалерійський полк особливого призначення, сформований у Первомайську (тепер Миколаївської області). 30 березня 1920 року відбулися вибори Добровеличківського волосного виконавчого комітету[5]. У червні 1920 року виникли комітет незаможних селян, комітет взаємодопомоги тощо. Засновано профспілкову організацію.

Спираючись на сільську бідноту, партійний осередок і волвиконком багато зробили для втілення в життя декретів Радянської влади. Активну участь у здійсненні усіх революційних перетворень брали члени комнезаму. Рада та КНС наділяли землею безземельних і малоземельних селян згідно з законом від 5 лютого 1920 року — по 1,5 десятини на їдця, враховуючи й тих, хто служив у Червоній Армії; в першу чергу одержували сім'ї загиблих у боротьбі за владу Рад. КНС узяв на облік реманент, тягло, майстерні, млини й зерно всіх господарств села.

Одним з найневідкладніших завдань того часу було подання допомоги робітничому класові та Червоній Армії хлібом. Так, у травні 1920 року волвиконком організував дострокове виконання продрозкладки. За п'ятиденний строк хліб було вивезено на зсипний пункт. Контрреволюційні недобитки всіляко протидіяли соціалістичним перетворенням. Так, 13 травня 1920 року бандити увірвалися до приміщення волвиконкому, знищили папери, забрали печатку і 88 699 крб. громадських грошей[5]. Куркульські елементи нерідко відкрито саботували розпорядження органів влади, тероризували населення, особливо комуністів і радянських активістів, порушували нормальну роботу установ. Взимку 1920 року вони вбили голову КНС С. К. Донця, а його тіло вкинули в ставок під лід.

Активну участь у боротьбі за зміцнення Радянської влади брали комсомольці й молодь, які створили в 1920 році свою організацію. Першими комсомольцями були Ф. Колісниченко, М. Громов, М. Філонов, А. Бабенко та інші. Молодь боролася з бандитизмом, дбала за те, щоб забезпечити сім'ї червоноармійців паливом і хлібом, виконати продрозкладку.

В умовах післявоєнної розрухи волвиконком і комітет незаможних селян докладали багато зусиль для налагодження роботи кооперації й постачання трудящих предметами широкого вжитку. В умовах непу пожвавилося господарське життя, відновлювалися довоєнні посівні площі. 20 травня 1923 року сход жителів Добровеличківки ухвалив взяти шефство над 3-м батальйоном 43-го полку Сиваської дивізії,

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 636, арк. 7.
[2] Там же, ф. Р-347, оп. 2, спр. 23, арк. 35.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 24, оп. 1, спр. 123, арк. 1.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-347, оп. 3, спр. 17, арк. 1—3.
[5] Там же, ф. Р-347, оп. 2, спр. 17, арк. 11—13, 23.

Члени артілі «Червоний хлібороб». Доброеличківка, 1927 р.

відправити червоноармійцям 100 пудів зерна. У серпні того ж року на ремонт червоних казарм було зібрано 200 пудів зерна, у вересні на будівництво повітряного флоту — 91 пуд зерна[1].

Партійний осередок та КНС всіляко заохочували сільську бідноту до спільного обробітку землі. Першим колективним господарством у Добровеличківці стала створена в 1922 році сільськогосподарська артіль «Поступ». У наступному році організовано артіль «Слава». Перша скооперувала 15 селянських господарств і 107 га землі, друга — 14 дворів і 101 га землі. У 1925 році виникли товариства спільного обробітку землі «Червоний хлібороб» і «Перший крок», які об'єднали по 24—33 господарства і по 173—178 га землі. Тоді ж було засновано машинно-тракторне товариство «Червоний сівач».

Вже на 1926 рік у Добровеличківці працювало дві лікарні, дві амбулаторії, три аптеки. Юнаки й дівчата виступали ініціаторами організації шкіл лікнепу, хат-читалень, перших суботників, проводили антирелігійну пропаганду. Для створення бібліотек книги збирали в населення. 5 квітня 1923 року загальні збори жителів вирішили взяти на себе утримання трудової школи[2]. У 1922 році трудящі Добровеличківки телеграфували В. І. Леніну: «Шановний вождь світового пролетаріату Володимир Ілліч! Сьогодні, 10 жовтня, коли Ви після тривалої хвороби приступили до нової великої нормальної роботи, ми, робітники і селяни Добровеличківської волості, відкриваємо спільний робітничо-селянський клуб Вашого імені...»[3]. Для підготовки вчительських кадрів у 1925 році в колишній жіночій учительській семінарії відкрито педагогічний технікум. У 1929 році технікум переведено до м. Первомайська, а на його базі засновано дитячий будинок, де виховувалось понад 400 дітей-сиріт. На цей час у селі діяло три семирічні школи на 800 дітей, працювало більше як 30 вчителів і вихователів. У 1929 році з ініціативи громадськості організовано кустарно-промислову школу[4].

Партійна та комсомольська організації широко пропагували серед населення переваги колективних форм господарювання. До роз'яснювальної роботи залучали вчителів, агрономів. На 1927 рік у селищі вже налічувалося 10 колективних господарств[5]. 1929 року в колгоспи почали масово вступати й середняцькі родини. Рада, комуністи й КНС створили в усіх десятьох артілях батрацько-бідняцькі групи для проведення суцільної колективізації та ліквідації куркульства як класу.

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1304, оп. 1, спр. 7, арк. 25, 143.
[2] Там же, арк. 3.
[3] ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 6, спр. 229, арк. 62.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1304, оп. 1, спр. 116, арк. 19—21.
[5] Там же, спр. 46, арк. 12, 18.

18 лютого 1930 року дрібні колективні господарства об'єдналися у два — «Перше травня» та ім. Н. К. Крупської. Головою першого колгоспу обрано сільського активіста І. Н. Горбатюка. 1927 року він був делегатом VI Всеукраїнського з'їзду КНС з ухвальним голосом[1]. Керуючи до 1941 року одним з добровеличківських колгоспів, він докладав багато зусиль до справи розвитку сільськогосподарського виробництва. І. Н. Горбатюк і нині бере активну участь у громадському житті селища.

Колективізація викликала ненависть класових ворогів, вони підпалювали хати колгоспників-активістів, громадський хліб і стайні. В ніч на 17 січня 1930 року куркулі вчинили замах на секретаря комсомольської організації. Збуваючи і знищуючи власних коней, куркулі та їхні підголоски агітували за це й середняків. Якщо на березень 1931 року в Добровеличківці налічувалося 646 коней, то на лютий наступного року їх залишилося всього 534. На своїх загальних зборах колгоспники сіл району вимагали суворої кари злочинцям. У Добровеличківці було розкуркулено понад 20 місцевих глитаїв, виборчих прав позбавлено торговців і кустарів-визискувачів.

Райком партії та райвиконком (3 березня 1923 року Добровеличківка стала центром району Первомайського округу Одеської губернії) постійно дбали про зміцнення економіки молодих колективних господарств і підготовку кадрів сільського господарства. Так, рішенням райвиконкому від 20 травня 1930 року артілям передано конфісковані у куркулів млин та олійню. Багатьох молодих колгоспників послано на технічні курси. Організовувалися екскурсії в кращі господарства. Школою господарювання для добровеличківських селян стала артіль «Перше травня». На її ланах у 1930—1931 рр. створено дослідно-показове поле[2], де працювали досвідчені кадри: агроном, бригадири рільничих бригад. Високий рівень землеробства забезпечував одержання добрих урожаїв і своєчасне виконання планів хлібоздачі. Було налагоджено чіткий облік праці, господарство відзначалося міцною трудовою дисципліною. Тісні дружні стосунки зв'язували трудящих міста й села. На початку 1930 року в Добровеличківку прибули робітники-двадцятип'ятитисячники з Одеси, Харкова, Єлисаветграда — С. К. Лихачов, А. П. Черкашин та інші. Окремі з них очолили колгоспи, працювали у райколгоспспілці. Шефи допомагали ремонтувати сільськогосподарські машини та інвентар, організовували кооперування ремісників-кустарів. За їхньою участю створено промислові артілі «Червоний килим» і «Червоний лозовик».

Весною 1931 року в селі організовано МТС, яка швидко поповнювалася сільськогосподарською технікою, в 1933 році вона мала вже 52 трактори, 12 автомашин, 12 молотарок[3]. Створений при МТС політвідділ проводив широку виховну роботу серед хліборобів, виступив ініціатором створення курсів для підготовки колгоспних кадрів.

На 10 березня 1931 року в колгоспи влилося 87 проц. селянських дворів[4]. А до 1932 року колективізацію в Добровеличківці було повністю завершено. Поступово колективні господарства зміцнювались організаційно й економічно. Велика увага приділялась підвищенню культури землеробства, зростала врожайність полів. Якщо на 1925 рік середня врожайність зернових у добровеличківських господарствах становила тільки 8 цнт з гектара, то за роки першої і другої п'ятирічок хлібороби збирали в середньому по 20—22 цнт, а озимої пшениці — до 30 цнт з гектара. Артілі стали багатогалузевими господарствами. Збудовано ферми для великої рогатої худоби, свиней, овець і птиці.

Партійна організація виховала загін кваліфікованих кадрів — механізаторів, бригадирів, ланкових, майстрів високих урожаїв. Багато жінок освоїли спеціальність механізатора. Трактористка Добровеличківської МТС комсомолка І. Враченко

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 697, арк. 344.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1304, оп. 1, спр. 171, арк. 16; спр. 182, арк. 11.
[3] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 3, спр. 644, арк. 7.
[4] Одеська область. Довідник. Одеса, 1932, стор. 11.

була делегатом обласного з'їзду стахановців-трактористів і комбайнерів, який відбувся в жовтні 1935 року в Одесі. Першість у соціалістичному змаганні серед тракторних бригад району кілька років утримувала бригада, яку очолював І. І. Силенко. У 1938 році вона добилася середнього виробітку на трактор ЧТЗ 3605 га умовної оранки і зекономила 22 207 кг пального. І. І. Силенка нагороджено орденом Леніна. 1939 року Виставком ВСГВ преміював його легковою автомашиною. Одного з кращих механізаторів А. Г. Тарасенка удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора. В 1939 році відзначено орденом Леніна тракториста цієї ж МТС С. М. Рижика. До Почесної книги ВСГВ занесено прізвища близько 20 кращих механізаторів, зокрема П. І. Воротнюка, О. Г. Гончарова, І. І. Горбатюка та інших.

Перед Великою Вітчизняною війною в селі побудовано ряд нових та розширено старі підприємства: райпромкомбінат, харчокомбінат, маслозавод, вальцьовий млин, олійню, цегельний завод і хлібопекарню. Промислові артілі об'єднували майстрів не тільки Добровеличківки, а й навколишніх сіл. Про високий художній рівень килимарниць артілі «Червоний килим» свідчить їхня участь у першій виставці українського народного мистецтва 1936 року в Києві. Тут експонувався перший український радянський тематичний килим: «К. Є. Ворошилов приймає парад Червоного козацтва», витканий за картоном Д. Шавикіна групою килимарниць, у числі яких була і жителька з Добровеличківки О. Домброван[1].

Заможнішим стало життя трудящих. Колгоспники усіх чотирьох артілей одержували по 4—6 кг зерна на трудодень. Господарства виділяли значні кошти на оздоровлення своїх трудівників у санаторіях і будинках відпочинку. Багато уваги приділялося охороні здоров'я. Населення обслуговували лікарня з поліклінічним відділенням, дві аптеки й санепідстанція, де працювали 9 лікарів і 30 чоловік середнього медперсоналу. Всі діти шкільного віку були охоплені навчанням. Ще на початку 30-х років почала діяти середня школа. На сценах будинку культури, клубу й червоних кутків часто виступали сільські аматори з виставами й концертами. Тут же організовувались цікаві лекції, тематичні вечори тощо.

Економічний і культурний розвиток села перервав напад фашистів на нашу країну. Понад 400 добровеличківців пішли захищати Батьківщину. Ті, що залишилися, будували укріплення, евакуювали в східні райони країни техніку та худобу. Було створено винищувальний загін для боротьби з ворожими диверсантами 1 серпня 1941 року гітлерівці захопили Добровеличківку. Окупанти чинили звірячі розправи над мирним населенням. 140 патріотів розстріляли. Від рук катів загинули С. Терлецький, Г. Крикливий, В. Портков, сім'ї М. Кошового та І. Громова, яких звинуватили у зв'язку з партизанами. До Німеччини було насильно вивезено 74 добровеличківських юнаків і дівчат[2]. У колишньому дитбудинку окупанти влаштували пересильний табір, де перебували тисячі військовополонених. Колгоспниця Н. Бондаренко і ще кілька жінок допомогли втекти звідти понад 200 в'язням. Незважаючи на погрози, населення давало притулок радянським пораненим бійцям і втікачам з фашистського полону; саботувало заходи загарбників — будівництво і ремонт шляхів, вивезення хліба.

17 березня 1944 року частини 14-ї гвардійської стрілецької і 9-ї гвардійської повітряно-десантної дивізій 5-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту очистили Добровеличківку від гітлерівських загарбників[3]. Серед визволителів був і місцевий житель, гвардії капітан І. Т. Лозицький. У боях за село загинули смертю хоробрих 34 радянські воїни. Їх поховано в парку поряд з полеглими за владу Рад у громадянську війну.

Гітлерівці завдали великої шкоди громадському господарству: худобу вивезли до Німеччини, МТС — пограбували, а майстерні зруйнували. Фашисти знищили

---

[1] Б. С. Бутник-Сіверський. Українське радянське народне мистецтво, стор. 192.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 447, оп. 1, спр. 37, арк. 1.
[3] Архів МО СРСР, ф. 328, оп. 4852, спр. 172, арк. 85.

будинок культури, клуби, бібліотеки, школи. Комуністи й сільська Рада насамперед приступили до організації весняної сівби. Відразу ж після визволення відновили роботу колгоспи. Колгоспники здавали на посів зерно з власних мізерних запасів. У плуги й сівалки запрягали корів. Збирали врожай вручну. Долаючи численні труднощі, хлібороби повністю виконали план хлібоздачі й натуроплати за роботи МТС 1944 року.

Трудящі Доброчеличківки здали у фонд Червоної Армії сотні центнерів хліба та інших продуктів. Того ж 1944 року вони подали допомогу й шахтарям Донбасу: відправили 42 цнт пшениці, 150 цнт кукурудзи, 280 цнт картоплі, 560 кг меду, 8 тис. штук яєць, багато овочів і фруктів. Зібрали 48 тис. крб. на будівництво літаків «Допризовник Кіровоградщини», а також внесли значну суму на будівництво танкової колони.

До річниці визволення Добровеличківки було відбудовано маслозавод, млин, олійню й пекарню. Велися роботи по відродженню електростанції та цегельного заводу. Механізатори Добровеличківської МТС швидко відремонтували машини. Незабаром сюди почала надходити техніка з братніх республік, зокрема перші трактори з РРФСР. У розвитку тваринництва добровеличківцям надали допомогу трудящі Закавказзя: господарства одержали з Дагестанської АРСР 320 голів вівцематок тонкорунної породи. Весною 1945 року було засіяно 41 126 гектарів[1].

Зразки сумлінної праці показували комуністи й комсомольці, депутати сільської Ради. Комсомольська організація постійно подавала практичну допомогу правлінням колгоспів у боротьбі за високі врожаї, юнаки й дівчата йшли на ферми. Молодь провела кілька суботників для впорядкування села, під час яких ремонтувала школи, посадила тисячі дерев. З ініціативи комсомольців 693 юні ленінці збирали врожай у колгоспі, виробили 20 647 трудоднів. У 1944 році 100 комсомольців поїхали на шахти Донбасу та Кривого Рога. За активну участь у відбудові народного господарства Добровеличківській районній комсомольській організації 4 січня 1947 року було вручено Червоний прапор ЦК ВЛКСМ.

На кінець 1949 року колгоспи повністю освоїли довоєнні посівні площі та за основними виробничими показниками досягли довоєнного рівня. У 1945—1947 рр. стали до ладу промкомбінат, побуткомбінат, харчокомбінат, електростанція, відкрилося 10 магазинів. Почали працювати районна лікарня, амбулаторія, санепідстанція. Були відбудовані середня та восьмирічна школи, бібліотека, друкарня.

У 1950 році добровеличківські колгоспи об'єдналися в один — ім. Сталіна (з 1961 року — ім. XXII з'їзду КПРС). За господарством закріпили 5133 га земельних угідь. Найвідповідальніші ділянки виробництва очолили комуністи. З 22 членів КПРС, що працювали в об'єднаному колгоспі, було 17 спеціалістів сільського господарства з вищою і середньою освітою. Зросла продуктивність сільськогосподарського виробництва. З 1965 року колгосп спеціалізується на виробництві свинини. Врожайність зернових культур на кінець семирічки досягла 26 цнт з гектара. Майже на 80 проц. збільшилась енергозабезпеченість господарства, яке в 1965 році підключено до державної мережі електропостачання. Серед колгоспників розгорнувся рух за комуністичну працю. Понад ста колгоспникам присвоєно звання ударника комуністичної праці. У 1966 році орденами й медалями нагороджено більше 20 передовиків. Ланковій О. В. Римській присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Протягом 10 років її ланка одержувала високі врожаї цукрових буряків. У 1965 році вона зібрала по 456 цнт буряків на кожному з 75 га. Ордена Леніна удостоєні бригадири тракторних бригад комуністи В. К. Плохотинов і О. А. Ткаченко, завідуючий молочнотоварною фермою комуніст С. С. Приступа, головний зоотехнік С. В. Рибак, доярка З. О. Каплун, ордена Трудового Червоного Прапора — головного агронома І. А. Гоєнка, який з перших днів колективізації трудиться в рідному колгоспі, завідуючу свинофермою комуністку Г. Ф. Бугленко.

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 447, оп. 1, спр. 1, арк. 1—4.

В дні всенародної підготовки до 100-річчя від дня народження В. І. Леніна трудівники колгоспу, колективи «Міжколгоспбуду», маслозаводу, автопарку, райхарчокомбінату та інших підприємств взяли підвищені трудові зобов'язання. Понад 50 комуністів очолили перед'ювілейне змагання. В 1969 — на початку 1970 рр. було продано державі понад план 766 цнт м'яса, 1150 цнт молока. 450 механізаторів, тваринників, рільників, спеціалістів сільського господарства, вчителів, лікарів, працівників культури, торгівлі й служби побуту селища відзначено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

У 1970 році колгосп ім. XXII з'їзду КПРС досяг валового збору зерна, запланованого на 1971 рік. Середній урожай зернових становив 28,3 цнт, а озимої пшениці — 30 цнт з гектара, цукрових буряків — по 320 цнт. Повністю освоєні сівозміни, впроваджуються нові високоврожайні сорти пшениці вітчизняної селекції. Агрохімічна лабораторія досліджує грунти, визначає склад добрив і норми внесення їх на різних полях. У хліборобстві 95 проц. робіт механізовано. Без затрат ручної праці вирощують механізатори кукурудзу і соняшник. Тваринники достроково завершили плани виробництва м'яса і молока. У виконанні таких трудомістких процесів, як прибирання гною, підготовка і роздавання кормів, водопостачання, доїння корів, на зміну людям прийшли машини. Якщо в 1960 році грошові прибутки господарства обчислювалися 658,4 тис.крб., то в 1970 році вони зросли до 1,5 млн. крб. Неподільний фонд становить близько 2500 тис. крб., оплата людино-дня — 4 карбованці.

В машинному парку господарства 43 трактори, 20 комбайнів, 23 автомашини тощо. Протягом 1965—1970 рр. побудовано більше як 20 тваринницьких приміщень, 4 зерносклади, склад мінеральних добрив на тисячу тонн. У всіх трьох тракторних бригадах зведено добротні будинки механізаторів, майстерні, гаражі, при фермах — будинки тваринників.

У дев'ятій п'ятирічці колгосп ім. XXII з'їзду КПРС намітив довести середньорічний врожай зернових до 40 цнт з гектара, виробити понад 50 тис. цнт м'яса, на 1975 рік одержати по 3300 кг молока від кожної корови. Про успішне виконання рішень XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу та завдань п'ятирічки свідчать підсумки господарювання за 1971 рік. Колгоспники зібрали по 38,7 цнт зернових з гектара, в т. ч. 43 цнт озимої пшениці, по 397 цнт цукрових буряків. Надоєно на кожну корову по 3179 кг молока. Змагаючись за гідну зустріч 50-річчя СРСР, трудівники ланів у складних кліматичних умовах 1972 року зібрали по 31,2 цнт озимої пшениці на площі 1120 гектарів.

Значне місце в економіці Добровеличківки посідають промислові підприємства. Велику допомогу подає колгоспам районне об'єднання «Сільгосптехніки». Колектив цього підприємства майже щороку завойовує першість в області у виконанні виробничої програми. Значно розширилась і зміцніла міжколгоспна будівельна організація, створена в 1957 році. Цегельний завод «Міжколгоспбуду» виробляє за рік близько 3 млн. штук цегли, кілька видів залізобетонних виробів. Добровеличківське автотранспортне підприємство, крім вантажних автомобілів, має десятки автобусів і легкових таксомоторів, забезпечує постійне автобусне сполучення з обласним центром і всіма селами району. Протягом восьмої п'ятирічки у Добровеличківському райхарчокомбінаті став до ладу цех виробництва фруктових соків, плодоовочевих консервів. Лише за літній сезон 1971 року випущено 122 тис. умовних банок цих продуктів, на

Добровеличківські килимарниці. 1971 р.

кінець дев'ятої п'ятирічки заплановано 900 тис. Успішно справляються з виконанням виробничих завдань маслозавод, харчокомбінат, ремонтно-будівельна організація, райпобуткомбінат, майстерня виготовлення килимів. Усі колективи підприємств та організацій розгорнули дійове змагання на честь 50-річчя утворення Радянського Союзу. Високих показників у першому півріччі ювілейного року домоглися колективи робітників Доброволичківської міжколгоспної будівельної організації, райшляхвідділу, райхарчокомбінату тощо.

За роки Радянської влади Добровеличківка стала впорядкованим селищем. У 1957 році її віднесено до категорії селищ міського типу. Після війни тут виросло багато добротних будинків. Значно зріс комунальний житловий фонд. Протягом 1959—1970 рр. тут споруджено триповерховий готель, широкоекранний кінотеатр на 600 місць, дитячий садок, триповерховий корпус школи-інтернату, їдальню, кафе, двоповерховий універмаг, кілька продуктових магазинів, харчокомбінат, хлібозавод, автобусну станцію. Тільки колгосп ім. XXII з'їзду КПРС спорудив середню школу, 3 бригадні клуби, 5 червоних кутків, 4 приміщення дитячих ясел і садків на 300 місць, гуртожиток, їдальню, багато житлових будинків. Прокладено 15 км бруківки та близько 10 км асфальтованих тротуарів. Усі вулиці озеленені, 14 га займають парки і сквери. Є кілька ставків.

Удосконалюється і розширюється служба побуту. Райпобуткомбінат надає населенню близько 80 видів послуг. З 1969 року працюють два цехи пошиття одягу, взуттєва й годинникова майстерні, перукарня тощо. На території селища — понад 50 підприємств торгівлі та громадського харчування. Є телеграф, автоматична телефонна станція.

З кожним роком підвищується матеріальний рівень життя трудящих. Тільки за період з 1964 року особисті вклади в ощадкасах зросли на 4517 тис. крб. і в 1971 році становили близько 10 млн. крб. Колгоспники проводять свої відпустки в санаторіях і будинках відпочинку. Організовуються масові екскурсії й туристські подорожі по визначних місцях Радянського Союзу, виїзди в театри, культпоходи на концерти, в кіно тощо.

Новозбудовану триповерхову лікарню на 200 ліжок обладнано найновішим устаткуванням. Є поліклініка, станція невідкладної допомоги, санепідстанція, лабораторії. На варті охорони здоров'я добровеличківців — 38 лікарів, понад 130 спеціалістів із середньою медичною освітою. Для любителів фізкультури й спорту споруджено стадіон. Серед молодих виробничників понад 20 розрядників різних видів спорту.

У середній і восьмирічній школах та школі-інтернаті селища здобувають освіту понад 1500 дітей. У цих навчальних закладах, а також у середній школі робітничої молоді та районній заочній працюють 144 вчителі й вихователі. Є музична школа. За заслуги в розвитку народної освіти директорові Добровеличківської середньої школи-інтернату В. Я. Нозі присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР. Уродженцями селища є композитор і музикознавець Є. О. Юцевич — автор опери за власним лібретто «Кирило Кожум'яка», двох симфоній, багатьох сюїт, хорів, п'єс; художниця театру Л. Л. Гусаренко, доктор біологічних наук, професор І. І. Погрібняк.

Із закладів культури в Добровеличківці є будинок культури, два клуби, 10 червоних кутків, 6 бібліотек, будинок піонерів і кінотеатр. При будинку культури створено хоровий, драматичний, хореографічний і літературний гуртки, відкрито музичну школу. Аматори часто виступають з концертами й виставами. Кращі з них у складі агіткультбригади обслуговують трудівників району безпосередньо на ланах і фермах. Культпрацівники Добровеличківського району в 1968 році вийшли переможцями в соціалістичному змаганні й завоювали перехідний Червоний прапор обласного управління культури та облпрофради.

Напередодні 100-річчя з дня народження В. І. Леніна стали традиційними добровеличківські п'ятниці, або вечори дружби серпа і молота, коли на сцені будинку культури звітують сільські клуби, будинки культури, відбуваються зустрічі

підприємств-шефів з підшефними колгоспами. На честь XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу в районному будинку культури організовано огляди-конкурси на кращу сільську агіткультбригаду, хоровий і танцювальний колективи, а також конкурс-виставку робіт народних умільців: вишивальниць, різьбярів по дереву та рогу, художників тощо. Кращі з них експонуються на обласній виставці.

Загальний фонд шести добровеличківських бібліотек — близько 100 тис. книг. Багато трудівників селища мають власні бібліотеки.

Під час тижня радянської науки на Кіровоградщині у жовтні 1971 року перед добровеличківцями з лекціями виступили вчені столиці республіки. За їхньою участю відбулося ряд теоретичних і науково-практичних конференцій і семінарів з питань економіки і культури. Плідну роботу здійснює районна організація товариства «Знання». З ініціативи її лекторів у 1967 році створено народні університети культури та правових знань. Листоноші щодня розносять трудящим понад 8 тис. примірників газет і журналів. Виходить районна газета «Сільське життя».

В селищі — 25 первинних партійних організацій, на обліку яких понад 550 комуністів. Тільки в парторганізації колгоспу понад 70 членів КПРС, об'єднаних у чотирьох первинних організаціях і шести партійних групах, це в основному передовики сільськогосподарського виробництва. 26 із них — механізатори, 17 — тваринники, 15 — працюють у рільничих бригадах — тобто безпосередньо в сфері матеріального виробництва. На виконання постанови ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» партійні організації Добровеличківки в своїй організаторській роботі головну увагу зосереджують на послідовному здійсненні соціально-економічних та ідеологічних завдань, поставлених XXIV з'їздом Комуністичної партії Радянського Союзу, підвищенні трудової і політичної активності мас, вихованні їх у дусі дружби народів, радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму. В селищі проводяться вечори дружби народів СРСР, читаються лекції з питань ленінської національної політики. Підготовка до свята широко висвітлюється в районній пресі.

У 20 комсомольських організаціях — 500 членів ВЛКСМ. Комсомольці Добровеличківки вносять помітний вклад у трудове виховання сільської молоді, за що в 1963 році першими в республіці одержали перехідний приз «Золотий колос», установлений редакцією газети «Молодь України» та Міністерством сільського господарства УРСР. У колгоспі трудяться понад 50 комсомольців, у т. ч. 15 механізаторів і 10 тваринників.

93 передові виробничники, вчителі, лікарі та спеціалісти сільського господарства, серед яких багато комуністів і комсомольців, обрані до складу селищної Ради депутатів трудящих. До роботи постійних комісій Ради залучено близько 120 активістів. У селах Мар'ївці та Варваро-Олександрівці створено на громадських засадах сількоми, на багатьох виробничих ділянках — депутатські пости. За підсумками соціалістичного змагання в першому році дев'ятої п'ятирічки Добровеличківська селищна Рада завоювала перше місце на Кіровоградщині. Раді вручено перехідний Червоний прапор і грамоту облвиконкому та обкому профспілки працівників державних установ.

Щасливо й заможно живуть добровеличківці. Вони свято шанують пам'ять тих, хто віддав життя за прекрасне сьогодення, ще краще завтра. У селищі споруджено обеліск слави 146 землякам, що полягли на фронтах Великої Вітчизняної війни. У 1970 році на центральній площі селища за проектом народного художника УРСР О. О. Ковальова встановлено пам'ятник засновникові Комуністичної партії і Радянської держави В. І. Леніну, безсмертні ідеї якого невтомно втілюють у життя добровеличківці.

А. І. ВОВНЕНКО, О. П. ОЛІЙНИК

ПОМІЧНА́

Помічна — місто районного підпорядкування, розташоване за 70 км на південний захід від обласного центру. Великий залізничний вузол. Населення — 13 200 чоловік.

Заснування міста пов'язане з інтенсивним будівництвом залізничних шляхів у пореформений період. У 1868 році стала до ладу лінія Ольвіополь—Єлисаветград, а в 1877 поблизу села Помічної утворено роз'їзд з такою ж назвою, біля якого виросло 9 хат залізничників. 1879 року цей роз'їзд перетворили на проміжну станцію[1]. Відправляли звідси в основному сільськогосподарську продукцію, а завозили для продажу лісоматеріали, залізо, камінь, сіль, дьоготь, свічки тощо. На початку XX ст. пропускна спроможність станції становила всього 800 тис. пудів на рік. Крім постійних робітників, тут працювали жителі навколишніх сіл, зокрема Помічної, Олексіївки й Піщаного Броду. Їхній робочий день тривав 12 годин, а заробітки були мізерними. Досить сказати, що за розвантаження вагона вугілля в зимових умовах виплачували 80 копійок.

Незадоволення залізничників тяжким економічним і політичним становищем переросло 1905 року у відкриті виступи проти капіталістів і самодержавства. Цьому сприяла революційна агітація членів Єлисаветградського комітету РСДРП.

У 1911—1912 рр. у зв'язку з будівництвом залізниці Одеса—Бобринська на станції споруджено вокзал, паровозне депо, кілька кам'яних житлових будинків, приміщення для відпочинку поїзних бригад[2]. Продовольчі і промислові товари сюди завозили торговці й лихварі. Медичних закладів не було. Лише в 1913 році в казармі колійного майстра відкрили трикласну школу. Навколо станції швидко розростається поселення, в якому на 1916 рік налічувалось уже 88 дворів і 375 чоловік населення. Помічна входила до складу Піщанобрідської волості Єлисаветградського повіту Херсонської губернії[3]. Під час першої світової імперіалістичної війни під впливом агітації більшовиків і солдатів-інвалідів, які поверталися з фронту, помічнянські залізничники виступали за припинення війни. Разом з трудящими Єлисаветграда в січні 1916 року вони підтримали страйк робітників миколаївського заводу «Наваль», збирали кошти для них.

Дізнавшись про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції та про повалення самодержавства, залізничники і селяни навколишніх сіл влаштовували демонстрації, вимагаючи припинення війни й передачі підприємств і землі народові. Створений на станції місцевий орган влади — громадський комітет не зміг навести «порядку». Для придушення виступів робітників прибула сотня Терської козачої дивізії[4]. Однак залізничники подали допомогу революційному Петроградові, затримавши в серпні 1917 року ешелони корніловських військ. Після цього військовий міністр Тимчасового уряду видав наказ про створення на Помічній і ще на 22 станціях військово-польових судів[5]. За наказом командуючого Румунським фронтом реквізиційний загін перевіряв вантажі для фронту, вилучав більшовицьку літературу, в т. ч. газети: «Правда», «Окопная правда», «Голос пролетария».

У жовтні 1917 року помічнянські залізничники підтримали страйк єлисаветградських робітників. Після одержання звістки про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді вони вимагали переходу влади до рук Рад, миру, запровадження робітничого контролю над виробництвом, конфіскації поміщицьких земель.

---

[1] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 248.

[2] Краткое обозрение Одесского военного округа, вып. 6. Одесса, 1912, стор. 331.

[3] Список населенных мест Херсонской губернии. Елисаветградский уезд. Александрия, 1917, стор. 212.

[4] С. К. Мельник. Перемога Радянської влади на Півдні України, стор. 78.

[5] ЦДІА СРСР, ф. 1837, оп. 6, спр. 270, арк. 118.

Наприкінці січня 1918 року за допомогою Єлисаветградського військово-революційного комітету створено Помічнянський ревком, до якого увійшли А. А. Адаменко, П. Д. Фруль та А. К. Цольг. У березні, коли станцію захопили австро-німецькі окупанти, ревком пішов у підпілля. В червні він організував страйк залізничників. Крім того, робітники допомогли Рівнянському, Мошоринському та Новоукраїнському повстанським загонам перевозити необхідні вантажі, всіляко затримували пересування військ окупантів та постачання їх. Тільки на початку червня 1918 року на залізниці в районі Помічної патріоти вчинили кілька аварій ворожих військових ешелонів, було знищено десятки вагонів з солдатами і технікою[1]. Чимало збройних сутичок повстанців з австро-німецькими окупантами відбулося між Помічною та Піщаним Бродом. Проти окупаційних військ у районі станції вели запеклі бої партизани Першого комуністичного загону, очолюваного Т. М. Гуляницьким, та бронепоїзд, яким командував колишній матрос Чорноморського флоту комуніст А. В. Полупанов.

Після вигнання окупантів Помічну захопили ставленики Директорії. В листопаді 1918 року на станції зупинився бронепоїзд Галицького полку «Курінь смерті». Але, дізнавшись про наступ партизанського загону під керівництвом П. С. Ткаченка, що перед тим визволив від петлюрівців Знам'янку, Єлисаветград і Новоукраїнку, ворожий бронепоїзд відійшов з Помічної на Голту[2]. Незабаром петлюрівські загони знову намагалися захопити станцію. Незважаючи на нестачу зброї, взуття та обмундирування, партизани мужньо обороняли її. Тоді ж у телеграмі командуючому Українського фронту П. С. Ткаченко повідомляв: «Мої партизани голими руками відстоюють Помічну, тому що гвинтівок і в половини немає, крім того, босі й голі»[3]. Допомогу одягом і взуттям їм подав Єлисаветградський повітовий ревком. Партизани П. С. Ткаченка з допомогою новоукраїнських і рівнянських загонів у ніч на 14 лютого 1919 року визволили станцію. Наприкінці березня вони ще раз усунули загрозу Помічній з боку банд Директорії.

Створений на станції ревком з допомогою Піщанобрідського волвиконкому здійснював заходи для відновлення нормальної роботи всіх служб залізниці, забезпечення безперебійної відправки озброєння та продовольства для Червоної Армії. Для відсічі бандитам ревком організовував спеціальні загони. 10 травня один з григор'євських загонів захопив Помічну, але вже в ніч на 14 травня бійці Першого Вознесенського партизанського полку визволили станцію[4].

Влітку 1919 року нависла нова небезпека — з півдня наступали частини генерала Денікіна. На початку серпня 1919 року станцію зайняли махновці. В дуже скрутному становищі опинилася Південна група військ на чолі з начдивом 45-ї дивізії Й. Е. Якіром, що пробивалася на з'єднання з основними військами Червоної Армії. «На півдні — море, англо-французький флот, що підтримує десанти білих,— писав Й. Е. Якір у своїх спогадах,— на південному заході — румуни, які час від часу переправляються на наш бік і непокоять наші частини дрібними ударами. На півночі — Петлюра і галичани. В тилу — куркульські банди, повстання ... І нарешті новий «гість» на головній тиловій магістралі, на вузловій станції Помічна—Махно»[5]. Й. Е. Якір дав наказ начальникові бойової дільниці Бірзула—Помічна Т. М. Гуляницькому очистити від бандитів станцію і забезпечити рух поїздів на лінії Одеса — Бахмач. Через Помічну мав здійснюватися зв'язок з Києвом і Бобринською, звідки вже вийшли поїзди з боєприпасами для Південної групи військ. Супроводжував ешелони загін київських курсантів на чолі з В. П. Затонським[1]. Операція завершилася перемогою радянських військ. Махновці відступили до Піщаного Броду. Саме

[1] Газ. «Киевская мысль», 4 червня 1918 р.
[2] Годы борьбы, стор. 58, 59, 194.
[3] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 2, стор. 173.
[4] Журн. «Война и революция», 1928, № 4, стор. 95—97.
[5] Н. И. Супруненко. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине, стор. 279.

в цей час на Помічну з боку Вознесенська прибули загони Ф. А. Анулова, які налічували понад 2 тис. багнетів і бронепоїзд. Об'єднаними зусиллями дорогоцінний вантаж було доставлено для 45-ї, 47-ї і 58-ї дивізій Південної групи військ, відрізаної від основних сил Червоної Армії.

28 серпня 1919 року до Помічної вдерлися денікінці[2], які розстрілювали радянських активістів, провадили насильну мобілізацію до своєї «армії». У другій половині січня 1920 року станцію було очищено від білогвардійських військ. Комуністи й комсомольці організували боротьбу з розрухою на залізничному транспорті. Робітники відремонтували залізничну колію, а згодом і зруйновані пристанційні приміщення. Значну допомогу в масово-політичній і культурно-освітній роботі серед жителів Помічної подавали партійні організації та робітники Одеси. Так, робітники лінійного комітету Одеської залізниці створили агітвагон-бібліотеку, який, курсуючи за маршрутом Одеса—Помічна, зупинявся на станції на 2—3 дні. Лектори виступали з доповідями, демонстрували кінофільми, читачам видавали книги.

Після переможного закінчення громадянської війни трудящі приступили до відбудови господарства на соціалістичних засадах. У 1923 році обрано Помічнянську Раду робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, яка входила до складу Новоукраїнського району Одеської губернії. На цей час кількість населення в Помічній досягла 1318 чоловік[3]. Партійна організація, створена 1923 року, та Рада мобілізовували залізничників на успішне здійснення завдань відбудовчого періоду, проводили велику роботу щодо залучення населення до ремонту шкіл, лікарень, будівництва і ремонту шляхів, благоустрою та поліпшення санітарного стану населеного пункту. 1924 року на станції відкрили будинок для безпритульних дітей, почали працювати клуб, а при ньому — бібліотека. Діяли гуртки художньої самодіяльності, читалися лекції, влаштовувались диспути тощо. Великою популярністю користувався драматичний гурток, який ставив п'єси класиків української драматургії. З виступами та концертами помічнянські аматори виїжджали в навколишні села[4]. Серед молоді здійснювалась активна оборонно-спортивна робота.

Робітничий колектив залізничної станції, насамперед комуністи й комсомольці допомагали селянам переходити до соціалістичних форм землеробства, брали участь в організаційно-господарському зміцненні перших колективних об'єднань. У сусідньому селі Старих Деревах 1925 року вони допомогли організувати перше товариство спільного обробітку землі, в інших — ремонтували сільськогосподарський реманент, виїжджали на польові роботи, інколи наражаючись на небезпеку з боку класових ворогів. Так, 1926 року в с. Глиняному куркулі підступно вбили помічнянського комсомольця-агітатора П. Литвинова, по дорозі в с. Олексіївку був поранений комсомолець В. Логвиненко. Допомога залізничників селу особливо посилилась під час масової колективізації.

У 1930 році створено Помічнянську МТС, яка обслуговувала частину артілей Новоукраїнського району[5]. При МТС працювали курси для підготовки масових колгоспних кадрів. Протягом 1930—1935 рр. звідси вийшло 320 спеціалістів, з них 150 трактористів, 35 комбайнерів, 30 шоферів, 15 бригадирів тракторних бригад. Серед механізаторів широкого розмаху набув стахановський рух. Кращий бригадир Помічнянської МТС І. В. Гольченко був делегатом Одеського обласного з'їзду стахановців-трактористів і комбайнерів (12 жовтня 1935 року), де його преміювали цінним подарунком.

Ще в 1932 році Помічнянська Рада виступила ініціатором змагання Рад Одеської області за ударне проведення всіх польових робіт, зразкове збирання врожаю та

[1] П. Мущинський. Трифон Маркович Гуляницький. Одеса, 1970, стор. 58, 59.
[2] Годы борьбы, стор. 99.
[3] Одесская губерния, ч. 1. Одесса, 1925, стор. 51.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2020, оп. 1, спр. 1, арк. 15.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 599, оп. 1, спр. 117, арк. 30, 31.

успішне виконання планів хлібоздачі державі. Рада залучила всі профспілкові організації станції до шефства над колгоспами. Велику допомогу партійним організаціям у масово-політичній роботі серед залізничників Помічної та колгоспників зони діяльності МТС подавала газета «Транспортник» політвідділу Помічнянського відділення залізниці, що виходила в 1933—1934 роках.

Навесні 1936 року МТС відвідав перший секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор. Через кілька днів він надіслав директорові МТС листа з аналізом діяльності станції та рекомендаціями щодо успішного проведення весняної сівби й підготовки до жнив[1]. Цей лист широко обговорювали на зборах партійних організацій і колгоспників Піщанобрідського району, до складу якого з 17 лютого 1935 року входила Помічна.

У період реконструкції народного господарства відчутно зросли виробничі потужності й технічна оснащеність залізничного вузла. Парк вагонного депо поповнився верстатами, екіпірувальним обладнанням, і це дало змогу швидше і якісніше ремонтувати вагони. Стало до ладу нове депо. З ініціативи комуністів і комсомольців ширилось змагання за швидкісне транспортування народногосподарських вантажів. Стахановський рух за підвищення продуктивності праці очолив вузловий партком, організований 1936 року. Машиністи-кривоносівці освоїли водіння великовагових ешелонів. Молодь Помічнянського паровозного депо в 1938 році першою в країні запропонувала створити колону комсомольських паровозів ім. XX-річчя ВЛКСМ. А через два роки телеграфіст дистанції зв'язку, секретар комсомольської організації М. Левченко почав одночасно працювати на 8—9 апаратах, щомісяця заощаджуючи до 3 тис. крб. Почин помічнянських комсомольців було підтримано на всіх залізницях країни[2].

У 30-х роках у Помічній дала струм електростанція. Виросли цілі райони житлових багатоповерхових будинків. Тільки методом індивідуального будівництва споруджено 2500 жител. На станції з'явились нові приміщення клубу залізничників та бібліотеки, середньої й восьмирічної шкіл, лікарні та дошкільних закладів. 1936 року відкрито середню школу робітничої молоді. Повністю ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. В селі й на станції працювали десятки спеціалістів з вищою та середньою освітою.

22 червня 1941 року залізничники Помічної, дізнавшись про віроломний напад фашистських загарбників на Радянський Союз, поклялися на мітингах до останньої краплини крові захищати рідну Вітчизну. До військкомату надійшло багато заяв трудящих з проханням відправити їх на фронт. Партком вузла почав перебудовувати свою роботу на воєнний лад. Було створено штаб охорони, який очолив комуніст В. С. Гуртовий (нині пенсіонер). Залізничники стали на бойову і трудову вахту, подавали діяльну допомогу фронтові.

Наприкінці липня 1941 року з наближенням лінії фронту залізничники О. С. Бернавек, Ф. Г. Уманець та К. Ю. Михальський під обстрілом фашистських літаків відремонтували зруйновану колію на дільниці Новоукраїнка—Плетений Ташлик і забезпечили вихід 14 поїздів, які зосередилися на станції. При залізничному відділенні міліції активно діяв винищувальний батальйон із 40 бійців, до якого входили робітники, вчителі й учні. Загін підтримував порядок на станції, допомагав ліквідовувати наслідки нальотів ворожої авіації тощо. Евакуацією устаткування вузла в складних умовах прифронтової смуги вміло керував начальник політвідділу залізниці М. В. Стрєлков. Він особисто виводив ешелони з-під ворожого обстрілу. В глиб країни було вивезено все цінне майно та обладнання[3]. На схід виїхало багато сімей залізничників.

4 серпня 1941 року в Помічну вдерлися фашистські загарбники. Вони жорстоко розправлялися з мирним населенням, грабували й знищували матеріальні цінності.

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 399, оп. 1, спр. 71, арк. 6, 8.
[2] Шляхами комсомольської слави, стор. 199.
[3] Газ. «Гудок», 27 жовтня 1941 р.

Окупанти стратили слюсарів вагонного депо С. Скоробрюха та М. Малиновського. Не щадили фашисти й дітей, зокрема, вбили підлітків Ваню і Надю Рудяків. 187 юнаків і дівчат насильно вивезено до Німеччини.

На початку 1942 року в Помічній створюється підпільно-диверсійна група, очолювана комуністом В. К. Вовченком. Група об'єднувала 10 підпільників, які дезорганізовували роботу залізничного транспорту, добували зброю та секретні дані, передавали їх партизанам, розповідали населенню правду про становище на фронтах. Кожного, кому загрожував арешт, переправляли в партизанські загони. В. К. Вовченко та В. І. Благодар захопили з кабінету коменданта станції радіостанцію. І вже наступного дня через лінію фронту полетіли зашифровані зведення та важливі повідомлення. В. С. Савощик, працюючи в технічній конторі станції, дізнавався про те, які вантажі щодня проходять через Помічну і повідомляв про це партизанів. Згодом частина групи на чолі з В. К. Вовченком влилася до загону ім. Пожарського, який діяв у черкаських лісах[1], інші приєдналися до партизанського загону Матвєєва, що базувався у Підвисоцькому лісі.

У 1943 році біля роз'їзду Бешкетове партизани влаштували зіткнення поїздів із живою силою і технікою гітлерівців, а в районі Луньового підірвали колію. В цих операціях особливо відзначилися В. А. Никифоров, Б. Я. Рачкован, І. В. Гаджієнко та інші. Залізничники, виконуючи завдання штабу партизанського загону ім. Пожарського, руйнували паровози, дезорганізували рух ешелонів. Машиніст В. В. Васильченко, перепаливши димогарні труби, вивів з ладу два паровози, а І. А. Ласкавий — 4. У ніч на 22 жовтня 1943 року В. К. Вовченко й М. Е. Імас у районі станції Голта зуміли зняти з 22 авіамоторів основні деталі[2]. У боротьбі з окупантами нарівні з дорослими відзначилися й діти. Так, партизанським зв'язковим був піонер А. Синицький. Одного разу при виконанні бойового завдання Аліка схопили гестапівці. Після жорстоких тортур його разом з іншими патріотами розстріляли в м. Первомайську. В катівнях гестапо загинув і помічник машиніста Ю. Коломієць, який убив молотом фашиста і кинув його в топку паровоза. Жителі Помічної В. А. Бондаренко, В. І. Полтавчук, Т. К. Ласкава та багато інших патріотів, ризикуючи життям, переховували поранених партизанів, діставали для них ліки, теплий одяг і зброю.

2176 помічнянців воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни. Полковник В. М. Ткаченко, командуючи інженерними військами 8-ї гвардійської армії, забезпечив успішну переправу радянських військ через Віслу, це сприяло створенню, розширенню й укріпленню важливого плацдарму. За це В. М. Ткаченка удостоєно звання Героя Радянського Союзу.

У визволенні Помічної від гітлерівських окупантів 17 березня 1944 року брали участь 13-а та 95-а гвардійські стрілецькі дивізії 5-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту. На ознаменування здобутої перемоги в боях за оволодіння Помічнянським залізничним вузлом та м. Новоукраїнкою Москва салютувала радянським військам двадцятьма артилерійськими залпами з 124 гармат[3]. Серед визволителів Помічної були і її жителі майор Г. С. Рудий, який і тепер служить у Радянській Армії, та артилерист М. Д. Нікітін, згодом помічник машиніста тепловоза.

Одразу ж після визволення відновили роботу вузловий партком і Помічнянська сільрада. Вони мобілізували трудящих на якнайшвидшу відбудову зруйнованого господарства. Відступаючи, окупанти підірвали паровозне депо, пасажирський вокзал. Першочерговим завданням трудящих було забезпечення безперебійного руху поїздів. Майже все населення Помічної виходило на недільники для очищення території і відбудови вузла. Через місяць паровозне депо приступило до ремонту паровозів. На підмогу залізничникам з навколишніх сіл прийшло 4 тис. колгоспників. За короткий час було полагоджено понад 300 км колії, 64 стрілкові переводи,

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 106, арк. 135; спр. 119, арк. 7, 8.
[2] Київський облпартархів, ф. 5, оп. 2—6, спр. 95, арк. 295—297.
[3] Газ. «Красная звезда», 18 березня 1944 р.

водокачку та електростанцію. Вже у квітні 1944 року через станцію пішли поїзди, а в травні колектив залізничників Помічнянського вузла за кількістю перевезених вантажів зайняв перше місце по Одесько-Кишинівській залізниці.

Одночасно працівники транспорту дбали про відбудову сільського господарства, піднімали з руїн майстерні МТС, ремонтували сільськогосподарську техніку, зокрема, зібрали 17 зернових комбайнів. З допомогою залізничників колгоспи зони Помічнянської МТС весною 1944 року засіяли за 7 робочих днів 5011 га ранніх зернових, 7989 га технічних та інших культур. З братніх республік МТС одержала нову грунтообробну сільськогосподарську техніку. В 1944 році при МТС було підготовлено 50 механізаторів, переважно дівчат. До кінця 1944 року в Помічній уже працювали 12 партійних і 25 комсомольських організацій. На вузлі створено райком профспілки залізничників, а на підприємствах — місцевкоми. Відновила роботу й профспілкова організація при МТС. Більшість членів профспілок були стахановцями та ударниками.

Жителі Помічної активно включились у всенародний патріотичний рух допомоги фронтові. Помічнянські комсомольці й молодь зібрали на побудову літака «Допризовник Кіровоградщини» — 21 675 крб., а робітники МТС 40 тис. крб. на танки для 2-го Українського фронту, за що одержали подяку Верховного Головнокомандуючого Збройних Сил СРСР[1]. Комсомольці Помічної також відправили багато подарунків для бійців Червоної Армії.

Сільська Рада щодня займалася питанням поліпшення побуту трудящих. Правління ССТ налагодило кооперативну торгівлю та роботу закладів громадського харчування. Став до ладу хлібозавод. Здійснювалися заходи для нормалізації роботи медичних закладів і санітарно-профілактичної роботи. При сільраді працювала комісія для допомоги інвалідам війни, сім'ям загиблих воїнів та населенню, яке повернулося з евакуації. Уже наприкінці 1944 року Помічнянський відділ робітничого постачання відкрив швейну та взуттєву майстерні. Згодом на місці руїн і згарищ виросли середня школа, клуб, кінотеатр.

У роки четвертої п'ятирічки партійні організації залізничного вузла спрямовували зусилля трудящих на дальше піднесення продуктивності праці, зниження собівартості продукції, запровадження режиму економії. На підприємствах вузла ширився патріотичний рух за дострокове виконання планів п'ятирічки. Так, вагонна дільниця 1947 року відремонтувала вагонів у 1,5 раза більше проти запланованого. Зростали ряди стахановців. У 1948 році 65 робітників справилися з кількома річними виробничими нормами. 18 чоловік рапортували про перевиконання п'ятирічних планів. Продуктивність праці підвищилася в середньому на 122,3 проц.[2]. У грудні 1948 року піщанобрідські комуністи, підсумовуючи зроблене, від імені 2-ї райпартконференції рапортували ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У про те, що підприємства Помічнянського залізничного вузла перевиконали річний план державних нагромаджень на 2,6 млн. крб.[3]. Вже на 1 жовтня 1950 року колектив станції завершив п'ятирічний план перевезення вантажів обсягом 6793 млн. експлуатаційних тоннокілометрів.

Дійовою формою розвитку творчої активності трудящих, виявлення резервів виробництва і усунення «вузьких» місць були технічні конкурси й огляди. У 1950 році залізничники впровадили понад сто раціоналізаторських пропозицій з економічним ефектом більше як на 300 тис. крб. За 1950 рік на 4674 великовагових поїздах транспортовано додатково 710 852 тонни вантажів.

Партійна організація вузла (у 1953 році в ній налічувалося 226 комуністів[4]) постійно дбала про технічне оснащення підприємств залізничного транспорту, підвищення технічного рівня кадрів. Тільки в 1953 році сюди прибуло 26 інженерів.

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 399, оп. 4, спр. 8, арк. 1, 31.
[2] Там же, оп. 14, спр. 1, арк. 84.
[3] Там же, оп. 4, спр. 8, арк. 55; спр. 56, арк. 6, 44, 46.
[4] Там же, оп. 1, спр. 2, арк. 7.

Зразки народної творчості на Кіровоградщині.

Дендропарк «Веселі Боковеньки» в Долинському районі. 1971 р.

Вклейка надрукована на Харківській друкоофсетній фабриці

На курсах було підготовлено 95 машиністів, помічників машиністів, складальників поїздів. Без відриву від виробництва пройшли перепідготовку 443 залізничники. У 1953 році за перевиконання річного виробничого плану вагонному депо присуджено перехідний Червоний прапор Одесько-Кишинівської залізниці.

Свідоме ставлення людей до праці, їхня творча активність яскраво виявилися у дальшому розгортанні соціалістичного змагання. Вже 1958 року за почесне звання комуністичних боролися 8 підприємств, 24 зміни, 14 цехів, 196 бригад[1]. На початку 60-х років колективами комуністичної праці стали 20 змін, цехів і бригад та 870 залізничників локомотивного депо і близько 2 тис. робітників — ударниками комуністичної праці. А 17 квітня 1964 року звання підприємства комуністичної праці присвоєно локомотивному депо.

З кожним роком зростала технічна оснащеність вузла. 1966 року залізничники ст. Бологоє Жовтневої залізниці допомогли помічнянцям обладнати блокову маршрутно-релейну централізацію стрілок та сигналів. З допомогою працівників ст. Московка Західно-Сибірської залізниці у 1968 році проведено реконструкцію вагонного депо і перепідготовку його робітників. З того часу обмін спеціалістами між помічнянськими і сибірськими залізничниками став традиційним.

Значно розширилось паровозне депо. Воно першим на Одесько-Кишинівській залізниці перейшло на тепловозну тягу. В депо здійснено повну реконструкцію: пущено 5 автоматичних потокових ліній для ремонту деталей і вузлів вагонів. Завершено механізацію основних трудомістких процесів у ремонті вагонів. Протягом післявоєнних років багато помічнянських залізничників відзначено високими урядовими нагородами. Серед них — орденом Леніна — майстра локомотивного депо О. Ю. Чиркова, орденом Трудового Червоного Прапора — машиніста І. М. Бондаря, робітника дистанції колії М. Л. Кравченка.

14 травня 1957 року Указом Президії Верховної Ради УРСР Помічну віднесено до категорії міст. За роки повоєнних п'ятирічок тут стали до ладу два заводи залізобетонних виробів, елеватор на 50 тис. тонн зерна. На околиці міста виріс цегельний завод, який щороку виробляє понад 6 млн. штук цегли. Значно поповнились новою технікою майстерні відділення Добровеличківського райоб'єднання «Сільгосптехніки». Автопідприємство збагатилося вантажними автомобілями, автобусами та легковими таксомоторами. Помічнянська міжколгоспна будівельна організація виконує в колгоспах робіт щорічно більше як на 2 млн. карбованців.

Значним кроком в економічному розвитку міста були роки восьмої п'ятирічки. З другого півріччя 1969 року всі підприємства вузла почали переходити на нову систему планування й економічного стимулювання, підвищилася рентабельність і продуктивність праці робітників. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна підприємства вузла достроково виконали планові завдання. Працівники локомотивного депо завершили п'ятирічний план на 49 днів раніше строку. Обсяг перевезень порівняно з 1965 роком зріс на 32,5 проц., продуктивність праці — на 19,2 проц. Впроваджено 345 раціоналізаторських пропозицій з річним економічним ефектом 70 тис. карбованців.

За роки п'ятирічки колектив локомотивного депо кілька разів завойовував перехідний Червоний прапор Міністерства шляхів СРСР. Депо стало школою впровадження виробничої естетики. Територія його добре впорядкована, тут вирощено фруктовий сад. На кошти, зароблені залізничниками на суботниках і недільниках, на подвір'ї депо встановлено пам'ятник В. І. Леніну. Колійники постійно забезпечували перевезення народногосподарських вантажів на великих швидкостях. Внаслідок механізації трудомістких процесів продуктивність праці на дистанції підвищилася на 28,5 проц. Завдання п'ятирічки по вагонообороту ст. Помічна завершила на місяць раніше строку. Перевиконано план навантаження і розвантаження вагонів. Прибутки становлять 180 тис. крб. Вагонооборот проти попередь-

[1] Газ. «Гудок» (Одеса), 19 квітня 1964 р.

Помічнянський елеватор. 1969 р.

ньої п'ятирічки зріс у півтора раза. Дистанція зв'язку та сигналізації вузла — одна з кращих на Одесько-Кишинівській залізниці. Всі локомотиви обладнано місцевою сигналізацією і радіозв'язком. Колектив дистанції допомагає будівельникам, які переводять дільницю Помічна—Колосівка—Одеса на електричну тягу змінного струму.

Перевиконали соціалістичні зобов'язання реалбаза хлібопродуктів, що протягом 1969—1970 рр. утримувала перехідний Червоний прапор республіканського Міністерства хлібопродуктів та ЦК профспілки, плодоконсервний завод, заводи залізобетонних виробів, майстерні відділення «Сільгосптехніки» та Помічнянська міжколгоспна будівельна організація, якій за підсумками змагання на честь 50-річчя Жовтня вручено на вічне зберігання Червоний прапор обкому КП України та облвиконкому. За досягнуті успіхи в перед'ювілейному змаганні 960 помічнянців нагороджено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». За високу культуру виробництва колектив локомотивного депо відзначено Почесною грамотою Міністерства шляхів і ЦК профспілки залізничників, а також занесено до обласної Ленінської книги трудової слави.

Під керівництвом парткому вузла та Помічнянської міської Ради депутатів трудящих залізничники успішно здійснюють завдання дальшого підвищення ефективності виробництва й прискорення технічного прогресу, визначені XXIV з'їздом КПРС. Комплексний план організаційно-технічних заходів передбачає збільшити до кінця 1975 року вантажооборот транспортного конвейєра не менше як на 22 проц. В авангарді йде колектив комуністичної праці локомотивного депо. Після реконструкції дільниці Хирівка—Помічна й переведення її на електричну тягу колектив депо в серпні 1971 року приступив до ремонту електровозів. За підсумками роботи в другому кварталі того ж року Помічнянське локомотивне депо вийшло переможцем серед споріднених підприємств країни і завоювало перехідний Червоний прапор Міністерства шляхів і ЦК профспілки залізничників. Залізничники, включившись у змагання за гідну зустріч 50-річного ювілею Союзу РСР, виконали на 103,4 проц.піврічний план 1972 року по перевезенню народногосподарських вантажів. Колективу енергодільниці № 6 у другому кварталі 1972 року присуджено перехідний Червоний прапор управління Одесько-Кишинівської залізниці та дорожного комітету профспілки залізничників.

Колектив заводу залізобетонних конструкцій, який постачає 32 станціям Одесько-Кишинівської залізниці свої вироби, у першому році дев'ятої п'ятирічки завоював перехідний Червоний прапор управління залізниці. Підприємство спеціалізується на випуску стінних блоків для спорудження житлових будинків. 1972 року виготовлено понад план 500 куб. метрів збірного залізобетону.

Міжколгоспбудівці борються за доведення річного виробництва цегли на кінець 1975 року до 10 млн. штук. Великого розвитку набув рух за економію й раціоналізацію виробництва. За рахунок надпланових нагромаджень реалбаза хлібопродуктів у 1971 році побудувала два 16-квартирні житлові будинки.

Підвищується добробут залізничників. Великий попит у жителів на телевізори, радіоли, музичні інструменти, пральні машини, газові плити, холодильники, меблі тощо. На початок 1971 року в особистому користуванні трудящих міста було понад сто легкових автомашин і тисяча мотоциклів. Близько 2 млн. крб. своїх заощаджень

помічнянці зберігають у державній ощадкасі. Зміцнення бюджету кожної сім'ї є наслідком постійного зростання заробітної плати робітників, яка за останнє десятиріччя збільшилась на 30 проц. Тільки на утримання дошкільних закладів міста щороку відпускається понад 100 тис. крб., а на утримання шкіл — понад 220 тисяч.

Зростає громадська активність трудящих. У 30 первинних партійних організаціях міста — понад 800 членів КПРС. Надійним помічником комуністів є молодь. Тисячний колектив юнаків і дівчат згуртовано в 15 комсомольських організаціях. Понад 5 тис. членів профспілки об'єднані в 34 організаціях. У постійних комісіях при виконкомі міської Ради депутатів трудящих, квартальних і вуличних комітетах, добровільних народних дружинах і товариських судах на громадських засадах працюють близько 2 тис. чоловік. На засіданнях виконкому, на сесіях міської Ради за допомогою постійних комісій та активу вирішуються найактуальніші питання: про перспективи розвитку підприємств залізничного вузла, розширення житлового фонду, спорудження культурно-побутових і спортивних об'єктів, організацію відпочинку трудящих, поліпшення комунально-побутового, торговельного й медичного обслуговування населення. Бюджет міськради на 1972 рік становив 287,4 тис. крб., з них на благоустрій і комунальне господарство міста витрачено 100 тис. карбованців.

З кожним роком красивішає, впорядковується місто залізничників. Серед новобудов — середня музична й вечірня школи робітничої молоді, 5 дошкільних закладів, у т. ч. дитячий комбінат на 140 місць, широкоекранний кінотеатр, кілька клубів, поштове відділення тощо. Споруджується третя середня школа, міський будинок культури, магазини та підприємства громадського харчування, аптека, автостанція.

За післявоєнний період виросли цілі житлові масиви. Близько 4 тис. жител споруджено шляхом кооперативного та індивідуального будівництва. Тільки для залізничників за останні роки восьмої п'ятирічки зведено більше як 50 багатоповерхових будинків загальною площею понад 100 тис. кв. метрів. Протягом дев'ятої п'ятирічки комунальний житловий фонд зросте більше як на 15 тис. кв. метрів. Лише на спорудження багатоповерхових житлових будинків буде освоєно 2,3 млн. карбованців.

Комбінат комунальних підприємств здійснює великий обсяг робіт по благоустрою міста: на околиці прокладено тротуари, вкриваються асфальтом вулиці, опоряджено ставок. У центрі міста — станція, звідки курсують автобуси на Кіровоград, Одесу, Київ, Херсон, Умань і в населені пункти Добровеличківського й Новоукраїнського районів. Функціонують телеграфна та автоматична телефонна станції.

До послуг населення — широка мережа побутових закладів. Відкрито кущовий побуткомбінат з різними майстернями. Працюють швейна та взуттєва майстерні Помічнянського відділу робітничого постачання. В місті — понад 50 магазинів промислових, продовольчих, господарських і культтоварів, універмаг, ресторан, дві чайні, 5 їдалень, багато кіосків і буфетів державної та кооперативної торгівлі.

Велика увага приділяється дальшому розвиткові закладів охорони здоров'я трудящих. Якщо в 1916—1917 рр. у Помічній з медичного персоналу були тільки фельдшер, акушерка та санітар, то тепер у місті — 28 лікарів і 175 чоловік середнього медичного персоналу. Лікарня на 125 ліжок має хірургічне, терапевтичне, дитяче, пологове й гінекологічне відділення, два рентгенологічні кабінети. Діють дві поліклініки, дві аптеки, дитяча консультація, санітарно-епідеміологічна станція, чотири фельдшерсько-акушерські пункти, дві зубопротезні та біохімічна лабораторії, протитуберкульозний кабінет і відділення швидкої медичної допомоги. В дитячих садках і яслах виховуються понад 700 дітей залізничників.

Улюбленим заняттям молоді є фізкультура і спорт. 15 фізкультурних колективів охоплюють понад три тисячі чоловік. У Помічній — міський стадіон, гімнастичні зали і кілька спортивних майданчиків. Молодь локомотивного депо своїми силами на колишньому пустирі впорядкувала стадіон, баскетбольну і волейбольну площадки, тир.

У трьох середніх, восьмирічній і музичній школах навчаються понад 3 тис. дітей і працюють 190 вчителів і вихователів. Серед них — заслужені вчителі УРСР

І. Я. Манько та І. Й. Надводнюк, нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. У місті близько 300 спеціалістів з вищою і понад 1300 — з середньою спеціальною та загальною середньою освітою. 100 помічнянців здобувають освіту у вузах і технікумах без відриву від виробництва. Лише в локомотивному депо — 30 інженерів і 190 техніків, тоді як до революції на всю Помічну було 2 чоловіка з вищою і середньою освітою.

Духовному збагаченню трудящих сприяє широка мережа культурно-освітніх закладів. У центрі міста — широкоекранний кінотеатр, клуб залізничників, п'ять відомчих клубів, при кожному підприємстві — червоні кутки. При клубах постійно працюють гуртки художньої самодіяльності, які виступають з концертами перед помічнянцями й хліборобами навколишніх сіл. При клубах локомотивного депо та реалбази хлібопродуктів виникли музичні ансамблі ударних інструментів «Світлофор» та «Колос», які завоювали велику популярність у населення. Тут же діють агіткультбригади. Культосвітні заклади міста пропагують нові радянські обряди і звичаї. В клубах влаштовуються вечори вшанування ветеранів праці й новаторів виробництва, комсомольські весілля, урочисті реєстрації шлюбів, новонароджених, зустрічі трьох поколінь, проводи до лав Радянської Армії, вечори Молота і Серпа.

Три міські й три шкільні бібліотеки мають у своїх фондах до 100 тис. книжок. Крім цього, фонд вузлової технічної бібліотеки налічує понад 18 тис. книг, при парткомі вузла створено бібліотеку політичної книги, де близько тисячі примірників творів В. І. Леніна. Послугами бібліотек користуються 6500 читачів. Бібліотечні працівники організовують тематичні виставки, обговорення нових книжок, художні читання творів популярних прозаїків і поетів. У багатьох помічнянців є власні бібліотеки.

На підприємствах міста регулярно випускаються понад 50 стінних газет і дві загальноміські сатиричні стінніки. По місцевому радіо транслюється передача «Новини життя». Значне місце в культурному житті помічнянців належить міській організації товариства «Знання», з ініціативи якої створено народні університети: технічного прогресу, здоров'я, культури та юридичних знань. Цікаву і змістовну роботу проводить жіночий клуб «Червона хустина».

Радянська влада відкрила широкий простір для духовного й творчого зростання людини. Ось, наприклад, сім'я О. С. Бернавека, потомственого залізничника. Його батько був неписьменним, жив у злиднях. Сам О. С. Бернавек почав працювати на залізниці ремонтником, а залишив за віком роботу як заступник начальника дистанції колії. Син здобув вищу освіту, нині — заступник начальника локомотивного депо станції Котовськ. Дочка після закінчення інституту вчителює в одній із шкіл Білгорода-Дністровського. Заслуженим авторитетом трудящих міста користується машиніст тепловоза В. Т. Крохмаль. Завдання восьмої п'ятирічки він виконав на півтора року раніше, перевізши понад план близько 65 тис. тонн вантажів і заощадивши 18 тис. кг дизельного палива. Комуністи Кіровоградщини виявили йому довір'я, обравши делегатом XXIV з'їзду КПРС. Прикладом самовідданого служіння Батьківщині є Б. П. Фруль — колишній моряк-балтієць, капітан 2-го рангу. За мужність і відвагу, виявлену в боротьбі з гітлерівськими загарбниками, він удостоєний 17 бойових нагород. Тепер

Делегат XXIV з'їзду КПРС, машиніст тепловоза В. Т. Крохмаль (справа) з членами комсомольсько-молодіжної бригади. Помічна, 1971 р.

Б. П. Фруль веде велику громадську роботу: він пропагандист у мережі партійної політосвіти, завідує історико-краєзнавчим музеєм, створеним на громадських засадах. Уродженцем міста є доктор фізико-математичних наук В. П. Петренко.

Свято шанують помічнянці світлу пам'ять про тих, хто віддав життя за Радянську Батьківщину. В центрі міста, в тіні крислатих кленів, яворів і ясенів над братською могилою воїнів, що загинули в боях з гітлерівцями при визволенні Помічної, встановлено монументальний пам'ятник. На його мармуровій плиті золотом викарбувано прізвища захисників Вітчизни. 237 жителів не повернулись додому — полягли смертю хоробрих на фронтах Великої Вітчизняної війни. З ініціативи громадськості, міської організації Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури їм споруджено обеліск Слави. Вулицю, на якій жив хоробрий піонер-партизан А. Синицький, названо його ім'ям, на будинку встановлено меморіальну дошку.

На міській площі в 1966 році трудящі звели пам'ятник засновникові Комуністичної партії і Радянської держави — В. І. Леніну. Всі грандіозні перетворення, які відбулися за роки Радянської влади в Помічній, є наслідком послідовного здійснення партією ленінських планів комуністичного будівництва.

О. П. ОЛІЙНИК, Я. С. ЮХНО

ПІЩА́НИЙ БРІД

Піщаний Брід — село, центр сільської Ради. Розташований на берегах річки Чорного Ташлику, за 16 км від районного центру, за 9 км від залізничної станції Помічна. Через Піщаний Брід проходять автошляхи Кіровоград—Київ, Кіровоград—Одеса. Населення — 4208 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти: Веснянка, Крикунка, Микільське, Нова Ковалівка, Перемога, Червона Поляна та Якимівка.

Територія сучасного села з часу виникнення Нової Січі входила до складу Бугогардівської паланки, що межувала з польським кордоном. Бродом через Чорний Ташлик гайдамаки переправлялися на Правобережну Україну для боротьби з польською шляхтою. Протягом 30—50-х років XVIII ст. тут не раз відбувалися збройні сутички між гайдамаками й польськими військами та царськими каральними загонами[1]. У 1753 році царський уряд включив частину Бугогардівської паланки з Чорним Ташликом до складу щойно утвореного Новослобідського козацького полку. Саме на кордоні цього полку в 50-х роках XVIII ст. вихідці з Московської, Калузької та Чернігівської губерній заснували слободу Піщаний Брід[2].

1764 року Піщаний Брід увійшов до складу Єлисаветинської провінції новоутвореної Новоросійської губернії. Населення шанця, як з того часу стала іменуватися слобода, було включено до Єлисаветградського пікінерського полку. Шанець поділявся на сотні, або кутки: Шламбове, Сірівчина, Циганка й Метанівка. У 1783 році Піщаний Брід підпорядковано Ольвіопольському, через рік — Новомиргородському повітові Катеринославського намісництва, а населення його з 1787 року влилося до Катеринославського козацького війська. В цей час у Піщаному Броді було 133 двори, де мешкало 306 душ чоловічої статі[3]. У 1795 році село входило до Вознесенського намісництва, з наступного року — Ольвіопольського повіту Новоросійської губернії[4]

---

[1] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 97, 161, 162, 196, 209, 211, 278.

[2] Статистическое описание округов Херсонского поселения 1859 г. Б. м. и г., стор. 10, 16.

[3] Т. И Осадчий. Крестьянское надельное землевладение в Херсонской губернии в связи с платежами крестьян, стор. 10.

[4] Е. И. Дружинина. Северное Причерноморье в 1755—1800 гг., стор. 149, 152, 153, 187, 188, 200, 201.

і, нарешті, з 1803 року — до Херсонської губернії. Жителі, яких на цей час налічувалось 994 чоловіка[1], перебували на становищі державних селян. У селі жили ще й кріпаки майора О. Зерваницького: йому царський уряд подарував тут 1820 десятин землі. Протягом 1817—1857 рр. Піщаний Брід був військовим поселенням. Тут перебував 2-й ескадрон 4-го Бузького уланського полку. Три дні на тиждень узимку і два — влітку поселенці займалися військовим навчанням. В інші дні виконували польові та будівельні роботи.

Після ліквідації військових поселень жителів Піщаного Броду перевели в розряд удільних селян. На 1859 рік у селі налічувався 441 двір і проживало 2568 чоловік. За «Положенням» 1863 року 1271 ревізька душа одержала по 7,5 десятини землі. 1876 року відбувся переділ землі, 1299 ревізьких душ користувалось 10 560 десятинами общинної землі. Відтоді через кожні три роки куркулі брали наділи не за числом осіб чоловічої статі, а по «силі», інколи до 80—100 десятин. Наділи бідняків чимдалі зменшувалися. У 1883 році землі в селі було 11 386 десятин, а населення — 4214 чоловік. 57 господарств були безземельними, 57 мали до 6 десятин, 252 — до 11 десятин, зате куркулі володіли ділянками від 25 до 250 десятин землі. 177 малоземельних господарств змушені були брати на кабальних умовах 197 десятин в оренду. 59 господарств не мали ні робочої, ні продуктивної худоби, в 140 дворах були тільки корови, у 21 — по одній голові робочої худоби[2]. Заможні селяни були власниками 28 вітряків і 3 водяних млинів, маслобойні, двох крупорушок. У їхніх господарствах працювало 45 найманих робітників.

Внаслідок розвитку капіталізму тривало дроблення селянських наділів. Уже в кінці XIX ст. в середньому на душу припадало близько десятини. В 1900 році тут налічувалося 1049 дворів і 5345 жителів. Селяни засівали 5120 десятин надільної і 356 орендованої землі. Та відсутність необхідного сільськогосподарського реманенту для обробітку її призводила до низьких урожаїв. Так, 1898 року середній збір зерна становив 34,9 пуда з однієї десятини, а в 1900 році — лише по 4,6 пуда. Частина розорених селян залишала рідні місця, переселялася в інші райони країни, чимало жителів виїхало на Кубань.

Безземелля й малоземелля, жорстокий визиск і політичне безправ'я породжували серед трудящих невдоволення існуючим ладом. Під час революції 1905—1907 рр. жителі села М. А. Прокопчук та Т. М. Ієрусалимський закликали односельців боротися за повалення царизму[3]. Наймити А. П. Петров, М. Р. Поштаренко й інші підтримували зв'язок із соціал-демократами Єлисаветграда, одержували звідти листівки, розповсюджували їх серед населення.

Столипінська аграрна реформа прискорила процес класового розшарування на селі. В 1913 році до 5 десятин землі мали 155 господарств, до 12 — 426 господарств, до 22,5 — 10 господарств[4], тоді як 60 заможних володіли від 23 до 150 десятинами кожне. Зростала ціна на землю. Поміщики та куркулі продавали по 307 крб. десятину польового наділу. Орендна плата за десятину казенної землі за рік становила 12 крб. Безземельні селяни виїжджали за межі губернії. Так, 1908 року село покинули 32 чоловіка, 1909 — 114, в 1910 році — 74 чоловіка. Сільська біднота змушена була шукати заробітку в куркульських господарствах і поміщицьких маєтках. В економії Свиницького працювало 66 чоловік, Угриновича — 48.

Протягом 150 років жителі Піщаного Броду були позбавлені елементарного медичного обслуговування. Село входило до Добровеличківської лікарської дільниці (за 16 км). Лише на початку XX ст. почала працювати лікарня. Фельдшер, медсестра й акушерка не могли допомогти усім хворим. Про профілактику захворювань

---

[1] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг. отд. 1, стор. 34.

[2] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 2, стор. 76, 310, 311; отд. 5, стор. 70, 71.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 2091, арк. 1, 22.

[4] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1913 год. Елисаветград, 1914, стор. 3, 8, 12, 13.

годі було й думати. Так, 1906 року в Піщаному Броді лише 24 з кожної тисячі чоловік населення зробили щеплення проти віспи[1].

У другій половині XIX ст. відкрито першу церковнопарафіяльну школу, яку відвідувало кілька дітей. 1861 року будинок школи продали з торгів. У 70—80-х рр. XIX ст. було побудовано приміщення для церковнопарафіяльної школи, а з 1894 року діяла земська 2-класна школа. В обох закладах троє вчителів навчали 133 хлопчиків і 29 дівчаток. Через те, що бажаючих вчитися було набагато більше, дітей до школи приймали за жеребками. В 1885 році на 4214 чоловік населення тільки 228 знали грамоту, з них 20 жінок[2]. У1913 році земство відкрило 4-класну школу. Однак значна частина дітей залишалася поза навчанням. При школах створювалися маленькі бібліотеки, якими відали вчителі.

Під час першої світової війни близько половини працездатних чоловіків з села мобілізували на фронт. Багато з них загинуло, інші повернулися каліками. Війна прискорила наростання революційних настроїв серед селян Піщаного Броду. З великою радістю сприйняли вони звістку про повалення самодержавства. Від щойно створеного селянського комітету трудящі вимагали передачі їм поміщицьких маєтків, розподілу землі.

Зневірившися в обіцянках Тимчасового уряду розв'язати земельне питання, у жовтні 1917 року селяни почали захоплювати поміщицьку землю[3]. Палко вітали бідняки перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, декрети Другого Всеросійського з'їзду Рад про мир і землю. На масовому мітингу вони висловили підтримку владі Рад.

Встановленню Радянської влади чинили всілякий опір місцеві куркулі. В лютому 1918 року між біднотою і багатіями сталися збройні сутички. Революційно настроєні селяни й солдати дали рішучу відсіч куркулям[4]. Волосний революційний комітет, що взяв владу в свої руки, відібрав землю в поміщиків, конфісковував лишки хліба в багатіїв, забезпечував насінням бідняків, подавав допомогу вдовам і сиротам.

У березні 1918 року село захопили австро-німецькі загарбники, які разом з українськими буржуазними націоналістами відновили старі порядки, грабували селян. Трудяще населення жило під страхом розстрілів і катувань. Чимало жителів села брало участь у партизанських загонах, що діяли на території повіту. Згодом трудящим довелося вести боротьбу з петлюрівцями, що прийшли на зміну окупантам. Вигнали їх звідси радянські війська. 7 квітня 1919 року в Піщаному Броді відбулися вибори до волвиконкому[5]. Виборчі права з 12 тис. населення мали 10,5 тис., з них 10 тис. батраків і середняків. Виконком, керуючись Декретом про землю, дбав про якнайшвидше розв'язання аграрного питання. Всю поміщицьку землю було роздано і засіяно. Норма наділу на одного їдця в сім'ї становила 1,7 десятини, одинака-господаря — 3,4 десятини землі[6]. Продовольчий відділ, додержуючись класової політики, розподілив (в основному на куркулів) продрозкладку. Велася боротьба з саботажем і спекуляцією. Відділ охорони здоров'я організував боротьбу з епідемією висипного тифу. В приміщеннях, які пустували, розмістили частину хворих. Було вжито ряд заходів для поліпшення санітарного стану волості. Відділ народної освіти домігся відновлення навчання в школах. Значна увага приділялася й дошкільному вихованню. Були відкриті хати-читальні. Ініціативна група профспілки металістів Єлисаветграда створила соціалклуб, який організовував дозвілля сільської молоді й готував її до вступу в комсомол.

---

[1] Врачебно-санитарный обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1906 год, стор. 13, 14, 56.

[2] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 2, стор. 76.

[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-391, оп. 1, спр. 24, арк. 3.

[4] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині, стор. 19.

[5] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-347, оп. 2, спр. 23, арк. 35, 58; газ. «Известия» (Єлисаветград), 24 червня, 1 липня 1919 р.

[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-391, оп. 1, спр. 24, арк. 63.

Усі заходи Радянської влади доводилось проводити в складних умовах. Контрреволюційні банди, що нападали на село, вбивали активістів, тероризували населення. На допомогу жителям Піщаного Броду прибули піхотний і кавалерійський загони 12-ї армії. Наприкінці липня село було очищено від махновців[1]. У серпні 1919 року до Піщаного Броду увірвалися денікінські частини, наприкінці грудня знову налетіли махновці. 11-а дивізія Червоної Армії, яка переслідувала банду ще з Криму, на початку наступного року вигнала її з села[2]. Радянську владу у волості уособлював ревком, до якого ввійшли комуністи А. З. Цьома, Р. М. Кузьменко та інші. Головою ревкому був комуніст Ю. І. Дунаєвський. Для охорони громадського порядку у лютому 1920 року створено волосну міліцію[3].

25 березня розпочав роботу волосний з'їзд Рад робітничих і селянських депутатів. З 71 делегата 36 були з Піщаного Броду. З'їзд затвердив волосний виконавчий комітет. 27 березня волвиконком прийняв рішення про передачу всіх млинів у відання волземвідділу. Було посилено контроль над приватною торгівлею, розширено державну й кооперативну торгівлю. Для впорядкування шляхів, дворів і вулиць у травні 1920 року оголошено «тиждень праці».

Впевнившись у тому, що Радянська влада є справжнім захисником життєвих інтересів трудящих, селяни Піщаного Броду подавали їй усіляку допомогу. Так, 2 травня 1920 року на сільському мітингу уповноважений 14-ї армії розповів про героїчний шлях Червоної Армії, про завдання, що стоять перед нею в боротьбі з зовнішніми та внутрішніми ворогами. Переважна більшість жителів села висловила палку підтримку політиці Радянської держави. Присутні надіслали привітання Червоній Армії і дали обіцянку допомогати їй у боротьбі з польськими інтервентами та внутрішньою контрреволюцією. Наприкінці 1920 — на початку 1921 рр. до лав Червоної Армії вступило 414 чоловік. Під час тижнів фронту збирали сільськогосподарські продукти для армії.

13 травня 1920 року засновано Піщанобрідський партійний осередок[4], з ініціативи якого того ж року створено комсомольську групу. Комсомольці внесли чималий вклад у подолання господарської розрухи, а також у соціалістичну перебудову села. Волосна партійна організація та комсомольський осередок, комнезами, організовані 27 червня 1920 року в Піщаному Броді і чотирьох селах волості, які об'єднували 1500 бідняків, спрямовували свою діяльність насамперед на зміцнення Радянської влади: допомагали фронтові, відбирали у куркулів лишки хліба й худобу. 31 серпня 1920 року на об'єднаному засіданні волвиконкому і КНС ухвалено провести перерозподіл колишньої куркульської і поміщицької землі згідно з законом про землю від 5 лютого 1920 року[5]. Зібраний за продовольчою розкладкою хліб селяни передавали державі. Так, 12 червня 1920 року в урочистій обстановці на 250 підводах, прикрашених червоними прапорами і плакатами: «Хто не працює, той не їсть», «Хліб для армії робітників і селян веземо ми», відправили до Новоукраїнки 10482 пуди зерна та 298 голів худоби. Гроші, одержані за хліб, трудящі використали на потреби шкіл. За рішенням волпарткому від 25 жовтня 1920 року за кожний змелений у млині пуд хліба з куркулів почали брати на користь робітників Донбасу фунт борошна[6].

Соціалістичним перетворенням на селі чинили жорстокий опір куркулі та залишки банд. Від рук бандитів загинуло кілька радянських активістів. В червні з бандитизмом у волості було покінчено.

На початку 1921 року жителі села схвалили рішення X з'їзду РКП(б) про перехід до нової економічної політики. Рада, комуністи села багато уваги приділяли коопеpуванню селянських господарств. Для створення колективних господарств від-

---

[1] А. П. Цупов-Шапильский. Матросы сходят на берег. М., 1970, стор. 125.
[2] Годы борьбы, стор. 99, 166, 172.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-347, оп. 3, спр. 19, арк. 3—5.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 123, арк. 21, 41, 42, 44; спр. 168, арк. 58.
[5] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині, стор. 241, 248.
[6] Кіровоградський облпартархів, ф. 211, оп. 1, спр. 2, арк. 33.

водилась земля з державного фонду, за оренду якої комнезами платили зі скидкою 25 проц. На початку 1922 року в Піщанобрідській волості було 3 споживчі і виробниче кооперативні об'єднання. До кінця року їх стало 5. Працювали дві державні прокатні станції, 8 ремонтних майстерень.

У 1923 році організувалась артіль «Червона зірка», до якої ввійшло 11 дворів. 1924 року, незважаючи на неврожай, у господарстві зібрали в середньому жита по 70 пудів з десятини, озимої — по 50 і ярої пшениці — по 40 пудів. Одноосібники ж зібрали по 8—10 пудів з десятини. Колектив «Червона зірка» вже в 1924 році купив трактор, зерноочисні машини, мав 10 коней, 10 корів і телят. Селяни повсякденно переконувались у доцільності кооперування. Утворюються нові артілі: у 1924 році — «Шлях до соціалізму», а в 1926 році — «Віхи Леніна». На 1927 рік понад 60 проц. дворів Піщаного Броду було кооперовано[1]. Колгосп «Червона зірка» виступив ініціатором створення фонду допомоги відстаючим колгоспам і біднякам-одноосібникам. У 1927 році він продав Піщанобрідському кредитному товариству 3 тис. пудів чистосортного посівного зерна. Під час польових робіт артіль «Червона зірка» допомагала тракторами й реманентом 17 сім'ям червоноармійців і вдовам безплатно, іншим — на пільгових умовах.

Налагоджувалося медичне обслуговування трудящих. При місцевій лікарні діяла дитяча консультація. 1922 року почали працювати 4 трудові і професійно-агрономічна школи. У 1925—1926 рр. навчальні заклади Піщаного Броду охоплювали 730 дітей[2]. Комуністи, комсомольці повели боротьбу за ліквідацію неписьменності. Гуртки лікнепу та хати-читальні відвідувало майже все доросле населення. Ще 1919 року в селі було створено товариство «Народний дім», яке фінансувало будівництво народного будинку[3], відкритого 1922 року. В ньому двічі на тиждень влаштовувалися концерти. Комуністи й комсомольці читали лекції про міжнародне становище, внутрішню політику партії тощо. Виходила щотижнева газета «Піщанобрідська правда».

У творчій праці й житті трудівників села надихали ідеї і образ Леніна. У день початку роботи II конгресу Комуністичного Інтернаціоналу волосний виконавчий комітет надіслав на ім'я вождя світового пролетаріату привітання учасникам конгресу: «Ми, робітники й селяни, просимо товаришів, що з'їхалися з різних кінців землі, прийняти привіт і щирі побажання успіху в нелегкій, але почесній праці, яка повинна об'єднати трудящих усього світу в єдину пролетарську сім'ю»[4]. 21 січня 1925 року трудящі Піщаного Броду провели збори, присвячені пам'яті В. І. Леніна. Наступного дня на партійних зборах до лав партії було прийнято кілька незаможних селян[5].

Після XV з'їзду ВКП(б) комуністи села, Рада, комнезами й комсомольці розгорнули широку агітацію за проведення суцільної колективізації. На початок 1929 року сільськогосподарська кооперація охоплювала 76 проц. усіх дворів.

1933 року в селі налічувалося 5 колгоспів: «Вільне життя», ім. Затонського, «Перемога» та ін. Перехід до колективного господарювання гостро поставив питання про кваліфіковані кадри, які б допомогли вести хліборобство і тваринництво на науковій основі. Для цього ще 1931 року в селі було створено університет підготовки кадрів для соціалістичного сільського господарства. Значну роль в організаційному зміцненні колгоспів відіграла заснована на початку 1934 року машинно-тракторна станція, що мала 50 тракторів. Очолив її син тбіліського робітника, комуніст з 1916 року П. А. Павлов. Політвідділ Піщанобрідської МТС подавав велику допомогу колгоспним первинним партійним організаціям у вихованні колгоспного активу, розвитку творчої ініціативи трудівників ланів.

У ході соціалістичного будівництва зростала й організаційно міцніла Піщанобрідська партійна організація. У 1931 році вона об'єднувала 71 комуніста. Комнезам

---

[1] Газ. «Червоний шлях» (Єлисаветград), 29 січня, 19 липня 1928 р.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-5974, оп. 1, спр. 10, арк. 116, 117.
[3] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 7 червня 1919 р.
[4] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 23 липня 1920 р.
[5] Газ. «Червоний шлях», 31 січня 1925 р.

налічував 532 члени, в т. ч. 88 комсомольців, 121 жінку[1]. Партосередок і Рада все ширше залучали до громадської роботи жінок. Активісти агітували за вступ до колгоспів, брали участь у ліквідації неписьменності тощо. У 1929 році на загальних зборах артілей «Вільне життя» та ім. Затонського було прийнято рішення організувати громадське харчування, щоб вивільнити селянок для громадських справ і самоосвіти.

Напередодні Великої Вітчизняної війни у Піщаному Броді було 10 колгоспів: ім. Ворошилова, ім. Димитрова, «За більшовицький шлях», «Перше травня», «Перемога» та ін., кожен з яких мав 700—900 га землі. У машинному парку Піщанобрідської МТС налічувалося 90 тракторів і більше як 30 комбайнів, вантажні автомобілі, грунтообробні й збиральні машини. При колгоспах працювали ветпункти, яким надавала систематичну допомогу створена ще в 1930 році Піщанобрідська центральна ветлікарня.

Завдяки широкому впровадженню техніки й досягнень агрономії підвищилися врожаї в колгоспах. Продуктивність праці в усіх господарствах протягом 1933—1937 рр. порівняно з одноосібними господарствами до колективізації зросла втричі. У 1936 році середня врожайність зернових становила 12,8, а буряків — 113 цнт з гектара. Наступного року артілі Піщанобрідського району (Піщаний Брід став районним центром з 1935 року) здали державі на 77 тис. цнт зерна більше, ніж у 1935 році.

У другій п'ятирічці комуністи села (на 1940 рік їх налічувалось 180) стали ініціаторами стахановських методів праці. Вже влітку 1936 року в місцевій МТС працювало 98 стахановців, 6 стахановських бригад, у т. ч. три комсомольські. Високо продуктивною працею відзначилися два жіночі комбайнові екіпажі. Того ж року тракторну бригаду, де бригадиром був М. А. Гросул, за високі показники на весняних польових роботах занесено на районну Дошку пошани стахановців-трактористів, переможців передтравневої декади. Імена передових трактористів П. Г. Ангелуші, П. Л. Гуцола, В. В. Мамаєнка вписані в 1939—1940 рр. до Книги пошани ВСГВ. Учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки були й учні, які під час канікул працювали в колгоспах.

Сільські Ради (з 1934 року Піщанобрідську Раду поділено на чотири) приділяли належну увагу благоустрою, будівництву медичних і культурно-побутових закладів. Через Чорний Ташлик, що ділить село на дві частини, збудували міст. Ще в 1931 році стала до ладу електростанція, поштове відділення, ряд комунально-побутових приміщень. Функціонувала лікарня на 50 ліжок. У 1940 році тут працювало 4 лікарі, 19 чоловік середнього медичного персоналу. Тоді ж три семирічні та середню школу, створену в 1935 році на базі семирічки, відвідували близько тисячі учнів, яких навчали 25 учителів. 1933 року відкрився кінотеатр. Працювали бібліотеки для дорослих, дитяча, шкільні. Виходила районна газета.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, трудящі Піщаного Броду разом з з усім народом стали на захист соціалістичної Батьківщини. Понад тисячу чоловік пішли до лав Червоної Армії. 2 серпня 1941 року в село увірвалися фашисти. Від їх рук загинули комуністи М. О. Жульков, Д. Д. Євпак, комсомолець В. І. Гадема та інші.

Радянські патріоти чинили рішучий опір ворогові. На початку травня 1943 року окупанти зігнали до Піщаного Броду юнаків і дівчат Добровеличківського, Тишківського та Первомайського районів для будівництва залізниці Помічна—Умань. Через суцільний саботаж молоді до кінця року було проведено лише підготовчі роботи. З 1942 року до березня 1944 на території Піщанобрідського району діяла підпільно-диверсійна група. Її організатором був комуніст С. І. Коваленко[2]. У складі антифашистської групи було багато жителів Піщаного Броду. Члени групи дезорганізовували роботу залізничного транспорту, пускали під укіс

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-257, оп. 1, спр. 1152, арк. 10.
[2] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 266, 276, 293.

ешелони. В серпні 1943 року підпільники зірвали залізничну колію біля Новоукраїнського мосту, в лютому 1944 року організували зіткнення двох ворожих ешелонів на роз'їзді Микільське. Під час цієї операції патріоти розбили два паровози, 12 вагонів.

Мужньо боролися з ворогом піщанобрідці на фронтах Великої Вітчизняної війни. У боях на Орловсько-Курській дузі влітку 1943 року відзначився повітряний стрілець комсомолець М. Гаєнко, він збив 4 ворожі винищувачі. За відвагу й сміливість його нагороджено орденами Червоної Зірки, Червоного Прапора, багатьма медалями. В своїй заяві під час вступу до лав Комуністичної партії М. Гаєнко писав: «Поки очі мої бачать землю, а руки тримають кулемет, я буду бити фашистів до повного знищення». Комсомолець здійснив більше як 50 бойових вильотів. 19 жовтня 1943 року він загинув[1]. 11-річний учень В. П. Завгородній у 1941—1944 рр. був розвідником однієї з частин Червоної Армії. За бойові заслуги юного героя нагороджено орденом Червоної Зірки, медалями «За відвагу», «За бойові заслуги», «За взяття Берліна», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.». Ім'я В. П. Завгороднього, (1948 року помер), носять піонерські дружини середньої та восьмирічної шкіл Піщаного Броду. Багато подвигів здійснив уродженець Піщаного Броду льотчик-винищувач В. А. Мацієвич. Так, 1941 року під Ленінградом він удвох з льотчиком Циганенком атакував десять ворожих літаків і примусив кількох з них скинути бомби на позиції своїх же військ. В бою було пробито бак, мотор та фюзеляж, вийшло з ладу шасі, В. А. Мацієвича залило бензином. Щосекунди машина могла спалахнути. Та пілот зумів посадити літак[2]. За героїчну оборону міста Леніна відважному льотчику присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В частині полковника В. А. Мацієвича проходив гарт космонавт Г. С. Титов[3]. Нині В. А. Мацієвич є членом Радянського комітету ветеранів війни.

18 березня 1944 року з'єднання 32-го корпусу 5-ї гвардійської армії визволили Піщаний Брід від німецько-фашистських загарбників[4]. Одразу ж відновили діяльність сільські Ради, які мобілізували населення на відбудову господарства. Фашисти завдали великої шкоди селу: пограбували колгоспи, зруйнували МТС, електростанцію, комунальні підприємства. Посівні площі скоротились у 2,5 раза. Сівозміни було порушено, поля вкрилися бур'янами. Худоби майже не залишилося. На відбудову господарства держава виділила довготерміновий кредит, а також будівельний матеріал. З РРФСР надійшли автомашини, племінна рогата худоба, від народів Закавказзя піщанобрідці одержали зерно й м'ясо. 1944 року почала працювати МТС, у якій налічувалось 17 тракторів. У місцевих 10 колгоспах була дуже слабка матеріально-технічна база. Та й за тих важких умов сільські хлібороби навесні 1944 року засіяли близько 3 тис. га землі, виконали плани обов'язкових заготівель сільськогосподарських продуктів, натуроплати за роботу МТС.

Сотні піщанобрідців виявили трудовий героїзм. Так, тракторна бригада М. С. Ключки виорювала 1400 га м'якої оранки при завданні 614 га. В 1944 році відновила роботу лікарня. За парти середньої і семирічних шкіл сіли 550 учнів. Для школярів організували безплатне гаряче харчування. Колгоспні будівельні бригади проклали в межах села автодорогу Піщаний Брід — Помічна та Київ — Одеса, відремонтували всі господарські, громадські та житлові приміщення й промислові підприємства. Стала до ладу електростанція.

Уже з перших днів визволення трудівники села взяли активну участь у русі допомоги фронтові. Тільки навесні 1944 року вони здали у фонд оборони 11 557 цнт хліба, 120 цнт м'яса, 4 тис. цнт картоплі. Було зібрано 664 тис. крб. на спорудження танкової колони «Комсомолець Кіровоградщини»[5]. Сім'ям воїнів, які загинули в бо-

[1] Газ. «Молодий комунар» (Кіровоград), 5 травня 1967 р.
[2] Прославлені у віках, стор. 159.
[3] М. Фролов. Крылатая гвардия. Л., 1963, стор. 68.
[4] Архів МО СРСР, ф. 328, оп. 4852, спр. 172, арк. 86.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 399, оп. 4, спр. 8, арк. 16, 27.

ротьбі з фашизмом, і військовослужбовців та інвалідам Великої Вітчизняної війни подавали матеріальну допомогу.

По закінченні війни, коли до села повернулися фронтовики, почала діяти сільська парторганізація. Вона спрямувала зусилля трудящих на дальше економічне зміцнення колгоспів. Відповідальні ділянки роботи очолили комуністи. Так, П. А. Павлов став директором МТС, Г. М. Зарембу обрано головою колгоспу «Червона зірка». За короткий час він вивів артіль у число передових господарств району. У 1950 році на базі 10 артілей створено 4: «Червона зірка», «Перше травня», «Зоря комунізму» та ім. Ворошилова. Господарства значно збільшили виробництво сільськогосподарської продукції. Того ж року зібрали по 16 цнт зернових з гектара. З підвищенням державних закупівельних цін на зерно, картоплю й технічні культури зросли доходи артілей. Так, грошові прибутки колгоспу «Зоря комунізму» в 1952 році становили 1107 тис. крб., що на 858 тис. більше проти попереднього року. На кінець 1955 року колгоспи села одержали по 20 цнт зерна з гектара на всій посівній площі, 1940 кг молока на фуражну корову, 29,8 цнт м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь.

Завдяки цілеспрямованій виховній роботі парторганізації невпинно зростали ряди передовиків і новаторів виробництва. Особлива увага приділялася удосконаленню майстерності хліборобів. У 1954 році 14 механізаторів було послано на навчання до Кіровограда, а 60 — пройшли перепідготовку при Піщанобрідській МТС. 1958 року за успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції бригадир тракторної бригади М. С. Ключка з колгоспу «Червона зірка» відзначений орденом Леніна. Голова колгоспу «Зоря комунізму» І. С. Пономаренко, голова виконкому районної Ради депутатів трудящих[1] Г. М. Лагун нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора.

У 1959 році з чотирьох піщанобрідських господарств утворено три: «Шлях до комунізму», ім. Шевченка та «Перше травня». Об'єднання сприяло раціональному використанню земельних угідь і нової техніки, зростанню технічної оснащеності колгоспів. У господарствах освоїли сівозміни, почали впроваджувати високоврожайні сорти, зокрема озимої пшениці — Безоста-1, Миронівська-808, Білоцерківська-198, Аврора та Кавказ. Сільськогосподарська авіація вносить у грунт мінеральні добрива. Такі культури, як кукурудзу, соняшник, картоплю, тепер вирощують з мінімальними затратами ручної праці. Механізовано чимало трудомістких процесів у тваринництві. В колгоспах введено двозмінну роботу доярок і свинарок.

Підвищення культури землеробства, впровадження нових сортів сприяло збільшенню виробництва сільськогосподарської продукції, зміцненню кормової бази тваринництва. В 1965 році колгоспи зібрали по 28 цнт зерна з гектара, виробили 326 цнт молока і 36,8 цнт м'яса на 100 га земельних угідь. Господарства перейшли на гарантовану грошову оплату праці. Розширилося капітальне будівництво. Лише за 1966—1970 рр. колгосп ім. Шевченка спорудив тваринницьке містечко, польові стани тракторних бригад, млин, пекарню, їдальню, гуртожиток, школу, будинок культури, дитячі ясла тощо. У колгоспі «Шлях до комунізму» стала до ладу птахофабрика на 70 тис. голів птиці. Віддалені бригади з'єднано з центральною садибою дорогами з твердим покриттям.

Оранка на зяб у колгоспі «Перше Травня». Піщаний Брід, 1968 р.

[1] 1954 року 4 сільські Ради Піщаного Броду об'єднано в одну. У лютому 1959 року Піщаний Брід включено до складу Новоукраїнського району, а в 1963 році — до Добровеличківського.

До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна хлібороби села зібрали зерна по 31,7 цнт з гектара (без кукурудзи) і виконали план продажу державі зерна на 200, м'яса — на 105 проц. Високих показників у ювілейному році досягли тракторист М. І. Марченко, комбайнер В. О. Радченко та інші. При завданні 381,1 тис. цнт зерна колгоспи у восьмій п'ятирічці засипали у засіки Батьківщини 422 тис. цнт. Великий загін передовиків сільського господарства удостоєний урядових нагород. Орденом Трудового Червоного Прапора відзначено механізатора Ф. О. Москаленко, доярку В. Л. Осетрову. Понад 300 переможців соціалістичного змагання, ветеранів праці нагороджено Ленінською ювілейною медаллю.

Ветеран колгоспу «Шлях до комунізму», механізатор Ф. О. Москаленко. Піщаний Брід, 1970 р.

У першому році дев'ятої п'ятирічки з кожного гектара зернових зібрано по 38,3—41,7 цнт. Колгосп «Перше травня» на площі 451 га виростив по 42,7 цнт пшениці, по 301 цнт цукрових буряків на кожному гектарі. Піщанобрідські колгоспи здали державі 121,6 тис. цнт хліба при плані 76,7.

На східній околиці Піщаного Броду ще 1931 року створено звірорадгосп «Червона поляна», за яким закріплено 1560 га земельних угідь. Спочатку господарство спеціалізувалося на розведенні кролів. У післявоєнний період сюди завезено нутрій, норок і сріблясто-чорних лисиць. На щорічних міжнародних хутрових аукціонах у Ленінграді продукція радгоспних ферм, зокрема норки: біла, сріблясто-голуба, чорна,— користуються великим попитом. 1970 року в радгоспі утримувалося 7890 самок норок, 6420 кролів, 862 лисиці. Чистий прибуток становив 470 тис. крб., а в 1971 році — понад 500 тис. карбованців.

Натхнені рішеннями XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, трудящі добиваються нових трудових успіхів в усіх галузях сільського господарства. За роки нової п'ятирічки колгоспи мають збільшити виробництво тільки зерна на 22,7 проц., виконати завдання п'ятирічки в рільництві за 4 роки, у тваринництві — за 4,5 року. Основне стадо норок радгоспу зросте на 34 проценти. Йдучи назустріч 50-річчю утворення СРСР, трудівники колгоспів і радгоспу успішно виконали плани на півріччя 1972 року. Так, колгосп «Шлях до комунізму» продав державі молока на 111 проц., м'яса — на 127 проц. Приплід норок на радгоспних фермах за цей час становив 30 894 проти плану 24 675 голів.

Неухильний розвиток народного господарства села забезпечує піднесення добробуту його трудівників. Так, середньорічний заробіток тракториста у 1971 році становив 1900—2500 крб., доярки — 1471 крб. Значно зросла купівельна спроможність колгоспників. Якщо в 1960 році магазини села продали населенню товарів на 1264 тис. крб., то в 1971 році товарооборот досяг 3248 тис. карбованців.

Депутати соціально-культурної комісії Ради піклуються про впорядкування села. До послуг трудящих відкриті побутові майстерні, перукарня, лазня, готель на 25 місць, фотоательє. Діє водопровід. Працюють 15 магазинів, їдальня, кілька буфетів. У 1967 році змонтовано автоматичну телефонну станцію, телефонізовано всі виробничі ділянки колгоспів, установи, заклади. Є автобусна станція. Майже половина дворів користується газом. У дев'ятій п'ятирічці передбачено прокласти ще 20 км доріг з твердим покриттям і 10 км водопроводу, збудувати побутовий комбінат, будинок піонерів, дитячу бібліотеку.

В Піщаному Броді є типова лікарня на 100 ліжок з рентгенологічним і зубопротезним кабінетами, хірургічним, терапевтичним відділеннями та пунктом швидкої медичної допомоги. В ній працюють 11 лікарів і 50 чоловік середнього медичного персоналу. Хірурга В. А. Сидоренка нагороджено орденом «Знак Пошани».

У середній, двох восьмирічних, допоміжній і вечірній середній для працюючої молоді школах, школі-інтернаті 100 вчителів навчають понад тисячу дітей. 1 вересня

На колгоспній пасіці. Піщаний Брід, 1968 р.

1960 року учні середньої школи перейшли в двоповерхове приміщення з просторими світлими класами, добре обладнаними кабінетами, актовим і спортивним залами. Працює будинок піонерів. Влітку школярі відпочивають у міжколгоспному піонерському таборі. За післявоєнні роки у місцевих школах здобули середню освіту близько 2 тис. юнаків і дівчат. У Піщаному Броді народився кандидат фізико-математичних наук П. П. Чолпан.

У селі створені всі умови для розквіту народних талантів. При будинку культури, трьох колгоспних клубах є драматичний, духовий, літературний, хоровий, танцювальний та ін. гуртки художньої самодіяльності. Сільські аматори з успіхом виступають перед трудящими села і району. Так, театральний колектив — учасник багатьох обласних олімпіад. Сільська бібліотека налічує 60 тис. примірників книг. При ній працює кабінет політичної освіти на громадських засадах, нагороджений на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна грамотою Кіровоградського обкому КП України. У 1970 році бібліотека удостоєна Почесної грамоти Міністерства культури СРСР. У селі є ще 3 колгоспні й 4 шкільні бібліотеки. Багато колгоспників відвідують народний університет культури. Первинна організація товариства «Знання» об'єднує 50 лекторів. Кожна сім'я передплачує кілька газет і журналів: у 1971 році на тисячу чоловік населення припадало 1205 примірників періодичних видань. Працівникам відділення зв'язку присвоєне почесне звання колективу комуністичної праці.

В економічному зростанні колгоспів, піднесенні матеріального й культурного рівня трудящих Піщаного Броду велика заслуга партійних організацій, які об'єднують 229 комуністів. У колгоспах «Шлях до комунізму» та ім. Шевченка обрано парткоми. 260 юнаків і дівчат на обліку в 7 комсомольських організаціях села.

Велику роботу проводить сільська Рада, до складу якої в 1971 році трудящі обрали 86 депутатів, у т. ч. 45 комуністів, 11 комсомольців, 65 з них працюють безпосередньо в сільському господарстві. 77 депутатів входять до постійних комісій Ради: сільськогосподарської, планово-бюджетної, соціально-культурної, соціалістичної законності і мандатної. Активно діють жіночі ради, торговельні комісії, народні дружини, товариські суди, групи народного контролю та інші громадські організації.

Свято зберігають трудящі пам'ять про односельців, що віддали своє життя за Радянську владу. Над братською могилою героїв громадянської та Великої Вітчизняної воєн встановлено пам'ятник. У дні революційних свят тут відбуваються урочисті мітинги трудящих села, піонерські лінійки. На честь 50-річчя Великого Жовтня біля будинку культури споруджено монумент, на якому золотом викарбувано імена воїнів-земляків, що загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Піщанобрідці своєю натхненною працею вписують нові сторінки в історію рідного краю.

А. А. БОГУЛЬСЬКИЙ, К. Д. ЛОГВИНОВА

ТИШКІВКА

Тишківка — село, центр сільської Ради. Розташована на автошляху Київ — Кіровоград, за 25 км від районного центру та за 50 км від залізничної станції Помічна. Населення — 4791 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти: Андріївка, Богданівка, Лісниче, Станбалка.

Виникнення Тишківки належить до середини XVIII ст. За переказами, біля річки Березівки першим оселився солдат Тишко[1]. У 50-х роках це було поселення Новослобідського козацького полку, в якому проживали 9 виборних козаків, 50 підпомічників, 15 підсусідків[2]. З 1764 року мешканців слободи приписано до Молдавського гусарського полку. 1787 року в казенному поселенні Новомиргородського повіту Тишківці налічувалось 98 дворів і 222 душі чоловічої статі[3]. Вигідне географічне положення (поблизу пролягав шлях на Голту, Херсон і Єлисаветград), степ з родючими чорноземами приваблювали нових поселенців, здебільшого селян, які тікали від поміщицького гніту. З 1821 року в слободі розмістився 3-й ескадрон 3-ї Української уланської дивізії. На час ліквідації військових поселень тут було вже 539 дворів і до 3 тис. населення. Працювало 20 вітряків та 2 водяні млини, три кузні, три олійниці, горілчаний склад та понад 20 дрібних лавок[4].

Основна маса населення — казенні селяни — жили з хліборобства.

У першій половині 80-х років XIX ст. з 640 господарств 17 зовсім не мали землі, 25 — мали від 1 до 2 десятин, 312 — від 2 до 3, 119 — від 3 до 5, 167 — понад 10 десятин. 1885 року на господарство в середньому припадало 3—4 десятини землі, в той же час 15 дворів мали в своєму користуванні 2900 десятин[5]. Малоземелля змушувало бідняків орендувати землю. Не маючи змоги ліквідувати заборгованість орендарям, чимало селян позбавлялися своїх наділів. Злидні і голод гнали їх у найми до поміщиків та в міста. На початку XX ст. на одного жителя села чоловічої статі припадало 1/4 десятини землі. Орендувати землю бідняки не мали змоги — поміщики здавали її по 18—20 крб. за десятину на рік з обов'язковою сплатою орендних грошей на початку року.

Селяни Тишківки взяли участь у революційних подіях 1905—1907 рр. До села не раз приїздили члени Єлисаветградської соціал-демократичної організації, які розповсюджували серед населення революційні листівки, проводили агітацію проти самодержавства. В травні—серпні 1905 року місцеві селяни напали на маєтки поміщиків Зеленюка та Граневича, розібрали зерно, інвентар і худобу. Цей виступ жорстоко придушив каральний загін. Селян примусили повернути забране, а 20 активних учасників заарештували і відправили до єлисаветградської тюрми. Та заворушення не вщухали. 16 грудня 1905 року 500 тишківців розібрали майно економії землевласника Гінзбурга[6].

На всю волость (з 1893 року Тишківка була волосним центром) працювала лише одна приймальна палата на 13 ліжок. Фельдшер та медсестра неспроможні були допомогти всім хворим. Через часті епідемії гинуло багато людей. Так, 1894 року від черевного тифу померло 175 чоловік[7]. У 80-х роках у селі було дві школи, розміщені в селянських хатах: трирічна земська на 188 учнів і дворічна церковнопарафіяльна, до якої ходило 43 дітей, переважно заможних батьків[8]. Діти навчалися одну-дві зими, а потім залишали школу — треба було працювати в господарстві. В усій волості на кожні 1000 чоловік населення письменних було тільки 65[9].

Під час першої світової війни багато родин лишилося без годувальників: понад 400 чоловік було мобілізовано на фронт. Для армії у населення реквізували 120

---

[1] В. Н. Ястребов. Материалы по этнографии Новороссийского края, собранные в Елисаветградском и Александрийском уездах Херсонской губернии, стор. 193.

[2] Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 24, стор. 293.

[3] Т. И. Осадчий. Крестьянское надельное землевладение в Херсонской губернии в связи с платежами крестьян, стор. 10.

[4] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 2, стор. 232.

[5] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 1, стор. 20.

[6] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 194, спр. 57, арк. 64.

[7] Н. И. Тезяков. Земская медицина, заболеваемость и смертность населения в Елисаветградском уезде Херсонской губернии в 1894 году. Елисаветград, 1895, стор. 153.

[8] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 282, 283.

[9] Материалы для оцепки земель Херсонской губернии, т. 2, приложение, стор. 62.

коней. Посівні площі скоротилися майже наполовину. Збільшилися податки, і селянам, щоб сплатити їх, доводилось продавати навіть посівний матеріал.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції в березні 1917 року під тиском трудящих старшина волості скликав збори, на яких було обрано волосний громадський комітет. Але до його складу ввійшли здебільшого представники куркулів та їхніх підголосків. За переобрання волосного комітету виступили революційно настроєні жителі. Ділити поміщицьку землю закликав місцевий житель І. І. Баркар, який повернувся з фронту[1].

Втративши надію одержати від Тимчасового уряду землю, селяни Тишківки й навколишніх сіл вчинили напад на маєток Загорського. Поміщика було вбито, а майно розібрано[2].

Звістки про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, створення Ради Народних Комісарів на чолі з В. І. Леніним, про Всеукраїнський з'їзд Рад жителі села зустріли з великим піднесенням. У листопаді 1917 року біднота не раз громила маєтки поміщиків Загорського, Пастушенка, Зеленька та інших. Але селянські виступи жорстоко придушувались каральними експедиціями Центральної ради. 13 січня 1918 року відбулися багатолюдні збори, на яких присутні, вітаючи Радянську владу, висловили протест проти контрреволюційних дій Центральної ради[3]. На цих зборах було створено волосний революційний комітет на чолі з А. Ткаченком.

Під керівництвом ревкому і по-більшовицькому настроєних колишніх фронтовиків біднота Тишківської волості бойкотувала куркульсько-націоналістичних старост. А наприкінці січня 1918 року усунула їх від влади. На початку лютого волревком передав владу новообраній Раді селянських депутатів, яка почала розподіл відібраних у поміщиків землі, майна та інвентаря, конфіскувала хлібні лишки в куркулів, забезпечувала хлібом і насінням селянську бідноту, подавала допомогу вдовам і сиротам, підтримувала революційну дисципліну на селі[4].

В березні 1918 року Тишківку окупували австро-німецькі війська. На своїх багнетах вони принесли старі порядки. Створений у селі влітку підпільний волревком організував партизанський загін, до нього ввійшло понад 300 чоловік. Загін очолив колишній солдат П. Харченко[5]. У збройній сутичці під Тишківкою в червні 1918 року партизани розгромили батальйон окупантів, захопили чимало зброї. Після цього каральна експедиція, до складу якої входили німецькі солдати та гетьманська варта, оточили село. Піп та колишній сільський староста виказали партизанів. Карателі заарештували 150 чоловіків і жінок, з яких 19 — А. Муцета, Г. Лута, А. Бебешка, В. Кожухаря, подружжя Співаків та інших — розстріляли. Село було пограбоване й дощенту спалене[6].

Після вигнання в листопаді 1918 року австро-німецьких окупантів жителям села довелося вести боротьбу зі ставлениками буржуазно-націоналістичної Директорії. В лютому 1919 року червоні війська вигнали петлюрівців. Радянську владу в Тишківці було відновлено. Волосний ревком очолив комуніст Д. М. Мороз. При ревкомі створили земельний комітет, який продовжував роботу щодо розподілу поміщицької та куркульської землі. На кожного члена сім'ї селяни одержали по 1,5 десятини землі. Ревком і земельний комітет допомагали селянам налагоджувати господарство, найбіднішим сім'ям надано посівний матеріал і тягло. В куркулів вилучали хлібні лишки. У квітні 1919 року відбулися вибори до Тишківського волвиконкому, до складу його ввійшли активісти І. Мельник, М. Москаленко, Ф. Сердечний, Г. Бо-

---

[1] Наукові праці з історії КПРС, вип. 15. К., 1967, стор. 128.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 792, оп. 1, спр. 1904, арк. 2.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 1326, оп. 1, спр. 9, арк. 279.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 148, арк. 1.
[5] Газ. «Молода гвардія» (Одеса), 26 травня 1936 р.
[6] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині, стор. 21.

рисенко, К. Рева та М. Плющ[1]. При Раді з молоді було створено загін самооборони, який вів боротьбу проти куркульських банд, що всіляко шкодили радянському будівництву.

Дальшому здійсненню революційних перетворень перешкодили денікінські війська, що вдерлися до села в серпні 1919 року. Наприкінці січня 1920 року білогвардійців вигнали частини Червоної Армії. 2 лютого 1920 року на сільському сході обрано волосний ревком на чолі з Я. П. Корнієнком. Ревком організував боротьбу з бандитизмом, створивши спеціальні загони з місцевих жителів.

Важливу роль у зміцненні Радянської влади на селі, боротьбі з контрреволюційним куркульством відіграв створений 13 липня 1920 року комітет незаможних селян. КНС, очолюваний комуністами І. Бойком та О. Гончаренком, провів перерозподіл землі згідно з законом Всеукрревкому від 5 лютого 1920 року, подав допомогу бідняцьким господарствам зерном та інвентарем, вилучив у куркулів лишки хліба і надіслав їх для потреб фронту й міського пролетаріату.

В листопаді 1920 року на село напала банда Гризлова, що складалася з куркулів та залишків білогвардійців. Активісти села та комнезамівці організували їй збройний опір, але сили були нерівні. У бою загинув Д. М. Мороз. Бандити по-звірячому закатували подружжя комуністів Богуславських. 27 грудня 1920 року Тишківку захопили махновці. Вони розгромили радянські установи, спалили документи, зруйнували зсипний пункт, де зберігалось зерно для сімей червоноармійців. Наприкінці 1920 року частини Червоної Армії, підтримані місцевим населенням, вигнали банди з території волості.

Після закінчення громадянської війни комуністи й Рада приділяли велику увагу зміцненню Радянської влади на селі, відбудові зруйнованого господарства. 1923 року сільські комуністи об'єдналися в партійний осередок[2]. Ще на початку 1921 року виник комсомольський осередок (секретар робітник олійні Ю. Полєвой, нині доктор історичних наук). Комуністи разом з комсомольцями проводили бесіди, виступали з доповідями, в яких розкривали роль кооперації для підвищення продуктивності селянського господарства. 1924 року створено Тишківське сільське споживче товариство, головою правління якого обрано комуніста М. М. Лук'янця. Відкривалися кооперативні магазини. З ініціативи молоді й жіночого активу було засновано селянський будинок. У ньому працювали гуртки політграмоти, атеїстичний, хоровий і драматичний. В сельбуді влаштовувалися диспути на політичні та антирелігійні теми. В лютому 1923 року серед школярів організовані два піонерські загони.

На початку 1928 року в селі виникло перше товариство спільного обробітку землі ім. Блюхера. Його очолив комуніст Я. Ковтонюк. У товаристві об'єдналося 37 бідняцьких господарств[3].

Тієї ж весни в Тишківці засновано ще 4 такі товариства. Вони стали базою для створення перших артілей, активними організаторами яких були комуністи М. Г. Голований, Ф. Ю. Гинькут, Т. Д. Небеський та інші. На кінець 1930 року в селі вже налічувалося дев'ять колгоспів, які об'єднували 1614 селянських господарств[4].

Колективізація проходила в умовах гострої класової боротьби. Куркулі вбивали сільських активістів, псували сільськогосподарський інвентар, палили громадські будівлі, підбивали селян забивати худобу тощо. Першого травня 1932 року від рук куркулів загинув активіст колгоспного руху, голова бідняцько-наймитської групи, член правління колгоспу ім. Блюхера Л. Михайленко. А через кілька днів колгоспний сторож А. Усенко відбив збройний куркульський напад на колгоспну комору. За рішенням загальних колгоспних зборів куркулів, які шкодили проведенню колективізації, було вислано за межі району.

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-347, оп. 1, спр. 23, арк. 35.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 400, оп. 1, спр. 17, арк. 2.
[3] Там же, спр. 46, арк. 28.
[4] Газ. «Прапор перемоги» (Новоархангельськ), 13 травня 1932 р.

Дійову допомогу колективним господарствам подавали працівники Тишківської МТС, створеної 1931 року. Вже 1934 року тут було 104 трактори, 48 комбайнів, 19 молотарок, 27 сівалок та інший інвентар. Політвідділ МТС та директор — двадцятип'ятитисячник з Кіровоградського заводу «Червона зірка» П. Я. Шлянін організували підготовку кадрів масових спеціальностей: механізаторів, рільників та обліковців. В агротехнічних гуртках колгоспники оволодівали науковими основами землеробства[1]. В 1935 році Тишківка стає районним центром. Комуністи та комсомольці районних партійної та комсомольської організацій стали ініціаторами соціалістичного змагання. Серед його переможців у 1936 році були комуніст Я. Кожухар, який комбайном «Комунар» за сезон зібрав 471 га зернових, вдвоє більше завдання, і комсомолка М. Стеценко. Вона перевиконувала норму виробітку в півтора раза. Завдяки підвищенню культури землеробства окремі рільничі бригади тишківських колгоспів у 1936 році зібрали по 22 цнт зернових[2]. Значних трудових успіхів добилися хлібороби колгоспу «Жовтневий промінь». Вони виростили 200-пудовий урожай кукурудзи. Ланкова артілі О. Ф. Воробйова, яка зібрала по 250 пудів зерна кукурудзи та по 150 пудів насіння соняшнику з кожного гектара, демонструвала свої досягнення в 1940 році на Всесоюзній сільськогосподарській виставці. За високі показники в галузі тваринництва до Почесної Книги виставки 1939 року занесено прізвище свинарки колгоспу «Більшовик» У. Богоріл, яка одержала й виростила по 18 поросят від кожної свиноматки. За відмінні показники в розвитку конярства голову тишківського колгоспу ім. Будьонного О. Г. Завалка нагороджено орденом «Знак Пошани».

Значну роль у здійсненні виробничих планів відігравала сільська Рада. Сільськогосподарська комісія Ради тримала під повсякденним контролем виконання колгоспами всіх господарських завдань. На своїх засіданнях виконком Ради систематично розглядав питання підготовки до проведення весняних посівних, догляду за посівами, збирання врожаю, про стан і дальший розвиток громадського тваринництва. Члени виконкому надавали повсякденну практичну допомогу колгоспникам у розв'язанні всіх господарських завдань.

Більшість з них безпосередньо працювала на найважливіших ділянках колгоспного виробництва.

Завдяки піклуванню депутатів сільської Ради набагато поліпшилося медичне обслуговування населення. Стали до ладу райлікарня з хірургічним, терапевтичним, гінекологічним та пологовим відділеннями, дві амбулаторії та вісім фельдшерсько-акушерських пунктів. Збільшилася кількість лікарів і середнього медичного персоналу.

На кінець 1940 року в Тишківці вже не було неписьменних. Тут працювали середня школа, семирічна та дві початкові школи, де 50 учителів навчали понад 700 дітей. З ініціативи громадськості закрили церкву. В центрі села виріс будинок клубу з залом на 350 місць. Його спорудили трудящі в позаробочий час. На території кожного колгоспу також діяли клуби, червоні кутки й бібліотеки. Всього в селі було 9 червоних кутків та 9 бібліотек. Тільки послугами сільської бібліотеки користувалися 1823 читачі. В 1939—1940 рр. майже кожна сім'я передплачувала газети й журнали.

У перші дні Великої Вітчизняної війни в Тишківці створено винищувальний батальйон з 98 чоловік для боротьби з ворожими парашутистами та диверсантами. Колгоспники евакуювали на схід сільськогосподарську техніку і худобу. 31 липня 1941 року німецько-фашистські загарбники окупували Тишківський район.

Гітлерівці створили в селі концентраційний табір для радянських військовополонених, де загинуло від голоду 1000 чоловік. Фашисти розстріляли 27 мешканців села, 107 юнаків і дівчат вивезли на каторгу до Німеччини. В селі Андріївці Тишківської сільської Ради за вбивство німецького коменданта окупанти стратили 89 чоло-

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 398, оп. 2, спр. 1, арк. 37—50.
[2] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 219, арк. 67, 68.

вік: усіх дорослих чоловіків зігнали до школи і кожного третього розстріляли, а 30 чоловік повісили. Комсомольця Г. Милованова, який вбив коменданта, після жорстоких катувань страчено на сільському майдані Тишківки. Загинули від рук фашистів і перші комсомольці села І. І. Гриценко та М. Ф. Красовський.

Жорстокий терор окупантів не залякав радянських людей. У травні 1942 року підпільні групи Тишківського району влилися до партизанського загону ім. Чапаєва, що діяв на території Тишківського, Підвисоцького та Хмелівського районів[1]. Велику антифашистську роботу проводили в Тишківці підпільні групи, які очолювали М. А. Патлаченко та І. І. Муцет.

Понад тисячу місцевих жителів мужньо боролися і на фронтах Великої Вітчизняної війни. Один з них І. Р. Усенко з групою бійців у січні 1945 року першим переправився через Одер. Закріпившись на невеличкому клаптику ворожої землі, сміливці відбили безліч атак і таки утримали плацдарм. Коли підійшло підкріплення, в живих залишилось лише кілька чоловік. Тяжко поранений І. Р. Усенко продовжував вести бій. За бойовий подвиг він удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Зараз І. Р. Усенко працює на Кіровоградському заводі «Червона зірка».

За хоробрість, виявлену під час форсування Дніпра, в жовтні 1943 року звання Героя Радянського Союзу присвоєно командирові гвардійського стрілецького полку Б. Д. Леву. Пізніше генерал-майор Б. Д. Лев працював викладачем Військової академії ім. М. В. Фрунзе у Москві. 549 вихідців з села відзначились у боях за Батьківщину і нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Трудящі села свято бережуть пам'ять про загиблих у Великій Вітчизняній війні. В сільському парку покладено гранітні плити, на яких викарбувано 320 імен тих, що полягли на фронтах у боротьбі з німецьким фашизмом.

13 березня 1944 року Тишківку визволено від німецько-фашистських окупантів. Були зруйновані всі громадські будівлі, приміщення установ, школи, сільський клуб, мости. У відновлених колгоспах не вистачало тягла, техніки. Землі обробляли коровами і вручну. Енергійно приступали до праці, а також вели значну громадську роботу демобілізовані воїни.

В колгоспи Тишківки з Російської Федерації надійшли будівельні матеріали, зерно на посів тощо. Місцева МТС поповнилась тракторами та іншою сільськогосподарською технікою. На 1949 рік у ній налічувалось 101 трактор, 26 комбайнів, 25 тракторних сівалок, десятки плугів, культиваторів тощо[2]. Завдяки механізації трудомістких робіт колгоспи Тишківки в 1949 році освоїли довоєнні посівні площі. Якщо в 1940 році колгоспи села виростили в середньому по 12—14 цнт зернових з гектара, то в 1949 році — по 16—18. Найвищих урожаїв досягла бригада № 1 колгоспу «Шлях до комуни», вона зібрала по 17 цнт озимої пшениці з усієї площі посівів, а ланка В. Н. Богданової на площі 25 га по 20,7 цнт цієї культури.

Партійні організації та правління колгоспів приділяли велику увагу збільшенню поголів'я тваринництва і підвищенню його продуктивності. На тваринницькі ферми пішли працювати комуністи й комсомольці. Вже в 1949 році показники розвитку поголів'я і продуктивності худоби перевищили довоєнні.

Велику організаторську роботу у відбудові села, його господарства, культурно-побутових закладів провела сільська Рада. Спираючись на депутатів і сільський актив, Рада здійснювала повсякденний контроль за ходом польових робіт в усіх дев'яти колгоспах. На засіданнях виконкому заслуховували звіти голів колгоспів, керівників установ, шкіл та голів постійних комісій.

1955 року в селі на базі дев'яти колгоспів створено три господарства: ім. Калініна, ім. Ульянова та «Україна». Вони стали господарями 15 853 га землі, з яких майже 14 тис. орної. Зростання технічної оснащеності, впровадження у виробництво агробіологічної науки та передового досвіду значною мірою сприяло підвищенню

[1] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 286, 298.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 398, оп. 6, спр. 1, арк. 21.

врожайності всіх сільськогосподарських культур, а також дальшому розвиткові тваринництва. Під керівництвом партійних організацій в усіх колгоспах широко розгорнулось соціалістичне змагання. Протягом 1959—1965 рр. 33 трудівники села удостоєні урядових нагород. Серед них бригадир тракторної бригади колгоспу ім. Калініна М. О. Розливан, нагороджений орденом Леніна, бригадир тракторної бригади колгоспу ім. Калініна А. Л. Коренюк та ланкова колгоспу ім. Ульянова О. Ф. Воробйова — орденом Трудового Червоного Прапора.

Гідно відзначено урядом і працю тваринників. Так, свинарку колгоспу ім. Калініна М. Є. Усенко удостоєно ордена Леніна, свинарку О. С. Бебешко — ордена «Знак Пошани». В 1958 році її обрано депутатом Верховної Ради СРСР.

За восьму п'ятирічку значно зросла матеріально-технічна база колгоспів села. Вони мають 148 тракторів, 77 комбайнів, 76 вантажних автомашин, чимало сівалок, культиваторів та інших грунтообробних машин і знарядь.

До 100-річного ювілею В. І. Леніна трудівники артілі ім. Ульянова в 1969—1970 рр. на кожному гектарі одержали 40-центнеровий урожай озимої пшениці, понад 300 цнт цукрових буряків і надоїли більш як по 3 тис. кг молока від кожної корови. Колгосп ім. Ульянова в 1969 став учасником ВДНГ. Головний комітет виставки нагородив його дипломом першого ступеня і преміював вантажним автомобілем. За перемогу в соціалістичному змаганні на честь Ленінського ювілею колектив господарства нагороджений Ленінською Ювілейною Почесною Грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС, одержав премію в сумі 6300 крб. і занесений до обласної Ленінської книги трудової слави. 295 трудівників села удостоєні ювілейної медалі, а бригадир тракторної бригади колгоспу ім. Ульянова Я. Г. Кожухар — звання Героя Соціалістичної Праці. У механізатора довгий і славний трудовий шлях. Уперше односельці побачили його за кермом комбайна ще в 1932 році. З 1957 року Я. Г. Кожухар — незмінний бригадир тракторної бригади. Очолюваний ним колектив завжди попереду в соціалістичному змаганні серед бригад колгоспів села. У восьмій п'ятирічці бригада підвищила врожайність зернових на кожному гектарі на 8 цнт. 1970 року механізатори виростили по 39,3 цнт зернових, у т. ч. по 64 цнт кукурудзи та 347 цнт цукрових буряків з кожного гектара. Високих показників досягли й чимало тваринників. Так, доярка артілі ім. Ульянова Є. М. Стерпун у 1970 році річне зобов'язання — надоїти 3000 кг молока від корови — виконала за 9 місяців. Такі самі успіхи і в доярок О. Ф. Врадій та Г. І. Довгенко.

Вагомий внесок у розвиток своїх господарств зробили тишківські хлібороби в новій п'ятирічці. Виконуючи рішення XXIV з'їзду КПРС партійні організації колгоспів розгорнули соціалістичне змагання за підвищення врожайності зернових. Значних успіхів досягнуто в колгоспі ім. Калініна, який очолює кавалер ордена Леніна, делегат XXIV з'їзду КПРС, член Ревізійної Комісії ЦК КП України Є. О. Головань. Трудівники цієї артілі зібрали в 1971 році по 41,8 цнт зерна, завоювавши першість серед усіх господарств району. Колгоспники артілі ім. Ульянова вийшли переможцями в змаганні за підвищення врожайності озимої пшениці. Вони зібрали її з кожного гектара по 44,8 цнт. Колектив комуністичної праці, бригада високої культури землеробства, яку очолює Я. Г. Кожухар, на площі 450 га виростила по 48,9 цнт озимої пшениці. Свинарка О. Баранова з колгоспу ім. Калініна у 1971 році на кожну свиноматку одержала по 28 поросят. В колгоспі створені умови для навчання й культурного відпочинку тваринників. Тут обладнано будинки тваринників, у яких є їдальні, медично-санітарні профілакторії, бібліотеки, радіоли, телевізори. Трудівники тишківських колгоспів активно включились у змагання на честь піввікового ювілею Країни Рад. Переможцям його будуть вручені пам'ятні червоні прапори, червоні стрічки та приз «Золотий сніп». Хлібороби колгоспу ім. Калініна 1972 року виростили ранніх зернових по 33,3 цнт з гектара, працівники ферм обох господарств виконали піврічні зобов'язання по надоях молока на 105 процентів.

В усіх трьох колгоспах впроваджено внутрігосподарський розрахунок, грошову оплату праці. В 1970—1971 рр. щорічні чисті прибутки кожного з колгоспів села становили понад півмільйона крб. Річний прибуток артілі «Україна» на початку нової п'ятирічки перевищив 800 тис. крб. Це дає можливість створювати перехідні фонди для гарантованої оплати колгоспників, яка за останні п'ять років збільшилась удвоє. Середньомісячний заробіток кожного механізатора колгоспу ім. Ульянова за роки восьмої п'ятирічки зріс більше як у два рази, а в 1971 році становив 214 крб., доярок — 135 крб., свинарок — 96 карбованців.

На занятті в навчально-виробничому комбінаті у Тишківці. 1971 р.

З місцевих промислових підприємств у Тишківці діє сироварний цех Доброволичківського маслосирзаводу, який переробляє продукцію, що надходить з ферм навколишніх колгоспів. В добре обладнаних майстернях відділення «Сільгосптехніки» проводиться ремонт сільськогосподарських машин колгоспів Тишківської зони. Постійно зростає виробнича потужність цегельного заводу, що працює з 1956 року. В 1971 році завод виготовив цегли, черепиці та залізобетонних виробів на суму близько 3 млн. крб. Останнім часом на підприємстві освоєно виробництво керамічної плитки.

Партійні та комсомольські організації спрямовують усі зусилля трудящих на успішне виконання господарських завдань. У трьох тишківських колгоспах працює близько 150 комуністів. На тваринницьких фермах, у бригадах створено партійні групи. Їх очолюють досвідчені комуністи-виробничники. Більшість членів і кандидатів у члени партії працюють у сфері матеріального виробництва. Так, з 67 комуністів колгоспу «Україна» в рільництві зайнято 27, з них 12 — механізатори, 14 — у тваринництві та 10 — спеціалісти сільського господарства. В кожному колгоспі, на підприємстві та в школах діють комсомольські організації. Комсомольці виступають ініціаторами багатьох цінних починань на виробництві й у громадському житті села.

Багатогранну роботу проводить сільська Рада депутатів трудящих. Так, постійна комісія сільського господарства систематично обговорює виробничі плани колгоспів, заслуховує звіти агрономів про запровадження ними тих чи інших агротехнічних заходів у колгоспному виробництві, контролює виконання правліннями колгоспів рекомендацій комісії. До роботи в постійних комісіях, депутатських групах та постах, крім 73 депутатів, залучено численний актив села.

Про впорядкування Тишківки постійно дбає соціально-культурна комісія сільської Ради, очолювана старим комуністом А. П. Дудником. Село забудовано красивими будинками під шифером, черепицею й залізом. Центр його прикрашають двоповерхові адміністративні та приміщення культосвітніх закладів. 1969 року на кошти колгоспів споруджено двоповерхові корпуси середньої школи, та за роки восьмої п'ятирічки — будинок майстерень Тишківського кущового побуткомбінату. На його базі створено навчально-виробничий комбінат підготовки кадрів масових професій служби побуту. Стали до ладу 5 типових дитячих дошкільних закладів, три чотириквартирні будинки для тваринників тощо.

Активізується діяльність новостворених колгоспних комунгоспів, зокрема, ними прокладено дороги з твердим покриттям, що з'єднують ферми, бригади з центральним шосейним шляхом. Ведеться будівництво тротуарів. З 1959 року в Тишківці діє водопровід, який прокладено майже по всіх вулицях і на ферми.

Будинок Тишківської сільської Ради. 1970 р.

Трудящі села користуються послугами комбінату побутового обслуговування, де є майстерні пошиття одягу, взуття, ремонту телевізорів, радіоприймачів та перукарня. Село повністю електрифіковано і радіофіковано. За післявоєнні роки набагато розширилась торговельна мережа. Тепер у Тишківці 6 продовольчих, 2 сільмаги, магазини готового одягу, взуття, господарських товарів і меблів, культмаг. У щоденний побут населення ввійшли пральні машини, електричні й газові плити. В особистій власності колгоспників є 17 легкових автомашин, близько 360 мотоциклів. Про зрослий добробут трудящих свідчить і те, що в місцевій ощадкасі на рахунках 2020 вкладників зберігається понад 1250 тис. крб. Особисті заощадження за останні три роки зросли вдвоє.

Якщо до революції в Тишківці був один фельдшер, то тепер у сільській лікарні працюють 11 лікарів і 33 працівники з середньою медичною освітою. У відкритій наприкінці восьмої п'ятирічки лікарні є добре обладнані хірургічне, терапевтичне, дитяче та інші відділення. Діють також рентгенологічний кабінет, лабораторії, зубопротезний кабінет, поліклініка. Силами громадськості збудовано стадіон та спортивні майданчики. В кожному колгоспі є футбольні команди, секції важкоатлетів, волейбольні, шахові та інші.

У двох середніх, початковій, заочній та школі робітничої молоді трудяться 76 вчителів і навчається близько тисячі учнів. За плідну багаторічну роботу на педагогічній ниві Я. Я. Холоденко нагороджена орденом Леніна. Тільки за післявоєнні роки середню школу закінчили понад 1700 чоловік. Багато випускників здобули вищу освіту, стали інженерами, лікарями, вчителями, спеціалістами сільського господарства і працюють у рідному селі.

Центрами культурного відпочинку трудящих стали сільський та колгоспні будинки культури зі стаціонарними кіноустановками. З гуртків художньої самодіяльності при них діють драматичний, хоровий, танцювальний тощо. З ініціативи партійних організацій та громадськості села на кошти колгоспів споруджено типовий палац культури. Члени первинної організації товариства «Знання», до складу якого входять учителі, лікарі та спеціалісти сільського господарства, виступають перед населенням з лекціями на сільськогосподарські, політичні, естетичні та інші теми.

У селі є бібліотека для дорослих, дитяча та три колгоспні з фондом 75 тис. примірників. У сільській бібліотеці налічується понад 47 тис. книг. Відвідує її близько 2100 читачів. Працівники бібліотеки влаштовують виставки рекомендованої літератури для механізаторів, доярок та телятниць на тракторних бригадах і молочних фермах. Практикуються бібліографічні огляди й вечори книги, літературні вечори й читацькі конференції, запроваджено міжбібліотечний абонемент.

За планом розвитку села протягом дев'ятої п'ятирічки в Тишківці виростуть нові адміністративні, господарські, культурно-побутові будівлі. Колгоспи побудують насіннєве сховище, механізований свинарник, комплекс для великої рогатої худоби. Для спеціалістів сільського господарства зведуть 11 житлових будинків. Збільшиться протяжність водопроводу, буде прокладено шлях з твердим покриттям завдовжки 3 км, відчинить двері новий універсальний магазин. Правління колгоспу ім. Ульянова планує збудувати приміщення середньої школи й дитячих ясел, а колгоспу ім. Калініна — шкільного інтернату і спортзалу.

Своєю наполегливою працею трудящі села наближають здійснення цих планів.

П. М. БЕЗТАКА, І. В. ДМИТРАШКО, М. К. НІКОЛАЄНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ДОБРОВЕЛИЧКІВСЬКОГО РАЙОНУ

ГАЇ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Кагарлику, за 35 км на північ від районного центру. Населення — 1104 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Вірне, Новотишківка, Осикове.

У Гаївці міститься центральна садиба колгоспу ім. Горького, за яким закріплено 4449 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4089 га орної землі. Господарство спеціалізується на хліборобстві і м'ясо-молочному тваринництві. З допоміжних підприємств працюють млин і олійня. За успіхи у сільськогосподарському виробництві 19 чоловік удостоєні урядових нагород, серед них бригадир Н. Н. Новицький — ордена Жовтневої Революції.

У восьмирічній школі 15 вчителів навчають 180 дітей. Є будинок культури на 400 місць та два клуби, дві бібліотеки з фондом 15 тис. книг, два медпункти, двоє дитячих ясел, три магазини, їдальня, побутова майстерня.

У партійній організації — 52 члени КПРС, у комсомольській — 67 членів ВЛКСМ.

Село виникло в першій половині XIX століття.

На початку березня 1918 року встановлено Радянську владу.

Житель села О. С. Кравченко з 1918 по 1922 рік служив у Чапаєвській дивізії. За виявлені мужність і хоробрість під час громадянської війни нагороджений орденом Червоного Прапора.

Під час Великої Вітчизняної війни 322 жителі села воювали на фронтах, 105 з них полягли смертю хоробрих, 217 нагороджені орденами й медалями. 14 лютого 1944 року на околиці Гаївки відбувся нерівний бій, в якому загинули п'ять партизанів із загону ім. Чапаєва, що діяв у Новоархангельському районі. Того ж дня фашисти розстріляли комуністів села О. Паламарчука, М. Отченашка, Г. Болбоку і О. С. Татарчука. На братській могилі воїнів-визволителів села відкрито монумент Слави.

ГЛИНЯ́НЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 50 км на південь від районного центру і за 2 км від залізничної станції Глиняне. Населення — 498 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Міжколодяжне, Новоглиняне.

За колгоспом «Іскра», центральна садиба якого міститься у Глиняному, закріплено 3892 га сільськогосподарських угідь, з них 3629 га орної землі. Основний напрям господарства — тваринництво і хліборобство. За успіхи в сільськогосподарському виробництві 40 чоловік нагороджені орденами й медалями, 21 — присвоєно звання ударника комуністичної праці, двом — звання почесного колгоспника.

У восьмирічній школі 12 вчителів навчають 126 дітей. Є клуб на 250 місць, бібліотека з фондом 8960 книг, медпункт, дитячі ясла, 2 магазини.

У Глиняному налічується 32 комуністи і 40 комсомольців.

Село засноване 1840 року кріпаками з Високих Байраків. Восени 1863 року сталося заворушення селян, які вимагали скасування викупу за землю.

Радянську владу встановлено наприкінці лютого 1918 року. 1925 року створено ТСОЗ «Сніп Шевченка», на базі якого згодом виник колгосп ім. 13-річчя Жовтня.

Під час Великої Вітчизняної війни понад 200 жителів села брали участь у боротьбі проти фашистів у лавах Червоної Армії, 66 з них загинули, 35 відзначені бойовими нагородами. Фашистські варвари розстріляли 64 колгоспників з Новоглиняного. В 1949 році на братській могилі воїнів, які полягли під час визволення села, споруджено обеліск.

ГНА́ТІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південь від районного центру та за 22 км від залізничної станції Помічна. Населення — 770 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Братолюбівка, Вороб'ївка, Михайлівка, Нововікторівка, Новомиколаївка.

У Гнатівці міститься центральна садиба колгоспу «Світанок», за яким закріплено 5039 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4690 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур. 50 ударників праці відзначені урядовими нагородами, серед них голова колгоспу П. А. Панасюк і бригадир тракторної бригади П. Г. Кощенко — орденом Леніна.

Є середня школа, де навчаються 300 дітей і працюють 22 вчителі, будинок культури, бібліотека з фондом 9 тис. книг, дитячі ясла, магазин, пошта.

У двох партійних організаціях налічується 60 комуністів, у двох комсомольських — 196 членів ВЛКСМ.

Засноване село на початку XIX століття.

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року.

1927 року у Гнатівці організовано ТСОЗ «Зелений гай», який наступного року перетворено на садово-виноградне господарство.

117 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 57 з них загинули, 60 нагороджені орденами й медалями.

У с. Вороб'ївці народився доктор економічних наук, професор В. В. Смушков.

ДРУЖЕЛЮ́БІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Сухому Ташлику, за 7 км на схід від районного центру і за 33 км від залізничної станції Помічна. Населення — 803 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Василівка, Олександро-Завадське, Скопіївка, Шевченка.

У Дружелюбівці міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 6622 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 6081 га орної землі. Виробничий напрям господарства — хлі-

боробство і тваринництво. За доблесну працю 109 передовиків відзначені урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєні бригадир комплексної бригади В. С. Гнидюк, чабан Ф. Д. Польовик, тракторист І. С. Юденко, свинарка М. Ф. Масловська. 5 колгоспників нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора, 25 — присвоєно звання ударника комуністичної праці.

Працюють середня школа, де 17 вчителів навчають 206 дітей, бібліотека з фондом 12,3 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, два магазини. У партійній організації — 71 комуніст, у комсомольській — 49 членів ВЛКСМ.

Поселення на території сучасного села засноване у 20-х роках XVIII ст. переселенцями з Сумського повіту Харківської губернії і складалося з хуторів Семенівки, Крамарового, Клипацького, Супрунова.

На початку березня 1918 року в Дружелюбівці встановлено Радянську владу.

191 житель воював на фронтах Великої Вітчизняної війни, 158 з них загинули, 147 нагороджено орденами і медалями. В селі споруджено пам'ятник воїнам, які полягли смертю хоробрих під час його визволення.

ЛИПНЯ́ЖКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Сухому Ташлику, за 9 км на північний захід від районного центру і за 35 км від залізничної станції Помічна. Через село проходить автошлях Київ—Одеса. Населення — 3175 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бесарабка, Водяне, Володимирівка, Карбівка.

У Липняжці містяться центральні садиби колгоспів «Правда» і «Прогрес», за якими закріплено 9675 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 8657 га орної землі. Перше господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, друге — на виробництві свинини. 193 трудівники села за сумлінну працю відзначені урядовими нагородами. Колишній механізатор колгоспу «Правда» С. Я. Єзан (нині пенсіонер) удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. Орденом Леніна нагороджені колишній голова цього колгоспу Н. М. Кандійчук, механізатор А. М. Лень, механізатори колгоспу «Прогрес» Б. М. Нікітін, М. О. Бойко; орденом Жовтневої Революції — головний агроном колгоспу «Правда» М. С. Матковський, головний зоотехнік цього ж господарства І. Л. Бужениця та бригадир тракторної бригади колгоспу «Прогрес» В. М. Торовик. Чотири ветерани праці удостоєні звання почесного колгоспника.

У середній і двох початкових школах навчаються 462 дітей, працюють 37 вчителів. Є будинок культури на 600 місць, три бібліотеки з фондом 18 тис. книг, медична амбулаторія, 2 дитячі садки, побутова майстерня, 11 магазинів.

У трьох сільських партійних організаціях — 97 комуністів, у трьох комсомольських — 157 членів ВЛКСМ.

Липняжка заснована в 50-х роках XVIII ст. як шанець Молдавського гусарського полку.

Наприкінці січня 1918 року в селі створено ревком.

Я. А. Волосик, матрос-балтієць, організатор Радянської влади у Липняжці.

1920 року виник комітет незаможних селян, який очолив колишній матрос-балтієць, учасник штурму Зимового палацу А. Я. Волосик. У 1922 році він був по-звірячому вбитий ворогами Радянської влади. Перші артілі «Селянська допомога» і «Хлібороб» організовані у 1927 році.

Понад 800 жителів воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 302 з них загинули, 143 нагороджені бойовими орденами й медалями. Уродженцю села, відважному льотчику П. С. Шемендюку, який збив особисто 15 і в складі групи 7 ворожих літаків, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В селі споруджено пам'ятник воїнам, які загинули під час його визволення.

Уродженцем Липняжки є доктор історичних наук, професор М. Р. Доній.

ЛЮБОМИ́РКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Чорного Ташлику, за 35 км на південь від районного центру і за 10 км від залізничної станції Глиняне. Населення — 923 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Вікняне та Коколове.

В Любомирці міститься центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 5426 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4843 га орної землі. Основні галузі виробництва — тваринництво і хліборобство. 26 сільських передовиків нагороджені орденами й медалями.

Є восьмирічна школа, де навчаються 185 дітей, працюють 13 вчителів, дві бібліотеки з фондом 7154 книги, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок на 50 місць, два магазини. Споруджується будинок культури на 400 місць із спортивним комплексом.

У Любомирці — 31 комуніст і 38 комсомольців.

Перші письмові згадки про село належать до кінця XVIII століття.

На початку березня 1918 року в Любомирці створено ревком.

1923 року тут організовано першу сільськогосподарську артіль «Труд». 1927 року засновано машинно-тракторне товариство.

Під час Великої Вітчизняної війни боролися проти фашистів на фронтах 184 жителі села, 73 з них нагороджені орденами і медалями. На пам'ятнику викарбувано імена 110 загиблих односельців.

МА́РКОВЕ (давня назва — Вікторштадт) — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Кагарлика, за 25 км на північ від районного центру. Населення — 687 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Анатолівка.

За колгоспом ім. Пархоменка, центральна садиба якого міститься у Марковому, закріплено 2512 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2298 га

орної землі. Господарство розвивається у зерновому і м'ясо-молочному напрямах. 35 трудівників відзначені урядовими нагородами, серед них тракторист В. С. Музика удостоєний ордена Леніна. Бригадир рільничої бригади М. П. Юрченко за вирощування високих врожаїв проса в 1956—1957 рр. нагороджений двома золотими медалями Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Є середня школа, де 19 вчителів навчають 152 дітей, будинок культури на 450 місць, дві бібліотеки з фондом 16 тис. книг, дільнична лікарня на 25 ліжок.

Партійна організація об'єднує 26 комуністів, комсомольська — 24 члени ВЛКСМ.

Село засноване у першій половині XVIII ст. переселенцями з Київщини.

Радянську владу встановлено в середині лютого 1918 року. Активними організаторами її були місцеві селяни Н. Бабенко, П. Джулай, С. Кулик, П. Дзвоницький, І. Непомнящий, згодом розстріляні австро-німецькими окупантами. Поховані у братській могилі.

129 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, лише 40 залишилися живими, 40 нагороджені орденами й медалями. На братській могилі воїнів-визволителів встановлено пам'ятник.

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км на південний схід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Помічна. Населення — 451 чоловік. Сільраді підпорядковане село Новопетрівка.

У Миколаївці міститься відділок колгоспу ім. Свердлова, центральна садиба якого — у с. Олексіївці. Відділок, за яким закріплено 2965 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2830 га орної землі, спеціалізується на вирощуванні молодняка великої рогатої худоби. 15 колгоспників нагороджені орденами і медалями, в їх числі свинарка Н. К. Варакутя — орденом Леніна. 32 трудівникам села присвоєно звання ударника комуністичної праці, одному — звання заслуженого колгоспника.

У восьмирічній школі 12 вчителів навчають 125 дітей. Є будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 9 тис. книг, дитячий садок на 50 місць, медпункт, два магазини, відділення зв'язку.

У Миколаївці 23 комуністи і 25 комсомольців.

Село засноване на початку XIX ст. переселенцями з Київської губернії.

У березні 1918 року в Миколаївці встановлено Радянську владу.

Під час Великої Вітчизняної війни 200 жителів боролися проти фашистів у лавах Червоної Армії, 90 з них загинули, 78 відзначені бойовими нагородами.

Уродженець Новопетрівки А. Д. Бачинський — кандидат історичних наук.

НОВОЛУ́ТКІВКА — село, центр сільської Ради, лежить за 5 км на південний захід від районного центру та за 31 км від залізничної станції Помічна. Населення — 710 чоловік. Сільській раді підпорядковані села Добротимофіївка, Олександро-Акацатове.

У Новолутківці міститься центральна садиба колгоспу ім. Жовтневої революції, за яким закріплено 2957 га сільськогосподарських угідь, з них 2711 га орної землі, 66 га саду, 18 га ставків, 78 га лісу. Основний напрям господарства — виробництво зерна. За успіхи, досягнуті в першому році дев'ятої п'ятирічки, господарству присвоєно звання колгоспу високої культури землеробства. 65 трудівників нагороджені орденами і медалями, серед них чабан Л. Ф. Шумейко — орденом Жовтневої Революції.

Тут є восьмирічна школа, де 12 вчителів навчають 143 дітей, будинок культури, бібліотека з фондом на 12,5 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, 4 магазини, побутова майстерня, відділення зв'язку.

У партійних організаціях — 32 комуністи, у двох комсомольських — 47 членів ВЛКСМ.

Новолутківка заснована в 1891 році.

Виходець з села матрос М. К. Вигуляр був учасником повстання на броненосці «Потемкин».

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року.

Восени 1929 року група селян об'єдналася у сільськогосподарську артіль «Серп». Колгоспи «Нове життя», «Серп», «Червоний степ», ім. Комінтерну брали участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1939—1940 рр. До Почесної Книги Виставки занесено прізвища колгоспників передовиків Ф. І. Гордієнко, Н. В. Мельник, І. Ф. Прудкого, О. В. Федорової, Г. К. Моторного, В. В. Степаненка, І. Т. Федорова — з артілі «Нове життя»; Г. А. Левицької — з артілі «Червоний степ»; О. Л. Чабан та Я. С. Матковського — з колгоспу «Серп».

У боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни брали участь 175 жителів села, 101 з них загинув, 96 відзначені нагородами. На братській могилі воїнів-визволителів споруджено пам'ятник.

У с. Олександро-Акацатовому народився і виріс Я. А. Стрижак (1891—1924), який особисто знав В. І. Леніна і працював під його безпосереднім керівництвом, виконуючи ряд важливих доручень ЦК партії. З березня 1918 року — комендант Московського Кремля.

НОВОСТАНКУВА́ТА — село, центр сільради, розташоване за 17 км на захід від районного центру. Населення — 450 чоловік. Сільраді підпорядковане село Тернове.

У Новостанкуватій міститься відділок колгоспу ім. XX з'їзду КПРС, центральна садиба якого — у с. Терновому. За господарством закріплено 3338 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3052 га орної землі. Основні галузі виробництва — хліборобство і м'ясо-молочне тваринництво. 64 передовики сільського господарства відзначено урядовими нагородами. Кавалер ордена Трудового Червоного Прапора, керуючий відділком Ф. Ф. Залевський був учасником ВДНГ у Москві і нагороджений бронзовою медаллю.

У Новостанкуватій є восьмирічна школа, де 11 вчителів навчають 75 дітей, будинок культури на 350 місць, бібліотека з фондом 9200 книг, медичний пункт, дитсадок, магазин, відділення зв'язку.

У партійній організації — 29 комуністів, у двох комсомольських — 38 членів ВЛКСМ.

Село засноване в 1882 році.

Наприкінці лютого 1918 року в Новостанкуватій встановлено Радянську владу.

Понад 100 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 48 з них загинули, 34 нагороджені бойовими орденами й медалями.

Уродженець с. Тернового О. С. Терлецький в 1941—1942 рр. був командиром Балаклавського партизанського загону, що діяв на окупованій території Криму. В лютому 1942 року фашисти стратили його. Посмертно нагороджений орденом Леніна. Нині одна з прикордонних застав носить ім'я колишнього начальника застави О. С. Терлецького. У Новостанкуватій відкрито пам'ятник з викарбуваними іменами односельців, які загинули за Батьківщину.

У Терновому народився доктор медичних наук, професор Ю. С. Гілевич.

ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Кагарлика, за 18 км на північ від районного центру. Населення — 790 чоловік. Сільраді підпорядковане село Богодарівка.

За колгоспом ім. Леніна, центральна садиба якого міститься в Олександрівці, закріплено 4440 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4215 га орної землі. Виробничий напрям господарства — рільництво і тваринництво. За трудові досягнення 53 передовики відзначено урядовими нагородами, два з них — орденом Трудового Червоного Прапора, одному присвоєно звання заслуженого колгоспника.

Є восьмирічна школа, де 15 вчителів навчають 180 дітей, будинок культури, бібліотека з фондом 5900 книг, дитячі ясла на 127 місць, медичний пункт, магазин.

У партійній організації — 35 членів КПРС, у двох комсомольських — 68 членів ВЛКСМ.

Засновано село в середині XIX століття.

В лютому 1918 року в Олександрівці створено ревком. До його складу увійшли жителі села А. Л. Смик, П. В. Загоруйко, брати Микола та Яким Михайловські, згодом страчені австро-німецькими окупантами. У 1927 році організовано колгосп ім. Леніна.

В роки Великої Вітчизняної війни 246 жителів села пішли на фронт, 134 з них загинули. В бою за угорське село Мокренце відзначився уродженець с. Богодарівки старший сержант В. П. Бондар. Його удостоєно звання Героя Радянського Союзу.

На могилі борців за Радянську владу, які загинули під час громадянської війни, односельці встановили гранітний обеліск.

ОЛЕКСІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розміщене за 29 км на південь від районного центру та за 4 км від залізничної станції Помічна. Населення — 1501 чоловік. Сільраді підпорядковане село Кирилівка.

В Олексіївці міститься центральна садиба колгоспу ім. Свердлова, за яким закріплено 7133 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 6708 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Споруджується комплекс будівель відгодівельного пункту. За підсумками 1971 року тракторній бригаді 3-го відділку присвоєно звання бригади високої культури землеробства. За досягнуті успіхи в розвитку сільського господарства 26 чоловік нагороджено орденами і медалями, в т. ч. доярку Т. Ф. Козиренко і свинарку Н. К. Варакутю — орденом Леніна, а голову колгоспу А. М. Танцюру — орденом Жовтневої Революції. На землях колгоспу міститься Кирилівський щебеневий завод.

Тут у восьмирічній школі 18 вчителів навчають 206 дітей. Є будинок культури на 450 місць, бібліотека відмінної роботи з фондом 11,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок на 50 місць, два магазини. Діє водопровід.

В Олексіївці працюють 70 комуністів і 58 комсомольців.

Село виникло в другій половині XIX століття.

На початку лютого 1918 року в Олексіївці встановлено Радянську владу. В роки громадянської війни 40 олексіївців служили в Червоній Армії. П. П. Савченко у 1918—1920 рр. воював у складі Чапаєвської дивізії, за хоробрість, проявлену в боях, його нагороджено орденом Червоної Зірки.

На фронтах Великої Вітчизняної війни в лавах Червоної Армії билися проти фашистів 408 жителів, 120 з них відзначено бойовими нагородами. Під час тимчасової окупації від рук гітлерівських окупантів загинули — голова колгоспу І. С. Петриков, якого було залишено на окупованій території для організації боротьби проти загарбників, директор місцевої школи О. А. Глімбоцька, активісти колгоспного будівництва П. Н. Осетров, Г. С. Лиходід, Р. О. Панасевич. На честь 178 загиблих воїнів-односельців встановлено монумент.

ПЕРЧУНО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Корабельній, за 45 км на південний схід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Помічна. Населення — 992 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Переселенці, Сміливе.

У Перчуновому міститься центральна садиба колгоспу «Родина», за яким закріплено 3854 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3597 га орної землі. У господарстві успішно розвивається хліборобство й тваринництво. Орденами й медалями нагороджені 36 чоловік, а колишній голова колгоспу, нині пенсіонер, комуніст Я. Я. Моклюк — орденом Леніна.

Є середня школа, де 20 вчителів навчають 270 дітей, будинок культури на 500 місць, бібліотека з фондом 13,5 тис. книг, якій присвоєно звання культурно-освітньої установи відмінної роботи, лікарня на 25 ліжок, дитячі ясла. Працюють два магазини, пошта, побутова майстерня. У двох партійних організаціях — 46 комуністів, у двох комсомольських — 108 членів ВЛКСМ.

Село засноване у другій половині XIX століття.

Радянську владу в Перчуновому встановлено в березні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 285 жителів села пішли на фронт, 142 з них загинули,

138 відзначені бойовими нагородами. На братській могилі воїнів-визволителів села відкрито пам'ятник. На честь 25-річчя визволення Перчунового встановлено гранітний обеліск з написом: «19.III — 1944 р. звільненням с. Перчунового закінчилося очищення Кіровоградщини від німецьких окупантів».

Уродженцями села є генерал-майор юстиції М. В. Кравченко і кандидат географічних наук О. М. Дроздов.

ТРОЯНИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Сухому Ташлику, за 18 км на захід від районного центру. Населення — 207 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Любимівка, Новодобрянка, Новоодеса.

У Троянах міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 2582 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2323 га орної землі. Господарство спеціалізується на птахівництві. Розвинуте зернове і м'ясо-молочне виробництво. 65 трудівників відзначено урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєний бригадир городньої бригади С. І. Поліщук, два колгоспники — ордена Трудового Червоного Прапора.

Є восьмирічна школа, де 11 вчителів навчають 75 дітей, будинок культури на 350 місць, бібліотека відмінної роботи з фондом 11,5 тис. книг, медпункт, дитсадок, два магазини, їдальня. У партійній організації — 24 комуністи, у двох комсомольських — 25 членів ВЛКСМ.

Засноване село у першій половині XVIII століття.

Наприкінці лютого 1918 року в Троянах обрано Раду селянських депутатів, головою якої став селянин-бідняк М. М. Кошовий.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти фашистів понад 100 жителів, 66 з них загинули, 69 нагороджені орденами й медалями. Уродженець села нині генерал-майор В. К. Іщенко, який збив 14 ворожих літаків, удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Відкрито пам'ятник загиблим землякам.

Поблизу Троянів знайдено речі сарматського часу (II ст. до н. е. — II ст. н. е.) та скарб римських монет (II ст. н. ери).

ФЕ́ДОРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Синюхи, за 37 км на північний захід від районного центру. Населення — 658 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Новомихайлівка, Показове, Попівка.

У Федорівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 4060 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3655 га орної землі. Головний виробничий напрям господарства — хліборобство і тваринництво. 71 трудівника відзначено нагородами.

Працюють восьмирічна школа, де 15 вчителів навчають 168 дітей, будинок культури на 500 місць, дві бібліотеки з фондом 9500 книг, медпункт, дитячі ясла, два магазини.

У партійній організації — 33 комуністи, у двох комсомольських — 72 члени ВЛКСМ.

Засноване село в середині XVIII століття.

У лютому 1918 року у Федорівці встановлено Радянську владу.

Під час Великої Вітчизняної війни на фронт пішли 187 жителів села, 74 з них загинули, 84 нагороджені орденами й медалями. На братській могилі 169 радянським воїнам, які полягли влітку 1941 року в бою за село, встановлено пам'ятник.

Поблизу Федорівки, в урочищі Куцій Балці, виявлено поселення трипільської культури (III ст. до н. е.). Біля с. Показового досліджено курган доби бронзи, скіфське та половецьке поховання.

Адмірал М. Є. Басистий, уродженець Юр'ївки. Фото 1950р.

Ю́Р'ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 7 км на схід від районного центру і за 32 км від залізничної станції Помічна. Населення — 875 чоловік.

В селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, за яким закріплено 3458 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3144 га орної землі. Господарство спеціалізується на птахівництві. Розвинуті також хліборобство й молочне тваринництво. 63 передовики виробництва відзначені урядовими нагородами, серед них голова колгоспу І. Н. Волощук та доярка Л. П. Басиста — орденом Леніна. Колектив молочно-товарної ферми № 1 носить звання колективу комуністичної праці. Двом колгоспникам присвоєно звання заслуженого колгоспника.

Є восьмирічна школа, де 14 вчителів навчають 130 дітей, будинок культури на 450 місць, бібліотека з фондом 8 тис. книг, медпункт, дитсадок, 3 магазини, поштове відділення.

У селі — 39 комуністів і 36 комсомольців.

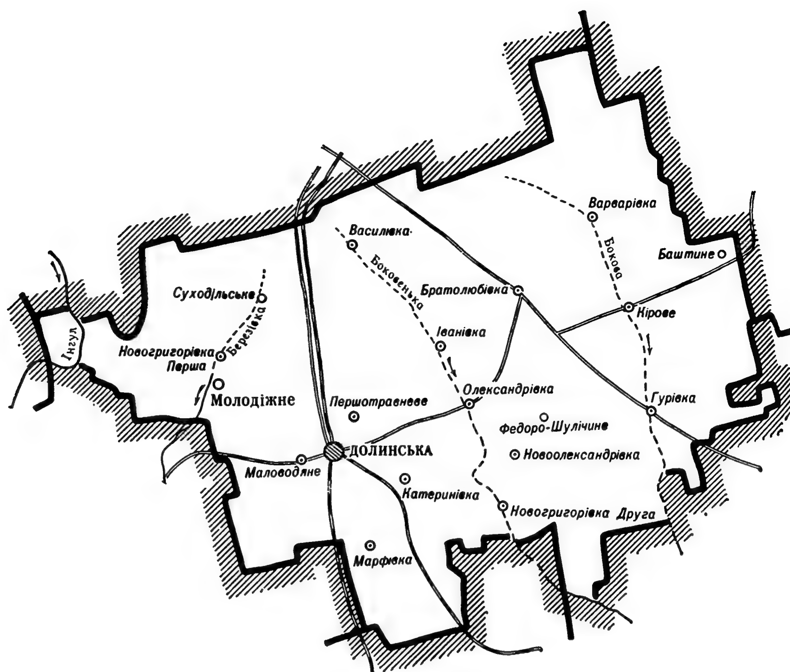
Юр'ївка, яка спочатку складалася з трьох населених пунктів (Босна, Явдокимівка, Юр'ївка), заснована у другій половині XVIII ст. вихідцями із запорізьких козаків.

Наприкінці лютого 1918 року обрано Раду селянських депутатів. Активними організаторами Радянської влади були солдат Г. Бойченко та місцеві селяни Д. Ю. Мартинцов, М. Басистий, розстріляні у 1918 році австро-німецькими окупантами. У боротьбі з денікінцями відзначився уродженець села командир взводу 5-ї роти радянського Дніпровського полку Ф. В. Молчанов. Його нагороджено орденом Червоного Прапора. У 1923 році виник ТСОЗ «Новий світ», згодом — ТСОЗи «Пам'ять Леніна», «Селянська мета», ім. Шевченка, «Радянський селянин».

На фронтах Великої Вітчизняної війни бився проти фашистів 151 житель села, 91 з них нагороджений орденами і медалями. Споруджено обеліск Слави з викарбуваними іменами 87 загиблих односельців, а також пам'ятник на братській могилі радянських воїнів, які полягли смертю хоробрих під час визволення села.

У Юр'ївці народився радянський військовий діяч адмірал М. Є. Басистий.

ДОЛИНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1316,8 кв. км. Населення — 43,7 тис. чоловік, у т. ч. міського — 16,3 тис. Середня густота населення—33,3 чоловіка на кв. км. Міській, селищній та 14 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковані 64 населені пункти. На підприємствах, у колгоспах, установах —76 первинних партійних, 82 комсомольські і профспілкові організації. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. За 3 радгоспами і 21 колгоспом закріплено 115,1 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 100,7 тис. га орної землі. Є державна комплексна сортодільниця. У районі — 10 промислових підприємств і будівельна організація. Медичне обслуговування населення здійснюють 5 лікарень і 38 фельдшерсько-акушерських пунктів. У 41 загальноосвітній школі, у т. ч. 10 середніх, 17 восьмирічних і 14 початкових, навчається 6463 учня. Культурно-освітню роботу ведуть 48 будинків культури і клубів, 46 бібліотек, кінотеатр, 6 радіовузлів. Є 46 кіноустановок. У 3 селах створені історико-краєзнавчі музеї на громадських засадах. В населених пунктах споруджено 26 пам'ятників і обелісків вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

ДОЛИ́НСЬКА

Долинська — місто районного підпорядкування, центр району, залізничний вузол. Розташована у південно-східній частині області, за 75 км на південь від Кіровограда. Населення — 14 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковане також село Більшовик.

Виникнення міста пов'язане з будівництвом залізниць, що почалося на Україні після скасування кріпосного права. В 1871 році акціонерному товариству Харківсько-Миколаївської залізниці передано казенну залізницю Єлисаветград—Крюків, а через два роки її продовжили від Знам'янки до Миколаєва. Тоді й споруджено тут станцію, яка називалася Казанкою, а з 1901 року — Долинською. До неї прими-

кало селище Кефалівка, що виникло ще 1782 року. Першими його мешканцями були перевезені з центральних губерній Росії кріпаки поміщика майора Кефалі, який за царським указом одержав тут 1257 десятин землі. 1896 року в поселенні, що входило до Братолюбівської волості Олександрійського повіту, у 25 дворах проживало 227 чоловік[1]. Щорічно після закінчення сільськогосподарських робіт частина прийшлих селян залишалася працювати на залізниці, бо не мала коштів, щоб вертатися додому. Спорудження дільниці Катерининської залізниці Довгинцеве—Долинська викликало великий приплив робочої сили з різних губерній Росії. Багато зайнятих на будівництві робітників після його завершення в липні 1901 року залишилося тут на постійне проживання. Станція стала вузловою, населення селища швидко зростало[2]. Разом з тим підвищувалася і ціна на землю. Так, за даними Полтавського земства, за час експлуатації Харківсько-Миколаївської залізниці ціна однієї десятини орної землі збільшилася в 3 рази і в 1903—1906 рр. досягла 100 крб.

Частина бідняків із сіл, розташованих неподалік від станції, через матеріальні нестатки змушена була сполучати працю в своєму господарстві з працею найманого робітника на залізниці. Разом з тим у Долинську щорічно прибувало багато селян з інших губерній, щоб найматися до поміщиків і куркулів на сезон польових робіт. Станція стала значним ринком збуту робочої сили. Так, у своїй праці «Розвиток капіталізму в Росії» В. І. Ленін серед інших великих робітничих ринків на півдні, де збиралися тисячі робітників і куди з'їжджалися наймачі, назвав і Долинську[3].

На початку XX ст. Долинська — одна з великих залізничних станцій, річний вантажооборот якої становив 75 млн. пудів, причому 40 млн. припадало на вугілля[4]. При ній працювали депо та цегельний завод, пошта, телеграфне відділення.

Тяжке економічне становище викликало невдоволення трудящих існуючим ладом. Значну роль у пробудженні їх свідомості відіграв відомий український письменник А. Ю. Тесленко, який у 1902 році навчався в Долинській на курсах телеграфістів. Він часто вів бесіди з робітниками станції та селянами, які, шукаючи роботи, збиралися на привокзальній площі, про їх безпросвітні злидні, нужду та безправ'я, читав молоді заборонені царською цензурою книги. «Прийде щаслива пора,— запевняв він,— може ми й не доживемо, та діти доживуть. Ми повинні наблизити ту щасливу пору, бодай ціною наших мук і страждань»[5]. Поліцейські власті, яким було відомо про сутички А. Ю. Тесленка з куркулями ще по Лохвиці (Полтавської губернії), зробили все, щоб він не працював телеграфістом у Долинській. Хоча А. Ю. Тесленко успішно склав екзамени, його визнали нездатним до цієї роботи через «хворобу» очей.

Робітники станції брали активну участь у революційних подіях 1905 року. Як тільки розпочався загальноросійський жовтневий політичний страйк, залізничники Долинської також припинили роботу. 9 жовтня їх підтримали телеграфісти. Вони склали відозву, в якій закликали до страйку всіх робітників і службовців, розклеїли її на станції та в селищі. По телеграфу долинці підтримували постійний зв'язок з Центральним страйковим комітетом Харківсько-Миколаївської залізниці, а також з Херсонським губернським комітетом сільських організацій РСДРП. 11 жовтня загальні збори залізничників Долинської ухвалили страйкувати. Через два дні на станції відбувся мітинг з участю представників страйкового комітету, які прибули з Харкова[6] на агітпоїзді, сформованому в Люботині. Цей агітпоїзд, що курсував між Харковом і Миколаєвом, відіграв велику роль у агітації за участь у страйку[7].

---

[1] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 48.

[2] Краткий обзор развития и деятельности Екатерининской железной дороги за 25 лет (1884—1909 гг.). Екатеринослав, 1910, стор. 15, 16.

[3] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 228.

[4] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 584.

[5] С. Сумний. Молодість Тесленка. К., 1949, стор. 36, 42.

[6] Коротка хронологія революції 1905 року на Україні. Х., 1931, стор. 12, 19, 24.

[7] 1905 год в воспоминаниях его участников. Ростов-н/Д., 1925, стор. 64.

Особливого розмаху революційна боротьба на станції досягла наприкінці 1905 року. Робітники Долинської 10 грудня застрайкували. Вони створили страйковий комітет у складі 8 чоловік[1]. Для вироблення спільної програми страйкової боротьби в Долинській тоді ж скликано нараду працівників станцій і полустанків Долинська, Казанка, Куцівка, Маржанівка, Новий Буг, Новоданилівка, Новополтавка, Шарівка та ін., а також представників навколишніх сіл. Нарада проходила в приміщенні паровозного депо. На ній виступили члени страйкового комітету В. С. Херсонцев, М. М. Дмитрієв, П. І. Камінський, які роз'яснювали мету страйку, закликали селян приєднатися до залізничників, підтримували їх вимоги про розподіл поміщицьких земель. Після мітингу відбулася демонстрація; її учасники з червоними прапорами й революційними піснями пройшли вулицями селища. На мітингах, що сталися повсюдно, керівники страйку знайомили робітників з подіями, що відбувалися в країні, роз'яснювали завдання страйкарів, зачитували численні телеграми з Москви, Харкова, Полтави, де висловлювалася солідарність з долинцями і які закінчувалися закликом: «Хай живе всеросійський політичний страйк!». Робітники збирали гроші на придбання зброї, патронів тощо. Комітет мав і свої кошти, які складалися з двопроцентних відрахувань із зарплати трудящих. Страйкарі стали справжніми господарями станції і всього селища: охороняли вантажі, чергували на телеграфі. Щоб перешкодити прибуттю військ, було організовано зіткнення паровозів[2]. На вокзалі з ініціативи комітету відкрився агітпункт.

28 грудня до Долинської прибув каральний загін. Було заарештовано керівників та багатьох активних учасників страйку. Царські сатрапи вчинили над ними жорстоку розправу, більшість їх засуджено до різних строків тюремного ув'язнення[3]. Після придушення страйку в Долинській та в інших місцях прокотилася хвиля погромів, спровокованих чорносотенцями. Станція і селище надовго залишилися в руках жандармів і спеціального карального загону солдатів 57-го Модлинського полку, які прибули сюди для придушення революційних виступів.

І все ж заворушення не припинялися. Так, 14 травня 1906 року заарештовано селянина Ю. Х. Бондаренка, а 12 жовтня — селянина Я. Д. Козлова. Обидва вони звинувачувались у тому, що агітували проти царя пасажирів 3-го класу, закликали солдат 57-го Модлинського полку не виконувати накази офіцерів і разом з робітниками та селянами боротися за свободу[4]. У спільних виступах складався і міцнів союз робітників-залізничників та селян Долинської і навколишніх сіл.

В роки нового революційного піднесення (1910—1912 рр.) політичне життя на станції та в селищі пожвавилося. Більшовицька газета «Правда» в № 125 за 23 вересня 1912 року повідомляла, що на станціях Знам'янка і Долинська пройшли вибори уповноважених від робітників до Державної думи[5]. Долинці послали свого представника до Херсона на губернський з'їзд виборщиків від робітничої курії. Ця ж газета відзначала прогресивно-революційний настрій делегатів.

На початку XX ст. селище й станція розширювалися, зростала кількість населення. 1908 року тут налічувалося понад 2 500 жителів. У селищі не було жодного медичного закладу, а на станції діяв невеликий медпункт, в якому хворих приймали лікар і фельдшер[6]. У 1901 році відкрито в Долинській земську школу, що містилася в одній половині звичайної селянської хати. До неї ходило 60—70 дітей місцевих селян. З 1900 року тут працювало залізничне училище, де навчалося 200 учнів, в основному діти залізничників.

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 19, оп. 1, спр. 4398, арк. 1—76.

[2] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, стор. 558; журн. «Пути революции» (Харків), 1925, № 3, стор. 89.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 4398, арк. 1—14.

[4] Там же, ф. 347, оп. 1, спр. 625, арк. 3, 4.

[5] Рабочее движение на Украине в годы нового революционного подъема 1910—1914 гг. Сборник документов и материалов. К., 1959, стор. 263.

[6] Краткий обзор развития и деятельности Екатерининской железной дороги за 25 лет (1884—1909 гг.), стор. 65—67.

Видатний радянський педагог і письменник А. С. Макаренко, який з 1911 по 1914 рр. викладав у залізничному училищі, так описує Долинську тих часів: «Станцію і селище при ній можна було охопити одним поглядом. Нас оточував степ — одноманітний, рівний, мовчазний. А що там в степу? Дві могили на обрії та сховане у вибалку село, на великому шляху стовпи та вихори куряви... В своєму закутку ми бачили сіру, похмуру «обложну» хмару реакції, бачили і поодинокі спалахи блискавок робітничого руху, селянських заворушень, підпільної роботи революціонерів»[1]. А. С. Макаренко не обмежувався лише викладацькою роботою. Саме він добився дозволу на будівництво нового приміщення земської школи. Але воно так і не було завершене у зв'язку з початком першої світової війни.

Під час війни через станцію Долинська йшли безперервним потоком війська. Між залізничниками і революційно настроєними солдатами-фронтовиками встановлювалися контакти. Вони разом часто викидали з вагонів поліцейських і жандармів, чинили їм колективний опір. У січні 1916 року в Долинській солдати ешелону № 326 розгромили конвой, який їх супроводжував. Виступ було жорстоко придушено. В Єлисаветграді ешелон затримали, 9 чоловік віддали до військово-польового суду, з них 7 — розстріляли. 15 лютого того ж року солдати іншого ешелону виступили проти своїх начальників, роззброїли і побили конвоїрів, відчепили від составу вагон з охороною[2].

Про Лютневу буржуазно-демократичну революцію в Долинській дізналися на другий день після зречення царя від престолу. Робітники і службовці станції з цього приводу з червоними прапорами та революційними піснями вийшли на демонстрацію. Було створено профспілкову організацію залізничників. Одностайним схваленням зустріли трудящі станції й селища звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, створення першого Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним, рішення II Всеросійського з'їзду Рад, а потім — про проголошення Всеукраїнським з'їздом Рад 25 грудня 1917 року Української Радянської Республіки.

Проте в Долинській, як і на всьому правобережжі України, встановився режим антинародної Центральної ради. По всій залізниці розгорілися запеклі бої місцевих повстанських загонів з петлюрівцями. 7 лютого 1918 року у зведенні командування військами Радянської України повідомлялося, що залізниця між станціями Олександрія — Долинська — Кривий Ріг — Довгинцеве перебуває в руках повстанців. 10 лютого загін червоногвардійців, що прибув на станцію, роззброїв буржуазних націоналістів і провів у селищі мітинг, на якому було обрано Долинський ревком на чолі з В. О. Воробченком. Ревком одразу ж приступив до перетворення в життя декретів Радянської влади, провадив підготовку до розподілу поміщицької землі між селянами, подавав допомогу загонам Червоної Армії, створював радянські адміністративні органи тощо.

У лютому—березні трудящим Долинської довелося вести запеклу боротьбу з австро-німецькими окупантами, які, зважаючи на важливе стратегічне значення станції, намагалися якнайшвидше оволодіти нею. З місцевого населення формувалися загони[3], що влилися до регулярних частин 3-ї армії, які відходили з Києва. Частини Червоної Армії одержали завдання утримувати вузол, щоб дати змогу евакуюватися населенню, рухомому складу, вивезти цінні матеріали, підготувати позиції для дальшого опору ворогу. На підступах до станції з 27 березня по 1 квітня йшли безперервні бої, в ході яких знищено чимало ворожих солдатів, підбито кілька броньовиків[4]. Тільки на четвертий день австро-німецькі загарбники захопили Долинську. Трудящі селища під керівництвом більшовиків продовжували боротися в тилу

---

[1] А. С. Макаренко. Твори, т. 7. К., 1955, стор. 16, 17.

[2] М. Т. Сидорчук. Більшовики України в період першої світової війни і Лютневої революції (1914 — лютий 1917). Львів, 1966, стор. 187.

[3] Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (март 1918 г.— декабрь 1920 г.). Документы и материалы. Херсон, 1969, стор. 100.

[4] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 84.

ворога. В липні 1918 року вони дали відсіч окупантам, які намагалися провести реквізиції хліба. Було вбито 10 ворожих солдатів й одного офіцера.

Серйозних ударів в районі станцій Довгинцеве, Долинська і Кривий Ріг завдавав ворогові перший Криворізький революційний полк. Його бійцями стали багато долинців. У листопаді деморалізовані австро-німецькі війська під ударами Червоної Армії відступили. На станції і в селищі на деякий час відновлено Радянську владу. Але в грудні Долинську зайняли петлюрівці[1].

В лютому 1919 року проти них спалахнуло збройне повстання, яке очолили більшовики; при допомозі криворізького пролетаріату повсталі очистили Долинську від жовтоблакитників[2]. Близько трьох місяців ревком, який відновив свою діяльність, вів підготовчу роботу до здійснення ленінського Декрету про землю, мобілізовував робітників і бідноту для наведення революційного порядку на станції і в селищі, організовував допомогу сім'ям червоноармійців і партизан, частинам Червоної Армії.

Та на початку травня банди Григор'єва розгромили в Долинській органи Радянської влади, заарештували і розстріляли комуністів, селищних активістів[3]. У ліквідації григор'євщини на Катеринославсько-Олександрівсько-Херсонському напрямку брали участь війська під керівництвом П. Ю. Дибенка, який 26 травня телеграфував до Києва Раді оборони: «Війська Червоної Армії зайняли станцію Долинська, де з'єдналися з групою Довгинцевського напрямку. По дорозі між Шарівкою і Долинською захоплено 5 гармат і багато інших трофеїв»[4].

Радянську владу було відновлено, але в кінці літа сюди вдерлися денікінці. У важкі часи білогвардійського розбою долинцям велику допомогу подали криворізькі більшовики. У жовтні під їх керівництвом в селі Лозуватці відбулася конспіративна нарада, в якій взяли участь представники станції і селища. Було прийнято рішення про створення партизанського загону. Через 8—10 днів він почав діяти в Лозуватці, а згодом і в Долинській[5].

Тікаючи на південь під ударами Червоної Армії, денікінці будь-що намагалися закріпитися на станції. Тут було зосереджено великі сили піхоти, артилерії, на коліях стояв бронепоїзд. Проте навальним наступом 45-а стрілецька дивізія і кавалерійська бригада під командуванням Г. І. Котовського на початку січня 1920 року вибила звідси білогвардійців[6]. Але й після цього мирному будівництву постійно загрожували банди. У грудні в районі Долинської 14-а кавалерійська дивізія під командуванням О. Я. Пархоменка громила махновців, що являли собою особливо велику небезпеку[7].

Керівною силою в мобілізації робітників залізничної станції та бідноти селища на боротьбу з бандитизмом та розрухою були комуністи і комсомольці. Партосередок діяв у Шевченковому (так стало називатися з 1920 року колишнє пристанційне селище Кефалівка) і на станції (останній у 1921 році об'єднував 17 членів та 7 кандидатів у члени партії). Досить численним був загін комсомольців, яких налічувалося понад 50 чоловік[8].

КНС, створений 1920 року, разом з Радою робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, обраною в селищі одразу після вигнання денікінців, почав реалізовувати закони Радянської влади про землю. Селяни одержали від 5 до 10 десятин на родину. Значну увагу органи Радянської влади приділяли пропагандистсько-

---

[1] Криворожье. Днепропетровск, 1926, стор. 66.

[2] П. М. Балковий. Війна без флангів, стор. 105; А. Пахомов. Борьба трудящихся Криворожья за власть Советов. Днепропетровск, 1958, стор. 147.

[3] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919 рр.), стор. 593.

[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 533, арк. 49.

[5] А. Пахомов. Борьба трудящихся Криворожья за власть Советов, стор. 172, 173.

[6] Криворожье, стор. 26.

[7] В. И. Шелудченко. Александр Пархоменко. М., 1956, стор. 170.

[8] АІПП ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 141, арк. 20, 36, 67.

агітаційній роботі в масах. На вокзалі в 1920—1922 рр. діяв агітпункт, у налагодженні його роботи допоміг агітпоїзд Реввійськради Південно-Західного фронту «III-й Інтернаціонал»[1]. Тут провадився запис добровольців до загонів для боротьби з бандами.

Велику організаторську, господарську й політичну роботу в 1920 — 1922 рр. провадив колишній московський робітник, депутат Московської Ради комуніст Ю. Ф. Кухмістеров[2], призначений комісаром станції і всієї дільниці. Під його керівництвом було створено загін для боротьби з бандитизмом, до якого увійшли активісти станції та добровольці з селищної бідноти. Ідучи на роботу, кожен, крім своїх інструментів, ніс за плечима гвинтівку[3]. Загін діяв дуже оперативно, і з часу його створення станція жодного разу не була зайнята бандитами.

У 1923 році створюється Долинський район з центром в Долинськ-Шевченковому (так офіційно іменувалося селище і станція з часу перетворення на районний центр). Тоді тут мешкало 3834 чоловіка[4]. Район входив до Криворізького округу Катеринославської губернії. Під керівництвом партійних організацій трудящі станції і селища швидко відроджували господарство, з ентузіазмом працювали на комуністичних суботниках. Відбудова колій, ремонт паровозів і вагонів, спорудження зерноскладу, елеватора, наведення порядку на станції і в селищі значною мірою здійснювалися у вільний від роботи час не лише робітниками та службовцями, а й членами їх сімей. 7 листопада 1924 року дала струм електростанція[5]. Якщо 1925 року в Долинській налічувалося 95 приватних торговельних підприємств й одиниці кооперативних і державних, то вже через рік останніх було 56. У 1925 році бідніше селянство об'єдналося в колективні господарства «Червона нива» й «Комунар». Для подання їм допомоги в селищі засновано Шевченківське кредитне товариство, яке виділяло кошти для придбання тягла, реманенту і посівного матеріалу, створено також єдине споживче товариство[6]. На кінець відбудовного періоду в Долинській працювала селищна лікарня і залізничний медпункт, 2 аптеки, дитячі ясла, школа на 408 учнів, де викладало 20 вчителів, 22 пункти ліквідації неписьменності, 8 книгарень, 2 хати-читальні, 9 сельбудів, залізничний профспілковий клуб. Комуністи і комсомольці виступали з лекціями, доповідями, бесідами, концертами художньої самодіяльності. Спілкова молодь брала активну участь у ліквідації неписьменності, в розгортанні антирелігійної пропаганди, вела культурно-масову роботу. Це її зусиллями вже в 1921 році в селищі відкрито хату-читальню, пункт навчання неписьменних та малописьменних, бібліотеку й клуб. Протягом 1923—1926 рр. посаджено великий парк ім. Комуністичних суботників, в якому відкрився літній кінотеатр.

Високою була активність трудівників у здійсненні планів соціалістичної індустріалізації та колективізації сільського господарства. В 1926 році було закінчено будівництво елеватора потужністю півтори тисячі тонн зерна на добу. Згодом стали до ладу маслозавод, млин, олійниця, птахокомбінат. Реконструйовано цегельний завод: якщо до революції він виробляв 10—15 тис. штук цегли на добу, то після реконструкції — втричі більше. Майже всі господарські, культурно-освітні та адміністративні об'єкти в Долинській споруджувалися з надпланової цегли, яку давало підприємство. Для забезпечення безперебійної роботи сільськогосподарських машин і механізмів відкрилася міжрайонна майстерня капітального ремонту, в 1938 році організувалася автоколона з 37 машин[7].

Важливу роль у житті селища й району відігравала станція Долинська, через яку йшли такі вантажі, як хліб, вугілля, будівельні матеріали тощо. Рік у рік

---

[1] «Український історичний журнал», 1966, № 9, стор. 107.
[2] А. Мандругин. До последнего дыхания. М., 1965, стор. 176.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 401, арк. 1, 2.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 2069, арк. 63; ф. 257, оп. 1, спр. 3, арк. 21.
[5] Газ. «Красный горняк» (Кривий Ріг), 25 жовтня 1925 р.
[6] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г. Екатеринослав, 1925, стор. 296, 297.
[7] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 402, арк. 4.

Перша тракторна бригада Долинської МТС. 1929 р.

збільшувався її вантажообіг, краще оснащувалося депо, розширювалися колії, з'являлися нові службові приміщення.

Ще 1929 року організовано Долинську МТС, трудівники якої багато зробили для колективізації сільського господарства. Систематично допомагали артілям і залізничники. В майстернях депо виготовлялися запасні частини до сільськогосподарських машин, ремонтувалися плуги, борони, сівалки. Робітники станції виходили на збирання врожаю, вели культурно-масову роботу серед сільського населення.

У 1929 році, незважаючи на відчайдушний опір куркулів, які не хотіли здавати своїх позицій, в Долинській створюється колгосп «Повний колос», а на території селищної Ради — «Більшовик», «Боротьба», «Червоний маяк».

Організуючою і спрямовуючою силою в трудових колективах були комуністи й комсомольці. Всього в Долинській діяло 14 парторганізацій (найбільші з них були на станції, цегельному заводі, при райвиконкомі), що мали 128 членів та 47 кандидатів у члени партії. Активно працювали 23 комсомольські організації, які об'єднували понад 1 тис. юнаків і дівчат. Завдяки їх постійному керівництву й особистому прикладу на всіх ділянках виробництва успішно виконувалися взяті зобов'язання.

Артіль «Повний колос» була учасником соціалістичного змагання та конкурсу на кращий колгосп щодо хлібозаготівель і вчасного виконання сільськогосподарських робіт. Постановою районної конкурсної комісії від 7 листопада 1933 року її премійовано тракторним вагончиком, а голову правління Г. Н. Доненка, бригадира П. Л. Лозенка, колгоспницю К. М. Старовойченко — цінними подарунками. В артілях Шевченківської селищної Ради організовано конкурс на кращу бригаду, велася велика робота серед жінок-колгоспниць щодо залучення їх до активного громадського життя. Для поліпшення виховної роботи серед молоді в колгоспах введено посади помічників бригадирів по роботі з комсомолом.

Особлива увага приділялася швидкому і якісному проведенню весняної сівби. 11 березня 1932 року на спільному засіданні виконкому і бюро РК КП/б/У був присутній голова ЦКК КП(б)У В. П. Затонський, а 17 травня того ж року — перший секретар ЦК КП/б/У С. В. Косіор. Ознайомившись із завершенням колективізації, з підготовкою сівби в артілях, вони діяльно допомогли їм у розв'язанні цих питань.

Весною 1933 року в Долинському районі побувала виїзна редакція газети «Комсомольская правда», яка залишалася тут протягом 45 днів. Вагон з виїзною бригадою редакції стояв на станції Долинська. Звідси її працівники виїздили в села для подання практичної допомоги партійним і комсомольським організаціям в мобілізації колгоспників на успішне проведення весняної сівби. Робота редакції спрямовувалася також на зміцнення комсомольської організації району і, зокрема, селища та станції. Як відмічалося в постанові бюро Долинського РК КП/б/У про підсумки перебування її в районі, особливо велику допомогу було надано у підвищенні якості польових робіт, у піднесенні продуктивності тракторного парку[1].

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 145, арк. 36, 44, 98; спр. 836, арк. 107, 214—216, 220.

Дедалі ширше розгорталося соціалістичне змагання. Складач поїздів П. М. Гонтар 17 жовтня 1938 року витратив на формування поїзда 29 хвилин замість 50. Його приклад наслідували зчіплювач вагонів М. П. Перебийніс та стрілочник Т. К. Чорновіл. На честь двадцятиріччя ВЛКСМ робітниця цегельного заводу комсомолка О. Г. Лещенко при змінній нормі 14 тис. штук цегли знімала 15—16 тис. Значно перевершували виробничі завдання й інші працівники. Велика група механізаторів МТС завоювала в 1939 році право бути учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Серед них — І. О. Валовий і В. К. Вишневецький, що виробили на трактор по 1519 га оранки, та інші. За досягнуті успіхи у вирощуванні високих урожаїв озимої пшениці, соняшнику та цукрових буряків, підвищення продуктивності громадського тваринництва 2 артілі, 4 тваринницькі ферми та 86 колгоспників-стахановців у 1940 році стали участниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Зміцнення соціалістичної економіки відкрило шлях до значного поліпшення соціально-побутових умов трудящих селища. Місцеву лікарню було реорганізовано в районну на 75 ліжок, а залізничний медпункт — в лінійну лікарню з амбулаторією і стаціонаром на 15 ліжок.

Значного розвитку набула народна освіта. 1932 року на базі залізничного училища створюється семирічна, а потім середня школа; споруджується нове приміщення для неповної середньої школи, яка згодом також стала середньою. З 1935 року відкрито середню школу для дорослих, яка вважалася однією з кращих в районі щодо організації навчальної роботи. В 1936 році у школах селища навчалося півтори тисячі учнів і трудилося 75 вчителів. Перед війною тут працювали залізничний профспілковий та районний клуби, при яких діяли численні гуртки художньої самодіяльності, кінотеатр, районна бібліотека з книжковим фондом 40 тис. томів. В Долинській часто гастролювали професійні театральні колективи з Москви, Києва, Харкова, Миколаєва.

Коли гітлерівські загарбники віроломно напали на Радянський Союз, у селищі відбувся мітинг, в якому взяло участь 600 чоловік. Вони поклялися віддати всі сили на допомогу фронтові, на розгром ворога. У перші дні війни 83 жителі Долинської, серед них 31 жінка, подали заяви про зарахування їх добровольцями до Червоної Армії. Було створено винищувальний батальйон у складі 233 чоловік, у т.ч. 76 комуністів і 103 комсомольців. На виробництві жінки зайняли місце чоловіків, що пішли на фронт, 37 з них сіли за кермо трактора. З наближенням лінії фронту в східні райони країни евакуювалася частина населення, вивозилось устаткування промислових підприємств селища, майно і худоба колгоспів.

На початку серпня 1941 року фашистська авіація піддала жорстокому бомбардуванню станцію, а ранком 7 серпня гітлерівці захопили її. З перших днів вони встановили режим жорстокого терору, розстрілювали комуністів, комсомольців, працівників радянських установ, активістів. Велику групу радянських громадян кати зігнали в клуб ім. Н. К. Крупської, а потім розстріляли. За період тимчасової окупації з району насильно вивезено на каторжні роботи до Німеччини 2100 чоловік, розстріляно 2 тисячі[1].

На боротьбу з фашистами піднялися радянські патріоти. На станції Долинська здійснював диверсійні акти один з членів групи кіровоградських підпільників Г. Г. Кротенко, який працював кондуктором товарного поїзда, що курсував між Знам'янкою і Кривим Рогом. Знищуючи ворогів, він відбирав зброю і переправляв її партизанам у Чорний ліс[2].

У жовтні 1942 року за завданням Кіровоградського підпільного обкому партії тут почала активно діяти підпільно-диверсійна група[3] під керівництвом

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 470, оп. 2, спр. 2, арк. 13.
[2] Газ. «Кіровоградська правда», 30 липня 1944 р.
[3] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 293.

П. Г. Дяченка (командир) й А. І. Полянського (комісар), яка об'єднувала 95 народних месників. Вони одностайно схвалили статут, в якому говорилося: «Кожен член загону повинен боротися за повне вигнання ворога за межі нашої Батьківщини, за повне знищення фашистських загарбників, не шкодуючи для цього свого життя». Група мала в своєму розпорядженні радіостанцію, друкарню[1].

Підпільники організовували збройні напади на комендатури і поліцейські дільниці, знищували ворожих солдат і зрадників Батьківщини, палили фашистські склади. Сміливою розвідницею зарекомендувала себе Анюта Рак. Вона бувала в селах, зайнятих окупантами, збирала дані про розміщення військових частин, допомагала виявляти і знешкоджувати провокаторів, що засилалися в групу. Зараз Анюта Рак — Г. Ф. Бондаренко — працює вчителькою в Долинській середній школі № 1. Підпільниця С. Ф. Мегеря — медична сестра Долинської лікарні — врятувала багатьох радянських воїнів, подавала їм медичну допомогу і переховувала до приходу Червоної Армії. Група П. Г. Дяченка мала тісний зв'язок з партизанськими загонами С. І. Довженка та І. Д. Діброви. Фашисти посилали значні сили для до того, щоб розгромити їх. 14 листопада 1943 року в селі Новогригорівці Першій підпільнодиверсійна група витримала тяжкий бій з карателями, у якому знищила 19 фашистів. У грудні 1943 року вона влилася в одну з частин Червоної Армії. П. Г. Дяченко і В. П. Бондаренко (помічник командира) були відкомандировані в розпорядження обкому партії[2]. В 1942—1943 рр. в Долинській виконував спеціальні завдання командування Червоної Армії розвідник С. А. Сидоренко. Він підтримував тісний зв'язок з підпільниками міста, навчав їх міннопідривній справі. Під його керівництвом пущено під укіс два ешелони ворога, підірвано десятки вантажних автомашин. Загинув С. А. Сидоренко смертю героя в Румунії під час виконання чергового завдання в серпні 1944 року[3].

Багато жителів Долинської воювало з гітлерівцями на фронтах Великої Вітчизняної війни. Бойовий шлях від Волги до Будапешта пройшов І. Г. Єрмак, знищивши багато танків, самохідних гармат, кулеметних гнізд, дотів. Його гармата, як бойова реліквія, стоїть у Ленінградському артилерійському музеї. Повним кавалером ордена Слави повернувся з війни М. І. Сичов. Серед славної когорти Героїв Радянського Союзу є й уродженці Долинської Т. С. Лядський, льотчик штурмової авіації, удостоєний цього високого звання за ряд вдалих бомбардувань військових об'єктів ворога, та командир вогневого взводу 843-го Червонопрапорного артилерійського полку старший лейтенант А. Ф. Іванченко, якому його присвоїли посмертно за мужність і героїзм, виявлені під час утримання висоти біля села Яко в Угорщині.

Навесні 1944 року частини Червоної Армії розгорнули наступ на Миколаївсько-Одеському напрямі. Гітлерівці намагалися будь-що утримати станцію — важливий стратегічний пункт. Перемагаючи опір ворога, частини 19-ї, 52-ї і 73-ї гвардійських стрілецьких дивізій 57-ї армії 3-го Українського фронту 12 березня 1944 року вигнали фашистів з Долинської. Радянські війська захопили багато трофеїв, у т.ч. 6 танків, 17 самохідних і 33 польові гармати, 346 автомашин, 27 паровозів, 8 залізничних составів з боєприпасами, 13 складів з боєприпасами і продовольством[4].

Під час визволення Долинської загинуло 52 радянські бійці і офіцери, серед них гвардії старший лейтенант Темордоков, старшина Майоров, сержанти Тумикін, Мальков, Дрогобицький. Всі вони поховані в братській могилі, над якою встановлено пам'ятник. Тут горить вічний вогонь.

Після визволення Долинської від фашистської окупації трудящі селища приступили до відродження зруйнованого ворогом народного господарства. Фашистські

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 36, арк. 18; ф. 470, оп. 1, спр. 27, арк. 129—131.

[2] Там же, ф. 470, оп. 1, спр. 27, арк. 131, 137.

[3] Газ. «Труд», 3 квітня 1970 р.

[4] Архів МО СРСР, ф. 243, оп. 2900, спр. 757, арк. 96; ф. 413, оп. 10 372, спр. 361, арк. 14.

варвари знищили в районі 1875 житлових будинків, 17 мостів. Необхідно було відбудувати цегельний та маслоробний заводи, птахокомбінат, елеватор, районну лікарню, кінотеатр тощо. Ось якою побачив станцію Долинська колишній начальник депо, старий комуніст А. Й. Пархоменко, який в перші дні після визволення прибув сюди разом з частинами Червоної Армії: «На розтрощених коліях довгими ланцюгами стоять понівечені, обгорілі кістяки вагонів, паровози з роздертими боками, наскрізь пробиті снарядами, сумно чорніють купою мертвого металу. Від депо залишились лише стіни»[1].

Виконком районної Ради депутатів трудящих у квітні 1944 року ухвалив спеціальну постанову «Про відбудову зруйнованого німецькими загарбниками господарства», в якій закликав населення до самовідданої праці. Робітники і службовці залізничного вузла взяли зобов'язання відбудувати його в найкоротший строк і свого слова дотримали: вже у квітні через станцію Долинська почали курсувати поїзди. Велика заслуга в цьому парторганізації залізничників, яку відновлено 1 квітня 1944 року [2]. Наприкінці року в селищі стали до ладу цегельний завод, птахокомбінат, районна лікарня. Відновлювалися і місцеві колгоспи «Повний колос»», «Більшовик», «Червоний маяк», «Боротьба», що були на території Долинської селищної Ради. Значну допомогу сільськогосподарськими машинами, посівним матеріалом, худобою подали їм трудящі РРФСР, республік Середньої Азії. Вже в 1944 році долинці одержали 1477 голів великої рогатої худоби, 715 овець, 213 коней. Держава виділила артілям кредити у сумі 722 тис. крб. Незважаючи на труднощі воєнного часу, серед населення в короткий строк реалізовано облігації третьої державної позики, збирались продукти й кошти до фонду Червоної Армії. Виконком селищної Ради організував допомогу сім'ям військовослужбовців та інвалідів Великої Вітчизняної війни, мобілізував населення на спорудження соціально-культурних закладів. Держава надала позики жителям для відбудови зруйнованих і пошкоджених будинків.

Самовіддано трудилися трудящі Долинської і в наступні, післявоєнні роки. Протягом 1945—1950 рр. вступили в дію маслозавод, елеватор та інші підприємства, що працювали до війни. Машиністи паровозного депо лише за другий квартал 1950 року провели більше 300 великовагових поїздів. Бригада старшого машиніста М. О. Сазонова перевиконала середньодобовий пробіг на 15,3 км, провела понад план 15 великовагових поїздів, перевезла 2330 тонн понадпланових вантажів, зекономивши при цьому 69 315 кг пального. М. О. Сазонову присвоєно почесне звання знатного машиніста Південно-Західної залізниці (він двічі — в 1959 і 1963 рр.— обирався депутатом Верховної Ради УРСР). Паровозне депо станції протягом 1948—1950 рр. утримувало перехідний Червоний прапор відділка, а колектив вантажників станції, перевиконуючи щомісячний план, вийшов на перше місце в соціалістичному змаганні по Знам'янському відділку Одесько-Кишинівської залізниці і 1950 року завоював перехідний Червоний прапор.

Успішно відбудовувалося господарство місцевого радгоспу ім. Карла Маркса. За роки першої післявоєнної п'ятирічки він здобув значні успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва. Високий урожай у 1947 році виростили трудівники артілі «Повний колос». Ланка депутата обласної Ради М. М. Єфремової одержала по 24 цнт проса з га, а ланки М. З. Чалої та М. Ф. Бондаренко — по 250—300 цнт цукрових буряків з га. Багато зробив для піднесення сільського господарства колектив Долинської МТС, який з року в рік перевиконував планові завдання. В 1949—1950 рр. завдяки швидкому і якісному ремонту тракторів та інших механізмів замість запланованих 62 300 га зорано 67 825 га. При цьому вартість 1 га оранки становила 32 крб. 60 коп. замість 34 крб. 24 коп. Вчасно і без втрат було зібрано урожай зернових у всіх закріплених за МТС колгоспах. У 1950 році

[1] Газ. «Кіровоградська правда», 4 квітня 1944 р.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 472, оп. 1, спр. 2, арк. 2.

«Повний колос» та «Більшовик» об'єдналися в одну артіль «Більшовик». На кінець року вона перевершила довоєнний рівень розвитку всіх галузей господарства. Трудівники одержали того року на кожен трудодень по 2,3 кг зерна та по 2 крб. За роки першої післявоєнної п'ятирічки з допомогою колгоспу в селищі збудовано понад 100 житлових будинків. У 1950 році радіофіковано 180 будинків колгоспників. Надійним помічником правління артілі і партійної організації у здійсненні намічених планів стала комсомольська організація, яка за активну діяльність в мобілізації комсомольців та молоді на виконання планів п'ятирічки, зразкову агітаційно-масову і культурно-освітню роботу в грудні 1950 року відзначена Грамотою ЦК ВЛКСМ.

Рішенням виконкому Кіровоградської обласної Ради депутатів трудящих від 26 березня 1957 року селище Долинську віднесено до категорії міст. В ньому проживало понад 12 тис. чоловік, з них 60 проц.— робітники і службовці, решта — зайняті в сільському господарстві. На той час станція Долинська виросла у великий залізничний вузол на Одесько-Кишинівській залізниці, де працює дружний колектив залізничників, який налічує близько 500 робітників і службовців. Тут за останні роки значно збільшилися перевозки нафти і нафтопродуктів, будівельних матеріалів, сільгосптехніки, зерна, мінеральних добрив. Розширився маслозавод: побудовано нові цехи, в яких виробляються тепер сир, кефір, морозиво, сметана. М'ясокомбінат з невеличкого перетворився на велике сучасне підприємство, що має холодильник на 500 тонн продукції, ковбасний цех. Його вироби йдуть у такі промислові центри, як Кривий Ріг, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Нікополь, Миколаїв, Кіровоград. Зросла потужність Долинського заводу для переробки насіння кукурудзи, який видав першу продукцію 1959 року. Разом з елеватором він складає єдиний комплекс — комбінат хлібопродуктів, що веде перед у виконанні виробничих планів. Діяльність трудівників комбінату спрямовується партійною організацією, що об'єднує близько 50 чоловік. Комуністи очолюють боротьбу колективу за звання підприємства комуністичної праці. Двом бригадам і 53 робітникам присвоєно звання бригад та ударників комуністичної праці. Значно розширилася матеріальна база автопарку, що має 97 вантажних машин, 32 автобуси, легкові таксі.

1960 року артілі «Більшовик» та ім. Чапаєва (розміщена у сусідніх селах Червоному Озері та Маловодяному) об'єдналися в одну — під назвою «Дружба», що спеціалізується на відгодівлі свиней. За нею закріплено 5300 га землі. Високорентабельним господарством став радгосп «Долинський», створений у 1966 році на базі плодорозсадника, який займався вирощуванням саджанців фруктових дерев. Він спеціалізується на вирощуванні фруктів, ягід та ранніх овочевих і баштанних культур.

За активну участь у Великій Жовтневій соціалістичній революції, громадянській війні і боротьбі за встановлення Радянської влади у зв'язку з 50-річчям Великого Жовтня чимало жителів Долинської Указом Президії Верховної Ради СРСР нагороджені орденами й медалями. Серед них: Т. Ф. Кулінич — орденом Леніна; Р. М. Буртильов-Овсієнко і О. П. Жеребило — орденом Трудового Червоного Прапора; І. І. Бігдан, Є. К. Іванченко, М. Г. Опришко, І. Є. Сальников, П. П. Тимофєєв — орденом Червоної Зірки; М. І. Сичов — орденом Жовтневої Революції.

Музей А. С. Макаренка у Долинській середній школі № 2. 1970 р.

Новим трудовим піднесенням ознаменували долинці 100-річний ювілей В. І. Леніна, достроково виконавши виробничі плани. Залізничникам станції Долинська, робітникам комбінату хлібопродуктів та працівникам хірургічного відділення Долинської райлікарні вручено ювілейні пам'ятні вимпели райкому партії і райвиконкому. Складач поїздів станції В. М. Ляпін, кочегар Долинського маслозаводу І. П. Даниленко, завідуюча районною аптекою Г. М. Добровольська занесені до обласної Ленінської книги трудової доблесті. 768 трудівникам вручено ювілейні медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Зустріч письменників з жителями Долинської під час Тижня української літератури на Кіровоградщині. 1970 р.

Включившись у соціалістичне змагання за дострокове виконання планів восьмої п'ятирічки, всі промислові підприємства міста перевершили їх і реалізували додаткової продукції на 2,6 млн. крб. Успішно справився з п'ятирічним завданням місцевий колгосп «Дружба». План виробництва зерна він виконав на 104 проц., соняшнику — на 150 проц., цукрових буряків — на 120 процентів.

1971 рік пройшов під знаком гідної зустрічі XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу. На 10 днів раніше строку виконав виробничу програму Долинський цегельний завод, а до кінця 1971 року виробив понад план 737 тис. штук цегли. Зекономлено 120 тонн умовного палива і 179 тис. квт-год. електроенергії. Про дострокове виконання завдань першого року дев'ятої п'ятирічки рапортували також завод залізобетонних виробів, який став до ладу в 1969 році, маслозавод, комбінат хлібопродуктів та ін. За підсумками 1971 господарського року Долинський район вийшов у соціалістичному змаганні на перше місце в області по виробництву продуктів тваринництва. Йому присуджено перехідний Червоний прапор Кіровоградського обкому КП України і облвиконкому та грошову премію.

Імена тих, хто самовіддано трудиться на благо нашої Вітчизни, широко відомі трудящим міста й району. Вже стало традицією щорічно на святах працівників сільського господарства, медичних закладів, народної освіти, залізничників кращим з кращих присвоювати почесне звання знатного трудівника Долинщини. На будинках, де вони живуть, закріплюються меморіальні дошки. Це звання присвоєно 27 трудівникам району. Багато долинців нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу, у т. ч. орденом Леніна — агронома колгоспу «Дружба» В. К. Вишневецького, доярку радгоспу ім. Карла Маркса О. В. Комарову; орденом Трудового Червоного Прапора — першого секретаря райкому КП України П. Л. Гідулянова і голову райвиконкому В. І. Будька, завідуючого виробництвом гібридного заводу С. С. Нефедова, тракториста колгоспу «Дружба» П. Г. Бондаря і свинарку Л. В. Ширяєву, шофера райоб'єднання «Сільгосптехніки» В. А. Харитонова, ланкову радгоспу «Долинський» В. І. Дудник та ін; орденом «Знак Пошани»— бригадира колгоспу «Дружба» П. Я. Москаленка, начальника районного управління сільського господарства Є. Л. Антонова.

Неухильно зростає добробут трудящих. Про це красномовно свідчить кількість вкладників ощадної каси, яких тут 6 тис. чоловік, а сума їх вкладів — понад 4,6 млн. крб. За роки Радянської влади споруджено сотні житлових будинків, у т.ч. понад два десятки двоповерхових; з'явилися нові широкі вулиці. До послуг мешканців — 39 магазинів: два гастрономічні, два універсальні, книжкові, культ-

товарів, посуду, меблів, «Долинська паляниця», молокопродуктів та інші. Є готель. Діють комбінати банно-пральний, побутових послуг та комунальних підприємств.

Поліпшилося медичне обслуговування населення. В районній лікарні, медичному пункті при залізничній станції працює 30 лікарів та понад 150 чоловік середнього та молодшого медперсоналу. В 5 дитячих комбінатах виховується близько 500 малюків.

У місті — дві середні, восьмирічна, дві початкові школи, середня школа робітничої молоді, заочна середня та музична школи. В них навчається понад 2600 учнів, працює 130 вчителів і вихователів. При міській середній школі № 2 відкрито музей видатного радянського педагога і письменника А. С. Макаренка. На фасаді будинку встановлено меморіальну дошку: «Тут у двокласному залізничному училищі з 1911 по 1914 рік працював видатний педагог Антон Семенович Макаренко». Одній з вулиць міста надано його ім'я. Уродженцями Долинської є художник, доцент К. В. Заруба і доктор історичних наук, професор П. К. Стоян (працює в Інституті історії АН УРСР).

В Долинській збудовано районний будинок культури на 500 місць, широкоекранний кінотеатр на 450 місць, колгоспний клуб з стаціонарною широкоекранною кіноустановкою, профспілковий клуб залізничників. При будинку культури та двох клубах працює 31 гурток художньої самодіяльності, в яких бере участь 360 чоловік. На республіканському фестивалі самодіяльного мистецтва, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, за високу виконавську майстерність колегія Міністерства культури УРСР присвоїла звання народних чоловічому хору та духовому оркестру Долинського районного будинку культури з врученням дипломів і Великих медалей республіканського огляду-конкурсу. 6 учасників стали лауреатами республіканського фестивалю.

Плідну роботу ведуть бібліотеки — районна та при залізничному і колгоспному клубах. Їх книжковий фонд налічує 87 тис. томів. Жителі Долинської передплачують 19 тис. примірників газет і журналів. Трудящі міста у 1971 році зустрічалися з науковцями, українськими письменниками, кіномитцями. Двічі сюди приїздили посланці братньої Болгарії, комсомольсько-молодіжні делегації, з якими долинці систематично підтримують дружні зв'язки.

Міська партійна організація, у складі якої понад 860 членів і кандидатів у члени КПРС, та 24 первинні комсомольські організації, які об'єднують понад 1180 юнаків і дівчат, велику увагу приділяють інтернаціональному вихованню молоді.

Значну роботу проводить міська Рада, до якої 1971 року обрано 50 депутатів — серед них 27 комуністів, 8 комсомольців, 24 жінки. Їм належить велика роль у мобілізації трудящих на виконання планів дев'ятої п'ятирічки, що відкривають нові можливості для дальшого економічного, соціального і культурного розвитку міста. До кінця 1975 року планується побудувати залізницю Долинська — Помічна, новий елеватор, заводи для переробки фруктів та овочів, комбікормовий, лісомеліоративну станцію, реконструювати завод залізобетонних виробів, м'ясокомбінат, станцію Долинська тощо. Буде споруджено три 18-квартирні та понад десять 16-квартирних житлових будинки. Відкриють двері середня школа на 640 учнів, дитячий комбінат на 140 місць, нові приміщення районного будинку піонерів і дитячої станції юних техніків, музичної школи, районної бібліотеки та інші культурно-освітні заклади.

Величні перспективи комуністичного будівництва, накреслені XXIV з'їздом Комуністичної партії Радянського Союзу, надихають трудящих міста на нові трудові здобутки і звершення.

І. Л. ЄВСЄЄВ, А. І. ЛОБОДА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ ТА СІЛЬСЬКИХ РАД ДОЛИНСЬКОГО РАЙОНУ

БРАТОЛЮ́БІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на північний схід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Куцівка. Населення — 1192 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Дубровине. Через село проходить автошлях Кіровоград — Кривий Ріг.

У Братолюбівці міститься центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», за яким закріплено 4447 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3806 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств діють пилорама, олійня, млин. Є інкубаторна станція, відділення райоб'єднання «Сільгосптехніки». За успіхи у сільському господарстві нагороджені орденами й медалями 35 жителів села.

У середній школі 20 вчителів навчають 252 дітей. Є будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 10,3 тис. книг, лікарня на 25 ліжок, пологове відділення, аптека, дитячий садок. Діють ветеринарний пункт, відділення зв'язку, побутовий комбінат, 4 магазини. У Братолюбівці — 62 комуністи і 161 комсомолець.

Засноване село у першій половині XVIII ст. На межі XIX—XX ст. воно було значним ринком найму сільськогосподарських робітників на Херсонщині.

В кінці лютого 1918 року в Братолюбівці обрано Раду селянських депутатів.

184 жителі села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 120 з них загинули, 48 відзначені бойовими нагородами, серед них О. О. Сущенко — повний кавалер ордена Слави. У селі споруджено пам'ятник воїнам-визволителям.

ВАРВА́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Боковій, за 35 км на північний схід від районного центру і за 28 км від залізничної станції Куцівка. Населення — 1730 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Варварівське Друге і Новомосковське.

На території села розміщені центральні садиби колгоспів ім. Кірова і «Заповіт Ілліча», за якими закріплено 10625 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 9173 га орної землі. Основний напрям господарства — хліборобство і тваринництво. За успіхи в сільськогосподарському виробництві нагороджені орденами й медалями 22 жителі села, серед них орденом Леніна — голова колгоспу ім. Кірова Ю. М. Сатановський, механік колгоспу «Заповіт Ілліча» П. Я. Будюк, орденом Жовтневої Революції — комбайнер першого колгоспу М. І. Горинський.

У двох восьмирічних школах 25 вчителів навчають 247 дітей, є бібліотека з фондом 8,9 тис. книг, будинок культури на 300 місць, 3 клуби, 3 медичні пункти, 2 дитячі садки, майстерня побутового обслуговування, відділення зв'язку, 6 магазинів. Три партійні організації налічують 69 комуністів, 4 комсомольські — 140 членів ВЛКСМ.

Село виникло у 1798 році.

Влітку 1905 року жителі Варварівки виступили з вимогою розподілу поміщицької землі. Розгромили маєток поміщика. Каральна експедиція придушила виступ, понад 20 учасників було заарештовано.

У лютому 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

500 жителів Варварівки билися проти фашистів під час Великої Вітчизняної війни, 63 з них відзначені нагородами. У селі споруджено меморіал 223 односельцям, які загинули на фронтах, встановлено 3 пам'ятники і обеліск на братських могилах 886 радянських воїнів-визволителів.

ВАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Боковеньки (притоки Інгульця), за 20 км на північний схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Куцівка. Населення—1347 чоловік, дворів—496.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. 40-річчя Жовтня, за яким закріплено 5567 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4866 га орної землі. Виробничий напрям господарства — хліборобство і тваринництво. За успіхи у праці 12 жителів села нагороджені орденами і медалями.

У восьмирічній школі 13 педагогів навчають 197 дітей. Є будинок культури на 360 місць, бібліотека з фондом 10 тис. книг, амбулаторія, побутова майстерня, 3 дитячі садки, пошта, 3 магазини. У селі — 34 комуністи і 77 комсомольців.

Поселення Мар'їне Поле і Деметкове на місці сучасного села виникли в 40-х роках XVIII століття.

Радянську владу у Василівці встановлено у лютому 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни в лавах Червоної Армії боролися 384 жителі села, 135 з них загинули, 74 — удостоєні бойових нагород. Споруджено пам'ятник воїнам-визволителям Василівки.

Уродженцем села є професор П. А. Гирко.

ГУ́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Боковій, за 30 км від районного центру і залізничної станції Долинська. Населення — 2388 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Благодатне, Водяне, Скелюватка. Через село проходить автошлях Кіровоград — Кривий Ріг.

За колгоспами «Прогрес» та ім. Горького, центральні садиби яких містяться у селі, закріплено 11,6 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1 тис. га орної землі. Господарства спеціалізуються на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств діє олійня. За успіхи в сільськогосподарському виробництві 109 чоловік відзначені нагородами, серед них колишній голова артілі ім. Горького М. Ф. Гінкота — орденом Леніна.

В дендропарку «Веселі Боковеньки». 1967 р.

У селі — середня школа на 480 учнівських місць, де працюють 30 вчителів, 2 будинки культури на 550 місць, 2 бібліотеки з фондом 14,8 тис. книг, дільнична лікарня на 35 ліжок, аптека, 2 дитячі садки. Є пошта, майстерня побутового обслуговування, 5 магазинів. У трьох партійних організаціях села — 70 комуністів, у трьох комсомольських — 197 членів ВЛКСМ.

Засноване село наприкінці XVIII століття.

На початку березня 1918 року в Гурівці створено ревком.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 397 жителів, 208 з них загинули, 167 нагороджено орденами й медалями. В Гурівці споруджено пам'ятник воїнам-визволителям.

Із села вийшли доктор технічних наук, професор С. А. Волотковський, кандидати наук: економічних — І. В. Буян, філософських — М. П. Тараненко, технічних — Б. І. Доценко.

ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Боковеньці, за 20 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Долинська. Населення — 770 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Веселі Боковеньки, Зелений Гай, Нагірне, Никифорівка.

В Іванівці міститься центральна садиба колгоспу «Шлях до комунізму», за яким закріплено 4542 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3772 га орної землі. Виробничий напрям господарства — хліборобство і тваринництво. З допоміжних підприємств діє майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки. 9 трудівників нагороджені орденами і медалями.

Вручення перехідного призу «Золотий качан» кращому механізатору-кукурудзівнику колгоспу ім. Леніна. Кірове, 1970 р.

У восьмирічній школі 11 вчителів навчають 142 дітей. Є клуб, бібліотека з фондом 8,5 тис. книг, медпункт, дитячий садок, відділення зв'язку, побутова майстерня, 3 магазини. Комсомольців у селі — 60, комуністів — 41.

Поблизу села Іванівки розташований дендропарк «Веселі Боковеньки» площею 543 га. Його закладку розпочав у 1893 році великий любитель природи М. Л. Давидов. У парку — близько 800 порід дерев і кущів. Тут вирощуються саджанці для заліснення південних степів.

Село виникло на початку XX ст. після злиття трьох населених пунктів — Іванівки, Шведівки, які були засновані в кінці XVIII ст., і Малоіванівки, заснованої в 1846 році.

Радянську владу в Іванівці встановлено в кінці лютого 1918 року.

У 1928 році сільські комуністи і бідняки організували ТСОЗ ім. Першого травня, на базі якого через 2 роки створено колгосп. Тоді ж виникли сільськогосподарські артілі «Надія Леніна», «Кривобуд», «Третій вирішальний».

Під час Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 327 жителів, 152 з них відзначені бойовими нагородами, 102 загинули. В Іванівці встановлено пам'ятник воїнам-визволителям села від гітлерівських загарбників.

КАТЕРИ́НІВКА (давні назви — Кузьміне, Богодарівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Долинська. Населення — 397 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Богданівка, Очеретяне, Славне, Фалькове.

У Катеринівці міститься центральна садиба колгоспу «Росія», за яким закріплено 3176 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2426 га орної землі. У господарстві вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, соняшник, цукрові буряки. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. 16 колгоспників нагороджені орденами й медалями.

У восьмирічній школі 14 вчителів навчають 120 дітей. Є будинок культури, клуб, бібліотека з фондом 9620 книг, дитячий садок, медичний пункт, відділення зв'язку, 2 магазини. У партійній організації — 31 комуніст, у двох комсомольських — 49 членів ВЛКСМ.

Катеринівка заснована на початку XIX століття.

Радянську владу встановлено на початку березня 1918 року.

1929 року в селі створено ТСОЗ у складі 26 членів, на базі якого через рік виник колгосп. У 1939—1940 рр. механізатори артілі О. П. Валовий, І. О. Валовий, М. Є. Овчаренко, чабан У. О. Поправка були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві.

206 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 103 з них відзначені бойовими нагородами, 68 загинули. У Катеринівці

встановлено пам'ятник воїнам, які полягли під час її визволення.

КІРОВЕ (до 1938 року — Бокове) — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Бокової, за 30 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Долинська. Населення — 3075 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Баштине, Калинуватка, Новопетрівка, Цвіткове.

У Кіровому міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 14 415 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 11 083 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві свинини. У 1969 році стала до ладу свинофабрика на 30 тис. голів свиней. Розвинуте молочне тваринництво, хліборобство. Допоміжна галузь — рибальство. Діють майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки, млин. 43 сільські трудівники відзначені нагородами, серед них орденом Леніна — голова правління М. В. Миркаленко, доярка Л. І. Безсмольна, орденом Жовтневої Революції — механізатор І. Ю. Хижняк. Доярці Л. І. Скрипник присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Голова колгоспу ім. Ульянова (с. Баштине) М. П. Солощенко удостоєний ордена Леніна, колгоспник Г. Є. Майстренко — ордена Жовтневої Революції.

У середній школі 38 вчителів навчають 450 дітей. Є будинок культури, два бригадні клуби, дві бібліотеки з фондом 17,6 тис. книг, лікарня на 35 ліжок, аптека, 5 дитячих садків. Працюють філіал райпобуткомбінату, пошта, 5 магазинів. Партійна організація об'єднує 123 комуністи, три комсомольські — 257 членів ВЛКСМ.

Виникло село у 1803 році.

В кінці січня 1918 року в Кіровому встановлено Радянську владу.

1929 року організовано сільськогосподарську артіль «Червоний плуг», до якої ввійшло 24 родини, в т. ч. 4 комуністи і комсомолець. За високі виробничі показники колгоспники П. С. Грузд, Д. І. Дерека, Я. Л. Довгаль, Н. Х. Перев'язко були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939—1940 рр. і занесені до Книги пошани.

Під час Великої Вітчизняної війни 650 жителів села билися проти німецько-фашистських загарбників, 310 з них загинули, 315 нагороджені орденами і медалями. Жителю с. Баштиного О. І. Галугану за відвагу і хоробрість при форсуванні Одера присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У Кіровому споруджено пам'ятник 176 воїнам, які загинули під час його визволення.

Уродженцями Кірового є генерал-майор Радянської Армії, кандидат військових наук А. Л. Лісовий і кандидат хімічних наук А. Г. Сердюк.

МАЛОВО́ДЯНЕ (стара назва — Федорівка Мала) — село, центр сільської Ради, розташоване за 3 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Долинська. Населення — 552 чоловіка, дворів — 201. Сільраді підпорядковані населені пункти Дорошенкове, Жданове, Ленінське, Новоклинці, Писанка, Пролетарське, П'ятихатки, Червоне Озеро, Червоний Маяк.

У Маловодяному міститься бригада колгоспу «Дружба», центральна садиба якого — у м. Долинській. За бригадою закріплено 1101 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1064 га орної землі. Господарство спеціалізується на хліборобстві і м'ясо-молочному тваринництві. 6 колгоспників відзначені нагородами.

У восьмирічній школі 15 вчителів навчають 182 дітей. Є будинок культури на 300 місць, бібліотека з фондом 8,2 тис. книг, дитячий садок, магазин. У партійній організації — 38 комуністів, у двох комсомольських — 36 членів ВЛКСМ.

Засноване село у 1833 році.

Радянську владу у Маловодяному встановлено на початку березня 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни близько двохсот чоловік билися на фронтах проти німецько-фашистських загарбників. У Маловодяному споруджено пам'ятник 100 воїнам-землякам, які не повернулися з фронту.

МА́РФІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км на південь від районного центру і залізничної станції Долинська. Населення — 297 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Братський Посад, Вишневе, Гординівка, Згода, Калкатинівка, Новоданилівка.

За колгоспом ім. Щорса, центральна садиба якого міститься у Марфівці, закріплено 3155 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2778 га орної землі. Господарство спеціалізується на птахівництві. Допоміжна галузь — рибальство. Діє майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки. 1956 року артіль була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки і нагороджена Малою срібною медаллю. 14 колгоспників відзначені орденами і медалями.

У восьмирічній школі навчаються 250 учнів і працюють 14 вчителів. Є будинок культури на 300 місць, бібліотека з фондом 7,3 тис. книг, побутова майстерня, відділення зв'язку, два мага-

Птахофабрика колгоспу ім. Щорса. С. Згода, 1967 р.

Селище міського типу Молодіжне. 1970 р.

зини. Парторганізація налічує 37 комуністів, дві комсомольські — 86 членів ВЛКСМ.

Село виникло на межі XVIII — XIX ст. ст. після злиття населених пунктів Григоро-Денисівки і Ульянівки.

Радянську владу тут встановлено у лютому 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 116 жителів, 84 з них загинули. У с. Згоді споруджено пам'ятник воїнам-визволителям.

Уродженцем с. Братського Посаду є скульптор А. А. Коптєв.

МОЛОДІ́ЖНЕ — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на правому березі річки Березівки, за 12 км на захід від районного центру і залізничної станції Долинська. Населення — 2300 чоловік. Селищній Раді підпорядковані населені пункти Антонівка, Роздільне, Широка Балка.

Діє цукровий завод, який випускає щороку 74 205 тонн продукції. Зайнято тут 1250 робітників та інженерно-технічних працівників. За успішне виконання будівельних робіт на об'єктах цукрового заводу і за досягнення в розвитку цукрової промисловості 20 чоловік нагороджені орденами і медалями. 72 робітникам присвоєно звання ударника комуністичної праці, 3 цехам — звання колективів комуністичної праці. Директор підприємства О. К. Калиниченко обирався делегатом XXIII з'їзду КПРС.

Засноване Молодіжне у 1960 році.

Є середня школа, в якій 45 учителів навчають 680 дітей, клуб на 450 місць, бібліотека, дільнична лікарня на 50 ліжок, пологовий будинок, аптека, 2 дитячі садки. Працюють їдальня, 6 магазинів, готель, філіал райпобуткомбінату, баннопральний комбінат, відділення зв'язку. Три партійні і три комсомольські організації селища об'єднують 130 комуністів і 332 члени ВЛКСМ.

НОВОГРИГО́РІВКА ДРУ́ГА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Боковеньки, за 22 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Долинська. Населення — 717 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Новоселівка, Пишне, Червоне.

У Новогригорівці Другій міститься відділок радгоспу «Реконструктор» (центральна садиба у с. Пишному), за яким закріплено 3371 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2685 га орної землі. Відділок спеціалізується на хліборобстві, м'ясо-молочному тваринництві. Діє майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки. За трудові успіхи 12 робітників відзначені нагородами, серед них орденом Леніна — комбайнер Г. Є. Червотока.

У восьмирічній школі 12 вчителів навчають 102 учні. Є клуб, бібліотека з фондом 7050 книг, дитячий садок, медпункт, 4 магазини. Партійна організація налічує 37 комуністів, дві комсомольські — 75 членів ВЛКСМ.

Засноване село наприкінці XVIII століття.

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року

Під час Великої Вітчизняної війни 179 місцевих жителів боронили Вітчизну від ворожої навали, 94 з них загинули смертю хоробрих, 85 — нагороджено бойовими орденами й медалями. У селі є пам'ятник воїнам, полеглим під час його визволення.

Уродженцем Новогригорівки Другої є кандидат педагогічних наук Ю. П. Горбенко.

НОВОГРИГО́РІВКА ПЕ́РША (стара назва — Маржанівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Березівці, за 12 км на захід від районного центру і залізничної станції Долинська. Населення — 1456 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Лаврівка, Новосавицьке, Суходольське.

За колгоспом «Україна», центральна садиба якого міститься в селі, закріплено 5232 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4537 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Діє пересувна механізована колона тресту «Кіровоградсільспецмонтаж». За успіхи у сільськогосподарському виробництві 18 чоловік відзначені нагородами, серед них орденом Жовтневої Революції — слюсар В. І. Сметана, голова колгоспу ім. Калініна (с. Лаврівка) М. М. Вершенко, комбайнер артілі ім. XX з'їзду КПРС (с. Суходольське) Г. А. Мовчан.

У восьмирічній школі 19 педагогів навчають 167 дітей. Є будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 9 тис. книг, медичний пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, радіовузол, майстерня райпобуткомбінату, 4 магазини. Три партійні організації об'єднують 52 комуністи, дві комсомольські — 75 членів ВЛКСМ.

Засноване село в кінці XVIII століття.

Радянську владу в Новогригорівці Першій встановлено в середині лютого 1918 року. Перші колективні об'єднання виникли у 1926 році — «Вперед», «Комунар», «Перше травня», «Червоний плугатар», «Червона зірка», «Нове життя», ім. Петровського, «Комінтерн». У 1934 році організовано МТС, яка обслуговувала 21 колгосп.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 138 жителів села, 80 з них загинули, 114 нагороджені орденами і медалями. Під час тимчасової окупації, у жовтні 1942 року, в селі містився штаб підпільно-диверсійної групи під керівництвом П. Г. Дяченка.

В селі споруджено пам'ятник 57 воїнам-визволителям села, а також меморіальний ансамбль-пам'ятник жертвам фашистського терору. У Лаврівці і Суходольському народилися Герої Радянського Союзу І. М. Шевченко й О. М. Олексієнко. Сержант І. М. Шевченко відзначився в бою з фашистами на станції Баранув у районі Сандомиру, а командир кулеметного відділення старший сержант О. М. Олексієнко — під час форсування Дніпра влітку 1944 року.

НОВООЛЕКСА́НДРІВКА (старі назви — Яцевичове, Крошківка, Калинівка, Восьме Олександрівське) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Боковеньки, за 15 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Долинська. Населення — 407 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гурівське і Федоро-Шулічине.

У Новоолександрівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, за яким закріплено 3203 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2886 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві яєць. Розвинуте також тваринництво і рільництво. За успіхи у сільськогосподарському виробництві 8 чоловік нагороджені орденами й медалями.

У селі є початкова школа, сільський клуб, бібліотека з фондом 1,2 тис. книг, медпункт, дитячий садок, відділення зв'язку, магазин.

Партійна організація налічує 39 комуністів, комсомольська — 57 членів ВЛКСМ.

Засноване село у 1870 році.

Радянську владу у Новоолександрівці встановлено на початку березня 1918 року. В 1930 році селяни об'єдналися у ТСОЗ, а в 1931 році організували колгосп «ХТЗ». 1939 року тракторист Ф. М. Майстренко був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

63 жителі села брали участь у боях проти фашистів під час Великої Вітчизняної війни, 37 з них загинули смертю хоробрих, 58 — відзначені бойовими нагородами. В період тимчасової німецько-фашистської окупації всі громадські будинки були зруйновані, село повністю пограбоване.

У Новоолександрівці побудовано меморіал воїнам-землякам, які загинули в боях проти фашистів під час Великої Вітчизняної війни.

ОЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Боковеньки, за 12 км на схід від районного центру і залізничної станції Долинська. Населення — 1065 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Новомихайлівка і Новошевченкове.

В Олександрівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 6702 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5787 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур, м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств діє млин. 19 колгоспників за трудові успіхи нагороджені орденами й медалями.

У середній школі на 480 учнівських місць працюють 24 вчителі. Є клуб, дві бібліотеки, медпункт, пологовий будинок, 2 дитячі садки, пошта, майстерня побутового обслуговування, два магазини. В селі — 69 комуністів і 87 комсомольців.

Утворилося село на початку XX ст. після злиття населених пунктів Добрянки (заснована у 1756 році) і Наталівки (заснована у 1836 році).

Радянську владу тут встановлено в кінці лютого 1918 року. У 1921 році в Олександрівці створено сільськогосподарську комуну ім. Шевченка у складі 100 членів, з них 2 комуністи і 22 комсомольці. Господарство мало 554 га земельних угідь. 1929 року на базі комуни засновано артіль ім. Шевченка — найстаріше колективне господарство в районі. За вирощування високих врожаїв зернових культур і розвиток громадського тваринництва в 1939 році колгоспи ім. Шевченка і «Вільний лан», а також члени артілей О. М. Каєнко, І. В. Людкевич, К. С. Майстренко, П. І. Романов були занесені до Почесної книги Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Близько 200 жителів села боролися на фронтах Великої Вітчизняної війни, майже половина з них загинула смертю хоробрих, 95 відзначені бойовими нагородами. Під час тимчасової окупації німецько-фашистські загарбники завдали селу великих збитків: зруйнували школу, клуб, магазин, медпункт, тваринницькі ферми, міст через річку, розстріляли 18 мирних жителів, порубали і знівечили красу степового села — Олександрівський ліс площею 115 га. В Олександрівці та Новошевченковому споруджено пам'ятники воїнам-визволителям. У Новошевченковому, на місці табору військовополонених, де загинуло 439 чоловік, встановлено обеліск.

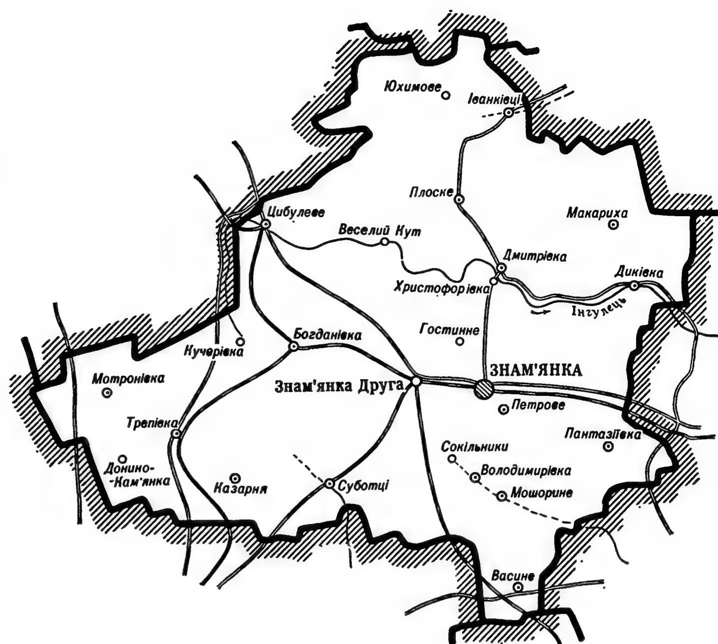
ПЕРШОТРАВНЕ́ВЕ — селище, центр сільської Ради, розташоване за 5 км на північ від районного центру і залізничної станції Долинська. Населення — 662 чоловіка, дворів — 227. Сільраді підпорядкований населений пункт Мирне.

За радгоспом ім. К. Маркса, центральна садиба якого міститься в селі, закріплено 8055 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 7639 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрової сировини і насіння цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Діє майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки. 22 робітники нагороджені орденами й медалями, серед них орденом Леніна — комбайнер Г. П. Терьохін і доярка О. В. Комарова. За одержання високого врожаю пшениці в 1948 році ланковим К. О. Брехун, М. Я. Дяченко, М. Г. Тищенко присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У середній школі 26 вчителів навчають 320 дітей. Є клуб, бібліотека з фондом 8,9 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, побутові майстерні, їдальня, 3 магазини. У селі — 33 комуністи, 106 комсомольців.

Засноване Першотравневе у 30-х роках XX століття.

ЗНАМ'ЯНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1335 кв. км, населення — 79,6 тис. чоловік, у т. ч. міського — 35,5 тис., сільського — 44,1 тис. Середня густота населення — 59,6 чоловіка на кв. км. Міській, селищній, 13 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковуються 56 населених пунктів. На підприємствах, у колгоспах, установах — 112 первинних партійних організацій, 113 комсомольських і 142 профспілкові. В економіці району провідне місце належить сільському господарству. У місті — 13 промислових підприємств, серед них одне — союзного підпорядкування, одне — республіканського, 9 будівельних організацій, об'єднання «Сільгосптехніки». За 16 колгоспами і радгоспом закріплено 96 411 га сільськогосподарських угідь, у т ч. 86 221 га орної землі. Населення обслуговують 66 медичних закладів. У 52 школах (15 середніх, 22 восьмирічних, 10 початкових, 4 робітничої молоді, районній заочній) навчається 11 418 учнів. Є в районі сільськогосподарський технікум, сільськогосподарська школа, школа лісівників, в місті — 2 профтехучилища, музична та спортивна школи. Ці заклади охоплюють 3050 чоловік. Культурно-освітню роботу ведуть селищний і 16 сільських будинків культури, міський залізничний і 14 сільських клубів, 41 бібліотека, 53 стаціонарні кіноустановки. У трьох селах є історико-краєзнавчі музеї. В районі — 9 пам'ятників В. І. Леніну. В 31 населеному пункті споруджено 35 пам'ятників і один обеліск Вічної Слави воїнам-визволителям та односельцям, що загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни.

ЗНАМ'ЯНКА

Знам'янка — місто обласного підпорядкування, розташоване у північно-східній частині області, на вододілі басейнів річок Інгулу та Інгульця, за 40 км від Кіровограда. Великий залізничний вузол. Через місто проходить автошлях Київ — Донецьк. Населення — 28,5 тис. чоловік. Міській Раді підпорядкована Знам'янська Друга селищна Рада.

Поблизу міста розкопаний скіфський курган, в якому знайдені золоті прикраси[1].

[1] Каталог выставки XI Археологического съезда в Киеве. К., 1899, стор. 72.

Знам'янка заснована у 1869 році, коли відкрився рух поїздів на залізниці Одеса--Харків. Того року на галявині Чорного лісу, через яку пролягла дільниця Єлисаветград — Крюків, завершилося спорудження вокзалу[1] та конторських приміщень. Свою назву станція дістала від села Знам'янки, розташованого за 3 км від неї. У серпні 1873 року відкрито рух поїздів на дільниці Знам'янка — Миколаїв, а ще через три роки — до Фастова. З невеликої залізничної станції Знам'янка перетворювалася на залізничний вузол. Одночасно з будівництвом станції на землях, орендованих у поміщиків Осипових переселенцями з сусідніх сіл та з інших повітів, виникло невелике селище залізничників — Осипове. 1886 року тут було 24 приватні будинки, землянка, 6 торговельних підприємств. На той час у селищі мешкало 143 чоловіка. На межі XIX—XX ст. на південь від станції (також на орендованих землях) виникло ще одне селище — Ліницьке (пізніше — Наталіївка, Козьми)[2]. Розширення залізничного вузла в наступні роки зумовило швидке зростання населення пристанційних селищ. У 1913 році в Осиповому і Ліницькому налічувалося близько 6 тис. чоловік.

Тривалий час Знам'янка була станцією третього класу, її депо спочатку налічувало 4 паровози. У грудні 1883 року тут закінчилося будівництво нового приміщення. Відтоді в ньому було 29 паровозів і працювало 92 чоловіка. Вже в 90-х роках вузол щороку відвантажував у середньому 580 тис. пудів хліба. В останній чверті минулого століття Знам'янка стала важливим торговельним пунктом півдня Росії. На торгівлі наживалися місцеві поміщики, куркулі та купці. Водночас станція перетворювалася на один з найбільших на півдні Росії ринків робочої сили.

Неврожаї й голод на початку 90-х років різко збільшили приплив заробітчан. Так, тільки з 17 квітня по 20 травня 1892 року на станції Знам'янка зареєстровано 6015 чоловік, які шукали роботи[3]. Багато з них не мали грошей навіть на їжу. «Звертає на себе увагу велика кількість робітників, що просять по дорозі милостиню»[4],— зазначається в земській хроніці.

Тяжкими були умови життя та праці й місцевих робітників та службовців. 1894 року заробіток колійного обхідника становив 10,6 крб. на місяць, стрілочника— 15,3 крб., кондуктора-чистильника — 16 крб.[5]. Заробітна плата видавалася, як правило, з великими перебоями. Казенні квартири були лише в начальника станції, колійників, обхідників та телеграфістів. Дровоклади, пічники та теслярі мешкали в землянках. Частина робітників жила в сусідніх селах. В осінню негоду, зимову заметіль та весняну сльоту вони виходили з дому о 3—4 годині ранку, щоб встигнути на роботу. 30 квітня 1892 року в Знам'янці почав діяти лікувально-продовольчий пункт. Його працівники реєстрували заробітчан, здійснювали санітарний нагляд над ними, надавали амбулаторну допомогу хворим, відали видачею дешевих обідів. Першим завідуючим Знам'янським лікувально-продовольчим пунктом став лікар залізничної лікарні, брат видатного українського композитора М. В. Лисенка — А. В. Лисенко досвідчений спеціаліст, чуйний і уважний до трудящого люду.

Під впливом загального революційного піднесення в країні в середині 80-х років серед залізничників Знам'янки назрівав протест проти існуючого ладу. Чималу роль у пробудженні їх революційної свідомості відіграв А. В. Лисенко — людина з передовими поглядами. Під час сербсько-турецької війни 1876 року він працював у санітарному відділі Товариства Червоного Хреста.

---

[1] Материалы по обследованию железных дорог. Южные железные дороги. СПб., 1910, стор. 171.

[2] Список населенных мест Херсонской губернии. (По данным Всероссийской сель.-хоз. переписи 1916 г.). Александрийский уезд. Александрия, 1917, стор. 25, 26.

[3] «Сборник Херсонского земства», 1892, № 6, стор. 45—48.

[4] «Сборник Херсонского земства», 1892, № 3, стор. 53.

[5] Н. Островский. О работе и отдыхе железнодорожных служащих, деятельность коих связана непосредственно с движением поездов. Х., 1896, стор. 51.

Лікар А. В. Лисенко — керівник Знам'янського страйкового комітету у 1905. р. Фото 1895 р.

Брав участь і в російсько-турецькій війні 1877—1878 рр.[1]. До Знам'янки А. В. Лисенко прибув 1884 року. В його будинку часто збиралася місцева інтелігенція та робітники депо. Жандармські документи свідчать, що лікар А. В. Лисенко підтримував зв'язки з народовольцями. 12 квітня 1898 року жандарми провели у Знам'янці обшуки та арешти у зв'язку з викриттям в Єлисаветграді «Південноросійського союзу робітників», члени якого поширювали свою діяльність і на селище[2]. Певний вплив на підвищення революційних настроїв робітників справили виступи солдатів, що відбулися на станції на початку російсько-японської війни. 4 вересня 1904 року понад 200 солдатів з ешелону, що зупинився у Знам'янці, одержавши недостатню кількість хліба, розгромили продуктовий магазин місцевого торговця. Другого дня 550 запасних розібрали продукти в інших двох магазинах і п'яти рундуках[3].

Справжньою школою боротьби з експлуататорами для робітників станції та жителів селища стали події першої російської буржуазно-демократичної революції. У березні 1905 року залізничники подали до управління Харківсько-Миколаївської залізниці петицію, в якій вимагали поліпшення умов праці. Пообіцявши виконати окремі вимоги, адміністрація водночас заборонила будь-які збори. Однак, вона так і не вжила заходів для поліпшення становища робітників.

10 жовтня, після одержання повідомлення про страйк харківських залізничників, залізничники Знам'янки обрали страйковий комітет на чолі з А. В. Лисенком. З числа добровольців була організована дружина для охорони вантажів на станції та забезпечення порядку в селищі. Коли 13 жовтня на станцію прибув делегатський поїзд з Харкова, організований Центральним страйковим комітетом залізничників, трудящі Знам'янки зустріли цю делегацію з духовим оркестром, який виконував «Марсельєзу». Знам'янські делегати П. М. Гдовський, Д. Н. Федоров та інші цим же поїздом поїхали до Миколаєва.

Для придушення страйку за наказом губернатора в Знам'янку з Єлисаветграда було відправлено підрозділ 136-го Таганрозького полку. Але страйкарі на підступах до станції розібрали колії, в результаті чого поїзд із солдатами зійшов з рейок. Тільки 23 жовтня, коли міністерство шляхів звернулося до всіх службовців залізниці з листом, в якому запевнило, що виконає всі їх вимоги, страйковий комітет ухвалив приступити до роботи. Для захисту інтересів робітників була організована професійна спілка залізничників. 24 жовтня через Знам'янку відновився рух поїздів. Побоюючись нових виступів робітників, адміністрація станції виплатила їм заробітну плату за час страйку.

Та боротьба на цьому не припинилася. Вже 9 грудня під головуванням А. В. Лисенка відбулися збори, які прийняли рішення підтримати заклик робітників Московського вузла залізниць і оголосити новий страйк. Залізничники вимагали свободи слова, друку, зборів, організацій. 10 грудня знову створено страйковий комітет у складі 13 чоловік. Головою його обрали також А. В. Лисенка[4]. Виконуючи рішення комітету, страйкарі зупинили рух поїздів на всіх прилеглих до Знам'янки дільницях, припинили вантажні операції на відділку і роботи в депо, майстернях. Працював тільки телеграф, через який підтримувався постійний зв'язок з сусідніми станціями й Харковом.

---

[1] ЦДА ВМФ СРСР, ф. 283, оп. 3, спр. 6101, арк. 62.

[2] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины, стор. 464.

[3] М. Н. Лещенко. Класова боротьба в українському селі на початку XX століття, стор. 189.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 348, оп. 1, спр. 119, арк. 13.

Дізнавшись про повстання люботинських залізничників, 14 грудня комітет запросив у Знам'янку представників від усіх станцій третього відділку служби (Крюків—Єлисаветград, Миколаїв—П'ятихатки) на нараду для обговорення маніфесту люботинців, в якому закликалося до загального збройного повстання. Наступного дня багатолюдні збори залізничників та селян навколишніх сіл схвалили в основному Люботинський маніфест і відрядили делегатів до Люботина. Щоб поповнити касу, призначену для придбання зброї, комітет реквізував кошти у місцевих багатіїв. Від військового ешелону страйкарі відчепили платформу з двома кулеметами. Понад тисячу мішків борошна, реквізованих на станції, було роздано страйкарям в рахунок зарплати; за рішенням комітету заборонялося продавати товари по спекулятивних цінах[1]. Члени комітету побували на сусідніх станціях і провели там відповідну агітаційну та організаторську роботу[2]. Розпорядження комітету та прокламації розповсюджувалися в селищі та навколишніх селах.

17 грудня за вказівкою уряду з Єлисаветграда на Знам'янку знову відправили каральний загін з солдатів 136-го Таганрозького полку. Черговий по станції М. Михайлевич за дорученням страйкового комітету зіпсував жезлові апарати, внаслідок чого ешелон з карателями зіткнувся з пущеним назустріч йому паровозом. Поспішно довелося тікати до першого роз'їзду і прибулим з Єлисаветграда чорносотенцям: їх відмовилися везти додому не тільки машиністи, але навіть і візники[3]. Та 20 грудня частини 136-го Таганрозького полку все ж таки блокували станцію. Почалася розправа над страйкарями. За наказом генерал-губернатора голову страйкового комітету А. В. Лисенка без суду заслали до Вятки[4]. Переслідування жандармів

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 348, оп. 1, спр. 119, арк. 25, 25зв.
[2] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, стор. 808.
[3] Газ. «Голос юга», 15, 18, 21 грудня 1905 р.
[4] Л. Архімович, М. Гордійчук. Микола Віталійович Лисенко. Життя і творчість. К., 1963, стор. 237.

і судових властей, втеча з Вятки за кордон і три роки еміграції підірвали його здоров'я. 8 червня 1910 року А. В. Лисенко помер від тяжкої хвороби у Святошинському туберкульозному санаторії.

24 квітня 1906 року тимчасовий військово-окружний суд Єлисаветграда розглянув справу про службовців і телеграфістів станції Знам'янка. За його вироком чергового по станції М. Михайлевича відправлено на два роки до арештантської роти. Телеграфістів П. І. Бєльського та А. А.Семенкова засуджено до 2,5 років тюремного ув'язнення[1]. Обидва вони померли, не витримавши суворих умов казематів.

Груднева поразка не зламала волі знам'янських робітників до боротьби. Під безпосереднім керівництвом Вузлового Бюро РСДРП Південно-Західної залізниці на початку 1906 року в Знам'янці оформився комітет РСДРП, який очолив машиніст депо, учасник грудневого страйку Г. В. Добронравов. Робота комітету проводилася відповідно до рішень конференцій вузлової організації, які відбулися в Києві у квітні, червні та вересні 1906 року[2]. Комітет розповсюджував літературу і листівки РСДРП, збирав кошти на більшовицьку газету «Работник», що видавалася у Києві. Було організовано спеціальну бойову дружину на випадок активних революційних виступів. Роз'яснювальна робота проводилась і серед солдатів військових частин, що зупинялися на станції. У лютому 1908 року виїзна сесія одеської судової палати засудила активних учасників революційних виступів у Знам'янці — П. М. Гдовського, Г. В. Добронравова, Г. Л. Набока, Д. Н. Федорова та інших до різних строків ув'язнення[3]. Ф. Г. Антонова та М. М. Мороза відправили в дисциплінарні батальйони.

Напередодні першої світової війни у зв'язку з загальним економічним пожвавленням у країні значення Знам'янки як вузлової станції зросло. 1913 року через неї було вивезено до південних портів і центральних губерній близько 5 млн. пудів хліба і одержано до 2 млн. пудів різних товарів. Три акціонерні банки відкрили свої контори. 1911 року з дозволу міністра фінансів тут розгорнуло свою діяльність товариство взаємного кредиту, оборот якого тільки за перший рік існування дорівнював 8 млн. крб.[4]. Воно мало високі прибутки, що йшли в кишені поміщиків і капіталістів. У селищі виникають десятки магазинів — бакалійних, мануфактурних, галантерейних, а також капітальні складські будівлі та різні споруди залізничного господарства.

В той же час власті не турбувалися про благоустрій селища, поліпшення медичного обслуговування трудящих, їх освіту. 1913 року в Знам'янці проживало до 6 тис. чоловік. На початку XX ст. тут споруджено невелику електростанцію, енергії якої вистачало лише для освітлення кількох конторських приміщень. Навіть центральні вулиці освітлювалися гасовими ліхтарями. В Знам'янській залізничній лікарні, відкритій 1883 року, працював лікар і два фельдшери, на яких припадало 2720 чоловік. У двох дерев'яних бараках цієї лікарні стояло 40 ліжок. Лише 1910 року збудовано цегельне приміщення лікарні на 35 ліжок. Не поліпшилася справа і з станом народної освіти трудящих. Грамотність населення в Осиповому 1886 року становила 48,5 проц. Двокласне залізничне училище, відкрите в цьому ж селищі у 80-х роках XIX ст., не могло охопити всіх підлітків.

З історією Знам'янки кінця XIX — початку XX ст. пов'язане життя і діяльність відомих діячів української культури. Влітку 1892 року тут перебували сім'ї композитора М. В. Лисенка та драматурга М.П. Старицького. В Орловій Балці М. В. Лисенко зустрічався з Каролем Шимановським — майбутнім видатним польським композитором, працював над оркестровкою опери «Тарас Бульба». Теплу згадку про Знам'янку й Орлову Балку залишив польський письменник Ярослав

---

[1] Газ. «Новая волна» (Єлисаветград), 16, 25 квітня 1906 р.

[2] Из истории рабочего класса и революционного движения. Сборник статей. М., 1958, стор. 382.

[3] Газ. «Голос юга», 15 травня 1908 р.

[4] Александрийское уездное земское собрание чрезвычайной сессии 2 октября 1913 года. Александрия, 1913, стор. 53, 54.

Івашкевич. М. П. Старицький написав тут драму з народного побуту «Без світу». За порадою і творчою допомогою М. П. Старицького, А. В. Лисенко 1898 року організував з робітників станції і депо аматорський музично-драматичний гурток. Одним з перших його спектаклів була п'єса М. П. Старицького «Не судилось». Тут провів своє дитинство і артист Ю. А. Лисенко, який згодом працював у театрі разом з М. К. Заньковецькою, П. К. Саксаганським та іншими видатними акторами.

Під час імперіалістичної війни збільшився робочий день залізничників, підвищилися ціни на продукти. В жовтні 1916 року антивоєнну агітацію серед залізничників вели представники повсталих військових частин з Кременчука, які направлялися до Єлисаветграда.

3 березня 1917 року близько 80 військовослужбовців з ешелону, що зупинився на станції, роззброїли жандармів, і за словами офіційного рапорту, викликали «співчуття» жителів і пасажирів[1]. Через кілька днів, підтримані революційними солдатами, робітники залізничного вузла ліквідували органи царської влади. На загальних зборах було обрано Раду робітничих і солдатських депутатів; згодом у сусідньому селі Знам'янці виникла Рада селянських депутатів[2]. Півескадрон 8-го запасного кавалерійського полку, направлений в Знам'янку командуванням Одеського військового округу, не зміг стримати революційного натиску трудящих[3]. Місцеві більшовики проводили широку роз'яснювальну роботу серед жителів селища, робітників і солдатів, закликаючи їх не підтримувати Тимчасовий уряд. Певну роль у згуртуванні місцевих революційних сил відіграли агітаційні летючі загони, організовані Радами робітничих і солдатських депутатів великих промислових центрів.

Перша Знам'янська Рада робітничих і солдатських депутатів складалася в основному з представників інтелігенції, серед яких переважали меншовики[4]. Тому вона всіляко підтримувала антинародну політику Тимчасового уряду. У серпні, в розпал боротьби проти корніловщини, у Знам'янку прибув з Петрограда більшовик В. Алексєєв, за допомогою якого на вузлі організовано більшовицький осередок. До нього ввійшли Д. П. Бєличенко, Т. В. Назаренко, В. В. Руднєв, В. Алексєєв, Г. Іваненко[5].

В середині вересня на станції почалися заворушення солдатів — відпускників та демобілізованих, що направлялися додому. В телеграмі військовому міністерству губернський комісар писав: «Обстановка настільки серйозна, що може припинитися робота вузла»[6]. Комісар просив вислати на станцію посилену охорону. Підтримуючи революційних солдатів і страйкуючих єлисаветградців, знам'янські залізничники, керовані більшовицьким осередком, вимагали припинення війни, активізації діяльності Ради, підвищення заробітної плати та поліпшення умов праці[7].

З величезною радістю зустріли трудящі Знам'янки звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. На вимогу партійного осередку меншовицьку Раду було розпущено. Відбулися вибори нового складу Ради робітничих і селянських депутатів, більшість представників якої стояли на ленінських позиціях[8]. Обговорення перших декретів Радянської влади вилились у загальну маніфестацію протесту проти сваволі «вільних козаків», які, виконуючи настанови Центральної ради, не визнавали обраної трудящими Ради. В той час Знам'янка контролювалася гайдамацькими загонами. Командир 3-го кавалерійського полку наказав начальнику військової охорони ст. Знам'янка заборонити вивезення продовольства, зібраного робітниками для голодуючих Москви і Петрограда. Знам'янські залізничники палко

---

[1] В. Л. Харитонов. Лютнева революція 1917 року на Україні, стор. 112.
[2] С. К. Мельник. Перемога Радянської влади на Півдні України, стор. 39.
[3] ЦДВІА СРСР, ф. 1837, оп. 1, спр. 515, арк. 92.
[4] Годы борьбы, стор. 21, 22.
[5] Газ. «Єлисаветградський пролетар», 4 жовтня 1927 р.
[6] ЦДВІА СРСР, ф. 2015, оп. 1, спр. 6, арк. 95.
[7] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 299.
[8] Годы борьбы, стор. 22.

підтримали рішення I Всеукраїнського з'їзду Рад і під керівництвом більшовиків Єлисаветграда готувалися до збройної боротьби проти гайдамаків. У цьому їм допомогли катеринославські червоногвардійці. Оволодівши 10 січня 1918 року залізничним вузлом П'ятихатки, вони наблизилися до Знам'янки.

19 січня 1918 року у Знам'янці на багатолюдному мітингу, що відбувся на привокзальній площі, проголошено Радянську владу. Того ж дня Знам'янська Рада робітничих і селянських депутатів створила військово-революційний комітет у складі 5 чоловік[1] на чолі з більшовиком Т. В. Назаренком. Ревком контролював становище як у селищі, так і на транспорті, разом з Радою здійснив ряд важливих заходів — було створено воєнізований загін для боротьби з бандитизмом і підтримання порядку у селищі, через станцію забезпечувався своєчасний пропуск ешелонів з революційними військами, що направлялися на боротьбу з австро-німецькими окупантами. Зелену вулицю давали знам'янські залізничники і поїздам з продовольством для Петрограда. В середині березня 1918 року на підступах до Знам'янки зав'язалися жорстокі бої з австро-німецькими окупантами. В той час станція стала штаб-квартирою 1-ої армії, якою командував П. В. Єгоров. Підрозділи цієї армії одержали наказ — побудувати укріплення поблизу станцій Знам'янка, Хирівка та Користівка[2]. Звідси 13 березня вони атакували ворога, що утримував Єлисаветград. На захід від Знам'янки зосередилися значні сили 1-ї армії: Дністровський полк з місцевим Красносільським загоном, загони Попаснянський, Р. Ф. Сіверса, А. В. Полупанова, бронепоїзди та артилерія. 18 березня в районі станції Цибулеве зав'язалися жорстокі бої, в яких відзначився екіпаж бронепоїзда «Свобода або смерть» під командою А. В. Полупанова. В ніч на 19 березня в пастку окупантів на станції Цибулеве потрапили ешелони з підрозділами 1-ї армії, які вели знам'янські залізничники. Тих, кому не пощастило вирватися з оточення, розстріляли без суду і слідства. Серед загиблих — І. Г. Воробченко, П. І. Голубенко, Н. Є. Колісниченко, Г. Курінний та інші. На братській могилі героям встановлено обеліск.

20 березня Знам'янський ревком організував під прикриттям загону П. Є. Княгницького (згодом — командир 58-ї дивізії) евакуацію цінних вантажів. Під вогнем інтервентів ешелон, навантажений зброєю, військовою амуніцією та продовольством, прорвався з селища і прибув до м. Аткарська Саратовської губернії, де врятовані цінності були передані місцевим органам Радянської влади.

Захопивши Знам'янку, окупанти почали масове пограбування місцевого населення. Вони спішно відправляли награбоване до Німеччини. Уже з весни 1918 року Знам'янка стала центром дій партизанських загонів та груп, які формувалися у Чорному лісі, навколишніх селах та на сусідніх станціях. 10 квітня на станції відбувся багатолюдний мітинг. Його учасники вимагали негайного виведення австро-німецьких військ з України[3]. 20 липня розпочався страйк на Катерининській залізниці, у якому взяли участь і залізничники Знам'янки. Вони створили страйковий комітет. На пропозицію властей розпочати переговори про припинення страйку, члени комітету від імені залізничників відповіли відмовою[4]. 2 червня на захід від вузла, біля станції Трепівка, партизани пустили під укіс 39 вагонів і паровоз, через 2 дні під Знам'янкою вони вчинили нову диверсію, в результаті якої було знищено 25 вагонів[5].

У серпні 1918 року з Аткарська до Знам'янки повернулися для підпільної роботи колишні члени ревкому Т. В. Назаренко, В. В. Руднєв та інші. Налагодивши зв'язок з більшовиками Кременчука, Полтави, Харкова та Києва, вони організували саботаж усіх заходів окупантів, зривали відправку поїздів з продо-

---

[1] Газ. «Вісник Української народної республіки», 24 січня 1918 р.

[2] В. Антонов-Овсеенко. Записки о гражданской войне, т. 2. М.—Л., 1928, стор. 147.

[3] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині, стор. 325.

[4] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 290.

[5] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 415, 416.

вольством до Німеччини. На початку вересня на станції Знам'янка відмовився виконувати накази німецького командування ешелон австрійців[1]. До них приєдналися і солдати 9-го піхотного полку ландштурму, що перебували тут. В ніч на 4 листопада на Саблино-Знам'янському цукрозаводі спалахнуло повстання робітників проти окупантів і гетьманців. Очолив його робітник П. С. Ткаченко. За кілька днів було сформовано загін, який повів наступ на Знам'янку. Пізніше він об'єднався з іншими і став іменуватися Першим Радянським Знам'янським полком.

Під час відступу австро-німецьких військ у листопаді—грудні Знам'янку захопили загони Директорії. 5 лютого 1919 року сюди підійшли з півдня червоні партизани під командуванням П. С. Ткаченка. 12 військових ешелонів ворога поспішно відступили на Єлисаветград, а наступного дня знам'янці урочисто зустрічали полки 2-ї Української Радянської дивізії і червоних козаків В. М. Примакова. В телеграмі на ім'я К. Є. Ворошилова П. Ю. Дибенко повідомляв, що в Знам'янці захоплені значні трофеї: кулемети, гвинтівки, пульман зі зброєю, броньовик, декілька вагонів з продовольством тощо[2].

Щоб якнайшвидше мобілізувати трудящих залізничного вузла на відновлення нормального життя у селищі, комуністи Знам'янки вже 12 лютого на своїх зборах обрали районний комітет партії, який поширював свою діяльність на залізничний вузол, селище при ньому та прилеглі волості. Головою комітету став досвідчений партійний працівник Т. В. Назаренко[3]. Під керівництвом райкому відбулися вибори до Ради робітничих і селянських депутатів. Розгорталося господарське й культурне будівництво.

Та весною 1919 року Знам'янка опинилася в центрі контрреволюційних дій банд Григор'єва. 3-го травня григор'євські головорізи вчинили на території станції і в найближчих населених пунктах жахливий погром. Сюди були направлені значні сили Червоної Армії. З Єлисаветграда на Знам'янку проти Григор'єва наступали війська під командуванням М. А. Худякова. 23 травня частини Червоної Армії, підтримані робітничими загонами і населенням, очистили Знам'янку від григор'євських банд. У боях відзначилася команда бронепоїзда на чолі з О. П. Цуповим і комісаром І. Волобуєвим, укомплектована кронштадтськими матросами, а також бронепоїзд ім. М. А. Худякова, яким командував легендарний герой громадянської війни А. Г. Железняков[4]. 24 травня В. І. Ленін надіслав телеграму, в якій вітав визволення Знам'янки[5].

Влітку 1919 року комуністи селища організували трудящих на відбудову залізничного транспорту для забезпечення безперебійного просування з'єднань Червоної Армії на денікінський фронт. Велику допомогу в цьому подав Знам'янський залізничний ревком, створений з ініціативи райпарткому у червні 1919 року[6]. 13 серпня 1919 року після впертих боїв з денікінцями частини Червоної Армії залишили станцію. Деякий час у Знам'янці знаходилися штаби генералів Слащова та Шкуро. Звідси вони посилали в міста і села Олександрійського та Єлисаветградського повітів каральні загони для розправи з населенням. До рук білогвардійської контррозвідки потрапив колишній слюсар депо, матрос Чорноморського флоту, чекіст І. Я. Лебідь. 12 листопада денікінці розстріляли безстрашного комуніста (пізніше його ім'ям названі приміська сільськогосподарська артіль і вулиця Знам'янки, на одному з будинків якої у квітні 1965 року встановлено пам'ятну дошку). Незважаючи на терор, знам'янські залізничники відмовлялися ремонтувати для денікінців паровози, порушували зв'язок. Уповноважена Зафронтбюро М. Крута, яка у першій половині

---

[1] А. В. Лихолат. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917—1922 г.). М., 1954, стор. 115.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 149, арк. 17.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 50, арк. 40.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 2579, оп. 2, спр. 4, арк. 56.
[5] В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 50, стор. 324.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 50, арк. 40.

Знам'янський комсомольський осередок. 1923 р.

вересня нелегально побувала у Знам'янці, повідомляла, що від Знам'янки до Бобринської точаться безперервні бої повстанців з білогвардійцями. 22 грудня частини 14-ї армії, якою командував І. П. Уборевич, та повстанські загони вибили білогвардійців із Знам'янки.

Відновив роботу райпартком. Напружену роботу розгорнув ревком, при якому були створені комітет праці, відділи народної освіти, земельний і соціального забезпечення[1]. Хоч залізничний вузол і пропускав своєчасно військові ешелони, проте половина колій і стрілок станції були пошкодженими. Не вистачало вагонів. Внаслідок цього затримувалася відправка вантажів. Для організації успішної відбудови залізничного транспорту наприкінці березня 1920 року створено політвідділ залізничного району. Очолив його Т. В. Назаренко[2]. Залізничники не шкодували сил, щоб відбудувати вузол. Самовіддано працювали бригади складачів поїздів. Не відставали від них і ремонтники.

Найголовнішим завданням партійних та радянських органів селища було відновлення регулярного руху поїздів на дільниці Знам'янка—Новоукраїнка. Значну допомогу в цьому їм надала 13-а дивізія Української трудової армії, що прибула до Знам'янки[3]. Напружену роботу щодо мобілізації населення на відбудову залізничного транспорту проводив вузловий комітет праці, створений у липні 1920 року.

Великих зусиль доклали партком і ревком, щоб забезпечити армію і трудящих продовольством. Було встановлено тверді ціни на продукти, організовано боротьбу із спекуляцією, відкрито першу їдальню для непрацездатного і найбіднішого населення, де харчувалися безкоштовно[4]. Діяв лікарсько-харчувальний пункт. Відділи праці та соціального забезпечення допомагали багатодітним сім'ям трудящих одягом та взуттям з фонду речей, реквізованих у спекулянтів, організували закупівлю молока по твердих цінах для лазарету, лікарні та дитячого притулку.

Дуже гострою була проблема палива. Через його нестачу не працювала навіть місцева електростанція. Весною 1920 року створюється Знам'янський паливно-заготівельний район. Комуністи, комсомольці, члени ревкому, робітники й службовці депо, станції, складів, служби колії дружно виходили на заготівлю дров у Чорний ліс. Першими помічниками парткому стали комсомольці, які 1920 року створили в селищі свій осередок. З травня 1920 року в Знам'янці почав працювати відділ охорони здоров'я. В цей час організовується спеціальний загін санітарів для боротьби з епідеміями. Завдяки сумлінній роботі медичного персоналу залізничного вузла, епідемічного бараку, лікувально-харчового пункту, двох ізоляційно-пропускних пунктів, 877-го польового госпіталю 6-ї армії, етапних лазаретів кількох дивізій епідемії тифу та холери до кінця 1921 року були ліквідовані.

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-405, оп. 1, спр. 2, арк. 11, 12; спр. 20, арк. 35.
[2] Там же, спр. 7, арк. 13.
[3] ЦДАРА, ф. 241, оп. 1, спр. 290, арк. 107.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-405, оп. 1, спр. 23, арк. 32, 36; спр. 35, арк. 4, 10; спр. 45, арк. 2; спр. 68, арк. 31.

З перших же днів визволення станції від білогвардійців розпочалася активна робота в галузі народної освіти. У травні 1920 року в селищі діяв комітет ліквідації неписьменності. Більше десяти вчителів було відряджено на курси підготовки інструкторів шкільного, дошкільного і позашкільного навчання та виховання. Восени почали працювати три трудові, соціально-економічні школи і вечірні курси для дорослих. Влітку 1920 року організовано гурток «Наука і праця».

Будувати нове життя доводилося в умовах гострої боротьби з бандитизмом. Створений у селищі загін самооборони, якому бронепоїзд № 88 «Борець за свободу» допоміг зброєю і боєприпасами, відбивав напади банд. В ніч з 13 на 14 квітня загони 460-го полку разом з воєнізованими групами робітників та міліції розбили біля Знам'янки банду Коцура. Восени 1920 року створюється надзвичайна оперативна п'ятірка для оборони району і залізничного вузла від бандитських зграй[1].

Всебічну допомогу партійним і радянським органам Знам'янки у зміцненні радянського і партійного апарату на місцях, в мобілізації мас на подолання господарської розрухи надавали керівники партії та уряду. 14 жовтня 1920 року в Знам'янку прибув агітпоїзд «Жовтнева революція», очолюваний М. І. Калініним. Всеросійського старосту урочисто зустрічали прославлені полководці Червоної Армії С. М. Будьонний, К. Є. Ворошилов, О. Я. Пархоменко, бійці Першої Кінної армії, які після жорстоких боїв на польському фронті перебували тут на короткочасному перепочинку. На мітингу, що відбувся в залізничному клубі, М. І. Калінін виступив з доповіддю про міжнародне та внутрішнє становище країни і вручив бойові Червоні прапори частинам Першої Кінної. М. І. Калінін, нарком юстиції Д. І. Курський, нарком охорони здоров'я М. О. Семашко та нарком освіти А. В. Луначарський зустрічалися з місцевими партійними й радянськими керівниками, давали поради щодо вирішення питань відбудови паровозного депо і паливних складів. У приміщенні 2-ї трудової школи відбулася об'єднана нарада представників ЦК партії з командуванням Першої Кінної, на якій члени Реввійськради звітували про бойові дії армії[2].

Після закінчення громадянської війни відбудова вузла і селища розгорнулася на повну силу. В перші роки непу тут працювали державний млин, 2 олійниці, 2 крупорушки, 6 хлібопекарень, 3 ковбасні цехи, завод фруктових вод, кілька кустарних майстерень. Згодом стали до ладу цегельня, маслозавод, гончарний цех, корзиночна майстерня та інші — всього 14 підприємств.

Районний комітет партії багато уваги приділяв соціалістичним перетворенням на селі. У березні 1922 року в Знам'янці відбулася районна партійна конференція, на якій присутні заслухали доповіді про сучасний момент, стан роботи партосередків селища, допомогу голодуючим, продподаток тощо. 12 делегатів конференції 15 березня відрядили у сусідні села для проведення місячника зміцнення партосередків, двотижневика продподатку і підготовки посівної кампанії. На безпартійних конференціях, що відбулися у п'яти волостях району вузла, делегати одноголосно підтримали політику партії щодо якнайшвидшого відновлення виробництва та виконання планів заготівлі сільськогосподарської продукції[3]. Велику роль у цьому відіграли КНС, що об'єднували 1923 року в районі близько 1400 чоловік.

З 7 березня 1923 року Знам'янка стала районним центром, якому підпорядковувалося 9 сільських Рад. До 1925 року район входив до Олександрійського, а потім до Єлисаветградського округу. З утворенням району село Хвощевате (Патрина) злилося з селищем. Збільшилася кількість робітників і службовців. У 1923—1924 рр. тут створено будівельний кооператив «Червона зірка», який на кошти пайовиків та за допомогою державного кредиту приступив до спорудження житлових будинків[4]. На південний захід від станції виникло робітниче селище Свобода. У 1924 році

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-405, оп. 1, спр. 39, арк. 15.
[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 1252, оп. 1, спр. 68, арк. 99; газ. «Серп і молот», 7 червня 1966 р.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 68, оп. 1, спр. 35, арк. 2; спр. 41, арк. 9.
[4] Проект планировки и застройки города Знаменки. X., 1956, стор. 3.

в лісовому урочищі Круглику, що на схід від Знам'янки, теж почав забудовуватися новий житловий масив. 1924 року населення Знам'янки становило 7,5 тис. чоловік. У селищі діяло 2 державні, 3 кооперативні та 118 приватних крамниць тощо. Тричі на тиждень збиралися базари і двічі на рік — ярмарки.

Вже в 1922/23 навчальному році в трьох трудових школах селища навчалися 873 учні, а через рік їх кількість зросла до 1093 чоловік. 1924 року в Знам'янці відкрито школу фабрично-заводського навчання. Райпартком, відповідаючи на заклик партії, ще на початку 1922 року організував у селищі комітет захисту дітей. У фонд комітету трудармійці 3-го батальйону 5-го залізничного полку передали частину своїх пайків і заробітної плати. Того ж року відбулося свято відкриття дитячого будинку ім. Г. І. Петровського.

Культурно-освітня робота в селищі зосередилася в основному в залізничному клубі, при якому постійно працювали хоровий колектив, драматичний гурток. Тут же відкрилася бібліотека. Організовувалися концерти-мітинги, масові театралізовані видовища на вулицях тощо.

Дедалі активнішою ставала участь трудящих Знам'янки у громадсько-політичному житті країни. Під час ленінського призову в ряди РКП(б) знам'янські залізничники рекомендували в партію 82 молодих робітників[1]. 12 квітня 1925 року в селищі відбулася перша районна конференція МОДРу, учасники якої ухвалили рішення взяти шефство над політичними в'язнями краківської в'язниці. Від імені Знам'янської організації польським революціонерам направили листа. До 8-ї річниці Жовтня на привокзальній площі в урочистій обстановці було відкрито пам'ятник В. І. Леніну. Трудівники міста взяли активну участь у збиранні коштів до фонду оборони країни. Так, 1928 року вони здали гроші на будівництво літака «Делегатка України», а 1931 року — на літак «Чекіст Знам'янки». 20 жовтня 1927 року відбулися загальні збори селищної парторганізації, на яких присутні одноголосно підтримали заклик партії включитися в кампанію допомоги індустріалізації.

В роки довоєнних п'ятирічок було розширено паровозне і збудовано вагонне депо, автоконтрольний пункт і пункт технічного огляду. Зросла потужність електростанції, з'явилися нові локомотиви, верстати. Знам'янка стала однією з найбільших на Правобережній Україні «фабрик поїздів». Безперервним потоком в усі напрямки йшли звідси состави з рудою, нафтою, вугіллям, хлібом тощо. Розширювалася місцева промисловість. Наприкінці 1931 року на основі об'єднання деревообробної артілі «Якість» з артілями «12-річчя Жовтня» та «Червоний бондар» створено Знам'янський деревообробний комбінат «Україна». 1932 року на базі місцевої виробничої артілі засновано три нові — «Ширпотреб», «Харчовик», «Червоний пекар».

Докорінно змінилося ставлення трудівників селища до праці. 1928 року на залізничному вузлі виникли осередок винахідників і гурток раціоналізаторів. Учасник цього гуртка П. С. Солодов винайшов пневматичний прилад розточування втулок, заощадивши за 10 місяців 1000 крб. 1931 року при парткомі вузла організовано сектор масово-виробничої технічної пропаганди. Вже в березні залізничники уклали 395 соціалістичних договорів. 1932 року працівники вузла включилися у всесоюзні конкурси спарених бригад, організовані редакцією газети «Правда», Народним комісаріатом шляхів та ЦК профспілки залізничників. Машиністи Г. П. Ломаченко та І. Руденко 1932 року стали переможцями 2-го всесоюзного конкурсу. 1936 року за раціональне використання технічних засобів залізничного транспорту орденом «Знак Пошани» нагороджено кочегара депо Ф. Г. Гудзя, диспетчера С. М. Канарського, начальника відділу експлуатації М. І. Кудіна. Ініціатора кривоносівського руху на вузлі машиніста І. К. Гузя трудящі міста обрали в 1937 році делегатом третього Надзвичайного обласного з'їзду Рад Одещини і Надзвичайного XIV з'їзду Рад України.

[1] В серцях і звершеннях. Дніпропетровськ, 1969, стор. 57.

Значний вклад працівники вузла внесли у соціалістичні перетворення на селі. 1925 року в районі було вже 12 артілей, два радгоспи, п'ять ТСОЗів і три комуни[1]. Але для обробітку землі бракувало тягла, реманенту та грунтообробних знарядь. На кожну тисячу га орної землі припадало 13 сівалок та 110 коней, а на 10 тис. га ріллі — один трактор. Саме в той час і посилилася виробничо-культурна змичка селища з селом. Навесні 1928 року Знам'янський комітет профспілки залізничників відрахував на проведення посівної кампанії понад 5 тис. крб. Для сільськогосподарської артілі ім. Залізничників у селі Суботцях було закуплено 9 коней, трактор, три плуги, молотарку, сівалку тощо. Тоді ж на вузлі створили 12 робітничих бригад у складі 63 чоловік для роботи на селі[2]. У березні 1931 року в районі було 2 МТС — Дмитрівська та Трепівська, створено радгосп «Соцреконструктор», 2 артілі в Цибулевому. Крім того, на території 41 сільради організували 4 дільничні парткоми, до яких входило 24 партосередки 119 колгоспів. Одночасно з цим 7 залізничних осередків об'єдналися в станційний партком. Така реорганізація зміцнила місцеві партосередки, наблизила їх роботу до виробництва. Активну шефську допомогу селу надавали і селищні комсомольці. Вони організовували буксирні бригади, проводили масово-політичну роботу в селах, заготовили тисячу лопат, кіс, а також вози для артілей сіл Васиного, Петрового, Макарихи. У фонд будівництва МТС знам'янські комсомольці в лютому 1931 року внесли 1500 карбованців[3].

Великі зміни відбулися в комунальному та соціально-культурному будівництві. З травня 1930 року Знам'янку віднесено до категорії селищ міського типу. В 1932 році житловий фонд будівельної кооперації становив 7249 кв. метрів. До 1940 року трудящі вузла одержали ще 7658 кв. метрів житла. Було споруджено приміщення залізничного училища, районної лікарні на 50 ліжок, державного банку, залізничної лікарні, дитячого садка, пішохідний міст через колії, що з'єднував південну і північну частини селища, реконструйовано приміщення клубу. Напередодні війни у Знам'янці працювали 2 середні школи, 2 семирічні, вечірня школа та залізничне училище. З тис. дітей шкільного віку були охоплені навчанням. У лютому 1936 року Знам'янська школа ФЗН за відмінну підготовку висококваліфікованих робітників одержала Почесну грамоту ЦК ВЛКСМ[4].

З 1930 року в селищі почав діяти радіовузол. За зразкову роботу по обслуговуванню населення у 1938 році йому присуджено першу премію управління залізниці. На початку 30-х років при залізничному клубі відкрилися дитяча технічна станція, музична студія, створені гуртки дитячої самодіяльності. Великою популярністю у трудящих Знам'янки, району й залізниці користувалася хорова капела, заснована ще 1918 року. У травні 1931 року хор залізничного клубу був учасником української музичної олімпіади в Харкові, де рішенням жюрі його віднесли до хорів другої категорії.

Важливу роль в ідейно-політичному, громадському й культурному житті знам'янців відіграли районна газета «Соціалістичний темп», яка почала виходити 1930 року, і орган політвідділу Знам'янського відділка залізниці «Соціалістичний транспорт». Зростала кількість кореспондентів газет. У 1936 році з 500 робсількорів району 100 були стахановцями транспорту[5].

Багато уваги приділялося фізкультурно-масовій та оборонній роботі серед трудящих. Вихованка школи ФЗН і московського аероклубу, бортмеханік Є. П. Прохорова була учасницею перших у світі групових жіночих перельотів, підготовлених льотчицями експериментального інституту Наркомважпрому. В 1938 році вона встановила в Тулі два світові рекорди дальності польоту.

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 523, арк. 157.

[2] Там же, ф. 68, оп. 1, спр. 294, арк. 6.

[3] И. Л. Михайловский. Комсомол Украины в борьбе за построение социализма в СССР. (1925—1937 гг.). Львов, 1966, стор. 218.

[4] Газ. «Соціалістичний транспорт», (Знам'янка), 2 березня 1936 р.

[5] Газ. «Соціалістичний темп», (Знам'янка), 17 квітня 1936 р.

Зрушення, які сталися у виробничому й культурному житті Знам'янки за роки Радянської влади, стали можливими завдяки тому, що міська партійна організація у своїй роботі керувалася рішеннями партії й уряду, борючись систематично за їх реалізацію. На підприємствах, в установах міста 1940 року було 395 членів ВКП(б) та 281 кандидат у члени ВКП(б), що об'єднувалися у 26 партійних організаціях. Вірним помічником комуністів завжди і всюди були комсомольці — 1332 члени ВЛКСМ налічувалося у Знам'янці 1939 року і входили вони до 28 комсомольських організацій.

З 1932 року Знам'янка — райцентр Одеської області, з 1937 — Миколаївської, а з 1939 року — Кіровоградської області. У жовтні 1938 року робітниче селище Знам'янка, де проживало 14,6 тис. чоловік, переведено до розряду міст районного, а у серпні 1939 року — обласного підпорядкування.

З перших днів Великої Вітчизняної війни трудящі міста стали на захист соціалістичної Вітчизни. На станції Знам'янка формувалося і відправлялося на фронт щодня по декілька військових ешелонів. Всі служби вузла працювали чітко й злагоджено, незважаючи на те, що багато залізничників пішло на фронт. Зміна вагонного майстра комуніста М. І. Дорошенка приймала поїзди за 10—12 хвилин замість 35 хвилин за нормою, а зміна майстра Н. П. Корячка — за 7 хвилин. Самовіддано працювали робітники і на інших ділянках. Все можливе було зроблено для того, щоб вчасно вивезти в глибокий тил цінне майно та устаткування станції. Сотні жителів міста у відповідь на заклик Комуністичної партії вступили добровольцями у винищувальні батальйони та команди ППО. Протягом 22—24 червня Знам'янський міськком комсомолу направив на фронт понад 400 комсомольців. У червні райвійськкомат і відділ охорони здоров'я сформували у місті евакогоспіталь, де головним хірургом став місцевий лікар А. В. Гречко, а в липні — ще один госпіталь, начальником якого призначили також знам'янця В. К. Ярниха.

5 серпня гітлерівці захопили місто. Почалися арешти і розстріли мирних жителів. Патріоти піднімалися на боротьбу з ворогом. Восени 1941 року в місті почала діяти підпільно-диверсійна група у складі 17 чоловік, яку очолив робітник депо В. Ю. Рожко. За два роки активних дій патріоти знищили кілька ешелонів з паливом, вибухівкою, фуражем, живою силою окупантів, пошкодили декілька кілометрів залізничних колій, зірвали десятки стрілочних переводів на сусідніх блокпостах і роз'їздах. Крім того, підпільники проводили серед населення агітаційно-масову роботу, переправляли до партизанів людей. Потрапивши до рук гестапо, В. Ю. Рожко та Я. Ф. Іванов вночі проломили стіну в'язниці і втекли в ліс до партизанів[1].

З березня 1942 року по грудень 1943 на вузлі діяла друга підпільно-диверсійна група у складі 123 патріотів. Керував нею робітник А. І. Олександров. Основне ядро групи становили: колишній член Знам'янського райкому КП(б)У М. І. Скипа, колишній інструктор виконкому районної Ради І. І. Терещенко, робітник цукрокомбінату А. Ф. Прокопенко, а також К. І. Мазур, В. Г. Сотер, О. С. Климова та Ф. Я. Бем. Підпільники мали зв'язок з першою групою. За завданням штабу партизанського загону ім. Ворошилова, що базувався в Чутянському лісі, вони збирали відомості про рух ворожих ешелонів і передавали їх партизанам через місцевого жителя — зв'язківця А. Г. Живогляда. 8 березня 1943 року месники пошкодили на станції два паровози[2]. У К. І. Мазура був радіоприймач, по якому підпільники приймали зведення Радінформбюро і розмножували їх від руки. А. І. Чернегель виводив з ладу механізми у паровозному депо.

Особливо активізувалися дії партизанів на початку 1943 року. Знам'янський район став одним з центрів партизанського руху на Кіровоградщині. У квітні 1943 року група месників із загону ім. Ворошилова знищила біля Знам'янки автомашину з поліцаями. 6 червня 1943 року бійці загону «Москва» напали в околиці

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 92, арк. 1—4.

[2] Там же, ф. 424, оп. 3, спр. 39, арк. 12—14; спр. 40, арк. 2, 62—66; Герои подполья, стор. 308.

міста на німецьку автоколону і підірвали 5 автомашин[1]. 2 липня партизани загону «За Батьківщину» на перегоні Знам'янка—Хирівка пустили під укіс ешелон з вугіллям, а 11 липня — військовий ешелон з живою силою на перегоні Знам'янка — Диківка. Через тиждень партизани загону ім. Дзержинського вчинили аварію на тому ж перегоні ще одного ешелону, в результаті якої знищено 20 вагонів з окупантами, шість платформ з танками, чотири — з автомашинами і три — з важкою артилерією[2]. У безсилій люті гітлерівці вчинили розправу над мирним населенням. Після пожежі в паровозному депо окупанти взяли заложниками А. С. Бугайова, Т. І. Головченка, К. П. Гаврилова, О. Д. Данченка, Г. А. Козаченка, Г. П. Ломаченка, І. Г. Ломаченка, В. Г. Ломаченка, О. Г. Носера, А. М. Павленка, М. С. Пишкіна і через добу стратили. За час окупації гітлерівці розстріляли, закатували, повісили у Знам'янці 725 місцевих жителів і військовополонених; 207 юнаків і дівчат вигнали на каторжні роботи до Німеччини[3].

Восени 1943 року до Знам'янки наблизилися війська Червоної Армії. 19 жовтня битву за місто розпочали літаки авіаційної дивізії полковника М. В. Кузнецова, а в ніч проти 9 грудня, після тривалої артпідготовки, почався штурм вузла. Наступальні операції здійснювали частини 18-го і 29-го танкових корпусів 5-ї гвардійської танкової армії під командуванням генерал-полковника П. О. Ротмістрова, 6-ї і 110-ї гвардійських стрілецьких дивізій 5-ї гвардійської армії, якою командував генерал-лейтенант О. С. Жадов, та стрілецький корпус, який очолював генерал-майор О. І. Родімцев[4]. 9-го грудня Знам'янку визволили від ворога. За неповними даними, в цих боях було вбито близько 1500 гітлерівців, знищено 23 ворожі танки, захоплено багато гармат, автомашин і обозів з військовим спорядженням. У визволенні міста активну участь брали партизанські загони під командуванням І. Д. Діброви, Є. І. Петрова, М. П. Кришталя, Г. М. Володіна, І. Ф. Присяжнюка та інших, а також підпільники знам'янських диверсійних груп[5]. Серед полеглих радянських воїнів у боях за Знам'янку — уродженець Орєхово-Зуєва, розвідник, Герой Радянського Союзу сержант В. І. Галочкін.

10 грудня 1943 року Москва салютувала доблесним військам 2-го Українського фронту двадцятьма артилерійськими залпами з 124 гармат. 18 військових частин і з'єднань, що відзначилися в боях за визволення міста, були найменовані «Знам'янськими», 5 з'єднань нагородили орденом Червоного Прапора.

Трудящі міста не поривають зв'язків з воїнами-визволителями. Вже стало традицією, що у Знам'янські частини направляються кращі призовники з міста і району. Щороку представники цих частин приїжджають у Знам'янку і розповідають трудівникам про свої успіхи у бойовій та політичній підготовці. Напередодні 50-річчя Збройних Сил СРСР на багатолюдному мітингу міста представникам від Знам'янських військових частин було вручено шкатулки із землею, взятою з братських могил. У грудні 1968 року з нагоди 25-річчя визволення Знам'янки від німецько-фашистських загарбників на центральній площі відкрито монумент Слави воїнам-визволителям.

Понад 1000 трудівників міста, які захищали Батьківщину на фронті, нагороджені орденами і медалями Радянського Союзу. Знам'янка дала Батьківщині двох Героїв Радянського Союзу — О. П. Осадчого та П. К. Філоненка. О. П. Осадчий народився в сім'ї машиніста паровозного депо. Після закінчення Ленінградської школи льотчиків воював у рядах однієї з інтернаціональних бригад в Іспанії, за що був нагороджений орденом Леніна, Червоного Прапора. Звання Героя Радянського Союзу командирові 11-ї гвардійської винищувальної авіації генерал-майорові О. П. Осадчому присвоєно в червні 1945 року. За мужність, виявлену в боях

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 62, оп. 1, спр. 41, арк. 52, 102.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 409, оп. 3, спр. 43, арк. 23; спр. 81, арк. 6.
[3] Там же, ф. 458, оп. 3, спр. 1, арк. 298.
[4] Архів МО СРСР, ф. 240, оп. 2779, спр. 350, арк. 234.
[5] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 289.

під час форсування Дніпра в районі Вишгорода, такого ж високого звання був удостоєний П. К. Філоненко. З фашистськими загарбниками в складі жіночого авіаційного полку під командуванням Марини Раскової билася з фашистами Є. П. Прохорова. В одному з боїв вона була тяжко поранена і померла в госпіталі.

18 грудня 1943 року почали діяти міський та районний комітети КП(б)У, вузловий партком. Відновили свою діяльність виконком міської Ради та інші радянські й громадські організації. На кінець 1944 року в Знам'янці було вже 22 парторганізації, що об'єднували 275 комуністів. Загін комсомольців становив 700 чоловік[1].

Ще продовжувалися бомбардування і обстріл міста ворогом, а знам'янці під керівництвом міськкому КП(б)У взялися за відбудову міста і основних підприємств. Фашисти зруйнували електростанцію, дві водокачки, устаткування паровозного та ремонтного депо, 300 будинків. Гітлерівські варвари знищили понад 53 тис. примірників книжок п'яти міських і трьох шкільних бібліотек, обладнання двох лікарень і двох поліклінік. На п'ятий день після визволення залізничний вузол одержав електроенергію, на сьомий — воду, а 22 грудня залізничники прийняли на станції перший ешелон з боєприпасами для фронту. З січня тут почався плановий ремонт паровозів та вагонів. На допомогу знам'янським робітникам прийшли трудящі Казахстану, Узбекистану та інших радянських республік. Уже 6 січня знам'янці одержали від трудівників Забайкальської залізниці 10 паровозів, а наприкінці місяця ще 30 з Аткарська, Армавіра та ін. міст. Верстати надійшли з Уралу, а ліс — з Комі АРСР. Першими на Одеській залізниці знам'янські залізничники налагодили цех підйомного ремонту паровозів, завдяки чому стало можливим приймати локомотиви з інших депо і залізниць. У відновленні роботи цеху теплої промивки паровозів велика заслуга комсомольців локомотивного депо. За успішне виконання відбудовних робіт паровозники, вагонники і зв'язківці у травні 1944 року одержали перехідний Червоний прапор Державного Комітету Оборони і Наркомату шляхів. Від кадрових залізничників не відставала і молодь. За активну участь у відбудові комсомольсько-молодіжна зміна станції нагороджена Грамотою ЦК ВЛКСМ. У соціалістичному змаганні молодих залізничників України ця зміна завоювала друге місце і двічі відзначалася грошовою премією. Відроджувалася й місцева промисловість. На початку 1944 року першу продукцію дали промислові артілі «Більшовик» та «1 Травня», фабрики «Індпошиття» та «Ширпотреб», хлібозавод і дві пекарні. 1944 року артіль «1 Травня» переробила для потреб Червоної Армії 74 тонни проса.

Наприкінці 1945 року за рішенням виконкому міськради організовано Знам'янський харчокомбінат, який вже через рік виконав свій виробничий план на 141,9 проц. Почав працювати маслозавод. Розгорнули роботу споживча кооперація, мережа державної торгівлі, відділ робітничого постачання. Зросла кількість торговельних закладів: якщо у 1944 році їх було 38, то у 1947 році — 88. Завдяки турботам і допомозі з боку Комуністичної партії, братніх республік відбудовано 78 будинків, відремонтовано понад 500 квартир. Трудівники міста подавали значну допомогу фронту. Для будівництва танкової колони «Кіровоградський комсомолець» і літаків вони внесли 1,7 млн. крб.[2]. Трудящі Знам'янки взяли активну участь і у відродженні Донецького та Криворізького басейнів. Так, у липні 1945 року туди виїхало працювати 140 чоловік.

Значна увага з боку радянських і партійних органів приділялася відновленню закладів охорони здоров'я, освіти та культури. На початку 1944 року почали приймати хворих дві лікарні і дві поліклініки. Вступили в дію залізнична і районна санепідстанції. Працювали дитячий садок і ясла. У березні того ж року відчинилися двері двох міських середніх шкіл та школи робітничої молоді; відновили роботу школи ФЗН і залізничне училище. Вже наприкінці року школа ФЗН випу-

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 458, оп. 3, спр. 1, арк. 298.
[2] Там же, спр. 4, арк. 26, 31, 32.

стила 450 робітників. Наступного року почала працювати ще одна середня школа на 250 учнів. 1944 року відновили роботу залізничний клуб ім. Леніна, 7 червоних кутків, 4 бібліотеки. Діяли радіовузол на 1250 точок, стаціонарна кіноустановка, вузловий агітпункт тощо. 3 квітня 1944 року вийшов перший після визволення номер районної газети. У листопаді відкрито вечірню радянську партійну школу.

Широко розгортаючи соціалістичне змагання за якнайшвидшу відбудову залізничного господарства, місцевої промисловості, міського господарства, знам'янці успішно виконували плани першої післявоєнної п'ятирічки. За самовіддану працю тільки в липні 1949 року 27 залізничників Знам'янки нагороджено орденом Леніна, 14 — Трудового Червоного Прапора, 58 — медалями «За трудову доблесть» і «За трудову відзнаку».

У жовтні 1946 року виконком міськради затвердив схему генерального плану забудови міста, розроблену Державним інститутом проектування міст УРСР. Через рік була виділена ділянка землі під державну та індивідуальну забудову жител. Розширилася привокзальна площа, почалося озеленення міста, брукування вулиць. На кінець 1949 року в місті стали до ладу основні магістралі водопостачання; промисловість і транспорт почали одержувати електроенергію з Олександрії. У 50-і роки в Знам'янці розгорнулося спорудження багатьох нових підприємств, реконструйовувалися діючі. 1952 року закінчилося будівництво пасажирського вокзалу. Розширення колійного господарства дало змогу збільшити пропускну спроможність вузла. У грудні 1959 року вузол одержав струм з Кременчуцької ГЕС, завдяки чому стало можливим електрифікувати в 1962 році дільницю Знам'янка — П'ятихатки. Через рік потужні електровози пішли до Миронівки. Нині знам'янські локомотиви ведуть поїзди до Києва. Перехід на електро- і тепловозну тягу вимагав генеральної реконструкції паровозного і вагонного депо, сортувальних парків станції. Знам'янці успішно справилися з цими завданнями в стислі строки.

На базі Суботцівського механізованого гранітного кар'єру (1961 року) створено Знам'янський завод залізобетонних виробів, що випускає продукцію для багатьох залізниць Радянського Союзу. Основну сировину підприємство одержує від Знам'янського щебеневого заводу, який у роки восьмої п'ятирічки відвантажив залізничному транспорту і будівельним організаціям понад план до 60 тис. кубометрів щебеню і понад 45 тис. кубометрів каменю. Одним з перших у районі і на залізниці його колектив запровадив економічну реформу. Завод носить звання підприємства комуністичної праці.

У 1962 році дав першу продукцію овочеконсервний завод. Завдяки раціональному використанню виробничих площ та обладнання, впровадженню прогресивної технології колектив робітників та інженерно-технічних працівників заводу за десять років більше ніж у два рази перевищив проектну потужність підприємства. Тут щорічно випускається понад 5 млн. умовних банок консервів. 1965 року в Знам'янці почав працювати потужний маслосирзавод — найбільше підприємство молочної промисловості області. За зміну тут переробляється до 40 тонн молока на сир і до 8 тонн вершків на масло вищих сортів.

Нове обладнання для майстерень і цехів, ремонту сільськогосподарських машин і знарядь одержує від держави місцеве об'єднання «Сільгосптехніки». У Знам'янці в 1971 році став до ладу хлібозавод потужністю 50 тонн продукції на добу. На новій технічній основі працює молоде підприємство — міський промисловий комбінат. Його продукція — будівельні матеріали, банки для фарб тощо. За успіхи в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня колективу промислового комбінату вручено на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор Кіровоградського обкому КП України, облвиконкому та обласної Ради профспілок. Завдання восьмої п'ятирічки робітники комбінату виконали за три роки і дев'ять місяців.

Велику роль у здійсненні завдань, накреслених партією й урядом, відіграв рух за комуністичне ставлення до праці. Зачинателем його став колектив локомо-

тивного депо. Першими звання ударника комуністичної праці удостоєні машиніст паровоза Г. С. Рикунов і кочегар Л. А. Кунаховець. 1964 року локомотивному депо присвоєно звання колективу комуністичної праці, а в 1967 році за успіхи в соціалістичному змаганні йому вручено на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор Кіровоградського обкому КП України, облвиконкому, обласної Ради профспілок. До 50-річчя Радянської влади понад 2 тис. знам'янців здобули звання ударників комуністичної праці. В 1970 році серед працівників знам'янських підприємств трудилося близько 3 тис. ударників комуністичної праці; 164 цехам, бригадам і дільницям присвоїли звання колективів комуністичної праці.

Змагаючись за дострокове завершення планів восьмої п'ятирічки та гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України, колектив депо успішно виконав соціалістичні зобов'язання. П'ятирічний план перевозок завершено до 1 листопада 1970 року. При цьому собівартість перевозок зменшено на 18,6 проц. За п'ятиріччя локомотивники перевезли понад завдання 29 млн. тонн вантажів. Ці успіхи досягнуті були завдяки застосуванню наукової організації праці, впровадженню нової технології, вдосконаленню експлуатації і ремонту локомотивів. З ініціативи парткому під керівництвом інженера В. М. Нагорного в 1967 році в депо розроблено графік сітьового планування і управління ремонту локомотивів, що вдвічі прискорило операції. За прикладом саратовських машинобудівників у 8-й п'ятирічці в депо запроваджена бездефектна здача вузлів і деталей — з ремонту продукція здається по першій заявці з гарантійною маркою. Це сприяло підвищенню відповідальності кожного робітника за якість робіт. У 1969 році головне управління локомотивного господарства Міністерства шляхів сполучення поклало на колектив депо обов'язок виконувати заводський ремонт електровозів. Тут постійно діє школа передового досвіду.

Зростаючий вантажопотік викликав необхідність реконструювати господарство станції. В 1960—1965 рр. електрифіковано систему централізації колійних стрілок та диспетчерську службу. 1966 року збудовано і здано в експлуатацію механізовану сортувальну гірку, оснащену лічильними машинами. Приріст обсягу перевезень рухомого складу по Знам'янському відділку у роки восьмої п'ятирічки становив 25,7 проц. Кожен другий транзитний поїзд обробляється швидкісним методом, а кожен третій, відправлений із Знам'янки, є великоваговим[1]. Досягнуто це не тільки за рахунок технічного переозброєння станції, а й завдяки зростанню майстерності її працівників. Складач О. Г. Сурило виступив ініціатором прискореної переробки вагонів і виконання щомісячного завдання на одну зміну раніше. За новаторський труд йому присвоєно почесне звання кращого складача поїздів на мережі залізниць Радянського Союзу, нагороджено орденом «Знак Пошани».

За високі показники у виробничо-господарській діяльності в 1968 році колектив вагонного депо нагороджено перехідним Червоним прапором Міністерства шляхів сполучення і ЦК профспілки працівників залізничного транспорту. У 1970 році вагонників удостоєно Ленінської Ювілейної Почесної грамоти ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС. У липні 1970 депо присвоєно звання підприємства комуністичної праці.

Привокзальна площа у Знам'янці. 1970 р.

[1] Газ. «Серп і молот» (Знам'янка), 1 січня 1970 р.

Організаторська і виховна робота понад двох тисяч комуністів міської партійної організації, міської Ради, активність трудівників Знам'янки забезпечують успішне виконання планів розвитку економіки міста. Валова продукція промисловості за роки восьмої п'ятирічки зросла тут майже вдвічі, загальний обсяг державних капітальних вкладень збільшився на 30,2 проц., на 102,9 проц. виконано план реалізації продукції. У березні 1971 року колективи Знам'янського вагонного депо, дистанції колії та механізованої дистанції вантажно-розвантажувальних робіт, виконавши свої зобов'язання у соціалістичному змаганні, здобули право підписати рапорт XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду КП України. Готуючи гідну зустріч 50-річчю утворення СРСР, колективи Знам'янського відділка залізниці зобов'язалися виконати річний план вантажообороту і навантаження до 29 грудня 1972 року.

Зміцнюються зв'язки трудівників міста з трудящими братніх республік та соціалістичних країн. Знам'янські підприємства одержують електровози з Новочеркаська, електрообладнання з міст Прибалтики і Ленінграда, верстати — з Москви. Вже традиційними стали щорічні зустрічі з хліборобами і тваринниками Башкирії та Болгарії, з якими змагаються знам'янські колгоспники. Райком КП України та виконавчий комітет районної Ради депутатів трудящих приділяють повсякденну увагу дальшому розвитку сільського господарства району. Делегації знам'янських колгоспників побували в деяких господарствах Естонської РСР, Латвійської РСР, Молдавської РСР, Бєлгородської області, Ставропольського краю. Впроваджуючи спеціалізацію, концентрацію і комплексну механізацію тваринницьких ферм, знам'янські трудівники скористалися досвідом цих господарств. Колгоспи знам'янського району одержують з Латвійської РСР доїльні установки «Даугава». Частими гостями трудящих міста бувають науковці з різних республік країни. На честь 15-ти союзних республік колектив локомотивного депо виступив ініціатором змагання п'ятиденки ударної праці. Їх починання наслідували інші підприємства міста. В книзі почесних відвідувачів локомотивного депо є записи болгарських друзів з Толбухінського округу та міста Варни, делегацій АРЄ і Кенії, Нігерії та Лівану.

Невпізнанно змінилася Знам'янка за роки післявоєнних п'ятирічок. В центрі та на околицях міста виникли масиви багатоповерхових житлових будинків з комплексами підприємств побутового обслуговування. Протягом восьмої п'ятирічки збудовано і здано в експлуатацію 33,4 тис. кв. метрів житлової площі. Ще в 1955 році навколо нового вокзалу був пустир. Нині тут виросло ціле містечко багатоповерхових будинків з дитячими садками і яслами, відділенням зв'язку, аптекою, майстернями побутового обслуговування. В центрі Знам'янки — нове триповерхове приміщення поштамту з операційним залом, радіовузлом, агентством «Союздрук», АТС, ощадкасою та міським переговорним пунктом. До Великого Жовтня в Знам'янці не було жодної забрукованої вулиці, а зараз понад сто кілометрів вулиць мають тверде покриття. Зростає мережа підприємств побутового обслуговування населення. З 1966 по 1970 рік кількість їх подвоїлася. В місті працюють понад 100 магазинів, 10 їдалень тощо.

Постійно зростає добробут і культурний рівень трудящих міста. В особистому користуванні жителів — понад тисячу мотоциклів, до 200 легкових автомобілів. Населення все більше купує холодильників, телевізорів та інші речі домашнього вжитку. У 1971 році товарообіг магазинів становив 30372, 8 тис. крб. Середньомісячний заробіток робітників та службовців міста у 8-й п'ятирічці збільшився на 16 крб., тобто на 22,8 проц. У 1971 році в ощадкасах сума заощаджень 14 422 вкладників становила майже 7 млн. карбованців.

Мережа закладів охорони здоров'я Знам'янки включає об'єднану відділкову залізничну лікарню на 250 ліжок, центральну районну лікарню, протитуберкульозний диспансер, дві поліклініки, дві аптеки, декілька фельдшерських пунктів на підприємствах, дві санітарноепідеміологічні станції. Відома в області Знам'янська бальнеологічна лікарня відкрита в 1966 році на базі місцевих джерел мінеральної радоново-вуглекислої води. Лікарня має 20 ванн і стаціонар на 150 ліжок.

Передові машиністи локомотивного депо станції Знам'янка — Герой Соціалістичної Праці Г. С. Рикунов (зліва) і депутат Верховної Ради СРСР VI, VII, VIII скликань В. М. Малєєв. 1970 р.

За бальнеологічним і кліматичним факторами, методами комплексної терапії та ефективності лікування знам'янська здравниця не поступається перед давно відомими курортами[1]. В лікувальних закладах Знам'янки трудяться 120 лікарів і близько 400 медпрацівників із середньою медичною освітою. У місті є 11 дитячих комбінатів. Щороку 750 дітей відпочиває в піонерському таборі ім. Ю. Гагаріна. Взимку тут діє профілакторій для робітників підприємств залізничного транспорту. Фізкультурні колективи міста об'єднують до 7 тис. спортсменів. 1966 року став до ладу один з кращих в області спортивний зал, почала працювати дитяча спортивна школа, є стадіон ДСТ «Локомотив».

У місті — початкова, восьмирічна, три середні школи та школа-інтернат, в яких навчається майже 3700 учнів. Є музична семирічка. До 600 робітників і службовців у двох школах робітничої молоді здобувають освіту без відриву від виробництва. Навчально-виховну роботу в школах проводять понад 300 учителів і вихователів. Профтехучилище № 3 готує кадри будівельників; профтехучилище № 7 у повоєнний час випустило понад п'ять тисяч спеціалістів залізничного транспорту. Значну допомогу заочникам надає навчально-консультативний пункт Одеського технікуму залізничного транспорту ім. Дзержинського, що відкрився тут у 1964 році.

Багатогранне культурне життя міста. У залізничному клубі ім. Леніна добудовано зал для глядачів на 500 місць; працюють широкоекранний кінотеатр «Україна», кінотеатр «Хроніка», кілька літніх майданчиків. У роки восьмої п'ятирічки в центрі міста розпочато будівництво палацу культури з актовим залом на 800 місць і конференцзалом на 200 місць. За роки свого існування хорова капела клубу (створена в 1918 році) одержала понад 400 грамот і цінних нагород, не раз виходила переможцем на оглядах художньої самодіяльності Одеської залізниці. Драмгуртку залізничників у 1968 році сповнилось 70 років. За роки Радянської влади силами гуртківців поставлено 150 п'єс вітчизняних та зарубіжних драматургів. Великим успіхом у глядачів користується клубна агіткультбригада. У Знам'янці працюють народні університети культури, здоров'я, технічного прогресу, керівних кадрів, економіки сільського господарства, права, педагогічних знань, атеїзму, радянської торгівлі, які відвідують понад дві тисячі чоловік. У побут трудящих міста міцно входять нові обряди та звичаї: комсомольські весілля, урочисте відзначення повноліття, проводи на заслужений відпочинок ветеранів праці, свята врожаю, пісні і танцю, проводів зими тощо. В місті працюють 3 бібліотеки для дорослих, 2 дитячі, районна та п'ять профспілкових. Рада бібліотеки при залізничному клубі ім. Леніна стала опорним пунктом видавництва «Дніпро».

Чималий загін передовиків виробництва виховала міська партійна організація, яка налічує в своїх рядах понад 2500 чоловік. Машиніст Г. С. Рикунов удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці, був делегатом XXII та XXIII з'їздів КПРС; машиніст локомотивного депо В. М. Малєєв — депутат Верховної Ради СРСР VI, VII, VIII скликань. У книгу почесних громадян міста посмертно занесено ім'я П. М. Найденка, який протягом 1936—1941 рр. і 1944—1947 рр. був головою міськвиконкому і багато зробив для розвитку рідного міста. Почесними громадянами міста є також секретар підпільного Кіровоградського обкому КП(б)У в роки Великої Вітчизняної війни М. М. Скирда, ветеран залізничного транспорту К. О. Булах. Комсомольська організація міста об'єднує 3700 юнаків і дівчат. Велика

[1] Газ. «Серп і молот», 2 березня 1971 р.

Локомотивне депо станції Знам'янка. 1971 р.

Долинський цукровий завод у смт Молодіжному Долинського району. 1971 р.

Вклейка надрукована на Харківській
друкоофсетній фабриці

заслуга у виконанні завдань, накреслених партією й урядом, належить міській Раді. Більшість з 115 її депутатів трудяться безпосередньо в сфері матеріального виробництва і обслуговування населення. Для залучення депутатів до активної організаторської роботи при Раді створено 12 постійних комісій, на засіданнях яких розглядаються найрізноманітніші питання міського життя.

Знам'янці пишаються своїми земляками, які за роки Радянської влади стали громадськими діячами, науковцями, митцями тощо. Серед них радянський інженер-металург, лауреат Ленінської премії А. С. Точинський; доктори — фізико-математичних наук Г. А. Домбровський, технічних — А. Б. Моргаєвський і М. О. Озеряний, медичних — Р. М. Дякова. Уродженцем Знам'янки є соліст Великого театру Союзу РСР народний артист РРФСР Є. Г. Кибкало. В місті живе правнучка Т. Г. Шевченка Н. В. Красицька, яка завідує кімнатою-музеєм Великого Кобзаря.

За роки дев'ятої п'ятирічки в місті заплановано ввести в дію нові промислові підприємства, дванадцять 100-квартирних та п'ять 70-квартирних будинків. Передбачена генеральна реконструкція північної частини міста. Здійснюючи ці плани, трудівники Знам'янки докладають усіх зусиль, щоб бути гідними нащадками своїх героїчних земляків, які, не шкодуючи життя, завойовували Радянську владу, а потім зі зброєю в руках захищали здобутки Великого Жовтня в роки громадянської й Великої Вітчизняної воєн.

В. Є. ШКОДА

ДМИ́ТРІВКА

Дмитрівка — село, центр сільської Ради. Розташована в долині річки Інгульця, за 10 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Знам'янка. Населення — 4252 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселий Кут, Гостинне, Долина, Калинівка, Новомиколаївка, Плоске, Христофорівка, Шамівка.

Землі, на яких розташована Дмитрівка, заселялися ще в давні часи. Про це свідчить знайдене поблизу села кам'яне знаряддя праці доби пізньої бронзи (II — початок I тисячоліття до н. е.)[1].

Заснування Дмитрівки належить до 30-х років XVIII ст.[2]. У 1736 році її зруйнували татари. 1752 року, в зв'язку із створенням на південному кордоні Росії лінії військових укріплень, тут розташувалася 17-а рота сербського гусарського полку[3]. Після ліквідації Нової Сербії жителів Дмитрівки перевели на становище державних селян.

З 1819 року Дмитрівка — волосний центр військових поселень. Жителів звідси насильно переселили за Дністер. За нерухоме майно військове відомство повинно було сплатити переселенцям понад 17 тис. крб., які вони так і не одержали. Судова справа з цього приводу тяглася понад 25 років, дійшла навіть до Сенату, але й тут селянам відмовили. На новому місці було засновано дві Дмитрівки (нині знаходяться в Болградському і Кілійському районах Одеської області). У селі розмістився штаб 3-го ескадрону уланів, а згодом — управління 3-ї волості Новоросійського військового поселення. Були споруджені приміщення штабу й казарми. Строго регламентований режим військових поселенців не давав їм можливості систематично займатися своїм господарством, роботи на полі виконувалися несвоєчасно. Все це призводило до низьких урожаїв. За час існування військового поселення площа орної землі в селі зменшилася на 11 проц.[4] 1857 року землі військового

---

[1] Г. И. Сорокин. Местечко Дмитровка. Херсон, 1890, стор. 8.
[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 587.
[3] А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 1, стор. 244.
[4] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 3, стор. 278.

поселення були передані сільській общині, а військових поселенців перевели на становище державних селян. На той час у Дмитрівці налічувалося 1338 ревізьких душ. Розмір наділу на ревізьку душу становив 5,7 десятини[1].

В останній чверті XIX ст. посилився процес розшарування серед селян. На 1886 рік 868 господарств володіли 5054 десятинами землі. Землі не було у 165 родин; 538 бідняцьких господарств села користувалися 2774 десятинами землі, з якої понад третина здавалася в оренду[2]. В той же час 43 хазяї володіли 937 десятинами орної землі[3]. Через неоднакову родючість грунтів наділ дрібнився на 10 ділянок, що вело до черезсмужжя. У 1886 році 52 двори мали від 5 до 18 голів робочої худоби, тоді як 392 господарства — від однієї до двох голів. Безкінні селяни — їх було на той час 40 проц.— у першу чергу обробляли ділянки, розміщені поблизу села, а віддалені тривалий час залишалися без догляду. З наявних у селі 420 плугів лише 11 було залізних. Через нестачу тягла та реманенту більша частина селян збирала на своїх наділах низькі врожаї зернових — пшениці й ячменю по 30—36 пудів з десятини. Значна частина селян займалася ремісництвом. У 1886 році тут налічувалося 305 майстрів, підмайстрів, учнів та робітників. Поширеним промислом було випалювання вугілля, деревину для якого завозили з Чорного лісу.

1859 року Дмитрівка стала волосним центром. З розвитком капіталістичних відносин село досить швидко перетворилося на торговельне містечко. Цьому, деякою мірою, сприяло вигідне його розташування на перетині шляхів Чигирин — Олександрія та Єлисаветград — Кременчук. У Дмитрівку завозилися товари з Єлисаветграда, Новогеоргіївська, Нової Праги, Олександрії, Кременчука. Нерідко з'являлися торгові агенти з Миколаєва, Одеси та інших міст півдня України. Злидні, відсутність належного медичного обслуговування призводили до високої смертності населення. Тільки за 1876—1885 рр. у містечку померло 689 дітей. Лікарську дільницю на 15 ліжок, де працювало 2 фельдшери, відкрито тут у 1871 році. Містилася вона в темному незручному будинку.

До 1878 року, коли відкрилася земська школа, тут діяли невеличка волосна та три приватні школи, в яких дітей навчали відставні унтер-офіцери. Казна ж на утримання шкіл виділяла щорічно не більше 36 крб.[4]. Багато селянських дітей лишалися поза школою. Так, наприклад, 1894 року 37 проц. дітей шкільного віку не навчалося, а з тих, що ходили до школи, навчання закінчили лише 12[5]. Наприкінці минулого століття з 7640 жителів передплачували періодичні видання лише 34 чоловіка. Школа та вчителі за браком коштів лишалися без газет і журналів. Неписьменністю селян користувалися заможні верстви Дмитрівки. Наприклад, для прийняття повної ухвали сходкою необхідно було зібрати дві третини голосів. Протокол підписували ті, що знали грамоту, а це переважно були багатії. Для того, щоб провести якесь рішення в своїх інтересах, вони до списків присутніх часто заносили прізвища давно померлих селян[6].

Напередодні революції 1905—1907 рр. у Дмитрівці розповсюджувалася нелегальна література. В ніч на 20 квітня 1903 року невідомі розкидали в містечку брошури й листівки, серед яких були і примірники «Искры». Під впливом революційної боротьби, яку вели залізничники Знам'янки, жителі Дмитрівки Є. Лєкарєв, М. Соїн та Г. Жинжаров закликали односельців до повалення самодержавства[7].

---

[1] Труды комиссии по исследованию кустарной промышленности в России, вып. 8, стор. 1530.
[2] В. Е. Постников. Южнорусское крестьянское хозяйство. М., 1907, стор. 28.
[3] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., отд. 2, стор. 14; отд. 3, стор. 340, 341.
[4] Общий отчет Александрийской уездной земской управы за 1909 год. Александрия, 1910, стор. 36, 85.
[5] Общий отчет Александрийской уездной земской управы за 1894 год. Александрия, 1895, стор. 56; Общий отчет Александрийской уездной земской управы за 1895 год. Александрия, 1896, стор. 82.
[6] В. Е. Постников. Южнорусское крестьянское хозяйство, предисловие, стор. 82.
[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 4, арк. 43.

Дмитрівець В. К. Безуглий, який перебував в Ашхабаді на військовій службі, брав там участь у збройному виступі робітників, за що в 1907 році був заарештований і засуджений до каторжних робіт. Через три роки втік із заслання, повернувся в село й продовжував активно боротися проти царизму[1].

Столипінська реформа призвела до руйнування сільської общини. За 1907—1909 рр. 420 господарств, яким виділили 2598 десятин землі, вийшли з неї. До Сибіру з Дмитрівки виїхало 87 чоловік. Нові злидні принесла трудящим перша світова війна. З 1305 працездатних чоловіків на війну було забрано 1118[2]. Заможні селяни підкупами уникали призову до армії. Часті реквізиції робочої худоби, транспортних засобів прискорювали розорення бідняцьких господарств. В 1916 році 876 дворів не мали робочої худоби, а у 1012 господарствах не було корів. Відсутність робочих рук, тягла призвели до різкого скорочення сільськогосподарського виробництва. 579 селянських родин із 1690 не засівали жодної десятини посіву[3] і поповнювали ряди наймитів. Після повалення самодержавства біднота виступила за справедливий переділ общинної землі. Сутички між селянами і куркулями відбувалися протягом майже всього літа.

Про Жовтневе збройне повстання в Петрограді дмитрівці дізналися від солдатів-фронтовиків Я. М. Атаманенка та Т. О. Самборського, що мали зв'язки із залізничниками Знам'янки. 4 листопада на загальних зборах дмитрівської бідноти було ухвалено резолюцію, в якій говорилося: «Ми, селяни м. Дмитрівки Херсонської губернії... підтримуємо і надалі будемо підтримувати лише владу Народних Комісарів і владу Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, діяльність яких спрямована на захист пролетаріату і трудящого селянства»[4]. На цих же зборах обрали Раду селянських депутатів, головою якої став Я. М. Атаманенко. У другій половині січня 1918 року в селі було проголошено Радянську владу. Земельний відділ Ради у березні приступив до обліку землі, щоб наділити нею бідноту. Але закінчити цю роботу не вдалося — Дмитрівку окупували австро-німецькі війська. Чимало місцевих жителів у той час пішло до партизанів, що діяли у Чорному лісі.

Після вигнання окупантів у листопаді владу в селі захопили петлюрівці, яких вибили з Дмитрівки у січні 1919 року. Було обрано волвиконком. У квітні сформовано партосередок. Революційні перетворення проходили в обстановці жорстокої боротьби з куркулями, махновцями, григор'євцями. Для боротьби з контрреволюцією Знам'янський районний комітет партії мобілізував комуністів[5]. У складних умовах боротьби з бандитизмом комуністи приділяли багато уваги виконанню планів продрозверстки — організували продзагони, які за короткий строк зібрали для Червоної Армії 17 тис. пудів зерна та багато інших сільськогосподарських продуктів[6].

У серпні 1919 року Дмитрівку захопили денікінці. Повернулися поміщики, підняли голову куркулі. Селяни всіляко саботували накази денікінського командування. У січні 1920 року частини 14-ї армії вигнали денікінців із села. Понад 150 дмитрівців влилися до лав червоноармійців.

Відновив роботу волвиконком, який очолив Я. І. Самборський. Влітку волвиконком провів перерозподіл землі — по 1,8 десятини на їдця. У червні 1920 року в Дмитрівці були створені КНС, які розгорнули активну роботу щодо допомоги фронту. Тоді ж організовано і артіль, яка налагодила постачання возів військовим частинам. Дещо пізніше почали працювати майстерні з ковальським, слюсарним та столярним відділеннями для ремонту тачанок і зброї.

16 жовтня 1920 року до Дмитрівки приїхав М. І. Калінін. На об'єднаному мітингу червоноармійців і селян він виступив з промовою, в якій закликав посилити

---

[1] Газ. «Кіровоградська правда», 13 вересня 1966 р.

[2] Поселенные таблицы Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года по Александрийскому уезду. Александрия, 1917, стор. 16.

[3] Там же, стор. 38.

[4] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 3. стор. 119.

[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 157, арк. 10; оп. 4, спр. 80, арк. 14.

[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-651, оп. 1, спр. 7, арк. 1.

допомогу фронту, щоб прискорити розгром останнього оплоту контрреволюції — врангелівців. М. І. Калінін також говорив про необхідність об'єднати всі сили для зміцнення молодої Радянської держави, розв'язання завдань господарського і культурного будівництва. На честь перебування М. І. Калініна в Дмитрівці на будинку культури встановлено меморіальну дошку.

Долати розруху доводилося у складній обстановці. Неподалік від села, у Чорному лісі, засіли банди, які тероризували бідноту, вбивали місцевих активістів, комуністів, комсомольців. У вересні 1920 року загін із 300 бандитів розгромив приміщення волосного військкомату, захопив документи та 40 тис. крб.[1]. Був убитий один із організаторів комнезаму Ф. Х. Мусевий. В ніч з 6 на 7 листопада 1921 року бандити закатували секретаря волосного комітету комсомолу І. М. Васильєва, що повертався із зборів сільської молоді[2]. У зв'язку з розгулом бандитизму ще 18 вересня 1920 року в селі створено волревком, головою якого призначили колишнього фронтовика-залізничника Я. М. Атаманенка[3]. З ініціативи комуністів волвиконком та волревком організували загони для боротьби з бандитизмом, збереження громадського майна і особистої власності громадян. Бійцями загонів були бідняки, члени КНС. Для керівництва цією боротьбою Знам'янський районний партійний комітет відрядив у Дмитрівку колишнього петроградського робітника, комуніста Г. В. Перевалова. Його обрали секретарем партосередку та головою волвиконкому[4]. Олександрійський повітовий та Знам'янський районний комітети партії для ліквідації бандитських зграй направили сюди 2 червоноармійських полки. Навесні 1922 року з бандитизмом у волості було покінчено.

Під керівництвом комуністів та комсомольців (осередок створено в лютому 1921 року[5]) жителі села приступили до відбудови народного господарства. КНС розподілив між бідняками конфісковані раніше у багатіїв майно і худобу. Значну допомогу селянам-біднякам надавала держава — 1921 року дмитрівці одержали 1682 пуди пшениці та жита, а в наступному році — 819 пудів зерна[6]. Для забезпечення бідняцьких господарств тяглом і зерном влітку 1921 року в селі організовано кіннопрокатний пункт, тоді ж засновано сільське споживче товариство, а наступного року — комітет взаємодопомоги. Волвиконком і комнезам багато уваги приділяли врегулюванню трудових відносин між наймитами і куркулями. Для цього було створено комісію, члени якої скасовували кабальні для батраків угоди. Під керівництвом партійного осередку навесні 1924 року сільська біднота почала об'єднуватися в колективні господарства. В квітні виникла артіль «Червона поляна», в липні — «Червона зірка», в червні наступного року — артіль «Згода»[7]. Комуністи села виховували трудящих в дусі взаємодопомоги і товариськості. Так, у 1921 році селяни брали активну участь у відбудові залізничного транспорту — заготовляли дрова, розчищали сніг, прокладали колії. У вересні того ж року на Знам'янському залізничному вузлі працювало 40 возів з Дмитрівки.

Поряд з розв'язанням господарських питань волвиконком і комнезам приділяли велику увагу організації охорони здоров'я, народної освіти, культури, роботі з дітьми. 18 липня 1920 року в селі створено санітарну комісію, яка проводила тижні чистоти, місячники озеленення вулиць, площ тощо. На зиму 1922 року для лікарні завезли 5400 пудів дров, 13 пудів гасу. 1920 року в селі працювали 3 трудові і педагогічна школи. Комнезам регулярно забезпечував 43 учителів необхідними промисловими й продовольчими товарами. У липні того ж року створено волосний відділ народної освіти. Комуністи брали активну участь у діяльності організації «Геть

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-327, оп. 1, спр. 3, арк. 36, 37.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 78, арк. 32.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-327, оп. 1, спр. 12, арк. 58.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 68, оп. 1, спр. 41, арк. 29.
[5] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-651, оп. 1, спр. 44, арк. 32.
[6] Там же, ф. Р-505, оп. 1, спр. 30, арк. 15.
[7] Там же, спр. 28, арк. 67, ф. Р-978, оп. 1, спр. 3, арк. 8, 14.

неписьменність». На відкритих партійних зборах систематично заслуховувалися питання про роботу шкіл лікнепу, що працювали тут ще з початку 20-х років. 6—7 листопада 1922 року відбувся другий волосний з'їзд Рад, який оголосив ліквідацію неписьменності одним з першочергових завдань в галузі народної освіти. Значну роботу в цій справі проводили комнезами. Вони направляли бідняцьку молодь до середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, партійних шкіл. Тільки 1925 року здобувати знання в різні навчальні заклади відрядили 30 чоловік[1]. Багато уваги приділялося боротьбі з дитячою безпритульністю. Восени 1921 року відкрився дитячий будинок на 100 дітей, пізніше було створено сільський осередок «Друг дітей». Працювали в Дмитрівці дві хати-читальні.

В листопаді 1921 року волвиконком створив спеціальну комісію для організації пролетарського театру і виділив для цієї мети 9 млн. крб. При театрі діяли сільськогосподарські курси, політична і науково-освітня секції, хоровий, музичний та драматичний гуртки, в яких брали участь 97 чоловік. Гроші, зібрані від концертів, йшли на потреби народної освіти. Тут же працювала сільська бібліотека.

В ході соціалістичних перетворень на селі зростала громадська активність трудящих, зміцнювалися ряди партійного та комсомольського осередків. У січні 1924 року парторганізація оголосила ленінський призов у комнезами. У КНС вступило тоді 199 бідняцьких господарств. Того ж року Знам'янський райвиконком схвалив почин дмитрівців і рекомендував усім Радам району наслідувати їх приклад[2].

Партійна організація села разом з Радою і КНС приділяли велику увагу здійсненню ленінського кооперативного плану. В серпні 1926 року виник ТСОЗ «Спілка», через два роки в лютому місяці — ТСОЗ «Червоний орач»[3]. В липні 1927 року дмитрівські комсомольці в селі Макарисі вивчали досвід роботи комуни ім. Леніна[4], а після цього активно включилися у боротьбу за колективізацію у своєму рідному селі.

В січні 1930 року ТСОЗи об'єдналися у колгосп «Гігант», до якого ввійшло понад 2 тис. господарств[5]. На весну 1931 року колективізацію в Дмитрівці було завершено. 1933 року з «Гіганту» виділили 11 колгоспів, 7 з яких були в Дмитрівці. Це — ім. Лаврентія, ім. Ворошилова, «Жовтень», «Політвідділ», «Комсомольська правда», ім. XVIII партз'їзду, ім. Фрунзе.

Восени 1930 року створено Дмитрівську МТС, розпочалося будівництво електростанції, майстерень, гаражів. У наступному році машинний парк МТС становив 30 тракторів. Парторганізація МТС, створена тут наприкінці 1930 року, звернула особливу увагу на подання допомоги відстаючим колгоспам. У травні 1931 року при МТС організували дві оперативні групи з 36 механізаторів та виділили 13 тракторів. План обробітку парів того року було виконано на 133,1 проц. У колгоспах Дмитрівки машинами оброблялося близько 14 тис. га посівних площ.

З поліпшенням культури землеробства зростала врожайність ланів. Так, артіль ім. Лаврентія 1936 року зібрала з кожного гектара посіву по 13,3 цнт озимої пшениці та по 220 цнт цукрових буряків. На сторінках районної газети з'явилися імена перших дмитрівських п'ятисотенниць — О. Іванової, Т. Малини та П. Косової, що виростили в 1936 році по 511 цнт цукрових буряків з га. На відзнаку Міжнародного жіночого дня парторганізація МТС створила жіночу тракторну бригаду.

За одержання високого врожаю соняшнику в 1937—1938 рр. (по 12,6 цнт на кожному з 40 га) до Почесної книги Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року занесений колгосп «Політвідділ». Двічі — в 1939 та 1940 роках — цієї честі удостоєна вівцеферма артілі ім. Ворошилова, працівники якої добилися при-

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-978, оп. 1, спр. 4, арк. 1—4, 36.
[2] Там же, ф. Р-505, оп. 1, спр. 28, арк. 30.
[3] Там же, ф. Р-112, оп. 1, спр. 1, арк. 12—15.
[4] Газ. «Червоний шлях» (Єлисаветград), 17 липня 1927 р.
[5] Газ. «Пролетар» (Кіровоград), 29 квітня 1930 р.

плоду 130—160 ягнят на 100 вівцематок. Учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки були і комбайнер С. А. Хороленко (1938 року він зібрав у місцевих колгоспах зернові з площі 400 га, а в колгоспах Північного Казахстану — з 502 га), ветфельдшер колгоспу ім. Ворошилова І. П. Нетреба (успішно проводив ветеринарно-профілактичну роботу) та інші.

Сільська Рада дедалі більше уваги приділяла благоустрою Дмитрівки, розвитку охорони здоров'я, освіти, культури. Стали до ладу електростанція та радіовузол, було здійснено радіофікацію центральної частини села.

Лікарня забезпечувала населення кваліфікованим медичним обслуговуванням. 1937 року при ній відкрили солярій для лікування кістково-суглобних захворювань. На той час у Дмитрівці діяли 4 початкові, 3 семирічні та 2 середні школи, в яких здобували освіту 1700 учнів. Їх навчали 90 вчителів. Серед колективу педагогів двоє учителів були відзначені урядовими нагородами: В. Е. Ляшенко — орденом Леніна та С. М. Васильєва — орденом Трудового Червоного Прапора. Улюбленим місцем відпочинку став парк, висаджений ще на початку 30-х років. До 19-ї річниці Великого Жовтня відкрили Палац культури ім. С. М. Кірова. При ньому діяла стаціонарна кіноустановка, працювали драматичний колектив, духовий оркестр, спортивні секції та дитяча технічна станція. До дмитрівців нерідко приїздили актори Кіровоградського та Одеського драматичних театрів. Заможне й культурне життя селян, вільна праця докорінно змінили їх свідомість. Старожил села З. П. Мірошниченко писав у районній газеті: «Стариком почуваю себе краще, ніж був молодим. Все, що маю тепер, дала мені Радянська влада. Спасибі їй!»[1].

Віроломний напад гітлерівської Німеччини перервав мирне життя трудящих. У перші ж дні війни більшість чоловіків пішла на фронт. Влітку 1941 року в Чорному лісі створено базу для розгортання партизанського руху. 6 серпня 1941 року село було захоплене гітлерівцями. Восени 1941 року виникла підпільно-диверсійна група на чолі з Я. Г. Гришиним та підпільна група в с. Шамівці, керівником якої став В. О. Ярош[2]. Діями підпільних груп керував штаб партизанських загонів, на чолі з секретарем Кіровоградського підпільного обкому партії М. М. Скирдою. Штаб партизанських загонів і підпільних груп перебував нелегально у Шамівці на території сільськогосподарського технікуму.

В перший же день окупації партизани із загону ім. Щорса (базувався у Чорному лісі) у бою з гітлерівцями зазнали великих втрат. Командир загону І. І. Нечаєв з групою бійців продовжував боротися проти окупантів. Фашисти заарештували його сім'ю, розстріляли дружину. У гестапівських катівнях загинула зв'язкова партизанського загону і дмитрівських підпільників С. Коваленко. 4 грудня 1941 року, розгромивши німецьку управу у Водяному, зморені партизани розташувалися на ночівлю в сараї з сіном на території Дмитрівського лісництва. Тут їх вистежили карателі. Зав'язався нерівний бій, але народні месники не здавалися; відстрілюючись, вони знищили 50 фашистів. Тоді гітлерівці підпалили сарай, в якому загинули всі партизани разом з командиром[3].

Підпільна група, очолювана В. О. Ярошем, виготовляла для партизанів фальшиві документи, розповсюджувала передруковані на машинці листівки із зведеннями Радінформбюро, переправляла в партизанські загони хліб, зброю, одяг. Активну участь у діяльності цієї групи брали А. Г. Вихрест, М. Л. Зубаха, М. М. Добровольський, Т. П. Добровольська, Л. П. Слюсаренко, Н. Є. Сосновський та інші. Багато допомагали односельці: О. Л. Карнаух, Є. Т. Плохий, М. Я. Білогор, Д. О. Білокриницький та інші. Патріоти переховували партизанів, лікували поранених. Група розповсюдила 6400 листівок, випустила 1 тис. примірників газет, відправила до Чорного лісу в партизанські загони 340 цнт хліба, 40 цнт м'яса,

[1] Газ. «Соціалістичний темп», 21 жовтня 1937 р.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 100, арк. 17—28; спр. 379, арк. 31.
[3] Там же, спр. 5, арк. 57.

а також багато одягу, взуття. Патріоти передали партизанам 180 гвинтівок, 16 автоматів, 300 гранат, велику кількість патронів. Понад 40 чоловік з цієї групи влилося до партизанських загонів[1].

У боротьбі проти фашистських окупантів у 1942 році загинули партизани С. І. Коваленко, С. С. Горбуленко, Д. С. Хом'яченко, М. С. Ткаченко[2]. У боях на фронтах Великої Вітчизняної війни полягло 208 жителів села. Вихованцями дмитрівських шкіл були Герої Радянського Союзу І. Г. Євплов та К. Й. Гуренко. Поблизу с. Єрмоклея, в одному з жорстоких боїв по ліквідації Яссько-Кишинівського угруповання німецько-фашистських військ 21 серпня 1944 року єфрейтор К. Й. Гуренко із зв'язкою гранат кинувся під гусениці ворожого танка. За цей подвиг йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Командиру стрілецького батальйону І. Г. Євплову присвоєно це високе звання за вміле керівництво багатогодинним боєм у передмісті Берліна — Карлхорсті.

У листопаді 1943 року командир партизанського з'єднання І. Д. Діброва і командування рейдової 31-ї танкової бригади радянських військ розробили спільний план визволення Дмитрівки — важливого пункту німецької оборони на підступах до Знам'янки. Атака мала розпочатись о 9-й годині ранку 1 грудня одночасно з наступом 53-ї механізованої стрілецької бригади. Гітлерівці, зосередивши на східній околиці села значні сили (14 танків, 8 самохідних гармат, міномети і піхоту), розпочали наступ на сусіднє с. Плоске, кількома днями раніше визволене народними месниками. Скориставшись тим, що ворог не чекав удару з заходу, партизани під прикриттям чотирьох танків вибили фашистів із села і примусили їх відступити в Шамівку. Патріоти витримали шість контратак, супроводжуваних шквальним вогнем артилерії, танковими та авіаційними ударами. Танкісти разом з народними месниками утримували Дмитрівку протягом всього дня аж до вступу в село 1 грудня 110-ї гвардійської стрілецької бригади.

Перед партійними організаціями, виконкомом сільської Ради, що відновив роботу в грудні 1943 року, постало нелегке завдання — в найкоротший час відбудувати колгоспи, поновити роботу закладів культури, освіти, медичного та побутового обслуговування населення. Весна 1944 року була особливо тяжкою. На всі колгоспи села залишилося 116 коней, 294 корови, 31 сівалка і 57 плугів[3]. В МТС налічувалося на той час 73 пошкоджені трактори, 45 плугів, 22 поламані комбайни. Цією технікою вона мала обслужити більше 30 колгоспів. Не вистачало посівного матеріалу. Значну позичку зерном надала держава. Територіальна партійна організація, партійні організації МТС і колгоспів провели роботу щодо розстановки комуністів на вирішальних ділянках виробництва, організували соціалістичне змагання за якнайшвидшу відбудову народного господарства. Ланка М. Зайцевої з колгоспу «Комсомольська правда» в 1945 році виростила по 175 цнт цукрових буряків на кожному гектарі. Ланковий з колгоспу ім. Сталіна Ф. Я. Косянчук 1947 року зібрав по 53 цнт кукурудзи з кожного гектара посіву. Сумлінною працею відзначилася тракторна бригада І. К. Василенка з Дмитрівської МТС, яка виконувала виробничі завдання на 178—230 проц. Протягом 1948—1950 рр. не раз здобувала першість серед трактористів МТС депутат обласної Ради В. М. Льовушкіна. 1948 року місцеві колгоспи повністю освоїли довоєнні посівні площі.

1948 року в селі створено 6 будівельних бригад. Будівельники спорудили 26 хат для колгоспників, 16 громадських приміщень. Держава відпустила колгоспам 273 куб. метри лісу, 12 тис. штук цегли та чимало інших будівельних матеріалів[4]. Було відбудовано приміщення семирічної школи, сільської лікарні, будинку культури. Одразу ж після визволення села в 1944 році почали працювати

---

[1] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 190.
[2] Газ. «Серп і молот», 4 травня 1965 р.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-505, оп. 4, спр. 2, арк. 19, 20.
[4] Там же, спр. 50, арк. 26.

середня, 3 семирічні та 2 початкові школи. Виконком сільської Ради щороку виділяв для їх потреб в середньому по 7 тис. крб. Влітку 1945 року почала працювати кінопересувка, при будинку культури створили 3 агіткультбригади, що обслуговували трудівників полів і ферм. Діяла бібліотека.

Артілі «Політвідділ», ім. Фрунзе, ім. XVIII партз'їзду, «Комсомольська правда» 1950 року об'єднано в одну — ім. Калініна (з 1959 року — «Україна»), а три інші господарства злилися з колгоспом ім. Сталіна (з 1959 року — «Правда»). Протягом 1950—1965 рр. проведено значну роботу щодо збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, зміцненню економіки та матеріально-технічної бази колгоспів. Зростала майстерність керівних кадрів та спеціалістів провідних галузей виробництва. Середня врожайність зернових культур 1965 року підвищилася у 1,5—2 рази проти 1950 року. В колгоспі «Україна» вирощено по 22,5 цнт зернових з га, а в колгоспі «Правда» — по 23,7 цнт. Широко застосовувалися мінеральні добрива, гербіциди. Завдяки зміцненню кормової бази набуло розвитку тваринництво.

За роки восьмої п'ятирічки трудівники села значно підвищили продуктивність праці, завдяки чому збільшилася врожайність зернових і технічних культур. У 1969 році в колгоспі «Правда» зібрали по 29,6 цнт зернових з га, в колгоспі «Україна» — 27,8 цнт. Озимої пшениці виростили з кожного гектара в середньому по 26,3 цнт, а цукрових буряків по 235 цнт. Колгосп «Україна» спеціалізується на виробництві яєць. Тут завершено будівництво птахофабрики. Дмитрівські тваринники виконали восьмий п'ятирічний план по всіх показниках на 125—130 проц. Колектив колгоспу «Україна» став ініціатором у районі повної механізації виробничих процесів у тваринництві.

У Дмитрівку нерідко приїжджають делегації з інших районів і областей республіки, щоб перейняти досвід спеціалізованого господарства. Зокрема, для вивчення нових форм управління сільськогосподарським виробництвом, запроваджених у колгоспі «Україна», приїздили представники з Краснодарського краю, Удмуртії, Казахстану і Прибалтики. У колгоспі «Правда» побували делегації з Орловської і Курської областей РРФСР, а також з Болгарії та НДР. За успіхи, досягнуті в змаганні на честь 50-річчя Великого Жовтня, уряд нагородив орденом Леніна комбайнера П. Т. Хорольського і колишнього бригадира будівельної бригади Ф. П. Сатира. Орденом Трудового Червоного Прапора відзначені комбайнери О. С. Ткаченко, О. Ф. Бочковий, бригадир тракторної бригади І. А. Шкафер, орденом «Знак Пошани» — І. П. Денисенко, бригадир тракторної бригади І. В. Нікітін, головний зоотехнік Є. П. Степаненко, агроном М. М. Офіцерова. Майже двадцять років трудиться на посту голови колгоспу «Україна» колишній партизан, учитель М. М. Добровольський. Очолюваний ним колектив постійно вишукує нові шляхи зниження собівартості продукції. Це господарство одним з перших запровадило внутрігосподарський розрахунок. За сумлінну роботу і вміле керівництво голову колгоспу нагородили двома орденами «Знак Пошани» та орденом Жовтневої Революції. На честь Ленінського ювілею близько 200 передовиків колгоспного виробництва, охорони здоров'я, народної освіти і культури відзначено медалями «За трудову доблесть. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Протягом тривалого часу тут працював ланковим Ф. Я. Косянчук, якому за вирощування високих урожаїв кукурудзи 1957 року присвоїли високе звання Героя Соціалістичної Праці. Успіхам у колгоспі сприяла значною мірою вміла організаторська робота комуністів, яких понад 140 чоловік. Вони працюють механізаторами, рільниками, тваринниками.

Село повністю електрифіковане та радіофіковане. Тут діє майже 1,5 тис. радіоточок. Вулиці села обсаджені фруктовими і декоративними деревами. Шосейний шлях зв'язує Дмитрівку з районним центром, завершено прокладання дороги до с. Диківки. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня відкрито рух по залізобетонному мосту через річку Інгулець. З ініціативи виконкому сільської Ради розроблено генеральний план перебудови села, за яким визначені перспективні межі району

забудови, накреслено заходи щодо впорядкування центру. В 1970 році закладено парк. Ще в 1963 році колгосп «Україна» для потреб населення ввів у дію першу чергу водопроводу довжиною 3,5 км, нині споруджується його друга черга. Поблизу села прокладено трасу газопроводу Кременчук—Кіровоград і в найближчий час намічається газифікувати Дмитрівку. Колгосп спорудив приміщення контори, комплекс механічних майстерень для ремонту сільськогосподарської техніки, агробіолабораторію. Завершується будівництво дитячого комбінату. Колгосп «Правда» побудував типове приміщення дитячих ясел, які діють цілодобово, восьмирічну школу з їдальнею, аптеку, медичний пункт, готель та клуб для жителів с. Христофорівки. В селі ведеться широке будівництво житлових приміщень та культурно-освітніх закладів. Споруджено двоповерховий восьмиквартирний будинок для вчителів, медпрацівників та службовців, ательє ремонту радіоприймачів та телевізорів. На дев'яту п'ятирічку заплановано збудувати типову середню школу на 960 учнів, стадіон, побутовий комбінат.

Знатний кукурудзівник, Герой Соціалістичної Праці Ф. Я. Косянчук. Дмитрівка, 1969 р.

В 1965 році зведено нове приміщення поліклініки, завершується будівництво стаціонару на 100 ліжок. Жителів села обслуговує дільнична лікарня на 50 ліжок, де працюють 6 лікарів та 30 чоловік середнього медичного персоналу. За багаторічну працю старша медсестра К. І. Мелещенко відзначена орденом Леніна. В дитячому садку виховуються 35 малят, а для дітей робітників цегельного заводу в селі Гостинному 1969 року зведено нове приміщення дитсадка на 50 місць.

Ще у 1949—1952 рр. побудоване типове приміщення однорічної сільськогосподарської школи, яка за час свого існування підготувала понад 1 тис. садівників, овочівників, рахівників та інших спеціалістів. У селі є дві середні та дві восьмирічні школи, де здобувають знання близько 800 учнів, навчають їх понад 50 вчителів. Крім того, в Дмитрівці працює філіал музичної школи. За післявоєнні роки середні школи випустили майже 2 тис. юнаків і дівчат, які нині працюють в різних галузях народного господарства, освіти та культури. Серед них — народний артист УРСР В. І. Тимохін. Чимало випускників шкіл після закінчення вузів повернулися у рідне село. Переважна більшість місцевих учителів — колишні випускники дмитрівських шкіл. Педагогічні колективи проводять плідну роботу щодо навчання і виховання дітей.

В будинку культури постійно діють гуртки художньої самодіяльності — хоровий, хореографічний, вокальний, художнього читання та самодіяльна любительська кіностудія. Охоплюють вони 152 чоловіка. Колективи художньої самодіяльності брали активну участь у фестивалях, присвячених 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, 100-річчю з дня народження В. І. Леніна. До послуг жителів села — бібліотека. Її фонд становить 40 тис. томів.

В авангарді соціалістичного змагання за дострокове виконання плану дев'ятої п'ятирічки та гідну зустріч 50-річчя створення СРСР йдуть комуністи, яких у Дмитрівці 245. Їх вірним помічником є великий загін комсомолу, який об'єднує 773 юнаки і дівчини.

До Дмитрівської сільської Ради депутатів трудящих 1971 року обрано 112 депутатів, серед них 50 комуністів, 13 комсомольців, 47 жінок. Депутати спираються на широкий актив, залучаючи його до роботи в постійних комісіях. Дев'ятим п'ятирічним планом передбачено здійснити великий крок у дальшому розвитку економіки та культури села, значно підвищити матеріальний добробут населення. Сумлінною працею колгоспники, робітники та службовці Дмитрівки домагаються виконання цих планів.

І. О. БУБЛИК, С. А. МАМАЙ

ПАНТАЗІЇВКА

Пантазіївка (1957 року з нею злилося с. Успенівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на південний схід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Пантаївка. Населення — 866 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Веселка, селище радгоспу «Плодоовочевий», Троянка, Шевченкове.

В середині XVIII ст. у верхів'ях річки Скелеватки виник невеликий хутір Скелеватий, у якому налічувалося 4—5 хат[1]. У 70-х роках XVIII ст. власник хутора секунд-майор Пантазій переселив сюди селян з Чернігівської та Полтавської губерній і перейменував його на Пантазіївку. В 1797—1800 рр. земельні володіння поміщика становили 3744 десятини. На той час Пантазіївка була вже селом, де проживало 669 мешканців[2]. 1823 року вся земля поміщика Пантазія була розділена між його спадкоємцями. Напередодні реформи в селі налічувалося 70 господарств і 506 жителів. Успенівка заснована в 20-х роках XIX ст. кріпаками з Орловської губернії, яких переселив сюди поміщик. На початку 60-х років минулого століття тут було 34 господарства і 208 жителів[3].

Внаслідок реформи 1861 року в Пантазіївці з 208 колишніх кріпаків чоловічої статі лише 159 одержали земельні наділи — по 2 десятини 2194 сажні на ревізьку душу. За них треба було сплатити поміщикові 20 745 крб. Не маючи змоги платити викуп, 16 чоловік відмовилися від наділів[4]. Разом з садибами селянам дісталося всього 463 десятини, в той час як у поміщика Пєстова залишилося 1320 десятин найкращої землі.

З розвитком капіталістичних відносин поглиблювався процес класового розшарування на селі, становище трудящого селянства погіршувалося. За переписом 1886 року в Пантазіївці та Успенівці налічувалося 166 господарств і 890 жителів. За даними 1894 року з 1824 десятин землі, що належали Пантазіївці, 1291 десятиною володів поміщик і лише 497 десятин розподілялися між 101 селянським господарством. 36 десятин мала церква. В Успенівці 1290 десятин становили поміщицькі землі, а на 43 селянських господарства припадало 190 десятин. 24 родини зовсім не мали землі[5]. У більшості селянських господарств Пантазіївки не було тягла і сільськогосподарських знарядь: на все село налічувалося 38 робочих коней, понад 100 волів, 63 дерев'яні плуги, 54 сохи, 106 борін і 3 кінні молотарки. Лише 11 господарств мали змогу обробляти землю своїм плугом, 70 вдавалися до супряги і 39 на час оранки наймали плуги[6]. Сільська біднота йшла до поміщиків і куркулів у найми.

Тяжке економічне становище, безправ'я штовхали селян на боротьбу проти експлуататорів. Восени 1905 року вони розібрали поміщицьке майно, погрожуючи розгромити маєток. Поміщик утік до Харкова. У Пантазіївку було надіслано сотню козаків, які придушили виступ. 18 його учасників на сільському сході жорстоко побили шомполами і кинули до єлисаветградської в'язниці.

Столипінська аграрна реформа призвела до ще глибшого розшарування селян. У 1908 році 121 господарство мало 463 десятини землі. Але розподілялася вона нерівномірно. За рахунок бідняків міцніли куркульські господарства. Протягом 1907—1909 рр. з Пантазіївської общини виділилося 34 заможні господарства[7]. Розорені селяни змушені були переселятися до інших районів країни. Так, у 1909 році з Пантазіївки до Акмолінської губернії виїхало 3 сім'ї у складі 28 чоловік.

---

[1] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., отд. 1, стор. 24.
[2] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, стор. 15.
[3] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., отд. 2, стор. 37.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 565, оп. 3, спр. 10 184, арк. 123.
[5] Список землевладельцев Александрийского уезда на 1894 год. Александрия, 1894, стор. 40.
[6] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., отд. 2, стор. 176—178.
[7] Общий отчет Александрийской уездной земской управы за 1909 год, стор. 36—98.

Відсутність медичної допомоги в селі, погані умови життя спричиняли високу смертність серед населення. Наприклад, у 1897 році на кожних 100 народжених 40 вмирало. 1878 року тут почала працювати школа грамоти. 1896/97 навчального року заняття в ній почалися лише 5 жовтня і тривали до 29 квітня. До школи ходило 50 хлопчиків і 10 дівчаток, але тільки одна дівчинка закінчила навчання.

Важким тягарем на плечі трудящого селянства лягла перша світова війна. З Пантазіївки і Успенівки на фронт мобілізували 153 чоловіки. У багатьох господарствах залишилися лише жінки. На початок 1916 року в обох селах у 55 дворах не було робочої худоби, 15 — не мали посівів. На зубожінні бідняків наживалися куркулі — 23 господарства мали від 4 до 10 голів робочої худоби і від 15 до 40 десятин землі. Майже 800 десятинами володів поміщик[1].

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції до села повернулися фронтовики, які за допомогою більшовиків з Нової Праги розгорнули революційну агітацію серед жителів Пантазіївки. Так, наприкінці березня 1917 року вони провели великий мітинг і закликали односельців відібрати землю у поміщиків. Земельний комітет, обраний через місяць, взяв на облік поміщицьку землю і почав її розподіляти[2].

Біднота Пантазіївки радо зустріла звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. В кінці січня 1918 року в селі встановлено Радянську владу. Було створено волревком, який приступив до здійснення перших декретів Радянської влади, до вирішення земельного питання. Але в березні 1918 року Олександрійський повіт захопили австро-німецькі війська. До села для стягнення контрибуції раз у раз заїжджали німецькі загони. Група місцевих селян у складі семи чоловік на чолі з Г. М. Аленьковим нападала на ворожі обози, відбиваючи зброю, награбоване майно. На початку 1919 року партизани влилися до лав Червоної Армії. Пантазіївці Є. Ю. Великий, С. В. Чорномор з 1918 року воювали в партизанському загоні П. С. Ткаченка, що діяв у районі Знам'янки—Олександрії. На фронтах громадянської війни за владу Рад боролися Ф. Ю. Шевченко та А. П. Штенкін. Наприкінці листопада 1918 року австро-німецькі війська під тиском регулярних військ Червоної Армії та партизанських загонів залишили Олександрійський повіт.

Після вигнання німецьких окупантів сільська біднота повела боротьбу з петлюрівцями, які в листопаді 1918 року захопили владу в селі. На початку січня наступного року за допомогою партизанів загону П. С. Ткаченка їх було вигнано з Пантазіївки. Обраний волосний виконком на чолі з колишнім фронтовиком, місцевим селянином Є. Д. Сайком приступив до обліку поміщицьких земель і майна. Для боротьби з контрреволюційними елементами у волості створено народну міліцію.

В серпні 1919 року село захопили денікінці, які відновили буржуазно-поміщицькі порядки. Пантазіївці саботували розпорядження білогвардійського командування, приховували від реквізицій хліб і коней. У січні 1920 року після вигнання денікінців частинами Червоної Армії обрано волвиконком. Створений при ньому земельний відділ розподілив землю по 1,3 десятини на їдця. Було виділено 15 десятин землі для агрономічного показового поля. Відділ народної освіти піклувався про відновлення роботи школи. Для забезпечення учнів продуктами харчування школі виділили 2 десятини землі.

Навесні 1920 року відбулися вибори Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, першим головою якої став селянин-бідняк Н. В. Саєнко. Восени 1920 року створено КНС, очолив незаможників Я. М. Селюков. Партійний осередок у Пантазіївці сформувався у 1922 році. Першим його секретарем комуністи обрали надісланого з Єлисаветграда робітника Н. М. Путятина.

---

[1] Поселенные таблицы Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года по Александрийскому уезду, стор. 56, 57.

[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 676, стор. 1, 2.

Партосередок, комнезам, Рада докладали чимало зусиль до поліпшення життя бідняків. Конфісковані лишки куркульських земель і майна розподіляли між бідняцькими господарствами. Члени КНС допомагали створювати насіннєві та продовольчі фонди, впорядковували норми користування землею в інтересах бідноти. Авторитет комнезаму серед населення швидко зростав. На початок 1924 року кількість його членів досягала 232 чоловік. У березні 1923 року виник комітет взаємодопомоги.

1923 року в селі створено комсомольську організацію. Спочатку до неї входило 8 юнаків і дівчат, а через рік вона налічувала вже 28 чоловік. Комсомольському осередку в 1924 році було виділено 3 десятини землі і 24 пуди насіння різних культур. Працюючи на цій землі, комсомольці довели, що шляхом колективного господарювання можна підвищити врожай зернових, поліпшити культуру обробітку грунту.

Водночас із розв'язанням господарських завдань партійний осередок, Рада і комнезам проводили значну роботу щодо культурного будівництва на селі. З 1 серпня по 1 вересня 1923 року проходив місячник допомоги школі грамоти: селяни відремонтували шкільне приміщення, столи, лави, квартири вчителів. Комнезамівці засіяли пришкільні ділянки, щоб на кошти, виручені від збуту врожаю, придбати для учнів підручники та письмове приладдя. 1923 року в школі навчалося понад 80 дітей і працювало два вчителі. Напередодні 6-ї річниці Великого Жовтня, 23 вересня 1923 року, в Пантазіївці відкрили сельбудинок, при якому працювала школа ліквідації неписьменності для допризовників, а тричі на тиждень — лікнеп для дорослих[1], де навчання провадили місцеві вчителі. 1924 року при Пантазіївській Раді почав діяти жінвідділ, очолений учителькою К. Г. Половинко. В січні 1925 року організували ще 4 пункти лікнепу. Активно допомагали в цій важливій справі комсомольці та жінки-активістки. Вони вели роз'яснювальну роботу серед неписьменних, влаштовували для них голосні читки газет, журналів і книг. В селі почала працювати хата-читальня. Комсомольці і молодь створили гуртки для вивчення біографії В. І. Леніна, природничо-науковий, сільськогосподарський і драматичний[2]. Чимало родин передплачували «Правду», «Селянську правду», «Зірку» та інші газети.

Партосередок за допомогою сільського активу розгорнув широку масово-політичну роботу по пропаганді ленінського кооперативного плану. 1925 року в селі почали виникати колективні об'єднання. Перший ТСОЗ «Вільна праця», створений 19 грудня, об'єднав десять незаможних господарств. Товариство мало 59 десятин землі, 16 коней, 9 плугів, 4 сівалки та 5 жаток. Головою ТСОЗу обрали селянина-бідняка Л. К. Скрипника. 4 березня наступного року вісім господарств утворили землеробське товариство «Культурне поле». Очолив його бідняк Д. Ф. Бондаренко. Того ж дня 10 бідняцьких родин організували товариство «Зразкове поле», де головою став також бідняк — О. С. Бондаренко. В липні 1926 року виникло ще два товариства — «Шлях незаможника» і «В єднанні — сила».

Саме життя підказувало селянам шлях до заможного життя. В серпні 1929 року на базі існуючих ТСОЗів у Пантазіївці створено сільськогосподарську артіль «Перше серпня». Її головою став комуніст І. Й. Авраменко, в минулому наймит. В Успенівці організовано артіль «14-е Жовтня», яку очолив селянин-бідняк Є. С. Половинко. В с. Шевченковому селяни об'єдналися в колгосп ім. Дзержинського.

За допомогою колективу Новопразької МТС артілі подолали перші організаційні труднощі, зміцніли економічно. Вже 4 січня 1933 року у зверненні наради передовиків сільського господарства України до всіх колгоспників і колгоспниць республіки серед кращих було названо і пантазіївську артіль «Перше серпня». За рік врожайність озимої пшениці в цьому господарстві збільшилася на 35 проц., жита на 105, ячменю на 55 проц.[3] у порівнянні з 1931 роком. Значний вклад у перші

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 72, оп. 1, спр. 18, арк. 166.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-741, оп. 1, спр. 12, арк. 365.
[3] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 3. К., 1971, стор. 198.

успіхи рідного колгоспу внесла сільська молодь. Так, 30 липня 1934 року 29 комсомольців вийшли на обмолот хліба і за одну ніч намолотили 80 цнт ячменю.

Напередодні 19-ї річниці Великого Жовтня в артілі «Перше серпня» зібрали по 17 цнт зернових на круг, а бригада Д. Ф. Бондаренка виростила врожай ярої пшениці по 20 цнт на кожному гектарі посіву. Ланка К. Г. Чорномор зібрала з га по 211 цнт цукрових буряків. Ударники завоювали право підписати рапорт Надзвичайному VIII з'їздові Рад СРСР. Чималих успіхів добилися і тваринники цього колгоспу. Доярка Є. П. Матуненко в 1937 році надоїла від кожної корови по 2540 літрів молока, а свинар С. В. Авраменко одержав від кожної свиноматки по 28 ділових поросят.

Завдяки зміцненню економіки колгоспів зросла вартість трудодня. У 1936 році в артілі «Перше серпня» колгоспникам на трудодень видали по 7,3 кг хліба та 2 крб. 10 коп. грішми. Родини С. В. Авраменка і Д. Ф. Бондаренка заробили по 500 пудів зерна[1].

Зростала громадська активність трудящих села. У 1939 році до складу Пантазіївської сільради обрано 23 депутати, серед них — стахановця-вівчара А. П. Цимбаліста, доярку колгоспу «14-е Жовтня», колишнього активного члена КНС Г. А. Сімакову, заступника голови колгоспу «Перше серпня» Д. Ф. Бондаренка та інших[2].

У 30-х роках у селі відкрили медпункт, пологовий будинок, обладнали дитячі ясла та майданчики. Ще 1929 року в Пантазіївці зведено нове приміщення школи, на будівництво якої держава виділила 12,6 тис. крб.[3]. 1932 року початкову школу реорганізували в семирічну, а напередодні Великої Вітчизняної війни на базі семирічки створено середню школу. Змістовною і різноманітною була робота сільського клубу. Тут відбувалися концерти, в яких брали участь самодіяльні митці, урочисті проводи призовників до лав Червоної Армії. При клубі працювала бібліотека. Широку атеїстичну пропаганду серед трудівників села провадив гурток «Безвірник», у якому налічувалося 53 чоловіка.

Віроломний напад фашистів на нашу Батьківщину перервав мирну працю радянських людей. У перші ж дні на фронт пішло 165 чоловіків. З артілей частково евакуювали на схід гурти великої рогатої худоби, овець, свиней, вивезли частину врожаю. Хліб, що залишився, пантазіївці молотили вже в період окупації, а вночі розбирали по домівках, ховаючи його, щоб не дістався фашистам. 5 серпня 1941 року Пантазіївку окупували німецько-фашистські загарбники. В грудні 1942 року в селі почала діяти підпільно-диверсійна група у складі 29 чоловік. Очолив її вчитель С. В. Скіпа. Активну участь в операціях групи брали М. М. Булінок, І. К. Холявко, П. Ф. Четвертак, В. Т. Рябовол, М. Н. Четвертак, І. Т. Четвертак та інші. Члени групи розповсюдили близько тисячі листівок і повідомлень Радінформбюро, вбили понад 50 гітлерівців і поліцаїв, знищили 20 автомашин[4]. 30 жовтня 1943 року до групи ввійшли льотчики з підбитого над станцією Знам'янка радянського літака Г. І. Усольцев та В. Г. Тимошкін. Голодні й стомлені рухалися вони у напрямку лінії фронту. Вибиваючись з останніх сил, льотчики вийшли з лісу і попросили хліба та води у селян, що працювали поблизу. Колишній будьоннівець Ф. Ю. Шевченко, ризикуючи власним життям і життям своїх близьких, прийняв їх як рідних синів: переодягнув у цивільний одяг, нагодував, а через кілька днів допоміг їм встановити зв'язок з підпільною групою[5]. Врятовані ним воїни і понині з глибокою вдячністю згадують свого рятівника, регулярно листуються з ним. У листопаді 1943 року в Пантазіївці та Миколаївці, що поблизу села, було вбито кілька поліцаїв. Прибулі карателі зігнали для розстрілу до Пантазіївської школи майже всіх чоловіків обох сіл. Дізнавшись про це, Г. І. Усольцев, В. Г. Тимошкін та ще кілька під-

[1] Газ. «Ленінським шляхом» (Нова Прага), 7 листопада 1936 р.
[2] Газ. «Ленінським шляхом», 28 грудня 1939 р.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-429, оп. 2, спр. 44, арк. 26.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 119, арк. 2, 6.
[5] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 379, арк. 1, 2.

пільників вступили в нерівний бій з численним загоном фашистів і поліцаїв. Скориставшись з цього, приречені втекли до лісу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювало 165 пантазіївців, майже всі вони нагороджені за хоробрість і відвагу бойовими орденами й медалями СРСР. Серед учасників війни з села Троянки — генерал-полковник Ф. Я. Оліфіров, згодом — депутат Верховної Ради СРСР восьмого скликання.

8 грудня 1943 року частини 33-го гвардійського корпусу 5-ї гвардійської армії визволили Пантазіївку від гітлерівських загарбників. На братській могилі, де поховано 500 воїнів Червоної Армії, що полягли за визволення села встановлено пам'ятник.

Після вигнання фашистів майже всі господарські приміщення, клуб, школа, сільськогосподарський реманент були знищені, хліб і робоча худоба вивезені. Вже з перших днів після визволення були відновлені колгоспи «Перше серпня» (с. Пантазіївка), «14-е Жовтня» (с. Успенівка), ім. Дзержинського (с. Шевченкове). В артілях налічувалося всього 5 корів, 58 робочих коней, 12 свиней. З сільськогосподарського реманенту було лише 22 плуги, 15 сівалок і 12 жаток. Держава допомогла колгоспному селянству коштами, будівельними матеріалами, мінеральними добривами, насінням.

У травні 1944 року Новопразький райком КП(б)У прийняв рішення створити при Пантазіївській сільраді територіальну партійну організацію. На той час тут було 4 члени і 5 кандидатів у члени ВКП(б)[1]. Комуністи очолили боротьбу трудящих за відбудову сільського господарства. Завдяки героїчним зусиллям трудівників села, вмілому керівництву правління колгоспу, парторганізації та сільської Ради у колгоспі «Перше серпня» 1944 року зібрали з кожного гектара посіву по 20 цнт пшениці, 16 цнт жита. З великим ентузіазмом працювали колгоспники. Трактористка артілі «Перше серпня» В. Г. Лифар трактором «У-2» за зміну зорювала 3—3,5 га замість 2,5 гектара за нормою. Орачі О. М. Матуненко та А. С. Мельниченко орали кіньми по 0,7 га замість запланованих 0,5 га. В'язальниця колгоспу ім. Дзержинського Л. Г. Велика нав'язувала по 1500 снопів за жаткою-лобогрійкою[2]. Завдяки самовідданій праці колгоспників — землю орали коровами, копали лопатами — довоєнну посівну площу відновлено вже весною 1944 року.

Після закінчення війни до села повернулися фронтовики. Правління колгоспів за допомогою комуністів спрямувало основну свою увагу на поліпшення агротехніки, використання кращого досвіду, здобутого в інших господарствах. Вже на кінець 1949 року всі три артілі досягли довоєнного рівня виробництва. За виконання і перевиконання намічених планів вони не раз заносилися на районну Дошку пошани. На кінець 1949 року перед у змаганні вів колгосп «14-е Жовтня». План розвитку тваринництва тут було перевиконано майже по всіх показниках. Старанний обробіток плантацій у цьому господарстві дав можливість виростити 1949 року по 246 цнт цукрових буряків з кожного га. Бригада А. К. Телія з колгоспу «Перше серпня» зібрала по 31,7 цнт озимої пшениці з га на площі 82,5 га. Радянський уряд високо оцінив самовіддану працю сільських трудівників: в 1946 році 65 чоловік з Пантазіївки, Успенівки і Шевченкового нагороджено медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

Ще весною 1944 року в селі почали працювати медичний пункт і пологовий будинок. Відкрила двері семирічна школа. Парторганізація мобілізувала молодь на відбудову колгоспних клубів. Уже в 1947 році при клубах поновили роботу оркестр народних інструментів, драматичний та хоровий гуртки. При сільському клубі створили гурток для вивчення біографії В. І. Леніна.

У 1950 році артілі «14-е Жовтня» та ім. Дзержинського об'єдналися в одну — ім. Дзержинського. Через п'ять років до неї приєдналася артіль «Перше серпня».

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 72, оп. 2, спр. 8, арк. 1, 2.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-429, оп. 3, спр. 8, арк. 1.

Господарство мало 3324 га земельних угідь, у т.ч. 2853 га орної землі. Переважало тут виробництво зерна, цукрових буряків, молока і м'яса.

Колгосп збільшує відрахування на культурно-побутові потреби. У 1956 році збудовано типове приміщення для дитячих ясел. Через рік споруджено колгоспну контору, клуб з стаціонарною кіноустановкою і залом для глядачів на 300 місць. У вересні 1957 року завершено повну електрифікацію і радіофікацію села. Наступного року прибутки колгоспу досягли 4,4 млн. крб.— вдвоє більше, ніж у 1955 році. Вагомішим став трудодень — колгоспники одержали по 2 кг хліба і по 11,3 карбованця.

До 40-річчя Радянської влади артіль ім. Дзержинського завоювала перехідний Червоний прапор обкому КП України та облвиконкому. За вміле керівництво голова правління В. Г. Аленьков нагороджений орденом Леніна. Краща свинарка, депутат обласної Ради депутатів трудящих Г. М. Щербак відзначена орденом Трудового Червоного Прапора[1]. В селі вже був досить значний загін передовиків сільського господарства. Ще в 1952 році комбайнер А. С. Стремецький за намолот близько 4 тис. цнт зернових удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора. Протягом 1960—1965 pp. трудівники артілі ім. Дзержинського добилися високих сталих урожаїв провідних сільськогосподарських культур, збільшили виробництво продукції тваринництва. Значно зросли прибутки колгоспу. Це дало можливість побудувати комплекс тваринницьких приміщень, де основні процеси механізовано. Доярки перейшли на двозмінну роботу.

З року в рік зростала механізація виробничих процесів. Колгоспні поля обробляли 7 потужних гусеничних і 10 колісних тракторів, 4 комбайни. Основний обсяг транспортних робіт колгосп виконує силами власного автопарку, в якому 17 вантажних автомашин.

Комуністи колгоспу (1967 року їх налічувалося понад 50 чоловік) очолили соціалістичне змагання. Особистим прикладом вони вели за собою хліборобів і тваринників. 1967 року на площі близько 2 тис. га сільські трудівники зібрали в середньому по 28,7 цнт зернових, у т. ч. пшениці 29 цнт. Порівняно з 1965 роком виробництво м'яса зросло на 62 проц. Колектив механізаторів, змагаючись за гідну зустріч півстолітнього ювілею Радянської влади, завоював друге місце серед тракторних бригад України.

За трудові успіхи бригадир рільничої бригади Д. Ф. Бондаренко нагороджений орденом Леніна, голова правління артілі делегат XXII з'їзду КПРС В. Г. Аленьков, бригадир тракторної бригади П. Є. Тарасенко і тракторист М. А. Пінчук відзначені орденом Трудового Червоного Прапора, комбайнер А. С. Юрченко, зоотехнік М. П. Дюшко, свинар Я. Г. Марушко — орденом «Знак Пошани».

З розвитком економіки зростали суспільні фонди колгоспу та оплата праці трудівників села. Зміцнення господарства дало можливість колгоспу в 1960 році перейти на грошову оплату праці та запровадити внутріколгоспний госпрозрахунок. Середньорічний заробіток колгоспника 1967 року досяг 1173 крб. Оплата доярок і свинарок була ще вищою — 2450—3280 карбованців.

У березні 1969 року до колгоспу ім. Дзержинського приєдналася артіль ім. Свердлова (с. Троянка). Господарство має понад 4,3 тис. га землі. За роки восьмої п'ятирічки пантазіївці добилися нових трудових успіхів. Виробництво зерна

Центральна частина села Пантазіївки. 1971 р.

[1] Газ. «Ленінським шляхом», 12 березня 1958 р.

(порівняно з 1960—1965 рр.) зросло на 128 проц., цукрових буряків — на 155 проц., м'яса і молока — збільшилося відповідно на 131 і 126 проц. Успішне виконання трудівниками села соціалістичних зобов'язань за роки восьмої п'ятирічки відзначено урядовими нагородами. Голові правління колгоспу В. Г. Аленькову присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці, орденом Жовтневої Революції нагороджені секретар парткому Я. С. Петленко, комбайнер М. С. Гретченко, свинарка А. Ф. Ярова; ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні голова сільради Н. С. Котляр, доярка Н. Г. Московченко та свинарка В. Т. Могильна. За багатогранну творчу діяльність партійної організації, правління колгоспу, всіх трудівників села пантазіївцям наприкінці жовтня 1967 року вручено на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. Досвід роботи пантазіївських трудівників узагальнено в брошурі «У володарів пам'ятного прапора»[1]. За виконання взятих зобов'язань на честь 100-річного ювілею з дня народження В. І. Леніна колгосп ім. Дзержинського занесено до обласної Ленінської книги трудової слави, 78 чоловік нагороджено медалями «За трудову доблесть. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

В першому році дев'ятої п'ятирічки трудівники колгоспу ім. Дзержинського добилися нових успіхів. Вирощено небувалий в історії цього господарства врожай пшениці — 38,6 цнт з га, вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь 468 цнт молока.

Традиційними стали шефські зв'язки колгоспників Пантазіївки з робітниками Знам'янського локомотивного депо. У 1964 році зав'язалася дружба з трудівниками землеробського кооперативу «Шлях до комунізму» села Побєда Толбухінського округу в Болгарії. Болгарські друзі тричі побували в гостях у пантазіївців, запозичили у них виробничий досвід.

Велику й змістовну роботу в мобілізації сільських трудівників на виконання рішень XXIV з'їзду КПРС проводить колгоспна партійна організація, що об'єднує 79 комуністів, більшість яких трудиться безпосередньо у виробництві. У тісному взаємозв'язку з партійною організацією і правлінням колгоспу працює Пантазіївська сільська Рада, у складі якої 35 депутатів. При сільраді діють комісії планово-бюджетна, сільськогосподарська, соціалістичної законності, культури і народної освіти, шляхового будівництва.

Сільська Рада, правління колгоспу і партійна організація постійно дбають про поліпшення умов праці сільських трударів. Лише на утримання дитячих ясел та садків у 1965 році витрачено близько 19 тис. крб., на обладнання культосвітніх закладів та спортивних споруд — більше 20 тис. крб., на підготовку кадрів — 3,6 тис. крб., 152 пенсіонери користуються комунальними послугами за рахунок колгоспу. На мальовничому узліссі, недалеко від села, в 1966 році споруджено механічну майстерню тракторної бригади, будинок для механізаторів, їдальню, кімнати відпочинку, червоний куток з бібліотекою, є магазин без продавця. 1967 року зведено будинок тваринників із залом на 100 місць, з профілакторієм, кабінетами спеціалістів. Тут же працюють крамниця, їдальня, є кімната для відпочинку.

Молочний блок механізованої тваринницької ферми колгоспу ім. Дзержинського. Пантазіївка, 1970 р.

Восени 1968 року населення Пантазіївки виступило з цінною ініціативою — на честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна розгорнути змагання за бла-

[1] В. І. Левицький. У володарів пам'ятного прапора. Дніпропетровськ, 1969.

гоустрій сіл і підвищення культури сільського побуту. Цю ініціативу підтримали сільські трудівники всієї області[1]. До Ленінського ювілею пантазіївці спорудили палац культури з бібліотекою та кімнатами для гуртків художньої самодіяльності, збудували продовольчий магазин, приміщення сільської Ради із залом засідань та кімнатою для реєстрації шлюбів і новонароджених. За останні 10 років колгоспники звели 125 нових будинків. У 160 будинках встановлено балони з газовими плитами. 1962 року стала до ладу колгоспна пекарня, яка випікає 2 тонни хліба на добу; з 1964 року працює їдальня. В селі заасфальтовано дві вулиці, шкільне подвір'я, розбито квітники і газони біля громадських будівель. Шлях з твердим покриттям зв'язує Пантазіївку з автострадою Київ—Донецьк. Підвищується купівельна спроможність трудівників села. До їх послуг магазини — промтоварний, продуктовий, господарських товарів. В особистому користуванні хліборобів — легкові автомашини, мотоцикли, велосипеди, телевізори тощо.

Будинок культури у Пантазіївці. 1970 р.

До революції пантазіївські селяни зверталися по медичну допомогу до Новопразької лікарні, яка була за 18 км від села. Тепер тут є медичний пункт, пологовий будинок.

20 листопада 1961 року учні Пантазіївки одержали подарунок від колгоспу — типове приміщення для середньої школи з обладнаними кабінетами. Школа перейшла на однозмінну роботу з продовженим днем. Навчаються в ній 204 учні й працюють 22 учителі. Діти користуються безплатними сніданками й обідами. Активною участю у виробництві учні віддячують колгоспові за батьківське піклування. Шкільна бригада обробляє 42 га кукурудзи, з яких щороку одержує високі врожаї. На різних ділянках колгоспного виробництва трудиться понад 30 колишніх вихованців школи тільки останніх трьох випусків. Немало з них сумлінною працею здобули загальну повагу. Влітку 1969 року на республіканському конкурсі майстрів машинного доїння Л. П. Криворучко завоювала перше місце. Кілька випускників школи здобули середню спеціальну освіту без відриву від виробництва і теж працюють у своєму колгоспі. За велику роботу, проведену правлінням колгоспу ім. Дзержинського в розвитку народної освіти, та за піклування про трудове виховання учнів голова колгоспу В. Г. Аленьков був удостоєний честі брати участь у роботі республіканського з'їзду вчителів, що відбувся 1968 року в м. Києві.

У новозбудованому будинку культури працюють хоровий і драматичний гуртки, естрадний ансамбль «Перлинка». Аматори сцени виступають з концертами не тільки перед земляками, а й в сусідніх селах. За зразкове обслуговування трудящих будинкові культури в 1966 році присвоєно звання закладу відмінної роботи. В селі є бібліотека, книжковий фонд якої — 10 тис. примірників. Її актив доставляє літературу в поле, до тракторної бригади й ферм. 1961 року цьому закладові присвоєно звання бібліотеки відмінної роботи, а напередодні 50-річчя Радянської влади бібліотекаря Н. Ф. Могильну за багаторічну плідну працю нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Активно працює в селі первинна організація товариства «Знання», яка об'єднує 35 чоловік — учителів, медичних працівників, спеціалістів сільського господарства. 1968 року обласне відділення товариства «Знання» узагальнило досвід Пантазіївської первинної організації, випустивши спеціальний плакат «Для ідейного гарту трудівника». За активну участь у пропаганді політичних і наукових

[1] Газ. «Кіровоградська правда», 1 квітня 1969 р.

В'єтнамська делегація в гостях у трудящих Пантазіївки. 1972 р.

знань Пантазіївську організацію товариства «Знання» напередодні 100-річчя з дня народження В. І. Леніна занесено до обласної Ленінської книги трудової слави.

Жителі села активно підтримують зовнішньополітичну політику Радянського уряду. Разом з усім радянським народом вони виявляють братерську солідарність народам, які ведуть боротьбу з імперіалістичними агресорами. В липні 1972 року пантазіївці зустріли представників героїчного В'єтнаму—делегацію Товариства в'єтнамо-радянської дружби, яку очолював кандидат у члени ЦК партії трудящих В'єтнаму Дінь Тхі Кап. На мітингу, що відбувся в будинку культури, пантазіївці одностайно висловили готовність допомагати в'єтнамським друзям. Гості ознайомилися з життям та працею колгоспних трудівників, а також їх культурними здобутками.

Дальше зміцнення економіки колгоспу дасть змогу виділити ще більше коштів на благоустрій і культуру села. На спорудження об'єктів соціально-культурного призначення буде виділено 610 тис. крб. За роки п'ятирічки планується прокласти 4 км водопроводу, побудувати 35 житлових будинків загальною площею 1890 кв. метрів, заасфальтувати всі вулиці, газифікувати 320 квартир, встановити автоматичну телефонну станцію і прокласти мережу довжиною 15 км. На честь 50-річчя утворення СРСР трудівники колгоспу ім. Дзержинського зобов'язалися виростити зернових на площі 2033 га по 31,5 цнт з га, на 100 га сільськогосподарських угідь виробити 540 цнт молока, а на кожну корову надоїти по 2600 кг молока.

У відповідь на піклування партії й уряду пантазіївці примножують свої трудові здобутки.

П. Д. ДУДНИК, В. Л. КАЛІНІЧЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СЕЛИЩНОЇ І СІЛЬСЬКИХ РАД ЗНАМ'ЯНСЬКОГО РАЙОНУ

БОГДА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Богданки, за 15 км на північний захід від районного центру. У селі залізнична станція Хирівка Одесько-Кишинівської залізниці. Населення — 5218 чоловік. Сільраді підпорядковані села Коханівка та Кучерівка.

У Богданівці — центральна садиба колгоспу «Батьківщина», за яким закріплено 4206 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4041 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, зокрема пшениці і цукрових буряків. З допоміжних підприємств діють деревообробна майстерня, кузня, вальцьовий млин, олійня. З промислових підприємств у Богданівці розташований Знам'янський меблевий комбінат, на якому працюють 750 робітників. 5 виробничим бригадам підприємства присвоєно звання колективів комуністичної праці. 66 сільських трудівників відзначені урядовими нагородами, серед них орденом Леніна — працівники меблевого комбінату І. П. Григоращенко і О. Є. Федорова, залізничник Я. К. Колюка, 8 чоловік — орденом Трудового Червоного Прапора.

У середній ім. Леніна, восьмирічній та школі робітничої молоді 78 вчителів навчають 932 учні. 414 випускників здобули вищу освіту, 10 — мають вчений ступінь кандидата наук. У 1965 році учнівська виробнича бригада середньої школи завоювала першість у республіканському змаганні, а її бригадир, комсомолець М. П. Вурсало був нагороджений медаллю «За трудову відзнаку» і Грамотою ЦК ВЛКСМ. Керівник виробничого навчання вчитель Д. Г. Черниш відзначений орденом «Знак Пошани». 1969 року школа перетворена на опорну школу Академії педагогічних наук СРСР, нагороджена Грамотою Президії Верховної Ради УРСР, Ленінською ювілейною грамотою, пам'ятним Червоним прапором Кіровоградського обкому КП України, облвиконкому і облпрофради. Понад 25 років педагогічний колектив очолює комуніст, колишній підпільник, заслужений учитель УРСР І. Г. Ткаченко, кавалер ордена Леніна, медалей ім. А. С. Макаренка та Н. К. Крупської. У 1971 році йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У Богданівці є клуб, 4 бібліотеки з фондом 40 тис. книг, лікарня на 25 ліжок, 4 дошкільні заклади. Працюють 8 магазинів, майстерні побутового обслуговування.

У селі — 169 комуністів і 248 членів ВЛКСМ.

Богданівка заснована у 1909 році вихідцями із сусіднього села Цибулевого.

Радянську владу у Богданівці встановлено в лютому 1918 року.

Ланкова місцевого колгоспу О. П. Максименко була зачинателькою руху п'ятисотенниць у районі. Вона обиралась делегатом Другого Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників. У 1939 році колгосп був занесений до Почесної книги Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Такої ж честі через рік удостоєні передовики артілі — свинарка С. Н. Делюрман і конюх А. А. Шевченко. Комбайнер Трепівської МТС богданівець В. Л. Михайлов був учасником ВСГВ у 1939 і 1940 рр.

І. Г. Ткаченко — Герой Соціалістичної Праці, директор Богданівської середньої школи.

Близько 500 жителів села воювали на фронтах Вітчизняної війни, 201 з них загинув, 311 — нагороджені орденами й медалями. Під час тимчасової окупації, з вересня 1941 по грудень 1943 року, в селі діяла підпільно-диверсійна група ім. Б. Хмельницького у складі 31 чоловіка. Керував нею комбайнер Г. С. Головир. Патріоти визволили з концтабору 48 військовополонених і переправили їх до партизанів. 10 жовтня 1943 року члени групи підірвали ворожий ешелон біля станції Хирівка, знищили 32 вагони і платформи з боєприпасами та лісом.

У Чорному лісі поблизу Богданівки частково досліджене городище, що дало назву археологічній культурі кінця доби бронзи — передскіфського часу — чорноліська (X—VII ст. до н. е.). Тут же виявлено ранньоскіфські (VI—IV ст. до н. е.) поселення та великий курганний могильник, де є 265 насипів.

Неподалік с. Кучерівки у великому кургані розкопано поховання представника скіфської панівної верхівки (VII — початок VI ст. до н. е.) з дорогоцінною зброєю та золотими прикрасами. В околицях обох сіл знайдено 4 ранньослов'янські поселення черняхівської культури.

ВОЛОДИ́МИРІВКА — село, центр сільської Ради. Розташована Володимирівка в долині річки Бешки, за 8 км на південь від районного центру Знам'янки і за 5 км від залізничної станції Сахарна. Населення — 2041 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Новороманівка, Саблине.

У Володимирівці міститься Саблино-Знам'янський цукровий комбінат, що складається із заводу і бурякорадгоспу, за яким закріплено 5901 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5683 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві цукрових буряків, вирощуванні його насіння, відгодівлі великої рогатої худоби. За високі досягнення у виробництві цукру, зернових культур і м'яса 64 трудівники відзначені урядовими нагородами. Двох орденів Леніна удостоєний тракторист Д. М. Скосар (нині пенсіонер), ордена Леніна — помічник механіка тракторного парку Г. Г. Ворона, робітниця цукрозаводу Т. Л. Городинська, директор цукроком-

бінату К. П. Чумак (нині пенсіонер), 4 чоловіка — ордена Трудового Червоного Прапора.

У середній школі і школі робітничої молоді навчаються 448 учнів, працюють 34 вчителі. Є клуб, дві бібліотеки з фондом 26 тис. книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, побутові майстерні, 3 магазини, спортивний зал.

У селі — 164 комуністи і 153 комсомольці.

Володимирівка виникла у другій половині XVIII століття.

Радянську владу у Володимирівці встановлено у лютому 1918 року.

У 1894 році тут збудовано Саблино-Знам'янський цукровий завод. Восени 1918 року на заводі спалахнуло повстання проти австро-німецьких окупантів і гетьманщини. Очолив його робітник цукрового заводу П. С. Ткаченко. Партизанський загін П. С. Ткаченка швидко поповнювався робітниками заводу і жителями навколишніх сіл. Партизани визволили від гетьманців і петлюрівців десятки сіл, здобули Знам'янку, брали активну участь у боях за Єлисаветград, Помічну, Вознесенськ, Одесу. На початку 1919 року повстанські загони на чолі з П. С. Ткаченком влилися в регулярні частини Червоної Армії. Командуючи бригадою, П. С. Ткаченко брав участь у придушенні григор'євського заколоту. На початку 1920 року він загинув в одному з боїв проти контрреволюційних банд.

360 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни і нагороджені бойовими орденами й медалями, 69 з них загинули у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. Під час тимчасової окупації, з лютого 1942 року до грудня 1943 року, в селі діяла підпільно-диверсійна група, якою керував колишній латиський стрілець Ж. Я. Трейд, пізніше — В. З. Маляренко (нині вчитель). У серпні підпільники перерізали кабель біля с. Світлополя Новопразького району. 3 червня пустили під укіс два ворожі ешелони на перегоні Сахарна — Медерове. Відкрито пам'ятник загиблим воїнам-визволителям села.

ДИКІ́ВКА (до 1784 року — Дика, Самбор) — село, центр сільської Ради, розташоване на березі річки Інгульця, за 25 км від районного центру і за 12 км від залізничної станції Пантаївка. Населення — 2511 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 8068 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 7129,3 га орної землі. Спеціалізація господарства — хліборобство, тут вирощують озиму пшеницю, соняшник, цукрові буряки. Розвинуте також тваринництво молочного напряму. Допоміжні галузі — садівництво, городництво. 118 трудівників села відзначені урядовими нагородами, серед них — заслужений механізатор УРСР, кавалер ордена Леніна Л. М. Бургаз.

У середній і восьмирічній школах навчаються 360 дітей, працюють 34 вчителі. Є три клуби, дві бібліотеки з фондом 16 тис. книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, пологовий будинок, дільнична ветлікарня.

У Диківці — 84 комуністи і 108 комсомольців.

У першій половині XVIII ст. на території сучасного села був хутір сотника Миргородського козацького полку Дика.

Вперше село згадується у письмових джерелах за 1742 рік.

Виходець із села С. Ф. Губа служив матросом на броненосці «Потьомкін» і брав безпосередню участь у повстанні, що почалося 14 червня 1905 року.

Радянську владу у Диківці встановлено у лютому 1918 року.

520 жителів воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 150 з них відзначені орденами і медалями, 370 загинули. 30 листопада 1943 року в бою за Диківку уродженець с. Лабурівки Кошелевського району Полтавської області І. І. Спичак знищив гранатами ворожий танк, три бронетранспортери і 25 гітлерівців. Озвірілі фашисти намагались взяти сміливця живим. Тяжко поранений, він в останню мить підірвав гранатами себе і 5 фашистів. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Над братською могилою воїнів-визволителів села, де поховано й І. І. Спичака, височить пам'ятник. Ім'я героя носить піонерська дружина середньої школи.

Уродженцями села є заслужений артист УРСР О. О. Григораш та генерал-майор Г. Ф. Бірюков.

ЗНА́М'ЯНКА ДРУ́ГА — селище міського типу (з 1938 року), центр селищної Ради. Підпорядкована Знам'янській міській Раді, розташована за 7 км на захід від районного центру і залізничного вузла Знам'янка. Залізничний роз'їзд. Через селище проходить автошлях Знам'янка — Кіровоград. Населення — 7 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядкований населений пункт Водяне.

У селищі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 3286 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3169 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві свинини. Щороку тут відгодовується до 9 тис. голів свиней. Тут виросло ціле містечко тваринників з їдальнею, гуртожитком, магазином, душовими, фруктовим садом і скверами.

Ще 1861 року в Водяному засновано Чорноліське лісництво. Флору Чорного лісу досліджували ботаніки Г. І. Танфільєв, І. К. Пачорський, В. С. Доктуровський. Грунтознавець В. В. Докучаєв тут вивчав штучне залісення степу, гідролог К. І. Отоцький — гідрорежим грунту. Тепер у селі міститься центральна садиба Чорноліського лісгоспзагу, організованого 1960 року на базі лісгоспу. Чорноліський лісгоспзаг, за

Комплексне збирання врожаю і оранка на зяб у колгоспі ім. Кірова. Знам'янка Друга, 1970 р.

яким закріплено понад 26 тис. га угідь,— один з найважливіших центрів вітчизняної лісогосподарської практики, об'єкт дослідження для лісівників, грунтознавців, ботаніків, гідрологів та орнітологів. На базі господарства, яке складається з 7 лісництв, ще з 80-х років XIX ст. діє школа лісівників.

У середній і восьмирічній школах навчаються 895 дітей, працюють 72 вчителі. Є будинок культури на 350 місць, бібліотека з фондом 30,7 тис. книг, амбулаторія, відділення зв'язку, магазини, майстерня побутового обслуговування, ресторан і кафе. Поблизу селища, в урочищі Прудках, розташовані протитуберкульозний санаторій «Лісне» та спортивний табір обласного значення.

У Знам'янці Другій — 86 комуністів і 152 комсомольці.

Засноване село на початку XVIII ст. вихідцями з центральної Росії.

У лютому 1918 року у Знам'янці Другій встановлено Радянську владу.

Близько 250 жителів воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 200 з них нагороджені орденами і медалями. Уродженець Знам'янки Другої І. Ф. Ананьєв за мужність і відвагу, виявлені в бою за югославське село Драж, посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу. У селищі похований Герой Радянського Союзу М. П. Панарін родом з Татарської АРСР, який загинув під час визволення Знам'янки Другої. В роки тимчасової окупації в селі діяла підпільно-диверсійна група «За Батьківщину» на чолі з колишнім військовослужбовцем Г. Ф. Соколюком. Патріоти проводили агітаційну роботу серед населення, розповсюджували листівки та зведення Радінформбюро, діставали зброю, продукти харчування для партизанського з'єднання ім. Ворошилова, робили напади на ворожі загони, брали безпосередню участь у визволенні від гітлерівців міста Знам'янки і селища. Біля с. Водяного споруджено обеліск партизанам, які полягли в боях проти фашистів.

ІВА́НКІВЦІ — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ї річки Цибульника, за 32 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Знам'янка. Населення — 1722 чоловіка. Сільраді підпорядковані також населені пункти Веселівка, Заломи, Зелений Гай, П'ятихатки, Юхимове.

В Іванківцях міститься центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 8695 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 7380 га орної землі. Господарство спеціалізується на вівчарстві. На трьох тваринницьких фермах вирощується 12 тис. голів овець. Провідною зерновою культурою у хліборобстві є озима пшениця, серед технічних — соняшник. За досягнуті успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції 11 чоловік відзначені урядовими нагородами, в т. ч. голова колгоспу І. П. Мачуга — орденом Леніна, 5 ветеранам праці присвоєно звання почесного колгоспника.

У середній школі 25 вчителів навчають 232 дітей. Є будинок культури на 400 місць, 2 бібліотеки, дитячий садок, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, магазин, їдальня.

У сільській парторганізації — 63 комуністи, у двох комсомольських — 82 члени ВЛКСМ.

Село засноване в 1764 році селянами-втікачами з Лівобережної України і Білорусії, а також запорізькими козаками.

Радянську владу в Іванківцях встановлено в лютому 1918 року.

В 1924 році створено товариство спільного обробітку землі, через 5 років — артіль «Перше травня». 1938 року комбайнер А. С. Бабенко з артілі ім. Будьонного був нагороджений орденом Леніна.

1234 жителі села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 518 з них загинули. В період тимчасової німецько-фашистської окупації жителі Іванківців брали активну участь у партизанській боротьбі у складі загону ім. Ворошилова, 43 з них були розстріляні і закатовані гітлерівцями. В 1966 році в Іванківцях встановлено пам'ятник загиблим радянським воїнам.

У селі народився заслужений артист УРСР В. Г. Репенко.

КАЗАРНЯ́ (давня назва — Казарми) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південний захід від районного центру і за 4 км від залізничної станції Трепівка. Населення — 553 чоловіка. Сільраді підпорядковані також населені пункти Барвінівка, Глибока Балка, Милова Балка, Нова Поляна, Нововодяне.

У Казарні міститься центральна садиба колгоспу ім. 50-річчя СРСР, за яким закріплено 5482 га сільськогосподарських угідь, з них 5251 га орної землі. Господарство спеціалізується на молочному тваринництві, а також хліборобстві. Серед зернових культур переважає озима пшениця, серед технічних — цукрові буряки. З допоміжних підприємств діють млин, пилорама, котельня, майстерня для ремонту сільськогосподарських машин. За трудові досягнення 21 колгоспника уряд нагородив орденами й медалями.

У восьмирічній школі 10 вчителів навчають 92 дітей. Є будинок культури, бібліотека з фондом 8250 книг, фельдшерсько-акушерський пункт, їдальня, пекарня, побутовий комбінат.

У Казарні — 19 комуністів, 45 комсомольців.

Засноване село у другій половині XVIII століття.

У Казарні Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

Весною 1919 року тут створено комітет бідноти у складі 12 комуністів і сільськогосподарську комуну. У 1925 році організовано товариство спільного обробітку землі «Червоний хлібороб».

91 житель села бився проти фашистів під час Великої Вітчизняної війни, 66 з них загинули, 29 — відзначені урядовими нагородами. Уродженцю села В. П. Крюченку за виявлений героїзм при форсуванні річки Одера присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В період тимчасової окупації, з 10 серпня 1941 до 5 січня 1944 року, на території села діяла підпільно-диверсійна група на чолі з В. П. Пономаренком. Члени групи розповсюдили 7,5 тис. листівок, відправили партизанам 89 гвинтівок, 12 автоматів, 18 револьверів, 34 гранати, 24 ящики з боєприпасами тощо.

МАКА́РИХА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Макарисі, за 20 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Знам'янка. Населення — 913 чоловік. Сільраді підпорядковані також населені пункти Западеньки і Новопокровка.

В Макарисі міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 5694 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4909 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві молока. У хліборобстві провідне місце займають озима пшениця і цукрові буряки. 13 трудівників сільського господарства відзначені урядовими нагородами, 4 ветеранам праці присвоєно звання заслуженого колгоспника.

У восьмирічній школі 12 вчителів навчають 150 дітей. Є клуб, музей історії колгоспу, створений на громадських засадах, 2 бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, відділення зв'язку.

У Макарисі — 42 комуністи, 28 комсомольців.

Засноване село у другій половині XVIII століття.

Радянську владу у Макарисі встановлено в лютому 1918 року.

У березні 1923 року селяни-бідняки та демобілізовані червоноармійці заснували комуну, яку очолив комуніст І. В. Вибрик.

1934 року на базі комуни ім. Леніна був організований колгосп.

462 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 278 з них загинули, 284 нагороджені орденами й медалями. Уродженцям Макарихи М. Н. Ліннику (за героїзм у боях на території Східної Пруссії) і П. Д. Ліннику (за оборону Севастополя) присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 1936 року у селі встановлено пам'ятник В. І. Леніну. Споруджено також пам'ятник радянським воїнам, які віддали життя за Батьківщину під час Великої Вітчизняної війни.

МОШО́РИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Бешки, за 12 км на південь від районного центру і за 6 км від залізничної станції Сахарна. Населення — 3387 чоловік. Сільраді підпорядковане с. Васине.

У селі містяться центральні садиби колгоспів «Жовтень» та ім. XXI з'їзду КПРС, за якими закріплено 9779 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 8906 га орної землі. Перше господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур та молочному тваринництві. Основний напрям розвитку другого колгоспу — виробництво яловичини і птахівництво. 44 трудівники сільського господарства відзначені урядовими нагородами, серед них — доярка колгоспу «Жовтень» П. Н. Саламаха і бригадир тракторної бригади колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС І. М. Смуглій — орденом Леніна, механік цього ж колгоспу Г. П. Руденко — орденом Жовтневої Революції. Тракторну бригаду № 2 колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС очолює Герой Соціалістичної Праці В. Ф. Назаренко.

Працюють середня школа, де 27 вчителів навчають 420 учнів. Є будинок культури на 400 місць, клуб, три бібліотеки з фондом 16,5 тис. книг, дільнична лікарня, поліклініка, пологовий будинок, амбулаторія, рентген-кабінет, три дитячі садки, 7 магазинів. З партійні організації села об'єднують 101 комуніста, 3 комсомольські — 120 членів ВЛКСМ.

Ф. С. Кобець — Герой Радянського Союзу, уродженець с. Мошориного.

Мошорине виникло на місці невеликого військового поселення Некрасового у 1751—1752 рр.

У лютому 1918 року встановлено Радянську владу. Під час громадянської війни велика група жителів села влилася в загін, яким керував робітник Саблино-Знам'янського цукрозаводу П. С. Ткаченко.

Понад 800 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни і були нагороджені орденами й медалями. В селі споруджено пам'ятник 285 загиблим односельцям. Мошорине — батьківщина Героїв Радянського Союзу — О. М. Киви, Ф. С. Кобця, М. С. Маляренка. О. М. Кива проявив себе сміливим розвідником у боях проти білофіннів. Загинув на території Угорщини в березні 1945 року. Похований у місті Сак. Командир танкової роти Ф. С. Кобець на Воронезькому фронті у 1942 році особисто знищив 4 гармати, 48 автомашин, 640 ворожих солдатів і офіцерів і забезпечив взяття в полон 400 фашистів. У бою під Постоялівкою підбиту машину Ф. С. Кобця оточили гітлерівці. Фашисти відбили люк сигналізації, кинули 5 гранат, обклали його соломою і підпалили. 28 годин тяжко поранений Ф. С. Кобець не здавався ворогові. Радянські війська, що підійшли, врятували хороброго воїна. Навідник гармати М. С. Маляренко відзначився в боях за визволення Польщі. В роки тимчасової окупації, з лютого 1942 — до липня 1943 року, в селі діяла підпільна комсомольсько-молодіжна група під керівництвом В. З. Маляренка.

У с. Васиному народився генерал-лейтенант М. А. Пєхтерьов.

ПЕТРО́ВЕ (давня назва — Требинське) — село, центр сільської Ради, розташоване в урочищі Орловій Балці, за 3 км на південь від районного центру і за 2 км від залізничної станції Знам'янка. Населення — 1670 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Молодецьке, Новоолександрівка і Сокільники.

За колгоспом «Шлях до комунізму», центральна садиба якого міститься в Петровому, закріплено 2974 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2746 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві яловичини. Допоміжні галузі — рільництво, садівництво, городництво, бджільництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 9 чоловік відзначено урядовими нагородами, серед них керуючий відділком М. С. Гланевський — орденом Жовтневої Революції.

У восьмирічній школі, яку очолює заслужений учитель УРСР І. Ф. Викрест, 19 вчителів навчають і виховують 206 дітей. Є будинок культури, дві бібліотеки з фондом понад 12 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла на 30 місць, два магазини.

У селі — 44 комуністи і 132 члени ВЛКСМ.

Село виникло в середині XVIII століття.

20 липня 1904 року тут стався виступ 60 селян і запасних проти поміщика, придушений поліцією.

Радянську владу у Петровому встановлено в лютому 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 147 жителів села воювали проти фашистів у лавах Червоної Армії, 50 з них загинули, 40 — відзначені бойовими нагородами, серед них — кавалер ордена Леніна В. В. Баланенко.

У селі Петровому у 80-х роках XIX ст. провів дитинство видатний польський композитор К. Шимановський. Навесні і влітку 1892 року в селі жили разом з сім'ями композитор М. В. Лисенко і письменник-драматург М. П. Старицький. Останній писав тут «Марусю Богуславку», а М. В. Лисенко працював над оркестровкою окремих актів опери «Тарас Бульба».

Поблизу с. Сокільників розкопано 2 скіфські кургани V—IV ст. до н. е., в одному з яких знайдена унікальна стела із зображенням скіфського воїна.

СУ́БОТЦІ (стара назва — Мала Аджамка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Знам'янка. Населення — 2676 чоловік. Сільраді підпорядковане також село Костянтинівка.

У Суботцях міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 6790 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 6162 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві свинини. Щороку тваринники здають державі близько 15 тис. цнт м'яса. У хліборобстві провідне місце займають озима пшениця і цукрові буряки. За успіхи в сільськогосподарському виробництві 11 чоловік відзначені урядовими нагородами, серед них голова артілі В. М. Гуртовий, бригадир тракторної бригади С. К. Онуфрієв і комбайнер І. П. Параскева — орденом Леніна, 5 ветеранам праці присвоєно звання почесного колгоспника.

Біля села є щебеневий завод, підпорядкований управлінню Одесько-Кишинівській залізниці; завод залізобетонних опор і виробів для ліній зв'язку Міністерства шляхів сполучення, який обслуговує 14 залізниць Радянського Союзу; гранітні кар'єри Харківської і Кіровоградської міжколгоспних будівельних організацій. На заводах працюють понад 400 робітників.

У середній школі 36 вчителів навчають 456 дітей. Є будинок культури на 520 місць, бібліотека з фондом 9 тис. книг, амбулаторія, 3 магазини, кафетерій.

У Суботцях — 87 комуністів і 88 комсомольців.

Виникло село у 1753 році.

У лютому 1918 року в Суботцях встановлено Радянську владу.

425 жителів села билися проти гітлерівських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 206 відзначені орденами й медалями. Встановлено монумент слави 150 землякам, які віддали життя за Батьківщину.

Уродженцями села є міністр освіти УРСР, доктор географічних наук, член-кореспондент АН УРСР О. М. Маринич, кандидат географічних наук Г. П. Міщенко, заслужений артист Молдавської РСР Т. І. Грузин.

Біля Суботців виявлено три ранньослов'янські поселення черняхівської культури (II—VI ст. н. ери).

ТРЕ́ПІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на південний захід від районного центру. Залізнична станція Одесько-Кишинівської залізниці. Населення — 722 чоловіка. Сільраді підпорядковані також населені пункти Донино-Кам'янка, Копані, Мотронівка, Нова Трепівка, Спасо-Мажарівка, Топило.

У Трепівці міститься центральна садиба колгоспу «Маяк», за яким закріплено 7705,8 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 6796,4 га орної землі. Господарство спеціалізується на тваринництві молочного напряму і хліборобстві. Переважає вирощування озимої пшениці, кукурудзи, цукрового буряка, соняшнику. За трудові успіхи 19 чоловік нагороджені орденами й медалями. Працюють хлібоприймальний пункт Знам'янської реалбази хлібопродуктів, відділення «Сільгосптехніки» із спеціалізованими майстернями для ремонту дизельних двигунів та зернових комбайнів, бурякоприймальний пункт Саблино-Знам'янського цукрозаводу.

У середній школі 27 вчителів навчають 280 дітей. Є консультпункт заочної школи, будинок культури, бібліотека, дільнична лікарня, дитячі ясла на 25 місць, 9 магазинів.

У 5 партійних організаціях Трепівки налічується 129 комуністів, у двох комсомольських — 110 членів ВЛКСМ.

У 1868 році тут була збудована залізнична станція Трепівка, а в 1916 році виникло поселення.

Радянську владу у Трепівці встановлено в лютому 1918 року.

1929 року в селі створено одну з перших на Україні машинно-тракторну станцію і колгосп «Агроном».

Виступ агіткультбригади на току колгоспу ім. Леніна. Суботці, 1968 р.

У роки Великої Вітчизняної війни 70 жителів пішли на фронт, 41 з них загинув, 66 нагороджені орденами і медалями.

У с. Донино-Кам'янці народився доктор технічних наук, професор Г. О. Петров.

ЦИБУЛЕ́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Інгульця, за 25 км на північний захід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Цибулеве. Через село проходить автошлях Київ—Донецьк. Населення — 2650 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Чорноліска, Чутівка.

У Цибулевому міститься центральна садиба колгоспу «Заповіт Леніна», за яким закріплено 5803 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4942,9 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві молока, пшениці, цукрових буряків і картоплі. У 1954 і 1956 роках за успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції колгосп був представлений на ВСГВ у Москві. 9 трудівників нагороджені орденами і медалями, орденом Леніна відзначений колишній голова артілі С. Ю. Дядюра (нині пенсіонер).

У середній школі 34 вчителі навчають 410 дітей. Є будинок культури, 2 бібліотеки з фондом 26,8 тис. книг, дільнична лікарня на 30 ліжок, 2 дитячих ясел, 5 магазинів, побутова майстерня, відділення зв'язку.

У двох партійних організаціях — 85 комуністів, у двох комсомольських — 170 членів ВЛКСМ.

Село засноване у 30-х роках XVIII ст. козаками Миргородського полку. У 40—50-х рр. XVIII ст. Цибулеве було одним із центрів формування гайдамацьких загонів.

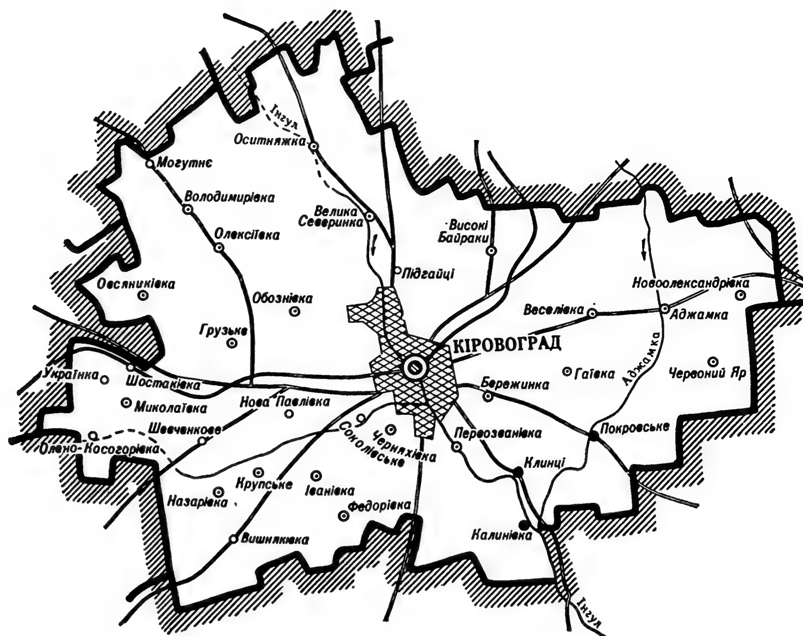
Радянську владу у Цибулевому встановлено в лютому 1918 року. У 1923 році селяни об'єдналися у ТСОЗи — «Нова громада», «Червоний шлях», «Червона зірка», «Хлібороб», «Перше травня», та ін., на базі яких у 1929 році виникли дві артілі.

Понад 520 жителів села пішли на фронт під час Великої Вітчизняної війни, 240 з них загинули, 200 відзначені нагородами. В роки тимчасової окупації багато жителів Цибулевого активно боролися проти німецько-фашистських загарбників у складі партизанського з'єднання ім. Ворошилова. У жовтні 1943 року під час каральної операції гітлерівці схопили близько 100 партизанів і мирних жителів села, яких після жорстоких катувань розстріляли.

Вихідцями з села є генерал-майор авіації І. Л. Федоров і генерал-майор медичної служби Г. В. Крайванов.

Біля с. Чутівки виявлено 2 городища передскіфської чорноліської культури (VIII і VII ст. до н. е.), поблизу Чутівки та Цибулевого — 2 ранньослов'янські поселення черняхівської культури.

КІРОВОГРАДСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1544,8 кв. км. Населення — 47,5 тис. чоловік. Середня густота населення — 30,9 чоловіка на кв. км. 24 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 85 населених пунктів. На підприємствах, у колгоспах, установах — 66 первинних партійних, 44 комсомольські й 65 профспілкових організацій. Провідне місце в економіці належить сільськогосподарському виробництву. За 27 колгоспами і 3 радгоспами закріплено 134,8 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 119,8 тис. га орної землі. У районі—6 промислових, 13 культурно-побутових і торговельних підприємств, 3 будівельні організації. Є обласна державна сільськогосподарська дослідна станція. Населення обслуговують 66 медичних закладів. У 50 загальноосвітніх школах, в т. ч. 10 середніх, 28 восьмирічних і 12 початкових навчаються 6,5 тис. дітей. Культурно-освітню роботу ведуть 24 будинки культури, 32 клуби, 92 бібліотеки, 56 кіноустановок. Створено 5 історико-краєзнавчих музеїв. У районі — 2 пам'ятники В. І. Леніну. В населених пунктах споруджено 39 пам'ятників і 27 обелісків вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками.

АДЖА́МКА

Аджамка — село, центр сільської Ради. Розташована на річці Аджамці, лівій притоці Інгулу, за 21 км від Кіровограда і за 11 км від залізничної станції Медерове. З обласним центром сполучена автошляхом. Населення — 5253 чоловіка. Сільраді підпорядковані також населені пункти Григорівка, Новомиколаївка, Павло-Миколаївка, Привілля, Радянське.

На території теперішньої Аджамки люди жили з давніх-давен — про це свідчать знайдені тут кам'яні знаряддя доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та скіфо-сарматського періоду (IV ст. до н. е.— II ст. н. е.), а також давньоруська зброя[1].

[1] М. Е. Беркович. Археологические памятники Кировоградской области, стор. 20; В. И. Гошкевич. Клады и древности Херсонской губернии, кн. I. Херсон, 1903, стор. 6, 7.

На початку XVIII ст. тут були розташовані козацькі зимівники. В першій половині 50-х рр. засновано одне з новослобідських поселень. Протягом 1752—1753 рр. тут селилися українці, росіяни, серби, молдавани. Вони брали участь у спорудженні фортеці Св. Єлисавети, а також в охороні південних кордонів від нападів татар і турків. В 60-х рр. XVIII ст. це поселення згадується як сотня-слобода Новослобідського полку, на чолі якої стояв сотник К. Вовк. Старшина користувалася великими пільгами і земельними наділами (50—200 десятин). З козаками вона поводилася як з підданими, всіляко експлуатуючи підсусідків і почасти козаків-підпомічників[1].

У січні 1769 року Аджамку захопила орда татар під проводом хана Керим-Гірея. Багато мешканців втекло до фортеці Св. Єлисавети та у навколишні ліси. Татари пограбували і спалили село, в якому тоді налічувалося вже близько 900 дворів[2]. Після вигнання ханського війська в село повертаються його жителі. Поступово Аджамка відбудовувалася. Тут розташувалася 19-а рота Єлисаветградського пікінерського полку. 1777 року село увійшло до Олександрійського повіту.

Через 10 років Аджамка стала казенним селом, де було 310 дворів і 933 душі чоловічої статі[3]. В 1821 році її перетворили на військове поселення. Більшість чоловіків Аджамки служили в Малоросійському кірасирському полку[4]. Постійні муштри і важка фізична праця в полі — такою була доля поселенців. Після ліквідації військових поселень колишніх поселенців переведено на становище державних селян. 1863 року в Аджамці — волосному центрі Олександрійського повіту проживало 4598 чоловік. Поряд із землеробством у містечку розвивалося ремісництво. У середині 80-х рр. в Аджамці було 110 дрібних ремісничих підприємств та 11 крамниць. На базарах, що проводилися щодня, продавали сукно, полотно, залізо, шкіру, м'ясо, діжки, рибу тощо.

У квітні-травні 1865 року жителі Аджамки підтримали державних селян Новгородки, які відмовилися виконувати повинності і вимагали замінити всіх сільських старшин. Викликаний сюди властями полк драгунів жорстоко розправився з непокірними. Однак і після цього на вимогу властей дати письмове підтвердження про «беззаперечне підкорення начальству» більшість учасників заворушення відповіла відмовою[5].

Згідно указів 1866—1867 рр. за державними селянами Аджамки закріпили в середньому по 6,7 десятини на двір. З розвитком капіталізму посилилося класове розшарування села. Через 20 років після виходу у світ царських указів на один селянський двір припадало лише 1,7 десятини землі[6]. В середині 90-х років 44 проц. селян зовсім не мали робочої худоби і були майже безземельними. 7 тис. десятин кращої землі сконцентрувалося у поміщиків і зростаючої сільської буржуазії — куркулів. Протягом останньої чверті XIX і на початку XX ст. врожай основних зернових культур в селянських господарствах не перевищував 25 пудів з десятини. В той час урожайність на поміщицьких землях, де застосовувалися сільськогосподарські машини, була в 1,5—2 рази вищою. Сподіваючись поліпшити своє матеріальне становище, деякі селяни займалися ремісництвом. У 1905 році в Аджамці налічувалося 70 кравців, 50 шевців, 20 ковалів, 20 столярів і теслярів[7]. Бідноті

---

[1] Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 24, стор. 253, 260, 261, 263, 266, 267, 291, 293.

[2] Д. Б а г а л и й. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства, стор. 344; журн. «Киевская старина», 1883, № 7, стор. 170.

[3] Т. И. О с а д ч и й. Крестьянское надельное землевладение в Херсонской губернии в связи с платежами крестьян, стор. 10.

[4] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 232.

[5] Н. Н. Л е щ е н к о. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года, стор. 498, 499.

[6] Выкупные платежи бывших государственных крестьян Херсонской губернии. Херсон, 1887, стор. 7, 18.

[7] Ремесла и промыслы Херсонской губернии, стор. 14, 29, 54, 75.

доводилося найматися за мізерну плату до поміщиків і куркулів. У весняний період наймит одержував від 25 до 33 коп., а восени — 27—40 копійок[1].

Доведені до крайньої бідності, трудящі села не раз виступали проти утисків і соціальної несправедливості. Так, у червні 1883 року, коли місцевий піп та урядник захопили громадську землю, селяни скликали сходку, на яку зібралося понад 300 чоловік. Сходка переобрала старосту, який потурав попові і уряднику. Царські власті розправилися з повстанцями; селянина П. Долинку та 11 його однодумців засудили до різних строків тюремного ув'язнення[2].

В середині 90-х рр. XIX ст. ліберальний народник М. Левитський почав проповідувати серед жителів Аджамської волості вигідність об'єднання у землеробські товариства, сподіваючись, що вони допоможуть селянам придбати сільськогосподарську техніку. У 1895—1896 роках з його ініціативи тут створено 26 таких товариств. До кожного з них входило по 3—5 селянських господарств. Хоч Левитський і заявляв, що ці товариства на чолі з артільними старостами сприятимуть сільським властям у зборі й стягненні податків, нагляді за виконанням різноманітних повинностей[3], царський уряд не підтримав їх. Більше покладаючись на солдатські багнети і козачі нагаї, місцева влада майже позбавила кредитів товариства, які скоро розпалися.

Селяни не припиняли чинити опір сваволі поміщиків. Восени 1900 року вони почали вимагати, щоб землевласниця Волкова знизила орендну плату за землю, розігнали поліцейську команду, що прибула для розправи з непокірними.

У вересні 1904 року в Аджамку приїздила відома революціонерка Р. С. Землячка, яка за завданням В. І. Леніна проводила на півдні України роботу по підготовці до III з'їзду РСДРП. Тут відбулася нарада соціал-демократів Єлисаветграда, Знам'янки й Аджамки[4].

В роки першої російської революції у селі сталося кілька виступів. Влітку 1906 року з ініціативи місцевих жителів членів РСДРП В. П. Коваленка і М. М. Крикуненка на базарній площі проведено мітинг, на який зібралося до 500 чоловік. Організатори ознайомили присутніх з «Статутом об'єднаних херсонських губернських сільських організацій РСДРП»[5]. Поліція розігнала мітинг, а В. П. Коваленка й М. М. Крикуненка заарештувала. Їх допитували, били різками, але нічого не дізнавшись, через три дні звільнили.

Рішучий опір чинили аджамці проведенню столипінської аграрної реформи. Протягом 1907—1908 рр. 59 заможних господарств виділилися на хутори. Малоземельні селяни, які виходили з общини, остаточно розорювалися. Не маючи худоби, реманенту та грошей для оплати податків, вони продавали свої наділи, а самі йшли на заробітки, наймалися до місцевих багатіїв. Тому трудящі Аджамки виступали проти відрубів і хуторів, не сплачували податків, проганяли землемірів, а також урядників та інших представників влади[6].

Населення Аджамки майже повністю було позбавлене медичної допомоги. Лише на початку 90-х рр. минулого століття повітове земство відкрило тут дільничну лікарню, яка обслуговувала 5 волостей (80 тис. чоловік). Лікарня мала всього 15 ліжок. Її штат складався з одного лікаря і 2 фельдшерів. У волості час від часу спалахували епідемії, що забирали життя багатьох людей. В окремі роки помирало більше половини новонароджених дітей[7].

---

[1] Херсонская губерния. Свод цифровых данных, вып. 1. Херсон, 1910, стор. 93, 94, 161.

[2] Газ. «Елисаветградский вестник», 22 червня 1883 р., 19 квітня 1885 р.

[3] Н. В. Левитский. Земледельческие артели в Херсонской губернии. Херсон, 1896, стор. 7, 12, 13.

[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 350, арк. 2; спр. 351, арк. 3; спр. 352, арк. 2.

[5] Там же, спр. 198, арк. 1; спр. 350, арк. 3.

[6] Херсонський облдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 1374, арк. 1, 2.

[7] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 5, спр. 214, арк. 17—19; Общий отчет Александрийской уездной земской управы за 1894 год; стор. 39.

Наприкінці XIX ст. в селі відкрили 2 церковнопарафіяльні і 2 земські однокласні школи, в яких працювали 7 учителів. По Аджамській волості навчанням охоплювалося 18—20 проц. дітей шкільного віку. Заняття проводилися в селянських хатах. Лише в 1911—1913 рр. споруджено шкільні приміщення. 1912 року Херсонське губернське земство заснувало в Аджамці сільськогосподарську дослідну станцію, завданням якої було вивчати техніку рільництва, головним чином, агротехніку вирощування зернових культур в північній частині губернії[1].

У роки першої світової війни близько тисячі чоловіків села мобілізовано в армію, багато родин лишилися без годувальників. Зросли податки й побори. Після повалення самодержавства в Аджамці у березні 1917 року створено селянський комітет. Та сподівання бідноти на одержання землі і поліпшення свого становища були марними. Тому вона дедалі рішучіше виступає проти місцевих органів Тимчасового уряду. У вересні 1917 року в селі відбувався мітинг, на якому прибулий з фронту житель села В. П. Коваленко закликав селян до боротьби за землю. Селяни почали відбирати у поміщиків реманент, засівали їх землі.

Одержавши звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання у Петрограді, жителі Аджамки розгорнули боротьбу за встановлення Радянської влади у селі. В кінці січня 1918 року при допомозі єлисаветградських робітників було організовано революційний комітет, головою якого став колишній матрос, більшовик Ф. А. Ремигайло. На початку лютого ревком та створена при ньому земельна комісія розпочали роботу щодо здійснення ленінського Декрету про землю[2].

З наближенням австро-німецьких військ ревком організував збройний загін із селян. Очолили його А. С. Крикуненко, Ф. А. Ремигайло і В. П. Коваленко. Загін дійшов до станції Медерове. З'єднатися з революційними військами загону не вдалося, під станцією Медерове бійці вступили в бій з окупантами. В березні кайзерівці увірвалися до Аджамки. Вони відновили владу поміщиків і куркулів, грабували селян, влаштовували криваві розправи. В травні розстріляли голову земельної комісії комуніста М. В. Головченка і ще чотирьох сільських активістів[3]. Боротьбу трудящих очолив Аджамський підпільний більшовицький осередок, організований на початку 1918 року, до складу якого на чолі з В. П. Коваленком входило сім чоловік. Тільки протягом серпня — вересня 1918 року підпільники провели 6 селянських зборів[4] і розповсюдили понад тисячу листівок.

Після вигнання загарбників у листопаді 1918 року владу в селі захопили куркульсько-націоналістичні елементи, які спиралися на підтримку петлюрівських загонів. Виконуючи рішення II з'їзду КП(б)У, сільські комуністи продовжували боротьбу проти ставлеників Директорії. На початку лютого 1919 року війська Червоної Армії визволили Аджамку. Влада перейшла до рук революційного комітету. В березні було обрано волвиконком[5], який продовжив розподіл відібраної у поміщиків землі між безземельними та малоземельними селянами. Для боротьби з контрреволюцією військовий комісар А. С. Крикуненко сформував загін з 100 чоловік. На початку травня в село увірвалися григор'євці. В одному з боїв бандити захопили А. Крикуненка і розстріляли. До останнього подиху він тримався мужньо і перед розстрілом вигукнув: «Хай живе Ленін! Хай живе Радянська влада! Смерть імперіалізму!»[6].

Григор'євці були розгромлені, проте в середині серпня село захопили денікінці. Наприкінці січня 1920 року, коли Червона Армія визволила Єлисаветградщину від білогвардійців, створений у селі ревком розгорнув боротьбу за зміцнення

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. 337, оп. 1, спр. 4386, арк. 28.
[2] Полтавський облпартархів, ф. 38, оп. 1, спр. 6, арк. 40.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 352, арк. 1; газ. «Соціалістичний наступ» (Єлисаветград), 20 жовтня 1930 р.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1—3, спр. 7, арк. 4.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 1078, оп. 1, спр. 36, арк. 143; Годы борьбы, стор. 57, 58.
[6] Годы борьбы, стор. 97.

Радянської влади. Виконуючи закон Всеукрревкому від 5 лютого 1920 року, він проводив облік землі і реманенту, визначив норми наділів. У травні обирається волвиконком. Тоді ж виник комітет незаможних селян. КНС допомагав сім'ям червоноармійців і бідняків, їх забезпечували посівними матеріалами, реманентом. Понад 19 тис. пудів зерна до липня 1920 року здано у фонд Червоної Армії[1].

У жовтні 1920 року в Аджамці перед походом на Врангеля стояли частини 6-ї кавалерійської дивізії Першої Кінної армії. Багато юнаків села добровольцями вступили тоді до Червоної Армії і хоробро билися з ворогами Радянської влади. 15 з них за бойові заслуги відзначені нагородами. І. І. Маломужа удостоєно ордена Червоного Прапора, а Г. М. Бойка, який був секретарем партосередку першого ескадрону 14-ї кавалерійської дивізії, нагороджено іменною зброєю[2]. Після розгрому врангелівців в Аджамці деякий час дислокувалася 14-а кавалерійська дивізія, якою командував герой громадянської війни О. Я. Пархоменко. Вона боролася із рештками контрреволюційних банд в Олександрійському та Єлисаветградському повітах.

Після переможного закінчення громадянської війни жителі Аджамки приступили до відбудови народного господарства. З радістю зустріли аджамці рішення X з'їзду РКП(б) про заміну продрозверстки продподатком. Свою вдячність В. І. Леніну вони висловили в телеграмі від 10 квітня 1921 року: «Заслухавши доповідь про Всеросійський X з'їзд РКП(б) і ознайомившись з Вашою промовою про державний податок, що заміняє розверстку, висловлюємо Вам свою глибоку вдячність за вираження в ній думки, яка цілком відповідає справжнім інтересам держави і народних мас ...»[3]. У 1921 році під керівництвом сільської Ради завершено розподіл земель та закріплено їх відповідно до закону Радянського уряду України від 2 березня 1921 року за селянськими господарствами на 9 років. Селяни одержали від Радянської влади понад 2300 га орної землі[4].

Завдяки великій роз'яснювальній роботі, яку проводили серед селян комуністи, Рада та КНС, трудове селянство Аджамки поступово переконувалось у перевагах колективного господарювання над одноосібним. 1923 року з допомогою робітників Єлисаветградського заводу «Червона зірка», що стали постійними шефами села, тут виникла сільськогосподарська артіль «Червона зірка», до якої увійшло 20 незаможників з 89 десятинами орної землі. Комнезам допоміг їй придбати трактор. Уже в перший рік свого існування артіль збирала вищі врожаї, ніж селяни-одноосібники, і була учасником губернської сільськогосподарської виставки. Восени 1924 року окружна газета писала, що артіль, завдяки застосуванню сівозміни, плановому веденню господарства, домоглася урожаю пшениці по 190 пудів з десятини[5].

З молодим господарством підтримували тісний зв'язок працівники Аджамської сільськогосподарської дослідної станції, яка відновила свою діяльність у 1922—1923 рр. Вони вчили членів артілі впроваджувати досягнення сільськогосподарської науки, допомагали сортовим насінням. До 1925 року станція розширила обсяг роботи. При ній було відкрито агрохімічну лабораторію[6].

В 1924 році в селі виникли ще дві артілі: «Орач» і «Допомога». А у січні 1926 року створено машинно-тракторне товариство «Крок уперед» на чолі з комуністом Н. Г. Кукуленком[7]. Завдяки широкому застосуванню сільськогосподарської техніки, в артілях вирощували кращі сорти різних зернових культур, які використовували колективні господарства Єлисаветградського району.

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1078, оп. 1, спр. 36, арк. 143, 144; Миколаївський облдержархів, ф. Р-916, оп. 2, спр. 258, арк. 40, 41.

[2] ЦДАРА, ф. 245, оп. 1, спр. 73, арк. 24; оп. 2, спр. 161, арк. 17—24, 73.

[3] В. І. Ленін і український народ. Збірник документів. К., 1970, стор. 104.

[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 203, арк. 2.

[5] Газ. «Червоний шлях» (Єлисаветград), 6 вересня 1924 р.

[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-337, оп. 4, спр. 4836, арк. 28; 50 років Кіровоградської державної сільськогосподарської дослідної станції. К., 1963, стор. 3, 4.

[7] ЦДАЖР УРСР, ф. 559, оп. 3, спр. 47, арк. 5, 42—44.

Партійна організація села і сільська Рада сприяли налагодженню роботи культурно-освітніх закладів. У 1920 році в селі вже працювали 8 початкових шкіл, дві бібліотеки і хата-читальня. В 1923 році відкрився сельбуд, який носив ім'я В. І. Леніна. Активними помічниками Ради і партійної організації в усіх заходах були комсомольці (комсомольська організація на селі утворилася 1924 року). Вони згуртували навколо себе молодь, залучали її до активної громадської роботи. За їх участю того ж року у школах села створюються піонерські організації.

У 1929 році на базі 17 дрібних колективних господарств, що виникли протягом 1922—1928 рр., в селі організовано великий колгосп ім. Леніна, до якого входило 1636 селянських дворів з площею землі понад 10 тис. га. Очолив його комуніст Н. Г. Кукуленко. У 1930 році в цій артілі об'єдналося понад 2200 господарств, що становило 94,3 проц. всіх селянських дворів Аджамки. Вже в 1930 році артільні лани обробляли 11 тракторів, 4 молотарки, тракторні плуги, сівалки машинно-тракторного товариства. Колгоспники своєчасно зібрали врожай, успішно виконали план хлібоздачі. На трудодень вони одержали по 1,3 крб. і більш як по 3 кг. зерна[1].

Партійна і комсомольська організації восени того ж року створили з кращих колгоспників буксирну бригаду для організації допомоги бідняцько-середняцьким масам Вознесенського району Одеської області. Аджамські буксирники побували і провели значну політичну і господарську роботу в селах Єланці і Великому Солоному. Зміцнювалися дружні зв'язки колгоспників з робітниками Єлисаветградського заводу «Червона зірка». Шефські бригади червонозорівців допомагали сільським трударям ремонтувати інвентар, брали участь у сівбі та жнивах, проводили масово-політичну роботу серед населення[2].

Важливу роль у технічному озброєнні колгоспного виробництва відіграла машинно-тракторна станція, заснована 1932 року. Політвідділ МТС в 1933—1934 рр. подав практичну допомогу аджамським артілям в їх організаційному зміцненні, зокрема, щодо впорядкування оплати праці колгоспників, поліпшення трудової дисципліни і подолання знеосібки у використанні реманенту. 1932 року на базі артілі ім. Леніна створено 12 колгоспів. При політвідділі працювала річна школа колгоспного активу, в якій навчалося 40 чоловік. Вони вивчали історію партії, питання колгоспного будівництва, агротехніку[3]. Починаючи з середини 30-х років при Аджамській МТС діяли гуртки агротехнавчання та різні підготовчі курси, які щороку відвідувало понад тисячу колгоспників. Значну пропаганду агротехнічних знань проводили працівники Аджамської науково-дослідної сільськогосподарської станції, яку 1932 року реорганізовано в Українську науково-дослідну станцію олійних культур. У 1956 році на її базі створено Кіровоградську обласну сільськогосподарську дослідну станцію.

Навесні 1934 року Аджамку відвідав голова ВУЦВК Г. І. Петровський. Він цікавився роботою сільської партійної організації, дав ряд практичних порад щодо організаційного і господарського зміцнення колгоспів[4].

З кожним роком аджамські артілі ставали все заможнішими. Успішно розвивалася основна галузь виробництва — хліборобство. Вже в 1936 році машини виконували 80 проц. усіх польових робіт. Напередодні Великої Вітчизняної війни в Аджамській МТС налічувалося 60 тракторів, 42 комбайни і багато іншої сільськогосподарської техніки. У 1940 році колгоспи села зібрали в середньому по 14 цнт зернових з га. Перше місце по врожайності займали артілі ім. Дзержинського та ім. Ворошилова.

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-239, оп. 1, спр. 111, арк. 7—13; газ. «Соціалістичний наступ», 13 жовтня 1930 р.

[2] Газ. «Соціалістичний наступ», 4 жовтня 1930 р.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 1, спр. 2219, арк. 164; Кіровоградський облпартархів, ф. 3976, оп. 1, спр. 1, арк. 8.

[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 3976, оп. 1, спр. 10, арк. 8; Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 257, арк. 41.

Великі заслуги в боротьбі за багату ниву мали, зокрема, механізатори ударники праці С. М. Припутень, М. М. Бойко, Ф. С. Козленко, П. Д. Короленко, В. В. Маломуж, К. О. Мільченко, М. Д. Різниченко та інші. Вони систематично перевиконували виробничі норми, показували приклад високоякісного обробітку грунту. Так С. М. Припутень у 1938 році трактором ХТЗ виробив 902 га умовної оранки і зекономив 5245 кг пального. 1939 року його сумлінну працю відзначено найвищою урядовою нагородою — орденом Леніна[1].

В 1935 році Аджамка стала центром району. Село було на той час радіофіковано. Побудовано електростанцію. Більше половини селянських хат мали електричне освітлення. Медичне обслуговування в селі здійснювали райлікарня, поліклініка, райсанепідстанція, дитяча та жіноча консультації, де працювало 12 лікарів і 15 чоловік з середньою медичною освітою[2]. У 1936 році Наркомат охорони здоров'я УРСР відзначив Аджамську лікарню грошовою премією за зразкове обслуговування трудящих. У другій половині 30-х років в селі збудували три нові школи. В 1940/41 навчальному році тут було вже 10 шкіл, з них 2 середні, 3 семирічні і 5 початкових. 1930 року відкрито сільськогосподарський технікум, в якому перед війною навчалося 140 чоловік. Центром проведення культурно-масових заходів став сільський будинок культури. Працювали гуртки художньої самодіяльності, бібліотека тощо. Діяв кінотеатр.

Виховані на ідеях Комуністичної партії, в дусі інтернаціоналізму, трудящі Аджамки разом з усім радянським народом подавали допомогу революційній Іспанії. Вони зібрали у 1936 році близько 4 тис. крб., на які закупили і відіслали до Іспанії продовольство, одяг, медикаменти тощо. І. М. Лісовенко і Т. Т. Маломуж у 1936 році пліч-о-пліч з іспанськими республіканцями боролися проти фашизму. Відвагу і хоробрість проявили в боях біля озера Хасан, на річці Халхин-Гол і на радянсько-фінляндській війні комуністи, згодом генерали Червоної Армії О. К. Запорожченко, В. Г. Маломуж та Л. Г. Маломуж.

Як тільки стало відомо про підступний напад фашистів на нашу країну, трудящі Аджамки зібралися на багатолюдний мітинг. У своїх виступах вони висловлювали готовність до останнього подиху захищати Вітчизну. Комсомолець І. Доленко заявив: «Я боротимуся проти заклятого ворога до тих пір, поки буде битися моє серце, а руки триматимуть зброю, і закликаю всіх громадян села наслідувати це правило»[3].

У липні районні і сільські партійні та радянські органи евакуювали на схід техніку МТС і колгоспну худобу. 4 серпня 1941 року в село вдерлися фашисти. За два з половиною роки окупації гітлерівці по-звірячому закатували 49 партійних та радянських активістів, 872 чоловіка силоміць відправили до Німеччини. Багатьох вигнаних на чужину людей за протест і непокірність кидали в концтабори. Жертвами фашистського терору стали жителі села М. К. Бойко, М. Є. Бондаренко, Ф. Ф. Маленко, М. Ю. Соменко та інші.

Боротьбу проти гітлерівців очолили комуністи. Влітку 1941 року Аджамський райком КП(б)У виділив людей для роботи в підпіллі і визначив зв'язківців та явочні квартири[4]. Вже восени 1941 року в селі почала діяти партійно-комсомольська диверсійна група у складі 18 патріотів. Вони тримали зв'язки з партизанським загоном ім. Ворошилова. В січні 1942 року аджамські та гаївські підпільники об'єдналися в Аджамську підпільно-диверсійну групу, командиром якої призначено комуніста В. М. Сушка, а його заступником — І. А. Щирого. Підпільники вели агітаційну роботу серед населення, розповсюджували антифашистські листівки, організовували саботаж господарських робіт тощо[5]. Патріотам удалося встановити зв'язок

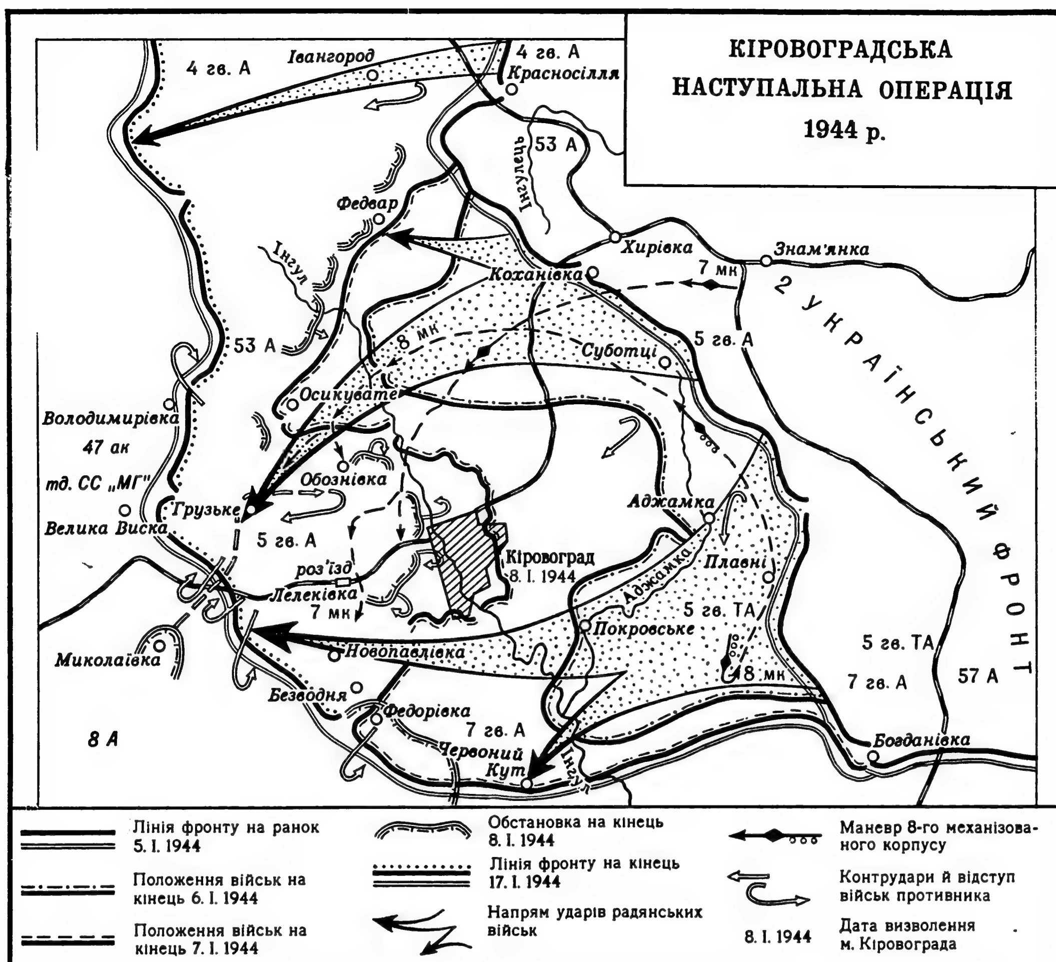
[1] Газ. «Вісті», 9 лютого 1939 р.

[2] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 257, арк. 43—46.

[3] Газ. «Зоря комунізму» (Кіровоград), 21 листопада 1962 р., 6 червня 1967 р.

[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 23, арк. 5, 6.

[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 5, арк. 27; Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 288.

з дев'ятьма німецькими солдатами-антифашистами, від них вони діставали для партизанів зброю. А коли німецьких антифашистів за доносом провокатора заарештували і кинули в тюрму, підпільники організували їх втечу[1]. Зв'язковими між диверсійною групою і партизанським загоном були піонери В. Авраменко, М. Линченко і Л. Ткачов.

У травні 1942 року Аджамську підпільно-диверсійну групу викрили фашисти. Всіх її учасників заарештували й стратили. Багатьом з них не було й вісімнадцяти років, але вони мужньо вели себе перед стратою. Комсомолки-підпільниці Л. І. Кодацька і О. Д. Гармаш співали «Інтернаціонал», а командир групи В. М. Сушко закликав населення посилювати боротьбу з фашистами.

Багато аджамців проявили мужність і хоробрість на фронтах Великої Вітчизняної війни. Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили бойові подвиги Д. А. Аристархова та І. А. Маринського, удостоївши їх звання Героя Радянського Союзу. Взвод Д. Аристархова у січні 1945 року ціною величезних зусиль відстояв у нерівному бою один з важливих плацдармів під час форсування річки Вісли. Молодший лейтенант І. А. Маринський у квітні 1945 року врятував від висадження в повітря фашистами міст через Дунай на підступах до Відня і тим самим забезпечив успішне форсування ріки на важливій ділянці фронту[2]. Вихованець Аджамської

[1] «Український історичний журнал», 1964, № 5, стор. 84.
[2] Прославлені у віках, стор. 12, 167, 168.

середньої школи пілот-комуніст Г. М. Андріяшевський в перший день битви на Орловсько-Курській дузі 5 липня 1943 року, протаранивши своїм винищувачем фашистський літак, загинув смертю хоробрих. Ім'ям Г. М. Адріяшевського названа одна з вулиць Аджамки, а також піонерська організація Устинської середньої школи Бєлгородської області, де відбувся повітряний бій і поховано героя. 2360 аджамців воювали на різних фронтах війни, більшість з них нагороджено орденами та медалями за мужність і відвагу, виявлені в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками. Понад 800 чоловік віддали життя в боях за свободу і незалежність рідної Вітчизни[1].

Військовий льотчик Г. М. Андріяшевський, уродженець Аджамки. 1941 р.

5 січня 1944 року частини 9-ї повітряно-десантної гвардійської дивізії 5-ї гвардійської армії і частини 6-ї дивізії 7-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту визволили Аджамку від німецько-фашистських окупантів[2]. Хвилюючою була зустріч її жителів з командиром танкового батальйону Л. Г. Маломужем і лейтенантом М. В. Лісовським, які брали участь в бою за рідне село.

Одразу ж після визволення села відновили роботу райком КП(б)У, районна і сільська Ради. Вся їх діяльність була спрямована на відродження зруйнованого окупантами господарства. Фашистські загарбники пограбували колгоспи, перетворили на руїни центр села, МТС, електростанцію, поліклініку, лікарню, 22 магазини, спалили 453 будинки, знищили пам'ятники і зелені насадження[3]. Весною 1944 року розпочали роботу всі 12 колгоспів і МТС. Велику допомогу подала їм держава. Господарства Аджамського району одержали 300 тис. крб. на розвиток тваринництва, 100 тис. крб.— на будівництво виробничих приміщень і 500 тис. крб. — на відбудову жител колгоспників. Трудящі східних областей РРФСР та середньоазіатських радянських республік надіслали колгоспам Аджамського району 411 коней, 230 голів великої рогатої худоби, 625 овець, 59 свиней[4].

Самовіддано працювали колгоспники. Незважаючи на труднощі, вони провели весняну сівбу 1944 року за тиждень, успішно зібрали врожай і достроково виконали план хлібозаготівель. До кінця року механізатори МТС власними силами склали з деталей пошкодженої під час війни техніки 11 тракторів, 5 комбайнів, 2 молотарки, 12 тракторних плугів, 10 культиваторів, 2 автомобілі, 10 двигунів. Ці машини використовувалися на сільськогосподарських роботах в 17 колгоспах району, які обслуговувала Аджамська МТС. Трудящі Аджамки під керівництвом сільської Ради, територіальної парторганізації доклали також багато зусиль для благоустрою і налагодження культурного життя села. На кінець 1945 року тут працювали бібліотека, сім шкіл, кінотеатр. Відкрилася районна лікарня, дитячий садок і ясла.

Складні завдання постали перед трудівниками села в четвертій п'ятирічці. В перший повоєнний рік аджамським хліборобам вдалося освоїти 85 проц. всієї орної землі, але через посуху врожай був низьким. У 1948 році колгоспи відновили всі довоєнні посівні площі. Наступного року колгоспники артілі ім. Ворошилова виростили найвищий в районі врожай. Вони зібрали в середньому по 16 цнт пшениці та 40 цнт кукурудзи з га, а ланкові Л. Шевченко, М. Андріяшевська і Л. Ярошенко — по 55—57 цнт кукурудзи. План виробництва м'яса і молока було виконано на 120 проц. У 1949 році на колгоспних ланах працювало тракторів, комбайнів та

---

[1] Архів МО СРСР, ф. 20 001, оп. 1, спр. 22 302, арк. 2; Кіровоградський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 13, арк. 6.
[2] Архів МО СРСР, ф. 240, оп. 2779, спр. 1215, арк. 3; спр. 2259, арк. 2.
[3] Там же, ф. 20 001, оп. 1, спр. 22 302, арк. 2.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 218, оп. 3, спр. 25, арк. 57.

інших сільськогосподарських машин більше, ніж їх було тут у довоєнному 1940 році. Виросли кадри механізаторів, навчання і перепідготовку яких організовували при МТС. Велику допомогу колгоспам у ті роки подали робітничі колективи кіровоградських заводів «Червона зірка», «Більшовик» і «Червоний Профінтерн».

Дальшому розвитку артільного виробництва сприяло укрупнення господарств. У 1950 році на базі 12 колгоспів в селі створено шість. Протягом 1955—1957 рр. вони злилися в 3 великі артілі: ім. Ілліча, ім. XX з'їзду КПРС та «Росія», за якими закріпили близько 17 тис. га сільськогосподарських угідь. Вже за перші п'ять років після об'єднання в колгоспах села виробництво м'яса, молока та інших продуктів тваринництва майже подвоїлося. Тільки за 1951—1953 рр. грошові прибутки артілей збільшились у півтора раза. Артіль ім. XX з'їзду КПРС однією з перших у районі 1958 року перейшла на грошову оплату праці колгоспників[1]. У 1959 році Аджамка ввійшла до складу Кіровоградського району.

Після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС зміцніла матеріально-технічна база всіх трьох господарств, значно поліпшився обробіток грунту, під посіви почали більше вносити мінеральних і органічних добрив. Розширено було площі, які засіваються високоврожайними районованими сортами зернових і технічних культур. Готуючи гідну зустріч піввіковому ювілею Радянської влади, аджамські хлібороби виростили високі врожаї і продали державі понад 75 тис. цнт зерна. Трудівники колгоспу «Росія» значно перевиконали соціалістичні зобов'язання, взяті на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. З кожного гектара в середньому зібрали по 36,6 цнт зернових, у т. ч. кукурудзи — по 52 цнт. У два рази більше проти плану колгосп продав державі пшениці. Голову правління П. С. Крупченка було обрано делегатом Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників. Того ж року колгоспові «Росія» присвоєно звання колгоспу високої культури землеробства. А в наступному році це звання завоювали також хлібороби артілі ім. XX з'їзду КПРС, що змагаються з «Росією». Вони виростили в 1970 році найвищий в районі врожай зернових — по 37,3 цнт з га. В середньому врожайність зернових в аджамських колгоспах за восьму п'ятирічку зросла більш як у півтора раза. Поголів'я великої рогатої худоби збільшилося до 7152 голів. Підвищилися надої молока: якщо в 1965 році від кожної фуражної корови в колгоспі ім. XX з'їзду КПРС надоювали по 1897 кг молока, то в 1970 році — 2780 кг, в колгоспі «Росія» відповідно 1605 кг і 2222 кілограми.

Таке значне підвищення врожайності полів і продуктивності тваринництва стало можливим завдяки розгортанню соціалістичного змагання. Понад третина трудівників села охоплена вищою його формою — рухом за комуністичне ставлення до праці. 60 з них уже здобули звання ударника комуністичної праці. Економічному зміцненню колгоспів сприяє їх спеціалізація. Так, з 1970 року артіль ім. XX з'їзду КПРС спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби, в інших колгоспах, кожна бригада має той чи інший напрям: зерновий, м'ясо-молочний тощо.

Успіхи аджамських трудівників високо оцінила Батьківщина. За двадцятиріччя (1951—1971 рр.) близько 700 з них нагороджено орденами і медалями. Найвищу урядову нагороду — орден Леніна одержали В. Ф. Литовка, Д. Л. Охріменко, І. Д. Жосан та І. Є. Маленко, орден Жовтневої Революції — Я. Л. Пушкаренко, орден Трудового Червоного Прапора — Б. М. Гранат, П. Г. Набока, І. І. Пушкаренко, Ф. С. Швендик, В. О. Щербань, П. С. Крупченко, А. Г. Куян і П. Н. Куроп'ятник. Ленінською ювілейною медаллю відзначено 273 кращих трудівників села, в т. ч. 106 комуністів.

На початку дев'ятої п'ятирічки аджамські хлібороби виростили зернових в середньому по 32,6 цнт з га, а озимої пшениці — по 40,3 цнт з га, цукрових буряків — по 268 цнт. Найвищі показники у колгоспників спецгоспу ім. XX з'їзду КПРС: по 44,8 цнт озимої пшениці і по 290 цнт цукрових буряків. У відповідь на постанову

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 218, оп. 14, спр. 1, арк. 79, оп. 18, спр. 2, арк. 61; спр. 47, арк. 42.

ЦК КПРС «Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» аджамські трудівники в 1972 році взяли на себе підвищені соціалістичні зобов'язання і успішно їх виконують.

З кожним роком зміцнюється матеріально-технічна база колгоспного виробництва. Господарства мають потужну сучасну техніку: 60 автомашин, 257 електромоторів, 104 трактори, 54 комбайни та багато інших машин. На їх ланах використовується також авіація. У всіх колгоспах є добре обладнані майстерні для ремонту техніки. Курс партії на посилений розвиток сільського господарства на основі його інтенсифікації підвищив трудову активність і творчу ініціативу селян. В авангарді, як завжди, ідуть комуністи.

У післявоєнні роки досить швидко розвивається місцева промисловість. В збудованому 1958 року райхарчокомбінаті — 8 цехів: консервний, що випускає до 1 млн. банок на рік, маслоробний, круп'яний, кондитерський, борошномельний, комбікормовий, безалкогольних напоїв і хлібобулочних виробів. З середини 60-х років став до ладу завод цегельних, залізобетонних та дерев'яних виробів. Він виготовляє за рік понад 1,3 млн. штук цегли і більш як 1000 кв. метрів столярних виробів. На промислових підприємствах Аджамки працюють 442 робітники. Всі вони з року у рік перевиконують свої виробничі завдання. Протягом 1964—1966 рр. Кіровоградський облрибкомбінат спорудив у заплавах річки Аджамки риборозплідник на 42 гнізда. Останнім часом тут виводиться і реалізується по 3,5 млн. мальків на рік. Свою продукцію риборозплідник відправляє не тільки господарствам Кіровоградщини, а й Кримської, Дніпропетровської, Черкаської, Херсонської та інших областей України.

За роки восьмої п'ятирічки середньомісячна оплата праці колгоспників збільшилася в півтора раза і тепер становить близько 90 крб. За останні два десятиріччя в Аджамці споруджено понад 1000 житлових будинків. Село повністю радіофіковано і електрифіковано. В селі 30 крамниць, з них понад 10 — спеціалізованих. У 1971 році населенню продано промислових і продовольчих товарів майже на 3 млн. крб.— у півтора раза більше, ніж у 1961 році. В селі є майстерня ремонту побутових приладів, швейна і взуттєва майстерні, фотографія, перукарня тощо. Працюють чайна, їдальня, 6 буфетів, будується кафе. У 1971 році завершено будівництво нових приміщень дільничої лікарні на 80 ліжок і поліклініки з 14 лікарськими кабінетами. Крім лікарні і поліклініки, є ще 4 медпункти. Населення обслуговують 10 лікарів і 40 чоловік середнього медичного персоналу. Кожного літа сотні школярів Аджамки та навколишніх сіл відпочивають у піонерському таборі «Орлятко» при восьмирічній школі № 6.

В середній, двох восьмирічних і початковій школах 99 учителів і вихователів навчають близько 1100 дітей. Понад 100 чоловік здобувають знання у середній школі сільської молоді. При школах обладнано три ленінські кімнати, є навчальні кабінети і виробничі майстерні. Сільська Рада і комсомольські організації ухвалили допомогти закінчити вечірню та заочну школи всім сільським юнакам і дівчатам, які працюють на виробництві. З 1967 року при колгоспі ім. Ілліча діють чотиримісячні курси трактористів. Тут уже здобули спеціальність понад 200 юнаків та дівчат з Аджамки та навколишніх сіл. В 1971 році близько половини працюючого населення села мало вищу, середню спеціальну і середню освіту. З Аджамки вийшов численний загін інтелігенції — вчителів, лікарів, інженерів, агрономів тощо.

Змістовну виховну роботу серед школярів проводить палац піонерів, при якому організовано 9 гуртків, ляльковий театр. 1954 року при палаці піонерів створено клуб інтернаціональної дружби. Члени його підтримують зв'язки з учнями багатьох радянських республік, а також Народної Республіки Болгарії.

В Аджамці є сільський і 3 колгоспні будинки культури із залами на 500—600 місць кожний. Тільки при сільському будинку культури працюють два музичні, хоровий, художнього читання, вокальний і драматичний гуртки. 1971 року гуртківці поставили 46 концертів, на яких побувало близько 20 тис. глядачів. Аджамські

аматори виступають на районних і обласних оглядах художньої самодіяльності, їх майстерність не раз відзначалася дипломами та грамотами.

У трьох будинках культури є кіноустановки, в сільському — широкоекранна. Сюди часто приїздять відомі професійні мистецькі колективи країни. В грудні 1970 року, у зв'язку з проведенням на Кіровоградщині фестивалю українських радянських кінофільмів на честь XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, в Аджамку завітала група кіномитців з Київської кіностудії художніх фільмів ім. О. Довженка. 1970 року сільвиконком, підтримуючи ініціативу трудящих, відкрив при сільському будинку культури університет міжнародних знань та університет «Здоров'я». Крім місцевих лекторів, перед слухачами виступають спеціалісти обласних і районних установ та організацій. В осінньо-зимовий період тут щосуботи збирається сільськогосподарський гурток, а також гурток військово-патріотичного виховання. В Аджамці є 4 бібліотеки для дорослих, дитяча і 4 шкільних, фонд яких становить 85 тис. томів. Вони обслуговують понад 3 тис. читачів. У життя трудящих Аджамки міцно ввійшли нові звичаї, обряди. Щороку вони урочисто святкують проводи зими, День урожаю, День тваринника, День пісні й танцю, організовують вечори трудової слави і проводи молоді до Радянської Армії. В урочистій обстановці проходить реєстрація новонароджених і вручення паспортів.

Велику роль у вихованні трудівників села на бойових, революційних і трудових традиціях старших поколінь відіграє краєзнавчий музей, створений на громадських засадах напередодні 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Багато зусиль до організації його роботи доклав учитель М. В. Головко. Експозиція музею дає можливість простежити історію села від його виникнення до наших днів.

Напередодні 40-річчя Радянської влади на центральній площі села встановлено пам'ятник воїнам, які полягли за його визволення від німецько-фашистських загарбників. У день 50-річчя Великого Жовтня поряд з пам'ятником В. І. Леніну відкрито обеліск Слави землякам, що загинули під час Великої Вітчизняної війни.

Успіхи колгоспного виробництва, зростання культури на селі — наслідки великої організаторської і масово-політичної роботи, яку проводять комуністи. У складі 8 первинних партійних організацій — 196 членів і кандидатів у члени КПРС, з них 130 працює на полях і тваринницьких фермах. Міцною опорою парторганізації є 236 комсомольців, об'єднаних в 6 первинних організаціях.

В селі діють також 26 різних громадських організацій: депутатські групи і пости, сільський комітет групи народного контролю, народні дружини, товариські суди, ради пенсійного забезпечення, жіночі ради, батьківські комітети, рада впровадження нових обрядів та інші. В їх діяльності беруть участь 678 чоловік сільського активу, серед них 80 депутатів сільської Ради. У складі сільської Ради — кращі працівники села, в т. ч. 38 комуністів, 9 комсомольців, 39 виробничників, 32 жінки.

За роки Радянської влади невпізнанним стало село, його люди. Здійснились найзаповітніші мрії аджамських селян, які впевнено крокують шляхом, що відкрив їм Великий Жовтень.

П. М. БЕЗТАКА, *М. В. ГОЛОВКО*

БЕРЕЖИНКА

Бережинка — село, центр сільської Ради. Розташована в долині річки Писарівки, притоки Інгулу. Відстань до Кіровограда — 5 км. Через село проходить автошлях Кіровоград — Кривий Ріг. Населення — 1292 чоловіка. Сільраді підпорядковано також населені пункти Верхівці, Макове і Масляниківка.

В середині XVIII ст. в цій місцевості були розташовані зимівники Інгульської паланки. Вони зазначені на карті, складеній інженер-полковником де Боскетом

у 1751 році[1]. Одним з перших поселенців був козацький писар Деряба, тому долина називалася Писарівською, а річка Писарівкою. Згодом виросла й слобода під такою ж назвою.

Після спорудження фортеці св. Єлисавети в навколишніх слободах були розміщені сторожові пости для охорони поселень від набігів татар. Козаки скаржилися на офіцерів, які самовільно захоплювали їхні землі, а жителів покріпачували[2]. 28 квітня 1771 року поручиком Донецького пікінерського полку Анисимовим складено купчу на придбання у поручика Бережинського, який очолював пост у Писарівці, 860 десятин землі і слободи з 37 дворами, двома вітряками, левадою, фруктовим садом і посівами хлібів. Одночасно Анисимов одержав дозвіл на будівництво водяного млина і заснування слободи біля шляху, що вів до фортеці св. Єлисавети[3].

Між жителями слободи і сторожовими командами часто відбувалися сутички. Інколи козакам вдавалося виганяти сторожові команди. Так, у рапорті капітана Хоткевича від 18 серпня 1774 року начальнику єлисаветградського гарнізону повідомлялося, що запорізька команда, розігнала сторожовий пост поручика Бережинського і поставила свою залогу[4].

Під час генерального межування 1798—1800 рр. на території сучасного села були розташовані населені пункти Писарівка і Білоглинне, якими володів підполковник Анисимов. Входили вони до складу Покровської волості Олександрійського повіту Херсонської губернії. На початку XIX ст. тут жило 158 чоловік у 33 дворах[5]. Згодом села злилися в одне — Бережинку. В 1835 році сюди було переведено частину селян-кріпаків з Чернігівської та Орловської губерній[6].

Кріпаки працювали на поміщика 4—5 днів на тиждень. Їх продавали, обмінювали на речі, судили, засилали на каторгу і віддавали в солдати. Середня тривалість життя селян не перевищувала 40 років. Найпоширенішою формою протесту кріпаків проти гноблення на той час були втечі від поміщиків. За 10-ю ревізією 1857 року видно, що з 90 кріпаків поміщика Шпіра у 1849—1855 рр. втекло 29[7].

Після реформи 1861 року за уставною грамотою лише 50 ревізьких душ одержали по 3 десятини землі, 22 дворові залишилися без наділів. До 1870 року селяни за кожен наділ виконували повинності — відробіткову (панщину) — до 70 людино-днів на рік і грошову (оброк) — 10 крб. сріблом. За 2 роки селяни заплатили поміщику 20 проц. викупу, а решту — 17 640 крб., починаючи з 1 листопада 1872 року, вони повинні були протягом 49 років вносити в державну казну[8].

З розвитком капіталізму поглиблюється класове розшарування. Так, на 1886 рік з 65 селянських господарств 53 були бідняцькими. Більшість з них мала 2—4 десятини землі, 10 дворів володіли 6—11, два — 139 десятинами разом[9]. Малоземелля, безземелля, низькі врожаї (середній збір зернових в 70—90-х рр. становив 18—19 пудів з десятини), періодичні недороди, висока орендна плата (6 крб. 30 коп. за десятину) і посилення поміщицько-куркульської експлуатації призводили до дальшого погіршення життя трудящих, загострення класових суперечностей. Селяни розорювалися і знову потрапляли в кабалу до поміщиків. На початку 90-х років 1223 десятини землі були власністю двох поміщиків, а селянам належало тільки 322,8 десятини.

Під впливом соціал-демократичної агітації зростала політична свідомість і організованість селян. Яскравим прикладом цього є життя і революційна діяльність

---

[1] Одеський облдержархів, ф. 147, оп. 1, спр. 76, арк. 1.
[2] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 15. Одесса, 1889, стор. 558.
[3] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 256, арк. 38, 75—79.
[4] Д. И. Эварницкий. Источники для истории запорожских казаков, т. 2. Владимир, 1903, стор. 2070.
[5] ЦДАДА, ф. 1355, оп. 1, спр. 10, арк. 1, 16, 17.
[6] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., отд. 1, стор. 37.
[7] Херсонський облдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 39, арк. 1129—1133.
[8] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 46, спр. 157, арк. 13, 21, 50.
[9] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., отд. 5, стор. 356.

В. Н. Боженка. Народився він у Бережинці 1871 року. Хлопцеві було всього 12 років, як померли його батьки. Разом з старшим братом Семеном Василь змушений був утримувати сім'ю. В 1903 році він наймається теслярем в економії княгині Урусової у сусідньому селі Високих Байраках. Під його впливом батраки покинули роботу. Для розправи над «бунтівниками» княгиня викликала жандармів. У 1904 році, рятуючись від переслідувань, В. Боженко переїхав до Одеси[1]. За дорученням Південного бюро комітетів більшості встановив зв'язок з підпільними друкарнями Одеси, розповсюджував серед населення революційні видання. 28 квітня 1904 року він одержав від місцевого комітету РСДРП кілька тисяч надрукованих червоною фарбою відозв про святкування 1 Травня, а через два дні був заарештований. Після двомісячного ув'язнення В. Н. Боженка звільнено за браком доказів про його революційну діяльність, але встановлено над ним особливий нагляд поліції. Того ж року В. Н. Боженко призваний в армію, де продовжував революційну діяльність[2]. Повернувшись у 1906 році в рідне село, він не припиняв революційної роботи, закликаючи односельців до боротьби з царським самодержавством.

Після столипінської реформи багатії за безцінь скуповували землі збіднілих селян. У 1907 році з 153-х селянських дворів Бережинки і прилеглих до неї хуторів майже третина була безземельною. Розорені селяни шукали заробітку на заводах і фабриках Єлисаветграда, виїжджали в Сибір. 1907 року община вирядила своїх уповноважених В. Н. Боженка та І. В. Савченка в Тобольську губернію, щоб довідатись про далекі землі й умови переселення. Після тривалих мандрів посланці переконали земляків не залишати домівок[3].

Тяжка праця, злидні, відсутність медичного обслуговування були причиною високої смертності на селі, яка в окремі роки перевищувала приріст населення. Так, 1898 року в Бережинці та навколишніх селах народилося 198 чоловік, а померло 205. Багато дітей гинуло від кору, коклюшу, віспи, дифтериту, сибірки та інших інфекційних захворювань. У 1909 році тут відкрили однокласну школу, навчання в якій тривало всього 55 днів. У 1912/13 навчальному році з 32 учнів 19 кинули школу через матеріальні нестатки. Свідоцтво про її закінчення щороку одержували лише 4—5 дітей[4].

З початком імперіалістичної війни 54 жителі села були призвані в армію. Їх сім'ї обсіли неймовірні злидні. До того ж 31 серпня 1914 року під час великої пожежі згоріли 52 двори. Близько 200 чоловік не мали притулку. В приговорі сільської сходки записано: «...Селяни залишилися без жител. Худоба під відкритим небом. Сім'ї — без куска хліба. Худоба без корму і терпить від дощу. Надходить зима, крайнє лихо. Допомоги чекати нема від кого»[5].

Невдовзі почали надходити звістки про загиблих і покалічених. 20 бережинців не повернулися з фронту. За роки війни різко скоротилися посівні площі. У 1916 році на 81 господарство припадало 432,5 десятини посівів. 57 родин були бідняцькими, з них 10 — безземельними. 33 двори не мали робочої худоби. Землю обробляли в основному жінки й діти. Через нестачу тягла, знарядь праці, низьку агротехніку бідняки одержували низькі врожаї[6]. Наростало невдоволення селян існуючим ладом.

Дізнавшись про повалення самодержавства, селяни чекали припинення ненависної війни, вимагали миру і землі. У квітні тут виник сільський комітет. До Бережинки часто приїздили члени Єлисаветградського комітету РСДРП(б), які пропагували ленінські ідеї соціалістичної революції. Під впливом більшовицької агітації селяни

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 386, оп. 1, спр. 415, арк. 110.
[2] Там же, ф. 385, оп. 1, спр. 1451, арк. 57, 58, 285, 767; ф. 386, оп. 1, спр. 416, арк. 20.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 548, арк. 1.
[4] Общий отчет Александрийской уездной земской управы за 1912 год. Александрия, 1913, стор. 7.
[5] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-447, оп. 1, спр. 1, арк. 2, 3.
[6] Поселенные таблицы Всероссийской сельськохозяйственной переписи 1916 года по Александрийскому уезду, стор. 54, 55.

почали активніше виступати проти політики Тимчасового уряду. В кінці серпня 1917 року вони відмовилися виконувати розпорядження повітових властей про поставки худоби для потреб фронту. 12 жовтня сільська сходка прийняла рішення про конфіскацію у поміщиці Костецької випасів для худоби[1].

Велика Жовтнева соціалістична революція докорінно змінила долю бережинців. Наприкінці січня 1918 року сільська біднота, спираючись на підтримку єлисаветградських робітників, встановила в Бережинці Радянську владу. Створена Рада селянських депутатів взяла на облік поміщицькі землі й майно, почала розподіляти їх серед безземельних і малоземельних селян. Але в березні Бережинку захопили австро-німецькі окупанти, які відновили буржуазно-поміщицькі порядки. Вони призначили старосту з числа заможних селян. Поміщики вимагали відшкодування «збитків» за націоналізовані і передані селянам землі, худобу, реманент тощо. Проте значна частина населення саботувала розпорядження окупаційних властей і їх буржуазно-націоналістичних прихвоснів[2].

Полум'яним борцем за Радянську владу, видатним полководцем-самородком в роки громадянської війни став колишній батрак В. Н. Боженко. У 1915—1917 рр. він — один з керівників профспілкового руху в Києві, член Київської Ради робітничих депутатів. Тоді ж Боженко вступає до лав більшовицької партії. В дні Київського жовтневого збройного повстання він командував червоногвардійським загоном. Під час Київського січневого збройного повстання 1918 року на чолі червоногвардійського загону брав участь у боях проти Центральної ради, а навесні того ж року — проти австро-німецьких окупантів. У вересні 1918 року більшовики України на базі партизанських загонів, що вийшли в нейтральну зону, почали формувати дві партизанські дивізії для боротьби проти австро-німецьких окупантів. В. Н. Боженка призначають командиром Таращанського полку 1-ї Української радянської дивізії. Згодом полк було реорганізовано в Таращанську бригаду 44-ї піхотної дивізії на чолі з М. О. Щорсом. У боях проти кайзерівських військ, гетьманців, петлюрівців і білогвардійців таращанці під командуванням В. Н. Боженка здобули ряд визначних перемог. За визволення Києва (5 лютого 1919 року) ВУЦВК нагородив Таращанський полк почесним Червоним прапором, а його командира — особистою золотою зброєю. В цьому ж полку служив житель Бережинки І. В. Савченко, який разом з Боженком пройшов славний революційний шлях.

Після відходу австро-німецьких окупантів у село вступили петлюрівці. На початку січня 1919 року їх було вигнано. 7 січня на загальних зборах жителів села обрано Раду на чолі з З. П. Кривенком[3]. Одним з перших заходів Ради, як повідомляла 26 квітня херсонська газета «Известия», було вилучення лишків хліба у багатіїв і передача їх бідноті. Переконавшись, що тільки влада Рад захищає інтереси трудящих, селяни активно відстоювали її в боротьбі з класовими ворогами. У травні 1919 року багато з них билися з григор'євськими бандами. Серед тих, хто захищав Радянську владу на фронтах громадянської війни, було багато селян-бідняків з Бережинки.

У серпні 1919 року село захопили денікінці. Вони зігнали бережинців на сходку, щоб призначити старосту. Ніхто не захотів взяти на себе ці обов'язки[4]. Селяни допомагали партизанам, що діяли в цьому районі. У січні 1920 року, напередодні відступу білогвардійців з Єлисаветграда, в село ввірвався денікінський кавалерійський загін з 200 чоловік і почав відбирати у селян коней, фураж, підводи. За вчинений опір багатьох бережинців побили різками, а селянина М. О. Гуйвана зарубали[5].

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-447, оп. 1, спр. 1, арк. 27, 79; Херсонський облдержархів, ф. Р-1099, оп. 1, спр. 1, арк. 29.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-447, оп. 1, спр. 1, арк. 31, 32.
[3] Там же, арк. 36.
[4] Там же, арк. 42.
[5] Там же, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 549, арк. 1.

На початку лютого 1920 року війська Червоної Армії вигнали денікінців з Бережинки. 6 лютого на загальних зборах селян було утворено ревком, головою якого призначено бідняка М. Г. Фундового. За розпорядженням ревкому весь інвентар поміщицьких економій розподілявся між бідняками і наймитами. 21 березня обрано сільську Раду. Влітку 1920 року виник комітет незаможних селян. Головою КНС став К. Ф. Савченко[1]. Президія комітету взяла на облік безпритульних дітей, організувала для них харчування, створила молочарню.

Бережинці активно відгукнулися на заклик В. І. Леніна в листі «До незаможних селян України» від 2.X 1920 року — посилити боротьбу проти Врангеля. В резолюції об'єднаного засідання партійної організації, ревкому і комнезаму Покровської волості, куди входила й Бережинка, від 21 жовтня йшлося про необхідність поповнення рядів червоних кавалеристів. Добровольцями в Червону Армію пішли десятки бережинців. Сільська Рада разом з КНС забезпечила добровольців кіньми, теплим одягом[2].

Після закінчення громадянської війни комуністи разом з Радою організували трудівників села на відбудову зруйнованого господарства. Рада і комнезам допомагали малоземельним і безземельним селянам посівним матеріалом, тяглом, залучали бідняків і середняків до роботи в громадських організаціях. Швидко зростав авторитет комітету. В листопаді 1921 року в Бережинці налічувалося 137 членів КНС. До президії сільського комнезаму входили С. Н. Боженко, К. Н. Боженко, О. Д. Солонченко[3]. Вирішальною умовою успішної відбудови сільського господарства було запровадження нової економічної політики. Вже в 1923 році повністю відновлено довоєнні посівні площі. Велику допомогу в цій справі надавало селянам Бережинки кредитно-кооперативне товариство «Культура і праця», яке налагодило в селі торгівлю. Через нього трудящі одержували товари в кредит і посівний матеріал від держави[4].

У жовтні 1923 року під керівництвом Покровського волосного партійного комітету відбулися перевибори Бережинської сільської Ради. Для зміцнення керівних кадрів волпартком на посаду її голови направив комуніста О. П. Писарєва[5], який пізніше очолив колгосп ім. Леніна і керував ним до 1950 року. В лютому 1923 року з ініціативи волпарткому, при активній участі Ради та комнезаму в Бережинці утворюється одна з перших на Єлисаветградщині сільськогосподарська артіль «Гурток братів», що об'єднувала 11 дворів і мала 53 десятини землі, четверо коней, жниварку, сівалку, два плуги, п'ять борін, два вози[6]. Наступного року артіль одержала від держави дві пари волів і пару коней. Тоді ж 22 бідняцько-середняцькі господарства села заснували комуну «Єднання», організатором якої був О. П. Писарєв. Її хлібороби одними з перших в окрузі перейшли до тракторного обробітку землі. У 1924 році обидва колективи були учасниками сільськогосподарської виставки Єлисаветградського округу.

Сільська Рада приділяла також багато уваги розвитку освіти і культури. Ще у 1920 році було відбудовано приміщення трудової школи, надано квартири вчителям. Виникла сільська бібліотека. Почав працювати гурток художньої самодіяльності «Червона зірка». Місцеві драмгуртківці завоювали широку популярність у односельців і глядачів сусідніх сіл. 1921 року вони поставили на сцені імпровізованого театру понад 30 п'єс, серед них — «Назар Стодоля» Т. Г. Шевченка, «Наталка Полтавка» І. П. Котляревського, «Сто тисяч» І. К. Карпенка-Карого тощо. 22 лютого

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-447, оп. 1, спр. 1, арк. 42, 45; ф. Р-776, оп. 1, спр. 6, арк. 5; спр. 7, арк. 4.
[2] Там же, ф. Р-705, оп. 1, спр. 1, арк. 68 газ. «Известия» (Елисаветград), 7 листопада 1920 р.
[3] Миколаївський облдержархів, ф. Р-916, оп. 2, спр. 583, арк. 61, 583.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 1400, арк. 118.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 32, арк. 8.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-213, оп. 2, спр. 45, арк. 106.

1924 року окружна газета «Червоний шлях» повідомляла, що в Бережинці, яка тоді входила до складу Єлисаветградського району Єлисаветградського округу, працює клуб, де щовечора збираються селяни і слухають лекції, доповіді. Переважна більшість селян навчалася у школі лікнепу. 1927 року жителі села брали активну участь у збиранні коштів для будівництва повітряного флоту.

В кінці 20-х років, перетворюючи в життя ленінський кооперативний план, рішення XV з'їзду ВКП(б), комуністи і комсомольці, сільська біднота і комнезам розгорнули підготовку до суцільної колективізації. 13 листопада 1927 року на засіданні Бережинського КНС ухвалено створити машинно-тракторне товариство з членів КНС і неорганізованої бідноти. Товариство відіграло значну роль у підготовці кадрів механізаторів. При сільській школі діяли курси трактористів, згодом почали працювати курси рільників. Вже в 1931 році на обох курсах навчалося 34 колгоспники Бережинської Ради. 5 січня 1930 року загальні збори Бережинського комнезаму закликали всіх селян об'єднуватися в колгоспи. 10 лютого на базі артілі «Гурток братів» засновано колгосп. На території Бережинської Ради, якій були підпорядковані також Мар'ївка, Масляниківка, Шевченкове, виникло 5 колгоспів, що об'єднували 240 дворів (73 проц. селянських господарств)[1].

Багатогранну роботу проводив партійний осередок, створений 1930 року у складі 6 комуністів. Вони систематично роз'яснювали населенню політику партії і уряду, дбали про піднесення сільськогосподарського виробництва, залучали до своїх рядів кращих колгоспників-ударників. Партійний осередок керував роботою сільського споживчого товариства, заснованого у 1930 році. При колгоспах було організовано наймитсько-бідняцькі групи, які контролювали роботу кооперації[2].

Значну допомогу партійній організації і Раді в проведенні колективізації і здійсненні політичних заходів подавав комсомольський осередок, створений 20 грудня 1930 року[3]. У 1930 році комсомольці обслуговували тракторно-кінну базу артілі, що налічувала 2 трактори і 150 коней. Вони виступили також ініціаторами будівництва птахоферми і допоміжних тваринницьких приміщень[4].

Велику роль в організаційно-господарському зміцненні та розвитку колгоспів відіграла Аджамська (з 1935 року — Кіровська МТС). Вже в 1932 році середня врожайність зернових в артілях села зросла до 10,2 цнт з га порівняно з 6,5 цнт попереднього року[5]. Серед колгоспників широко розгорнулося соціалістичне змагання за підвищення врожайності полів і високу продуктивність тваринництва. Ударники сільськогосподарського виробництва П. Лауда, М. Дударенко і Ю. Бондар у 1933 році обиралися делегатами обласного з'їзду передових колгоспників, а П. Лауда ще й делегатом Першого Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників[6].

На кінець першої п'ятирічки вся оброблювана площа — 1575 га була закріплена за колгоспами. У 1935 році оранку та сівбу зернових і технічних культур повністю механізовано. У трьох колгоспах Бережинської сільради — «3-й вирішальний», ім. Сталіна, «Червона зірка» — вперше в районі електрифіковано молотьбу хліба.

У січні 1939 року до бережинських колгоспів приєдналися ще і «Червона зірка», «XX-річчя Червоної Армії», «Комінтерн». Замість колишніх дрібних одноосібних господарств напередодні Великої Вітчизняної війни в Бережинці та в селах, підпорядкованих сільраді, налічувалося 7 багатогалузевих колективних господарств, які обробляли 3760 га землі, в т. ч. орної — 3251 га. В 1941 році колгоспи мали 42 господарські будівлі, 637 одиниць сільськогосподарських машин та інвентаря.

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-206, оп. 1, спр. 1, арк. 31; ф. Р-242, оп. 1, спр. 569, арк. 157, 169; ф. Р-447, оп. 2, спр. 209 арк. 2.

[2] Там же, ф. Р-776, оп. 1, спр. 20, арк. 8.

[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 206, оп. 1, спр. 2, арк. 13, 14, 18 спр. 5, арк. 15.

[4] Шляхами комсомольської слави, стор. 199.

[5] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-242, оп. 1, спр. 563, арк. 76.

[6] Газ. «Соціалістичний наступ», 10 лютого 1933 р.

Зростав матеріальний добробут і культурний рівень колгоспників. У 1935 році початкову школу перетворено на семирічну. Виконуючи рішення XVI з'їзду ВКП(б) по запровадженню загальної обов'язкової початкової освіти і ліквідації неписьменності, партосередок, сільрада охопили навчанням всіх неписьменних і малописьменних в гуртках лікнепу і вечірній школі колгоспної молоді. В сільському клубі читалися лекції, проводилися вечори, силами самодіяльних митців влаштовувалися концерти, ставилися п'єси, демонструвалися кінофільми. Працювала бібліотека. Комсомольці створили гурток оборони, де юнаки набували військових спеціальностей.

З початком Великої Вітчизняної війни багато жителів Бережинки пішли на фронт. Комуніст Г. П. Ткаченко на мітингу трудящих заявив: «Я готовий битися за свою Батьківщину і, якщо треба буде, віддам за неї своє життя»[1]. (Патріот загинув геройською смертю в 1941 році). Коли нависла загроза окупації села, партійна організація та сільська Рада організували евакуацію в тил сільськогосподарської техніки, колгоспної худоби і майна. Для боротьби з ворожими диверсантами були створені групи сприяння винищувальним батальйонам. 5 серпня 1941 року німецько-фашистські війська захопили Бережинку. В перші ж дні гітлерівці розстріляли комуніста І. Є. Чайку, колгоспного активіста М. І. Римаренка. Понад 50 юнаків і дівчат було насильно відправлено на каторгу до Німеччини. Окупанти грабували населення, знищували громадські будівлі, майно, реманент. Жителі Бережинки саботували фашистський «новий порядок». Багато з них допомагало партизанам загону ім. Ворошилова здійснювати диверсії проти ворога.

Близько 150 бережинців зі зброєю в руках захищали Вітчизну на фронтах Великої Вітчизняної війни. 70 з них полягли смертю хоробрих за свободу і незалежність Батьківщини. До ста учасників війни нагороджено орденами й медалями. Орденів Червоного Прапора, Червоної Зірки та ін. удостоєно М. М. Малюту, А. Я. Маслова, В. Н. Пащенка. Влітку 1941 року під час оборони Кіровограда виняткову хоробрість і відвагу виявила уродженка села медсестра Т. П. Цуканова-Аксьонкіна, вона відзначена орденом Червоного Прапора. В боях на Ізюмсько-Барвінківському напрямку відважна комсомолка загинула. Одна з вулиць Кіровограда названа її ім'ям.

7 січня 1944 року частини 297-ї стрілецької дивізії у взаємодії із 50-ю і 303-ю стрілецькими дивізіями 2-го Українського фронту визволили Бережинку від німецько-фашистських загарбників[2]. У надзвичайно складних умовах жителі села почали ліквідовувати наслідки гітлерівської окупації. Фашисти зруйнували приміщення школи, медпункту, клубу, бібліотеки. З 49 колгоспних будівель 35 були повністю знищені[3]. Не вистачало робочих рук, тяглової сили, насіння. Основний тягар відродження господарства ліг на плечі жінок, підлітків і людей похилого віку.

Долаючи великі труднощі, колгоспники під керівництвом сільської Ради, відновленої в січні 1944 року, розгорнули боротьбу за відродження довоєнних посівних площ, громадського поголів'я худоби тощо. Всі сім колгоспів приступили до сільськогосподарських робіт ранньої весни 1944 року. Велику допомогу у ліквідації наслідків фашистської окупації подавала держава. З братніх республік надходили трактори, комбайни, коні, насіння. Комсомольська організація (вже влітку 1944 року вона налічувала 26 членів), організувала збір насіння, водночас допомагала фронтові. Комсомольці надсилали металолом на танкову колону «Кіровоградський комсомолець» і кошти на спорудження ескадрильї «Допризовник Кіровоградщини».

20 березня 1944 року розпочала роботу 7-річна школа, де навчалося близько 100 дітей. Силами комсомольців і молоді було відбудовано клуб, приміщення медпункту. Педагогічний колектив разом з учнями розгорнув масово-політичну роботу серед населення. Вчителі читали лекції, доповіді, організовували концерти, виїжджали

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-429, оп. 1, спр. 1178, арк. 82.
[2] Архів МО СРСР, ф. 297, оп. 103 019, спр. 5, арк. 46.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-447, оп. 5, спр. 12, арк. 1—32.

У колгоспних теплицях Бережинки. 1969 р.

в поле з агіткультбригадами. Часто після виступів вони разом з колгоспниками працювали на полі.

Вже 1947 року колгоспи повністю освоїли довоєнні (2700 га) посівні площі і досягли врожайності 1940 року. Створювалися умови для відновлення громадського поголів'я худоби та підвищення його продуктивності. У 1949 році було виконано план розвитку тваринництва[1]. На кінець першої післявоєнної п'ятирічки в селі відбудували житла колгоспників, службовців. Працювали бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт. Всі діти шкільного віку навчалися в школі. Залікувавши глибокі рани, заподіяні війною, трудящі розгорнули роботу за дальший розвиток господарства і культури.

У 1951 році колективні господарства артілі Бережинської сільради — «3-й вирішальний», ім. Леніна, ім. Сталіна, «Червоний хлібороб» і «Червона зірка» об'єдналися в одне — ім. Ворошилова, а ім. Тимошенка і «Комінтерн» — у колгосп ім. Тимошенка. 1958 року ці два господарства злилися в одне — ім С. Юлаєва (з 1961 року — «Заповіт Леніна»).

Кілька разів колгоспи брали участь у ВСГВ: у 1955 році — за вирощення по 427,7 цнт цукрових буряків з гектара на площі 246 га (а ланка Н. Ф. Гончаренко виростила по 567 цнт з га); в 1956 — за високий урожай пшениці — по 29 цнт з га на площі 960 га; в 1957 — за вирощення по 28 цнт коріандру з га на площі 60 га; 1958 року — за високий надій молока — по 3 тис. кг на фуражну корову. Виставком нагородив колгосп чотирма бронзовими медалями і преміював чотирма вантажними автомашинами.

В 1966 році за високі показники у тваринництві артіль занесено на обласну Дошку пошани. В 1958 та в 1966 роках 16 кращих трудівників нагороджено орденами й медалями, серед них — голову колгоспу М. П. Чеголю — двома орденами Трудового Червоного Прапора, агронома Г. І. Булата — орденом «Знак Пошани», а згодом орденом Жовтневої Революції.

Завдяки широкому використанню органічних і мінеральних добрив підвищувалася родючість ланів. У 1967 році колгоспники зібрали по 30,9 цнт озимої пшениці з га. Дояр І. Т. Мерко, який понад 15 років працює на фермі, одержав по 3334 кг молока від кожної корови. Колгосп спеціалізується і на виробництві городини. Для вирощування ранніх овочів збудовано вкриті синтетичною плівкою теплиці площею 10 тис. кв. метрів. Споруджено ставок з площею водного дзеркала 35 га. В 1970 році стала до ладу свердловина для постачання водою підприємств і населення. Планується спорудити стаціонарні теплиці, фруктопереробний цех, млин. Городники широко застосовують прогресивні методи Київської овочевої фабрики щодо вирощування ранніх овочів. В 1966 році 7 колгоспників були учасниками ВДНГ СРСР і Виставки передового досвіду в народному господарстві Української РСР. Для запозичення досвіду знатної доярки Сумщини двічі Героя Соціалістичної Праці М. Х. Савченко виїжджало 8 чоловік.

На кінець 1970 року колгосп «Заповіт Леніна» домігся врожаю зернових — по 35,6 цнт з гектара. Кращий механізатор А. Ф. Компанієць на закріпленій за ним площі виростив по 75 цнт кукурудзи з га. Телятниця М. С. Босенко домоглася добового привіску телят 950—960 грамів. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 392 цнт молока. Тут створено високопродуктивне племінне стадо. На фермі понад 700 племінних корів. Всі молочнотоварні ферми в 1970 році об'єднано в одну. Реконструйовано корівники з молочними цехами, введено в експлуатацію механізований

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 206, оп. 2, спр. 1, стор. 24, 37.

тваринницький комплекс. У кожному корівнику — електродоїльна установка, механізм для приготування і роздачі кормів та прибирання приміщення.

Колгосп «Заповіт Леніна» — велике високомеханізоване господарство. Тут 29 тракторів, 16 комбайнів, 20 вантажних і 2 автомашини тощо. На полях, в майстернях і на фермах працюють понад 70 механізаторів. Більше 20 років очолює тракторну бригаду ветеран Великої Вітчизняної війни комуніст В. Н. Пащенко. Його руками зроблено унікальні пристрої для дощувальної установки, гноєрозкидувачів, розсадосаджалки тощо. Це дало велику економію коштів і часу. З кожним роком зростають грошові прибутки колгоспу. У 1970 році вони становили понад мільйон крб. Близько 60 трудівників Бережинки нагороджені медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Новими трудовими успіхами ознаменували колгоспники перший рік дев'ятої п'ятирічки. Вони зібрали по 42,5 цнт озимої пшениці з га, виробили по 447 цнт молока на 100 га сільськогосподарських угідь, зайнявши по надоях друге місце в районі. За високі показники у хліборобстві 1971 року колгоспу присвоєно звання господарства високої культури землеробства. Змагаючись за гідну зустріч 50-річчя утворення Радянського Союзу колгоспники Бережинки взяли на себе підвищені зобов'язання.

Ще у 1950 році в селі створено радгосп «Бережинський», який спеціалізується на вирощуванні саджанців фруктових і декоративних дерев для багатьох районів області. У теплицях вирощуються рідкісні сорти троянд з допомогою першої на Україні автоматичної туманоутворюючої установки. 1972 року радгосп реалізував 200 тис. таких саджанців. План грошових надходжень у першому році дев'ятої п'ятирічки тут виконано на 240 проц. У господарстві зайнято понад 50 робітників. У 1956—1957 рр. господарство було учасником ВСГВ і нагороджене грамотами та медалями виставкому.

Зміцнення колгоспного і радгоспного виробництва — джерело поліпшення добробуту трудівників села. Якщо середньомісячна заробітна плата доярки в 1966 році становила 110 крб., то в 1970 році — 120—125 карбованців.

За післявоєнні роки в Бережинці споруджено 150 житлових будинків загальною площею понад 10 тис. кв. метрів, приміщення будинку культури на 400 місць, фельдшерсько-акушерського медичного пункту, їдальні. Обабіч центральної вулиці рівними рядами висаджено стрункі тополі. Між обласним центром і Бережинкою курсують автобуси. При медпункті, в якому працюють фельдшер і акушер, є аптека.

У 8-річній школі навчаються 200 дітей, працюють 14 вчителів, діє також консультаційний пункт Кіровоградської районної середньої заочної школи. У Бережинці — близько ста фахівців з вищою і середньою спеціальною освітою — вчителі, агрономи, зоотехніки, інженери, механіки. Вони відіграють велику роль в громадсько-політичному житті села.

У драматичному, танцювальному і хоровому гуртках студії при будинку культури беруть участь понад 120 жителів села, в т. ч. вчителі, учні. На клубній сцені часто виступають актори Кіровоградського музично-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького та інші мистецькі професіональні колективи. Члени первинної організації товариства «Знання», до якої входять 23 чоловіка, читають лекції, проводять тематичні вечори, теоретичні семінари тощо. При будинку культури є бібліотека з читальним залом, що обслуговує понад 900 читачів. Книжковий фонд бібліотеки — понад 6 тис. томів.

Тваринницький комплекс колгоспу «Заповіт Леніна». Бережинка, 1971 р.

В життя і побут селян міцно ввійшли нові традиції, обряди. Так, у лютому 1971 року відбувся вечір вшанування ветеранів колгоспного виробництва — першої жінки-трактористки, комсомолки 30-х років, передової телятниці М. С. Босенко, птахівника І. М. Дударенка і кращого тракториста А. Ф. Компанійця. Юні ленінці вручили славним землякам квіти, пов'язали їм піонерські галстуки і поклялися вчитися, жити і працювати на трудових прикладах старших.

У 1966 році в селі відкрито на громадських засадах музей, експозиція якого знайомить відвідувачів з минулим і сьогоденням села, героїчним життям і діяльністю мужнього революціонера і талановитого полководця В. Н. Боженка.

У парку височать пам'ятники В. Н. Боженку, радянським воїнам-визволителям Бережинки від гітлерівської окупації і обеліски Слави землякам, які загинули в боротьбі з фашизмом. Влітку піонери доглядають за квітами біля підніжжя пам'ятників. Тут відбуваються святкові мітинги, урочисті збори, піонерські лінійки.

Пам'ятник В. Н. Боженку у Бережинці. 1970 р.

Велику організаторську й ідейно-виховну роботу серед населення проводять колгоспна і радгоспна партійні організації, які налічують близько 50 комуністів. Більшість з них працює безпосередньо на виробництві. Гідними помічниками комуністів виступають комсомольці колгоспної і шкільної організацій. З 35 депутатів Бережинської сільської Ради — 17 комуністів, 5 комсомольців. Рада постійно дбає про підвищення добробуту і культури села. Її бюджет на 1972 рік становив 33,5 тис. крб., з них на освіту — 2,3 тис. крб., охорону здоров'я — 3,3 тис. крб. і на культуру — 4,3 тис. карбованців.

Заможно живуть, самовіддано трудяться жителі Бережинки в ім'я світлого майбутнього — комунізму.

Л. С. ЦУКАНОВ

ВИСОКІ БАЙРАКИ

Високі Байраки — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Мамайки, що впадає в Інгул, за 12 км від Кіровограда і за 2 км від залізничної станції Канатове. З обласним центром сполучені автошляхом. В 1960 році з Високими Байраками злилися села Кишкіне, Кременецьке, Мала Мамайка, Мар'ївка. Населення — 921 чоловік. Сільраді підпорядковані також населені пункти Андросове, Рожнятівка, Сазонівка, Червоний Кут.

Село Вищі Буєраки, пізніше Високі Байраки, виникло на початку другої половини XVIII ст.[1]. Назва його походить від місцевості Високих Байраків, порізаної численними балками, вкритої лісами, що підноситься більш як на 200 м над рівнем моря. Поряд виникло кілька поселень, які стали називатися за іменами поміщиків — Андросовим, Кременецьким, Кишкіним. Мала Мамайка дістала назву від річки Мамайки, що протікає тут. Мар'ївку забудовано в 1786 році, Рожнятівку — на початку XIX ст., (Червоний Кут у 1923 році заснували вихідці з села Веселого Кута Знам'янського району)[2].

Одержавши від царського уряду ці землі, поміщики — колишні офіцери новосербських поселенських полків переселяли сюди селян-кріпаків з Київської,

---

[1] Г. Ю. Стельмах. Історичний розвиток сільських поселень на Україні. К., 1964, стор. 129, 130.

[2] Кіровоградський облдержархів, ф. 14, оп. 1, стор. 51, арк. 77; Список сельских обществ Александрийского уезда. Александрия, 1908, стор. 124.

Полтавської, Харківської та Курської губерній. У 1798 році 5 поміщиків володіли тут 4653 десятинами землі і 787 кріпаками. Жили селяни з хліборобства і домашнього ремесла — ткацтва, ковальства, бондарства[1].

Голод і хвороби забирали життя у багатьох бідняків. Середня тривалість життя селян досягала лише 40 років. Ревізька казка від 1 листопада 1857 року засвідчує часті смерті людей в молодому віці. В родині кріпака І. Я. Цуркана, наприклад, протягом чотирьох років померло 3 чоловіка. Помер і сам господар двору, не проживши й 45 років[2]. Тяжке становище змушувало селян кидати свої оселі. Частими були втечі від поміщиків. У 1795 році один з високобайрацьких поміщиків Михайлов звертався до уряду з проханням відшукати і повернути йому 41 кріпацьку сім'ю (всього 172 чоловіка), які перебували «в бігах»[3]. Кріпаки, прагнучи землі і волі, великими групами тікали в південні степи.

Реформа 1861 року не принесла селянам ні справжньої волі, ні землі. Місцеві поміщики залишили за собою 3231 десятину кращих земель, а 689 ревізьких душ села за уставними грамотами одержали злиденні наділи по 2,5—3,5 десятини (включаючи й садиби) на горбах та схилах балок. За ці малородючі землі селяни протягом 49 років мали сплатити державному банку по 67 крб. 96 коп. викупних платежів за десятину, що значно перевищувало тодішні ринкові ціни на землю. До того ж, вони були позбавлені права користуватися навколишніми лісами, пасовищами та іншими угіддями[4].

З розвитком капіталістичних відносин у Високих Байраках зростає сільська буржуазія, посилюється зубожіння та розорення трудового селянства. За даними подвірного перепису 1886 року, в 7 куркульських господарствах зосереджувалося до 750 десятин землі, близько 460 селянських дворів (майже дві третини) мали в середньому лише від 1 до 6 десятин землі, решта — від 6 до 10 десятин[5].

Часто селяни орендували землю в поміщиків за дуже високими цінами — від 5 до 7 крб. за десятину. Переважна більшість селян не мала змоги застосовувати у своїх господарствах сільськогосподарські знаряддя, навіть у найсприятливіші роки врожаї не перевищували 36 пудів з десятини. До того ж на плечі селян важким тягарем лягали численні податки і побори. Тому нерідко селянину-бідняку винагородою за важку працю восени залишалася тільки солома й полова.

Постійні злидні гнали селян на заробітки до Єлисаветграда. Деякі з них вже на початку XX ст. брали активну участь в революційній боротьбі з царизмом. Так, жителі села А. Д. Середа, П. П. Тарапака та І. Є. Литвинов в 1902—1903 рр. вступили до Єлисаветградської соціал-демократичної організації і за її дорученням поширювали в Високих Байраках антиурядові листівки, проводили серед селян революційну роботу[6]. Активну участь у розповсюдженні таких листівок брав також селянин П. І. Лопушенко. 1903 року серед високобайрацьких селян агітаційну роботу, спрямовану проти царського самодержавства, проводив В. Н. Боженко. Він працював тоді теслярем у поміщицькому маєтку. Згодом, переслідуваний поліцією та властями, В. Н. Боженко виїхав з села.

Під час революції 1905—1907 рр. боротьба селян проти поміщиків значно посилилася. Восени 1905 року в економії Козаковського вони спалили стайню, в маєтку Шуйської вирубали сад. Поміщики викликали у село загін козаків. Княгиня Урусова тривалий час навіть до церкви їздила під охороною.

Столипінська аграрна реформа прискорила розорення бідняцької та середняцької частини селянства, сприяла зміцненню куркульства. Так, у 1909 році на 689 се-

---

[1] ЦДАДА, ф. 1355, оп. 1, спр. 9, арк. 24—26; спр. 10, арк. 6, 7.
[2] Херсонський облдержархів, ф. 22, оп. 1, спр. 99, арк. 229.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 211, оп. 1, спр. 6, арк. 1—4.
[4] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 46, спр. 139, арк. 13; Кіровоградський облдержархів, ф. 516, оп. 1, спр. 2, арк. 15.
[5] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., отд. 1, стор. 20, 21, 314.
[6] Кіровоградський облпартархів, ф. 445, оп. 1, спр. 28, арк. 1; Красные вехи, стор. 160, 190, 191.

лянських дворів Високих Байраків припадало 1763 десятини землі. Більше половини з них мали всього по 1—2 десятині. В той же час кожному з 12 куркульських господарств належало 25—65 десятин кращих земель. Таке ж становище було і в навколишніх селах. В селі Андросовому, наприклад, у 1912 році з 80 селянських дворів 30 не мали землі зовсім. Безземелля і малоземелля змусило багатьох селян виїхати на поселення до Сибіру[1].

Жителі села були позбавлені будь-якої медичної допомоги. Щороку вмирала майже половина новонароджених дітей. У 1912 році народилося 140 дітей, а померло 68, у 1914 — з 132 новонароджених вижило 62. Лише 1880 року відкрилася земська початкова школа, в якій працював один вчитель. Заняття проводилися в старій селянській хаті з глиняною долівкою. Та і в такій школі не кожен мав змогу вчитися. 1912 року, наприклад, початкову освіту здобули лише 7 дітей[2].

У роки першої світової війни трудове селянство вкрай зубожіло. Більшість чоловіків мобілізували до армії. Наприкінці 1916 року майже половина селянських дворів не мала робочої худоби і корів. Різко скоротилися посівні площі.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції в селі відбувалися мітинги й сходки, на яких селяни-бідняки рішуче вимагали відібрати землю у поміщиків і куркулів. Агітацію за встановлення влади Рад і розподіл поміщицьких земель серед селян проводили революційно настроєні солдати-фронтовики Т. Н. Крикуненко, І. В. Сметенко, К. Д. Калмиков та інші, що повернулися у село. Але тільки Велика Жовтнева соціалістична революція дала трудящим села жадану землю.

В січні 1918 року трудящі селяни, підтримані єлисаветградськими робітниками, встановили у Високих Байраках Радянську владу. Тоді ж створено революційний комітет у складі селян-бідняків комуніста Я. І. Антоненка, І. Т. Роїни і К. Д. Калмикова. Ревком одразу ж приступив до втілення в життя декретів Радянської влади.

Але в березні 1918 року село захопили австро-німецькі окупанти. З ними повернулися і поміщики. З допомогою карального загону вони намагалися вчинити розправу над сільськими активістами. Одного недільного дня у квітні 1918 року окупанти зігнали всіх жителів села на подвір'я панської економії. Вороги вимагали назвати імена членів ревкому і негайно повернути панам майно. Багатьох селян били нагаями до крові, але вони не видали ревкомівців. Німецький офіцер погрожував розстріляти кожного дев'ятого. Та в той момент в селі з'явилися партизани, що діяли в районі залізниці Трепівка—Канатове, і каратели втекли до Єлисаветграда. Боротьбу селян проти окупаційного режиму очолив підпільний ревком, до складу якого входили єлисаветградський робітник, уродженець Високих Байраків І. В. Сметенко, селяни-бідняки П. О. і О. Г. Фабрики та інші. Селяни саботували розпорядження окупантів, не давали їм коней, зерна.

Після вигнання кайзерівських військ наприкінці 1918 року село на деякий час захопили петлюрівці. Протягом 1919—1920 рр. Високі Байраки зазнали багато лиха від банд Григор'єва, Махна[3]. Боротьбу селян проти цих запеклих ворогів Радянської влади, як і в період австро-німецької окупації, очолювали активісти І. В. Сметенко, П. О. і О. Г. Фабрики. У травні 1919 року трудящі села подали допомогу курсантам Єлисаветградського військового училища червоних командирів, які вели бої з григор'євцями в районі Високих Байраків[4].

Жахливі дні пережили селяни під час денікінщини — з серпня 1919 по січень 1920 року. Білогвардійці безчинствували тут, звинувачуючи селян у зв'язках з

---

[1] Список землевладельцев Александрийского уезда на 1909 год. Александрия, 1909, стор. 7, 27, 32, 34, 68, 83, 89, 146; Общий отчет Александрийской уездной земской управы за 1912 год, стор. 78.

[2] Общий отчет Александрийской уездной земской управы за 1912 год, стор. 72; Общий отчет Александрийской уездной земской управы за 1914 год, стор. 61; Народное образование в Александрийском уезде Херсонской губернии в 1912 году. Александрия, 1913, стор. 10, 38.

[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-366, оп. 1, спр. 82, арк. 18, 25.

[4] Годы борьбы, стор. 93, 94.

Червоною Армією, нещадно грабували їх. У селі Кременецькому по-звірячому закатували шістьох чоловік[1]. Проте жителі Високих Байраків чинили опір ворогам. Коли в січні 1920 року наблизилася Червона Армія, мешканці села допомогли радянським розвідникам одержати відомості про ворожі сили, розташовані у Високих Байраках і на станції Канатове[2]. 10 січня поблизу станції Канатове вони розібрали залізничну колію, щоб затримати денікінські ешелони. 25 січня 1920 року трудящі села радо вітали своїх визволителів — воїнів 2-ї бригади 60-ї стрілецької дивізії 12-ї армії. Тоді ж багато сільських юнаків добровільно вступили до лав Червоної Армії. Так, Т. Л. Грабар ніс бойову службу на бронепоїзді «Лейтенант Шмідт». Брати Григорій і Дем'ян Роїни стали бійцями 10-ї армії і загинули в боях з денікінцями. У Першій Кінній пройшов славний бойовий шлях командир ескадрону Т. З. Фабрика. С. Т. Даниленко, І. К. Коркіш і Г. П. Іващенко служили в підрозділах ЧК. Самовіддано боролися проти контрреволюційних банд на Єлисаветградщині І. С. Войтенко, Г. Г. Лазаренко та К. М. Роїна.

У квітні 1920 року у Високих Байраках створено ревком, пізніше обрано сільську Раду. Близько 5 тис. десятин колишньої поміщицької землі, лісових угідь і пасовищ, а також сільськогосподарські машини і знаряддя з поміщицьких економій передано у користування бідняцько-середняцьких мас села. 3356 десятин орної землі було розподілено серед селян з розрахунку по одній десятині на кожного члена сім'ї[3]. Розподіл землі та майна здійснювали комісари, призначені з числа найактивніших селян. У травні 1920 року в селі утворився комітет незаможних селян. 5 червня за ініціативою сільських комуністів проведено перший суботник[4].

Після закінчення громадянської війни доводилося переборювати великі труднощі: не вистачало інвентаря і тягла, у зв'язку з посухою і неврожаєм 1921 року багато селян голодувало. За клопотанням сільської Ради на кошти держави в селі відкрили їдальню. Бідняків було звільнено від продподатку[5]. Відчутну допомогу одягом та продовольством одержували сім'ї червоноармійців.

Під керівництвом Ради і КНС з 1922 року працював комітет взаємодопомоги, який мав зерновий фонд і постачав селянам посівний матеріал. У 1926 році комітетом відкрито прокатну станцію, яка допомагала бідняцьким і середняцьким господарствам в обробітку полів тощо[6]. 1923 року в селі відновлено всі довоєнні посівні площі.

Велика робота проводилася щодо зміцнення органів Радянської влади. На селі, крім центральної сільської Ради, було ще 6 Рад, які підпорядковувалися Високобайрацькій Раді. Під керівництвом комуністів часто практикувалися спільні засідання Рад, а також їх секцій. В березні 1923 року обрано єдину Високобайрацьку Раду, очолив її комуніст Я. І. Антоненко. При ній працювали відділи — фінансовий, революційної законності, культури.

Вже в перші роки соціалістичного будівництва в селі виникають товариства спільного обробітку землі. На початку 1924 року 14 бідняцьких дворів створили виробничий колектив «Орач», в якому налічувалося 32 десятини орної землі і 10 десятин плодоягідного саду, 2 коней, 6 корів, 3 вози, сівалки, 5 борін. Радянська держава допомагала колективу кредитами, інвентарем, посівним матеріалом. Уже в 1925 році він одержав трактор «Фордзон»[7]. Першим трактористом на селі був О. П. Дубина, який не випускав з рук кермо протягом 40 років — до останніх днів свого життя.

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-366, оп. 1, спр. 82, арк. 9.
[2] ЦДАРА, ф. 1499, оп. 1, спр. 162, арк. 110, 124.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-366, оп. 1, спр. 130, арк. 12, 15, 36, 38; ф. Р-372, оп. 1, спр. 2, арк. 3, 5, 46.
[4] Там же, ф. Р-366, оп. 1, спр. 27, арк. 6.
[5] Полтавський облдержархів, ф. Р-1186, оп. 1, спр. 3, арк. 66; спр. 14, арк. 8.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-524, оп. 1, спр. 1, арк. 79, 107.
[7] Газ. «Червоний шлях», 1 лютого 1924 р., 9 січня 1927 р.

Після відкриття в 1926 році лікарні значно поліпшилося медичне обслуговування населення. 1922 року сільській школі передано будинок поміщика Єремєєва. В ній 3 вчителі навчали до 70 дітей. Через декілька років в селі збудували ще одну початкову школу. Почали діяти гуртки лікнепу. 1921 року сільська Рада відкрила 3 хати-читальні. Напередодні шостих роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції відновив роботу самодіяльний театр, заснований в роки громадянської війни. На його сцені драмгуртківці ставили п'єси з класичного репертуару і такі, в яких висвітлювалися революційні зміни на селі. У відкритому в грудні 1923 року сельбуді обладнали червоний куток.

Велику допомогу комуністам і сільській Раді у розв'язанні завдань господарського та культурного будівництва подавала комсомольська організація, створена в грудні 1923 року. На початку наступного року до неї вступили близько 30 юнаків і дівчат. Без участі комсомольців не відбувалася жодна громадсько-політична подія в селі. Вони організовували роботу клубів і хат-читалень, працювали культармійцями, допомагали вдовам у проведенні польових робіт тощо. О. А. Семенко і С. А. Литвинов як кращі комсомольці не раз обиралися членами райкому ЛКСМУ, С. М. Іванов кілька років працював головою сільської Ради, Я. П. Харитоненко — головою КНС, А. В. Паращенко була позаштатною піонервожатою в школі, а з 1928 року очолювала сільську жіночу раду.

Чимало уваги приділялося роботі серед жінок. 1923 року при сільській Раді утворюється жіноча організація, до складу якої вже на початку 1924 року входило 35 жінок і дівчат. Жінделегатки допомагали в організації роботи шкіл і гуртків лікнепу, в залученні селянок до участі в громадському та культурному житті.

Соціалістичними перетвореннями на селі керував партосередок, створений 1927 року на Аджамській дослідній станції, що підпорядковувалася Високобайрацькій Раді. До його складу входили комуністи, які жили і працювали у Високих Байраках та в селі Веселівці. 1929 року партосередок утворився у самих Високих Байраках. Комуністи роз'яснювали селянам рішення партії і уряду й організовували трудящих на їх виконання, дбали також і про культурний розвиток села[1].

Проводячи широку політико-роз'яснювальну роботу серед бідняцько-середняцьких мас, комуністи і комсомольці чимало зробили для підготовки селянських господарств до суцільної колективізації. 1929 року в Високих Байраках виникло 7 колгоспів: ім. Дем'яна Бєдного, ім. Будьонного, «Єднання», «Червона зірка», «Шлях майбутнього», «Нове життя», «Наслідувач комуни». До них вступила переважна більшість селян[2]. Трудящі маси села дали рішучу відсіч куркулям, що чинили перешкоди проведенню колективізації. 1930 року в колгоспі «Наслідувач комуни» викрито групу ворожих елементів, які намагалися зірвати хлібозаготівлю. В колгоспі «Єднання» куркулі підпалили хату колгоспника, де проводилися загальні перевиборні збори. Однак пожежу ліквідували, і збори відбулися[3].

Неоціненну допомогу сільським комуністам в розгортанні масово-політичної роботи в той період подали робітничі колективи Кіровограда. Вони направили в село своїх кращих представників. Посланці Єлисаветградського заводу «Червона зірка» — двадцятип'ятитисячники І. М. Дем'яненко і М. С. Собовенко працювали головами артілей. Вони стали справжніми організаторами боротьби трудового селянства за зміцнення колгоспів. Партійна організація заводу «Червона зірка» здійснювала шефство над артілями Високих Байраків. Шефи допомагали колгоспам ремонтувати сільськогосподарський реманент, правильно налагоджувати облік праці, виготовляти наочну агітацію, виступали перед колгоспниками з концертами[4].

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 198, арк. 54; спр. 231, арк. 68, 70.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 3470, оп. 1, спр. 78, арк. 2, 3.
[3] Газ. «Соціалістичний наступ», 29 січня 1933 р., 10 листопада 1934 р.
[4] «Український історичний журнал», 1968, № 5, стор. 95.

І. Ф. Тарапака — один з організаторів колгоспного руху у Високих Байраках. 1934 р.

З кожним роком колгоспи села ставали заможнішими. 1933 року вони першими в районі закінчили жнива й виконали плани хлібозаготівель. У тому ж році члени артілі «Нове життя» одержали на трудодень по 4,5 кг зерна і по 1 крб. грошима[1].

Трудівники полів докладали чимало зусиль, щоб підвищити культуру хліборобства. Водночас партійна організація і правління колгоспів дбали про поліпшення умов праці. Так, в артілі «Нове життя» в 1934 році на час польових робіт збудовано добре обладнаний табір з кімнатами відпочинку і червоним кутком. Тут же працювала школа колгоспного активу, проводилися виробничі наради. Щотижня випускалася польова газета[2]. Забезпечивши високі врожаї основних зернових культур, колгоспники артілей «Нове життя» та «Червона зірка» восени 1934 року достроково виконали плани хлібозаготівель і відрядили до райцентру червоні валки з зерном понад план. На своїх зборах вони прийняли звернення до всіх колгоспів району наслідувати їх приклад[3]. Слідом за колгоспом «Нове життя» всі артілі села з 1934 року стали планомірно розвивати тваринництво.

Піднесенню трудової активності колгоспників сприяло соціалістичне змагання. У 1933—1934 рр. висококобайрацькі колгоспи вели перед у районі щодо виконання основних господарських завдань. Артіль «Нове життя», де головою працював комуніст П. Р. Степанов, а парторганізатором — двадцятип'ятитисячник О. А. Мажар, в ті роки міцно утримувала перехідний Червоний прапор політвідділу Кіровської МТС, була учасницею районного і обласного зльотів передових господарств, не раз одержувала премії за ударну роботу. Імена хліборобів цієї артілі І. Ф. Тарапаки і П. В. Цмакала, які своєю ударною працею запалювали односельців на нові трудові звершення, були відомі в усій області.

Спрямовуючи зусилля колгоспників на боротьбу за одержання високих, сталих урожаїв усіх сільськогосподарських культур, партійна організація, сільська Рада, правління артілей проводили велику роботу щодо піднесення їх політичної освіти і ділової кваліфікації. Висококобайрацька парторганізація виступила в районі ініціатором масового навчання трудівників села. У 1936—1937 рр. створено політгурток і 7 агротехнічних шкіл, де навчалися бригадири, ланкові, майстри високих урожаїв. Заняття проводили вчителі, агрономи, працівники райкому партії та МТС[4].

У 1939 році артіль «Нове життя» виборола право бути учасником ВСГВ у Москві. На її полях колгоспники виростили для того часу високий урожай проса — по 12 цнт з га. Право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці здобули також переможці соціалістичного змагання в Кіровоградському районі — бригадири рільничих бригад висококобайрацьких колгоспів І. І. Антоненко, Т.К. Бузуляк, Ф. М. Волошин та В. А. Даниленко[5]. У 1940 році учасниками ВСГВ були ланкові М. С. Фомицька і Я. К. Тарапака, що одержали озимої пшениці по 26 цнт з га. У 1939—1940 рр. учасником ВСГВ була свиноферма колгоспу ім. Будьонного. Свинар Т.П. Фомулясв вирощував по 21,6 поросяти від кожної свиноматки[6].

---

[1] Газ. «Чорноморська комуна» (Одеса), 12 березня 1934 р.
[2] Газ. «Ударник ланів» (Єлисаветград), 29 червня 1934 р.
[3] Газ. «Соціалістичний наступ», 3 жовтня 1934 р.
[4] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 109, арк. 30, 96.
[5] Почетная книга ВСХВ. М., 1939, стор. 3, 14, 17, 19, 22, 32, 54, 55.
[6] Почетная книга ВСХВ. М., 1940, стор. 62, 65; газ. «Кіровоградська правда», 27 квітня 1939 р.

Здійснене в 1939—1940 рр. об'єднання дрібних колективних господарств у 4 великі — ім. Дем'яна Бєдного, ім. Сєдова, ім. Будьонного та «Червона зірка» — сприяло всебічному розвитку громадського виробництва. Завдяки укрупненню зміцніла матеріальна база артілей — вони придбали автомашини, нафтові двигуни, зерноочисні, грунтообробні машини. Велося будівництво господарських і культурно-побутових приміщень. При колгоспах ім. Сєдова та ім. Будьонного створено партійні організації, а при артілях ім. Дем'яна Бєдного і «Червона зірка» діяли партійні групи[1], які організували колгоспників на успішне виконання господарчих планів.

М. Є. Бондаренко — підпільниця, вчителька. Високі Байраки. 1940 р.

Підвищувався добробут і культурний рівень жителів села. Діяв медпункт, де було три медичні працівники. В 1940/41 навчальному році в 2 школах (середній і семирічній) навчалося понад 500 учнів[2]. Було в основному ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. В сільському клубі силами самодіяльних драматичного і музичного гуртків влаштовувалися вистави і концерти. Колгоспники систематично дивилися кінофільми. Вони активно передплачували газети і журнали: на кожну родину припадало по 2—3 періодичні видання.

Питанням підвищення культури села велику увагу приділяла сільська Рада. 1934 року ВУЦВК за добре поставлену політмасову і культурно-освітню роботу нагородив Високобайрацьку сільраду грамотою і вручив їй грошову премію[3]. Одеське обласне видавництво випустило брошуру «Діла і люди Високобайрацької сільради», де розповідалося про натхненну працю хліборобів, які домоглися значних успіхів у вирощуванні врожаїв сільськогосподарських культур, про зростання їх добробуту і культури.

У перші дні Великої Вітчизняної війни 250 чоловік з села пішли на фронт. З наближенням ворожих військ було евакуйовано колгоспну техніку. На початку серпня 1941 року фашисти окупували Високі Байраки. Насаджуваний ними «новий порядок» мало чим відрізнявся від режиму концентраційних таборів. Колгоспи були перетворені на т. зв. громадські двори. Директива райуправи старості села Високих Байраків, датована 30 квітня 1942 року, вимагала, щоб робочий день селян починався на зорі і закінчувався після заходу сонця. За невихід на роботу жорстоко карали — від 25 до 30 різок або шомполів. Людей примушували навіть впрягатись у плуг і орати землю, возити на собі різні вантажі з поля, тягати борони. З населення стягувалися різноманітні податки. В розпорядженні райуправи від 25 червня 1943 року на ім'я старости наказувалося провести облік собак і стягти з їх власників податок в сумі від 75 до 150 карбованців[4].

Жителі села всіляко ухилялися від роботи на ворога, приховували хліб, саботували виконання розпоряджень окупаційних властей. Колгоспники І. С. Марченко, Г. А. Кротенко пішли в партизанський загін «За Батьківщину», що діяв у Знам'янському районі. Народним месникам допомагала вчителька місцевої школи, комсомолка М. Є. Бондаренко. Сміливу партизанську розвідницю фашисти схопили і стратили[5]. М. І. Зайченко врятувала життя радянському пілоту, літака якого було збито недалеко від села Андросового. Майже всі мешканці села знали про те, що радянський воїн переховується в її сім'ї, та ніхто не видав ворогам патріотки[6].

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 216, оп. 1, спр. 20, арк. 90.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 476, арк. 5.
[3] Газ. «Известия», 18 березня 1934 р.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 445, оп. 2, спр. 265, арк. 1, 2.
[5] Там же, ф. 429, оп. 3, спр. 1, арк. 72; спр. 119, арк. 147; газ. «Степная новь» (с. Зимовники Ростовської обл.), 21 червня 1967 р.
[6] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 119, арк. 14.

Колгоспник І. Н. Крикуненко дав притулок двом бійцям Червоної Армії, що вирвалися з фашистського полону.

5 січня 1944 року, на початку здійснення військами 2-го Українського фронту Кіровоградської наступальної операції на вузькій дільниці фронту в районі Високих Байраків і Андросового, відбувся запеклий бій. Близько 100 ворожих бронемашин атакували 97-у гвардійську стрілецьку дивізію. Радянські воїни відбили всі контратаки гітлерівців і, зломивши їх опір, просунулися вперед. Вранці 7 січня 1944 року частини 97-ї гвардійської стрілецької дивізії у взаємодії з частинами 13-ї і 95-ї гвардійських стрілецьких дивізій визволили Високі Байраки[1].

Понад 360 жителів села зі зброєю в руках захищали свободу і незалежність соціалістичної Вітчизни на фронтах Великої Вітчизняної війни. Майже всі вони нагороджені бойовими орденами і медалями. Серед них — 32 офіцери Червоної Армії. 147 воїнів не повернулися в рідне село — загинули в боях з фашистськими загарбниками.

Одразу ж після визволення відновив свою діяльність виконком Високобайрацької сільради, який очолив боротьбу жителів села за відбудову зруйнованого гітлерівцями господарства.

Німецькі окупанти заподіяли величезної матеріальної шкоди: колгоспне майно було пограбовано, більшість громадських будівель, у т. ч. приміщення двох шкіл, сільської Ради і клубу зруйновано[2]. Не вистачало тягла, робочих рук. Основний тягар відбудови господарства ліг на плечі жінок, підлітків, людей похилого віку. Самовіддана праця колгоспників, допомога з боку держави, братніх республік кредитами, технікою, насінням — все це сприяло швидкій відбудові розореного господарства. Одночасно трудящі Високих Байраків зібрали в 1944 році до 150 тис. крб. на побудову танкової колони «Комсомолець Кіровоградщини».

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни Рада депутатів трудящих разом з партійною організацією, яку було створено 1945 року, спрямували зусилля колгоспного селянства на виконання завдань четвертого п'ятирічного плану. Вже 1948 року всі чотири артілі освоїли довоєнні посівні площі[3]. В боротьбі за врожай відзначилися механізатори І. К. Ткаченко, М. Т. Грабар, які систематично перевиконували виробничі норми в 1,5—2 рази. Активну допомогу у відбудові колгоспів подавали комсомольські організації, створені одразу ж після закінчення Великої Вітчизняної війни в усіх чотирьох колгоспах. Самовіддано працювали жінки. Ланкові М. С. Фомицька, А. А. Фомуляєва, Г. П. Жеребило, Є. П. Величко досягли значних успіхів у вирощуванні цукрових буряків та інших просапних культур. Їх відзначено урядовими нагородами.

На початку 1949 року партійна організація села і правління колгоспів розробили трирічний план розвитку громадського тваринництва. Вже на кінець року на колгоспних фермах налічувалося 984 голови худоби, в т. ч. 534 — великої рогатої худоби. З місцевих будівельних матеріалів споруджувалися тваринницькі ферми. 1951 року високобайрацькі колгоспи успішно виконали плани продажу державі продуктів тваринництва. Завдяки державним кредитам ще у 1947 році придбали корів 82 проц. колгоспників села. У 1949 році на колгоспних ланах працювали 22 трактори Аджамської МТС.

Однак на кінець четвертої п'ятирічки високобайрацькі артілі ще залишалися невеликими і економічно маломіцними. Для зміцнення колгоспних господарств 1950 року проведено їх об'єднання: колгоспи ім. Д. Бєдного і «Червона зірка» злилися в один — ім. Калініна, а артіль ім.Сєдова об'єдналася з господарством ім. Будьонного[4]. Районний комітет КП(б)У направив на керівну роботу в село досвідчених

---

[1] Архів МО СРСР, ф. 97, оп. 21, спр. 4, арк. 11, 22, 30; ф. 328, оп. 48, спр. 168, арк. 26; ф. 20001, оп. 1, спр. 1, арк. 2.

[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2860, оп. 1, спр. 117, арк. 87—115.

[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 218, оп. 4, спр. 1, арк. 7.

[4] Там же, оп. 8, спр. 9, арк. 50.

спеціалістів сільського господарства, комуністів. Партійна організація і правління колгоспу вели боротьбу за підвищення дисципліни праці,відповідальність кожного працівника за доручену справу. 1955 року в артілі ім. Сєдова зібрано по 20 цнт озимої пшениці. Комуніст П. К. Ткаченко, який з 1948 року очолював молочнотоварну ферму, добре налагодив догляд за тваринами і зоотехнічну службу, завдяки чому виробництво молока в колгоспі за 1951—1955 рр. збільшилося майже в 2,5 раза[1]. Надої від кожної фуражної корови в середньому становили 1900—2000 кг. Доярка Н. М. Тарапака 1955 року надоїла більш як по 2,5 тис. кг молока. Досвід ферми широко популяризували в інших колгоспах. У 1953 році обком КП України і облвиконком прийняли постанову про електрифікацію ряду сіл, в т. ч. і Високих Байраків. Протягом 1955—1957 рр. на токах, тваринницьких фермах і в майстернях почали працювати десятки машин з електричними двигунами[2].

В 1958 році на базі двох колгоспів у селі утворюється одне велике господарство — ім. Енгельса, за яким закріпили 4962 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3320 га орної землі. Зростала врожайність колгоспних ланів. Майстрами високих урожаїв стали ланкові О. Х. Дубина і А. А. Фомуляєва та бригадир колгоспу комуніст І. Р. Безушко. В 1961 році вони зібрали на площі 230 га по 60 цнт кукурудзи з кожного гектара. Механізатори О. Р. Колісник, П. І. Маленко, Я. К. Міняйло, О. М. Грабар та інші з 1963 року почали вирощувати кукурудзу без затрат ручної праці. Це дало змогу підвищувати врожайність і знизити собівартість виробництва зерна[3].

Зачинателями руху за комуністичну працю у Високих Байраках стали працівники свиноферми другої бригади, які щороку домагалися високих показників у своїй роботі. Їх приклад наслідували механізатори першої тракторної бригади (бригадир І. К. Ткаченко), рільники тощо. 1967 року на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції 27 колгоспникам присвоєно звання ударників комуністичної праці. Серед них — завідуючому свинофермою О. В. Іщенку, доярці Г. І. Івановій, механізатору О. Р. Колісннку. Тепер в колгоспі трудиться до 150 ударників.

За 1966—1970 р. врожай зернових на кожному га зріс до 25,8 цнт. Високоврожайним був 1969 рік. Озимої пшениці тоді зібрано в середньому по 32 цнт з кожного га, а в бригаді, яку очолював комуніст М. Т. Грабар,— по 35 цнт. Поголів'я великої рогатої худоби збільшилося до 1275 голів. Щороку на колгоспній свинофермі почали відгодовувати по 1600—2000 свиней. Проведено значні роботи щодо механізації праці на всіх колгоспних фермах. У 1959—1965 рр. збудовано 3 водоймища площею 54 га. Протягом 1966—1972 рр. продано риби більш як на 40 тис. крб. Прибутки колгоспу на кінець восьмої п'ятирічки проти 1958 року зросли з 328 тис. крб. до мільйона карбованців.

На ланах працює 30 тракторів різних марок, 16 вантажних автомашин, 8 зернових комбайнів та інші сільськогосподарські машини. В господарстві—12 електропідстанцій, які трансформують струм для електродвигунів загальною потужністю близько 500 кіловат. Тільки за 1961—1971 рр. колгосп ім. Енгельса вклав у капітальне будівництво понад 1 млн. карбованців.

Перед у змаганні за дальший розвиток колгоспного виробництва ведуть сільські комуністи й комсомольці. Партійна організація разом з сільською Радою подбали про правильну їх розстановку на різних ділянках роботи. З 40 комуністів 34 працюють безпосередньо в колгоспному виробництві. Урядовими нагородами відзначені комуністи — ветеран колгоспу свинарка Є. Т. Бородата, бригадир комплексної бригади Ю. О. Кучма та інші. Медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна» нагороджено 54 колгоспники. Вже в першому році дев'ятої п'ятирічки хлібороби зібрали зернових по 32 цнт з га, а озимої пшениці — по 36,5 центнера.

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 218, оп. 17, спр. 22, арк. 91; спр. 29, арк. 14.
[2] Там же, оп. 18, спр. 48, арк. 82; ф. 2860, оп. 10, спр. 143, арк. 3.
[3] Там же, ф. 5, оп. 16, спр. 13, арк. 9; ф. 5541, оп. 1, спр. 2, арк 46.

У їдальні колгоспу ім. Енгельса. Високі Байраки, 1971 р.

Включившись в соціалістичне змагання за гідну зустріч 50-річчя утворення СРСР, трудівники колгоспу зобов'язалися у 1972 році виростити по 29,5 цнт зернових і по 250 цнт цукрових буряків з га, надоїти 2500 кг молока на кожну корову, настригти по 3,2 кг вовни з вівці, своєчасно виконати плани продажу продуктів рослинництва і тваринництва державі.

Змінився і зовнішній вигляд Високих Байраків. В центрі села виріс новий будинок, де розміщені сільська Рада і контора правління колгоспу. Поруч — типова лікарня з пологовим відділенням, будинок сільського музею, їдальня, пекарня. За 1961—1971 рр. в селі споруджено понад 70 житлових будинків, капітально відремонтовано близько 300. Через село прокладено шосейну дорогу, що з'єднує Високі Байраки з Кіровоградом, а також із залізничними станціями Трепівка і Цибулеве. Навколишні лісові насадження збільшилися до 400 га. Мальовничу красу села доповнює фруктовий сад площею близько 100 га. Щороку колгоспники збирають тут сотні тонн запашних яблук, груш, слив, вишень, черешень.

Значно зріс матеріальний добробут трудівників села. Середньомісячна оплата праці колгоспника становить 76 крб., а людино-дня — 3 крб. 60 коп. Близько 375 трудівників частково або повністю перебувають на пенсійному утриманні. В 1971 році вони одержали від держави та колгоспу понад 117 тис. крб. В селі торгують 7 крамниць. Про зростання добробуту колгоспників свідчить і кількість вкладників місцевої ощадкаси. У 1958 році їх було всього 30, тепер — 772.

Медичне обслуговування населення здійснюють 2 медпункти, де працюють 2 лікарі і 4 працівники з середньою медичною освітою. У двох школах — середній і восьмирічній — 30 учителів навчають 230 дітей. За останнє десятиріччя атестати про середню освіту одержали понад 200 юнаків і дівчат. Більш як сто чоловік з Високих Байраків за роки Радянської влади здобули вищу освіту і поповнили ряди трудової інтелігенції. Чимало з них стали вчителями, лікарями, агрономами, інженерами. А син колишнього бідняка Л. П. Кравцова — Лаврентій став письменником. Він автор творів «Підпоручик Жаданівський», «Чоботи», «Зростання» та ін. У 1969—1972 рр. уродженець села полковник у відставці С. Т. Даниленко опублікував книги «Час розплати», «Дорогою ганьби і зради» й «Уніати», в яких на достовірних матеріалах викривається антинародна діяльність українських буржуазних націоналістів та уніатської церкви.

У будинку культури, спорудженому в 1964 році на кошти колгоспу, працюють самодіяльні гуртки: хоровий, танцювальний, драматичний та оркестровий, демонструються кінофільми. Часті гості тут — колективи художньої самодіяльності інших міст та сіл, а також професійні артисти. Сільська бібліотека, що має в своєму фонді близько 14 тис. книжок, обслуговує 900 постійних читачів.

До 50-річчя Жовтня партійна організація, сільвиконком і правління колгоспу з активною допомогою вчителів школи відкрили у 1966 році кімнату-музей, експозиція якого відтворює історію Високих Байраків.

В центрі села, поруч з пам'ятником, встановленим на могилі воїнів-визволителів, височить обеліск вічної Слави жителям Високих Байраків, які загинули в боротьбі з фашистами.

В життя трудівників села входить нова радянська побутова обрядовість. Восени, по закінченні польових робіт, на об'єднаному урочистому засіданні сільвиконкому і правління колгоспу ветеранів колгоспної праці і кращих молодих виробничників вітають керівники сільської Ради і колгоспу, представники громадських організацій, школярі, вручають їм нагороди і сувеніри. У День Перемоги вша-

новується пам'ять радянських воїнів, що полягли в боротьбі з німецько-фашистськими окупантами. Цікаво відбуваються проводи юнаків до Радянської Армії. Призовники приходять до школи, в якій вони навчалися. На урочистій лінійці висловлюються взаємні накази, побажання.

Керівну роль у розвитку економіки і культури села відіграє сільська партійна організація у складі 40 комуністів. Комсомольська організація колгоспу об'єднує 20 членів ВЛКСМ, шкільна — до 60.

Багатогранну роботу проводить Висококобайрацька сільська Рада, до складу якої входять 25 депутатів, з них 16 комуністів, 3 комсомольці, 20 колгоспників, 15 жінок. На сесіях Ради і засіданнях її виконкому поряд з господарчими обговорюються питання навчально-виховної і культурно-освітньої роботи тощо. Сільська Рада подає дійову допомогу педколективам у трудовому вихованні учнів, придбанні для виробничого навчання сільськогосподарських машин та інвентаря.

В недалекому майбутньому в селі буде споруджено нове приміщення середньої школи, кілька типових житлових будинків для колгоспників. В планах колгоспників на дев'яту п'ятирічку — будівництво побутового комбінату, сільмагу, млина, цеху для переробки та консервування овочів і фруктів. Завершується брукування всіх вулиць села.

День у день наполегливо трудяться жителі Високих Байраків, щоб внести свій вклад у побудову комунізму.

П. М. БЕЗТАКА, М. Р. НІКОЛЕНКО

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КІРОВОГРАДСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕЛИ́КА СЕВЕРИ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км від Кіровограда. Населення — 839 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кандаурове, Лозуватка, Нововасилівка, Підгайці, Підмогильне.

У Великій Северинці міститься центральна садиба колгоспу ім. Ульянова, який спеціалізується на виробництві молока і вирощуванні овочів. За господарством закріплено 5986 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5100 га орної землі. За успіхи в колгоспному виробництві 15 трудівників відзначені урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєна доярка К. С. Могила, Жовтневої Революції — завідуючий тваринницькою фермою П. А. Вовкожа. У господарстві працює заслужений механізатор сільського господарства УРСР, одна з перших жінок-трактористок М. П. Правда.

Тут є восьмирічна школа, де навчаються 178 учнів і працюють 17 вчителів, клуб, бібліотека з фондом 7 тис. книг, медпункт, магазин. Партійна організація села налічує 53 комуністи, комсомольська — 18 членів ВЛКСМ.

Велика Северинка заснована в другій половині XVIII століття.

Радянську владу в селі встановлено в лютому 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів билися 350 жителів, 190 з них нагороджені орденами і медалями. Уродженці села Ф. І. Говоров, Г. О. Таран і М. Ю. Литвинов удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Батарея гвардії старшого лейтенанта Ф. І. Говорова в бою за с. Червоний Ріг на Гомельщині знищила батальйон ворожої піхоти, артилерійську і 3 мінометні батареї та багато іншої військової техніки. У цьому бою відважний воїн загинув. Підрозділ молодшого лейтенанта М. Ю. Литвинова першим переправив гармати через річки Сейм і Десну, закріпився на правому березі Дніпра, забезпечивши форсування його основними силами. Командир гвардійського авіаполку майор Г. О. Таран 460 разів перелітав лінію фронту, здійснив 250 нічних вильотів у глибокий тил до партизанів України, Білорусії, Прибалтики, Криму. На честь 150 загиблих у боротьбі проти фашистів односельців трудящі Великої Северинки встановили обеліск Слави.

Поблизу села виявлено неолітичне поселення (IV тисячоліття до н. е.) та групу курганів доби бронзи (II тисячоліття до н. ери).

ВЕСЕ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на північний схід від Кіровограда та за 7 км від залізничної станції Канатове. Населення — 663 чоловіка. Сільраді підпорядковане також село Зелений Гай.

У Веселівці міститься центральна садиба колгоспу ім. К. Маркса, за яким закріплено 3111 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2550 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур, м'ясомолочне тваринництво. За трудові успіхи 10 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

Працюють восьмирічна школа, де 16 вчителів навчають 127 дітей, будинок культури на 350 місць, бібліотека з фондом 6,6 тис. книг, медичний пункт з пологовим відділенням. У селі 36 комуністів і 33 комсомольці. У школі працює заслужена вчителька УРСР М. С. Сидоренко, кавалер ордена Жовтневої Революції.

Веселівка заснована у 1921 році переселенцями з с. Аджамки. Наступного року тут було організовано комуну «Незаможник».

Із 112 учасників Великої Вітчизняної війни 50 нагороджені орденами і медалями. На честь земляків, які віддали життя за Батьківщину, встановлено обеліск Слави.

ВОЛОДИ́МИРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км на північний захід від Кіровограда і за 17 км від залізничної станції Шостаківка. Населення — 744 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Аврамівка, Миронівка, Могутнє, Олександрівка.

У Володимирівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, за яким закріплено 3130 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2927 га орної землі. Господарство зерно-бурякового напряму. Розвинуте тваринництво. За трудові успіхи 22 чоловіка нагороджені орденами і медалями. Ордена Леніна удостоєний комбайнер колгоспу ім. Петровського (центральна садиба — у с. Могутньому) Г. Г. Бєліков.

У середній школі навчаються 244 учні, працюють 20 вчителів. Є клуб відмінної роботи, дві бібліотеки з фондом 7,6 тис. книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, побутовий комбінат, 3 магазини, поштове відділення, радіовузол. У 2 партійних організаціях села налічується 35 комуністів, у 2 комсомольських — 81 член ВЛКСМ.

Село засноване в кінці XVIII століття.

В січні 1918 року у Володимирівці встановлено Радянську владу.

Весною 1919 року виникла одна з перших в Єлисаветградському повіті сільськогосподарська комуна. Організатором її був І. С. Компанієць, завідуючий земельним відділом Єлисаветградського повітового виконавчого комітету. 1928 року організовано машинно-тракторне товариство, наступного року — колгоспи «Ленінська праця», «Червоний робітник», «Червоні віхи». У 1936 році створено МТС ім. Горького, яку протягом 18 років очолював О. Ф. Борщ, нагороджений орденом Леніна.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 107 жителів села, 45 з них загинули, близько 60 нагороджені орденами й медалями. Воїнамвизволителям споруджено пам'ятник.

Вихідцем з Володимирівки є український радянський письменник Л. М. Тендюк і лауреат Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка, заслужений артист УРСР К. Й. Пароконьєв. У с. Аврамівці народився доктор економічних наук професор В. П. Теплицький.

Літературно-меморіальний музей у державному заповіднику-садибі І. К. Карпенка-Карого на хуторі Надії. 1971 р.

Пам'ятник І. К. Карпенку-Карому на хуторі Надії.
Скульптор народний художник УРСР О. О. Ковальов. 1971 р.

Дубова алея на хуторі Надії, посаджена корифеями українського театру — братами Тобілевичами. 1971 р.

ГАЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на схід від Кіровограда. Населення — 406 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дубове, Новогригорівка.

У Гаївці міститься центральна садиба колгоспу ім. Котовського, за яким закріплено 2926 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2623 га орної землі. Господарство зерно-бурякового напряму з розвинутим тваринництвом. 8 трудівників відзначені урядовими нагородами.

Є восьмирічна школа, де 15 вчителів навчають 126 дітей, 2 бібліотеки з фондом 8 тис. книг, будинок культури на 350 місць, медпункт, дитячий садок на 50 місць, магазин. У сільській партійній організації — 24 комуністи, у комсомольській — 32 члени ВЛКСМ.

Гаївка заснована в 1910—1911 рр. переселенцями з Київської губернії та навколишніх сіл Аджамки, Високих Байраків, Покровського. Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

На фронтах Вітчизняної війни боролися 150 гаївців, 77 з них нагороджені орденами і медалями. На честь 73 загиблих односельців споруджено обеліск Слави.

У Гаївці народився член-кореспондент АН УРСР, доктор геолого-мінералогічних наук Г. Н. Доленко.

ГРУЗЬКЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Грузької, за 18 км на захід від Кіровограда і за 6 км від залізничної станції Шостаківка. Населення — 2183 чоловіка.

За колгоспом ім. Чапаєва, центральна садиба якого міститься в селі, закріплено 6429 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5640 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві яєць. Розвинуте також хліборобство і молочне тваринництво. За трудові успіхи 10 передовиків сільського господарства нагороджені орденами і медалями, серед них комбайнер Л. К. Мицул удостоєний ордена Леніна.

У середній і восьмирічній школах навчаються 345 учнів, працюють 37 вчителів. Є будинок культури на 400 місць, 3 бібліотеки з фондом 14,8 тис. книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, ветлікарня. У партійній організації — 63 члени КПРС, у комсомольській — 24 члени ВЛКСМ.

Село засноване у 1752 році. Радянську владу в Грузькому встановлено в лютому 1918 року.

1926 року організовано 2 машинно-тракторні товариства, наступного року — ТСОЗ ім. Петровського.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 207 жителів села, 119 з них загинули, 187 нагороджені орденами і медалями.

В боях за визволення Грузького удостоєно звання Героя Радянського Союзу молодшого сержанта татарина Б. Г. Габдрахманова. В братській могилі поховано 289 воїнів Червоної Армії. Серед них Герой Радянського Союзу В. П. Саблін. На могилі загиблих споруджено пам'ятник, а на честь воїнів-односельців, які не повернулися з фронту,— обеліск. Уродженцями села є кавалер трьох орденів Слави М. І. Жосан, генерал-лейтенант А. С. Стерпул.

ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на південний захід від Кіровограда і за 3 км від автошляху Кіровоград—Київ. Населення — 411 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Безводня, Вільне, Новопавлівка.

В Іванівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна, за яким закріплено 4804 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4284 га орної землі, 119 га саду. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур, серед яких переважають озима пшениця і цукрові буряки; м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — рибальство (площа ставкового дзеркала — 55,6 га) і садівництво. 10 трудівників відзначені орденами й медалями. Колишній голова колгоспу І. М. Козловський — кавалер двох орденів Леніна. Ордена Леніна удостоєний також комбайнер комуніст С. Т. Подоляк.

У восьмирічній школі 12 вчителів навчають 130 дітей. Є будинок культури на 400 місць, 2 бібліотеки з фондом 11,5 тис. книг, дитячі ясла на 50 місць, їдальня. У селі працюють 46 комуністів і 22 комсомольці.

Іванівка заснована у 1820 році.

Радянську владу тут встановлено в лютому 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 186 жителів села, 87 з них нагороджені орденами і медалями. На честь 90 загиблих односельців споруджено обеліск Слави. У Новопавлівці похований Герой Радянського Союзу сержант Д. П. Полинкін.

КАЛИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на південь від Кіровограда. Населення — 1478 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Червоний прапор», за яким закріплено 5236 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4726 га орної землі. Господарство зерно-бурякового напряму. Розвинуте тваринництво. За трудові успіхи 17 чоловік нагороджені орденами й медалями.

Є середня школа, де 19 вчителів навчають 228 дітей, будинок культури відмінної роботи, 2 бібліотеки, медпункт, 3 магазини. У селі працюють 33 комуністи і 38 комсомольців.

Заснована Калинівка у 50-х роках XVIII ст. переселенцями з Курської губернії.

В лютому 1918 року тут встановлено Радянську владу.

1923 року виник сільськогосподарський колектив ім. Д. Бєдного, а 1926 року — ТСОЗ «Хлібороб».

У Великій Вітчизняній війні брали участь 280 жителів, 109 з них загинули, 67 відзначені бойовими нагородами.

КЛИНЦІ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Інгулу, за 12 км на південь від Кіровограда. Населення — 1501 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Батьківщина», за яким закріплено 4576 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3953 га орної землі. Основні галузі господарства — хліборобство і тваринництво. 7 трудівників відзначені урядовими нагородами.

Російський народний хор Клинцівського будинку культури. 1970 р.

Є восьмирічна школа, де 19 вчителів навчають 198 дітей, консультпункт заочної школи, будинок культури на 350 місць, бібліотека з книжковим фондом 12 тис. примірників, медпункт і пологовий будинок, 3 магазини, швейна майстерня. Клинцівському російському хору присвоєно звання самодіяльного народного хору. Діє краєзнавчий музей на громадських засадах. Партійна організація налічує 36 комуністів, комсомольська — 65 членів ВЛКСМ.

Клинці засновано у 50-х роках XVIII століття.

В середині лютого 1918 року у селі встановлено Радянську владу.

1921 року виникла сільськогосподарська артіль «Єднання», 1924 року — комуна «Червона зірка».

Під час Великої Вітчизняної війни на фронтах проти фашистів боролися 297 жителів села, 207 з них нагороджені орденами і медалями. У Клинцях є пам'ятник воїнам-визволителям та обеліск Слави на честь 167 загиблих земляків.

КРУ́ПСЬКЕ (до 1950 року — Ахтове, Карлівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Сугоклеї, за 20 км на південний захід від Кіровограда і за 8 км від залізничної станції Шостаківка. Населення — 691 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вишняківка, Ганнинське, Дар'ївка, Прибережне.

На території Крупського міститься центральна садиба колгоспу ім. Крупської, за яким закріплено 7139 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 6320 га орної землі. Господарство зерно-бурякового напряму з розвинутим тваринництвом. 21 колгоспник відзначений урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєні бригадир тракторної бригади В. А. Васютинський, ланкова В. С. Рибалко, ордена Жовтневої Революції — агроном М. Г. Озерний і бригадир комплексної бригади Г. М. Торохтій.

У восьмирічній школі 15 вчителів навчають 138 дітей. Є будинок культури, 2 бібліотеки, дільнична лікарня на 35 ліжок, 4 магазини, комбінат побутового обслуговування. У селі працюють 62 комуністи і 27 членів ВЛКСМ.

Село засноване в кінці XVIII століття.

Радянську владу в Крупському встановлено в лютому 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 166 жителів села, 47 з них нагороджені орденами і медалями. За мужність і відвагу, виявлені при визволенні села, танкістам — капітану Г. І. Пенежку і сержанту Г. М. Зубову присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У Крупському встановлено пам'ятник воїнам-визволителям і обеліск Слави 73 односельцям, які полягли на фронтах.

МИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південний захід від Кіровограда і за 5 км від залізничної станції Шостаківка. Населення — 628 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Корлюгівка, Олено-Косогорівка, Українка, Шостаківка.

У Миколаївці розміщена центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, за яким закріплено 4840 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4534 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби, розвинуте також хліборобство. За виробничі успіхи 9 чоловік відзначені урядовими нагородами. Бригадир тракторної бригади комуніст Г. В. Веселова — депутат обласної Ради депутатів трудящих. За успіхи в праці вона нагороджена орденом «Знак Пошани».

На території сільради діють Шостаківський хлібоприймальний пункт та пересувна механізована колона, в якій працює Герой Соціалістичної Праці інженер А. В. Філіпов.

Є початкова школа, клуб, 2 бібліотеки з фондом 5,8 тис. книг, медпункт, дитячий садок, швейна майстерня, 3 магазини. Парторганізація налічує 34 комуністи, комсомольська організація — 55 членів ВЛКСМ.

Село засноване в кінці XVIII століття.

У лютому 1918 року тут встановлено Радянську владу.

В 1927 році 14 селянських господарств об'єдналися у ТСОЗ «Червоний сніп», через два роки виник колгосп «Карпенко-Карий».

У Великій Вітчизняній війні брали участь 75 жителів Миколаївки, 45 з них нагороджені орденами і медалями. На честь 30 загиблих односельців встановлено обеліск Слави.

У с. Корлюгівці народився художник заслужений діяч мистецтв Молдавської РСР О. Ф. Фойницький.

Поблизу Миколаївки розташований філіал Кіровоградського краєзнавчого музею — визначна історико-культурна пам'ятка України, державний заповідник-музей хутір Надія. Тут багато ро-

ків жив і працював славетний український драматург, актор, режисер і театральний діяч І. К. Тобілевич (Карпенко-Карий).

Сто років тому на місці, де тепер шумлять вікові дуби і стрункі тополі та плодоносить фруктовий сад, серед голого степу заснував І. К. Карпенко-Карий хутір. А з 1887 року, після повернення з трирічного заслання в Новочеркаську, хутір став його постійним пристанищем. Три роки з чималою родиною він жив у батьковій хаті, поки зводився новий будинок. Тут він відпочивав після гастрольних поїздок, працював над літературними творами, займався господарськими справами. На хуторі Карпенко-Карий написав одинадцять п'єс, серед них — кращі свої комедії «Сто тисяч» і «Хазяїн», історичну драму «Сава Чалий».

У різний час тут проживали корифеї українського театру М. Садовський і П. Саксаганський, М. Садовська-Барілотті і відомий артист Д. Мова (Петров).

У роки Великої Вітчизняної війни німецько-фашистські загарбники завдали хутору великої шкоди: зруйнували будинки, знищили багато дерев. У 1956 році хутір Надію оголошено державним заповідником. Меморіальна садиба займає площу близько 10 га. До її складу входять декоративний парк, фруктовий сад, ставок, батькова хата, літературно-меморіальний музей і пам'ятник драматургу. Завідує державним заповідником онук драматурга А. Ю. Тобілевич. Доктором технічних наук став Н. Ю. Тобілевич.

Мітинг, присвячений 125-річчю з дня народження І. К. Карпенка-Карого. Хутір Надія, 1970 р.

НАЗА́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Суґоклеї, за 21 км на південний захід від Кіровограда та за 12 км від залізничної станції Шостаківка. Населення — 475 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Оленівка, Шевченкове.

У Назарівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 4865 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4261 га орної землі. Основні галузі виробництва — хліборобство і тваринництво. На відповідальних ділянках працюють 43 комуністи, 23 члени ВЛКСМ. 5 передовиків сільського господарства нагороджені орденами і медалями.

Є восьмирічна школа, де 9 вчителів навчають 86 дітей, консультпункт районної заочної школи, клуб, бібліотека з фондом 4 тис. книг, медпункт.

Засноване село в кінці XVIII століття.

Радянську владу в Назарівці встановлено в кінці лютого 1918 року.

1924 року 5 незаможних родин об'єдналися в ТСОЗ.

186 місцевих жителів брали участь у Великій Вітчизняній війні, 38 з них удостоєні урядових нагород. На честь 65 загиблих земляків встановлено обеліск.

У с. Шевченковому народився український радянський письменник і літературознавець С. П. Плачинда.

НОВООЛЕКСА́НДРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км на схід від Кіровограда і за 3 км від залізничної станції Медерове. Населення — 273 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Медерове, Молодецьке, Нововолодимирівка.

У Новоолександрівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, за яким закріплено 2334 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2053 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерно-буряковий з розвинутим тваринництвом. За трудові успіхи 12 чоловік відзначені урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєна свинарка О. Г. Дубина, ордена Жовтневої Революції — голова колгоспу В. Т. Авраменко і бригадир рільничої бригади М. П. Берестенко.

У восьмирічній школі навчаються 45 дітей, працюють 6 вчителів. Є будинок культури, 2 бібліотеки з фондом 10 тис. книг, медпункт, колгоспний профілакторій, будинок механізатора, дитячий садок, магазин, їдальня. Діє водопровід. У селі — 20 комуністів і 12 комсомольців.

Новоолександрівка заснована в 1887 році переселенцями з Херсонської губернії.

Радянську владу тут встановлено в лютому 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти гітлерівців 124 жителі села, 65 з них загинули, 59 відзначені орденами і медалями. Загиблим воїнам-односельцям споруджено два пам'ятники.

Поблизу станції Медерове досліджено скіфський курган початку V ст. до н. е., в якому виявлено унікальну кам'яну стелу висотою 2,5 метра із зображенням скіфського воїна.

ОБО́ЗНІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Грузькій, за 14 км на північний захід від Кіровограда і за 10 км від залізничної станції Лелеківка. Населення — 1268 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Катеринівка, Лелеківка, Нове.

За колгоспом ім. Щорса, центральна садиба якого в Обознівці, закріплено 4689 га сільсько-

Д. Г. Данов — голова земвідділу Володимирівського волвиконкому. Уродженець Овсяниківки.

господарських угідь, в т. ч. 4117 га орних земель. Господарство спеціалізується на виробництві молока та овчів. 9 колгоспників удостоєні урядових нагород.

На території сільради міститься рудник по видобутку вогнетривких глин.

У восьмирічній школі 16 вчителів навчають 146 дітей. Є консультаційний пункт районної заочної школи, будинок культури, 2 бібліотеки з фондом 9,9 тис. книг, медпункт, дитсадок, 3 магазини. У партійній організації — 58 комуністів, у комсомольській — 33 члени ВЛКСМ.

Обознівка заснована у 1770 році.

В січні 1918 року тут встановлено Радянську владу.

Перше колективне господарство «Новий світ» організоване 1923 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 114 жителів Обознівки, 75 з них нагороджені орденами й медалями. На честь воїнів-визволителів у селі встановлено пам'ятник, 48 загиблим землякам — обеліск Слави.

Уродженцем села є український фольклорист-музикознавець А. М. Конощенко (Грабенко, 1857—1932 рр.). Він записав близько тисячі народних — історичних, наймитських, рекрутських, робітничих, побутових та ін. пісень.

ОВСЯНИКІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на захід Кіровограда і за 6 км від залізничної станції Шостаківка. Населення — 777 чоловік. Сільраді підпорядкований також населений пункт Андріївка.

В Овсяниківці міститься центральна садиба колгоспу ім. Урицького, за яким закріплено 3192 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2845 га орної землі. Основні галузі виробництва — хліборобство і тваринництво. За трудові успіхи 6 колгоспників удостоєні урядових нагород.

Тут є восьмирічна школа, де 14 вчителів навчають 139 дітей, будинок культури на 400 місць, 2 бібліотеки з фондом 9,6 тис. книг, медпункт з пологовим відділенням, 2 магазини. Діє водопровід. У селі — 22 комуністи і 47 комсомольців.

Овсяниківка заснована в першій половині XVIII століття.

Радянську владу в селі встановлено в лютому 1918 року.

У 1923 році тут створено сільськогосподарську артіль «Бджола». В 1928 році організовано комуну «Червоний Жовтень».

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися з ворогом 152 жителі села, 73 з них загинули, 150 — нагороджені орденами і медалями. В Овсяниківці встановлено обеліск Слави полеглим односельцям.

ОЛЕКСІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км на північний захід від Кіровограда та за 12 км від залізничної станції Лелеківка. Населення — 528 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Лісне, Мальовниче, Осикувате.

В Олексіївці міститься центральна садиба колгоспу ім. Горького, за яким закріплено 3917 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3647 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві яєць. Птахоферма повністю механізована, споруджено капітальні приміщення для утримання 66 тис. голів птиці. Допоміжні галузі — садівництво, бджільництво. За трудові успіхи 11 чоловік відзначено урядовими нагородами. Колишня завідуюча вівцефермою Н. М. Каретна удостоєна ордена Леніна.

У восьмирічній школі 14 вчителів навчають 100 дітей. Є бібліотека з фондом 14 тис. книжок. У партійній організації — 31 комуніст, у комсомольській — 32 члени ВЛКСМ.

Олексіївка заснована в 1841 році.

В лютому 1918 року тут встановлено Радянську владу.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 230 жителів села, 128 з них нагороджені орденами і медалями. В Олексіївці споруджено два пам'ятники радянським воїнам, які віддали життя за визволення села від німецько-фашистських загарбників, та обеліск Слави на честь 97 загиблих односельців.

ОСИТНЯ́ЖКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Інгулі, за 25 км на північ від Кіровограда і за 17 км на захід від залізничної станції Трепівка. Населення — 1132 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Петрове, Поклітарівка, Пушкіне.

В Оситняжці міститься центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, за яким закріплено 6003 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5144 га орної землі. Основний напрям господарства — виробництво зерна, молока і м'яса, допоміжні галузі — садівництво, бджільництво, овочівництво. Діють млин, олійня, пилорама. 15 трудівників відзначені урядовими нагородами, серед них орденом Леніна — комбайнер В. Н. Гайдамович, делегат XXIV з'їзду КП України.

У середній школі 27 вчителів навчають 317 дітей. Є клуб, 2 бібліотеки з фондом 13 тис. книг, дільнична лікарня на 35 ліжок, дитячий садок на 50 місць, 6 магазинів, їдальня, перукарня, швейна майстерня. Приклад самовідданої праці показують 74 комуністи і 79 комсомольців.

Село засноване в другій половині XVIII століття.

Радянську владу в Оситняжці встановлено у лютому 1918 року.

1923 року в селі виникла артіль «Незаможник».

На фронтах Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників мужньо бились 640 жителів села, 280 з них відзначені орденами і медалями. Серед нагороджених генерал-лейтенант І. М. Волошин, полковник Д. В. Гусак.

На братській могилі радянських воїнів, які загинули при визволенні села, встановлено пам'ятник. На честь 228 односельців, полеглих

у боротьбі проти фашистів, споруджено обеліск Слави.

В Оситняжці народився професор, заслужений працівник вищої школи П. Д. Індиченко.

Поблизу с. Поклітарівки виявлено 2 поселення черняхівської культури.

ПЕРВОЗВА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Інгулу, за 5 км на південь від Кіровограда і за 10 км від залізничної станції Кіровоград. Населення — 1276 чоловік. Сільраді підпорядковані села Коноплянка, Неопалимівка, Попівка.

У Первозванівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 3657 га сільськогосподарських угідь, з них 3145 га орних і 111 га поливних земель. Господарство спеціалізується на виробництві молока, вирощуванні овочів і фруктів. За виробничі успіхи 29 трудівників відзначені урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєні пташниця Ф. Г. Грицюк, голова колгоспу І. Т. Марченко, доярка Г. П. Чернявська. Завідуючій сортосадом А. Г. Ігнатьєвій присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Вона була делегатом XXIV з'їзду КП України, обрана членом обкому партії.

Працюють восьмирічна школа, в якій 23 вчителі навчають 224 дітей, будинок культури на 400 місць, 2 бібліотеки з фондом 13 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пошта, 3 магазини. Приклад у праці показують 48 комуністів і 23 комсомольці.

У 1970 році розпочато будівництво Нової Первозванівки на 600 дворів з усіма комунальними послугами. Там же споруджується тваринницький комплекс на 800 голів великої рогатої худоби.

Засноване село в середині XIX століття. В січні 1918 року тут встановлено Радянську владу.

В 1926 році організовано ТСОЗ «Червона праця», у 1929 — артіль ім. Шевченка.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 345 жителів села, 198 з них нагороджені орденами і медалями. В роки німецько-фашистської окупації в катакомбах поблизу Первозванівки від рук гітлерівських катів загинули 32 місцеві жителі. В центрі села височить обеліск Слави з викарбуваними іменами 149 земляків, які віддали життя за Батьківщину. Воїнам-визволителям Первозванівки встановлено пам'ятник.

ПОКРО́ВСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Аджамці, за 16 км на південний схід від Кіровограда. Населення — 1254 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Демешково і Любо-Надеждівка. Через село проходить автошлях Кіровоград—Кривий Ріг.

У Покровському міститься центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 5553 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4925 га орної землі. Господарство зерно-бурякового напряму. У Покровському працює відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки», яке спеціалізується на ремонті автомашин. За трудові успіхи 12 чоловік нагороджені орденами і медалями. Комбайнер П. С. Макаров, кавалер двох орденів Леніна, удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці, П. Я. Маломуж відзначений орденом Жовтневої Революції.

Осередок войовничих безвірників комуни «Червоний Жовтень». Овсяниківка, 1931 р.

У середній школі навчаються 236 дітей, працюють 27 вчителів. Є будинок культури на 400 місць, 2 бібліотеки з книжковим фондом 13 тис. примірників, лікарня, швейна майстерня, 5 магазинів. У селі — 58 комуністів і 67 комсомольців.

Покровське засноване у 50-х рр. XVIII ст. селянами-втікачами з Рязанської губернії.

Радянську владу в Покровському встановлено в лютому 1918 року.

1922 року організована артіль «Згода», в якій об'єдналися 7 господарств, а через рік — сільгоспартіль «Роздолля».

В роки Великої Вітчизняної війни проти німецько-фашистських загарбників боролися 311 жителів, 50 з них відзначені бойовими нагородами. У Покровському споруджено пам'ятник радянським солдатам, які полягли смертю хоробрих під час визволення села, та обеліск Слави 149 загиблим воїнам-односельцям.

ФЕ́ДОРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південь від Кіровограда. Населення — 1214 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Миколаївські Сади, Паращине Поле, Степове.

У Федорівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Боженка, за яким закріплено 4259 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3846 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі свиней. Розвинуте також хліборобство. 49 колгоспників нагороджені орденами й медалями.

Тут працюють середня школа, де 22 вчителі навчають 197 дітей, клуб, 2 бібліотеки з фондом 8,1 тис. книг, медпункт, 3 магазини.

Федорівка виникла в кінці XVIII ст. після злиття двох населених пунктів: Сиротська і Драчова.

В лютому 1918 року тут встановлено Радянську владу.

У селі встановлено пам'ятний знак А. Ф. Стратієнку, який відзначився у боротьбі з денікінцями

як командир партизанського загону. Його ім'я носить місцева школа. У лютому 1923 року організовано сільгоспартіль «Змичка».

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації, з серпня 1941 — до листопада 1943 року, в селі діяла підпільно-диверсійна група під керівництвом П. І. Лахмана (Загреби). 19 листопада 1943 року П. Лахман був заарештований і по-звірячому закатований гестапівцями. У Федорівці споруджено обеліск воїнам-визволителям і 140 землякам, які загинули на фронтах і в тилу ворога.

ЧЕРВО́НИЙ ЯР — село, центр сільської Ради, розташоване за 26 км на схід від Кіровограда і за 7 км від залізничної станції Медерове. Населення — 1042 чоловіка.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, за яким закріплено 3402 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2814 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві зерна і продукції тваринництва. Діє майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки. В 1969 році господарству присвоєно звання колгоспу високої культури землеробства, в 1972 році свинофермі та вівцефермі — ферми високої культури тваринництва. За трудові успіхи 15 передовиків сільського господарства відзначено урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєні голова колгоспу В. В. Голованов, тракторист Г. В. Силкін, свинарка М. Я. Землянська.

Тут є восьмирічна школа, в якій 13 вчителів навчають 167 дітей, будинок культури на 300 місць, 2 бібліотеки з фондом 10,5 тис. книг, медпункт, 2 магазини. Партійна організація налічує 30 комуністів, комсомольська — 30 членів ВЛКСМ.

Засноване село в кінці XVIII ст. переселенцями з Курської губернії.

Радянську владу в Червоному Яру встановлено в лютому 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни бились проти фашистів 192 жителі села, 187 з них нагороджені орденами і медалями. На честь 88 односельців, які віддали життя за Батьківщину, споруджено обеліск Слави, а воїнам Радянської Армії, загиблим у боях за визволення Червоного Яру, відкрито пам'ятник.

ЧЕРНЯХІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Сугоклеї, за 6 км на південь від Кіровограда. Населення — 652 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Липове, Новопетрівка, Соколівське.

У Черняхівці міститься центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 5076 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4494 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві молока і овочів. За трудові успіхи 16 чоловік відзначені урядовими нагородами. Двох орденів Леніна та ордена Жовтневої Революції удостоєний колишній голова колгоспу П. О. Сандул, ордена Леніна — доярка Т. В. Мацепа. Звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно бригадиру тракторної бригади В. П. Мельниченку.

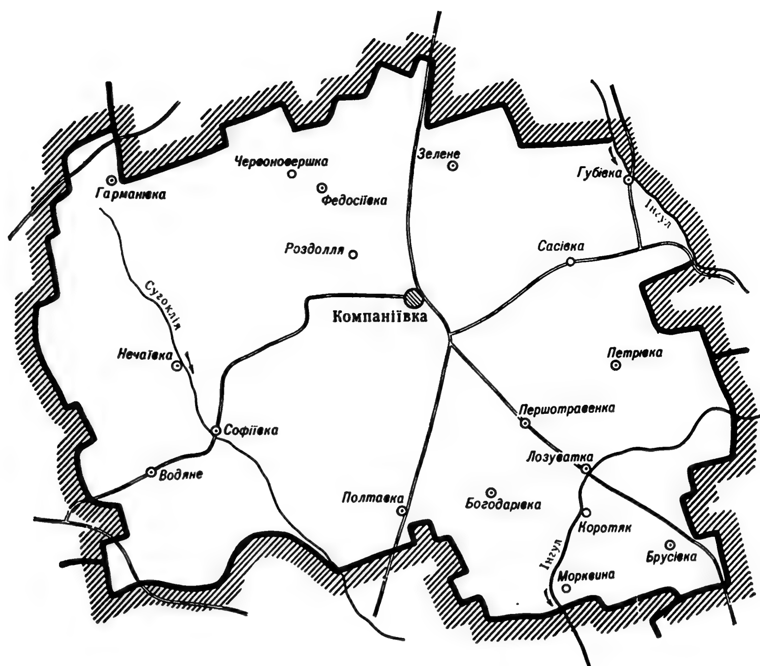
Є восьмирічна школа, де 11 вчителів навчають 97 дітей, клуб, бібліотека з фондом 7,2 тис. книг, медпункт, магазин. Партійна організація налічує 45 комуністів, комсомольська — 20 членів ВЛКСМ.

Черняхівка заснована наприкінці XVIII ст. переселенцями з Пензенської губернії.

В лютому 1918 року тут встановлено Радянську владу.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 57 жителів села, 49 відзначені нагородами. На честь 33 загиблих земляків у Черняхівці встановлено обеліск Слави.

КОМПАНІЇВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 999 кв. км, населення — 24,6 тис. чоловік. Середня густота населення — 25 чоловік на кв. км. Селищній та 13 сільським Радам депутатів трудящих підпорядкований 71 населений пункт. На підприємствах, у колгоспах, установах—44 первинні партійні, 36 комсомольських і 86 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. За 17 колгоспами закріплено 83 020 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 73 922 га орної землі.

На території району — державна лісомеліоративна станція та обласна держплемстанція, 4 промислові підприємства, 2 будівельні організації. Населення обслуговують 3 лікарні, 26 фельдшерсько-акушерських пунктів, 7 колгоспних пологових будинків. Є технікум, 32 загальноосвітні школи, в т. ч. 7 середніх, 13 восьмирічних і 12 початкових, в яких навчаються 4436 учнів. Культурно-освітню роботу ведуть 44 будинки культури і клуби, 27 бібліотек. Діють 43 кіноустановки. Відкрито 2 літературно-меморіальні музеї. В населених пунктах споруджено 18 пам'ятників і обелісків вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

КОМПАНІЇВКА

Компаніївка — селище міського типу, центр району. Розташована за 31 км на південь від обласного центру і найближчої залізничної станції Кіровоград. Населення — 4600 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також села Громадське, Живанівка і Лужок.

Поблизу сучасної Компаніївки археологи дослідили кілька поховань доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) і скіфського часу (IV—III ст. до н. е.), розкопали два кочівницькі кургани X—XIII століть[1].

[1] Древности. Труды Московского археологического общества, т. 12. М., 1888, стор. 112, 113 В. П. Гошкевич. Клады и древности Херсонской губернии, стор. 94—97.

Селище міського типу Компаніївка. 1969 р.

В середині XVIII ст. на лівому березі Суголеї-Комишуватої (притоки Інгулу) поблизу Умансько-Кримського тракту з'явилися перші оселі колишніх козаків-компаніївців (від чого й пішла назва села), а також кріпаків-утікачів з Лівобережної України. Останні майже водночас заснували й слободу Комишувате на правому березі річки. На родючих чорноземах селяни займалися хліборобством (вирощували пшеницю, жито, ячмінь, овес) і тваринництвом. 1771 та 1782 років ці землі разом із селянами стали власністю дворян Бутовського та Титова. По кілька кріпацьких сімей поміщики привезли сюди також із своїх старих помість[1]. У 1859 році тут у 62 дворах проживали близько 300 чоловік[2].

І після скасування кріпацтва жителі Компаніївки залишалися під гнітом поміщиків. За одержані 3,5 десятини на ревізьку душу треба було протягом 49 років сплачувати по 9 крб. Третина селян, переважно колишніх дворових, залишилася без землі[3]. 1885 року з 1387 господарств Компаніївської волості 186 були безземельними, 419 мали до 3 десятин, 279 — до 5, 332 — до 10, 102 — до 15, 43 — до 25. У той же час поміщику Бракеру, який придбав володіння Бутовських і Титових, належало понад 5 тис. десятин[4]. Безземельні селяни і ті, які мали у своїх господарствах менше 5 десятин, змушені були наймитувати або орендувати землю в місцевих поміщиків на кабальних умовах. Орендна плата була непомірно високою — понад 10 крб. на рік за десятину. Середньомісячний заробіток наймита становив не більше 5 крб., а щоб придбати землю, треба було заплатити понад 200 крб. за десятину[5]. На селянські надільні землі накладалися вдвічі більші податки, ніж на поміщицькі. За кожну десятину хлібороб щороку повинен був платити 1 крб. 79 коп.[6] Збільшувалася заборгованість селян державі, поміщику, куркулям.

У 1889 році поміщик побудував у Комишуватому паперову фабрику, яка за рік виробляла з соломи 12 тис. пудів обгорткового паперу. Тут працювали до 200 найманих робітників і селян. Підприємство, що приносило великі прибутки, стало справжньою каторгою для трудящих: робочий день тривав майже 14 годин, майстри штрафували їх за найменшу провину.

Різко погіршилося становище селян на початку XX ст. У зв'язку з голодом 1900—1901 pp. вони залишилися без посівного матеріалу і змушені були продавати свої землі куркульству за безцінь. Не миряччись із соціальною несправедливістю, збіднілі жителі Компаніївки часто відмовлялися платити податки, нищили поміщицькі посіви тощо. 1 травня 1904 року під час збирання податків місцевий селянин І. І. Поліщук, показавши старості революційну прокламацію, заявив, що йому ще повинні заплатити цар і поміщики[7]. У червні того ж року бідняки почали випасати худобу на поміщицьких ланах, вимагаючи зниження орендної плати за землю. А коли на місце потрави посівів прибула поліція, 80 селян вчинили їй збройний опір. У той час на території Компаніївської волості активно діяли «летючі загони» Єлисаветградського комітету РСДРП. Їхні пропагандисти добиралися

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 399, оп. 1, спр. 1200, арк. 43; Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 158; спр. 141, арк. 2; ф. 484, оп. 5, спр. 473, арк. 10.
[2] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 1, стор. 22.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 46, спр. 539, арк. 5—9.
[4] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 2, стор. 108, 109.
[5] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1908 год. Елисаветград, 1909, стор. 2, 3, 7; Сельскохозяйственная хроника Елисаветградского уезда. Херсон, 1907, стор. 8.
[6] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1905 год. Елисаветград, 1907, стор. 43—45.
[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 3542, арк. 1.

до найглухіших сіл, де поширювали листівки із закликами до боротьби проти поміщиків і самодержавства.

Під час першої російської буржуазно-демократичної революції компаніївські селяни не раз виступали проти експлуататорів, бойкотували розпорядження місцевих властей[1]. У червні 1905 року губернатор направив сюди роту солдатів «для сприяння цивільним властям». У вересні наступного року було заарештовано О. К. Самойлова і К. Г. Котенка, які розповсюджували нелегальну літературу. Під час обшуку в них знайшли листівки революційного змісту[2].

Запровадження столипінської аграрної реформи ще більше загострило класові суперечності на селі. Значна частина селян змушена була продавати землю. Вже в 1907 році з 156 господарств Компаніївки 54 були безземельними, в інших залишалося до 3 десятин землі[3]. Протягом 1906—1913 рр. у Компаніївській волості до рук куркулів перейшло близько 2 тис. десятин надільної землі, 444 безземельні жителі виїхали до Середньої Азії[4]. Через відсутність сільськогосподарського реманенту та робочої худоби дрібні селянські господарства одержували майже вдвічі нижчі врожаї, ніж поміщицькі і куркульські.

На початку 1917 року в Компаніївці налічувалося 177 дворів, де проживало 918 чоловік, у Комишуватому—206 з населенням 1145 чоловік[5]. По дві вулиці в кожному селі, забудовані невеликими хатами-мазанками під соломою та очеретом, тягнулися на 3 км вздовж річки. Через важкі соціально-економічні й побутові умови та відсутність профілактичних заходів серед населення поширювалися різні пошесні захворювання: тиф, холера, скарлатина, трахома тощо. Смертність дітей тільки на першому році життя перевищувала 20 проц.[6]. За кілька років до початку першої світової війни в селі почала діяти волосна лікарня. Протягом 1915 року в ній зареєстровано близько 16,5 тис. відвідувачів, але через нестачу медпрацівників медичну допомогу одержали лише 10 тис. чоловік. Близько 10 проц. хворих, які перебували тут на лікуванні, вмирали.

Низьким був освітній рівень селян. У 1885 році з 509 жителів лише 12 були письменними, серед них — жодної жінки. Тільки 1889 року в Компаніївці в сільській хаті почала працювати однокласна церковнопарафіяльна школа. В середині 90-х років піп та дяк навчали тут 35 хлопчиків і 13 дівчаток. Навчальний процес тривав усього 55 днів. Але й цю школу багато дітей сільської бідноти не мали змоги закінчити. Так, у 1910 році до неї було зараховано 55 дітей, але через матеріальні нестатки майже половина з них уроків не відвідувала[7].

Великого лиха завдала селянам перша світова війна. Половину працездатних чоловіків мобілізували до армії, багато сімей залишилося без годувальників. Їхні господарства розорялися. Сумні звістки з фронту про втрату батька, брата чи сина посилювали ненависть до царизму.

Не змінилося на краще економічне становище трудівників села й після Лютневої буржуазно-демократичної революції. Куркулі, що ввійшли до волосного громадського комітету в березні 1917 року, захищали інтереси експлуататорів. Але по-більшовицькому настроєні солдати, які поверталися з фронту, проводили серед селян антивоєнну агітацію, закликали їх боротися за землю. Трудівники села дедалі

[1] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1905 год, стор. 44.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 4683, арк. 1
[3] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1907 год, стор. 20, 21.
[4] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду за 1913 год, стор. 2, 3, 6, 7.
[5] Список населенных мест Херсонской губернии (по данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г.). Елисаветградский уезд, стор. 188.
[6] Медико-санитарный обзор Елисаветградского уезда Херсонской губернии за 1915 год. Елисаветград, 1916, стор. 36, 55, 56, 84.
[7] Народное образование в Елисаветградском уезде Херсонской губернии в 1910 году. Елисаветград, 1911, стор. 18, 179.

відвертіше висловлювалися проти політики Тимчасового уряду[1]. На вимогу бідноти волосний земельний комітет не раз ставив питання про передачу землі селянам.

Справжню волю принесла компаніївцям Велика Жовтнева соціалістична революція. Вітаючи рішення І Всеукраїнського з'їзду Рад, який проголосив Україну Радянською республікою, на одній із сходок трудящі села ухвалили: «Тільки робітничо-селянська влада, створена на Першому з'їзді Рад у Харкові, — влада трудового народу! Ми будемо стояти за неї горою!»[2].

На другий день після перемоги збройного повстання робітників і селян у Єлисаветграді, 30 січня 1918 року, в Компаніївці встановлено Радянську владу. До складу волосного революційного комітету, створеного в ці дні, увійшли селяни О. А. Іщенко, М. С. Нельга, М. В. Кожем'яченко, С. С. Ступа та інші.

На початку березня в селі оформився партійний осередок на чолі з Х. М. Немненком. Було розпочато поділ поміщицької землі між безземельними та малоземельними селянами. В лютому того ж року сюди прибув продовольчий загін у складі 18 робітників-комсомольців. За допомогою більшовиків і сільської бідноти вони заготовили і відправили до Москви 50 тис. пудів зерна[3].

Вторгнення на Україну кайзерівських військ, в обозі яких повернулася Центральна рада, не дало селянам можливості скористатися одержаною землею. В березні 1918 року до Компаніївки знову повернувся поміщик, почалися арешти, знущання над населенням, грабежі. Сільських активістів Д. С. Лойка і Ф. І. Коваленка окупанти забили до смерті, а їхнє майно забрали. Проте трудящі села всіляко саботували розпорядження окупаційних властей, чинили їм опір. Створений у травні 1918 року волосний підпільний партосередок на чолі з Х. М. Немненком організовував селян на боротьбу проти загарбників. Компаніївський партосередок підтримував зв'язок з Єлисаветградським підпільним ревкомом[4]. Явочною квартирою підпільників була хата С. Я. Ступи.

Під керівництвом комуністів жителі села боролися і проти петлюрівців, які захопили владу в селі в листопаді 1918 року. 6 січня 1919 року загін компаніївських бідняків разом із селянами Лозуватки брав участь у визволенні від петлюрівців м. Бобринця, а через кілька днів силами повстанців націоналістичні війська були вигнані і з Компаніївки[5].

У середині січня 1919 року в селі створено волосний і сільський комітети бідноти, які проводили в життя заходи Радянської влади. 12 квітня відновив діяльність волосний партійний осередок, який організовував трудове селянство на розв'язання політичних, господарських та різних питань громадського життя. Влада перейшла до Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, обраної у квітні 1919 року. До складу її ввійшло 8 чоловік, з них — 6 більшовиків і 2 безпартійних. Надзвичайно гострою була боротьба трудящих села проти класових ворогів. Не випадково письменник Ю. І. Яновський у романі «Вершники» для зображення подій літа 1919 року обрав Компаніївку[6], бідняцько-середняцькі маси якої не раз давали відсіч численним контрреволюційним бандам. Так, у травні григор'євці розгромили в селі радянські установи, грабували і тероризували населення. Волосний партосередок очолив боротьбу з бандитами, в боях з ними загинули 20 чоловік[7].

З ініціативи партосередку в червні у Компаніївці відбувся волосний з'їзд селян, який закликав посилити боротьбу з контрреволюційними бандами, куркульським саботажем і денікінцями. Тут же обрано делегатів на III повітовий селянський з'їзд[8].

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 445, оп. 1, спр. 39, арк. 34, 35; оп. 2, спр. 39а, арк. 37
[2] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 14 грудня 1917 р.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 445, оп. 2, спр. 39, арк. 52, 53.
[4] Там же, оп. 1, спр. 39, арк. 52—57.
[5] Годы борьбы, стор. 59.
[6] Ю. Яновський. Вибране. К., 1949, стор. 5.
[7] АІПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 82, арк. 65.
[8] Кіровоградський облдержархів, ф. 347, оп. 2, спр. 9, арк. 4, 5, 9.

Червона валка з хлібом, відправлена трудящими Компаніївки 1922 року.

На початку серпня волвиконком провів мобілізацію чоловіків до лав Червоної Армії.

З наближенням денікінців місцеві куркулі в ніч на 13 серпня вчинили контрреволюційний заколот і допомогли їм захопити село. Білогвардійці розстріляли більшовика І. А. Завідного, закатували радянських активістів Г. В. Титаренка, І. К. Туполєва та багатьох інших. У відповідь на терор трудящі під керівництвом підпільного волревкому готувалися до збройного виступу. 24 вересня 1919 року тут спалахнуло повстання, активними учасниками якого були О. А. Іщенко, Ф. О. Кортовський і багато інших[1]. Озброєні рушницями і кулеметами, з допомогою жителів навколишніх сіл, повстанці вигнали білих з села, але надвечір того ж дня під ударами переважаючих сил ворога змушені були відступити.

Наприкінці січня 1920 року частини Червоної Армії при підтримці місцевих партизанів визволили Компаніївку від денікінських військ. У селі було створено волревком, відновлено волпартком. Навесні відбулися вибори волвиконкому. 11 липня того ж року створено Компаніївський волосний комітет незаможних селян. До його складу ввійшли активні учасники боротьби з ворогами Радянської влади селяни М. В. Кожем'яченко, Ф. П. Миколенко та інші[2]. Разом з членами волвиконкому вони завершили поділ поміщицьких земель: селянам Компаніївської волості у користування передано близько 5 тис. га землі, на кожного члена сім'ї нарізано по 1,75 десятини[3]. Було організовано допомогу Червоній Армії продовольством і фуражем, виявлено турботу про сім'ї червоноармійців.

Розв'язуючи питання господарського будівництва, актив села продовжував і далі боротьбу з різними контрреволюційними бандами, що тероризували населення. В жовтні 1920 року в одній із сутичок з бандитами загинули комуністи голова волвиконкому С. Б. Тупалов і голова волкомнезаму М. В. Кожем'яченко[4]. У грудні махновці стратили сільських активістів Т. В. Поліщука і Д. П. Музиченка. 1921 року у волості було в основному покінчено з куркульським бандитизмом.

Вірними помічниками комуністів у боротьбі за зміцнення Радянської влади в селі були комсомольці, які 12 червня 1921 року створили свій осередок. Особливою активністю відзначалися вожак компаніївської комсомолії І. І. Синенький, П. С. Сіроженко, Г. М. Крикун, І. Д. Костиря та інші. Вони брали участь у роботі комнезаму, обиралися депутатами Ради[5].

У зв'язку із запровадженням на Україні нового адміністративного поділу в 1923 році Компаніївка стала центром однойменного району Єлисаветградського округу. До складу району ввійшли села трьох колишніх волостей: Компаніївської, Нечаївської і Лозуватської. Новостворені районні партійна і комсомольська організації, Компаніївська Рада спрямували свою діяльність на відродження сільського господарства, залучення селян до кооперативного руху, розгортання політико-виховної та культурно-освітньої роботи. Районні і сільські партійні та

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2431, оп. 1, спр. 43, арк. 83, 84.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 302, арк. 4.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 1065, арк. 27.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-347, оп. 3, спр. 90, арк. 89.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 146, оп. 1, спр. 1, арк. 1; спр. 8, арк. 6; ф. 445, оп. 2, спр. 39а, арк. 51.

радянські організації провадили значну роботу щодо інтернаціонального виховання трудящих. 1924 року на V районному з'їзді Рад при обговоренні рішень II з'їзду Рад СРСР прийнято резолюцію, в якій схвалювалася ленінська національна політика Радянського уряду. Від імені трудящих району делегати з'їзду заявили, що докладуть усіх зусиль для зміцнення Союзу РСР[1].

Кредитне товариство, що налічувало близько тисячі чоловік, організовувало збут зерна і постачання машин селянам. Тільки протягом 1923 року кооператори реалізували понад 21 тис. пудів зерна. Через це товариство бідняцько-середняцькі господарства одержували також грошові кредити від сільськогосподарського банку для придбання реманенту, худоби тощо[2]. У 1923 році в селі утворилося споживче товариство, членами якого були 172 чоловіка, більшість з них — бідняки. Відновила свою роботу кустарно-промислова трудова артіль «Кустар», яка виникла в Компаніївці ще в 1919 році. У 1923—1924 рр. до неї входили 16 середняків, вона мала паровий млин. Уже 1924 року було кооперовано 55 проц. господарств Компаніївки (333 чоловіка), з них понад дві третини становили бідняки.

Значну підтримку селянам у відродженні господарства подавав створений в кінці 1923 року комітет взаємодопомоги у складі 200 членів, який мав зерновий фонд і 15 десятин землі. Того ж року при районному земельному управлінні відкрито прокатний пункт, де бідняки та середняки брали в користування сільськогосподарський реманент і машини. На околиці Компаніївки створено агрономічну ділянку, на якій селяни, орендуючи землю, провадили роботи під керівництвом агронома.

Активними учасниками та організаторами кооперативного руху в селі були комуністи і члени КНС. Участь у різних видах кооперації прищеплювала трудящим навички колективізму, залучала їх до активного громадського життя. 1924 року з числа найактивніших селян-комуністів і членів КНС організовано ініціативну групу, яка роз'яснювала населенню необхідність об'єднання в сільськогосподарську артіль. Задля спільного придбання, оренди і використання сільськогосподарських машин у 1927 році в Комишуватому засновано машинно-тракторне товариство ім.Т. Г. Шевченка[3]. Одержуючи допомогу від Радянської держави, бідняцько-середняцькі маси дедалі глибше усвідомлювали необхідність переходу до колективного господарювання. У 1928 році 156 компаніївських та комишуватських селян об'єдналися у два колгоспи — «Перемога» та ім. Компанійця, що через два роки злилися в одну велику артіль — «Незаможник»[4].

Уже з перших років Радянської влади комуністи, комсомольці, депутати Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів почали боротьбу з неписьменністю. У 1923 році відкрито школу лікнепу, у вересні 1926 року на базі Комишуватської початкової — семирічну школу. 1925 року під керівництвом сільських комсомольців у школах створено Ленінські кутки.

Центром культурно-освітньої роботи на селі став сельбуд. Тут регулярно читалися лекції, діяли агрокурси, антирелігійний семінар, гуртки політичний і української мови, працювала бібліотека. Серед гуртків художньої самодіяльності найбільшу популярність здобули драматичний та хоровий, у роботі яких брали участь усі компаніївські комсомольці.

Переломним у житті селян став 1929 рік, коли основна маса бідняків і середняків пішла в колгоспи. Тоді було усуспільнено 99 проц. усіх земель. Колективізація на селі проходила в гострій боротьбі з куркулями, які приховували зерно, відмовлялися від сплати податків, залякували тих, хто вступав до колгоспу[5]. Щоб зламати їх

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-268, оп. 1, спр. 10, арк. 11.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 1065, арк. 38, 46.
[3] Там же, арк. 27—44; Кіровоградський облдержархів, ф. Р-281, оп. 1, спр. 814, арк. 4.
[4] Там же, ф. Р-112, оп. 1, спр. 138, арк. 93; ф. Р-250, оп. 1, спр. 1298, арк. 522, 523.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 62, оп. 1, спр. 234, арк. 14, 15; спр. 383, арк. 33; ф. 146, оп 1, спр. 134, арк. 59.

опір, бідняцько-середняцькі маси села на загальних зборах, скликаних Радою в січні наступного року, вимагали від радянських органів влади «негайно здійснити найсуворіші заходи щодо сільських глитаїв — передати їхні засоби сільськогосподарського виробництва до колективних об'єднань, а найзапекліших ворогів соціалістичного будівництва вислати за межі України»[1]. Провідну роль у боротьбі з куркульством і в будівництві нового життя відіграли комуністи, яких на початку 30-х років налічувалось у селі 38, а також комсомольці.

У 1932 році на базі артілей «Незаможник» та ім. 1 Травня (остання містилася в селі Живанівці, а з липня 1931 року населені пункти Комишувате й Живанівка підпорядковувалися Компаніївській Раді) утворилося 6 колгоспів[2]. Важливу роль у зміцненні й розвитку молодих господарств відіграла створена в Компаніївці 1930 року машинно-тракторна станція[3]. Тільки протягом 1934—1936 рр. кількість тракторів і комбайнів збільшилася вдвічі. Вже в передвоєнному 1940 році Компаніївська МТС мала 85 тракторів, 45 комбайнів, 10 молотарок, 48 тракторних сівалок, 75 плугів і 33 культиватори, нафтосховище на 200 тонн пального[4]. Застосування техніки докорінно поліпшило культуру землеробства, сприяло підвищенню врожайності. Так, лише за 1933—1936 рр. урожайність зернових культур у колгоспах села зросла в 2,8 раза. З кожним роком збільшувався валовий збір зерна.

Кращою в Компаніївській МТС була бригада механізаторів Г. О. Крикуна, яка 1936 року виробила в середньому по 1200 га умовної оранки на трактор при значній економії пального. Комсомолець В. Ф. Карандей зібрав тоді комбайном урожай зернових на площі 850 га, а наступного року — на площі 1 тис. га. Він не раз брав участь у нарадах активу при Наркомземі УРСР. Тракторна бригада цієї ж МТС, очолювана комуністом П. С. Бабошею, у 1939 році була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки. На районну Дошку пошани занесено імена механізаторів Н. К. Коберницької, В. Д. Іщенка, бригадира рільничої бригади М. С. Галагана і багатьох інших трудівників села. Значна увага приділялась і розвитку громадського тваринництва. Напередодні війни в колгоспах було по 2—3 тваринницькі ферми.

Ще 1925 року в селі почала працювати паперова фабрика, яка стала єдиним на Кіровоградщині підприємством, що виробляло папір. У кінці 30-х років на ній було зайнято понад 200 робітників. За обсягом виробництва у передвоєнні роки фабрика вийшла на 5-е місце серед підприємств цієї галузі на Україні[5]. У 1940 році тут виготовлено понад 2 тис. тонн паперу.

В листопаді 1936 року в Компаніївці відбувся надзвичайний районний з'їзд Рад, який одностайно схвалив проект нової Конституції СРСР і відзначив велике зростання економіки й культури в селах району за роки Радянської влади[6].

Важливим наслідком соціалістичних перетворень стало підвищення добробуту населення, розвиток охорони здоров'я, народної освіти і культури. У 1937 році, наприклад, колгоспники одержали на трудодень, крім грошей, по 5—8 кг зерна. Збільшився попит жителів села на культурно-побутові товари: велосипеди, патефони, швейні машини тощо. Напередодні 19-х роковин Великого Жовтня дала струм сільська електростанція.

Медичну допомогу компаніївцям подавали в районній амбулаторії та лікарні на 30 ліжок. Працювали також протималярійна станція і пологовий будинок.

Уже на кінець другої п'ятирічки в селі діяли середня і семирічна школи. Було ліквідовано неписьменність, здійснювався перехід до семирічного навчання. В середині 30-х років сільські вчителі-комсомольці, наслідуючи почин передових педаго-

---

[1] Газ. «Червоний шлях» (Єлисаветград), 18 лютого 1930 р.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 62, оп. 1, спр. 304, арк. 13, спр. 392, арк. 1, 2.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 522, арк. 21.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 62, оп. 4, спр. 1, арк. 45.
[5] Газ. «Кіровоградська правда», 4 серпня 1939 р.
[6] Газ. «Ленінським шляхом» (Компаніївка), 10 листопада 1936 р.

гів країни, організували школу колгоспного активу. Всі комуністи й члени ВЛКСМ були охоплені партійним і комсомольським навчанням.

При районному будинку культури, відкритому на честь 22-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції, працювали гуртки художньої самодіяльності, в яких брали участь понад 60 юнаків і дівчат. Зал для глядачів на 450 місць мав нову стаціонарну кіноустановку. Часто приїжджали професіональні мистецькі колективи з Одеси, Миколаєва, Кіровограда й інших міст України. В селі працювала районна бібліотека з книжковим фондом близько 7 тис. примірників. З 1936 року діяв радіовузол.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, всі компаніївці, здатні носити зброю, стали на захист соціалістичної Батьківщини. Одними з перших до діючої армії добровольцями пішли М. І. Музика, М. Д. Білан, Н. Н. Михайлюк, Ф. О. Машуровська. З райцентру на фронт було відправлено 50 вантажних автомобілів, найкращих коней, продукти. На початку липня райком партії створив у селі винищувальний батальйон із 155 бійців і санітарну групу, до якої входило 19 жінок. Було організовано також групу для боротьби з ворожими десантами, якою керував утворений при сільській Раді спеціальний штаб.

Гітлерівці захопили село 5 серпня 1941 року. Почалися звірячі розправи над населенням. Фашистські загарбники закатували колишнього члена КНС Г. Л. Борсюка і голову Комишуватської сільради І. І. Крикуна. Розклеєні накази загрожували розстрілами, відправкою до концтабору. За 7 км від Компаніївки, у Терновій балці, обнесеній колючим дротом, окупанти влаштували концентраційний табір, де стратили понад 800 радянських громадян. 1400 юнаків і дівчат Компаніївського району фашисти відправили на каторжні роботи до Німеччини, багато з них там загинуло[1].

Незважаючи на жорстокий терор гітлерівців, уже в перші дні окупації під керівництвом Компаніївського підпільного райкому КП(б)У (секретар Л. М. Перфільєв) на території району розгорнули діяльність 2 підпільно-диверсійні групи. Першу, в складі 19 чоловік, у Лозуватці очолив лейтенант Червоної Армії уродженець цього села А. Г. Грицаєнко, другу, з п'яти чоловік, у селі Бутовому — П. Г. Дорошенко. Підпільники провадили політичну роботу серед населення. На початку 1942 року в Компаніївці з'явилися надруковані бутівськими патріотами листівки з повідомленням Радінформбюро про розгром добірних фашистських військ у грудні 1941 року під Москвою та закликом до боротьби з окупантами. Їх активно поширювали серед жителів села компаніївські комсомольці З. П. Вишенська, Є. М. Віньковська, А. Л. Клименко, В. С. Попіл та інші. Під час розповсюдження листівок був заарештований, а потім повішений комуніст М. М. Андросов, що залишався для підпільної роботи в тилу ворога. Через недостатню конспірацію лозуватська і бутівська групи незабаром були викриті, їхніх членів гестапівці по-звірячому стратили[2].

В ніч з 18 на 19 червня 1943 року за 4 км від Компаніївки з радянського літака висадилась диверсійна група під керівництвом Д. О. Коршикова. Сміливці перебралися в Чутянський ліс і незабаром згуртували навколо себе партизанський загін «За Вітчизну», який діяв на територіях Кіровоградської і частково теперішньої Черкаської областей[3].

Самовіддано билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни 837 жителів села. 193 з них полягли в боях за свободу і незалежність Радянської Батьківщини. Бойовий шлях від Волги до Берліна пройшов учитель В. К. Кононович. 30 квітня 1945 року він загинув під час виконання бойового завдання. З родини Недлінських воювали брати Федір, Петро, Сергій, Василь та їхній батько М. М. Недлінський. Бойові заслуги кожного з них відзначено урядовими нагородами. Компаніївці пишаються своїм земляком П. С. Сіроженком, який 40 років життя віддав службі

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 62, оп. 4, спр. 1, арк. 46.

[2] Там же, ф. 274, оп. 1, спр. 1, арк. 137, 138; ф. 429, оп. 3, спр. 106, арк. 5, 17, 23, 24, 243—245.

[3] АІІП ЦК КП України, ф. 62, оп. 2, спр. 5119, арк. 2, 258—264.

в Радянській Армії і виріс від рядового червоноармійця до генерал-майора. Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили його заслуги, нагородивши орденом Леніна, трьома орденами Червоного Прапора, багатьма медалями.

15 березня 1944 року жителі села з радістю зустрічали воїнів 81-ї гвардійської Червонопрапорної стрілецької дивізії 2-го Українського фронту, яка визволила Компаніївку від гітлерівців[1]. У бою особливо відзначилися капітан Ф. Ф. Черепанов, рядові П. І. Вакуленко, В. І. Данилов, І. А. Кузьменко, Н. Ф. Махін, І. М. Палєв, І. В. Проценко, І. Ю. Стеба, М. І. Скрипников та інші. 43 радянські воїни полягли смертю хоробрих. Вшановуючи їхню пам'ять, компаніївці встановили в селищному парку скульптурний пам'ятник, біля підніжжя якого палає вічний вогонь.

Великих зусиль вимагала відбудова господарства села. Окупанти зруйнували паперову фабрику, майстерню, гаражі і нафтосховища машинно-тракторної станції. В МТС залишилося лише 11 плугів та молотарка. Майже повністю вивезли фашисти колгоспне майно, реманент, худобу, птицю, знищили багато будівель.

Під керівництвом районної партійної організації, яка в 1944 році складалася з 11 членів і 4 кандидатів у члени партії, у складних умовах відбудовувалися колгоспи ім. Компанійця, ім. Будьонного, ім. XVIII партз'їзду, ім. XII з'їзду КП(б) України, ім. Другої п'ятирічки та «Степовий ударник». В артілях не вистачало насіння, майже не було тракторів і робочої худоби. На всіх роботах працювали жінки, інваліди війни та підлітки. Часто колгоспники на плечах доставляли насіння в поле, вручну його розсівали і сапами загортали в грунт. І все ж завдяки трудовому ентузіазму хліборобів, допомозі держави, яка надала колгоспам кредити у сумі 1,3 млн. крб., було багато зроблено для виконання плану весняної сівби. Трудівники артілі ім. Будьонного одними з перших в області справилися з весняними польовими роботами. Їм було вручено перехідний Червоний прапор обкому КП(б)У. Успішно провели посівну кампанію 1944 року й хлібороби артілі ім. XVIII партз'їзду.

У червні 1944 року почала виходити районна газета, яка відіграла велику роль у мобілізації трудящих на відбудову народного господарства. Стали в пригоді викопані з таємної схованки 2 комплекти шрифту та інших друкарських матеріалів з довоєнної друкарні, заховані перед фашистською окупацією редактором газети Ю. М. Уманським та завідуючим друкарнею М. Г. Бардалімом.

Поступово відбудовувалося і саме село. Районна Рада депутатів трудящих вжила енергійних заходів для того, щоб швидко відновили роботу районна лікарня та аптека. За участю громадськості відбудовано шкільні приміщення, районний будинок культури, налагоджено роботу колгоспних дитячих садків. Велике піклування трудящі виявили про дітей фронтовиків і сиріт. У листопаді — грудні 1944 року за постановою райвиконкому проведено місячник подання допомоги сім'ям фронтовиків та інвалідам Великої Вітчизняної війни.

У перші післявоєнні роки важко було добитися високої врожайності. В колгоспах бракувало техніки. Протягом 1945—1947 рр. хлібороби збирали зерна в середньому по 8—10 цнт з гектара. До того ж великий недорід у 1946 році спричинила посуха. 1948 року колгоспники освоїли довоєнні посівні площі. На той час технічна оснащеність Компаніївської МТС, яка відновила роботу з перших днів після визволення села, досягла довоєнного рівня. Відтворювалося поголів'я худоби. Найуспішніше план розвитку тваринництва виконували в ті роки артілі ім. XVIII партз'їзду та ім. Будьонного.

З ентузіазмом працювали колгоспники. Так, Н. Ф. Довгопола, яка ще весною 1933 року першою серед жінок сіла за кермо трактора, рік у рік значно перевиконувала планові завдання і досягала високої якості роботи на збиранні врожаю. Самовіддану працю комуністки, яка на початку 50-х років очолила тракторну бригаду, відзначено орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, а також багатьма

[1] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 298; газ. «Кіровоградська правда», 14 березня 1969 р.

медалями. На Кіровоградщині її з повагою називали «компаніївською Ангеліною». Тепер Н. Ф. Довгопола на заслуженому відпочинку, але громадської діяльності не припиняє: вона член селищної Ради пенсіонерів, агітатор у тракторній бригаді. Систематично перевиконували норми виробітку і збирали високі врожаї ланкові колгоспу ім. XII з'їзду КП(б)У М. С. Коломієць, Ф. П. Крикун, В. Г. Борсюк та багато інших.

Для більш успішного розв'язання господарських завдань 1950 року почалося об'єднання колгоспів, що містилися на території сіл, підпорядкованих Компаніївській сільській Раді. У 1957 році замість колишніх шести дрібних артілей створено одну — ім. Дзержинського, за якою закріпили близько 8500 га землі, з них — понад 7500 га орної. Наступного року після реорганізації МТС колгосп придбав 30 тракторів, з них 13 гусеничних, 16 комбайнів, 52 сівалки та багато іншого сільськогосподарського реманенту. Грошові прибутки колгоспу протягом 1959—1965 рр. збільшилися втричі. В 1,7 раза зросли неподільні фонди колгоспу, загальна сума їх на кінець 1965 року становила понад 3 млн. карбованців.

Наявність значних коштів дала можливість розгорнути в господарстві капітальне будівництво. Протягом 1959—1965 рр. побудовано 32 різні громадські і господарські приміщення, в т. ч. будинок механізатора, ветеринарну амбулаторію, дитячі ясла, контору артілі, автогараж на 17 машин, сховище на 300 тонн мінеральних добрив, 4 свинарники-відгодівельники на 5 тис. голів, 2 телятники тощо.

Зросла оплата праці колгоспників. У 1965 році вона становила (крім натуральних видач) у середньому понад 3 крб. за людино-день. За час, що минув після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, в артілі ім. Дзержинського багато зроблено для дальшого підвищення культури землеробства і продуктивності тваринництва. Тепер господарство спеціалізується на виробництві зерна, відгодівлі свиней і великої рогатої худоби. Воно має близько 2148 голів великої рогатої худоби, 6570 свиней, велику кількість птиці, пасіку на 334 бджолородини. Щороку тут виробляється понад 10 тис. цнт м'яса.

Високого рівня досягли механізація та електрифікація виробничих процесів. Машинно-тракторний парк колгоспу вже налічує 57 тракторів, 24 комбайни різного призначення, 19 автомашин. Майже всі основні роботи в рільництві механізовано. Широко впроваджується механізація і в тваринництві. На фермах встановлено доїльні апарати, автопоїлки, механізми для роздачі кормів і прибирання гною (всього 250 електромоторів). Повністю механізовані також приміщення для відгодівлі 6 тис. голів свиней.

Знатний садівник Герой Соціалістичної Праці М. П. Крикун. Компаніївка, 1971 р.

Компаніївські хлібороби успішно виконали восьмий п'ятирічний план. На честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна вони зібрали високі врожаї зернових, зокрема, озимої пшениці більш як 33 цнт з гектара.

В першому році дев'ятої п'ятирічки компаніївці виростили на кожному гектарі 30,9 цнт зернових, у т. ч. озимої пшениці — 37,2 цнт. Готуючи гідну зустріч 50-річчю утворення Радянського Союзу, колгоспники взяли соціалістичні зобов'язання на 1972 рік і тепер з честю їх виконують. Кращими трудівниками колгоспу зарекомендували себе механізатори В. Д. Кравцов, О. М. Безуглий, М. Л. Тканов, які щорічно виробляють (з розрахунку на 15-сильний трактор) понад 700 га умовної оранки, та інші.

Гордістю компаніївських колгоспників є фруктовий сад площею понад 133 га. Тільки за роки восьмої п'ятирічки колгосп одержав від нього прибутків на суму 316 тис. крб. Заслуга в цьому перш за все М. П. Крикуна, який з 1963 року працює тут агрономом-садівником і веде догляд за садом на науковій основі. Як один з кращих садівників Кірово-

градщини він кілька разів був учасником ВДНГ СРСР, нагороджений бронзовою, срібною та золотою медалями Виставки. У квітні 1971 року йому присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Орден Трудового Червоного Прапора вручено колишньому голові артілі О. Д. Шептекиті, колгоспницям Є. М. Безкровній, О. С. Жуковській, К. Г. Ткаченко і О. Є. Черняковій. Десятки кращих трудівників села відзначено медалями. Тільки ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна» нагороджено понад 250 чоловік, серед них — 78 колгоспників.

Самовіддано трудяться робітники промислових підприємств Компаніївки. Тут працюють міжколгоспний цегельний завод потужністю 8 млн. штук цегли на рік, «Міжколгоспшляхбуд», державна лісомеліоративна станція, інкубаторна станція, промкомбінат, молокозавод, комбінат побутового обслуговування, об'єднання «Сільгосптехніки».

За роки восьмої п'ятирічки грошова оплата людино-дня в артілі збільшилася до 4 крб. Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців за останні 5 років (1966—1971) зросла з 81 до 98 крб. Яскравим свідченням підвищення добробуту трудівників селища є збільшення товарообігу місцевого споживчого товариства. Тільки протягом 60-х років він зріс майже в 1,5 раза. Понад 3 тис. громадян зберігають свої вклади в ощадкасі. Загальна сума їх становить близько 1,7 млн. крб.

На інкубаторній станції. Компаніївка, 1969 р.

Змінився зовнішній вигляд Компаніївки. У травні 1965 року її віднесено до категорії селищ міського типу. Центральні вулиці і площу тут заасфальтовано; значну частину вулиць забруковано. Переважну більшість жител заново побудовано та капітально відремонтовано. Це вже не однокімнатні хати під солом'яною стріхою, єдиними меблями яких були стіл та лава, а високі, світлі й просторі цегляні будинки, криті бляхою, черепицею або шифером. В останні роки споруджуються двоповерхові багатоквартирні житлові будинки. З'явилися нові вулиці — ім. Фрунзе, ім. Котовського, Степова. До кінця дев'ятої п'ятирічки житлова площа збільшиться ще на 22 проц. Тільки протягом 1970 року в селищі побудовано два магазини, приміщення для контрольно-насіннєвої лабораторії, профілакторій «Сільгосптехніки», будинок райспоживспілки, палац спорту. Завершено забудову багатоповерховими будинками нового мікрорайону, де розміститься державна лісомеліоративна станція. В усіх будинках селища є електрика, майже в кожній сім'ї — телевізор. До послуг мешканців — 17 різних крамниць. Більшість родин мають холодильники, пральні машини та інші електроприлади, користуються газом. Є водопровід.

Добре поставлене в Компаніївці медичне обслуговування населення. В районній поліклініці і лікарні на 112 ліжок працюють понад 70 кваліфікованих медичних працівників з вищою та середньою спеціальною освітою. Завершується будівництво приміщення районної лікарні на 120 ліжок. До кінця дев'ятої п'ятирічки стаціонарну лікарню буде розширено до 260 ліжок.

Незмірно зріс культурний та освітній рівень трудящих. У селищі працюють середня і восьмирічна денні й районна заочна школи, ветеринарний технікум (з 1962 року). У школах і технікумі навчаються понад 1600 учнів. Якщо до Великого Жовтня в Компаніївці були лише 2 вчителі, то нині їх 86. Самовіддану працю багатьох педагогів відзначено урядовими нагородами. Вчителька математики О. Т. Бажан нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора, а вчителька початкових класів Л. Г. Кошова удостоєна звання заслуженого вчителя УРСР. Переважна

Лабораторні заняття в Компаніївському ветеринарному технікумі. 1969 р.

більшість дошкільнят виховується в чотирьох дитячих яслах і садках.

У селищі є районний будинок культури із залом на 500 глядачів і кімнатами для гурткової роботи. Тут систематично працюють 4 гуртки художньої самодіяльності, в роботі яких беруть участь близько 100 аматорів. Вони виступають з концертами у клубах району. До Компаніївки приїздять артисти Кіровоградського українського музично-драматичного театру ім. Кропивницького, а також творчі колективи інших міст країни.

Майже кожен третій компаніївець — читач районної бібліотеки для дорослих. Її книжковий фонд — близько 30 тис. книг. На тваринницьких фермах і польових станах працюють 5 бібліотек-пересувок. Кількість читачів бібліотеки за останні 10 років зросла майже вдвічі. Понад 22 тис. томів у своєму фонді налічує Компаніївська дитяча бібліотека. Річна кількість книговидач її досягає тепер 36 тис.— у два рази більше, ніж у 1960 році.

Кожна родина в селищі передплачує не менше двох періодичних видань. Розповсюдженню літератури серед населення сприяють декади та місячники книги, що час від часу проводяться в районі.

Нові соціально-побутові умови породили нові звичаї, традиції та обряди. Під час проводів допризовників до лав Радянської Армії правління колгоспу ім. Дзержинського вручає кожному з них цінний подарунок і дає батьківський наказ вірно служити Радянській Вітчизні, як зіницю ока берегти її рубежі. З великими почестями колективи трудящих проводжають на заслужений відпочинок ветеранів праці. В урочистій обстановці відбуваються реєстрація шлюбів і новонароджених, зустріч з юнаками, які повертаються зі служби в Радянській Армії. Цікаво й весело проходять у колгоспі масові свята врожаю, День будівельника, День тваринника тощо.

В Компаніївці працює 21 первинна партійна організація, що об'єднує понад 358 комуністів. Вони виступають ініціаторами боротьби за успішне виконання завдань господарського і культурного будівництва. Всі робітники, службовці та переважна більшість колгоспників об'єднані в 63 профспілкові організації. Значна роль у вихованні підростаючого покоління належить двадцяти трьом комсомольським організаціям, у лавах яких налічується 827 юнаків і дівчат. У житті селища велику роль відіграє селищна Рада, у складі якої 72 депутати, серед них — 36 комуністів, 12 комсомольців, 34 жінки. 1972 року бюджет селищної Ради становив 154,9 тис. крб., з них на благоустрій виділено 56,6 тис. крб., на освіту — 82,3 тис. карбованців.

Зусилля трудящих Компаніївки зосереджені на успішному виконанні планів дев'ятої п'ятирічки, на побудові матеріально-технічної бази комунізму.

П. М. БЕЗТАКА, В. В. ПАВЛОВ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД КОМПАНІЇВСЬКОГО РАЙОНУ

БОГОДА́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південь від районного центру. Населення — 139 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Березнегувате, Грізне, Коневе, Кременчувате, Малоконеве і Червона Слобода.

В Богодарівці міститься бригада колгоспу ім. Ілліча. За цим господарством, центральна садиба якого — у Червоній Слободі, закріплено 3180 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2650 га орної землі. Вирощується тут озима пшениця, ячмінь, овес, кукурудза, цукрові буряки, соняшник. Значного розвитку набуло м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжна галузь — птахівництво. За успіхи в розвитку господарства 29 колгоспників нагороджені орденами і медалями. Бригадир комплексної бригади М. С. Бережний відзначений орденом Жовтневої Революції, пташниця М. І. Брилаха, делегат Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників — орденом Трудового Червоного Прапора. У Богодарівці — 19 комуністів і 40 комсомольців.

Село засноване на початку XIX століття.

Радянську владу в Богодарівці встановлено в лютому 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 157 чоловік, 120 з них відзначені нагородами, 86 загинули у боротьбі проти гітлерівців.

БРУ́СІВКА (до 1965 року — Богодарівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південний захід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Долинська. Населення — 207 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бузова, Коротяк, Кочубеївка, Морквина, Новоріччя.

У Брусівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Франка, за яким закріплено 2548 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2248 га орної землі. Основний напрям господарства — хліборобство. Серед зернових переважають пшениця, ячмінь, овес, кукурудза. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво.

20 колгоспників нагороджені орденами й медалями.

Працюють тут восьмирічна школа, де 12 вчителів виховують 150 учнів, клуб, фельдшерсько-акушерський пункт, магазин, майстерня побутового обслуговування.

У Брусівці трудяться 15 комуністів і 25 членів ВЛКСМ.

Засноване село в середині XVIII століття.

В лютому 1918 року тут встановлено Радянську владу.

46 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 21 з них загинув у боротьбі проти фашизму, 25 відзначені бойовими нагородами. Уродженцю Бузової командиру роти М. П. Берестовенку за мужність і героїзм, виявлені під час форсування річки Свіру в червні — липні 1944 року, присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. На честь воїнів-визволителів встановлено пам'ятник.

Поблизу с. Коротяка виявлено поселення і поховання черняхівської культури II—VI століття.

ВО́ДЯНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км на південний захід від районного центру. Населення — 440 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Виноградівка, Нижня Водяна, Острівка, Ромашки, Травневе.

У Водяному міститься центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 3457 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2802 га орної землі. Основний напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур, м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи у виробництві сільськогосподарської продукції 23 трудівники удостоєні урядових нагород.

Є восьмирічна школа, де 12 педагогів навчають і виховують 90 дітей. Працюють клуб, бібліотека з фондом 10 тис. книг, дитячі ясла, медпункт, поштове відділення. У Водяному 17 комуністів, 40 комсомольців.

Село виникло в першій половині XIX століття.

Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

1927 року з ініціативи КНС у Водяному створено машинно-тракторне товариство «Батрак», на базі якого через рік організовано сільськогосподарську артіль ім. Блюхера.

92 жителі села брали участь в боях проти німецько-фашистських загарбників в роки Великої Вітчизняної війни, 78 з них відзначені урядовими нагородами, 54 загинули. У с. Травневому споруджено пам'ятник 20 радянським воїнам-визволителям Водяного від гітлерівської окупації.

ГАРМА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 19 км на північний захід від районного центру. Населення — 360 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вільнянівка, Обертасове, Семенівка, Трудолюбівка, Червоноярка.

У Гарманівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Димитрова, за яким закріплено 6449 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5340 га орної землі. Господарство спеціалізується на хліборобстві (вирощують пшеницю, кукурудзу) та м'ясо-молочному тваринництві. 104 передовики колгоспного виробництва нагороджені орденами і медалями.

У восьмирічній школі 12 вчителів навчають 110 дітей. Є будинок культури, бібліотека з фондом 8,2 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт.

Гарманівка заснована в першій половині XIX ст. переселенцями з Карлівки (нині с. Крупське Кіровоградського району).

На початку березня 1918 року тут встановлено Радянську владу.

У 1923 році в селі була організована сільськогосподарська комуна ім. Леніна, на базі якої через два роки створена артіль «Степовик».

Учасниками Великої Вітчизняної війни були 174 жителі села, 112 з них не повернулися з фронту, 80 нагороджені орденами і медалями. У Гарманівці споруджено пам'ятник воїнам, які загинули під час визволення села.

ГУ́БІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ї річки Інгулу, за 20 км на схід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Кіровоград. Населення — 982 чоловіка. Сільраді підпорядковане також село Вигода.

У Губівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Свердлова, за яким закріплено 5118 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4343 га орних і 107 га поливних земель. Господарство спеціалізується на відгодівлі свиней. Розвинуте також рільництво, провідними культурами є пшениця, кукурудза, цукрові буряки. За сумлінну працю орденами і медалями нагороджені 14 передовиків сільськогосподарського виробництва. Механізатори І. О. Маган і Г. П. Пиріг відзначені орденом Трудового Червоного Прапора.

У Губівці є середня школа, де навчаються 202 дітей і працюють 24 вчителі, клуб, бібліотека з фондом 11 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, 3 магазини. У сільській парторганізації налічується 40 комуністів, у двох комсомольських — 110 членів ВЛКСМ.

Поселення на місці Губівки виникло в середині XVIII століття.

Радянську владу встановлено в кінці лютого 1918 року.

Понад 400 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 160 нагороджені орденами й медалями, 123 не повернулися в рідні домівки. Під час визволення села від німецько-фашистських загарбників загинули 147 радянських воїнів. На їх честь споруджено пам'ятник.

У Губівці народився і провів дитинство видатний пролетарський поет Д. Бєдний (Ю. О. Придворов). Тут створено музей письменника, його ім'я присвоєно місцевій середній школі.

Біля села виявлено сарматське поховання (I—II ст. н. е.), досліджено кілька курганів кочівників XIV століття.

ЗЕЛЕ́НЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на північний схід від районного центру. Населення — 391 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Зелена Діброва, Колмаківка, Мар'ївка, Сасівка, Суслове, Тернова Балка, Юр'ївка.

У Зеленому міститься бригада колгоспу ім. Тельмана. За цим господарством, центральна садиба якого — у Мар'ївці, закріплено 6333 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5624 га орної землі. Спеціалізація виробництва — відгодівля великої рогатої худоби. Вирощуються зернові і технічні культури. Колгосп ім. Тельмана був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1940 року. 84 колгоспники за успіхи в праці відзначені урядовими нагородами.

Є середня школа, де 23 вчителі навчають і виховують 165 дітей, будинок культури, бібліотека з фондом 8,1 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, три магазини, дві побутові майстерні. У селі — 18 комуністів, 109 комсомольців.

Зелене засноване в другій половині XIX століття.

Радянську владу встановлено в кінці лютого 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 146 жителів села захищали Батьківщину від німецько-фашистських загарбників, 80 з них загинули, 63 нагороджені орденами й медалями. У Зеленому височить пам'ятник 26 воїнам-визволителям.

Біля сіл Зеленого і Сасівки досліджені кургани доби пізньої бронзи (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.) та кургани з похованнями кочівників XI—XIII століття.

ЛОЗУВА́ТКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Інгулі, за 18 км від районного центру. Населення — 403 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Волошки, Ганнівка, Дружба, Зеленівка, Приют, Червона Гірка.

За колгоспом «Іскра», центральна садиба якого міститься в Лозуватці, закріплено 6607 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4908 га орної землі. Спеціалізація господарства — хліборобство і молочне тваринництво, допоміжна галузь — рибальство. 38 передовиків сільського господарства відзначені урядовими нагородами. Механізатор В. Д. Лавриненко удостоєний ордена Леніна. Працює відділення райоб'єднання «Сільгосптехніки».

У середній школі 26 вчителів навчають і виховують 180 учнів. Є будинок культури на 350 місць, бібліотека з фондом 7,4 тис. книг, амбулаторія, побутова майстерня, 4 магазини. Сільська партійна організація об'єднує 50 членів КПРС, 2 комсомольські — 121 члена ВЛКСМ.

Лозуватка заснована на початку XIX століття.

Радянську владу встановлено в кінці січня 1918 року.

Під час громадянської війни, восени 1918 року, в селі був сформований партизанський загін під командуванням О. Т. Бусуйка, який боровся проти австро-німецьких окупантів, а згодом — петлюрівців. Відстоювали трудящі владу Рад і в боях з денікінцями. Під час одного з нальотів білогвардійських банд на село восени 1919 року по-звірячому були страчені партизани С. Гінкул, О. Іванов, С. Щербина та І. Вуйченко. На їх могилі встановлено обеліск. 1927 року в Лозуватці організовано ТСОЗ «Про-

У музеї Д. Бєдного. Губівка, 1969 р.

грес», на базі якого через два роки виникла сільськогосподарська артіль «Паризька комуна». Комбайнер Лозуватської МТС О. Д. Ніколенко в 1938 році зібрав урожай на площі 1064 га і за цей трудовий подвиг був нагороджений орденом Леніна. Наступного року він брав участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці.

236 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 92 з них загинули, 184 нагороджені за мужність і відвагу, проявлені в боях. У період тимчасової німецько-фашистської окупації в Лозуватці діяла підпільно-диверсійна група з 19 чоловік, якою керував уродженець села А. Г. Грицаєнко, закинутий через лінію фронту для організації підпільно-диверсійної роботи в тилу ворога. У 1942 році А. Г. Грицаєнко загинув у нерівному бою з гітлерівцями. На честь воїнів-визволителів села споруджено пам'ятник.

НЕЧА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на північний захід від районного центру. Населення — 554 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Антонівка, Золотницьке, Криничувате, Майорівка.

У Нечаївці міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 6383 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5332 га орної землі. Основні галузі господарства — хліборобство, допоміжні — садівництво і бджільництво. 27 колгоспників відзначені урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєний бригадир тракторної бригади В. А. Чернов, ордена Жовтневої Революції — свинарка М. Г. Білокінь.

Тут є середня школа на 320 учнів, де працюють 22 вчителі, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 8,4 тис. книг, лікарня на 30 ліжок, 3 магазини. У селі — 20 комуністів і 95 комсомольців.

Нечаївка виникла на початку XIX століття.

Напередодні першої російської революції в селі розповсюджували листівки «летючі загони» Єлисаветградського комітету РСДРП. У 1903—1904 рр. тут відбулося кілька страйків заробітчан, які супроводжувались сутичками з сільськими глитаями та поліцією. В лютому 1918 року в Нечаївці було встановлено Радянську владу. У вересні 1919 року разом з жителями Компаніївки та інших сіл нечаївці повстали проти денікінців. 1924 року була організована сільськогосподарська артіль «Власна праця».

У Великій Вітчизняній війні брали участь 218 жителів села, 103 з них полягли смертю хоробрих, 122 нагороджені орденами і медалями. Під час визволення Нечаївки від німецько-фашистських загарбників загинуло 23 воїни Червоної Армії, яким споруджено тут пам'ятник.

У Нечаївці в 1919—1922 рр. жив і працював фельдшером український радянський письменник І. К. Микитенко. Тут він написав перші твори, на місцевій сцені відбулася прем'єра п'єси «Каліка». Драматичний гурток, створений І. Микитенком, ставив також п'єси М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, О. Островського. У с. Майорівці народився видатний український радянський письменник Ю. І. Яновський. 1972 року в селі відкрито літературно-меморіальний музей Ю. І. Яновського, встановлено пам'ятник, його ім'ям названа Нечаївська середня школа.

Відкриття пам'ятника Ю. І. Яновському. Нечаївка, 1972 р.

ПЕРШОТРА́ВЕНКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південний схід від районного центру. Населення — 589 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вишнівка, Володимирівка, Гордіївка.

У Першотравенці міститься центральна садиба колгоспу ім. Урицького, за яким закріплено 4083 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3586 га орної землі. Виробничі напрями господарства — вирощування зернових і технічних культур, м'ясо-молочне тваринництво. Провідні культури — пшениця, кукурудза, цукрові буряки, соняшник. Із допоміжних галузей розвинуте садівництво, бджільництво. Колгосп ім. Урицького 1956 року нагороджений дипломом другого ступеня Головвиставкому Всесоюзної сільськогосподарської виставки. 18 членів артілі відзначені урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєні доярка Г. К. Бас, свинарка В. М. Федорова, голова колгоспу Г. Д. Семенюк, ордена Жовтневої Революції — ветеран колгоспу І. Н. Крайній.

У середній школі 24 вчителі навчають 230 дітей. Є будинок культури, бібліотека з фондом 11 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, два магазини, ощадна каса. У Першотравенці — 32 комуністи і 111 комсомольців.

Село засноване в 1923—1924 рр. переселенцями з навколишніх сіл.

Під час Великої Вітчизняної війни 200 жителів села пішли захищати Вітчизну, 113 з них

На ланах колгоспу ім. Урицького. Першотравенка. 1970 р.

загинули, 80 нагороджені орденами й медалями. При визволенні села від німецько-фашистських загарбників смертю хоробрих полягли 24 радянські воїни. На їх могилі встановлено пам'ятник.

У с. Володимирівці народився український радянський письменник В. С. Близнець.

ПЕТРІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на південний схід від районного центру. Населення — 321 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бутове, Інженерівка, Наглядівка, Павлівка, Тернуватка.

За колгоспом ім. Петровського, центральна садиба якого міститься в Петрівці, закріплено 5295 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4662 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вівчарство; вирощують зернові та технічні культури. Допоміжна галузь — м'ясо-молочне тваринництво. У 1940 році це господарство було учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. За самовіддану працю 14 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

Є восьмирічна школа, в якій навчаються 198 дітей, працюють 13 вчителів, будинок культури на 350 місць, бібліотека з фондом 8750 книг, фельдшерсько-акушерський пункт, магазин, швейна майстерня. У Петрівці — 20 комуністів, 53 комсомольці.

Село засноване у 1921 році переселенцями з Губівки і назване на честь Г. І. Петровського, який не раз приїздив сюди, допомагав у здійсненні колективізації, налагодженні освітньої справи.

242 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 97 з них нагороджені орденами й медалями, 80 загинули. У Петрівці споруджено пам'ятник воїнам-визволителям. У с. Бутовому в 1941—1943 рр. діяла підпільно-диверсійна група, яку очолював директор школи П. Г. Дорошенко. Патріоти друкували і розповсюджували антифашистські листівки, поширювали серед населення повідомлення Радінформбюро, через зв'язкового М. М. Андросова підтримували зв'язок з Компаніївським підпільним райкомом партії. У 1943 році група була розкрита, підпільники страчені гестапівцями. Воїнам-визволителям села встановлено пам'ятник.

ПОЛТА́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на південь від районного центру. Населення — 631 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вербове, Долинівка.

У Полтавці міститься центральна садиба колгоспу «Більшовик», за яким закріплено 4765 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4362 га орної землі, 52 га саду. Господарство спеціалізується на птахівництві. На птахофабриці утримується 53 тис. курей-несучок. Збудовано 7 промислових пташників, батарейний цех на 50 тис. і акліматизатор на 12 тис. курчат. Хлібороби вирощують озиму пшеницю, кукурудзу. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 67 чоловік нагороджені орденами і медалями. Голова правління В. П. Вернигора удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці, тракторист В. Ф. Марченко був делегатом Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників.

Є у селі восьмирічна школа, де 17 вчителів навчають і виховують 158 дітей, будинок культури на 450 місць, бібліотека з фондом 7,5 тис. книг, медпункт, побутова майстерня, магазин.

Партійна організація налічує 44 комуністи, комсомольська — 58 членів ВЛКСМ.

Полтавка заснована наприкінці XIX століття.

Радянську владу в селі встановлено в лютому 1918 року.

1926 року тут організовано ТСОЗ «Червона праця», який об'єднав 11 сімей і 127 десятин землі.

Близько ста жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 41 з них загинув, 78 нагороджені орденами і медалями.

СОФІ́ЇВКА (давня назва — Орлове) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Сугоклії (притока Інгулу), за 15 км на південний захід від районного центру. Населення — 849 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Ленінське і Покровка.

У Софіївці міститься центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, за яким закріплено 5932 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5366 га орної землі. Виробничий напрям господарства — хліборобство, м'ясо-молочне тваринництво. Серед зернових переважають озима пшениця і кукурудза. Вирощуються також ячмінь, коріандр, овес, соняшник, цукрові буряки, фрукти, овочі. 59 трудівників відзначені урядовими нагородами. Чабан І. М. Письменний за високі показники у вівчарстві (не раз добивався щорічного приплоду

ягнят по 130—136 штук на 100 вівцематок) удостоєний ордена Леніна.

Працюють тут середня школа, де 18 вчителів навчають і виховують 167 дітей, будинок культури на 450 місць, бібліотека з фондом 9 тис. книг, медпункт, 4 магазини, майстерня побутового обслуговування. Сільська партійна організація об'єднує 35 комуністів, дві комсомольські — 93 члени ВЛКСМ.

Софіївка заснована на початку XIX ст. переселенцями з Київської губернії та з Дону.

У 1904 році селяни виступили проти орендарів. Між повстанцями і карателями відбулася збройна сутичка. В лютому 1918 року в селі встановлено Радянську владу. 4 вересня 1919 року софіївці разом з жителями Компаніївки та інших сіл повстали проти денікінців. 1925 року в Софіївці виникло сільськогосподарське товариство «Праця», до якого увійшло 10 сімей.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 115 місцевих жителів, 60 з них загинули, 55 нагороджені орденами і медалями. В бою за визволення села героїчно загинули 45 радянських воїнів. На їх могилі встановлено меморіальну плиту і пам'ятник.

Уродженцем Софіївки є доктор хімічних наук, професор І. П. Анощенко.

ФЕДОСІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 8 км на північний захід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Кіровоград. Населення — 730 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Братерське, Роздолля, Червоновершка.

У Федосіївці міститься виробнича бригада колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 7537 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 7062 га орної землі. Виробничий напрям — м'ясо-молочне тваринництво. За доблесну працю 63 трудівники відзначені урядовими нагородами, серед них ордена Леніна удостоєний бригадир комплексної бригади І. П. Гудзенко, ордена Жовтневої Революції — механізатор І. Ф. Жеребцов. У Червоновершці діють ремонтна майстерня Компаніївського райоб'єднання «Сільгосптехніки» і навчально-дослідне господарство Компаніївського ветеринарного технікуму, в Роздоллі — обласна племстанція.

У Федосіївці є початкова школа, бібліотека з фондом 7,3 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, 2 дитячі садки, 2 магазини, відділення зв'язку. У партійній організації — 64 комуністи, у комсомольській — 102 члени ВЛКСМ.

Село засноване на початку XIX ст. переселенцями з Харківської і Київської губерній.

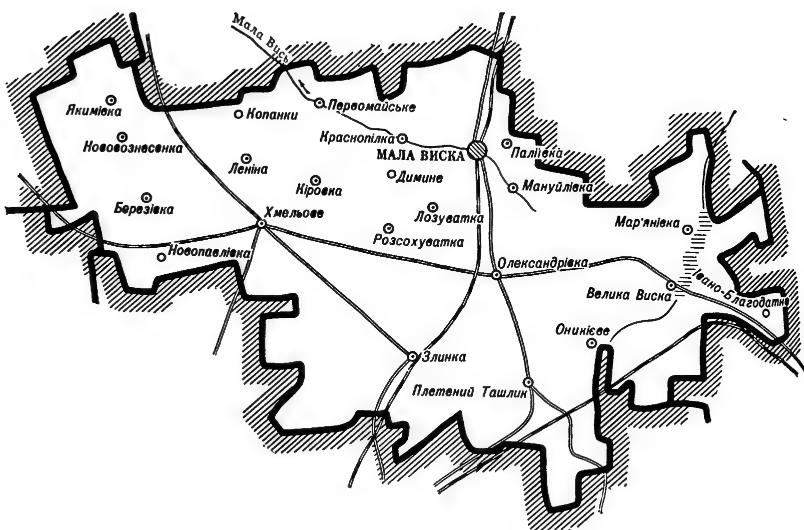
Радянську владу в Федосіївці встановлено в лютому 1918 року.

1920 року в Червоновершці створено радгосп «Кієнталь». 1923 року переселенці з Вітебської губернії організували комуну «Червоний прапор», у якій працювали 13 комуністів і 3 комсомольці. В грудні 1927 року за підсумками конкурсу колгоспів України комуна була відзначена премією. В 1929 році комуну реорганізовано в колгосп. 1936 року завідуючий фермою цього господарства Л. М. Рябоченко був нагороджений орденом «Знак Пошани» і обраний делегатом Надзвичайного VIII Всесоюзного з'їзду Рад. У 1940 році колгосп ім. Кірова брав участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці.

Під час Великої Вітчизняної війни 166 жителів стали на захист Вітчизни, 128 з них загинули, 117 нагороджені орденами і медалями. У Федосіївці споруджено пам'ятник воїнам, які полягли при визволенні села від німецько-фашистських загарбників.

Поблизу с. Червоновершки трапляються знахідки доби неоліту (IV тисячоліття до н. ери).

МАЛО-ВИСКІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1,2 тис. кв. км, населення — 61,1 тис. чоловік (в т. ч. міського — 13,4 тис., сільського—47,7 тис.). Середня густота населення 48,6 чоловіка на 1 кв. км. Міській та 18 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 61 населений пункт. На підприємствах, у колгоспах, установах—96 первинних партійних, 93 комсомольські і 144 профспілкові організації. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. За 22 колгоспами, 2 радгоспами, лісгоспом закріплено 103,2 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 97,5 тис. га орної землі, під садами — 1435 га; лісами — 6,2 тис. га. У районі — 11 промислових підприємств, 4 будівельні організації. Населення обслуговують 55 медичних закладів, крім того, є санаторій. У 45 загальноосвітніх школах, у т. ч. 12 середніх, 22 восьмирічних, 11 початкових, навчається 9435 учнів. Культурно-освітню роботу ведуть 19 будинків культури, 15 клубів, 81 бібліотека, діє 53 кіноустановки. Крім того, є музична школа. У районі 11 пам'ятників В. І. Леніну. В 20 населених пунктах споруджено 19 пам'ятників і 2 обеліски вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

МАЛА́ ВИ́СКА

Мала Виска — місто районного підпорядкування, районний центр. Розташована на берегах річки Малої Висі, притоки Південного Бугу, за 61 км на північний захід від Кіровограда. Залізнична станція Виска на лінії Одеса — Бахмач. Населення — 13 400 чоловік. Міській Раді підпорядковані селища Комсомольське і Улянівка.

Населений пункт виник у другій половині XVIII ст. як шанець Єлисаветградського пікінерського полку[1]. 1768 року Катерина II подарувала тут поміщиці Кудашевій 918 жителів та 8443 десятини землі. Деякий час село називалося Кудашевим.

[1] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 243.

До царського дарунку поміщики щороку долучали нові площі і в 1779 році вже мали 10 214 десятин.

На час проведення реформи 1861 року у Малій Висці налічувалось 870 ревізьких душ селян і 91 — дворових. Дворові землі не одержали. Землевласники зменшили норму наділу з 3,5 десятини до 3. Таким чином, у селян відрізали 432 десятини. За свої ділянки вони мали виплатити державі протягом 49 років 86 500 крб., крім того, треба було розрахуватися з поміщиками, сплативши їм 28 833 крб. 33 коп., або відробити в їх господарствах 60 550 днів[1].

І після реформи 1861 року поміщики залишалися власниками більшої і кращої частини землі. 2 тис. десятин вони здавали селянам в оренду на кабальних умовах. У 1885 році пан володів 5638 десятинами землі, церква — 120 десятинами, а на 568 селянських дворів припадало лише 2573 десятини[2]. Примітивна культура землеробства, малоземелля були основною причиною низьких урожаїв. Так, у 1877—1883 рр. озимих пшениці та жита селяни збирали в середньому по 40 пудів з десятини, ярої пшениці — 15, ячменю — 45, вівса — 40, проса — 20, гречки — 15 пудів.

З 1863 року Мала Виска стала містечком, в якому було 367 дворів. Крім селян, проживало 20 сімей міщан і 3 — купців. 1891 року Малу Виску віднесено до поселень сільського типу. На 1896 рік у селі, що було волосним центром, налічувалося 692 двори і 3779 чоловік[3].

З дальшим розвитком капіталістичних відносин в селі пожвавилося економічне життя. Щотижня відбувалися багатолюдні базари, на які з'їжджалися селяни навколишніх сіл, стали до ладу 6 підприємств, що переробляли сільськогосподарську сировину. 1891 року реконструйовано винокурний і ректифікаційний завод, збудований ще 1860 року. На ньому працювало 22 робітники.

Кліматичні умови й родючі землі, що прилягали до Малої Виски, сприяли вирощуванню цукрових буряків. У 1898 році компанія заводчиків розпочала на березі Малої Висі будівництво цукроварні. З жовтня 1899 року підприємство стало до ладу і вже за перший сезон виробило цукру на 320 тис. крб.[4]. Поміщик Улашин (з 1880 року — власник маєтку Кудашевих) здавав в оренду заводові значну частину своєї землі під цукрові буряки. 1907 року цією культурою засівалось 3165 десятин, з них 1115 — селянської землі. На заводських бурякових плантаціях умови праці сільськогосподарських робітників були нестерпними: робочий день тривав від сходу до заходу сонця. Платили працюючим копійки. За шаровку десятини плантації буряків селяни одержували лише 3 крб. 50 коп. Широко використовувалась дитяча праця.

Тяжке економічне становище, соціальний гніт породжували серед трудящих невдоволення існуючим ладом. 27 травня 1902 року прокурор Єлисаветградського окружного суду в донесенні Одеській судовій палаті повідомляв, що селянин Малої Виски Г. М. Косаренко в розмові з односельцями «дозволив собі висловитись таким чином: «Не буде добра доти, поки не знищиться династія Романових»[5]. У 1903—1904 рр. в селі розповсюджувались листівки Катеринославського комітету РСДРП[6] «До селян» та «Повстання», які сприяли поширенню революційних настроїв серед трудящих. 1904 року відбувся страйк робітників поміщицької економії. Страйкарі вимагали поліпшення умов праці й підвищення заробітної плати[7].

Протягом 1905 року робітники й селяни не раз громили винокурний завод та сусідні економії, страйкували на цукровому заводі, вимагаючи скорочення робочого

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 46, спр. 830, арк. 3, 5, 10, 11.

[2] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 3, стор. 4.

[3] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 249.

[4] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1899 год. Елисаветград, 1900, стор. 57, 58.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 124, оп. 11, спр. 1255, арк. 1.

[6] М. Н. Лещенко. Класова боротьба в українському селі на початку XX століття, стор. 154.

[7] Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 458.

дня, підвищення платні. 7 червня 1905 року близько 300 наймитів зібралися в економії Улашина, землю якого орендувало правління Маловисківського цукрового заводу, й поставили перед адміністрацією і поміщиком такі вимоги: негайно звільнити з роботи ненависних їм об'їждчика і економа; наймати лише місцевих селян з денною оплатою праці чоловіків — по 1 крб., жінок — по 75 коп., підлітків — по 50 коп.; землю економії передати в оренду селянам за доступну ціну (5 крб. за десятину на рік) з таким розрахунком, щоб прибутки економії розподіляти між поміщиком і селянами порівну[1]. Власті придушили ці виступи з допомогою козаків, а їх призвідників кинули до в'язниці. Незважаючи на репресії, обурення жорстокою експлуатацією було таким масовим, що адміністрація заводу тимчасово ввела на цукроварні восьмигодинний робочий день. Однак заворушення тривали.

Після проведення столипінської реформи процес зубожіння селян посилився. На кінець 1907 року з 856 господарств села 126 мали до десятини землі, 278 — до 3 десятин, 11 були безземельними[2]. Позбувшись земельних наділів, селяни наймитували у місцевих поміщиків і куркулів, поповнювали армію безробітних у містах або ж виселялися в інші райони країни. Якщо в 1908 році з Малої Виски виїхало 16 сімей, то у 1910 році — 90.

Лише з 1891 року в селі почав працювати лікар, а з ним 2 фельдшери і акушерка, які обслуговували 9 волостей з населенням 53 384 чоловіка[3]. Переважна більшість жителів Малої Виски не знала грамоти. За переписом 1883 року з 3061 селянина лише 28 уміли читати й писати, письменних жінок зовсім не було[4]. 1886 року відкрилася в селі перша початкова школа, де навчалося 97 хлопчиків і 13 дівчат. Навчальний рік тривав менше 6 місяців. У 1894 році з 574 дітей шкільного віку навчалося 284. З 1909 року діяла земська однокласна школа.

Перша світова війна принесла нові страждання. Чоловіків мобілізували в армію. Багато їх загинуло на фронті. Жінки не могли прогодувати сім'ї. Не розв'язала нагальних питань життя селян і Лютнева буржуазно-демократична революція: поміщики, як і раніше, були господарями землі.

Радянську владу в селі встановлено в січні 1918 року. Ревком розподілив між найбіднішими селянами поміщицьку землю, худобу і сільськогосподарський реманент. Жителі Маловисківської волості одержали по 1,5—1,8 десятини землі на душу[5]. За цукровим заводом було закріплено 17 500 десятин, які розбили на 16 сільгоспів. Згодом їх реорганізували в радгосп цукрозаводу.

Навала інтервентів перешкодила соціалістичним перетворенням. У березні 1918 року Малу Виску окупували австро-німецькі війська. Відступаючи у листопаді 1918 року, вони пограбували цукровий завод, спиртозавод та інші підприємства. Після вигнання кайзерівців трудящі села відстоювали Радянську владу у боротьбі проти петлюрівців, у травні 1919 року проти банд Григор'єва.

Гостра класова боротьба цих років відбилася на складі обраного 13 березня 1919 року волосного виконавчого комітету, до якого увійшли, крім більшовиків, ліві есери та ліві соціал-демократи[6]. Та комуністи, спираючись на підтримку трудящих, зуміли спрямувати роботу виконкому на проведення політики Радянської влади.

Жителі Малої Виски активно відгукнулися на заклик Всеукраїнського з'їзду представників волосних виконкомів про подання негайної допомоги голодуючому Петрограду й Червоній Армії. Під час «тижня постачання робітничо-селянської Червоної Армії і Червоного Петрограда» в червні 1919 року вони зібрали багато сільськогосподарських продуктів: борошно, масло, сало, крупи, м'ясо, овочі.

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 108, спр. 6820, арк. 8, 9.

[2] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду за 1907 год, стор. 113.

[3] Общий отчет Елисаветградской уездной земской управы за 1891 год. Елисаветград, 1892, стор. 295.

[4] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 1, стор. 11.

[5] Газ. «Красный путь» (Єлисаветград), 3 жовтня 1922 р.

[6] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині, стор. 120, 121.

Волвиконком проводив на селі і значну культурно-освітню роботу. В червні 1919 року засновано народний будинок освіти, почали працювати хати-читальні. Влітку 1920 року тут гастролювала група акторів державного драматичного театру ім. І. Франка (в 1920—1923 рр. працював у Вінниці) під керівництвом відомого актора О. М. Ватулі. Тоді ж вступила до цього театру артистка С. В. Тобілевич, дружина І. К. Тобілевича, яка в той час проживала в Малій Висці.

Та радянське будівництво перервав напад денікінців, яких на початку 1920 року вигнали радянські частини.

8 березня в Малу Виску увірвалася банда Тютюнника, відібрала в населення коней і фураж, вивезла з заводу 6 вагонів цукру[1]. Наприкінці місяця в селі стався бій між залишками петлюрівських банд, що просувалися з Новоархангельська до Єлисаветграда, і 61-м полком Червоної Армії. Бандити змушені були відступити[2]. За таких складних умов органи Радянської влади й комуністи проводили велику масово-політичну роботу серед населення. Яскравим виявом політичної активності трудящих Малої Виски був їхній відгук на міжнародні події. Під час роботи II конгресу Комуністичного Інтернаціоналу виконком та волосний комітет незаможних селян, створений у травні 1920 року, надіслали на його адресу вітальну телеграму, де зазначалось, що жителі волості палко вітають представників «робітників і селян, які з'їхались з усіх кінців земної кулі для вирішення долі всіх пригноблених і обездолених мас усього світу»[3]. 15 листопада 1920 року оформилася Маловисківська волосна партійна організація[4]. В грудні засновано комуністичні осередки на цукровому і спиртовому заводах. Головою комосередку на цукровому заводі обрали С. І. Горобчука, який пройшов великий шлях революційної боротьби. З десяти років працював пастухом у поміщицькій економії, робітником на будівництві цукроварні, потім на заводі Ельворті в Єлисаветграді. За активну участь у революційних подіях 1905—1907 рр. Одеський окружний військовий суд у 1908 році засудив його до 12 років каторжних робіт у Сибіру. Після повалення царизму більшовик С. І. Горобчук брав активну участь у боротьбі за владу Рад на Україні.

Комітет незаможних селян провів подвірний перепис населення, взяв на облік весь сільськогосподарський реманент. Майно злісних ворогів Радянської влади було конфісковано і роздано найбіднішим сім'ям червоноармійців. 1 вересня 1920 року в Малій Висці відбулося розширене засідання КНС з участю представників сіл Лозуватки, Олексіївки, Мануйлівки, Паліївки, Краснопілки, Юр'ївки, на якому розглядалися питання боротьби з куркульством[5]. Для боротьби з контрреволюцією КНС створив загін.

Поступово налагоджувалося господарське життя села. Маловисківський цукровий завод рік у рік нарощував виробничі потужності. Якщо в 1921/22 господарському році він дав 38 тис. пудів цукру, то в 1924/25 — 602 тис. пудів. Завод став одним з найбільших цукрових підприємств на Україні[6]. 1924 року тут постійно працювало 476 робітників та службовців, більше тисячі сезонних робітників . В день святкування 5-х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції робітники цукрового заводу звернулись до В. І. Леніна з листом, в якому писали:

«Дорогий вождь! Сьогодні, святкуючи великий день 7 листопада, ми, частинка світового пролетаріату, робітники Маловисківського цукрового заводу Миколаївської губернії, радіючи твоєму видужанню, вітаємо тебе. Цей день ми ознаменуємо початком виробництва на своєму заводі, чим вносимо і свою частинку праці в твою велику справу.

---

[1] М. К. Колісник. Відновлення і зміцнення Радянської влади на Україні. 1919—1920. Х., 1958, стор. 172.
[2] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 41.
[3] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 5 серпня 1920 р.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 86, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
[5] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-699, оп. 1, спр. 2, арк. 7, 8.
[6] Газ. «Червоний шлях», 6 листопада 1925 р.

Хай живе чесна пролетарська праця!

Хай живуть вожді пролетарської революції!

Хай живе бойовий штаб III-го Комуністичного Інтернаціоналу!».[1]

А 9 вересня 1923 року жителі Малої Виски надіслали В. І. Леніну привітання, в якому зазначали, що всі вони взялися за відбудову сільського господарства, «бо ми є самі господарі нашої країни»[2].

Значну увагу приділяли комуністи організації виробничої кооперації. Перше колективне об'єднання буряківників створене 15 вересня 1921 року. До нього увійшли три сім'ї робітників, чотири — незаможних селян[3]. 23 грудня 1923 року загальні збори комуністів району ухвалили всім членам партії першими вступити до кооперативних товариств. На початку 1925 року організовано сільськогосподарську артіль «Дружний наймит», в якій об'єдналося 25 колишніх батраків. Одночасно 22 трудівниці створили артіль «Передова батрачка», а в серпні 1928 року — другу — «Незаможниця». Цього ж року засновано кооперативне товариство «Червона поляна».

Зростали ряди комуністів села. 1924 року тільки в парторганізації цукрового заводу налічувалося 54 члени і кандидати у члени партії[4]. В дні ленінського призову робітники на своїх зборах рекомендували в ряди членів партії 37 кращих виробничників. Активним помічником комуністів у налагодженні виробництва і в боротьбі з класовими ворогами були волосна робітничо-селянська інспекція, обрана 23 лютого 1921 року. Загальні збори районної партійної організації (з 1923 року Мала Виска стала районним центром) 16 травня 1923 року ухвалили просити окружний комітет КП(б)У затвердити районну комсомольську організацію. Одночасно засновано комсомольський осередок на цукровому заводі. На 1925 рік комсомольська організація Малої Виски вже налічувала 29 чоловік, серед яких було 14 батраків, 6 робітників, 5 селян-бідняків, 6 дівчат. Комсомольці створили загін юних піонерів.

Поряд з відбудовою економіки партійні організації й органи Радянської влади приділяли велику увагу розвиткові культури, ліквідації неписьменності. У 1923 році в Малій Висці відкрито школи для неписьменних і малописьменних. Активно працювали червоні клуби — центральний і при цукровому заводі, бібліотека, де 1923 року налічувалося 489 книжок. Для боротьби з дитячою безпритульністю була створена первинна організація товариства «Ліга дитинства», до якої вступили всі члени партії. З їх ініціативи згодом відкрито районний дитячий будинок. До громадського життя залучалися й жінки села. В травні 1923 року при райкомі партії створено жіночий відділ, під керівництвом якого проводилися загальні збори жінок Малої Виски, раз на тиждень — політзаняття трудівниць.

У відбудовний період встановилися шефські зв'язки трудящих Малої Виски і Єлисаветграда та столиці України. 2 жовтня 1924 року цукровому заводу в день 25-річчя підприємства було присвоєно ім'я всеукраїнської робітничої газети «Пролетарий». Представники редакції, беручи шефство над робітниками, передали їм Червоний прапор газети і заявили: «Пролетарий» бере на себе відповідальне завдання виховання і піднесення культурного рівня робітничих мас України і, зокрема, заводу. В цей урочистий день ми обіцяємо, що разом з вами понесемо на село революційне слово і справу»[5]. На зборах виступили представники колективу єлисаветградського заводу «Червона зірка», які також запевнили, що надаватимуть заводові всебічну підтримку. Учасники мітингу надіслали вітальні телеграми Виконкому Комінтерну, ВЦРПС, республіканським, губернським і окружним партійним і радянським органам. Робітники цукрового заводу надавали шефську допомогу першим сільськогосподарським об'єднанням і одноосібникам у ремонті інвентаря. Перше світло лампочки Ілліча селяни одержали від заводської електростанції. Особливу роль відіграли ро-

[1] Трудящі України В. І. Леніну, стор. 171, 172.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-483, оп. 1, спр. 2, арк. 283.
[3] Там же, ф. Р-211, оп. 1, спр. 1143, арк. 1.
[4] Газ. «Червоний шлях», 2 жовтня 1924 р
[5] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-483, оп. 1, спр. 56, арк. 175.

бітники заводу під час проведення масової колективізації у Малій Висці. 1929 року до нової сільськогосподарської артілі ім. Сталіна увійшли всі раніше утворені колективні об'єднання. 1930 року в артілі було 230 колгоспників. Активну пропаганду переваг колективного господарювання вели члени КНС, залучаючи одноосібників до артілей. У серпні 1929 року виникли машинно-тяглові товариства «Врожай» і «Пролетар». У грудні 1930 року відбулися перевибори керівного складу КНС і колгоспу та вибори до сільської Ради. Вони проходили в обстановці боротьби з куркульством. Під час виборчої кампанії у Малій Висці відбувся районний зліт колгоспників. Райпартком, комуністи району провели велику роз'яснювальну роботу серед селян та делегатів зльоту, внаслідок чого до складу КНС, правління колгоспу та сільської Ради було обрано відданих справі партії людей. Об'єднаний пленум райпарткому та районної контрольної комісії 4 січня 1931 року підбив підсумки виборчої кампанії та гаряче підтримав рішення XVI з'їзду партії про боротьбу з бухарінсько-риковською опозицією[1]. Весною 1931 року в Малій Висці створено ще 4 колгоспи, які об'єднали майже всі одноосібні господарства[2]. В колгоспи вступали цілими родинами. Так, до одного з них разом записалися п'ять братів Бровченків. Володимир і Яків стали першими трактористами артілі. І тепер ця колгоспна династія відома своєю працею далеко за межами району.

Значну роль в організаційно-господарському зміцненні колгоспів відіграла створена 1930 року машинно-тракторна станція.

У роки довоєнних п'ятирічок у маловисківських господарствах значно підвищилася культура землеробства, збільшились посівні площі, поліпшилась якість сільськогосподарських робіт. Зразки самовідданої праці показували механізатори МТС. Бригадир тракторної бригади С. І. Кудря в 1937 році виробив на тракторі ХТЗ 920 га, у 1938 — 968 га умовної оранки. Комбайнер С. А. Шевченко у 1938 році зібрав урожай з 626 га. У 1939 році урожайність становила у колгоспі ім. Сталіна 15,6 цнт зернових, в інших — в середньому 13 цнт з гектара.

Робітниці радгоспу цукрокомбінату розгорнули змагання за вирощення високих урожаїв цукрових буряків. Ланкова радгоспу С. Поволоцька в 1937 році зібрала з гектара по 1104 цнт[3]. В 1938—1939 рр. 43 механізатори та колгоспники були удостоєні права участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Їх прізвища занесені до Почесної книги ВСГВ. 1940 року демонстрували свої досягнення на ВСГВ Маловисківська сортовипробувальна дільниця й відгодівельний пункт, працівники якого протягом 1937—1939 рр. домоглися середньодобового приросту ваги кожної голови великої рогатої худоби до 1045 грамів.

Перед Великою Вітчизняною війною Мала Виска була вже селищем міського типу. Цукровий завод виробляв щомісяця 52 тис. цнт цукру. Тут трудилися 1200 робітників, 62 службовці, 32 інженери і техніки. Спиртовий завод випускав щомісяця 45 тис. декалітрів спирту. На цьому підприємстві налічувалося 245 робітників і службовців та 22 інженери й техніки. Діяли також завод молочних продуктів, гранітні кар'єри тощо. Працювала друкарня. Поряд з успішним розвитком економіки селища підвищувався матеріальний добробут трудящих.

Як тільки по радіо прозвучало повідомлення Радянського уряду про розбійницький напад фашистської Німеччини на нашу країну, трудящі на багатолюдних мітингах висловили свою готовність відстоювати завоювання соціалістичного ладу. Робітники цукрового заводу заявили на мітингу, що вони потроять свої зусилля на виробництві. Люди похилого віку, жінки, підлітки замінили в полі, біля верстатів тих, хто пішов на фронт. 60-річний колгоспник І. Шевченко заявив: «Я вважаю себе мобілізованим на трудовому фронті і буду працювати день і ніч на благо нашої соціалістичної Батьківщини»[4].

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 208, оп. 1, спр. 51, арк. 47, 50, 54, 55.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-484, оп. 1, спр. 56, арк. 175.
[3] Газ. «Червоний прапор» (Мала Виска), 12 січня 1938 р.
[4] Там же, ф. 429, оп. 1, спр. 1178, арк. 119, 120.

1 серпня 1941 року гітлерівські війська захопили Малу Виску. Почалися масові арешти і розстріли. Одними з перших загинули комуністи П. І. Веселовський, І. І. Старунський та інші. Понад 200 чоловік вороги насильно відправили до Німеччини. Жителі селища чинили опір окупантам. Працівники цукрового і спиртового заводів виводили з ладу обладнання, перешкоджали фашистам вивозити продукцію цих підприємств. Коли гітлерівці привезли для переплавки скульптуру В. І. Леніна, М. О. Бордяковський, М. А. Бровченко і В. Г. Серватовський, ризикуючи життям, заховали і зберегли її. Після визволення Малої Виски пам'ятник знову встановлено у парку цукрозаводу. Під час німецько-фашистської окупації в селищі діяла підпільно-диверсійна група в складі 71 чоловіка, якою керував В. С. Зайко[1]. Крім розповсюдження зведень Радінформбюро та листівок, члени групи здійснювали бойові операції. Добуту зброю вони передавали партизанським загонам.

На світанку 7 січня 1944 року до селища увірвалися загони 83-го окремого танкового полку 116-ї танкової бригади, які мали завдання знищити на розташованих біля Малої Виски аеродромах бойову техніку гітлерівців. Операцію було успішно здійснено. Рядовому І. Ф. Зибіну і лейтенантові В. І. Акімову присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Колишню робітницю цукрового заводу М. І. Кальнооку, яка показала танкістам дорогу до аеродромів, фашисти стратили.

Героїчними подвигами устелений шлях уродженців Малої Виски на фронтах Великої Вітчизняної війни. 704 чоловіка за участь у боях нагороджені орденами і медалями, 623 — загинули в боротьбі з фашистськими загарбниками. З. В. Табунець, колишній бригадир Улянівського відділка радгоспу Маловисківського цукрокомбінату, відмовившись від броні, в перший день війни з'явився на збірний пункт і заявив, що вважає себе мобілізованим. Він мужньо бився з ворогом у катакомбах Аджимушкая, поблизу Керчі. 1965 року там знайдено партквиток № 1 723 344, який належав З. В. Табунцю, одному з тих, хто до останнього подиху продовжував бій з фашистами[2].

13 березня 1944 року частини 214-ї стрілецької дивізії, підтримані 48-м стрілецьким корпусом 5-ї гвардійської армії, визволили Малу Виску від окупантів[3]. Жителі, які могли носити зброю, влилися в ряди Червоної Армії. Під керівництвом комуністів і селищної Ради трудящі з ентузіазмом взялися за відбудову зруйнованого господарства. Майже зовсім було виведено з ладу спиртозавод, в руїнах стояли цукрозавод, колгоспи, радгосп, середня школа, залізнична станція. Не вистачало робочих рук. Та вже у 1944 році колектив цукрозаводу видав першу продукцію. Обладнання для промислових підприємств завозилось із Талліна, Каунаса, Ленінграда, Москви, Ярославля, Пензи, Ростова-на-Дону, Таганрога, Баку, Барнаула, Хабаровська.

В тяжких умовах відбудовувалося сільське господарство. В чотирьох колгоспах Малої Виски залишилося лише 143 коней та 220 голів великої рогатої худоби. В посушливому 1946 році артілі зібрали ярої пшениці по 4, а озимої — 5,6 цнт з га. Держава допомогла технікою і кваліфікованими кадрами. З братніх республік надійшло 383 коней, 286 голів великої рогатої худоби, 610 овець. В наступні роки підвищилася продуктивність сільськогосподарського виробництва, з'явилися майстри високих врожаїв. 1947 року ланкова радгоспу Маловисківського цукрокомбінату О. Д. Табунець одержала по 31,67 цнт озимої пшениці і по 601,7 цнт цукрових буряків з кожного гектара. Їй присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

В 1953 році колгоспи Малої Виски об'єдналися в один, який дістав назву «Батьківщина». Артіль, за якою закріплено 2976 га орної землі, 178 га сіножатей і пасовищ, 70 га садів, стала високомеханізованим господарством. У 1965 році в ній налічувалося 22 трактори, 18 різних комбайнів. Робітники радгоспу Маловисківського цукрокомбінату в сьомій п'ятирічці одержали в середньому по 34,9 цнт зернових

[1] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 191.
[2] В катакомбах Аджимушкая. Симферополь, 1966, стор. 159.
[3] Архів МО СРСР, ф. 328, оп. 4852, спр. 145, арк. 63.

з гектара. Тваринники радгоспу виробили по 481 цнт молока і по 100 цнт м'яса на 100 га угідь. За успіхи, досягнуті в підвищенні врожайності сільськогосподарських культур і збільшенні продуктивності тваринництва, 23 кращі виробничники колгоспу і радгоспу нагороджені орденами і медалями Союзу РСР.

У післявоєнні роки в Малій Висці збудовано ряд нових підприємств, зокрема теплоелектростанцію, завод сухого молока, при спиртозаводі добудовані цехи вуглекислоти, кормових і харчових дріжджів. Став до ладу райхарчокомбінат. Споруджено інкубаторну станцію. Розвиток промисловості позначився і на соціальному складі жителів. У 1965 році з 6465 чоловік працюючого населення було 5489 робітників та службовців, 976 колгоспників.

Після XXI з'їзду КПРС у місті (з 1957 року Мала Виска — місто районного підпорядкування) широкого розмаху набрав рух за комуністичне ставлення до праці. Першим почесного звання колективу комуністичної праці удостоєні працівники ТЕЦ цукрозаводу, а до 50-річчя Жовтня його присвоєно 13 колективам. Крім того, 480 робітників та колгоспників здобули звання ударників комуністичної праці.

З високими результатами завершили 1967 ювілейний рік промислові підприємства, радгосп та колгосп «Батьківщина». Цукровий завод виконав свої зобов'язання на 102,1 проц., а спиртовий комбінат — на 102,5 проц. Добрими показниками відзначив цей рік колектив наймолодшого підприємства Малої Виски — завод сухого молока.

Урочисто відзначили трудящі міста 50-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції та 50-річчя Радянської влади на Україні. На центральній площі Малої Виски напередодні свята встановлено пам'ятник В. І. Леніну, запалено вічний вогонь на могилі воїнів, які загинули під час визволення міста від фашистських загарбників. На загальних зборах трудящих підприємств і радгоспу з великим піднесенням були прийняті нові соціалістичні зобов'язання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна.

У перед'ювілейному змаганні взяли участь усі трудові колективи міста. Передовика змагання — колектив заводу сухого молока — було нагороджено Ленінською Ювілейною Почесною Грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. До обласної Ленінської книги трудової слави занесено завод сухого молока і окремих переможців змагання. Серед них Г. Д. Сідлецька — робітниця станції Виска, М. П. Брехунець — токар Маловисківського спиртокомбінату, В. С. Хоменко — слюсар цукрового заводу, М. Д. Христенко — доярка Улянівського відділка радгоспу, Л. Я. Романенко — комбайнер колгоспу «Батьківщина», Н. П. Місевська — лікар районної лікарні.

Натхненна праця трудівників міста дала можливість з високими показниками завершити восьму п'ятирічку. Тільки у 1970 році цукрокомбінат виробив 773,5 тис. цнт цукру, спиртовий комбінат — 1668 тис. декалітрів спирту, завод сухого молока — 3354 тонни продуктів з незбираного молока, 1993 тонни масла, 1740 тонн сухого молока. За п'ять років колгосп «Батьківщина» та радгосп цукрокомбінату продали державі 159,6 тис. цнт зерна, 616,7 тис. цнт цукрових буряків, 26,6 тис. цнт м'яса, 8216,8 тис. штук яєць, 129,8 тис. цнт молока та багато іншої сільськогосподарської продукції. За досягнуті успіхи в восьмій п'ятирічці 42 чоловіка нагороджені орденами і медалями СРСР.

Великі плани у трудівників Малої Виски на дев'яту п'ятирічку.

В одному з цехів заводу сухого молока. Мала Виска, 1967 р.

Маловисківська школа-інтернат. 1970 р.

Потужність цукрового заводу в 1975 році зросте на 100 тис. тонн. Колгосп за 1971—1975 рр. витратить на будівництво господарських та культурно-побутових приміщень 1257 тис. крб., на придбання нової техніки — 226 тис. крб. Висока агротехнічна культура буде основою постійного зростання врожайності полів. Колгосп має довести середньорічну врожайність до 31,7 цнт з гектара.

Початок дев'ятої п'ятирічки (1971—1975 рр.) трудящі Малої Виски, як і всі радянські люди, ознаменували підготовкою до гідної зустрічі XXIV з'їзду КПРС. Вони взяли підвищені зобов'язання і з честю їх виконали. Радгосп Маловисківського цукрокомбінату в 1971 році зібрав озимої пшениці в середньому по 45,7 цнт з га, а колгосп «Батьківщина» — по 30,2 цнт з га. За підсумками соціалістичного змагання районів області за вирощування високих урожаїв, збільшення виробництва та заготівель зернових і технічних культур у 1971 році бюро обкому КП України та виконком обласної Ради депутатів трудящих присвоїли Маловисківському району звання району високої культури землеробства. Район відзначений Грамотою ЦК КП України. В 1971 році спиртовий комбінат реконструйовано, завдяки чому потужність його доведено до 6 тис. декалітрів спирту на добу. Колектив тваринницької ферми Улянівського відділка радгоспу Маловисківського цукрокомбінату виборює право одержати ювілейний почесний знак на ознаменування 50-річчя утворення СРСР, зобов'язавшись надоїти на кожну корову не менше 3100 кг молока. Доярки успішно виконують свої зобов'язання.

Організатором трудящих міста на боротьбу за виконання планів і соціалістичних зобов'язань виступають партійні організації, які налічують у своєму складі 843 комуністи. Краща доярка радгоспу цукрокомбінату Г. Г. Боровська була делегатом XXIII з'їзду КП України. Трактористка колгоспу Є. І. Сидоренко та електрик спиртокомбінату В. Г. Уманець представляли Кіровоградську обласну парторганізацію на XXIV з'їзді КП України, а перший секретар Маловисківського райкому партії В. В. Гуля — на XXIV з'їзді КПРС. 48 членів партії з цукрового комбінату — ударники комуністичної праці. Вони ведуть за собою весь колектив, який бореться за звання комуністичного. Делегата XXIV з'їзду КП України електрика спиртокомбінату В. Г. Уманця на заводі знають не тільки як умілого раціоналізатора й винахідника. Він парторг електроцеху — колективу комуністичної праці, агітатор, на громадських засадах завідує заводським клубом. Майже 40 комуністів налічує партійна організація колгоспу «Батьківщина». Всі вони працюють на вирішальних ділянках колгоспного виробництва. Мала Виска здавна славиться працьовитими людьми. Живе тут І. М. Бірзул, Герой Соціалістичної Праці, колишній агроном Маловисківського цукрокомбінату, заслужений агроном УРСР. Звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно першому секретарю Маловисківського райкому партії В. В. Гулі. Поважають жителі Малої Виски М. К. Дробота, який в буремному 1917 році брав участь у штурмі Зимового палацу, згодом був активним організатором колгоспу, обирався головою, працював бригадиром, завідуючим фермою, і тепер не стоїть осторонь громадського життя.

За післявоєнні роки докорінно змінився зовнішній вигляд міста, що розташоване на 544 га. Тут проведено комплексний благоустрій вулиць і площ. Лише 1971 року міськрада виділила на впорядкування міста 160 325 крб. Центральна вулиця — Жовтнева — забудовується новими дво- і чотириповерховими житловими і адміністра-

тивними будинками. Більшість вулиць заасфальтовані, освітлені люмінесцентними лампами. Лише у 1972 році висаджено 5 тис. декоративних дерев.

У торговельній мережі міста 72 підприємства. Тільки магазинами райспоживспілки за 1971 рік продано 11 легкових автомашин, 118 мотоциклів і моторолерів, 506 телевізорів, 191 радіоприймач, 157 холодильників, 325 пральних машин, 3 піаніно і багато інших товарів.

В місті діють районна лікарня на 100 ліжок, поліклініка, пологовий будинок на 25 ліжок, пункт швидкої медичної допомоги, тубдиспансер, медпункти при цукровому заводі та заводі сухого молока. Населення обслуговують 26 лікарів і 94 фельдшери та акушерки. Працюють два міські дитячі садки та садки при цукровому і спиртовому комбінатах. Є стадіон, спортзал, водна станція, 12 волейбольних і баскетбольних майданчиків, де тренуються фізкультурники 17 спортивних колективів.

Якщо до Великої Жовтневої соціалістичної революції в Малій Висці письменних людей було одиниці, то тепер близько тисячі мешканців мають вищу і середню освіту. В місті працюють сім загальноосвітніх шкіл — дві середні, дві восьмирічні, три початкові, в яких навчається 2563 дітей. Для робітничої молоді відкрито вечірню школу, де без відриву від виробництва здобувають середню освіту 140 жителів міста і району. В навчальних закладах працює 147 учителів, серед них Н. І. Кравченко — відмінниця народної освіти, нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Щороку десятки юнаків і дівчат Малої Виски і району вступають до вищих і середніх навчальних закладів країни. Багато трудівників навчаються у вузах і технікумах заочно.

З культурно-освітніх закладів тут діють районний будинок культури, клуби цукрового і спиртового комбінатів та радгоспу, червоні кутки, п'ять бібліотек з фондом 105 435 книг. У місті — шість стаціонарних кіноустановок, працює з 1966 року широкоекранний кінотеатр «Колос» з залом для глядачів на 500 місць. Великим успіхом користуються міський хоровий колектив, хор колгоспу «Батьківщина», драмколектив клубу «Цукровик».

На республіканському фестивалі, присвяченому ленінському ювілею, колектив хорової капели районного Будинку культури став лауреатом і був нагороджений великою золотою медаллю, капелі присвоєно звання народної, а керівника її самодіяльного композитора П. Я. Бровченка нагороджено золотою медаллю і дипломом першого ступеня. Уродженцями міста є льотчик І. М. Сухомлин, поет В. Я. Бровченко й талановитий радянський живописець П. П. Оссовський, автор відомих серій картин «Куба», «Мексіка», «Люди Сибіру» тощо.

За єдиним планом забудови міста запроектовано новий мікрорайон з багатоповерхових житлових будинків з усім комплексом культурно-побутових закладів. За роки дев'ятої п'ятирічки стануть до ладу банно-пральний комбінат, районна лікарня на 240 ліжок, кілька дитячих садків. Будуть зведені приміщення будинку культури, машинно-лічильної станції, середньої школи, 16 житлових будинків. Газ прийде в тисячу квартир. На кінець 1980 року зелені масиви становитимуть 308,2 гектара.

Духовне зростання жителів міста, їх висока свідомість є основою участі трудящих в усіх галузях громадського життя. З великим піднесенням 13 червня 1971 року трудящі Малої Виски обрали своїх посланців до районної та міської Рад депутатів трудящих. Серед них кращі виробничники — бригадир тракторної бригади колгоспу М. С. Кудря, змінний інженер цукрозаводу П. А. Артишко, шофер радгоспу комсомолець Г. Шевченко та інші. З 50 депутатів міськради 31 обраний вперше. Депутати міськради, ветерани праці постійно виступають

Свято Івана Купала у Малій Висці. 1970 р.

на підприємствах, в установах та школах з бесідами про минуле й сучасне міста, про плани на майбутнє. В школах після бесід депутатів міськради на тему «Любіть своє місто, дорожіть його честю!» кожному учневі вручається пам'ятка про рідне місто. Там є такі слова: «Щодня ти йдеш вулицями міста до школи, кінотеатру, відвідуєш Будинок піонерів, розважаєшся серед зелені міського парку, милуєшся новими красивими будинками, вдихаєш пахощі квітучих садів... Не забувай ні на мить, що рідна земля густо полита кров'ю і потом старших поколінь, тих, хто відвойовував тобі у старого світу право на вільне, щасливе життя, тих, хто своїми грудьми заступив наше життя від ворожої кулі, тих, хто вніс частку своєї невтомної праці у спільну справу комуністичного будівництва. Тож бережи цю землю, бережи своє місто, зроби все, щоб воно стало ще зеленішим, ще красивішим. Нехай у ньому пустять своє коріння і зашумлять буйним листям кілька дерев, посаджених і вирощених тобою. Нехай відчувають люди, що з тебе росте добрий господар, який вміє шанувати працю інших...». Навколо міської Ради згуртований численний загін активістів — понад 500 чоловік.

Жителі Малої Виски впевнено дивляться в майбутнє, разом з усіма трудящими СРСР зводять світлу будову комунізму.

Г. К. КАТАНА, В. О. ЦИСЬ

ВЕЛИ́КА ВИ́СКА

Велика Виска — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Великої Висі, за 25 км від районного центру та за 12 км від залізничної станції Шостаківка. Через село проходить автошлях Кіровоград—Новомиргород. Населення — 4363 чоловіка. Сільраді підпорядковане також Івано-Благодатне.

Місцевість навколо Великої Виски була заселена здавна. Про це свідчить розкопаний курган доби пізньої бронзи (II тисячоліття до н. е.) та половецька кам'яна баба[1].

Виник населений пункт близько середини XVIII ст. під час заснування Нової Сербії. Першими жителями його були болгари, серби, молдавани, а також вихідці з різних губерній країни. У 1753—1761 рр. поселення відоме як сотенна слобода Вись Новослобідського козачого полку, в якій налічувалося 166 душ чоловічої статі, з них 26 виборних козаків, 112 підпомічників, 17 підсусідків[2]. У 1766 році вона входила до першої роти Єлисаветградського пікінерського полку, пізніше до Молдавського гусарського полку[3]. З ліквідацією військово-поселенських полків жителі слободи стали казенними селянами. Наприкінці XVIII —початку XIX ст. ст. тут було 125 дворів з населенням 556 чоловік.

1821 року Велику Виску було приписано до Новоросійського військового поселення. Відбуваючи військову службу, жителі слободи також обробляли 5155 десятин орної землі[4]. Після скасування військових поселень їх знову прирівняно до категорії державних селян. На 1859 рік у Великій Висці налічувалося 568 дворів з населенням 2857 чоловік[5]. Жодного медичного закладу не було. Працювала початкова двокласна школа, збудована для кантоністів 1845 року. Із 790 дітей шкільного віку в ній навчалось лише 78 хлопчиків.

Згідно з указами 1866—1867 рр. за селянами Великої Виски закріпили 8571 де-

---

[1] Археологічні пам'ятки Української РСР (Короткий список), стор. 184.

[2] Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 24, стор. 253, 260, 293.

[3] А. Скальковский. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, ч. 1, стор. 73.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 386, оп. 1, спр. 179, арк. 6.

[5] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 1, стор. 19.

сятину землі, всього 1444 наділи по 5,5 десятини на ревізьку душу[1]. В той же час три поміщики володіли 12 934 десятинами.

1885 року в селі, що було волосним центром, налічувалося 5079 жителів[2]. Більшість їх — 4569 чоловік — становили колишні військові поселенці. Із 966 дворів 827 займалися землеробством, 19 — ремеслом і кустарним промислом.

Розвиток капіталізму в сільському господарстві поглибив класове розшарування населення. Поряд з одвічним ворогом селянства поміщиком з'явився новий — куркуль, який нещадно визискував бідняків. Так, у 90-х роках 137 родин Великої Виски зовсім були без землі, а 188 — без робочої худоби. У той же час 62 куркулі мали від 25 до 100 десятин землі кожен. 1885 року 660 бідняцьких господарств на кабальних умовах орендували ділянки. Решта наймитувала у поміщицьких економіях, у куркулів, шукала заробітків у містах.

Тяжке економічне становище, політичне безправ'я викликали незадоволення і стихійні протести селян. Так, в березні 1880 року учасник Кримської війни В. С. Степанов сказав: «Царя пора б давно застрелити, я йому 20 років служив, а від нього нічого не одержав». За це його було засуджено до тюремного ув'язнення[3]. На початку XX ст. під впливом революційної агітації виступи селян набували більш організованих форм. У 1904 році місцеві жителі разом з солдатами розквартированих тут запасних частин громили поміщицькі економії та куркульські садиби[4]. 14 липня 1906 року селяни відмовились вийти на роботу в поміщицький маєток. До них приєдналися жителі Петрівки, Мар'янівки, Косогорівки, Олександрівки, Миколаївки та інших навколишніх сіл, всього понад 3 тис. чоловік. Керував виступом страйковий комітет, до якого входили М. Бойко, П. Рубцов, О. Титаренко та інші. Поміщик був змушений задовольнити основні вимоги страйкарів[5]. За революційні виступи кількох селян у роки реакції заслано до Сибіру, а 8 — страчено.

Жителі Великої Виски вороже зустріли столипінську аграрну реформу. В 1909 році з 962 виявили бажання вийти на відруби лише 28 господарств. Та «приговор» не мав сили, тому що під ним підписалося менше третини членів общини. Незважаючи на це, Єлисаветградська повітова землевпорядкувальна комісія примусила селянську общину виділити під відруби 273 десятини[6]. Так з'явились за селом куркульські хутори. Розорені селяни залишали рідне село і виїжджали на схід країни. В 1907—1913 рр. з Великої Виски до Середньої Азії переселилось 246 сімей[7].

Тільки напередодні першої світової війни у Великій Висці відкрито медичну дільницю, в якій було 4 стаціонарні ліжка. Лікар, два фельдшери і акушерка мали обслуговувати хворих шести волостей[8]. Практично населення залишалося без медичної допомоги. Безземелля, злиденність і безправ'я доповнювалися неосвіченістю. Лише наприкінці 1887 року засновано однокласну церковнопарафіальну школу, на утримання якої земство витрачало 90 крб. на рік. Навчанням було охоплено лише десяту частину всіх дітей шкільного віку. В 1896 році школу відвідувало 93 хлопчики і 13 дівчат. Заняття тривали з жовтня по квітень. Решту часу діти допомагали на сільськогосподарських роботах. На початку XX ст. у Великій Висці земство відкрило дві бібліотеки — народну і шкільну.

---

[1] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 3, стор. 250, 251.

[2] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 2, стор. 46, 47.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 504, арк. 13, 14.

[4] М. Н. Лещенко. Класова боротьба в українському селі на початку XX століття, стор. 192.

[5] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 2, стор. 168, 169.

[6] ЦДІА СРСР, ф. 408, оп. 1, спр. 153, арк. 84—88.

[7] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1913 год, приложение, стор. 2, 4.

[8] Народное образование в Елисаветградском уезде Херсонской губернии в 1906—1907 гг. Елисаветград, 1908, стор. 87, 104.

З початком першої світової війни майже всіх чоловіків села мобілізували в армію. Велике обурення селян викликали численні реквізиції на потреби війни коней, великої рогатої худоби, свиней, зерна, фуражу, теплого одягу тощо. Різко погіршав обробіток полів, зменшилися врожаї. Рік у рік зростала кількість безземельних і малоземельних господарств. Продовольча криза супроводжувалася швидким зростанням цін. Доведені до зубожіння селяни піднімалися на боротьбу. Однією з форм протесту проти війни стало дезертирство.

Про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції селяни Великої Виски дізналися 5 березня 1917 року. Через три дні колишні політичні засланці і революційно настроєні фронтовики В. П. Козубенко, В. О. Гольша, М. К. Бобришов, М. А. Макаренко та інші роззброїли урядника, пристава, поліцейських, ліквідували волосне правління. Та в щойно створеному селянському комітеті господарювали власники млинів, колишні управителі поміщицьких маєтків. Активізувалися націоналістичні елементи.

Боротьбу селян за мир і землю, за Радянську владу очолили більшовики. Після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді у Великій Висці 31 жовтня відбувся мітинг трудящих. На ньому виступили єлисаветградські більшовики В. М. Спренжин та інші, які розповіли присутнім про перемогу соціалістичної революції. На початку грудня збори колишніх фронтовиків обрали Раду солдатських депутатів, головою якої став М. К. Бобришов[1]. Одним з перших її заходів було створення загону Червоної гвардії для боротьби з контрреволюцією. До нього записалось 100 селян-бідняків. Керував загоном комітет з трьох комуністів М. К. Бобришова, М. Кудрі та І. Мельникова. Рада солдатських депутатів взяла на облік майно поміщиків, конфіскувала касу колишнього волосного правління.

На початку лютого 1918 року у Великій Висці було встановлено Радянську владу. Керуючись ленінським Декретом про землю, революційний комітет приступив до розподілу землі, інвентаря і майна поміщиків серед найбідніших селян.

У березні 1918 року, коли село захопили австро-німецькі окупанти, ревком пішов у підпілля. Для боротьби з ними він почав формувати партизанські загони. Влітку з Одеси для керівництва партизанським рухом у Велику Виску прибула комуністка Ф. Бершадська[2]. Вона провела засідання підпільних ревкомів Великовисківської, Володимирівської і Панчівської волостей. Було створено підпільні партизанські групи і загони. Жителі села активно виступали проти розпоряджень окупаційних властей, тому австро-німецьке командування направило сюди великий каральний загін[3]. У червні сталося кілька збройних сутичок з ними. Але Єлисаветградський окружний з'їзд підпільних ревкомів (серпень 1918 року) ухвалив утриматися від окремих партизанських виступів і готуватися до загального повстання. Великовисківський ревком звернув велику увагу на агітаційну роботу серед солдатів окупаційних військ: восени 1918 року багато з них кидали зброю і поверталися додому. У другій половині листопада 1918 року революційний комітет вийшов з підпілля. Проте наприкінці грудня владу захопили прихильники Директорії. За наказом Єлисаветградського повітового ревкому 7 лютого 1919 року Великовисківський партизанський загін разом із загонами Володимирівської і Панчівської волостей роззброїв петлюрівців[4]. 19 лютого відбулися вибори до Ради. Як повідомляла повітова газета «Известия», до складу виконкому ввійшли виключно комуністи. Виконком розгорнув роботу щодо розподілу землі, налагодженню селянського господарювання, у травні мобілізував населення на боротьбу з григор'євськими бандами. Було створено революційні дружини[5], які допомогли частинам Червоної Армії повністю очистити село від бандитів.

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 445, оп. 2, спр. 383, арк. 2, 4.
[2] Годы борьбы, стор. 112.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 1216, оп. 1, спр. 108, арк. 3.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 445, оп. 2, спр. 383, арк. 10, 14.
[5] Газ. «Наша жизнь», 22 травня 1919 р.

Але незабаром, в середині серпня, сюди вдерлися денікінці. Для організації боротьби з ними Одеська партійна організація направила у Велику Виску комуністів Д. К. Главного та С. М. Климова. Підпільний ревком на чолі з Д. К. Главним[1] налагодив зв'язок з підпільним повітовим військово-революційним комітетом, створив партизанський загін у складі 70 чоловік. 18 січня 1920 року радянські частини 12-ї армії Південно-Західного фронту у взаємодії з місцевими партизанськими загонами визволили Велику Виску від білогвардійців. 4 лютого загальні збори селян обрали новий ревком. У березні виник партійний осередок з 12 комуністів[2].

Партосередок і ревком спрямували всі зусилля на боротьбу із залишками контрреволюції, на зміцнення Радянської влади. 10 березня 1920 року до Великої Виски з Єлисаветграда прибув загін особливого призначення на чолі з О. В. Демьохіним — головою повітової революційної трійки по боротьбі з куркульським засиллям. На мітингу трудящі села ухвалили резолюцію, в якій висловлювали довір'я і підтримку Радянській владі. Вітаючи вождя революції В. І. Леніна, трудове селянство Великої Виски обіцяло до останньої краплі крові боротись проти бандитизму[3].Тоді ж був сформований загін внутрішньої охорони з 100 чоловік.

25 березня 1920 року відбулись вибори до Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Важливу роль у здійсненні революційних перетворень на селі відіграв комітет незаможних селян, організований 12 липня 1920 року. Рада, партосередок, КНС провели велику роботу щодо втілення в життя закону про землю, виданого Всеукрревкомом 5 лютого 1920 року; селяни одержали по 1,8 десятини на їдця. З їх ініціативи було проведено «тиждень допомоги червоному фронту», «тиждень хворого і пораненого червоноармійця», конфісковано лишки худоби й хліба у куркулів. Створено міліцію, проведено вибори народних суддів. У тяжких умовах розрухи, голоду, епідемій, куркульського саботажу, боротьби з контрреволюцією Рада й комуністи забезпечували організоване проведення посівних кампаній, допомагали біднякам посівним матеріалом, реманентом. У селі відкрилися прокатна станція, сільськогосподарська школа, створено дослідно-показове поле. Проводилися комуністичні суботники для ремонту громадських приміщень і заготівлі палива.

18 липня 1920 року волосний з'їзд Рад на знак солідарності трудящих Великої Виски з пролетарями всіх країн прийняв резолюцію, текст якої надіслав на адресу II конгресу Комуністичного Інтернаціоналу. Селяни волості, вітаючи делегатів конгресу, обіцяли «всемірно підтримувати і допомагати будівництву Радянської влади, яка є єдиною захисницею трудящих всього світу»[4].

У зв'язку з розгулом куркульських банд у жовтні 1920 року виконком реорганізовано в ревком. Тоді ж проведено «тиждень допомоги червоному фронту», протягом якого зібрано 20 пудів пшона, 4 пуди сала, 2 пуди тютюну, 80 шапок, 160 пар рукавиць, 160 рушників, 320 аршинів сірого полотна тощо. Знешкодження банд проводилося силами Єлисаветградського гарнізону Червоної Армії, частинами особливого призначення і продзагонами. Активну участь у розгромі банд брав Великовисківський загін міліції.

26 січня 1921 року в Великій Висці відбулися вибори до Ради. Головою виконкому став М. А. Макаренко[5]. Великовисківська партійна організація разом із Радою, КНС та комітетом взаємодопомоги забезпечили посівним матеріалом сім'ї червоноармійців і бідняків, посилили агропропаганду, роз'яснювали закон про єдиний сільськогосподарський податок тощо. В умовах нової економічної політики в селі значно активізувалося економічне життя. Працювали 2 млини — паровий і дизельний, 5 олієнь, 6 крупорушок, 4 вітряки. Діяли споживче та сільськогоспо-

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-347, оп. 1, спр. 57, арк. 1—5, 7—10.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 61, арк. 3; ф. 221, оп. 1, спр. 1, арк. 10.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-347, оп. 1, спр. 57, арк. 10, 17, 133.
[4] Там же, арк. 12, 14, 41, 42, 80, 81, 85, 114, 116, 163.
[5] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 27 січня 1921 р.

дарське кредитне товариства. Було налагоджено переробку сільськогосподарської продукції, пожвавилася торгівля.

Поряд з відбудовою господарства успішно розгорталося культурне будівництво. В грудні 1923 року створено товариство друзів ліквідації неписьменності[1]. Через рік тут діяли 2 школи лікнепу, клуб, хата-читальня, дитячий будинок, народний театр, що містився в колишньому поміщицькому амбарі. Вірними помічниками партійної організації в її культурно-масовій роботі серед населення виступали комсомольці. Організаційно комсомольський осередок села оформився 17 жовтня 1922 року[2]. За активною участю комсомольців 1923 року в селі відкрито нову школу, дитячі ясла на 35 місць і дитбудинок. Комсомольська організація брала активну участь в роботі КНС, каси взаємодопомоги, хат-читалень, проводила зльоти сількорів тощо.

Організатором і провідником ленінського кооперативного плану були комуністи. Завдяки їхній повсякденній агітації селяни переконувались у перевагах колективного господарювання. 1928 року в селі організовано товариство спільного обробітку землі, до якого вступило 19 господарств. Очолив його Г. М. Кудря. Навесні 1930 року Великовисківський районний комітет незаможних селян (1923 року Велика Виска стала центром району) провів місячник колективізації[3]. Того ж року суцільну колективізацію завершено. Створено 8 колективних господарств: «Перебудова села», «Правдивий шлях», ім. К. Маркса та ін. Із 1682 господарств у колгоспи вступило 1637, із 9699 га селянської землі колективно оброблялося 9514 га. В усіх колгоспах партосередок створив групи активістів, які викривали ворожі дії куркулів, вели агітацію серед одноосібників за вступ у колгоспи.

Здійснюючи контроль за роботою районного і сільського радянського і кооперативного апарату, районна комісія РСІ організовувала громадськість на успішне втілення в життя рішень партії і уряду[4]. Комсомольці працювали зв'язковими штабу колективізації, створеного при райкомі партії. Загони «легкої кавалерії» боролися з безгосподарністю і бюрократизмом, викривали ледарів і дармоїдів, дбали про збереження суспільної власності.

Рік у рік зміцнювалися колгоспи села. Велику допомогу молодим господарствам подавала Шостаківська МТС, створена в листопаді 1929 року[5]. Районна партійна організація приділяла належну увагу розгортанню соціалістичного змагання серед трудівників артілей. Колгоспниці М. О. Кобець, С. П. Орлова, М. М. Биканова та інші взяли активну участь у русі п'ятисотенниць. 5 січня 1936 року проведено районний зліт п'ятисотенниць і ланкових. 600 учасників його викликали на змагання буряківників Маловисківського району і земляків М. С. Демченко. 1936 року Одеське обласне земельне управління відкрило в селі районну агрошколу, яка готувала бригадирів, рільників, ланкових.

Колгосп ім. Кірова одним із перших в селі почав застосовувати передові методи агротехніки. Тут проводили глибоку оранку, вносили мінеральні добрива. На плантаціях цукрових буряків запровадили шестикратне мотиження, а також триразову підкормку. В 1939 році врожайність озимої пшениці становила 12,8 цнт з гектара. Того ж року колгосп «Правдивий шлях» за досягнення у вирощуванні картоплі (107,5 цнт з гектара) занесено до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Учасниками ВСГВ стали свинарка колгоспу «Правдивий шлях» Ф. П. Єлисєєва, яка за 1938—1939 рр. виростила по 20 поросят на свиноматку, Ф. І. Фітенко, старший чабан колгоспу ім. Кірова, що домігся виходу 119 ягнят каракульської породи від 100 вівцематок.

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-314, оп. 1, спр. 21, арк. 27.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 221, оп. 1, спр. 10, арк. 1, 2.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-726, оп. 2, спр. 45, арк. 13.
[4] Там же, ф. Р-1351, оп. 1, спр. 11, арк. 25.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 245, арк. 147.

Напередодні Великої Вітчизняної війни колгоспники артілі ім. Кірова одержували на трудодень по 4 кг зерна і 1 крб. грішми[1]. Ще у 1931—1932 рр. на кошти держави в селі збудовано електростанцію потужністю 50 квт. В будинках колгоспників з'явилося електроосвітлення, радіо. Поліпшилося постачання населення промисловими товарами. У селі працювали 10 крамниць. Велику увагу громадськість приділяла впорядкуванню села, озелененню вулиць. На честь 20-річчя Жовтня 1937 року споруджено пам'ятник В. І. Леніну і закладено парк, названий його ім'ям.

У Великій Висці діяла лікарня на 50 ліжок, в якій працювали 6 лікарів. Відкрилися дитяча консультація, райсанстанція. В усіх колгоспах організовані пункти першої допомоги. Була ліквідована неписьменність серед дорослих, всі 500 дітей шкільного віку навчалися у чотирьох школах.

Райпартком організував тримісячні курси підвищення кваліфікації і політичного рівня вчителів. Працювали гуртки підвищення політичних знань при партійних осередках, а при школах були створені інститути педпрактикантів, які охоплювали заочників і кращих керівників гуртків ліквідації неписьменності.

У 30-х роках побудовано сільський клуб на 250 місць, відкрито 4 колгоспні клуби. При сільському клубі працювали гуртки — хоровий, драматичний , музичний, військовий, кооперативний і сільськогосподарський. У побут селян широко входили книги, газети, журнали. Майже кожна колгоспна сім'я передплачувала періодичні видання. При сельбуді працювала бібліотека, яка мала 2133 томи і обслуговувала 431 читача. При ній було 12 пересувок. Велику роботу проводило сільське лекторське бюро в складі 11 чоловік. Особлива увага приділялась антирелігійній пропаганді. В 30-х роках у спілці «Безвірник» налічувалося до 300 громадян. Ще в січні 1930 року загальні збори жителів села ухвалили закрити церкву і передати дзвони для потреб індустріалізації країни. Колгоспна молодь вступала до добровільних товариств Тсоавіахіму, МОДРу, Червоного Хреста тощо.

Дізнавшись з урядового повідомлення про початок гітлерівської агресії проти СРСР, робітники, колгоспники, службовці Великої Виски подавали заяви з проханням направити їх до лав Червоної Армії. Було створено винищувальний загін з 27 чоловік[2] на чолі з В. С. Пильненьким. Коли наблизився фронт, Великовисківський райком партії для організації підпілля залишив у селі комуністів І. М. Майстренка та І. В. Матвієнка. 2 серпня 1941 року Велику Виску захопили німецько-фашистські загарбники. 29 серпня польова комендатура видала розпорядження про арешт чоловіків від 16 до 45 років, які не прописані в селі, та осіб, що не підкоряються «новому порядку»[3]. Згодом почалося масове насильне вигнання молоді на фашистську каторгу. За час окупації гітлерівці розстріляли 85 місцевих жителів, у т. ч. І. В. Матвієнка, М. П. Коропа, М. Д. Домаскіна, І. М. Майстренка[4].

Та радянські люди не підкорилися ворогові. В селі діяли патріотичні групи, які розповсюджували антифашистські листівки, проводили підривну роботу. Медичні сестри Великовисківської лікарні О. І. Панченко, М. П. Дудник, В. М. Каберна та ін. подавали допомогу полоненим червоноармійцям. Н. Г. Короп та І. Г. Овчаренко в січні 1944 року врятували пораненого офіцера-танкіста. Повернувшися до своєї частини, він пізніше брав участь у визволенні Великої Виски. У лютому 1943 року гестапівці заарештували 22 бійців колишнього винищувального батальйону. 13 березня вони були розстріляні, у т. ч. А. Д. Жердій, І. І. Кириленко, Г. М. Решетов, В. І. Петров.

778 жителів села відважно билися на фронтах Великої Вітчизняної війни[5], переважна більшість їх відзначена високими урядовими нагородами. Наприкінці березня 1945 року під м. Кюстрін (Німеччина) в чотирнадцятигодинному поєдинку з ворогом

---

[1] Газ. «Ленінська правда» (Велика Виска), 18 квітня 1940 р.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 106, арк. 234, 235.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2679, оп. 1, спр. 1, арк. 2.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 106, арк. 234, 235.
[5] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-4293, оп. 1, спр. 145, арк. 19.

Герой Радянського Союзу О. Г. Орлов. Фото 1958 р.

артилеристи батареї старшого лейтенанта О. Г. Орлова знищили 13 танків і близько 200 гітлерівських солдатів і офіцерів[1]. За вміле керівництво боєм О. Г. Орлову присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 14 червня 1942 року в районі Миколаївки—Журавки Куп'янського району Харківської області уродженець села Є. М. Жердій повторив подвиг В. Талаліхіна. В нерівному бою з п'ятьма «мессершміттами» відважний льотчик збив один ворожий літак, другий таранив. Є. М. Жердію посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу[2].

Визволили Велику Виску від німецько-фашистських загарбників 11 березня 1944 року війська 33-го гвардійського стрілецького корпусу 5-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту[3]. Окупанти так зруйнували село, що його важко було впізнати: знищено приміщення чотирьох шкіл, сільської лікарні, ферми, контори, клуб, інші колгоспні будівлі, тільки по вулиці Леніна — 40 найкращих будинків. Збитки, завдані лише лікарні, обчислювалися сумою 58 тис. карбованців[4].

В березні 1944 року відновили роботу райком партії і райвиконком. Незабаром почали діяти сільська Рада депутатів трудящих, парторганізації колгоспів та районних установ, райком комсомолу. В червні райвиконком створив фонд матеріальної допомоги сім'ям військовослужбовців: продовольчий — 415 цнт, грошовий — 52 тис. крб. Для дітей-сиріт червоноармійців і партизаів-підпільників відкрито піонерський табір.

Переборюючи величезні труднощі, трудівники села під керівництвом парторганізацій приступили до відбудови зруйнованого господарства. 1944 року розпочали роботу лікарня, дитячі ясла, школи, бібліотеки, будинок культури, радіовузол, відділення зв'язку. Відчуття близької перемоги над ворогом додавало нових сил трудівникам села. Механізатори з пошкоджених машин і трофейної техніки складали трактори, з руїн піднімалися господарські будівлі. Велику допомогу подала держава. 1945 року для будівництва житлових і господарських приміщень держава виділила довгостроковий кредит у сумі 163 тис. крб.[5]. З братніх республік прибували техніка й худоба.

На кінець 1947 року всі 8 колгоспів повністю освоїли довоєнні посівні площі, відбудували тваринницькі ферми. Середній врожай зернових культур тоді становив 116 пудів з гектара. Колгоспи виконали плани хлібозаготівель. В артілях ширився рух високоврожайних ланок і бригад. Так, ланки колгоспу ім. К. Маркса М. М. Салової та О. П. Сагайдак у 1947 році зібрали пшениці по 43 цнт з гектара на площі 20 га. Славився передовиками і колгосп ім. Кірова. По 48 цнт зерна з гектара одержали ланка Є. П. Макаренко й бригада, яку очолював Г. Ф. Жердій (колгосп ім. К. Маркса),— по 36,5 цнт з гектара.

Велику організаторську роботу серед трудящих проводили районна і первинні парторганізації, ряди яких невпинно зростали. У 1947 році районна партійна організація налічувала 149 членів і 32 кандидати у члени партії[6]. Були створені парторганізації в колгоспах ім. газети «Правда» та ім. Кірова. Комуністи йшли в авангарді боротьби за відбудову колгоспного виробництва. Так, ланка Є. М. Сторожук у колгоспі ім. газети «Правда» в 1947 році виростила кукурудзи по 50 цнт з гектара,

---

[1] Прославлені у віках, стор. 173.
[2] Там же, стор. 77.
[3] Архів МО СРСР, ф. 328, оп. 4852, спр. 172, арк. 86.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2860, оп. 1, спр. 120, арк. 1—78.
[5] Газ. «Ленінська правда», 6 листопада 1945 р.
[6] Кіровоградський облпартархів, ф. 219, оп. 3, спр. 111, арк. 1.

Свинофабрика колгоспу ім. Леніна с. Кірового Долинського району. 1971 р.

Риборозплідник у с. Аджамці Кіровоградського району. 1971 р.

Птахофабрика радгоспу «Сагайдак» у с. Докучаєвому Устинівського району. 1971 р.

Доїльна установка «Імпульс» у колгоспі ім. Кірова смт Знам'янки Другої Знам'янського району. 1970 р.

соняшнику — по 20 цнт на площі 20 гектарів.

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили самовіддану працю колгоспників. У 1948 році за одержання високих врожаїв пшениці звання Героя Соціалістичної Праці присвоєно 13 хліборобам: Н. С. Башловці, М. І. Голенку, Г. Г. Дробошевській, Є. П. Макаренко, А. М. Матвієнко, Г. М. Яцулі, О. М. Алексеєвій, Н. М. Андрєєвій, Г. Ф. Жердію, К. Д. Іванченко, М. П. Мирзі, О. П. Сагайдак, М. М. Саловій. Орденами і медалями нагороджені 28 передовиків сільського господарства. Ордена Леніна удостоєні І. Л. Алексеєв й І. Т. Зубенко, ордена Трудового Червоного Прапора — Н. Х. Жердій, Н. Л. Машнягуца та П. А. Салова.

Трудівники села — Герої Соціалістичної Праці. Велика Виска, 1967 р.

Дальшому зміцненню економіки артілей сприяло їх об'єднання в 1950 році у у дві — ім. Жданова і «Росія». На той час у колгоспі ім. Жданова трудилося 1055 чоловік і налічувалося 6870 га земельних угідь, у т. ч. 5713 га орної землі. Артіль «Росія» користувалася 3870 га угідь (орної землі — 3299 га), колгоспників тут працювало 906. Основні сільськогосподарські роботи виконувала МТС. 1950 року в колгоспах «Росія» та ім. Жданова зібрали врожай пшениці по 20—22 цнт з гектара, цукрових буряків по 228—237 центнерів.

Повсякденну допомогу партійним організаціям колгоспів щодо підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва надавав райком партії. Створена при ньому економічна рада приділяла особливу увагу механізації виробничих процесів, зниженню собівартості сільськогосподарської продукції, витрат на управлінський апарат. Завдяки впровадженню її рекомендацій у 1957 році тільки в колгоспі ім. Жданова зекономлено 14 тис. трудоднів. За успіхи, досягнуті в розвитку сільського господарства, в 1958 році Радянський уряд нагородив 15 трудівників села орденами. Орден Леніна одержали М. О. Кобець, О. В. Візір, орден Трудового Червоного Прапора — М. Г. Кириленко, М. П. Топало, С. П. Орлова.

Самовіддано працювали трудівники сільського господарства і в наступні роки. Провідною галуззю колгоспів у 60-х роках стало вирощування зернових. Крім того, в господарствах розвиваються тваринництво, городництво, садівництво. Нині на колгоспних ланах працює 64 трактори, 19 зернових і 13 бурякозбиральних комбайнів, 37 автомашин та інша сільськогосподарська техніка. В колгоспах запроваджувалися сівозміни, землеробство почали вести на науковій основі. Це дало добрі наслідки. Урожай зернових у 1970 році досяг 30 цнт з гектара, цукрових буряків — 293 центнери.

Кожне господарство має по дві молочнотоварні ферми, на яких утримується 1175 корів, по свинофермі на 2672 голови, птахоферми. Крім того, в колгоспі «Росія» налічується 3139 голів овець. Господарства мають пасіки. У 1966—1970 рр. зведено п'ять корівників, телятники, пташник, овочесховище, механізований тік. Яскравим свідченням економічного зміцнення колгоспів є зростання їх неподільних фондів. Якщо в 1950 році вони обчислювалися у 1934 тис. крб., то 1970 року — понад 4367 тис. карбованців.

Трудівники ланів успішно виконали завдання восьмої п'ятирічки. Так, в «Росії» при плані виробництва зернових 275 тис. цнт вироблено 292 тис. цнт, продано державі майже 156 тис. цнт зернових, понад 71 тис. цнт м'яса. В 1971 році вирощено по 35 цнт зернових з гектара, по 276 цнт цукрових буряків. В державні засіки засипано 80 тис. цнт хліба. Батьківщина високо оцінила успіхи сільських трудівників. Орденом Жовтневої Революції нагороджені І. В. Русол та І. Г. Закриничний, орденом

26 2-280

На молочнотоварній фермі колгоспу «Росія» у Великій Висці. 1970 р.

Міжколгоспний санаторій. Велика Виска, 1970 р.

Трудового Червоного Прапора — А. К. Чайка і М. І. Нагорна. Колгоспники зобов'язалися на честь 50-річчя утворення СРСР виконати достроково плани другого року дев'ятої п'ятирічки.

За післявоєнні роки у Великій Висці збудовано цегельний завод. Він щороку випускає 2 млн. штук цегли. Здано в експлуатацію промкомбінат, який освоїв виробництво електродів, оліфи, рідкого скла, консервних кришок тощо. Всі виробничі процеси тут механізовані. В селі працюють цехи райхарчокомбінату: борошномельний, олійний і безалкогольних напоїв. Потужність млина — 3250 тонн зерна на рік; маслоцеху — 2 тис. тонн насіння соняшнику на рік.

Підвищився життєвий рівень сільських трудівників, зросла їх заробітна плата. В колгоспі ім. Жданова в 1970 році середньомісячний заробіток трактористів становив 114 крб., комбайнерів — 247 крб., шоферів — 115 крб., доярок — 103 крб. З допомогою держави у 1966—1971 рр. трудящі збудували 89 жител. У селі відкрито 3 дитсадки на 215 місць, збудовано і колгоспний дитсадок на 70 місць. Село одержує струм від державної електромережі. Працює побутовий комбінат, що має кравецьку й шевську майстерні, перукарню. Після війни збудовано 13 торговельних підприємств, з кожним роком збільшується їх товарооборот. Тільки у 1971 році населенню продано товарів на суму понад 2 млн. карбованців.

Добре організоване медичне обслуговування населення. У лікарні на 50 ліжок та поліклініці працюють 4 лікарі, 20 чоловік середнього медперсоналу. На території сільради функціонує протитуберкульозний санаторій на 350 ліжок. У ньому налічується 9 лікарів і 38 працівників з середньою спеціальною освітою.

У Великій Висці є восьмирічна і середня школи. В них навчається понад 600 учнів. Тут трудиться 59 учителів, серед яких М. В. Недзельський — заслужений учитель УРСР. За післявоєнний час вчителями стали 83, лікарями 36, інженерами 58 випускників місцевих шкіл. Багато з них працюють спеціалістами сільського господарства. Уродженець Великої Виски І. О. Шиш — Герой Соціалістичної Праці, очолює бригаду комуністичної праці електрозварників механоскладального цеху Кіровоградського заводу «Червона зірка». О. М. Кишлян був членом Верховного Суду СРСР і головою Верховного Суду Молдавської РСР. О. Й. Єрган — генерал-майор, кандидат технічних наук, В. А. Козирєв — нейрохірург, доктор медичних наук, професор.

У селищі — шість бібліотек: зональна, дві шкільні, дитяча, дві клубні. Книжковий фонд їх — 65 925 примірників. Бібліотеки обслуговують 3826 читачів.

На честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна в селі споруджено новий будинок культури на 400 місць. При ньому працюють хоровий, танцювальний, вокаль-

ний та інші гуртки художньої самодіяльності, в яких бере участь 199 аматорів. Вокальний ансамбль «Струмочок» був переможцем обласного фестивалю, присвяченого 100-річчю з дня народження В. І. Леніна.

У складі первинної організації товариства «Знання» 32 лектори, об'єднані в секціях: суспільно-політичній, науково-атеїстичній, педагогічній, сільськогосподарській, медичній, літератури й мистецтва. Радіо, газети, журнали ввійшли в побут кожної сім'ї. Тільки 1972 року жителі села передплатили 5500 примірників газет і 1000 журналів.

Великою популярністю у молоді користується спорт. У фізкультурних колективах налічується 658 членів товариства «Колос». Товариство Червоного Хреста об'єднує 1162 члени, в товаристві ДТСААФ бере участь 1571 чоловік.

Значну господарську та громадсько-політичну роботу проводить Великовисківська сільська Рада, у складі якої 68 депутатів. Серед них 35 комуністів, 9 комсомольців; 28 жінок. При сільраді створено сім постійних комісій: сільськогосподарська, соціально-культурна, планово-бюджетна, соціалістичної законності, благоустрою тощо. Сільська Рада діє в тісному зв'язку з партійними, профспілковими і комсомольськими організаціями. В селі — сім первинних партійних організацій, в яких налічується 138 комуністів. В шести комсомольських організаціях села — 235 членів ВЛКСМ.

Заможним і культурним життям живе Велика Виска. Її трудівники натхненно працюють над виконанням великих накреслень Комуністичної партії.

М. М. КОЛЕСНИК, Т. В. МИХАЙЛОВА

ЗЛИ́НКА

Злинка — село, центр сільської Ради. Розташована на берегах річки Дубівки, західної притоки Плетеного Ташлика. Відстань до районного центру — 25 км. На околиці села — залізнична станція Капустине. Населення — 7259 чоловік. Сільраді підпорядковано також села Анастасівка, Новаківка, Прохорова Балка.

Виникла Злинка в першій половині XVIII ст. Зміцнюючи південні кордони країни, російський уряд заохочував заселення цього краю жителями з північних губерній. Назву селу дали селяни-старообрядці — вихідці з посаду Злинки Новозибківського повіту Чернігівської губернії[1]. У документах 1760 року населений пункт згадується як військова слобода, підпорядкована Новослобідському козачому полку[2]. З реорганізацією цього полку у Єлисаветградський пікінерський (1764 р.) тут розташувалася одна з його рот. У 80-х роках мешканців перевели на становище державних селян. На 1787 рік у Злинці налічувалося 175 дворів, 567 душ чоловічої статі[3].

Протягом 1821—1857 рр. село знову було військовим поселенням, що входило до 3-ї Української уланської дивізії. Коли провадився попередній перепис населення, розкольники зібралися 25 березня 1818 року в селі Плоскому на сход[4]. Посилаючись на релігійні звичаї, вони рішуче протестували проти перетворення їх на уланів. На ім'я царя було подано три чолобитні, які лишилися без відповіді. Майже 40 років тут панував жорстокий режим військового кріпацтва. Тяжка праця поселенців на т. зв. громадських ланах, сувора регламентація повсякденного життя і побуту доповнювалася муштрою і сваволлям начальників. Господарства військових поселенців занепадали.

1859 року в Злинці проживало 4388 чоловік[5]. Згідно з указами про поземельний устрій державних селян 1866—1867 рр. за колишніми військовими поселенцями збе-

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 2. Одесса, 1848, стор. 181, 182.
[2] Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 24, стор. 248.
[3] Т. И. Осадчий. Крестьянское надельное землевладение в Херсонской губернии в связи с платежами крестьян, стор. 10.
[4] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 218, спр. 4, арк. 84.
[5] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 243, 244.

реглися їхні наділи. Користування землею було общинним, відставні солдати (240 ревізьких душ) мали окремі ділянки. З 1868 року всю орну землю общини розбили на 4 частини, в яких щороку проводились переділи, в залежності від числа їдців у сім'ях. 1885 року в містечку (з 1861 року Злинка стала містечком) налічувалось 1373 господарства, а з яких 198 були безземельними[1]. З 11 499 десятин орної землі майже третину бідняцькі господарства здавали в оренду. Внаслідок щорічних переділів общинної землі заможні селяни привласнювали кращі ділянки за рахунок т. зв. неплатників податку. При середньому розмірі земельного наділу 11,6 десятини 533 двори володіли майже вдвічі меншою кількістю землі, ніж 71 куркульський, який обробляв по 20—28 десятин, 137 заможних сімей мали по 5 і більше голів робочої худоби. І в той же час 239 господарств взагалі були без тягла. Переважна більшість селян обробляла землю, вдаючись до супряги. Поряд із землеробством в містечку розвивалися ремесла і кустарне виробництво, яким займалися 28 родин.

Революція 1905—1907 рр. справила великий вплив на зростання свідомості трудящих. Коли після опублікування маніфесту 17 жовтня 1905 року місцеві чорносотенці зробили спробу влаштувати процаристський мітинг, селяни розігнали його. Надвечір прибули дві сотні карателів. Ініціатори виступу селяни І. Колечкін, К. Панченко, Г. К. Карелін, вчитель І. Л. Чересленко — всього близько 50 чоловік — були ув'язнені на 6 місяців[2]. За революційну агітацію притягався до суду А. В. Коваленко. У квітні 1908 року групу жителів — Г. К. Кареліна, П. М. Воротила та інших за участь у революційному русі ув'язнили в єлисаветградській тюрмі.

Столипінська аграрна реформа сприяла дальшій диференціації селянства. В 1913 році 121 господарство мало до 5 десятин землі, 338 — до 12,5 десятини, 5 — до 15. В той же час у володінні кожного з куркульських дворів налічувалося до 22,5 десятини землі. Через малоземелля і злидні бідняки кидали рідні місця й переселялися за межі України. У 1906—1913 рр. із волості виїхало 350 чоловік, з них 13 родин — в Тургайську область, Оренбурзьку та Іркутську губернії[3]. Бідняки змушені були шукати заробітків на стороні. Так, у 1912 році чимало їх працювало землекопами на будові залізничної лінії Помічна—Бахмач. Напередодні імперіалістичної війни на околиці Злинки було споруджено станцію Капустине, завдяки чому дещо пожвавилося економічне життя містечка.

У Злинці, волосному центрі з кількатисячним населенням працювала лікарня на 4 ліжка. Медичне обслуговування здійснювалось лікарем і 3 фельдшерами. До 1868 року діяла однокласна парафіяльна школа. Через рік відкрилося «зразкове» двокласне народне училище[4]. Про те, яким занедбаним було його приміщення, розповідалося у звіті директора училища губернським властям: під час дощу вода стікала струмками з стелі, на підлозі і в дверях були щілини. Тільки через 20 років обидва навчальні заклади розширили: школу відвідувало 58 дітей (з них 5 дівчаток), народне училище — 140. Проте закінчували навчання одиниці. Так, 1903 року з 158 учнів тільки два дістали свідоцтва[5].

Перша світова війна значно погіршила і без того злиденне становище основної маси селян. Працездатні чоловіки пішли на фронт. Численні реквізиції для потреб армії коней, фуражу, дальше розорення господарства викликали незадоволення населення політикою царського уряду. Зростала революційна активність найбіднішої частини жителів.

Лютнева буржуазно-демократична революція не принесла трудящим Злинки бажаного миру і землі. Тому вони не раз висловлювали невдоволення політикою Тим-

---

[1] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 2, стор. 247; отд. 3, стор. 58, 59.

[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, оп. 9, спр. 11, арк. 276, 277, 392.

[3] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1913 год, приложение, стор. 2—7.

[4] Кіровоградський облдержархів, ф. 304, оп. 1, спр. 303, арк. 195—197.

[5] Народное образование в Елисаветградском уезде Херсонской губернии в 1903 году, стор. 22.

часового уряду, вимагаючи найшвидшого вирішення земельного питання. Особливо активно почали виступати злинські бідняки, одержавши звістку про Велику Жовтневу соціалістичну революцію. На початку березня 1918 року на багатолюдному сході вони обрали Раду селянських депутатів. Очолив її І. Д. Махно[1], що прибув сюди зі ст. Козятин, де працював телеграфістом. Здійсненню перших заходів Радянської влади — конфіскації поміщицької землі й реманенту і розподілу їх між найбіднішим селянством — перешкодила австро-німецька окупація. Після краху іноземної інтервенції жителям довелося вести боротьбу із ставлениками Директорії. Радянську владу відновлено на початку березня 1919 року. 8 березня у Злинці обрано волосний виконавчий комітет[2]. Біднота вбачала в Радах свою рідну владу і всіляко підтримувала її. 5 травня на сході було прийнято наказ селян Злинської волості її делегатам на Єлисаветградський повітовий з'їзд Рад, у якому присутні висловлювали прагнення боротись із зовнішньою і внутрішньою контрреволюцією[3].

Протягом 1919 року жителям села довелося відстоювати Радянську владу в боях проти банд Григор'єва, Махна, денікінців, які «хазяйнували» тут з серпня 1919 року по лютий 1920. Мужньо билися на фронтах громадянської війни і в партизанських загонах селяни І. В. Велігін, А. М. Колесников, І. Н. Овчаренко, Ф. Г. Яриш та інші. 3 березня 1920 року на багатолюдних зборах трудящі Злинки обрали волосний революційний комітет[4]. Волревком призначив комендантом села О. Хлєбникова. Усім заходам Радянської влади чинили опір куркулі. Вони зривали збори й мітинги, перешкоджали роботі продовольчих загонів, підтримували бандитів. 16 квітня куркульство підняло заколот проти Радянської влади. Частини 14-ї армії з допомогою місцевих жителів швидко ліквідували його. Волревком увів до свого складу і обрав головою уповноваженого 14-ї армії А. Шадрихіна й, щоб попередити подібні виступи, 17 квітня конфіскував зброю у куркулів[5]. Було націоналізовано приватні млини, аптеку.

30 квітня 1920 року під керівництвом волревкому відбулися вибори волосного виконавчого комітету, до якого увійшло 40 чоловік. При виконкомі діяли відділи: управління, земельний, соціального забезпечення, народної освіти[6]. Було вжито заходів щодо обмеження куркулів: заборонили спекуляцію хлібом, стягнення високого гарнця за помол зерна. Поступово налагоджувалось господарське життя.

Згідно з законом Всеукрревкому від 5 лютого 1920 року волвиконком і КНС (створено у червні того ж року) розподілили 1160 десятин землі між безземельними та малоземельними господарствами в розрахунку 0,5 десятини на душу, встановили контроль за прибутками куркулів. Виконком організував допомогу будівельними матеріалами бідняцьким родинам. 1920 року в рахунок продрозкладки населення здало 5645 пудів зерна, 231 голову худоби, 214 пудів картоплі.

Навесні 1920 року комуністи села об'єдналися у партійний осередок і обрали волпартком, який очолив А. Колесников[7]. Трудящі села активно відгукувались на події міжнародного комуністичного і робітничого руху. Так, в липні 1920 року у селі відбулися масові мітинги на честь роботи II конгресу Комуністичного Інтернаціоналу. Після цього біднота надіслала в подарунок Москві 150 пудів зерна нового врожаю. Супроводжував червону валку Т. Р. Лямзін[8].

Органи Радянської влади приділяли значну увагу медичному обслуговуванню та поліпшенню побуту населення. Ще 21 липня 1921 року відділ соціального забезпечення відкрив у Злинці будинок для безпритульних сиріт, непрацездатних стариків

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 410, арк. 1, 2.
[2] Там же, ф. Р-347, оп. 2, спр. 23, арк. 35.
[3] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині, стор. 123.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-347, оп. 1, спр. 103, арк. 2—4.
[5] Там же, оп. 2, спр. 23, арк. 57.
[6] Там же, ф. Р-332, оп. 1, спр. 1, арк. 5—8; ф. Р-347, оп. 1, спр. 103, арк. 10, 13.
[7] Кіровоградський облпартархів, ф. 77, оп. 1, спр. 6, арк. 9
[8] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-347, оп. 1, спр. 103, арк. 15.

та інвалідів. У 1922 році почала працювати лікарня на 5 ліжок, аптека. Під час суботників трудящі ремонтували школи й амбулаторії, впорядкували вулиці, сади.

Вже наприкінці травня 1920 року волвиконком провів реєстрацію вчителів. Відділ народної освіти виконкому направив влітку 1920 року 5 чоловік на двомісячні курси вчителів єдиної трудової школи, організував ремонт приміщень, виділив 500 пудів дров і необхідну кількість соломи для опалення, добився відкриття п'ятої народної школи. Навчальні заклади були забезпечені шкільним приладдям, 1920 року до них надійшло 3600 зошитів, 720 ручок, 360 букварів — всього на 17 тис. крб.[1]. Тоді ж прийняв дітей перший дитячий будинок, а з серпня наступного року — другий. У жовтні 1921 року при чотирьох школах засновані бібліотеки. Культосвітнє товариство регулярно влаштовувало платні спектаклі, гроші від них йшли на розвиток шкільної справи. Розпочалася ліквідація неписьменності серед дорослих. 1924 року в Злинці діяло вже 18 шкіл для неписьменних і три — для малописьменних. Заняття в них відвідували 417 жителів села[2]. Партосередок часто розглядав питання про роботу загальноосвітніх шкіл та ліквідацію неписьменності. Немало уваги приділялося також політичній освіті комуністів і комсомольців (комсомольський осередок засновано 1920 року). Із закладів культури в Злинці було 2 сельбуди, бібліотеки, хати-читальні. При сельбудах діяли гуртки: політосвіти, драматичний, хоровий тощо. Тут же проводилися голосні читки газет, лекції на політичні і наукові теми.

Боротьбу селян за відбудову сільськогосподарського виробництва очолили комуністи села. На лютий 1921 року партосередок налічував 25 членів і 24 кандидати у члени партії. В Радах працювало 12 комуністів, з них 4 увійшли до складу президії волвиконкому[3]. В умовах нової економічної політики для розв'язання трудових конфліктів між найманими робітниками і куркулями з 27 липня 1921 року при Злинському виконкомі почала діяти комісія праці. У березні 1921 року під час підготовки до весняної сівби партосередок і волвиконком створили в селі 4 прокатні пункти.

Районний комітет незаможного селянства[4] мав понад 109 тис. крб. оборотних фондів і надавав значну допомогу бідняцьким господарствам, яких на 1921 рік було 1198[5]. КНС провів конфіскацію лишків землі у куркулів і передав їх біднякам. Крім кредитного, навесні 1921 року засновано єдине споживче товариство, через яке бідняки й частина середняків одержували допомогу від держави як зерном (в основному — посівматеріалом), так і коштами. Навесні 1922 року, держава виділила в кредит 380 пудів ячменю, 370 пудів гречки, 190 пудів кукурудзи, 114 пудів проса[6].

1924 року в Злинці виникають перші сільськогосподарські кооперативи «Вільна праця» та ін.[7], у яких об'єдналося 180 дворів. У наступні роки середняцькі господарства утворили кілька тракторних товариств. На 1926 рік в них налічувалось вже 10 тракторів[8]. Переходу селян до колективного ведення господарства сприяли споживче і кредитне товариства. З 539 їхніх пайовиків було 16 комуністів і 5 комсомольців, 104 члени комнезаму. Через споживкооперацію щороку заготовлялося близько 150 тис. пудів зерна, через кредитне товариство — 117 тис. пудів. За той же 1926 рік це товариство одержало від держави і видало селянам 26,3 тис. крб. кредиту. Для дальшого зміцнення кооперативних селянських товариств партосередок рекомендував у грудні 1926 року до їх правлінь комуністів. І все ж це були лише перші кроки на шляху переходу до соціалістичного господарювання. У 1926 році в селі було ще багато одноосібних господарств: 1149 бідняцьких, 698 середняцьких. 559 чоловік наймитували у куркулів. У селі налічувалось 80 куркульських господарств.

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-41, оп. 2, спр. 3, арк. 5, 6.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 77, оп. 1, спр. 54, арк. 96.
[3] Там же, спр. 8, арк. 28; спр. 10, арк. 2, 4.
[4] З квітня 1921 року по лютий 1922, з березня 1923 по 1929 рік Злинка була районним центром.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 77, оп. 1, спр. 5, арк. 38.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-264, оп. 1, спр. 10, арк. 43.
[7] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 1065, арк. 60.
[8] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 1, стор. 577, 595.

Разом з вирішенням важливих економічних питань партійні і радянські органи проводили велику політико-масову роботу серед населення. 24 січня 1924 року на траурному мітингу з приводу смерті В. І. Леніна біднота села запевнила ЦК РКП(б), що вона і далі буде продовжувати справу вождя пролетаріату, берегтиме завоювання соціалістичної революції[1]. 13 травня 1924 року злинські комуністи засудили на своїх зборах ноту Керзона і дякували англійським робітникам за велику моральну підтримку, яку ті подали Радянському Союзу. Тут же було вирішено всім комуністам і комсомольцям відрахувати на користь англійського пролетаріату четверту частину одноденного заробітку. 8 жовтня того ж року збори комуністів Злинського осередку засудили спробу троцькістів нав'язати партії дискусію[2].

В селі діяли місцеві організації — МОДРу, Тсоавіахіму, професійна спілка батраків. Чималу роль у житті Злинки відігравав жінвідділ. Жінки-делегатки часто організовували збори трудящих селянок, знайомили їх з важливими політичними подіями, агітували за вступ до громадських організацій, кооперативів, проводили кампанії збору коштів на допомогу борцям проти капіталу. Для жінок-трудівниць читалися лекції на теми: «Що дав Жовтень жінці», «Піклування Радянської влади про охорону материнства». Багато зробили активістки для впровадження нових обрядів. Так, 8 липня 1925 року в селі з їх ініціативи проведено «День першого снопа», 11 жовтня — урочисті зорини.

Після XV з'їзду ВКП(б) комуністи Злинки розгорнули активну пропаганду щодо проведення суцільної колективізації, всіляко підтримували кооперативні товариства. У травні 1927 року виникло машинно-тракторне товариство «Робітнича дружина», яке, перейшовши на статут ТСОЗу, стало називатися «Зійшла зірка». До 10-річчя Жовтня утворилося ще чотири ТСОЗи. «Червоний прапор» об'єднував 20 бідняцьких господарств із 40 працездатними, мав 113,6 десятини землі, 10 коней, 6 плугів тощо. До «Десятого Жовтня» входило 20 дворів з 114,8 десятинами землі, 12 кіньми[3].

Перебудові сільського господарства на соціалістичних засадах усіляко шкодили куркулі. Вони палили хати активістів, агітували проти колгоспів, зривали плани хлібозаготівель. Тому місцеві органи влади вжили рішучих заходів. У лютому 1930 року за рішенням виконкому сільради 93 господарства розкуркулено, а їх майно передано артілям[4].

Колективні господарства вже на перших порах досягли помітних успіхів, і їх досвід мав велике значення для масового колгоспного будівництва. 1927 року за трудові здобутки в рільництві і садівництві артіль «Сільський господар» (виникла у вересні 1925 року) преміювали[5]. На 1931 рік у Злинці завершено колективізацію. У 14 колгоспах об'єдналося 97 проц. бідняцьких і середняцьких дворів. У середньому до однієї артілі входило 150 дворів[6].

Велику допомогу першим колективним господарствам подали механізатори Капустинської МТС, створеної 1932 року. У лютому 1930 року лише 10 господарств одержали від держави 19 550 крб. кредиту. В березні—квітні злинським колгоспам виділено 1360 пудів насіння ярої пшениці. Колгоспники активно включились у соціалістичне змагання за піднесення виробництва, ініціаторами якого стали механізатори Капустинської МТС. З їх числа виріс немалий загін стахановців і послідовників П. М. Ангеліної. Кожний член тракторної бригади К. Яриша зорював у 1935 році в середньому по 1456 га, а бригада заощадила 2248 кг пального[7], тракторист П. Кондратюк трактором У-2 засівав 32 га при нормі 19. Перед у змаганні трактористок вели

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 77, оп. 1, спр. 37, арк. 3.
[2] Там же, спр. 79, арк. 15; спр. 118, арк. 3.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-112, оп. 1, спр. 11—75, арк. 3, 4; спр. 913, арк. 5; спр. 1114, арк. 3, 4.
[4] Там же, ф. Р-432, оп. 2, спр. 4, арк. 16, 18.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 559, оп. 3, спр. 7, арк. 55.
[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 388, оп. 2, спр. 133, арк. 221.
[7] Газ. «Червоний прапор» (Мала Виска), 15 вересня 1935 р.

Г. Логвиненко, І. Кушнірьова. Ланки п'ятисотенниць були створені в колгоспах «13 років Жовтня», ім. Калініна, ім. Крупської та ім. Сталіна.

Соціалістичне змагання сприяло піднесенню продуктивності праці. Так, артіль ім. Сталіна за підсумками 1937 року завоювала перше місце в районі, на районному зльоті стахановців їй вручили перехідний Червоний прапор[1]. Значних успіхів у зміцненні громадського господарства досягли колгоспники за роки довоєнних п'ятирічок. У 1940 році за високі врожаї соняшнику (13,8 цнт з га) та зернових (14,3 цнт з га на площі 340 га) до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки занесено артілі ім. Шевченка, ім. Будьонного. Виставочний комітет нагородив також Почесними грамотами 14 передовиків виробництва села Злинки. За здобутки в розвитку тваринництва колгосп ім. 10-річчя Жовтня у 1941 році відзначений дипломом другого ступеня Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Зросли прибутки злинських артілей, підвищився добробут жителів села. За один лише 1939 рік оплата праці в господарствах збільшилася майже втричі. В артілі ім. Чкалова, наприклад, на трудодень видавалось лише зерна по 2,5 кг. Колгоспи стали виділяти більше коштів на впорядкування Злинки, спорудження культурно-побутових об'єктів. У передвоєнні роки збудовано радіовузол, нову школу, розширено телефонну мережу, прокладено грейдерний шлях до Малої Виски[2].

З 1934 року у Злинці діяло 8 початкових шкіл, через три роки — 2 середні, 7 початкових шкіл, де працювало 60 вчителів і навчалося 3040 дітей. У центральному будинку культури демонструвалися кінофільми, читалися лекції, відбувалися літературні вечори.

У побут мешканців Злинки почали входити нові традиції. Революційні свята колгоспники зустрічали трудовими досягненнями. На честь 12-річчя Жовтня 148 членів виконкому організували червону валку з 350 пудів зерна, яку направили разом з делегацією на урочистий мітинг в Єлисаветград. Всю господарську і культурно-масову роботу на селі спрямовували територіальна парторганізація, що складалася з 22 комуністів і 15 комсомольців[3].

Як і весь радянський народ трудящі Злинки були зайняті творчою мирною працею. На VIII сесії районної Ради депутатів трудящих, що відбулась на початку червня 1941 року, обговорювалися перспективи розвитку всіх галузей господарства, культури і освіти. Та здійсненню їх перешкодив напад фашистської Німеччини на нашу країну.

Під керівництвом комуністів колгоспники мобілізували усі зусилля на допомогу фронту. Вони організовано працювали на збиранні багатого врожаю, брали участь у спорудженні укріплень, а коли наблизився ворог, евакуювали на схід матеріальні цінності. 31 липня гітлерівці захопили село.

Під час тимчасової окупації трудящі Злинки зривали відправку молоді на каторгу до Німеччини, переховували поранених червоноармійців, допомагали втікачам з таборів для військовополонених добиратися до лінії фронту. 13 березня 1944 року частини 33-го гвардійського стрілецького корпусу 5-ї гвардійської армії визволили село від німецько-фашистських загарбників[4].

Численними подвигами відзначилися уродженці села на фронтах Великої Вітчизняної війни. 987 чоловік нагороджені орденами і медалями, а троє з них удостоєні звання Героя Радянського Союзу. 13 квітня 1944 року П. В. Велігін з групою танкістів-десантників вів нерівний бій з гітлерівцями біля села Ашага-Джалі в Криму. Коли не стало патронів, десантники пішли на ворога врукопашну. 9 поранених і знесилених розвідників фашисти схопили і піддали жорстоким катуванням. Вони кололи їх багнетами, вирізали шкіру і посипали рани сіллю. Фашисти розстріляли непри-

---

[1] Газ. «Червоний прапор», 6 червня 1938 р.

[2] Після ліквідації у 1929 році Злинського району, село входить до складу Хмелівського, а з 1935 року — до Маловисківського району.

[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 208, оп. 1, спр. 58, арк. 64.

[4] Архів МО СРСР, ф. 328, оп. 4852, спр. 172, арк. 87.

томних воїнів і кинули в глибокий рів. Ім'ям П. Велігіна названо середню школу, де вчився герой. Живе в народі пам'ять і про Героя Радянського Союзу М. І. Ригачина, який у боях за польське село Ключборка повторив подвиг Олександра Матросова. Військовий льотчик С. І. Науменко захищав підступи до Москви, хоробро бився з фашистськими стерв'ятниками в небі над Сталінградом, Таманню, Кримом, Україною, Молдавією. Нині Герой Радянського Союзу С. І. Науменко працює вчителем у підмосковному місті Подольську. Під час війни загинув 671 житель села.

Територіальна партійна організація, яка в перші післявоєнні роки налічувала 20 комуністів, і сільська Рада очолили зусилля колгоспників у відбудові зруйнованого господарства. Окупанти підірвали елеватор, вокзал станції Капустине, залізничне полотно, мости, пограбували майно колгоспників, спалили дві середні й початкову школи. У відновлених 11 колгоспах залишилося всього 144 голови великої рогатої худоби (в т. ч. 6 корів), 66 коней, 428 штук птиці. Не вистачало сільськогосподарського інвентаря: на 7168 га орної землі було 104 плуги, 209 борін, 6 сівалок[1]. Сільськогосподарські роботи, основний тягар яких лягав на плечі жінок і підлітків, доводилося виконувати вручну. Механізатор Г. Сорокін зібраним з некомплектних деталей трактором замість 7 га виробляв щодня по 8—9. Колгоспник Гадюков, орючи коровами, виконував два денні завдання. За рішенням виконкому сільської Ради було створено бригади для будівництва тваринницьких приміщень та майстерні ремонту сільськогосподарського інвентаря, шляхів.

Особливе піклування проявила сільрада про налагодження роботи закладів охорони здоров'я. 1946 року відремонтовано приміщення сільської лікарні на 25 ліжок, обладнано операційну при ній. В лікарні працювали 2 лікарі та 16 чоловік середнього медичного персоналу. 1 вересня 1944 року відновилися заняття в середній школі № 1 та чотирьох початкових.

Колгоспники Злинки подали допомогу фронту — зібрали і здали 30 тис. крб. на будівництво танкової колони «Кіровоградський комсомолець». Поступово піднімалося з руїн артільне господарство: на кінець 1945 року посівна площа під зерновими становила 4427 га, значно збільшилося поголів'я тварин: великої рогатої худоби до 338 голів, коней — до 136. 1948 року збір зернових досяг довоєнного рівня.

В 1950 році 11 злинських колгоспів об'єдналися в чотири: ім. 10-річчя Жовтня, ім. Сталіна, ім. Будьонного, ім. Ворошилова із загальною площею сільгоспугідь — 14 991 га, з них орних земель 7168 га. Врожайність зернових вже того року в середньому досягла 20 цнт з гектара, а передова рільнича бригада з колгоспу ім. Сталіна виростила на 6-гектарній ділянці по 50,5 цнт озимої пшениці.

Зросла продуктивність громадського тваринництва. На кінець 1950 року в господарствах було 1594 голови великої рогатої худоби, 1140 свиней, 784 вівці. Прибутки від рільництва становили 2,1 млн. крб., від тваринництва — 66,4 тис. крб.[2]. Після об'єднання колгоспів у кожній артілі створено партійні організації, які мобілізовували трудящих на виконання поставлених завдань. На відкритих партійних зборах обговорювалися питання про добір і розстановку кадрів, хід сільськогосподарських робіт, соціалістичного змагання, господарське будівництво. У повсякденній масово-політичній роботі парторганізації спиралися на численний актив.

Після реорганізації МТС колгоспи Злинки придбали 58 різних тракторів, 26 комбайнів, 61 сівалку, 41 автомашину та багато причіпного інвентаря. Зростання рівня механізації робіт, поліпшення культури землеробства дало можливість підвищити врожайність полів і продуктивність тваринництва. 1965 року врожай зернових досяг 25,7 цнт з кожного гектара, надої молока — до 2570 кг від кожної корови. Організаційно-господарське зміцнення колгоспів створило можливості для більш повного матеріального забезпечення трудівників за рахунок громадського госпо-

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-6101, оп. 1, спр. 1, арк. 1—7.

[2] Там же, ф. Р-2875, оп. 5, спр. 145, арк. 169—216; Кіровоградський облпартархів, ф. 208, оп. 3, спр. 278, арк. 74.

Тваринницьке містечко колгоспу ім. Свердлова. Злинка, 1970 р.

дарства. 1965 року колгоспи перейшли на гарантовану оплату праці. Вже у 1966 році оплата людино-дня стала на 69 проц. вищою, ніж у 1964[1].

Напередодні XXIII з'їзду КПРС серед колгоспників Злинки широко розгорнувся рух за комуністичне ставлення до праці, в якому брали участь 250 чоловік. Десятки передовиків були удостоєні почесного звання ударника комуністичної праці. 1966 року за високі показники у сільськогосподарському виробництві уряд нагородив 19 передових колгоспників орденами і медалями. Орденом Трудового Червоного Прапора відзначено бригадира колгоспу «Перше травня» П. О. Горбунова, бригадира колгоспу ім. 10-річчя Жовтня Л. І. Науменка та ланкову цього ж господарства М. Ф. Демченко.

Значних виробничих успіхів добилися колгоспники у роки восьмої п'ятирічки. Завдяки поліпшенню культури землеробства у 1970 році врожайність в середньому по колгоспах досягла: озимої пшениці — 31 цнт, кукурудзи — 41,9, ячменю — 34,2 цнт з кожного гектара, а в окремих бригадах до 39 та 45 цнт з гектара.

Значно збільшилося поголів'я худоби. 1970 року колгоспи Злинки мали 3925 голів великої рогатої худоби, 9412 свиней, 2484 вівці, 12 267 штук птиці. За успіхи в розвитку господарства 1970 року «Перше травня» одержав республіканську премію, а 224 трудівники нагороджені ювілейними медалями. Група передових колгоспників удостоєна урядових нагород: ордена Леніна — голова колгоспу «Перше травня» В. М. Кобилєв, шофер колгоспу ім. 10-річчя Жовтня І. П. Яриш, доярка колгоспу ім. Свердлова Н. В. Кубалова, орденом Жовтневої Революції нагороджений тракторист колгоспу «Дружба» С. О. Карелін. Орден Трудового Червоного Прапора одержали 6 чоловік.

Піднесення громадського господарства досягається на основі зміцнення матеріально-технічної бази колгоспів, широкого застосування мінеральних добрив, кращого використання техніки й трудових ресурсів, підвищення культурно-технічного рівня та трудової активності колгоспників. Основні виробничі фонди господарств за роки восьмої п'ятирічки зросли з 4,6 млн. до 7 млн. крб. 1970 року в тракторному парку артілей налічувалося 120 тракторів, 68 різних комбайнів, 42 автомашини. На фермах працює 21 машина для приготування кормів. Усі господарства щорічно будують нові виробничі приміщення. Тільки протягом 1966—1970 рр. споруджено 6 механічних майстерень, 4 складські приміщення, млин, 4 корівники, міжколгоспну птахофабрику тощо. Плани першого року дев'ятої п'ятирічки колгоспи Злинки перевиконали. Бригади колгоспу ім. Свердлова, де бригадирами В. П. Голованов і і В. І. Науменко, виростили по 42,5 цнт пшениці з гектара, кукурудзи по 53,8 цнт. Включившись у всенародне змагання на честь 50-річного ювілею СРСР, трудівники колгоспів Злинки наполегливо працюють над виконанням планів другого року п'ятирічки.

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2875, оп. 5, спр. 149, арк. 1—67.

Добре працювали в ювілейному році колективи калібрувального заводу (збудовано у 1960 році), елеватора та станції Капустине. Протягом 1969—1970 рр. працівники елеватора довели рівень механізації виробництва до 98,2 проц.,завдяки чому план підвищення продуктивності праці виконано на 115,1 проц. Залізничники станції Капустине обладнали систему напівавтоматичного блокування колій, скоротивши простій вагонів на вантажних операціях на 1,6 години. У першому році п'ятирічки став до ладу асфальтобетонний завод, який виробляв 350 тонн суміші за зміну.

Зміцнення економіки артілей забезпечило підвищення матеріального добробуту хліборобів. Оплата праці колгоспників зросла з 2 крб. 87 коп. у 1965 до 4 крб. у 1970 році на кожен людино-день. 1434 колгоспники похилого віку одержують пенсію. За 1969—1970 рр. у селі зведено 122 добротні житлові будинки, трудящі через систему державної і кооперативної торгівлі тільки 1969 року придбали товарів на суму 2075,6 тис. крб. Широко користуються трудящі послугами ощадкаси. В ній 1729 вкладників зберігають 535 тис. карбованців.

Рік у рік збільшуються витрати колгоспів на охорону здоров'я трудівників Злинки. В лікарні на 35 ліжок з амбулаторією, пологовим відділенням, рентгенологічним, фізіотерапевтичним та стоматологічним кабінетами працюють 2 лікарі, 2 фельдшери, 21 медсестра. Споруджено нове приміщення аптеки.

В селі діють 2 середні, 3 початкові школи, консультпункт заочної школи. В них навчається 1482 учні, викладають 83 вчителі, 17 колишніх випускників злинських шкіл стали лікарями, 92 педагогами, 97 — інженерами, 24 — агрономами й іншими спеціалістами. Вихідцем з села є М. П. Миценко (Колечкін) — український радянський письменник. У Злинці трудиться 62 спеціалісти з вищою і 119 з середньою спеціальною освітою.

Важливу роль у підвищенні культурного рівня населення, у вихованні його в комуністичному дусі відіграють будинок культури, 5 клубів із стаціонарними кіноустановками, 8 бібліотек, які охоплюють 3850 читачів. На честь 50-річчя утворення СРСР працівники бібліотеки при будинку культури провели читацьку конференцію на тему «Непорушне братерство радянських людей». Більшість колгоспників і службовців мають власні бібліотеки. Населення Злинки передплачує 5110 примірників газет і 4034 — журналів. При будинку культури працюють 5 гуртків художньої самодіяльності, агіткультбригада, яка часто виїздить з творчими звітами в села Маловисківського та Новоукраїнського районів. На сцені його виступали такі творчі колективи міст України та інших республік Союзу, як Киргизький ансамбль пісні і танцю, Ростовський цирк, Кіровоградський музично-драматичний театр ім. М. Л. Кропивницького. Активно працює сільська організація товариства «Знання», яка налічує 69 членів.

Комуністи, яких у Злинці 169, виступають організаторами і вихователями трудящих, показують приклад самовідданої праці. Надійними помічниками їх є 348 комсомольців, об'єднаних у 9 організаціях.

Питання господарського та культурного будівництва — в центрі уваги виконкому Злинської сільради. У її складі 109 депутатів. Це кращі люди села — колгоспники, робітники, спеціалісти, керівники господарств, представ-

Свято проводів зими. Злинка, 1970 р.

ники інтелігенції. Крім депутатів, до роботи Ради залучається численний актив. Велику увагу сільрада приділяє побутовому обслуговуванню населення.

У дев'ятій п'ятирічці колгоспи планують підвищити врожайність зернових культур, збільшити виробництво м'яса, молока. Одночасно зростуть витрати на будівництво виробничих об'єктів: стануть до ладу механічні майстерні, 5 водоймищ, 15 свинарників тощо. Буде прокладено 18 км під'їзних доріг з твердим покриттям. Елеватор доповниться новим корпусом на 147 тис. тонн зерна, при ньому працюватиме й зерноочисна станція. На станції Капустине розпочато будівництво під'їзних колій до щебеневого заводу. Станція оснаститься двома прийомно-відправочними пунктами, блок-постом, будуть зведені нові вокзал, магазин, стане до ладу нове приміщення пошти, побуткомбінат. Сільські спеціалісти одержать 23 житлові будинки.

Так оновилася за роки Радянської влади Злинка, жителі якої разом з усім радянським народом докладають усіх зусиль до виконання планів будівництва комунізму в нашій країні.

В. Д. МАХНО, В. М. ЧИКІН

ХМЕЛЬОВЕ́

Хмельове — село, центр сільської Ради. Розташоване у верхів'ї річки Кильтеня (притоки Великої Висі), за 32 км на південний захід від районного центру і за 17 км від залізничної станції Капустине. Населення — 4092 чоловіка. Сільраді підпорядковано населені пункти Запашка, Новогригорівка, Новоолександрівка, Новопетрівка.

Хмельове виникло в середині XVIII ст. У цій місцевості царський генерал П. Текелій 1767 року отримав у дарунок від Катерини II 3160 десятин. Після зруйнування Запорізької Січі йому додатково наділено 2565 десятин земельних угідь. Першим поселенцям—втікачам від гніту польських панів та запорізькій голоті — генерал надавав деякі пільги, звільняючи їх від повинностей на 3 роки. З 1797 року Хмельове відоме як містечко, де проживало 448 чоловіків і 446 жінок[1]. Усі вони були кріпаками спочатку П. Текелія, а згодом надвірного радника Акацатова.

Кріпаки від зорі до зорі гнули спину на панській землі, зазнаючи знущань від прикажчиків. Поміщик і його прислужники самі чинили над селянами суд і розправу. Про нелюдську жорстокість кріпосників свідчать навіть офіційні документи. У 1834 році за наказом управителя поміщиці Акацатової шляхтича Вержбовського були побиті кілька кріпачок. Справа про знущання над кріпаками слухалась на засіданні сенату, проте поміщиця, що викликалась лише як свідок, стала на захист свого посіпаки, якого так і не було покарано[2].

У 1832 році поміщиці належало в Хмельовому 146 дворів, у яких мешкало 1124 чоловіка[3], а в 1859 році дворів було лише 113, зате кількість жителів в них збільшилася до 1318 чоловік[4]. 33 селянські родини поміщиця перевела у дворові, відібравши в них наділи. Напередодні реформи 1861 року в селі налічувалося 529 ревізьких душ, з них 64 дворових.

За уставною грамотою, складеною 1864 року, селяни одержали 1744 десятини орної землі, 59 — присадибної, 71 — випасів. Середній розмір наділу становив 3,5 десятини. Щороку селяни сплачували по 9 крб. з кожної ревізької душі, з усієї громади — 4824 крб. За 49 років вони повинні були виплатити державі викупну позичку в розмірі 64 325 карбованців[5].

---

[1] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 51, арк. 54.
[2] Там же, спр. 1601, арк. 1—49.
[3] Там же, ф. 113, оп. 1, спр. 23, арк. 56.
[4] Списки населенных мест Российской империи, вып. 47, Херсонская губерния. СПб., 1868, стор. 100.
[5] ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 46, спр. 634, арк. 7, 41.

Реформа прискорила процес розшарування селянства. 1883 року в Хмельовому налічувалося 162 безземельні господарства, 141 мало до 6 десятин, 142 родини володіли 6—11 десятинами. Сільська біднота становила 98,7 проц. дворів. Куркульські господарства обробляли по 25—100 десятин. Поміщику належали 4623 десятини земельних угідь. 113 селянських господарств зовсім не мали худоби. На 370 дворів припадало усього 264 вози, 178 плугів та дерев'яних рал, 130 коней[1].

Безземельні та малоземельні селяни йшли в найми до поміщиків та куркулів. У 80—90-х рр. XIX ст. у Хмельовому засновано декілька підприємств для переробки сільськогосподарської продукції. Зокрема, збудували 4 вітряні млини, один водяний, олійницю, кузню. За переписом 1883 року, в графі про заняття населення зазначено 52 робітники, серед них 10 жінок.

Хвиля революційного руху, що пройшла по всій Росії в 1905 році, докотилась і до Хмельового. Влітку 1905 року поміщик Ерделівської волості Оводов телеграфував міністру царського двору «Ерделівська і Хмелівська волості Херсонської губернії Єлисаветградського повіту охоплені терором. Селяни виганяють поміщиків з їхніх володінь, палять економічні будівлі... Господарські роботи припинені, загрожує повне розорення... Поліції немає, адміністрація безсила. Прошу захисту царського».

Революційну роботу серед жителів Хмельового в ці роки вели селяни-бідняки П. В. Туник, А. О. Гетьманець, М. Г. Тертишний, П. М. Сопілка та інші. Вони розповсюджували серед населення прокламації Єлисаветградського комітету РСДРП, що закликали до боротьби з царизмом. Після поразки революції царські жандарми 1907 року кинули П. В. Туника до єлисаветградської в'язниці, а потім вислали до Архангельська. 1956 року за активну участь у першій російській революції П. В. Туника нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора.

Столипінська аграрна реформа призвела до дальшого обезземелення переважної частини селян Хмельового. Чимало з них змушені були кидати рідні місця. З 1908 по 1913 рік з Хмелівської волості виїхали в східні райони країни 564 сім'ї[2]. Напередодні першої світової війни в селі проживало 2759 чоловік[3]. У користуванні громади залишилось 800 десятин, що розподілялися поміж 551 господарством. У той же час поміщик Кулицький мав 4623 десятини. Бідняки наймитували у куркулів і поміщика за мізерну плату.

Селяни фактично не діставали медичної допомоги. У Хмельовому не було навіть фельдшерського пункту, хворим доводилося звертатися до лікарів сусідніх сіл Злинки чи Глодос.

Більшість жителів не знала грамоти. У 1883 році, наприклад, з 948 жінок лише одна вміла читати. Таке становище було і серед чоловіків. Тільки 1889 року відкрилася церковнопарафіяльна школа, в якій у 1896 році навчалось 30 дітей заможних родин[4]. Основними підручниками були буквар, часослов і псалтир. З 1909 року почала працювати земська початкова школа, до якої ходило 78 учнів[5].

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції влітку 1917 року в Хмельовому створено волосний земельний комітет, який відібрав у поміщика 700 десятин землі. Перелякані пани у вересні 1917 року в телеграмі верховному головнокомандуючому благали захистити їхнє майно і життя[6].

---

[1] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 1, стор. 9; отд. 2, стор. 20, 200: отд. 3, стор. 48, 49.

[2] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1913 год, приложение, стор. 3.

[3] Список населенных мест Херсонской губернии. (По данным Всероссийской сел.-хоз. переписи 1916 г.). Елисаветградский уезд, стор. 225.

[4] Список школ церковно-приходских и грамоты Херсонской епархии за 1896—1897 учебный год, стор. 26.

[5] Народное образование в Елисаветградском уезде Херсонской губернии в 1912 году, приложение, ч. 1, стор. 272.

[6] ЦДВІА СРСР, ф. 2003, оп. 6, спр. 6, арк. 10.

Особливого розмаху набула боротьба за землю після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. 30 листопада 1917 року під тиском революційно настроєних селян Хмелівське волосне земство ухвалило реквізувати в поміщиків за твердими цінами хліб й зерно для бідняцьких господарств[1]. У лютому 1918 року селянська біднота і наймити обрали Раду селянських депутатів, яка реквізувала поміщицький реманент, тягло, розпочала переділ землі[2].

Та на перешкоді революційних перетворень стала окупація села військами кайзерівської Німеччини. Інтервенти вчинили криваву розправу над селянами, які брали участь у конфіскації поміщицьких земель і майна. Вони розстріляли 20 радянських активістів, у т. ч. П. М. Сопілку, Я. Петрущенка, Й. Ф. Супруна.

Після вигнання австро-німецьких військ, а згодом і петлюрівських, на початку 1919 року в селі обирається Рада. Її гаряче підтримували селяни-бідняки і середняки. Відстоювати Радянську владу довелося в запеклій боротьбі з буржуазно-націоналістичною контрреволюцією, куркульськими бандами. 4 липня 1919 року в селі вчинили погром григор'євці, які вбивали радянських активістів, грабували населення. У серпні того ж року село захопили денікінці. Після їх вигнання в Хмельовому на початку лютого 1920 року створено ревком. Весною 1920 року він передав свої повноваження волосному виконавчому комітету[3]. 14 березня на загальних зборах мешканців Хмельового обрано сільську Раду в складі 50 депутатів. Рада дбала про забезпечення селян посівним матеріалом, реманентом, проводила широку культурно-масову роботу серед населення, надавала матеріальну допомогу бідняцьким господарствам, сім'ям червоноармійців, сиротам.

Організатором боротьби трудящих за зміцнення Радянської влади був створений у вересні 1920 року волосний партійний комітет, до складу якого входило 9 чоловік[4]. В зв'язку з загостренням класової боротьби в селах волості, розгулом бандитизму за рішенням волпарткому від 9 жовтня 1920 року волвиконком було реорганізовано в революційний комітет, до якого ввійшли Ю. Черв'як, Ф. Самійленко, Я. Черв'як[5]. Для керівництва господарським і культурним будівництвом при волосному революційному комітетові в жовтні 1920 року створено відділи: управління, земельний та народної освіти. Земельний відділ здійснював переділ землі згідно закону Всеукрревкому від 5 лютого 1920 року, з розрахунку по 1,5 десятини на кожного їдця. Землю одержали 3031 чоловік, які проживали в 682 дворах[6].

Велику роль у згуртуванні селянських мас відігравав комітет незаможних селян, який у Хмелівській волості створений 14 липня 1920 року. Головою його обрано І. К. Гаву[7]. У Хмельовому КНС об'єднував 224 бідняцькі господарства. Він проводив серед селян роботу щодо залучення їх до соціалістичного будівництва, налагодження господарського життя, організовував боротьбу з бандитизмом. Крім того, КНС допомагав реманентом, посівматеріалом та продуктами. В 1921 році комітет організував збір коштів і продовольства у фонд допомоги голодуючому населенню Поволжя.

Відбудова народного господарства після завершення громадянської війни проходила в складних умовах. На село часто нападали куркульські банди, які грабували і тероризували населення, розправлялися з радянськими активістами. В ніч на 26 квітня 1921 року банди отаманів Завгороднього та Гризла розгромили приміщення волосного виконавчого комітету, вбили його голову К. М. Нетребу,

---

[1] Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине, т. 2, стор. 413.
[2] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 29 березня 1918 р.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 117, арк. 1.
[4] Там же, спр. 61, арк. 33.
[5] Там же, спр. 117, арк. 3.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-211, оп. 1, спр. 405, арк. 68; Р-213, оп. 3, спр. 951, арк. 1—66.
[7] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 302, арк. 5.

спалили документи виконкому. На боротьбу з бандами були мобілізовані всі члени КНС.

З весни 1923 року почав діяти й сільський партійний осередок, в якому на обліку налічувалось 8 комуністів[1]. Члени осередку проводили серед населення політико-виховну роботу, залучаючи до активного громадського життя передову молодь, членів профспілок. Велика увага приділялась антирелігійній пропаганді. При селянських будинках проводились різноманітні вечори, ставилися вистави. Навесні 1923 року з платних спектаклів 50 проц. коштів відраховувалось у фонд побудови Червоного повітряного флоту.

Зібравшись на траурне засідання з приводу тяжкої втрати — смерті В. І. Леніна, 27 січня 1924 року трудящі Хмельового і району у зверненні до ВЦВК поклялись бути вірними справі Комуністичної партії[2].

Активними помічниками комуністів у проведенні політики партії на селі були комсомольці, які створили 26 серпня 1923 року свій осередок[3]. Крок за кроком сільські комуністи і комсомольці переконували селян у перевагах виробничої кооперації. За рішенням партійного осередку в 1928 році члени партії закріплювалися за окремими групами батраків, бідняків та середняків для роз'яснення переваг колективного господарювання над індивідуальним. Ще 1922 року в селі виникло товариство спільного обробітку землі — «Перша об'єднана праця», головою якого став селянин-бідняк Г. І. Майдебура[4]. Згодом товариство прийняло статут артілі. В 1926 році організований ще один ТСОЗ «Хлібороб».

Для надання агротехнічної допомоги першим колективним господарствам Хмелівський райпартком (село стало районним центром у 1923 році) у березні 1926 року провів дводенну агротехнічну конференцію, на якій були присутні 120 селян. На 1928 рік у Хмельовому було об'єднано 358 дворів. Сільськогосподарська артіль «Перша об'єднана праця» мала 255 га землі, 12 плугів, 8 сівалок, 4 лобогрійки, 2 молотарки, 8 віялок, трактор[5]. У 1929—1930 рр. у селі організовується чотири колгоспи: «Промінь Жовтня», «Перемога», «День урожаю», «ІІІ-й Інтернаціонал». Першими вступили до них бідняки А. Д. Ковпан, Т. І. Гончаров, І. Д. Кожухар та інші. Активною учасницею колгоспного будівництва була селянка-біднячка А. Х. Самійленко, яка в 1927 році обиралась делегатом 1-го з'їзду жінок-робітниць і колгоспниць Єлисаветградського повіту, а також членом Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету[6].

Велику організаційно-господарську допомогу колгоспам села подавала створена в 1931 році Хмелівська машинно-тракторна станція. Директором її працював комуніст С. Г. Лобода, який пройшов школу громадської роботи: був секретарем комсомольського осередку, головою комнезаму, головою райпрофради, секретарем райкому комсомолу, головою райколгоспспілки, обирався делегатом VIII з'їзду ВЛКСМ. У 1931 році на колгоспних полях, які обслуговувала МТС, працювало 34 трактори[7]. Політвідділ при Хмелівській МТС здійснював керівництво соціалістичним змаганням та масово-політичною роботою серед колгоспників і механізаторів, підготовкою кадрів трактористів і комбайнерів, роботою шкіл колгоспного активу. В 1934 році політвідділом створено показовий клуб, який став центром культурно-масової роботи в селі.

Вже в роки довоєнних п'ятирічок колгоспи почали спеціалізуватися також на вирощуванні цукрових буряків, соняшнику. У серпні 1932 року Хмельове відвідав перший секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор. Він оглянув посіви цукрових буряків

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 759, арк. 124.
[2] В. І. Ленін і український народ, стор. 734.
[3] Газ. «Червоний шлях» (Єлисаветград), 5 вересня 1924 р.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-112, оп. 1, спр. 1446, арк. 9; спр. 1608, арк. 2, 8, 9.
[5] Там же, спр. 1446, арк. 2—4.
[6] Газ. «Червоний шлях», 9 жовтня 1927 р.
[7] Газ. «Колгоспний шлях» (Хмельове), 7 листопада 1935 р.

в артілях району і дав поради щодо поліпшення обробітку, догляду та збирання цієї культури[1]. В передвоєнні роки буряківники колгоспу «III-й Інтернаціонал» вирощували по 230—250 цнт коренів з гектара. Таких показників досягли ланки Є. Петрущенко, Г. Синицької, Г. Гирби, Г. Самійленко, С. Кобець, М. Найдо.

В 1935 році хмелівським артілям в урочистій обстановці вручено державні акти на вічне користування землею. Ця подія викликала серед хліборобів велике політичне і трудове піднесення. Заспівувачем у соціалістичному змаганні серед механізаторів Хмелівської МТС виступив бригадир В. П. Синицький, який на 15-сильний трактор виробляв 700—750 га умовної оранки. Ініціатора змагання не раз обирали делегатом обласних з'їздів трактористів-ударників. У 1935 році з числа дівчат-трактористок МТС створено першу жіночу тракторну бригаду. Вже того року О. Ухань завоювала право бути учасницею обласного з'їзду трактористок-ударниць. Демонстрували свої досягнення на ВСГВ також колгоспниці артілі «Промінь Жовтня» М. М. Рябокінь та Я. Г. Білоус, які виростили в 1938 році перша по 540, а друга — по 434 цнт цукрових буряків з гектара. У 1938—1940 рр. учасником ВСГВ була артіль ім. К. Маркса. Рух новаторів став могутньою силою у підвищенні продуктивності праці.

Зміцнюючи громадське господарство, трудящі села тим самим створювали необхідні передумови для заможного й культурного життя. Рік у рік підвищувався матеріальний добробут колгоспників. Так, в ощадній касі Хмельового 1939 року 1977 вкладників зберігали 141 715 крб. Село було електрифіковане, проводилась його радіофікація: 1939 року тут працювало 170 радіоточок.

Відкрилися лікарня, в якій подавали допомогу хворим 15 лікарів та медичних працівників із середньою освітою, нове приміщення аптеки. Почали працювати 5 дитячих садків та ясел. Ще на початку 30-х років майже повністю ліквідовано неписьменність серед дорослого населення. Всі 850 дітей шкільного віку навчались. У середній і початковій школах трудилося 32 вчителі.

У трьох бібліотеках (районній, дитячій та шкільній) налічувалося 18 тис. книг, якими користувалося 1300 чоловік. Почали діяти кінотеатр на 300 місць, два дитячі майданчики. В селі щороку проводилися огляди художньої самодіяльності. Зведений хор учителів, медпрацівників та службовців у 1939 році став учасником республіканського огляду самодіяльного мистецтва.

Відчутних успіхів у господарському й культурному житті трудящі села досягли під керівництвом комуністів. 1940 року районна парторганізація налічувала 275 членів і кандидатів у члени партії.

Одностайно, з великим політичним піднесенням жителі Хмельового віддали голоси за своїх посланців до Верховної Ради Союзу РСР та Верховної Ради Української РСР. 10 грудня 1939 року депутатами сільської Ради були обрані кращі трудівники І. І. Харченко, Т. І. Бондар, О. К. Сопілка та інші.

Тяжким випробуванням для хмелівців, як і для всіх радянських людей, стала Велика Вітчизняна війна. 31 липня 1941 року село захопили німецько-фашистські війська[2]. Гітлерівці вбили 296 чоловік, вивезли до Німеччини 812 дівчат і хлопців[3]. Та репресії не залякали радянських патріотів. Мешканці села чинили опір фашистам: саботували сільськогосподарські роботи, ховали від ворога хліб, худобу, уникали німецької каторги. З серпня 1941 року по березень 1944 року на території Хмелівського району діяла підпільно-диверсійна група в складі 70 чоловік[4], яку очолював Й. П. Паньков, а після його загибелі — комуніст А. Д. Свердлик (до війни — завідуючий початковою школою). Члени групи закликали радянських людей до саботажу розпоряджень гітлерівців, розповсюджували антифашистські листівки. Ма-

---

[1] Газ. «Колгоспний шлях», 21 серпня 1932 р., 22 жовтня 1935 р.
[2] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 298.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1903, оп. 2, спр. 8, арк. 6; Р-2860, оп. 1, спр. 190, арк. 1, 22, 29.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 440, оп. 1, спр. 20, арк. 40.

Польовий стан тракторної бригади колгоспу ім. К. Маркса. Хмельове, 1966 р.

сово-політичну роботу в селі проводили також партизани загону ім. Чапаєва, який діяв у сусідньому Новоархангельському районі[1]. Від рук катів загинуло 46 патріотів-підпільників, у т. ч. секретар райвиконкому комуніст І. С. Лавріненко, голова колгоспу комуніст І. П. Бур'ян, П. Т. Голубничий, О. А. Нех, А. А. Богатиренко, М. Л. Пич та інші.

14 березня 1944 року підрозділи 213-ї стрілецької дивізії під командуванням генерал-майора І. Ю. Буслаєва та 48-го стрілецького корпусу 5-ї гвардійської армії визволили Хмельове від німецько-фашистських загарбників[2]. У лавах Червоної Армії мужньо билися з ворогом близько 300 місцевих жителів. 144 з них віддали своє життя за свободу і незалежність нашої Батьківщини. 286 за хоробрість, виявлену на фронтах Великої Вітчизняної війни, нагороджені орденами й медалями. Воїнам-визволителям та землякам, що полягли на фронтах війни, споруджено меморіальний комплекс.

Вже у березні відновили свою роботу виконком районної Ради депутатів трудящих та райком партії, які на першому спільному засіданні 1 квітня 1944 року розглянули важливі питання відбудови господарства та діяльності органів влади на місцях. Руїни і згарища залишилися в селі після «порядкування» німецько-фашистських загарбників. Не було коней, машин, сільськогосподарського реманенту. Тваринницькі ферми світили кроквами, поля заросли бур'янами. Обладнання промислових підприємств було виведено з ладу, культурно-освітні заклади пограбовані.

Сільська Рада, правління колгоспів організували серед населення збір насіння для весняної сівби, закликали тих, у кого залишились корови, запрягати їх у плуги, борони, щоб якнайшвидше засіяти колгоспні поля. Приклади героїчної праці показували і молодь, і літні колгоспники. Долаючи неймовірні труднощі, колгоспники вже в перший після визволення рік виконали державний план хлібозаготівель. 1945 року в одній лише артілі ім. XVIII партз'їзду стали до ладу птахоферма на 3 тис. голів, ферма великої рогатої худоби, конеферма, а також паровий млин[3]. Механізатори машинно-тракторної станції успішно виконували плани сільськогосподарських робіт. Навесні 1946 року вони своєчасно провели сівбу та весняну оранку в усіх закріплених за МТС колгоспах. Наступного року господарства села освоїли 91 проц. довоєнних посівних площ. Поряд з відбудовою громадського господарства трудівники села на громадських засадах відремонтували клуби, бібліотеки, лікарні, школи. У 1944 році відновилося навчання в школах, а через рік в середній школі відбувся перший післявоєнний випуск.

Успішному виконанню завдань першої післявоєнної п'ятирічки сприяло широке розгортання соціалістичного змагання. Хмелівські хлібороби виростили високі врожаї зернових і технічних культур. Так, в колгоспі ім. К. Маркса 1950 року зібрали по 23,5 цнт з гектара озимої пшениці на площі 462 га, цукрових буряків — по 327,7 цнт на площі 65 га. А рільнича бригада Є. У. Апихтіної на площі 151 га одержала по 29,7 цнт озимої пшениці[4]. 1955 року артілі ім. К. Маркса та ім. Калініна

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 69, арк. 4, 15—17.
[2] Архів МО СРСР, ф. 328, оп. 4852, спр. 172, арк. 2.
[3] Газ. «Колгоспний шлях», 26 жовтня 1945 р.
[4] Газ. «Колгоспний шлях», 8, 15 липня, 16 серпня 1951 р.

Перший заступник Голови Президії Верховної Ради УРСР С. О. Стеценко вручає орден Леніна колгоспу ім. К. Маркса. Хмельове, 1971 р.

демонстрували свої досягнення на Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Велику групу передовиків колгоспного виробництва та МТС удостоєно урядових нагород. Орденом Леніна нагороджено комбайнера Хмелівської МТС комуніста С. Н. Гирбу, орденом Трудового Червоного Прапора — комбайнерів цієї ж МТС Г. А. Пороха, П. О. Тарасенка, бригадира колгоспу ім. К. Маркса Є. У. Апихтіну та коваля А. П. Волошина.

1950 року відбулося об'єднання місцевих колгоспів у два — ім. К. Маркса та ім. Калініна, які в 1960 році злилися в один. Головою правління новоствореної артілі ім. К. Маркса колгоспники обрали В. З. Мамуню — учасника Великої Вітчизняної війни, кавалера ордена Слави 2-го та 3-го ступенів, який до цього працював заступником голови виконкому Хмелівської районної Ради депутатів трудящих. Загальна площа земельних угідь колгоспу становить 4868 га, в т. ч. 4115 га орної землі, 110 га садів, 40 га ставків. Господарство оснащене технікою: в машинному парку налічується 67 тракторів, 24 комбайни, 19 автомашин тощо.

Всі ділянки виробництва забезпечені кваліфікованими працівниками. Рік у рік хлібороби виборюють високі врожаї. 1965 року в господарстві зібрали по 31,9 цнт зерна з гектара, в т. ч. озимої пшениці — по 27,9 цнт, кукурудзи — по 48,9 цнт; цукрових буряків одержано по 361,4 цнт з кожного гектара, соняшнику по 24,3 центнера.

Відзначаючи 100-річчя з дня народження В. І. Леніна і виконуючи соціалістичні зобов'язання, взяті на честь XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, хлібороби виростили по 34,1 цнт зернових з кожного гектара, а озимої пшениці — 33 цнт. Механізатори тракторної бригади одержали по 37,5 цнт зернових на кожному з 1076 га та цукрових буряків — по 350 цнт з площі 215 гектарів.

Колгосп значно перевиконав завдання восьмого п'ятирічного плану по всіх галузях виробництва. Перевершено завдання продажу державі всіх сільськогосподарських продуктів. У першому році дев'ятої п'ятирічки колгоспники виростили по 41,1 цнт зернових на всій площі посіву, зокрема озимої пшениці — по 48 центнерів.

Добре розвинуте в артілі ім. К. Маркса м'ясо-молочне тваринництво. На фермах — 1550 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 600 корів), 1414 свиней, 1200 овець. В господарстві — 300 бджолосімей. Річний план продажу державі продуктів тваринництва в 1971 році колгосп виконав достроково, виробивши на 100 га земельних угідь по 420 цнт молока та по 46 цнт м'яса. Колгосп ім. К. Маркса підтримує зв'язок з колгоспом «Путь Ильича» Бєлгородської області (РРФСР), де головою учасник боїв за визволення села Хмельового, колишній командир стрілецької роти А. І. Капустянов. З російського колгоспу хмелівці одержали добірне насіння високоврожайного сорту ячменю. Один з кращих механізаторів колгоспу В. Ф. Сопілка в травні 1972 року на запрошення трудівників колгоспу «Красная Башкирия» Аургазинського району Башкирської АРСР виїздив туди для передачі досвіду вирощення високого врожаю цукрових буряків. За цінні поради та практичну допомогу башкирським буряківникам В. Ф. Сопілку нагороджено Почесною Грамотою Міністерства сільського господарства Башкирської АРСР. На честь 50-річчя утворення СРСР між механізаторами бригади № 1 колгоспу ім. К. Маркса та механізаторами ланки Р. І. Забірова укладено договір на соціалістичне змагання за вирощення високих урожаїв цукрового буряка з найменшою затратою праці та коштів. Механізатори колгоспу, включившись у соціалістичне змагання за поліпшення використання

і збереження сільськогосподарської техніки та дострокове виконання завдань другого року п'ятирічки на честь ювілею СРСР, зобов'язалися зібрати з усієї площі посівів зернових по 36 цнт з гектара, виробити 45 тис. га умовної оранки, заощадивши 36 тис. кг пального та 5400 крб. коштів на ремонті техніки, підвищити рівень технічної експлуатації тракторів, комбайнів, автомобілів на 7—8 проц., продуктивність праці — на 6 проц. тощо.

1971 року неподільні фонди артілі становили 3085 тис. крб. Чистий прибуток збільшився з 427,6 тис. крб. у 1966 році до 729 тис. крб. у 1971. Дедалі більше виділяється коштів на господарське будівництво. За останні роки споруджено 14 тваринницьких приміщень, 4 зерносховища, гараж, млин, механізовану кормокухню. На площі 52 га введено в дію зрошувальну систему.

Великих трудових успіхів досягнуто завдяки самовідданій праці колгоспників та організаторській і масово-політичній роботі колгоспної партійної організації, яка налічує 67 комуністів. Більшість з них працюють на найважливіших ділянках виробництва: 18 механізаторами, 16 — в рослинництві, 14 — на тваринницьких фермах. Між бригадами і фермами укладено договори на соціалістичне змагання. Щодекади партком перевіряє хід їх виконання. Підсумки перевірки обговорюються на загальних зборах. Переможці змагання нагороджуються перехідними Червоними прапорами, вимпелами, грамотами та цінними подарунками.

Комсомольці, а їх 31 чоловік, також активні учасники сільськогосподарського виробництва. Профспілкова організація колгоспу налічує 138 членів.

Радянський уряд високо оцінив трудові зусилля хліборобів. У 1966 році орденом Леніна нагороджено ланкову П. Ф. Григоренко. В 1969 році вона була делегатом Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна колгосп ім. К. Маркса удостоєно Ювілейної Почесної Грамоти ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС, а також занесено до обласної Ленінської книги трудової слави. За великі успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва, виконанні плану продажу державі продуктів землеробства і тваринництва у восьмій п'ятирічці господарство відзначено орденом Леніна. Напередодні XXIV з'їзду КПРС голові колгоспу В. З. Мамуні присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, бригадира тракторної бригади Ф. А. Сопілку нагороджено орденом Леніна, завідуючого фермою В. І. Запорожця та секретаря парткому колгоспу М. С. Камінного — орденом Трудового Червоного Прапора. 88 колгоспників відзначено Ленінською ювілейною медаллю.

У післявоєнний період у Хмельовому стали до ладу промислові підприємства: «Міжколгоспбуд», промкомбінат, комбінат комунальних підприємств та побутового обслуговування, маслоцех. Міжколгоспна будівельна організація обслуговує 10 колгоспів, має цегельний завод продуктивністю 3,3 млн. штук цегли на рік, бетонний та столярний цехи. За рік «Міжколгоспбуд» зводить 8—10 об'єктів.

Виробничі успіхи артілі й підприємств сприяли дальшому піднесенню матеріального добробуту трудівників села. Так, у колгоспі перейшли на гарантовану грошову оплату. Середньоденний заробіток працюючого становить 4 крб. 65 коп. Усім членам артілі надаються оплачувані відпустки, багато з них одержують путівки до санаторіїв та будинків відпочинку. Колгоспники похилого віку та інваліди забезпечені державними пенсіями. Село більш як на половину оновлене: з 1410 житлових будинків 857 збудовано за 1950—1972 рр. Тільки за останні два роки колгосп надав допомогу 136 індивідуальним забудовникам позикою на суму 43 830 карбованців.

Палац культури у Хмельовому. 1971 р.

В особистому користуванні хмелівців — 35 легкових автомашин, 120 мотоциклів, 507 велосипедів, 380 телевізорів, 270 радіол, 257 радіоприймачів, 82 холодильники, 775 газових плит, 160 пральних машин. Зросла кількість вкладників місцевої ощадної каси. В 1927 році їх налічувалося 2407, а загальна сума вкладів становить 1,5 млн. карбованців.

У 1963 році відкрилася лікарня на 125 ліжок, в якій подають допомогу населенню 18 лікарів, 5 фельдшерів, 38 медичних сестер.

У середній і восьмирічній школах навчається понад 700 дітей і працює 70 учителів. У заочній середній школі здобувають освіту 100 юнаків і дівчат. При сільському будинку піонерів діють технічні та гуртки художньої самодіяльності, спортивні секції. У селі працюють 55 спеціалістів з вищою освітою, 25 з незакінченою вищою, 142 з середньою спеціальною і 544 — з загальною середньою освітою.

На честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна відкрито новий будинок культури з залом для глядачів на 600 місць та спортивним залом. У гуртках художньої самодіяльності беруть участь близько 200 чоловік, лише в хорі налічується 85 аматорів співу. Партійна організація, сільська Рада значну увагу приділяють вихованню молоді. В будинку культури проводяться зустрічі молоді з ветеранами праці, передовиками колгоспного виробництва, «вогники», тематичні вечори.

Щороку збагачується новинками наукової, політичної і художньої літератури сільська бібліотека, в якій 41 922 книги. Вона обслуговує 2187 читачів. У 1972 році жителі Хмельового передплатили 6870 примірників газет та журналів.

В авангарді усіх ланок господарського і громадського життя Хмельового йдуть комуністи та комсомольці. В партійних організаціях села — 224 комуністи. Комсомольська організація, у складі якої близько 200 чоловік, виховує молодь в комуністичному дусі, мобілізує її на виконання господарських завдань.

Велику роль у господарському і культурному будівництві відіграє сільська Рада депутатів трудящих. На її засіданнях систематично розглядаються питання розвитку виробництва сільськогосподарських продуктів у колгоспі, побутового обслуговування населення, про роботу шкіл та культосвітніх закладів, медичного обслуговування тощо. Серед 80 депутатів сільської Ради — 38 комуністів, 8 комсомольців; 33 жінки; 58 колгоспників та робітників, 22 службовці. У 6 постійно діючих комісіях сільської Ради працюють не тільки депутати, а й численний актив. З ініціативи комісії шляхового будівництва та благоустрою впорядковано вулиці, стадіон, капітально відремонтовано водопровід. За 1971 рік з бюджету сільської Ради витрачено тільки на потреби дитячих установ та шкіл 44 тис. крб. Село повністю електрифіковане й радіофіковане. Є поштове відділення. Відкрито телемайстерню, перукарню, лазню. Збудовано універмаг, книгарню, продовольчий, хлібний, господарський, меблевий магазини та інші торговельні підприємства, товарообіг яких у 1971 році становив 3318 тис. крб. Проводиться озеленення села. Улюбленим місцем відпочинку трудівників став парк «Дружба», закладений у квітні 1954 року на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією.

За роки Радянської влади Хмельове стало невпізнанним. Великі перспективи його дальшого розвитку. Правління колгоспу ім. К. Маркса передбачає значно поповнити машинно-тракторний парк, повністю механізувати трудомісткі процеси у тваринництві, збудувати нові виробничі приміщення, зокрема кормоцех, склад-плодоовочесховище тощо. Водночас в селі триватиме будівництво житлових та культурно-побутових приміщень. Стануть до ладу їдальня, восьмирічна школа на 320 місць тощо.

Трудівники Хмельового, натхнені рішеннями XXIV з'їзду КПРС, докладають усіх зусиль, щоб внести гідний вклад у виконання завдань дев'ятої п'ятирічки, створити умови для дальшого економічного і культурного зростання села.

А. А. БОГУЛЬСЬКИЙ, І. І. РУДЯК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД МАЛОВИСКІВСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕ́ЗІВКА (старі назви — Уманське, Янопіль) — село, центр сільської Ради, розташоване за 40 км на захід від районного центру і за 32 км від залізничної станції Капустине. Населення — 4205 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Новопавлівка і П'ятихатки.

В Березівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, за яким закріплено 4374 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4061 га орної землі. У господарстві розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. У хліборобстві переважає вирощування озимої пшениці, кукурудзи, цукрових буряків. 104 колгоспники відзначені орденами й медалями.

У середній школі 38 вчителів навчають 500 дітей. Є будинок культури, 3 бібліотеки з фондом 17,4 тис. книг, 3 фельдшерсько-акушерські пункти, дитячі ясла, дитячий садок, 5 магазинів, відділення зв'язку.

У 4 партійних і 4 комсомольських організаціях — 197 комуністів і 166 членів ВЛКСМ.

Село засноване у другій половині XVIII століття.

Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

310 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 128 з них загинули, 82 нагороджені бойовими орденами й медалями. У Березівці споруджено пам'ятник воїнам Радянської Армії, які полягли під час її визволення від німецько-фашистських загарбників.

Поблизу с. Новопавлівки в скіфському похованні V—IV ст. до н. е. знайдено бронзовий казан.

КІ́РОВКА (до 1934 року — Миролюбівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Свинарці, за 20 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Виска. Населення — 1402 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Підлісне і Червона Поляна.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Пам'ять Леніна», за яким закріплено 3897 га сільськогосподарських угідь, в т. ч 3659 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур і цукрових буряків. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Допоміжні підприємства: млин, олійня, плодоконсервний цех, хлібопекарня. У Кіровці діє державна сортовипробувальна дільниця. 92 трудівники села нагороджені орденами і медалями, серед них орденом Леніна — голова колгоспу І. М. Тютюн, колгоспники С. І. Шевченко, А. О. Жельман, В. П. Чмеренко. За вирощування високих врожаїв зернових і технічних культур тракторист В. С. Прибіга удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці.

Працюють середня школа (240 учнів, 23 вчителі), будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 88,7 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, 7 магазинів, їдальня, побутова майстерня, відділення зв'язку, спортивний майданчик.

Тут налічується 63 комуністи і 100 членів ВЛКСМ.

Засноване село наприкінці XVIII століття.

У лютому 1918 року в Миролюбівці встановлено Радянську владу.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 220 жителів села, 132 з них нагороджені бойовими орденами й медалями, 89 загинули.

У Кіровці народилися кандидат історичних наук А. Я. Поріцький та повний кавалер ордена Слави Д. П. Горбенко.

КРАСНОПІ́ЛКА (до 1930 року — Юр'ївка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Малій Висі, за 10 км на захід від районного центру і залізничної станції Виска. Населення — 700 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Димине.

У Краснопілці міститься центральна садиба колгоспу «Зоря», за яким закріплено 3431 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3150 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, зокрема озимої пшениці, кукурудзи, цукрових буряків, соняшнику. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. 32 трудівники відзначені урядовими нагородами, серед них Ф. Ф. Капінус — орденом Жовтневої Революції, двоє колгоспників — орденом Трудового Червоного Прапора.

У восьмирічній школі 19 вчителів навчають 180 дітей. Є будинок культури, бібліотека з фондом 10,8 тис. книг, пологовий будинок, медпункт, дитячий садок.

У Краснопілці — 35 комуністів, 45 комсомольців.

Засноване село в кінці XVIII століття.

Радянську владу встановлено наприкінці січня 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 197 жителів села, 119 з них загинули, 123 нагороджені орденами і медалями.

ЛЕ́НІНА (до 1936 року — Ерделівка, Чубарівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на захід від районного центру і залізничної станції Виска. Населення — 507 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Копанки, Льодяне, Полохівка.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Дзержинського, за яким закріплено 1738 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1692 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. За сумлінну працю 28 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

Тут є восьмирічна школа, де 15 педагогів виховують 94 дітей, клуб, бібліотека з фондом 10,1 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла-сад, два магазини, побутова майстерня, міжколгоспний піонерський табір «Зоря». У селі — 16 комуністів і 40 комсомольців.

Ерделівка виникла в кінці XVIII століття.

У лютому 1918 року в Ерделівці встановлено Радянську владу.

У 1918 році, коли село окупували австро-німецькі війська, син поміщика виказав карателям

20 найактивніших селян, яких розстріляли. Жертви терору поховані в братській могилі.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 172 жителі села, 57 з них нагороджені орденами і медалями, 53 загинули.

У с. Копанках народився заслужений діяч мистецтв УРСР, художній керівник заслуженого самодіяльного ансамблю танцю УРСР «Ятрань» (Кіровоград), лауреат премії Ленінського комсомолу України А. М. Кривохижа.

ЛОЗУВА́ТКА (до 1922 року — Самохвалівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Виска. Населення — 1150 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Семеренки.

У Лозуватці міститься центральна садиба колгоспу «Більшовик», за яким закріплено 2612 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2198 га орної землі. Основна галузь господарства — хліборобство. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. У Лозуватці знаходиться також відділок Маловисківського бурякорадгоспу. 12 жителів відзначені урядовими нагородами.

У восьмирічній школі 19 вчителів навчають 180 дітей. Є будинок культури на 300 місць, бібліотека з фондом 10,4 тис. книг, побутовий комбінат, дитячий садок, 6 магазинів.

У Лозуватці — 37 комуністів і 62 комсомольці.

Село засноване на початку XIX століття.

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року.

1923 року в ньому організовано ТСОЗ «Зелений гай».

188 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 101 з них загинув, 22 нагороджені орденами й медалями. Воїнам Червоної Армії, які полягли смертю хоробрих під час визволення села від німецько-фашистських загарбників, споруджено пам'ятник.

Поблизу Лозуватки знайдено речі доби неоліту (IV тисячоліття до н. ери).

МАНУ́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ї річки Малої Висі, за 7 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Виска. Населення — 1190 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Лутківка.

У Мануйлівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. XVII партконференції, за яким закріплено 3951 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3632 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Вирощуються також зернові й технічні культури. З допоміжних підприємств діє овочеконсервний завод. 60 трудівників нагороджені орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — бригадир тракторної бригади В. В. Синельник, доярка Л. Д. Касьян, 5 колгоспників — орденом Трудового Червоного Прапора.

Працюють восьмирічна школа, де 17 вчителів навчають і виховують 137 дітей. Є будинок культури, бібліотека з фондом 8,1 тис. книг, побутова майстерня, медпункт, 2 дитсадки, 4 магазини. Парторганізація налічує 33 члени КПРС, 3 комсомольські — 80 членів ВЛКСМ.

Село засноване в кінці XVIII століття.

У лютому 1918 року встановлено Радянську владу.

223 місцеві жителі брали участь у Великій Вітчизняній війні, 110 з них загинули, 68 відзначені бойовими нагородами. У Мануйлівці відкрито пам'ятник воїнам-визволителям.

МАР'Я́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Великій Висі, за 35 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Шостаківка. Населення — 2211 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Заріччя і Олексіївка.

У Мар'янівці міститься центральна садиба радгоспу «Мар'янівський», за яким закріплено 7885 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 7325 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні насіння цукрових буряків. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Вирощуються також зернові культури, переважно озима пшениця. З допоміжних підприємств діє цегельний завод. За високі виробничі показники 80 працівників радгоспу нагороджені орденами і медалями. Орденом Леніна відзначені механізатори А. А. Карпенко та І. Г. Піткевич, 5 робітників — орденом Трудового Червоного Прапора.

Діють дві восьмирічні школи, де 17 вчителів навчають і виховують 258 дітей, будинок культури, дві бібліотеки з фондом 17,8 тис. книг, медпункт, дитячий садок, побутовий комбінат, пекарня, їдальня, стадіон.

У селі — 98 комуністів і 64 члени ВЛКСМ.

Село засноване у другій половині XVIII століття. Влітку 1906 року 3 дні тривав страйк робітників економії, в якому взяли участь близько тисячі чоловік.

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 168 жителів села, 78 з них відзначені нагородами, 67 загинули. У боях за визволення села смертю хоробрих полягли 209 воїнів Червоної Армії, на честь яких споруджено пам'ятник.

В Олексіївці народився повний кавалер ордена Слави Л. Ф. Мазарчук.

НОВОВОЗНЕСЕ́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване в середній течії річки Кильтеня, за 35 км на захід від районного центру і залізничної станції Виска. Населення — 1015 чоловік. Сільраді підпорядковане село Успенівка.

У Нововознесенці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 3420 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2664 га орної землі. Основні галузі виробництва — вирощування зернових і технічних культур та м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в праці 86 трудівників нагороджені орденами і медалями, 6 з них — орденом «Знак Пошани».

Є восьмирічна школа, в якій 12 вчителів навчають 129 дітей, будинок культури, бібліотека з фондом 8,9 тис. книг, медичний пункт, дитячі ясла, побутова майстерня, три магазини.

У Нововознесенці налічується 35 комуністів і 43 комсомольці.

Село виникло в середині XVIII століття.

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року.

Під час громадянської війни виходець із села К. Х. Юцевич був начальником штабу кавбригади Г. І. Котовського і за мужність, проявлену в боях, нагороджений іменною зброєю. 1927 року організовано 3 колективні господарства, в яких об'єдналось 72 селянські двори.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 418 жителів села, 128 з них загинули, 277 нагороджені орденами і медалями. Уродженцю села П. Є. Кочерзі за мужність і героїзм в боях за визволення Києва присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Під час тимчасової німецько-фашистської окупації, з 1941 по березень 1944 року, в селі діяла підпільна група, якою керував комуніст П. Д. Свердлик.

ОЛЕКСА́НДРІВКА (до 1945 року — Гапсине, Олександро-Гапсине) — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на південь від районного центру і за 4 км від залізничної станції Рожинове. Населення — 962 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Новомиколаївка і Тарасівка.

В Олександрівці міститься центральна садиба колгоспу «Шлях Леніна», за яким закріплено 3443 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3405 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур: озимої пшениці, кукурудзи, цукрових буряків, соняшнику. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. 1966 року колгосп нагороджений Почесною Грамотою Президії Верховної Ради УРСР, в 1970 році — пам'ятним прапором обкому партії, облвиконкому та облпрофради. 36 трудівників відзначені урядовими нагородами. Голова колгоспу Г. С. Коваленко і свинарка О. С. Мошура удостоєні ордена Жовтневої Революції.

У восьмирічній школі 17 вчителів навчають 140 дітей. Є будинок культури на 350 місць, бібліотека з фондом 7,8 тис. книг, дитячий садок на 70 місць, фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, їдальня, 2 магазини, побутова майстерня, відділення зв'язку.

В Олександрівці — 31 комуніст і 50 комсомольців.

Село засноване в 50-х роках XVIII століття.

Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

1920 року 7 родин Олександро-Гапсиного об'єдналися в сільськогосподарську артіль «Вільна праця», яка мала 90 десятин землі, 12 коней, 9 корів, 7 плугів, 2 молотарки.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 192 жителі села, 82 з них загинули, 89 нагороджені бойовими орденами й медалями.

ОНИКІ́ЄВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на південний схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Плетений Ташлик. Населення — 1963 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Ленінське, Новокрасне, Новомихайлівка, Новооникієве.

В Оникієвому розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 5999 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5148 га орної землі. Основний напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво. У землеробстві переважають озима пшениця, кукурудза, цукрові буряки, картопля, соняшник. За успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва 98 чоловік відзначені нагородами, серед них орденом Леніна — депутат Верховної Ради УРСР 7—8 скликань ланкова М. М. Каменєва, заступник голови колгоспу І. Д. Литвиненко, механізатори Г. Катана і К. Ф. Павленко. Господарством керує Герой Соціалістичної Праці О. П. Махинько.

У восьмирічній школі 20 вчителів навчають і виховують 138 дітей. Діє сільськогосподарське професійно-технічне училище. Є будинок культури на 420 місць, бібліотека з фондом 14,6 тис. книг. Працюють павільйон побутового обслуговування, їдальня, 5 магазинів.

У селі 79 комуністів, 105 комсомольців.

Засноване Оникієве в середині XVIII століття.

У лютому 1918 року встановлено Радянську владу.

248 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні і нагороджені орденами і медалями. 64 загиблим односельцям встановлено пам'ятник.

ПАЛІЇ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 5 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Виска. Населення — 1647 чоловік. Сільраді підпорядковане село Веселе.

У Паліївці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Щорса, за яким закріплено 2703 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2563 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур, цукрових буряків, соняшнику. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За сумлінну працю 48 трудівників відзначені нагородами, серед них завідуючий молочнотоварною фермою П. С. Пигида — орденом Леніна, голова сільської Ради І. Ф. Поберецький — орденом Жовтневої Революції, 4 колгоспники — орденом Трудового Червоного Прапора.

Працюють восьмирічна школа, де 18 вчителів навчають 190 дітей, клуб, бібліотека з фондом 12 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла-садок на 40 місць, 3 магазини, побутова майстерня, відділення зв'язку.

Дві партійні організації налічують 38 комуністів, дві комсомольські — 35 членів ВЛКСМ.

Село засноване у другій половині XVIII століття.

Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

1922 року в Паліївці виникла сільськогосподарська артіль «Ударник», 1925 року — машинно-тракторні товариства «Новий труд» і «Один у полі не воїн». У червні 1929 року організовано ТСОЗ «Червона п'ятихатка». Наступного року селяни об'єдналися у колгоспи: «Червоний сівач», «12-річчя Жовтня», ім. Будьонного.

167 жителів воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 97 з них загинули, 74 наго-

роджені орденами і медалями. В селі є пам'ятник воїнам-визволителям.

ПЕРВОМА́ЙСЬКЕ (до 1958 року — Патрине, Андріївка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Малій Висі, за 18 км на північний захід від районного центру і залізничної станції Виска. Населення — 1074 чоловіка.

У Первомайському міститься центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, за яким закріплено 4377 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3467 га орної землі. Основний виробничий напрям господарства — вирощування зернових культур, цукрових буряків, соняшника і м'ясо-молочне тваринництво. 38 колгоспників нагороджені орденами й медалями.

У восьмирічній школі 14 вчителів навчають і виховують 120 дітей. Є клуб, дві бібліотеки з фондом 9500 книг. Функціонують фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, 2 дитячих ясел. Є 5 магазинів, побутова майстерня.

У партійній і комсомольській організаціях — 38 комуністів і 28 членів ВЛКСМ.

Село засноване наприкінці XVIII століття.

У лютому 1918 року встановлено Радянську владу.

183 жителі Первомайського воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 120 з них загинули, 92 відзначені бойовими нагородами. У селі встановлено пам'ятник воїнам-односельцям, які не повернулися з фронту.

ПЛЕ́ТЕНИЙ ТАШЛИ́К — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на південь від районного центру. Залізнична станція. Населення — 3035 чоловік. Сільраді підпорядковані села Груша, Первомайськ, Шевченкове.

У Плетеному Ташлику містяться центральні садиби колгоспів ім. Котовського та ім. 40-річчя Жовтня, за якими закріплено 7850 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 7626 га орної землі. Господарства спеціалізуються на землеробстві — вирощують озиму пшеницю, соняшник, цукрові буряки. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. В селі діють відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки» та хлібоприймальний пункт. 102 колгоспники відзначені урядовими нагородами за сумлінну працю.

У середній і восьмирічній школах 38 вчителів навчають 450 дітей. Є будинок культури на 350 місць, лікарня на 35 ліжок, бібліотека з фондом 12,4 тис. книг, побутовий комбінат, 6 магазинів.

У Плетеному Ташлику — 87 комуністів і 189 комсомольців.

Засноване село в 50-х роках XVIII століття. Радянську владу встановлено у січні 1918 року.

У 1924 році селяни об'єдналися в артіль «Червоний шлях», 1927 року— машинно-тракторне товариство «Червоний незаможник», наступного року — «Жовтнева праця».

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 600 жителів, 350 з них загинули, 250 нагороджені орденами й медалями. Житель села І. А. Катана — повний кавалер ордена Слави. У Плетеному Ташлику височить пам'ятник загиблим воїнам-визволителям.

РОЗСОХУВА́ТКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км на південь від районного центру і за 10 км від залізничної станції Капустине. Населення — 813 чоловік. Сільраді підпорядковане село Леніно-Ульяновка.

У Розсохуватці міститься центральна садиба колгоспу ім. Ульянова, за яким закріплено 4 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3235 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи у сільському господарстві 148 чоловік нагороджені орденами й медалями.

Є восьмирічна школа, де 20 педагогів навчають 156 дітей, будинок культури, бібліотека з фондом 10 тис. книг, медпункт, їдальня, 5 магазинів. Прокладено водопровід.

У партійній організації — 32 комуністи, у двох комсомольських — 51 член ВЛКСМ.

Засноване село у середині XVIII століття.

У лютому 1918 року встановлено Радянську владу.

Під час Великої Вітчизняної війни 172 жителі села воювали проти гітлерівських загарбників, 85 з них відзначені бойовими нагородами, 76 загинули. У селі встановлено пам'ятник і меморіальну плиту з викарбуваними іменами воїнів, які полягли під час визволення Розсохуватки.

ЯКИ́МІВКА (старі назви — Чернече, Дункерт) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Кильтеня, за 38 км на захід від районного центру. Населення — 460 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Андріївка, Виноградне, Дорофіївка, Канівка, Межове, Миропіль, Новостанівка, Південне.

В Якимівці міститься центральна садиба колгоспу «Ленінська правда», за яким закріплено 4884 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3660 га орної землі. У господарстві вирощують зернові і технічні культури, городину, розводять м'ясо-молочну худобу. З допоміжних підприємств діє цегельний завод. За сумлінну працю 104 колгоспників нагороджено орденами й медалями, в т. ч. орденом Жовтневої Революції — бригадира тракторної бригади О. Д. Донцова, механізатора П. А. Волошинського.

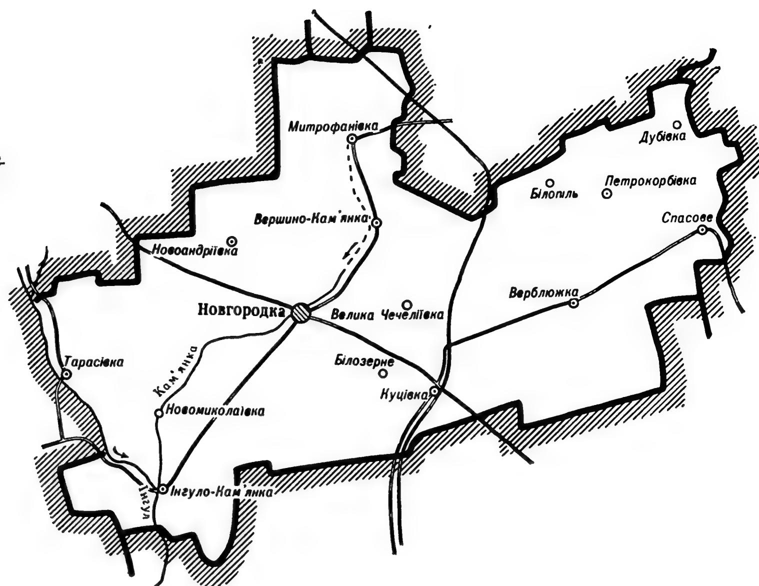
У середній школі 30 вчителів навчають і виховують 225 дітей. Є клуб, бібліотека з фондом 8,8 тис. книг, лікарня на 25 ліжок, аптека, готель, їдальня, побутова майстерня, 5 магазинів. У 2 партійних організаціях налічується 39 комуністів, у 2 комсомольських — 57 членів ВЛКСМ.

Село засноване у 1770 році.

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року. 1927 року виник ТСОЗ, який 1929 року став базою для створення колгоспу «Світовий Жовтень».

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 276 жителів села, 134 з яких загинули, 127 удостоєні бойових орденів і медалей. Встановлено пам'ятник загиблим воїнам-визволителям. Під час тимчасової окупації жителі села М. Т. Щербина, Г. О. Сиваченко, Г. А. Зоря, А. Й. Водяницький входили до складу підпільно-диверсійної групи, якою керував П. Д. Свердлик.

НОВГОРОДКІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 999,4 кв. км, населення — 27500 чоловік. Середня густота населення — 27,6 чоловіка на кв. км. Селищній і 9 сільським Радам депутатів трудящих підпорядкований 31 населений пункт. На підприємствах, у колгоспах, радгоспі, установах — 43 первинні партійні, 50 комсомольських і 76 профспілкових організацій. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. За 14 колгоспами і радгоспом закріплено 87168 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 76 820 га орної землі. На території району— лісомеліоративна станція, 9 промислових підприємств, 2 будівельні організації. Мережа закладів охорони здоров'я має 4 лікарні, 9 пологових будинків, 15 фельдшерсько-акушерських пунктів. Є 30 загальноосвітніх шкіл, у т. ч. 10 середніх, 10 восьмирічних і 10 початкових, у яких навчається 4764 учні. Культурно-освітню роботу ведуть 10 будинків культури і 18 клубів, 23 бібліотеки. Є 40 кіноустановок. В 14 населених пунктах споруджено 19 пам'ятників і обелісків вічної Слави воїнам-визволителям й односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

НОВГОРО́ДКА

Новгородка — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване вздовж річки Кам'янки, притоки Інгулу, за 37 км на південний схід від Кіровограда та за 13 км від залізничної станції Куцівка. Населення — 6700 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Волова Балка, Воронцівка, Новофедорівка.

Вперше в документах Новгородка згадується 1770 року як хутір Куцівка, заснований козаком Куцим у першій половині XVIII ст.[1]. Її землі входили до складу Запорізької Січі. Пізніше тут селилися кріпаки-втікачі з Полтавської губернії.

---

[1] В. Н. Ястребов. Летопись Историко-филологического общества при Новороссийском университете, т. 3. Одесса, 1894, стор. 249.

З 1784 року село стало казенним і входило до Олександрійського повіту Херсонської губернії. У 1787 році в ньому налічувалося 204 двори і 590 жителів чоловічої статі[1].

Під час створення на Херсонщині військових поселень до складу їх разом з іншими державними селами у 1822 році увійшла й Куцівка, яка дістала назву Новгородки[2] від розташованого в ній Новгородського кірасирського полку. Тут же містилися штаби цього полку, 1-го ескадрону кавалерії, а пізніше —4-го округу і управління 1-ї волості Новоросійського військового поселення. В селі були побудовані штабні приміщення, казарми, манеж, конюшні, гауптвахта, госпіталь. В центрі був плац, на якому поселенці проходили муштру. Крім того, вони утримували постояльців-кірасирів, постачали фураж для їх коней, виконували сільськогосподарські та інші повинності. Все життя населення регламентувалося військовими статутами. Хлопчиків з 7 років віддавали до школи кантоністів, де вони навчалися військової служби. Чоловіків з 18 до 45 років зараховували солдатами військових підрозділів, а потім переводили на нестройову службу. Поселенці терпіли від сваволі й деспотизму аракчеєвських сатрапів. Багато їх гинуло від голоду, важкої праці, побоїв.

Після ліквідації військових поселень Новгородка — знову державне село, яке в 1860 році дістало статус містечка[3] і стало центром волості Олександрійського повіту Херсонської губернії[4]. З 21 275,5 десятин землі, приписаної до нього, на 2133 ревізькі душі припадало лише 12 317,9 десятини — тобто пересічно по 5,77 десятини на ревізьку душу. Кращі угіддя залишилися за казною (8842,6 десятини) та церквою (115 десятин). Це викликало невдоволення новгородківців, які весною 1865 року вимагали усунення всіх сільських старшин, відмовлялися виконувати повинності, протягом кількох днів чинили рішучий опір поліції і військовій команді. Місцеві власті, не в змозі самі справитися з ними, звернулися по допомогу до мешканців навколишніх сіл. Але ті (понад 800 селян і військових поселенців) підтримали повсталих. Заворушення в кінці квітня — на початку травня охопило, крім Новгородки, також села Аджамку, Покровське, Варварівку й Малинівку з населенням понад 10 тис. чоловік. Налякані виступами царські власті кинули сюди полк драгунів. Селяни приготувалися дати відсіч солдатам і звільнити заарештованих односельців, але були оточені військами і роззброєні. Повстання придушили, 45 активних його учасників заарештували і віддали до суду. Але й після цього більшість селян відмовилася дати підписку про беззаперечну покору начальству[5].

У пореформений період в містечку розвивалася промисловість по переробці сільськогосподарської сировини. Пожвавилася торгівля. У 80-х роках тут було 53 вітряки, 4 кузні, олійниця, 2 бондарні і 2 красильні, а також 36 крамничок, більшість яких належала куркулям. Налічувалося 44 ремісники, 31 чоловік поєднував ремесло з хліборобством[6].

З розвитком капіталізму посилилося класове розшарування населення. У 1886 році в містечку проживало 6267 чоловік і налічувалося 1167 дворів, з яких у 160 зовсім не було посівів, 337 засівали до 6 десятин, 476 — від 11 до 16, 174 — від 16 до 25. 336 бідняцьких господарств не мали тягла й реманенту; переважна більшість середняцьких господарств, щоб обробити наділи, змушена була об'єднуватися в супряги. Водночас на кожне з 20 куркульських господарств, що володіли 25—50 десятинами землі і застосовували найману працю, припадало від 8 до 18 коней і волів.

---

[1] Т. И. Осадчий. Крестьянское надельное землевладение в Херсонской губернии в связи с платежами крестьян, стор. 10.

[2] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 14.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1316, оп. 1, спр. 204, арк. 26, 27.

[4] В. Н. Никифоров. Очерки Александрийского уезда Херсонской губернии, ч. 1. Одесса, 1876, стор. 28, 29.

[5] Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года, стор. 498, 499.

[6] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., отд. 1, стор. 38; отд. 2, стор. 234, 235, 319; отд. 3, стор. 235, 358, 359; Труды комиссии по исследованию кустарной промышленности в России, вып. 8, стор. 1629, 1691, 1694.

Вони також мали 17 кінних молотарок[1]. Поміщикам Чечелю, Здорикам і Бурдзинькевичу належало відповідно 450, 679 і 272 десятини землі[2], купцю Сорокіну — 460, а двом іншим купцям першої гільдії — 2201 десятина.

За оренду поміщицької землі безземельні та малоземельні селяни виконували відробіткові повинності або платили грішми. Наприклад, купцю Сорокіну вони сплачували щороку 400 крб., Пчолкіну — 1192 крб.[3]. Культура землеробства була низькою. Багато господарств обробляли свої наділи ще дерев'яною сохою. В 1886 році на 1167 дворів припадало 172 залізні плуги, 269 — дерев'яних, 313 простих рал. 1889 року в селянських господарствах одержали по 17 пудів озимої пшениці та 16 пудів ячменю з десятини. Через нестачу землі, тягла й сільськогосподарського реманенту, а також мізерні врожаї селяни розорялися і йшли до міста, поповнюючи армію пролетарів. Тільки 1886 року 138 новгородківців подалися на заробітки до Кривого Рога та Єлисаветграда, а 275 наймалися до місцевих глитаїв і поміщиків[4]. Куркулі й торговці не гребували лихварством, надаючи бідноті на кабальних умовах гроші, зернові позички тощо. Все більше селян потрапляли у борги, втрачали особисте майно. Тяжке економічне становище та посилення соціального і національного гніту породжувало невдоволення трудящих існуючим ладом. Влітку 1905 року селяни Новгородки відмовилися сплачувати податки, палили панські маєтки. Прибулий з Олександрії драгунський ескадрон придушив цей виступ — кількох селян було вбито, інших покарали різками і примусили відшкодувати збитки, завдані поміщикам[5].

Столипінська аграрна реформа вкрай розорила бідняків. Протягом 1907—1909 рр. з общини, яка налічувала 1454 домогосподарства, виділилося 452, з них продали свої наділи — 221[6]. Безземельні селяни ставали наймитами або йшли на заробітки в міста. Багато їх залишало Новгородку і переселялося до Оренбурзької, Тобольської, Томської та інших губерній Росії. Так, лише 1911 року на схід виїхало 15 селянських родин.

Містечко, хоч і було волосним центром, мало убогий вигляд. Хати здебільшого глиняні, вкриті соломою або очеретом. Лише наприкінці 90-х років сюди прибув фельдшер, почала працювати аптека, а в 1909 році — лікарня на 20 ліжок. Серед селян лютували хвороби. Так, під час епідемії скарлатини і дизентерії 1899 року загинуло 11 проц. населення. З кожних ста новонароджених помирало 40[7]. Не краще було і з народною освітою. В 1873 році відкрилася земська школа, в якій навчалося 139 дітей, переважно із заможних родин; згодом — дві церковнопарафіяльні школи. З 6129 жителів у 1886 році грамоту знало 463, з них лише 42 жінки[8].

Перша світова війна принесла нові страждання трудящим. З 2182 працездатних чоловіків Новгородки 1236 були мобілізовані до царської армії. Для воєнних потреб у селян реквізували коней, упряж. У зв'язку з цим кількість безкінних дворів зросла з 336 в 1886 році до 747 в 1914 році. Знижувалася врожайність. Якщо напередодні війни вона становила 100—120 пудів зерна з десятини, то в 1916 році — 35—43 пуди. Наприкінці 1914 року 120 селян змушені були продати свою землю, бо не могли її обробляти[9].

Дізнавшись про Лютневу буржуазно-демократичну революцію і повалення самодержавства, мешканці Новгородки зібралися 10 березня на сходку. В селі

---

[1] Общий отчет Александрийской уездной земской управы за 1895 год, отд. 3, стор. 18, 19.
[2] Список землевладельцев Александрийского уезда на 1894 год, стор. 7, 20, 55.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1316, оп. 1, спр. 125, арк. 284; спр. 339, арк. 38, 39.
[4] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., отд. 2, стор. 61, 234.
[5] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 563, арк. 1.
[6] Общий отчет Александрийской уездной земской управы за 1909 год, отд. 3, стор. 57, 68, 72, 77, 83.
[7] Санитарное положение Херсонской губернии. Херсон, 1899, стор. 12.
[8] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., отд. 2, стор. 61.
[9] Общий отчет Александрийской уездной земской управы за 1914 год. Александрия, 1915, отд. 3, стор. 47.

виник тимчасовий громадський комітет, в якому верховодили члени угодовських партій[1].

З піднесенням зустріли жителі містечка звістку про Велику Жовтневу соціалістичну революцію. 14(27) грудня 1917 року відбувся мітинг, організований більшовиками, які прибули сюди з великих промислових міст для ведення революційної пропаганди й агітації серед населення. Виступаючи на ньому, трудящі Новгородки вітали повалення буржуазно-поміщицького Тимчасового уряду і підтримали рішення І Всеукраїнського з'їзду Рад, який проголосив Україну Радянською республікою. На початку лютого 1918 року в містечку встановлено владу Рад. Було створено волревком, який почав розподіляти поміщицьку землю між селянами[2]. На їдця припало по 1,25 десятини.

Але в березні ця робота була перервана австро-німецькими загарбниками. Вони повертали майно і землю поміщикам, здирали велику контрибуцію з населення. В липні тут утворився підпільний волосний революційний комітет, який закликав трудящих до боротьби з окупантами та їх прислужниками. В листопаді 1918 року кайзерівські війська залишили містечко, але владу захопили петлюрівці. Після їх вигнання в лютому наступного року в Новгородці відновлено Радянську владу. Волревком повернувся до вирішення земельного питання. Навесні сільська біднота, організувавши супрягу, провела сівбу на одержаних ділянках.

В серпні 1919 року сюди вдерлися денікінці, які вбивали і грабували населення. Волревком пішов у підпілля. На початку 1920 року регулярні частини Червоної Армії вели під Новгородкою жорстокі бої з відступаючими денікінськими бандами. В наказах командуючого 14-ю армією І. П. Уборевича від 11 і 27 січня 1920 року перед 45-ю і Латиською дивізіями ставилося завдання «енергійно продовжувати рух і в найкоротший строк вийти на лінію Новгородка, 30 верст на південний схід від Єлисаветграда» для розгрому залишків денікінських військ. В оперативному зведенні штабу Південно-Західного фронту про бойові дії на дільниці 14-ї армії 9 лютого 1920 року повідомлялося, що один з полків Латиської дивізії виконав наказ в районі Новгородка—Бережинка[3]. В кінці січня 1920 року Новгородку визволено.

24 січня створено волревком на чолі з М. І. Козулем, а потім — П. С. Піхтором. Перш за все було організовано постачання продовольством частин Червоної Армії, які проходили через село, розквартирування їх, а також забезпечення фуражем. У лютому оформився волосний партійний осередок, секретарем якого обрано С. Л. Грозного[4]. В червні організувався КНС, який згуртовував селян на боротьбу з ворогами Радянської влади, сприяв їх кооперуванню для проведення польових робіт, брав активну участь у соціалістичному будівництві в селі.

Продовольча політика Радянської влади викликала шалений опір куркульства, яке зривало хлібозаготівлі, відмовлялося продавати хліб державі по твердих цінах, гноїло його. Восени 1920 року куркулі Новгородки, Верблюжки та Інгуло-Кам'янки вчинили заколот проти Радянської влади[5]. Після жорстоких катувань вони вбили новгородківських більшовиків Я. В. Хильченка, С. П. Спицького, У. Г. Кляцького, П. П. Гайдая. Ревком і КНС при підтримці трудового селянства ліквідували цей куркульський виступ. Більшість мешканців села в той час згуртувалася навколо радянських органів, всіляко підтримувала їх рішення. Партосередок села інформував партком повіту, що «населення Новгородки ставиться до Радянської влади з повним довір'ям»[6].

Після закінчення громадянської війни трудящі Новгородки приступили до відродження господарства. В квітні 1921 року група бідняцької молоді, що утворилася

[1] Газ. «Голос юга», 25 березня 1917 р.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 564, арк. 1, 2.
[3] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 648, 683, 733.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 104, арк. 1, 2; ф. 209, оп. 1, спр. 7, арк. 10.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 6, оп. 1, спр. 28, арк. 86.
[6] Кіровоградський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 104, арк. 2.

ще в 1917 році, оформилася в комсомольський осередок, який налічував 15 юнаків і дівчат. Їм, як і волосному ревкому, партійному осередку, комітету незаможних селян, доводилося працювати у надзвичайно важких умовах. Ліквідація бандитизму була одним з найважливіших завдань. Новгородківці боролися з махновцями та іншими бандитами, які часто нападали на село, грабували і вбивали його жителів. Спільними зусиллями разом з червоноармійцями і чекістами було розгромлено банди Крамаренка, що діяли в Новгородці та Інгуло-Кам'янці. У 1922 році за активну участь у боротьбі з бандитизмом комсомольський осередок села нагороджено Червоним прапором повітового комітету партії[1].

Незважаючи на те, що селяни одержали від держави землю, становище більшості з них залишалося тяжким. Зовсім не мали коней 843 двори, у 770 було по коню, у 383 — по 2, а в 7 — більше двох. З усіх селянських господарств 51 проц. був бідняцьких, 36 — середняцьких, 13 — куркульських.

Здійснюючи ленінський план соціалістичної перебудови села, партосередок, який у 1923 році налічував 8 членів і 8 кандидатів у члени партії, депутати двох Рад, що почали працювати з травня того ж року, значну увагу приділяли різним формам кооперування. Діяльно допомагав їм комітет незаможних селян, до складу якого вже входило 500 чоловік. У березні 1925 року Новгородківський райком партії (на цей час Новгородка вже була районним центром) звітував, що за два місяці кількість членів сільськогосподарської кооперації зросла з 995 до 1245 чоловік[2]. Засновано машинно-тракторне товариство, три трактори якого виконували роботи в господарствах незаможників і середняків.

Поряд з господарськими справами партосередок багато зусиль віддавав політичному вихованню трудящих, підвищенню їх культурно-освітнього рівня. У жовтні 1923 року в Новгородці почав діяти політгурток, заняття якого відвідувало 150 чоловік. При партосередку було створено жіночий відділ, його актив керував політичною освітою трудівниць, займався організацією роботи шкіл лікнепу, бібліотек, хат-читалень, організував дитячі ясла. Медичне обслуговування населення здійснювала лікарня на 20 ліжок, в якій працювали 2 фельдшери та акушерка.

1923 року партосередок і сільради прийняли рішення приступити широким фронтом до ліквідації неписьменності. Наступного року утворилося товариство «Геть неписьменність», яке залучало дорослих до навчання. Протягом 1924—1925 рр. у Новгородці відкрилося 2 семирічні і 3 початкові школи. 1926 року індустріально-технічну школу на 52 місця, що існувала з 1920 року, перетворено на сільськогосподарську[3].

З ініціативи комсомольської організації села, що налічувала 24 чоловіка, при активній підтримці і допомозі комуністів, у 1923 році в Новгородці почав працювати сельбуд, при якому були драматичний, танцювальний, хоровий, музичний, військовий і сільськогосподарський гуртки[4]. Сельбуд став центром культурного життя села. В ньому, а також в 11 хатах-читальнях проводилася велика культурно-освітня робота.

Крім сільської бібліотеки, яка налічувала понад тисячу читачів і мала 2200 книг, організовано бібліотеку при партосередку. Комуністи і комсомольці разом з членами КНС спрямовували роботу добровільних товариств Тсоавіахіму, МОДРу, Червоного Хреста, жіночих організацій. Комнезами подавали значну матеріальну допомогу біднякам. В 1927 році Новгородківський КНС видав 25 селянським господарствам 72 пуди посівного матеріалу і 1107 крб. грішми; 16 господарствам — 1575 крб. на придбання робочої худоби, 33 — 132 пуди хліба для харчування[5].

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 209, оп. 1, спр. 71, арк. 4; спр. 85, арк. 54.
[2] Там же, спр. 15, арк. 13, 15; спр. 18, арк. 15; спр. 66, арк. 2, 36, 38.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 1792, арк. 52; Кіровоградський облдержархів, ф. Р-250, оп. 1, спр. 624, арк. 429, 430.
[4] Газ. «Червоний шлях» (Єлисаветград), 12 травня 1927 р.
[5] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-643, оп. 2, спр. 23, арк. 42.

Після XV з'їзду ВКП(б) комуністи і депутати сільрад головну увагу приділяли колективізації сільського господарства. У 1928 році в Новгородці виникли товариства спільного обробітку землі: «Незаможник», що об'єднував 12 родин, та ім. Першого травня. Велику допомогу біднякам подавали дві машинно-кінні станції, організовані 1927 року на пайових внесках, розмір яких визначався залежно від кількості посівної площі. У 1930 році трудящі села об'єдналися в 12 колгоспів: ім. Леніна, ім. Шевченка, «Комуніст», «Правда», «Перша п'ятирічка», «Заповіт Леніна», «Вільний шлях», «Червоний яр», «Червоний край» та інші[1]. Бідняки й середняки масово вступали до колективних господарств.Велику організаторську роботу щодо їх зміцнення проводили в ті роки обидві сільські Ради. Артілі Новгородківської першої сільради в 1929/30 господарському році продали державі понад 111 тис. пудів хліба та близько 7,8 тис. пудів фуражу.

Запеклий опір колективізації чинили куркулі, що намагалися з середини підірвати молоді господарства, знищували колгоспне майно. 4 серпня 1932 року вони тяжко побили комсомольця О. Г. Орлова за те, що той працював на скиртуванні колгоспного хліба[2]. Та новгородківці подолали їх опір. Запеклих ворогів було вислано з села, а їх майно конфісковано.

У 1932 році в селі організувалася машинно-тракторна станція, яка відіграла велику роль в організаційно-господарському зміцненні колгоспів. Вона не лише обслуговувала артілі технікою, а й, маючи кіноустановку, радіовузол, бібліотеку, вела значну культурно-масову роботу серед населення. Створений при МТС 1933 року політвідділ багато зробив для політичного виховання трудящих. В середині 30-х років відбулося кооперування кустарів, з'явилася артіль кравців «Прогрес».

З 1936 року розгорнувся стахановський рух в новгородківських артілях, МТС. Періодично оголошувалися стахановські декадники для завершення сівби, збирання врожаю, проведення хлібозаготівель, зяблевої оранки та інших сільськогосподарських кампаній. Колгоспники і робітники виявляли масовий трудовий героїзм, добивалися високих показників на всіх ділянках виробництва. Ланка М. К. Чалої з артілі «Вільний шлях» 1936 року одержала по 290 цнт з га цукрових буряків, ланка М. Брехуненко з артілі «Заповіт Леніна» — по 20 цнт насіння соняшнику. Комбайнер Новгородківської МТС Б. М. Монастирський комбайном «Комунар» зібрав у тому ж році зернові на площі 530 га, а тракторист Н. С. Щупка виорав 1160 га і зекономив при цьому 410 кг пального та 45 кг мастил, за що його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Три господарства і більше десяти виробничників здобули право підписати трудовий рапорт Надзвичайному VIII з'їзду Рад СРСР. Серед них колектив артілі «Заповіт Леніна», який виростив по 13,8 цнт зернових на гектарі, перша тракторна бригада Новгородківської МТС, що виробила по 1180 га умовної оранки на трактор ХТЗ, та інші. Імена передових трудівників і кращі колективи заносилися у червоні та почесні списки, які періодично друкувалися в районній газеті (з січня 1935 року в Новгородці почала виходити районна газета «За більшовицькі колгоспи»— з 12 червня 1938 року «Маяк комунізму»,— що відіграла важливу роль у зміцненні колективних господарств). Для пропаганди передового досвіду в Новгородці 1 вересня 1936 року проведена районна сільськогосподарська виставка. Через рік тут відбувся перший районний зліт стахановців.

Зростав загін передовиків сільськогосподарського виробництва. Чабан артілі «Правда» М. В. Стась у 1939 році одержав по 162 ягнят від 100 вівцематок і настриг по 5,7 кг вовни від кожної вівці. Доярка артілі «Червоний яр» Є. І. Лісняк щороку надоювала по 2700—2750 літрів молока від корови. Механізатор Новгородківської МТС, депутат районної Ради Г. М. Ворона своїм комбайном зібрала зернові на площі 487 га. Всі вони стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-112, оп. 1, спр. 1265, арк. 2; ф. Р-2074, оп. 1, спр. 78, арк. 24—26.

[2] Газ. «Ленінським шляхом» (Нова Прага), 12 лютого та 10 серпня 1932 р.

1939 року. А всього на виставці того року побувало 53, у 1940 році — 58 посланців села.

Новгородківці не тільки самовіддано працювали на трудовому фронті, а й брали активну участь у політичному житті країни, палко відгукувалися на міжнародні події. 1936 року трудівники села свій одноденний заробіток відрахували до фонду допомоги революційній Іспанії. Вони також збирали кошти на побудову інтернаціонального дитячого комбінату ім. Тельмана в м. Запоріжжі.

За роки Радянської влади поліпшилося медичне обслуговування населення. 1940 року в Новгородці були лікарня на 40 ліжок, пологовий будинок, дитяча консультація, амбулаторія, аптека. В медичних закладах працювало три лікарі, 10 фахівців з середньою спеціальною освітою. Заслужену повагу у односельців здобув лікар, депутат районної Ради А. Г. Мар'яш, який 15 років трудився у Новгородківській лікарні.

Розширилася мережа навчальних закладів. У 1932 році колгоспники сільськогосподарської артілі «П'ятирічка» побудували початкову школу, через 4 роки відкрилася середня школа. Ще в 1927 році на базі трудової школи створено сільськогосподарський технікум зернових культур, який до 1941 року випустив понад 400 агрономів.

У селі працювали районний будинок культури і колгоспні клуби, де щотижня влаштовувалися вистави, концерти, демонструвалися кінофільми. Культармійці за активною участю комуністів і комсомольців організовували виступи культбригад, спортивні змагання тощо. Велику популярність серед населення здобула сільська бібліотека. Якщо в 1935 році вона мала лише 195 читачів, то в 1938 — 1858, а книжковий фонд її зріс до 10 840 примірників. У 1935 році в Новгородці встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

У перші дні Великої Вітчизняної війни сотні новгородківців стали на захист Батьківщини. 7 серпня 1941 року німецько-фашистські загарбники вдерлися до Новгородки. Вони розстріляли 32 радянських активістів, вивезли до Німеччини понад 400 юнаків і дівчат, грабували населення. Та жорстокий терор не залякав патріотів. Жителька села В. Г. Салогуб, мати чотирьох малолітніх дітей, врятувала від гітлерівців і поліцаїв військовополоненого, який вирвався з рук катів. М. П. Демшевська переховувала 5 поранених червоноармійців. Карателі схопили її, але вона не виказала ворогам місця, де знаходилися радянські бійці. Гестапівці розстріляли мужню жінку. З великою повагою жителі Новгородки згадують лікарів С. Г. Дулаєва (тепер працює в селі Нарти Північно-Осетинської АРСР) і Я. П. Хейсона (нині головний лікар Кіровоградської районної лікарні), які допомогли уникнути фашистської каторги багатьом юнакам і дівчатам, лікували поранених радянських воїнів[1].

У грудні 1943 року радянські війська, що наступали в напрямку Кіровограда, підійшли до Новгородки. 7-а гвардійська армія 2-го Українського фронту укріпилася на рубежі Новгородка—Богданівка. Зав'язалися жорстокі бої. Тільки за один день 17 грудня льотчики-винищувачі 193-го полку збили в районі села 18 ворожих літаків. Одна з частин з'єднання генерал-лейтенанта С. Г. Горячева, очистивши від гітлерівців село Вершино-Кам'янку, різко повернула на південь і вийшла на східні та північні околиці Новгородки. Оскільки фашисти пристосували для оборони головним чином східну частину села, радянські війська основний удар завдали з півночі і увірвалися до центра Новгородки. Але гітлерівці з двох флангів контратакували наші передові підрозділи, які змушені були 19 грудня відступити. Фашисти знову вдерлися в село. 10 березня 1944 року 93-а стрілецька дивізія у взаємодії з частинами 123-ї стрілецької дивізії 57-ї армії 3-го Українського фронту визволила Новгородку від німецько-фашистських загарбників. Одним з перших до рідного села вступив командир підрозділу лейтенант І. І. Демченко. Багато воїнів-визволи-

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 106, арк. 250.

телів були удостоєні високих урядових нагород, а артилеристи сержант П. Х. Бухтулов і молодший сержант М. М. Коняшкін — звання Героя Радянського Союзу. В боях за Новгородку загинуло 1720 радянських бійців і офіцерів, серед них Герой Радянського Союзу сержант-артилерист В. С. Авер'янов (Указ про присвоєння цього звання надійшов через два дні після його загибелі, 19 грудня 1943 року).

Під час Великої Вітчизняної війни 1280 жителів села зі зброєю в руках захищали Вітчизну від німецько-фашистських загарбників. Трьом з них присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу: Д. І. Семенову, артилеристу, за утримання плацдарму в районі Будапешта до підходу основних частин Червоної Армії; І. С. Кравцову, льотчику, який збив 35 ворожих літаків; М. Т. Невпрязі, зв'язковому, за мужність і героїзм, виявлені під час форсування річки Дунаю. 565 новгородківців загинули на полі бою. Тим, що полягли смертю хоробрих, в центрі села споруджено пам'ятник, на плитах якого викарбувано їхні імена.

Відступаючи з села, ворог залишив після себе руїни і згарища. Були знищені школи, громадські будівлі, приміщення сільськогосподарського технікуму, житлові будинки, міст на шляху Кіровоград—Кривий Ріг. У таких важких умовах починалася відбудова села. Одразу після визволення відновили свою діяльність обидві сільради, райком партії, райвиконком, партійні та комсомольські організації. Вони спрямували зусилля трудящих на розв'язання першочергових завдань господарського і соціально-культурного будівництва.

Почали працювати всі 12 колгоспів села. Наприкінці 1944 року в Новгородківській МТС відремонтовано було 54 трактори, 23 комбайни, 3 автомашини[1]. При МТС організували тримісячні курси трактористів, які закінчило 1945 року 50 чоловік, з них 40 дівчат. Готуючи гідну зустріч 27-й річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, трудівники села достроково виконали план хлібозаготівель і здали до фонду Червоної Армії понад 16 тис. цнт зерна. Разом з тим вони взяли активну участь у зборі грошей на танкову колону «Кіровоградський комсомолець» і протягом січня 1945 року здали на її побудову близько 176 тис. крб. Хоч не вистачало тягла, орати, сіяти і збирати врожай доводилося коровами, завдяки самовідданій праці трудівників та допомозі братніх народів нашої країни вже в 1945 році артілі освоїли довоєнні посівні площі, а більшість з них створила тваринницькі ферми.

Швидко зростали врожайність сільськогосподарських культур, продуктивність громадського тваринництва, завдяки чому успішно виконувалися державні плани і завдання. Ланка М. М. Красовської з колгоспу ім. Леніна в 1945 році одержала по 605 цнт з га цукрових буряків. У липні 1945 року в селі відбувся зліт передовиків сільського господарства. За здобуття першості у соціалістичному змаганні колгоспів на весняній сівбі 1946 року артілі ім. Шевченка вручено перехідний Червоний прапор райкому КП(б)У та виконкому районної Ради депутатів трудящих.

Оранка весною 1944 року у Новгородці.

Дійовими помічниками комуністів у відбудові зруйнованого господарства стали комсомольці. Вони були застрільниками соціалістичного змагання в проведенні всіх польових робіт, показували зразки самовідданої праці. Кожен з комсомольців Новгородківської середньої школи протягом літніх канікул 1945 року виробив у колгоспі в середньому по 50 трудоднів. Силами молодих ентузіастів створено 48 комсомольсько-молодіжних ланок вирощування високих урожаїв сільськогосподарських культур, відбудовано хати-читальні, клуби. Разом з комуністами і

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-268, оп. 2, спр. 12, арк. 4.

депутатами сільських Рад комсомольці провадили агітаційно-масову роботу серед трудящих. Вони взяли під свій контроль клуби, хати-читальні, випуск стіннівок, організували 62 молодіжні гуртки для вивчення політики партії та уряду. Восени 1946 року Новгородківську комсомольську організацію за успішне виконання планів першого року післявоєнної п'ятирічки нагороджено перехідним Червоним прапором обкому ЛКСМУ.

Завідуюча молочнотоварною фермою колгоспу ім. Леніна Герой Соціалістичної Праці К. П. Дмитровська (стоїть праворуч) з доярками. Новгородка, 1970 р.

Відновили роботу медичні, навчальні і культосвітні заклади села. Методом народної будови при найширшій участі колгоспників, робітників, службовців, інтелігенції та учнів були зведені лікарня, дитячі ясла, школи, клуби, бібліотеки, крамниці, різні господарські та адміністративні приміщення, житлові будинки. 1946 року в селі відкрилася вечірня школа робітничої молоді. Уже в 1945/46 навчальному році працювали всі школи села.

Велику допомогу хліборобам у відродженні господарства подавала держава. До МТС надходили трактори і запасні частини. Колгоспам виділялися насіння, будівельні матеріали, кредити. Тільки в 1950 році артілі одержали 314 тис. крб. кредитів на будівництво тваринницьких приміщень. В кінці четвертої п'ятирічки в селі відкрилася сільськогосподарська виставка, експонати якої переконливо свідчили, що колгоспи досягли довоєнного рівня виробництва.

У 1952 році дві сільради злилися в одну — Новгородківську. На той час сім господарств об'єдналися в колгосп ім. Леніна (7427 га сільськогосподарських угідь), а п'ять — у колгосп ім. Шевченка (4334 га сільськогосподарських угідь). Це сприяло більш раціональному використанню земельних площ та нової техніки. Вже 1953 року значно зросли врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність громадського тваринництва. Було зібрано пересічно по 20 цнт з га озимої пшениці, по 18 цнт соняшнику, 265 цнт цукрових буряків, надій молока на корову становив 1800 кг. Запровадження після вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС нової системи планування, допомога держави спеціалістами, реорганізація МТС і передача колгоспам техніки й машин сприяла дальшому розвитку всіх галузей сільськогосподарського виробництва.

Протягом наступних років ще більше зміцніла економіка артілей, підвищилася продуктивність праці та їх рентабельність. У восьмій п'ятирічці урожайність зернових культур в середньому зросла в колгоспі ім. Леніна — до 23,9 цнт з га, зокрема, озимої пшениці — до 25,5 цнт з га; в колгоспі ім. Шевченка — до 28,4 цнт з га, а озимої пшениці — до 29,5 цнт з гектара.

Школою передового досвіду стала перша молочнотоварна ферма артілі ім. Леніна, якою 34 роки завідує депутат районної Ради, делегат XXIII з'їзду КПРС К. П. Дмитровська. Протягом 1958—1965 рр. ферма дала державі 3 млн. 760 кг молока. Рік у рік тут одержують по 3—3,5 тис. і більше кілограмів молока від корови. За великі успіхи у збільшенні виробництва молока 1966 року К. П. Дмитровській присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

За 1966—1970 рр. зросла і технічна оснащеність господарств. У колгоспі ім. Леніна було вже 50 тракторів, 22 автомашини, 70 комбайнів, 162 електромотори. Господарство електрифіковане, всі трудомісткі процеси на п'яти тваринницьких фермах механізовані. Чисті прибутки артілі склали понад 717 тис. крб., а це дало можливість спорудити 66 господарських, адміністративних і житлових приміщень. Великі зміни за той час сталися і в колгоспі ім. Шевченка.

До XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу трудящі селища взяли підвищені соціалістичні зобов'язання і з честю їх виконали. Достроково, до 20 березня,

колгоспи ім. Леніна та ім. Шевченка завершили плани продажу державі м'яса і яєць у першому кварталі. В 1971 році трудівники колгоспу ім. Леніна одержали по 33,7 цнт зерна з гектара, на кожні 100 га сільськогосподарських угідь виробили по 319 цнт молока і по 53 цнт м'яса. В колгоспі ім. Шевченка вирощено по 31,9 цнт зерна на гектарі, вироблено м'яса на 100 га сільськогосподарських угідь по 269 центнерів.

Є в Новгородці молокозавод, що переробляє 10 тонн молока за зміну, лісомеліоративна станція, баклабораторія, насіннєва лабораторія, газосклад. Став до ладу завод розливу мінеральної води «Кришталева» потужністю 12 млн. пляшок на рік. До послуг населення — харчокомбінат з ковбасним цехом і цехом безалкогольних напоїв, хлібопекарня, побуткомбінат. Міжколгоспна будівельна організація, колектив якої здобув право підписати трудовий рапорт XXIV з'їздові КПРС, має цегельний завод, який на кінець дев'ятої п'ятирічки доведе виробництво цегли до 7 млн. штук на рік. Включившись у соціалістичне змагання за гідну зустріч 50-річчя утворення СРСР, трудівники селища зобов'язалися виконати завдання виробництва і реалізації промислової продукції до 25 грудня 1972 року, а сільськогосподарської — до 55-ї річниці Великого Жовтня.

Самовіддано трудяться новгородківці на всіх ділянках виробництва. За високі показники у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна до районної Ленінської книги трудової слави занесено 7 колективів і близько двадцяти передових виробничників. Понад 350 робітників, колгоспників, службовців та інтелігенції нагороджено медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Багато трудівників Новгородки відзначені орденами й медалями, серед них доярки К. П. Татаренко, Т. І. Марущак удостоєні ордена Леніна; свинарка М. І. Задирака, доярка У. О. Галуха, колишній голова колгоспу ім. Леніна Н. М. Удовиченко — ордена Трудового Червоного Прапора.

Значно зріс добробут жителів селища (з травня 1966 року Новгородка — селище міського типу). У місцевій ощадкасі 2977 вкладників зберігають близько 1,9 млн. крб. Тільки протягом восьмої п'ятирічки новгородківці придбали 2948 телевізорів, 617 холодильників, 568 мотоциклів, 53 автомашини, 19 піаніно та багато інших товарів. Протягом 1965—1970 рр. тут споруджено два 16-квартирних, чотири 8-квартирних та кілька 2- і 3-квартирних житлових будинків, 3 гуртожитки, стадіон. В 1970—1971 рр. прокладено 18 км водопроводу, посаджено понад 15 тис. фруктових і декоративних дерев тощо.

Зростання обсягу виробництва, зміцнення економіки сприяло дальшому розвитку соціально-культурного будівництва, освіти, медичного обслуговування населення. У Новгородківській районній лікарні на 130 ліжок працює 20 лікарів і 69 медпрацівників з середньою спеціальною освітою. В селищі — 2 середні, восьмирічна і початкова школи, вечірня та заочна школи робітничої молоді, в яких навчається понад 1 тис. учнів і трудиться майже 100 вчителів і вихователів. Новгородківська середня школа № 2, де директором заслужений учитель УРСР, депутат районної Ради П. Ф. Козуль, стала опорно-показовим навчальним закладом Міністерства освіти УРСР. 1967 року в Новгородці відкрито дитячу музичну школу. Новгородківське професійно-технічне училище № 6, організоване в 1955 році на базі сільськогосподарського технікуму, випускає механізаторів широкого профілю, трактористів третього класу і слюсарів-наладчиків устаткування на фермах.

В селищі діють районний будинок культури, при якому працює театр народної

У розливному цеху Новгородківського заводу мінеральних вод. 1971 р.

творчості, 2 сільські і кілька бригадних клубів, збудовані на кошти колгоспів. В гуртках художньої самодіяльності налічується 980 аматорів. Є широкоекранний кінотеатр із залом на 405 глядачів, стадіон на 5 тис. місць. Книжковим фондом 2 районних, сільської, колгоспної і 3 шкільних бібліотек, що становить понад 75 тис. томів, користуються 4 тис. читачів.

Уродженець Новгородки Д. І. Панченко став невропатологом, заслуженим діячем науки УРСР, професором; О. В. Панченко — знатний металург Магнітогорська, Герой Соціалістичної Праці.

Під керівництвом 19 партійних організацій, що об'єднують 392 комуністи, за активної участі 18 комсомольських організацій, які налічують 980 юнаків і дівчат, трудящі Новгородки ведуть наполегливу боротьбу за дальше піднесення всіх галузей народного господарства і культури. П'ятирічку — за чотири з половиною роки — під таким гаслом трудяться робітники і службовці селища. Велику роботу щодо соціально-культурного будівництва і благоустрою в Новгородці проводить селищна Рада. До неї обрано 84 депутати, з них 38 комуністів, 7 комсомольців, 34 жінки. При Раді створено ряд постійних комісій, депутатських постів і груп, вуличних комітетів, у яких бере участь понад 100 активістів. Бюджет селищної Ради 1972 року склав понад 146 тис. крб. З них передбачено витратити на дитячі дошкільні установи 52 905 крб., охорону здоров'я — 2804 крб., розвиток культури і освіти — 11 042 крб., благоустрій — 50 тис. крб. тощо. Протягом дев'ятої п'ятирічки тут буде споруджено районну лікарню, дитячий комбінат, приміщення для районної друкарні і редакції, раймаг, готель, а також багато житлових будинків. Усього в колгоспах буде збудовано понад 90 приміщень різного призначення.

Трудівники Новгородки спрямовують свої зусилля на успішне виконання завдань дев'ятої п'ятирічки.

П. Л. БІЛЯКОВ, П. Ю. ДУДЧЕНКО, О. М. ЦИГУЛЬСЬКА

ВЕРБЛЮ́ЖКА

Верблюжка — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на схід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Куцівка. Населення — 4913 чоловік.

За часів Нової Січі по берегах річки Верблюжки — правої притоки Інгульця — було кілька зимівників запорізьких козаків Бугогардівської паланки. На їх місці близько середини XVIII ст. і виник населений пункт.

Вже в документах 1751 року Верблюжка згадується як слобода Новокозачого полку[1]. Значну частину земель тут прибрали до рук старшини та сотники, які служили в ньому. Вони всіляко пригноблювали козаків — підпомічників і підсусідків. На початку 60-х років у поселенні налічувалося 27 виборних козаків, 124 козаки-підпомічники та 36 підсусідків[2].

У 1764 році мешканців Верблюжки включено до складу Єлисаветградського пікінерського полку, а 1783 року пікінерів переведено на становище державних селян. В той час тут селилося чимало кріпаків-утікачів з північних районів Правобережної України і Білорусії. Так, 1787 року в 155 дворах Верблюжки проживало 488 осіб чоловічої статі[3], через 9 років їх кількість зросла до 804[4].

[1] А. Скальковский. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, ч. 1, стор. 41, 42.
[2] Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 24, стор. 292, 293.
[3] Т. И. Осадчий. Крестьянское надельное землевладение в Херсонской губернии в связи с платежами крестьян, стор. 10.
[4] В. Н. Никифоров. Очерки Александрийского уезда Херсонской губернии, ч. 1, стор. 7.

В 1822 році Верблюжка стала військовим поселенням Новгородського кірасирського полку. В ній розмістився штаб 2-го ескадрону кінноти, згодом — 2-ї волості IV округу Новоросійського військового поселення. Становище поселенців було ще гіршим, ніж кріпосних селян. На землях, що належали казні, вони працювали по 3 і більше днів на тиждень, та ще й відбували військову повинність. Під наглядом офіцерів поселенці виконували дорожні роботи, споруджували мости, казарми. Виснажливою була примусова праця на т. зв. громадських ланах. Важким тягарем для поселенців було утримання військового полку, комплектування його за рахунок членів своїх сімей.

Після ліквідації військових поселень жителів села (у Верблюжці в той час налічувалося 3839 чоловік) перевели на становище державних селян з середнім наділом 5,6 десятини на ревізьку душу при оброчній платі 97,3 коп. за десятину. Згодом, за указами про поземельний устрій державних селян, ці наділи закріпили за мешканцями Верблюжки. З 1886 року вони сплачували викуп державі в середньому по 90,8 коп. за десятину[1]. Землекористування було общинним. Вся надільна земля, крім пасовищ, ділилася на 6 частин, і кожен житель села одержував свій пай на цих полях. Через три роки проводився її перерозподіл. Поступово землі, реманент, робоча худоба зосереджувалися в руках куркульства, поміщиків. Так, у 1886 році з 1103 господарств майже половина мала до 6 десятин землі, 303 були без худоби, 69 — безземельні. У той же час більше 100 куркульських господарств мали по 25—100 десятин землі та по 5—20 голів робочої худоби. 1894 року 23 великі землевласники володіли 7950 десятинами землі, поміщику Центиловичу належало 1390, Бугайцову — 1300 десятин родючої землі, а 1027 господарствам селян-общинників — 10 631 десятина землі[2]. Селяни обробляли свої наділи примітивними знаряддями: ралами, дерев'яними плугами та боронами , і збирали врожай серпами й косами. У великих поміщицьких маєтках використовувалися залізні плуги, борони, кінні жниварки, молотарки. Тому і врожай тут одержували по 55—60 пудів, тоді як у бідних селянських господарствах він не перевищував 30 пудів з десятини.

Наймити і поденники становили значний процент місцевого населення. Робочий день їх тривав 15—17 годин на добу. За умовами, складеними адміністрацією економії Центиловича, вони працювали від сходу до заходу сонця з невеликою перервою на обід, одержуючи за це по 25—35 коп. на день[3]. Злидні гнали багатьох бідняків на заробітки в Каховку, Крим, на шахти Криворіжжя. У неврожайні роки їх кількість становила третину населення Верблюжки. Але й там селяни заробляли за сезон 30—50 крб., яких вистачало лише на сплату податків[4].

Малоземелля, нещадна експлуатація з боку поміщиків і куркулів, тяжкі податки, сваволя місцевих властей — усе це призводило до посилення невдоволення селян існуючим ладом. 1905 року в селі почала діяти підпільна революційна група. Учасники її на своїх сходках, куди запрошувалася і сільська біднота, читали газети, листівки, заборонену літературу, обговорювали події, що відбувалися в країні, закликали до боротьби з царизмом. Активними членами групи були К. М. Басараб (працював телеграфістом на станції Долинська), І. А. Голоскевич (колишній матрос), Т. К. Чорний. Вони проводили серед земляків антиурядову агітацію, закликали не виконувати військову повинність, не сплачувати податки, захоплювати поміщицькі землі, об'єднуватися з робітниками для спільної боротьби. У жовтні 1905 року під час арешту у Т. К. Чорного виявили 6 нелегальних брошур[5].

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1316, оп. 1, спр. 146, арк. 113—126; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 3, стор. 130.

[2] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., стор. 243, 358; Список землевладельцев Александрийского уезда на 1894 г., стор. 71, 72.

[3] Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1902 год, стор. 60, 61.

[4] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 3, стор. 114.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 4416, арк. 5, 6; спр. 4440, арк. 1—7; спр. 4476, арк. 5, 6; спр. 5315, арк. 3, 4.

19 червня 1906 року в економії поміщика Центиловича з'явився натовп верблюзьких селян, що вимагали підвищення заробітку. Повітові власті направили в село карателів, які жорстоко розправилися з селянами[1]. Та через кілька днів І. А. Голоскевич зібрав односельців і закликав їх палити поміщицький хліб, відбирати нажите на крові і стражданні народу майно. І. А. Голоскевича заарештували й засудили, помер він у тюрмі в 1910 році. На довічну каторгу було заслано активних учасників страйку К. М. Басараба та А. А. Таратухіна, а їхнє майно конфісковано[2].

В період нового революційного піднесення виступи селян тривали. Вони чинили рішучий опір запровадженню столипінських указів про вихід на хутори. Так, 14 травня 1912 року при нарізці відрубних ділянок мешканці села відмовилися виділятися з общини і перешкоджали землеміру в його роботі. 15 травня сюди прибув повітовий справник з Олександрії в супроводі загону поліції, який заарештував керівників виступу[3].

Напередодні першої світової війни Верблюжка була великим селом, волосним центром Олександрійського повіту. В ній налічувалося 1618 господарств і проживало 8626 чоловік. Медичної допомоги населення не одержувало. Лише на початку XX ст. на кошти громади відкрився фельдшерський пункт. Смертність, особливо дитяча, була дуже високою: з кожних 100 новонароджених майже половина вмирала. Переважна більшість мешканців села не вміла читати й писати. Першу школу грамоти відкрито тут 1888 року, а в 90-х роках працювали 2 церковнопарафіяльні школи, які відвідувало 34 учні[4]. Проте через тяжкі матеріальні умови лише незначна частина дітей закінчувала їх.

Під час війни 1176 верблюжців було мобілізовано в армію. Залишившись без годувальників, селянські господарства швидко занепадали, населення голодувало. У той же час збагачувалося куркульство, яке скуповувало за безцінь землю, худобу. В 1916 році 109 бідняцьких господарств не мали землі, 510 — мали до 3 десятин, 463 — до 6 десятин, тоді як 150 куркульських володіли 25—27 десятинами землі; 256 селянських дворів лишилися без худоби, 612 — без коней, 588 — без корів, а в заможних господарствах було по 4—10 голів робочої та цілі стада продуктивної худоби[5].

Все це призводило до наростання невдоволення війною. 27 березня 1917 року місцеві селяни і наймити, озброєні мисливськими рушницями, заарештували урядника й волосного старосту і створили Раду селянських депутатів, обравши її головою селянина-бідняка Ф. Г. Момота. Але до неї згодом пролізли куркулі, які гальмували вирішення земельного питання і підтримували Тимчасовий уряд. Вихідці з села, що працювали на заводах Харкова, шахтах Криворіжжя, на залізничній станції Знам'янка, повернулися додому і у травні організували групу співчуваючих партії більшовиків з 7 чоловік. Восени на селянських зборах обрано комісію в складі трьох чоловік, яка мала взяти на облік конфісковані у поміщиків землю та майно, призначено комісарів для нагляду за ними. Члени групи співчуваючих роз'яснювали селянам рішення VI з'їзду РСДРП(б), закликали бідноту обирати до керівних органів села своїх представників[6]. У цей час значну роботу серед населення вів більшовик Г. Н. Авраменко, який був делегатом II Всеросійського з'їзду Рад[7] (загинув на фронті в 1919 році).

---

[1] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 194, спр. 164, арк. 9.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 4476, арк. 1—7, 31.
[3] Там же, ф. 268, оп. 1, спр. 809, арк. 54, 55.
[4] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 51.
[5] Поселенные таблицы Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 г. по Александрийскому уезду, стор. 1—4.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 592, арк. 1—4.
[7] ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 1, спр. 27, арк. 1.

У лютому 1918 року в селі встановлено Радянську владу, обрано Раду селянських депутатів. На II Всеукраїнський з'їзд Рад делегатами від співчуваючих партії більшовиків і селян Верблюзької Ради обрано А. П. Останнього, а від Олександрійської Ради — верблюжців Ф. Г. Момота і Г. Н. Авраменка. 27 березня делегація доповіла на загальних селянських зборах про роботу з'їзду, рішення якого були одностайно схвалені трудящими Верблюжки.

Та наступного дня село окупували австро-німецькі війська. Повернулися поміщики. Почалися грабежі населення. Групі співчуваючих більшовицькій партії довелося продовжувати боротьбу в підпіллі. Багато її учасників пішло добровольцями до Червоної Армії. Влітку 1918 року з 175 верблюзьких селян організовано повстанський загін[1]. Окупаційні власті направили сюди 350 карателів з двома гарматами і трьома кулеметами. Загін зустрів їх біля виселка Валкова і розгромив, захопивши великі трофеї. У листопаді того ж року він допомагав визволяти Верблюжку від кайзерівських окупантів, а згодом — від петлюрівців.

На початку лютого 1919 року в селі створено ревком, до складу якого ввійшли О. П. Горбенко, А. П. Останній, С. П. Пономаренко. З перших днів він об'єднав навколо себе бідноту, організувавши її на боротьбу проти буржуазно-націоналістичних сил. Зокрема, за рішенням ревкому Верблюзький загін вирушив у лютому—березні 1919 року на допомогу робітникам Миколаєва, брав участь у розгромі відступаючих петлюрівців на станції Знам'янка. Поступово загін виріс у полк, у якому налічувалося близько 4 тис. бійців. Але із збільшенням особового складу до нього влилося значне число куркульських елементів. Переважна ж більшість комуністів залишилася в селах для організації Радянської влади на місцях. Керівництво полку потрапило під вплив Григор'єва, що командував дивізією, до якої з березня 1919 року входив полк, і відмовилося виконувати накази радянського командування. Обстановка в селі у зв'язку з цим ускладнилася. Григор'євці чинили провокації проти більшовиків, контрреволюційні елементи перешкоджали здійсненню революційних перетворень у Верблюжці.

Стурбовані такою обстановкою верблюзькі більшовики доповіли про це ЦК КП(б)У і просили прислати надзвичайну комісію із загоном для придушення контрреволюції. В кінці травня радянські війська ліквідували заколот Григор'єва. Та залишки його банд ще довго тероризували населення, заважали соціалістичному будівництву.

Велике значення для згуртування трудящих на боротьбу з контрреволюцією і зміцнення Радянської влади в селі мав приїзд влітку 1919 року голови ВУЦВКу Г. І. Петровського та наркома України у військово-морських справах М. І. Подвойського. Керівники уряду відповіли на запитання селян, ознайомилися з роботою місцевих органів влади, дали цінні поради щодо розгортання радянського будівництва в селі[2].

Та здійснити ці плани перешкодили денікінці, які захопили село на початку серпня 1919 року. Під керівництвом комуністів О. П. Горбенка і А. П. Останнього було створено партизанський загін, який наприкінці серпня 1919 року влився до загону Д. С. Канатенка, що діяв у районі Олександрії, Долинської, Братолюбівки тощо. Повстанці тільки на перегоні між Долинською і Знам'янкою пустили під укіс три поїзди ворога, захопили трофеї. Пізніше біля села Братолюбівки партизани з'єдналися з частинами Червоної Армії.

У січні 1920 року радянські війська визволили Верблюжку від білогвардійців. Відновив діяльність ревком. Оформився волосний комуністичний осередок. У лютому під його керівництвом відбулися селянські збори, на яких обговорювався поточний момент. У схваленій резолюції відзначалися заслуги Червоної Армії у боротьбі з міжнародним імперіалізмом, підкреслювалося, що селяни повністю підтримують

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 592, арк. 2—4.
[2] Григорій Іванович Петровський. К., 1961, стор. 277.

Радянську владу на Україні[1]. Волосний партосередок брав участь у підготовці і проведенні виборів постійних органів влади. Почав працювати волосний виконавчий комітет, наприкінці 1920 року було обрано сільську Раду. Керівниками місцевих органів влади трудящі обирали комуністів, активних учасників громадянської війни.

Помічниками комуністів у будівництві нового життя стали комсомольці, які 1920 року об'єдналися у комсомольський осередок, що на 1 квітня 1921 року вже налічував 70 юнаків і дівчат[2]. Багато комсомольців входило до складу загонів, що боролися з бандитизмом. Найактивнішими з них були: перший секретар комсомольського осередку О. А. Воронін, К. І. Курінський, І. Т. Широкий, І. П. Свищ, І. С. Орлов. У день смерті В. І. Леніна вони подали заяви про вступ до більшовицької партії.

Комуністи і комсомольці вели значну організаторську і масово-політичну роботу на селі. Почали працювати гуртки ліквідації неписьменності. Було створено споживчу кооперацію. В селі налагоджувалося нове життя. У 1920 році з ініціативи групи бідняків та під керівництвом більшовиків на землях колишньої поміщицької економії організувалася перша комуна «Червоний хлібороб», до якої входило 16 господарств. Вони обробляли 126 десятин землі.

Радянське будівництво відбувалося в умовах запеклого опору куркульства. У зв'язку з розгулом бандитизму на початку 1921 року виконком Ради тимчасово перетворено у ревком. У березні 1921 року, в день призову новобранців до Червоної Армії, бандити увірвалися в приміщення міліції і ревкому, по-звірячому вбили голову ревкому А. А. Лалименка[3]. В той же день вони схопили більшовика, балтійського матроса І. Н. Авраменка, який брав участь у штурмі Зимового палацу. «Стріляйте,— заявив він бандитам — я смерті не боюся, бо зустрічав її не один раз. За справу революції померти не страшно»[4]. Від рук бандитів загинули також заступник голови президії Олександрійського повіткому партії О. П. Горбенко, секретар волосного партосередку Г. Є. Іщенко, комуністи Т. Т. Кирієнко, П. М. Остапченко[5].

Радянські і партійні повітові органи вжили дійових заходів, щоб покінчити з контрреволюційними бандами. До Верблюжки у квітні 1922 року прибула група відповідальних працівників з Олександрії, які допомогли організувати в селі самооборону, арештувати пособників банд[6]. Значну допомогу в боротьбі з бандитизмом трудящим села подав загін 25-ї дивізії 14-ї армії, яка перебувала в той час на території повіту і допомагала селам у боротьбі з бандитизмом. Чимало бандитських зграй було знищено під керівництвом жителя Верблюжки, чекіста і комуніста С. П. Жолдака. За героїзм, виявлений в роки громадянської війни, 16 липня 1922 року його нагороджено орденом Червоного Прапора та іменним золотим годинником.

Велику роль у дальшій відбудові господарства Верблюжки, у виникненні й розвитку кооперативних форм господарства відіграв комітет незаможних селян, створений влітку 1920 року. Він допомагав бідняцьким господарствам продуктивною і робочою худобою, зерном, конфіскованим у куркулів, технікою. 1921 року у його розпорядженні було 5 тракторів, 2 локомобілі, 83 молотарки та інший сільськогосподарський реманент[7]. На зборах КНС 15 березня 1923 року прийнято резолюцію про підтримку німецького пролетаріату: «Ми, ті, хто вже здобув перемогу, виносимо прокляття буржуазії-кровопивцям, вітаємо робітників Рура в їх справедливій

[1] Газ. «Известия» (Миколаїв), 12 березня 1920 р.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 838, оп. 1, спр. 1, арк. 370.
[3] Полтавський облдержархів, ф. Р-1186, оп. 1, спр. 9, арк. 16.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 589, арк. 1.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 75, оп. 1, спр. 46, арк. 23.
[6] Полтавський облдержархів, ф. Р-1186, оп. 1, спр. 9, арк. 16.
[7] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-250, оп. 1, спр. 850, арк. 128.

боротьбі й обіцяємо їм моральну підтримку». Комнезамівці брали активну участь у роботі органів Радянської влади.

На початку 1923 року у Верблюжці створюється артіль незаможників «Червона нива», яка на свої паї придбала трактор, молотарку і дрібний реманент[1]. Держава всіляко допомагала колективним господарствам. 1923 року комуна «Червоний хлібороб» одержала 1750 крб. кредиту. Вже 1925 року комунари зібрали з кожної десятини пересічно 85 пудів зерна, в той час як одноосібники — лише по 52,5 пуда. Комуна подавала безплатну допомогу бідноті села в проведенні польових робіт, у переробці сільськогосподарської продукції.

Протягом 1923—1929 рр. Верблюжка була районним центром. У 1925 році Верблюзьку сільську Раду поділили на дві: Верблюзьку і Петрівську; 1928 року до Верблюзької Ради обрано 65 депутатів, серед них 10 комуністів і кандидатів у члени ВКП(б), 6 комсомольців, 28 членів КНС, 9 жінок. При сприянні депутатів Рад 1925 року місцеве товариство «Червоного Хреста» на свої кошти відкрило у Верблюжці аптеку й дитячу консультацію. З 1923 року тут працювали 2 дворічні та чотирирічна трудові школи, 4 школи неписьменних та малописьменних. Колишню земську школу реорганізовано у семирічну трудову, при якій 1923 року створено організацію юних ленінців.

Районні органи Радянської влади вели пропаганду передового досвіду щодо вирощування сільськогосподарських культур, підвищення продуктивності худоби, раціонального використання засобів виробництва, застосування агротехніки. 21 вересня 1924 року у Верблюжці відбувся День урожаю, було влаштовано сільськогосподарську виставку, комісія якої за кращі показники преміювала 32 селянські господарства грішми і сільськогосподарським реманентом. У червні 1927 року райземвідділ організував екскурсію селян на Аджамську дослідну станцію для вивчення кращих форм господарювання. На окружному огляді колгоспів у 1927 році комуна «Червоний хлібороб» за досягнуті успіхи одержала «Похвальну відозву» та грошову премію. Населення все більше переконувалося у перевагах колективного господарювання і поповнювало сім'ю комунарів[2].

В 1927 році у Верблюжці створено 5 товариств спільного обробітку землі («Інтернаціонал», «Незаможник», ім. Т. Г. Шевченка, Жовтневої революції, ім. Будьонного) та 3 машинно-тракторні товариства. Районні організації всебічно підтримували і допомагали цим товариствам, надавали їм кредити для придбання тракторів, молотарок, дрібного реманенту. ТСОЗам безкоштовно відпускалися мінеральні добрива, отрутохімікати для боротьби з сільськогосподарськими шкідниками[3]. У цей же час райвиконком на кошти держави при допомозі громади збудував паровий млин, звільнивши тим самим селян від кабальних умов помолу в приватних млинах. Відкрилася хлібопекарня. 27 січня 1930 року організувався колгосп «Власна праця», куди ввійшло 17 одноосібних господарств.

Колективізація в селі проходила в умовах жорстокої класової боротьби. Куркулі агітували бідняків і середняків не усуспільнювати землю, худобу, реманент. Бідняцько-середняцькі маси села, очолені комуністами й депутатами Рад, повели рішучу боротьбу з класовим ворогом. Протягом 1929—1930 рр. було вислано за межі України 16, а за межі району — 36 куркульських родин. На 8 березня 1931 року по Верблюзькій сільській Раді усуспільнено 95,6 проц. усіх селянських господарств, а на кінець року колективізацію було завершено. Утворилося 11 сільгоспартілей[4].

15 липня 1932 року в селі організовано МТС. У зоні її обслуговування було 23 колгоспи. Перші механізатори швидко освоїли техніку і домоглися високої продуктивності праці.

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1504, оп. 1, спр. 2, арк. 6, 8, 10, 32.
[2] Там же, ф. Р-112, оп. 1, спр. 2845, арк. 118—120, 201—207.
[3] Там же, ф. Р-250, оп. 1, спр. 850, арк. 121—124.
[4] Там же, ф. Р-1321, оп. 1, спр. 11, арк. 20; спр. 13, арк. 67—87.

У 1936 році від Новгородківського району право підписати трудовий рапорт Надзвичайному VIII з'їздові Рад СРСР здобув колгосп «Вільний Схід». Його трудівники виростили найвищий урожай зернових у районі — по 16 цнт з га. Тракторна бригада з сільськогосподарської артілі «Червоний комбайн» 1937 року виробила на трактор по 800 га умовної оранки. Комбайнер К. П. Ситник наступного року за 23 календарні дні зібрав 527 га зернових, намолотивши з кожного га по 20 цнт хліба, за що нагороджений орденом «Знак Пошани». У 1939 і 1940 рр. він був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки. В 1939 році односельці обрали К. П. Ситника депутатом районної Ради. Став стахановцем 55-річний коваль Верблюзької МТС Т. Є. Крикун, який на ремонті сільськогосподарських машин виконував норми на 300 проц. Машинно-тракторний парк МТС швидко зростав. У 1940 році станція мала 94 трактори, 35 комбайнів, 10 молотарок та багато інших сільськогосподарських машин, за допомогою яких виконувалося 80—90 проц. всіх польових робіт у колгоспах[1]. Артіль «Червоний комунар» у 1939 році виконала план розвитку тваринництва. Надій молока на кожну корову тут досяг 2 тис. літрів. У 1940 році нагороджено Малою срібною медаллю ВСГВ Ф. Г. Якубович, М. І. Бугрій, Л. Т. Рощину, які одержали від кожної свиноматки по 21—23 поросят, і чабана Г. В. Головка, що мав 172 ягнят на 100 тонкорунних вівцематок. Роботу трудівників села щодо соціалістичного будівництва спрямовували 7 партійних осередків. У травні 1941 року вони налічували 38 членів та 19 кандидатів у члени партії. Міцніли і комсомольські організації, яких на той час було 13 і об'єднували вони 395 комсомольців[2].

Напередодні Великої Вітчизняної війни колгоспи села стали економічно міцними, багатогалузевими господарствами. Механізація, висока культура землеробства хліборобів забезпечували одержання постійних 100-пудових урожаїв зернових, успішний розвиток тваринництва та підвищення його продуктивності. Зросли неподільні фонди артілей. В усіх господарствах було запроваджено громадське харчування. На вироблений трудодень у колгоспах «Вільний Схід» і «Червоний комунар» в 1937 році видавалося по 8—10 кг хліба та по 2 крб. Сім'я Г. М. Радченка, наприклад, одержала 300 пудів зерна і 1831 крб. Верблюзьке сільське споживче товариство продало колгоспникам 1940 року товарів у чотири рази більше, ніж 1932 року.

В цей час у Верблюжці діяла вже дільнична лікарня на 30 ліжок з пологовим відділенням, де трудилися 2 лікарі та 5 медпрацівників з середньою спеціальною освітою. На V з'їзді Рад Верблюзького району в 1928 році обговорювалося питання про стан та перспективи розвитку народної освіти. Виконуючи його рішення, в селі було збільшено кількість шкіл, при яких організовано майстерні. Учням виділили земельну ділянку для навчально-дослідницької роботи. В школах дітям видавали гарячі сніданки. Через рік у Верблюжці відкрився інтернат при семирічній трудовій школі, яку в 1936 році реорганізовано на середню. 1940 року в ній та двох семирічних і чотирьох початкових школах навчалося 1540 дітей, працювало 53 вчителі. Зразково поставленою роботою славилася в районі Верблюзька середня школа № 1. У селі працювали будинок культури, при якому діяли гуртки політичний, військовий, драматичний, крою і шиття та інші, бібліотека. Значна увага приділялася фізичному, військовому і патріотичному вихованню молоді. Багато юнаків і дівчат стали значкістами ГПО, БГПО.

Радянський лад виховував у людей почуття патріотизму, любові до соціалістичної Вітчизни. В день нападу японських агресорів на нашу Батьківщину біля озера Хасан уродженець Верблюжки А. М. Огоренко з трьома прикордонниками був у секреті. На них наступало 50 самураїв. Влучним вогнем зустріли воїни ворога і близько години стримували його натиск, поки не підійшло підкріплення. Але й тоді поранений А. М. Огоренко не покинув поля бою, залишаючись біля ручного

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2875, оп. 1, спр. 131, арк. 66, 67.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 1, спр. 1001, арк. 53.

кулемета. За виявлені мужність і героїзм його нагороджено орденом Червоного Прапора.

У перші ж дні Великої Вітчизняної війни понад 500 верблюжців пішли на фронт, багато — добровольцями. Один з них — житель села М. О. Клочко, у своїй заяві писав: «Звірячий напад знахабнілих фашистських псів на Радянську землю викликав у моєму серці хвилю гніву і презирства до ненажерливих гітлерівських заправил і подесятерив любов до нашої квітучої Вітчизни. Не чекаючи призову, я подаю заяву, в якій прошу, щоб мене негайно відправили до лав Червоної Армії»[1]. Коли фронт став наближатися до Верблюжки, комісія по евакуації громадського майна направила в тил країни близько тисячі голів худоби, устаткування МТС та інші матеріальні цінності.

Фашисти увірвалися в село наприкінці липня 1941 року. В перші ж дні вони стратили кілька родин, забили насмерть одного із зачинателів колгоспного руху Д. П. Крису, відправили у табори смерті комуністів М. І. Пинькало, Ф. О. Онойка[2]. Населення чинило опір окупантам — не виходило на роботу, зривало будівництво шляхів, перешкоджало вивезенню до Німеччини награбованого хліба, худоби. П. Л. Ремха й І. С. Таратухін вчинили напад на коменданта села. На приміщеннях комендатури та жандармерії з'явилися антифашистські листівки, які писали комсомольці В. А. Бондарчук та Ф. Й. Непомнящий[3]. Мешканці села врятували життя більше як 100 втікачам з фашистських таборів та військовополоненим.

Радянські війська визволили Верблюжку 28 жовтня 1943 року. Але внаслідок контратаки гітлерівців 42-й полк і 32-й батальйон 39-го полку 13-ї гвардійської дивізії потрапили тут в оточення[4]. Велику допомогу оточеним частинам Червоної Армії подали місцеві жителі П. А. Люта-Лаптєва та І. В. Гострик. Вони інформували штаб про пересування гітлерівців у центрі села, а потім вказали шлях можливого виходу з ворожого кільця в напрямку до села Варварівки. За сприяння радянським військам П. А. Люту-Лаптєву нагороджено орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня, І. В. Гострика — медаллю «За бойові заслуги». Командиру 42-го полку гвардії майору І. К. Половцю за вміле керівництво і вивід військ з оточення в районі Верблюжки присвоєно звання Героя Радянського Союзу.В ніч на 12 грудня 1943 року окупантів остаточно вигнано з села. В боях за Верблюжку полягли смертю хоробрих близько 4 тис. солдатів та офіцерів, у їх числі представники різних народів нашої країни, зокрема, начальник штабу 41-ї гвардійської стрілецької дивізії Герой Радянського Союзу гвардії полковник О. П. Бєляєв, Герой Радянського Союзу гвардії лейтенант Г. М. Стрепетов. Загиблих воїнів поховано в чотирьох братських могилах, над якими встановлено обеліски.

В роки Великої Вітчизняної війни багато верблюжців показали зразки мужності і героїзму у боротьбі з фашистами. 580 учасників війни нагороджено бойовими орденами і медалями Радянського Союзу, а І. О. Кобилянський, В. Ф. Скопенко, Т. Х. Уманський удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Від солдата Богунського полку до командира прославленої 240-ї Червонопрапорної орденів Суворова і Богдана Хмельницького дивізії пройшов шлях Т. Х. Уманський. Його частина першою форсувала Дніпро і вночі 6 листопада 1943 року брала участь у визволенні від фашистів м. Києва. Подвиг 240-ї дивізії високо оцінено Радянським урядом. Їй присвоєно найменування Дніпровсько-Київської. Багатьох солдатів і офіцерів нагороджено орденами і медалями, а 45 воїнів, і серед них Т. Х. Уманський, удостоєні звання Героя Радянського Союзу. Під його керівництвом дивізія брала участь у Корсунь-Шевченківській та Яссько-Кишинівській битвах, визволяла Румунію, Угорщину, Чехословаччину. Після закінчення академії Генштабу в 1945 році Т. Х. Уманський командував дивізією, корпусом, був начальником Суворовського училища

[1] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 58, 59.
[2] Газ. «Комуніст» (Петрове), 14 грудня 1963 р.
[3] Газ. «Маяк комунізму» (Новгородка), 22 лютого 1968 р.
[4] И. Самчук. Тринадцатая гвардейская, стор. 219.

в м. Києві. З 1959 року генерал-майор у відставці Т. Х. Уманський проживає у столиці Радянської України. Кавалером ордена Слави 2-го і 3-го ступеня повернувся в рідне село В. П. Сало. Близько 1500 верблюжців загинуло на фронтах війни. Рядовий І. Ф. Мірошник першим вступив на правий берег Бугу, знищив 10 фашистів, чотирьох взяв у полон і цим допоміг підрозділам форсувати річку. Орденом Слави 3-го ступеня оцінено його подвиг. У наступному бою він загинув смертю хоробрих. Командир полку (до війни — директор школи) В. Ф. Скопенко віддав своє життя за визволення Польщі, поховано його в м. Сандомирі. Льотчик І. О. Кобилянський у той час, коли йшли жорстокі бої під Сталінградом, у своєму фронтовому щоденнику записав: «Якщо Вітчизна накаже бути героєм, у нас героєм стане кожний». І він став Героєм Радянського Союзу у березні 1942 року. На той час у нього було вже 180 бойових вильотів, під час яких знищено десятки танків, автомашин, два ешелони з боєприпасами, 7 цистерн з пальним, кілька літаків та два батальйони живої сили ворога. Екіпаж Героїв Радянського Союзу І. О. Кобилянського і А. Самочкіна був грозою для фашистів у битвах під Сталінградом, на Курській дузі, на Північно-Західному фронті. Вже наприкінці війни, під час повернення на аеродром після успішного виконання важливого завдання командування в районі Берліна І. О. Кобилянський був смертельно поранений. Поховано його у Польщі, в м. Кракові[1].

Ще було чути гуркіт гармат, а жителі Верблюжки розпочали відбудову господарства. Німецькі окупанти завдали селу великих збитків. В артілях не залишилося жодної сільськогосподарської машини. З перших днів після визволення відновили діяльність три сільські Ради, почали працювати партійні організації, в яких налічувалося 46 комуністів. Вони мобілізували населення на відбудову села. В усіх 11 колгоспах було обрано правління. Ремонтувалися тваринницькі приміщення, з контрактованих у колгоспників телят створювалися ферми. На польових роботах хлібороби використовували власних корів, врожай збирали косами. Рільнича бригада, очолювана А. П. Сулимою, першою закінчила сівбу ярових. Тут кожен колгоспник щодня виконував норму на 120—125 проц. Члени бригади І. А. Притиченко, Д. С. Сулима, М. Кравченко, С. Н. Люта вручну засівали по 4,5 га проти трьох за нормою. Велику допомогу трудівникам села у ці важкі роки подали братні народи нашої країни. З Алтайського краю надійшло зерно для посіву, з Саратовської області — робоча худоба, з Комі АРСР — будівельний матеріал.

В 1944 році відновила діяльність МТС. Механізатори П. Я. Бойко та С. Є. Руденко привезли обладнання для майстерні й запасні частини, які зберегли від фашистів. Вже в 1945 році машинно-тракторний парк МТС налічував 39 тракторів, 15 комбайнів, 10 вантажних автомашин. За кермо тракторів сіли підготовлені на короткотермінових курсах механізаторів жінки. В 1945—1950 рр. першість у соціалістичному змаганні утримувала тракторна бригада М. Г. Василиненка. Виробіток на машину тут довели до 1100 га. Справді по-ударному працював колишній фронтовик, тракторист О. П. Свищ. На районній нараді передовиків сільського господарства в 1946 році він говорив: «Ми перемогли ворога в бою, не пошкодуємо ж сил і енергії, щоб здобути перемогу і на трудовому фронті — подвоїти, потроїти урожай нашої землі». Свого слова він дотримав, виконавши річне завдання на 250 проц. Верблюзька МТС не раз завойовувала першість в області та республіці, а в 1949 році одержала перехідний Червоний прапор ВЦРПС і Міністерства сільського господарства СРСР за перемогу у всесоюзному змаганні МТС щодо виконання планів ремонту сільськогосподарських машин. Чимала заслуга в цьому директора МТС С. П. Свища. Його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Після реорганізації МТС тридцятитисячник С. П. Свищ працював головою колгоспу ім. Калініна.

На кінець першої післявоєнної п'ятирічки господарства колгоспів та МТС в основному були відбудовані і досягли довоєнного рівня. У 1950 році трудівники

[1] Прославлені у віках, стор. 112, 113.

ланів зібрали по 18—20 цнт зернових, 218—240 цнт цукрових буряків, 14—16 цнт соняшнику з гектара, виконали план розвитку поголів'я тваринництва, його продуктивності.

Багатогранною була діяльність Верблюзької сільради, до якої під час перших післявоєнних виборів обрано 25 депутатів. На її сесіях розглядалися питання про хід збирання зернових культур, про попередження втрат зерна під час збирання врожаю тощо. Водночас виконком сільської Ради багато уваги приділяв налагодженню культосвітньої роботи на селі. Так, на його засіданні заслуховувалися питання про роботу шкіл і завдання щодо охоплення всіх дітей навчанням, подання матеріальної допомоги дітям-сиротам, роботу клубів і бібліотеки, організацію вечірньої школи. За проведену господарську й культурно-масову роботу та діяльність по благоустрою села виконком обласної Ради депутатів трудящих у листопаді нагородив похвальними грамотами сільську Раду та її постійну сільськогосподарську комісію.

У 50-х роках з 11 верблюзьких артілей створено три — ім. Калініна, ім. Кірова, ім. Орджонікідзе, а також третій відділок радгоспу «III вирішальний». Це багатогалузеві господарства, які спеціалізуються на виробництві зерна, цукрових буряків, соняшнику, м'яса, молока, яєць. На їх полях працює 116 тракторів, 68 комбайнів, вони мають 96 автомашин. Для ремонту сільськогосподарської техніки на базі Верблюзької МТС створено відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки».

Зміцнення економіки артілей дало можливість розгорнути капітальне будівництво. Протягом 1959—1965 рр. споруджено 12 корівників, 13 свинарників, 15 телятників, кілька пташників, контори колгоспів тощо. Механізовано трудомісткі процеси на фермах. Швидко зростала товарність колгоспного виробництва. Збільшилися грошові прибутки колгоспів. У 1965 році вони становили близько 2 млн. крб. Піднесенню економіки села великою мірою сприяло здійснення рішень березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС. Посилилась заінтересованість колгоспників у результатах своєї праці. Включившись у соціалістичне змагання за гідну зустріч півстолітнього ювілею Радянської влади, колгоспники у 1967 році виростили по 22—25 цнт зернових на кожному гектарі, збільшили виробництво молока, м'яса, яєць, знизивши собівартість тваринницької продукції. Позитивно вплинуло на ставлення до праці, продуктивність якої зросла за останні 2 роки на 37—40 проц., застосування акордно-преміальної оплати та запровадження госпрозрахунку. В 1967 році колгоспи села перевиконали плани продажу державі зерна, соняшнику, овочів, молока, вовни, яєць. Зросла рентабельність господарств.

Найвищі економічні показники мав колгосп ім. Орджонікідзе. В цьому значна заслуга його парторганізації, що об'єднувала 44 комуністи. Перш за все вона подбала про правильну розстановку кадрів. Колгосп не раз заносився на районну, а в 1966 році — на обласну Дошку пошани. В 1967 році він виборов перехідний Червоний прапор обкому партії, облвиконкому та облпрофради. Вже в 1969 році тут було вироблено по 330 цнт молока, 65,6 цнт м'яса на кожні 100 га сільськогосподарських угідь, артіль одержала 2 млн. крб. прибутку. В господарстві збудовано птахофабрику.

На початку 1969 року колгоспи ім. Кірова та ім. Калініна об'єдналися в один — ім. Калініна. На честь Ленінського ювілею господарство занесено до районної Книги пошани, а за підсумками першого півріччя 1970 року його колективу вручено перехідний Червоний прапор Міністерства сільського господарства УРСР і республіканської ради профспілок.

З великим ентузіазмом працювали трудівники села в останньому році восьмої п'ятирічки. Врожайність зернових

У майстерні верблюзького відділення «Сільгосптехніки». 1971 р.

культур збільшилася на 4 цнт з кожного гектара. Господарства села достроково виконали п'ятирічний план продажу сільськогосподарської продукції. Підвищилася продуктивність праці, внаслідок чого зменшилася собівартість продукції в рільництві — на 12 проц., у тваринництві — на 25 проц. Грошові прибутки зросли у півтора раза. У 1971 році трудівники колгоспу ім. Калініна зібрали зернових по 39,1 цнт з га, зокрема пшениці — по 41,5 цнт, цукрових буряків — по 285 цнт. Високою культурою землеробства славиться колгосп ім. Орджонікідзе. Тут у 1971 році комплексна бригада комуніста Б. А. Литвина на площі 600 га одержала по 47,8 цнт пшениці з гектара. На молочнотоварній фермі надоїли від кожної корови пересічно по 3800 кг молока. Перевиконали планові завдання п'ятирічки відділення «Сільгосптехніки», сільське споживче товариство. За ці досягнення 234 трудівники Верблюжки нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Будинки колгоспників у Верблюжці. 1971 р.

З року в рік зростає в селі кількість передовиків виробництва. Доярку Г. Л. Сивокінь, яка надоїла від кожної корови по 4520 кг молока, нагороджено орденом Леніна; доярок М. Г. Бондаренко і Ф. М. Коломієць, свинарку Л. Л. Ватрю, чабана В. С. Меткого, комбайнера М. Т. Олійника, голову колгоспу ім. Калініна В. В. Шульгу — орденом Трудового Червоного Прапора; доярок Н. І. Литвин, Є. І. Мельницьку, головного зоотехніка колгоспу ім. Калініна Н. Ф. Комар — орденом «Знак Пошани».

Підвищується матеріальний добробут і культурний рівень сільських трудівників. Колгоспи перейшли на гарантовану грошову оплату праці. В 1971 році в колгоспі ім. Орджонікідзе людино-день оплачувався по 5 крб., середньомісячна заробітна плата механізатора становила 160 крб., доярки — 138 крб., свинарки — 130 крб. 1900 родин Верблюжки зберігають в ощадній касі 1257 тис. крб., у власному користуванні трудівників села 49 легкових автомашин, 129 мотоциклів, майже кожна сім'я має телевізор. У побут колгоспників увійшли пральні машини, газові плити, холодильники тощо. Протягом 1965—1971 рр. понад 320 родин колгоспників, робітників і службовців справили новосілля. Село повністю електрифіковане й радіофіковане. Тут діють вальцьовий млин, олійня, майстерня для пошиття одягу і взуття, перукарня, поштове відділення, 18 крамниць.

Є у Верблюжці лікарня на 30 ліжок, амбулаторія, аптека, в яких працюють 3 лікарі та 22 медичні працівники з середньою спеціальною освітою. Для малюків відкрито п'ять ясел, два дитячі садки. У середній, двох восьмирічних і трьох початкових школах навчається 820 дітей, працює 60 вчителів. За багаторічну бездоганну роботу, високу педагогічну майстерність, активну громадську роботу вчительку російської мови і літератури М. А. Бахтіну удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора. 38 років віддала справі виховання Л. Ф. Шаповалова. Вона — відмінниця народної освіти, нагороджена орденом «Знак Пошани». Верблюзька середня школа дала освіту більше 650 випускникам, 45 з них стали вчителями, 39 — агрономами, зоотехніками і ветлікарями, 23 — медпрацівниками, 46 — інженерами. З села вийшло чимало відомих людей. В. А. Чубенко у 30-і роки був зачинателем стахановського руху серед металургів Криворіжжя. Трудящі Дзержинського району Кривого Рога обрали його депутатом Верховної Ради УРСР першого скликання (в роки Великої Вітчизняної війни він загинув смертю хоробрих). І. К. Сиволап у 50-і

Герой Радянського Союзу генерал-майор Т. Х. Уманський серед юних земляків. Верблюжка, 1967 р.

роки працював міністром харчової промисловості СРСР, П. Л. Погрібняк — міністр сільського господарства УРСР. О. А. Воронін у 1948—1959 рр. був першим секретарем Криворізького райкому партії, А. П. Останнього за активну участь у встановленні Радянської влади на селі та в соціалістичному будівництві у жовтні 1967 року нагороджено орденом Леніна. Уродженцями села є П. Д. Малий — кандидат філологічних наук, О. І. Жолдак — український радянський поет.

Шкільна молодь виховується на революційних, бойових і трудових традиціях радянського народу. Постійними стали зустрічі школярів з учасниками Великої Вітчизняної війни, визволителями села від німецько-фашистських загарбників, передовиками сільського господарства. Напередодні святкування 50-річчя Великого Жовтня біля пам'ятників загиблим героям революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн відбулася зустріч всіх жителів села із земляками-комуністами і комсомольцями 20-х років, які приїхали з Москви, Одеси, Кривого Рога та інших міст.

Центрами культосвітньої роботи у Верблюжці є три сільські, два колгоспні клуби та будинок культури із залом на 500 місць. При них працюють гуртки художньої самодіяльності (драматичний, хоровий, музичні, танцювальні, спортивно-масові), в яких беруть участь близько 160 юнаків і дівчат. Тут часто виступають колективи художньої самодіяльності з районного центру, а також професійні з Кіровограда та інших міст республіки. Під час Тижня української радянської літератури на Кіровоградщині, присвяченого XXIV з'їзду КПРС, в село завітала делегація радянських письменників, яку очолював О. Т. Гончар, а під час другого народного кінофестивалю верблюжці зустрілися з кіномитцями Москви, Ленінграда, Києва, Одеси. У Верблюжці працюють 8 бібліотек. У 1971 році завідуюча сільською бібліотекою № 1 М. М. Григір за багаторічну зразкову роботу нагороджена орденом «Знак Пошани». Тут немає сім'ї, яка б не передплачувала газет, журналів.

Авангардну роль у селі відіграють комуністи, яких у 6 парторганізаціях 211; 7 комсомольських організацій охоплюють 257 юнаків і дівчат. У 1959 році три сільські Ради Верблюзьку, Петрівську і Серебрянську об'єднано в одну — Верблюзьку. На виборах 1971 року до неї обрано 65 депутатів, серед них 34 комуністи, 26 жінок. При сільській Раді діють п'ять постійних комісій, 13 депутатських постів, 11 вуличних комітетів, в яких працює 89 депутатів і активістів.

Протягом дев'ятої п'ятирічки передбачено здійснити повну механізацію всіх виробничих процесів у колгоспах села, підвищити продуктивність праці на 33 проц. За цей час буде побудовано дорогу з твердим покриттям Верблюжка—Куцівка, будинок культури, нові приміщення середньої школи, побутовий комбінат, кілька магазинів, гуртожиток для робітників «Сільгосптехніки». Готуючи гідну зустріч 50-річчю утворення Союзу РСР, трудящі села зобов'язалися достроково виконати завдання 1972 року. Разом з усім радянським народом вони примножують багатства Радянської Батьківщини.

Г. В. ГРИГІР

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД НОВГОРОДКІВСЬКОГО РАЙОНУ

ВЕРШИ́НО-КА́М'ЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Кам'янці, за 10 км на північ від районного центру і за 7 км від залізничної станції Шарівка. Населення — 2457 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Ульянова, за яким закріплено 8978 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 8163 га орних земель, 254 га саду. Господарство спеціалізується на виробництві зернових і технічних культур, вовни, молока, м'яса та яєць. Розвинуте також садівництво. З допоміжних підприємств діє майстерня для ремонту сільськогосподарських машин.

На кошти колгоспу ведеться велике господарське і соціально-культурне будівництво. Тільки за останнє десятиріччя тут споруджено середню школу, де 30 вчителів навчають 372 дітей, будинок культури на 500 місць, адміністративний будинок, гуртожиток, 8-квартирний і 16-квартирний житлові будинки, двоє дитячих ясел, хлібопекарню, магазин, колгоспну і шкільну їдальні, прокладено 27 км водопроводу. У Вершино-Кам'янці працюють три бібліотеки з фондом 14,5 тис. книг, дільнична лікарня на 50 ліжок, пологовий будинок. Є комбінат побутового обслуговування, стадіон.

За досягнення у сільськогосподарському виробництві і перемогу в соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції колектив колгоспу нагороджено пам'ятним Червоним прапором ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. Понад 100 трудівників відзначені урядовими нагородами за успіхи у розвитку сільського господарства, освіти, медицини, культури. Механізатори М. Д. Мішуровський, О. А. Жаботинський, голова колгоспу П. С. Михальченко, лікар О. Р. Чабаненко удостоєні ордена Леніна; бригадир тракторної бригади Й. Й. Дяченко і тракторист І. Г. Дорота — ордена Жовтневої Революції. Вершинокам'янська сільська Рада, яку протягом 11 років очолює комуністка О. І. Волошина, в 1968 році нагороджена перехідним Червоним прапором облвиконкому та обкому профспілки працівників держустанов. У Вершино-Кам'янці працюють 89 комуністів і 140 комсомольців.

Село згадується вперше в письмових джерелах 1754 року як слобода Новослобідського козацького полку, підпорядкована фортеці св. Єлисавети.

На початку лютого 1918 року у Вершино-Кам'янці встановлено Радянську владу. У 1926 році організовано машинно-тракторне товариство «Червоний колос», а через два роки — три ТСОЗи.

Під час Великої Вітчизняної війни 427 жителів села брали участь у боях проти гітлерівських загарбників, 272 з них загинули, 185 нагороджені бойовими орденами і медалями. Уродженець села І. І. Іщенко — повний кавалер ордена Слави. 300 воїнам Червоної Армії, які віддали життя за визволення Вершино-Кам'янки від фашистських окупантів, споруджено тут пам'ятник.

ІНГУ́ЛО-КА́М'ЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річок Інгулу і Кам'янки, за 14 км на південний захід від районного центру та за 18 км від залізничної станції Куцівка. Населення — 1296 чоловік. Сільраді підпорядковані також населені пункти Новомиколаївка, Спільне.

В Інгуло-Кам'янці — центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», за яким закріплено 7091 га сільськогосподарських угідь, у т. ч.— 6226 га орних, 117 га поливних земель, 103 га саду. Господарство спеціалізується на виробництві свинини. Щорічно тут відгодовується близько 6 тис. голів свиней. Розвинуте також хліборобство, садівництво, городництво. 40 трудівників села відзначені урядовими нагородами. Свинарка В. С. Хохлова була делегатом Третього з'їзду колгоспників України.

Є середня і початкова школи, де 20 вчителів навчають 223 дітей, будинок культури на 450 місць, бібліотека з фондом 8257 книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека. Для малят відкрито 6 дитячих ясел. До послуг населення — пошта, 6 магазинів, побуткомбінат. Тут працюють 57 комуністів і 138 комсомольців.

Інгуло-Кам'янка виникла у 30-х роках XVIII століття.

Влітку 1905 року селяни виступили проти поміщиків. Надіслані сюди карателі жорстоко розправилися з учасниками виступу. Організатори заворушення І. І. Семенов і кілька жителів були засуджені і вислані з села.

Радянську владу тут встановлено в лютому 1918 року. Влітку 1923 року організовано першу сільськогосподарську комуну. У 1927 році виникло товариство спільного обробітку землі ім. 10-річчя Жовтня.

Понад 200 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 52 з них загинули, 148 нагороджені орденами і медалями. Уродженець села П. Г. Щедров — повний кавалер орде-

Сівба озимих у колгоспі «Зоря комунізму». Інгуло-Кам'янка, 1971 р.

На будівництві дороги з твердим покриттям від Інгуло-Кам'янки до райцентру. 1969 р.

на Слави. Під час німецько-фашистської окупації, протягом 1941—1943 рр., у селі діяла підпільна комсомольська організація на чолі з місцевим жителем М. Піддячим, до якої входили Б. Вічко, М. Борошненко, Я. Рак. Члени групи зібрали радіоприймач, розповсюджували серед населення зведення Радінформбюро. Гітлерівці жорстоко розправилися з підпільниками. В боях за визволення села від фашистських окупантів загинули 192 воїни Червоної Армії, на честь яких тут споруджено пам'ятник.

У селі народився український радянський скульптор, член спілки художників УРСР, заслужений діяч мистецтв Грузинської РСР А. В. Німенко.

КУЦІ́ВКА — село, центр сільської Ради. Розташована за 13 км на південний схід від районного центру. Залізнична станція. Населення — 887 чоловік. Сільраді підпорядковані також села Білозерне, Велика Чечеліївка, Просторе, Ручайки, Сотницьке.

У Куцівці діють елеватор місткістю 50 400 тонн, бурякоприймальний пункт на 800 тис. тонн цукрової сировини, асфальтовий завод потужністю 24 тонни асфальту за годину, бази районного споживчого товариства, «Міжколгоспбуду», районного об'єднання «Сільгосптехніки». 17 трудівників села нагороджені орденами й медалями. В селі Білозерному працює бригадиром на свинофермі Герой Соціалістичної Праці Г. І. Дейнеко.

У Куцівці є початкова школа, клуб, бібліотека з фондом 4,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, побутова майстерня, 4 магазини, їдальня. У селі — 29 комуністів і 25 комсомольців.

Куцівка заснована у 1864 році.

Радянську владу тут встановлено у лютому 1918 року. 84 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 51 з них нагороджено орденами і медалями. В боях за визволення села полягло більше 100 воїнів Червоної Армії, на честь яких споруджено пам'ятник у с. Білозерному.

МИТРОФА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ї річки Кам'янки, за 18 км на північ від районного центру і за 6 км від залізничної станції Шарівка. Населення — 1953 чоловіка. Сільраді підпорядкований також населений пункт Павлівка.

У Митрофанівці центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, за яким закріплено 6522 га сільськогосподарських угідь, з них 6023 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте тваринництво. За високі показники у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна колгосп нагороджено ювілейною Почесною Грамотою ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. 97 трудівників сільського господарства відзначені урядовими нагородами, серед них свинарка Ф. К. Ягоденко — орденом Жовтневої Революції. 73 комуністи і 44 комсомольці показують приклад самовідданої праці на всіх ділянках колгоспного виробництва.

У середній і початковій школах 22 вчителі навчають 319 дітей. Є будинок культури на 450 місць, бібліотека з книжковим фондом 11 тис. примірників, пологовий будинок. Працюють 3 дитячих ясел, 7 магазинів, побутова майстерня, відділення зв'язку. У Митрофанівці 73 комуністи і 108 комсомольців.

Село виникло у першій половині XIX ст. як військове поселення.

Радянську владу у Митрофанівці встановлено у лютому 1918 року. Протягом 1918—1919 рр. тут діяв партизанський загін у складі 200 чоловік під керівництвом М. П. Сидоренка. 1923 року виникли ТСОЗ і машинно-тракторне товариство.

Близько 200 жителів села брали участь у боях проти гітлерівців в період Великої Вітчизняної війни, 100 з них загинули, 98 нагороджені орденами і медалями. У Митрофанівці споруджено пам'ятник 380 радянським воїнам, які полягли під час визволення села.

У селі народився російський радянський письменник Т. П. Андрейкович, автор повісті «Подвиг села», яка розповідає про життя Митрофанівки у роки Великої Вітчизняної війни.

НОВОАНДРІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км на північний захід від районного центру і за 22 км від залізничної станції Куцівка. Населення — 902 чоловіка. Сільраді підпорядковані також населені пункти Бережинка, Веселе, Лебедівка, Перше Травня, Рибчине.

За колгоспом «Іскра», центральна садиба якого міститься в Новоандріївці, закріплено 4684 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4154 га орних і 120 га поливних земель, 83 га саду 41 га дзеркала ставків. Господарство спеціалізується на виробництві свинини. Щороку на фермах відгодовуються понад 5 тис. голів свиней. Розвинуте також хліборобство. Вирощуються пшениця, кукурудза, соняшник, цукрові буряки. З допоміжних підприємств є пилорама і автомайстерня. За трудову доблесть 42 передовики сільськогосподарського виробництва нагороджені орденами і медалями.

У восьмирічній школі 16 вчителів навчають 135 дітей. Є клуб, бібліотека з фондом 7 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, 3 дитячих ясел, пошта, 4 магазини, побутова майстер-

ня. Прокладено 12 км водопроводу. У селі працюють 39 комуністів, налічується 83 комсомольці.

Новоандріївка виникла у 1883 році.

Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни в боях проти гітлерівців брали участь 169 жителів села, 78 з них загинули. 250 воїнів Червоної Армії віддали життя за визволення села від фашистських окупантів. На честь споруджено пам'ятник.

ПЕТРОКО́РБІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ї річки Сухої, за 37 км на схід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Шарівка. Населення — 358 чоловік. Сільській Раді також підпорядковані населені пункти Білопіль, Дубівка, Корбомиколаївка.

У Петрокорбівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, за яким закріплено 5216 га сільськогосподарських угідь, з них 4524 га орних земель. Розвинуте хліборобство і тваринництво. 30 трудівників села відзначено урядовими нагородами. Орденів Жовтневої Революції і Трудового Червоного Прапора удостоєна завідуюча молочнотоварною фермою Л. М. Пустовіт, ордена Жовтневої Революції — голова колгоспу Л. К. Сулима.

У восьмирічній школі 15 вчителів навчають 107 дітей. Є будинок культури, бібліотека з фондом понад 7 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, крамниця. У сільській парторганізації — 55 комуністів, у двох комсомольських — 68 членів ВЛКСМ.

Петрокорбівка заснована в кінці XVIII століття.

Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

Близько 100 жителів брали участь у Великій Вітчизняній війні. В боях за село смертю хоробрих полягли понад 300 радянських воїнів, яким споруджено пам'ятник.

СПА́СОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Сухій, за 38 км на схід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Куцівка. Населення — 1324 чоловіка.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Жовтнева революція», за яким закріплено 6035 га сільськогосподарських угідь, з них 5119 га орної землі. Тут вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. 21 трудівника відзначено урядовими нагородами.

У середній школі 21 вчитель навчає 238 дітей. Є будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 8626 книг, три дитячі садки, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, 6 магазинів, павільйони громадського харчування і побутового обслуговування. У селі працюють 72 комуністи, дві комсомольські організації об'єднують 112 членів ВЛКСМ.

Спасове засноване у 1771 році.

Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

Наприкінці 1925 року в селі організовано машинно-тракторне товариство «Червоний трактор», 1928 року тут створено ТСОЗ «Жовтнева революція».

Міжрядний обробіток просапних у колгоспі ім. Мічуріна. Петрокорбівка, 1967 р.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 280 жителів села, 167 загинули в боях проти гітлерівських загарбників. Встановлено пам'ятник 77 радянським воїнам, полеглим під час визволення села від фашистських окупантів. У Спасовому поховано радянського письменника І. С. Зарубіна, який загинув в бою за село.

Поблизу села, в урочищі Пирогівці, виявлено могильник доби бронзи.

ТАРА́СІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Інгулу, за 25 км на захід від районного центру. Населення — 787 чоловік. Сільраді підпорядковані також села Козирівка, Ольгівка.

У Тарасівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Г. Димитрова, за яким закріплено 6260 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5303 га орних земель, 91 га саду. Господарство спеціалізується на виробництві зерна, цукрових буряків, соняшнику, молока, м'яса, яєць і вовни. 20 передовиків сільського господарства відзначені урядовими нагородами.

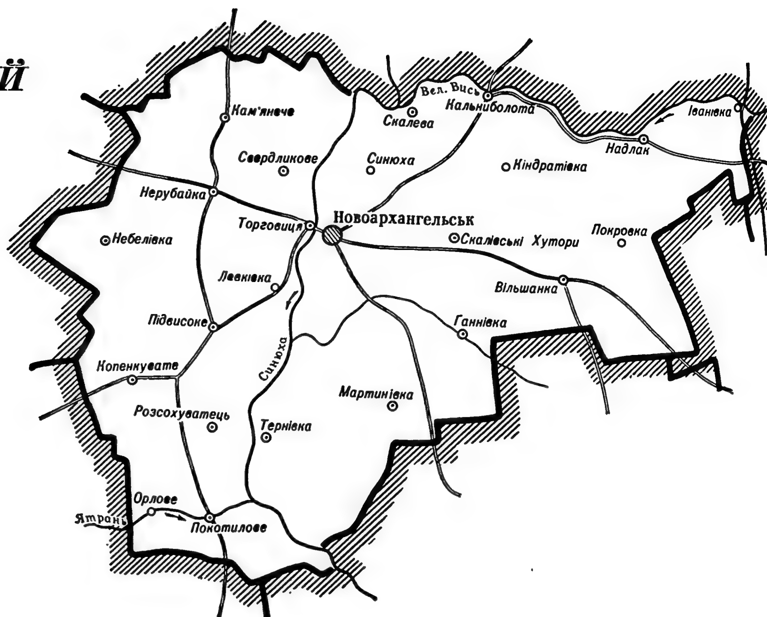
У восьмирічній школі 16 вчителів навчають 140 дітей. Є бібліотека з фондом понад 6 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, два магазини. Авангардну роль у господарському і громадському житті села відіграють 39 комуністів і 94 комсомольці.

Тарасівка виникла у 1918 році, коли від Губівки (нині Компаніївського району) відокремилася її лівобережна частина. Село названо на честь Т. Г. Шевченка. 1928 року тут виникло перше колективне господарство — ТСОЗ «Незаможник», до якого вступили 24 сім'ї.

Понад 130 жителів села билися з ворогами на фронтах Великої Вітчизняної війни, 60 з них загинули. У Тарасівці встановлено пам'ятник, на плитах якого викарбувано імена радянських воїнів, полеглих при визволенні села від фашистських загарбників.

У с. Ольгівці народився український радянський письменник Є. М. Доломан.

НОВО-АРХАНГЕЛЬСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1,2 тис. кв. км. Населення — 46,3 тис. чоловік, з них сільського—39,1 тис. Середня густота населення — 25,9 чоловіка на кв. км. Селищній і 17 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 67 населених пунктів. На підприємствах, у колгоспах та установах — 66 первинних парторганізацій, 80 комсомольських і 89 профспілкових організацій. Провідне місце в економіці належить сільськогосподарському виробництву. За 22 колгоспами закріплено 94,0 тис. га сільськогосподарських угідь, в. т. ч. 86,8 тис. га орної землі. У районі — 9 промислових підприємств, 3 будівельні організації. Населення обслуговують 46 медичних закладів. У 37 загальноосвітніх школах, в т. ч. 15 середніх, 16 восьмирічних і 6 початкових, навчаються 6647 дітей. Культурно-освітню роботу ведуть 20 будинків культури, 19 клубів, 36 бібліотек. Є 54 кіноустановки, 4 краєзнавчі музеї на громадських засадах. У районі — 3 пам'ятники В. І. Леніну. В 34 населених пунктах споруджено 37 пам'ятників і 4 обеліски вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях проти німецько-фашистських загарбників, монумент — на честь партизанів-наумівців.

НОВОАРХА́НГЕЛЬСЬК

Новоархангельськ — селище міського типу, центр району, розташоване на лівому березі річки Синюхи, за 150 км від Кіровограда і за 40 км від залізничної станції Тальне. Селище перетинає автошлях Київ—Кіровоград. Населення — 7200 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також села Журівка, Комишеве, Лозуватка, Маслів Брід, Синюха, Солдатське.

Поблизу Новоархангельська виявлено стоянку доби пізнього палеоліту (40—13 тис. років тому)[1]. Знайдено сліди давньоруського поселення та залишки ковальської майстерні з великою кількістю залізних виробів і заготовок до них XIV—XV століть[1].

[1] Материалы и исследования по археологии СССР, № 81. М., 1960, стор. 131.

Після російсько-турецької війни 1735—1739 рр. царський уряд почав відновлювати вздовж польських кордонів зруйновані татарськими набігами поселення. Один з наказів про заселення території поблизу польського містечка Торговиці, де тепер розташоване селище, одержав осадчий, козак Миргородського полку Д. Звенигородський, який оселив тут 20 родин селян. Засноване ним 1742 року поселення дістало назву Архангельського городка[1]. Одночасно козаки Миргородського полку під керівництвом полковника Капніста за проектом інженера де Боскета збудували тут укріплення, щоб захищати запорізькі землі від нападів польської шляхти. Місце для нього вибрали в гирлі лівої притоки Синюхи — Торговички на невеликій терасі, відкритій зі сходу. Укріплення мало форму неправильного п'ятикутника. В кожному кутку були земляні бастіони. Тут розміщувалися землянки, козачі курені, двори, драгунські стайні та інші будівлі.

Основними жителями Архангельського городка були козаки, а також селяни-втікачі. В 1746 році тут налічувалося 60 дворів[2]. Антифеодальний рух, що розгорнувся на Правобережній Україні в першій половині XVIII ст., знаходив у них підтримку. Про це свідчить датована 1747 роком скарга комісара смілянських маєтків польського магната Любомирського на ім'я київського генерал-губернатора Леонтьєва. В ній говориться, що сотник з Архангельська Й. Чечель є першим переховувачем «злодіїв і розбійників», що гайдамаки діють разом з ним. А в грудні 1748 року генерал-губернатор одержав нову скаргу від шляхтича Галецького про те, що серед гайдамаків, які вчинили напад на двір пана Грохольського під Вінницею, були жителі Архангельського городка Василь та Прокіп Савронські і запорізький козак Стоян[3].

На початку 50-х років XVIII ст. Архангельський городок під назвою Архангелгорода ввійшов до складу поселень Нової Сербії[4]. Тут розмістили штаб сьомої роти гусарського полку Хорвата. Частину жителів — козаків і землеробів, вивели за 30 верст на південь від меж Нової Сербії. У березні 1764 року в поселенні розміщено штаб сьомої роти новоствореного Чорного гусарського полку. Жителі його, крім військової служби, займалися хліборобством, скотарством, бджільництвом, рибальством. З того часу тут дозволено записувати в торговельні і ремісницькі цехи старообрядців, розкольників, євреїв-переселенців з Польщі й Молдавії[5]. Так виник торговий посад. Поселення з того часу почало називатися Новоархангельськом. Значного розвитку набула торгівля. Експедиція академіка Гільденштедта, яка за дорученням царського уряду описувала землі на Правобережній і Лівобережній Україні (фауну, флору, населення), в 1774 році відзначала Новоархангельськ, як значний торговельний центр, де тоді налічувалося 300 дворів купців і ремісників. 23 ремісники були об'єднані в цехові організації[6]. Починаючи з 1765 року тут щорічно відбувалося 3 ярмарки.

З 1784 року Новоархангельськ ввійшов до Новомиргородського повіту, а 1807 року став волосним центром Ольвіопольського повіту Херсонської губернії. В 1821 році у Новоархангельську розташувався штаб 2-го Українського уланського полку, пізніше — VI округу Новоросійського військового поселення. Тут же містився штаб першого ескадрону уланів. Жителів, за винятком міщан і відставних чинів, перетворили на військових поселенців. Два дні влітку і зимою три дні на тиждень поселенці займалися військовим навчанням, а решту — під командою офіцерів виконували польові та різні будівельні роботи. Для дітей військових поселенців в 20-х рр. XVIII ст. відкрито школу трубачів та кантоністів.

---

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 14, стор. 50, 52, 63, 64; Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 24, стор. 217.

[2] Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 24, стор. 220.

[3] Исторические материалы, извлеченные из архива Киевского губернского правления, вып. 4. К., 1883, стор. 88, 103.

[4] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 528.

[5] А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 1, стор. 35, 38.

[6] Журн. «Исторические записки», 1942, № 13, стор. 135.

Із скасуванням військових поселень поселенців перевели на становище державних селян. В селі тоді проживало 2287 чоловік[1]. Серед них було багато колишніх солдат, увільнених із служби безстроково або на певний строк. Військове інтендантство не забезпечило їх навіть відпускними коштами та одягом, як це передбачалось існуючими правилами. Протягом кількох років вони добивалися виплати їм коштів на амуніцію та видачі обмундирування[2].

За указами 1866—1867 рр. колишні військові поселенці одержали від 4 до 5 десятин землі на ревізьку душу. Сільська громада розподіляла землю між домогосподарями по мирських вироках не тільки за кількістю ревізьких душ, але й за чисельністю працездатних членів сім'ї, наявністю тяглової сили, сільськогосподарського ременанту. У вигіднішому становищі були заможні верстви населення, які мали більше коней, плугів тощо. У 1883—1885 рр. на 1001 господарство (з них 823 — колишніх військових поселенців) припадало лише 2220 десятин; 404 господарства (35,8 проц.) були безземельними. 25 заможних господарств Новоархангельська володіли 5365 десятинами землі. Обробляли грунт селяни примітивними знаряддями. На той час у них було тільки 279 плугів та 365 дерев'яних рал. Врожаї збиралися низькі: озимої пшениці по 35—56 пудів, ярої — 22—35, ячменю — 40—51 пуд з десятини[3].

З кожним роком наростало невдоволення трудящих мас селянства своїм становищем. Прокурор Єлисаветградського повіту в донесенні прокурору Одеської судової палати від 12 січня 1876 року повідомляв про народного вчителя М. Д. Терентьєва, який, прибувши до Новоархангельська на постійну роботу у вересні 1875 року, провадив революційну пропаганду серед селян, розповсюджував народницьку газету «Вперед» та іншу літературу[4].

У 80-х роках XIX ст. в Новоархангельську, який тоді як волосний центр входив до складу Єлисаветградського повіту, виникають дрібні підприємства. Тут працювало 5 водяних, 2 вітряних і паровий млини, олійня, винокурня, 8 кузень. Село було одним з глибинних центрів торгівлі хлібом у Херсонській губернії. 1896 року у 832 дворах мешкало 4805 чоловік[5].

Становище найбідніших жителів села на початку XX ст. стало ще більш нестерпним. На кожну душу населення тут припадало не більше чверті десятини землі. У селян не було вигонів для худоби. Орендувати землю в поміщиків вони не мали змоги через високу оплату. За дев'ять років (з 1900 по 1908) жителі села збирали в середньому з десятини пшениці по 26 пудів, ячменю — 37, жита — 32 пуди, тоді, як у великих поміщицьких і куркульських господарствах урожай відповідно по культурах становив 97, 76, 84 пуди. Особливо великим був недорід через посуху 1904 року. Багато селян змушені були за безцінь продавати худобу, свої мізерні клаптики землі. Місцеві власті привласнювали і ті жалюгідні фонди для загальних потреб населеного пункту, що були в розпорядженні волості. В газеті «Голос Юга» від 15 травня 1905 року повідомлялося про махінації волосного старшини, який привласнював громадські кошти, без згоди з громадою ділив землю сільської общини, підкуповував селян на виборах.

Зростанню класової свідомості найбідніших мас села в 1903—1904 рр. сприяли зв'язки новоархангельців з передовими робітниками і більшовиками Одеси. Вчителі І. А. Колодченко-Субота й А. Т. Зубченко, селяни С. Фомін, Д. Стоянов, І. С. Ткаченко та інші одержували від них і розповсюджували більшовицькі видання, про-

---

[1] Записки Одеського наукового при ВУАН товариства. Секція соціально-історична, ч. 5. Одеса, 1930, стор. 15, 18, 19', 29.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1331, оп. 1, спр. 104, арк. 942, 1213; спр. 307, арк. 2, 3.
[3] Результаты подворной переписи Єлисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 1, стор. 7, 38, 51; отд. 2, стор. 212, 227.
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 138, арк. 5, 6.
[5] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 259.

вадили агітаційну роботу серед бідноти, влаштовували мітинги і сходки, на яких промовці вимагали поділу поміщицьких земель, надання селянам політичних прав. За допомогою робітників Свердлова і Кириленка, які прибули з Одеси, в селі створено революційну групу, що складалася з місцевих жителів. Першого травня 1905 року в балці за селом члени групи зібрали селян на маївку. На влаштованому тут мітингу виступив представник від одеських робітників. Він закликав до рішучої боротьби проти царизму. Мітинг поліція розігнала, багатьох учасників його заарештувала. Ю. Савкін та П. Арделян, які розправилися з куркулем, що доніс жандармам про маївку, були відправлені до єлисаветградської в'язниці, а потім страчені[1].

Восени 1905 року новоархангельські селяни відмовилися працювати на землях поміщика, вимагаючи підвищення заробітної плати. Наступного дня до села прибув загін кінноти, який придушив страйк. 5 січня 1906 року на мітингу, що відбувся в центрі села, учасники його виступали проти самодержавства, вимагали розподілу поміщицьких земель. Організаторів мітингу заарештували, двох з них заслано до Сибіру[2].

Запровадження столипінської реформи прискорило розорення трудового селянства і сприяло зміцненню куркульських господарств. Навколо села з'явилися великі хутори куркулів Пономаренка, Фартуха, братів Томаків. У 1910 році в Новоархангельську засновано кредитне товариство для допомоги селянам у зміцненні їх господарств[3]. Та послугами його користувалися в основному багатії. Найбідніші селяни, як і раніше, не могли вибитися з жорстокої нужди, не мали постійного заробітку. Навіть в буржуазній газеті «Голос юга» від 28 листопада 1908 року повідомлялося про самогубство селянина Н. Гільбатенка, доведеного до цього безпросвітними злиднями. Столипінська реформа викликала величезне обурення селян. Часто виникали сутички з представниками місцевих властей, коли проводилося відмежовування нових відрубів. У 1913 році під час однієї з сутичок селян з поліцією поранено урядника і пристава[4].

Медична допомога була майже недоступною для мешканців села. В 90-х рр. тут знаходилась лікарська дільниця, яка обслуговувала територію площею 1066 кв. верст з населенням понад 45 тис. чоловік. Крім дільничного лікаря, працювали ще два фельдшери й акушерка. Приймальна палата на 4 ліжка (її відкрили після скасування військових поселень) містилася у найманому приміщенні.

Трудящим фактично був закритий шлях до освіти. Волосну школу, яка утримувалася на кошти громади, відкрили у квітні 1860 року. Містилася вона спочатку в маленькій церковній сторожці площею не більше 4 кв. аршин, а згодом у прохідній кімнаті будинку волосного управління. В цьому т. зв. класі, крім учнів, щодня бувало багато відвідувачів, що приходили до приймальної палати або до волосного старости з найрізноманітніших питань. Школу відвідували лише 40 хлопчиків і 10 дівчаток, учителем тут був відставний унтер-офіцер. Тому не дивно, що за переписом 1885 року з 4832 мешканців села письменних було тільки 646[5]. 1895 року в селі почала працювати земська школа, де навчалося вже 206 хлопчиків і 62 дівчаток[6]. Через 8 років земство відкрило ще одну трикомплектну школу, але і за цих умов в 1903 році відмовили в прийомі 143 дітям, бо ніде їх було розмістити. У 1908 році в Новоархангельську було 3 школи, в яких навчалося 469 учнів. Бібліотека, створена за рахунок пожертвувань громадян, поповнювалася лише за рахунок коштів, що збиралися від аматорських спектаклів.

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 632, арк. 1, 2.

[2] Там же.

[3] Елисаветградский земский календарь на 1914 год. Елисаветград, 1913, стор. 73.

[4] Газ. «Правда», 19 березня 1913 р.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1331, оп. 1, спр. 307, арк. 2, 3, 160, 161; Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., стор. 27.

[6] Журналы заседаний Елисаветградского уездного земского собрания 1906 года. Елисаветград, 1906, стор. 4.

Перша світова війна принесла нові злигодні трудовому селянству. Працездатних чоловіків мобілізували до армії, для потреб фронту реквізували коней. Посилювалися революційні настрої серед сільської бідноти. Поліція виявила тут революційні прокламації, видані Харківським комітетом РСДРП 1915 року, які закликали до міжнародної пролетарської солідарності, до боротьби за переростання імперіалістичної війни в громадянську.

Після повалення в лютому 1917 року самодержавства з фронту поверталися солдати й матроси, які закликали селян до негайного розподілу поміщицької землі, виступали за припинення імперіалістичної війни. На сільському сході 20 березня створено міліцію з 21 чоловіка[1]. Думки і прагнення знедоленого селянства про землю і його політичне становище висловив М. О. Кульчицький, селянин-бідняк з Мар'янівки, делегат від Новоархангельської волості на губернському з'їзді хліборобів, що відбувся в Херсоні 23 квітня 1917 року. Виступаючи в дебатах про майбутній політичний устрій Росії і земельне питання, він говорив, що землю треба передати у спільну власність народу, закликав підтримувати Ради робітничих і солдатських депутатів[2].

Трудяще селянство палко вітало перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції та рішення 1-го Всеукраїнського з'їзду Рад, який проголосив Україну республікою Рад. Радянську владу у Новоархангельську встановлено у січні 1918 року. Спочатку тут діяв військово-революційний комітет, а з березня — Рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів на чолі з місцевим селянином, колишнім матросом О. М. Жорою. З перших днів ревком почав впроваджувати в життя декрети Радянського уряду. Так, у січні маєтки поміщиків Непокойчицького, Загорського, Пунілевського, Петровського, панські садиби в Журівці й Кагарлику конфісковано, а їх майно розподілено серед бідніших мешканців села[3].

На початку квітня Новоархангельськ захопили австро-німецькі війська. Кайзерівські солдати відібрали в селян коней[4]. Разом з окупаційними військами повернулися поміщики, відновилися буржуазно-поміщицькі порядки. З ініціативи ревкому, який перейшов у підпілля, в травні створено партизанський загін. Ним керували більшовики Красовський, Звіздогляд і Шевченко. Австрійський генерал-губернатор Одеси 11 червня 1918 року повідомляв уповноваженого гетьманського уряду про те, що в околицях Новоархангельська «організовуються і озброюються селяни»[5]. Партизанський загін, що користувався великою підтримкою серед населення, активно боровся проти австро-німецьких загарбників та їх буржуазно-націоналістичних прислужників.

На зміну окупантам прийшли петлюрівці. Після їх розгрому Радянську владу було відновлено. 26 березня 1919 року обрано волвиконком[6]. А в квітні того ж року утворилися партійний комітет та осередок співчуваючих. Партком і волвиконком розподіляли між селянами поміщицьку землю, організовували населення на боротьбу проти різних банд, вживали заходів щодо вилучення зброї у місцевих багатіїв. На початку червня тут розгромлено банду, яка грабувала населення. В кінці того ж місяця на село напав загін григор'євців. Під час цієї сутички загинув начальник міліції Г. М. Мойсеєнко. В серпні — вересні 1919 року через Новоархангельськ пройшли частини Південної групи 12-ї армії для з'єднання з іншими радянськими військами[7]. Жителі Новоархангельська подавали їм допомогу.

---

[1] Газ. «Голос юга», 21 березня 1917 р.
[2] Херсонський облдержархів, ф. 1099, оп. 1, спр. 2, арк. 1, 2.
[3] Газ. «Известия» (Елисаветград), 27 січня 1918 р.
[4] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині, стор. 325.
[5] Є. М. Скляренко. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році, стор. 191.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-374, оп. 2, спр. 23, арк. 35.
[7] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 320.

У серпні село захопили денікінці. В навколишні маєтки повернулися поміщики. За найменшу непокору робітників і селян жорстоко карали, страчували. У селян відбирали землю, хліб і худобу, відбувалися єврейські погроми. Та населення чинило опір. Партизанським загоном командував перший військком волості Т. Ю. Мороз. В січні 1920 війська Червоної Армії вигнали денікінців з Новоархангельська, але ще деякий час жителям його довелося вести боротьбу з залишками петлюрівських банд, що діяли у цьому районі[1]. Весною 1920 року відбулися вибори волвиконкому, при якому було створено відділи: земельний, народної освіти і охорони здоров'я. Здійснюючи закон Всеукрревкому про землю від 5 лютого 1920 року, волвиконком розподілив колишні поміщицькі землі з розрахунку по 1,3—1,5 десятини на їдця. Селян-бідняків наділили також сівалками та іншими знаряддями хліборобства. Було засіяно всі придатні для обробітку землі.

Велику роль у мобілізації трудового селянства на зміцнення Радянської влади відіграв комітет незаможних селян, створений у червні 1920 року на чолі з І. С. Ткаченком[2]. Члени КНС дбали про поліпшення матеріальних умов бідняків, допомагали партійним і радянським органам в боротьбі з куркульським бандитизмом. Вони безпосередньо брали участь в операціях, які здійснювали частини Червоної Армії проти бандитів. Під час однієї з таких сутичок у с. Тишківці вбито Т. Ю. Мороза — одного з найактивніших організаторів боротьби з куркульськими бандами у волості. Первомайський повітовий партком 21 січня 1921 року прийняв постанову про увічнення його пам'яті. Іменем Т. Ю. Мороза названо одну з вулиць селища. В цій боротьбі загинули також члени комітету незаможних селян Ю. С. Доманський і Г. Золотарьов[3].

Трудящі Новоархангельська підтримували всі заходи Радянської влади. В резолюції конференції безпартійних селян, що відбулася 2 липня 1920 року, зазначалося, що лише Радянська влада спроможна викоренити політичну й економічну владу буржуазії та експлуататорів[4].

Ще наприкінці 1920 року Новоархангельська волость перейшла з Єлисаветградського до Первомайського повіту, а в січні 1921 року утворився Новоархангельський район (в межах повіту) з центром у селі Новоархангельську[5]. Райком партії і райвиконком в умовах нової економічної політики розгорнули роботу, спрямовану на піднесення сільського господарства. За активною допомогою КНС створено кредитне товариство, в якому селяни-бідняки одержували кошти для зміцнення свого господарства, насіння і тяглову силу. Прокатна станція забезпечувала їх інвентарем.

У здійсненні всіх заходів щодо зміцнення економіки села велику роль відігравали комуністи. До складу волкомосередку 1923 року входило 12 чоловік. У 1925 році в сільському осередку налічувалося 10 членів партії і 11 кандидатів у члени партії. Поряд з чоловіками до партії вступали і жінки[6]. Зростала їх громадська активність. У квітні 1922 року відбулися волосні збори селянок, які обрали делегаток на повітовий з'їзд жінок. У лютому 1924 року в Новоархангельську проведено районну селянську конференцію. З 1294 її учасників було 145 незаможників. На конференції обговорено доповідь про роботу Другого Всесоюзного з'їзду Рад, який затвердив першу Конституцію СРСР. З промовою виступив голова комнезаму, член ВУЦВКу І. С. Ткаченко[7]. Активними помічниками комуністів у соціалістичній перебудові села виступали комсомольці. Комсомольська організація в Новоархангельську утворилася 1923 року.

---

[1] Гражданская война на Украине, т. 3, стор. 41.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 302, арк. 40.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 250, арк. 40; ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 72, арк. 36.
[4] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині, стор. 237.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 250, арк. 33, 34.
[6] Там же, спр. 1436, арк. 53, 97.
[7] Там же, спр. 921, арк. 78.

З 1920 року тут діяли лікарня і фельдшерський пункт, де працювало 7 чоловік медперсоналу. Налагоджувалося культурне життя села. Того ж року відкрито 4-річну, а згодом семирічну школи. В 1923 році почали працювати дворічна вечірня школа профграмоти та ще одна початкова. Гуртки лікнепу відвідувало 30 проц. населення[1]. При сельбуді комуністи й комсомольці проводили бесіди на політичні та антирелігійні теми. Працювали гуртки політичний, сільськогосподарський, вивчення мови. На кожне із занять збиралося 25—40 чоловік. Для членів партії був створений гурток по вивченню марксистсько-ленінської теорії. До комсомолу залучали юнаків і дівчат із середняцької молоді. Як один з кращих на Україні новоархангельський сельбуд 1925 року було премійовано[2].

Дійову шефську допомогу селу подавали робітники Одеси і Первомайська. Вони ремонтували сільськогосподарський інвентар, проводили культосвітню та політичну роботу. У 1927 році на річці Синюсі за їх допомогою побудовано невеличку електростанцію. Тоді ж створено кооперативно-виробничу промислову артіль інвалідів[3].

Великі перетворення здійснено в селі з початком колективізації сільського господарства. Першу сільськогосподарську артіль, утворену 1929 року, новоархангельці назвали іменем В. І. Леніна. Головою її був М. І. Чоботар. На початку 1930 року в селі виникло ще 4 артілі, які об'єднали 386 дворів, тобто 20 проц. усіх селянських господарств. Колгоспи мали в користуванні 1811 га землі, 277 коней. Серед організаторів цих господарств були комуніст двадцятип'ятитисячник С. М. Черпаков, який раніше служив у Червоній Армії, та агроном І. Н. Шевко. Активну участь у проведенні агітаційно-масової роботи серед селян, у залученні їх до артільної праці взяли вчителі.

Кипучу енергію і молодече завзяття виявляли комсомольці. Члени сільського осередку проводили бесіди серед селян, агітували їх вступати до колективних господарств, боротися за підвищення врожайності всіх культур. Всі члени осередку вступили до колгоспів. Районна комсомольська організація змагалася з комсомолією Ольгопільського району Тульчинського округу (нині Вінницької області). В листі, який у квітні 1929 року новоархангельці надіслали ольгопільцям, перші ділилися досвідом своєї роботи щодо залучення селян до колгоспів, участі в роботі громадських організацій.

Для виховання широких мас села районна партійна організація використовувала бойові листки, що їх випускала Первомайська окружна газета. В січні 1932 року почала виходити районна газета «Під прапор перемог». 23 вересня 1930 року відбулася перша районна колгоспна конференція, яка обговорила питання про дальший розвиток нових артілей, очищення їх від куркульських елементів. У рішенні конференції підкреслювалася необхідність зміцнення новостворених колективних господарств кадрами, забезпечення їх технікою, розгортання соціалістичного змагання й ударництва.

У 1931 році в Новоархангельську організовується машинно-тракторна станція. Вона обслуговувала 44 колгоспи і мала 50 тракторів, 12 складних молотарок, 7 двигунів, 10 автомашин, ремонтну майстерню. Велику роль у дальшому розвитку артілей відіграв політвідділ МТС, створений 1933 року. Організаційному зміцненню колгоспів сприяв Другий Всесоюзний з'їзд колгоспників-ударників. Повсюдно проходили збори в артілях, де з високою активністю обговорювали і приймали Статут сільськогосподарської артілі. Зростання трудової активності колгоспного селянства яскраво виявилося в розгортанні масового змагання. У 1936 році першість серед колгоспів району зайняли новоархангельські артілі ім. Леніна та «Нове життя». 5 лютого 1936 року в Одесі відбувся зліт стахановців-буряківників, які боролися за 500 цнт

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 3, спр. 1401, арк. 135.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 666, арк. 84; спр. 1421, арк. 117, 118; ЦДАЖР УРСР, ф. 539, оп. 3, спр. 1401, арк. 135.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 400, оп. 1, спр. 47, арк. 11.

цукрових буряків з га. Я. Тарнавська, делегатка від Новоархангельська, розповіла на цьому зльоті про те, як вона добилася високого врожаю в своїй ланці[1]. Зачинателями руху новаторів у колективі МТС були трактористи М. М. Арделян, Л. Д. Бондаренко, В. К. Демішкан. Вони виконували норми на 200—250 проц. Відомим у районі стало ім'я комсомолки М. Шевченко, яка оволоділа спеціальністю трактористки і здобула звання «Майстер — відмінний водій». Працюючи в колгоспі «Нове життя», в 1936 році вона взяла зобов'язання зібрати за сезон 650 га зернових. Слова свого М. Шевченко додержала. Урочисто відзначаючи 20-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, новоархангельці підбили підсумки своїх перемог. Врожайність проти 1935 року зросла більш як у три рази.

Передвоєнні роки характеризувалися дальшим піднесенням народного господарства. В 1939 році одержано в середньому в районі по 12 цнт зернових з га. Створювалися спецгоспи для вирощування сортового зерна. Таким спецгоспом була артіль «Нове життя»[2]. Кожне господарство мало по 2—3 ферми. Кількість корів у колгоспі ім. Леніна за період з 1935 по 1939 рік збільшилася з 156 до 407 голів, свиней — у 2,5, птиці — в 2 рази.

В 1941 році внаслідок об'єднання дрібних господарств у Новоархангельську стало 4 артілі. Протягом 1939—1940 рр. у Всесоюзній сільськогосподарській виставці брали участь: колгосп «8 Березня», де в 1937—1939 роках зібрали по 11,2 цнт соняшнику з га, свиноферма артілі ім. Леніна, на якій одержано до 20 поросят від свиноматки. Учасниками виставки були також бригадир тракторної бригади М. І. Галан, ланкова Н. А. Вовнянко та інші[3]. Самовіддана праця на колгоспних ланах щедро оплачувалася. 1939 року видано на трудодень по 2—3 кг зерном.

Значні зміни сталися в охороні здоров'я та культурі села. В районній лікарні обладнано рентгенкабінет, створено лабораторію, відкрито дитячу консультацію. Діти виховувалися в яслах. Крім семирічної та трьох початкових, з 1936 року працювала середня школа.

Ще в лютому 1932 року в Новоархангельську створено робітничо-селянський театр, де ставилися п'єси українських, російських та зарубіжних драматургів. При сільському будинку культури, в середній і семирічній школах, в колгоспі «Нове життя» та при районному парткабінеті працювали бібліотеки. В кінці 1937 року закінчено устаткування радіотрансляційного вузла на 300 точок[4]. Всіма перетвореннями, що відбувалися в селі, керували комуністи. В травні 1941 року в Новоархангельську було 15 первинних партійних організацій, лави яких зростали за рахунок кращих людей колгоспів, МТС тощо.

Складаючи нові плани на 1941 рік, трудящі Новоархангельська ставили перед собою завдання домогтися нових трудових перемог у соціалістичному будівництві, підносити народний добробут і культуру, кріпити міць Вітчизни. Але мирну працю радянських людей перервав віроломний напад фашистської Німеччини на Країну Рад. 22 червня 1941 року в селищі відбувся мітинг трудящих, на якому виступаючі від імені всіх новоархангельців висловили готовність захищати рідну Батьківщину від фашистської навали[5]. Багато трудящих просили направити їх на фронт, щоб швидше розгромити ненависного ворога. Серед них були комсомольці Левченко, Бараненко та інші. Жінки, підлітки, люди похилого віку самовіддано працювали на колгоспних ланах, будували оборонні споруди на берегах річки Синюхи. В липні 1941 року з Новоархангельська партійні та радянські органи евакуювали на схід частину населення, вивезли основне майно МТС, колгоспів, худобу. 30 липня фашистські війська окупували село. Більше двох років (31 місяць і 12 днів) його жителі

---

[1] Газ. «Чорноморська комуна», 8 лютого 1936 р.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 1, спр. 649, арк. 12, 33.
[3] Почетная Книга ВСХВ. М., 1939, стор. 20.
[4] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 220, арк. 12.
[5] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 43.

перебували під гітлерівським ярмом. В селі фашисти створили 2 табори військовополонених. За час окупації гітлерівці розстріляли 1254 жителі села, 322 — піддали жахливим тортурам. Серед закатованих були комуніст І. Ф. Грицаєнко, А. С. та Є. І. Сороки, М. С. Синиця, І. І. Кравченко, П. П. Адєєв та інші. На каторжні роботи вороги вивезли з району 1056 чоловік[1].

Для підпільної роботи в Новоархангельську Кіровоградський обком КП(б)У залишив секретарів райкому партії — К. А. Тимофєєва, Ю. А. Фрединського та комуністів — Г. З. Кондратьєва, А. Л. Ткаченка. В травні 1942 року створено комітет сприяння червоним партизанам (КСЧП)[2], до складу якого ввійшли Ю. А. Фрединський, Т. Т. Погорілий та В. П. Козаченко, згодом відомий український письменник. Безпосередня участь у підпільній роботі дала йому багатий матеріал для написання таких творів, як «Ціна життя», «Гарячі руки», «Блискавка», «Листи з патрона», «Яринка Калиновська», «Біла пляма», за які в березні 1971 року він удостоєний Державної премії Української РСР ім. Т. Г. Шевченка[3].

До середини червня 1942 року комітет згуртував навколо себе підпільну організацію у складі 35 чоловік. До неї, зокрема, входили П. С. Попов, С. Ф. Попов, О. Є. Матвійчук, К. А. Гулий, К. А. Байраченко, Г. Т. Погорілий, П. П. Томак, П. М. Курта, Г. П. Куйбіда, М. П. Федоров, О. Ф. Козаченко, Я. Г. Ліподат та інші. За завданням комітету підпільники врятували з таборів 45 військовополонених і 7 жителів села. Через Г. Т. Погорілого і В. П. Козаченка комітет зв'язався з штабом партизанського загону Уманщини (командир загону К. К. Гриб, нині український радянський дитячий письменник) і встановив з ним постійні зв'язки. За дорученням комітету учениця-складальниця О. Є. Матвійчук винесла з друкарні близько 20 кг шрифту, який був використаний для друкування листівок. Організацію підпільної друкарні доручили В. П. Козаченкові. Разом з О. Є. Матвійчук він у липні 1943 року обладнав її у себе на квартирі. Тексти листівок писав В. П. Козаченко, робила набір і виносила листівки з друкарні О. Є. Матвійчук. З липня 1943 року до березня 1944-го видруковано і розповсюджено 10 300 примірників. Листівки поширювалися і в навколишніх районах. У січні 1943 року підпільники створили 2 групи розвідників: одна збирала відомості про дислокацію ворожих військ і передавала їх штабу партизанського загону Уманщини, друга роздобувала зброю[4].

В березні того ж року з підпільних груп Новоархангельська, Кальниболот, Шляхової, Ганнівки організувався партизанський загін ім. Чапаєва, командиром якого став Ю. А. Фрединський, начальником штабу — М. С. Синиця. Загін тримав зв'язок з народними месниками Підвисоцького району [командир Матвєєв (П. Й. Суський), пізніше — М. М. Стройков] та з штабом уманських партизанських загонів. Загін діяв на території Новоархангельського, Тишківського і Хмелівського районів. Партизани організовували диверсії, під час яких знищували ворожу силу і техніку, руйнували телефонно-телеграфний зв'язок, обстрілювали ворожі обози. У березні 1944 року загін влився в одну з частин Червоної Армії[5].

Захищаючи свободу і незалежність своєї Вітчизни, загинули смертю хоробрих партизани — комуністи М. С. Синиця, І. І. Кравченко, комсомольці П. М. Курта, П. П. Томак і К. А. Байраченко. К. А. Байраченко відзначалася винятковою хоробрістю. Їй часто доручали супроводжувати втікачів з табору військовополонених, передавати розвідувальні дані, розповсюджувати листівки. Загинула вона 16 січня 1944 року в нерівному бою з фашистами поблизу с. Борщова. О. З. Бражко, колишній секретар райкому комсомолу, була залишена на окупованій території для під-

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. 400, оп. 2, спр. 10, арк. 12.
[2] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 286.
[3] Газ. «Радянська Україна», 10 березня 1971 р.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 69, арк. 15—17.
[5] Там же, ф. 429, оп. 3, спр. 69, арк. 11; Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 286.

пільної роботи в селі Кальниболотах. Активно допомагав народним месникам десятирічний юний піонер Вітя Гавриленко. Схоплений поліцаями, під тяжкими тортурами він не сказав ні слова про партизан і загинув як герой. Вітя похований в Новоархангельську поруч з могилою партизан і радянських воїнів[1].

Відважна партизанка, комсомолка К. А. Байраченко. Новоархангельськ. Фото 1940 р.

На фронтах Великої Вітчизняної війни відзначилося багато новоархангельців. Капітан І. М. Курта нагороджений двома орденами Червоного Прапора, орденом Олександра Невського і медалями. Бойовими нагородами відзначила Батьківщина 636 воїнів-новоархангельців. 325 чоловік загинули смертю хоробрих.

14 березня 1944 року 110-а гвардійська стрілецька дивізія (командир гвардії полковник Д. П. Соболєв) військ 2-го Українського фронту визволила Новоархангельськ від ворога[2]. Німецько-фашистські варвари за час окупації спалили майже всі будівлі по вулиці Свердлова, млин, бібліотеку, зруйнували електростанцію і два мости, приміщення середньої і семирічної шкіл, пограбували майно колгоспів, МТС, районних установ і магазинів.

Після визволення відновили свою роботу партійні і радянські органи. Почала діяти сільська Рада. У березні 1944 року бюро обкому КП(б)У затвердило склад райкому партії. Районна парторганізація спочатку налічувала 13 комуністів, а в кінці 1944 року в ній було вже 46 чоловік. У районі діяли 5 первинних парторганізацій і одна кандидатська група. Розпочали роботу і первинні організації ЛКСМУ — в деяких колгоспах, школах, відділенні держбанку. Влітку 1944 року в 49 первинних організаціях ЛКСМУ району налічувалося 484 комсомольці. Партійні органи при допомозі комсомолу розгорнули широку агітаційно-масову роботу серед населення по мобілізації його на відбудову зруйнованого господарства. В районі працювали 14 агітколективів, в яких було 152 агітатори. Велику допомогу у відбудові господарства трудящі селища одержали від братніх республік. Із північних областей РРФСР надійшли будівельний ліс, з Казахстану — худоба, з Уралу — матеріальна техніка.

Одразу ж після визволення почали працювати колгоспи ім. Леніна, ім. Сталіна, «Нове життя» та «8 Березня», відновила свою роботу і МТС. 1944 року у надзвичайно складних умовах за 17 днів було зібрано врожай. Комсомольці створили молодіжні ланки високого врожаю. Державний план здачі хліба виконано до 1 жовтня — на 103,4 проц. Крім того, до фонду Червоної Армії трудящі району здали 7449 цнт картоплі. 1945 року відбудовано на річці Синюсі гідроелектростанцію потужністю 75 квт, яка дала струм для машинно-тракторної станції і райцентру. Протягом 1944—1945 рр. почали працювати районна лікарня, дитяча консультація, райсанепідстанція і дитячі ясла, школи, кінотеатр і бібліотека.

Зразково, наполегливо працювали в перші післявоєнні роки робітники МТС. М. Рачинський на ремонті сільськогосподарської техніки регулярно виконував змінні завдання на 200—250 проц. Сумлінною працею відзначилися колективи тракторних бригад, які очолювали М. Г. Бондаренко і Г. З. Мацюк. Трудящі села успішно завершили четверту п'ятирічку. Вже на 1 листопада 1949 року район виконав план хлібозаготівель на 101 процент. У 1950 році площа посіву всіх культур у районі досягла 39 730 га проти 37 702 у 1940 році. Збільшилися площі посівів озимої пшениці, кукурудзи на зерно, технічних культур. Зросло поголів'я великої рогатої худоби. За розвитком тваринництва район перевершив довоєнний рівень[3].

---

[1] Газ. «Колгоспник» (Новоархангельськ), 14 березня 1964 р.
[2] Архів МО СРСР, ф. 3, оп. 2779, спр. 1022, арк. 59.
[3] Там же, оп. 3, спр. 33, арк. 143.

В 1948 році в Новоархангельську створено автозагін «Союззаготтрансу», який згодом перетворився у велике автотранспортне підприємство.

На базі артілей «Нове життя», ім. Леніна, «8 Березня» та колективних господарств сіл Синюхи і Журівки у 1950 році створено колгосп ім. Леніна. З артіллю ім. Енгельса злилися колективні господарства сіл Комишевого, Солдатського, Лозуватки. Завдяки об'єднанню колгоспів і широкому застосуванню сільськогосподарської техніки вже за перші 2 роки артілі села досягли значних успіхів у вирощенні врожаїв та збільшенні продуктивності громадського тваринництва.

На початку 60-х років в артілях ім. Леніна та ім. Енгельса розгорнулися будівництво й механізація тваринницьких ферм. 1955 року на річці Синюсі споруджено гідроелектростанцію потужністю 1100 квт. Майже всі господарські приміщення електрифіковано.

За високі трудові досягнення у розвитку колгоспного виробництва та з нагоди 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції велику групу новоархангельців нагороджено орденами та медалями Союзу РСР. Серед них — бригадирів рільничих бригад М. М. Свириденко і В. М. Товстого, ланкових Г. І. Недранець і Д. С. Федорову, водія П. П. Діордія, електромонтера І. Д. Ракула, голів артілей В. М. Сарайла, І. М. Присяжнюка та інших. Обласний комітет ЛКСМУ на честь 50-річчя Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді нагородив Новоархангельську районну комсомольську організацію пам'ятним Червоним прапором і передав його їй на вічне зберігання.

Прийняття нового Статуту колгоспів Третім Всесоюзним з'їздом колгоспників стало могутнім поштовхом для дальшого зміцнення демократичних основ управління сільськогосподарським виробництвом, піднесення трудової активності хліборобів. Нині за колгоспом ім. Леніна закріплено 6210 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5526 га орної. Під зерновими культурами зайнято 2933 га. Колгосп ім. Енгельса має 4139 га сільськогосподарських угідь, з них 3715 га орної землі. Під зернові відведено 1973 га. В обох господарствах вирощуються пшениця, кукурудза, ячмінь, просо, гречка, цукрові буряки, соняшник та інші культури.

Успішно виконали і завдання 8-ї п'ятирічки. Урожайність усіх зернових у колгоспі ім. Леніна 1970 року зросла до 24,2 цнт, цукрових буряків — до 286 цнт. Якщо у 1959 році артіль виробила на 100 га сільськогосподарських угідь 233 цнт молока і 38,5 цнт м'яса, то в 1970 році — відповідно 321 та 45,5. На трудодень в колгоспі ім. Леніна видано по 3 крб. 50 коп., а в колгоспі ім. Енгельса по 4 крб. В постановах ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР про підсумки соціалістичного змагання областей і районів у 1970 році щодо вирощування цукрових буряків і виробництва продуктів тваринництва серед кращих районів республіки названо і Новоархангельський район. На честь Ленінського ювілею 153 трудівники колгоспів нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

В економічному розвитку Новоархангельська, якого 1957 року віднесено до категорії селищ міського типу, помітно збільшується питома вага промисловості. В 1964 році маслозавод перейшов у нове виробниче приміщення, потужність підприємства доведено до 50 тонн переробленого молока за добу. Колектив заводу одним з перших у республіці освоїв новий спосіб виробництва безкоркового сиру. В 1966—1967 рр. здійснено реконструкцію виробничих приміщень райоб'єднання «Сільгосптехніки». В обладнаних сучасним устаткуванням майстернях протягом року ремонтується 468 одиниць складної сільськогосподарської техніки. З 1960 року почав діяти харчовий комбінат, при якому працюють хлібозавод, цехи ковбасний та безалкогольних напоїв. Житлове і культурно-побутове будівництво в селищі провадять виконробська дільниця будівельного управління облспоживспілки, новоархангельська пересувна механізована колона та рембуддільниця. Великий обсяг робіт виконує Новоархангельський «Міжколгоспбуд», заснований 1958 року. В селищі розташована районна дирекція електричних мереж, що обслуговує колгоспи й

підприємства Новоархангельського та кількох сусідніх районів. У райцентрі є харчокомбінат, інкубаторно-птахівнича станція, міжколгоспна організація будівництва шляхів з твердим покриттям. З вересня 1968 року в Новоархангельську діє машинно-лічильна станція. Її послугами щодо механізованого обліку користуються 41 підприємство, організації і колгоспи місцевого й сусідніх районів. Промислові підприємства основні завдання восьмої п'ятирічки виконали на 103,8 процента. Робітники сироварного заводу, які взяли участь у змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, не тільки перевиконали народногосподарський план, але й добилися високої якості продукції, за що підприємство нагороджено Почесною грамотою Міністерства м'ясної і молочної промисловості СРСР та ЦК профспілки працівників харчової промисловості. 200 робітників селища відзначено Ленінськими ювілейними медалями.

З великим ентузіазмом і натхненням трудівники селища виконують завдання, накреслені XXIV з'їздом Комуністичної партії Радянського Союзу. У 1971 році, першому році дев'ятої п'ятирічки, колгоспи ім. Леніна та ім. Енгельса справилися із завданнями по продажу державі зернових, картоплі та продуктів тваринництва. Важливою запорукою успішного виконання накреслень XXIV з'їзду КПРС трудівниками міста є тісне співробітництво і непорушна дружба із народами братніх республік. Сировари на своєму підприємстві широко використовують досвід щокінських хіміків. На ланах і фермах колгоспів ім. Леніна та ім. Енгельса працюють машини, виготовлені на підприємствах РРФСР, Литви, Киргизії, Білорусії. Високі врожаї вирощують колгоспники, завдяки застосуванню високоврожайних сортів пшениці, таких як Безоста-1, Аврора, Кавказ, виведених кубанськими селекціонерами.

Свято братерства народів країни Рад — 50-річчя утворення Союзу РСР трудящі селища зустрічають новими перемогами. Працівники райоб'єднання «Сільгосптехніки» зобов'язалися завершити план другого року п'ятирічки до 25 грудня. Будівельники «Міжколгоспбуду» вирішили понад завдання виконати обсяг робіт на 150 тис. крб. Взяті зобов'язання успішно виконуються.

Рік у рік поліпшується добробут жителів Новоархангельська. З 1960 року тут споруджено 14 дво- і триповерхових житлових будинків. Понад 140 сімей робітників і службовців одержали нові квартири. Крім того, на кошти жителів зведено близько тисячі будинків. Селище прикрасили нові приміщення будинків культури — районного і колгоспу ім. Енгельса, кінотеатр «Україна», універмаг, готель. Нові господарські споруди з'явилися у віддалених бригадах новоархангельських колгоспів. В селищі прокладено водопровід протяжністю 5,5 км. Понад 1200 квартир газифіковано. До послуг жителів Новоархангельська — 60 торговельних підприємств. 3639 жителів селища — вкладники місцевої ощадкаси. Сума вкладів їх перевищує 2,5 млн. крб. У селищі є районний вузол зв'язку з телеграфом і автоматичною телефонною станцією, комбінат комунальних підприємств. Райцентр зв'язаний автобусними маршрутами з усіма селами району, а також з Кіровоградом, Одесою, Уманню, Тальним, Помічною.

Центральна районна лікарня розрахована на 150 місць. Працюють також поліклініка, пологовий будинок, пункт невідкладної допомоги, дитяча консультація, аптека й аптечний магазин, санепідстанція, ветлікарня і ветбаклабораторія. Розпочато будівництво нового приміщення райлікарні на 240 місць. На варті охорони здоров'я жителів міста — 34 лікарі та 91 працівник серед-

Середня школа у Новоархангельську. 1970 р.

нього медперсоналу. Малята виховуються в дитячому комбінаті і яслах. Типове приміщення дитячих ясел споруджено також у колгоспі ім. Енгельса. З 1968 року на березі річки Синюхи збудовано стадіон.

В селищі є школи: середня, 8-річна подовженого дня і початкова, вечірня і заочна. В денних і вечірніх школах — 1600 учнів, у заочній — 1213. Їх навчають 84 вчителі, переважно з вищою освітою. 1965 року в Новоархангельську відкрито музичну школу з класами баяна, фортепіано, скрипки і домбри. В ній вчаться 138 дітей.

Значну культурно-освітню роботу серед населення проводять працівники будинку культури. Тут постійно працюють гуртки: танцювальний, драматичний, художнього слова, естрадний ансамбль. Не раз брав участь у районних та обласних оглядах художньої самодіяльності танцювальний колектив будинку культури. За успіхи в розвитку самодіяльного мистецтва Міністерство культури УРСР 1968 року присвоїло йому звання самодіяльного народного ансамблю танцю. На честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції обком КП України та виконком обласної Ради депутатів трудящих нагородили Новоархангельський районний Будинок культури пам'ятним Червоним прапором. У фестивалі самодіяльного мистецтва, присвяченому 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, брала участь молодь обох колгоспів та підприємств. Оргкомітет республіканського фестивалю самодіяльного мистецтва присвоїв народному ансамблю танцю «Віночок» та жіночому вокальному ансамблю будинку культури звання лауреата фестивалю з врученням їм диплома третього ступеня і Великої медалі.

При будинку піонерів працюють гуртки: музичний, крою і шиття, шахово-шашковий та інші. Тут створено клуб інтернаціональної дружби, який знайомить дітей з життям їх ровесників у країнах соціалістичного табору, зокрема в Болгарії, Німецькій Демократичній Республіці. Члени клубу листуються з школярами соціалістичних країн, обмінюються книгами, журналами, сувенірами, влаштовують зустрічі з комсомольцями-туристами, які побували в цих країнах. З 1970 року діє станція юних натуралістів. В селищі 7 бібліотек і 4 пункти видачі книг, в яких налічується близько 50 тис. томів політичної, художньої та іншої літератури. Бібліотеки відвідують понад 6 тис. читачів. Робітники, колгоспники та службовці селища передплатили на 1972 рік 12 283 примірники газет і журналів.

Тут свято шанують пам'ять про полеглих воїнів. На їх могилах встановлено 2 пам'ятники (в парку поховано 717 чоловік, біля районної лікарні — 70, з них 27 — партизани). Ім'ям партизанки К. А. Байраченко названо центральну площу райцентру та вулицю, де вона народилась і жила. Її ім'я присвоєно піонерській організації середньої школи. 29 жовтня 1968 року в Новоархангельську відкрито обеліск на честь комсомольців, які полягли в боротьбі за свободу і незалежність нашої Батьківщини. Цей пам'ятник споруджено на кошти, зібрані молоддю району в період підготовки до 50-річчя ВЛКСМ. Напередодні першотравневих свят 1960 року біля приміщення райкому КП України відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

Багатогранне трудове і культурне життя селища спрямовують 27 партійних організацій. Об'єднують вони 592 члени КПРС. Найбільші щодо кількості партійні організації в колгоспах ім. Леніна, ім. Енгельса, райоб'єднанні «Сільгосптехніки». Комсомольців у 23 первинних організаціях — 642. В селищі створено 6 райкомів профспілки, діє понад 30 первинних профспілкових організацій.

До складу селищної Ради входить 116 депутатів, з них 30 робітників, 47 колгоспників. При Раді діють постійні комісії: сільськогосподарська, соціально-культурна, торгівлі і громадського харчування, планово-бюджетна, шляхів і благоустрою, соціалістичної законності. Вони турбуються не тільки про виконання виробничих планів колгоспами та підприємствами, закупівлю лишків сільськогосподарських продуктів у місцевого населення, а й про впорядкування і благоустрій селища, роботу шкіл та дошкільних дитячих закладів тощо. Бюджетом селищної Ради на 1972 рік на благоустрій селища виділено 67,4 тис. крб., на розвиток дошкільних дитячих закладів — 166,8 тис. крб., на клуби і бібліотеки — 7,3 тис. карбованців.

Районний комітет партії та виконком райради депутатів трудящих спрямовують зусилля робітників, колгоспників та інтелігенції на виконання завдань дев'ятої п'ятирічки. В селищі закінчено будівництво міжколгоспного комбікормового заводу потужністю до 50 тонн продукції за добу. Він обладнаний агрегатами, виготовленими на підприємствах РРФСР, Азербайджану, Білорусії. В колгоспі ім. Леніна до кінця п'ятирічки буде споруджено молочний комплекс на 1100 корів. У колгоспі ім. Енгельса 1973 року почнеться спорудження відгодівельного комплексу на 8 тис. голів свиней. На кошти колгоспу ім. Енгельса буде прокладено дорогу, що з'єднає с. Солдатське з районним центром, збудовано дитячі ясла, медпункт, клуб, магазин з їдальнею, декілька житлових чотирьох- та восьмиквартирних будинків. Великі будівельні роботи здійснює в с. Синюсі колгосп ім. Леніна. Там буде споруджено будинок культури, дитячі ясла, медпункт, водопровід, ставок з площею дзеркала 10 гектарів.

Трудящі Новоархангельська натхненно працюють над здійсненням завдань комуністичного будівництва, усвідомлюючи, що їх успішна праця є джерелом зміцнення могутності всієї Радянської Батьківщини.

Л. М. КОЛЕСНИЧЕНКО, І. М. ЧЕРКАШЕНКО

НАДЛА́К

Надлак — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Великої Висі при впадінні в неї річки Кильтеня, за 35 км на північний схід від районного центру і за 45 км від залізничної станції Звенигородка. Населення — 1943 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Бондареве, Вукитичеве, Западня, Іванівка, Коновалове, Малоконовалове, Тимофіївка.

На початку XVIII ст. місцевість, де розташоване сучасне село, почали заселяти козаки Миргородського полку, які на правах займанщини засновували свої хутори. З 1734 року ці поселення входили до складу Бугогардівської паланки. У той час по річці Великій Висі проходив російсько-польський кордон. На початку 50-х рр. XVIII ст. на цій території збудовано військове укріплення — шанець, де розміщувалася четверта рота гусарського полку І. Хорвата[1]. Після ліквідації Нової Сербії поселення, яке дістало назву Надлак[2] (від сербських слів «над» і «лага», що в перекладі означає «наддолина» чи «придолина»), ввійшло до складу Чорного гусарського полку. Жителі села займалися хліборобством. Тяжко жилося першим поселенцям. Вони повинні були в степу збудувати житла, обзавестися господарством, обробляти свої наділи і виконувати військову службу. Населення не тільки співчувало гайдамакам, але й брало участь у їх боротьбі. Відставний гусар четвертої роти Чорного гусарського полку Семен Саражин у 1768 році з великим загоном, сформованим тут, громив польських феодалів і навіть дійшов до Білої Церкви[3].

З 1784 року Надлак входив до складу Новомиргородського[4], а згодом до Ольвіопольського і Єлисаветградського повітів Херсонської губернії. В 1787 році в селі налічувалося 127 дворів, 330 душ чоловічої статі[5]. Жителі його перебували на становищі казенних селян.

---

[1] А. Скальковский. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, ч. 1, стор. 24.

[2] Журн. «Народна творчість та етнографія», 1971, № 3, стор. 40—42.

[3] А. Скальковский. Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII ст. 1755—1768. Одесса, 1845, стор. 206, 207.

[4] Установление сельского порядка в казенных Екатеринославского наместничества селениях. СПб., 1787, стор. 32.

[5] Т. И. Осадчий. Крестьянское надельное землевладение в Херсонской губернии в связи с платежами крестьян. стор. 10.

Під час заснування військових поселень на півдні України Надлак включено до складу 2-го Українського уланського полку, штаб якого містився в Новоархангельську. В 1821 році в селі розквартирувався 2-й ескадрон уланів разом зі штабом, а 1857 року сюди перевели управління 2-ї волості VI округу Новоросійського військового поселення. Жителі села, перетворені на військових поселенців, зобов'язані були влітку два, а взимку три дні на тиждень займатися військовою справою. Через десять років були запроваджені т. зв. громадські лани, на яких поселенці працювали три дні на тиждень. Життя їх суворо регламентувалося: за командою вставали, виходили на польові роботи і поверталися додому. За невиконання уроку поселенців штрафували, садовили під арешт, били різками[1]. В 1844 році в селі проживало 1336 чоловік. Господарів першого розряду (ті, що мали в господарстві 2 пари волів і до 24 десятин землі) налічувалося 69, другого розряду (у володінні яких була пара волів і до 12 десятин землі) — 81, третього — 159 (вони не мали робочої худоби, а землі у них було до 6 десятин). 3 водяні і 2 вітряні млини, що були тут, належали військовому начальству.

Після ліквідації військових поселень жителів села перевели на становище державних селян. Згідно з царськими указами 1866—1867 рр. за ними закріпили наділи— в середньому 6 десятин на ревізьку душу[2]. Користування землею було общинним.

З розвитком капіталізму швидко відбувалася диференціація села. В 1883 році у 504 дворах проживало 2535 чоловік, 2376 — колишні військові поселенці, решта — торговці, міщани й духовенство. Із загальної кількості господарств 63 були безземельними, 175 — малоземельними. 1885 року тільки на кожний третій селянський двір припадав плуг, решта обробляла свої поля за допомогою рал і букерів. Через відсутність робочої худоби 106 господарств зовсім не обробляли своїх наділів, а 113 обробляли від одної до трьох десятин. З 398 господарств тягло мали лише 28, позичали його 107, решта вдавалася до супряги. Поганий обробіток землі призводив до низьких врожаїв. Так, у 1881—1900 рр. селяни збирали в середньому по 29 пудів жита, 28 пудів пшениці. Безземелля і малоземелля, високі викупні платежі і податки остаточно розорювали селян. Багато хліборобів змушені були йти на заробітки або орендувати землю в поміщиків, куркулів. В 1885 році селяни орендували 823 десятини землі. Багатії, користуючись безвихідним становищем бідняків, наймали їх лише за харчі та одяг. Важка непосильна праця була причиною частих захворювань.

Часті посухи та стихійні лиха ще більше ускладнювали економічне становище селян. Газета «Голос Юга» писала, що «неврожай 1904 року дуже тяжко відбився на економічному становищі селян. Не було хліба для прохарчування людей, не вистачало кормів для худоби. Восени господарства селян зовсім занепали: розпродувалася худоба по дешевих цінах. За доброго коня брали по 10—12 крб., а за поганого — 2—4 крб. Продавали тому, що хотіли позбутися худоби, яка всеодно загинула б без кормів»[3]. Щоб якось прогодувати сім'ю, селяни займалися ремеслами та кустарними промислами. На початку XX ст. в селі було 8 шевців, 5 столярів, 105 ткачів[4]. В післяреформений період в селі розвивається місцева промисловість і торгівля.

Тяжкі умови життя породжували протест проти соціальної несправедливості. 17 квітня 1881 року селянин П. Мартиченко висловлював невдоволення існуючими порядками, закликав селян до боротьби з гнобителями[5]. Під час революції 1905—1907 рр. селянська біднота Надлака вимагала збільшення наділів, відмовлялася платити податки та повертати борги поміщикам і куркулям.

Столипінська реформа призвела селян до повного розорення. На хутори та відруби вийшло з общини 393 господарства. 13 заможних хазяїв захопили найкращі

---

[1] Сборник исторических материалов, извлеченных из архива собственной е. и. в. канцелярии, вып. 6, стор. 12.
[2] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 2, стор. 202.
[3] Газ. «Голос Юга», 19 травня 1905 р.
[4] Ремесла и промыслы Херсонской губернии, стор. 119, 120.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 824, арк. 3—8.

Жнива у колгоспі «Зоря комунізму» с. Надлака Новоархангельського району. 1970 р.

Сівба ранніх зернових у колгоспі ім. Фрунзе с. Лозуватого Ульяновс ького району. 1972 р.

Вклейка надрукована на Харківській
друкоофсетній фабриці

землі, біднякам залишилися найгірші і найбільш віддалені від села. Нещадно експлуатуючи сільських пролетарів, поміщики й куркулі в Надлацькій волості збирали врожай зернових у 4 рази вищий, ніж селяни. Майже всі з 302 виділених на хутори бідняцьких дворів, не витримавши конкуренції куркулів і поміщиків, змушені були продавати свої землі або працювати на багатіїв за користування їхнім тяглом і реманентом. Селяни масово переселялися до Сибіру і Середньої Азії. За 1906—1913 рр. з Надлацької волості виїхало 915 осіб[1].

Царизм не дбав про охорону здоров'я та освіту трудящих. До 1917 року медичних закладів у селі не було, на всю волость працював один фельдшер. У 1860 році тут відкрилася парафіяльна школа, в якій навчалося 24 хлопчики[2]. За 25 років її існування освіту здобув 231 чоловік, що становило 8 проц. від загальної кількості жителів[3]. На початку XX ст. почала працювати земська школа, яку відвідувало 260 учнів, але не всі її закінчували. З 89 дітей, що записалися до школи у 1907 році, тільки 7 закінчило її.

У роки першої світової війни більше половини працездатних чоловіків мобілізували до армії, коней реквізували. Нестача робочих рук призвела до зменшення посівних площ, збільшилася кількість збіднілих селянських господарств.

Після повалення самодержавства селяни активніше виступали за знищення поміщицького землеволодіння, відмовлялися сплачувати податки. В боротьбі за владу Рад і землю в Надлаку утворилася група активістів, яку очолювали селяни-бідняки А. Т. Більщук і П. С. Таран. В січні 1918 року з їх участю розігнано волосне управління і з допомогою представника Єлисаветградського військово-революційного комітету робітника Д. І. Гордія обрано Раду селянських депутатів, яка почала запроваджувати ленінський Декрет про землю — розподіляти поміщицькі землі, тягло і реманент[4].

Але наприкінці березня 1918 року село захопили австро-німецькі окупанти. Через кілька днів з каральним загоном прибув сюди син сусіднього поміщика Розенберга, він наказав селянам повернути панське майно. Незабаром в Надлаку для боротьби з окупантами організувався партизанський загін, командиром якого став А. Т. Більщук. Партизани підтримували постійний зв'язок з повстанцями Звенигородки. Внаслідок їх активних дій влітку 1918 року знищено кілька ворожих підрозділів[5]. В середині листопада, після вигнання австро-німецьких загарбників, влада у селі на деякий час перейшла до рук петлюрівців.

У лютому 1919 року Радянську владу в селі було відновлено, створений волвиконком почав здійснювати господарське і культурне будівництво. В його складі працювали відділи: продовольчий, земельний. Провадився розподіл колишньої поміщицької землі між безземельними та малоземельними селянами. Більшість населення підтримувала Радянську владу, охоче допомагала Червоній Армії хлібом, кіньми тощо. Та заходам Радянської влади перешкоджали куркулі, які тримали зв'язок з петлюрівськими бандами. Влітку 1919 року в село ввірвалася банда Попова, але селяни дали їй відсіч[6].

Наприкінці серпня 1919 року село захопили денікінці. У січні наступного року їх вигнали звідси війська Червоної Армії. В Надлаку остаточно встановилася Радянська влада. 16 березня на загальних зборах селяни обрали сільську Раду (очолив її селянин-бідняк Д. М. Ткаченко) і волвиконком на чолі з Є. М. Корольковим[7]. Пізніше, 12 червня 1920 року, утворено комітет незаможних селян, що об'єд-

---

[1] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1913 год, приложение, стор. 3, 8, 17.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1931, оп. 1, спр. 307, арк. 69.

[3] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 1, стор. 21.

[4] Газ. «Вперед до комунізму» (Новоархангельськ), 16 листопада 1960 р.

[5] Журн. «Літопис революції», 1933, № 1—2, стор. 247.

[6] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині, стор. 107, 163.

[7] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-347, оп. 1, спр. 102, арк. 1—21.

30 2-280

нував 350 господарств. Волвиконком та КНС провели велику роботу щодо мобілізації трудящих до лав Червоної Армії, успішно здійснювали ленінську аграрну політику. Всіх безземельних і малоземельних селян наділили землею (в середньому на їдця припало по 1,6 десятини землі), забезпечили насінням і реманентом[1]. Сільська Рада та КНС відібрали у куркулів машини, лишки хліба і передали бідноті.

Було зроблено перші кроки по шляху кооперування селянських господарств. У липні 1920 року виникла комуна, яка об'єднувала дев'ять чоловік[2]. Проіснувала вона більше року. 18 квітня 1924 року утворилося сільськогосподарське кредитне товариство. На 1 жовтня 1925 року в його складі налічувалося 272 чоловіка. Товариство забезпечувало селян машинами та знаряддям, які виділила йому держава на період сільськогосподарських робіт, організовувало реалізацію сільськогосподарських продуктів і контрактацію буряків для Ярошівського цукрового заводу. Крім того, товариство забезпечувало своїх членів промисловими товарами.

Господарське будівництво було в центрі діяльності партійного осередку, створеного в лютому 1925 року[3]. Комуністи разом з комнезамівцями роз'яснювали селянам політику партії, залучали їх до участі в позиках індустріалізації, забезпечували виконання державних хлібозаготівель.

Комуністи дбали також про культурний розвиток села. Ще 1920 року було відкрито школу, розпочато боротьбу за ліквідацію неписьменності серед дорослого населення, налагоджено роботу фельдшерського пункту. З 1923 року діяли сельбудинок і хата-читальня, де для селян читалися лекції і проводилися бесіди на сільськогосподарську та антирелігійну тематику. Сельбуд одержував 9 газет і 8 журналів, тут можна було познайомитися з творами В. І. Леніна та книгами про нього.

Після XV з'їзду ВКП(б) партосередок, Рада та комнезам всі свої зусилля спрямували на підготовку селян до суцільної колективізації. 1927 року утворилося перше товариство спільного обробітку землі, назване в честь 10-ї річниці Великого Жовтня «Десятим Жовтнем». До ТСОЗу увійшли всі члени партосередку, частина бідняків та середняків[4].

В 1928 році в селі створено комсомольський осередок на чолі з сільським чабаном П. Н. Гатченком. Комсомольці Надлака виступили в районі ініціаторами збирання коштів на придбання тракторів для ТСОЗів. Цей почин підхопили жителі і навколишніх сіл. Перший «Фордзон», придбаний таким чином, Первомайський окружком ЛКСМУ відправив у Надлак, молодь якого зробила найбільший внесок у комсомольську копилку. Першим трактористом в селі був комсомолець П. Р. Садій.

Монумент, споруджений на честь п'ятих роковин Великого Жовтня у Надлаку.

З початком масової колективізації у 1929 році в Надлаку утворилися колгоспи «Перше Травня», ім. Шевченка, ім. Будьонного, ім. Горького та «Червоноармієць», з яким того ж року об'єднався ТСОЗ «Десятий Жовтень». В наступному році колективізацію завершено. Місцеві артілі обслуговувала Кальниболотська МТС. Найважливіші ділянки виробничої ідеологічної та масово-політичної роботи серед колгоспного селянства очолили комуністи. У грудні 1936 в Надлаку створено територіальну партійну групу. Комуністи мобілізували трудівників на боротьбу за економічне зміцнення артілей, за успішне виконання завдань перших п'ятирічок.

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 15, арк. 11.

[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-347, оп. 1, спр. 102, арк. 1—21.

[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 2570, оп. 1, спр. 1, арк. 10, 15—61.

[4] П. К. Лановенко, С. К. Овчаренко. Колгосп «Зоря комунізму». К., 1965, стор. 17, 81—84.

Вже в перші роки свого існування місцеві колгоспи досягли значних успіхів. Зростала врожайність сільськогосподарських культур, підвищувалась продуктивність тваринництва, запроваджувалась механізація трудомістких процесів, будувалися нові приміщення. На колгоспних землях Надлака в 1939 році працювало 20 тракторів, 4 комбайни та інша сільськогосподарська техніка.

У 1939 році за успіхи, досягнуті в колгоспному виробництві, 19 жителів села занесено до Почесної книги Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Серед них Я. А. Анастасьєва і Є. Й. Вербенко —з колгоспу ім.Горького, Ф. Я. Гатченко — з артілі «Червоноармієць» і Ю. І. Баул — з колгоспу ім. Будьонного, які виростили на закріплених за ними ділянках по 18—19 цнт соняшнику з га, і А. К. Донченко (колгосп ім. Горького) — за одержання від кожної свиноматки по 16—23 поросят[1].

Збільшилася оплата праці колгоспників, у 1937—1940 рр. вони одержували на трудодень по 3—5 кг хліба. З утворенням Кіровоградської області Новоархангельський район, і в т. ч. Надлак, включено до її складу.

За роки Радянської влади значно зріс добробут населення. В 1935 році фельдшерський пункт переобладнано на лікарню, в якій працювали лікар і 8 медичних працівників з середньою спеціальною освітою. Була також аптека. На базі семирічної школи створено середню, де 17 учителів навчали 283 учнів. За успіхи в навчально-виховній роботі вчительку О. П. Гончаренко 1939 року нагороджено орденом «Знак Пошани». До послуг трудящих було два клуби, в яких демонструвалися кінофільми, працювали гуртки художньої самодіяльності.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, до лав Червоної Армії пішло 596 жителів села. Самовіддано, під гаслом «Все для фронту,все для перемоги» працювали на збиранні врожаю 1941 року жінки, літні люди, підлітки. З наближенням лінії фронту радянські та партійні органи організували евакуацію на схід частини колгоспного майна і техніки. 30 липня 1941 року фашисти окупували село. За період свого перебування в селі гітлерівці знищили 20 радянських патріотів, серед них комуніста Ф. К. Пономаренка, пограбували колгоспи. У травні 1942 року розпочала свої дії Надлацька підпільна група на чолі з комуністом Г. З. Кондратьєвим, яку організував Новоархангельський комітет сприяння червоним партизанам. Члени групи розповсюджували антифашистські листівки, визволяли з таборів військовополонених, зривали сільськогосподарські роботи на окупантів, перешкоджали вивезенню молоді до Німеччини, збирали розвідувальні матеріали про дислокацію ворожих військ[2].

Мужньо боролися жителі Надлака і на фронтах Великої Вітчизняної війни. Санінструктор сержант І. У. Вербовський протягом усієї війни виніс з-під куль близько 500 поранених радянських воїнів, знищив у бою багато ворогів. За мужність і відвагу він у червні 1945 року удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу[3]. А. А. Вітвицького, який служив кулеметником у 31-му гвардійському стрілецькому полку, нагороджено орденом Слави 3-го ступеня, орденом Червоної Зірки та чотирма медалями. Комуніст В. Д. Апостолов на своєму танку пройшов славний бойовий шлях від Дону до Ельби. Батьківщина нагородила його орденом Червоної Зірки, орденами Вітчизняної війни 1-го та 2-го ступенів, трьома медалями. І. Ф. Варяниця — повний кавалер ордена Слави. За свободу і незалежність Вітчизни віддали своє життя 246 жителів села. В центрі Надлака споруджено пам'ятник, на якому викарбувано їхні прізвища.

13 березня 1944 року частини 233-ї стрілецької дивізії 46-ї армії 2-го Українського фронту визволили село від німецько-фашистських окупантів.Вже 15 березня відновила свою діяльність сільська Рада, 20 березня — територіальна партійна організація, яка об'єднувала комуністів всіх п'яти колгоспів, сільради, школи, лі-

---

[1] Почетная книга ВСХВ. М., 1939, стор. 14—23, 26—34.

[2] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 286; газ. «Кіровоградська правда», 29 жовтня 1968 р.

[3] Прославлені у віках, стор. 35.

карні, сільського споживчого товариства та бібліотеки. Комуністи разом з сільською Радою спрямували зусилля на відродження народного господарства.

За період окупації гітлерівці зруйнували колгоспні будівлі, будинки середньої школи, бібліотеки[1]. Відчувалася нестача робочих рук, будівельних матеріалів, сільськогосподарської техніки, насіння й худоби. Навесні 1944 року в усіх 5 артілях села було лише 87 корів, коней та волів. Та на допомогу прийшла держава, яка виділила насіння і довгострокові кредити. Незважаючи на труднощі, колгоспники в строк провели посівну кампанію і жнива. Щоб наблизити перемогу над ворогом, трудівники артілі ім. Будьонного зібрали на танкову колону «Кіровоградський комсомолець» 42 300 крб., надіслали до фонду оборони 204 цнт зернових і 176 цнт картоплі[2].

Внаслідок напруженої праці колгоспників і механізаторів у 1947 році відновлено довоєнні посівні площі, а 1949 року кожний колгосп мав по 3 тваринницькі ферми й одній птахофермі. Середня врожайність зернових у 1950 році досягла 16 цнт, цукрового буряка — 200 цнт і соняшнику — 11 цнт з гектара. Грошові прибутки становили понад мільйон крб. Значну допомогу у відбудові села і колгоспного господарства надала Радянська держава. Так, протягом 1946—1950 рр. з РРФСР у Надлак надійшло 10 зернових комбайнів, 12 тракторів, 5 автомашин і різні причіпні знаряддя.

Провідну роль у виконанні всіх народногосподарських завдань відігравали комуністи. В 1950 році в артілях з їх ініціативи було створено стахановські школи, де бригадири й ланкові підвищували свою кваліфікацію.

В середині серпня 1950 року надлацькі артілі злилися в одну — ім. Будьонного. Вже перші підсумки об'єднаного господарювання виявили свої переваги. Прибутки колгоспу в 1952 році порівняно з 1949 роком зросли на 380 тис. крб., капітальні вкладення у 1953—1954 рр.— на 135 тис. крб. 1952 року комбайнер М. І. Мельниченко за перевиконання сезонних завдань на 170—180 проц. протягом п'яти років був нагороджений орденом Леніна.

В лютому 1959 року відбулося об'єднання артілей Надлака і Тимофіївки. Новоутворений колгосп містився у двох великих і чотирьох малих населених пунктах з 1278 дворами. За ним було закріплено 8333 га сільськогосподарських угідь. На тваринницьких фермах утримувалося 4500 голів великої рогатої худоби, 2600 свиней, 2400 овець, 6800 штук птиці. Машинний парк налічував 46 тракторів, 34 вантажні автомашини, 33 різні комбайни[3]. Значно зросли лави колгоспної партійної організації, що складалася з двох бригадних первинних організацій та трьох партійних груп у тракторних бригадах і налічувала 93 члени й кандидати в члени КПРС. Був утворений партком. До складу його, а також секретарями первинних партійних організацій та партгрупоргами обрані досвідчені працівники колгоспного виробництва. Комуністи повели боротьбу за впровадження у виробництво найновіших досягнень науки і техніки.

У 1964 році до артілі «Зоря комунізму» приєдналася артіль ім. Кірова села Іванівки. Земельні угіддя об'єднаного господарства збільшилися до 11 тис. га. Великим поштовхом для дальшого його розвитку стали рішення березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Широко розгорнулося соціалістичне змагання за вирощування високих урожаїв, підвищення продуктивності праці в тваринництві. Значно зросла середня врожайність зернових. Якщо в 1960 році вона становила 20,6 цнт з 1 га, то в 1965 році — 37,2 цнт. Того ж року колгосп одержав по 334 цнт молока і 46 цнт м'яса на 100 га сільгоспугідь і по 4800 штук яєць на 100 га зернових. З 1965 року в артілі впроваджено грошову оплату праці. Зростання прибутків господарства дало можливість докорінно поліпшити умови праці. В тракторних бригадах збудовано зразкові польові стани. Розпочалося будівництво нових тваринницьких приміщень,

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1534, оп. 2, спр. 21, арк. 110.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 405, оп. 1, спр. 5, арк. 4; ф. 4609, оп. 1, спр. 3, арк. 3.
[3] П. К. Лановенко, С. К. Овчаренко. Колгосп «Зоря комунізму», стор. 81—84.

на яких буде механізовано всі виробничі процеси. Для доярок обладнали побутові приміщення.

За успіхи, досягнуті у сільськогосподарському виробництві, голові колгоспу Л. Й. Шліферу в грудні 1965 року присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці[1]. Він був делегатом XXIII з'їзду КПРС і Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників. 1966 року звання Героя Соціалістичної Праці удостоєна також М. С. Дзюба. Ланка, якою вона керує, у 1965 році одержала по 401 цнт цукрових буряків з га, 67 цнт зерна кукурудзи, 23 цнт соняшнику[2]. Ланкову І. З. Донченко, яка 1966 року виростила по 74 цнт кукурудзи з га, нагороджено орденом Леніна. 45 сільських трудівників також удостоєно орденів і медалей.

З року в рік підвищувалася рентабельність господарства. В 1967 році валовий збір зернових доведено до 96,2 тис. цнт. Це стало можливим завдяки введенню в дію на площі 506 га зрошувальної системи. За виконання планів заготівель сільськогосподарських продуктів, проведення меліоративних робіт, розробку і впровадження наукових досягнень у сільському господарстві в 1967 році артіль «Зоря комунізму» нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. На честь 50-річчя Радянської влади її занесено на обласну і районну Дошки пошани.

У боротьбі за підвищення врожайності сільськогосподарських культур відзначилося багато трудівників колгоспного виробництва. В тракторній бригаді, яку очолює комуніст В. І. Моторний, у 1967 році створено гіталовську школу, де комсомольці взялися за освоєння суміжних механізаторських професій. 10 чоловік одержали посвідчення механізаторів першого класу. В бригаді 65 чоловік і кожний з них навчається, 55 мають середню і середню спеціальну освіту. Ця бригада 1968 року стала ініціатором змагання молодіжних колективів області за високу культуру землеробства. На честь 50-річчя Великого Жовтня їй вручено на вічне зберігання пам'ятний Червоний прапор обкому ЛКСМУ. На честь 50-річчя ЛКСМУ В. І. Моторний удостоєний почесного звання лауреата премії Ленінського комсомолу.

З великим піднесенням працювали трудівники Надлака, щоб гідно відзначити 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. 1970 року колгосп «Зоря комунізму» одержав у середньому з гектара по 39,6 цнт зернових, 420 цнт цукрових буряків. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 286 цнт м'яса, від кожної корови надоєно по 3800 кг молока. Депутат Верховної Ради СРСР доярка Г. П. Александрова надоїла по 4230 кг молока на корову. 1969 року закінчилося будівництво комплексу для відгодівлі великої рогатої худоби на 5400 голів. Проект цього комплексу склали для колгоспників Надлака тваринники Бєлгородської області РРФСР. За успішне виконання й перевиконання зобов'язань, взятих на честь Ленінського ювілею, ЦК КПРС, Президія Верховної Ради СРСР, Рада Міністрів СРСР і ВЦРПС нагородили колгосп «Зоря комунізму» Ленінською Ювілейною Почесною Грамотою. 195 чоловік, у т. ч. 183 колгоспники, удостоєно ювілейної медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна»[3].

За успіхи, здобуті артіллю «Зоря комунізму» протягом 1966—1970 рр. у виробництві сільськогосподарської продукції, впровадження передових методів праці, 27 трудівників одержали високі урядові нагороди. Орденом Леніна відзначено голову колгоспу Героя Соціалістичної Праці Л. Й. Шліфера, головного агронома колгоспу, заслуженого агронома УРСР П. А. Писакова, доярку Г. П. Александрову, бригадира рільничої бригади Г. С. Бур'яна. Орденом Жовтневої революції нагороджені В. Д. Апо-

Герої Соціалістичної Праці голова колгоспу «Зоря комунізму» Л. Й. Шліфер (справа) і бригадир тракторної бригади В. І. Моторний (зліва). Надлак, 1971 р.

[1] Газ. «Кіровоградська правда», 1 січня 1966 р.
[2] Газ. «Радянська Україна», 27 червня 1966 р.
[3] Газ. «Кіровоградська правда», 19 березня 1971 р.

столов, І. П. Сердитко, Я. Д. Левицький та О. П. Щирський, орденом Трудового Червоного Прапора — Г. С. Аркуша, П. П. Васильєв, В. А. Гринько, В. А. Сандул, П. М. Пампущенко, В. І. Юхименко. Тракторній бригаді В. І. Моторного присвоєно почесне звання бригади комуністичної праці. Ця бригада виступила також ініціатором республіканського змагання комсомольсько-молодіжних колективів за право підписати трудові рапорти комсомолу України XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України і вийшла в ньому переможцем. Редакція газети «Комсомольское знамя» вручила бригаді перехідний приз і пам'ятний диплом, а Кіровоградський обком комсомолу присудив їй перший приз двічі Героя Соціалістичної Праці О. В. Гіталова. Комуністи області обрали В. І. Моторного делегатом на XXIV з'їзд КП України, а члени профспілки — на XV з'їзд профспілок СРСР. «Вперше в житті,— сказав В. І. Моторний у своїй промові на XXIV з'їзді КП України,— доводиться мені брати участь в роботі з'їзду, виступати з цієї високої трибуни. За це я від усього серця дякую рідній партії, нашій Радянській владі, які залучили мільйони простих трудівників до вирішення партійних і державних справ»[1]. В березні 1971 року йому присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці.

Натхнені історичними рішеннями XXIV з'їзду КПРС, колгоспні трудівники вже в першому році дев'ятої п'ятирічки виконали державні плани продажу сільськогосподарських продуктів: по зерну — на 157 проц., озимій пшениці — на 152 проц., цукровому буряку — на 135 проц., м'ясу — на 122 проц., молоку — на 102 проц. і яйцях — на 112 процентів.

Зросли неподільні фонди колгоспу. В 1971 році вони становили понад 7 млн. крб. У господарстві — 76 автомашин, 112 тракторів, 34 зернових і 30 спеціальних комбайнів. Збудовано другу чергу зрошувальної системи на площі 600 га, завдяки чому поліпшиться кормова база тваринництва. Підвищилася грошова оплата трудодня. Оплата одного людино-дня становить 4 крб. 76 копійок.

Розгорнувши соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення Радянського Союзу, трудівники колгоспу взяли на себе зобов'язання в 1972 році одержати з кожного га посівів по 45 цнт зернових, виробити на 100 га сільськогосподарських угідь по 165 цнт м'яса, надоїти на фуражну корову по 4300 кг молока, продати державі 30 тис. цнт м'яса. Ці завдання колгоспники успішно виконують.

За останні роки близько 250 сімей відсвяткували новосілля. Протягом 1966—1970 рр. в селі споруджено продовольчий і промтоварний магазини, їдальню, двоповерховий будинок, де розмістилися правління колгоспу, сільська Рада, відділення зв'язку. Потреби трудівників в промислових і продовольчих товарах задовольняє сільське споживче товариство. У 1969 році в селі збудовано нову лікарню на 50 ліжок. В ній обладнано рентгенологічний, стоматологічний, терапевтичний і педіатричний кабінети. В лікарні працюють 6 лікарів і 16 середніх медичних працівників. У двох сільських дитсадках і 8 колгоспних виховується 574 дітей.

Напередодні 50-річчя Великого Жовтня колгосп передав дітям села нове двоповерхове приміщення школи на 480 учнів, яких навчають 28 учителів. 18 чоловік вчиться заочно в сільськогосподарських інститутах, 13 є студентами денних відділень інших вузів і технікумів. З 1965 року в селі працює музична школа.

В Надлаку споруджено палац культури із залом на 670 місць та кімнатами для гурткової роботи. Крім того, діють 2 сільські і 2 бригадні клуби. Пишаються тут і самодіяльним хором, який налічує понад 70 співаків. На районних, обласних і республіканських

Колгоспний адміністративний будинок у Надлаку. 1970 р.

[1] Газ. «Кіровоградська правда», 19 березня 1971 р.

Депутат Верховної Ради СРСР доярка Г. П. Александрова. Надлак, 1969 р.

оглядах цей колектив не раз займав призові місця. За успіхи у розвитку самодіяльного мистецтва в грудні 1964 року Міністерство культури УРСР присвоїло хору звання народного і нагородило Почесною грамотою. Навесні 1965 року Надлацький самодіяльний народний хор разом з кращими мистецькими колективами республіки виїжджав до Ленінграда й Москви. З великим успіхом він виступив на оглядіконкурсі самодіяльного мистецтва України, присвяченого 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Його було нагороджено тоді дипломом 1-го ступеня з врученням Золотої медалі.

У палаці культури часто виступають артисти з обласного центру та інших міст нашої країни. Тут влаштовуються комсомольські весілля, проводи юнаків до лав Радянської Армії, свята урожаю, дні тваринників, вечори бойової і трудової слави. Є у цьому палаці кімната, дорога не тільки усім односельцям, а й їхнім друзям із землеробського кооперативу ім. С. М. Кірова у с. Шабла Толбухінського округу Народної Республіки Болгарії. Представники болгарських хліборобів побували в колгоспі «Зоря комунізму» влітку 1965 року. З того часу між трудівниками цих двох колективів підтримуються міцні зв'язки. В кімнаті радянсько-болгарської дружби зібрані книги, фотографії, подарунки — свідчення дружби трудящих двох братніх країн.

Є 3 сільські, 3 шкільні та колгоспна бібліотеки із загальним фондом близько 65 тис. книг. В усіх тракторних бригадах і на тваринницьких фермах віддалених населених пунктів обладнано пересувні бібліотеки і пункти обміну книг. Щороку в селі передплачують понад 4 тис. примірників газет і журналів, кожна сім'я одержує кілька періодичних видань. Активну роль у громадсько-політичному житті відіграє інтелігенція Надлака. 24 лектори — учителі, медпрацівники і спеціалісти сільського господарства — працюють у сільському відділенні товариства «Знання».

В авангарді боротьби за виконання накреслень партії і Радянського уряду йдуть комуністи села. Вони об'єднані в первинній та трьох бригадних парторганізаціях, до складу яких входять 109 комуністів і кандидатів у члени партії, 99 з них зайнято безпосередньо у сільськогосподарському виробництві. Комуністам активно допомагає комсомольська організація, яка налічує 150 юнаків і дівчат. Профспілкова організація колгоспу (об'єднує 428 чоловік) також дбає про високий рівень господарювання і соціального забезпечення трудівників села. Тільки в 1971 році 61 колгоспник побував на курортах і в будинках відпочинку, 873 одержують пенсії.

Значну роль у вирішенні питань господарського і культурного будівництва відіграє сільська Рада, у складі якої 56 депутатів, з них 30 членів КПРС, 5 комсомольців. Бюджетом сільради на 1972 рік на розвиток освіти виділено 31 320 крб., культури — 16 690 крб., охорони здоров'я — 5140 крб. При Раді працює 5 постійних комісій. Краща доярка колгоспу Г. П. Александрова — депутат Верховної Ради СРСР 7-го і 8-го скликань.

Трудящі села докладають усіх зусиль, щоб наблизити комуністичне завтра.

В. П. ВАЙПАН, В. О. ЦИСЬ, Ю. М. ЯЦЕНКО

ПІДВИСОКЕ

Підвисоке — село, центр сільської Ради, розташоване поблизу річки Синюхи, за 22 км від районного центру і за 45 км від залізничної станції Тальне. Населення — 3348 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Володимирівка.

Місцевість навколо Підвисокого була заселена з глибокої давнини. Поблизу с. Володимирівки виявлено 3 стоянки доби палеоліту, досліджено велике поселення трипільської культури з 200 жител, знайдено глиняну модель житла. В курганах розкопано кілька поховань доби бронзи. Поселення трипільської культури збереглося також поблизу с. Підвисокого[1].

Виникнення села належить до 30-х рр. XVIII ст. Під час другого інвентарного перепису 1771 року тут було 277 дворів. Село входило тоді до Уманського староства і належало польському магнату С. Потоцькому[2]. Підвисоцькі селяни брали участь у гайдамацькому русі. В часи Коліївщини, у 1768 році, тут діяв загін гайдамаків на чолі з В. Ковалем і Г. Голубом[3].

Після возз'єднання Правобережної України з Росією Підвисоке з 1797 року входило до складу Уманського повіту Київської губернії. 1795 року в селі налічувалося 624 душі чоловічої статі, 1817 — 1016, а всього населення — близько 2 тисяч чоловік[4].

До 60-х років XVIII ст. основною формою феодальної повинності селян був чинш (сплата натурою і грішми), а пізніше спадкоємці графа Потоцького ввели для них різні додаткові роботи: шарварки та подорожчизну (транспортування продуктів маєтку на ярмарок). В 70-х роках панщина становила 20—36 днів на рік з господарства, а через 20 років вона зросла до 90 днів. Графиня Потоцька здавала землю в оренду посесору, який також примушував селян відробляти панщину[5].

Доведені до відчаю панським гнобленням, селяни 1811 року почали добиватися через суд звільнення від кріпосної залежності. Проте позови до повітового і головного судів були відхилені. Тоді кріпаки звернулися з скаргами до губернського правління та генерал-губернатора. Але й це бажаних наслідків не дало[6]. Протягом 6 років селяни відмовлялися виконувати панщину. Селянин І. Нагорянин закликав односельців та жителів сусідніх сіл не коритися поміщиці. В жовтні 1816 року графиня Ф. Потоцька писала на ім'я царя: «Селяни до такого ступеня свавілля і неслухняності дійшли, що від усіх економічних повинностей відмовилися». У травні 1817 року до Підвисокого було надіслано військову команду, за її допомогою місцеві урядовці заарештували 140 чоловік[7].

Та 1823 року селяни знову кілька разів відмовлялися працювати на поміщиків. Двічі в Підвисоке приїжджав київський губернатор. Для «втихомирення бунтарів» вдруге було введено війська. Над непокірними чинили жорстоку розправу. Керівників виступу О. Калиниченка, П. Бугайчука і В. Копійчука засуджено до каторги, 32 учасників — до тюремного ув'язнення, 59 — до покарання канчуками. Але й після цієї розправи боротьба кріпаків не припинялася[8]. Тривале селянське заворушення в Підвисокому непокоїло вищі урядові кола. Справа дійшла до царя. Микола I висловив начальнику головного штабу генералу Дібичу незадоволення тим, що маєток Підвисоке «перебуває вже три роки в збудженні і через те подає поганий приклад іншим

---

[1] Археологічні пам'ятки УРСР, т. 2, стор. 284; Материалы и исследования по археологии СССР, № 10, стор. 79—108.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 1286, оп. 3, спр. 311, арк. 74—79.

[3] Журн. «Український архів», 1931, № 2, стор. 249—253.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 484, оп. 6, спр. 146, арк. 37.

[5] Крестьянское движение в России в 1796—1825 гг. Сборник документов. М., 1961, стор. 796.

[6] І. О. Гуржій. Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту. (З 80 років XVIII століття до 1861 р.). К., 1958, стор. 95, 96.

[7] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 485, оп. 1, спр. 2577, арк. 27, 93—97.

[8] ЦДІА СРСР, ф. 1263, оп. 1, спр. 454, арк. 359, 360; ф. 1286, оп. 3, спр. 311, арк. 10—18.

поміщицьким селянам»[1]. 20 липня 1826 року до Підвисокого ввели батальйон Одеського піхотного полку. Після масових арештів селян та прилюдних покарань їх канчуками, заворушення було придушене. З 30-х рр. XIX ст. починаються масові втечі підвисоцьких селян у херсонські степи.

Глиняний горщик, розписаний орнаментом III тисячоліття до н. е., знайдений на поселенні трипільської культури. Підвисоке.

Реформа 1861 року фактично пограбувала селян. За 2274 десятини надільної землі вони протягом 49 років змушені були вносити щорічно до царської казни по 4061 крб. 72 коп. викупних платежів.

У 1866 році Підвисоке стало волосним центром Уманського повіту Київської губернії. 1900 року тут налічувалося 726 дворів. Поміщикам належало 5644, церкві — 101, селянам — 2274 десятини землі. На один селянський двір в середньому припадало по 3 десятини[2]. Майже 30 проц. селян були безземельні й малоземельні, значна частина їх наймитувала в поміщицьких економіях (у післяреформений період в селі на поміщицьких землях утворилося 3 економії і виділилося до 20 куркульських господарств). Денний заробіток наймита становив 15—20 коп., а за строк 8 місяців — 40—50 крб. Чимало селян йшло на заробітки до Херсонської і Подільської губерній.

Під впливом революційного руху робітничого класу трудящі Підвисокого піднімалися на боротьбу проти поміщиків. У липні 1906 року в економії Баранецького було спалено 1200 кіп снопів пшениці й воловню[3].

Внаслідок столипінської аграрної реформи посилився процес класового розшарування села. У 1907 році кількість селянських дворів проти 1900 року збільшилася на 72, відповідно зменшився середній наділ на сім'ю, він становив у Підвисокому лише 2,5 десятини, тоді як у волості — 3,3 десятини. Підвисоцькі селяни відмовилися переходити на відрубну систему господарювання. Тричі волосний старшина скликав сход, всіляко погрожував селянам, та вихід на хутори зірвався. Близько 50 сімей малоземельних і безземельних селян переселилися до Сибіру і Казахстану, але через кілька років більша половина їх повернулася назад ще більше зубожілими[4].

В Підвисокому було лише 2 фельдшери. З 1861 року тут почала працювати парафіяльна школа, в якій навчалося 70 дітей. 1911 року відкрилося земське двокласне училище. І все ж понад 70 проц. населення залишалося неписьменним.

Перша світова війна ще більше загострила класові суперечності на селі. Почастішали виступи проти поміщиків, куркулів і місцевих властей. Революціонізуючий вплив на селян мали робітники з Умані, Одеси та інших міст, що приїздили в села до своїх родичів. Внаслідок їх агітації у 1916 році поденники, які працювали на бурякових плантаціях панських економій, оголосили страйк, вимагаючи підвищення денної платні з 30 до 50 коп. Тільки через 6 днів, коли поміщик викликав козаків, страйк було придушено. Трьох його керівників — Ю. Пташника, Н. Гончарука та Д. Парокінного заарештували[5].

Лютнева буржуазно-демократична революція не виправдала сподівань селян одержати землю. Створений на волосному сході у травні 1917 року земельний комітет порушив питання перед громадою села про розподіл поміщицьких та церковних земель, але далі цього справа не пішла.

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. 36, оп. 4/847, спр. 243, арк. 1—16.
[2] Список населенных мест Киевской губернии. К., 1900, стор. 1624, 1625.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 445, оп. 2, спр. 10, арк. 3.
[4] Там же, арк. 1.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 455, оп. 2, спр. 10, арк. 7.

Наприкінці листопада солдати-фронтовики принесли до села звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, про ленінські декрети. Виступаючи на сільських сходках, по-більшовицькому настроєні фронтовики закликали бідняків до розподілу поміщицької землі. В січні 1918 року селяни захопили дві поміщицькі економії, розділили між собою зерно, худобу, сільськогосподарський реманент і приступили до поділу землі[1].

В лютому на території Уманського повіту, куди входила і Підвисоцька волость, встановлюється Радянська влада. На початку того ж місяця для допомоги трудящим повіту з Києва прибув червоногвардійський загін з 80 бійців під командуванням І. Ю. Кулика[2]. У Підвисокому було створено волосний ревком і загін самооборони. Та на початку березня 1918 року село захопили австро-німецькі окупанти. Каральний загін вчинив розправу над активними учасниками розподілу поміщицького майна. А. К. Ямкового, С. С. Дяченка, О. Н. Сливка та інших, всього 22 чоловіка, віддано до суду[3]. На селян, для «відшкодування збитків» поміщикам, накладено контрибуцію. Однак трудове селянство не корилося окупантам. У червні загін повстанців під керівництвом колишнього матроса більшовика П. Закреничного, уродженця сусіднього села Розсохуватця, оточив групу окупантів і гетьманців між селами Солдатським і Комишевим та знищив їх[4]. В грудні 1918 року на зміну австро-німецьким окупантам прийшли петлюрівці, від яких трудящі зазнали лиха. В березні 1919 року Радянську владу було відновлено, створено волревком. 14 квітня обрано волвиконком, який розподіляв поміщицькі землі між трудовим селянством, дбав про виконання продрозверстки. Боротьбу з куркульськими бандами допомагала вести комуністична рота ім. О. А. Піонтковського та І. Ю. Урбайліса (названа так в честь голови Уманського комітету РСДРП(б) і голови Уманської Ради робітничих і солдатських депутатів, вбитих контрреволюціонерами). Створена вона була в травні 1919 року в Умані і діяла на території Підвисоцької волості Уманського повіту.

В серпні відбудову народного господарства перервав наступ денікінців, від яких Підвисоке в лютому 1920 року визволили частини 45-ї дивізії Червоної Армії. В березні відновив діяльність волревком. Згодом відбулися вибори сільської Ради. В 1921 році організовано сільський партосередок на чолі з селянином-бідняком, учасником громадянської війни Д. Н. Парокінним.

Важливу роль у зміцненні Радянської влади на селі відіграв закон Всеукрревкому від 5 лютого 1920 року про землю. Створена в Підвисокому земельна комісія на чолі з С. І. Сабашковим провела поділ колишньої поміщицької землі. Від Радянської влади селяни одержали 1629 десятин землі. Організований у травні 1921 року КНС допомагав Раді і партосередку у вирішенні всіх господарських та політичних питань. Для бідняків було створено спеціальний зерновий фонд з 10—15 проц. відрахувань від загальної суми продподатку. Вони також позачергово і безплатно користувалися сільськогосподарським реманентом прокатного пункту[5]. Активну участь брали комнезамівці в боротьбі з бандитизмом. До 1922 року на території волості тривала боротьба з дрібними куркульськими бандами, які громив загін на чолі з робітником-комуністом Б. В. Боковим.

Вірним і надійним помічником комуністів був комсомольський осередок, що утворився 19 січня 1922 року і складався з 9 юнаків та дівчат. Його секретарем обрали Т. Хоренжого (загинув під час Великої Вітчизняної війни).

З 1923 року Підвисоке — районний центр (з перервою в 1931—1934 роках). 2 серпня обрано перший склад райпарткому на чолі з секретарем А. О. Поліщуком. В районі на той час налічувалося 2 партійні та 2 комсомольські організації. Голо-

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-753, оп. 1, спр. 5, арк. 6, 7.
[2] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 56.
[3] Черкаський облдержархів, ф. Р-753, оп. 1, спр. 5, арк. 6, 7.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 445, оп. 2, спр. 164, арк. 5.
[5] Там же, ф. 446, оп. 2, спр. 164, арк. 5.

вою райвиконкому став Й. І. Бойко[1]. Комуністи проводили значну роботу щодо виховання сільського активу. Політгурток, створений у березні 1923 року, відвідували 5 членів КП(б)У, 6 комсомольців і 19 безпартійних. 1924 року створено районне відділення профспілки «Всеробітземліс», яка захищала права наймитів і сільськогосподарських робітників.

Восени того ж року з ініціативи селян-незаможників у селі виникла сільськогосподарська артіль ім. Петровського. Очолював її комуніст С. І. Сабашков. Артіль об'єднувала 16 господарств і мала 66 га землі[2]. Наступного року за державні кредити вона придбала 2 трактори, локомобіль, 2 молотарки, збудувала млин і олійню. За кермо тракторів першими сіли секретар комсомольського осередку Т. Хоренжий та М. Химич (пізніше працював викладачем Черкаського сільськогосподарського технікуму). Комсомольці О. Гижко, Г. Сорока та інші — всього 17 чоловік — стали фундаторами юнацької комуни, яка була створена 1924 року. Згодом комуна зросла до 30 юнаків і дівчат[3]. У 1926 році більшість юнаків — членів комуни пішла служити до лав Червоної Армії, а ті, що залишилися, пізніше об'єдналися з колгоспом імені Г. І. Петровського. У 1925 році виникло сільське споживче товариство. За перший рік його існування кількість членів товариства зросла з 50 до 150 чоловік. За той же час товариство одержало 2 тис. крб. прибутку[4]. Підсумки господарювання в роки непу були досить відчутні. Загальна посівна площа перевищила довоєнний рівень. Особливо розширилися посіви озимої пшениці і цукрових буряків. Було відновлено поголів'я худоби. Зменшилася кількість безтяглових господарств, значно зріс добробут трудящих.

У відбудовний період здійснено перші кроки щодо поліпшення роботи закладів охорони здоров'я. В підвисоцькій лікарняній дільниці у 1923 році працювали лікар і фельдшер-акушер. За активною участю жіночої ради, створеної при сільраді та очолюваної комуністкою Ф. О. Крижанівською, у 1925 році відкрито дитячі ясла ім. Н. К. Крупської. «Відкриття перших ясел на селі — це ще один камінець до будівництва комунізму, до розкріпачення селян»,— писав про це місцевий сількор[5]. Для дітей-сиріт у 1923 році відкрито дитбудинок. У 1920 році в селі почала працювати семирічна трудова школа. В травні 1924 року при ній створено піонерську організацію.

Особлива увага приділялася організації політичної роботи серед молоді, яка йшла служити до Червоної Армії. За ініціативою комсомольців і молоді у 1924 році в селі відкрито сельбуд і бібліотеку. Комсомольці розгорнули серед молоді антирелігійну пропаганду, організували навчання в гуртках ліквідації неписьменності. Перший гурток лікнепу виник у селі в 1921 році, згодом його перетворено на сільську школу ліквідації неписьменності. З 1921 по 1928 рік грамоти навчилися понад тисячу чоловік дорослих селян.

Під час суцільної колективізації в Підвисокому утворилися колгоспи ім. Петровського та ім. XIII-річчя Жовтня. Восени 1929 року сюди приїхала бригада робітників-металістів з Миколаєва[6], члени якої допомогли в ремонті сільськогосподарського реманенту і проведенні польових робіт. Представники робітничого класу принесли в село індустріальні методи праці, сприяли піднесенню виробничої активності колгоспників, зміцненню виробничої дисципліни. Шефська бригада виступила ініціатором складання виробничих планів, взяла активну участь у їх здійсненні[7].

У 1933 році обидва колгоспи розукрупнено і на їх базі створено чотири. Для допомоги артілям технікою того ж року в Підвисокому організовано МТС. Надовго

[1] Газ «Робітничо-селянська правда», 10 серпня, 25 вересня 1923 р.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 445, оп. 2, спр. 164, арк. 4.
[3] Там же, спр. 10, арк. 4.
[4] Газ. «Селянська правда», 20—21 грудня 1926 р.
[5] Газ. «Робітничо-селянська правда», 30 травня 1925 р.
[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 102, арк. 21, 60.
[7] «Український історичний журнал», 1964, № 2, стор. 92, 93.

зберігся в пам'яті селян приїзд у березні 1932 року до Підвисокого голови Раднаркому УРСР В. Я. Чубаря. На багатолюдному мітингу В. Я. Чубар закликав трудящих зміцнювати колгоспний лад, широко запроваджувати техніку в землеробстві[1].

Велику роботу щодо організаційно-господарського зміцнення колгоспів, розвитку ініціативи членів сільськогосподарських артілей, організації соціалістичного змагання і ударництва проводив політвідділ, утворений в червні 1933 року при Підвисоцькій МТС. Очолював його посланець Московської партійної організації М. С. Мартишкін. В тому ж році почала виходити багатотиражна газета політвідділу — «Більшовик». З 1934 року ця газета стала органом Підвисоцького РК КП(б)У та райвиконкому.

З року в рік трудівники артілей добивалися успіхів у розвиткові громадського господарства. В ході боротьби за виконання п'ятирічних планів розгорнулося соціалістичне змагання. На весь район прославилися п'ятисотенниці села Підвисокого Ф. Костишина, Д. Антошко, К. Парокінна, М. Манзар, С. Дроворуб та О. Чабанюк[2].

Значна увага приділялася підготовці масових кадрів для колгоспів і МТС. У 1939 році в Підвисокому відкрилися курси, де навчалися комбайнери, механізатори, бригадири, завідуючі фермами, ланкові. Всього пройшли перепідготовку 1500 працівників. У 1940 році в Підвисоцькій МТС працювало 124 трактористи, 34 комбайнери. Значну частину їх становили дівчата, які в червні 1941 року взяли участь у районному зльоті жінок-механізаторів[3].

В авангарді колгоспного руху йшли комуністи. Партійні організації проводили велику роботу по вихованню трудящих. 409 агітаторів роз'яснювали рішення XVIII з'їзду ВКП(б) серед трудівників району. В червоних кутках, хатах-читальнях, сільських клубах читалися лекції, влаштовувалися виставки матеріалів з'їзду. Все це сприяло підвищенню трудової активності працівників сільського господарства. Трудівники артілі «Політвідділ» у відповідь на рішення з'їзду достроково виконали всі річні плани. У 1939 році середній врожай зернових у районі становив 12,7 цнт з га. Краща ланкова артілі ім. XIII-річчя Жовтня М. Хащеватська виростила того ж року по 317 цнт цукрових буряків з га, бригада Я. Серебетника — по 254 цнт. В бригаді Таранущенка з Підвисоцької МТС вироблено на кожен трактор по 770 га м'якої оранки і зекономлено 9500 кг пального. За успіхи, досягнуті у вирощенні соняшнику (по 12,1 цнт з га на площі 26 га), артіль ім. XIII-річчя Жовтня була учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 року[4].

Зріс добробут жителів села. У Підвисокому працювали медична амбулаторія й лікарня. Діти колгоспників навчалися в середній і двох початкових школах. В 1938 році відбувся перший випуск десятирічки. В селі був клуб з стаціонарною кіноустановкою, бібліотека, будинок піонерів. 1935 року почав діяти радіовузол на 200 точок.

Великі зміни, що сталися в житті трудівників села в передвоєнні роки, зміцнювали авторитет Комуністичної партії. Про це свідчить зростання рядів сільських комуністів. Якщо 1938 року в Підвисоцькій районній парторганізації було 55 членів і 35 кандидатів ВКП(б), то в 1940 році — відповідно 110 і 120. Первинних організацій 1938 року налічувалося в районі 11, а 1940-го — 15 і 3 кандидатських групи. Зростання рядів партії йшло в основному за рахунок передових робітників і колгоспників. Рішенням бюро райкому КП(б)У 1 листопада 1939 року з Підвисоцької територіальної парторганізації виділили 2 члени ВКП(б) і 2 кандидати та створили з них кандидатську групу при артілі «Політвідділ»[5].

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 445, оп. 2, спр. 164, арк. 7, 8.

[2] Газ. «Більшовик» (Підвисоке), 3 і 25 січня, 8 березня 1936 р.

[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 1, спр. 28, арк. 77; спр. 283, арк. 24; спр. 729, арк. 8.

[4] Там же, спр. 729, арк. 34—36, 100—102.

[5] Там же, спр. 284, арк. 41 спр. 729, арк. 100—102.

Партійна організація багато уваги приділяла роботі шкіл, громадських товариств та організацій. У квітні 1939 року бюро райкому партії узагальнило досвід роботи першого в районі заслуженого учителя УРСР М. М. Боржемського. При редакції районної газети «Більшовик» працювала заочна школа сількорів у складі 8 комуністів, 11 комсомольців та 3 безпартійних. 64 комсомольські організації району в 1940 році об'єднували 1600 членів ВЛКСМ.

Виховані Комуністичною партією в дусі беззавітної відданості соціалістичній Вітчизні, трудящі села з перших днів Великої Вітчизняної війни підпорядкували все своє життя справі боротьби проти кривавого фашизму. До лав Червоної Армії з села пішла більшість чоловіків, з комуністів і комсомольців було створено винищувальний загін. З наближенням фронту на схід вивезено 586 голів рогатої худоби і 24 трактори.

На території Підвисоцького району з 2 по 7 серпня 1941 року кровопролитні бої з переважаючими силами фашистських військ вели в оточенні частини 6-ї і 12-ї армій. 2 серпня 3-й і 12-й мехкорпуси ворожих військ вийшли в район Новоархангельська, Помічної і Первомайська, відрізавши шлях до відступу радянським військам. 6 серпня 1941 року у Підвисоцькому лісі було прийнято рішення: частинам 99-ї стрілецької дивізії прориватися в напрямку Новоархангельська через річку Синюху. Про виняткову відвагу радянських воїнів розповідає чимало документів[1]. Ворожа артилерія, міномети прострілювали всю зайняту 99-ю стрілецькою дивізією місцевість. Прорив на схід, крім того, утруднювався річкою Синюхою. І все ж начальнику штабу дивізії полковнику Р. В. Горохову і начальнику артилерії дивізії полковнику І. Д. Романову з частиною сил вдалося вирватися з оточення[2]. Радянські воїни завдали ворогові величезних втрат, але сили були нерівні, у бійців вичерпалися всі резерви боєприпасів і пального. 7 серпня 1941 року фашисти захопили Підвисоке. Вони підпалили його з чотирьох боків.

В найтяжчу пору окупації з особливою силою виявилася животворна сила радянського патріотизму. Загарбники зустрічали рішучий опір радянських людей. Населення всіляко підтримувало народних месників, переховувало поранених радянських бійців, які не вийшли з оточення, а також втікачів з таборів військовополонених. У зв'язку з цим 12 лютого 1942 року Підвисоцька комендатура видала спеціальне розпорядження про покарання населення за надання допомоги радянським військовополоненим[3].

Рейд партизанського з'єднання М. І. Наумова, що відбувся навесні 1943 року, активізував боротьбу народних месників у степових областях України. В серпні 1943 року в районі лісу «Зелена брама», який прилягає до Підвисокого, розгорнув бойові дії партизанський загін, що складався з 136 чоловік — військовополонених та місцевих жителів. Серед народних месників були 21 комуніст і 48 комсомольців. Очолював загін член ВКП(б) старший лейтенант Червоної Армії П. Й. Суський, тоді відомий під прізвищем Матвєєв. Після його загибелі в бою 25 січня 1944 року командиром загону став М. М. Стройков. Комісаром був М. А. Тобухов[4]. До складу партизанського загону входило також інтернаціональне відділення «Опір фашизму», сформоване з німецьких антифашистів. Його очолював колишній німецький солдат, син комуніста Ганс Олессак. На початку 1944 року під час нападу на фашистський штаб до партизанського загону влилася ще одна група німецьких солдат, яка брала участь у багатьох операціях партизан. Під селом Небелівкою Підвисоцького району всі вони, і в т. ч. Ганс Олессак, загинули в бою з карателями[5].

---

[1] Н. А. Хизенко. Ожившие страницы, стор. 81, 82; Н. Федотов. Никогда не померкнет, стор. 22—31; В. Васильев. Возвращение к легенде. М., 1967, стор. 148.
[2] Ю. К. Стрижков. Герои Перемышля. М., 1969, стор. 128.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2735, оп. 1, спр. 9, арк. 1.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп.3, спр. 1, арк. 23; спр. 2, арк. 2; спр. 84, арк. 111.
[5] Герои подполья, вып. 2, стор. 316.

Зустріч жителів Підвисокого з учасниками боїв за село в серпні 1941 року. 1966 р.

Бойові операції партизани проводили на головних магістралях пересування фашистських військ. Тільки в грудні 1943 року вони знищили 3 вантажні ворожі автомашини з боєприпасами, легкову штабну машину 8-ї німецької армії, вбили 5 німецьких солдатів і генерала, зруйнували залізничний міст біля с. Перегонівки. У січні 1944 року поблизу села Небелівки (за 9 км від Підвисокого) партизанський загін вів 6-годинний бій з ворогом. Було знищено 12 вантажних і 6 легкових автомашин і гармату, вбито 130 гітлерівських солдатів, захоплено одну гармату, 2 міномети, 2 станкових і 7 ручних кулеметів, 2400 патронів тощо. Під час боїв радянських військ у районі Корсунь-Шевченківського бійці цього загону дезорганізовували рух ворожих військ, що направлялися на фронт[1].

Партизани вели пропагандистсько-агітаційну роботу серед населення. Листівки, які друкувалися в Новоархангельській підпільній друкарні, партизанські зв'язкові К. А. Байраченко, О. Є. Матвійчук, Г. П. Куйбіда розповсюджували в селах Підвисоцького і Новоархангельського районів. Активно допомагали партизанам жителі села Є. В. Андрущенко, Є. М. Токарчук, Г. З. Пасенко. Бойовими ділами уславилася комсомолка розвідниця В. Нагорна. За допомогу народним месникам і проведення агітаційної роботи серед населення гітлерівці стратили вчителів О. Д. Григораша та З. М. Узеркеса, агронома І. Ф. Крижанівського, юриста О. Н. Гижка, лікаря Є. І. Ткаченка, першу комуністку села Ф. О. Крижанівську. В боях з ворогами загинуло 36 народних месників[2]. 14 березня 1944 року частини 53-ї армії визволили село від німецько-фашистських загарбників. Партизани влилися до Червоної Армії.

Близько 600 жителів Підвисокого воювали з фашистами на фронтах Великої Вітчизняної війни. А. Р. Сливко в роки війни зробив понад 200 бойових вильотів. У лютому 1944 року йому присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Після війни генерал-майор авіації А. Р. Сливко продовжує службу в Збройних Силах СРСР[3]. Уродженець села полковник В. М. Пилипенко з 1943 по 1946 рік був начальником політвідділу прославленої гвардійської Таманської Червонопрапорної ордена Суворова дивізії ім. М. І. Калініна[4]. Він нагороджений 8-ма орденами та багатьма медалями. В боях за свободу і незалежність Радянської Вітчизни віддали своє життя 249 жителів Підвисокого.

Одразу ж після визволення відновили роботу райком партії, виконком райради, радянські установи, а також артілі «Шлях до комуни», «Політвідділ», ім. XVIII партз'їзду, ім. 13-річчя Жовтня, Підвисоцька МТС. Велику роботу по відродженню народного господарства проводили Підвисоцька сільська Рада та її численний актив. За період окупації гітлерівці завдали колгоспам збитків на суму понад 200 тис. крб. У фашистське рабство вони вивезли з району 1753 чоловіка, знищили 1200 мирних громадян і військовополонених, у т. ч. 126 мешканців Підвисокого[5].

Сільська Рада виявляла особливу турботу про сім'ї радянських воїнів і про дітей-сиріт. В артілях було створено каси взаємодопомоги, які допомагали колгосп-

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 5, арк. 77, 78; спр. 77, арк. 21; спр. 84, арк. 13.
[2] Там же, спр. 77, арк. 22; ф. 459, оп. 1, спр. 3, арк. 12.
[3] Прославлені у віках, стор. 213—215.
[4] Гвардейская Таманская. М., 1961, стор. 84, 85.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 1, спр. 10, арк. 5—7.

никам у спорудженні житлових будинків. Почала діяти міжколгоспна шляхово-будівельна бригада. Одночасно трудящі всіляко допомагали фронтові. Партійний, радянський, комсомольський актив став ініціатором реалізації четвертої державної позики, план якої було перевиконано. Подарунком для фронту був збудований на кошти колгоспників літак. На танку, збудованому на кошти трудящих району, житель Підвисокого С. В. Печенюк до кінця війни громив ворога.

Районні партійні збори 26 червня 1945 року намітили заходи щодо мобілізації населення на відбудову народного господарства. Протягом 10 днів в усіх колгоспах створено будівельні бригади, налагоджено виробництво місцевих будівельних матеріалів. Партійний актив оголосив себе мобілізованим на відродження сільського господарства. У 4 артілях Підвисокого у 1945 році зібрано врожай озимини з площі 1546 га, зорано на пар 965 га. Колгоспи на той час мали 15 жаток, 2 молотарки, 6 віялок, 34 гарби. На сільськогосподарських роботах використовувалися також корови, яких вдалося приховати від окупантів. По 0,75 га скошував щоденно колгоспник артілі ім. XIII-річчя Жовтня 62-річний А. Поліщук. З 1 квітня 1944 року почали працювати початкові класи Підвисоцької середньої школи, а в 1944/45 навчальному році працювали вже всі 10 класів. У 1944 році відкрито сільську лікарню і будинок культури.

За роки четвертої п'ятирічки трудівники села повністю відбудували зруйноване загарбниками народне господарство. В 1950 році досягнуто довоєнного рівня врожайності зернових і технічних культур, виконано планові завдання щодо збільшення поголів'я худоби.

Дальшому піднесенню сільського виробництва сприяло об'єднання артілей. В 1950 році на базі місцевих колгоспів створено два — ім. XVIII партз'їзду і «Шлях до комуни». За час з 1951 по 1958 рік їх грошові прибутки зросли майже вдвоє. Чимало трудівників колгоспних ланів домоглися високих показників у виробництві сільськогосподарської продукції, були удостоєні урядових нагород. У 1957 році орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено бригадира тракторної бригади А. М. Паламарчука, бригада якого виборола першість у районному змаганні за раціональне використання і збереження техніки. Орденом «Знак Пошани» відзначено тваринницю Ф. М. Григораш. На відгодівлі молодняка великої рогатої худоби вона добилася середньодобового приросту ваги 560 грамів.

У 1959 році ліквідовано Підвисоцький район, а с. Підвисоке ввійшло до складу Новоархангельського району. Того ж року внаслідок об'єднання двох господарств утворився колгосп «Дружба», за яким було закріплено 4503 га орної землі, 97 га садів і ягідників. З кожним роком в колгоспі зростала врожайність сільськогосподарських культур,підвищувалась продуктивність тваринництва. Якщо у 1960 році тут було 17 тракторів і 14 автомашин, то в 1965-му вже — 41 трактор і 18 автомашин. Грошові доходи колгоспу в 1965 році становили 1074 тис. крб. З 1946 по 1967 рік споруджено 85 об'єктів господарського і культурно-побутового призначення.

За успіхи у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції в 1966 році ордена Леніна удостоєна Г. Ф. Покорняк. Протягом багатьох років очолювана нею рільнича бригада збирала з кожного гектара закріпленої площі по 300 цнт цукрових буряків і по 26—30 цнт зернових культур. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджено бригадира тракторної бригади В. М. Хащеватського, доярку З. Я. Сливко. За вирощення сталих високих урожаїв цукрових буряків (по 300—350 цнт з га) орденами «Знак Пошани» відзначено ланкових М. І. Діхтяр та О. І. Семченко. Цієї ж нагороди удостоєно тракториста Л. М. Гроха, доярку Н. В. Сливко, зоотехніка В. О. Островського і голову правління колгоспу С. Т. Кривописького.

З великим трудовим і політичним піднесенням трудящі Підвисокого зустріли знаменну дату в житті радянського народу — 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Взяті соціалістичні зобов'язання на честь Ленінського ювілею вони перевико-

нали. 181 житель села, в т. ч. 143 колгоспники, відзначені Ленінською ювілейною медаллю.

Про нове економічне піднесення села свідчать підсумки виконання восьмої п'ятирічки. Валове виробництво зерна за той час становило 25 976 тонн, середня врожайність зернових піднялася у 1970 році до 28,5 цнт з га. Кількість худоби зросла в 1,3 раза, а виробництво м'яса в порівнянні з попереднім п'ятиріччям — удвоє. Доярки Н. В. та З. Я. Сливко добилися надою молока від кожної фуражної корови по 3100—3300 кг. Зросла й оплата праці колгоспників, фонд якої 1970 року становив понад 700 тис. крб., вартість одного людино-дня — 3 крб. 27 копійок.

У першому році 9-ї п'ятирічки колгоспники зібрали з гектара по 33,3 цнт пшениці, 34,9 цнт кукурудзи, 315 цнт цукрових буряків, 122,2 цнт овочів. На 100 га сільгоспугідь вироблено 370 цнт молока, 67,8 цнт м'яса, 11 тис. 300 штук яєць. Включившись в соціалістичне змагання на честь п'ятдесятиріччя утворення Союзу РСР, трудівники села з великим піднесенням виконують взяті зобов'язання.

В селі є відділення «Сільгосптехніки», де трудиться 185 робітників і службовців. В майстернях відділення щороку ремонтується 200 тракторів, комбайнів, автомашин. В автогосподарстві відділення — 110 автомобілів. Переможці змагання в колективі — слюсар Ф. О. Химич та електрослюсар І. Т. Хоренжий щоденно виконують норми на 130—135 проц. У 1958 році в Підвисокому збудовано міжколгоспний цегельний завод, де працює 84 робітники. З 1965 року відкрито консервний цех, який 1971 року дав країні понад 1 млн. банок овочевих консервів.

Підвисоке — впорядкований населений пункт. Центральні вулиці і тротуари забруковані. В 1946—1972 рр. тут зведено 730 індивідуальних будинків. Крім того, споруджено будинок культури, 3 дитячих ясел, сільський універмаг, будинок тваринників. В селі працює 12 магазинів. Сільська лікарня має терапевтичний, хірургічний, лікувально-фізкультурний кабінети, пологове відділення. В ній працює 4 лікарі та 17 медпрацівників із середньою спеціальною освітою.

В селі є середня школа, де навчається 530 дітей, і вечірня, яку в 1972 році відвідували 129 молодих робітників, колгоспників і службовців. В обох навчальних закладах — 48 учителів. Високої урядової нагороди — ордена Леніна — удостоєно ветерана народної освіти Н. С. Буряк. На честь 50-річчя Великого Жовтня Підвисоцьку середню школу за успіхи в навчально-виховній роботі відзначено пам'ятним Червоним прапором райкому партії та виконкому районної Ради депутатів трудящих.

При будинку культури працюють хоровий, драматичний, хореографічний та музичний гуртки, в яких беруть участь понад 120 чоловік. Дві бібліотеки — для дорослих і дитяча мають 43 тис. книг. Є будинок піонерів. Сільська організація товариства «Знання» об'єднує 55 чоловік. Її члени часто виступають перед хліборобами з лекціями і доповідями. В день 50-річчя Великого Жовтня в Підвисокому відкрито краєзнавчий музей, де зібрано понад 2 тис. експонатів про минуле і сучасне села.

В побут жителів села ввійшли нові обряди: проводи юнаків до армії, комсомольські весілля тощо. Під час проводів юнаків до Радянської Армії перед ними виступають старі комуністи, ветерани громадянської і Великої Вітчизняної воєн, передові виробничники. Вони дають наказ майбутнім воїнам пильно берегти рубежі рідної Вітчизни. Свято шанують жителі Підвисокого пам'ять про загиблих в роки Великої Вітчизняної війни. На братських могилах воїнів, що полягли в боях за село, споруджено 3 пам'ятники.

Керівну роль в боротьбі трудящих за дальший розвиток економіки й культури села відіграють понад 100 комуністів, що об'єднані в 5 первинних організаціях. Найбільша з них—колгоспу «Дружба», яка налічує 57 членів та кандидатів у члени КПРС. Надійним помічником парторганізації у всіх виробничих і громадських справах є 5 первинних комсомольських організацій, що об'єднують 273 члени ВЛКСМ.

У складі сільської Ради — 51 депутат, серед них — 24 комуністи, 7 комсомольців, 25 колгоспників, 13 робітників, 22 жінки. При Раді працюють 5 постійних комісій. Бюджет сільської Ради на 1972 рік становить 44 770 крб., які підуть, насамперед, на дальший розвиток освіти, охорони здоров'я, дитячих дошкільних закладів, поліпшення роботи будинку культури тощо.

Сьогоднішньому Підвисокому присвятив вірш «Ланкова» радянський поет Євген Долматовський. У роки Великої Вітчизняної війни він був у військах, що захищали Підвисоке.

Я сердцем сегодня в селе Подвысоком,
У речки Синюхи, на поле широком...
Там славно взошла золотая пшеница,
Волна за волною под ветром ложится,
Горят у дорожки багряные маки,
Как память о крови, пролитой в атаке...

Невтомною творчою працею трудівники Підвисокого множать трудову і бойову славу своїх батьків — активних борців за зміцнення здобутків Великого Жовтня.

К. О. ЛІВШИЦЬ, Д. І. ФАРТУШНЯК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД НОВОАРХАНГЕЛЬСЬКОГО РАЙОНУ

ВІЛЬША́НКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на схід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Капустяне. Населення — 553 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Крутоярка, Покровка, Шляхове.

У Вільшанці міститься центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, за яким закріплено 3551 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3434 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств діє млин. 78 передовиків сільського господарства відзначені нагородами, серед них три — орденом Трудового Червоного Прапора. У 1939 році за вирощування коней для Червоної Армії П. І. Притуляк, нині бригадир городньої бригади, нагороджений орденом Леніна.

Є восьмирічна школа, де 13 вчителів навчають 120 дітей, клуб, бібліотека, 4 магазини, побутова майстерня, відділення зв'язку. Сільська партійна організація об'єднує 36 комуністів, 2 комсомольські — 90 членів ВЛКСМ.

Заснована Вільшанка в середині XVIII століття. Радянську владу тут встановлено в лютому 1918 року.

Восени 1924 року 7 бідняцьких господарств об'єдналися у ТСОЗ «Шлях до соціалізму».

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 72 жителі села, 42 з них загинули, 39 нагороджені бойовими орденами й медалями. Через с. Шляхове під час степового рейду проходили частини партизанського з'єднання генерал-майора М. І. Наумова. На честь героїв-партизан, які загинули 11 березня 1943 року в бою з німецькими загарбниками, на околиці села споруджено пам'ятник, а при школі відкрито музей бойової слави. Встановлено пам'ятник загиблим воїнам-визволителям і обеліск.

Поблизу Вільшанки досліджено кілька курганів з похованнями трипільської культури (III тисячоліття до н. е.), доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та скіфського часу (IV—III ст. до н. ери).

Пам'ятник загиблим партизанам-наумівцям в с. Шляховому, 1971 р.

ГА́ННІВКА (давня назва — Серезліївка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Кагарлику, лівій притоці Синюхи, за 12 км на південний схід від районного центру. Населення — 790 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Диковичеве, Кагарлик, Мар'янівка, Новопетрівка, Сабове, Червінка.

За колгоспом «Шлях до комунізму», центральна садиба якого міститься у Ганнівці, закріплено 3360 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3089 орної землі. У господарстві вирощують зернові і технічні культури, розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. 82 трудівники нагороджені орденами й медалями. За багаторічну сумлінну працю комбайнер Т. А. Колотуха і ланкова Н. М. Головань відзначені орденом Леніна, ордена Трудового Червоного Прапора удостоєний тракторист І. М. Бершадський.

Тут є середня школа, де 20 вчителів навчають 169 дітей, будинок культури на 450 місць, бібліотека, ясла, готель, побутова майстерня, фельдшерсько-акушерський пункт, магазин, відділення зв'язку, автоматична телефонна станція. У партійній організації — 36 комуністів, у комсомольській — 57 членів ВЛКСМ.

Село виникло у 50-х роках XVIII століття. В лютому 1918 року в Ганнівці встановлено Радянську владу.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 143 жителі села, 120 з них нагороджені орденами і медалями, 73 не повернулися з фронту. У селі відкрито пам'ятник загиблим воїнам-визволителям. На честь 100-річного ювілею вождя споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Біля Ганнівки досліджено кілька курганних поховань трипільської культури (III тисячоліття до н. ери).

КАЛЬНИ́БОЛОТА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Великої Висі, за 20 км на північний схід від районного центру. Населення — 2009 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Жеванівка, Калинівка, Кіндратівка, Низове, Приют.

У Кальниболотах міститься центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 7751 га сільськогосподарських угідь, з них 6896 га

орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур, м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств діють млин, олійня, цегельний завод. У Кальниболотах розташована майстерня райоб'єднання «Сільгосптехніки». 189 трудівників села відзначені орденами й медалями. Серед них орденом Леніна — голова колгоспу О. Я. Зубченко, бригадири М. А. Хомич та А. І. Сербин, доярка К. Е. Дяченко, а також вчителі В. П. Богуславська і О. П. Мамалат.

Є середня школа, де 38 вчителів навчають 650 учнів, будинок культури на 700 місць, при якому діє історико-краєзнавчий музей на громадських засадах, 2 бібліотеки, лікарня, дитсадок. Працюють 6 магазинів, побутова майстерня. У Кальниболотах 71 комуніст і 203 комсомольці.

Засноване село на початку 50-х років XVIII ст. Радянську владу в Кальниболотах встановлено в січні 1918 року.

За високі врожаї соняшнику і зразкові показники у тваринництві ще 1939 року місцеву артіль ім. Ворошилова занесено до Почесної книги Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

540 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 443 з них нагороджені орденами й медалями, 233 загинули смертю хоробрих. Під час тимчасової окупації роботу серед населення проводила секретар Новоархангельського райкому комсомолу О. З. Бражко. 29 жовтня 1941 року її схопили фашисти і розстріляли в Катеринопільському лісі. В Кальниболотах споруджено пам'ятник воїнам-визволителям.

У селі народився активний учасник громадянської війни, командир дивізіону бронепоїздів, кавалер ордена Червоного Прапора С. М. Лепетенко. Вихідцями з Кальниболот є заслужений лікар УРСР, директор Київського науково-дослідного інституту туберкульозу та грудної хірургії ім. акад. Ф. Г. Яновського О. С. Мамалат, кандидат мистецтвознавства Є. С. Мамалат, народний артист СРСР В. Г. Магар, заслужений артист УРСР Д. М. Кот-Котевич.

Поблизу с. Кіндратівки знайдена кам'яна стела із зображенням скіфського воїна.

КАМ'ЯНЕ́ЧЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Кам'янці, за 17 км на захід від районного центру і за 23 км від залізничної станції Тальне. Населення — 2685 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна, за яким закріплено 5922 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4758 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби, вирощує пшеницю, ячмінь, кукурудзу, соняшник, цукрові буряки тощо. 142 трудівники села відзначені нагородами, серед них орденом Леніна — голова правління артілі М. Я. Григоренко, колгоспниця Ф. Т. Дубовенко, орденом Жовтневої Революції — колишній секретар парторганізації К. С. Косов і голова сільської Ради О. О. Зайцев.

У середній школі 40 вчителів навчають 400 учнів. У Кам'янечому працював заслужений учитель УРСР О. Ю. Рожновський. Є будинок культури на 500 місць, при якому діє народний історико-краєзнавчий музей на громадських засадах, дві бібліотеки з фондом 17 тис. книг, дільнична лікарня, дитсадок, побутові майстерні, 5 магазинів. У двох партійних організаціях села — 68 комуністів, у двох комсомольських — 75 членів ВЛКСМ.

Пам'ятний знак на честь 200-річчя Коліївщини. Кам'янече, 1971 р.

Село засноване на початку XVII ст. 1768 року мешканці села брали участь у Коліївщині. На честь 200-річчя повстання на околиці села, де були кузні гайдамаків, поставлено пам'ятний знак. В лютому 1918 року в Кам'янечому встановлено Радянську владу. Навесні 1920 року у Кам'янечому розміщався штаб Першої Кінної армії. На будинку, де перебував штаб, встановлено меморіальну дошку.

Під час Великої Вітчизняної війни 558 жителів билися проти фашистів на фронтах і відзначені орденами й медалями, 268 з них загинули. За мужність і відвагу в боях під Берліном уродженцю села старшому лейтенанту А. М. Крамаренку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Під час визволення села у березні 1944 року загинув Герой Радянського Союзу М. С. Лисов із станиці Холмської Краснодарського краю. Йому споруджено пам'ятник, ім'я героя носять піонерська дружина і центральна вулиця села. Встановлено також пам'ятник воїнам-визволителям села від гітлерівських загарбників.

Вихідцями із села є заслужений лікар УРСР М. І. Головко, доктор медичних наук В. М. Хмелівський, кандидат технічних наук, лауреат Державної премії СРСР, заслужений гірник УРСР П. Д. Поліщук, кандидат сільськогосподарських наук, заслужений агроном УРСР К. П. Швайко, кандидат хімічних наук Я. С. Косматий, кандидат біологічних наук М. Я. Кучеренко, кандидати технічних наук В. М. Дубенюк і С. Я. Свірень, заслужений артист УРСР М. Г. Грисенко.

Біля Кам'янечого виявлено поселення доби бронзи і ранньослов'янської черняхівської культури (II—VI ст. н. е.) та VII—IX століть.

КОПЕНКУВА́ТЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на південний захід від районного центру і за 33 км від залізничної станції Ємилівка. Населення — 1494 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Борщова, Урожайне, Шевченка.

У Копенкуватому міститься центральна садиба одного з передових господарств району — колгоспу «Червона комуна», за яким закріплено 2889 га сільськогосподарських угідь, з них 2714 га орної землі. Тут вирощують пшеницю, цукрові буряки, кукурудзу, овочі. Розвинуте

тваринництво м'ясо-молочного напряму. Урожай цукрових буряків за останні роки становив 340—360 цнт з гектара. Молока виробляється по 400—510 цнт на 100 га угідь. 111 трудівників села відзначені нагородами. Голову правління П. Я. Мазурака нагороджено трьома орденами Леніна. Ордена Леніна удостоєна також доярка Г. П. Безденна. Колишньому бригадиру тракторної бригади З. Т. Черчику присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У середній школі 25 вчителів навчають 332 дітей. Є будинок культури на 360 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, 5 магазинів, їдальня, побутова майстерня. Дві партійні організації налічують 62 комуністів, дві комсомольські — 126 членів ВЛКСМ.

Засновано село у другій чверті XVIII століття. Радянську владу тут встановлено в лютому 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воював 231 житель села, 94 з них загинули смертю хоробрих, 140 нагороджені бойовими орденами й медалями. На могилі воїнів — визволителів Копенкуватого — встановлено пам'ятник.

Біля Копенкуватого у 1853 році розкопано льох з 30 гостродонними амфорами, як гадають археологи, скіфського часу (VI—III ст. до н. ери).

МАРТИНІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Тернівки (притоки Синюхи), за 22 км на південь від районного центру. Населення — 681 чоловік. Сільраді підпорядковані села Костянтинівка, Оброчне.

За колгоспом ім. Петровського, центральна садиба якого знаходиться у Мартинівці, закріплено 3192 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2568 га орної землі. Господарство спеціалізується на хліборобстві і тваринництві м'ясо-молочного напряму, розвинуте вівчарство. 37 колгоспників нагороджені орденами й медалями. Механізатор А. Ф. Покрищенко обирався делегатом Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників.

Є восьмирічна школа, де 11 вчителів навчають 103 дітей, клуб, бібліотека, медпункт, два магазини, побутові майстерні. У Мартинівці 32 комуністи і 60 членів ВЛКСМ.

Село виникло у 50-х роках XIX століття. В січні 1918 року тут встановлено Радянську владу.

У 1928 році організовано ТСОЗ, який об'єднав близько 70 проц. селянських господарств. У 1929 році засновано колгоспи «Зірка», «Червоний партизан», «Червоний плугатар».

234 жителі села захищали Вітчизну на фронтах Великої Вітчизняної війни, 106 з них нагороджені орденами й медалями, 78 загинули смертю хоробрих. Тут встановлено пам'ятник воїнам Радянської Армії, полеглим у боях за визволення села.

НЕБЕЛІВКА (давня назва — Компанійці) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Небелівці, за 19 км на захід від районного центру і за 35 км від залізничної станції Умань. Населення — 1486 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 3365 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3147 га орної землі. Тут вирощують зернові і технічні культури. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. Допоміжні галузі — овочівництво, птахівництво. 79 колгоспників відзначені урядовими нагородами, серед них доярка К. К. Куреляк — орденом Леніна.

Є восьмирічна школа, де 16 вчителів навчають 252 дітей, будинок культури на 300 місць, 2 бібліотеки фельдшерсько-акушерський пункт, 3 магазини, пошта, швейна майстерня.

У парторганізації об'єднано 45 комуністів, у двох комсомольських — 85 членів ВЛКСМ. Село засноване у другій половині XVIII століття. Радянську владу в Небелівці встановлено в лютому 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 308 жителів билися проти фашистських загарбників, 160 з них не повернулися з фронту, 140 нагороджені орденами й медалями. Уродженцю села П.С. Гришку за мужність під час визволення Будапешта посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Його іменем названа місцева школа. Споруджено пам'ятник воїнам — визволителям села.

Поблизу Небелівки виявлені залишки ранньослов'янського поселення черняхівської культури (II—VI ст. н. ери).

НЕРУБАЙКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на захід від районного центру і за 35 км від залізничної станції Тальне. Населення — 2163 чоловіка. Сільраді підпорядкований населений пункт Станіславівка.

У Нерубайці міститься центральна садиба колгоспу ім. К. Маркса, за яким закріплено 4902 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4486 га орної землі. У господарстві вирощують озиму пшеницю, ячмінь, кукурудзу, цукрові буряки. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму, городництво і садівництво. З допоміжних підприємств діє млин. 130 трудівників відзначені нагородами, двоє з них — орденом Трудового Червоного Прапора.

Є тут середня школа, де 30 вчителів навчають 335 дітей, консультаційний пункт заочної середньої школи, будинок культури на 480 місць, бібліотека з фондом 14,8 тис. книг, лікарня на 25 місць, аптека, відділення зв'язку, 7 магазинів. У Нерубайці — 65 комуністів, 120 комсомольців.

Засноване село наприкінці XVII століття.

Восени 1904 року у Нерубайці вибухнуло селянське повстання. Виступ був придушений. Двох його учасників вбито, 48 поранено, а ватажків кинуто в тюрму.

В лютому 1918 року тут встановлено Радянську владу. У 1939—1940 рр. артілі ім. Ворошилова та ім. Шевченка були представлені на Всесоюзній сільськогосподарській виставці і занесені до Книги пошани ВСГВ. Тракторист Я. В. Даценко 1939 р. брав участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці, нагороджений медалями із занесенням до Книги трудової слави.

416 жителів села перебували в лавах Червоної Армії під час Великої Вітчизняної війни. 210 з них нагороджені орденами й медалями, 120 загинули смертю хоробрих. Їхні імена викарбувані на обеліску Слави. Під час тимчасової окупації села німецько-фашистськими загарб-

никами в лютому 1942 року, тут діяла партизанська група у складі 5 членів, якою керував М. А. Мандибура. Підпільники допомагали партизанському загону ім. Чапаєва.

Поблизу Станіславівки виявлено ранньослов'янське поселення черняхівської культури (II—VI ст. н. ери).

З Нерубайки родом український радянський письменник П. А. Байдебура, із Станіславівки — доктор філологічних наук, професор С. П. Бевзенко.

ПОКОТИ́ЛОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване в нижній течії річки Ятрані, за 36 км на південний захід від районного центру і за 20 км від залізничної станції Ємилівка. Населення — 1087 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вербівка, Зрубанці, Орлове, Тарасівка, Ятрань.

У Покотиловому міститься центральна садиба колгоспу ім. Комінтерну, за яким закріплено 5557 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4270 га орної землі. Це багатогалузеве господарство з розвинутим тваринництвом м'ясо-молочного напряму і хліборобством. 92 трудівники відзначені урядовими нагородами.

Працюють середня школа, де 20 вчителів навчають 217 дітей, будинок культури на 450 місць, дільнична лікарня на 25 ліжок, бібліотека, дитячі ясла, 5 магазинів, відділення зв'язку. У селі налічується 57 комуністів і 159 комсомольців.

Поселення на території сучасного села — слобода Покотилова — виникло в 60-х роках XVIII століття.

Радянську владу тут встановлено в лютому 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 237 жителів села, 98 з них нагороджені орденами й медалями, 118 загинули. Житель села Є. І. Чорноконь, що відзначився у Сталінградській битві,— повний кавалер ордена Слави. У селі встановлено пам'ятник воїнам-визволителям.

Біля сіл Покотилового і Ятрані досліджено залишки поселень трипільської (III тисячоліття до н. е.) та ранньослов'янської черняхівської (II—VI ст. н. е.) культур. На околиці с. Орлового знайдено скарб доби бронзи — два браслети, уламки серпа і крученого дроту, п'ять стержнів і два зливки бронзи.

РОЗСОХУВА́ТЕЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 28 км на південний захід від районного центру і за 25 км від станції Ємилівка. Населення — 980 чоловік.

За колгоспом «Заповіт Леніна», центральна садиба якого міститься в селі, закріплено 2237 га орної землі. Напрям господарства — зерновий. Розвинуте тваринництво. За трудові успіхи 46 колгоспників відзначені нагородами, в т. ч. орденом Трудового Червоного Прапора — комбайнер М. М. Зубко.

У восьмирічній школі 15 вчителів навчають 158 дітей. Є будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 10 тис. книг, дитячі ясла, пошта, побутова майстерня, 2 магазини. У селі — 31 комуніст і 59 комсомольців.

Перша письмова згадка про Розсохуватець належить до 1839 року. В лютому 1918 року тут встановлено Радянську владу.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 186 жителів. У селі споруджено пам'ятник 114 воїнам-землякам, які не повернулися з фронту.

Уродженець села П. І. Ретвицький — заслужений артист УРСР.

СВЕ́РДЛИКОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Синюхи, за 10 км на північний схід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Тальне. Населення — 1357 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Перше Травня.

У Свердликовому міститься центральна садиба колгоспу ім. XX з'їзду КПРС, за яким закріплено 3406 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3130 га орної землі, 71 га саду. Основний напрям господарства — хліборобство і м'ясо-молочне тваринництво. Розвинуте також вівчарство. З допоміжних підприємств діють цегельний завод, млин. 168 чоловік нагороджено орденами та медалями. Комбайнер П. Є. Савченко відзначений орденом Леніна, обирався делегатом Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників.

Є восьмирічна школа, де 19 вчителів навчають 137 дітей, будинок культури, бібліотека з фондом 10 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 3 магазини, пошта, у Свердликовому — 45 комуністів і 76 комсомольців.

Виникло село у 60-х роках XVIII століття. Радянську владу в Свердликовому встановлено в лютому 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 426 жителів, 178 з них загинули, 392 нагороджені орденами й медалями. У Свердликовому споруджено пам'ятник 367 воїнам Червоної Армії, полеглим під час визволення села.

Серед уродженців села—доктор медичних наук, професор І. В. Студзинський (1888—1967 рр.).

На околиці села виявлено могильник черняхівської культури.

СКАЛЕВА́ (давня назва — Семлик) — село, центр сільської Ради, розташоване при впадінні Великої Висі в Синюху, за 12 км на північний схід від районного центру і за 20 км від залізничної станції Тальне. Населення — 1119 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вільне, Голубенка, Кузнецеве, Мар'ївка, Савина, Щирське.

У Скалевій розміщена центральна садиба колгоспу «Перемога», за яким закріплено 5269 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4153 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні пшениці, кукурудзи, цукрових буряків, овочів. Тваринництво— м'ясо-молочного напряму. Розвинуте вівчарство. 77 колгоспників нагороджені орденами і медалями. Колишній голова колгоспу, комуніст П. М. Хаба відзначений орденом Жовтневої Революції.

Тут є середня школа, де 17 вчителів навчають 180 учнів, будинок культури на 450 місць, клуб, бібліотека, медичний пункт, будинок тваринника, 2 будинки механізаторів, 7 магазинів, побутова майстерня, відділення зв'язку. У партійній організації — 29 комуністів, у комсомольській — 84 члени ВЛКСМ.

Перші письмові згадки про село як шанець Чорного гусарського полку Нової Сербії належать до 1752 року. В січні 1918 року в Скалевій встановлено Радянську владу.

695 жителів села захищали Батьківщину в період Великої Вітчизняної війни, 130 з них загинули, 560 відзначені бойовими нагородами. Споруджено пам'ятник загиблим воїнам — визволителям Скалевої.

СКАЛІВСЬКІ ХУТОРИ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Торговиці (притоці Синюхи), за 15 км на схід від районного центру. Населення — 1209 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кринички, Новомиколаївка.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 4520 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3729 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур, цукрових буряків, соняшнику. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. 88 колгоспників нагороджені орденами й медалями, серед них механізатор Ю. І. Орєхов — орденом Леніна.

Тут є середня школа, де 21 вчитель навчає 174 дітей, будинок культури на 400 місць, 2 бібліотеки з фондом 14,3 тис. книг, дільнична лікарня, пологовий будинок, 3 дитячих ясел, відділення зв'язку, побутова майстерня, 5 магазинів. У селі — 41 комуніст і 88 комсомольців.

Засноване село наприкінці XVIII століття.

Радянську владу тут встановлено в лютому 1918 року.

За мужність і відвагу, проявлені в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників в роки Великої Вітчизняної війни, 275 жителів нагороджені орденами і медалями. Встановлено пам'ятник радянським воїнам, які загинули під час визволення села.

Біля Скалівських Хуторів досліджено кілька курганів з похованням доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), скіфського часу (V—IV ст. до н. е.) і курган з похованням кочівника X—XI століття.

ТЕРНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Синюхи, за 19 км на південь від районного центру. Населення — 1723 чоловіка.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Литвинова, за яким закріплено 6017 га сільськогосподарських угідь, з них 5400 га орної землі, 92,6 га саду. Господарство спеціалізується на птахівництві. Із зернових культур вирощують пшеницю, ячмінь, просо, кукурудзу, соняшник. Завершується будівництво птахоферми на 60 тисяч голів. 123 трудівники відзначені нагородами.

У середній школі 25 вчителів навчають 310 дітей. Є будинок культури на 500 місць, бібліотека, лікарня на 25 ліжок, дитячі ясла-садок, 9 магазинів, їдальня, відділення зв'язку тощо. У 1961 році біля села на Синюсі споруджено гідроелектростанцію потужністю 1500 квт. У селі — 50 комуністів і 67 членів ВЛКСМ. У Тернівці встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Виникло село у 1753 році. Радянську владу тут встановлено в лютому 1918 року.

В боях проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни брали участь 434 жителі села, 212 з них загинули, 183 нагороджені орденами й медалями. Під час тимчасової окупації, з листопада 1943 по березень 1944 року, у Тернівці діяла підпільна група з 32 чоловік, якою керував А. К. Козицький. Патріоти збирали і переправляли в партизанський загін зброю, боєприпаси, відомості про дислокацію окупаційних військ. Тут встановлено пам'ятник воїнам, які полягли в боях за село.

Уродженець села А. С. Коверга — вчений-ботанік, лауреат Державної премії, тривалий час був директором Нікітського ботанічного саду.

ТОРГО́ВИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Синюхи, за 3 км на захід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Тальне. Населення — 2239 чоловік. Сільраді підпорядковане село Левківка.

У Торговиці міститься центральна садиба колгоспу ім. Щорса, за яким закріплено 4348 га сільськогосподарських угідь, з них 4001 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві свинини. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте бджільництво. З допоміжних підприємств діють млин, олійня. 115 колгоспників нагороджені орденами й медалями, троє з них — орденом Трудового Червоного Прапора. Голова колгоспу Г. Є. Перехрест відзначений орденом Жовтневої Революції.

В селі — середня школа, в якій 28 вчителів навчають 304 дітей, будинок культури, дві бібліотеки з фондом 15 000 книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячі ясла. Працюють побутова майстерня, 4 магазини. У партійній організації — 60 комуністів, у комсомольській — 62 члени ВЛКСМ.

Перша письмова згадка про Торговицю належить до 1331 року. В січні 1918 року в Торговиці встановлено Радянську владу.

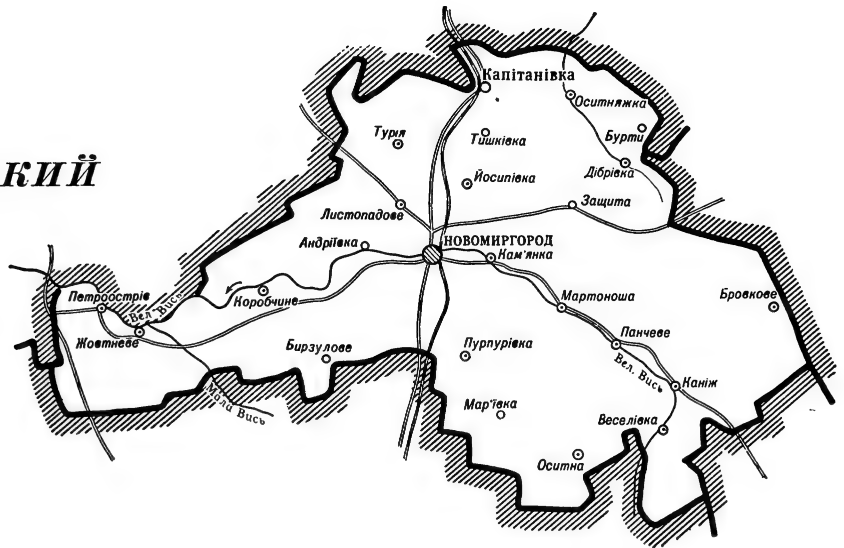
В період народно-визвольної війни українського народу проти польської шляхти (1648—1654 рр.) був створений Торговицький полк, який пізніше приєднався до запорізького війська для спільної боротьби проти татарської агресії.

396 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 248 з них нагороджені орденами і медалями, 148 загинули смертю хоробрих. У парку встановлено пам'ятник загиблим воїнам-визволителям.

Вихідці із Торговиці — доктор медичних наук, професор, заслужений діяч науки Таджицької РСР Г. Г. Калиничева, професор Київського політехнічного інституту М. Л. Калниболотський.

Поблизу села знайдено кам'яні знаряддя праці доби палеоліту і неоліту, а біля Левківки — скіфські бронзові наконечники стріл.

НОВОМИРГОРОДСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1053,2 кв. км, населення — 51,5 тис. чоловік, у т. ч. міського — 16 500, сільського — 35 тис. чоловік. Середня густота населення — 49 чоловік на кв. км. Міській, селищній і 16 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 56 населених пунктів. На підприємствах, у колгоспах, установах — 80 первинних партійних організацій, 73 комсомольські, 93 профспілкові. В економіці району переважає сільськогосподарське виробництво. У районі — 6 промислових підприємств, серед них — 1 республіканського підпорядкування, три будівельні організації, районне об'єднання «Сільгосптехніки», яке має Панчівське та Капітанівське відділення. За 18 колгоспами та радгоспом закріплено 78 858 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 71 561 га орної землі. Населення обслуговують 8 лікарень, серед них 5 дільничних, 32 фельдшерські пункти, 7 здоровпунктів, 10 колгоспних пологових будинків, санепідстанція, 7 аптек (з них 5 діють при дільничних лікарнях). У 37 школах, у т. ч. 9 середніх, 19 восьмирічних, 9 початкових, одній районній заочній навчається 8114 учнів. Є в районі музична школа, зоотехнікум, спортшкола, міське професійно-технічне училище, де набувають знань 822 чоловіка. Мережа культосвітніх закладів налічує 13 сільських будинків культури, 3 міські, один районний будинок культури, 16 клубів, 34 бібліотеки, 54 стаціонарні кіноустановки. В 11 селах є історико-краєзнавчі музеї. В районі — 8 пам'ятників В. І. Леніну. В 29 населених пунктах споруджено 40 пам'ятників і 10 обелісків вічної Слави воїнам — визволителям і односельцям, що загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни.

НОВОМИ́РГОРОД

Новомиргород — місто районного підпорядкування, розташоване на берегах річки Великої Висі і на лівому березі її притоки Гептурки, за 80 км на північний захід від Кіровограда. Залізнична станція на магістралі Одеса—Бахмач. 1959 року з Новомиргородом об'єднано місто Златопіль (до 1787 року — Гуляй-Поле). Тоді ж до міста приєднали і села Виноградівку й Катеринівку. Населення — 12 700 чоловік. Міській Раді підпорядковані села Бирзулове та Лікареве.

Територія нинішнього міста заселялася з давніх часів. Тут розкопані кургани доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), виявлено поселення черняхівської культури (II—VI ст. н. ери)[1].

Виникнення Новомиргорода датується 1740 роком[2]. Спочатку це був запорізький зимівник Тресяги, в якому налічувалося 20—30 господарств. Згодом у ньому осідали селяни з інших місцевостей України. Більшість їх — вихідці з-під Миргорода Полтавської губернії, тому за поселенням закріпилася назва — Новомиргород[3].

Після утворення Нової Сербії в Новомиргороді розмістився штаб гусарського полку І. Хорвата. 1753 року для захисту від татарських набігів тут збудували земляний шанець, в середині якого розмістили склад боєприпасів, на бастіонах встановили 10 гармат. Поселенці, до яких приписали і багато місцевих жителів, повинні були на свої кошти озброюватися, одягатися й утримувати коней. Ділилися вони на три категорії: перші — служилі — займалися виключно військовою службою в укріпленні; другі — заступники служилих — заміняли перших на випадок походу чи збройної сутички з ворогом за межами укріплення і треті, т. зв. фаміліанти — мусили обробляти землю і працювати в господарствах перших і других, коли ті були зайняті військовою службою[4]. До цієї категорії належала найбідніша, найбезправніша частина поселенців. Майор С. С. Пишчевич, який залишив цікаві спогади про період своєї служби в Новомиргороді, розповідає, що в середині XVIII ст., доведені до зубожіння поселяни, зібралися біля канцелярії головного начальника Нової Сербії генерала Хорвата, вимагаючи регулярної виплати утримання. У відповідь Хорват наказав стріляти в натовп з гармат. Були вбиті й поранені. Щоб ще більше залякати населення, генерал звелів повісити труп одного з убитих на високому стовпі край шляху[5].

Економічний розвиток Новомиргорода прискорився з 60-х років XVIII ст. Почали розвиватися ремесла: гончарне, шевське, кравецьке. Крім того, жителі займалися видобуванням каменю й каоліну. Ремісники починають записуватися в цехи. Багаті купці зосереджували в своїх руках державні підряди й відкупи. В списках 1765 року згадується, наприклад, М. Белезлій, який взяв на відкуп всі міські шинки.

У 1773 році Новомиргороду надано статус міста. В той час тут налічувалося близько 4 тис. чоловік населення. Через Новомиргород проходив чумацький шлях, по якому йшли чумацькі валки з хлібом, що вивозився за кордон[6]. 1784 року Новомиргород перетворено на посад. Із створенням Вознесенської губернії він став повітовим містом, яке в 1803 році увійшло до складу Херсонської губернії.

З лютого 1820 року Новомиргород підпорядкували відомству військових поселень. У зв'язку з цим серед жителів міста відбулося заворушення, яке придушили війська[7]. Багатьох учасників тоді покарали канчуками, а найактивніших заслали до Сибіру. Перебування у складі військових поселень дуже гальмувало економічний розвиток міста. Тут знаходився штаб 3-ї уланської дивізії, а також штаби 3-го уланського полку і першого його ескадрону. У 1836 році, коли командування регулярної кавалерії відокремили від управління поселенням, кількість військово-адміністративних установ збільшилася вдвоє. Крім того, в місті розташувалось управління V—VIII округів Новоросійського військового поселення і адміністра-

---

[1] «Известия археологической комиссии», 1913, вып. 49, стор. 91—94; Материалы и исследования по археологии СССР, № 82, стор. 55.

[2] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 3, стор. 530, 531.

[3] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 96, 97; Торговля и промышленность в Европейской России по районам, вып. 10. СПб., 1910, стор. 127.

[4] Путешественныя записки Василья Зуева от Санкт-Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году. СПб., 1787, стор. 230.

[5] Известия о похождении Симеона Степановича Пишчевича. 1731—1785 года. М., 1884, стор. 425.

[6] А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 1, стор. 253—270.

[7] И. Д. Якушкин. Записки. Статьи. Письма декабриста. М., 1951, стор. 40.

ція VII округу та першої його волості. Розмістивши свій штаб у Новомиргороді, командир третьої уланської дивізії генерал Трощинський почав перебудовувати його на військовий лад. Поселенці споруджували штабні приміщення, манежі, цейхгаузи, стайні тощо. При в'їзді в місто з півдня містився госпіталь, далі — праворуч і ліворуч — будинки для начальників, офіцерів та різних управлінь, огороджені і з'єднані парканами. Праворуч від майдану розміщувалися ярмаркові приміщення й базар, ліворуч — обнесений бар'єром плац, а біля нього кам'яний манеж з флігелями й гауптвахтами[1]. Торгово-промислове життя Новомиргорода мало турбувало військове командування. В указі, за яким місто було перетворено на військове поселення, говорилося: «Щодо жителів Новомиргорода, купців і міщан, то вони повинні переселитися звідси за своїм вибором»[2]. І справді, більшість новомиргородців переселилася до інших міст Херсонщини, особливо до сусіднього Златополя, яке до 1793 року було власністю магнатів Любомирських, і входило з того року до Чигиринського повіту Київської губернії.

Основну масу населення Новомиргорода в середині XIX ст. становили військові поселенці. Наприклад, у 1846 році із загальної кількості населення 3714 їх було 3321 чоловік[3]. Протягом перших десяти років поселенці під наглядом офіцерів виконували роботи на поселенських громадських ланах, забезпечували кавалерію продовольством, фуражем, паливом. Крім того, мусили здавати квартири під постої. Міщан налічувалося того ж, 1846 року, 158 чоловік і лише в 1859 році їх кількість

---

[1] А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 2, стор. 811.

[2] Полное собрание законов Российской империи, т. 37. СПб., 1830, стор. 74, 75.

[3] Записки Одеського наукового при ВУАН товариства. Секція соціально-історична, ч. 5, стор. 12.

зросла до 242. В місті працювали тільки ті підприємства і майстерні, що обслуговували потреби військових поселень — 4 печі для випалювання цегли й вапна, кузня, слюсарна майстерня, черепичний завод[1]. 1845 року збудовано приватний цегельний завод, де працювало 28 робітників — військових поселенців.

Регламентація і втручання військового начальства у торговельні справи не сприяли розвитку торгівлі в самому місті. Купців у Новомиргороді в 1846 році налічувалося всього 8 чоловік. Проте тут щороку збиралися досить великі 4 ярмарки. Торгували на них переважно кіньми і великою рогатою худобою. У 1854 році в Новомиргороді проживало 2519 військових поселенців, серед яких переважали безтяглові, а також господарі другого розряду (у їх володінні було не більше пари волів). 246 господарств взагалі не мали ніякої худоби[2]. 17 проц. військових поселенців становили хазяї першого розряду — в цих господарствах утримувалося по дві й більше пари волів.

Після скасування військових поселень в Новомиргороді проживало 5883 чоловіка. Більшу частину їх становили рангові, меншу — державні селяни. Управління містом здійснювала міська дума. У Златополі на початку 60-х років мешкало близько 5 тис. чоловік. Поміщицьких селян з них було 200, решта — військові, різночинці, ремісники і дрібні торговці. Під час реформи 1861 року в Златопільському маєтку поміщика М. Лопухіна 225 кріпакам (88 дворів) дозволили викупити 13 десятин 1005 сажнів садибної землі та 7 десятин 1032 сажні сінокосу. За ці землі було нараховано великий викуп[3]. На південній околиці Новомиргорода 210 колишніх кріпаків (70 дворів) мали 36 десятин землі, тобто по півдесятини на двір. Тому більшість селян після реформи була безземельною і йшла у найми до поміщиків. Навіть буржуазна газета «Киевлянин» писала в 1874 році: «Містечко Златопіль здавна веде велику торгівлю хлібом і цукром. Але, не дивлячись на чималу комерцію, жителі його вкрай бідні. Здебільшого вони перебиваються жебракуванням»[4].

До середини 30-х років XIX ст. в Новомиргороді були тільки приватні школи, де багатії навчали своїх дітей, вони також наймали домашніх учителів з семінаристів і писарів. 1835 року в Новомиргороді відкрили парафіяльне училище на 20 місць. Роком пізніше, в Златополі засновано повітове дворянське чотирикласне училище, в якому навчалося 155 учнів — діти із заможних родин Златополя, Новомиргорода та інших міст. Так, 1836 року з 28 зарахованих до нього першокласників 22 були дітьми місцевих дворян, 5—з сімей вищого офіцерського складу і один учень з іноземних підданих. Того ж року в Златополі відкрили парафіяльне училище, до першого класу якого вступило 13 учнів: 9 — діти дворян, 2 — купців і 2 — міщан[5].

З історією Новомиргорода пов'язані життя і діяльність багатьох видатних людей. Тут народився декабрист Є. П. Оболенський. Деякий час, коли був на військовій службі в Сіверському полку, жив український письменник І. П. Котляревський. Під час заслання на південь у місті тричі побував російський поет О. С. Пушкін[6]. Влітку 1824 року разом з батьком, який тоді чумакував, через Златопіль і Новомиргород проїжджав Тарас Шевченко.

Південна околиця Златополя (малюнок 1862 року).

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1331, оп. 1, «Альбом военных поселений», арк. 27 зв.
[2] Там же, арк. 26.
[3] Черкаський облдержархів, ф. 420, оп. 1, спр. 1403, арк. 3.
[4] Газ. «Киевлянин», 15 жовтня 1874 р.
[5] Черкаський облдержархів, ф. 413, оп. 1, спр. 74, арк. 28—31.
[6] М. Цявловский. Летопись жизни и творчества А. С. Пушкина, т. 1. М., 1951, стор. 266, 278, 280.

У пореформений період в містах прискорився розвиток капіталістичних відносин. В 1876 році в Златополі було кілька тютюнових фабрик, постійно збиралися 2 великі ярмарки[1]. 1883 року в Новомиргороді діяло 10 промислових підприємств, на яких працювало 32 наймані робітники. Наприкінці 90-х років тут вже налічувалося 2 броварні, гуральня, 2 цегельні заводи, 3 млини, майстерня по виробництву виїзних екіпажів, друкарня, свічні та деякі інші підприємства.

Декабрист Є. П. Оболенський (1796—1865 рр.), уродженець Новомиргорода.

За даними першого загального перепису населення Росії, в 1897 році в Новомиргороді налічувалося 9364 жителі. За соціальним станом вони розподілялися: дворян — 201, купців — 20, міщан — 3977 та селян — 4913[2]. У Златополі на той час мешкало близько 8 тис. чоловік. Кустарні підприємства обох міст не могли забезпечити роботою всіх розорених селян. Тому значна частина їх йшла в інші губернії на заробітки. Багато селян переселялися до Сибіру. Масове переселення було викликане ще й тим, що на початку XX ст. різко зросли ціни на землю.

Посилювалася боротьба трудящих проти експлуататорів. Серйозне заворушення новомиргородських селян сталося наприкінці 1903 року. Обурившись діями місцевого старости, вони вимагали звільнення його з посади. Оскільки ця вимога не була задоволена, то селяни посадили старшину в холодну. Виступ придушила поліція[3].

Соціал-демократичні гуртки, що виникли в обох містах наприкінці XIX та на початку XX ст., вносили в стихійний рух організованість, надавали йому політичного характеру. Перший гурток в січні 1893 року організував у Златополі О. Г. Шліхтер з своєю майбутньою дружиною Є. С. Лувищук. Вони приїхали сюди з Полтавщини, уникаючи переслідувань поліції. До гуртка входила передова молодь обох міст. Після арешту Шліхтерів у березні 1893 року гурток розпався. та на початку 1902 року в Златополі створюється новий соціал-демократичний гурток, яким керував Л. О. Краснобродський. Гуртківці вивчали марксистську літературу й розповсюджували її серед місцевих селян і робітників. Восени 1903 року до Новомиргорода прибула член Єлисаветградської організації РСДРП Т. Б. Хромченко-Владимирська, яка й очолила місцевих соціал-демократів. В грудні 1904 року гуртківці організували страйк робітників млина Сукальського, в якому взяли участь 60 чоловік[4]. Революційну роботу в місті того року проводив також колишній член «Південно-російського робітничого союзу» столяр К. О. Нудьга, висланий сюди під нагляд поліції[5]. В містах і навколишніх селах поширювалася велика кількість соціал-демократичних видань. 4 та 5 грудня до рук жандармів потрапило 174 листівки й брошури десяти найменувань. Серед них 57 примірників, виданих Єлисаветградською організацією РСДРП. У листівках вимагалося політичної свободи без будь-яких обмежень, скасування найманої праці, передачі засобів виробництва до рук трудящих[6].

---

[1] С. Турбин. Днепр и Приднепровье. Описание губерний Смоленской, Минской, Черниговской, Киевской, Полтавской, Екатеринославской, Херсонской, Таврической и Курской. СПб., 1877, стор. 81, 82.

[2] Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., вып. 47, Херсонская губерния, стор. 1—3.

[3] М. Н. Лещенко. Класова боротьба в українському селі на початку XX століття, стор. 183.

[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 312, арк. 1—10.

[5] Журн. «Летопись революции», 1924, № 2, стор. 192—216 газ. «Чорноморська комуна» (Одеса), 21 вересня 1966 р.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1027, арк. 20—51.

Під впливом революційних подій в країні восени і влітку 1905 року в Новомиргороді й Златополі відбувалися багатолюдні демонстрації і сходки. В ніч на 1 травня на північній околиці Златополя під керівництвом членів місцевого соціал-демократичного гуртка відбулася сходка трудящих. Її учасники під червоним прапором, співаючи революційних пісень, пройшли колоною до центра міста. Поліцейські і стражники розігнали демонстрантів. Місцеві власті змушені були викликати до Новомиргорода і Златополя козачу сотню.

Після поразки першої російської революції в Новомиргороді та Златополі пройшли арешти. Поліція провела обшуки. До Архангельської губернії було заслано Т. Б. Хромченко-Владимирську[1]. К. О. Нудьгу заслали до Вятської губернії, де він і помер.

Столипінська аграрна реформа призвела до дальшого зубожіння й обезземелення основної маси селянства. На 1 січня 1908 року в Новомиргороді та волості лише 7,4 проц. селянських господарств мали від 3 до 10 десятин землі, 32 проц. становили безземельні й ті, що мали мізерні ділянки до 3 десятин[2]. У решти господарств не було ні робочої худоби, ні реманенту. Бідняки мусили за безцінь продавати свої наділи куркулям — по 45 крб. за десятину, тоді як ринкова ціна дорівнювала 180—250 крб. Подібна картина спостерігалась і в Златополі. На початку 1906 року місто мало 620 десятин землі сільськогосподарського призначення. З них 546 десятин належало поміщикові Білогорському, 53 — церкві і лише 21 десятина була у 25 селянських господарствах[3]. За таких умов біднота йшла наймитувати до поміщицьких маєтків, розташованих навколо Новомиргорода. По 5—10 наймитів та по 20—50 сезонників працювало у куркулів з південної околиці міста.

1909 року в Новомиргороді 299 найзаможніших жителів міста і навколишніх сіл створили товариство взаємного кредиту. Подібне товариство діяло і в Златополі. Напередодні першої світової війни в Новомиргороді значно розширився броварний завод. У 1910 році розпочалося і в липні 1914 року закінчилося будівництво залізниці, що пройшла поруч Новомиргорода й Златополя. За 2 км від них збудували залізничну станцію Новомиргород. Відкриття залізничного руху поблизу міст сприяло пожвавленню в них торгівлі.

Розвиток промисловості і торгівлі в Златополі та Новомиргороді дещо пожвавив культурне життя. Але все ж таки тільки 22,8 проц. населення знало грамоту[4]. В 1868 році на базі повітового дворянського училища відкрилася Златопільська гімназія, поруч з нею почала працювати жіноча прогімназія[5]. Російську мову й літературу в ній викладав кирило-мефодієвець О. Д. Тулуб. Він і його товариш по Кирило-Мефодіївському товариству Д. П. Пильчиков — закінчили тут у свій час міське повітове училище. О. Д. Тулуб надрукував у журналі «Современник» своє дослідження про історію і культуру Златополя. У 1909 році на околиці цього міста відкрито агрономічну школу. 12 учителів і агрономів навчали в ній 90 учнів. Школа утримувалася на кошти з пожертвувань багатих жителів. У 1913 році в Новомиргороді і Златополі працювали гімназія, прогімназія, два парафіяльних училища. У Златополі було 4 книжкові лавки і приватна платна бібліотека. В читальні платної новомиргородської міської бібліотеки інколи відбувалися театральні вистави, влаштовувалися недільні читання.

У Златополі діяли приватна аптека і невелика платна лікарня. 1913 року в Новомиргороді збудовано платну міську лікарню. В центрі міста висадили парк, ко-

---

[1] Архангельський облдержархів, ф. 1, оп. 1, спр. 1471, арк. 1—53.

[2] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1907 год, стор. 21.

[3] Весь Юго-Западный край. Справочная книга торгово-промышленных и фабрично-заводских предприятий, администрации и крупного земледелия в губерниях: Киевской, Волынской и Подольской на 1906 год. К., 1906, стор. 211.

[4] Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., вып. 47, Херсонская губерния, стор. 1—3.

[5] Черкаський облдержархів, ф. 414, оп. 2, спр. 77, арк. 5; спр. 78, арк. 10.

лишні кавалерійські казарми переобладнали під театральне приміщення. Центральна вулиця, де жили багатії, була забудована гарними будинками. В обох містах діяли поштово-телеграфні контори.

Новомиргород часто відвідували видатні артисти, драматурги і режисери І. К. Тобілевич (Карпенко-Карий) та М. Л. Кропивницький. Вони гостювали у К. А. Тобілевича в Катеринівці і його родичів у Турії, де вивчали народні пісні та звичаї краю. В місті проходив військову службу російський поет А. А. Фет. Деякий час тут працював земським лікарем С. А. Подолинський. Зібрані матеріали про життя селян у Новомиргороді й навколишніх селах Подолинський використав у своїх наукових і публіцистичних творах. У Златопільському училищі викладав латинську мову український земський статистик, етнограф, фольклорист і літературознавець О. О. Русов. Інспектором гімназії у Златополі працював український педагог, історик, літературознавець і публіцист О. О. Андрієвський.

Перша світова війна призвела до значного занепаду промислових підприємств та селянських господарств. Переважну більшість працездатних чоловіків мобілізували на фронт. У приміщеннях гімназії і прогімназії відкрилися військові госпіталі. З'явилося багато біженців, підскочили ціни на землю і продукти харчування.

Коли стало відомо про повалення самодержавства, трудящі міст і солдати гарнізонів провели демонстрації. Багатолюдний мітинг відбувся в Новомиргороді 10 березня 1917 року. На початку квітня в місті створено Раду робітничих депутатів, до складу якої ввійшла і значна частина міської інтелігенції, що підтримувала меншовиків і есерів. У Раді точилася вперта боротьба між більшовицькими і меншовицькими депутатами. Більшовиків Новомиргорода підтримувала Златопільська Рада робітничих депутатів. Протягом березня—квітня на підприємствах почали виникати робітничі комітети. 22 березня профспілки Златополя звернулися з привітанням до Київської Ради робітничих депутатів і просили у неї допомоги й поради[1]. Створений у Новомиргороді орган буржуазного Тимчасового уряду — т. зв. громадський комітет не поспішав вирішувати земельне питання.

Велику радість і революційну активність у трудящих Новомиргорода й Златополя викликала звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції та прийняття II Всеросійським з'їздом Рад декретів про мир і землю. 28 жовтня 1917 року в Новомиргороді відбулася маніфестація робітників і селян. Широку роз'яснювальну роботу серед трудящих провадили в той час професіональний революціонер Г. М. Синельников, учителька К. Є. Поповкіна, місцеві селяни, колишні фронтовики А. А. Тищенко і Ф. С. Сосновський, робітники новомиргородських підприємств І. Я. Богушевський та А. Й. Балинський[2]. Радянську владу в Новомиргороді і Златополі встановлено після розгрому загону гайдамаків у січні 1918 року. В лютому того ж року в Новомиргороді було створено перший ревком у складі І. Я. Богушевського, П. П. Піскарьова, Г. М. Синельникова та інших[3]. Тоді ж виник ревком і в Златополі. Ревкоми приступили до налагодження господарства. Трудящі обох міст збирали продовольство для промислових центрів Радянської Росії.

Перші кроки будівництва нового життя перервав наступ австро-німецьких військ. 25 березня 1918 року окупанти захопили Новомиргород і Златопіль. Почалися розстріли комуністів і активістів, проводилися масові арешти, обшуки, а також реквізиція майна, худоби. Більшовики, що пішли в підпілля, готувалися до збройного повстання. В червні радник німецького посольства у Києві писав у повідомленні до Берліна, що «... відбувається бродіння серед селянського населення і велике хвилювання на південь від Києва, в районах між Таращею і Новомиргородом»[4]. В умовах підпілля було створено Новомиргородський ревком, який сформував

---

[1] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад 1917—1920 рр. Збірник документів і матеріалів. Черкаси, 1957, стор. 3.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7026, оп. 1, спр. 24, арк. 10.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 62, спр. 122, арк. 4.
[4] Трудящі Черкащини в боротьбі за владу Рад, стор. 127.

з міської бідноти повстанський загін, що брав участь у Звенигородському збройному повстанні. У листопаді 1918 року австро-німецькі окупанти втекли з Новомиргорода і Златополя. Але владу захопили петлюрівці.

В лютому 1919 року війська Українського фронту разом з партизанськими загонами вигнали петлюрівців з Новомиргорода і Златополя. В обох містах відновили роботу ревкоми[1]. Під керівництвом більшовиків І. Я. Богушевського (в Новомиргороді) та І. І. Лисова (першого радянського військового коменданта Златополя) налагоджувалося життя, впорядковувалось комунальне господарство. Почалася підготовка до виборів у місцеві Ради. 12 квітня в Новомиргороді відбувся мітинг робітників. Його учасники закликали всіх трудящих міста віддати свої голоси за більшовиків, бо «тільки партія комуністів (більшовиків) може будувати пролетарську соціалістичну державу. Тільки вона одна є захисницею інтересів і прагнень пролетаріату і беднішого селянства»[2]. Наприкінці квітня 1919 року пройшли вибори до Златопільської і Новомиргородської Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Багатогранною була їх робота. Вони організовували трудящих на боротьбу з бандами, на відбудову народного господарства, налагоджували роботу культосвітніх закладів[3].

10 травня Новомиргород захопили григор'євці. Бандити розстрілювали, проколювали багнетами жінок, дітей і стариків. Заарештованих активістів вішали на телеграфних стовпах і деревах уздовж вулиць. За виявлену зброю прилюдно страчували на міській площі, грабували населення. 24 травня група радянських військ під командуванням Т. О. Гебеля, розбивши григор'євський заслін і захопивши багато полонених і трофеїв, зайняла станцію і місто Новомиргород. Новомиргородські робітники відремонтували за ніч два паровози, які передали радянським воїнам, що розвивали наступ на Капітанівку. Відновлювалась робота органів Радянської влади. У навколишніх селах діяло ще чимало банд, які тероризували населення, намагалися дезорганізувати роботу партійних осередків і Рад. Розквартировані в містах радянські військові частини разом з партійними і радянськими органами виловлювали бандитів і їхніх посібників. Трудящі Златополя відремонтували залізничну колію на перегоні Новомиргород—Капітанівка.

В другій половині серпня 1919 року Новомиргород захопили денікінці. Перш за все вони наказали повернути землю, майно й худобу поміщикам, куркулям, церкві. Денікінці влаштували криваву прилюдну розправу над групою активістів. Всього було страчено близько 500 чоловік — жителів міст і навколишніх сіл. У місті проводилася насильна мобілізація чоловіків до «Добровольчої армії». Мобілізованих заганяли за колючий дріт, а потім під конвоєм відправляли на фронт. У перших числах січня 1920 року білогвардійці вчинили у Златополі погром — розграбували рештки товарів у магазинах та на складах біля залізничної станції, спалили частину міста. Проте під тиском Червоної Армії вони поспішно відступили на південь до Помічної.

В містах відновили роботу Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. В середині січня 1920 року в Новомиргороді, а наприкінці січня в Златополі сформувалися партійні осередки. Першим секретарем осередку в Новомиргороді був обраний молодий комуніст, завзятий борець за Радянську владу І. М. Путников, у Златополі — І. І. Лисов[4]. Комуністи згуртовували навколо себе трудящих. За їх ініціативою 27 січня 1920 року в Новомиргороді й Златополі створено комсомольські осередки. На заклик партійної організації восени 1920 року молодь Новомиргорода вийшла на суботник, щоб відремонтувати приміщення ра-

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-529, оп. 1, спр. 6, арк. 22.

[2] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині, стор. 116, 117.

[3] Черкаський облдержархів, ф. Р-529, оп. 1, спр. 6, арк. 131.

[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2431, оп. 1, спр. 44, арк. 14; газ. «Красный путь» (Єлисаветград), 23 лютого 1923 р.

дянських установ, електростанції і клубу. Вона шефствувала над госпіталем, де лікувалися червоноармійці, піклувалася про дитячі будинки, влаштовувала концерти і вечори художньої самодіяльності, кошти від яких йшли до фонду Червоної Армії. За активною участю молоді відбудовано залізничну станцію. На початку 1923 року Новомиргородська комсомольська організація налічувала 30 чоловік[1]. Комсомолець Є. Ю. Поповкін (згодом російський радянський письменник) писав у статті, надісланій до редакції єлисаветградської окружної газети «Червоний шлях», що у місті «помічається велика тяга серед молоді до спілки. В ленінські дні осередок подарував партії декілька найкращих комсомольців»[2]. Комсомольці брали активну участь у боротьбі з куркульством і рештками банд, у проведенні масово-політичної і культосвітньої роботи серед населення.

Восени 1920 року в Новомиргороді і Златополі створено волосні КНС, які допомагали Радам у виконанні продрозверстки, в проведенні розподілу поміщицьких, церковних і куркульських земель та реманенту. Бідняцьким господарствам КНС видавали частину реманенту, коней, а для багатодітних родин — по корові. 1921 року в Новомиргороді виникли 2 сільськогосподарські артілі — «Праця селянина» і «Праця». Через 2 роки в місті організовано ще три артілі — «Зоря», «Рілля» і «Нива»[3]. Кожне з господарств мало від 60 до 200 десятин землі. В листопаді 1921 року в артілі «Праця селянина» сформувався партосередок у складі чотирьох комуністів, своїм секретарем вони обрали Т. О. Цуцола[4].

Поступово відбудовувалися промислові підприємства міста. У 1922 році в Новомиргороді почали працювати два цегельні заводи, млин, олійня, у Златополі — деревообробна артіль і шкірзавод. Новомиргородські робітники на урочистих зборах, присвячених 5-м роковинам Великого Жовтня, схвалили текст телеграми В. І. Леніну: «Дорогий Володимире Іллічу! Урочисте засідання парткому, виконкому, профспілок радісно поздоровляють вождя світового пролетаріату, Жовтневої революції. Бажаємо здравствувати на благо світового пролетаріату»[5].

Відбудова народного господарства відбувалася в складних умовах. Багато зусиль докладали органи Радянської влади, щоб ліквідувати рештки контрреволюційних банд. Становище в містах ускладнилося посухою 1921 року, внаслідок чого населення терпіло від голоду. Створені при виконкомах посівкоми допомагали у проведенні польових робіт. Ради та КНС створили продовольчий фонд, який розподіляли між голодуючими. Засновано було товариство взаємодопомоги. При місцевих волвиконкомах організували комісії, що збирали пайки для голодуючих, впорядковували селянське землекористування тощо[6]. Трудящі Новомиргорода і Златополя, незважаючи на те, що самі відчували гостру нестачу продовольства, організовували збирання коштів і продуктів для голодуючого населення Поволжя.

У 1923 році Новомиргород став районним центром Єлисаветградського округу, а Златопіль — райцентром Шевченківського округу. На той час у Новомиргороді проживало 8,4 тис. чоловік, у Златополі — 11,2 тис. чоловік. Партійні організації та Ради не випускали з поля зору питання охорони здоров'я. В 1924 році відбудовано і розширено Новомиргородську міську лікарню, яка в березні 1926 року вже мала 5 відділень, дитячу консультацію, аптеку. Працювали в ній 4 лікарі, 2 лікпоми, 2 акушерки, медсестра. Міська лікарня на 50 ліжок і аптека працювали в Златополі. 1921 року тут відкрито дитбудинок на 120 дітей.

Для ліквідації неписьменності в обох містах у 1924 році організовано школи лікнепу[7]. В Новомиргороді діяли 2 початкові і вища початкова школа, де 8 учителів

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 61, оп. 1, спр. 85, арк. 1.
[2] Газ. «Червоний шлях» (Єлисаветград), 30 січня 1925 р.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 61, оп. 1, спр. 68, арк. 24, 25.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-112, оп. 1, спр. 998, арк. 8, 9 зв.; спр. 1026, арк. 9—9 зв. спр. 2845, арк. 165—169.
[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 130, оп. 6, спр. 304, арк. 30.
[6] Черкаський облдержархів, ф. Р-985, оп. 1, спр. 4, арк. 44.
[7] Там же, ф. Р-174, оп. 1, спр. 48, арк. 87.

навчали 290 учнів. В охопленні навчанням дітей шкільного віку значну роль відіграв проведений у Златополі з 25 березня по 10 квітня 1922 року двотижневик народної освіти[1]. На кінець 1926 року в містах діяло 7 семирічних та 5 початкових шкіл, де навчалося понад 600 учнів і працювали 34 вчителі. У жовтні в Новомиргороді почали діяти педагогічні курси та громадський комітет допомоги сиротам.

При Новомиргородському гарнізонному клубі була велика бібліотека, де щоденно влаштовувались голосні читання газет. Восени 1920 року в місті відкрили сельбудинок, членами якого були 390 чоловік. Тут працювали гуртки професійного руху, політичний, сільськогосподарський, літературно-драматичний; бібліотека сельбуду налічувала 2 тис. книг. У жовтні 1920 року в Новомиргороді і Златополі гастролювала українська хорова капела під керівництвом К. Г. Стеценка і П. Г. Тичини.

Докорінні зміни в економіці і культурному розвитку Новомиргорода й Златополя сталися в процесі здійснення історичних рішень XIV та XV з'їздів ВКП(б). У 1928 році стала до ладу Новомиргородська електростанція, яка дала струм і Златополю. На її будівництві комсомольці організували молодіжні бригади, розгорнули соціалістичне змагання за краще виконання будівельних робіт[2]. Того ж року вступив у дію новий елеватор, почалася реконструкція залізничної станції. Розширювалися і поповнювалися новим устаткуванням цегельний і шкіряний заводи, вальцьовий млин, деревообробна артіль.

Все більше селян залучалося до колективного господарювання. Наприкінці 1929 року на базі дрібних об'єднань в Новомиргороді організувалися колгоспи ім Кірова та «12-річчя Жовтня». Зміцненню цих господарств сприяло створення на початку 1930 року Новомиргородської і Златопільської МТС. У мобілізації трудящих на зміцнення колгоспного ладу значну роль відіграли районні газети «За соціалістичну перебудову» (Новомиргород), що виходила з лютого 1930 року, і «Штурм» (Златопіль), перший номер якої вийшов у березні того ж року, а також газета політвідділу Новомиргородської МТС. На своїх сторінках вони широко пропагували досвід кращих господарств. Соціалістичні перетворення в селі проходили в умовах гострої боротьби з куркулями, які чинили шалений опір колективізації. Від ворожої руки в сутичці з куркульським охвістям загинув старий комуніст, один з організаторів колгоспів і МТС у Златополі Ф. С. Литвинчук[3].

У 1933 році новомиргородський колгосп «12-річчя Жовтня» зайняв перше місце в районі по якості сівби. Переможцями у соціалістичному змаганні за кращий обробіток просапних вийшли комуністки М. І. Пуцова і М. І. Гидулянова. 1936 року відзначилася жіноча комсомольська тракторна бригада з Новомиргородської МТС, члени якої М. О. Постика, О. І. Єсауленко і Я. Г. Тофтул систематично перевиконували норми. Добрих показників добився колгосп ім. Чкалова, утворений після об'єднання артілей ім. Кірова та «12-річчя Жовтня». Врожай цукрових буряків 1940 року становив тут 214 цнт з га. Це господарство за перевиконання плану контрактації сировини одержало грошову премію, а колгоспникам додатково виплачено 11 тис. крб. За досягнення в сільськогосподарському виробництві Радянський уряд відзначив багатьох трудівників високими нагородами. Ордена Леніна удостоєний комбайнер Новомиргородської МТС І. П. Шарпинський[4]. 1939 року Новомиргородська МТС стала учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві. Учасниками виставки того ж року були також кращий працівник МТС — старший агроном М. М. Врадій, старший ветеринарний лікар райземвідділу Т. Ф. Кириєнко.

Набули значного розвитку провідні галузі місцевої промисловості. Було реконструйовано і розширено вальцьовий млин у Новомиргороді, на якому працювало

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 7, спр. 128, арк. 1.
[2] Газ. «Елисаветградський пролетар», 17 жовтня 1928 р.
[3] Газ. «Штурм» (Златопіль), 28 травня 1933 р.
[4] Газ. «Кіровоградська правда», 11 березня 1939 р.

80 робітників. Його продуктивність досягла 30 тонн борошна на добу. Збудовано олійню, розширено 2 цехи на цегельному заводі, що став випускати, крім цегли, покрівельну черепицю. У Златополі побудували майстерні МТС, електростанцію, кілька виробничих приміщень харчокомбінату і деревообробної артілі.

1940 року в Новомиргороді проживало 8920 чоловік, в Златополі — 6780 чоловік. Міські Ради Новомиргорода і Златополя виділяли значні кошти на благоустрій. На місці напівзруйнованих хат виросли красиві цегляні будинки. В центрі Новомиргорода у 1939 році споруджено будинок зв'язку, нові магазини, будинки районних установ. Обидва міста були повністю радіофіковані та електрифіковані. Закінчилася реконструкція залізничної станції, шкірзаводу.

Поліпшилося медичне обслуговування населення міст. 1941 року в Новомиргороді функціонувала районна лікарня на 200 ліжок з дитячим відділенням, аптека, у Златополі — районна лікарня на 250 ліжок, міжрайонний кістково-туберкульозний диспансер для дітей, консультаційні пункти охорони материнства і дитинства, 2 медичні пункти, пологовий будинок, аптека. В обох містах про здоров'я трудящих піклувалося 30 лікарів, 55 середніх медичних працівників.

У 1933 році в Новомиргороді й Златополі в основному здійснено загальну семирічну освіту, а до 1937 року ліквідовано неписьменність. Чимало зусиль до цього доклала голова Новомиргородської районної жіночої ради, вчителька, мати письменника Є. Ю. Поповкіна — К. Є. Поповкіна. 1940 року в Новомиргороді працювали 2 середні, 2 неповні середні і 3 початкові школи, де навчалося 1400 учнів і було 55 учителів. В місті діяли — будинок вчителя, палац піонерів і школярів, 2 вечірні середні школи для дорослих. У 1934 році на базі педагогічних курсів відкрилося педагогічне училище, в якому 1940 року налічувалося 320 учнів і 30 педагогів. У Златополі були середня, 3 семирічні і початкова школи, де 50 учителів навчали 1150 дітей. Крім того, діяли будинок вчителя, вечірня середня школа для дорослих, дитячий будинок.

Значно розширилась мережа культосвітніх закладів. У Новомиргороді і Златополі напередодні війни було 2 кінотеатри, 4 робітничі клуби. Колективи міських шкіл і клубів проводили велику роботу щодо інтернаціонального виховання трудящих. У жовтні 1936 року вчителі Новомиргородської середньої школи № 1 виступили в місті ініціаторами збирання коштів для допомоги іспанським жінкам і дітям. Розширювалися і поповнювалися міські районні бібліотеки, при яких з 1938 року діяли дитячі відділення. Працівники цих бібліотек для сіл району організували книжкові пересувки. Діяли також профспілкові бібліотеки при клубах.

У перші дні Великої Вітчизняної війни на промислових підприємствах, у колгоспах і МТС відбулися багатолюдні мітинги, на яких трудящі заявляли про свою готовність дати нищівну відсіч ворогові. Робітники підприємств, колгоспники працювали з подвоєною енергією, щоб забезпечити фронт усім необхідним. З наближенням ворога партійні органи, міські Ради приступили до евакуації в тил худоби і техніки.

1 серпня 1941 року фашисти захопили Новомиргород і Златопіль. У Златопільському дитбудинку окупанти влаштували гетто, а в семирічній школі № 3 — концентраційний табір. З обох міст фашисти вигнали на каторжні роботи до Німеччини понад 1000 юнаків і дівчат. Було страчено майже 5 тис. жителів[1].

Та радянські люди і в тилу ворога піднімалися на боротьбу з окупантами. У січні 1942 року в Златополі і в березні того ж року в Новомиргороді організовано підпільно-диверсійні групи[2]. Патріоти вчинили замах на німецького окружного комісара. В ніч з 11 на 12 червня 1942 року народні месники пошкодили телефонний зв'язок між Новомиргородом і Кіровоградом[3]. Зв'язковими підпільно-диверсійних

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-260, оп. 2, спр. 14, арк. 2.

[2] Советские партизаны. Из истории партизанского движения в годы Великой Отечественной войны. М., 1961, стор. 459, 460.

[3] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 75.

32 2-280

груп були Ю. І. Гавриш, В. Г. Гончаренко, В. У. Клига, О. І. Сенченко[1]. В містах та навколишніх селах з'являлися зведення Радінформбюро і листівки, в яких населення закликалося саботувати заходи окупаційних властей. Робила це молодіжно-підпільна група, якою керував учитель Златопільського зоотехнікуму В. К. Осмоловський. Патріоти мали постійний зв'язок з партійним підпіллям через зв'язкового Ю. І. Гавриша. Наприкінці 1943 року під час виконання бойового завдання в Златополі були схоплені і закатовані члени підпільно-диверсійної групи комуністи М. І. Осинський та В. С. Леміщенко з дружиною. На квартирі Леміщенків гестапівці виявили радіоприймач, по якому підпільники приймали зведення Радінформбюро. В Златопільській лікарні під виглядом місцевих селян лікувалася група партизанів, які після одужання влилися в Капітанівську підпільно-диверсійну групу. Лікував їх лікар Ю. В. Осмоловський[2]. Протягом всієї окупації зберігала врятований прапор радянського полку колгоспниця зі Златополя Л. Я. Волкова[3]. Вчителька Новомиргородської семирічної школи М. В. Покотилова, ризикуючи своїм життям, переховувала до визволення міста сім радянських воїнів[4].

На початку 1944 року війська 2-го Українського фронту під командуванням Маршала Радянського Союзу І. С. Конєва розгорнули наступальні бої на підступах до Новомиргорода і Златополя. Щоб уникнути оточення, гітлерівці почали стягувати сюди танкові частини. В районі Новомиргорода вони зосередили чотири танкові і три піхотні дивізії. В боях на підступах до міста відзначилися командир групи радянських штурмовиків В. І. Андріанов (згодом — двічі Герой Радянського Союзу) і лейтенант першого штурмового авіаційного Кіровоградського корпусу І. О. Антипін, удостоєний також високого звання Героя Радянського Союзу. В ніч з 10 на 11 березня 1944 року Златопіль і Новомиргород були визволені від загарбників.

За визволення Новомиргорода полягло багато радянських воїнів. На п'яти братських могилах, де поховано 276 радянських воїнів і 52 партизани, встановлено пам'ятники і надмогильні плити. Хоробро билися на різних фронтах Великої Вітчизняної війни близько 2100 вихідців з Новомиргорода і Златополя, з них 990 загинули в боях з ворогом. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний уродженець Новомиргорода А. Ф. Ковачевич. Він брав участь у Сталінградській битві, провів там 28 повітряних боїв, збив 9 ворожих літаків[5]. Зараз генерал-лейтенант авіації А. Ф. Ковачевич продовжує військову службу. Звання Героя Радянського Союзу присвоєно також уродженцю цього ж міста М. М. Тургелі. В ніч з 25 на 26 вересня 1943 року у складі десантників він переправився на правий берег Дніпра. Після загибелі командира Тургеля взяв на себе командування. Протягом 36 годин 50 бійців утримували зайнятий плацдарм, відбили 8 жорстоких атак ворога. Вони дали змогу радянським військам підтягти сили і розширити плацдарм біля села Військового Дніпропетровської області. Тяжко поранений М. М. Тургеля не залишив поля бою до підходу підкріплення. У боях з фашистами відзначився також П. П. Шаповалов, уродженець села Виноградівки. Під час війни він командував гвардійським винищувальним протитанковим артилерійським полком. У вуличних боях за Берлін він, будучи тяжко поранений, не залишав поля бою, продовжував керувати наступом. За вміло проведену операцію П. П. Шаповалов удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Багатьма бойовими орденами Радянського Союзу та інших держав нагороджений новомиргородець генерал-полковник І. П. Чухнов. За мужність і відвагу, виявлену в битвах з ворогом, одержали високі нагороди Батьківщини чимало інших жителів Новомиргорода і Златополя. З тих, хто тепер тут живе і працює, 6 нагороджені орденом Леніна, 26 — орденом Червоного Прапора, 367 — іншими бойовими орденами, 230 мають бойові медалі Радянського Союзу.

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 61, оп. 2, спр. 43, арк. 79.
[2] Герои подполья, стор. 316.
[3] Газ. «Кіровоградська правда», 29 липня 1966 р.
[4] Журн. «Радянська жінка», 1965, № 3, стор. 9.
[5] Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 793756, спр. 21, арк. 375, 376.

Відступаючи, німецько-фашистські загарбники підірвали в Новомиргороді електростанцію, будинок зв'язку, кінотеатр, залізничну станцію, школи, педагогічне училище. У Златополі вороги зруйнували зоотехнічний технікум, школи, адміністративні будинки, кінотеатр, млин, магазини. Фашисти пограбували МТС, колгоспи, вивели з ладу цегельні заводи, спалили майже половину житлових будинків. Дуже потерпіло населення обох міст.

У середині березня 1944 року відновили роботу райкоми партії та Ради депутатів трудящих. Держава асигнувала на відбудову Новомиргородської МТС, середньої школи № 1, педагогічного училища, районного будинку культури, районної бібліотеки — 110 600 крб. Вже протягом першого року після визволення в містах відбудовано і відновлено роботу всіх промислових підприємств, колгоспів, МТС тощо. На початку 1945 року першу продукцію дали обидва новомиргородські цегельні заводи, Златопільський шкірзавод та деревообробна артіль ім. Горького, харчокомбінати. Водночас трудящі Новомиргорода і Златополя допомагали фронту. Вони достроково здали хліб для Червоної Армії і для населення героїчного Ленінграда. З 15 по 25 серпня 1944 року колгоспники здали державі 1100 цнт хліба.

Наприкінці 1945 року почали працювати будинки культури, відновили роботу в обох містах районні лікарні, школи. 4 червня 1944 року вийшов перший після визволення номер новомиргородської районної газети «За соціалістичну перебудову», а 10 червня — златопільської газети «Штурм».

Протягом 1944—1950 рр. новомиргородські і златопільські промислові підприємства, завдяки допомозі з боку держави та трудящих братніх республік, досягли довоєнного рівня. Комуністи і комсомольці, працюючи на найважливіших ділянках, виявляли зразки самовідданої праці. 1949 року закінчилося будівництво Новомиргородського плодоконсервного заводу.

Партійні і комсомольські організації приміських колгоспів провели велику роботу щодо укомплектування і зміцнення кадрів працівників тваринницьких ферм. Державний план розвитку поголів'я великої рогатої худоби у 1949 році виконано на 114 проц., свиней — на 120 проц., овець — на 117 проц. Уже 1950 року виробництво валової продукції в артілях досягло довоєнного рівня. Передовиками виробництва були комуністи й комсомольці Златопільської МТС. Комбайнер комуніст І. В. Сухоребрий влітку 1950 року протягом 25 робочих днів намолотив понад 5 тис. цнт зерна. Його працю відзначено орденом Трудового Червоного Прапора. Урядових нагород удостоєні також комбайнери М. І. Барвінок, В. А. Близюк, І. О. Багатиренко та інші. Успіхам трудівників сільського господарства сприяло значне поповнення кадрів механізаторів, а також зміцнення матеріально-технічної бази. Тільки перед початком жнив 1950 року машинний парк Новомиргородської МТС поповнився 10 тракторами, 6 комбайнами.

У 50-х роках Златопільська деревообробна артіль ім. Горького перетворена на меблеву фабрику. Тут встановили нове устаткування, збудували механічний цех. Шкірзавод освоїв виробництво кольорової шкіри. У республіканському соціалістичному змаганні підприємств системи промкооперації цей колектив 1955 року зайняв друге місце.

1959 року Новомиргород і Златопіль об'єднані в одне місто районного підпорядкування. На час об'єднання в Новомиргороді проживало 7200 чоловік, а у Златополі — 4280. Міська партійна організація і Рада депутатів трудящих провели значну

Центральна частина Новомиргорода. 1971 р.

роботу щодо мобілізації трудящих мас на дострокове виконання державних планів. Колектив цегельно-черепичного заводу зменшив 1960 року собівартість кожної тисячі штук цегли на 7 крб. 12 коп. проти плану. Від впровадження раціоналізаторських пропозицій підприємство одержало 12 тис. крб. економії. В 1960—1970 рр. реконструйовано і розширено завод будівельних матеріалів, продукцію якого одержують і промислові підприємства сусідніх районів. Високоякісна продукція шкірзаводу надходить на взуттєві фабрики України. Було створено шляхово-експлуатаційну дільницю, побудовано нові сучасні приміщення залізничного вокзалу і автовокзалу, два залізобетонні мости через річку Велику Вись, потужний млин, хлібозавод, олійню тощо.

Майже повністю поновився машинний парк районного об'єднання «Сільгосптехніки». На початку 1971 року тут працювало 320 робітників. Ремонтні майстерні протягом року ремонтують близько 300 тракторів. За успіхи, досягнуті у виконанні завдань восьмої п'ятирічки, шофера цього підприємства П. Л. Коровіна нагородили орденом Леніна, слюсаря А. П. Береста — орденом Жовтневої Революції, токаря Г. Т. Литвинова — орденом Трудового Червоного Прапора. На базі колишнього автопарку в місті створено велике автопідприємство, де трудиться понад 500 робітників. Систематично виконує виробничі плани колектив плодоовочевого консервного заводу. Щороку тут випускається понад 4 млн. умовних банок продукції, яка надходить до Москви, Ленінграда, Астрахані, Тюмені, Караганди, а також до зарубіжних країн — Чехословаччини, Югославії, Польщі і ФРН. Заслужено пишаються новомиргородці своїми трудовими здобутками. Промисловість міста достроково, до 1 листопада 1970 року, виконала завдання восьмої п'ятирічки щодо загального обсягу виробництва. Додатково до плану країна одержала продукції на 2 млн. крб. За роки дев'ятої п'ятирічки в місті будуть реконструйовані заводи шкіряний і будівельних матеріалів. Заплановано перебудувати і технічно оснастити харчокомбінат, міжколгоспну будівельну організацію, меблеву фабрику. Однією з найбільших будов у новій п'ятирічці стане новомиргородська буровугільна шахта, споруджується міжколгоспний комбікормовий завод.

Від робітників підприємств не відстають і новомиргородські колгоспники (1959 року до Новомиргорода відійшло село Лікареве, в якому містився колгосп ім. Котовського). Підвищення рівня культури землеробства, своєчасне і якісне виконання всіх агротехнічних заходів сприяло одержанню високого врожаю сільськогосподарських культур. Якщо в 1965—1967 рр. артілі ім. Чкалова та ім. Котовського збирали в середньому з кожного гектара по 27,6 цнт озимої пшениці, 365,8 цукрових буряків, 42 цнт кукурудзи та по 25,6 цнт соняшнику, то в 1970 році в цих господарствах було вирощено зернових — по 34,8 цнт, кукурудзи — 58,4 цнт, цукрових буряків — 375,6 цнт і соняшнику — 30,2 цнт з га. Багаті врожаї стали можливими завдяки правильній організації праці, високій трудовій дисципліні хліборобів. Правління колгоспів разом з партійними організаціями вдумливо комплектували збиральні і посівні агрегати, включаючи обов'язково до складу їх обслуги комуністів. В обох господарствах широкого розмаху набуло соціалістичне змагання. Артілі мали 80 тракторів, 45 комбайнів, 75 автомашин та багато іншої техніки. У двох новомиргородських колгоспах 1971 року працювало 175 трактористів і машиністів, 95 шоферів, 25 монтерів і електротехніків. Завдяки широкому впровадженню механізації підвищилась врожайність колгоспних ланів.

Упорядкування вулиць у Новомиргороді. 1968 р.

1971 року середній урожай зернових з гектара в артілі ім. Чкалова становив 38,3 цнт, а в колгоспі ім. Котовського — 37,5 цнт. Озима пшениця з усієї площі посіву дала відповідно по господарствах — 40,1 цнт та 40,8 цнт, ячмінь — 43,2 цнт і 32,3 цнт. Обидва колгоспи значно перевиконали плани продажу хліба державі. Відчутно зросли їхні грошові прибутки. У 1971 році в обох господарствах вони збільшились у порівнянні з 1965 роком майже у два рази і становили близько 2 млн. крб. Зросла й оплата людино-дня. У 1971 році вона становила у тракториста — 4 крб. 80 коп., шофера — 4 крб. 50 коп., доярки — 5 крб. 80 копійок.

У січні 1972 року загальні збори трудівників колгоспів ім. Чкалова та ім. Котовського вирішили об'єднати їх в один — ім. Чкалова. В новій п'ятирічці колектив цього господарства має виробити майже 169 тис. цнт і продати державі 142 тис. цнт зерна. Середньорічні надої молока на фуражну корову становитимуть 2620 кг. За п'ятирічку буде вироблено 8,6 тис. цнт м'яса, в т. ч. продано державі 3,9 тис. цнт свинини.

За вміле керівництво колгоспом ім. Чкалова, що досяг значних успіхів протягом восьмої п'ятирічки, голові правління В. Н. Бориску в 1971 році присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Урядові нагороди одержали багато трудівників колгоспу, в т. ч. орден Леніна — доярка З. К. Студинська та колишній голова правління колгоспу ім. Котовського, Д. Т. Єпанча, орден Жовтневої Революції — бригадир П. П. Афанасьєв, механізатор П. Д. Рибалка; орден Трудового Червоного Прапора — ланкова К. Л. Могилевич, комбайнер В. Д. Степанов, свинарка В. Г. Ткаченко і доярка В. М. Чеголя; орден «Знак Пошани» — шофер П. В. Гринчук, ланкова В. М. Сергатенко та інші. За зразкове виконання соціалістичних зобов'язань, взятих на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, до районної Ленінської книги трудової слави занесено 20 трудівників міста, переможців соціалістичного змагання. Понад 300 передовиків Новомиргорода нагороджено Ленінською ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна».

За генеральним планом, затвердженим обласною Радою депутатів трудящих, ведеться забудова міста. Упорядковані вулиці потопають у зелені. На центральній магістралі міста — вулиці Леніна, висаджено тисячі фруктових, декоративних дерев і кущів. Над більшістю будинків височать телевізійні антени. У грудні 1971 року вступив у дію потужний телевізійний ретранслятор. У місті діє 12 км водогону. Автобусні маршрути з'єднують центральну частину міста з його околицями і залізничною станцією. Від автобусної станції щодня відходить 20 міжміських автобусів. На берегах річки Великої Висі збудують зону відпочинку з водною станцією і пляжем. Широка дамба підніме воду в річці на 5—6 метрів і створить велике озеро, яке також стане незабаром місцем відпочинку новомиргородців. За рахунок нових будинків житловий масив протягнеться до залізничного мосту і хутора Гребешівки. 1972 року стане до ладу новий районний будинок культури, палац культури колгоспу ім. Чкалова на 800 місць. На дев'яту п'ятирічку заплановано прокласти 10 км шляхів з твердим покриттям. Тоді ж почнеться будівництво комплексу центральної районної лікарні.

До послуг населення — 50 магазинів. У 1970 році стали до ладу двоповерховий універмаг «Космос», магазини «Дитячий світ», два книжкові магазини, два культмаги, кілька продовольчих магазинів тощо. 20 років працює в місті заслужений працівник торгівлі УРСР О. Ф. Гненний.

У місті функціонують дві лікарні на 200 ліжок, дві поліклініки, 9 фельдшерських пунктів, дві жіночі і дві дитячі консультації, є станція швидкої допомоги, дві аптеки. У медичних закладах працюють 65 лікарів, 232 фельдшери, акушерки і медичні сестри. Багато років в системі охорони здоров'я трудяться лікарі А. В. Ворошилова, Л. М. Чалик, В. Р. Сосновський, фельдшер М. П. Гончаров, медична сестра М. К. Колодяжна. У 1967 році новомиргородці виступили ініціаторами будівництва типових колгоспних дитячих ясел у кожному селі.

Заняття в кабінеті зоогігієни Новомиргородського зоотехнікуму. 1969 р.

Підвищується освітній і культурний рівень трудящих. У 1971/72 навчальному році тут було дві середні, 6 восьмирічних (з них одна школа-інтернат), 2 початкові школи, спецшкола-інтернат. Є музична і спортивна школи, станція юних техніків. Усього навчається в місті близько 4,8 тис. учнів і працює 300 вчителів, серед яких Г. Ф. Кличку присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР. У районній заочній середній школі в 1970/71 навчальному році набувало знань без відриву від виробництва 850 чоловік. 38 випускників продовжують навчання в інститутах і технікумах. Значно розширився зоотехнічний технікум, в якому 40 викладачів навчають 350 учнів. За п'ятирічку в місті намічено побудувати спецшколу-інтернат і на кошти колгоспу ім. Чкалова — нову середню школу.

З Новомиргорода вийшло чимало діячів науки, культури. Тут народився, в Златопільській гімназії вчився І. С. Дудченко — український лікар, мікробіолог, епідеміолог. Його ім'ям названо одну з вулиць Новомиргорода. Уродженцем міста є В. М. Давидов (І. М. Горєлов) — народний артист республіки (з 1921 року). З Новомиргорода родом М. В. Ритов — автор наукових праць з природознавства і городництва. Після закінчення Московського університету працював професором в Гора-Горецькому сільськогосподарському училищі, що в Білорусії. Перед одним з корпусів цього закладу встановлено скульптуру — погруддя вченого. У Новомиргороді народилися і починали свою творчу діяльність прозаїк і драматург Ю. О. Мокрієв, письменники Б. А. Гончаренко та Ю. А. Коваль, поет і журналіст, заслужений працівник культури УРСР П. М. Біба. Уродженцями Златополя є доктор медичних наук, професор В. І. Мілько, літературознавець, доктор філологічних наук А. А. Тростянецький і український радянський літературознавець, професор О. А. Назаревський. На Північному Кавказі в роки Великої Вітчизняної війни загинув уродженець Новомиргорода український радянський художник Ф. Ф. Кличко. Його картина «Г. І. Котовський громить банду Матюхіна» зберігається в Київському музеї українського мистецтва.

У Новомиргороді працюють 2 районні, 2 міські, 10 шкільних, 10 профспілкових бібліотек. З ініціативи вчителів міста в 1967 році засновано районний історико-краєзнавчий музей, в якому є відділ радянсько-болгарської дружби та відділ письменника і громадського діяча Є. Ю. Поповкіна. Одну з вулиць міста названо його іменем. З 1957 року в районі діє літературне об'єднання «Вись», в складі якого 20 місцевих літераторів.

Трудящі міста в 1971 році передплачували 25 тис. примірників періодичних видань. Районна організація товариства «Знання» об'єднує 600 активних пропагандистів. Створено районну організацію Українського товариства охорони пам'ятників історії і культури.

До послуг населення — районний будинок культури, широкоекранний кінотеатр, 5 клубів із стаціонарними кіноустановками, районний будинок піонерів та школярів, при якому працюють гуртки — авіамодельний, радіо, фото, хореографічний, краєзнавчий, юних слідопитів та інші. При двох будинках культури і в середніх школах діють народні університети культури, університет педагогічних та економічних знань. Спортивні колективи міста об'єднують близько 3 тис. фізкультурників. Для них є стадіон «Колос».

Провідну роль у розвитку економіки і культури Новомиргорода відіграє міська партійна організація, в 47 первинних організаціях якої об'єднано 839 комуністів. Більшість з них зайняті безпосередньо на виробництві. Бойовий помічник партійної

організації — комсомол налічує в своїх лавах 984 чоловіка, об'єднані вони в 27 комсомольських організаціях.

До складу міської Ради обрано 50 депутатів, серед них — 22 члени КПРС і 7 комсомольців. При Раді діє 6 постійних комісій, члени яких проводять виховну й організаторську роботу серед трудящих. Створено також спеціальну комісію для охорони природи. Депутат міськради, член КПРС П. П. Афанасьєв близько 30 років очолює тракторну бригаду колгоспу ім. Чкалова. Трудівники цього господарства виявили йому високе довір'я — вчетверте обравши до міської Ради. Він активно працює у планово-бюджетній комісії. Вдруге обраний депутатом міськради комуніст, стропильник районної ремонтно-будівельної дільниці, ударник комуністичної праці Б. О. Оберемок. За його почином робітники райбуддільниці дійово допомагають підшефному колгоспу в ремонті реманенту та в обладнанні тваринницьких ферм. Депутат міськради комсомолка Л. Б. Макарська — робітниця цеху № 1 на консервному заводі. Її ім'я занесено на Дошку пошани робітників цього підприємства.

У місті трудяться 2300 робітників і 690 колгоспників, великий загін інтелігенції. Своєю натхненною творчою працею вони готують гідну зустріч 50-річчю створення СРСР, вносять вклад у втілення в життя планів дев'ятої п'ятирічки, створення матеріально-технічної бази комунізму.

І. К. БОЙКО, Б. Л. ДРАТВЕР

КАПІТА́НІВКА

Капітанівка — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване за 12 км на північ від районного центру. Залізнична станція. Населення — 3800 чоловік. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Прищепівка, Рівне, Тишківка.

На території сучасного селища виявлено поселення скіфських часів VI—IV ст. до н. е. і досліджено близько 20 курганів[1].

Перша згадка про Капітанівку належить до 1774 року[2]. У 1787 році магнат К. Любомирський продав її князю Потьомкіну, 1795 року це село одержав у спадщину його племінник — генерал Висоцький. Капітанівка, в якій проживало тоді 502 чоловіка, входила до Чигиринського повіту Київської губернії. 1838 року село придбали поміщики Бобринські, що збудували тут у 1846 році цукровий завод. На заводі й обширних цукрових плантаціях працювали жителі Капітанівки та сусідніх сіл.

У 50-х роках XIX ст. в селі налічувалося 77 дворів, в яких мешкало 598 чоловік. Життя кріпаків ставало дедалі нестерпнішим. Свавіллю панів не було меж. Навесні 1856 року соцький і сільський староста так побили селянина У. Красоту, що той через кілька днів помер[3].

Після реформи 1861 року кращі землі лишилися в руках поміщиків. За уставною грамотою наділи селян Капітанівки були найменшими в Чигиринському повіті — 1,25 десятини на ревізьку душу[4]. Грамота обговорювалася на сходці, де з 172 присутніх було 84 заможні хазяї, решта — малоземельні селяни, новопоселенці. Сільська біднота просила зменшити високі викупні платежі. Налякані представники властей поспішили закрити сходку, пообіцявши доповісти про це губернаторові. Однак прохання селян лишилося без уваги.

1889 року в Капітанівці налічувалося 286 дворів, де проживало 1328 чоловік. З 1404 десятин орної землі поміщикові належало 872 десятини, церкві — 38,

---

[1] Археологические исследования на Украине в 1965—1966 гг., вып. 1. К., 1967, стор 114.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 484, оп. 6, спр. 169, арк. 29, 30.
[3] Черкаський облдержархів, ф. 420, оп. 1, спр. 511, арк. 4.
[4] Д. Воейков, В. Загоскин. Киевская губерния. Статистические сведения о распространении землевладения, о ценности имений и о крестьянском деле. СПб., 1867, стор. 44.

селянам — 494. В середньому на селянський двір припадало 1,7 десятини[1]. Малоземелля, безземелля примушували бідняків вдаватися до оренди землі, наймитувати у багатіїв. Чимало з них працювало на цукровому заводі. У 1875/76 господарському році на цьому підприємстві було зайнято 670 чоловіків, 137 жінок і 31 підліток[2]. Майже всі роботи виконувалися вручну, працювати доводилося по 16—17 годин за дуже низьку заробітну плату. Відсутність елементарної техніки безпеки призводила до масового травматизму. У 1879 році Н. Акимов зламав ногу і залишився без роботи. На його місце прийшов син, але й тому не пощастило: через кілька днів молодого робітника обпекло цукровим соком, і він помер[3]. Жорстоко експлуатуючи робітників, власники підприємства одержували значні прибутки. 1899 року на заводі працювало 370 чоловік.

Тяжкі умови праці й життя штовхали робітників і селян на боротьбу проти експлуататорів. 30—31 травня 1905 року місцеві й тишківські селяни, що наймитували у поміщиків, великими групами рушили до панських маєтків. До них приєдналися робітники заводу. Страйкарі вимагали скорочення робочого дня і збільшення заробітку. Налякані власники маєтків і заводу трохи підвищили поденну плату. Але селян це не задовольняло. 1 червня знову відбувся виступ селян і робітників[4]. Делегація, що прийшла в контору, вимагала від імені страйкарів свободи зборів і слова. 17 червня новий страйк охопив Капітанівку й Тишківку[5]. 13 і 20 червня 1905 року до Капітанівки прибуло дві сотні козаків — 16 чоловік арештували, 14 з них ув'язнили в тюрму[6]. Прокурор Київського окружного суду констатував з приводу цих виступів, що «соціалістична пропаганда принесла свої плоди, іноді селяни цитували окремі речення з революційних листівок... Можна зробити висновок, що з підпільних видань селяни... твердо засвоїли разом з недовір'ям до чиновників і ненавистю до панів економічну сторону соціалістичної пропаганди... Селяни переконалися у великій силі спільних виступів»[7]. Навіть у період спаду революції робітники цукроварні не припинили організованої боротьби. На початку 1907 року спалахнув загальнозаводський страйк. Був створений страйковий комітет. Страйкарі записали до своїх вимог: підвищення плати жінкам і підліткам, а чоловікам — за роботу в нічні зміни, скорочення робочого дня тощо. Підприємці змушені були дещо підвищити оплату за роботу в нічні зміни.

Столипінська аграрна реформа прискорила зубожіння основної маси селян. Напередодні першої світової війни 276 селянським господарствам Капітанівки належало 349 десятин землі, тоді як поміщики Бобринські мали 17 589 десятин[8]. У 1912 році 22 господарства зовсім не мали землі, у 64 — не було худоби[9]. Розорені селяни поповнювали ряди робітників цукрового заводу. Щосезону протягом 1906—1912 рр. тут працювало 410—500 чоловік. За 1912—1914 рр. цукроварня значно розширилася. 1913 року було вироблено 276 тис. пудів цукру, тобто вдвічі більше проти 1893 року. Продукція в основному йшла на експорт. У ті ж роки збудовано залізничну станцію Капітанівка на лінії Одеса—Бахмач, що поліпшило умови вивезення цукру.

Жорстока експлуатація, злидні й голод спричиняли масові захворювання. Тільки 1892 року в Капітанівці відкрили лікарню на 24 ліжка, де хворим допомагали лікар і фельдшер. Переважна більшість жителів села не знала грамоти.

---

[1] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1838.
[2] О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 2. К., 1962, стор. 117
[3] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины, стор. 217, 218
[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 317, оп. 1, спр. 2829, арк. 88, 91.
[5] Там же, ф. 442, оп. 855, спр. 4, арк. 242.
[6] Там же, арк. 92; спр. 115, арк. 155.
[7] 1905 год на Украине, т. 1, стор. 240.
[8] Весь Юго-Западный край. Справочная и адресная книга... К., 1914, стор. 663.
[9] Итоги переписи скота у сельского крестьянского населения Киевской губернии в 1912 году, стор. 532.

1860 року в селянській хаті почала діяти парафіяльна школа, де навчалося 22 дітей, головним чином із заможних родин. Учив їх відставний солдат, якому батьки учнів щорічно платили 25 крб.[1]. У 1863 році на громадські кошти для школи звели дерев'яний будинок. Власники цукроварні у 1899 році відкрили однокласну школу.

Перша світова війна принесла трудящим нові злигодні. Збільшувався робочий день, зменшувалася реальна заробітна плата на цукрозаводі. Нестерпним було життя тих, хто обробляв бурякові плантації. 4 травня 1915 року близько 70 жінок з Капітанівки і Тишківки поставили вимогу власникам цукроварні підвищити заробітну плату[2]. Після погроз наглядача вони залишили роботу. До них приєдналися сільськогосподарські робітники з сусідніх економій. Підтримали страйкуючих і робітники цукрового заводу. 10 березня 1917 року на заводі відбувся мітинг з приводу повалення самодержавства[3]. Наприкінці місяця робітники цукроварні та селяни Капітанівки й Тишківки утворили об'єднаний робітничо-селянський комітет, який поставив перед адміністрацією заводу вимогу про усунення ненависного управителя і повернення на роботу звільнених робітників. Підприємці змушені були піти на задоволення цих вимог.

З піднесенням зустріли трудящі Капітанівки звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. 28 жовтня (9 листопада) 1917 року відбувся багатолюдний мітинг, на якому виступив С. А. Погорілий. Він роз'яснив присутнім рішення II Всеросійського з'їзду Рад. Було вирішено послати вітальну телеграму Радянському уряду. Тут же провели добровільний збір коштів до фонду допомоги жертвам терору Тимчасового уряду. Гроші відправили Київській Раді робітничих депутатів. Після закінчення мітингу його учасники вишикувалися у велику колону і з червоними прапорами пройшли вулицями села. Маніфестанти співали революційних пісень, виголошували революційні лозунги.

Радянську владу в Капітанівці встановлено у лютому 1918 року після розгрому загону гайдамаків. Створений тоді ж ревком згуртував навколо себе бідноту, проводив велику роботу щодо втілення в життя декретів Радянської влади, приступив до розподілу поміщицької землі. На підприємстві обрали робітничий комітет, який здійснював контроль над виробництвом, а коли завод припинив роботу, члени комітету Є. К. Різниченко, П. С. Криворучко та інші організували цілодобову охорону націоналізованого підприємства. Капітанівці відправили кілька вагонів цукру трудящим Москви й Петрограда.

26 березня 1918 року на станції висадилося кілька австро-німецьких батальйонів. Окупанти, що зайняли село, грабували населення, розправлялися з активістами. Після їх відступу владу захопили петлюрівці. За дорученням Златопільського підпільного ревкому в Капітанівці деякий час працював член РСДРП(б) з 1910 року А. А. Тищенко. Під час облави його заарештували петлюрівці й після нелюдських катувань кинули ледве живого у підвал. Місцеві підпільники врятували і вилікували Тищенка (пізніше він був начальником продзагону, загинув 1921 року в боротьбі з бандитами). У грудні 1918 року під натиском частин Червоної Армії петлюрівці залишили Капітанівку.

Одразу ж у селі створено ревком, а на початку 1919 року відбулися вибори до Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Очолив її робітник Ф. М. Слабоус. Рада, насамперед, організувала надійну охорону цукрового заводу, здійснила націоналізацію лісопилки та 4 тис. десятин поміщицького лісу[4].

В ніч на 11 травня 1919 року Капітанівку захопили григор'євці. Почався масовий грабіж. Бандити забрали цукор, що лишився на складі, обстріляли село. Після

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 127, оп. 998, спр. 113-б, арк. 24—28.

[2] Там же, ф. 274, оп. 1, спр. 3588, арк. 4; Історія селянства Української РСР, т. 1, стор. 535.

[3] Київський облдержархів, ф. 1879, оп. 1, спр. 57, арк. 3, 4.

[4] Черкаський облдержархів, ф. Р-84, оп. 1, спр. 23, арк. 4.; ф. Р-1011, оп. 1, спр 4, арк. 7.

цього основна частина банди вирушила до станції Бобринська. 20 травня 1919 року рештки григор'євців були вибиті з Капітанівки. Незабаром село зайняли денікінці. Вони розстрілювали комуністів і активістів, яких видавали куркулі. Групу селян білогвардійці відвели в ліс і стратили.

Після вигнання білогвардійців у селі відновлено Радянську владу. Було обрано Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Влітку 1920 року створено КНС, члени якого подавали велику допомогу органам Радянської влади у розподілі землі між селянами (з розрахунку 2,5 десятини на їдця), в організації боротьби з бандитизмом. Інколи протягом дня доводилося відбивати по 2—3 бандитські напади. Через складне становище протягом кількох місяців 1920 року в Капітанівці містився центр волості, перенесений сюди з Оситняжки. При волвиконкомі у стані постійної бойової готовності чергував червоноармійський загін з групою бійців робітничої самоохорони.

У грудні 1920 року створено сільський комсомольський осередок, першим секретарем його обрали С. І. Абузярова. Комсомольці активно включилися в громадське життя села. Органи Радянської влади докладали багато зусиль для відбудови села після закінчення громадянської війни. З ліквідацією поміщицького землеволодіння і конфіскацією надлишків землі у куркульства відбулися зміни в соціальній структурі села — воно стало в основному середняцьким. Одержуючи від Радянської держави допомогу машинами та сільськогосподарським знаряддям, жителі села поліпшували своє господарство. 1921 року серед населення Капітанівки зібрали хліб і кошти для допомоги голодуючим Поволжя. Тільки в жовтні через губернський комітет допомоги голодуючим було передано 40 млн. крб., виручених від любительських спектаклів[1]. Поступово налагоджувалося медичне обслуговування населення. У 1921 році в одному з націоналізованих будинків багатіїв почався прийом хворих. Через 2 роки відкрилася семирічна школа, працювали клуб і хата-читальня, де відбувалися голосні читки й обговорення статей з газет, слухалися лекції про міжнародне і внутрішнє становище Радянської країни. Населення передплачувало того року 42 примірники газет.

Наприкінці 1925 року в селі жило 2183 чоловіка. З 436 господарств куркульських було лише 7, решту становили середняцькі та бідняцькі[2]. Комуністи і комсомольці Капітанівки розгорнули серед бідняцько-середняцьких мас села широку пропаганду ленінського кооперативного плану. Ще 1924 року на базі колишнього маєтку Бобринських створено радгосп, який мав 2888 га орної землі. Запроваджуючи передові методи обробітку грунту, тут вирощували сортове насіння цукрових буряків. Радгосп підтримував тісний зв'язок з науковцями Білоцерківської селекційної станції. Робітничі колективи Капітанівського цукрозаводу, відбудованого в 1926 році, й радгоспу були надійною опорою комуністів у здійсненні соціалістичних перетворень на селі. На заводі працювало 400 чоловік. Робітничі штурмові бригади часто виїздили в навколишні села, де допомагали ремонтувати сільськогосподарський інвентар. Наприкінці 20-х років зародилося шефство колективу заводу над першою в районі зразковою сільськогосподарською комуною «Надія» (с. Андріївка). Представники колективів щороку перевіряли хід змагання, що розгорнулося між ними, про наслідки перевірки доповідали на загальних зборах працівники заводу або комуни. У 1928 році виник перший ТСОЗ у Капітанівці. Один з ініціаторів його створення був колишній матрос Т. С. Довгаль.

Проведенню суцільної колективізації куркулі чинили шалений опір. Разом з членами релігійних сект у березні 1930 року вони вчинили замах на представника райкому партії, що приїхав у Капітанівку[3]. Подолавши опір куркульства, трудяще селянство 1930 року об'єдналося у колгосп ім. Шевченка. До нього увійшло 74 проц.

---

[1] Газ. «Известия» (Кременчук), 16 жовтня 1921 р.
[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-174, оп. 1, спр. 48, арк. 58, 59.
[3] Черкаський облпартархів, ф. 446, оп. 1, спр. 1, арк. 3.

одноосібних господарств. У січні того року організовано Капітанівську МТС. На околиці села виросли корпуси її майстерень і гаражів. На курсах трактористів при МТС вчилося близько 100 колгоспників. Колектив робітників МТС на чолі з працівниками політвідділу виїздив на села для бесід з селянами, брав участь у будівництві колгоспних стаєнь. В МТС влаштовувалися виставки нової сільськогосподарської техніки, мінеральних добрив, сортового насіння.

За роки довоєнних п'ятирічок колгосп ім. Шевченка добився значних успіхів. 1937 року господарство мало 70 коней, 50 корів, пасіку з 90 вуликами тощо. У 1937—1940 рр. на полях артілі збирали по 17,5 цнт зернових з кожного гектара. З'явилися перші передовики колгоспного виробництва. Тракторист М. О. Андріанов у 1938 році виробив трактором У-5 466 га умовної оранки, в наступному році — 511 га. Доярка К. О. Белименко 1938 року надоїла в середньому від кожної корови майже по 3 тис. літрів молока, М. А. Боровик — 3,1 тис. літрів. За успіхи у хліборобстві колгосп ім. Шевченка здобув у 1939 році право взяти участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві, де був премійований мотоциклом і грошима. До Книги пошани виставки занесено 14 членів артілі. Колгосп брав участь у виставці і в наступному році. 1940 року Головний комітет виставки преміював та заніс до Книги пошани ВСГВ 22 його працівники.

Самовіддано трудився колектив цукрозаводу. В 1930—1931 рр. підприємство реорганізовано на цукрокомбінат. Наприкінці 1931 року тут створено партійний комітет у складі 11 чоловік, секретарем якого обрали двадцятип'ятитисячника комуніста І. Т. Мірошниченка[1]. Парткому підпорядковувалися партійні організації радгоспу і колгоспів сіл Капітанівки й Тишківки. Комуністи комбінату спрямовували роботу колективу підприємства на підвищення продуктивності праці, зниження собівартості продукції, дострокове виконання п'ятирічних завдань. Вже 1934 року комбінат вийшов переможцем у всесоюзному змаганні підприємств харчової промисловості. Широкого розмаху на комбінаті набув стахановський рух. На 1 грудня 1936 року тут було 92 стахановці і 158 ударників. У 1940 році підприємство виробляло щодоби 1500 цнт цукру.

У Капітанівці в довоєнні роки були споруджені нові кам'яні будинки, загрейдеровано вулиці, відкрилося 4 крамниці. У 1937 році почала працювати дільнична лікарня з поліклінічним і стаціонарним відділеннями, рентгенологічним кабінетом. Хворих обслуговували 5 лікарів і 20 чоловік середнього медичного персоналу. На базі семирічної школи 1935 року створено середню школу. В 1939/40 навчальному році 28 учителів навчали в ній і виховували 430 дітей. Цукрокомбінат допоміг обладнати школу. Восени 1939 року при комбінаті засновано школу фабрично-заводського учнівства, яка щороку випускала 100—110 кваліфікованих робітників. У селі працювали клуб, при якому діяли гуртки: драматичний, музичний, оборонний і атеїстичний. Фонд бібліотеки становив 1250 примірників. З 1936 року в радгоспі почала виходити багатотиражна газета «Трибуна стахановця».

У перші дні Великої Вітчизняної війни багато трудівників села пішли на фронт захищати рідну Батьківщину. Ті, що залишилися, працювали в колгоспі та на будівництві оборонних споруд. 1 серпня 1941 року село було окуповане гітлерівськими загарбниками, які встановили режим терору. Вже наприкінці 1941 року в Капітанівці й Тишківці виникли підпільні групи. Капітанівськими підпільниками керував помічник лісника Г. Д. Скопець. У складі цієї групи було 10 комуністів і 22 комсомольці. Вони мали радіоприймач, дві друкарські машинки, на яких виготовляли листівки. В лютому 1942 року ці групи влились до Златопільської підпільно-диверсійної групи, яку очолював комуніст В. В. Федоренко[2].

Капітанівські підпільники проводили широку агітаційно-масову роботу серед населення, організовували саботаж господарських заходів окупаційних властей,

[1] Черкаський облпартархів, ф. 446, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
[2] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 289.

зривали відправку молоді до Німеччини. У червні та серпні 1942 року підпільники під керівництвом Л. В. Смирнова вчинили кілька диверсій — обстріляли поблизу села фашистські автомашини, захопили зброю та боєприпаси; в серпні 1943 року на перегоні Капітанівка—Сердюківка через диверсію припинився залізничний рух, у вересні народні месники пустили під укіс військовий ешелон ворога на перегоні Капітанівка—Новомиргород. Протягом двох років вороги полювали за відважними патріотами і тільки восени 1943 року їм вдалося вистежити групу. Фашисти закатували Г. Д. Скопця, Л. М. Снісаренка і Л. В. Смирнова[1]. Незважаючи на тяжкі втрати, підпільники не припиняли боротьби.

26 січня 1944 року частини 69-ї гвардійської стрілецької дивізії 4-ї гвардійської армії і частини 26-го стрілецького корпусу 53-ї армії (командуючий армією генерал-лейтенант І. М. Манагаров) 2-го Українського фронту визволили Капітанівку від німецько-фашистських загарбників[2]. У боях за село брали участь бійці багатьох національностей: казах гвардії старшина Махмудов, таджик старший сержант Ісахаджаєв, росіянин старший лейтенант Панікоровський та інші. Капітанівці свято шанують пам'ять полеглих воїнів. На братських могилах, де поховано 736 героїв, встановлено пам'ятники. 240 учасників війни нагороджені бойовими орденами й медалями Радянського Союзу. 510 уродженців Капітанівки брали участь у боях з фашистами, з них 291 поліг смертю героя. Крім того, близько 120 капітанівців загинуло від рук фашистів в роки тимчасової окупації, близько 60 вивезено на каторгу до Німеччини, 8 мешканців села закатовано у фашистських таборах смерті.

Відступаючи під ударами Червоної Армії, гітлерівці спалили близько 80 житлових будинків, зруйнували завод, виробничі будівлі колгоспу і радгоспу, залізничну станцію. Сільська Рада, що відновила свою роботу одразу ж після визволення, мобілізувала жителів Капітанівки на відбудову зруйнованого ворогом народного господарства. Радянська держава допомогла колгоспникам посівним матеріалом, технікою. Завдяки самовідданій праці трудівників села 1944 року став до ладу Капітанівський цукровий завод. Трудящі Капітанівки активно включилися в патріотичний рух за надпланову здачу продукції до фонду оборони. Восени 1944 року вони зібрали понад 1 тис. цнт хліба, а також багато м'яса, картоплі тощо. Вже 1949 року були відновлені довоєнні посівні площі. 1948 року в колгоспі ім. Шевченка зібрали по 17 цнт зернових і 196 цнт цукрових буряків з кожного гектара. Ланка Я. Х. Дігтяр на площі 10,5 га зібрала по 31,4 цнт пшениці, за що ланковій присвоїли звання Героя Соціалістичної Праці. Такого ж високого звання удостоєні бригадир рільничої бригади Капітанівського радгоспу О. І. Аникієнко та керуючий відділком Г. І. Прищепа. Після смерті Г. І. Прищепи (1954 рік) його ім'ям названо колишній виселок Капітанівського радгоспу[3]. За успіхи в сільськогосподарському виробництві у 1956 році орденом Леніна нагороджено комбайнерів Г. Д. Дубину, І. Г. Кучеренка, Я. Я. Кармазина, агронома О. С. Києнка; орденом Трудового Червоного Прапора — 5 колгоспників.

З великим трудовим піднесенням працював у роки четвертої п'ятирічки колектив Капітанівського цукрокомбінату. В 1950 році підприємство поповнилося новою технікою, що дало можливість збільшити виробництво цукру. На підприємстві розгортався стахановський рух. На кінець 1950 року тут трудилося 276 стахановців та 156 ударників. У наступному році цукрозавод занесено на обласну Дошку пошани.

Багато зусиль доклали депутати сільради й комуністи для відбудови зруйнованих закладів культури та охорони здоров'я. У 1949 році були перебудовані приміщення аптеки і дільничної лікарні, яку обладнали новим устаткуванням. З вересня 1947 року розпочалися заняття в середній і семирічній школах у відремонтованих приміщеннях. До цього вони проводилися у пристосованих під школу будинках.

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 49, арк. 9.
[2] От волжских степей до австрийских Альп. М., 1971, стор. 67, 68.
[3] Газ. «Ленінець» (Златопіль), 11 травня 1961 р.

Партійна і профспілкова організації цукрового комбінату подали допомогу школам в обладнанні навчальних кабінетів, спорудженні спортивних майданчиків. 1948 року стали до ладу заводський і сільський будинки культури, в яких працювали гуртки художньої самодіяльності. Значно поповнилися книжкові фонди заводської і сільської бібліотек. При будинках культури діяли стаціонарні кіноустановки.

Самовідданою працею уславили себе жителі села в наступні роки. Колгосп ім. Шевченка у 1958 році об'єднався з тишківською артіллю «Росія» в один — «Жовтень», який став високомеханізованим господарством. У 1967 році на колгоспних полях з площі 800 га зібрано в середньому по 27,7 цнт озимої пшениці з кожного гектара посіву. Це дало можливість удвічі перевиконати план продажу хліба державі. Значно збільшилося виробництво тваринницької продукції. На кожні 100 га сільськогосподарських угідь того року вироблено по 110 цнт м'яса, отже, у 4,2 раза перевищено показники 1959 року. Пташниця Т. О. Майстер за 10 років роботи на птахофермі здала державі понад 36 млн. штук яєць.

Набрав поширення рух за комуністичну працю, який впливав на всі сторони життя й діяльності сільських трудівників. 1962 року цукрокомбінату присвоєно звання підприємства комуністичної праці. За дострокове виконання річного завдання в 1966 році комбінату вручено перехідний Червоний прапор Міністерства харчової промисловості СРСР і Центрального комітету профспілки робітників харчової промисловості. За сумлінну працю і високі показники в роботі багато робітників відзначено урядовими нагородами, серед них старший турбініст Л. Д. Піскарьов і зоотехнік І. Л. Пархоменко удостоєні ордена Леніна.

Завдання 8-го п'ятирічного плану по виробництву цукру виконано тут достроково. За п'ятирічку країна одержала понад план 1200 тис. цнт цукру. Продукцію Капітанівського заводу знають в багатьох країнах світу. У рік Ленінського ювілею комбінату присуджено перехідний Червоний прапор і грошову премію Міністерства харчової промисловості УРСР. В авангарді руху за комуністичне ставлення до праці йдуть комуністи та комсомольці. Трудові зусилля колективу спрямовує партійна організація комбінату. У восьми первинних партійних організаціях підприємства — 180 комуністів. 230 юнаків і дівчат комбінату входять до складу шести комсомольських організацій. Всі робітники, інженерно-технічні працівники і службовці навчаються в школах економічних знань, підвищують свою ділову кваліфікацію. Досвід передовиків впроваджується в усіх змінах, бригадах, дільницях.

Вагомий вклад у виконання п'ятирічного плану внесли робітники радгоспу, що входить до складу Капітанівського цукрокомбінату. За цим господарством закріплено майже 4 тис. га землі. У 1970 році тут вирощено по 35,7 цнт зернових, у т. ч. озимої пшениці по 40,1 цнт з кожного гектара. Переможцем у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна в радгоспі став ударник комуністичної праці М. П. Карський. З його ініціативи тут зародився рух за економію та бережливість. Передового виробничника удостоєно ювілейної Ленінської медалі «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Цієї ж нагороди удостоєно ще 110 робітників радгоспу.

1966 року в Капітанівці створено відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки». Великий обсяг робіт виконують його працівники. Так, у тому ж році відремонтовано 484 трактори, 55 комбайнів і 306 вантажних автомашин. Добре працює колектив залізничної станції Капітанівка. 1962 року закінчено її реконструкцію, внаслідок чого значно розширилося колійне господарство. Це допомогло 1970 року збільшити вантажообіг майже на 70 проц. проти 1958 року. З 1959 року колектив станції носить звання підприємства комуністичної праці. 1972 року в селищі почав працювати хлібозавод, оснащений найновішою технікою.

Нові успіхи у зміцненні громадського господарства здобули колгоспники села. Основний напрям господарства артілі — відгодівля молодняка великої рогатої худоби. На колгоспних тваринницьких фермах відгодовується понад 3 тис. голів худоби. 1970 року трудівники ланів зібрали з кожного гектара по 29,5 цнт зернових,

268 цнт цукрових буряків, 20,7 цнт соняшнику. Того року прибутки колгоспу становили 1876,5 тис. крб., тобто вдвічі більше, ніж 1965 року. Колгосп має міцну матеріально-технічну базу. Тут є 35 тракторів, 15 комбайнів, 30 вантажних автомашин тощо.

Перед у виробництві ведуть комуністи, яких у колгоспі 89. У першому році дев'ятої п'ятирічки на колгоспних ланах зібрано з гектара по 51,1 цнт зернових, у т. ч. озимої пшениці — 57,5 цнт, жита — 25,9 цнт, гороху — 19,9 цнт, ячменю — 42,3 цнт тощо. Таких показників добилися завдяки впровадженню нових, більш урожайних сортів, якісному обробітку грунту та вмілому застосуванню мінеральних і органічних добрив.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва й виконання планів семирічки та восьмої п'ятирічки, надплановий продаж державі продуктів землеробства і тваринництва нагороджена велика група трудівників колгоспу «Жовтень». Орденом Леніна і Трудового Червоного Прапора відзначений голова колгоспу В. З. Табунець, орденом Леніна — пташниця К. Ю. Гречишкіна, орденом Жовтневої Революції — бригадир П. Ф. Ткаченко, орденом Трудового Червоного Прапора — агроном садово-городньої бригади Г. А. Нешта, старша пташниця Г. Л. Коваленко, головний агроном кавалер ордена «Знак Пошани» Д. С. Попенко, орденом «Знак Пошани» — комбайнери В. П. Сегань, ланкова П. П. Паливода, колгоспниця Г. Й. Плахотня. тракторист В. М. Царенко. Багато трудівників удостоєно інших урядових нагород.

В Капітанівці — 5 первинних парторганізацій, роботу яких очолює партком. 160 комуністів селища працюють на відповідальних ділянках виробництва, показують приклад у праці, організовують трудящих на виконання завдань, накреслених XXIV з'їздом КПРС. Комуністи селища розгорнули й очолили змагання за гідну зустріч 50-річчя створення СРСР. 8 комсомольських організацій Капітанівки об'єднують в своїх рядах 720 членів ВЛКСМ. Найчисленнішими є комсомольські організації при професійно-технічному училищі (370 юнаків і дівчат) та цукрокомбінаті (110 чоловік).

Велику роботу проводить селищна Рада депутатів трудящих (з 1962 року Капітанівка — селище міського типу). До її складу обрано 48 депутатів, у т. ч. 30 робітників і колгоспників. Працюють 7 постійних комісій, до яких залучено понад 200 активістів. 1969 року при селищній Раді відкрито кімнату депутата, де народні обранці поглиблюють свої правові знання, знайомляться з рішеннями виконкому і ходом їх виконання. Тут влаштовуються дні депутатів, на яких вони обмінюються досвідом роботи. Тричі обиралася депутатом Верховної Ради УРСР трактористка кавалер ордена Трудового Червоного Прапора О. І. Сугак.

Змінився зовнішній вигляд Капітанівки. За післявоєнні роки тут прокладено нові вулиці, центр прикрасився будинками селищної Ради, восьмирічної школи, великого магазину. Введено в дію близько 1200 житлових будинків. Крім того, на території цукрового комбінату здано в експлуатацію кілька двоповерхових багатоквартирних будинків. В районі залізничної станції за роки восьмої п'ятирічки виросло робітниче містечко. Вуличні комітети та жіноча рада залізничної станції дбають про поліпшення умов відпочинку трудящих. Озеленено частину селища і територію станції, впорядковано дитячі майданчики. Капітанівка електрифікована й радіофікована. Є поштове відділення, радіовузол, споруджено телефонну станцію. У 1971 році на центральній вулиці встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Спільне засідання правління і профкому колгоспу «Жовтень». Тишківка, 1972 р.

Поліпшився добробут трудящих. У 1971 році середня оплата людино-дня в колгоспі «Жовтень» становила 3 крб. 82 коп., середньомісячний заробіток працівника тваринницьких ферм — 100 крб., механізатора — 120 крб. Збільшилися вклади жителів в ощадкасу, 1970 року кількість вкладників становила 1842 чоловіка.

Цукровий комбінат. Капітанівка, 1971 р.

Багато уваги приділяється побутовому обслуговуванню населення. Протягом 1968—1970 рр. відкрито кравецьку майстерню, фотоательє, ательє для ремонту телевізорів, годинників і радіоприймачів, перукарню. До послуг населення — 6 продуктових і промтоварних магазинів, їдальня, готель. Якщо у 1967 році населенню Капітанівки продано продовольчих і промислових товарів на 538,3 тис. крб., то у 1971 році — на 730,5 тис. карбованців.

У 1965 році в селищі розширено дільничну лікарню, де трудяться 32 медпрацівники з вищою і середньою спеціальною освітою. В лікарні працюють рентгенологічний, зубопротезний, хірургічний, терапевтичний, педіатричний та ін. кабінети. Є пологовий будинок, медпункт на заводі, аптека. Понад 260 дітей дошкільного віку виховуються у 6 дитячих садках і яслах, на утримання яких держава й колгосп щороку витрачають 85 тис. крб. При цукрокомбінаті створено фізкультурний колектив, що об'єднує 180 членів, з яких 33 мають спортивні розряди. Щороку розігрується приз районної газети «Червона зірка» з масових видів спорту.

Капітанівську середню та восьмирічну школи у 1971/72 навчальному році відвідувало 756 учнів, їх навчало 55 учителів. Понад 45 років віддав педагогічній справі Ф. П. Німченко. Він нагороджений орденом Леніна. Більше 30 років вчителювала О. А. Воїнова, яка удостоєна ордена Трудового Червоного Прапора. 1965 року школу фабрично-заводського навчання реорганізовано на профтехучилище, яке дає середню освіту і готує робітників для цукрових підприємств республіки. Училище має обладнані майстерні, ливарний цех, спортивний зал, клуб, бібліотеку, їдальню. З селища вийшло багато спеціалістів, серед них — 78 учителів, 46 лікарів, 37 агрономів, 59 інженерів. Випускниками шкіл є письменник Н. Л. Бугаєнко (1917—1970 рр.), доктор медичних наук Т. М. Дроздовська, доктор технічних наук О. П. Борисенко, кандидат географічних наук О. В. Шевченко, директор Ярославського шинного заводу М. М. Бондаренко.

При селищному будинку культури та двох клубах діють гуртки художньої самодіяльності. Майже щороку влаштовуються виставки-конкурси робіт майстрів художнього вишивання, на яких виділяються роботи Р. І. Паливоди, В. О. Шариги, К. П. Довгенко. У будинку культури працюють народні університети педагогічних та економічних знань. В клубі цукрозаводу діє широкоекранна кіноустановка. За сумлінну роботу кіномеханік П. М. Борисенко нагороджений орденом «Знак Пошани». П'ять бібліотек селища мають 75 тис. книг, журналів. Трудящі передплачують щорічно 8,7 тис. — 9 тис. примірників газет і журналів.

З кожним роком краще і заможніше живуть капітанівці. Втілюючи в життя рішення XXIV з'їзду КПРС, робітники, колгоспники, інтелігенція селища вносять свою частку в будівництво комуністичного суспільства.

І. К. БОЙКО, П. П. ДВОРНИЧЕНКО, Б. Л. ДРАТВЕР

КА́НІЖ

Каніж — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Великій Висі, за 25 км на схід від райцентру і залізничної станції Новомиргород. Населення — 2196 чоловік.

Село засноване в середині XVIII ст. під назвою Три Байраки. Перша згадка про Каніж належить до 1751 року. Тоді він входив до складу Нової Сербії як шанець гусарського полку, яким командував І. Хорват. У 1766 році тут розміщувалася десята рота Чорного гусарського полку[1]. Серед населення переважали серби, чорногорці, болгари, угорці[2]. Вони й назвали шанець Канежем від міста Надьканіж, розташованого в південній частині Угорщини. Крім вихідців з Балкан, тут селилися і втікачі з Польщі та Молдавії. Жителі одержали від російського уряду значні пільги: їх на 10 років звільнили від податків і рекрутського набору, а також від постою військових команд та постачання їх харчами, а коней — фуражем. Поселенцям було виділено гроші й будівельні матеріали з Чорного лісу. З часом кількість мешканців села помітно зросла. У другій половині XVIII ст. у село збільшився приплив селян-утікачів з Київщини й Полтавщини.

Після закінчення пільгового строку жителі села працювали три дні на тиждень для казни, їх зобов'язали харчувати військових постояльців, забезпечувати фуражем коней, а також нести прикордонну сторожову службу в селі й земляній фортеці поблизу Канежа. Після ліквідації Нової Сербії Каніж став казенним селом. 1787 року тут налічувалося 255 дворів та 700 душ чоловічої статі. У 1820 році село перетворено на військове поселення[3]. Відбуваючи військову службу, його жителі водночас працювали в сільському господарстві. Військове начальство жорстоко експлуатувало поселенців. Було створено тимчасову робочу роту і кінну роз'їзну станцію. 1854 року в селі проживало 1850 мешканців, з них хазяїв першого розряду (тих, що мали по 2 й більше пар волів) — 68 чоловік, другого розряду — 130 чоловік (у них була пара волів). Не мали ніякої худоби й наймали тягло у заможних поселенців 187 чоловік т. зв. нехазяїв[4].

Коли військові поселення були ліквідовані, поселенців перевели на становище державних селян. У Канежі налічувалося 296 господарств і проживало 2108 чоловік. Мешкали вони в низеньких глиняних хатах, критих очеретом і соломою. Через відсутність будь-якої медичної допомоги в селі часто виникали епідемічні захворювання. В Канежі не було навіть парафіяльної школи.

З розвитком капіталістичних відносин в пореформений період посилилася класова диференціація селянства. 1883 року в Канежі налічувалося 664 двори, в яких мешкало 3240 чоловік[5]. Оброблялося 5220 десятин землі, з них 1189 десятинами володіли 26 куркульських господарств. У той час 981 десятина належала бідноті, яка становила переважну більшість населення Канежа. 36 господарств зовсім не мали наділів. У 15 проц. селянських дворів не було робочої худоби[6], у багатьох — ніякого реманенту. Через непосильні викупні платежі, податки, малоземелля сільська біднота йшла у найми до куркулів. В середині 80-х років минулого століття в селі налічувалося 180 наймитів. Восени 1894 року ліберали-народники створили в Канежі 10 хліборобських артілей, які швидко розпалися. Селяни переконувалися, що єдиним шляхом до визволення від поміщицького і куркульського гноблення є класова боротьба.

На початку 1905 року канізька біднота на знак солідарності з страйкуючими робітниками Єлисаветграда припинила роботу на поміщицьких ланах. Запа-

---

[1] А. Скальковский. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, ч. 1, стор. 41, 72.

[2] В. Загоруйко. По страницам истории Одессы и Одесщины, вып. 1. Одесса, 1957, стор. 25.

[3] Полное собрание законов Российской империи, т. 37, стор. 75, 74.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1331, оп. 1, «Атлас военных поселений», арк. 18.

[5] Список населенных мест Елисаветградского уезда, ч. 1. Херсон, 1886, стор. 4.

[6] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., стор. 44, 45.

лали скирти хліба й соломи, кілька стаєнь та ін. господарські будівлі. Поліція і жандармерія жорстоко придушували ці виступи. 1907 року заарештовано і вислано за межі губернії селян Д. А. Швеця, Н. К. Чоботаря, Ф. І. Баланду та інших.

На кінець 1907 року переважна більшість землі належала заможним господарствам, які становили 9,6 проц. загальної кількості дворів. 21 господарство в селі було безземельним, а 151 мало наділи до 3-х десятин. Столипінське землевпорядкування спричинило невдоволення серед більшості місцевих селян. На сходці, яка відбулася 15 листопада 1913 року, селяни постановили не виділятися на відруби. Драгуни, що прибули сюди, силою примушували їх відмінити прийняте рішення. В. М. Пасхаля за агітацію проти відрубів заарештували, прилюдно били нагаями, а згодом засудили до тюремного ув'язнення[1].

У післяреформений період почала розвиватися дрібна промисловість. У 1885 році тут діяло 25 вітряків, 3 олійні, 3 кузні, 5 бондарських майстерень. Зайнято в них було 140 чоловік. В селі торгували 5 шинків і кілька дрібних бакалійних лавок. В останній чверті XIX ст. тут не було навіть фельдшера. Хворі мусили звертатися до знахарок. Найбільша захворюваність на черевний тиф і дифтерію по Панчівській волості припадала саме на Каніж[2]. 1873 року відкрито початкову школу, де навчалося 40 дітей, переважно заможних селян. У невеличкій хатині в листопаді 1888 року почала працювати однокласна церковнопарафіяльна школа. В 1896/97 навчальному році єпархія виділила школі 35 крб., місцева церква — 3 крб., з них на книги і навчальне приладдя — 2 крб.[3]. Через непридатність приміщення вже в 1897 році її закрили. 1896 року засновано земську початкову школу, в якій навчалося 92 дітей; 1900 року знову поновила роботу церковнопарафіяльна школа. В хатині, де вона містилася, навчалося всього 10—12 дітей. Основна маса сільських дітей ніколи не переступала шкільного порога. У 1916 році на 5201 чоловіка населення лише 100 дітей навчалося в школі, а 208 відмовлено в навчанні[4].

Під час першої світової війни прискорюється розорення селянських господарств. Більшість чоловіків мобілізували до армії, по дворах реквізовували вози, коней, продовольство, що призвело до значного скорочення посівних площ. У Канежі тричі відбувалися заворушення, для їх придушення викликали загін кінних стражників. Селян розганяли нагаями, били шомполами, трьох посадили в холодну.

3 квітня 1917 року в селі з приводу повалення царизму влаштовано свято, в якому взяло участь близько 10 тис. чоловік з Канежа та навколишніх сіл. Згодом жителі Канежа, прогнавши старосту, обрали свій комітет, але до його складу ввійшли переважно заможні.

Звістка про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції дійшла до села дуже швидко. 8 листопада відбувся багатолюдний мітинг, учасники якого вітали утворення Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним. Значну роль у встановленні Радянської влади у Канежі відіграли місцеві більшовики, які повернулися з фронту — Ю. З. Ніколаєв, П. В. Данилов, Т. В. Поліщук та інші. Вони привезли з собою тексти декретів II Всеросійського з'їзду Рад, читали та роз'яснювали їх селянам. На сходці було проголошено Радянську владу і обрано ревком у складі 15 чоловік. Головою його став селянин-фронтовик П. П. Паровина. Земельна комісія займалася розподілом поміщицьких і куркульських земель. Велику допомогу подавав ревкому Єлисаветградський повітовий ревком, представники якого бували в Канежі, виступали на сході. Кожна бідняцька родина одержала по десятині землі на їдця. Наділи були відведені поблизу села з колишніх поміщицьких масивів.

---

[1] Газ. «За соціалістичну перебудову», 8 жовтня 1935 р.
[2] Медико-санитарный обзор Елисаветградского уезда Херсонской губернии за 1915 год, стор. 50—56.
[3] Список школ церковно-приходских и грамоты Херсонской епархии за 1896—1897 учебный год, стор. 22, 23.
[4] Отчет школьного бюро Елисаветградской уездной земской управы за 1916 год, стор. 9.

М. Т. Сушко-Сущенко, начальник повстанського штабу у Канежі. 1918 р.

П. І. Данилов — командир Канізького партизанського загону. 1918 р.

Та радянське будівництво на селі перервала австро-німецька окупація. В середині травня 1918 року в сусіднє село Павлівку повернувся поміщик у супроводі австрійського карального загону. Карателі оточили село. Вони запалили кілька хат, а потім зігнали всіх селян і вчинили над ними дику розправу: били киями, шомполами, катували розпеченим залізом. Поміщик вимагав видати більшовиків та активістів, які ділили його майно[1]. Ця розправа стала безпосереднім приводом до великого повстання селян Павлівки, Канежа, Веселівки та Арсенівки проти окупантів. Центром його було село Каніж, тому й повстання увійшло в історію під назвою Канізького. Після закінчення екзекуції, коли австрійці залишили Павлівку, обурені селяни вбили поміщика і його управителя. Розуміючи, що окупанти знову пришлють карателів, павлівці звернулися по допомогу до Канежа, де в той час перебував селянський бойовий загін з 80 бійців, організований Канізьким ревкомом для оборони села. Майже всі мали зброю. В загоні були не тільки жителі Канежа, а й сусідніх сіл. Павлівські делегати на сільському сході розповіли про пережиті ними знущання. Сход вирішив усім селом виступити проти окупантів і гайдамаків. Революційний загін зріс до 700 чоловік, він мав 200 гвинтівок, 2 кулемети. Решта селян була озброєна мисливськими рушницями, вилами та кілками[2]. Командиром загону обрали більшовика П. І. Данилова, начальником штабу — М. Т. Сушка-Сущенка, начальником зв'язку — Г. М. Смиченка, ротами командували П. І. Козинський, С. І. Спринчан, П. В. Данилов, С. І. Климов і Т. В. Поліщук[3]. Повстанці ставили своїм завданням визволити волость від окупантів.

20 травня 1918 року загін вирушив з Канежа і зненацька атакував Веселівку. В цьому бою було розгромлено австро-німецькі підрозділи, повстанці захопили зброю, коней і боєприпаси. Після цього загін поділився і з трьох боків повів наступ на Арсенівку, де були зосереджені значні військові сили ворога з артилерією й кулеметами. Бій тривав до пізньої ночі. У повстанців не вистачало сил для боротьби з регулярними військами ворога. До того ж окупанти стягнули до Канежа майже 2 дивізії. Гарматним і кулеметним вогнем селяни були розсіяні. Найбільш боєздатній частині повстанців (1300—1500 чоловік) вдалося прорватися крізь оточення на північ у ліси між Федваром і Красносілкою. Але й після цього окупанти боялися входити в село. 2 ворожі дивізії, оточивши село, поступово звужували кільце. Кожного, хто потрапляв загарбникам на очі, вони розстрілювали на місці. Так загинули П. І. Ткач і П. М. Данилов.

3 червня 1918 року австро-німецький загін, вступивши до Канежа, почав розправлятися з жителями[4]. Селян зігнали за церковну огорожу. Поміщик Лупенко (брат убитого), священик і куркулі виказували активістів. Першу групу селян (60 чоловік) відвели в поле, де надвечір розстріляли. В ніч на 4 червня на крилах вітряка німці повісили 8 найактивніших учасників повстання — Ф. А. Крисіна, С. М. Капріора, С. М. Чоботаря, О. П. Ількевича, С. Н. Гордуса та інших[5]. Кілька днів окупанти катували і вішали, грабували населення, гвалтували жінок. В Канежі вони стратили 117 чоловік.

---

[1] Годы борьбы, стор. 44.
[2] Газ. «Вісті», 11 жовтня 1937 р.
[3] Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 414.
[4] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині, стор. 73.
[5] Годы борьбы, стор. 46, 47.

Але кривава розправа не залякала селян. Загін канізьких партизанів, який прорвався у ліси, не припиняв збройної боротьби з німецькими загарбниками. На початку жовтня 1918 року партизани разом з єлисаветградськими робітниками в районі Єлисаветградського залізничного вокзалу розгромили ешелон окупантів На другий день вони розгромили ворожі частини, що прибули із Знам'янки. В боях відзначилися партизани Г. І. Данилов, М. Я. Данилов, А. І. Костянтинов, С. З. Гончар та інші.

Наприкінці жовтня канізькі партизани оточили казарми гетьманців в Єлисаветграді і після 4-годинного бою розгромили їх, захопивши багато артилерії та коней. На початку листопада 1918 року партизанський загін став ядром партизанського полку під командуванням місцевого жителя, активного учасника боротьби за встановлення Радянської влади в селі П. І. Данилова.

У лютому 1928 року, з нагоди 10-річчя Червоної Армії, рішенням ВУЦВКу Каніж нагороджено революційним Червоним прапором. Вшановуючи пам'ять мужніх партизанів Канежа, уряд Радянської України в жовтні 1937 року прийняв рішення про встановлення меморіальної дошки на місці першої селянської сходки та пам'ятника загиблим героям[1]. Через рік було відкрито меморіальну дошку, а на братській могилі — пам'ятник. Біля могил насаджено багато дерев і квітів. Єлисаветградська повітова газета «Известия» в річницю Канізького повстання писала: «Повстання Канізької, Володимирської і Панчівської волостей — справа не тільки цих волостей.... У тім повстанні виявилася солідарність інтересів робітників і селян, які боролися проти німецьких генералів і поміщиків, що їх покликала Центральна рада для придушення робітничо-селянської влади»[2].

У листопаді 1918 року австро-німецькі війська залишили Каніж, але владу в ньому захопили петлюрівці. На початку лютого 1919 року Червона Армія вибила їх з села. Було відновлено Радянську владу. Ревком приступив до вирішення земельного питання. Але вже наприкінці серпня 1919 року Каніж захопили денікінці. Білогвардійці жорстоко катували селян — учасників революційних подій. Жителів Канежа примусили повернути землю поміщикам і працювати на ній безплатно, щоб відшкодувати їм збитки. 25 селян, які відмовилися від служби в «Добровольчій армії», були розстріляні, багатьох катували нагаями і шомполами, а селянина І. І. Данилова прив'язали за ноги до хвоста коня і волокли вздовж села. На початку січня 1920 року білогвардійців було вибито з Канежа.

Напружено працював волосний ревком, створений нелегально ще 27 грудня 1919 року[3]. До складу ревкому входили Ф. І. Плачинда, П. І. Данилов, Ю. З. Ніколаєв, М. А. Легкоступ[4]. На початку 1920 року пройшли перевибори волревкому, до складу якого згодом ввели активного учасника Канізького повстання вчителя І. М. Урсатьєва. Він очолював відділ народної освіти. В квітні організовано волпартком у складі 9 чоловік.

На початку березня 1920 року обрано Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. 27 березня волревком передав повноваження волвиконкому. З місцевої бідноти створено сільську міліцію. Про всебічну підтримку селянами політики Радянського уряду свідчить постанова одного з засідань Канізького волвиконкому. В ній говорилося: «Ми, громадяни Канізької волості ... обговорили поточний момент і вирішили підтримувати Радянську владу до останньої краплини крові, підтримувати Червону Армію в першу чергу хлібом і всім можливим, настоювати на

Розправа окупантів з повстанцями Канежа. 1918 р.

[1] Газ. «Вісті», 11 жовтня 1937 р.
[2] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 8 червня 1919 р.
[3] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 4 березня 1920 р.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 90, оп. 1, спр. 1, арк. 2.

загальній мобілізації для найскорішого знищення ворогів Радянської влади»[1]. На повітовому з'їзді, що відбувся наприкінці 1920 року, делегат від Канежа І. Г. Пустовойт доповів, що його односельці здали державі 5 тис. пудів зерна, 90 голів великої рогатої худоби і свиней.

У другій половині 1920 року в селі створено КНС, його головою обрали учасника Канізького повстання І. І. Короткого[2], який все життя наймитував у місцевих багатіїв. Комнезамівці, допомагаючи комуністам, займалися розподілом поміщицької і церковної землі, худоби, реманенту. Влітку найбіднішим жителям села та членам сімей червоноармійців було роздано 95 пудів солі, 24 пуди цукру тощо.

Після закінчення громадянської війни трудящі села взялися за відбудову зруйнованого господарства. Рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів багато уваги приділяла упорядкуванню селянського землекористування. Кращі землі одержала сільська біднота. Куркулі не мали права наймати більше двох робітників — одного для польових робіт, а другого для догляду за худобою. Договори по найму контролювалися Радою.

Надійними помічниками Ради, парторганізації були комсомольці, осередок яких сформувався на початку 1921 року. До осередку входило на той час 8 чоловік, очолював їх А. К. Яровенко, пізніше — Я. Г. Гуслистий. Рада піклувалася про охорону здоров'я, розвиток освіти і культури. 1921 року в селі відкрили фельдшерський пункт. У 1920/21 навчальному році в Канежі було 2 початкові та семирічна школи, до яких ходило 450 дітей, працювало в них 16 учителів. Під час суботників у 1921 році відремонтували та пристосували під класні кімнати приміщення колишніх приватних магазинів. Почали діяти хата-читальня і бібліотека. При сельбуді виникли літературна і сільськогосподарська секції. Сільський драматичний гурток здав 84 тис. крб., виручених від вистав, до фонду допомоги голодуючим Поволжя. З квітня 1923 року при сельбуді з ініціативи комуністів створено ленінський куток. Уже в перші дні після смерті В. І. Леніна до лав комсомолу влилося 15 наймитів. Комсомольський осередок налічував тоді 32 чоловіка.

Комуністи й комсомольці Канежа проводили велику організаторську роботу для залучення селян до колективних форм господарювання. Восени 1926 року в селі почали утворюватися ТСОЗи. Перший з них — ім. Шевченка — об'єднав 30 сімей. Держава дала їм молотарку, двигуна, сіялку, десять борін. Цей ТСОЗ мав 50 десятин землі. Після нього організували ТСОЗи «Прогрес» та ім. Леніна. На кінець 1926 року 7 таких товариств об'єднували 169 сімей і мали 240 десятин землі. Переважну більшість членів ТСОЗів становила найбідніша частина селянства. У грудні 1926 року утворилось Канізьке машинно-тракторне товариство[3]. Сільськогосподарське товариство, організоване на початку 1927 року, надало значну матеріальну допомогу сільським ТСОЗам — заготовило 4 тис. пудів зерна для посіву і розподілило його між ТСОЗами[4].

Восени 1929 та на початку 1930 року на базі ТСОЗів утворилися колгоспи ім. Леніна та «Прогрес», згодом — ім. Шевченка та ім. Будьонного. Велику допомогу в зміцненні цих господарств надали двадцятип'ятитисячники — робітники єлисаветградського заводу «Червона зірка» комуністи М. О. Холодов та І. А. Озернов. З перших років господарювання виявилися великі переваги колективної праці. У 1937 році комсомольсько-молодіжні ланки колгоспів «Прогрес» (ланкова М. І. Арапова) та ім. Леніна (ланкова Т. П. Поліщук) одержали по 300 цнт цукрових буряків з кожного гектара, а в артілі ім. Будьонного прославилася самовідданою працею п'ятисотенниця М. І. Данилова. Зразки трудової доблесті показували й механізатори. Тракторист П. Є. Кокош у 1938 році трактором ХТЗ виробив 456 га умовної оранки, Й. Г. Гросул — 501 га. Наступного року вони стали учасниками Всесоюзної

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-347, оп. 1, спр. 95, арк. 34.
[2] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 29 березня 1921 р.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-112, оп. 1, спр. 976, арк. 52.
[4] Газ. «Червоний шлях», 22 березня 1928 р.

сільськогосподарської виставки у Москві. Учасниками Виставки в 1940 році були тваринники О. К. Яровенко, Г. А. Слабенко, В. А. Донцов.

Велику політичну активність виявили трудящі Канежа під час виборів до місцевих Рад в 1939 році. До сільради обрали тоді 32 колгоспних передовиків. Розгорнулася робота по радіофікації та електрифікації села. Підвищився матеріальний добробут колгоспників. У 1939 році вони одержували на трудодень в середньому 5 кг хліба і 9 карбованців.

Ще влітку 1928 року уряд Радянської України виділив 21 тис. крб. на спорудження нового приміщення школи. 1936 року на базі семирічки відкрито середню школу. В 1939/40 навчальному році у двох початкових і середній школах навчалося 720 дітей і працювало 44 вчителі. Багато уваги приділялося ліквідації неписьменності серед дорослих. У січні 1932 року жителі села виступили ініціаторами збирання коштів на організацію шкіл лікнепу. Комсомольці та сільська інтелігенція взяли шефство над лікнепом, передали до фонду боротьби з неписьменністю свій одноденний заробіток, а також гроші, зібрані в травні 1932 року від двох вистав та лотереї. Щоб остаточно покінчити з малописьменністю серед дорослих, на початку 1936 року в Канежі створено 2 групи лікнепу по 40 чоловік. На громадських засадах в них проводили заняття вчителі місцевих шкіл. У 1939 році повністю ліквідовано малописьменність серед дорослого населення Канежа. З ініціативи партійної і комсомольської організацій в лютому 1937 року в селі відкрили першу в районі «хату колгоспних дітей», де проводилася виховна робота з дітьми. Тут були обладнані кабінети, працювали самодіяльні гуртки.

1935 року в селі збудовано клуб на 350 місць. Велику популярність здобув драматичний гурток. За п'ять передвоєнних років сільські аматори показали односельцям вистави: «Наталка Полтавка» І. П. Котляревського, «Мартин Боруля» І. К. Карпенка-Карого, «Шельменко-денщик» та «Сватання на Гончарівці» Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, «Гроза» О. М. Островського, «Платон Кречет» О. Є. Корнійчука та ін. З кожним роком збільшувалася кількість читачів сільської і шкільної бібліотек, фонди яких систематично поповнювалися. Жителі села передплачували у 1939 році 800 примірників газет і журналів.

Мирне будівництво було перерване підступним нападом фашистської Німеччини на нашу країну. На заклик Комуністичної партії трудящі села стали на захист Батьківщини. Партійні та радянські органи почали евакуацію техніки і колгоспної худоби на схід країни. 1 серпня 1941 року гітлерівці захопили Каніж. Настали чорні дні фашистської неволі. Від побоїв померла колгоспниця Т. М. Ткач. Багато лиха завдали окупанти населенню. Були пограбовані колгоспні та ін. громадські приміщення, навчання в школі припинилося. За період тимчасової окупації на каторгу до Німеччини гітлерівці вивезли з Канежа 434 чоловіка. Радянські люди піднімалися на боротьбу з ненависним ворогом. Патріоти розповсюджували листівки, здійснили кілька диверсій на шляху Новомиргород—Каніж—Кіровоград. У жовтні 1943 року народні месники оточили хату начальника місцевої поліції, вбили його, а хату спалили. За доносом зрадника в грудні 1943 року фашисти заарештували 19 підпільників, яких після нелюдських катувань розстріляли за селом. Незважаючи на жорстокий терор гітлерівських окупантів, багато жителів села допомагало бійцям Червоної Армії, що потрапили в оточення. Тяжко пораненого командира взводу зв'язку лейтенанта І. А. Тугуші підібрали місцеві колгоспники І. М. та О. Я. Спринчани. Вони вилікували його і переховували до дня визволення села радянськими військами.

На початку 1944 року почалися запеклі бої за Каніж. Гітлерівське командування підтягнуло сюди 3 танкові дивізії[1]. Після жорстоких боїв частини 53-ї армії 2-го Українського фронту 11 березня 1944 року визволили село від ворога. В цих

---

[1] История Великой Отечественной войны Советского Союза. 1941—1945, т. 4. М., 1962, стор. 60—62.

Герой Радянського Союзу Н. Я. Ахріменко (уродженець Казахстану, загинув при визволенні Канежа в 1944 році).

боях героїчний подвиг здійснив уродженець Північного Казахстану командир відділення 441-го стрілецького полку молодший сержант Н. Я. Ахріменко. Коли на позиції частини прорвався ворожий танк, радянський воїн з кількома протитанковими гранатами кинувся під його гусениці. Мужньому бійцю було посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Його поховано в Канежі. На могилі встановлено меморіальну дошку. Жителі села підтримують зв'язок з родиною героя. Його дружині — М. І. Ахріменко присвоєно звання почесної громадянки Канежа. На фронтах Великої Вітчизняної війни билися 340 жителів села, з них 292 загинули.

Відступаючи під натиском радянських військ, фашисти завдали селу великої шкоди: спалили 240 будинків колгоспників, всі громадські приміщення, забрали худобу, зерно, птицю. Матеріальні збитки становили 21,7 млн. крб.[1]. Відродження зруйнованого окупантами господарства було в центрі уваги сільської Ради, що відновила свою роботу в перші дні після вигнання фашистів. Відбудова проходила в складних умовах. У колгоспі ім. Леніна, наприклад, лишилася тільки пара коней. Хліб доводилося косити косами та возити на власних коровах. На допомогу прийшли держава, братні республіки. Наприкінці 1944 року обидві місцеві артілі одержали 2 трактори з Алтаю, посівний матеріал з Середньої Азії, лісоматеріали з Комі АРСР. На початку 1945 року в колгоспі ім. Будьонного укомплектували першу в районі комсомольську ланку для обслуговування птахоферми.

Переборюючи труднощі, трудящі села поступово налагоджували артільне господарство. В 1946 році досягнуто довоєнного рівня врожайності зернових і технічних культур, відроджено поголів'я худоби. Велике значення для піднесення господарства мала безпосередня робота комуністів і комсомольців на тваринницьких фермах та в рільничих бригадах. Так, у колгоспі ім. Будьонного 80 проц. комуністів працювало безпосередньо на виробництві[2].

Багато зусиль докладали депутати сільської Ради, населення Канежа, щоб допомогти Червоній Армії швидше розгромити ненависного ворога. Вони збирали теплі речі для бійців, а також кошти на побудову танків і літаків. Значна допомога надавалася дітям, батьки яких загинули на фронті та від рук окупантів. Велику наполегливість у відбудові села виявили комсомольці та молодь. У травні 1945 року вони провели передплату на післявоєнну позику.

Ще в перші дні після визволення Канежа від окупантів відновили роботу фельдшерський пункт і аптека. 1 квітня 1944 року почалися заняття в кількох класах середньої школи.

Партійні організації спрямували зусилля хліборобів на підвищення продуктивності праці. Комбайнер М. І. Миколаєнко з колгоспу ім. Будьонного збирав щодня зернові з площі 19—20 га при нормі 15 га[3]. Молодіжній ланці того ж господарства, яку очолювала комсомолка О. І. Гаїна, за високий урожай цукрових буряків в 1947 році вручено перехідний районний Червоний вимпел.

У 1958 році господарства Канежа виростили в середньому на кожному гектарі по 30 цнт озимої пшениці, 20,8 цнт соняшнику. Колгоспи села мали 1450 голів великої рогатої худоби, 1824 вівці, 1750 свиней, 6 тис. курей. На кінець 1965 року в артілях одержано в середньому з кожного гектара по 24,2 цнт озимої пшениці, 20,8 цнт ячменю та 340 цнт цукрових буряків. За високі показники у 1965 році групу трудів-

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 61, оп. 2, спр. 17, арк. 2—12.
[2] Там же, спр. 2, арк. 8.
[3] Газ. «За соціалістичну перебудову», 26 липня 1951 р.

ників села відзначено орденами й медалями. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені ланкові О. С. Калиниченко та Я. І. Кожухар, орденом «Знак Пошани»— колгоспники Н. А. Каушан і Г. А. Барабанчик. Зросла оплата праці в артілях села. Того року колгоспники одержали на трудодень у середньому по 2 кг хліба та 4 крб. 50 копійок.

Для дальшого зміцнення економіки колгоспів велике значення мали рішення XXIII з'їзду КПРС та березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. Артілі Канежа перетворилися на розвинуті господарства з міцною матеріально-технічною базою та високою культурою хліборобства. На початку 1969 року артілі ім. Свердлова й ім. Леніна об'єдналися в одне велике господарство — ім. Леніна, за яким закріплено 6157 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 5731 га орної землі. У 1970 році зібрали по 34,1 цнт зернових з кожного гектара, в т. ч. по 33,6 цнт озимої пшениці. На тваринницьких фермах утримується майже 1700 голів великої рогатої худоби (в т. ч. 800 корів), 2900 свиней, 2050 овець та 5 тис. голів птиці. Розпочалося будівництво першої в районі комплексної механізованої тваринницької ферми.

Підвищення продуктивності праці стало економічною основою планомірного зростання грошових прибутків колгоспу. Якщо у 1967 році вони становили по двох господарствах 2,05 млн. крб., то в 1970 році колгосп ім. Леніна мав 3 млн. крб. прибутків. Це дало можливість виділити більше коштів на капітальне будівництво. У 1967—1970 рр. споруджено 4 тваринницькі ферми, склад для мінеральних добрив, олійню та цегельний завод. Продукція останнього використовується на місцевих новобудовах, частина цегли вивозиться в сусідні села.

1970 року 102 жителі села нагороджені Ленінською ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». В їх числі — учасники боротьби за соціалістичні перетворення в Канежі, нині пенсіонери — Я. Г. Гуслистий і М. Я. Данилов. Прізвища багатьох передовиків занесено до районної Ленінської книги трудової слави.

Готуючи гідну зустріч XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України, трудівники села добилися дострокового виконання завдань восьмої п'ятирічки. П'ятирічний план виробництва молока виконано на 114 проц., м'яса — на 105, вовни — на 137, яєць — на 128, цукрових буряків — на 101 проц. Перевиконано план продажу державі зерна. З кожним роком зростає продуктивність громадського тваринництва. Ініціатором боротьби за тритисячні надої молока стала знатна доярка району Г. І. Русолова.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва і виконання восьмого п'ятирічного плану нагороджено орденом Жовтневої Революції тракториста П. Є. Кокоша, орденом Трудового Червоного Прапора — комбайнера П. О. Григорчука і бригадира Б. І. Сімбабу, орденом «Знак Пошани» — доярку Є. О. Стогул і чабана П. С. Чегута.

Ударно працювали колгоспники в першому році дев'ятої п'ятирічки. Вони виробили на 100 га сільськогосподарських угідь по 273 цнт м'яса, надоїли по 2906 кг молока від кожної фуражної корови, одержали по 146 яєць від курки-несучки, настригли по 4,6 кг вовни з кожної вівці. Партійна і комсомольська організації села спрямовують зусилля трудівників на дострокове завершення плану другого року дев'ятої п'ятирічки, на гідну зустріч піввікового ювілею СРСР.

Красивішає село, стає більш упорядкованим. У 1968 році затверджено генеральний план його забудови, розрахований на 20 років. Планом передбачені: докорінна перебудова центра села, спорудження адміністративного будинку, торговельного центра, комбінату побутового обслуговування, реконструкція і розширення колгоспного цегельного заводу. Зведено понад 500 житлових будинків. Відкрито комбінат побутового обслуговування, 5 спеціалізованих магазинів, універмаг, стадіон.

Є фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, санітарний пост. Для проведення профілактичної роботи до села щомісяця приїжджають лікарі дільничної лікарні,

яка міститься в сусідньому селі Панчевому. У двох нових дитячих садках виховуються 250 дошкільнят. 1974 року відкриються двері нової середньої школи на 540 учнів, яка споруджується на кошти колгоспу ім. Леніна. При школі буде інтернат на 100 чоловік, великий спортивний зал, 6 навчальних кабінетів, працюватиме бібліотека. Сільська комсомольська організація допомагає будівельникам. В середній школі 35 педагогів навчають 430 дітей. Близько 140 юнаків і дівчат з Канежа продовжують навчання в середніх спеціальних і навчальних закладах країни, серед них багато колгоспних стипендіатів.

Змістовну роботу серед трудящих села проводять будинок культури та 2 бібліотеки. При будинку культури є філіал районної музичної школи, яку відвідують 20 дітей. Діє також стаціонарна кіноустановка, працюють гуртки художньої самодіяльності — драматичний, хореографічний, хоровий, народних інструментів. Члени хорового гуртка склали пісню про Каніж, якою закінчуються концерти самодіяльних митців. Щороку відзначається день початку Канізького повстання—місцеві автори написали п'єсу про цю незабутню подію, уривки з якої ставлять драмгуртківці. У 1967 році в селі створено краєзнавчий музей ім. Канізького повстання. Тут відбуваються зустрічі молоді з учасниками боротьби за Радянську владу, знатними земляками, влаштовуються зустрічі трьох поколінь, урочисте вручення комсомольських квитків, прийом у піонери. 2 сільські бібліотеки мають свої відділення у бригадних червоних кутках і в будинку тваринника. Населення Канежа передплачує 2450 примірників газет і журналів.

На честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції Каніж нагороджено пам'ятним Червоним прапором райкому партії і райвиконкому. Червоне знамено сповнює серця жителів села гордістю за своїх дідів і батьків, які боролися за щастя народу, за владу Рад. Влітку 1968 року жителі села разом з трудящими всієї Кіровоградщини урочисто відзначили 50-річчя Канізького повстання.

Мешканці підтримують братні зв'язки з трудівниками грузинського села, де вчителює почесний громадянин Канежа І. А. Тугуші. Колгоспники обох сіл уклали договір на соціалістичне змагання, обмінюються делегаціями, листуються. Грузинська делегація гостювала в Канежі у дні святкування 50-річчя проголошення Радянської влади на Україні. Трудящі села відвідали грузинських побратимів під час святкування півстолітнього ювілею Радянської Грузії.

1970 року до сільської Ради обрано 35 депутатів, серед них — 17 комуністів, 5 комсомольців. Вже 20 років односельці виявляють довір'я ланковій О. С. Калиниченко, обираючи її до Ради. 15 років висувають трудящі своїм депутатом також вчителя середньої школи І. М. Луценка, 10 років — бригадира городньої бригади С. П. Потуряна. Найактивніше працюють комісії: планово-бюджетна, сільськогосподарська, народної освіти і культури, шляхового будівництва. За наказом виборців до 50-річчя Радянської влади закінчено будівництво автошляху Каніж—Новомиргород. Зараз цей шлях продовжено до с. Могутнього Кіровоградського району, село має тепер сполучення з обласним центром. З ініціативи депутатів упорядковано головні вулиці, поставлено сучасні світильники. Каніж виборює звання села зразкового порядку. 1971 року Канізька сільрада однією з перших у районі підняла питання про господарське використання кожного гектара колгоспної землі. За рік колгосп ім. Леніна розширив свої угіддя на 20 га за рахунок земель, які раніше не використовувалися.

Уродженцями Канежа є генерал-лейтенант артилерії О. Ю. Хлопенко, Герой Радянського Союзу М. К. Степанов.

Наполегливою творчою працею трудящі Канежа вносять свою частку у будівництво нового життя, множать трудову і бойову славу своїх батьків — активних борців за владу Рад.

І. К. БОЙКО, Б. Л. ДРАТВЕР

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД НОВОМИРГОРОДСЬКОГО РАЙОНУ

БРОВКО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ї річки Інгулу, за 25 км від районного центру і залізничної станції Новомиргород. Населення — 256 чоловік. Сільраді підпорядковані села Пенькіне, Шпакове.

У Бровковому міститься бригада колгоспу «Маяк комунізму», центральна садиба якого знаходиться у Шпаковому. За колгоспом закріплено 3307 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2777 га орної землі. У господарстві вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, цукрові буряки. 40 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

Працюють початкова школа, будинок культури, бібліотека з фондом 13,5 тис. книг, медичний і аптечний пункти, дитячі ясла на 50 місць, поштове відділення, 3 магазини.

У Бровковому — 20 комуністів і 32 комсомольці.

Засноване село в останній чверті XVIII століття.

У Шпаковому 1821 року гостював О. С. Пушкін у родині свого приятеля М. І. Гнєдича. 1905 року бровківці захопили поміщицький маєток, призначили свого управителя, доглядачів за худобою, встановили розміри плати за роботу. Тільки після двох тижнів опір селян зломив каральний загін.

Радянську владу у Бровковому встановлено в лютому 1918 року.

Жителі Бровкового і Шпакового брали участь у Канізькому повстанні 1918 року проти австро-німецьких окупантів. Близько 30 з них продовжували битись у складі Канізького партизанського полку після придушення повстання. У вересні 1920 року біля села загін єлисаветградської міліції, робітників і сільського активу, очолюваний більшовиком І. С. Компанійцем, знищив велику зграю бандитів. Ім'ям І. С. Компанійця, який загинув від рук бандитів, за рішенням VI повітового з'їзду Єлисаветградщини названо одну з вулиць Кіровограда. 20 бідняків Бровкового у 1927 році об'єдналися у ТСОЗ.

З 126 жителів села, що воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 97 полягли смертю хоробрих. 39 колгоспників нагороджені медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.». На братській могилі, де поховано 106 радянських воїнів — учасників боїв за визволення Канежа, Шпакового і Панчевого — височить обеліск Слави. При визволенні с. Шпакового відзначився старий колгоспник, георгіївський кавалер М. Д. Бойко. Він захопив кулемет і перебив ворожу обслугу дзоту. Бровкове — батьківщина В. І. Ткаченка, удостоєного звання Героя Радянського Союзу за виявлені мужність і відвагу в боях за Берлін. Полк, яким він командував, знищив 700 гітлерівців, 2 танки, взяв у полон 340 солдатів і офіцерів, кілька складів з боєприпасами, вибухівкою тощо.

У селі народився генерал-лейтенант М. З. Трояк. Уродженцем Шпакового є кандидат історичних наук П. М. Безтака.

І. С. Компанієць — активний учасник боротьби за владу Рад на Кіровоградщині, уродженець с. Веселівки.

ВЕСЕ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 27 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Новомиргород. Населення — 550 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вись, Ковалівка.

У Веселівці міститься центральна садиба колгоспу ім. 40-річчя ВЛКСМ, за яким закріплено 3999 га сільськогосподарських угідь, з них 3759 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування пшениці, кукурудзи, цукрових буряків, соняшнику, виробництво м'яса і вовни. У колгоспі трудяться кавалери ордена Леніна — комбайнер П. М. Рибальченко, К. І. Шевченко, ордена Трудового Червоного Прапора — механізатор І. Т. Щасливий та інші. Всього орденами й медалями відзначено 79 колгоспників.

Працюють восьмирічна школа, де 9 вчителів навчають 85 дітей. Є будинок культури, бібліотека з фондом 13,5 тис. книг, три акушерські і аптечні пункти, троє дитячих ясел на 150 місць, три магазини, пошта.

У Веселівці — 29 комуністів і 40 комсомольців.

Засноване село наприкінці XVIII ст. селянами-втікачами з Полтавщини і Київщини.

У Веселівці Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

У 1918 році трудящі Веселівки для підтримки повсталого Канежа організували загін з 50 чоловік. Після придушення Канізького повстання 22 селян було розстріляно, а одного з активних учасників виступу Я. Я. Юрченка вороги повісили на крилі вітряка на околиці Канежа.

В період тимчасової окупації села фашисти розстріляли 20 підпільників, спалили більшу частину будівель. Близько двох місяців взимку 1944 року точилися бої за Веселівку, яка сім разів переходила з рук у руки. 210 радянських воїнів загинули в боях за визволення села. На їх могилі веселівці спорудили пам'ятник.

У с. Арсенівці (тепер входить до складу Веселівки) народився і провів дитячі роки І. К. Карпенко-Карий (Тобілевич) (1845—1907) — видатний український драматург, актор, режисер і громадський діяч. При місцевій школі створено меморіальну кімнату-музей І. К. Карпенка-Карого. На приміщенні школи встановлена меморіальна дошка. Щороку в день народження великого земляка в селі відбуваються літературні читання, силами місцевих аматорів здійснюється постановка його п'єс.

Біля Веселівки досліджено курган з похованням доби бронзи (II тисячоліття до н. ери).

ДІБРІ́ВКА (до 1946 року — Рейментарівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Гнилому Ташлику, за 20 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Новомиргород. Населення — 968 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бурти, Василівка, Зелене.

У Дібрівці міститься відділок Капітанівського бурякорадгоспу, за яким закріплено 1389 га сільськогосподарських угідь, з них 1090 га орної землі, 266 га пасовищ, 40 га саду, 117 га лісосмуг, 34 га ставків. Спеціалізація господарства — вирощування насіння цукрових буряків для потреб республіки і соціалістичних країн. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств діє цегельний завод. 20 працівників відділка відзначені нагородами, у т. ч. Герой Соціалістичної Праці телятниця Я. Х. Дігтяр.

У восьмирічній школі 15 вчителів навчають 212 дітей. Є клуб, бібліотека з фондом 13 тис. книг, медпункт, аптека, дитячі ясла на 40 місць, відділення зв'язку, ощадна каса, два магазини.

У сільській парторганізації — 32 комуністи, у комсомольській — 60 членів ВЛКСМ.

Засноване село 1766 року селянами-втікачами з Київщини і Поділля.

У 1867 році тут відбулося заворушення селян, які відмовилися платити непомірно великі викупні платежі. Наступного року селяни знову виступили проти поміщиків, вимагаючи заміни земельних наділів і права користуватися водопоєм. Приїзд жандармів і карателів не залякав повсталих, яких підтримували жителі сусідніх сіл. Була влаштована прилюдна екзекуція — непокірних били різками.

1 жовтня 1907 року за поширення більшовицьких листівок, організацію страйку наймитів заарештували і вислали з села братів Григорія і Анатолія Друзенків. Тоді ж був заарештований і відбував покарання спершу у київській в'язниці, а потім відправлений на довічне заслання у Вологодську губернію активний учасник революційного руху М. І. Садовниченко. Він працював у Петербурзі, брав участь у заворушенні в Кронштадті, за що був ув'язнений, а згодом етапом відправлений у село під нагляд поліції.

У лютому 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

1920 року в селі сформовано партизанський загін на чолі з Д. С. Дубчаком. Партизани воювали з ворогами революції в багатьох місцях України і переможно повернулися в село з Червоним прапором — нагородою Реввійськради Української Радянської Соціалістичної Республіки.

1926 року створено перший ТСОЗ з 9 бідняцьких сімей. Держава допомогла членам ТСОЗу придбати молотарку, сівалку, необхідний реманент для обробітку землі, сортове насіння.

З 311 учасників Великої Вітчизняної війни 210 загинули на фронтах. 15 січня 1944 року при переході через лінію фронту в зоні села був смертельно поранений розвідник М. І. Діброва, уродженець Полтавщини. Його поховано у братській могилі. На честь славного воїна перейменовано село.

У Рейментарівці народився почесний шахтар Казахської РСР Герой Соціалістичної Праці М. Ф. Возний. З Василівки походить заслужена артистка РРФСР В. Х. Владимирова.

На околиці с. Буртів досліджено три кургани з похованням скіфського часу (VI—IV ст. до н. ери).

ЖОВТНЕ́ВЕ (до 1946 року — Крамарове) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Великої Висі, за 35 км на захід від районного центру і залізничної станції Новомиргород. Населення — 491 чоловік. Сільраді підпорядковані села Караказелівка, Моргунівка.

У Жовтневому розміщена центральна садиба колгоспу ім. Литвинова, за яким закріплено 2429 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2057 га орної землі. Це багатогалузеве господарство з добре розвинутим тваринництвом м'ясомолочного напряму і хліборобством. 39 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

Тут є восьмирічна школа, де 17 вчителів навчають 113 дітей, будинок культури на 500 місць, бібліотека з фондом 12,2 тис. книг, медичний пункт, аптека, дитячі ясла на 50 місць, 2 магазини, поштове відділення, ощадна каса.

У Жовтневому — 20 комуністів і 31 комсомолець.

Засноване село в кінці XVIII ст. селянами-втікачами з Волині й переселенцями з Балкан.

Радянську владу у Крамаровому встановлено в лютому 1918 року.

1926 року в селі виник ТСОЗ. Восени 1929 року на базі трьох ТСОЗів організовано колгосп. 1940 року господарство брало участь у ВСГВ.

132 жителі села боролися проти фашистів на фронтах Великої Вітчизняної війни, 62 з них загинули, 70 нагороджені орденами і медалями. Протягом 1942—1943 рр. у Крамаровому активно діяла комсомольсько-молодіжна група у складі 20 підпільників. Її очолювали комсомольці О. Нех і В. Коваль. Патріоти саботували розпорядження окупантів, виводили з ладу машини, спалили тік з необмолоченим хлібом, вбили фашистського прислужника, випускали листівки. За одну з них, яка містила заклик до населення не піддаватись брехливій німецькій пропаганді, не коритися окупантам, фашисти оштрафували село. О. Нех була заарештована і відправлена в концтабір, де й загинула. В. Коваль перейшов лінію фронту і воював у лавах Червоної Армії, поліг на фронті під Яссами. У березні 1943 року через село пройшли партизани з'єднання М. І. Наумова. Селяни допомогли народним месникам одягом, взуттям, харчами, а від них одержали радянські газети і брошури.

ЙОСИПІ́ВКА (до 1946 року — Юзефівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Капітанівці, за 6 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Новомиргород. Населення — 867 чоловік. Сільраді підпорядковані села Верхнє, Защита, Кам'януватка, Розлива, Червоний Жовтень.

У Йосипівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Ватутіна, за яким закріплено 4049 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3849 га орної землі, 69 га саду. Господарство спеціалізується на виробництві яловичини, щороку тут відгодо-

вується до 4 тис. голів худоби. У рільництві переважає вирощування озимої пшениці, кукурудзи і цукрових буряків. Розвинуте також садівництво. 1969 року колгосп ім. Ватутіна вийшов переможцем у соціалістичному змаганні серед господарств району. Йому першому в районі присвоєно звання господарства високої культури землеробства. Протягом 20 років колгосп очолює комуніст тридцятитисячник, заслужений зоотехнік УРСР, кавалер ордена Жовтневої Революції К. М. Снісаренко. Понад 150 трудівників села відзначені нагородами, 6 з них — орденом Трудового Червоного Прапора, комбайнер В. І. Берегуленко і бригадир С. К. Понура — орденом Леніна.

Л. М. Снісаренко, керівник патріотичної групи, закатований фашистами у 1943 р. Йосипівка.

Працюють восьмирічна школа (19 вчителів навчають 116 дітей), будинок культури на 450 місць, бібліотека з фондом 14 тис. книг, дитячі ясла на 100 місць, універсальний магазин. Йосипівський будинок культури — перша в районі культосвітня установа відмінної роботи. У селі широко розвинуте художнє вишивання. Тут щороку влаштовуються виставки робіт місцевих умільців.

У Йосипівці — 55 комуністів, 68 комсомольців. Засноване село 1772 року.

У лютому 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

У роки тимчасової окупації, у 1942—1944 рр., в Юзефівці діяла патріотична група з 20 місцевих колгоспників, яку очолював Л. М. Снісаренко — випускник Уманського сільськогосподарського інституту. Підпільники проводили агітаційну роботу серед населення, розповсюджували зведення Радінформбюро, здійснили ряд актів саботажу. 20 жовтня 1943 року Л. М. Снісаренко був заарештований і закатований у гестапівських катівнях. При місцевій школі є кімната-музей, де зібрані матеріали про діяльність підпільників. На фронтах Великої Вітчизняної війни громили ворога 320 жителів села, 202 з них загинули, 110 нагороджені бойовими орденами й медалями. Над братською могилою радянських воїнів-визволителів височить пам'ятник.

У с. Кам'януватці трудиться Герой Соціалістичної Праці колгоспниця О. І. Аникієнко. Уродженцем цього ж села є повний кавалер ордена Слави А. Я. Ткаченко. У Юзефівці народився український радянський бібліограф Ф. К. Сарана.

Біля Йосипівки та Защити досліджено кілька курганів доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), скіфського часу (V—III тисячоліття до н. ери) і сарматської (II—I ст. до н. е.) культури. В одному із скіфських курганів початку V ст. до н. е. знайдено унікальні бронзові речі.

КА́М'ЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Великій Висі, за 7 км від районного центру і залізничної станції Новомиргород. Населення — 1100 чоловік. Сільраді підпорядковані села Ганнівка, Костянтинівка.

У Кам'янці міститься центральна садиба колгоспу ім. Чапаєва, за яким закріплено 3368 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3007 га орної землі, 53 га саду. Господарство спеціалізується на вирощуванні пшениці, кукурудзи, цукрових буряків і м'ясо-молочному тваринництві. З допоміжних галузей розвинуті городництво, садівництво і рибальство. Майже 20 років очолював городню бригаду знатний овочівник, кавалер ордена Трудового Червоного Прапора М. М. Дєдул. Він не раз був учасником Всесоюзної сільськогосподарської виставки, про його досвід створено книгу. За високі досягнення в розвитку сільськогосподарського виробництва 128 чоловік відзначені нагородами, в т. ч. орденом Жовтневої Революції — голова колгоспу І. М. Воропай, орденом Трудового Червоного Прапора — Г. П. Репетій, тракторист О. І. Подурець. 1949 року на Великій Висі біля Кам'янки збудована перша в районі колгоспна гідроелектростанція.

Кам'янка — перше в районі село зразкового порядку і високої культури, з 1965 року забудовується за генеральним планом. Тут є восьмирічна школа, де 14 вчителів навчають 132 дітей, будинок культури, бібліотека з фондом 12 тис. книг, дитячий садок на 50 місць, медпункт, аптека, поштове відділення, ощадна каса. Біля Кам'янки виявлено значні поклади каоліну і жорстви, яка використовується для твердого покриття шляхів. У сільській партійній організації — 49 комуністів, у комсомольській — 60 членів ВЛКСМ.

Поселення Кам'янка і Новоселівка засновані у другій половині XVIII ст. втікачами з Полтавщини і козаками. В середині XIX ст. вони злилися в один населений пункт — Кам'янка.

У 1905 році селяни кілька разів страйкували, палили скирти і стайні в поміщицькому маєтку. У червні вони вигнали всіх робітників і службовців з економії, залишивши біля худоби тільки чергових доглядачів. Двох учасників заворушення було вислано етапом за межі губернії.

Бронзова бляха у вигляді левоголового грифона (V ст. до н. е.), розкопана у с. Защиті.

Радянську владу у Кам'янці встановлено у лютому 1918 року.

282 мешканці села билися на фронтах Великої Вітчизняної війни проти фашистів, 180 з них полягли смертю героїв, 64 нагороджені орденами й медалями. У двох братських могилах поховані радянські бійці — визволителі села і мешканці Кам'янки, закатовані фашистами в роки тимчасової окупації.

Біля села виявлено рештки трьох поселень черняхівської культури (II—VI ст. н. е.), знайдено скарб російських монет (210 штук) 1730—1790 років.

КОРО́БЧИНЕ (до 1820 року — Печка, Печкине) — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Великої Висі, за 18 км на захід від районного центру і залізничної станції Новомиргород. Населення — 1599 чоловік. Сільраді підпорядковані села Комінтерн, Крупське, Романівка, Рубаний Міст, Сокурівка, Сухолітівка, Троянове і Щербатівка.

У Коробчиному міститься центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 9407 га сільськогосподарських угідь, з них 8292 га орної землі, 166 га саду. Артіль ім. Шевченка була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві 1939 року. 99 колгоспників відзначені урядовими нагородами. Тут трудиться вівчар В. І. Ткаченко, кавалер ордена Леніна, який не раз брав участь у ВДНГ.

Працюють середня школа, де 33 вчителі навчають 424 учнів. Є будинок культури, бібліотека з фондом 14,2 тис. книг, дільнична лікарня, аптека, побутовий комбінат, телефонна станція на 50 номерів, радіовузол. Партійна організація налічує 91 комуніста, дві комсомольські — 110 членів ВЛКСМ.

Засноване село в першій половині XVIII ст. вихідцями із Запорізької Січі.

У 1905 році в селі вів антиурядову пропаганду вчитель О. Ю. Гуревич, згодом активний учасник революційного руху. Наступного року він був заарештований і засланий на каторгу.

У Коробчиному Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

Близько 500 жителів брали участь у Великій Вітчизняній війні, 120 з них не повернулися з фронту, 310 нагороджені орденами й медалями. Окупанти вигнали в Німеччину 209 чоловік.

Уродженець с. Крупського Герой Радянського Союзу П. Я. Кочерга відзначився в боях за визволення Києва. 6 жовтня 1943 року рота, якою він командував, відбила 8 контратак противника на правому березі Дніпра, утримала захоплений плацдарм і значно розширила його до приходу підкріплення.

Коробчине — батьківщина кандидата філософських наук М. Г. Тофтула, кандидата історичних наук, професора О. С. Чигиринського.

ЛИСТОПА́ДОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Гептурки (північна притока Великої Висі), за 5 км на північний захід від районного центру і залізничної станції Новомиргород. Населення — 1480 чоловік. Сільраді підпорядковане село Андріївка.

У Листопадовому міститься центральна садиба колгоспу «Комуніст», за яким закріплено 2910 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2887 га орної землі. Господарство займається вирощуванням пшениці, кукурудзи і цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — садівництво і рибальство. На околиці села розташований міжколгоспний цегельний завод. В Андріївці збудована перша в районі птахофабрика, яка дає щорічно понад 4 млн. яєць. 129 колгоспників нагороджені орденами й медалями, серед них кавалер ордена Леніна — К. Є. Голиков, ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні 4 члени артілі. Кавалер ордена Леніна доярка М. І. Бабенко була делегатом Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників, зоотехнік З. М. Сущенко — делегатом XXIV з'їзду КП України.

На кошти колгоспу збудовано восьмирічну школу (26 вчителів навчають у ній 232 дітей), будинок культури, медичний і аптечний пункти, типові дитячі ясла-садок на 150 місць. Є бібліотека з фондом 13,6 тис. книг.

У Листопадовому 48 комуністів і 60 комсомольців.

Засноване село у 1772 році втікачами з Полтавщини і Поділля.

Активну участь у революції 1905—1907 рр. брала сільська біднота і наймити з поміщицьких економій. За це в березні 1908 року були вислані на північ та до Східного Сибіру 20 чоловік. Їх звинувачували у розповсюдженні нелегальних видань, підпалах економії і господарств сільських багатіїв.

Радянську владу у Листопадовому встановлено в лютому 1918 року.

У період тимчасової окупації в селі діяла підпільно-патріотична група, члени якої К. І. Вешта, С. Г. Кугава, І. О. Мартинюк, К. М. Мартинюк, В. А. Совенко, Я. А. Совенко, П. А. Сипливий, М. І. Артур'янов загинули в застінках гестапо наприкінці 1943 року. На могилі, де їх поховано, встановлено обеліск Слави і меморіальну плиту. Поруч — братська могила 38 радянських воїнів — визволителів села.

Біля Листопадового і Андріївки виявлено рештки поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.), поховання доби бронзи і скіфської культури, залишки трьох поселень ранньослов'янської черняхівської культури, кілька давньоруських курганів.

В Андріївці народився український радянський письменник А. Ю. Пастушенко.

МАРТОНО́ША — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Великій Висі, за 13 км на схід від районного центру і залізничної станції Новомиргород. Через село проходить автошлях Новомиргород — Каніж — Кіровоград. Населення — 2615 чоловік. Сільраді підпорядковане село Котовка.

У Мартоноші міститься центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС — господарства зернового і м'ясо-молочного напряму, за яким закріплено 6307 га сільськогосподарських угідь, з них 5902 га орної землі, 69 га саду. У хліборобстві переважає вирощування озимої пшениці, кукурудзи і цукрових буряків. 150 трудівни-

ків Мартоноші нагороджені орденами й медалями.

Працюють середня школа, де 38 вчителів навчають 440 дітей. Є будинок культури на 600 місць, бібліотека з фондом 15 тис. книг, медпункт, аптека, дитсадок і дитячі ясла на 150 місць. Є побутові майстерні, пошта, 6 магазинів.

Партійна організація налічує 80 комуністів, дві комсомольські — 110 членів ВЛКСМ.

Засноване село в середині XVIII ст. переселенцями з Балкан.

Навесні 1905 року у Мартоноші сталося заворушення селян. Сюди прибув загін карателів для розправи над селянами. 12 з них було кинуто до єлисаветградської в'язниці, а потім етапом їх вислано до Сибіру і на північ. Майже 500 мешканців Мартоноші брали активну участь у Канізькому повстанні, а після придушення виступу переховували багатьох його учасників. Близько 100 жителів села загинули тоді в боях з ворогом.

У лютому 1918 року у Мартоноші встановлено Радянську владу.

610 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 145 з них нагороджені орденами й медалями, 105 — загинули в боях проти фашистів. Народні месники вбили фашистського гебітскомісара. Гітлерівці схопили партизанського зв'язкового комсомольця Г. М. Некору. Після нелюдських катувань у гестапо юнака по-звірячому вбили у Новомиргороді. У школі, де він вчився, створено меморіальну кімнату, його ім'я навічно занесено у списки комсомольців школи. У лютому — березні 1944 року біля села відбувалися запеклі бої. Через лінію фронту перейшло близько 70 чоловік з Мартоноші, які були провідниками радянських розвідувальних груп.

Мартоноша — батьківщина радянського вченого-географа, члена-кореспондента АН Молдавської РСР М. М. Радула, генерал-лейтенанта артилерії А. М. Гервасієва, другого секретаря ЦК КП Молдавії Д. С. Гладкого, кандидата біологічних наук В. П. Симонової-Царалунги, кандидата технічних наук А. Г. Патратьєва.

Біля села досліджено кілька курганів доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) і скіфського часу (VI—III ст. до н. ери).

ОСИТНА́ (до 1875 року — Ларієве) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Оситній (ліва притока Великої Висі), за 20 км на південний схід від районного центру і за 12 км від залізничної станції Виска. Населення — 740 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 2857 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2639 га орної землі. Господарство спеціалізується на хліборобстві й тваринництві. Розвинуте також садівництво й городництво. 38 колгоспників нагороджено орденами й медалями.

Працюють восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 290 дітей. Є консультпункт заочної середньої школи, будинок культури, бібліотека з фондом 7,8 тис. книг, фельдшерський і акушерський пункти, дитячі ясла, 3 магазини. В Оситній — 19 комуністів і 51 комсомолець.

Засноване село у другій половині XVIII ст. переселенцями з Київщини та Полтавщини.

В Оситній Радянську владу встановлено у лютому 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти фашистів 102 жителі Оситної, 92 з них відзначено бойовими нагородами. На честь 54 загиблих земляків у селі встановлено обеліск Слави.

ОСИТНЯ́ЖКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на північний схід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Капітанівка. Населення — 2014 чоловік. Сільраді підпорядковані села Берегове, Писарівка.

В Оситняжці міститься центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, за яким закріплено 4897 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4241 га орної землі, 28 га дзеркала ставків. Господарство спеціалізується на хліборобстві, м'ясо-молочному тваринництві, птахівництві. З допоміжних підприємств діють цегельний завод, млин, олійня. За високі виробничі показники 149 членів артілі відзначені нагородами, серед них орденом Жовтневої Революції — механізатор Й. А. Котляренко, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадири О. І. Котляренко і Д. С. Прудченко, ланкова А. І. Маган. Колгоспний інженер М. І. Андрухін був делегатом Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників.

У середній школі навчаються 344 учні й працюють 33 вчителі. Є будинок культури, бібліотека з фондом 12,7 тис. томів, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, дитячий садок на 120 місць, відділення зв'язку, ощадна каса, 6 магазинів. Село забудовується згідно генерального плану, затвердженого 1959 року.

У 2 партійних організаціях — 65 комуністів, комсомольців у селі — 80.

Засноване село в першій половині XVIII ст. втікачами з Полтавщини, Канівщини і Поділля.

Під час першої російської революції, в 1905 році, бідняки Оситняжки спалили кілька поміщицьких будівель, три скирти необмолоченого хліба. Селяни покинули роботу, вимагаючи підвищення плати, вигнали з економії прийшлих наймитів. Антиурядові прокламації Златопільської організації РСДРП поширював у селі вчитель Т. А. Горбань. На каторгу до Сибіру був засланий селянин Д. І. Жайворонок, звинувачений у революційній діяльності в Одесі під час повстання на броненосці «Потемкин». 27 липня 1908 року було вислано в Якутську губернію 7 селян Писарівки.

Радянську владу в Оситняжці встановлено в лютому 1918 року.

Першим волосним комісаром обрано місцевого селянина, учасника Жовтневого збройного повстання у Петрограді А. Т. Мулявку. Згодом він брав активну участь у радянському будівництві, очолював загін по боротьбі з бандитизмом.

460 мешканців села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 210 з них не повернулися з поля бою, 212 — нагороджені орденами й медалями. За визволення села в лютому — березні 1944 року точилися запеклі бої. У боротьбі проти фашистів відзначився тут командир міно-

У кімнаті-музеї В. І. Леніна Панчівської середньої школи. 1969 р.

метної роти гвардії лейтенант С. Г. Постєвой, який знищив ворожий танк, самохідну гармату, 27 солдатів, захопив полонених і цінні документи. С. Г. Постєвому присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

З Оситняжки родом заслужений учитель УРСР Г. К. Гончаренко, який був директором видавництва «Радянська школа».

Біля села досліджено кілька курганів передскіфського і ранньоскіфського часу (VII—VI ст. до н. ери).

ПА́НЧЕВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Великій Висі, за 20 км на схід від районного центру і залізничної станції Новомиргород. Населення — 2926 чоловік.

У Панчевому містяться центральні садиби колгоспів ім. Куйбишева та ім. Щорса, за якими закріплено 7197 га сільськогосподарських угідь, з них 6584 га орної землі. Обидва господарства спеціалізуються на виробництві молока. Розвинуте хліборобство і тваринництво. Основні зернові культури: пшениця, кукурудза; технічні: соняшник і цукрові буряки. У селі розташоване відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки», яким керує кавалер ордена Леніна комуніст В. Я. Хропак. Із 43 робітників 22 ударники комуністичної праці. На базі цього відділення працюють районні курси молодих механізаторів, школа майстрів вирощування високих урожаїв цукрових буряків і кукурудзи. 102 трудівники села відзначені орденами і медалями.

У Панчевому — середня і школа колгоспної молоді, в яких навчаються 430 учнів і працюють 40 вчителів. Є клуб, дві бібліотеки (20 тис. книг), дільнична лікарня на 50 ліжок, аптека, два дитячі садки, пошта, телефонна станція, ощадна каса, 9 магазинів, їдальня, стадіон.

Дві партійні організації об'єднують 70 комуністів, комсомольців у селі 91 чоловік.

Село засноване 1751 року вихідцями з Балкан.

У Панчевому Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

У 1918 році панчівські селяни взяли активну участь у Канізькому повстанні проти австро-німецьких окупантів. Каральний загін оточив Панчеве. Всіх чоловіків зігнали на майдан. Багатьох піддали нещадним катуванням, 36 було розстріляно. Вони поховані в братських могилах.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 415 жителів, 350 з них нагороджені орденами й медалями, 208 загинули. У боях за визволення Панчевого загинули 164 радянські воїни 793-го полку 213-ї стрілецької дивізії, яким командував Герой Радянського Союзу підполковник О. О. Вашкевич. На братській могилі, де вони поховані, встановлено пам'ятник.

ПЕТРОО́СТРІВ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Великої Висі, за 45 км на захід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Шпола. Населення — 1527 чоловік. Сільраді підпорядковані села Лев-Балка, Мостове.

У Петроострові міститься центральна садиба колгоспу «Заповіт Ілліча», за яким закріплено 4443 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3983 га орної землі. Провідні культури у господарстві — озима пшениця, кукурудза і цукрові буряки. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи у праці 98 колгоспників відзначені нагородами, серед них орденом Жовтневої Революції — завідуючий фермою М. М. Мунтян, орденом Леніна і Жовтневої Революції — механізатор І. І. Катана.

Тут — середня школа, де навчаються 240 дітей і працюють 40 вчителів. Є будинок культури на 300 місць, бібліотека з фондом 14,4 тис. книг, дільнична лікарня на 50 ліжок, аптека, дитячі ясла на 150 місць. Є побутовий комбінат, відділення зв'язку, ощадкаса, 6 магазинів. Споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Сільська партійна організація налічує 58 комуністів, комсомольська — 70 членів ВЛКСМ.

Село засноване 1742 року як поселенська слобода Давидівка осадчим козаком Миргородського полку Д. Звенигородським.

Уродженець села М. С. Арманов брав участь у повстанні на броненосці «Потемкин».

В лютому 1918 року у Петроострові встановлено Радянську владу. 1919 року в селі створено комітет бідноти у складі 8 членів і 3 кандидатів, яких очолив колишній червоноармієць Є. В. Зазимко. 1923 року селяни об'єдналися у ТСОЗ «Братська допомога», згодом — «Східне сонце», «Нове життя».

390 петроострівців воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 295 з них полягли смертю хоробрих у боях проти фашистів, 280 нагороджені орденами й медалями.

Петроострів — батьківщина російського радянського письменника і публіциста, лауреата Державної премії Є. Ю. Поповкіна. У сільській бібліотеці створено меморіальну кімнату земляка. У селі народилися кандидат біологічних наук професор В. П. Живан (1886—1949) та вчений у галузі ветеринарії професор М. Д. Диковський (1859—1928).

ПУРПУ́РІВКА (до 1922 року — Фарфурова, Пурпурова Балка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Новомирго-

род. Населення — 685 чоловік. Сільраді підпорядковані села Журавка, Іванівка, Мар'ївка, Мар'янопіль, Петрівка.

У Пурпурівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, за яким закріплено 4972 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4593 га ріллі, 102 га саду. Основний напрям господарства — вирощування озимої пшениці, кукурудзи, цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Більше 50 колгоспників нагороджено орденами і медалями.

Є тут восьмирічна школа, де 15 учителів навчають 158 дітей. Працюють будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла-сад. Діють пошта, ощадна каса, телефонна станція.

У партійній організації — 47 комуністів, у двох комсомольських — 60 членів ВЛКСМ.

Засноване село наприкінці XVIII століття.

У 1905—1907 рр. селяни Пурпурової Балки виступили з закликом до мешканців сусідніх сіл вимагати зменшення податків, підвищення плати за роботу в економії. Заворушення було придушене карателями. Двох селян вислано на північ.

У Пурпурівці Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

У 1925 році створено ТСОЗ, а в 1929 році — колгосп. У 1939 році артіль брала участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці, нагороджена грамотою.

132 жителі села билися на фронтах Великої Вітчизняної війни, 62 з них загинули, 61 відзначений нагородами. За період тимчасової окупації, навесні 1943 року, гестапівці повісили комсомольця Г. В. Мусієнка за активну допомогу партизанам.

ТУРІЯ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Гептурці, за 8 км на північний захід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Капітанівка. Населення — 2588 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Прогрес», за яким закріплено 3790 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3391 га орної землі. Провідні галузі господарства — хліборобство і тваринництво. На честь 100-річчя від дня народження В. І. Леніна колгосп нагороджений Ленінською ювілейною Почесною Грамотою ЦК КПРС, Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС, перехідним Червоним прапором Міністерства сільського господарства СРСР і ЦК профспілки робітників та службовців сільського господарства і заготівель. Близько 110 трудівників колгоспу відзначені урядовими нагородами, в т. ч. бригадир О. С. Шевченко — орденом Леніна.

Працюють восьмирічна школа, в якій 29 вчителів навчають 310 дітей. Є будинок культури, клуб, 2 бібліотеки з книжковим фондом близько 24 тис. примірників.

У селі — 45 комуністів і 80 комсомольців.

Турія вперше згадується в історичних документах першої чверті XVIII століття. Життя місцевого населення під гнітом польської шляхти яскраво описав М. Грабовський в історичній повісті «Станиця Гуляйпільська».

Близько 100 туріївців були учасниками селянського виступу в Лебедині 1905 року. Після придушення заворушення одного з його керівників селянина Г. М. Бондаренка заслано на два роки у Вологодську губернію. В 1907—1908 рр. за революційну діяльність були заарештовані і вислані у північні райони Росії 12 селян Турії, серед них І. С. Постоленко, М. І. Котляр, А. С. Круподер.

Радянську владу в Турії встановлено у лютому 1918 року.

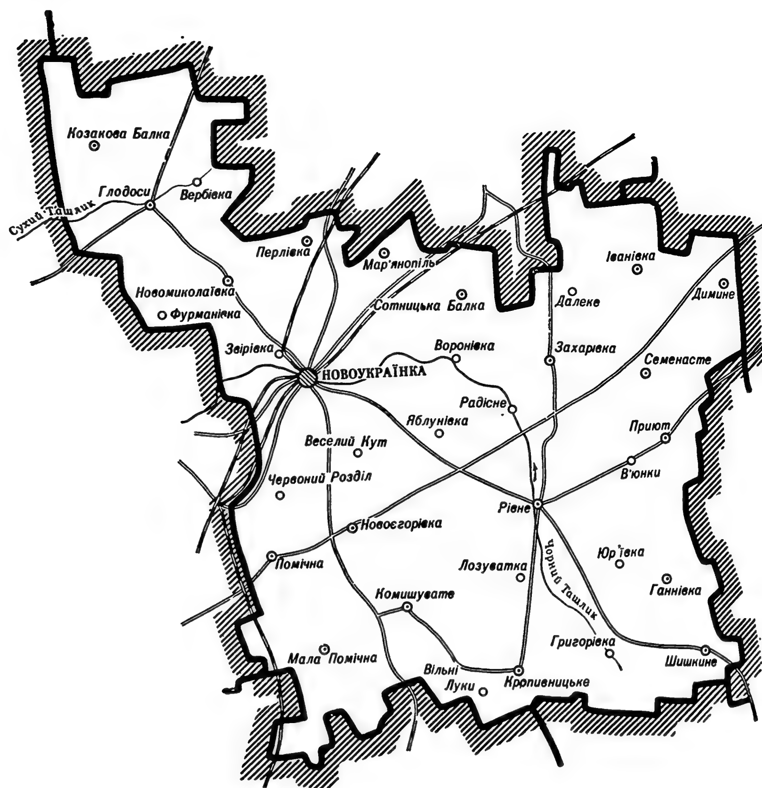
1922 року 18 бідняцьких господарств об'єдналися у ТСОЗ «Добробут». 1930 року виникли колгоспи «12-річчя Жовтня», «Комінтерн», ім. Чапаєва, які 1956 року об'єдналися в один — «Прогрес».

277 мешканців Турії воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 239 з них віддали життя за Батьківщину. Колгоспницю Є. Ф. Гненну за переховування партизанів гітлерівці повісили в 1943 році на площі у Новомиргороді. В боях за визволення села відзначилися полки 6-ї стрілецької дивізії під командуванням полковника І. Ф. Обушенка. На братських могилах, де поховані 2657 радянських воїнів-визволителів, встановлені 2 пам'ятники.

Уродженцями Турії є заслужений енергетик УРСР Ф. М. Жижченко та заслужений працівник культури УРСР М. К. Гненний.

Поблизу Турії досліджені кургани з похованнями скіфського часу (VII—III ст. до н. е.), кочівницька могила XI—XIII ст. На території села виявлено три поселення черняхівської культури (II—VI ст. н. е.), на одному з яких розкопано дворище із трьох наземних споруд (житла, комори, клуні) і знайдено два скарби римських монет II ст. н. ери.

НОВО-УКРАЇНСЬКИЙ РАЙОН

Площа району—1681,5 кв. км. Населення — 63,9 тис. чоловік. Середня густота населення — 38 чоловік на кв. км. Міській і 17 сільським Радам підпорядковані 90 населених пунктів. На підприємствах, в радгоспах, колгоспах, установах 101 первинна партійна, 103 комсомольські, 142 профспілкові організації. В районі виробляється десята частина сільськогосподарської продукції області. Земельні угіддя 27 колгоспів і 3 радгоспів становлять понад 144 тис. га, з яких 132 тис. га — орних. Господарства спеціалізуються на рільництві й тваринництві. Розвинуте овочівництво і садівництво. Діють 12 промислових підприємств. Медичне обслуговування населення здійснюють 64 заклади охорони здоров'я. У 51 загальноосвітній школі, у т. ч. 14 середніх, 24 восьмирічних, 10 початкових, заочній та двох школах робітничої молоді навчаються 10 194 учні. Крім того, є дитячі музична і спортивна школи. Мережа культосвітніх закладів налічує 47 бібліотек, 81 будинок культури і клуб. Діють 2 кінотеатри і 69 кіноустановок. У районі 2 пам'ятники В. І. Леніну. В 27 населених пунктах споруджено 36 пам'ятників та 8 обелісків Слави воїнам-визволителям і односельцям, що загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

НОВОУКРАЇНКА

Новоукраїнка — місто районного підпорядкування, центр району, розташоване на берегах річки Чорного Ташлику та її приток Грузької й Помічної, за 71 км на південний захід від Кіровограда. Через Новоукраїнку проходить залізниця Одеса—Харків. Населення — 20 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковані також села Звірівка, Калинівка, Новоолександрівка, Новоулянівка, Червоне, Яблунівка.

Як свідчать археологічні знахідки (кам'яні знаряддя праці доби неоліту), територія сучасного міста була заселена ще в IV тисячолітті до н. е.[1]. У XVIII ст.

[1] Древности, т. 12, стор. 9.

в цій місцевості були зимівники запорізьких козаків[1]. У другій половині XVIII ст. для зміцнення південних кордонів царський уряд створює тут укріплення й фортеці. 1754 року біля злиття річок Помічної і Грузької з Чорним Ташликом засновано фортецю Павлівськ, навколо якої виник населений пункт. Через десять років царським указом його перейменовано у Новопавлівськ. Фортеця мала два укріплення: одне — чотирикутної форми, на підвищенні між річками Грузькою і Помічною при впадінні їх у Чорний Ташлик, оточене майданом, за яким з двох боків лежало поселення з вузькими вуличками (150 хат); друге — Чорноташлицьке — розташоване на протилежному березі Чорного Ташлику, біля якого було поселення з 120 хат. Високі скелясті береги надійно захищали обидва укріплення. На валах Новопавлівської фортеці стояло 10 гармат. Поселенські полки формувалися в основному з українців і росіян, але були в них і представники інших національностей (серби, молдавани, болгари), що терпіли утиски з боку Туреччини, Австрії й охоче переселялися на ці землі. В Новопавлівську розміщувалися штаб і 1-а та 9-а роти Молдавського гусарського полку[2].

У січні 1769 року татари зруйнували Новопавлівськ. Після відбудови з 1773 року він почав іменуватися посадом Павлівськом. 1787 року тут у 175 дворах проживало понад тисячу чоловік. Поселенці відбували різні повинності: ремонтували укріплення фортеці й казарми, тримали на постоях солдат тощо. Життя їх було дуже тяжким. У той же час багаті міщани і купці, що зосереджували у своїх руках державні підряди і відкупи, вели жваву торгівлю з північним Причорномор'ям, одержуючи від цього великі прибутки. Мешканці Павлівська, як і інших поселень краю, не раз зазнавали стихійних лих. Так, 1771 року чума знищила понад чверть населення. До голоду й вимирання людей призвели також сильна посуха 1774 року, знищення всіх посівів сараною у 1780 році[3].

Із створенням на півдні України військових поселень Павлівськ 1821 року передано у відомство 3-ї Української уланської дивізії[4]. Тут розмістився штаб 1-го Українського уланського полку, у зв'язку з чим 1830 року посад перейменовано на Новоукраїнку. Перетворене на військових поселенців населення, за винятком купців і міщан, зобов'язане було поєднувати сільськогосподарські заняття з військовою справою, утримувати постояльців-уланів, постачати фураж для їхніх коней. У посаді споруджувалися штабні приміщення, казарми, конюшні, манеж, гауптвахта, артилерійські склади тощо. Хоч у 1835 році в Новоукраїнці й дозволялося приписуватися купцям та міщанам, але приплив їх був дуже незначним. Торговельно-ремісниче населення почало зростати тут лише на кінець 50-х років, після ліквідації військових поселень. У 1857 році в посаді проживало 6346 чоловік[5].

З 1859 року Новоукраїнка увійшла до складу Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. За даними 1860 року в ній налічувалося 1468 дворів і 6812 чоловік, переважно українців, молдаван і росіян. Вони користувалися 25 тис. десятин землі. Більшість земельних угідь, майна й худоби перебувала в руках заможних селян, які становили всього 15 проц. населення. Так, багатому селянину П. Марару належало 30 десятин землі, вітряк, 8 коней, 4 пари волів, 15 голів іншої рогатої худоби і 114 овець. В містечку було 35 вітряків і 17 водяних млинів, 18 торгових лавок, 8 постоялих дворів. Щотижня збиралися дводенні базари, де торгували худобою, сільськогосподарськими продуктами, кустарними виробами[6]. У невеликій школі навчалося 24 хлопчики і дівчинки з усіх 2670 дітей.

---

[1] Наукові записки Кіровоградського педагогічного інституту, т. 1, стор. 28.
[2] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 225, 226.
[3] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 2, стор. 119.
[4] Сборник исторических материалов, извлеченных из архива собственной е. и. в. канцелярии, вып. 6, стор. 12.
[5] Записки Одеського наукового при ВУАН товариства. Секція соціально-історична, ч. 5, стор. 15, 18—20.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1331, оп. 1, спр. 137, арк. 319; спр. 207, арк. 66—69, 139, 148.

Під час реформи 1861 року населення Новоукраїнки підтримувало виступи селян навколишніх сіл. Для наведення порядку сюди прибув Казанський драгунський полк[1]. Становище залишалося напруженим аж до запровадження указів 1866—1867 рр. про землеустрій державних селян. За статистичними даними, на двір припало пересічно по 12 десятин землі. Але це не відбило дійсного стану речей: адже із 1991 господарства 607 залишилися без землі[2]. У 1883 році господарі 168 дворів не мали нічого, крім своїх робочих рук.

1869 року закінчено прокладання залізниці Одеса—Кременчук, яка зв'язала містечко з промисловими районами Лівобережної України та з портами Чорного моря, збудовано залізничну станцію Новоукраїнка. Вже на межі XIX—XX ст. її вантажообіг досяг 4 млн. пудів на рік. Три чверті цього вантажу припадало на зерно[3]. У другій половині XIX ст. в Новоукраїнці виникають майстерні для виготовлення і ремонту сільськогосподарських знарядь, млини, крупорушки, олійні, кустарні майстерні для пошиття одягу, взуття тощо. Наприкінці 90-х років тут було шість водяних млинів і 48 вітряків, 15 кузень, винокурний і цегельний заводи — всього понад 80 дрібних підприємств. На найбільшому з них — паровому п'ятиповерховому млині купця Варшавського — працювало близько 100 робітників. Ремеслом і кустарним виробництвом займалися в цей час понад 130 родин. За даними подвірного перепису 1883—1885 рр., 72 проц. мешканців Новоукраїнки (1455 дворів) жили з хліборобства. В містечку було також чимало торговців і ремісників. Верхівку складали 24 дворяни, 4 купці й 9 попів. У 1896 році тут налічувалося 102 торгові і 5 винних лавок, 6 винних погребів, 3 корчми, пекарня, 7 лісних, пивний і 3 оптові склади, 12 хлібних комор, 4 постоялі двори тощо[4]. Щороку в Новоукраїнці відбувалося 3 ярмарки, де у великій кількості продавалася худоба, зерно, сільськогосподарські знаряддя, залізні, шкіряні та мануфактурні вироби. Так, на ярмарку у березні 1895 року було 15 тис. коней, 12 тис. волів, близько 4 тис. корів, 4 тис. овець, 500 голів свиней, близько 12 тис. пудів зерна тощо[5].

На новоукраїнському ринку продавали й купували також вільні робочі руки. Велика армія безробітних з числа розореного селянства в пошуках заробітку йшла на південь. В. І. Ленін у праці «Розвиток капіталізму в Росії» серед великих робітничих ринків Херсонської губернії назвав і Новоукраїнку[6]. Щороку на початку травня поміщицькі й куркульські попихачі з'їжджалися сюди набирати наймитів, які восени, зморені й обідрані, з потрісканими ногами й обвітреними чорними обличчями поверталися додому з мізерними заробітками і важкою думою про те, як прожити довгу зиму. Протягом 1893—1898 рр. на робітничому ринку в Новоукраїнці зареєстровано 14 тис. робітників[7].

На початку XX ст. агітаційну роботу серед місцевих трудящих розгорнули більшовики Одеси і Херсона. У квітні 1904 року прокурор Єлисаветградського окружного суду повідомив Одеську судову палату про те, що «... в посаді Новоукраїнці під час базару на ярмарковій площі знайдено було 23 прокламації революційного змісту»[8]. У травні того ж року в містечку розповсюджено більшовицькі відозви «До всіх запасних рядових» та «Для чого повинен вмирати російський солдат?» із закликом до боротьби проти існуючого ладу. Для керівництва підпільною революційною роботою Херсонський губернський комітет РСДРП у грудні 1905 року направив до Новоукраїнки свого представника, який роз'яснював програму партії, роз-

---

[1] ЦДВІА, ф. 38, оп. 18, спр. 175, ч. 1, арк. 103—149.
[2] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., стор. 68.
[3] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 529.
[4] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 268.
[5] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1903 год, стор. 19.
[6] В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 228.
[7] Історія робітничого класу Української РСР, т. 1, стор. 115.
[8] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 78, оп. 1, спр. 1625, арк. 101.

повсюджував листівки[1]. Під впливом революційно-масової роботи селяни Новоукраїнки навесні і влітку 1905 року не раз загрожували поміщикам захопленням орної землі, випасів та інших угідь. Налякані розгортанням селянського руху, царські власті в липні направили в містечко дві сотні козаків 7-го і 33-го Донського та батальйон 136-го піхотного Таганрозького полків. Та, незважаючи на це, 11 червня 1906 року відбувся виступ, що закінчився сутичкою з поліцією. Селяни роззброїли поліцейських. До Новоукраїнки прибув каральний загін, кількох учасників заворушення було заарештовано[2]. У травні 1907 року страйкували робітники і службовці крамниць купця Виноградського, вимагаючи підвищення заробітної плати й скорочення робочого дня. Наприкінці року знову сталася кривава сутичка з поліцією, під час якої багатьох селян було поранено[3].

Навіть у роки реакції трудящі маси продовжували боротьбу. Начальник Херсонського губернського жандармського управління повідомляв в Одесу в грудні 1908 року, що селяни «незадоволені урядом і поміщиками, це незадоволення є відголоском 1905—1906 рр. і боротьба з ним надто важка»[4]. В іншому донесенні говорилося про підпали у вересні 1909 року селянами Новоукраїнки поміщицьких садиб та майна. У 1913 році в містечку налічувалося понад 16 тис. жителів. Працювали земська лікарня, де був тільки лікар і фельдшер, 5 початкових шкіл.

Під час першої світової війни посилився процес зубожіння основної маси трудящого населення. 1915 року 30,5 проц. селян тут були безземельними, а 41,5 проц. мали лише по 1—2 десятини землі на двір[5]. Щоб не вмерти з голоду, вони змушені були працювати у куркулів і поміщиків або орендувати в них землю на кабальних умовах. Робітники та дрібні ремісники також все більше розорювалися. На початку 1917 року в 91 ремісничій майстерні працювало всього 192 робітники. Населення на цей час становило 17 тис. чоловік.

Одержавши звістку про перемогу Лютневої буржуазно-демократичної революції, трудящі містечка й революційні солдати ешелону, який проходив через залізничну станцію, роззброїли стражників, заарештувавши трьох з них. Голова земської управи писав командуванню Одеського військового округу, що для «попередження безпорядків конче необхідно поселити в Новоукраїнці яку-небудь військову частину»[6]. Сюди був направлений взвод солдатів 8-го запасного кавалерійського полку. У березні з ініціативи передових робітників на залізничній станції, цегельні й маслозаводі було створено профспілкові організації. Кустарі, шевці й столярі об'єдналися в профспілку робітників і майстрів. Робітники багатьох підприємств вимагали 8-годинного робочого дня, підвищення заробітної плати і введення робітничого контролю над виробництвом[7].

У квітні 1917 року в Новоукраїнці обрано Раду робітничих і селянських депутатів. Під керівництвом більшовика Г. Й. Козловського відбулася першотравнева демонстрація. Учасники її вимагали припинення війни, передачі землі селянам, запровадження 8-годинного робочого дня. На мітингу трудящі одностайно висловили готовність виступити на захист революції[8].

Після перемоги Жовтневого збройного повстання в Петрограді на підприємствах Новоукраїнки пройшли збори. Робітники і селяни вітали створення Радянського уряду на чолі з В. І. Леніним. 25 листопада 1917 року учасники багатолюдного

---

[1] Революция 1905—1907 гг. в России. Документы и материалы, ч. 3, кн. 1, стор. 600.

[2] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 194, спр. 164, арк. 1; Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, стор. 233, 258.

[3] Газ. «Голос юга», 16 травня. 28 грудня 1907 р.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 268, оп. 1, спр. 407, арк. 5—7, 25, 52.

[5] Хозяйственный и административный отчет Елисаветградской уездной земской управы очередному земскому собранию 1915 года. Елисаветград, 1916, стор. 28

[6] ЦДВІА СРСР, ф. 1837, оп. 1, спр. 515, арк. 5.

[7] П. Боковиков, Д. Волчанський, О. Гора. Боротьба робітників і селян за встановлення Радянської влади на Єлисаветградщині, стор. 52.

[8] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 3 вересня 1917 р.

мітингу прийняли резолюцію: «Ми, робітники і селяни міста Новоукраїнки.., заслухавши доповідь товариша І. Д. Демченка, а також делегацію матросів і солдатів Петрограда, постановили:

1. Визнаючи і висловлюючи довір'я владі Ради Народних Комісарів у центрі і Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів на місцях, ми всіма силами готові підтримати Ради проти будь-яких контрреволюційних замахів.

2. Видати товаришам делегатам лишки хліба для революційного пролетаріату і революційної армії.

3. Влада робітників і селян хай зміцнюється на страх буржуазним хижакам серед усіх народностей Росії»[1].

Дізнавшись про І Всеукраїнський з'їзд Рад та його рішення, трудящі Новоукраїнки на загальних зборах у грудні 1917 року рішуче заявили: «Ми з обуренням засуджуємо антинародну політику Центральної ради. Всіма силами будемо підтримувати справді народний Радянський уряд, створений у Харкові»[2].

На початку лютого 1918 року до містечка прибув загін червоногвардійців з Єлисаветграда, який після сутички з гайдамаками в районі залізничної станції очистив його від військ націоналістичної Центральної ради. 10 лютого щойно обрана Рада робітничих, селянських і солдатських депутатів сповістила про встановлення Радянської влади в Новоукраїнці[3]. Почалося проведення в життя ленінського Декрету про землю. Біднота була забезпечена хлібом і посівним зерном. Націоналізовувалась приватна власність капіталістів і купців. Налагоджувалася робота на підприємствах міста.

Але трудящим Новоукраїнки, як і всьому українському народові, довелося вести ще довгу і запеклу боротьбу, щоб відстояти владу Рад від внутрішньої контрреволюції та іноземних загарбників. У лютому було сформовано з добровольців і озброєно з допомогою групи військ А. Полупанова, що прибула на станцію Помічна, «червоногвардійський загін у складі 500 чоловік для захисту завоювань народу»[4]. У березні червоногвардійці відбили перший наступ окупантів та 18 березня змушені були відійти до Єлисаветграда. Новоукраїнку захопили австро-німецькі загарбники та їх прислужники — українські буржуазні націоналісти. Повернулися поміщики й місцева буржуазія. Проводилися масові арешти, обшуки, розправи над тими, хто співчував Радянській владі. Було страчено 15 робітників і селян, у т. ч. більшовика Г. Й. Козловського. Загарбники вивозили до Німеччини пшеницю, худобу, м'ясо.

Та жорстокі репресії не залякали населення. Так, у повідомленні командування австро-німецьких військ від 23 липня 1918 року говорилося, що повсталі селяни Пушківки, Новоукраїнки та інших сіл Єлисаветградщини нападали на солдат, вбивали їх[5]. Під ударами повстанських робітничо-селянських сил і під впливом революційних подій у нашій країні і в Німеччині окупаційна армія розпадалася. На станції Новоукраїнка австрійські солдати продавали продовольство, військове спорядження і навіть зброю[6]. Але після втечі інтервентів владу в містечку захопили ставленики петлюрівської Директорії.

У січні 1919 року сюди нелегально повернулися більшовики П. М. Чубов, А. А. Куркула, Б. М. Коган та І. Д. Демченко. Вони створили підпільний ревком, який згодом організував партизанський загін на чолі з Г. А. Черновим. Силами цього загону та партизанського загону під керівництвом П. С. Ткаченка 12 лютого 1919 року петлюрівців було вигнано з Новоукраїнки[7]. Партизани разом повели дальший наступ на ворогів.

---

[1] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 27 листопада 1917 р.
[2] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 23 грудня 1917 р.
[3] Годы борьбы, стор. 25.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 455, арк. 10.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 2311, оп. 1, спр. 131, арк. 49.
[6] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 415.
[7] ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, спр. 2, арк. 24.

У Новоукраїнці відновилася Радянська влада. Знову почав діяти ревком, який в кінці місяця сформував новий загін червоних бійців, озброївши їх не тільки гвинтівками, а й гарматами, захопленими у петлюрівців. Загін увійшов до Знам'янського полку 6-ї Української Радянської дивізії, а його артбатарею було перетворено на дивізіон, командиром якого призначили М. І. Мокряка.

Герой громадянської війни М. І. Мокряк. Фото 1910 року.

М. І. Мокряк народився 1886 року в Новоукраїнці, в сім'ї селянина-наймита. Був учасником першої світової війни і відзначений трьома георгіївськими хрестами та іншими нагородами[1]. Після повернення на початку 1918 року до рідного міста активно включився в боротьбу за владу Рад, спочатку як агітатор, згодом — помічник військового комісара. На початку 1919 року він брав активну участь у боротьбі проти петлюрівців. Як відважний командир Червоної Армії уславився на фронтах громадянської війни, зокрема, на Південному фронті, за що командування відзначило його іменним золотим годинником. 26 жовтня 1919 року в бою з денікінцями біля станції Комаричі М. І. Мокряк загинув. «Він з перших днів революції непохитно стояв на сторожі інтересів трудящих»,— говориться в рапорті політвідділу 14-ї армії, що представляв його до нагороди[2]. Батьківщина високо оцінила героїчні подвиги мужнього сина українського народу. М. І. Мокряка посмертно нагороджено орденом Червоного Прапора. Його поховано в Москві на Красній площі біля Кремлівської стіни. У виставочному залі Ленінградської державної ордена Трудового Червоного Прапора публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна в експозиції героїв громадянської війни поряд з портретами В. І. Чапаєва, Г. І. Котовського, М. О. Щорса, О. Я. Пархоменка та інших — портрет М. І. Мокряка, написаний художником А. Кручиною. Новоукраїнці назвали ім'ям славного земляка вулицю міста, а до 50-річчя Радянської влади на Україні йому споруджено пам'ятник на вулиці Леніна.

Активними учасниками боротьби за владу Рад були також М. Д. Товмаченко, М. К. Пуриш, С. М. Патратій, М. О. Сокуренко, комуністи М. П. Бубнов, І. М. Горделей (по-звірячому вбитий бандитами влітку 1919 року), І. Д. Демченко, нагороджений орденом Червоного Прапора, а згодом і Червоної Зірки, та інші.

29 березня 1919 року створено міський і волосний партійні комітети[3]. Поступово налагоджувалася робота промислових підприємств, проводилася заготівля хліба та інших продуктів для Червоної Армії. Було націоналізовано банк. У місті почала працювати лікарня, відкрилося два початкові училища, 8 народних шкіл, поштово-телеграфна контора, телефонна станція тощо.

Трудящі Новоукраїнки у травні 1919 року активно боролися з григор'євцями та куркульськими елементами, що їх підтримували. До кінця місяця їх було розгромлено. Та на початку серпня на територію волості вдерлися денікінці. Протягом двох тижнів червоні частини тримали оборону в районі Новоукраїнки, але після 20 серпня місто все ж захопили білогвардійці. Вони вбивали радянських активістів, грабували населення, відновили владу поміщиків. Підпільний ревком організував партизанський загін з 200 чоловік[4]. З його допомогою частини Червоної Армії 2 лютого 1920 року визволили Новоукраїнку.

В місті було остаточно відновлено Радянську владу. В кінці березня відбулися вибори до Ради, а 2 квітня на першому засіданні виконком прийняв рішення:

---

[1] О. Ф. Поповкін. Герой громадянської війни М. І. Мокряк. К., 1968, стор. 13.
[2] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 451.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 1, оп. 3, спр. 33, арк. 18.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 454, арк. 18.

І. Д. Демченко — вожак новоукраїнських комсомольців. Фото 1920 року.

«Вся влада в місті і Новоукраїнський волості з 1 квітня 1920 року перейшла до виконкому Ради»[1]. В липні створено комітет незаможних селян, до якого ввійшло спершу 25 чоловік[2]. Він згуртував селянську бідноту на боротьбу за зміцнення Радянської влади. Всього на той час налічувалося 1874 незаможники.

Організаторами відбудови господарства, налагодження державної дисципліни, зміцнення органів місцевої влади та боротьби з антирадянськими елементами стали волосні партком (секретар К. К. Мишаков) і виконком (голова П. М. Чубов). Активним помічником їх була комсомольська організація, створена 27 квітня 1920 року. Юнаки і дівчата вели активну політичну і культурно-масову роботу серед населення, брали участь у відбудові рідного міста, відкривали робітничо-селянські клуби, вивчали військову справу тощо. Визнаним вожаком новоукраїнської молоді в той час став І. Д. Демченко, син кадрового робітника, доброволець Червоної Армії, учасник громадянської війни. Він організовував молодіжні суботники і недільники, з його ініціативи засновано першу в місті сільськогосподарську комуну[3]. Комсомольці посадили картоплю, підготували 10 десятин землі під озиму пшеницю і стільки ж зорали на зяб. Восени 1920 року на ім'я В. І. Леніна для дітей Півночі з Новоукраїнки було відправлено вагон продуктів. В. І. Ленін через військового комісара міста, що супроводжував цей вантаж, передав палкий привіт новоукраїнським комсомольцям, а довідавшись, що вони майже всі ходять босі, дав розпорядження вислати їм черевики[4].

На світанку 28 грудня 1920 року на місто напала тритисячна банда Махна. Проти неї виступили зі зброєю в руках червоноармійці, комуністи і комсомольці. В бою загинув І. Д. Демченко (його ім'ям названо одну з центральних вулиць Новоукраїнки і районну дитячу бібліотеку; Іван Демченко навічно занесений у списки районної комсомольської організації). Бандити по-звірячому вбили 50 чоловік, розгромили радянські установи, пограбували населення[5].

За роки громадянської війни занепало господарство міста. Кількість кустарних майстерень зменшилася з 91 до 20, а число робітників у них — із 192 до 53[6]. Скоротилися посівні площі й поголів'я худоби. Волосна партійна організація, міська Рада, КНС докладали всіх зусиль, щоб відбудувати промисловість і сільське господарство, подолати голод і розруху. Конфіскований 1921 року у куркулів посівний матеріал передано селянам-біднякам, що дало можливість вже наступного року ліквідувати продовольчі труднощі. В умовах непу КНС приділяв велику увагу об'єднанню бідноти для боротьби з куркульством, залученню її до різних форм кооперації. Створювалися колективні господарства. Перша сільськогосподарська артіль в Новоукраїнці, у розпорядженні якої було близько 500 десятин землі[7], організована 9 лютого 1921 року. До неї вступило 17 селянських господарств. У березні того ж року виник кооператив «Нова праця». 14 квітня 1924 року він одержав від місцевого сільбанку позику, на яку придбав у товаристві «Село-техніка» перший в окрузі трактор[8].

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-347, оп. 1, спр. 107, арк. 18.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 302, арк. 50.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 65, оп. 1, спр. 4, арк. 13; спр. 10, арк. 40; газ. «Известия» (Єлисаветград), 14 травня 1920 р.
[4] В. Калініченко, Г. Щербина. Борозна через століття. Дніпропетровськ, 1970, стор. 61—63.
[5] Годы борьбы, стор. 166.
[6] Краткий статистический справочник Одесской губернии, стор. 17.
[7] Кіровоградський облпартархів, ф. 65, оп. 1, спр. 10, арк. 28.
[8] Історія колективізації сільського господарства Української РСР, т. 1, стор. 578.

1925 року ТСОЗ «Нова молдаванка» об'єднав 46 селян-бідняків і мав 55 десятин землі, коня, дві корови, дерев'яну борону. Для подання допомоги селянським господарствам технікою, знаряддями виробництва, кредитом у 1926—1927 рр. виникають машинно-тракторні товариства «Незаможник» і «Перемога», кредитні та споживчі кооперативні об'єднання і ТСОЗи. Це були перші кроки у здійсненні ленінських планів кооперування селянства[1].

В цей час розвивалася місцева промисловість по переробці сільськогосподарської продукції. Уже в 1925—1927 рр. тут працювало 28 млинів, у т. ч. паровий, 10 крупорушок, 7 олійниць, молочний завод. Були побудовані також цегельний завод та елеватор на 100 тис. пудів зерна. Кооперативна і державна торгівля витісняла власників-непманів.

Велика увага приділялася здійсненню культурної революції. Необхідно було перш за все ліквідувати неписьменність, розширити мережу навчальних закладів. З цією метою в Новоукраїнці 1923 року створено 43 школи лікнепу, які охопили навчанням 950 дорослих, а наступного року — 1359 чоловік. У 1926 році в місті відкрито перший робітничий клуб, при якому працювали драматичний, літературний, музичний, спортивний та інші гуртки. Тут читалися лекції на політичні й наукові теми, влаштовувалися вистави, музичні вечори.

У другій половині 20-х років, особливо після XV з'їзду партії, посилився кооперативний рух, а з 1929 року розпочався масовий вступ до колгоспів. Лише протягом першого півріччя понад 50 проц. селянських господарств Новоукраїнки об'єдналися в 4 колгоспи[2]. Незважаючи на опір куркульства, яке вело антирадянську агітацію серед селян, підпалювало хати і вбивало комуністів, гноїло хліб, отруювало і знищувало колгоспну худобу тощо, в 1930 році тут було вже 16 артілей, що охопили майже всі селянські господарства. 8—9 травня 1930 року в місті відбулася районна партійна конференція (з 1923 року Новоукраїнка — центр району), що підбила підсумки колгоспного і культурного будівництва, розробила заходи щодо економічного піднесення артілей, організації машинно-тракторної станції, боротьби з куркульством. З палкою підтримкою політики партії виступив представник від делегації колгоспників, який заявив: «Ми з вами, з ленінською Комуністичною партією, яка веде нас по шляху соціалістичного будівництва до кращого майбутнього»[3]. Велику роль у зміцненні колгоспів району відіграла створена 1932 року в Новоукраїнці машинно-тракторна станція.

Партія та уряд в усьому допомагали колгоспному селянству. У березні 1932 року до Новоукраїнки прибув голова ВУЦВКу Г. І. Петровський. У виступі на засіданні райвиконкому він поставив завдання щодо організаційного зміцнення колгоспів і розгортання соціалістичного змагання. Г. І. Петровський ознайомився з новоукраїнськими колгоспами, відвідав дитячий будинок, якому передав гроші для поліпшення побутових умов дітей. 21 березня 1932 року у районній газеті «Колгоспник» була надрукована його стаття, що мала велике значення для зміцнення молодих колективних господарств району.

У жовтні Новоукраїнку відвідав перший секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор. Він побував у ряді господарств, в МТС, цікавився виконанням планів сівби й хлібозаготівель, на нараді керівників району піддав гострій критиці недоліки в

Перші колгоспники артілі ім. Чапаєва. 1930 р.

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-308, оп. 1, спр. 614, арк. 12, 14.
[2] Газ. «Червоний шлях», 26 грудня 1929 р.
[3] Газ. «Комуніст» (Новоукраїнка), 11 липня 1961 р.

керівництві районом і, зокрема, машинно-тракторною станцією[1]. Через три роки Новоукраїнська МТС першою в області закінчила весняну оранку та сівбу ранніх зернових і одержала премію Наркомзему УРСР.

Дальше забезпечення артілей машинами, широке розгортання стахановського руху стали головною передумовою нових перемог на фронті соціалістичного будівництва. На колгоспні поля прибувала нова техніка, вищим став рівень механізації робіт. У 1937 році в господарствах району працювало 174 трактори, 56 комбайнів тощо[2]. У 1939 році 10 новоукраїнських колгоспів брали участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці, а наступного року — вже 16. Двічі учасницею Виставки була свинарка колгоспу «Жовтнева хвиля» депутат обласної Ради депутатів трудящих О. П. Клименко, яка одержала по 23 ділових поросят від кожної свиноматки. Серед передовиків колгоспного виробництва були делегат Другого Всесоюзного з'їзду колгоспників ланкова М. Я. Левицька, бригадир тракторної бригади Новоукраїнської МТС С. Л. Стратонов, завідуюча молочнотоварною фермою Г. Діхтяренко, комбайнер МТС Н. В. Попелянченко, доярка Г. Цьома та багато інших.

За роки довоєнних п'ятирічок у Новоукраїнці збудовано теплову електростанцію, елеватор, цегельний завод, інкубаторну станцію, що давала по 130 тис. курчат за сезон. Стали до ладу хлібопекарня, завод фруктових вод, маслосирзавод експортної продукції, який щорічно переробляв понад 65 тис. кг молока. Організовано артілі «Соцхарчовик», швейників, деревообробну тощо. Зростала продуктивність праці на підприємствах, тільки протягом 1940 року вона підвищилася на 11—13 проц. Знатними виробничиками стали слюсар машинно-тракторної майстерні Т. Флоренко, токар-шліфувальник цього ж підприємства З. Рачкован, майстер-стахановець маслозаводу М. Г. Завгородній[3].

Значно поліпшилося медичне обслуговування населення. В Новоукраїнській лікарні хворим подавали допомогу 14 медичних працівників. Великих успіхів було досягнуто в розвитку народної освіти. Уже 1930 року працювали 3 семирічні, 2 початкові, 2 школи лікнепу. Зросли ряди інтелігенції, яка брала активну участь в громадському житті села. У 1940/41 навчальному році в 4 середніх і 6 семирічних школах трудилося 122 вчителі. Кількість учнів протягом 30-х років зросла у п'ять разів. На базі двох профшкіл у 1930—1931 рр. створено технікуми зерновий і механізації сільського господарства, в яких навчалося 206 чоловік. У 1933—1934 рр. прийняли учнів агрошкола ім.В. І. Леніна, ветеринарна і медична та однорічна школи масових колгоспних кадрів. В них здобувало знання близько 900 чоловік. У середині 30-х років відкрито сільськогосподарський технікум та дворічну школу медсестер.

Під час довоєнних п'ятирічок в Новоукраїнці споруджено кінотеатр, будинок культури, будинок колгоспника і будинок піонерів. Працювали 8 колгоспних клубів, 2 районні бібліотеки. Радіовузол обслуговував 700 точок. З 1930 року виходила районна газета «Колгоспник».

Але мирну працю трудящих Новоукраїнки порушив розбійницький напад гітлерівської Німеччини. Уже в перші дні війни на підприємствах, у колгоспах, установах проходили мітинги, на яких радянські люди клялися захищати Батьківщину, а ті, що залишаться в тилу — невтомно працювати, щоб безперебійно забезпечувати фронт усім необхідним. Створювалися загони народного ополчення, винищувальні батальйони, навколо міста будувалися оборонні укріплення.

2 серпня 1941 року фашистські варвари увірвалися в Новоукраїнку. Майже три роки вони грабували й руйнували промислові підприємства і колгоспні господарства, вивозили хліб, худобу, цінне устаткування, машини тощо. Окупанти стратили в районі 9920 чоловік, 610 відправили на каторжні роботи до Німеччини. Гітлерівці

[1] Газ. «Колгоспник», 21 жовтня 1933 р.
[2] Газ. «Колгоспник», 1 січня 1938 р.
[3] Одеський облпартархів, ф. 11, оп. 6, спр. 229, арк. 17.

закатували секретаря Новоукраїнського райкому ЛКСМУ С. Л. Стратонова, учасника громадянської війни П. М. Маркідова, слідчого прокуратури Х. М. Алексюка та багатьох інших. В Гусарському лісі було розстріляно понад 150 місцевих жителів[1]. Близько 20 тис. знищено в концтаборі на околиці міста, на станції Адабаш.

Радянські люди саботували заходи окупаційних властей, допомагали військовополоненим, викривали зрадників. Родина Бурагів — Яків, Меланія і Борис — тримала зв'язок з партизанами, за що була страчена фашистами. Працівники лікарні Б. І. Винарова, Л. Г. Іщенко, К. Я. Рибак лікували поранених радянських військовополонених і організовували їх втечі до партизанів. Вони переправляли народним месникам також різні медикаменти і медичний інструмент.Родина Є. М. Петренка в період окупації переховувала радянську розвідницю-радистку К. І. Троїцьку, яка за завданням розвідділу 3-го Українського фронту була висаджена в цій місцевості для збирання і передачі розвідувальних даних штабу фронту. 17 березня частини 2-го Українського фронту (13-а, 97-а та 50-а гвардійські стрілецькі дивізії у взаємодії з 27-ю гвардійською танковою бригадою) штурмом оволоділи містом і залізничною станцією Новоукраїнка. Вже наступного дня Москва салютувала доблесним військам-визволителям Новоукраїнки і залізничного вузла Помічна. Семи частинам і з'єднанням, які особливо відзначилися в цій операції, було присвоєно найменування «Новоукраїнських». У боях за місто загинуло 3655 воїнів Червоної Армії, серед них росіяни, українці, вірмени, узбеки, чуваші, а також представники інших народів нашої багатонаціональної Вітчизни. Їм споруджено пам'ятник. Понад 600 новоукраїнців полягли смертю хоробрих на фронтах Великої Вітчизняної війни. Їх імена викарбувані на мармурових плитах двох обелісків Слави, встановлених до 25-річчя визволення Новоукраїнки від німецько-фашистських окупантів.

Весною 1944 року з обкому партії до Новоукраїнки прибула група комуністів. Відновили діяльність райком партії, міська Рада. Під їх керівництвом розпочалися відбудовні роботи.У важких умовах трудящі міста ліквідовували наслідки фашистської окупації. Гітлерівці повністю зруйнували електростанцію, млин, елеватор, майстерні МТС, маслозавод, цегельний завод, промислові артілі, залізничні й шосейні мости, залізничну колію,вокзал і станційні споруди, всі культурно-побутові та адміністративні приміщення, школи та дошкільні заклади, приміщення пошти, багато житлових будинків. Величезних збитків було завдано сільському господарству. Фашисти вивезли з колгоспів техніку, зерно, робочу і продуктивну худобу, знищили майже всі тваринницькі ферми. Близько 500 чоловік щоденно виходили на відбудову зруйнованих об'єктів. Тільки на спорудженні залізничного мосту біля станції Адабаш відпрацьовано 9300 людино-днів. У березні 1944 року в Новоукраїнці створено будівельно-монтажне управління, дали продукцію побутовий комбінат, промислові артілі «Перемога», «Червоний Жовтень», «Перше серпня», окремі цехи маслозаводу тощо. Піднімалися з руїн школи, магазини, підприємства громадського харчування. Для госпіталів новоукраїнці здали 300 ліжок, багато посуду, білизни тощо. До 10 грудня 1944 року трудящі району надіслали понад 883 тис. крб. на спорудження танкової колони «Кіровоградський комсомолець» і ескадрильї літаків[2].

На заклик райкому партії і райвиконкому хлібороби району зібрали із своїх запасів для засіву громадських ланів 13 тис. цнт зерна. Польові роботи в 1944—1945 рр. довелося виконувати вручну і коровами. Низький рівень агротехніки і механізації робіт не міг забезпечити високого врожаю. Пересічно на кожному гектарі було вирощено по 10 цнт зерна, у т. ч. по 14 цнт озимої пшениці, по 93 цнт цукрових буряків. Велику допомогу машинами подала держава. Якщо в квітні 1944 року Новоукраїнська МТС мала 21 трактор і 7 молотарок, то вже в 1947 році — 47 трак-

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 65, оп. 3, спр. 133, арк. 12, 34, 104.
[2] Там же, оп. 2, спр. 4, арк. 1—12, 130; спр. 11, арк. 10, 35—40, 63.

торів, 13 комбайнів, 17 молотарок. Значну допомогу в організації колгоспних тваринницьких ферм подали трудящі братніх республік Закавказзя та Середньої Азії, які вже 1944 року надіслали 200 голів великої рогатої худоби, 705 овець, 500 коней. На придбання робочої худоби у 1946 році держава виділила артілям кредит у сумі 924 тис. карбованців.

На кінець четвертої п'ятирічки трудящі міста залікували рани, заподіяні війною. В колгоспах було повністю освоєно довоєнні посівні площі, збільшилося поголів'я худоби та її продуктивність. Новоукраїнській МТС за успішну роботу в 1955 році присуджено перехідний Червоний прапор ВЦРПС і першу премію Міністерства сільського господарства України.

Колгоспи Новоукраїнки протягом 1950—1959 рр. об'єдналися у три великі: «Росія», ім. Леніна та «Дружба». Тепер це — високопродуктивні, багатогалузеві господарства з міцною матеріально-технічною базою. Тільки спецгосп «Дружба» мав у 1970 році 57 тракторів, 41 автомашину, 19 зернових, 18 бурякозбиральних комбайнів. Комсомольсько-молодіжна тракторна бригада № 3 цього господарства в 1969 році стала ініціатором змагання комсомольсько-молодіжних колективів області за високу культуру землеробства і, виборовши перше місце, була нагороджена перехідним призом ім. двічі Героя Соціалістичної Праці О. В. Гіталова та Почесною грамотою ЦК ЛКСМУ. За перемогу в змаганні на честь ленінського ювілею бригаді вручено Почесний диплом ЦК ВЛКСМ, Міністерства сільського господарства СРСР та ЦК профспілки працівників сільського господарства і заготівель.

Ще в 50-х роках на всю республіку линула слава про звершення механізаторів комсомольсько-молодіжної бригади колгоспу «Росія», яку очолював послідовник О. В. Гіталова комуніст В. С. Андріяш. Високі врожаї при мінімальних затратах праці — ось трудовий почерк цього колективу. У 1958 році бригада першою в республіці удостоєна почесного звання колективу комуністичної праці. В. С. Андріяш нагороджений орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора з присвоєнням почесного звання заслуженого працівника сільського господарства УРСР. Тракторист цього колгоспу В. Ф. Майданик на республіканських конкурсах-змаганнях орачів 1970 і 1971 років зайняв перше місце. Йому двічі вручено почесний приз абсолютного чемпіона України та мотоцикл. Завдяки поліпшенню сівозміни, широкій механізації робіт, внесенню добрив та впровадженню у виробництво високоврожайних сортів значно підвищилася врожайність зернових і технічних культур. Так, 1970 року зібрали зернових з гектара у спецгоспі «Дружба» — по 31,4 цнт, у колгоспах «Росія» — по 30,6 цнт, ім. Леніна — по 28,2 цнт. Відповідно на фуражну корову було надоєно по 3486 кг, 2960 кг, 2402 кг молока, а доярка К. П. Мірошниченко з спецгоспу «Дружба» одержала по 4063 кг. Протягом восьмої п'ятирічки в 1,5—2 рази збільшилися прибутки господарств. 1971 року у спецгоспі «Дружба» було вирощено на гектарі по 35,5 цнт зернових, у колгоспі «Росія» — 36,6 цнт, ім. Леніна — 31,9 цнт. Йдучи назустріч 50-річчю утворення СРСР, трудівники ланів зобов'язалися домогтися ще кращих показників і достроково виконати виробничі завдання 1972 року.

За успіхи у розвитку сільського господарства, виконання планів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в 1970 році Головний комітет ВДНГ СРСР нагородив Новоукраїнський район дипломом першого ступеня, а колгосп «Росія» — дипломом другого ступеня. Голова колгоспу «Росія» В. В. Бабенко та головний агроном районного управління сільського господарства Д. Г. Башуров відзначені срібними медалями ВДНГ, 14 чоловік — бронзовими.

Інтенсивно розвивається місцева промисловість. Збудований у 1958—1962 рр. цукровий завод нині переробляє 25 тис. цнт буряків за добу і дає за рік більше 150 тис. цнт цукру. Його продукція експортується в Болгарію, Югославію, Ірак та інші зарубіжні країни. Розширено і реконструйовано цегельний завод, у 1970 році він випустив 17 млн. штук цегли, а в найближчі роки буде виробляти 28 млн. Маслозавод дав у 1970 році 15 781 цнт вершкового масла, 4555 цнт сиру тощо. Працюють

Новоукраїнський щебеневий завод. 1971 р.

щебеневий завод, харчокомбінат, промисловий і побутовий комбінати, меблева фабрика «Зірка», автопідприємство, «Міжколгоспбуд», райоб'єднання «Сільгосптехніки», міжрайбаза, лісорозсадницький радгосп, комбінат хлібопродуктів, гранітні кар'єри тощо. У 1969 році за виробничі успіхи колектив комбінату хлібопродуктів нагороджений перехідним Червоним прапором Ради Міністрів УРСР, Української республіканської ради профспілок та першою грошовою премією. Високе звання ударника комуністичної праці вже здобули понад 700 робітників і колгоспників міста. Звання комуністичних присвоєно 39 колективам, цехам і бригадам.

На честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна 1120 новоукраїнців нагороджені ювілейними медалями. Багатьох з них занесено до обласної та районної Ленінських книг трудової слави. За високі досягнення у перед'ювілейному змаганні і на честь XXIV з'їзду КПРС Новоукраїнський район нагороджений перехідним Червоним прапором ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР та першою грошовою премією, а в 1971 році за високі врожаї озимої пшениці — перехідним Червоним прапором ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР та першою грошовою премією, а також перехідним Червоним прапором обкому КП України і облвиконкому.

Партія і уряд високо оцінили доблесну працю трудящих Новоукраїнки. 80 чоловік удостоєні урядових нагород, зокрема ордена Леніна — бригадир спецгоспу «Дружба» Д. А. Іщенко, комбайнери цього ж господарства І. С. Ткаченко, М. А. Коляда, доярка колгоспу «Росія» М. П. Мудра. Орденами Леніна і Трудового Червоного Прапора відзначені 55 чоловік, серед них кавалер орденів Леніна і Трудового Червоного Прапора перший секретар райкому партії М. Г. Чередник, двох орденів Леніна — колгоспниця Л. М. Жорнова, ордена Леніна — головний агроном колгоспу «Росія» А. П. Майданик і бригадир тракторної бригади М. М. Цертій. Орденом Трудового Червоного Прапора нагороджені вчителі Т. Я. Пилипенко, Б. М. Кофман. Спрямовує творчу ініціативу мас Новоукраїнська партійна організація, в якій налічується 1067 комуністів. 1452 комсомольці ведуть за собою всю молодь міста.

Питання дальшого економічного і культурного розвитку Новоукраїнки — предмет постійної уваги місцевих органів влади. До міської Ради 1971 року обрано 72 депутати, у т. ч. 42 комуністи. Вона регулярно розглядає питання роботи промислових підприємств і колгоспів, якості продукції, розвитку торгівлі, побутового обслуговування населення тощо. При Раді працюють 5 комісій, навколо яких згуртувався великий актив. Так, у роботі комісії сільського господарства, крім восьми депутатів, безпосередню участь беруть ще 10 чоловік. У 1970 році комісія ретельно вивчила питання культури землеробства в рільничій бригаді спецгоспу «Дружба», виконання соціалістичних зобов'язань тваринниками колгоспу «Росія» тощо. У вирішенні соціально-культурних питань активну участь беруть також вчителі міста, старі більшовики, пенсіонери. Бюджет міської Ради в 1971 році становив 493 тис. крб., а на 1972 рік намічено використати понад 500 тис. крб. Це дасть можливість асигнувати значні кошти на благоустрій міста. Де колись звивалися брудні вулички, тепер на 25 км простяглися широкі асфальтовані й забруковані вулиці з електричним освітленням. Замість скособочених бідняцьких хат виросли добротні будинки. Поряд з цукровим заводом на околиці Новоукраїнки з'явилося ціле робітниче селище, де проживає 265 родин, є своя лікарня, магазини. За останні 10 років понад тисячу сімей трудящих справили новосілля. Тільки в 1969 році тут споруджено 170 будинків. Діє

Палац культури «Ювілейний». Новоукраїнка, 1970 р.

водопровід. Близько 3 тис. квартир мають газові плити. Зріс попит населення на культурно-побутові предмети: радіоприймачі, телевізори, холодильники, пральні і швейні машини, легкові автомашини, мотоцикли тощо, що свідчить про невпинне підвищення добробуту.

Широко розгалужена міська мережа медичних закладів. Якщо до революції тут працювали лише земський лікар і фельдшер, то тепер на варті здоров'я новоукраїнців — 160 медпрацівників з середньою та 40 із вищою медичною освітою. При міській лікарні функціонують різні лабораторії і кабінети, оснащені сучасною апаратурою. В 1970 році ще здано в експлуатацію лікарню на 55 місць. При районній лікарні будується медичний комплекс на 240 ліжок. У 13 дитячих садках і яслах виховуються 1047 дітей.

Понад 4 тис. юнаків і дівчат навчаються у 4 середніх і 4 восьмирічних, вечірній і заочній середніх школах, школі-інтернаті, музичній, спортивній і школі кулінарів. За відмінну підготовку молодих спеціалістів для громадського харчування Новоукраїнській школі кулінарів 1971 року присуджено перше місце серед республіканських закладів цього типу. В місті працюють 288 учителів і вихователів, серед них майстри педагогічної справи — заслужені вчителі УРСР О. Я. Фролова і А. К. Стовбчата.

Велику пропагандистську роботу серед трудящих проводить міська організація товариства «Знання», при якій відкрито народні університети культури, педагогічних знань, батьківський лекторій.

У місті — 8 клубів, 4 будинки культури, палац культури «Ювілейний» з двома залами на тисячу місць, широкоекранний кінотеатр. Понад 900 чоловік беруть участь у 36 гуртках художньої самодіяльності. У 8 міських бібліотеках — 148,7 тис. томів. На тисячу мешканців передплачується щорічно близько 1400 примірників газет і журналів. У Новоукраїнці виступали творчі колективи посланців братніх республік: естрадний ансамбль Комі АРСР, уральський народний хор, естрадний ансамбль Литовської РСР «Ехо Вільнюса», естрадний ансамбль Казахської РСР «Гульдер», театральні колективи з Іванова, Кишинева, Тюмені та інших міст нашої країни.

З Новоукраїнки вийшли Ф. В. Левицький (1858—1933 рр.) — український актор, заслужений артист УРСР, Н. Є. Ємельянова — професор Московської консерваторії, Р. М. Сергієнко — народна артистка УРСР, А. А. Новикова — доктор біологічних наук, В. А. Шусь — доктор медичних наук, Є. Ю. Кастелі — кандидат історичних наук та інші.

Рішення XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу відкрили перед трудящими Новоукраїнки перспективи дальшого розвитку міста. У новій п'ятирічці значно збільшиться потужність місцевої промисловості. Виростуть нові цехи об'єднання «Сільгосптехніки», гараж на 80 автомашин, випуск продукції цукрозаводу досягне 52 тис. тонн на рік, сирзаводу — 1173 тонн сиру і вершкового масла, цегельного заводу — 23 млн. штук цегли і т. д. Стануть до ладу міжколгоспний комбікормовий завод, хлібозавод, машинно-лічильна станція, меблева фабрика. Планується відкрити лісомеліоративне профучилище на 400 учнів, у селищі цукрового заводу з'являться клуб, дитячий садок і середня школа. На 200 га буде розбито новий парк. Новоукраїнка стане квітучим містом степової Кіровоградщини.

М. О. БОЛТЯН, Х. Ф. ЛУК'ЯНОВ

ГЛОДОСИ

Глодоси (до 1784 року — Сухий Ташлик) — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Сухого Ташлику, за 25 км на північ від районного центру і за 22 км від найближчої залізничної станції Адабаш. Населення — 4056 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також села Вербівка, Козакова Балка, Ліски і Мар'янівка.

Про те, що ця місцевість була заселена ще в глибоку давнину, свідчать археологічні знахідки. На околиці села розкопано курган доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та знайдена кам'яна баба кочівників XI—XIII ст. Визначною археологічною пам'яткою є поховання з трупоспаленням воєначальника VIII ст. н. е. з дорогоцінною зброєю та великою кількістю нагрудних прикрас[1].

У письмових джерелах населений пункт згадується під 1750 роком. Перші поселенці, вихідці з Молдавії, назвали його Сухим Ташликом. Поселення було сотенною слободою Новослобідського полку[2], з 1764 року — шанцем Єлисаветградського пікінерського полку, а з початку 70-х років тут розміщено роту Молдавського гусарського полку. 1784 року село перейменоване на Глодоси. 1787 року тут було 70 дворів, у них мешкало 286 осіб чоловічої статі. Населення — переважно державні селяни — займалося хліборобством, скотарством, рибальством.

1821 року в Глодосах розташувалася 3-я Українська уланська дивізія. Місцевих жителів було перетворено на військових поселенців, які поєднували важку військову службу з сільськогосподарською працею, платили земельну ренту, давали гроші на утримання військової адміністрації, забезпечували провіантом своїх постояльців — уланів. Вони лише тимчасово мали право користуватися господарським реманентом, який вважався військовою власністю. Навіть на придбання чи продаж якогось майна поселенець повинен був мати дозвіл офіцера. В 1835 році, зі зміною структури військових поселень, що були поділені на округи, тут розмістився штаб 3-го ескадрону другого округу Новоархангельського полку. Згодом село увійшло до складу 1-го округу 6-ї волості[3]. Воно було повністю переплановане і перебудоване військовою адміністрацією. З'явилося ряд будівель військового призначення: приміщення штабу, школа кантоністів, офіцерські будинки, цейхгаузи, конюшні, склади, манежі тощо.

29 січня 1863 року Глодоси з населенням 5883 чоловіка стали містечком — центром однойменної волості Єлисаветградського повіту. Жителі його, віднесені до категорії державних селян, за указами 1866—1867 рр. одержали по 5 десятин землі на ревізьку душу[4]. 1885 року в Глодосах налічувалося 1418 господарств, з них 334 володіли 8192 десятинами, а 1083 — 4416 десятинами. Селяни, не маючи змоги як слід обробити землю через відсутність знарядь виробництва, одержували низькі врожаї. Біднякам доводилося найматися до поміщиків і куркулів, які платили їм по 15—60 коп. за день, і лише під час косовиці та молотьби — по 94 коп.[5]. Малоземелля, злидні змушували сільську бідноту шукати кращої долі в Томській, Оренбурзькій та інших губерніях. Але й там їх життя було не кращим. У пореформений період в Глодосах розвивалися місцева промисловість і торгівля. В 70-х роках XIX ст. тут було 4 олійниці, 51 вітряк, 9 кузень, 4 шинки і 10 крамничок[6].

У 1899—1901 рр. населення містечка спіткало стихійне лихо — недорід. Люди гинули від голоду. Спалахнула епідемія тифу. Повітове земство змушене було від-

---

[1] Археологічні пам'ятки Української РСР (короткий список), стор. 184; А. Т. Сміленко. Глодоські скарби. К., 1965; В. И. Гошкевич. Клады и древности Херсонской губернии, стор. 24.

[2] Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 24, стор. 253, 260, 266.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 386, оп. 1, спр. 422, арк. 27, 109—111; газ. «Елисаветградский вестник», 20 лютого 1885 р.

[4] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 250.

[5] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 2, стор. 196—199.

[6] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 1, стор. 18; отд. 2, стор. 246; отд. 3, стор. 58, 59, 109, 246.

крити медичну дільницю, але одному лікарю було не під силу боротися з епідемією — щодня помирало близько 10 чоловік[1].

Доведене до відчаю селянство піднімалося на боротьбу. На початку 1903 року в Глодосах почала діяти соціал-демократична організація, до якої входили представники селян-бідняків і прогресивної інтелігенції, що вели агітаційну роботу серед населення, ставили питання про розподіл поміщицьких земель. У травні вони розповсюдили листівки, в яких закликали трудящих до боротьби з царизмом. Організація підтримувала зв'язок з Єлисаветградським, Миколаївським та Одеським комітетами РСДРП, які надсилали прокламації і літературу. Влітку 1904 року її учасники очолили страйк селян і робітників поміщицької економії. Страйкарі вимагали поліпшення умов праці та збільшення заробітної плати.

Весною 1905 року соціал-демократи вже мали свій гектограф, на якому друкували листівки[2]. Вони знову організовували виступи місцевих селян і робітників, проводили революційну роботу в сусідніх селах — Гусівці, Забарі, Завадському, Якимівці, Юр'ївці та інших. Бідняки і середняки вимагали повернення відрізків, зниження орендної плати. Були випадки захоплення поміщицьких земель. Поміщики не раз викликали козаків 33-го Донського козачого полку, що розміщувався в Єлисаветграді, для приборкання селян. Влітку 1905 року до Глодос прибув губернатор з охороною. Він виступив перед населенням з промовою, в якій закликав не йти за революціонерами. Проте трудящі села з обуренням сприйняли її і закидали губернатора камінням[3].

Масова несплата податків призвела до того, що 23 листопада 1906 року до Глодос прибув загін із 40 карателів. Наступного дня до волосного правління зігнали населення. Підосавул вимагав видати революціонерів, але селяни мовчали. Тоді почали бити нагаями всіх підряд, навіть дітей. Жорстоким катуванням піддали Т. Тимофєєва, С. Мороза та інших[4]. Потім були проведені обшуки й арешти. Начальник херсонського губернського жандармського управління доносив департаменту поліції: «...На сході висічено декілька селян, які раніше відмовилися платити податки... Потім пред'явлені вимоги виказати всіх агітаторів, які підбурювали селян не платити податків; якщо не викажуть, кожен третій буде висічений...» І далі повідомляв: «...селяни нікого не видали і при обшуках члени протиурядової організації Остапенко, Нестеренко, Шуліка, Давид і Михайло Зафтонови, Добровольський, С. Бублик і С. Шимженіст не знайдені ...Всі вищезгадані селяни, відомі за агентурними відомостями своєю злочинною діяльністю, шкідливо впливали на населення». У відповідь на розправу в повіті та за його межами розповсюджені листівки Херсонського губернського комітету сільських організацій РСДРП: «Що робить російський уряд?», «Розправа царських катів з селянами в Глодосах»[6].

Внаслідок проведення столипінської аграрної реформи кращі землі опинилися в руках куркулів, основна ж маса селян розорялася. Селяни й надалі змушені були йти в найми до куркулів та поміщиків, шукати заробітку в містах, переселятися до інших районів країни. Тільки протягом 1906—1913 рр. 84 сім'ї виїхали з Глодос до Томської губернії і Тургайської області.

Незадовільним було медичне обслуговування жителів села. Медпункт з одним лікарем, відкритий лише на початку XX ст., не міг прийняти всіх хворих, тому вони часто зверталися до знахарів, що було однією з причин високої смертності населення, особливо серед дітей (37 проц.)[7].

---

[1] Газ. «Голос юга», 17 травня 1905 р.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 217, арк 1—3.
[3] Там же, ф. 250, оп. 1, спр. 421, арк. 76, 77, 122, 159.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 273, оп. 1, спр. 13, арк. 13, 14
[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, оп. 23, спр. 700, арк. 74.
[6] ЦДІА СРСР, ф. 358, оп. 1, спр. 246, арк. 3, 4.
[7] Медико-санитарный обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1899 год. Елисаветград, 1900, стор. 130.

Населення було майже повністю неписьменним. Парафіяльна школа, в якій навчалися переважно діти заможних селян, відкрилася тут 1873 року. В 1885 році з 7430 жителів грамоту знали 520 чоловіків і 69 жінок, у т. ч. серед селян — 357 чоловіків і 3 жінки. Після довгих клопотань жителі села добилися відкриття 16 листопада 1887 року церковнопарафіяльної школи, до якої ходило 68 хлопчиків і 17 дівчаток. Через шість років у церковній сторожці почала працювати ще одна школа, її відвідувало 18 хлопчиків і 5 дівчаток[1]. Напередодні першої світової війни в Глодосах було 2 школи, де навчалося всього 206 учнів, переважна ж більшість дітей залишалася поза школою. Так, чотирнадцятирічному І. Машковському відмовили в прийомі до школи через відсутність місць, і хлопець покінчив життя самогубством[2]. Та навіть за таких тяжких умов передові вчителі робили все можливе, щоб нести в маси знання. Тепло згадував завідуючого першою школою Х. О. Божора у творі «Степ» колишній його учень, український радянський письменник Терень Масенко[3]. Малоземелля, тяжкі податі, злидні, голод, національний гніт — таким було життя трудящого люду Глодос, яке правдиво зобразила в творах «Степовими шляхами», «Глухі села» українська радянська письменниця П. А. Страшнова (Пашківська), що народилася тут. Вона писала: «...Майже вся земля панська, людям ніде дітись — самі в пекло йдуть, в найми»[4].

Перша світова війна ще більше загострила соціально-економічні суперечності в селі. Сотні чоловіків погнали на фронт. Чимало їх загинуло в імперіалістичній бойні. В цей час у Глодосах проводили революційну роботу по-більшовицькому настроєні В. Т. Нестеренко, М. П. Остапенко. Наприкінці 1916 року в селі почалися заворушення; солдатки вимагали від волосного правління допомоги за вбитих на війні чоловіків, молодь уникала призову до армії. Пожвавилася революційна робота після повернення поранених фронтовиків, які збирали селян і читали їм газети, роз'яснювали програму більшовиків[5].

Дізнавшись про Лютневу буржуазно-демократичну революцію, жителі Глодос на початку березня 1917 року вигнали поміщиків. Присланий з Єлисаветграда загін міліції не зміг повернути поміщицьке майно його власникам. Наприкінці місяця відбулися вибори до Ради селянських депутатів, куди увійшли, головним чином, есери, меншовики й один більшовик — М. П. Остапенко[6]. У квітні повітове земство скликало сход для прийняття присяги Тимчасовому уряду, але селяни відмовилися це зробити і розійшлися. У відповідь на ноту Мілюкова глодосці провели демонстрацію протесту[7]. Уродженець села матрос Й. Н. Добровольський, що приїхав з Кронштадта, розповів землякам про ленінські Квітневі тези. У грудні створено Глодоський партосередок.

Звістку про Жовтневе збройне повстання в Петрограді біднота Глодос сприйняла з радістю. У лютому 1918 року при активній допомозі єлисаветградських робітників у селі встановлено Радянську владу, обрано військово-революційний комітет, головою якого став В. К. Нестеренко.

Але в березні Глодоси захопили австро-німецькі війська. Спираючись на окупантів, українські буржуазні націоналісти відновили тут старі порядки. Вони примусили селян повернути поміщикам майно, худобу та працювати на них[8]. В кінці квітня до села повернувся голова Глодоського партосередку М. П. Остапенко, який

---

[1] Список школ церковно-приходских и грамоты Херсонской епархии за 1896—1897 учебный год, стор. 30, 120.

[2] Газ. «Голос юга», 20 жовтня 1908 р.

[3] Т. Масенко. Степ. К., 1968, стор. 23, 24.

[4] Поліна Страшнова. Глухі села. К., 1959, стор. 8, 55.

[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, оп. 4, спр. 84, арк. 8; М. І. Сидорчук. Більшовики України в період першої світової війни і Лютневої революції, стор. 195, 196.

[6] Газ. «Червоний шлях», 6 жовтня і 6 листопада 1927 р.

[7] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 295; С. К. Мельник. Перемога Радянської влади на Півдні України, стор. 71.

[8] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 101, арк. 1, 2.

брав участь у роботі Таганрозької наради більшовиків України[1]. Він проінформував про її рішення односельців. За ініціативою більшовиків на початку червня створено підпільний ревком і партизанський загін під командуванням Я. Г. Калька, які повели рішучу боротьбу з австро-німецькими загарбниками.

Після вигнання іноземних інтервентів і гетьманців жителі Глодос боролися проти петлюрівців, від яких село визволили частини Червоної Армії разом з місцевими партизанами. В першій половині лютого 1919 року в Глодосах відновлено Радянську владу, обрано Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. 20 березня волосний партійний комітет, що відновив свою роботу, провів загальні збори, на яких були присутні 16 чоловік. У прийнятій на них постанові говорилося про необхідність озброїти всіх комуністів, приймати до лав партії лише свідомих бідняків, а для вивчення теорії комунізму щотижня проводити співбесіди. У квітні за ініціативою партійної організації в селі створено комсомольський осередок у складі 8 чоловік[2]. Першочерговим завданням волосного партійного комітету та органів Радянської влади було наділення селян землею. Біднота одержала по 2 десятини на їдця. В колишньому поміщицькому маєтку організувалася комуна в складі 40 родин, яка мала 103 десятини землі, 50 коней, 40 корів, 80 овець тощо. Її очолював виконавчий орган — рада[3].

Та радянському будівництву заважало куркульство, різні банди. В середині травня в Глодоси увірвалися григор'євці. Вони вбивали партійних і радянських працівників, грабували й тероризували мирне населення. На боротьбу з ними виступив загін бідноти, яку очолив командир Я. Г. Калько та комісар І. П. Трипольський. В бою з бандитами загинуло 14 радянських активістів: А. В. Вовненко, М. Г. Винокуров, В. П. та І. П. Дулі, Т. Г. Красножон, Х. М. Леуш, І. П. та М. П. Пичі, Т. П. Рябокінь, С. Т. Тимофєєв, М. С. Сосна, П. Х. Удод, Г. І. Ситько, Г. В. Степаненко. 1922 року в селі встановлено обеліск, на якому викарбувано прізвища цих мужніх борців за Радянську владу. Боротьба з контрреволюцією особливо загострилася в серпні 1919 року, коли село захопили денікінці. Вони повернули поміщикам землю, забирали в селян коней, хліб, примушували їх відробляти різні повинності.

На початку січня 1920 року частини Червоної Армії вигнали білогвардійців. В селі остаточно відновлено Радянську владу, створено ревком на чолі з Гросулом[4]. Його земельний відділ розділив серед бідноти землю та конфісковане поміщицьке майно і худобу. Згодом обрано сільську Раду.У червні в Глодосах організувався комітет незаможних селян у складі 429 чоловік, його очолив колишній наймит М. М. Діордіца. КНС подавав допомогу Червоній Армії в боротьбі з контрреволюцією, згуртовував бідняків. Він розгорнув наступ на куркульські елементи, відібравши в них понад трудову норму (1,5—1,8 десятини) землі, реманент, худобу, перерозподілив відібрані лишки між бідняками і малоземельними селянами. У відповідь на заклик партії «Незаможник, на коня!» до лав незаможницького полку вступили 23 глодосці[5]. В 1920 році відділ народної освіти відкрив школи й клуб. Почала працювати професійно-технічна школа на 50 учнів[6].

Після закінчення громадянської війни жителі села приступили до відбудови народного господарства. З ініціативи незаможників 1921 року створено прокатну станцію. Тут сконцентрували конфіскований у поміщиків сільськогосподарський реманент, яким за доступну плату користувалися бідняки. Кошти, зібрані за прокат,

---

[1] Журн. «Літопис революції», 1928, № 4, стор. 145—147.

[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-218, оп. 1, спр. 31, арк. 126; ф. Р-7141, оп. 1, спр. 101, арк. 3—5; газ. «Комуніст» (Єлисаветград), 26 і 29 березня 1919 р.

[3] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 3 травня 1919 р.

[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1575, оп. 1, спр. 30, арк. 11.

[5] Там же, ф. Р-210, оп. 1, спр. 746, арк. 66—69; ф. Р-211, оп. 1, спр. 1123, арк. 48; ф. Р-633, оп. 1, спр. 46, арк. 6, 8.

[6] Там же, ф. Р-218, оп. 1, спр. 21, арк. 2.

Глодоські скарби.

Кіровоградський державний інститут сільськогосподарського машинобудування. 1971 р.

Знам'янська бальнеологічна лікарня. 1970 р.

йшли на ремонт, придбання сільськогосподарських машин і знарядь. У квітні 1923 року організувалося сільськогосподарське кредитне товариство, що надавало бідняцько-середняцьким господарствам кредити для купівлі машин та насіннєві позички.

Партійний і комсомольський осередки та КНС багато зробили для зміцнення союзу бідняків з середняками, провадили велику виховну роботу. На зборах партосередку розглядалися такі питання, як створення політгуртків, робота серед жінок, розгортання антирелігійної пропаганди. Важливим завданням комуністів села була організація кооперативних об'єднань. У 1924 році створено артіль «Сільський господар», до якої вступило 22 бідняцьких господарства. Вона мала 140 десятин землі, необхідний сільськогосподарський реманент, а згодом придбала трактор і молотарку. Члени артілі на колективних ланах збирали значно вищі врожаї, ніж одноосібники. За господарські досягнення Єлисаветградська окрколгоспспілка в 1924 році преміювала їх[1].

Значна увага в ті роки приділялася розвитку охорони здоров'я. В 1922 році сільрада передала колишній попівський будинок під лікарню, в якій працювали лікар, фельдшер, акушерка, а в 1925 році при ній відкрили пологове відділення й аптеку. В Глодосах була й ветеринарна лікарня, що обслуговувала 16 навколишніх населених пунктів[2].

Під керівництвом сільської Ради, партійного та комсомольського осередків успішно велося культурне будівництво. В 1923 році в селі працювали 3 семирічні та одна професійно-технічна школи. Наступного року за участю комсомольського осередку в школах створено загони юних ленінців, а в 1926 році прийняла учнів ще одна початкова школа. Своє дозвілля доросле населення проводило в сельбуді, відкритому 1923 року. При ньому працювали бібліотека, довідкове бюро, яке роз'яснювало питання радянського будівництва, юнацька спортивна секція. У 1927 році село було радіофіковане. В сельбуді почали демонструвати кінофільми.

Після XV з'їзду ВКП(б) дедалі більшого розмаху набирав кооперативний рух. У 1927 році виникли сільськогосподарські товариства «Спільна праця» і «Громадська праця» та машинно-тракторне — «Червоний орач». Через рік організувалися ТСОЗи «Червоний клин», «Хлібороб», сільськогосподарська артіль ім. Т. Г. Шевченка, 1929 року — колгосп «Червоний колос». Протягом 1929—1930 рр. з'явилися колгоспи «Червоний партизан», «12-річчя Жовтня», «Правда» та ін. В 1930 році 85 проц. селянських господарств Глодос об'єдналися в 10 артілей.

Проведенню колективізації намагалися перешкодити куркулі, які вели ворожу агітацію, вдавалися до збройних нападів на радянських активістів. Від рук класових ворогів загинув голова колгоспу «Червоний колос» комуніст Я. М. Чорний[3]. Все це викликало гнів і обурення основної маси населення, яке вимагало виселити ворожі елементи з села. Прохання було задоволено. Суцільну колективізацію в Глодосах завершено 1931 року, 2182 господарства вступили до колгоспів[4].

Хоч і мали артілі на той час свої труднощі, колгоспники Єлисаветградського округу для допомоги колгоспам Одещини і Миколаївщини в 1930 році створили буксирну бригаду, до складу якої від глодосців увійшов голова артілі «Правда» Д. Г. Остапенко[5]. Її члени роз'яснювали селянам переваги колгоспного господарювання, допомагали створювати колективні об'єднання та виконувати плани хлібозаготівель.

В організаційному та господарському зміцненні значну допомогу глодоським колгоспам подала Капустянська МТС, заснована 1931 року, і її політвідділ. Під керівництвом партійної організації розгорнулося соціалістичне змагання між артілями,

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-532, оп. 3, спр. 1, арк. 54; спр. 148, арк. 4, 8.
[2] Там же, ф. Р-246, оп. 1, спр. 241, арк. 55; ф. Р-532, оп. 3, спр. 1, арк. 16, 33.
[3] Там же, ф. Р-1247, оп. 1, спр. 2, арк. 1; спр. 4, арк. 9.
[4] ЦДАЖР УРСР, ф. 388, оп. 2, спр. 133, арк. 194.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 2599, оп. 1, спр. 5, арк. 26.

Члени правління колгоспу ім. XVII партз'їзду. Глодоси, 1935 р.

бригадами і ланками за високоякісне і дострокове проведення всіх сільськогосподарських робіт. На перше місце в ньому вийшов колгосп «Червона перемога». У серпні 1935 року трудівники артілі першими в районі зібрали врожай. Хмелівський райком КП(б)У (Глодоси належали до Хмелівського району) відмітив їхню роботу. Райпартком і райвиконком закликали колгоспи району рівнятися на це господарство[1]. В 1936 році колгосп «Червона перемога» зібрав у середньому по 18 цнт зернових з гектара і продав державі 12 тис. цнт хліба. На одержані кошти було куплено 7 вантажних автомашин. На честь XX роковин Великого Жовтня трудівники артілі зобов'язалися виростити по 25 цнт зернових і 250 цнт цукрових буряків з га. Зобов'язання своє вони виконали. Колгоспи ім. Будьонного, ім. 17-річчя Жовтня в 1939 році стали учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки і занесені до Книги пошани ВСГВ. Широко розгорнулося змагання за право взяти участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці 1940 року. Його здобули артілі ім. Будьонного та ім. Карла Маркса. По 26—27 цнт зернових з га зібрали ланки О. М. Шевченко і О. Г. Шевченко з колгоспу ім. Будьонного, їх також занесено до Книги пошани ВСГВ.

У передвоєнні роки медичне обслуговування здійснювали лікарня й амбулаторія. Трудящі добилися значних успіхів у розвитку культури й освіти. В 1928 році Глодоси стали селом суцільної письменності. З 1932 року почала працювати середня школа, а в 1936 — колгоспна консерваторія з 5 факультетами: вокальним, фортепіанним, духовим, народних інструментів та балетним, на яких навчалося 150 дітей[2]. Розвивалася художня самодіяльність. При будинку колгоспника відкрито бібліотеку, організовано хор, драматичний і танцювальний гуртки.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, 550 мешканців села одразу ж пішли захищати Батьківщину. Ті, що залишилися в тилу, будували оборонні укріплення на річках Синюсі й Висі, евакуйовували вглиб країни техніку, колгоспне майно, худобу.

1 серпня 1941 року фашисти окупували Глодоси. Середню школу перетворили вони на катівню: в її стінах загинуло понад 30 патріотів. Всього ж гітлерівці стратили 127 місцевих жителів, у т. ч. Г. Н. Бериндю — голову сільради, М. С. Лавриненка — голову артілі, В. Силенка — бригадира колгоспу, К. І. Ворону — фельдшера, А. М. Торішнього та І. С. Федорченка — депутатів сільської Ради, комуністів І. Масенко, М. Я. Карпенко та інших; 10 родин вони вивезли до Хмельового і там на території садиби МТС живими кинули в криницю. 250 юнаків і дівчат відправили на каторжні роботи до Німеччини. В селі Козакова Балка в 1943 році розстріляли комуністів К. С. Ворону, Г. Т. Гросула, Д. К. Гросула, І. Х. Нудного і Н. П. Шовкуту. Їх імена викарбувані на гранітній плиті пам'ятника. Незважаючи на лютий терор, жителі села чинили опір окупантам, саботували їх заходи.

16 березня 1944 року 14-а гвардійська стрілецька дивізія ім. Яна Фабриціуса 33-го гвардійського стрілецького корпусу 5-ї гвардійської армії вигнала з Глодос

[1] Газ. «Колгоспний шлях» (Хмельове), 13 серпня 1935 р.
[2] Газ. «Колгоспний шлях», 20 вересня 1936 р.

фашистів. 940 жителів села в лавах Червоної Армії громили ворога, 300 з них віддали життя за честь і незалежність Вітчизни. На братській могилі встановлено пам'ятник загиблим воїнам. 346 учасників Великої Вітчизняної війни з Глодос нагороджено орденами і медалями Союзу РСР.

Одразу після визволення села почала працювати сільська Рада, відновили діяльність 10 колгоспів, в яких налічувалося 1687 працездатних — в основному жінки і підлітки. Першої після визволення весни хлібороби орали кіньми, волочили коровами, яких було в селі лише 20 голів, сіяли вручну. Незважаючи на ці труднощі, плани хлібозаготівель вони виконали достроково. За доблесну працю під час Великої Вітчизняної війни понад 200 трудівників нагороджені медалями.

Радянські люди, як могли, допомагали фронту. Колгоспники вносили свої заощадження до фонду оборони. Жителі Глодос зібрали гроші на будівництво танкової колони «Кіровоградський комсомолець», а також на побудову літака, який передали своєму односельцю старшому лейтенанту І. М. Артеменку. На цій машині льотчик-земляк громив фашистів, визволяючи Радянську Молдавію.

Наприкінці 1944 — на початку 1945 рр. до села почали надходити машини і худоба з інших братніх республік[1], що сприяло швидшій відбудові зруйнованого господарства. Держава поставила сюди 2 трактори, 3 молотарки, 53 сівалки, 33 жниварки. Після закінчення війни повернулися колишні фронтовики, в артілях збільшилася кількість працездатних. Партійна організація та сільська Рада мобілізували колгоспників на виконання плану четвертої п'ятирічки. Протягом 1946—1950 рр. значно зросло поголів'я рогатої худоби, коней, свиней, птиці. Колгоспи придбали 5 двигунів, 7 автомашин, 4 сівалки, 31 жниварку тощо. У 1950 році вони досягли довоєнного рівня виробництва. Того ж року відбулося об'єднання артілей — замість 10 стало 4. Швидко міцніла економіка колгоспів. Прибуток у 1956 році становив близько 5,59 млн. крб.[2] У 1958 році артіль ім. Кірова одержала з кожного гектара в середньому по 24,1 цнт. зернових. Через рік тут перейшли на грошову оплату праці. Зміцненню матеріально-технічної бази колгоспів сприяло те, що 1960 року з чотирьох артілей створено дві — ім. Кутузова та ім. Фрунзе. Вже через п'ять років у колгоспі ім. Кутузова було 33 трактори, 18 автомашин, 17 комбайнів, 1511 голів великої рогатої худоби, 1250 свиней, 1280 овець. Колгосп ім. Фрунзе мав 40 тракторів, 21 автомашину, 31 комбайн; тут утримувалося 2540 голів великої рогатої худоби, 2317 свиней, 1260 овець.

Виконуючи рішення Комуністичної партії та Радянського уряду, глодосці рік у рік досягали нових успіхів у виконанні завдань восьмого п'ятирічного плану. В 1969 році за збільшення виробництва і продажу сільськогосподарської продукції, зниження її собівартості, підвищення продуктивності праці колегія Міністерства сільського господарства СРСР і ЦК профспілки робітників сільського господарства визнали артіль ім. Фрунзе переможцем у всесоюзному змаганні та присудили їй перехідний Червоний прапор і першу грошову премію. За значні успіхи у змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна колгосп ім. Фрунзе відзначений Ленінською Ювілейною Почесною Грамотою ЦК КПРС,

Молочнотоварна ферма колгоспу ім. Фрунзе. Глодоси, 1971 р.

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-532, оп. 4, спр. 12, арк. 22.

[2] Там же, ф. Р-2875, оп. 5, спр. 162, арк. 207—254; спр. 550, арк. 209—288.

Президії Верховної Ради СРСР, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС, а 105 чоловік — ювілейними медалями. Голова артілі І. Н. Кондратьєв, який 13 років очолює господарство, був делегатом Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників, нагороджений орденом Леніна.

Натхнені рішеннями XXIV з'їзду КПРС, жителі села добилися значних успіхів у розвитку сільського господарства в 1971 році. Трудівники артілі ім. Фрунзе виростили на гектарі зернових по 34,7 цнт, соняшнику — по 20 цнт, цукрових буряків — по 320 цнт, виробили на 100 га сільськогосподарських угідь по 56 цнт м'яса. Грошовий прибуток господарства становив 2,2 млн. крб. Колгоспники артілі ім. Кутузова зібрали з гектара зернових по 34,9 цнт, соняшнику — по 20,8 цнт, цукрових буряків — по 316 цнт, виробили молока на 100 га сільськогосподарських угідь — по 294,8 цнт, м'яса — по 34,5 цнт. Грошовий прибуток тут становив 1,6 млн. крб. Йдучи назустріч 50-річчю утворення СРСР, глодосці борються за дострокове виконання планів 1972 року. Вони також взяли підвищені соціалістичні зобов'язання у рільництві дев'яту п'ятирічку виконати за чотири роки, у тваринництві — за чотири роки і шість місяців.

Багатьох трудівників села за самовіддану працю відзначено урядовими нагородами, у т. ч. орденом Леніна агронома О. О. Дигаса і механізатора А. В. Мохонька, орденом Жовтневої Революції — комбайнера А. Ф. Двірнього, орденом Трудового Червоного Прапора — вівчара М. В. Чуйка, телятницю В. М. Чухрій та інших.

Зростання продуктивності праці дало можливість підвищити заробітну плату трудівників. Так, середньомісячний заробіток доярки в колгоспі ім. Фрунзе становив 142 крб., механізатора — 129 крб. Збільшилися заощадження колгоспників. В 1971 році 1659 вкладників тримали в ощадкасі понад 1,1 млн. карбованців.

Протягом 1961—1970 рр. в селі з'явилося близько 350 нових житлових будинків, споруджено приміщення будинку культури, лікарні, середньої школи, 3 дитячих ясел, 5 крамниць, 4 будинків тваринника, 2 бригадних клубів тощо. Прокладено 16 км водопроводу, 8 км дороги з твердим покриттям. Глодоси повністю електрифіковані і радіофіковані, з'єднані асфальтовим шляхом з райцентром.

Споживча кооперація постачає колгоспників усім необхідним. Її товарооборот в 1971 році становив близько 1,9 млн. крб. Лише за останні три роки трудящі через кооперацію придбали 424 пральні машини, 644 телевізори. У кожній сім'ї є велосипеди, понад 70 колгоспників мають мотоцикли, а 20 — легкові машини.

В сільській лікарні на 55 ліжок працює 4 лікарі і 20 медпрацівників з середньою спеціальною освітою. 1971 року в Глодоській середній школі 609 дітей навчали 53 вчителі. З 1126 її випускників за післявоєнні роки 393 здобули вищу освіту, багато з них трудяться в рідному селі трактористами, комбайнерами, тваринниками, агрономами. Для тих, хто працює, відкрито вечірню школу.

При будинку культури із залом для глядачів на 550 місць є гуртки художньої самодіяльності, що налічують 110 аматорів. У фонді місцевої бібліотеки 11 тис. книг, ними користуються 1270 читачів. Жителі Глодос 1971 року передплатили 5500 примірників газет і журналів.

Велику роботу щодо розвитку економіки й культури, поліпшення медичного і побутового обслуговування населення проводить сільська Рада, у складі якої 60 депутатів, серед них 33 комуністи, 2 комсомольці.

4 парторганізації села, в яких налічується 117 членів і кандидатів у члени партії та 3 комсомольські, що об'єднують 252 чоловіка, спрямовують свої зусилля на підвищення трудової і громадської активності жителів. Партійна організація колгоспу ім. Фрунзе — одна з кращих на Кіровоградщині.

Нове приміщення середньої школи у Глодосах. 1971 р.

Вона багато уваги приділяє лекційній пропаганді та удосконаленню форм і методів культурно-масової роботи: в будинку культури і в бригадних червоних кутках провадяться цікаві тематичні вечори, виступають передовики виробництва, вчителі, лікарі, агрономи, влаштовуються концерти колгоспної художньої самодіяльності. Досвід її масово-політичної роботи узагальнено обкомом партії і рекомендовано всім парторганізаціям області[1].

Уродженцями Глодос є чимало діячів науки і культури, серед них поет Т. Г. Масенко (1903—1970) та письменниця П. А. Страшнова (Пашківська; 1905—1970), художник Ф. С. Козачинський (1864—1922), доктор медичних наук, професор Київського медичного інституту С. Л. Тимофєєв.

Великі здобутки глодоських трудівників за роки Радянської влади. Та ще прекрасніші перспективи перед ними відкриваються в майбутньому.

Є. І. ГОРБУНОВА, М. Д. ХОРУНЖИЙ

Уродженець Глодос, український радянський поет Т. Г. Масенко. 1965 р.

РІВНЕ

Рівне — село, центр сільської Ради, розташоване по обох берегах річки Чорного Ташлику, за 20 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Новоукраїнка. Населення — 7189 чоловік. Сільській Раді підпорядковані населені пункти Вільне, Іванці, Лозуватка, Радісне, Чорний Ташлик.

Поселення на території нинішнього села виникло на початку XVIII ст. Козаки-запорожці, що заснували його, займалися хліборобством, скотарством, рибальством. У 30—40-х роках XVIII ст. поселення підпорядковувалося адміністрації Бугогардівської паланки Нової Січі. У 50-х роках землі по річці Чорному Ташлику царський уряд відмежував під військові поселення. З 1760 року, як стверджують історичні джерела, Рівне було сотенною слободою Новослобідського полку. З 1765 року воно входило до Єлисаветинської провінції, а з 1784 — до Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. На цей час його мешканці перебували на становищі казенних селян.

У березні 1821 року Рівне знову стало військовим поселенням, у якому стояв другий ескадрон 1-го Українського уланського полку[2], а згодом розмістилося управління 2-ї волості 5-го округу Новоросійського військового поселення. Тут побудували приміщення штабу, казарми, манеж, стайні, плац-парад для військової муштри й інші споруди. Місцеві жителі, перетворені на військових поселенців, зобов'язані були займатися військовою муштрою, а також 3 дні на тиждень працювати на громадських ланах, відбувати повинності по заготівлі сіна, вівса, палива, лагодженню доріг, мостів тощо. 14 червня 1833 року, коли рівнянцям наказали орати громадське поле, вони рішуче відмовилися і не виходили на роботу протягом тижня. Не допомагали ні умовляння, ні погрози та залякування місцевого начальства. На сьомий день до Рівного прибув начальник перших восьми округів Новоросійського військового поселення. За його наказом було вчинено жорстоку екзекуцію над непокірними. Згодом він сам доповідав, що шість найбільш активних учасників заворушення тут же в його присутності прогнали крізь стрій 500 чоловік, а одинадцять осіб покарали палицею по 250 ударів кожного[3]. В такий спосіб виступ було придушено.

---

[1] О. К. Піскунов. Нові горизонти. Дніпропетровськ, 1969, стор. 28—33.
[2] Сборник исторических материалов, извлеченных из архива собственной е. и. в. канцелярии, вып. 6, стор. 12.
[3] ЦДВІА, ф. 411, оп. 1, спр. 9, арк. 2—4.

У 1854 році в Рівному, де кількість населення становила 6118 чоловік, налічувалося 331 господарство першого розряду, 348 — другого розряду та 705 дворів негосподарів[1], становище яких було особливо тяжким. З року в рік вони дедалі більше розорялися і потрапляли в цілковиту кабалу до військового начальства та багатих поселенців. 1859 року в селі відкрився лазарет на 14 ліжок, його обслуговував один фельдшер. У школі для кантоністів, де хлопчиків змалку навчали військової муштри, на 50 учнів було лише чотири підручники[2].

Після ліквідації військових поселень Рівне стало державним селом, центром волості. В 1859 році з 25 тис. десятин землі, приписаної до нього, на 3772 ревізькі душі виділили лише 20,3 тис. 4,5 тис. десятин кращих угідь залишили за казною і 99 — за церквою. На 1885 рік у 2213 дворах мешкало 11 454 чоловіка. Найбільше тут проживало колишніх військових поселенців та відставних солдатів — всього 1947 дворів. Було також чотири господарства колишніх кріпаків. Решту населення становили міщани, дворяни, духовенство та купці. Переважна більшість рівнянців — 1769 сімей — займалася землеробством на надільних та громадських землях, а 278 — торгівлею, ремеслом та кустарним промислом. Відбувався процес зростання куркульських господарств за рахунок розорення і зубожіння бідноти. 473 двори в Рівному не мали посіву, 50 — засівали менше десятини, 441 — від однієї до трьох, у 574 селянських родинах не було худоби, в той час як на кожне з 80 куркульських господарств припадало від 15 до 100 десятин посіву і багато худоби[3]. Безземельні та малоземельні селяни потрапляли в кабалу до поміщиків і куркулів. Про їх злиденне життя читаємо в книзі відомого економіста В. Ю. Постникова, який, збираючи матеріал про економічне становище селян у 80—90-х роках, двічі побував у Рівному. Економічними даними з книги В. Ю. Постникова «Південно-російське селянське господарство» користувався В. І. Ленін, коли писав працю «Розвиток капіталізму в Росії». Особливо гнітюче враження справило на В. Ю. Постникова убоге господарство Юхима Вергуна. Все його майно дослідник оцінив у 249 крб. Чотири десятини землі, кожна з яких у врожайні роки давала не більше 40 пудів жита чи 30 пудів проса, не могли прогодувати сім'ю з шести чоловік. Наприкінці 90-х років Вергун розорився ущент. Його наділ захопили куркулі. Вся родина змушена була наймитувати. Автор розповів також про одну із сходок, яка відбулася у Рівному 8 травня 1889 року. На ній розглядалося прохання 39 безземельних господарств про надання їм наділів з т. зв. резервних площ. Та домагання селян залишилися без відповіді, тому що ці землі прибрали до рук куркулі. Коли жителі села у 1888 році звернулися до повітової адміністрації з вимогою закрити шинки та пивні підвали (їх було 15), які завдають багато лиха, власті відмовили їм, посилаючись на «деякі правила акцизного статуту для великих поселень»[4].

Ще гіршим стало життя бідняків у кінці XIX і на початку XX ст. Багато з них не могли сплачувати податків, і їхній убогий скарб продавали з молотка. Так, у січні 1896 року на покриття боргів пішло майно П. Шигаренка. Тяжке становище безземельних селян Рівного яскраво відображено в листівці, знайденій у селі 18 квітня 1904 року. Невідомий автор на прикладі однієї родини показував злидні і страждання рівнянських бідняків. Сім'я жила в хаті, стіни якої вкриті сирістю і кіптявою, піч розколота, розбите вікно затулене старою рядниною, долівка мокра. Тут же в оселі поруч з людьми знаходилася і свиня, біля якої повзала босонога дитина в розідраній сорочці. Їсти нічого. Врожаю з 3 десятин орендованої землі вистачало лише на насіння та орендну плату. Листівка закінчувалася закликом підніматися на боротьбу проти поміщиків та існуючого ладу[5].

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1331, оп. 1, спр. 1-а, арк. 19, 20.
[2] Там же, спр. 57, арк. 666; спр. 185, арк. 53—55.
[3] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 1, стор. 27, 65—67; отд. 2, стор. 27; отд. 3, стор. 15.
[4] В. Е. Постников. Южно-русское крестьянское хозяйство, стор. 69, 132, 219—221.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 2237, арк. 3; спр. 3724, арк. 1—3.

З кожним роком погіршувалося життя трудового селянства. Врожайність у селянських господарствах не перевершувала 20 пудів з десятини, тобто була на 40 проц. нижчою, ніж у поміщицьких. Наймитам платили копійки. На обмолоті хліба в Рівнянській волості в середньому барабанщик одержував 75 коп. за день, робітник — 56 коп., жінка — 41 коп., підліток — 24 копійки[1].

Все це призводило до селянських виступів проти самодержавства і поміщиків. Особливого розмаху вони набрали в роки революції 1905—1907 рр. Рівнянська біднота, керована революційною групою, створеною з допомогою єлисаветградських соціал-демократів, розподіляла поміщицькі землі і врожай з них[2]. Землевласник Домбровський у телеграмі міністрові внутрішніх справ 9 червня 1905 року просив вжити заходів і втихомирити селян, які під керівництвом таємної організації ведуть рішучу боротьбу проти навколишніх поміщиків і забирають їхнє майно. За наказом херсонського губернатора до Рівного прибув каральний загін, а в повіті ввели стан облоги[3]. У 1906 році в селі широко розповсюджувалися листівки, відозви та газета Херсонського губернського комітету сільських організацій РСДРП. 12 вересня у Д. К. Стоянова, який служив писарем у рівнянського пристава, було знайдено 12 примірників антиурядових відозв, які він розмножував, а потім розповсюджував серед населення[4]. В жовтні поліція натрапила на слід друкарні, де випускалися листівки революційного змісту, і заарештувала 7 підпільників[5]. Весною 1907 року у волості стався ряд заворушень. Робітники рівнянських пекарень і булочних у травні оголосили страйк. Вони вимагали скорочення робочого дня, підвищення заробітної плати, поліпшення умов праці[6].

Про класове розшарування села внаслідок столипінської аграрної реформи свідчать такі факти. Вже на 1 лютого 1908 року 124 двори вийшли з общини. У 1913 році налічувалося 1841 господарство, якому надільні землі були передані у приватну власність. З них 500 сімей одержали до 5, а 959 — до 7,5 десятини. В той же час 12 куркулів мали по 25 десятин[7]. Шукаючи порятунку від злиднів, лише 1909 року до Томської губернії і Тургайської області з Рівного виїхала 71 родина. Селяни всіляко противилися проведенню реформи. Так, 22 травня 1912 року група селян вигнала з поля землевпорядника і його помічників, знищила поставлені ними віхи і стовпці. Викликана на місце поліція заарештувала Л. С. Доценка, М. С. Доценка, І. М. Войченка та інших[8].

Медичну допомогу населенню до 70-х років XIX ст. подавали лікар та фельдшер, які працювали при будинку старих. Створена пізніше медична дільниця обслуговувала кілька волостей з населенням 39 385 чоловік; тут були лікар, 2 фельдшери, акушерка. Таке становище залишалося до Великої Жовтневої соціалістичної революції. Низьким був і освітній рівень селян. У 1883 році з 11 454 жителів грамоту знали 1114. Дві земські та церковнопарафіяльну школи відвідувало до 500 дітей, а решта — близько 2,5 тис.— через відсутність приміщення та матеріальну скруту вчитися не могли. Не сталося істотних змін в галузі освіти і в наступні роки. Так, у 1904 році на 16 850 мешканців села в школах навчалося лише 788 учнів.

Під час світової імперіалістичної війни переважну більшість чоловіків було мобілізовано до армії. Селянські господарства, залишившись без робочих рук, занепадали. Після повалення самодержавства в селі почали хазяйнувати представники

---

[1] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1906 год, приложение, стор. 9, 29, 48, 49, 58, 62, 63.

[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 630, арк. 6.

[3] Журн. «Красный архив», 1936, № 4, стор. 22, 34.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 4691, арк. 1—3.

[5] Газ. «Южные отголоски» (Єлисаветград), 17 жовтня 1906 р.

[6] Газ. «Голос юга», 4 травня 1907 р.

[7] ЦДІА СРСР, ф. 1291, оп. 120, спр. 74, арк. 2—9; Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1913 год, приложение, стор. 17.

[8] Історія Української РСР, т. 1, стор. 628.

А. Й. Калич, перший керівник партійного осередку в Рівному. Фото 1917 р.

куркульства та буржуазно-націоналістичної інтелігенції. Створена у травні 1917 року т. зв. селянська спілка підтримувала органи Тимчасового уряду, виступила проти розподілу поміщицьких земель.

Одержавши звістку про Велику Жовтневу соціалістичну революцію, трудящі Рівного розгорнули активну боротьбу проти поміщиків та куркулів. 28 грудня 1917 року тут організувався більшовицький осередок з 18 чоловік. Було обрано партком у складі 7 чоловік. Очолив його А. Й. Калич, який з 1913 року перебував на військовій службі в Севастополі, де вступив до лав РСДРП(б), брав активну участь у революційних виступах моряків, а пізніше був делегатом II Всеросійського з'їзду Рад. В цей час три представники партійного осередку — А. Й. Калич, А. Г. Світлий, В. Д. Озерянський — взяли участь у роботі волосного з'їзду земств. А. Й. Калич виступав на ньому кілька разів, домагаючись ухвалення рішення про включення більшовицьких представників до органів управління з правом ухвального голосу та визнання Радянської влади. Делегати з'їзду, серед яких переважали куркулі, крамарі, різні «почесні» громадяни, офіцери, відхилили ці вимоги. Повернувшись додому, більшовики — учасники з'їзду — звернулися до населення з відозвою, у якій закликали до дальшої боротьби і роз'яснювали, що тільки партія Леніна може дати землю селянам. Завдяки великій агітаційній роботі в масах 10 січня 1918 року на збори осередку, присвячені обговоренню внутрішнього і міжнародного становища країни, з'явилися не тільки його члени, а й багато селян. У січні 1918 року рівнянські більшовики встановили зв'язок з Єлисаветградською організацією РСДРП(б)[1] і одержали від неї революційну літературу, а також цінні вказівки щодо масово-політичної роботи на селі.

Після встановлення у лютому 1918 року Радянської влади в Рівному створено революційний комітет, який почав розподіл поміщицьких земель. Але будівництву нового життя перешкодили австро-німецькі загарбники і буржуазні націоналісти, які захопили село у березні. 2 липня вони зігнали всіх чоловіків на кладовище, вимагаючи видати більшовиків та радянських активістів. Рівнянці нікого не виказали, хоч керівники місцевих більшовиків І. В. Отрошко і О. С. Лісничий стояли тут же, в гурті. Окупанти 120 чоловік побили шомполами і сімох розстріляли. Після відступу інтервентів Рівне захопили петлюрівці. Для боротьби з ними тут восени з ініціативи більшовиків організовано підпільний повстансько-революційний комітет, який в грудні створив збройний загін із 130 чоловік. В ніч на 31 грудня він випустив відозву до бідноти сіл волості з закликом підніматися на боротьбу з контрреволюцією. 5 лютого 1919 року повстанський загін розігнав петлюрівців у Рівному, а на другий день розгромив банду з 200 чоловік. Відновилася Радянська влада, почав діяти ревком. Протягом доби було сформовано загін із 160 кіннотників і 240 піхотинців на чолі з І. В. Отрошком[2], який підтримував громадський порядок у Рівному і навколишніх селах, роззброював куркулів, висилав сторожові роз'їзди. Одного разу рівнянський роз'їзд затримав трьох людей. Як з'ясувалося, це були Л. Й. Картвелішвілі, відважний революціонер, а пізніше — секретар ЦК КП(б)У, і члени Одеського підпільного губкому Т. Жгенті та І. Є. Клименко. Вони пробиралися до Єлисаветграда для допомоги місцевим більшовикам. Ревкомівці розповіли їм про свої наміри, провели під охороною до повітового центру[3]. В лютому 1919 року Рівнянський загін у складі 150 кіннотників направлено в район

---

[1] ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 1, спр. 25, арк. 30; спр. 27, арк. 10; Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 630, арк. 15—20, 22.
[2] Годы борьбы, стор. 47, 48, 62—64.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 630, арк. 76.

Помічної, де в цей час точилися жорстокі бої з петлюрівцями. Пізніше він влився в ряди Червоної Армії. І. В. Отрошко був призначений командиром Першого Радянського Знам'янського полку.

У лютому — березні в Рівному обрано волвиконком та Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, які очолили соціалістичну перебудову села. Поміщицькі землі були розподілені між малоземельними і безземельними селянами. Нарізали в середньому по 1,5—1,8 десятини на їдця. 1919 року за активною участю М. К. Дяченка та Л. М. Хмеля в Рівному організовано трудову комуну, в якій об'єдналося до півтори сотні селянських господарств[1]. Трудящі селяни всіляко підтримували Радянську владу. Багато з них йшли в червоноармійські загони, вели рішучу боротьбу з бандитизмом. Лише 28 лютого 1919 року до лав Червоної Армії вступило 700 чоловік[2].

І. В. Отрошко, командир Рівнянського партизанського загону в роки громадянської війни. Фото 1934 р.

О. С. Лісничий, голова підпільного ревкому в Рівному. Фото 1928 р.

В серпні Рівне захопили денікінці. Вони встановили режим жорстокого терору. Одержані селянами землі повертали поміщикам, відбирали у населення майно. Тих, хто брав участь у розподілі землі, карали шомполами, вбивали.

Після вигнання білогвардійців у січні 1920 року знову було створено ревком. Відновив роботу партійний осередок, який об'єднував 10 комуністів. Четверо з них увійшло до обраної 1 лютого сільської Ради, більшовик О. М. Заживило став її головою. 1 травня 1920 року понад 200 чоловік з червоними прапорами і революційними піснями вийшли на комуністичний суботник. До п'ятої години вечора вони ремонтували мости і приміщення клубу, впорядковували вулиці, орали городи родинам загиблих за Радянську владу. Після напруженої праці відбувся мітинг і перегляд спектаклю «Останній день Паризької комуни». Лише за 10 днів травня силами членів партії в різних частинах села проведено 5 мітингів, одну лекцію та чотири спектаклі. Значну допомогу рівнянським комуністам в їх роботі серед трудящих села надавав комсомольський осередок, створений в кінці травня 1920 року. На 25 листопада він вже налічував 30 юнаків і дівчат[3].

На початку липня в селі утворився комітет незаможних селян, який об'єднував близько 900 чоловік. При активній підтримці КНС Рівнянський партосередок і сільська Рада успішно втілювали в життя декрети Радянської влади: всі підприємства місцевої промисловості — пекарні, олійниці, млини тощо — було націоналізовано; у куркулів і торговців відбиралися лишки хліба, який відправлявся Червоній Армії та трудящим міст. У 1920 році засновано Рівнянсько-ганнівський радгосп «Ціммервальд». 1922 року він мав 925 десятин землі, 60 коней, 40 волів, 25 корів та 104 вівці.

Партійний осередок та сільська Рада приділяли велику увагу розвитку освіти і культури на селі. Так, вже 1920 року в Рівному працювали сім початкових шкіл та вище початкове училище, дві бібліотеки, клуб.

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 630, арк. 83.

[2] Боротьба робітників і селян за встановлення й зміцнення Радянської влади на Єлисаветградщині, стор. 327.

[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 112, арк. 18—21, 23, 27—29, 68, 89.

Революційні перетворення на селі відбувалися в умовах гострої класової боротьби. Куркулі ховали і знищували хліб, саботували розпорядження Радянської влади. Від їх рук загинули активні борці за владу Рад члени партії М. К. Дяченко, П. Г. Вовк, А. Я. Сичов. У резолюції надзвичайного з'їзду Рад Рівнянської волості, який відбувся 26 травня 1920 року, говорилося: «Ми всі пильно будемо стежити за тим, щоб у наших селах не було провокацій і контрреволюційної роботи залишків буржуазії. Будемо боротися з місцевими бандитами, що бродять по наших полях і знищують наші посіви. Повсякчас будемо підтримувати Червону Армію продуктами першої необхідності. Віддамо все для боротьби з буржуазією, останній час якої пробив»[1]. У липні 1920 року за рішенням Рівнянського волосного комітету партії на боротьбу з бандитизмом були мобілізовані всі комуністи і співчуваючі їм.

Після громадянської війни і розгрому куркульських банд трудящі села приступили до відбудови народного господарства. За новим адміністративним поділом з 1923 року Рівне стало центром новоутвореного Рівнянського району. Сільські Ради, яких у Рівному було дві — Янченська і Ламанобалківська, — і партійний осередок приділяли багато уваги кооперуванню селян. 1922 року 36 селянських господарств — членів КНС — об'єдналися в сільськогосподарську артіль, яка мала 562 десятини землі, 58 коней, 40 корів[2]. Через 2 роки було створено ТСОЗ «Досвідчений хлібороб» та артіль «Червоний Жовтень», яка за успіхи, досягнуті в розвитку господарства, 1928 року відзначена премією окрколгоспспілки[3].

У 1925 році в Рівному з'явився перший трактор, а через 2 роки створено шість машинно-тракторних товариств: «Крок вперед», «Труд хлібороба», «Перше Рівнянське» та ін. Успішно господарювали члени товариства «Перше Рівнянське». Його організаторами були брати-комсомольці Петро, Андрій та Олександр Бродові. Вони згуртували навколо себе 19 незаможників. Обробляючи 99 гектарів землі, цей колектив за короткий час придбав трактора, молотарку, плуги, збирав високі на той час врожаї[4].

Багато уваги партійний осередок і сільські Ради приділяли народній освіті. Відкривалися школи ліквідації неписьменності. 1924 року в семи рівнянських школах навчалося 650 дітей і працювало 24 вчителі[5]. Наступного року створено сільськогосподарську школу, в якій готували агрономів, зоотехніків, ветеринарів та інших спеціалістів. Велику культурно-масову роботу вели районний будинок культури та хата-читальня, де проводилися читки газет і журналів, працювали політичний, сільськогосподарський та гуртки художньої самодіяльності, влаштовувалися концерти. В лютому 1926 року райвиконком ухвалив рішення про відкриття в Рівному кінотеатру.

Протягом 1929—1930 рр. на базі 4 машинно-тракторних товариств — «Сакко і Ванцетті», «Крок вперед», «Праця хлібороба», «Червоний партизан» — утворилися сільськогосподарські артілі «Перша Рівнянська», яка об'єднувала 89 господарств, «Червоний хлібороб» та ін. Вже 1930 року вони достроково, до 15 жовтня, виконали план хлібозаготівель. Навесні 1932 року колективізацію селянських господарств в основному завершено — вони об'єдналися у 16 кол-

Перший трактор у машинно-тракторному товаристві «Перше Рівнянське». Рівне, 1927 р.

[1] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 13 червня 1920 р.

[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 65, оп. 1 спр. 153, арк. 71, 72; ф. 85, оп. 1, спр. 9, арк. 8, 15.

[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-213, оп. 2, спр. 385, арк. 102.

[4] Там же, ф. Р-1200, оп. 1, спр. 641, арк. 4, 5; спр. 643, арк. 4, спр. 645, арк. 2.

[5] Там же, ф. Р-213, оп. 2, спр. 385, арк. 13.

госпів. Важливу роль у завершенні суцільної колективізації в Рівному відіграла створена на початку 1931 року МТС[1]. Вже 1933 року вона мала 81 трактор, якими обробила 48 тис. га м'якої оранки, а в 1934 році — 124 трактори, 67 тракторних плугів, 10 автомашин та багато іншої техніки. Значну організаційно-господарську роботу в колгоспах села вів політвідділ Рівнянської МТС. З кожним роком господарства Рівного міцніли, зростав добробут трудівників села. У 1936 році в артілі «Третій рік п'ятирічки» був вирощений стопудовий урожай зернових, вона достроково розрахувалася з державою, колгоспники одержали по 3 кг зерна на трудодень, майже всі придбали корови. 1937 року рішенням загальних зборів відраховано у фонд Міжнародної організації допомоги борцям революції по одному трудодню з кожного колгоспника і врожай з гектара пшениці від колгоспу. Зростала трудова активність хліборобів Рівного.

Багато з них взяло участь у соціалістичному змаганні. В 1936 році його переможці — комбайнери В. А. Брюховецький, М. П. Пархоменко та їх помічники М. С. Воронов, Я. Д. Кулик — були занесені на обласну Дошку пошани. За високі врожаї, досягнення в тваринництві учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 і 1940 рр. стали 17 передових колгоспників і механізаторів Рівного, у т. ч. трактористи П. П. Красовський, М. Є. Філіпенко, які виорали понад 1000 га кожний, свинарки М. П. Моргун та С. П. Красовська, що одержали по 20 поросят від кожної свиноматки. У 1941 році право на участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці вже завоювали 8 колгоспів, 5 тваринницьких ферм, 70 передовиків[2].

Напередодні Великої Вітчизняної війни в Рівному медичне обслуговування населення здійснювали лікарня на 40 ліжок, тубдиспансер, поліклініка, аптека, в яких трудилися 6 лікарів і 12 чоловік з середньою спеціальною освітою. У середній, 3 семирічних та 6 початкових школах вчилися 1566 дітей. Добре було поставлене в них патріотичне та інтернаціональне виховання підростаючого покоління. 1936 року, коли розпочався збір коштів у фонд допомоги іспанським дітям, учні Рівнянської середньої школи № 5 одними з перших внесли 135 крб. Діяльність вчителів, які працювали тут, високо оцінив Радянський уряд. У 1939 році за виховання підростаючого покоління у комуністичному дусі Г. М. Радченко нагороджено орденом «Знак Пошани». При сільському клубі діяли хоровий, танцювальний, драматичний та інші гуртки художньої самодіяльності, дві бібліотеки, радіовузол. У кінотеатрі часто влаштовувалися кінофестивалі.

Віроломний напад німецько-фашистських загарбників перервав мирну, творчу працю радянських людей. З серпня 1941 року фашисти окупували Рівне. На початку 1942 року для боротьби з фашистами патріоти створили групу, до якої входило близько 20 чоловік. Очолював її М. С. Артеменко. Підпільники мали радіоприймача, розповсюджували листівки з повідомленнями Радінформбюро, влаштовували втечу полонених червоноармійців, допомагали їм перебиратися через лінію фронту. Від рук гітлерівців загинули учасники підпілля М. С. Артеменко, К. Ф. Козерецький, О. Я. Кулик, А. Е. Кулик, Л. Я. Кулик, Ф. Е. Кулик, Г. К. Лісничий, М. А. Лісничий, О. Ю. Левченко, О. Ф. Момот, Т. Г. Плохотнюк, П. С. Чернов. 530 юнаків і дівчат були вивезені з села на каторжні роботи до Німеччини.

16 березня 1944 року полки 297-ї Слов'янсько-Кіровоградської Червонопрапорної ордена Богдана Хмельницького дивізії 25-го гвардійського стрілецького корпусу 5-ї ударної армії визволили Рівне від гітлерівців. У боях за село поліг 41 радянський воїн. Над братською могилою, де їх поховано, споруджено пам'ятник.

Близько півтори тисячі рівнянців громили ненависного ворога на фронтах Великої Вітчизняної війни, 578 з них загинуло. Особливо відзначився І. І. Кувіка, під командуванням якого саперний батальйон спорудив у ніч на 28 вересня 1943 року

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 27, оп. 12, спр. 522, арк. 21.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2875, оп. 1, спр. 71, арк. 39, 103; спр. 76, арк. 114.

переправу через Дніпро, захопив плацдарм на правому березі і сім днів утримував його, відбиваючи одну за одною атаки переважаючих сил ворога. За героїзм, виявлений під час форсування Дніпра, І. І. Кувіці присвоєно звання Героя Радянського Союзу[1]. Про подвиг підрозділу під командуванням уродженця села Р. М. Кислого писала 22 грудня 1942 року червоноармійська газета «За честь Вітчизни», присвятивши йому цілу сторінку. Підрозділ був атакований 40 гітлерівськими танками. Відважні бійці знищили 10 ворожих машин, а решту змусили повернути назад. За мужність, проявлену в бою, Р. М. Кислий нагороджений орденом Вітчизняної війни 2-го ступеня.

Відступаючи, фашисти зруйнували всі адміністративні будівлі, школи, лікарні, клуби, а також багато житлових будинків. Гітлерівці пограбували колгоспи і населення, забрали з Рівнянської та Семенастівської МТС 134 трактори, 54 комбайни, 37 сівалок, 23 молотарки, 97 тракторних плугів, 67 лущильників та культиваторів.

Партійні організації та три рівнянські сільські Ради, які одразу відновили свою діяльність, мобілізували жителів села на ліквідацію тяжких наслідків фашистської окупації. На всі колгоспи залишилося 4 корови, віл, кілька десятків виснажених, не придатних до роботи коней. В колгоспі «Новий хлібороб» із 130 працездатних налічувалося 10 чоловіків і 120 жінок, в артілі ім. Будьонного — 32 чоловіки і 160 жінок[1]. Посівного матеріалу не було зовсім. Колгоспники знесли до громадського двору збережене в лиху годину зерно. В поле виходили всі, хто тільки міг, впрягали в плуги та борони своїх корів. Старі механізатори Г. П. Матвієнко, Й. В. Никонов, Т. С. Мусик та інші в розпал весняних робіт склали майже з брухту трактори, які вийшли в поле. Одними з перших в області колгоспи Рівного завершили сівбу. Особливо відзначилися трудівники артілей ім. Калініна та ім. Карла Маркса. Вони завоювали першість у соціалістичному змаганні серед колгоспників району. Того ж року в колгоспі ім. XVIII партз'їзду одержали по 19,3 цнт пшениці, ім. Калініна — по 19, ім. Будьонного — по 18,1 цнт з гектара. З урожаю 1944 року рівнянські колгоспники здали у фонд оборони 92 тис. пудів хліба і 18 тис. пудів картоплі. Героїчна праця багатьох трудівників села була відзначена медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.». Лише в артілі ім. 43-го полку цієї нагороди було удостоєно 18 чоловік.

Як велике всенародне свято зустріли жителі села перші післявоєнні вибори до Рад. Директор Рівнянської середньої школи № 5 Т. Я. Омельченко представляла трудівників області у Верховній Раді СРСР, голова колгоспу ім. Калініна П. Ю. Бикова — у Верховній Раді УРСР, вчителька Г. М. Радченко була обрана до обласної Ради. Десятки передовиків виробництва стали депутатами районної та сільських Рад.

Багато уваги приділяли депутати Рад відбудові колгоспів. Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни значно зросла державна допомога кредитами, будівельними матеріалами, технікою. Вже 1947 року господарства освоїли довоєнні посівні площі, відновили сівозміни. Ланкова Є. Н. Гавриленко з колгоспу ім. Калініна виростила того року по 21,2 цнт пшениці на гектарі, бригада, очолювана П. Н. Іваненком,— по 20,2 цнт; бригада З. Г. Яреми з колгоспу ім. Леніна — по 22 цнт. За ці досягнення група передовиків сільського господарства удостоєна урядових нагород, у т. ч. ордена Трудового Червоного Прапора — 7 чоловік.

Широко розгорнулося соціалістичне змагання і серед механізаторів. На 20 серпня 1947 року тракторист І. Г. Бурлаков виконав річний план на 160, І. Я. Гуйван— на 154, С. П. Кур'ян — на 135 проц. З основних показників Рівнянська МТС того року зайняла перше місце в області і завоювала перехідний Червоний прапор обласного управління сільського господарства та обкому профспілки працівників МТС, а в 1949 році — перехідний Червоний прапор Міністерства сільського господарства СРСР та ВЦРПС і грошову премію.

---

[1] Прославлені у віках, стор. 98—100.

В 1950 році 16 дрібних колгоспів села об'єдналися у сім великих, що сприяло більш раціональному використанню техніки, застосуванню досягнень науки і передової практики, підвищенню продуктивності праці. В усіх артілях налічувалося 2750 голів великої рогатої худоби, 1850 овець, 2618 свиней, 14 вантажних автомашин.

Найбільших успіхів у розвитку сільського господарства того року домігся колгосп ім. Калініна. Тут виростили по 19 цнт зернових з га на всій площі посіву. Річний прибуток колгоспу становив понад 700 тис. крб. Хлібороби одержали на трудодень по 3 кг хліба і по 2 крб. грішми.

Натхненником і організатором цих здобутків виступила партійна організація колгоспу, вся діяльність якої спрямовувалася на виконання виробничих завдань, організацію соціалістичного змагання. Комуністів направили на найвідповідальніші ділянки виробництва. Значну масово-політичну роботу розгорнув створений при парторганізації агітколектив. Завдяки великій організаторській і масово-політичній роботі жнива пройшли в стислі строки. Достроково, до 5 серпня, колгосп розрахувався з державою.

1957 року в Рівному на базі семи артілей створено чотири — ім. Ватутіна, ім. Калініна, ім. Чапаєва та «Світанок», за якими закріплено 21 136 га сільськогосподарських угідь, з них 16 801 га орної землі. Ці господарства мають 132 трактори, 82 зернові, кукурудзозбиральні, силосні та бурякозбиральні комбайни, багато іншої техніки. В автопарках — 73 вантажних та легкових автомашини. Основні процеси електрифіковані. Інтенсивно розвивається громадське тваринництво. На колгоспних фермах налічується 6052 голови великої рогатої худоби, 10 409 свиней, 4119 овець, 21 110 штук птиці.

Рівнянські колгоспи — високорентабельні господарства. Значних успіхів вони домоглися в 1965—1970 рр. Було зібрано пересічно по 24 цнт з га зернових, зокрема озимої пшениці — по 27 цнт, кукурудзи — по 33,8 цнт. У першому році дев'ятої п'ятирічки середня врожайність основних сільськогосподарських культур становила: зернових — 33 цнт, у т. ч. озимої пшениці — 38 цнт, цукрових буряків — 286 цнт, соняшнику — 21 цнт, картоплі — 97 цнт, овочів — 111 цнт з га. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 387 цнт молока, по 98 цнт м'яса, по 77,4 кг вовни та по 15 545 штук яєць на 100 га зернових. Колгосп ім. Ватутіна план продажу хліба державі виконав на 139 проц., колгосп ім. Чапаєва — на 140 проц.; колгосп «Світанок» план продажу державі м'яса — на 159 проц., молока — на 110 процентів. Рік у рік зміцнюється економіка колгоспів, збільшуються прибутки. На початок 1971 року їх неподільні фонди становили понад 10 млн. крб., а річні грошові прибутки перевершили 6 млн. крб. В усіх колгоспах — понад 70 спеціалістів сільського господарства: агрономів, зоотехніків, ветеринарних лікарів, економістів, інженерів і техніків-механіків, бухгалтерів. У Рівному працюють промкомбінат, промартіль, млин, олійня. Є електростанція.

Самовіддана праця багатьох трудівників села відзначена високими урядовими нагородами. М. Г. Олексієнко удостоєний двох орденів Трудового Червоного Прапора. Орден Трудового Червоного Прапора вручено також комбайнеру колгоспу ім. Ватутіна О. Я. Романенку, трактористу колгоспу ім. Чапаєва Ф. Х. Костогризу.

Багато зусиль до вирішення завдань розвитку економіки і культури докладають дванадцять партійних організацій села. На початок 1972 року в їх складі налічувалося 267 комуністів, з яких 148 трудяться у сільськогосподарському виробництві. Під їх безпосереднім керівництвом працюють 12 первинних комсомольських організацій, що об'єднують 500 юнаків і дівчат. Створено раду секретарів первинних партійних організацій.

Важливу роль у виконанні рішень XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, успішному здійсненні народногосподарських планів відіграє сільська Рада (1954 року в Рівному замість трьох сільрад створено одну), яку очолює кавалер ордена Жовтневої Революції Д. М. Мартинюк. 115 кращих людей села обрано до неї у червні 1971 року. При сільраді створено вісім постійних комісій,

які здійснюють контроль за діяльністю колгоспів, підприємств, організацій та установ. Тільки сільськогосподарська комісія в 1971 році організувала чотири перевірки в колгоспах, на розгляд виконкому винесла питання про внесення добрив у колгоспі ім. Чапаєва, збирання врожаю в колгоспі «Світанок» тощо. Велику роботу веде також комісія шляхового будівництва та благоустрою. Бюджет сільради на 1972 рік становить понад 110 тис. крб., з них більше половини планується витратити на освіту, 8,5 тис. крб. — на охорону здоров'я, близько 17 тис. на розвиток культури, понад 13 тис. — на житлово-комунальні потреби.

Рік у рік поліпшується добробут трудівників села. Заробітна плата механізаторів становить 130—140 крб. на місяць, тваринників — 120—130 крб. Відповідно зросла й купівельна спроможність населення, про що свідчить збільшення товарообороту сільських крамниць: якщо в 1962 році ними продано товарів на суму близько 1,3 млн. крб., то в 1971 році — на 4,2 млн. крб. Лише протягом 1971 року продано 70 холодильників, 323 пральні машини, 370 велосипедів, 47 мотоциклів, 141 радіоприймач, 210 телевізорів, 848 годинників. В ощадній касі 3600 вкладників зберігають понад 2,31 млн. крб. В селі збудовано школу-інтернат, кілька магазинів, новий універмаг, дві їдальні, пекарню, перукарню, приміщення міжколгоспної будівельної організації, відділення «Сільгосптехніки». Село електрифіковане і радіофіковане, прокладено водопровід і заасфальтовані тротуари. До послуг трудящих — відділення Новоукраїнського побутового комбінату.

Про здоров'я рівнянців дбають 64 медпрацівники, у т. ч. 14 лікарів. Тут є поліклініка, лікарня на 100 ліжок з хірургічним, терапевтичним, акушерсько-гінекологічним та іншими відділеннями, чотири фельдшерсько-акушерські пункти. Лише в 1969 році у колгоспі ім. Ватутіна на спорудження лікарні асигновано понад 76 тис. крб. Відкрито дитячі ясла і садки. Працюють 10 загальноосвітніх шкіл (3 середні, 2 восьмирічні та 5 початкових), у яких 1971 року 140 вчителів навчали 1700 дітей.

У сільському будинку культури на 360 місць проводяться лекції, тематичні вечори, вечори запитань і відповідей, працюють гуртки художньої самодіяльності: драматичний, духовий, вокальний, художнього читання, танцювальний, естрадний та ін. Тріо бандуристів під час республіканського конкурсу-огляду, присвяченого 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, завоювало срібну медаль, а агіткультбригада — бронзову. Танцювальний колектив у 1971 році на обласному огляді нагороджений дипломом 1-го ступеня. В колгоспі «Світанок» за останні п'ять років збудовано палац культури на 400 місць, два бригадні клуби. При кожному колгоспі створені духові оркестри і колгоспні хори.

В селі працюють також широкоекранний кінотеатр на 430 місць та три сільські клуби з стаціонарними кіноустановками. Є історико-краєзнавчий музей на громадських засадах, створений до 50-річчя Радянської влади. Його очолює член КПРС з 1926 року М. Г. Зотов. Експозиція музею висвітлює історію села від заснування до наших днів. З часу відкриття музей відвідало понад 26 тис. чоловік, серед них жителі сіл району і навіть інших областей. Він підтримує зв'язки з музеями 10 міст, у т. ч. і з музеєм оборони м. Севастополя, а також із знатними земляками, учасниками громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Учні листуються з родичами тих, хто віддав своє життя, визволяючи Рівне. Щороку 9 травня тисячі мешканців села, гості, рідні загиблих збираються біля пам'ятника, щоб вшанувати їх пам'ять. Тут часто відбуваються урочисті лінійки учнів, провадиться прийом у піонери.

Культурно-освітню роботу ведуть 9 бібліотек, книжковий фонд яких — близько 100 тис. томів. Щоб краще обслуговувати населення, працівники центральної бібліотеки для дорослих в колгоспах ім. Чапаєва та ім. Ватутіна організували пункти обміну книг. В 1972 році на тисячу жителів села передплачено 1228 примірників періодичних видань.

В Рівному народився український радянський письменник, публіцист І. К. Микитенко (1897—1937). Його п'єси «Диктатура», «Кадри», «Дівчата нашої країни», «Бастілія божої матері» та інші увійшли до золотого фонду радянської літератури.

Рівнянці шанують пам'ять відомого земляка. Школі № 2 присвоєно ім'я І. К. Микитенка, а 1967 року в колишній садибі відкрито літературно-меморіальний музей. Тут зібрані документи, речі, фотографії, які розповідають про життєвий і творчий шлях драматурга. В селі розпочинав свою трудову діяльність письменник, доктор біологічних наук, професор Іркутського сільськогосподарського інституту С. А. Кулик, автор творів «Стальний букет», «Пригоди капітана Кузнецова» та ін. Звідси вийшли доктор медичних наук, професор Одеського державного медичного інституту ім. М. І. Пирогова А. С. Синовець, генерал-майор І. П. Соколенко, доктор біологічних наук А. М. Кулик.

Протягом 1971—1975 рр. в Рівному буде споруджено цегельний завод потужністю 22 млн. штук цегли на рік, середню школу на 640 місць та багато інших громадських приміщень. Значно зросте виробництво сільськогосподарських продуктів в колгоспах.

Нині трудящі села, розгорнувши змагання на честь 50-річчя створення СРСР, успішно вирішують завдання дев'ятої п'ятирічки і своєю працею наближають побудову комуністичного суспільства в нашій країні.

Л. Д. КИСЕЛЬГОВ, І. П. КРИВОШЕЙ, К. Л. РИКОВСЬКА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД НОВОУКРАЇНСЬКОГО РАЙОНУ

ГА́ННІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Новоукраїнка. Населення — 521 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Громуха, Григорівка, Караказелівка, Шутеньке, Юр'ївка.

У Ганнівці міститься бригада колгоспу ім. Ульянова, центральна садиба якого — у с. Григорівці. За господарством закріплено 8770 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 8024 га орної землі. Воно спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте тваринництво і птахівництво. 19 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

У восьмирічній школі 17 вчителів навчають 123 учнів. Діють будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 5 тис. книг. Є пологовий будинок, дитячий садок. Працюють майстерня побутового обслуговування, два магазини, їдальня. У селі — 22 комуністи, 32 комсомольці.

Виникла Ганнівка наприкінці XVIII століття.

Радянську владу тут встановлено у лютому 1918 року. Весною комуністи села, очолювані С. Г. Назаренком, заснували комуну. Влітку наступного року григор'євці розправилися з її організаторами, вбили агронома М. К. Дяченка.

Під час Великої Вітчизняної війни 96 жителів села воювали проти гітлерівців, 49 нагороджені орденами й медалями. Уродженцю с. Караказелівки В. Д. Чорноморцю за мужність, виявлену при форсуванні Дніпра у вересні 1943 року, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У листопаді він загинув під Калинковичами в Білорусії. Споруджено пам'ятник воїнам-визволителям і 47 загиблим землякам.

ДИ́МИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Сугоклеї, за 50 км на північний схід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Шостаківка. Населення — 925 чоловік.

У селі міститься центральна садиба передового в районі колгоспу ім. Ілліча, за яким закріплено 3753 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3480 га орної землі. Тут вирощуються зернові і технічні культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. 18 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

У восьмирічній школі 12 вчителів навчають 145 дітей. Є консультаційний пункт Новоукраїнської заочної школи, клуб на 350 місць, бібліотека з фондом 8599 книг, медичний пункт, 2 магазини. У Диминому — 21 комуніст і 44 комсомольці.

Виникло село на початку XIX століття.

У 1902 році лікар Е. Л. Гар з дружиною створив у Диминому соціал-демократичний гурток. 1903 року цей гурток вже складався з 20 чоловік. Вони періодично збиралися на квартирі Гара, вивчали марксистську літературу, читали газету «Искра», друкували листівки на гектографі. В період першої російської революції гурток проводив активну пропагандистську й агітаційну роботу серед селян, організовував мітинги, демонстрації, підтримував зв'язок з революціонерами Єлисаветграда й Голти, керував виступами селян. У 1906 році гурток було розгромлено, 23 чоловіка заарештовано. Наступного року в Диминому переховувався від поліції учасник повстання на броненосці «Потемкин» Ю. Гаденко. Селянин Шульга допоміг йому переправитись до Одеси. Після цього Шульга був заарештований, 11 місяців перебував у тюремних застінках, 8 грудня 1908 року його страчено.

Радянську владу в селі встановлено в лютому 1918 року. 2 лютого 1924 року створено ТСОЗ «Захист пролетаріату», ім. Шевченка, згодом ТСОЗи — «Веселка» та «Культура і праця».

Під час Великої Вітчизняної війни 60 жителів села боролися проти фашистів на фронтах, 28 з них загинули. На братській могилі 192 воїнів Червоної Армії, які віддали життя за визволення села від фашистів, встановлено пам'ятник.

У Диминому народився український радянський письменник М. О. Далекий (Алексєєв).

ЗАХА́РІВКА (до 1870 року — Кислякова) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Чорному Ташлику, за 33 км на схід від районного центру і за 15 км від залізничної станції Плетений Ташлик. Населення — 934 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Далеке, Капітонівка.

У Захарівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Пархоменка, за яким закріплено 6023 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5420 га орної землі, 76 га саду. Господарство займається вирощуванням зернових і технічних культур, м'ясо-молочним тваринництвом. Розвинуте бджільництво. 14 колгоспників відзначені урядовими нагородами. Першим орденоносцем села став комбайнер О. Г. Максюта, нагороджений у 1939 році орденом «Знак Пошани». У 1971 році він удостоєний ордена Леніна.

Тут є середня школа, де 20 вчителів навчають 219 дітей, консультпункт заочної школи, будинок культури на 450 місць, народний історико-краєзнавчий музей на громадських засадах, дві бібліотеки з фондом 8334 книги, пологовий будинок. У селі трудяться 38 комуністів і 58 комсомольців.

Захарівка виникла наприкінці XVIII століття.

У 1905—1907 рр. селяни випасали худобу на поміщицьких посівах, палили скирти хліба, на мітингах вимагали відміни смертної кари і амністії політичним в'язням, збільшення оплати праці поденникам, припинення погромів тощо. 16 травня 1907 року відбулася збройна сутичка селян з карателями. Було вбито 3 і поранено 2 селян, активістів бойової дружини ув'язнено.

У лютому 1918 року в Захарівці встановлено Радянську владу.

Під час громадянської війни, у 1918 році, в селі діяв підпільний партійний осередок у складі 18 чоловік. Керівники осередку — брати матрос С. А. Лизогуб і В. А. Лизогуб. С. А. Лизогуб

обирався делегатом Першого Всеукраїнського з'їзду Рад. Пізніше обидва загинули від рук денікінців. На початку 1922 року від рук куркульських бандитів загинув секретар першого комсомольського осередку І. Стеценко. 1972 року його ім'я присвоєно середній школі.

1926 року в селі виникло перше кінно-тракторне товариство «Трудівник».

В період Великої Вітчизняної війни 253 жителі перебували в лавах Червоної Армії, близько 200 удостоєні урядових нагород, 157 віддали життя за Батьківщину. На їх честь встановлено пам'ятник. Є також пам'ятник 52 радянським воїнам, які загинули в боях за визволення села.

ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 46 км на північний схід від районного центру і за 17 км від залізничної станції Плетений Ташлик. Населення — 1103 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Квітка, Костянтинівка, Октябрське, Петрівське, Солдатське, Степове.

За колгоспом ім. Щорса, центральна садиба якого міститься в Іванівці, закріплено 2920 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2817 га орних, 130 га зрошуваних земель. У господарстві розвинуте рільництво і м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — садівництво, городництво, бджільництво, рибальство. Діє майстерня для ремонту сільськогосподарських машин. 9 трудівників відзначені урядовими нагородами.

У селі є середня школа, де 28 вчителів навчають 316 дітей, будинок культури на 600 місць, бібліотека з фондом 10,3 тис. книг, медпункт, дитячі ясла-садок. Працюють відділення зв'язку, 3 магазини, комбінат побутового обслуговування. В Іванівці — 33 комуністи, 69 комсомольців.

Засноване село у 1779 році.

Під час революції 1905—1907 рр. тут мали місце селянські виступи. Так, влітку 1905 року за селом, біля озера, вночі зібралися жителі сусідніх сіл. З революційними піснями під червоним прапором присутні організовано вирушили до Іванівки, де до ранку продовжувався мітинг, який закінчився демонстрацією. Поміщики викликали карателів. Особливих знущань зазнали селяни Іванівки. Дізнавшись про жорстокі катування, сюди зі зброєю почали прибувати жителі навколишніх сіл, в т. ч. близько 3 тис. тільки з економії поміщика Шевякова. Відбувся великий мітинг, на якому виступали революціонери з Єлисаветграда. Селяни вирішили страйкувати, вимагаючи підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня. Через два тижні в Іванівку прибула рота солдат і сотня козаків. Усіх жителів зігнали до школи, де заарештували 23 чоловіка. Частину з них було заслано до Сибіру.

Радянську владу в Іванівці встановлено у лютому 1918 року. 1922 року в селі організовано ТСОЗ «Зоря нового життя».

186 жителів Іванівки брали участь у Великій Вітчизняній війні, 80 з них полягли смертю хоробрих. Уродженцю села І. І. Тарасенку за мужність, проявлену під час визволення станції Красновка Ростовської області, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Цього ж високого звання у 1942 році удостоєний уродженець с. Костянтинівки Г. О. Алексєєв. Наступного року командир ескадрильї бомбардувальників Г. О. Алексєєв загинув у нерівному бою з фашистами в небі Кубані. Похований у м. Армавірі. У селі встановлено пам'ятник загиблим воїнам-односельцям. Споруджено пам'ятники В. І. Леніну і М. О. Щорсу.

Герой Радянського Союзу Г. О. Алексєєв.

КОМИШУВА́ТЕ (до 1946 року — Дорофіївка, Татарове) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Грузькій, за 23 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Новоукраїнка. Населення — 1165 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Водяне, Грушівка, Дическулове, Новотимофіївка, Софіївка.

Колгосп ім. XX з'їзду КПРС, центральна садиба якого міститься в Комишуватому,— багатогалузеве науково-дослідне господарство, за яким закріплено 4698 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4267 га орної землі. Виробничий напрям — вирощування зернових (озима пшениця, кукурудза) і технічних культур (цукрові буряки, соняшник), м'ясо-молочне тваринництво. У 1966 році колгосп нагороджений орденом Леніна. У селі трудиться двічі Герой Соціалістичної Праці О. В. Гіталов. У 1934 році після закінчення курсів механізаторів він очолив тракторну бригаду у Малопомічнянській МТС. Тракторна бригада О. В. Гіталова стала всесоюзною школою передового досвіду. Її колектив щороку вирощує високі врожаї, вдосконалює технологію сільськогосподарського виробництва. Вивчати досвід гіталовців у комплексній механізації приїздять хлібороби з усіх куточків Радянського Союзу. О. В. Гіталов також побував у багатьох тракторних бригадах Білорусії, Молдавії, Азербайджану, Башкирії, в Горьковській і Саратовській областях, у Краснодарському й Ставропольському краях. Давня дружба зв'язує О. В. Гіталова з відомими кубанськими механізаторами В. Я. Первицьким

Збирання врожаю в колгоспі ім. Щорса. Іванівка, 1970 р.

і В. А. Світличним. У 1948 році Гіталов вперше удостоєний високого звання Героя Соціалістичної Праці, у 1958 році — вдруге. Прославлений бригадир — член ЦК КП України та обкому партії, депутат Верховної Ради СРСР 3—8 скликань. Обирався делегатом XX — XXIV з'їздів КПРС, XX—XXIII з'їздів КП України, а також Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 37 комишуватців відзначені урядовими нагородами, серед них орденом Леніна — механізатори М. С. Ткаченко, Л. Г. Кравчук, голова правління В. К. Поповкін, доярка Т. П. Кожуховська, бригадир Е. К. Крижанівська, орденом Жовтневої Революції — механізатор І. Н. Гаращенко, 8 трудівників — орденом Трудового Червоного Прапора. Звання Героя Соціалістичної Праці удостоєна доярка Л. М. Кравченко.

У середній школі навчаються 465 дітей, працюють 40 вчителів. Для учнів з віддалених сіл збудовано триповерховий інтернат на 200 місць. Учнівська виробнича бригада за високі врожаї не раз відзначалася нагородами ВДНГ. Школа підготувала 65 механізаторів широкого профілю, 56 з яких працюють у бригаді О. В. Гіталова. При школі відкрито ленінську кімнату, кімнату бойової і трудової слави. У селі є будинок культури на 650 місць. У лікарняному містечку розмістилися поліклініка, стаціонар на 35 ліжок, аптека. Діють історико-краєзнавчий музей на громадських засадах, музична школа, бібліотека на 18 тис. книг, дитсадок, пошта, сільське споживче товариство, 10 магазинів, ресторан «Степ», готель. Колгосп звів для сільських трудівників 200 житлових будинків, кілька двоповерхових котеджів для спеціалістів. Вулиці села заасфальтовані, прокладено тротуар, діє водопровід. На честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна закладено дендропарк. 2 партійні організації налічують 86 комуністів, 2 комсомольські — 163 члени ВЛКСМ.

Засноване село у другій половині XVIII ст.

У лютому 1918 року в Комишуватому встановлено Радянську владу. Влітку 1919 року в Таторовому виникла сільськогосподарська комуна.

208 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 163 з них віддали життя за Батьківщину, 135 нагороджені орденами і медалями. Воїнам, які загинули під час визволення села, споруджено пам'ятник.

КРОПИВНИ́ЦЬКЕ (до 1965 року — Бежбайраки) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Чорному Ташлику, за 32 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Новоукраїнка. Населення — 1313 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вільні Луки, Дмитрівка, Павлівка, Трудолюбівка.

У Кропивницькому містяться центральні садиби колгоспів «Молода гвардія» та ім. Шевченка, за якими закріплено 7755 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 7211 га орної землі. Основні галузі господарства — хліборобство, де переважає вирощування озимої пшениці, ячменю, соняшнику, цукрових буряків, і м'ясо-молочне тваринництво. 34 трудівники села відзначені урядовими нагородами.

Є тут середня та восьмирічна школи, де 37 вчителів навчають 275 учнів, будинок культури, клуб, дві бібліотеки з фондом 16,2 тис. книг, пологовий будинок, фельдшерсько-акушерський пункт, 5 магазинів, майстерня побутового комбінату, два відділення зв'язку. 2 партійні організації налічують 44 комуністи, 2 комсомольські — 46 членів ВЛКСМ.

Виникло село у 1789 році.

1905 року тут поширювалися марксистська література, прокламації. Відбулося селянське заворушення. Поміщик викликав війська для «наведення порядку».

Радянську владу у Бежбайраках встановлено в лютому 1918 року. У 1927 році засновано колгосп «Шлях соціалізму», який об'єднав 19 одноосібних господарств.

Під час Великої Вітчизняної війни близько 300 жителів села громили ворога в лавах Червоної Армії. 160 з них загинули, 105 нагороджені орденами й медалями. Воїнам-визволителям встановлено пам'ятник.

У селі народився видатний український драматург, основоположник українського професійного реалістичного театру, великий актор і режисер М. Л. Кропивницький (1840—1910). Уродженцем Бежбайраків є також український радянський письменник Г. А. Карєв.

Ресторан «Степ» у Комишуватому.

МАЛА́ ПОМІЧНА́ (до 1912 року — Корпієва, Помічна, Біличева, Рогалева) — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км на південь від районного центру і за 3 км від залізничного роз'їзду Висоцьке. Населення — 813 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Варварівка, Висоцьке, Ковалівка, Мала Тимошівка, Новоандріївка, Новоселівка, Піддубне.

У Малій Помічній міститься центральна садиба колгоспу ім. Енгельса, за яким закріплено 2694 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2556 га орної землі. Господарство спеціалізується на птахівництві. Розвинуте також хліборобство і м'ясо-молочне тваринництво. Споруджено птахофабрику. У селі знаходиться центральна садиба радгоспу «Більшовик», який займається вирощуванням зернових і технічних культур, насіння цукрових буряків, виробництвом м'яса і молока. З допоміжних підприємств діють ремонтна майстерня районного об'єднання «Сільгосптехніки», млин. 26 трудівників відзначені нагородами, серед них ланкова Н. А. Марченко і комбайнер Д. М. Отян удостоєні ордена Леніна.

В селі є середня школа, де 26 вчителів навчають 339 дітей, консультаційний пункт заочної середньої школи, будинок культури на 400 місць, бі-

бліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, майстерня побутового обслуговування, 3 магазини. Тут працює 51 комуніст. Дві комсомольські організації налічують 55 членів ВЛКСМ.

Засноване село в кінці XVIII століття.

У лютому 1918 року в селі встановлено Радянську владу.

1927 року організована сільськогосподарська артіль «Дружна сім'я». У березні 1935 року в Малій Помічній засновано машинно-тракторну станцію. 1939 року 13 передових механізаторів були занесені до Почесної книги Всесоюзної сільськогосподарської виставки. В 1956—1957 рр. учасник Виставки колгосп ім. Енгельса нагороджений срібною медаллю.

119 жителів воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 83 з них відзначені нагородами, 37 загинули. У селі встановлено пам'ятник полеглим воїнам-визволителям.

МАР'ЯНО́ПІЛЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Плетеного Ташлику, за 13 км на південь від районного центру і залізничної станції Новоукраїнка. Населення — 301 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Кам'яний Міст, Новоолексіївка, Оситпяжка.

У Мар'янополі міститься бригада колгоспу ім. Леніна, центральна садиба якого — у м. Новоукраїнці. Вирощуються зернові й технічні культури. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. 8 трудівників села відзначені нагородами, серед них свинар М. І. Ковальчук — орденом Леніна.

Біля с. Кам'яного Мосту розташоване Капустянське кар'єроуправління, де виробляються щебінь, бутовий камінь, гранітні блоки, тесові вироби, поліровані плити із кольорового граніту, що використовуються для виготовлення обелісків, облицювання пам'ятників, новобудов країни. Полірованими плитами Капустянського граніту облицьовано пам'ятник Невідомому солдату в Москві, пам'ятники Слави у Львові, Бресті тощо. Вироби з кольорового граніту експортуються за кордон.

У восьмирічній школі 17 вчителів навчають 150 дітей. Є консультаційний пункт заочної школи, клуб, бібліотека з фондом 7090 книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, три магазини, майстерня побутового обслуговування. В селі — 12 комуністів і 20 комсомольців.

Виник Мар'янопіль на початку XIX століття.

Радянську владу тут встановлено в кінці січня 1918 року.

58 жителів села брали участь у розгромі німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 16 з них нагороджені орденами й медалями, 34 загинули. Встановлено пам'ятник 23 воїнам Червоної Армії, які полягли смертю хоробрих під час визволення Мар'янополя.

НОВОЄГО́РІВКА (до 1894 року — Гусарка) — село, центр сільської ради, розташоване на річці Грузькій, за 16 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Новоукраїнка. Населення — 988 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Берестове, Веселий Кут, Леонтовичеве, Нововодяне.

Пам'ятник воїнам-односельцям, які загинули в роки Великої Вітчизняної війни. Помічна, 1969 р.

У Новоєгорівці міститься центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 3662 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3302 га орної землі. Основний виробничий напрям господарства — хліборобство і тваринництво. Провідні культури — озима пшениця, кукурудза, цукрові буряки, соняшник. Розвинуте бджільництво. З допоміжних підприємств є пилорама, млин, механічна майстерня. За самовіддану працю 44 трудівники відзначені урядовими нагородами. Ланковій А. І. Балан у 1948 році присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, колишні голови колгоспів І. С. Зідрашко, В. Г. Балан, ланкові М. І. Русол, А. Т. Глущенко, Г. Г. Рибак, О. О. Москаленко, Л. М. Турчак нагороджені орденом Леніна.

Тут є восьмирічна школа, де 17 вчителів навчають 150 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 8500 книг, пошта, фельдшерсько-акушерський пункт, 4 магазини. Діє водопровід. Поблизу села розташований державний лісовий заповідник «Гусарське урочище». У селі працюють 24 комуністи і 32 комсомольці.

Засноване село на початку 70-х років XIX століття.

Радянську владу в Новоєгорівці встановлено в лютому 1918 року. 1920 року в с. Мишорошевому (пізніше злилося з Новоєгорівкою) створено артіль «Батьківщина». У жовтні 1923 року вона об'єднувала 8 господарств, мала 12 десятин землі, 12 коней, 3 плуги, сівалку.

128 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 62 з них загинули в боях проти фашистів, 58 відзначені нагородами. Встановлено пам'ятник воїнам-визволителям.

НОВОМИКОЛА́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км на північний захід від районного центру і за 11 км від залізничної станції Адабаш. Населення — 488 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Войнівка, Джерельне, Михайлівка, Новоподимка, Перлівка, Петрівка, Подимка, Фурманівка, Щасливка.

За колгоспом ім. К. Маркса, центральна садиба якого міститься у Новомиколаївці, закріплено 4667 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4335 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві зернової і м'ясо-молочної продукції.

36 колгоспників за досягнення у розвитку сільськогосподарського виробництва відзначені нагородами.

У Войнівці діє Адабаський щебеневий завод. У с. Подимці трудяться Герой Соціалістичної Праці свинарка К. Я. Степаненко і кавалер ордена Леніна ланкова Л. Т. Гресь.

Працює восьмирічна школа, де 12 вчителів навчають 125 учнів. Є будинок культури, бібліотека з фондом 10,4 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, 2 магазини, побутова майстерня тощо.

У сільській партійній організації налічується 19 комуністів, у 2 комсомольських — 23 члени ВЛКСМ.

Засноване село у другій половині XIX століття.

Радянську владу в Новомиколаївці встановлено у лютому 1918 року.

1925 року в селі організовано перше машинно-тракторне товариство. У 1933—1936 рр. передовий колгосп ім. Ворошилова очолювала М. Я. Левицька, делегат Другого Всесоюзного з'їзду колгоспників-ударників, VII Всесоюзного і Надзвичайного VIII з'їздів Рад.

69 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 32 з них віддали життя за свободу і незалежність Батьківщини. Уродженцю Новомиколаївки гвардії підполковнику С. Ф. Різниченку, який командував полком, за успішне форсування Дунаю, зайняття плацдарму і важливого вузлового пункту Баркача посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Поховано героя в Кишиневі. Звання Героя Радянського Союзу удостоєний також уродженець Новоподимки І. М. Іщенко, який відзначився при форсуванні Дніпра. У Новомиколаївці споруджено пам'ятник радянським воїнам-визволителям. Уродженцем Фурманівки є доктор хімічних наук, професор Г. Д. Вовченко.

ПОМІЧНА́ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км на південний захід від районного центру і за 3 км від залізничної станції Помічна. Населення — 2027 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Новопавлівка, Червоний Розділ.

За колгоспом «Мир», центральна садиба якого у Помічній, закріплено 5929 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5406 га орної землі. Провідна галузь господарства — хліборобство, де переважає вирощування пшениці, ячменю, кукурудзи, гороху, соняшнику, цукрових буряків, овочів. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво і птахівництво. З допоміжних підприємств діють млин, олійня, механічні майстерні. 17 трудівників нагороджені орденами й медалями. Передового комбайнера П. Н. Пластуна удостоєно ордена Леніна.

Колгосп веде велике громадське, житлове і культурно-побутове будівництво. Споруджено ряд виробничих об'єктів, 405 житлових будинків, будинок культури на 600 місць, 2 бригадні клуби, 3 дитячих ясел, 4 їдальні, 7 магазинів, кравецьку майстерню. У восьмирічній школі 19 вчителів навчають 189 дітей. Є консультаційний пункт Новоукраїнської середньої заочної школи, 2 бібліотеки з фондом 5859 книг, дільнична лікарня, майстерня побутового обслуговування. У партійній організації — 66 комуністів, у 2 комсомольських — 87 членів ВЛКСМ.

Засноване село в кінці XVIII століття.

У лютому 1918 року в Помічній встановлено Радянську владу. У 1922 році створено перше колективне господарство — комуну, а в 1924 році — ТСОЗ. 1929 року організовано колгосп «Шляхом Ілліча».

Під час Великої Вітчизняної війни 257 жителів села брали участь у розгромі німецько-фашистських загарбників, 216 з них удостоєні нагород. У парку встановлено пам'ятник 126 загиблим односельцям. На братській могилі радянських воїнів-визволителів височить обеліск.

ПРИЮ́Т (до 1922 року — Приют Рівнянський) — село, центр сільської Ради, розташоване за 32 км на схід від районного центру і залізничної станції Новоукраїнка. Населення — 646 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Вільний Гай, В'юнки, Куликова Балка.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 6151 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5807 га орної землі. Господарство спеціалізується на тваринництві. 19 трудівників відзначені нагородами, серед них орденом Леніна — ланкова комсомольсько-молодіжної ланки Д. М. Донець, тракторист В. М. Репінський. У 1958 році бригада І. Ф. Багаченка нагороджена Великою золотою медаллю Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

У середній школі 27 вчителів навчають 242 дітей. Є гуртожиток для учнів віддалених сіл, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 8,1 тис. книг, фельдшерський пункт, кравецька майстерня, пошта, магазин, їдальня. У 2 партійних і 2 комсомольських організаціях об'єднано 43 комуністи і 67 членів ВЛКСМ.

Перша письмова згадка про село належить до 1883 року.

Радянську владу в Приюті встановлено в лютому 1918 року.

68 жителів брали участь у Великій Вітчизняній війні і удостоєні урядових нагород, 21 з них загинув смертю хоробрих.

СЕМЕНА́СТЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км на схід від районного центру і за 22 км від залізничної станції Плетений Ташлик. Населення — 784 чоловіка. Сільраді підпорядкований населений пункт Нерубаївка.

У Семенастому міститься центральна садиба колгоспу «Ленінський шлях», за яким закріплено 4129 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3792 га орної землі. Спеціалізація господарства — вирощування пшениці, ячменю, кукурудзи, цукрових буряків, соняшнику, коріандру. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. За досягнуті успіхи у сільськогосподарському виробництві 37 чоловік удостоєні урядових нагород.

У восьмирічній школі 13 вчителів навчають 165 учнів. Є консультпункт заочної середньої школи, клуб, бібліотека з фондом 8,7 тис. книг,

фельдшерський пункт, дитячі ясла, 2 магазини. У селі працюють 39 комуністів і 41 комсомолець.

Засноване Семенасте у другій половині XVIII ст. переселенцями з Київської губернії.

У 1902 році в селі був заарештований матрос 31-го флотського екіпажу м. Севастополя П. А. Савченко. Він вів пропаганду проти царя, закликав селян громити поміщиків і відбирати в них землю. У 1907 році селяни вбили земського начальника поміщика Келиповського. 50 з них було засуджено, а трьох страчено.

У лютому 1918 року в Семенастому встановлено Радянську владу. У 1919 році група селян на чолі з В. Колосом виступила проти махновців. У нерівній сутичці з бандитами загинули члени ревкому В. Колос, П. Лаврусенко, Х. Чохла, П. Іщенко. На братській могилі встановлено гранітний обеліск з викарбуваними іменами загиблих борців за владу Рад. У 1919 році організовано комітет бідноти. 1927 року з ініціативи партійної організації були засновані товариства спільного обробітку землі «Плугатар», «Зірка», «Нове життя». У 1930 році селяни об'єдналися в колгоспи ім. Паризької комуни, ім. Ворошилова, «Новий побут», «До кращого життя».

Під час Великої Вітчизняної війни 206 жителів села воювали проти фашистів, 63 з них удостоєні бойових нагород. На честь 105 земляків, загиблих в боях проти гітлерівців, встановлено пам'ятник. Споруджено також пам'ятник воїнам-визволителям.

СО́ТНИЦЬКА БА́ЛКА (до 1892 року — хутір Сотницький) — село, центр сільської Ради, розташоване понад балкою Сотницькою, за 21 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Новоукраїнка. Населення — 183 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Апрелівка, Воронівка, Єгорівка, Схід, Улянівка, Явдокимівка.

У Сотницькій Балці міститься бригада колгоспу ім. Кірова, центральна садиба якого — у Воронівці. За господарством закріплено 4973 га сільгоспугідь, з них 4499 га орної землі. Провідними культурами у рільництві є пшениця, кукурудза, цукрові буряки, соняшник. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи у сільському господарстві 13 трудівників відзначені урядовими нагородами.

Є клуб, бібліотека з фондом 7,8 тис. книг, фельдшерський пункт, дитячі ясла, 3 магазини, відділення зв'язку. У колгоспній парторганізації 41 комуніст, у комсомольській — 45 юнаків і дівчат.

Село засноване в 60-х роках XIX ст. переселенцями з Плетеного Ташлика, Мар'янополя

У лютому 1918 року в Сотницькій Балці встановлено Радянську владу. У 30-х роках успіхами у сільськогосподарському виробництві уславилась артіль «Червона зірка» (с. Єгорівка) — одне з кращих господарств республіки. 1940 року за досягнення у розвитку пасінневого господарства артіль нагороджена орденом «Знак Пошани», премійована вантажним і легковим автомобілями, мотоциклом.

57 жителів Сотницької Балки брали участь у боротьбі проти фашистів під час Великої Вітчизняної війни, 35 з них загинули, 50 нагороджені орденами й медалями. Споруджено пам'ятник воїнам-визволителям села.

ШИ́ШКИНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 38 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Новоукраїнка. Населення — 838 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Андріївка.

У Шишкиному міститься центральна садиба колгоспу ім. Петровського, за яким закріплено 2825 га сільськогосподарських угідь, з них 2731 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві індичого м'яса. На 10 фермах утримуються 100 тис. голів птиці. Побудовано акліматизатор, інкубаторну станцію, кормоцех та ін. виробничі приміщення. У рільництві переважає вирощування пшениці і цукрових буряків. 1940 року колгосп брав участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці і був занесений до Книги пошани за успіхи у відгодівлі свиней. 12 трудівників артілі відзначені урядовими нагородами, серед них свинарка Л. М. Кудашкіна, доярка К. І. Петренко — орденом Леніна, троє — орденом Трудового Червоного Прапора.

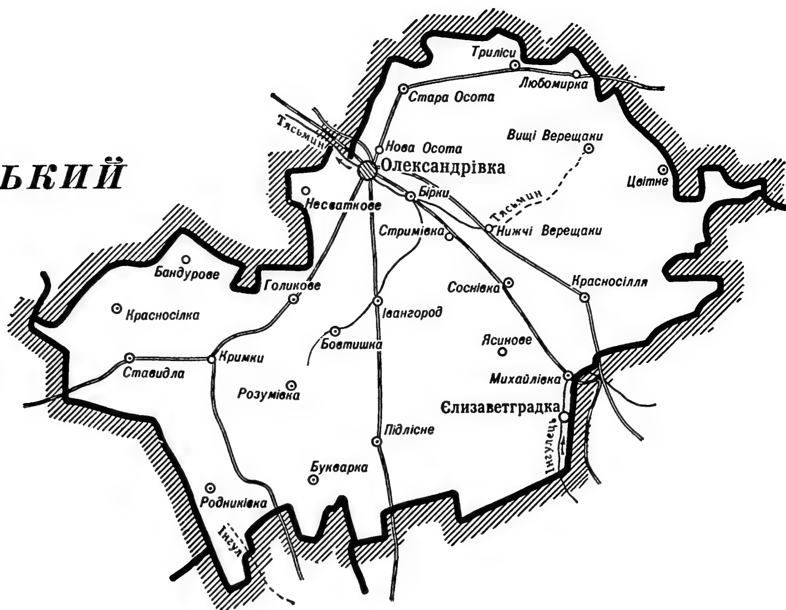
У середній школі 23 вчителі навчають 200 учнів. Є консультаційний пункт Новоукраїнської заочної школи, будинок культури, бібліотека з фондом 9500 книг, медичний пункт, дитячий садок, три магазини, майстерня побутового обслуговування. У Шишкиному — 22 комуністи і 62 комсомольці.

Виникло село на початку XIX століття.

Радянську владу тут встановлено в лютому 1918 року.

105 жителів Шишкиного воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, з них 28 відзначені нагородами. У Шишкиному споруджено пам'ятник 46 землякам, які віддали життя за незалежність Батьківщини.

ОЛЕКСАНДРІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1158 кв. км. Населення — 57,5 тис. чоловік, у т. ч. сільського — 42,6 тис. Середня густота населення — 49,6 чоловіка на кв. км. 2 селищним і 17 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 57 населених пунктів. На підприємствах, у колгоспах, установах — 76 первинних партійних, 82 комсомольські й 129 профспілкових організацій. Провідне місце в економіці належить сільськогосподарському виробництву. За 19 колгоспами і радгоспом закріплено 80 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 70,7 тис. га орної землі. В районі — 3 промислові підприємства, рибгосп. Населення обслуговують 64 медичні заклади. В 42 загальноосвітніх школах, у т. ч. 17 середніх, 20 восьмирічних, 5 початкових, навчаються 8,3 тис. дітей. Культурно-освітню роботу ведуть 20 будинків культури, 17 клубів, 39 бібліотек, є 51 кіноустановка. В 4 селах створені історико-краєзнавчі музеї. В районі — 4 пам'ятники В. І Леніну. В 51 населеному пункті споруджено 60 пам'ятників, у т. ч. 54 обеліски вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько фашистськими загарбниками.

ОЛЕКСА́НДРІВКА

Олександрівка — селище міського типу, центр району, розташоване у верхів'ї річки Тясьмину (притоки Дніпра), за 81 км від Кіровограда та за 1 км від залізничної станції Фундукліївка. Повз селище проходить автошлях Київ—Донецьк. Населення — 12 100 чоловік. Селищній Раді підпорядковане також село Несваткове.

Про давнє заселення цієї території свідчать виявлені на околицях Олександрівки передскіфські (XI—X ст. до н. е.) та скіфські (VI—IV ст. до н.е.) поселення, а також ранньослов'янські поселення і могильник черняхівської культури.

Олександрівка виникла в першій половині XVII ст.[1]. 1785 року вона стала містечком[2]. З возз'єднанням Правобережної України з Росією в 1793 році Олександрівка

[1] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 1. Warszawa, 1880, стор. 28.

[2] Городские поселения в Российской империи, т. 2. СПб., 1861, стор. 187.

перейшла у власність князя Потьомкіна, який подарував її своєму родичу підполковнику Бжозовському, а той, в свою чергу, продав разом з кріпаками кільком поміщикам[1]. 1795 року тут проживало 483 чоловіка. Населення займалося хліборобством.

На початку 50-х рр. XIX ст. в містечку вже було 275 дворів з 1504 жителями. Підпоручик Преснухін заснував тут цукроварню, на якій працювали кріпосні селяни. Підприємство, оснащене паровими машинами, виробляло 47,5 тис. пудів цукру на рік[2]. Постійна потреба в сировині сприяла розвитку бурякосіяння в цьому районі. У гонитві за прибутками поміщики посилювали експлуатацію кріпаків, примушуючи їх відбувати панщину навіть у святкові дні.

За найменшу провину власники жорстоко карали кріпаків. В одному з тогочасних письмових джерел розповідається про місцевого селянина А. Романенка, забитого 1842 року за наказом поміщика Красносельського, бо «вовки з'їли лоша». А селянин В. Ткачук без будь-якої причини покараний 30 різками поручиком Троцкевичем, що володів частиною містечка[3].

У березні 1849 року через антисанітарні умови в Олександрівці спалахнула епідемія холери. Трупи бідняків лежали по кілька днів, бо місцевий піп не хотів ховати безплатно[4].

Неймовірний гніт і панське свавілля породжували протест проти кріпосницького ладу. 1855 року селяни Олександрівки, яка входила до складу Чигиринського повіту Київської губернії, взяли активну участь у Київській козаччині. Вони відмовлялися виконувати панщину, вимагали волі та розподілу поміщицької землі. Начальник чигиринської повітової поліції звернувся до київського військового губернатора з проханням прислати війська для наведення «порядку»[5].

І після 1861 року найродючіші угіддя залишилися за поміщиками: у Грабовського — 1280 десятин, у Красносельського — 268. За уставними грамотами землею були наділені 538 ревізьких душ села. За мізерні ділянки селяни змушені були сплачувати великі викупні платежі. Так, кріпаки поміщиці Чернилевської, які одержали всього 30 десятин землі (в середньому по 2 десятини на ревізьку душу), протягом 49 років мали вносити 67 крб. 96 коп. викупних платежів щорічно[6].

У 1866 році Олександрівка стала волосним центром. З розвитком капіталізму зростав прошарок безземельного селянства. Розорені бідняки йшли на заробітки в Таврію, наймалися на цукроварню та дрібні підприємства, які виникли в містечку в пореформений період: пивоварний, цегельний заводи, 5 парових млинів тощо[7]. Значно розширився цукровий завод. 1879 року тут вироблено продукції майже на 100 тис. крб. Основну масу робітників на ньому становили мешканці Олександрівки, а частина сезонників вербувалася в центральних областях Росії. Доводилося працювати в дві зміни, робочий день тривав 12 годин. Ось як описує фабричний інспектор Олександрівську цукроварню: «Завод брудний, тісний, скрізь сильні протяги... на фільтпресах вентиляція відсутня, спека і сморід, а зверху капає вода і грязюка»[8]. Заробітна плата була низькою: у чоловіків — 10—11 крб. на місяць, у жінок — 6 крб. Численні штрафи, відсутність охорони праці і оплати за дні хвороби утруднювали і без того злиденне їх життя.

В 20 числах листопада 1874 року на цукроварні відбувся виступ робітників, які зажадали від адміністрації підвищити заробітну плату. Після відмови підприємців

---

[1] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 697, 698.

[2] Київський облдержархів, ф. 804, оп. 1, спр. 207, арк. 151, 152; П. А. Орлов. Указатель фабрик и заводов Европейской России и Царства Польского. СПб., 1887, стор. 128.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 4372, арк. 1—6; оп. 9, спр. 1208, арк. 3.

[4] Там же, ф. 182, оп. 1, спр. 94, арк. 1, 2.

[5] Труды Одесского государственного университета, история, т. 5, стор. 135.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 127, оп. 798, спр. 62, арк. 1, 2; Кіровоградський облдержархів, ф. 516, оп. 1, спр. 13, арк. 3—36.

[7] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 1. СПб., 1863, стор. 56.

[8] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 575, оп. 1, спр. 2, арк. 39—45.

задовольнити цю вимогу робітники припинили роботу. Із 167 робітників, зайнятих на заводі, страйкувала половина. Поліція заарештувала вожаків страйку Рожкова, Черепова та братів Павлових. Виступ було придушено[1].

В економічному розвитку Олександрівки велику роль відіграло відкриття в 1876 році залізничного руху на дільниці Фастів—Знам'янка[2] через станцію Фундуклiївка. У вересні 1894 року утворилося Товариство Олександрівсько-Катерининського бурякоцукрового заводу. Наприкінці XIX ст. на підприємстві пересічно працювало 360 робітників, а в сезон цукроваріння — 500. В містечку щотижня відбувалися ярмарки, на яких торгували в основному хлібом та іншими сільськогосподарськими продуктами. На початок 1900 року тут налічувалося 595 дворів, проживало 5337 чоловік[3]. Основна маса населення займалася сільським господарством.

Розгортання робітничого руху в країні сприяло зростанню класової свідомості трудящих Олександрівки. Наприкінці грудня 1903 року на цукрозаводі відбувся страйк робітників, у якому взяло участь близько 500 чоловік. Однією з основних їх вимог було запровадження 8-годинного робочого дня[4]. Поліція заарештувала 180 учасників страйку.

Щоб запобігти революційним виступам, у квітні 1905 року в містечко направлено карателів. Однак влітку відбулися заворушення серед робітників цукроварні, страйкували навіть прикажчики крамниць. Агітаційну роботу серед населення проводили члени революційного гуртка, який діяв у цей час в Олександрівці[5]. Активними розповсюджувачами прокламацій і листівок Єлисаветградського комітету РСДРП були робітники цукрозаводу тесляр К. Є. Новгородцев, слюсар Б. П. Петрушанський. Під час поліцейського обшуку в Петрушанського знайдено тексти революційних пісень.

У серпні 1906 року в Олександрівці з'явилися прокламації Єлисаветградського комітету РСДРП: «До всіх громадян Єлисаветграда!» та «Товариші селяни!», які закликали селян виступати спільно з робітниками проти поміщиків і капіталістів. За поширення нелегальної літератури К. Є. Новгородцева, Б. П. Петрушанського, селянина М. Жайла і місцевого ремісника М. В. Полінського засуджено до різних строків ув'язнення. За доносом куркуля заарештовано також селянина Г. Р. Судака, який читав біднякам листівки. У селян О. І. Гнибіденка, Н. М. Найка, в лютому 1907 року виявлено вогнепальну зброю, а у Н. М. Найка — ще й прокламації Катеринославського комітету РСДРП «Страйкуйте 9 січня». Вони звинувачувалися і в підпалі поміщицької економії. В роковини «Кривавої неділі» спалено будинок залізничної станції Фундуклiївка[6]. У рапорті чигиринського повітового справника київському генерал-губернатору 1907 року повідомлялося: «Настрій селян по відношенню до духовенства і поміщиків, як і раніше, недовірливий і ворожий... незадоволення міського і містечкового населення високим оподаткуванням... продовжується»[7]. Після поразки революції жителі Олександрівки зазнали репресій. Були засуджені і вислані в Олонецьку губернію селяни Ф. Н. Ткаченко, М. Т. Мельник, робітники Г. Г. Кисличенко, В. В. Єлінецький, В. К. Дереча[8].

В роки столипінської реакції життя трудящих стало ще більш злиденним. 1912 року з 393 селянських господарств 177 не мали худоби.

---

[1] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины, стор. 265, 266.

[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 444.

[3] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 324.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 275, оп. 1, спр. 72, арк. 81.

[5] О. Г. Михайлюк. Більшовики України в боротьбі за селянство (1905 — лютий 1917), стор. 78.

[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп 1, спр. 1604, арк. 3; спр. 1605, арк. 1—16; спр. 1606, арк. 5—6; спр. 1607, арк. 2; ф. 317, оп. 1, спр. 4385, арк. 1—7; ф. 318, оп. 1, спр. 906, арк. 1—98; спр. 1205, арк. 4—8; ф. 442, оп. 637, спр. 2, арк. 6.

[7] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 228, спр. 527, арк 43.

[8] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 658, спр. 2, арк. 52; Київський облдержархів, ф. 2, оп. 226, спр. 131, арк. 47.

Село з хатами під солом'яними стріхами, невпорядкованими вулицями мало убогий вигляд. Один з дописувачів газети «Голос юга» так змальовував Олександрівку кінця XIX ст.: «Олександрівці оживають при думці, що хоч коли-небудь у них будуть вулиці, якими можна було б зручно ходити. А в чеканні цього ми з вікон наших домівок тільки мовчки спостерігаємо безмежне море грязюки, в якому безпорадно борсаються піші і кінні». 15 липня 1894 року внаслідок пожежі за годину згоріло понад 200 житлових і багато різних господарських будівель. 1500 мешканців залишилися без притулку. Створений місцевою владою тимчасовий комітет допомоги погорільцям звернувся до генерал-губернатора графа Ігнатьєва за допомогою, але в ній олександрівцям було відмовлено.

Медичне обслуговування жителів Олександрівки і волості здійснювали 2 лікарі і фельдшер. 1860 року в селянській хаті відкрили парафіяльну школу, де навчалося всього 19 дітей, переважно із заможних родин. В кінці 90-х років її трохи розширили. Лише в 1912 році сільська сходка прийняла рішення про заснування в містечку 4-класного училища.

В Олександрівці у 1877 році в сім'ї службовця народився Л. М. Мацієвич, корабельний інженер, один з перших вітчизняних льотчиків. Він закінчив Київську гімназію, Харківський політехнічний інститут і Миколаївську морську академію. Працював у Петербурзі в Морському технічному комітеті. Л. М. Мацієвич розробив ряд проектів підводного човна, протимінних загороджень, займався питаннями теорії і практики авіації. В 1909 році створив проект гідролітака. Загинув у 1910 році під час польоту на всеросійському святі повітроплавання у Петербурзі.

Під час першої світової імперіалістичної війни сотні чоловіків були мобілізовані на фронт. Позбавлені годувальників селянські сім'ї дуже бідували. З населення безперервно здиралися всілякі побори та пожертвування на війну. В той же час зростали ціни на продукти. Так, у 1916 році вони збільшилися проти 1914 року на житнє борошно вдвічі, пшеничну крупу — втричі.

Олександрівці радо зустріли звістку про повалення царизму. На цукрозаводі утворилися професійна організація та фабзавком, які очолили боротьбу робітників за контроль над виробництвом. Селяни Олександрівської волості захоплювали поміщицьку землю, розподіляли поміщицьке майно. Начальник чигиринської повітової міліції в донесенні 8 жовтня 1917 року писав: «Становище безнадійне, безвихідне, представники Тимчасового уряду змушені ретируватися, бо бачать перед собою тисячну юрбу, серед якої відпускні солдати»[1]. Власник маєтку Давидов 5 жовтня 1917 року телеграфував губернському комісару, що представники робітників усунули його від управління економією. Для придушення виступів уряд послав сюди 7-й Донський козачий полк.

Після перемоги Жовтневого збройного повстання у Петрограді невпинно зростав вплив більшовиків на селі. Чигиринський повітовий комісар у своєму донесенні з 17 по 23 грудня зазначав, що повітова Рада робітничих, селянських і солдатських депутатів проводить більшовицьку програму, «...в повіті є більшовицький рух, який вноситься у село солдатами, що прибувають ... з військових частин»[3].

В січні 1918 року в Олександрівці встановлено Радянську владу. Створено ревком. Але в березні містечко захопили кайзерівці. Для боротьби з ними сформовано партизанський загін, одним з організаторів якого був уродженець Олександрівки І. К. Тихоненко. Восени цей загін біля станції Фундукліївка роззброїв кілька частин окупантів[4]. Наприкінці року владу в Олександрівці захопили петлюрівці. 5 лютого 1919 року радянські війська при підтримці партизанського загону вигнали їх звідси.

---

[1] Київський облдержархів, ф. 361, оп. 2609, спр. 13, арк. 23.
[2] Там же, ф. Р-360, оп. 2608, спр. 57, арк. 51.
[3] Там же, ф. Р-361, оп. 2609, спр. 13, арк. 62, 63.
[4] Черкаський облдержархів, ф. Р-529, оп. 1, спр. 8, арк. 73; ф. Р-2523, оп. 1, спр. 28, арк. 28, 29.

А 12 лютого в Олександрівці обрано волвиконком[1]. Він очолив роботу щодо здійснення революційних перетворень на селі. На початку 1919 року націоналізовано цукрозавод, пивоварний і лісотарний заводи, паровий млин, електростанцію. Для забезпечення цукрозаводу сировиною створено бурякорадгосп, якому передано колишні поміщицькі бурякові плантації. Волвиконком встановив розміри оплати при копанні та вивезенні буряків на підприємство. Здійснювався також розподіл землі між малоземельними і безземельними селянами. Прокатні станції сільськогосподарських машин і реманенту надавали допомогу біднякам в обробітку землі. Вживалися заходи щодо поліпшення умов життя трудящих. При цукрозаводі відкрито лікарню[2]. Для дітей-сиріт організовано притулок. В березні 1919 року почала працювати робітничо-селянська гімназія.

Наприкінці літа 1919 року Олександрівку захопили денікінці. Вони жорстоко розправлялися з активістами, відновлювали старі порядки. На початку січня 1920 року частини Червоної Армії визволили містечко від білогвардійців. Одразу ж почав діяти ревком. 30 травня відбулася конференція безпартійних селян Чигиринського повіту, в роботі якої взяли участь 18 представників Олександрівки. У рішенні конференції записано: «Всіма засобами підтримувати Радянську владу і її керівника — Комуністичну партію. Вважати правильним встановлення братнього зв'язку між радянськими республіками Росією і Україною»[3].

В 1920 році при цукрозаводі створено партійний осередок на чолі з П. Акішиним. З ініціативи комуністів виникли заводська профспілка і комсомольський осередок. Водночас оформилася комсомольська організація і в містечку. В кінці 1921 року обидва осередки об'єдналися. Комуністи і комсомольці піднімали трудящих на відбудову народного господарства, на боротьбу з бандитизмом, організовували охорону підприємств, брали активну участь у заготівлі хліба.

Активну участь у зміцненні Радянської влади брали волосний і сільський КНС, створені влітку 1920 року. Першим головою сільського комнезаму незаможники обрали Д. Діхтяря, а волосного — М. Палія[4]. КНС допомагали партійному осередку і ревкому у здійсненні земельного закону, вилучали лишки землі і зерна у куркулів і розподіляли їх між бідняками. В червні 1921 року виникло споживче товариство, яке займалося заготівлею та переробкою сільськогосподарської сировини, продавало промислові товари.

26 червня 1921 року проведено вибори сільської Ради (до 1921 року Олександрівка була містечком, з 1921 по 1957 рік — селом), до складу якої ввійшло 29 депутатів. Керуючись рішеннями X з'їзду РКП(б) про перехід до непу, Рада разом з КНС встановила для куркульських господарств продподаток — 3 пуди зерна з десятини, середняцьких — 30 фунтів, бідняцьких — 12 фунтів. Продподаток жирами брали з тих, що мали 10 і більше десятин землі[5]. Вже в 1921 році в селі відновлено посівні площі. 2 жовтня Рада скликала загальні збори жителів Олександрівки, які прийняли постанову про охорону залізничної колії поблизу села, а також про створення загону для допомоги регулярним частинам Червоної Армії в боротьбі з залишками бандитизму. З ініціативи сільської Ради організовано протягом 3-х тижнів заготівлю дров на станції Фундукліївка, проведено збір грошей і хліба для голодуючих дітей Поволжя.

З 1923 року Олександрівка стала центром району, що входив до Черкаського округу. Партійні та радянські районні організації розгортали роботу щодо налагодження господарського життя. Того ж року цукрозавод дав більше чверті довоєнної продукції. У 1926 році перероблено 166 тис. цнт буряків і одержано 24 тис. цнт цукру.

---

[1] Черкаський облдержархів, ф. Р-529, оп. 1, спр. 6, арк. 190.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 525, оп. 1, спр. 31, арк. 93.
[3] Київський облдержархів, ф. Р-1, оп. 1, спр. 23, арк. 69, 70.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-3156, оп. 1, спр. 1, арк. 39.
[5] Там же, арк. 10, 23, 27—40.

Група слухачів районних радіокурсів. Олександрівка, 1928 р.

У 1926 році значно розширено дільничну лікарню[1]. З 1921 року діяли семирічна та 2 початкові школи[2]. 1926 року в них навчалося 477 учнів, працював 21 учитель. У 1929 році товариство «Геть неписьменність» усіх неписьменних прикріпило до тих, хто вмів читати й писати. При бурякорадгоспі діяло 3 групи ліквідації неписьменності. Самокурсами в 1923 році охоплено 68 активістів району. Різноманітними були форми партійного навчання: групові бесіди, заняття у гуртках. З 1926 року при цукрозаводі випускалася стінгазета «Шукай правду». Атеїстичну пропаганду серед населення проводили члени осередку «Войовничі безвірники», утвореного в 1925 році. 1929 року він об'єднував до тисячі чоловік.

Після XV з'їзду ВКП(б) партосередок, сільська Рада та комнезам спрямували свої зусилля на підготовку селянства до масової колективізації. Навесні 1929 року група селян-незаможників заснувала в Олександрівці машинно-тракторне товариство ім. Т. Г. Шевченка, що мало трактор, молотарку та ін. сільськогосподарський реманент. Восени на його базі створено сільськогосподарську артіль, яка об'єднувала 120 господарств і 630 га землі. Керував нею І. Р. Тищенко (у 1956 році артіль злилася з колгоспом ім. Крупської у с. Бірках). У березні 1920 року в Олександрівці організувався колгосп «Іскра», до якого вступило 264 господарства. На одержаний від держави кредит він придбав два трактори. 1930 року колгосп мав також дві молотарки, дві сівалки, 10 жаток, 26 коней[3]. У 1929 році при цукрозаводі створено кіннопрокатну станцію для надання допомоги селянам.

Проведенню колективізації чинили опір куркулі: вони зривали хлібозаготівлі, вели антирадянську агітацію, а в січні 1929 року зробили спробу зірвати вибори до сільської Ради. Давши їм рішучу відсіч, трудящі обрали до Ради 11 чоловік, у т. ч. 6 незаможників, наймита та 4 середняки. Рішенням загальних зборів селян Олександрівки в березні 1930 року було ліквідовано 28 куркульських господарств, виселено з них за межі України 12 сімей[4]. Їх майно передано колгоспам ім. Т. Г. Шевченка та «Іскра». Вже в березні артілі Олександрівки об'єднували 96 проц. селянських дворів. Наступного року в колгоспі «Іскра» налічувалося 331 господарство. Артіль обробляла 1035 га орної землі.

Важливу роль в організаційно-господарському зміцненні колгоспів відіграло створення 1930 року МТС ім. Петровського. В ній було 40 тракторів та інша сільськогосподарська техніка. 40 трактористів для МТС підготували курси, відкриті того ж року при цукрозаводі. Політвідділ, заснований при МТС у 1933 році, допомагав колгоспам і радгоспу у зміцненні трудової дисципліни, підготовці масових колгоспних кадрів.

У роки п'ятирічок серед трудівників Олександрівки широко розгорнувся стахановський рух. Наслідуючи приклад Ганни Кошової і Марії Демченко, В. С. Мірошник та К. Левченко виростили по 500 цнт цукрових буряків з га. Працівники полів забезпечили в радгоспі також добрий урожай зернових, дострокове виконання планів хлібозаготівель.

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 430, оп. 1, спр. 4, арк. 10.
[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-3156, оп. 1, спр. 1, арк. 16.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1301, оп. 1, спр. 16, арк. 126; ф. Р-3155, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 4.
[4] Там же, спр. 13, арк. 518, 524, 582—587; спр. 19, арк. 197.

Зростання врожайності провідної технічної культури — цукрових буряків — сприяло збільшенню потужності цукрового заводу. На місці старого підприємства у 1936 році розгорнулося будівництво гіганта цукрової промисловості, якому присвоїли ім'я Г. І. Петровського. Вже в лютому наступного року на заводі перероблялося понад 12 тис. цнт буряків за добу[1].

За роки перших довоєнних п'ятирічок трудящі села домоглися значних трудових перемог. Якщо в 1931 році врожай цукрових буряків у колгоспі «Іскра» становив 115 цнт з гектара, а зернових — 16,1 цнт, то в 1940 році —відповідно 192 цнт і 21,1 цнт. Прибуток колгоспу за цей час досягнув 295 тис. крб. проти 119,5 тис. крб. Зміцнення економіки артілі сприяло підвищенню добробуту колгоспників. 1940 року хлібороби «Іскри» одержали на трудодень 1 крб. 53 коп. та 3,6 кг зерна[2].

У 1939—1940 рр. учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки були механік цукрозаводу І. Я. Товстолит, голова колгоспу Д. Т. Москаленко, свинарка Г. П. Федоренко та інші. За високі виробничі показники нагороджені Виставкомом бригадири тракторних бригад: Л. Левенець — Великою срібною медаллю, І. І. Царюк — Малою срібною[3].

Невпинно поліпшувався добробут населення, підвищувався його культурний рівень. У 1936 році Олександрівку електрифіковано та радіофіковано. В селі діяли лікарня, пологовий будинок. В середній школі 16 вчителів навчали 260 дітей. Вчительку Л. П. Городиську 1939 року нагородили орденом «Знак Пошани». Працювали будинок культури, районна бібліотека, що обслуговувала понад тисячу читачів.

Населення Олександрівки виявляло інтернаціональну солідарність з трудящими інших країн. На мітингу 5 серпня 1936 року, гаряче вітаючи іспанський народ, що боровся проти фашизму, робітники цукрозаводу постановили відраховувати частину місячного заробітку до фонду республіканської Іспанії. Таке ж рішення прийняли працівники бурякорадгоспу[4].

В авангарді трудівників Олександрівки йшли комуністи. Первинні партійні організації діяли на цукрозаводі, в МТС, на залізничній станції, в лісгоспі та інших підприємствах[5]. У їх складі 1937 року налічувалося близько 80 комуністів. Свідченням високої оцінки роботи партійних органів було обрання секретаря РК КП(б)У О. Ф. Ситника делегатом XVIII з'їзду ВКП(б). З 1939 року Олександрівський район (з 1932 року входив до складу Київської області) підпорядковано Кіровоградській області.

Та натхненну працю радянських людей перервав розбійницький напад фашистської Німеччини на нашу країну. Районна партійна організація в липні створила винищувальний батальйон для боротьби з ворожими парашутистами і диверсантами. Велася підготовка до партизанської боротьби на випадок окупації району. 5 серпня 1941 року гітлерівці захопили Олександрівку. Приміщення середньої школи вони перетворили на гестапівську катівню. Тут загинули десятки сільських активістів, серед них голова сільської Ради М. С. Кравченко, учитель Ю. А. Федоровський, редактор районної газети М. Т. Ожеред, працівник редакції М. М. Скляренко, працівник РК КП(б)У М. М. Шамардін, які залишилися за рішенням районного комітету партії для підпільної боротьби. Але ворогам не вдалося залякати радянських людей.

В партизанські загони олександрівці йшли цілими родинами. Вони були розвідниками, зв'язковими, проводили агітаційно-масову роботу серед населення. Це Ф. С. Король, Г. О. Куценко, М. С. Годований, П. П. Куценко, З. Тимко з двома синами та інші. Тривалий час у хаті колгоспника Х. І. Кирпенка

[1] Газ «Більшовицький шлях», 28 березня 1937 р.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-3151, оп. 1, спр. 1, арк. 6, 7.
[3] Газ «Більшовицький шлях», 26 березня 1940 р.
[4] Газ. «Більшовицький шлях», 8 серпня 1936 р.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 430, оп. 1, спр. 302, арк. 133.

була партизанська явка[1]. Звідси переправлялася в ліс зброя, медикаменти. Хоробро бився з фашистами колишній голова райради Тсоавіахіму М. Юрченко. В одному з боїв з карателями (їх було 50) він загинув.

9 січня 1944 року частини 5-ї гвардійської повітряно-десантної і 375-ї стрілецької дивізії 4-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту, долаючи опір ворога, визволили Олександрівку від німецько-фашистських загарбників[2]. В боях за Олександрівку загинули росіянин О. А. Бобильов, татарин Х. Г. Муканов, башкир Ф. Н. Рахматулін. На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися з фашистами 956 жителів села. 951 з них відзначений бойовими нагородами. За героїзм і мужність, виявлені в боях під час форсування Дністра, І. Х. Календюк удостоєний звання Героя Радянського Союзу. 170 жителів полягли в боях за Вітчизну.

Вже на другий день після визволення села почали працювати райком партії та районна і сільська Ради депутатів трудящих, а 20 січня — райком комсомолу. Великих руйнувань завдали окупанти селу. Були висаджені в повітря цукрозавод, залізнична станція, нафтобаза, зруйновані 3 школи, лікарня, аптека, багато житлових будинків, спалено маслозавод, млин. Активно взялися олександрівці за відбудову зруйнованого господарства. Через 10 днів після вигнання фашистських окупантів збудували міст через Тясьмин, а у другій половині лютого дала перший струм електростанція. Відновили свою діяльність колгосп «Іскра» і радгосп.

Незважаючи на те, що землю доводилося обробляти коровами та вручну, в колгоспі вже в 1944 році зібрали по 140 цнт цукрових буряків з гектара. Тоді ж жителі Олександрівки здали у фонд оборони 162 тис. цнт хліба, 2212 цнт м'яса, 20 тис. цнт молока, 400 тис. штук яєць. Лише колектив бурякорадгоспу та колгоспники артілі «Іскра» зібрали на будівництво танкової колони «Кіровоградський комсомолець» до 160 тис. крб., за що одержали подяку Державного Комітету Оборони[3]. 1 березня розпочалися заняття в школах.

Відроджувати господарство допомагали держава, трудящі інших районів республіки і країни. Так, колектив шахти № 10 селища Нового Донбасу, де побувала делегація колгоспників району, відправив олександрівцям вугілля, скло для ремонту лікарень і шкіл, а машинобудівники Уралу — трактори.

У 1946 році на місці зруйнованого цукрозаводу почалося будівництво нового, оснащеного устаткуванням з братньої Чехословаччини. Наступного року на базі радгоспу і цукрозаводу утворився 2-й ім. Петровського цукрокомбінат, який вже 1948 року переробляв 12 тис. цнт. буряків за добу. За досягнуті успіхи 10 робітників радгоспу нагороджено орденом Леніна, 12 — орденом Трудового Червоного Прапора, а в 1949 році О. Ф. Задої присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

У вересні 1950 року до колгоспу «Іскра» приєдналася несватківська артіль ім. Будьонного. З 1960 року господарство почало спеціалізуватися на відгодівлі великої рогатої худоби. В боротьбі за дальше піднесення народного господарства в бригадах і ланках розгорнулося соціалістичне змагання. У 1965 році хлібороби зібрали по 30 цнт зернових з гектара, 353 цнт цукрових буряків. Грошові прибутки колгоспу становили 788 тис. проти 309 тис. крб. у 1959 році. Оплата праці колгоспників за цей час значно підвищилася.

За 1966—1970 рр. врожайність зернових у господарстві доведено до 38,6 цнт, цукрових буряків — до 361 цнт з гектара. Протягом цих років споруджено 4 відгодівельники на 660 голів, гаражі, майстерні, зерносховища тощо. Всі тваринницькі ферми механізовано. Господарство має 29 тракторів, 11 комбайнів, 28 вантажних автомашин, багато іншої техніки. Неподільний фонд колгоспу у 1970 році зріс до 1843 тис. крб., чистий прибуток — до 625 тис. крб. Оплата людино-дня становила 4 карбованця.

---

[1] Газ. «Більшовицький шлях», 15 жовтня 1944 р.
[2] От волжских степей до австрийских Альп, стор. 52—54
[3] Газ. «Більшовицький шлях», 25 квітня 1944 р.

Партійна організація виховала чимало передовиків колгоспного виробництва. З 1946 року правління колгоспу незмінно очолює комуніст І. І. Трегуб. Батьківщина високо оцінила сумлінну працю ветерана, нагородивши його двома орденами Леніна й орденом Жовтневої Революції. Бригадир відгодівельної бригади, делегат XXIV з'їзду КП України І. П. Коваль та секретар партійної організації О. С. Шкурат удостоєні ордена Трудового Червоного Прапора. Кращим тваринникам — П. Тищенко, Н. Микитчук, К. Поліщук, В. Найко, У. Олійник, які добилися у 1970 році по 1050—1100 грамів добового приросту живої ваги на голову худоби, присвоєно звання майстра першого розряду по відгодівлі. На честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна колгосп відзначений дипломом Ради Міністрів СРСР та ВЦРПС. 54 чоловіка нагороджено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя від дня народження Володимира Ілліча Леніна».

Натхнені історичними рішеннями XXIV з'їзду КПРС, трудівники села в першому році дев'ятої п'ятирічки домоглися значних успіхів: зібрано зернових — 41,7 цнт з гектара, у т. ч. озимої пшениці — 50,1 цнт, кукурудзи — 44,2 цнт; цукрових буряків — 347,8 цнт; соняшнику — 23,8 цнт з гектара. Державі продано 20 180 цнт м'яса. Включившись у соціалістичне змагання за гідну зустріч 50-річчя утворення Союзу РСР, колгоспники швидко і без втрат зібрали по 32,9 цнт бобових з га. Перевиконують взяті на себе зобов'язання і тваринники.

Значно зміцніла економічна база промислових підприємств Олександрівки. Протягом 1950—1955 рр. реконструйовано цукрозавод. На громадських засадах тут створено бюро раціоналізаторів. У 1959—1967 рр. впроваджено 80 раціоналізаторських пропозицій. 1967 року завод перейшов на переробку цукрових буряків, зібраних працівниками колгоспів потоковим та потоково-перевалочним способом без ручної очистки та доочистки коренів. Це дало змогу на кінець 1970 року довести добову переробку цукрових буряків до 21 700 цнт і одержати економії на суму 1,6 млн. крб. Протягом восьмої п'ятирічки на підприємстві вироблено 321,9 тис. тонн цукру-піску і одержано 738 тис. крб. надпланових прибутків.

Колектив автотранспортного підприємства перевіз 2632 тис. тонн вантажів, збільшивши вантажооборот проти попереднього п'ятиріччя в 1,5 раза. Шофер С. Ф. Шишка виконав п'ятирічне завдання на 180 проц., а шофери А. І. Кучеренко, Г. І. Паскаль, В. П. Онищенко — на 120 процентів.

За успіхи в соціалістичному змаганні на честь сторіччя з дня народження В. І. Леніна 273 цукровики нагороджені Ленінською ювілейною медаллю. Звання колективу комуністичної праці завоював електроцех цукрозаводу. Промислові підприємства Олександрівки достроково завершили виконання завдань першого року дев'ятої п'ятирічки.

Зміцнюється економічне співробітництво олександрівців з колективами підприємств братніх республік. Так, цукровий завод систематично одержує з РРФСР — верстати, труби, сушильні барабани, з Вірменії — компресори, з Естонії — папір, тару.

Цукрокомбінат підтримує дружні зв'язки та проводить обмін науково-технічною інформацією з цукротрестом Курської області РРФСР, Усть-Лабінським цукрозаводом Краснодарського краю, Лієпайським цукрозаводом Латвійської РСР.

З 1957 року Олександрівка стала селищем міського типу. За 1960—1970 рр. тут виросли залізничний вокзал, автовокзал, приміщення районного відділення зв'язку, майстерні об'єднання «Сільгосптехніки», двоповерховий універмаг, багатоповерхові житлові будинки, розширено мережу підприємств громадського харчу-

У книжковому магазині. Олександрівка, 1970 р.

вання. Зведено новий корпус лікарні на 120 місць. З'явилися нові культурно-освітні заклади: широкоекранний кінотеатр «Дружба», приміщення райбібліотеки, колгоспний будинок культури на 500 місць з кімнатами для гурткової роботи. На кошти колгоспу збудовано типове приміщення 8-річної школи та дитячих ясел. Споруджено стадіон, штучне водоймище.

В селищі працює районна лікарня на 300 ліжок, де хворим подають допомогу 35 лікарів, 105 працівників з середньою спеціальною освітою. При лікарні є поліклініка з терапевтичним, хірургічним, дитячим, інфекційним і акушерсько-гінекологічним відділеннями та рентгенівським, фізіотерапевтичним і електрокардіологічним кабінетами, аптека, лабораторії. Діє тубдиспансер на 75 ліжок.

У трьох середніх і двох 8-річних школах навчаються 2185 дітей. У спеціальній школі-інтернаті — 420 вихованців. Є заочна школа. Педагогічний колектив селища складається з 189 вчителів. Т. О. Піонтківська — заслужена вчителька школи Української РСР. У селищі народилися і вчилися доктор фізико-математичних наук А. М. Федорченко, поетеса Г. О. Демченко. Тривалий час в Олександрівці працює заслужений ветеринарний лікар Української РСР Г. С. Добровольська.

Любителі мистецтва охоче відвідують гуртки художньої самодіяльності при районному будинку культури. Хоровий колектив в 1951 році за участь в республіканському огляді нагороджений грамотою. При будинку культури є також танцювальний колектив «Тясьмин», естрадний оркестр, драматичний гурток. У селищі одночасно демонструються кінофільми на шести екранах. У музичній школі навчаються 240 дітей. До послуг читачів — чотири бібліотеки з книжковим фондом понад 31 тис. томів. 1963 року при районній газеті «Вперед» створена літературна студія, яка об'єднує 20 початківців. На 1972 рік олександрівці передплатили близько 20 тис. газет і журналів.

Свято шанують трудящі пам'ять борців за народне щастя. В 1961 та 1967 роках споруджено пам'ятники воїнам-визволителям селища й олександрівцям, що полягли в боях з фашистськими загарбниками. Відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

Значну роботу щодо пропаганди політико-економічних знань серед населення проводить місцеве відділення товариства «Знання», до якого входить 141 чоловік.

Провідну роль у виробничому і громадському житті Олександрівки відіграють комуністи. Їх у селищі 938, об'єднаних у 37 первинних партійних організаціях. Надійними помічниками парторганізації виступають 20 комсомольських організацій, в яких 675 членів ВЛКСМ.

У складі селищної Ради — 120 депутатів, у т. ч. 55 комуністів, 19 комсомольців, 44 колгоспники, 26 робітників, 36 представників інтелігенції. Депутати селищної Ради активно працюють в постійних комісіях. Комісія соціалістичної законності разом з комуністами і комсомольцями створила штаб дружинників. Рада дбає про поліпшення умов праці трудящих, розвиток медичного обслуговування населення, підвищення культури торгівлі і благоустрою районного центру.

Життя трудящих сучасної Олександрівки — яскравий приклад тих величезних змін, які відбуваються в кожному куточку багатонаціональної радянської Батьківщини.

Б. А. КЛЕЙМАН, К. О. ПІОНТКІВСЬКА, Н. Г. ШЕШУКОВ

ЄЛИЗАВЕТГРА́ДКА

Єлизаветградка (до 1830 року — Михайлівка) — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована у верхів'ї річки Інгульця та її приток Чабанки і Сурчака, за 25 км на південний схід від районного центру і за 6 км від залізничної станції Цибулеве. Населення — 2800 чоловік. Селищній Раді підпорядковане с. Плішки.

В 30—40 рр. XVIII ст. козаки та селяни-втікачі заснували тут село Михайлівку. В 50—60 роках михайлівці брали активну участь у гайдамацькому русі. 1769 року село було зруйноване татарами, значна частина жителів потрапила в полон. Після вигнання кримських татар в село почали повертатися його мешканці. 1787 року жителів Михайлівки приписано до Бузького козацького полку, тут осіла також і частина козаків цього полку[1].

1788 року михайлівці у складі Бузького козацького полку брали участь у штурмі Очакова, а з осені наступного року воювали під Бендерами, Аккерманом, Кілією. Відзначилися вони й у штурмі Ізмаїла та ін. битвах проти турецьких військ. Після розформування Бузького козацького полку 1797 року козаків переведено на становище державних селян. Однак через 6 років, для укріплення південних прикордонних районів, указом від 8 травня 1803 року Бузьке військо було знову відновлено. До його складу увійшло і поселення Михайлівка. Тоді тут було 93 двори. Після закінчення російсько-турецької війни 1806—1812 рр. козаки відбували прикордонну службу.

Михайлівські козаки рішуче виступили проти перетворення їх на військових поселенців. Як повідомляв царя 22 липня 1817 року граф Вітт, вся козацька громада відмовилася вислухати указ про створення в Михайлівці військового поселення. Тоді село оточили війська, частину жителів покарали. Та заворушення не припинялося. Довелося вдруге викликати карателів — цілий піхотний полк. Мешканцям виїздити заборонили. Почалися масові втечі. Справа дійшла до сутички з військами. Козаки кинулися відбивати потерпілих, роззброювати солдатів. Лише з допомогою трьох батальйонів піхоти заворушення в вересні 1817 року було придушене. Щоб запобігти новим виступам, піхотний полк перебував тут ще майже місяць[2]. Жителів, перетворених на військових поселенців, поряд з військовою службою зобов'язували обробляти т. зв. громадську землю, возити будівельні матеріали з Чорного лісу, ремонтувати військові приміщення, шляхи і мости. Весною 1819 року в Михайлівці розташувався 4-й уланський полк[3] і штаб 1-го ескадрону, а згодом — ще й штаб VIII округу Новоросійського військового поселення, а також управління першої його волості. Були споруджені штабні приміщення, казарми, конюшні, манеж тощо. За штатними військовими проектами перебудовувалися житлові будинки.

Кожен крок військових поселенців підпорядковувався розкладам і правилам. Регламент визначав навіть, коли господарки мали топити піч, готувати їжу, доглядати худобу. За найменшу провину поселенців карали. Одружуватися можна було лише з дозволу начальства. Якщо дівчина виходила заміж за межі військового поселення, молодий вносив у полковий комітет викуп[4].

В 1830 році Михайлівку перейменували на Єлизаветградку за назвою розташованого тут Єлизаветградського полку. Після ліквідації військових поселень

---

[1] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., отд. 2, стор. 18.

[2] Журн. «Киевская старина», 1886, № 2, стор. 391; «Український історичний журнал», 1965, № 8, стор. 128; Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія. К. 1927, стор. 859, 861, 862.

[3] Сборник исторических материалов, извлеченных из архива собственной е. и. в. канцелярии, вып. 6, стор. 12.

[4] Сборник исторических материалов, извлеченных из архива собственной е. и. в. канцелярии, вып 6, стор. 3: Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 3, стор. 128.

жителі її стали державними селянами. За указами 1866—1867 рр. колишні військові поселенці одержали земельні наділи — по чотири десятини на ревізьку душу, відставні солдати — по три десятини, за яку вносили в казну «державну оброчну подать».

З розвитком капіталізму посилилася диференціація села. 1886 року 120 родин мали менше десятини землі, кожна десята була безземельною. 239 середняцьких господарств мали по 10—15 десятин. Середня врожайність основних культур в селянських господарствах становила 13,8 пуда з десятини, тобто 4 пуди на їдця. Не маючи змоги обробляти свої ділянки через відсутність сільськогосподарського реманенту, 50 бідняків здали в оренду куркулям 280 десятин землі, більше ста чоловік пішли з села на заробітки. Часто за несвоєчасну сплату податків місцеві власті продавали майно недоїмників, навіть відбирали у них наділи. Куркулі скуповували землю розорених селян, нещадно експлуатували працю наймитів, особливо жінок і дітей. В 40 куркульських господарствах застосовувалися залізні плуги, кінні молотарки, віялки, жниварки[1].

У пореформений період в Єлизаветградці розвивається кустарна промисловість і торгівля. Тут було 77 вітряків, 3 олійні, 3 кузні, 8 дрібних землеробських підприємств. 31 кустарне підприємство виробляло полотно, шкіру, килими тощо. Килими єлизаветградківських ткаль вивозили навіть за кордон. За переписом 1886 року в селі проживало близько 113 столярів і бондарів, 422 кравці і ковалі, 8 гончарів, 98 чоботарів-шорників, ткачів, прядильниць, понад 400 панчішників. Працювало 35 крамниць. Тричі на рік на ярмарки з'їжджалися торговці з Херсонської та Київської губерній.

У 1894—1897 рр. в Єлизаветградці, селах Сентовому (згодом Родниківка), Федварі (згодом Підлісне) та ін. ліберальний народник М. В. Левитський організовує хліборобські та ремісничі кооперативи і артілі, які схвально зустріла народницька преса, вважаючи їх одним із засобів запобігання розвиткові капіталізму на селі.

В дійсності ці артілі сприяли лише дальшому розшаруванню селянства. Біднота задихалася від злиднів.

Тяжкі умови життя і розгортання революційної боротьби в країні сприяли пробудженню класової свідомості трудящих Єлизаветградки. У травні 1902 року поліція затримала А. І. Матвєєва, який читав селянам «Летучий листок» (додаток до «Искры»)[2]. В 1906—1907 рр. революційну роботу тут проводили вихідці з села — робітники Т. І. Фомичов, М. М. Чередниченко, Н. С. Іванов, вчителі Т. Х. Скрипка, О. К. Скрипка, лікар І. Г. Буксир. 1905 року оформилася місцева соціал-демократична група. Через завідуючого Михайлівською земською школою П. І. Пшеничного члени її встановили зв'язок з організаціями РСДРП Катеринослава, Єлисаветграда, Знам'янки, Кривого Рога, звідки одержували нелегальну літературу. За доносом провокатора учасники групи на початку 1906 року були заарештовані, деякі заслані до Сибіру. Але боротьба не згасала. На масових сходках селяни Єлизаветградки вимагали конфіскації поміщицьких земель. Так, влітку 1906 року під час перерозподілу общинної землі загострилася боротьба між біднотою і куркулями, які домагалися кращих і ближчих наділів. У справу втрутилася поліція, бідняків покарали різками, а одного з них — Т. Г. Колісника — заарештували[3]. Того ж року на селянській сходці учасник російсько-японської війни георгіївський кавалер С. Я. Масловський вимагав наділити землею різночинців і демобілізованих солдатів. Місцеві власті покарали всіх присутніх.

Тільки 1896 року в селі збудовано лікарню на 15 ліжок, де працювали лікар і два фельдшери. Часті епідемії забирали життя сотень людей. Школи тут до 80-х років XIX ст. не було зовсім. Більш заможні жителі села, щоб навчити дітей

[1] Результаты подворной переписи Александрийского уезда за 1886 г., отд. 2, стор. 18—153.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 4198, оп. 1, спр. 1626, арк. 32.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 638, арк. 1.

грамоти, наймали дяків і відставних солдатів. Лише 1885 року земство на кошти громади відкрило в Єлизаветградці трирічне народне училище. В 1901 році почали діяти двокласне міністерське училище на 60 учнів і церковнопарафіяльна школа для дівчат. Однак навчалося не більше 30 проц. дітей шкільного віку[1].

Під час першої імперіалістичної війни 812 жителів Єлизаветградки мобілізовано на фронт. Для армії реквізовувалися коні, продовольство, фураж. Селянські господарства залишилися без робочих рук і тягла. Вже восени 1914 і навесні 1915 рр. значна частина бідняцької землі не засівалася, а наступного року на пні загинуло багато зерна. В 1916 році тут налічувалося 1375 дворів, які мали під посівами 4551 десятину землі. 177 були безземельними, 215 засівали лише десятину, 61 — від 10 до 20, а 4 — від 25 до 35 десятин. 758 господарств не мали робочої худоби[2]. Занепало і кустарне виробництво. Наростало невдоволення війною, царським режимом.

Дізнавшись про повалення царя, у травні 1917 року єлизаветградківці обрали Раду робітничих і селянських депутатів, головою якої став криворізький робітник Т. О. Колісник. Під тиском селянських мас Рада вимагала передачі приватновласницьких земель у розпорядження земельного комітету. Проведенню цих заходів всіляко перешкоджав місцевий орган Тимчасового уряду — громадський комітет.

Радісно зустріли трудящі Єлизаветградки перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, ленінські Декрети про мир і землю. У листопаді в селі створюється підпільний волосний революційний комітет, до складу якого входили місцеві жителі І. М. Курченко, І. Д. Черниш, С. Н. Нощенко та інші, які працювали на шахтах Кривого Рога[3]. Селяни вітали створений на І-му Всеукраїнському з'їзді Рад Радянський уряд України, обіцяли йому всебічну підтримку і вимагали ліквідації Центральної ради. У січні 1918 року в Єлизаветградці встановлено Радянську владу. Під керівництвом волосного ревкому почався розподіл казенних, куркульських і церковних земель між селянами. Тоді ж виник і партосередок. Для боротьби з контрреволюцією створено загін Червоної гвардії, що налічував понад 100 чоловік. Разом з єлисаветградськими червоногвардійцями він дав перший бій австро-німецьким загарбникам поблизу станції Кам'янка, на станції Цибулеве, де було розгромлено німецький бронепоїзд. Але під тиском переважаючих сил ворога загони змушені були відступити на територію Радянської Росії[4].

У березні 1918 року село окупували австро-німецькі загарбники. Разом з українськими буржуазними націоналістами вони розстріляли до 100 селян Єлизаветградки. Зв'язавшись з Єлисаветградським повітовим революційним більшовицьким комітетом, Т. О. Колісник організував в Єлизаветградці другий партизанський загін, куди ввійшли і жителі навколишніх сіл. Захопивши у гайдамаків багато зброї, загін перейшов до активних дій проти окупантів.

Після вигнання австро-німецьких військ у грудні 1918 року село захопили петлюрівці. Боротьбу з ними очолив підпільний ревком. Місцевий партизанський загін наприкінці січня 1919 року після запеклих боїв з петлюрівцями визволив Єлизаветградку. Ревком, який вийшов з підпілля, пізніше передав владу волвиконкому.

В березні 1919 року посланці Єлизаветградки і сусіднього села Михайлівки — більшовики І. М. Курченко, Т. О. Колісник, безпартійний І. К. Стьожка, який став повітовим комісаром охорони здоров'я, брали участь у третьому повітовому з'їзді Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, що прийняв резолюцію про активну підтримку влади Рад. В травні єлизаветградківці боролися проти григор'євців.

Коли у серпні 1919 року село захопили денікінці, більшовики знову пішли в підпілля. Створений ними партизанський загін під командуванням І. М. Кур-

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 229, оп. 1, спр. 211, арк. 63—84.
[2] Поселенные таблицы Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года, стор. 20, 21.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 83, оп. 1, спр. 3, арк. 13.
[4] Годы борьбы, стор. 31, 32, 67, 70.

ченка 23 грудня розгромив поблизу Єлизаветградки денікінську військову частину, захопив багато зброї, боєприпасів і продовольства[1]. Наприкінці місяця частини Червоної Армії з допомогою партизанів визволили Єлизаветградку від білогвардійців. Одразу ж був створений ревком. Виник волосний партійний комітет, головою якого став П. І. Зосимов, секретарем — А. П. Скирда[2]. В січні 1920 року обрано волвиконком на чолі з Т. О. Колісником. У червні створено волосний КНС (голова А. С. Чернишенко). Комітет разом з волвиконкомом розподіляли поміщицькі і церковні землі, сільськогосподарський реманент між безземельними і малоземельними селянами, здійснювали продрозверстку. Комуністи села мобілізували на боротьбу з бандитами радянський актив. Так, у травні 1920 року спільно з військами Першої Кінної армії, яка прямувала через село на польський фронт, вони ліквідували банду П. Коцура, що діяла поблизу Єлизаветградки.

Багато жителів села тоді влилося до лав будьоннівців, у т. ч. І. Г. Калиниченко, І. М. Литвин, Я. І. Гудзь, Д. С. Пономаренко, К. О. Майборода та інші.[3] В серпні в навколишніх лісах з'явилися банди Завгороднього. Від рук бандитів загинули Ф. С. Боєвець, начальник волосної міліції З. Бондаренко, міліціонер Ф. П. Бондаренко та інші. У зв'язку з напруженою обстановкою влітку 1920 року замість волвиконкому було створено ревком. Головою його став І. М. Курченко, секретарем — М. А. Кондратенко[4]. Спільними зусиллями місцевих комуністів та активістів, курсантів кавалерійської школи ім. Будьонного, що містилися в Єлисаветграді, бандитів того ж року було розгромлено.

Після закінчення громадянської війни трудящі Єлизаветградки приступили до відбудови народного господарства. Авангардну роль у цьому відігравав партосередок, бойовим помічником якого виступала комсомольська організація на чолі з Д. С. Черкашенком, створена у вересні 1921 року. Того ж року з ініціативи комуністів і комсомольців організовано прокатну станцію сільськогосподарських машин, яка обслуговувала бідняків, а наступного року — кредитне товариство, що постачало незаможним селянам посівний матеріал. Було відкрито кілька пунктів споживчої кооперації. Влітку 1923 року у колишньому поміщицькому маєтку створено перше колективне господарство «Сонце правди на сході». Восени до нього приєдналася михайлівська артіль «Хлібороб». КНС надавав бідноті грошові кредити і зернові позички, допомагав безкінним селянам обробляти землю. З його ініціативи було створено комітет взаємодопомоги, до складу якого ввійшли майже всі бідняки[5]. У 1925 році в Єлизаветградці організувалося машинно-тракторне товариство. Керував ним І. Т. Боєвець — перший тракторист на селі.

У березні 1923 року Єлизаветградка стала районним центром. Було створено райком партії й райвиконком. Партосередок того року налічував 46 членів партії та 21 кандидата. Для боротьби з контрреволюційними бандами, що знову з'явилися в навколишніх лісах, Єлизаветградківський райком партії в березні створив військову раду, очолили її комуністи. Сформовано також частину особливого призначення. Наприкінці 1923 року з допомогою курсантів-кавалеристів з бандитизмом було покінчено.

З перших днів Радянської влади почалося культурне будівництво на селі. Ще у 1918 році три школи об'єдналися в початкову, яку відвідували 333 учні. Тут працювало 7 учителів. Згодом засновано трудову школу 2-го ступеня. Відкрито хату-читальню і районний сельбуд. Організувалася юнацька секція при сельбуді. Юні культармійці проводили культурно-масову роботу серед населення, розповсюджували книги, газети. Малописьменні жителі оволодівали грамотою в гуртках лікнепу. Працював гурток вивчення агротехніки. Комуністи і комсомольці висту-

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 71, оп. 1, спр. 40, арк. 16, 17.
[2] Там же, ф. 83, оп. 1, спр. 1, арк. 114.
[3] Там же, ф. 71, оп. 1, спр. 22, арк. 31.
[4] Там же, ф. 83, оп. 1, спр. 3, арк. 13, 14.
[5] Там же, ф. 71, оп. 1, спр. 2, арк. 1—3; спр. 22, арк. 33.

пали перед селянами з лекціями, доповідями, влаштовувалися концерти художньої самодіяльності. Для дітей-сиріт 1924 року створено три будинки, налагоджено громадське харчування. Наприкінці того ж року почала діяти дитяча консультація. Партійний осередок, Рада багато уваги приділяли також оборонно-масовій роботі. Було створено будинок оборони, тир. На спорудження літака «Незаможник» зібрали 385 пудів зерна, а на ремонт казарми кавалерійської школи ім. Будьонного — 138 пудів зерна і 1300 карбованців[1].

Після смерті В. І. Леніна трудящі ще тісніше згуртувалися навколо партії. За ленінським призовом 1924 року до лав партії було прийнято 10 чоловік. На траурному мітингу 27 січня жителі села поклялися боротися за перетворення в життя заповітів вождя. Жителі Єлизаветградки активно включилися в збір коштів на спорудження в повітовому центрі пам'ятника В. І. Леніну.

В ході соціалістичного будівництва зміцнів зв'язок Ради з трудящими. Переважну більшість у ній становили бідняки й середняки. У складі Ради було до 10 проц. комуністів. До роботи в її комісіях залучався численний актив[2].

1928 року в Єлизаветградці налічувалося 1342 двори (серед них — 800 бідняцьких з населенням 5600 чоловік). У господарствах було лише 413 плугів, 600 борін, 14 сівалок, 11 молотарок, 580 возів, 10 жниварок, 470 коней, 169 волів та 397 корів[3]. Комуністи разом з Радою і КНС вживали заходів, щоб інтенсифікувати сільське господарство, провести землевпорядкування, поліпшити постачання трудящого селянства технікою. 15 січня 1928 року 72 найбідніші господарства створили перше товариство спільного обробітку землі «Незаможник». Для допомоги бідняцько-середняцьким господарствам постановили заснувати машинно-тракторне товариство.

Наступного року утворилися ТСОЗи — «12-річчя Жовтня», «Переможний» і «Шлях до комунізму». Велика увага зверталася на організацію обміну досвідом між колективними господарствами щодо кооперування селян. Так, 27 жовтня 1929 року в райцентрі проведено свято колективізації, на якому були представники навколишніх сіл[4].

Колективізація проходила в обстановці запеклого опору з боку куркулів. Вони палили громадські будівлі, вбивали з-за рогу активістів. 10 грудня загальні збори колгоспників села одностайно ухвалили конфіскувати куркульські майно та реманент і передати кооперативам, а запеклих ворогів Радянської влади вислати. Було розкуркулено 24 двори.

У травні 1930 року ТСОЗи злилися в сільськогосподарську артіль «Комінтерн». До кінця 1935 року організувалися ще колгоспи: ім. Постишева, «XVII партз'їзд», «Радгосподар». Робітничі колективи Знам'янки, станції Цибулеве допомагали селянам ремонтувати сільськогосподарський реманент, очищати посівний матеріал, збирати врожаї. Того ж року в Єлизаветградці було в основному завершено суцільну колективізацію.

Велику роль в організаційно-господарському зміцненні колгоспів відіграла Єлизаветградківська (Цибулівська) МТС, створена 17 листопада 1929 року[5]. Вона сприяла широкому впровадженню машинної техніки в колгоспне виробництво. Комуністи сільгоспартілі очолили боротьбу колгоспників за здійснення висунутого партією лозунгу — «Зробити всі колгоспи більшовицькими, а колгоспників — заможними». Широко практикувалися сільськогосподарські виставки. У жовтні 1935 року влаштовано районну виставку досягнень тваринництва та механізації сільського господарства.

Відгукнувшись на заклик п'ятисотенниць Г. Кошової та М. Демченко, колгоспники Єлизаветградки включилися у змагання за вирощування високих урожаїв.

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 71, оп. 1, спр. 39, арк. 12.
[2] Там же, спр. 19, арк. 60, 70.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-299, оп. 1, спр. 519, арк. 26, 641.
[4] Там же, арк. 641—657.
[5] Там же, ф. Р-1116, оп. 1, спр. 47, арк. 1.

На обласному з'їзді механізаторів МТС у грудні 1938 року були відзначені бригадир Єлизаветградківської МТС К. Бевз, трактористи Г. І. Кулик, І. П. Шевченко та комбайнер С. Є. Стьожка. Вони збирали по 18—25 цнт пшениці з гектара. За вирощення високого врожаю проса колгосп «Комінтерн» у 1940 році занесено до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

Рік у рік зміцнювали свою економіку артілі села. На трудодень в 1936 році колгоспники одержали 2,4 кг зерна. Зросла грошова оплата праці. З 1936 року в селі діяла лікарня на 50 ліжок. Величезна робота проводилася щодо підвищення освітнього рівня трудящих. Ще у вересні 1928 року в Єлизаветградці оголошено місячник ліквідації неписьменності, активну участь у якому взяли жінки. Того ж року початкову школу перетворено на семирічку. 1935 року на її базі створено середню школу на 600 місць, де працювало 24 вчителі. Протягом 1938—1941 рр. її закінчило понад 180 юнаків і дівчат. У 1937—1938 рр. силами громадськості села збудовано нове приміщення школи з фізичним, хімічним кабінетами, бібліотекою, фонд якої налічував 10 тис. книжок. 1937 року село одержало струм від новозбудованої електростанції. В клубі демонструвалися кінофільми. Почав діяти радіовузол.

З перших днів Великої Вітчизняної війни трудящі села під керівництвом партійних і радянських органів перебудували свою роботу на воєнний лад. З наближенням фронту в селі було створено винищувальний батальйон. Населення брало активну участь у спорудженні оборонних рубежів. Райком партії створив оперативну групу для організації партійного і комсомольського підпілля. В тилу ворога були залишені секретарі райкому партії І. С. Щученко, П. П. Сидоренко, комуністи Е. А. Скабард, П. І. Боєвець, С. Т. Пилипенко, О. І. Босий, П. Д. Павленко та інші. 5 серпня 1941 року гітлерівці захопили село. З перших днів окупанти почали грабувати колгоспне майно і вивозити до Німеччини. За відмову працювати на окупантів людей розстрілювали.

Та населення чинило опір загарбникам. З серпня по листопад на території району діяв партизанський загін (командир І. С. Щученко). Партизани завдали відчутних ударів німецьким загарбникам. Фашисти влаштували облаву: у навколишніх селах розмістили великі гарнізони і взяли по 10—15 заложників — радянських активістів. На сходках жителів їх розстрілювали, погрожуючи, що так буде з кожним, хто підтримуватиме партизанів. Однак це не залякало радянських людей — вони всіляко допомагали народним месникам. У листопаді група партизанів перейшла лінію фронту і влилася в Червону Армію, а інша частина пішла в підпілля[1].

Об'єднавши навколо себе залишених у тилу комуністів, П. І. Боєвець створив партійну групу, яка стала ядром Єлизаветградківської підпільної організації. Її керівним органом був підпільний райком партії на чолі з Е. А. Скабардом. Підпільники влаштовували диверсії, пускали під укіс ворожі ешелони, знищували окупантів та їх прихвоснів. Фашисти проводили численні облави, чинили жорстокі розправи. За вбивство двох поліцаїв у ніч на 27 січня 1942 року гітлерівці розстріляли 10 заложників. Місцем розправи з радянськими людьми були силосна башта в Цибулевому, названа «баштою смерті», і околиця Плоского лісу[2].

На початку 1942 року, після загибелі Е. А. Скабарда, Єлизаветградківський райком КП(б)У очолив П. І. Боєвець. На допомогу Кіровоградському підпільному обкому партії ЦК КП(б)У направив групу з 10 чоловік на чолі з колишнім завідуючим відділом пропаганди і агітації Єлизаветградківського РК КП(б)У П. Ф. Баранником. У березні 1942 року на нараді комуністів Єлизаветградківського району з його участю вирішено активізувати дії проти окупантів, обрати новий склад підпільного райкому партії. До нього увійшли С. І. Довженко, С. Т. Пилипенко та

[1] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 169
[2] Там же, стор. 68, 73.

П. І. Боєвець. Секретарем став П. Ф. Баранник. Всього в Єлизаветградківській підпільній організації налічувалося 28 членів і 10 кандидатів партії, переважна більшість їх була в діючих партизанських загонах або очолювала підпільно-диверсійні групи. Протягом квітня—червня 1942 року райком партії організував партизанський загін ім. Ворошилова (командир С. І. Довженко), який діяв на території Єлизаветградківського, Олександрівського, Великовисківського, Кіровоградського районів та м. Кіровограда до з'єднання з частинами Червоної Армії у грудні 1943 року[1]. Після того, як П. Ф. Баранник ввійшов до складу Кіровоградського підпільного обкому партії, секретарем Єлизаветградківського райкому партії затверджено К. Є. Ярка, він був одночасно комісаром партизанського загону.

Перебуваючи в підпіллі, комуністи села проводили серед населення широку масово-політичну роботу. Вони розповсюджували листівки із зведенням Радінформбюро, випускали газету, посилали в навколишні села агітаторів. Влітку 1942 року Єлизаветградківський підпільний райком партії звернувся до трудящих з листівкою «Не давайте фашистам хліба», в якій говорилося: «Хлібороби села! Затримуйте збирання і обмолот хліба, не давайте можливості фашистам вивозити хліб в Німеччину. Наш заклик — «Жодного грама хліба окупантам!»[2].

У боротьбі проти німецьких окупантів загинули смертю хоробрих комуністи Д. І. Зіноватний, О. П. Петля, М. С. Овчаров, активісти О. І. Проценко, М. С. Адаменко та інші. Секретар підпільного райкому партії П. І. Боєвець 20 листопада 1942 року, оточений ворогом у палаючому будинку, відстрілювався до останнього патрона і загинув смертю героя[3]. Єлизаветградківська комсомолка — зв'язкова підпільників — М. І. Мошнягун зі своєю матір'ю Г. С. Мошнягун подавала велику допомогу підпільникам, розповсюджувала листівки, зривала відправку молоді в Німеччину, доставляла партизанам медикаменти, розвідувальні дані. Потрапивши до рук катів, відважна патріотка загинула, не виказавши ворогові товаришів по боротьбі.

8 грудня 1943 року частини і з'єднання 75-го стрілецького корпусу 53-ї армії 2-го Українського фронту при підтримці партизанів визволили Єлизаветградку від фашистів[4]. В боях за село полягло понад 400 радянських воїнів і партизанів, серед них росіянин старший лейтенант В. С. Биков, українці партизани — брати Анатолій і Юрій Маркитани (Довженки), білорус єфрейтор А. А. Овсітер, татарин рядовий І. Усманов, башкир сержант Ш. М. Рафінов та багато інших.

В лавах Червоної Армії проти фашистів воювали 553 жителі села. Близько 200 з них нагороджені орденами і медалями, в т. ч. орденом Леніна — капітан Д. Я. Жлобинський і молодший лейтенант Т. А. Миколайченко, танкіст Ф. А. Татаров — кавалер орденів Червоної Зірки, Вітчизняної війни 2-го ступеня, Слави 3-го ступеня. І. С. Масловський удостоєний двох орденів Червоної Зірки, багатьох медалей. Понад 350 єлизаветградківців загинуло на фронтах війни.

Уже з перших днів визволення трудящі приступили до відбудови зруйнованого господарства. Гітлерівці за час окупації пограбували радянські установи, колгоспні ферми, знищили багато сільськогосподарських машин, 740 житлових будинків і громадських будівель, приміщення школи, лікарні, аптеки, будинку культури, бібліотеки.

Велику масово-політичну роботу серед населення проводили сільська Рада, вісім первинних партійних організацій, які у червні 1944 року налічували 33 комуністи[5]. Під їх керівництвом почали працювати колгоспи «Комінтерн», ім. Горького, «Радгосподар» та «XVII партз'їзд». На своїх засіданнях виконком сільської Ради розглядав питання господарського і культурного будів-

---

[1] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 279.
[2] Герої підпілля, стор. 298.
[3] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 170.
[4] Архів МО СРСР, ф. 409, оп. 10057, спр. 370, арк. 78.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф, 429, оп. 1, спр. 68, арк. 36.

ництва. Підсумки соцзмагання між колгоспами висвітлювалися на дошках показників у районній газеті. Багато уваги приділялося допомозі родинам військовослужбовців і загиблих воїнів на фронтах війни, інвалідам Великої Вітчизняної війни тощо.

Комуністи і депутати сільради виступали ініціаторами організації червоних валок хліба для Червоної Армії, вели велику організаторську роботу на ланах, фермах, по десятихатках[1]. Високих показників 1945 року домоглися механізатори тракторної бригади, які обслуговували сільгоспартілі «Комінтерн» і «Радгосподар». І. Сливченко і П. Савич виконували норми на 120—130 процентів.

З великим патріотичним піднесенням приступили колгоспники до розв'язання завдань четвертого п'ятирічного плану відбудови і розвитку народного господарства СРСР. Вирішальні ділянки колгоспного виробництва очолили комуністи. У червні 1948 року учасники районної наради активісток звернулися до всіх жінок району із закликом швидко і якісно провести жнива, достроково виконати плани хлібозаготівель. Ланки Я. Ангелуци, В. Хомич, В. Тищенко з колгоспу «Комінтерн» та М. Мохни, Г. Компанієць, В. Ткаченко з колгоспу «XVII партз'їзд» щодня перевиконували норми.

Трудівники Єлизаветградки на кінець 1950 року освоїли довоєнні посівні площі. Було відремонтовано 6 тваринницьких ферм. Зведено також 4 шкільні приміщення, 3 культурноосвітні заклади, лікарню, чайну, їдальню, 2 сільмаги, пекарню, ветлікарню. 1 січня 1946 року дала струм електростанція.

У січні 1951 року всі чотири колгоспи Єлизаветградки об'єдналися в один — «Дружба», що сприяло дальшому зміцненню господарства. Тепер це високомеханізоване господарство, в якому використовують 31 трактор, 16 комбайнів, 13 автомашин тощо.

В боротьбі за перетворення в життя рішень партії та уряду колгоспники селища домоглися великих успіхів. У 1958 році за одержання 28,2 цнт озимої пшениці з гектара на площі 1200 га голову правління О. А. Снісаренка, бригадира комплексної бригади І. М. Ткаченка і комбайнера І. О. Толошного удостоєно ордена Трудового Червоного Прапора.

Колгосп «Дружба» успішно завершив план восьмої п'ятирічки. Державі продано 10 300 тонн зерна при плані — 9 700, молока — 9850 тонн при плані — 9140. Прибутки господарства в 1971 році зросли до 1,2 млн. крб. За досягнуті успіхи 7 колгоспників нагороджено орденами і медалями, в т. ч. І. П. Петлю, бригада якого виростила по 40,8 цнт озимої пшениці з гектара, удостоєно ордена Жовтневої Революції. Орденом Трудового Червоного Прапора відзначено тракториста Д. З. Гибу. 50 передовиків сільського господарства нагороджені Ленінською ювілейною медаллю.

В авангарді боротьби за дальший розвиток колгоспного виробництва йдуть комуністи. Партійна організація і правління колгоспу багато уваги приділяють зміцненню господарства постійними кадрами спеціалістів. У 1971 році тут працювало 3 агрономи, 2 зоотехніки, 2 механіки, 55 трактористів, 17 комбайнерів, 18 шоферів. З'явилися нові професії — електриків, електрозварювальників, газівників, автогенників, радистів.

В першому році 9-ї п'ятирічки колгоспники зібрали по 34,2 цнт зернових з гектара, у т. ч. озимої пшениці по 40,7 цнт, цукрових буряків по 324 цнт з гектара. Бригади, очолювані І. П. Петлею та І. М. Майданником, одержали по 42,8 цнт зернових з гектара,

Політінформація в полі. Єлизаветградка. 1969 р.

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 8, арк. 1—23.

Зустріч учасників боїв за Єлизаветградку. 1970 р.

а ланка М. М. Ладан — по 401 цнт буряків з гектара. Розгорнулося соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення СРСР. Трудящі села успішно виконують плани другого року дев'ятої п'ятирічки.

У 1957 році в селищі створено міжколгоспну будівельну організацію. Вона має цегельний завод, лісопильню. Будівельники споруджують приміщення колгоспних ферм, житлові будинки, школи, лікарні, клуби, дошкільні заклади.

З 26 березня 1957 року Єлизаветградка стала селищем міського типу і в 1959 році ввійшла до складу Олександрівського району. В 1959—1971 рр. у селищі споруджено більше 300 будинків міського типу, будинок культури на 650 місць, двоповерхове приміщення середньої школи із спортивним залом, дитячі ясла, будинок для людей похилого віку, лікарню, амбулаторію, їдальню, молокопункт, майстерні «Міжколгоспбуду», млин, побуткомбінат.

Підвищується життєвий рівень трудящих. В 1971 році оплата праці колгоспників порівняно з 1952 роком зросла з 30 коп. до 4 крб. У 1965 році на пенсії колгоспникам та інвалідам праці витрачено 23 тис. крб., а в 1971 році — 38 тис. крб. До послуг населення — 11 магазинів.

За післявоєнні роки значно поліпшилося медичне обслуговування населення. В селищі є поліклініка і лікарня на 100 ліжок. При лікарні працюють хірургічний, терапевтичний, дитячий, стоматологічний, електрокардіографічний та рентгенологічний кабінети, зубопротезна та клінічна лабораторії. Допомогу хворим подають 6 лікарів, 30 спеціалістів з середньою освітою. Збудовано стадіон, спортивні майданчики. Працюють два фізкультурні колективи. Наймолодше покоління отримало ясла, дитсадок.

У середній школі навчаються 407 дітей, трудяться 34 вчителі. З 1947 по 1971 рр. школу закінчило понад 500 юнаків і дівчат. Серед її колишніх випускників 56 стали вчителями, 32 лікарями, 43 спеціалістами сільського господарства, 48 інженерами. В Єлизаветградці народився український поет і драматург С. О. Голованівський. Уродженцем селища є також Герой Соціалістичної Праці М. Г. Баранников, який працює механізатором Карагандинської сільськогосподарської дослідної станції.

При будинку культури діють гуртки художньої самодіяльності: хоровий, драматичний, танцювальний, художнього слова, які охоплюють 105 чоловік. Агіткультбригади виїжджають з концертами у навколишні села. У 16 гуртках при будинку піонерів беруть участь до 200 школярів. Дитяча, селищна і шкільна бібліотеки мають у своєму фонді понад 67 тис. книг. Лише в 1972 році жителі передплатили 1800 примірників газет і 1400 примірників журналів. У 1967 році тут відкрито пам'ятник В. І. Леніну.

Єлизаветградківці свято шанують пам'ять тих, що загинули в боях за визволення селища від фашистських загарбників. Встановлено три пам'ятники радянським воїнам і партизанам. На честь 25-річчя перемоги радянського народу над фашистськими загарбниками в центральному парку зведено обеліск Слави.

Виховну роботу серед трудящих проводять 5 партійних організацій, що об'єднують понад 80 комуністів. У приміщенні селищної бібліотеки створено кабінет політичної освіти на громадських засадах. Його досвід узагальнено в окремій листівці «Опорний пункт партійної пропаганди». У первинній організації товариства «Знання» налічується 21 лектор. Активними помічниками партійних організацій є колгоспна і шкільна комсомольські організації з 90 членів ВЛКСМ.

Велику роль у виробничому і культурному житті Єлизаветградки відіграє селищна Рада депутатів трудящих. До її складу обрано 41 депутат, у т. ч. 12 комуністів, 4 комсомольці, 8 робітників, 23 колгоспники, 18 жінок. При виконкомі селищної Ради постійно працюють комісії: сільськогосподарська, соціально-культурна, планова і соціалістичної законності. Багато уваги приділяється шкільному вихованню, роботі культурно-освітніх закладів. З бюджету селищної Ради в 1972 році на розвиток освіти виділено 16,3 тис. крб., на культурні потреби села — 7,5 тис. крб. Будується приміщення сільської бібліотеки, 2 магазини. Асфальтуються тротуари.

Працюючи з великим трудовим піднесенням, жителі села домагаються нових здобутків у господарському і культурному будівництві.

М. І. ПШЕНИЧНИЙ, С. А. ТАРАСЕНКО

КРАСНОСІЛКА

Красносілка — село, центр сільської Ради, розташоване в лісостеповій смузі, на річці Сухому Ташлику, за 32 км від районного центру і за 35 км від залізничної станції Фундуклїівка. Населення — 2078 чоловік.

Перша згадка про село належить до 1761 року[1]. Іменувалося воно Красноселицею, цю назву пов'язують з красивими краєвидами навколо села. Володіли ним польські магнати Любомирські. Панщина, різні побори й зловживання чиновників робили життя селян нестерпним, призводили до заворушень. Ярмарки, які кожні два тижні збиралися в селі, ставали місцями змови проти шляхти, тому їх забороняв місцевий поміщик[2].

На початку XIX ст. Красноселиця була порівняно великим населеним пунктом, у ній налічувалося 180 дворів і мешкало 1700 чоловік. Село не раз переходило від одного поміщика до іншого. Один з них Красовський поділив його на дві частини: південно-західну віддав у придане дочці, а північно-східну залишив собі. 1845 року тут було вже 485 дворів і 1865 жителів[3]. У 50-х рр. XIX ст. село дістало назву Красносілки. Напередодні реформи 1861 року поміщиці Дризен належало 548 ревізьких душ і 3029 десятин землі, а поміщиці Красовській відповідно — 498 і 2845.

Скасування кріпосного права не полегшило економічного становища селян. За уставною грамотою 606 ревізьких душ поміщиці Дризен одержали 1029 десятин землі, за яку було начислено 47 758 крб. 51 коп. викупних платежів. 435 ревізьким душам Красовської було виділено 872 десятини землі, розмір викупу становив понад 38 тис. крб. Ціна десятини землі майже у два з половиною рази перевищувала ринкову. Не маючи коштів на сплату викупних платежів, селяни мусили відробляти панщину. Обтяжені непомірними податками, бідняцькі маси села дедалі більше розорялися і зубожіли. Вже у 60-х роках з 246 дворів однієї частини села лише 2 мали тягло, 26 дворів не мали і польових наділів, а лише городи. У другій частині його з 178 дворів тяглових було 14, безземельних — 29[4].

Злиденне життя й безправ'я штовхали селян на боротьбу з поміщиками і царським урядом. Та вона носила ще неорганізований, стихійний характер. Так, 3 травня 1864 року було спалено винокурню поміщиці Красовської[5]. У 1867 році селяни спробували скаржитися урядові на незаконні дії поміщиці Дризен, яка позбавила їх сіножатей. Вони звернулися до односельця Г. Васильєва з проханням написати

---

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 2, стр. 148.
[2] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стр. 704.
[3] Київський облдержархів, ф. 11, оп. 3, спр. 3, арк. 2.
[4] Там же, ф. 4, оп. 99, спр. 264, арк. 2, 4; спр. 952, арк. 6, 7.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 43, спр. 2, арк 321.

скаргу і клопотати за них. Та коли про це стало відомо поміщиці, Васильєва арештували і вислали з села.

На початку 80-х рр. понад 200 родин Красносілки (з 426) залишилися безземельними. Їх наділи перейшли до куркулів. Зубожілі селяни змушені були брати землю в оренду на кабальних умовах або найматися до поміщиків і куркулів за мізерну плату. Скориставшись безвихідним становищем бідняків, багатії жорстоко визискували їх. Коли бідняки поскаржилися в урядові інстанції, куркулі вбили одного з них — С. Прочухана. Та селяни не припиняли боротьби. Так, у травні—червні 1883 року вони травили поміщицькі посіви, випаси і сінокоси. У 1884 році група селян-бідняків на чолі з М. Витріщаком хотіла примусити красносілківського поміщика Гревса здавати наділи в оренду тільки місцевим селянам. Вони знищували посіви куркулів, що орендували землю, вчинили напад на будинок орендаря, вбили його сторожа. Усіх учасників цієї групи було заарештовано. Селян І. Сопільника та І. Бойка засуджено до 17 років каторги, а десятьох інших — на довічне заслання в Сибір[1].

Малоземелля, примітивні знаряддя праці, що зумовлювали поганий обробіток грунту, заборгованість з різних видів платежів рік у рік погіршували становище трудящих. У 1900 році 723 селянським господарствам, які налічували 3846 чоловік, належало лише 2370 десятин землі, два поміщики мали 2631 десятину, церква — 40 десятин. Розорені селяни йшли на заробітки до поміщицьких економій, працювали на дрібних підприємствах, що з'явилися тут з розвитком капіталізму. Крім двох винокурень, в селі було ще 9 кузень і 30 вітряків[2].

Події революції 1905 року знайшли відгук і в Красносілці. 21 квітня місцевий урядник відібрав у селян 3 прокламації антиурядового змісту, завезені з Єлисаветграда. 13 червня понад 100 жінок зібралися на подвір'ї поміщицької економії і вимагали підвищення заробітної плати. Коли їм відмовили, жінки припинили роботу. Їх підтримали всі селяни. Вони побили управителя економії і знищили частину поміщицьких посівів. Викликані карателі відшмагали селян нагаями. А 14 лютого 1906 року суд виніс 14 активним учасникам страйку вирок. 12 з них засуджено до 8 місяців тюремного ув'язнення, а 2 неповнолітніх кинуто до в'язниці[3].

Та репресії царських властей не зламали опору красносілківців. 19 серпня 1906 року у місцевих жителів братів П. Д., М. Д. та К. Д. Винників поліцейський стражник відібрав листівки Єлисаветградського комітету РСДРП: «До всіх громадян Єлисаветграда!» і «Товариші селяни!». В них засуджувалася політика царського уряду, містилися заклики до селян припинити виплату податків, підтримувати вимоги робітників[4].

На початку 1907 року в Красносілку приїхав кременчуцький робітник С. А. Товстолит, який розгорнув агітаційну роботу: закликав селян боротися проти експлуататорів, розповсюджував прокламації тощо[5]. Під впливом революційної пропаганди селяни вчилися використовувати різноманітні форми боротьби. У січні 1907 року на повітовий з'їзд виборщиків до Державної думи волосний сход обрав своїм уповноваженим, як писав у доносі один з царських прислужників,— «природного революціонера, що майже завжди займався революційною пропагандою — селянина Д. М. Прочухана, який агітує народ стояти за республіку»[6].

Після поразки революції 1905—1907 рр. на селі продовжувався процес зубожіння селянства. Все більше господарств втрачало худобу і землю. Зростала сіль-

---

[1] Д. П. Пойда. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866—1900 гг.), стор. 76, 77, 308, 309, 310.

[2] Список населенных мест Киевской губернии, стор. 1857.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 318, оп. 1, спр. 339, арк. 1, 2, 74; ф. 442, оп. 855, спр. 4, арк. 176.

[4] Там же, оп. 1, спр. 3541, арк. 1—9.

[5] Київський облдержархів, ф. 2, оп. 223, спр. 72, арк. 8, 9.

[6] Черкаський облдержархів, ф. 748, оп. 1, спр. 11, арк. 1—5.

ська буржуазія. 1907 року тут виникло товариство споживачів, яке торгувало промисловими товарами. Об'єднувало воно лише куркульську верхівку. Медичного закладу в селі не було. У парафіяльній школі, відкритій 1860 року, тоді навчалося 22 учні, з них 5 дівчат. В 1906 році почало працювати земське двокласне училище[1].

Нові страждання селянам принесла перша світова війна. Чоловіків мобілізували до армії. Численні реквізиції коней, фуражу призводили до дальшого розорення населення.

Перша червона валка з хлібом, зібраним комсомольцями Красносілки. 1926 р.

Звістка про повалення в лютому 1917 року царського уряду викликала серед мешканців села політичне піднесення. Тут відбувалися збори, масові мітинги. Але сподівання селян одержати землю не справдилися. Тільки перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції відкрила перед ними шлях до нового життя.

У лютому 1918 року в селі створено ревком, який через своїх уповноважених розпочав облік поміщицької землі та майна. Але в березні Красносілку окупували кайзерівські війська, які відновили старі порядки. Восени 1918 року їх вигнали звідси частини Червоної Армії. На зміну австро-німецьким окупантам прийшли петлюрівці. В березні 1919 року Радянську владу було відновлено. Сільська Рада розподіляла між селянами поміщицькі, церковні та куркульські землі. Але ця робота була перервана навалою денікінців, які в серпні захопили село. Вони відібрали землю і повернули її багатіям. Жителі села всіляко чинили опір білогвардійцям: саботували їх розпорядження, ухилялися від мобілізації в «Добровольчу армію».

Наприкінці 1919 року з вигнанням денікінців з Красносілки відновлюється Радянська влада. Село тоді входило до складу Ставидлянської волості Чигиринського повіту Київської губернії. Волревком розгорнув тут роботу щодо здійснення закону Всеукрревкому від 5 лютого 1920 року. На кожного їдця припало по 1,5 десятини землі. В червні того ж року в Красносілці створено комітет незаможних селян. Сільські активісти брали активну участь в боротьбі з контрреволюцією. У березні 1920 року недалеко від Красносілки розгромлено велику банду. В її складі був представник Петлюри, відряджений з Польщі для зв'язку з бандитами[2].

Після закінчення громадянської війни трудящі Красносілки почали відбудову села. Перехід до нової економічної політики сприяв зміцненню бідняцько-середняцьких господарств. 1921 року селяни перевиконали продподаток і здали державі 21 267 пудів зерна і 57 тис. пудів фуражу, на тисячу пудів більше норми завдання[3].

В 1923 році село увійшло до Кам'янського району Черкаського округу. З активною допомогою сільської Ради, головою якої з 1922 року був О. Мережа, виникли перші кооперативні об'єднання. 2 березня 1924 року організувалася виробнича артіль інвалідів-кустарів маслоробного промислу «Праця інваліда». На початок лютого 1926 року в селі створено кредитне, бурякове і сільське споживчі товариства[4]. Разом з сільською Радою і комнезамом велику роботу щодо розвитку

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 659, спр. 218, арк. 2; оп. 660, спр. 263, арк. 452; Київський облдержархів. ф, 137, оп. 959, спр. 2, арк. 21, 22.
[2] Годы борьбы, стор. 141.
[3] Черкаський облдержархів, ф. Р-2145, оп. 1, спр. 28, арк. 24.
[4] Там же, ф. Р-1345, оп. 1, спр. 9, арк. 6; спр. 49, арк. 7.

сільськогосподарської кооперації провадили комсомольці. Кам'янський райком комсомолу на початку 1925 року організував у Красносілці ініціативну групу з молодих активістів, яких влітку прийнято в члени ВЛКСМ. Першим секретарем місцевої комсомольської організації став Я. І. Коваленко.

Ще з 1921 року почали працювати фельдшерський пункт і трудова школа. В 1924 році відкрито сельбудинок, при якому було 8 гуртків: сільськогосподарський, військовий, кооперативний, антирелігійний, художньої самодіяльності та інші. Вечорами відбувалися вистави й концерти учасників художньої самодіяльності.

До листопада 1929 року комуністи села перебували на обліку в парторганізації с. Бандурового. Згодом у Красносілці утворилася кандидатська група, яка розгорнула серед трудящих широку політичну роботу.

У 1929 році в Красносілці почався масовий вступ селянства в колгоспи. В березні організувалася перша артіль «Червоний промінь». В липні наступного року в ній оформилася партійна організація в складі 4 комуністів[1]. В січні 1930 року виник колгосп «Спільне життя», який об'єднував 78 селянських господарств.

Тоді ж члени товариства буряківників влилися до цих артілей. До травня 1932 року з 1050 селянських господарств колективізовано 917. Обидві артілі обробляли 4462 га орної землі, мали 373 коней і 155 голів великої рогатої худоби. В 1934 році на базі колгоспу «Червоний промінь», в якому налічувалось 600 селянських дворів, утворилося два господарства: «Червоний промінь» та ім. Косіора (згодом ім. Леніна)[2].

Колективізація проходила в умовах гострої класової боротьби. Куркулі вели агітацію, спрямовану проти колгоспного ладу, зробили спробу зірвати перший колективний весняний засів. Але широка роз'яснювальна робота серед бідняків, молоді, яку провадили сільські комуністи, звела нанівець ворожі дії. У 1931 році Кам'янський райком партії (село входило до цього району) не раз відзначав красносілківські колгоспи, де було «показано дійсно більшовицькі темпи» у збиранні, обмолоті й вивезенні хліба державі[3].

З кожним роком зміцнювалися колгоспи Красносілки. Незважаючи на несприятливі погодні умови 1934 року, артіль «Червоний промінь» виростила по 230 цнт цукрових буряків з га і зайняла перше місце в районі щодо врожайності цієї культури, за що їй вручено перехідний Червоний прапор райкому партії та райвиконкому. Перша бригада цього господарства (бригадир М. А. Шевченко) добилася ще вищого врожаю — по 300 цнт цукрових буряків з гектара на площі 630 гектара.

У змаганні на честь 20-річчя Радянської влади комсомолка-трактористка Н. Ф. Гетьман виробила на тракторі 810 га умовної оранки[4]. У 1938 році перше місце щодо врожайності зернових культур в районі посів колгосп «Спільне життя», за що одержав районний перехідний Червоний прапор. Наступного року перехідний Червоний прапор знову присуджено артілі «Червоний промінь».

Значно зріс добробут жителів Красносілки. Напередодні Великої Вітчизняної війни в селі працював фельдшерсько-акушерський пункт. Діти колгоспників навчались в середній і семирічній школах. При Красносілківському сільському будинку культури працювали хоровий, драматичний, спортивний та інші гуртки, в яких брали участь багато жителів села.

Натхненну працю колгоспників перервав напад гітлерівської Німеччини на Радянську країну. 3 серпня 1941 року фашисти захопили село. В лісах поблизу Красносілки діяли два партизанські загони — під командуванням П. А. Іщенка та А. С. Куценка. Населення підтримувало з ними тісні зв'язки, постачало продукти харчування, сповіщало про дії ворогів. В листопаді

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 430, оп. 1, спр. 176, арк. 11.

[2] Черкаський облдержархів, ф. Р-1345, оп. 1, спр. 79, арк. 3—6, 10; спр. 121, арк. 1—4; Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2049, оп. 1, спр. 4, арк. 1—3.

[3] Черкаський облпартархів, ф. 683, оп. 7, спр. 4, арк. 3.

[4] Газ. «Більшовицький шлях» (Олександрівка), 14 квітня 1938 р.

1941 року учитель-комсомолець М. М. Витріщак підпалив тваринницькі приміщення, які окупанти використовували під конюшні. 8 листопада фашисти розстріляли патріота. В листопаді 1943 року в селі посилилися диверсійні акти партизан. Вони порушували зв'язок, нападали на фашистів, роззброювали місцеву поліцію. Завдяки успішним діям партизанського загону ім. Ворошилова в Красносілці, як і в інших селах Олександрівського району, загарбникам не вдалося здійснити свій план масового вивезення населення до Німеччини, хоч 110 юнаків і дівчат вони схопили і відправили в неволю. Колгоспник О. Я. Марієнко, ризикуючи життям, врятував районний перехідний Червоний прапор. У січні 1944 року гітлерівці схопили його і погнали з іншими мешканцями села на захід. У квітні того ж року він утік з фашистської неволі, повернувся додому і передав прапор райкому партії[1].

23 січня 1944 року з'єднання і частини 26-го гвардійського стрілецького корпусу 53-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту [25-а гвардійська стрілецька дивізія (командиром якої був генерал-майор Г. А. Криволапов), 6-а гвардійська стрілецька дивізія (командир генерал-майор Д. П. Онупрієнко) та 1-а гвардійська повітряно-десантна дивізія (командир полковник Я. С. Міхеєнко)] визволили село[2].

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти фашистів 636 жителів Красносілки, з них 279 загинуло. 363 нагороджено орденами й медалями Радянського Союзу, в т. ч. 7 орденом Слави різних ступенів, 9 орденом Червоної Зірки. Про подвиг одного з них під Сталінградом розповідала 1943 року радіостанція «Радянська Україна» в літературній передачі «Про Грицconfigure Чухна». Г. Й. Чухно, кавалер ордена Вітчизняної війни, був учасником битви на Волзі. Він пристосував до звичайного човна автомобільний мотор і під вогнем ворога перевозив боєприпаси через річку. В березні того ж року мужній воїн загинув смертю хоробрих.

Одразу ж після визволення Красносілки від фашистських загарбників відновлено сільську Раду депутатів трудящих, яка приступила до відбудови зруйнованого господарства. У січні розпочали свою діяльність три красносілківські колгоспи й МТС. Їхнє майно фашисти пограбували і знищили, 130 будинків колгоспників спалили. Основний тягар відбудови лягав на плечі стариків, підлітків і жінок.

По-ударному працювали трактористи Красносілківської МТС, зокрема бригада № 11 на чолі з Д. А. Витріщаком. Перевиконавши план оранки 1944 року, вона заощадила на 4 машинах 10 цнт пального. А член цього колективу П. Т. Товкач удвічі перевиконав завдання, вчасно провівши сівбу. Колгоспники всіх трьох артілей старанно доглядали посіви. За 4 дні вони завершили проривку цукрових буряків на площі 110 га. Найкращих показників добився колгосп «Спільне життя». Господарство зібрало в середньому по 20 цнт з га зернових і по 225 цнт цукрових буряків, а перша бригада, очолювана А. Мельником, з площі 7 га — по 270 цнт цукрових буряків. Вона вийшла переможцем в соціалістичному змаганні на жнивах. Найвищих показників на осінній оранці 1944 року добилися дівчата-трактористки Т. С. Крамар і О. Мельник. В кожної з них виробіток на трактор перевищував 500 га умовної оранки.

З великим ентузіазмом працювали жителі Красносілки у 1945 році. В колгоспі «Спільне життя» під час жнив за дві доби зібрано 90 га жита та 140 га ячменю. 40 жінок цього колгоспу вийшли в поле з косами. З. П. Телевна, М. В. Загородня, Г. П. Гриб і Г. І. Загородня виконували норми на 150—170 процентів.

Вагомий вклад у відбудову зруйнованого колгоспного господарства вносили й учні Красносілківської середньої школи, яка почала працювати у квітні 1944 року. Вони взяли шефство над громадським тваринництвом, дитячими яслами, допомагали дітям-сиротам.

Внаслідок наполегливої праці трудівників села економіка колгоспів поступово зміцнювалася. Вже на початок 1947 року вони повністю освоїли закріплені за ними

---

[1] Газ. «Більшовицький шлях», 1 травня 1944 р.
[2] Архів МО СРСР, ф. 409, оп. 2779, спр. 1130, арк. 41.

посівні площі. Того ж року 100-пудовий урожай з усієї площі зібрав колгосп ім. Леніна[1]. Колектив цього господарства у соціалістичному змаганні 1947 року виборов перше місце серед колгоспів району. Йому присуджено перехідний Червоний прапор району.

Бойовими організаторами відбудови села були комуністи. У жовтні 1945 року відновлено територіальну партійну організацію. Згодом парторганізації створені також при артілях. Безпосередньо питаннями відродження і дальшого розвитку господарства та культури займалася сільська Рада. У повсякденній роботі вона спиралася на численний актив. Так, 19 грудня 1947 року на сесії при обговоренні звіту сільради про роботу за 1944—1947 роки, крім депутатів, були присутні 500 жителів села. 16 березня 1948 року на сесії сільської Ради прийнято рішення про розгортання соціалістичного змагання за дострокове виконання завдань четвертої п'ятирічки. Вирішено викликати на змагання Ясиноватську та Ставидлянську сільради. 6 травня сесія сільради обговорювала питання про виконання взятих зобов'язань. Першість у змаганні здобули ланкові, депутати сільської Ради Н. І. Винник і К. Д. Витріщак. Перед вели комуністи. Так, комбайнер Г. С. Пустовіт з 171 га намолотив 2860 цнт зерна[2].

З добрими показниками трудівниками Красносілки завершили четверту п'ятирічку. Колгосп ім. Леніна у 1950 році зібрав пересічно по 21 цнт зернових і по 280 цнт цукрових буряків з га. В артілі «Червоний промінь» середній урожай зернових становив 20,5 цнт з га, буряків — 215 цнт з га, ланка Я. Цупренко на кожному з 12 га виростила по 340 цнт цукрових буряків. В колгоспі «Спільне життя» 1950 року зібрано пшениці в середньому по 25 цнт з гектара[3].

В 1945 році вже працювали в одну зміну середня і семирічна школи, відновили роботу бібліотека, сільський і два бригадні клуби. Було відкрито фельдшерсько-акушерський пункт, колгоспний пологовий будинок, поштове відділення, магазин, радіовузол артілі «Червоний промінь». 1951 року дала струм дизельна електростанція цього ж господарства, а 1953 — колгоспу «Спільне життя».

У лютому 1958 року на загальних зборах трудівників усіх трьох господарств одностайно прийнято рішення об'єднатися в один колгосп і назвати його «Шляхом Леніна». Він користувався 5451 га сільськогосподарських угідь, з них 4280 га орної землі. Об'єднання сприяло підвищенню ефективності виробництва. Так, наприклад, надій молока від фуражної корови становив уже 1796,5 кг, а настриг вовни — 3,5 кг з вівці. Протягом 1958—1965 рр. тракторний парк збільшився з 22 до 33 машин. Потужність електромоторів зросла більше як у 10 разів. Великого розмаху набуло будівництво господарських і культурно-побутових приміщень. Механізовано трудомісткі процеси в тваринництві. У 1961 році для ремонту сільськогосподарської техніки споруджено механічну майстерню, оснащену необхідним устаткуванням. Тоді ж збудовано і 3 тракторних стани. В 1964 році здано в експлуатацію гараж на 20 автомашин. Грошові прибутки артілі за цей же час зросли в півтора раза. У 1965 році її неподільний фонд становив 1590 тис. крб., вартість людино-дня — понад 3 карбованці.

Радянський уряд не раз відзначав самовіддану працю хліборобів Красносілки. Тільки за 1958—1965 рр. орденами й медалями нагороджено 9 трудівників. За успіхи, досягнуті у збільшенні виробництва зернових культур, ланкову Г. В. Іщенко удостоєно в 1966 році ордена Леніна. Бригадира колгоспних механізаторів депутата сільської Ради комуніста Г. П. Юрченка, який добився мінімальних трудових і грошових затрат на гектар оранки та великої економії пального і запасних частин, 1965 року нагороджено орденом «Знак Пошани». У 1967 році його бригаді, першій

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2049, оп. 2, спр. 20, арк. 47; арк. 58.
[2] Там же, спр. 21, арк. 46; спр. 23, арк. 2, 10, 13; спр. 25, арк. 1.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 430, оп. 4, спр. 214, арк. 2; спр. 253, арк. 46; спр. 260, арк. 17.

у колгоспі, присвоєно почесне звання колективу комуністичної праці. 21 колгоспникові 1965 року присвоєно звання ударника комуністичної праці.

Значних успіхів добилися хлібороби в роки восьмої п'ятирічки. Колгосп «Шляхом Леніна» вийшов переможцем у районному змаганні на честь півстолітнього ювілею Радянської влади.

Розгорнувши змагання на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, трудівники артілі виконали всі зобов'язання, взяті перед державою. У 1970 році одержано по 31,6 цнт зернових з га, у т. ч. пшениці по 32,9 цнт, цукрових буряків 333,4 цнт. Середній надій молока від корови становив 2942 кг. Доярка О. К. Загородня надоїла по 3498 кг молока, О. К. Піддимай — 3520 кг. Чабан В. Й. Стельмах одержала по 119 ягнят від 100 вівцематок, настригла по 5,7 кг вовни з вівці. Колгосп достроково виконав п'ятирічний план продажу державі сільськогосподарської продукції. Господарство має 43 трактори і 31 автомобіль. Споруджено зрошувальну систему, два великі зерносклади, механізований тік. Обслуговуванням машин зайнято понад 200 чоловік. Неподільні фонди колгоспу на кінець п'ятирічки становили 2465 тис. крб. Вартість людино-дня — 4 карбованці.

За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва та у виконанні восьмого п'ятирічного плану продажу державі продуктів рільництва і тваринництва урядові нагороди одержали 9 трудівників колгоспу. Орден Леніна вручено голові Ю. К. Коваленку та бригадирові тракторної бригади Г. П. Юрченку, орден Трудового Червоного Прапора — заступникові голови правління І. П. Манзюку, орден «Знак Пошани» — чабанові В. Й. Стельмах і доярці О. К. Загородній. 16 колгоспників удостоєно почесного звання ударника комуністичної праці. Ленінською ювілейною медаллю відзначено 92 жителя села.

З великим трудовим і політичним піднесенням трудівники села приступили до перетворення в життя рішень XXIV з'їзду КПРС. 1971 року колгосп одержав по 37,9 цнт з га зернових на площі 2410 га, у т. ч. озимої пшениці по 44,6 цнт з га на площі 1347 га. Найвищий урожай виростила перша комплексна бригада, яку очолює комуніст, депутат сільської Ради І. П. Крамар. Середня врожайність зернових у цій бригаді становила по 41 цнт з га, у т. ч. озимої пшениці по 48,4 цнт з га на площі 426 га. Кавалер двох орденів Трудового Червоного Прапора комбайнер Г. С. Пустовіт за 16 робочих днів з площі 127 га намолотив 6014 цнт зерна, а комуніст І. Л. Дишлевий за 18 днів з площі 158 га — 6927 цнт зерна. Механізатори першої тракторної бригади (бригадир Г. П. Юрченко) виростили й зібрали по 360 цнт цукрових буряків на площі 187 га. Зараз колгосп спеціалізується на вівчарстві і вже досяг певних успіхів. Настриг вовни з вівці 1971 року становив 4,9 кілограма.

Розвиток колективного господарства, постійне зростання продуктивності праці і виробництва сільськогосподарської продукції створили умови для підвищення рівня життя трудівників села. За останні 10 років збудовано 162 сучасні типові будинки для колгоспників. В центрі села виросли нові приміщення контори колгоспу та відділення зв'язку, будинку культури й середньої школи. Споруджено двоповерховий торговельний комплекс. За ініціативою колгоспної комсомольської організації на честь 20-річчя перемоги над німецькими фашистами молодь посадила парк Перемоги, в якому встановлено пам'ятник В. І. Леніну. Заможно живуть колгоспники. 477 чоловік зберігають в ощадних касах свої заощадження на суму 303 тис. карбованців.

В селі працюють фельдшерсько-акушерський пункт і дитячі ясла на 50 місць. У середній школі

У музеї колгоспу «Шляхом Леніна». Красносілка, 1969 р.

26 вчителів навчають 400 учнів. За роки Радянської влади 625 юнаків і дівчат закінчили середню школу, 105 з них здобули вищу освіту, 321 середню спеціальну. З села вийшло 120 вчителів, 4 юристи, 16 агрономів, 12 лікарів, 10 інженерів та багато інших спеціалістів.

Будинок культури із залом для глядачів на 500 місць має механізовану сцену, широкоекранну кіноустановку. Десятки колгоспників беруть участь у гуртках художньої самодіяльності: хоровому, драматичному, танцювальному, грають у духовому оркестрі. Факел районних ювілейних фестивалів мистецтв у 1967—1969 рр. було запалено саме в Красносілці. В клубі систематично виступають колективи художньої самодіяльності районного центру і сусідніх сіл, професіональні колективи з обласного центру. Тут працює філіал Олександрівської музичної школи по класу фортепіано і баяна. При будинку культури на громадських засадах відкрито краєзнавчий музей, експозиція якого знайомить з історією села до Жовтневої революції, розповідає про боротьбу трудящих за встановлення й зміцнення Радянської влади, їх участь в соціалістичному будівництві. Бібліотека має книжковий фонд 10 тис. томів, її відвідує 800 читачів.

Велику організаторську і виховну роботу серед трудящих села проводить партійна організація, яка налічує у своєму складі 52 чоловіка. Справжніми помічниками комуністів виступають 2 комсомольські організації — колгоспна і шкільна, що об'єднують 109 членів ВЛКСМ.

До складу сільської Ради входить 35 чоловік, 28 з них залучено до роботи в 4 постійних комісіях: сільськогосподарській, культурно-освітній, фінансово-бюджетній та соціалістичної законності. Майже весь бюджет сільської Ради — до 15 тис. крб.— витрачається на соціально-культурні потреби трудящих. При сільській Раді діють 12 вуличних комітетів, товариський суд, ради: жіноча, сприяння сім'ї і школі, соціального забезпечення. 60 активістів села стежать за дотриманням санітарного і громадського порядку на вулицях села. Ще в 1967 році Красносілківська сільська Рада вийшла переможцем у районному змаганні на честь 50-річчя Радянської влади.

Здійснюючи рішення XXIV з'їзду КПРС, трудящі Красносілки роблять гідний внесок у побудову комуністичного суспільства в нашій країні.

А. О. ДЕЙНЕКА, В. О. ЦИСЬ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ОЛЕКСАНДРІВСЬКОГО РАЙОНУ

БІ́РКИ — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ї річки Тясьмину, за 4 км на південний схід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Фундукліївка. Станція Одесько-Кишинівської залізниці. Населення — 3023 чоловіка.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Крупської, за яким закріплено 3346 га сільськогосподарських угідь, з них 1938 га — орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. 70 чоловік за успіхи в сільському господарстві нагороджені орденами і медалями, в т. ч. орденом Леніна — голова колгоспу М. С. Загинайко, орденом Жовтневої Революції — механізатор С. В. Голуб.

Працюють середня школа, де 26 вчителів навчають 267 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 11,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, три магазини, побутові майстерні. У двох партійних організаціях об'єднано 60 комуністів, у двох комсомольських — 101 член ВЛКСМ.

Поселення на території села засноване в середині XVII ст. Радянську владу тут встановлено в лютому 1918 року. У 1967 році з селом Бірки Перші злилося село Бірки Другі.

Житель села В. Канівець брав участь у роботі III Всеукраїнського з'їзду Рад. 1930 року тут організовано артіль ім. Крупської. За високі виробничі показники свиноферма колгоспу 1939 року занесена до Почесної книги Всесоюзної сільськогосподарської виставки.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти фашистів 316 жителів, 196 з них відзначені бойовими нагородами. У Бірках є пам'ятники 147 загиблим односельцям і воїнам-визволителям.

Біля села знайдені уламки скіфського глиняного посуду VI ст. до н. ери.

БО́ВТИШКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Бовтиші, за 17 км на південь від районного центру і залізничної станції Фундукліївка. Населення — 2104 чоловіка.

Тут містяться відділки «Червона зірка» і «Бовтишка польова» радгоспу Другого ім. Петровського цукрокомбінату. За відділками закріплено 4974 га сільськогосподарських угідь, з яких 3985 га орної землі. Господарства спеціалізуються на вирощуванні насіння цукрових буряків і виробництві тваринницької продукції. У селі міститься центральна садиба Олександрівського рибгоспу (площа ставків 304 га). За успіхи в розвитку сільського господарства 38 робітників відзначені нагородами, серед них орденом Леніна — колишня ланкова Є. М. Сіренко. За високі врожаї зернових культур ланкова О. Ф. Задоя удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

Працюють середня школа, де 25 вчителів навчають 320 учнів. Діють клуб, бібліотека. В селі є фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, відділення зв'язку, побутові майстерні, їдальня, 6 магазинів. У 5 парторганізаціях Бовтишки налічується 40 комуністів, у 3 комсомольських — 81 член ВЛКСМ.

Виникло село у 1764 році.

В липні 1905 року селяни відмовилися працювати на панській економії, вимагаючи підвищення заробітної плати. Організаторів виступу було покарано.

В лютому 1918 року в Бовтишці встановлено Радянську владу.

1923 року засновано артіль «Орач». У 1929 році організовано колгосп «Червона зірка» і «Лан».

У Великій Вітчизняній війні брали участь 423 жителі села, 217 з них загинули, 208 відзначені бойовими нагородами.

Під час тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна група, яка входила до складу партизанського загону ім. Ворошилова (командир А. С. Куценко). Члени групи організували втечу військовополонених, що працювали в бовтиському господарстві «Польова», і переправили їх до партизанів. Підпільники виконували розвідувальні завдання, добували зброю і боєприпаси, вели агітаційну роботу серед населення. У січні — лютому 1944 року у селі містився штаб 2-го Українського фронту, командуючим якого був Маршал Радянського Союзу І. С. Конєв.

Біля села знаходять речі ранньоскіфського часу VII—VI ст. до н. ери.

БУ́КВАРКА (давня назва — Буковар) — село, центр сільської Ради, розташоване за 31 км на південь від районного центру і за 25 км від залізничної станції Цибулеве. Населення — 483 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Роздолля, Тарасівка.

У Букварці міститься центральна садиба колгоспу ім. Калініна, за яким закріплено 4058 га сільськогосподарських угідь, з них 2909 га орної землі. Виробничий напрям господарства — хліборобство і тваринництво. 48 колгоспників нагороджені орденами й медалями.

У восьмирічній школі 12 вчителів навчають 120 учнів. Є будинок культури, бібліотека з фондом 8113 книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, магазин, їдальня, відділення зв'язку. У партійній організації — 32 комуністи, у комсомольській — 26 членів ВЛКСМ.

Перша письмова згадка про село належить до 1752 року. Радянську владу в Букварці встановлено в лютому 1918 року.

У 1926 році створено машинно-тракторне товариство, а через два роки — ТСОЗи «1-е Букварське» і «2-е Букварське». 1930 року 90 проц. селянських господарств об'єдналися у колгоспи «Червоний хлібороб» і «Червона зірка».

У Великій Вітчизняній війні брали участь 203 жителі села, 78 з них відзначені бойовими нагородами. Під час визволення Роздолля в січні

1944 року винятковою мужністю і хоробрістю відзначився замполіт батальйону П. А. Остапенко. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У Букварці споруджено пам'ятники П. А. Остапенкові, 126 воїнам-визволителям і 131 загиблому воїну-односельцю.

ВИ́ЩІ ВЕРЕЩА́КИ — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ї річки Тясьмину, за 18 км на схід від районного центру і за 15 км від залізничної станції Цибулеве. Населення — 1868 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Базікове, Бурякове, Любомирка, Настине.

У Вищих Верещаках міститься центральна садиба колгоспу ім. Шевченка, за яким закріплено 5546 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3913 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві свинини. На тваринницьких фермах відгодовуються 7 тис. голів свиней, 875 голів великої рогатої худоби. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 96 чоловік удостоєні урядових нагород, в т. ч. ордена Леніна — комбайнер О. В. Бойко, завідуючий свинофермою М. Ф. Бойко, ордена Жовтневої Революції — голова правління І. В. Чапчай. Орденом Леніна нагороджено вчителя К. Г. Волосяна.

У середній і восьмирічній школах 30 вчителів навчають 260 дітей. Є будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 11 295 книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, два дитсадки, три магазини. У селі діє майстерня для виготовлення гончарного посуду, черепиці та ін. виробів з цементу. У парторганізації — 60 комуністів, у 2 комсомольських — 81 член ВЛКСМ.

Село виникло на початку XVIII століття. Радянську владу тут встановлено в січні 1918 року.

У 1923 році створено кредитне товариство, наступного року — колгосп «Сучасний хлібороб». Згодом засновані колгоспи «Червона праця» та ім. Шевченка.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 400 жителів села. Встановлено пам'ятники воїнам-визволителям і 182 односельцям, які не повернулися до рідних домівок.

У селі народився генерал-лейтенант авіації П. В. Єрух. З Вищих Верещаків вийшов Герой Соціалістичної Праці коваль радгоспу «Кустанайський» І. А. Клименко.

ГО́ЛИКОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Фундуклїівка. Населення — 961 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бандурове, Кримки.

У Голиковому міститься центральна садиба колгоспу «Зоря комунізму», за яким закріплено 5102 га сільськогосподарських угідь, з них 3740 га орної землі. Виробничий напрям господарства — хліборобство і тваринництво. 80 чоловік нагороджені орденами й медалями, серед них голова колгоспу І. Ю. Безлюдько — орденом Жовтневої Революції.

Працюють середня школа, де 22 вчителів навчають 224 учнів. Є будинок культури, бібліотека з фондом 8626 книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, відділення зв'язку, 3 магазини. У партійній організації — 62 комуністи, у 2 комсомольських — 85 членів ВЛКСМ.

Село виникло в середині XVIII століття. В лютому 1918 року в Голиковому встановлено Радянську владу.

В 1923 році створено артіль «Борець».

У Великій Вітчизняній війні брали участь 338 жителів села, 223 з них відзначені бойовими нагородами. Уродженець с. Кримки — Герой Радянського Союзу танкіст С. Г. Цупренко в боях біля озера Балатону протягом 12—13 березня 1945 року знищив 7 танків і до 70 солдатів ворога. Під час тимчасової окупації, у 1943 році, в Комсомольському лісі поблизу села базувався партизанський загін ім. Ворошилова (командир А. С. Куценко). Серед 12 жителів Голикового у загоні воював і піонер А. Дубицький, який загинув під с. Підлісним. У Кримках діяла підпільна група, яка в 1943 році переросла в партизанський загін. 17 листопада того ж року гітлерівці розстріляли 48 жителів села. Вшановуючи пам'ять полеглих в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, трудящі села встановили пам'ятники воїнам-визволителям, 124 загиблим воїнам-односельцям і обеліск Слави жертвам фашистського терору.

Біля Кримок знайдено скарб римських монет II ст. н. е., виявлено ранньослов'янське поховання черняхівської культури (II—VI ст. н. ери).

ІВА́НГОРОД — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Бовтиші, за 7 км на південь від районного центру і залізничної станції Фундуклїівка. Населення — 1975 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Омельгород, Стримівка.

За колгоспом «Прогрес», центральна садиба якого міститься в Івангороді, закріплено 4716 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3098 га орної землі. Виробничий напрям господарства — хліборобство і тваринництво. 95 чоловік нагороджено орденами й медалями за успіхи в сільськогосподарському виробництві, серед них орденом Леніна — колишнього голову колгоспу П. К. Фицайла і ланкову О. Т. Демченко.

У середній школі 24 вчителі навчають 248 дітей. Діють будинок культури на 600 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, відділення зв'язку, три магазини. 2 партійні організації об'єднують 60 комуністів, 2 комсомольські — 74 члени ВЛКСМ.

Засноване село у 40-х роках XVIII століття. Радянську владу в Івангороді встановлено в січні 1918 року.

454 жителі села під час Великої Вітчизняної війни перебували в регулярних частинах Червоної Армії, 252 відзначені бойовими нагородами. Уродженець села, нині адмірал В. Д. Корнер відзначився в боях з японськими імперіалістами. В серпні 1945 року монітор, яким командував капітан 3-го рангу В. Д. Корнер, розгромив японські берегові укріплення на Амурі і забезпечив плацдарм для наступу на Харбін. За мужність і відвагу, проявлені в цій операції, В. Д. Корнер удостоєний звання Героя Радянського Союзу. 12 жителів села боролися в пар-

тизанському загоні ім. Ворошилова. В Івангороді споруджено пам'ятники воїнам, які полягли під час визволення села, і 251 загиблому односельцю.

Біля Івангорода виявлено ранньослов'янське поселення черняхівської культури (II—VI ст. до н. ери).

КРАСНОСІЛЛЯ (до 1861 року — Княжа) — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на південний схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Цибулеве. Населення — 2682 чоловіка. Сільраді підпорядкований населений пункт Гутницька.

У Красносіллі міститься центральна садиба колгоспу «Росія», за яким закріплено 7484 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 6002 га орної землі. Господарство спеціалізується на птахівництві. Діє птахофабрика на 50 тис. курей. У лютому 1971 року за успіхи, досягнуті в розвитку сільськогосподарського виробництва, виконанні п'ятирічного плану продажу державі продуктів хліборобства, тваринництва і птахівництва колгосп «Росія» нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, а голова правління І. Є. Адонін удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці. 128 трудівників відзначені орденами й медалями, в т. ч. орденом Леніна — свинарка Є. І. Мироненко, доярка Г. П. Пашкова, орденом Жовтневої Революції — комбайнер Л. М. Лобач і головний бухгалтер М. Я. Тукало.

Працюють середня школа, де 30 вчителів навчають 357 дітей, будинок культури на 600 місць, бібліотека з фондом 11,2 тис. книг. Є дільнична лікарня на 25 місць, аптека, побутові майстерні, відділення зв'язку, 6 магазинів, їдальня. У двох партійних і двох комсомольських організаціях — 78 комуністів і 129 членів ВЛКСМ.

Село засновано в середині XVIII століття. В січні 1918 року в Красносіллі встановлено Радянську владу.

Влітку 1918 року, під час австро-німецької окупації, в селі створено партизанський загін, до якого входило понад 100 чоловік. Командував загоном житель села П. І. Олизько. Загін розгромив німецький гарнізон на залізничній станції Фундукліївка. В цьому бою П. І. Олизько загинув. Пізніше загін влився в одну з регулярних частин Червоної Армії. У 1922 році заснована сільськогосподарська комуна ім. Леніна. В червні 1924 року створено артілі ім. Крупської та ім. Чубаря, пізніше — кілька ТСОЗів. Згодом артілі і ТСОЗи були об'єднані в колгоспи ім. Крупської, «Хлібороб», «Змичка», «Політвідділ». 1930 року куркульська зграя по-звірячому вбила двадцятип'ятитисячника — робітника заводу «Червона зірка» Б. А. Будзинського, який організовував селян у колгоспи.

508 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 217 з них нагороджені орденами й медалями. Високо оцінені бойові заслуги уродженця села льотчика-штурмовика С. О. Німенка. Під час війни з білофіннами він був нагороджений орденом Червоної Зірки. У 1944 році С. О. Німенко удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Під час тимчасової окупації села 5 жовтня 1941 року фашисти розстріляли комуністів О. Бевза, Н. Прохода, В. Андрєєва, Г. Назаренка, М. Кононенка та багатьох активістів. Понад 80 жителів села воювали у складі партизанського загону ім. Ворошилова, яким командував І. Д. Діброва. У 1943 році гестапівці розстріляли розвідника цього загону уродженця с. Гутницької, колишнього секретаря комсомольської організації Кіровоградського педінституту В. О. Дикого. У Красносіллі встановлено пам'ятники воїнам-визволителям і 280 односельцям, які полягли смертю хоробрих на фронтах Великої Вітчизняної війни.

П. І. Олизько, уродженець Красносілля, командир партизанського загону, який боровся проти австро-німецьких окупантів у 1918 році. Фото 1916 р.

МИХАЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Інгульці, за 30 км на південний схід від районного центру. В селі — залізнична станція Цибулеве. Населення — 3006 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Біляївка, Григорівка, Кам'яний Яр, Нерубайка, Ясинове.

У Михайлівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Куйбишева, за яким закріплено 4416 га сільськогосподарських угідь, з них 3396 га орної землі. Виробничий напрям господарства—хліборобство і тваринництво. У 1956 році колгосп брав участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці, а в 1968 році — Виставці досягнень народного господарства СРСР. На території села збудовано Цибулівське відділення «Сільгосптехніки», яке, крім ремонту сільськогосподарських машин, спеціалізується на виготовленні змішувачів кормів для ферм колгоспів області. Бочкотару, тарну дощатку, дерев'яні плити випускає Цибулівський лісотарний комбінат, який діє в Михайлівці. У селі працюють Цибулівський плодоовочевий консервно-сушильний завод, хлібоприймальний пункт, хлібозавод.

За успіхи у розвитку народного господарства нагороджені 53 жителі села. Орденом Леніна відзначені свинарка О. К. Гавриш, бригадир К. І. Агєєв, механізатор Х. І. Данильченко, залізничник Ф. Г. Литвинов, орденом Жовтневої Революції — телятниця М. С. Гуржій. За багаторічну службу в органах внутрішньої державної безпеки ордена Леніна удостоєні мешканці села І. М. Сміян і Т. А. Миколайченко.

Тут є середня школа, де 36 вчителів навчають 458 дітей, клуб, бібліотека з фондом 13 227 книг, фельдшерсько-акушерський пункт, 6 магазинів, АТС, відділення зв'язку. У 7 партійних організаціях — 177 комуністів, у 5 комсомольських — 153 члени ВЛКСМ.

Засноване село у 40-х роках XVIII століття. Радянську владу в Михайлівці встановлено в лютому 1918 року.

1921 року створено сільськогосподарську артіль ім. Франка, наступного року — «Плугатар»,

І. Г. Книш, уродженець Михайлівки, удостоєний ордена Леніна за подвиги в Сталінградській битві. 1942 р.

«Труд», «Хлібороб», ТСОЗ ім. Шевченка, трохи пізніше — «Комунар», «Червона зірка» і машинно-тракторне товариство.

492 місцеві жителі брали участь у Великій Вітчизняній війні, 187 з них нагороджені орденами й медалями. Уродженець села сержант І. Г. Книш за бойові подвиги в битві під Сталінградом відзначений орденом Леніна. Споруджено пам'ятник 156 односельцям, які віддали життя за Батьківщину.

На станції Цибулеве народився кандидат біологічних наук, професор О. П. Корнєєв.

Біля Михайлівки знайдено залишки ранньослов'янського поселення черняхівської культури (II—VI ст. н. ери).

ПІДЛІ́СНЕ (до 1945 року — Федвар) — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км на південь від районного центру і за 18 км від залізничної ст. Цибулеве. Населення—1661 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Червоний партизан», який спеціалізується на відгодівлі свиней. За господарством закріплено 4741 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3417 га орної землі. На фермах утримуються 617 голів великої рогатої худоби, 4600 голів свиней. Тракторна бригада колгоспу, яка виростила по 59,6 цнт озимої пшениці з гектара, стала переможцем республіканського змагання 1971 року і завоювала перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради.

Працюють середня школа, де 23 вчителі навчають 270 дітей, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 11 тис. книг. Є фельдшерсько-акушерський пункт, аптека, відділення зв'язку, 5 магазинів. У 2 партійних організаціях — 37 комуністів, 2 комсомольських — 77 членів ВЛКСМ.

Пам'ятник юним партизанам — піонерам Я. Матвієнку, Ф. Шепелю, І. Юрченку, І. Коноваленку. Підлісне, 1970 р.

Перша згадка про село належить до 1705 року.

Радянську владу в селі встановлено в лютому 1918 року.

У 1918 році місцеві куркулі з допомогою австро-німецьких окупантів вчинили розправу над селянами, які брали участь в розподілі земель,— 22 чоловіки було розстріляно, багатьох побито нагаями і шомполами. Для боротьби з загарбниками жителі Підлісного і навколишніх сіл створили партизанський загін, яким командував секретар волосного земвідділу П. І. Довженко. Трудящі Підлісного, вшановуючи пам'ять борців за Радянську владу, встановили меморіальну дошку, на якій викарбувано імена комуністів — голови волвиконкому І. Т. Скарбового, Д. Л. Пашковського та І. Р. Умрихіна, безпартійних П. Г. Терона, І. Д. Іванова. 1922 року створено артіль «Послідовник агрономії». Згодом — артілі і ТСОЗи ім. Леніна, «Молодий господар», ім. Шевченка, «Лисогірське», «Колектив Леніна», «Селянська праця», «Червоний степ», ім. Р. Люксембург, «Незаможники».

309 жителів Підлісного брали участь у Великій Вітчизняній війні, 158 з них удостоєні бойових нагород. Багато жителів боролися проти окупантів у складі партизанського загону ім. Ворошилова, створеного 1942 року в Нерубаївському лісі, командиром якого був односелець комуніст С. І. Довженко. Партизани пускали під укіс ешелони з живою силою і технікою ворога, псували залізничні колії, зривали мости. Восени 1943 року гестапівці після жорстоких катувань напівживими закопали в землю піонерів-зв'язкових партизанського загону Ф. Шепеля, Я. Матвієнка, І. Юрченка, І. Коноваленка. Юним героям земляки встановили пам'ятник. У селі споруджено також пам'ятник воїнам-визволителям і обеліск Слави на честь 151 загиблого односельця.

Уродженцями Підлісного є народний артист СРСР Г. П. Юра, народні артисти УРСР Т. П. Юра і О. П. Юра-Юрський, лауреат Державної премії СРСР А. М. Жарський. При будинку культури створено музей, де зібрані матеріали про життя і театральну діяльність видатних митців сцени, а також про участь жителів села в боротьбі проти фашистських окупантів.

РОДНИКІ́ВКА (до 1946 року — Могильне, Сентове) — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ї річки Інгулу, за 35 км на південний захід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Цибулеве. Населення — 1334 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Липівка, Мар'янівка.

За колгоспом ім. Свердлова, центральна садиба якого міститься у Родниківці, закріплено 6980 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4974 га орної землі. Основний напрям господарства — хліборобство і тваринництво. 59 колгоспників нагороджені орденами й медалями.

Тут є середня школа, де 22 вчителі навчають 248 учнів, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 7890 книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, майстерні побутового обслуговування, 5 магазинів, пошта. У парторганізації — 51 комуніст, у 2 комсомольських — 55 членів ВЛКСМ.

Засноване село у 1754 році як військове поселення. В лютому 1918 року тут встановлено Радянську владу.

У боротьбі проти німецько-фашистських загарбників на фронтах і в партизанських загонах брали участь 419 жителів села, 257 відзначені бойовими нагородами. За мужність і відвагу, проявлені при форсуванні Бугу та Дністра весною 1944 року, уродженцю села кулеметникові А. А. Антонову посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У Родниківці встановлено пам'ятники воїнам-визволителям і 174 полеглим односельцям.

Біля Родниківки виявлено залишки двох поселень передскіфського часу, ранньослов'янські поселення та поховання черняхівської культури.

РОЗУМІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Бовтиші, за 25 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Фундуклїівка. Населення — 1415 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Миколаївка, Стремещине.

У Розумівці міститься центральна садиба колгоспу «Червоний прапор», за яким закріплено 3772 га сільськогосподарських угідь, з них 2633 га орної землі. Основні галузі господарства — хліборобство і тваринництво. 80 сільських трудівників відзначені урядовими нагородами.

Працюють восьмирічна школа, де 18 вчителів навчають 214 дітей, клуб, бібліотека з фондом 6170 книг. Є фельдшерсько-акушерський пункт, два магазини, кафе, відділення зв'язку. В усипальниці героя Вітчизняної війни 1812 року М. М. Раєвського відкрито історико-краєзнавчий музей. Сільська парторганізація об'єднує 38 комуністів, дві комсомольські — 73 члени ВЛКСМ.

Розумівка виникла в середині XVIII століття. Радянську владу тут встановлено в лютому 1918 року.

У 1924 році створено товариство спільного обробітку землі, згодом — колгоспи «Червоний прапор» і «Шлях колективіста».

Під час Великої Вітчизняної війни 378 жителів воювали в партизанських загонах і на фронтах, 179 з них відзначені бойовими нагородами. У центрі села споруджено пам'ятники воїнам, полеглим під час визволення Розумівки, і 149 загиблим односельцям.

СОСНІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на південний схід від районного центру і залізничної станції Фундуклїівка. Населення — 1078 чоловік. Сільраді підпорядковане село Нижчі Верещаки.

За колгоспом «Аврора», центральна садиба якого міститься у Соснівці, закріплено 4020 га сільськогосподарських угідь, з них 2649 га орної землі. Основні галузі господарства — хліборобство і тваринництво. 82 колгоспники відзначені нагородами, серед них механізатори Х. Я. Коваль та І. В. Волосян — орденом Леніна.

Працюють восьмирічна школа, де 18 вчителів навчають 144 дітей, будинок культури, бібліотека з фондом 9455 книг, фельдшерсько-акушерський пункт, 3 магазини, пошта. У парторганізації — 48 комуністів, у 2 комсомольських — 30 членів ВЛКСМ.

Засноване село наприкінці XVII століття. В лютому 1918 року тут встановлено Радянську владу.

У листопаді 1919 року куркулі разом з денікінцями розстріляли селян-активістів, ініціаторів розподілу поміщицьких і куркульських земель І. Т. Сироту і Т. К. Штефана. У 1928 році засновано артіль «Колос», згодом — «Перемога», які 1932 року об'єдналися в колгосп.

222 жителі билися з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни, 143 відзначені бойовими нагородами. Звання Героя Радянського Союзу посмертно удостоєний уродженець села Ф. К. Павловський. Комсорг батальйону лейтенант Ф. К. Павловський у жовтні 1943 року з невеликою групою бійців першим форсував Дніпро і, захопивши на правому березі висоту, утримував її до підходу основних сил. Ім'я героя носить місцева школа, поблизу якої встановлено бюст земляка. В період тимчасової німецько-фашистської окупації багато жителів села були в партизанах і в підпіллі, серед них колишній працівник районної газети М. Г. Ожеред, пізніше розстріляний гітлерівцями. У грудні 1943 року каральним загоном окупантів за зв'язки з партизанами було закатовано 38 мешканців села, спалено 180 будинків. В селі споруджено пам'ятник воїнам, які полягли під час визволення Соснівки, і пам'ятник 122 загиблим односельцям.

У Соснівці народився доктор медичних наук, професор О. С. Ступницький.

СТАВИ́ДЛА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Фундуклїівка. Населення — 733 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Могилів Курінь, Новооситняжка, Світова Зірка, Хайнівка, Ямки, Ясинуватка.

У Ставидлах міститься центральна садиба колгоспу ім. Горького, за яким закріплено 4299 га сільськогосподарських угідь, з них 3398 га орної землі. Виробничий напрям господарства — м'ясомолочне тваринництво і хліборобство. 58 колгоспників удостоєні урядових нагород. Діє відділення «Сільгосптехніки».

Збирання гороху в колгоспі «Аврора». Соснівка, 1971 р.

А. С. Кивгила, уродженець Ставидел, уповноважений Реввійськради Першої Кінної армії. 1926 р.

У восьмирічній школі 15 вчителів навчають 153 дітей. Є будинок культури на 600 місць, бібліотека з фондом 10,2 тис. книг, лікарня на 35 ліжок, аптека, відділення зв'язку і АТС, три магазини. У 4 парторганізаціях — 42 комуністи, 4 комсомольських — 30 членів ВЛКСМ.

Засноване село в другій половині XVIII століття.

У 1905—1907 рр. в селі мали місце виступи селян проти поміщиків. Ватажків заворушення було заслано в північні губернії. За розповсюдження революційних прокламацій був засуджений до ув'язнення Н. М. Найко.

Радянську владу в селі встановлено в лютому 1918 року. Під час громадянської війни політичним комісаром кінного корпусу 10-ї армії, а згодом уповноваженим Реввійськради Першої Кінної армії був виходець із Ставидел А. С. Кивгила. 1926 року створено машинно-тракторне товариство, 1928 року — сільськогосподарську артіль «Ленінським шляхом».

У Великій Вітчизняній війні брали участь 210 жителів села, 127 з них нагороджено орденами й медалями. В боях проти фашистських загарбників відзначився уродженець Ставидел, повний кавалер ордена Слави командир взводу М. Г. Кивгила. У лютому 1944 року він особисто знищив вогневу точку противника, взяв у полон ворожого кулеметника з кулеметом. У серпні 1944 року Кивгила привів у свій підрозділ фашистську бронемашину. Взимку наступного року під час форсування Одеру під ворожим вогнем переправив на протилежний берег тяжко пораненого заступника командира батальйону. Будучи пораненим, повернувся в підрозділ і з своїми бійцями знищив трьох німецьких офіцерів, взяв у полон 24 солдати з двома ручними кулеметами. У Ставидлах споруджено пам'ятники 110 загиблим землякам і радянським воїнам-визволителям.

Вихідцями з села є академік АН УРСР, лауреат Державної премії СРСР А. І. Задонцев, доктор фізико-математичних наук, професор О. К. Бабенко.

СТА́РА ОСОТА́ — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Осотянки, за 10 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Фундукліївка. Населення — 1516 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Нова Осота, Поселянівка.

У Старій Осоті міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова, за яким закріплено 6298 га сільськогосподарських угідь, з них 3904 га орної землі. Основний виробничий напрям — хліборобство і тваринництво. 86 трудівників нагороджені орденами і медалями. Ланкова М. Г. Лагно удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці.

У середній школі 20 вчителів навчають 250 учнів. Є будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 8,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, відділення зв'язку, побутовий комбінат, два магазини. У 4 парторганізаціях села — 80 комуністів, 4 комсомольських — 188 членів ВЛКСМ.

Перші письмові згадки про село датуються початком XVII століття.

В січні 1918 року тут встановлено Радянську владу.

У червні 1905 року відбувся страйк робітників місцевого цукрового заводу, до яких приєдналися наймити з економії, селяни. Страйк було жорстоко придушено, а його організаторів відправлено на каторгу. У липні 1918 року робітники і селяни підняли повстання, розгромили гарнізон австро-німецьких окупантів, захопивши при цьому 4 гармати і багато іншого військового спорядження. Село стало базою партизанського загону, який очолив І. К. Тихоненко (мешканець с. Китайгорода). У грудні на станції Фундукліївка партизани роззброїли 8 ворожих ешелонів.

У Великій Вітчизняній війні брали участь понад 650 місцевих жителів, 350 з них відзначено нагородами. Уродженцю села Н. Т. Євтушенку, який здійснив 153 успішні бойові вильоти на бомбардування німецько-фашистських військ і далеку розвідку, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Споруджено обеліск воїнам, полеглим під час визволення села, і пам'ятник 319 односельцям, які не повернулися з фронту.

У селі народилися професор-музикознавець, заслужений діяч мистецтв УРСР Д. Г. Євтушенко, доктори медичних наук Г. П. Євтушенко і Ф. П. Матвєєв; кандидат ветеринарних наук, професор О. І. Похил, генерал-майор С. І. Шемена.

Між селами Старою і Новою Осотою розкопано кілька поховань, де знайдено речі скіфського (IV—III ст. до н. е.) і сарматського (I—II ст. н. е.) періодів.

ТРИЛІ́СИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Фундукліївка. Населення — 752 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Антонівка, Іванівка, Китайгород, Северинівка.

У Трилісах міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 6182 га сільгоспугідь. Основний напрям господарства — хліборобство і тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 64 жителі села відзначені урядовими нагородами.

У середній школі навчаються 175 дітей, працюють 20 вчителів. Є будинок культури на 450 місць, бібліотека з фондом 7130 книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, пошта, три магазини. У сільській парторганізації — 59 комуністів, у 3 комсомольських — 109 членів ВЛКСМ.

Засновані Триліси на початку XVIII століття. Радянську владу тут встановлено у лютому 1918 року.

1923 року тут створено ТСОЗ, 1929 року — колгосп «Перемога».

У Великій Вітчизняній війні брав участь 181 житель села, 82 з них загинули, 102 нагороджені орденами й медалями. Уродженець Іванівки Д. Т. Гуляєв командував партизанською бригадою ім. О. Невського, яка діяла на території Білорусії. У 1941—1942 рр. він став організатором партизанського руху в Любанському і Глуському районах Мінської області. Йому посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Односельці встановили бюст славного земляка. У Трилісах споруджено пам'ятники воїнам-визволителям і загиблим жителям села.

У 20-х роках XIX ст. у с. Іванівці жили декабристи — брати Олександр і Йосип Поджіо. Тут народився і вчився В. С. Куцевол, перший секретар Львівського обкому КП України, кандидат в члени ЦК КПРС. Вихідцями з Триліс є доктори медичних наук професори В. І. Шаповал і М. К. Фуркало.

ЦВІ́ТНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на схід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Цибулеве. Населення — 2366 чоловік. Сільраді підпорядковане село Колона, Ружичеве.

У Цвітному міститься центральна садиба колгоспу ім. Дзержинського, за яким закріплено 4495 га сільськогосподарських угідь, з них 3316 га орної землі. Основний напрям господарства — хліборобство і тваринництво. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва, освіти й охорони здоров'я 83 чоловіка нагороджені орденами й медалями.

Є тут середня школа, де навчаються 375 дітей, працюють 29 вчителів, будинок культури, бібліотека з фондом 9520 книг, дільнична лікарня на 50 ліжок, відділення зв'язку, АТС, 4 магазини. Діє цех Олександрівського райпромкомбінату для виготовлення гончарного посуду. У двох партійних організаціях налічується 68 комуністів, у двох комсомольських — 126 членів ВЛКСМ.

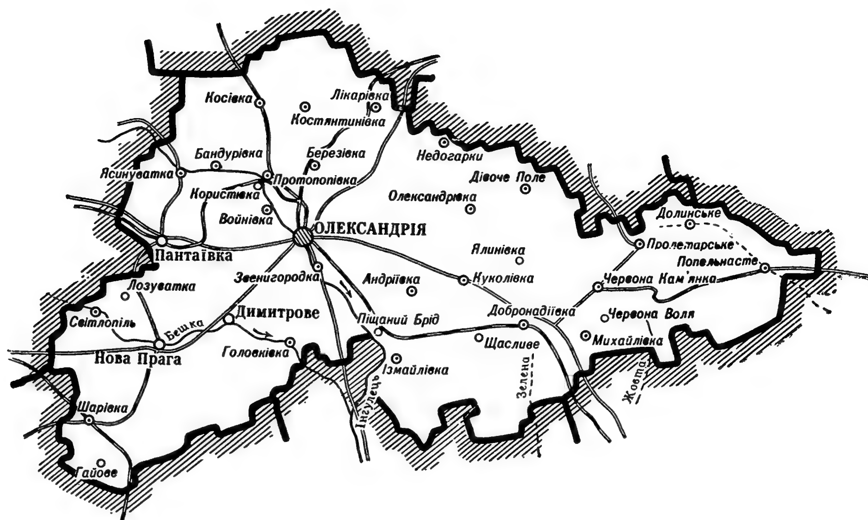
Художнє розписування посуду в гончарному цеху Цвітного. 1970 р.

Засноване село у 30-х роках XVIII ст. козаками Миргородського полку. У 40—50-х рр. XVIII ст. Цвітне було одним із центрів формування і дій гайдамацьких загонів на Правобережжі. В лютому 1918 року в Цвітному встановлено Радянську владу.

550 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 214 з них нагороджені орденами й медалями. Уродженець Цвітного Т. З. Березовський — повний кавалер ордена Слави. У селі споруджено пам'ятники воїнам-визволителям і 326 односельцям, які не повернулися з фронту.

Біля сіл Цвітного і Ружичевого досліджені поховання сарматів (II—I ст. до н. ери).

ОЛЕКСАНДРІЙСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1876,7 кв. км. Населення — 146,8 тис. чоловік, у т. ч. міського—96,6 тис., сільського — 50,2 тис. чоловік. Міській, селищній та 24 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 102 населені пункти. У економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. За 33 колгоспами, 6 радгоспами, 85 іншими господарствами закріплено 163,4 тис. га, в т. ч. орної землі — 132,5 тис. га. У районі 7 промислових підприємств, міжколгоспна будівельна та міжколгоспна шляхова організації. Населення обслуговують 62 медичні заклади. У 54 загальноосвітніх школах, в т. ч. 15 середніх, заочній середній, 25 восьмирічних, 14 початкових, навчається 8244 тис. учнів. Крім того, є два сільські профтехучилища. Культурно-освітню роботу ведуть районний та 23 сільські будинки культури, 3 міські, 15 сільських і 35 колгоспних та бригадних клубів, 68 бібліотек, діє 69 кіноустановок. У районі — 5 пам'ятників В. І. Леніну. В 26 населених пунктах споруджено 29 пам'ятників і 4 обеліски вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

ОЛЕКСАНДРІЯ

Олександрія — місто обласного підпорядкування, розташоване на річці Інгульці, за 75 км на північний схід від Кіровограда. Через місто проходить залізнична вітка Знам'янка—П'ятихатки і автошлях Київ — Дніпропетровськ. Населення — 72,4 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковано також селища Димитрове і Пантаївка.

За часів Нової Січі на місці сучасної Олександрії був зимівник, заснований козаком Усом[1]. Поблизу Усиківки в середині XVIII ст. почали селитися розкольники з центральної Росії та українські селяни-втікачі від польсько-шляхетського

[1] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 590.

гніту. Поселення стояло на важливому торговому шляху з Полтави у Крим. У 1752 році в ньому проживало 256 чоловік[1].

Із заснуванням Нової Сербії, коли тут розмістили солдатів Пандурського полку, поселення перейменовано на Бечею (паралельно вживалися — Беча, Бечка). Під такою назвою воно позначене на карті, складеній інженер-полковником де Боскетом 1751 року[2]. Пізніше в Бечеї розташувалася 12-а рота Жовтого гусарського полку. Незважаючи на присутність військового гарнізону, мешканці її брали участь у народних виступах. Так, у 1768 році, під час Коліївщини, частина їх пішла в гайдамаки. У січні 1769 року місцеве населення разом з гарнізоном чинило впертий опір татарським загарбникам[3].

1784 року поселення перетворено на повітове місто і названо Олександрійськом, а згодом — Олександрією. У 1793 році тут було 120 хат-мазанок, в яких проживало 738 чоловік[4]. Цегляні будівлі — міської ратуші, сирітського суду, казначейства, квартирної комісії з'явилися тільки на початку XIX ст. На 1823 рік у місті налічувалося 322 будинки з 1800 мешканцями. З 1857 року в Олександрії проживало 7800 чоловік. Частина населення займалася чумакуванням[5]. Працювало 42 крамниці, щороку відбувалося 3 ярмарки. Під час Кримської війни 1853—1856 рр. до Олександрії було евакуйовано багато установ з Одеси, Херсона та інших міст.

Протягом 30—50-х рр. XIX ст. у місті чотири рази спалахувала епідемія холери. Тільки в 1855 році від неї померло 142 чоловіка[6]. Населення фактично було позбавлено кваліфікованої медичної допомоги. На 1858 рік тут функціонувала лише аптека. Повітове й церковнопарафіяльне училища — усі навчальні заклади міста на 1859 рік.

У пореформений період економічний та культурний розвиток Олександрії дещо прискорився. Поблизу неї у 1872 році прокладено залізницю Харків—Миколаїв, а ще за кілька років через місто пролягла лінія Користівка—П'ятихатки. Зростало й населення: на 1897 рік кількість жителів досягла 14 тис. чоловік (10 834 міщан, 2130 селян, 577 дворян, 177 купців і 60 чоловік духівництва)[7].

На початку XX ст. в місті діяло 46 невеликих промислових підприємств, переважно для переробки сільськогосподарської сировини. На них було зайнято 132 чоловіка. У 17 ремісничих майстернях працювало 50 робітників. Оплата праці найманих чорноробочих чоловіків становила всього 60 коп. за день, а жінок — 40 коп. Кустарними промислами займалося понад 800 чоловік, серед них — 300 ткачів, 250 прядильниць і вишивальниць, 50 шевців і кравців, 20 теслярів і столярів, 30 штукатурів, 10 пічників тощо. Широко застосовувалась дитяча і жіноча праця. «Я,— писав один з тогочасних дослідників кустарних промислів,— ніколи не міг дивитися без особливого сердечного болю на цих бідних скитальниць-прядильниць, які переходили майже щоденно з будинку в будинок: де тільки вона знайде собі роботу, там і примоститься, в куточку, на прилавці, працює без відпочинку з 3—4 години ранку і до 7—8 вечора»[8].

Частина мешканців Олександрії займалася хліборобством. В середньому на душу сільського населення міста припадало всього 2 десятини. Малоземелля

---

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 23. Одесса, 1901, стор. 51, 54, 55.

[2] А. Скальковский. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, ч. 1, стор. 41, 42.

[3] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 33.

[4] ЦДВІА, ф. ВУА, спр. 18 727, арк. 121.

[5] І. С. Слабєєв. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні. К., 1964, стор. 93.

[6] Материалы для истории холерных заболеваний в Херсонской губернии. Херсон, 1887, стор. 34, 35.

[7] Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., т. 47. Херсонская губерния, стор. 2, 3.

[8] Труды комиссии по исследованию кустарной промышленности в России, вып. 8, стор. 1550, 1551, 1607.

примушувало селян орендувати землю. Багато з них кидали господарства і йшли на відхожі промисли. Так, тільки 1903 року в пошуках заробітку місто покинули 4195 жителів.

Жорстока капіталістична експлуатація, важкі умови праці й побуту, політичне безправ'я — все це породжувало у передової частини робітників прагнення до боротьби за свої права. Наприкінці 1900 року в Олександрії виникає соціал-демократична група, до якої увійшли В. Кузьменко, Н. Грушецька, В. Захарченко, Я. Животинський та інші. Згодом вона поповнилася такими активними членами як А. Шнейдеров, Г. Грузинський[1]. Група встановила зв'язки з соціал-демократичними організаціями Єлисаветграда, Кременчука й Полтави. Звідти вона одержувала нелегальну літературу і прокламації. З ініціативи членів РСДРП 1-го Травня 1901 року в лісі поблизу міста відбулася перша маївка, яка мала велике значення для політичного виховання робітників. Влітку 1902 року припинили роботу працівники цегельно-черепичних, слюсарних і мідно-жерстяних підприємств, а також шевських і картузних майстерень — усього понад 100 чоловік. Страйкарі вимагали підвищення заробітної плати, запровадження 8-годинного робочого дня, поліпшення умов праці. «Ще в лютому 1902 року,— говорилося в одному з донесень місцевої поліції шефу жандармів,— в Олександрії було виявлено революційні прокламації, а в 1904 році розповсюджувалися листівки за підписом «Видання летючого загону РСДРП»[2]. У 1905 році місцеві соціал-демократи створили в Олександрії кілька робітничих гуртків, проводили масовки, видавали прокламації. Особливо енергійно діяв гурток, очолюваний Г. Пащенком, до якого входило 13 чоловік. Незабаром його керівника й найбільш активних членів — Г. Чверткіна, І. Чорномазова та інших було заарештовано і заслано до Сибіру[3]. З листа поліцейського наглядача Олександрії прокурору Одеської судової палати, датованого 7 квітня 1905 року, видно, що до міста завозилося багато революційної літератури. Так, у травні того ж року в одному з будинків на Бульварній вулиці знайдено прокламації РСДРП та іншу нелегальну літературу. Активно розповсюджував листівки в місті і селах повіту член РСДРП М. Харцилієв, на квартирі якого була конспіративна явка. 23 травня 1905 року в Олександрії розпочався загальний страйк робітників. Трудящі організовано вийшли за місто. На багатолюдному мітингу виступив робітник В. Т. Захарченко. Присутні висунули підприємцям вимоги: скорочення робочого дня, підвищення заробітної плати тощо[4].

Для попередження революційних виступів у червні 1905 року до Олександрії прибув перший батальйон 275-го піхотного полку[5]. Незважаючи на це, протягом літа раз у раз страйкували понад 500 робітників, які прокладали другу залізничну колію на станції. Крім економічних вимог, залізничники висунули і політичний лозунг: «Геть царське самодержавство!» З 8 по 13 листопада 1905 року під час повстання матросів Чорноморського флоту водночас з робітниками станцій Знам'янка та Користівка вони знову страйкували. У листопаді—грудні студент Петербурзького політехнічного інституту Д. Г. Ступа та член Олександрійської організації РСДРП В. В. Кузьменко в театрі і на вулицях міста закликали трудящих до повстання проти самодержавства, встановлення влади народу і розподілу землі між селянами[6].

У грудні 1905 року олександрійські залізничники взяли участь у Всеросійському страйку. 9 грудня за наказом херсонського генерал-губернатора в повіті оголошено військовий стан[7]. Каральні експедиції жорстоко розправлялися із страйкарями. В. В. Кузьменка і Д. Г. Ступу вислали до Сибіру. У січні 1908 року було

[1] АПП ЦК КП України, ф. 1, оп. 7, спр. 559, арк. 52, 147, 184.
[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, оп. 100, спр. 5, арк. 813.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 7269, арк. 15, 16.
[4] Газ. «Голос юга», 31 травня 1905 р.
[5] ЦДАЖР СРСР, ф. 102, оп. 2, спр. 2608, арк. 20.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 348, оп. 1, спр. 489, арк. 3.
[7] Революция 1905—1907 гг. на Украине, т. 2, ч. 1, стор. 690

заарештовано активних учасників революційних подій. К. М. Харченка та Я. І. Мельниченка заслано до Сибіру, а В. Т. Захарченка — до Вологодської губернії[1]. Та місцеві соціал-демократи, яким вдалося уникнути арешту, не припинили боротьби. В адресній книзі ЦК РСДРП за 1912—1914 рр. значиться прізвище члена РСДРП з 1904 року М. А. Іванова[2], який працював рахівником в Олександрійському товаристві споживачів.

Вулиця Соборна в Олександрії. 1911 р.

Кінець XIX — початок XX ст. позначився зрушенням у культурному житті міста. У 1873 році в Олександрії відкрито чотирикласну жіночу прогімназію, згодом перетворену на семикласну. 1904 року почала діяти чоловіча гімназія, а на базі повітового трикласного училища виникло міське чотирикласне. Відкрилася ще одна церковнопарафіяльна школа. У місті навчалося близько 900 дітей[3]. 1910 року засновано перший спеціальний навчальний заклад — учительську семінарію. У трьох міських бібліотеках налічувалось 4827 книжок.

З 1 січня 1909 року видавалася газета «Известия Александрийского уездного земства». В театрі, збудованому на початку XX ст. купцем Чибісовим, влаштовувались вистави. У 1905—1906 рр. в Олександрії гастролювала трупа М. К. Садовського, а в 1916 — трупа «Українське товариство аматорів» («Сурма»). До її складу входили актори Ф. Барвінська, Т. Юра, М. Голядников. Театр показував твори української та російської класики[4]. Наприкінці лютого 1914 року на одній з приватних квартир передові вчителі, лікарі, гімназисти зібралися відзначити 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. Серед присутніх був і Г. П. Юра, який відбував військову службу в Олександрії.

1909 року в місті відкрилася лікарня на 100 ліжок, в якій працювало всього 5 лікарів і 2 фельдшери. Асигнування на охорону здоров'я населення на 1914 рік в бюджеті міської управи становили 5 524 крб., тоді як на утримання поліції — 12 422 карбованці.

Під час першої світової війни з Олександрійського повіту до армії мобілізували 18 тис. чоловік[5]. Місто постачало продовольство для фронту, деякі підприємства виконували воєнні замовлення. Війна різко погіршила становище трудящих. Тривалість робочого дня на підприємствах зросла до 12—14 годин на добу.

Після повалення царизму в лютому 1917 року солдати 468-ї Таврійської стрілецької бригади, яка дислокувалась у місті, разом з робітниками роззброїли місцеву поліцію. Було організовано т. зв. народну міліцію. 7 березня 1917 року створено виконавчий комітет громадських організацій, до якого ввійшли в основному чиновники, землевласники, служителі культу. Реквізиціями на потреби армії займалася спеціальна комісія з місцевих чиновників, якій надавалися широкі повноваження. «Комісія,— говорилося в одному з наказів повітового комісара,— володіє всією повнотою влади і на випадок необхідності — військовою силою»[6].

---

[1] Вологодський облдержархів, ф. 18, оп. 2, спр. 3563, арк. 3, 4, 7, 13; ф. 108, оп. 1, спр. 3698, арк. 2, 3, 18.

[2] Журн. «Исторический архив», 1959, № 1, стор. 15.

[3] Краткий обзор народного образования в Херсонской губернии за 1911 год. Херсон, 1912, стор. 26—28.

[4] Л. Білоцерковський. Записки суфлера. К., 1962, стор. 28, 43, 44, 46.

[5] Газ. «Известия Александрийского уездного земства», 14 серпня 1914 р.

[6] Газ. «Известия Александрийского уездного земства», 14 березня 1917 р.; 30 березня 1917 р.

28—29 березня 1917 року в місті відбулася велика демонстрація трудящих, учасники якої обрали Раду робітничих і солдатських депутатів[1]. До її складу ввійшли 10 членів РСДРП, 5 есерів, представники інших політичних партій, 17 безпартійних. У квітні 1917 року була створена Олександрійська Рада військових депутатів, у виконкомі і президії якої переважало реакційне офіцерство. 9 травня ця Рада ухвалила встановити контроль над ешелонами, що проходили через Олександрію, з метою повернення дезертирів на фронт[2].

Відразу після перемоги Лютневої буржуазно-демократичної революції в Олександрії почала діяти об'єднана повітова організація РСДРП і Бунду. Вона видавала свою газету «Трудовая жизнь»[3]. Переважну частину її становили меншовики. В березні 1917 року з'явились й організації українських буржуазних націоналістів («Просвіта», «Громада» та ін.). Місцеві меншовики, бундівці та есери в питанні про владу блокувалися з націоналістами, підтримували заходи виконавчого комітету.

Більшовики міста К. Кошовий, Т. і О. Воробйови, С. Тарнопольська. Г. Грузинський, А. Шнейдеров та інші послідовно викривали угодовську політику керівництва Рад. На мітингах і зборах, в пресі вони закликали робітників і солдатів боротися за припинення імперіалістичної війни, за здійснення соціалістичних перетворень. Заклики «Хай живе соціалістична революція!» та «Вся влада Радам!», викладені в Квітневих тезах В. І. Леніна, були палко зустрінуті трудящими міста й повіту. Учасники скликаної більшовиками наради селянської бідноти схвалили Квітневі тези як програму своїх дій. Після розстрілу липневої демонстрації у Петрограді пройшла хвиля страйків і мітингів в Олександрії. Страйкували деревообробники, швейники і службовці магазинів. В зв'язку з підвищенням цін на хліб у вересні 1917 року відбулося кілька т. зв. походів робітників і робітниць до продовольчого комітету.

У жовтні 1917 року в місті оформилась більшовицька організація, яка встановила зв'язок з ЦК РСДРП(б)[4]. Вплив більшовиків на маси посилювався. З перемогою Жовтневого збройного повстання в Петрограді на пропозицію більшовиків в Олександрії організується військово-революційний комітет, який очолив боротьбу трудящих за перемогу Радянської влади в місті і повіті[5].

Буржуазно-націоналістичні сили, що створили загони вільного козацтва, чинили запеклий опір встановленню робітничо-селянської влади. Більшовики Олександрії і керований ними військово-революційний комітет організували на початку 1918 року перевибори Ради. З 40 її депутатів було 20 більшовиків, 11 лівих і 5 правих есерів, 4 меншовики[6]. Створені ще в грудні 1917 року загони Червоної гвардії швидко поповнювалися революційними робітниками. Наприкінці січня наступного року при їх підтримці військово-революційний комітет узяв владу в свої руки. 16 лютого перший повітовий з'їзд Рад прийняв рішення про перехід влади в повіті до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів[7]. Радянські органи приступили до соціалістичних перетворень. Але 24 березня Олександрію окупували австро-німецькі війська[8]. Інтервенти та їхні прислужники — українські буржуазні націоналісти почали відновлювати старі порядки, жорстоко розправлялися з радянськими активістами. Були закатовані учасники революційних подій 1905—1907 рр. Г. Пащенко, І. Чорномазов, Т. Лужений та інші. Збройною боротьбою проти окупантів керував організований більшовиками підпільний повстансько-революційний комітет. В повіті виник ряд партизанських загонів,

---

[1] Газ. «Одесские ведомости», 30 березня 1917 р.
[2] ЦДАЖР СРСР, ф. 1837, оп. 1, спр. 457, арк. 42.
[3] Газ. «Трудовая жизнь» (Олександрія), 26 жовтня 1917 р.
[4] Переписка Секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями (ноябрь 1917 г. — февраль 1918 г.), сб. 2. М., 1957, стор. 288.
[5] С. К. Мельник. Перемога Радянської влади на Півдні України, стор. 159, 188.
[6] ЦДАЖР СРСР, ф. 1235, оп. 3, спр. 24, арк. 173.
[7] Кіровоградський облпартархів, ф. 445, оп. 2, спр. 59, арк. 15.
[8] В. А. Антонов-Овсеенко. Записки о гражданской войне, т. 2, стор. 153.

зокрема І. Д. Діброви і Д. С. Канатенка. Мужньо воювали з ворогами олександрійські підпільники — А. Шнейдеров, П. Таран, Ф. Нетреба та інші. У листопаді 1918 року австро-німецькі війська залишили місто, але владу захопили петлюрівці.

З лютого 1919 року Олександрія і повіт були визволені від військ Директорії 6-м Українським революційним полком, кінним полком Червоного козацтва, 6-ю Радянською дивізією і місцевими партизанськими загонами[1]. Відразу ж було створено повітовий революційний комітет, який виконував функції тимчасового органу Радянської влади до повітового з'їзду Рад[2]. Головою його став комуніст В. Макаров. Зміцненню Радянської влади в місті і селах повіту допомогли політоргани полку Червоного козацтва і особисто В. М. Примаков, який брав активну участь у роботі Олександрійського парткому, виступав на партійних зборах. У села повіту були направлені комуністи для організації волосних ревкомів і комбідів, роз'яснення селянам політичного і воєнного становища країни. Повітовий ревком здійснював заходи щодо налагодження роботи підприємств і транспорту, організував заготівлю хліба для робітників і Червоної Армії, сформував революційний загін для боротьби з контрреволюцією.

3-й повітовий з'їзд Рад, що відбувся 20—24 березня 1919 року, з усіх питань прийняв більшовицькі резолюції. В рішеннях з'їзду йшлося також про відбудову промислових підприємств міста, заохочення населення до створення комун, артільного обробітку землі тощо. За пропозицією партійної організації на з'їзді було обрано новий склад об'єднаного виконкому міста і повіту, до якого ввійшли 35 активних борців за Радянську владу (в т. ч. 15 від міста)[3]. 26 березня 1919 року в Олександрії почала видаватися газета «Известия Александрийского уездного исполкома Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов».

Органи Радянської влади здійснили ряд заходів для боротьби з дитячою безпритульністю, нормалізації шкільного навчання, поліпшення медичної допомоги населенню тощо. Відроджувалось і культурне життя. У 1919 році розпочав роботу аматорський театр «Сурма». В театрі працювали Г. П. Юра — майбутній народний артист СРСР, його брати Терентій і Олександр, Б. Білоцерковський, Б. Йогансон, Л. Чернов та інші[4].

Велику організаторську та політичну роботу серед трудящих міста проводив партійний комітет КП(б)У. Партійна організація зростала за рахунок активних учасників боротьби за зміцнення Радянської влади в повіті. Тільки на міських партійних зборах 29 березня 1919 року в члени партії прийнято 20 недавніх підпільників. В резолюції зборів від 7 квітня того ж року, де присутніх було 67 членів партії, записано, що вони підтримують рішення ЦК про мобілізацію комуністів на боротьбу з контрреволюцією[5].

Навесні 1919 року в Олександрії виникло кілька осередків Комуністичної спілки молоді, зокрема в державній друкарні, ремонтних майстернях, на шкіряному заводі. Першими вступили в ряди комсомолу Єлизавета і Яків Шахунянц, Д. Ямпольський, Я. Тарнопольський та інші. Тоді ж були створені повітова й міська організації. Секретарем міської організації комсомолу стала Є. Шахунянц. Ряди олександрійської комсомолії швидко зростали. На 1920 рік у них налічувалося близько 100 чоловік, серед яких найбільш активними були І. Смілянський, Л. Дмитренко та ін. Комсомольці допомагали парторганізації міста вести боротьбу проти бандитизму, збирали одяг і взуття для воїнів Червоної Армії, проводили політосвітню роботу серед населення. Багато з них загинуло в боях з ворогами революції.

Працювати виконкому довелося в складних умовах боротьби з контрреволюційними бандами, що час від часу нападали на місто. Наприкінці квітня 1919 року

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1738, оп. 1, спр. 2, арк. 118.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 80, арк. 1, 2, 5.
[3] Газ. «Известия» (Олександрія), 26, 28, 29 березня 1919 р.
[4] Полтавський облдержархів, ф. Р-1186, оп. 1, спр. 3, арк. 23.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 80, арк. 2, 5, 16.

Олександрія опинилася в центрі антирадянського заколоту Григор'єва. Григор'євці стратили 106 чоловік, у т. ч. комуніста члена виконкому Ради першого військового комісара міста О. С. Степанова. Про становище в місті і повіті свідчить телеграма повітвійськкомату в штаб військового округу: «Політичний стан у повіті поганий, великі григор'євські банди і частина махновських переходять з волості у волость і ведуть брехливу, мерзенну агітацію проти Радянської влади, головним чином проти Комуністичної партії, грабують населення, чинять єврейські погроми, псують залізниці... Агітаторам без риску для життя в більшості волостей появлятися не можна»[1]. Під керівництвом Олександрійської партійної організації у місті і повіті на початку травня почали створюватися робітничі й селянські загони для боротьби з григор'євцями. 23 травня 1919 року частини Червоної Армії з допомогою місцевих комуністів, комсомольців і партизанів очистили Олександрію від бандитів[2]. Було захоплено 5 бронепоїздів, 30 гармат і багато іншої зброї. 24 травня 1919 року учасників боїв за Олександрію та Знам'янку телеграмою поздоровив В. І. Ленін[3].

Відразу ж відбулися загальноміські партійні збори, присвячені питанням відновлення органів Радянської влади, виявлення решток заколотників і відбудови господарства. Було прийнято також рішення про мобілізацію комуністів і комсомольців, створення комуністичного загону для боротьби з куркульським бандитизмом.

В середині серпня 1919 року місто захопили денікінці. Вони грабували населення, розстрілювали комуністів і комсомольців, палили будинки радянських і партійних працівників. Боротьбою трудящих у повіті керував підпільний Олександрійський повстанський штаб. 7 січня 1920 року війська 12-ї армії в складі 44-ї, 47-ї, 48-ї і 60-ї дивізій очистили місто від білогвардійської навали[4].

Партійна організація Олександрії, що налічувала 93 члени і 22 кандидати у члени партії[5], провела велику роботу щодо відновлення органів Радянської влади. До революційного комітету увійшли комуністи[6]. 10 березня 1920 року повітовий з'їзд волосних ревкомів прийняв резолюцію, де говорилось, що селянство в союзі з робітниками підтримує робітничо-селянську владу, яка йде вірним шляхом побудови кращого, вільного життя, і висловлює повне довір'я революційній владі[7]. Того ж місяця повітова партійна організація скликала робітничу конференцію і селянський з'їзд, які обговорили питання про посилення допомоги Червоній Армії, про залучення незаможного селянства до радянських органів[8].

3 квітня 1920 року на повітовому з'їзді Рад обрано виконавчий комітет. Серед 20 його депутатів було 18 комуністів. У масово-політичній роботі з трудящими Олександрійській партійній організації надавали допомогу видатні діячі партії і Радянської держави. 15 травня 1920 року проїздом зупинився тут нарком освіти РРФСР А. В. Луначарський. На вокзалі відбувся мітинг, на якому А. В. Луначарський виголосив промову. 21 жовтня того ж року з агітпоїздом «Жовтнева революція» побував голова ВЦВК М. І. Калінін. У своєму виступі на загальноміському мітингу він розповів про внутрішнє і зовнішнє становище Радянської країни, брав участь у засіданні політвідділу поїзда, де представники Олександрійського парткому та профспілок інформували його про стан справ у місті і повіті[9].

Трудящі Олександрії вважали своєю кровною справою підтримку Радянської влади. У травні 1920 року сотні добровольців вступили до Першої Кінної Армії,

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 80, арк. 15.
[2] ЦДАРА, ф. 25 860, оп. 12, спр. 42, арк. 4.
[3] В. І. Ленін. Твори, т. 44, стор. 180
[4] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 665, 668, 670, 776.
[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 838, оп. 1, спр. 1, арк. 18.
[6] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 5, спр. 196, арк. 1, 2.
[7] Газ. «Известия» (Олександрія), 3 квітня 1920 р.
[8] Газ. «Известия» (Миколаїв), 3 квітня 1920 р.
[9] ЦДАЖР СРСР, ф. 1252, оп. 1, спр. 68, арк. 79.

яка рухалась через місто на польський фронт[1]. Коли в серпні була оголошена мобілізація до лав Червоної Армії, на збірний пункт з'явилося 10 тис. чоловік. У зв'язку з нападами на місто куркульських банд на початку жовтня 1920 року владу тимчасово було передано ревкому, який для боротьби з контрреволюцією створив робітничо-селянські загони.

Робітники й службовці Олександрії їдуть допомагати селу. 1921 р.

У складних умовах громадянської війни почалася відбудова господарства. За рішенням виконкому від 8 червня 1920 року, запроваджується загальна трудова повинність. Яскравим виявом зростання свідомості трудящих стали комуністичні суботники і недільники за прикладом робітників Московсько-Казанської залізниці. У першому суботнику в Олександрії 1 травня 1920 року взяло участь майже все доросле населення. З навколишніх сіл було підвезено до залізничної станції чимало дров, ремонтувалися шляхи, мости, в багатьох селах засіяні ділянки для сімей червоноармійців. Тоді ж партком і ревком провели тиждень селянина, під час якого комуністи допомагали бідняцько-середняцьким масам міста і навколишніх сіл боротися проти куркульства і об'єднуватися в кооперативи[2].

Відбудовою промисловості міста безпосередньо керував Олександрійський раднаргосп, очолюваний комуністом М. С. Троцюком. Підвідділи раднаргоспу — фабрично-заводський, заготівельний, шкіряний, обліково-реквізиційний, страховий, будівельний, телефонний тощо — взяли на облік колишні приватні підприємства міста і здійснювали контроль за їх роботою. Так, у віданні фабрично-заводського відділу було два невеликі заводи сільськогосподарських машин і знарядь, 7 млинів, 8 олієнь та ін. дрібних підприємств. Він же керував і націоналізованими млинами, миловарним заводом, друкарнею.

У 1920 році в повіті комплектується геологорозвідувальна партія, яка мала визначити запаси бурого вугілля, виявлені ще до першої світової війни поблизу Олександрії. Того ж року на Семенівському родовищі (12 км від міста) почав працювати брикетний верстат на кінній тязі.

Питання відродження народного господарства були в центрі уваги партійних та радянських органів. На 1921 рік партійна організація міста налічувала 181 члена і 163 кандидати у члени партії. Партійні осередки діяли на найбільших промислових підприємствах і залізничному вузлі[3]. Комуністи проводили велику виховну роботу серед трудящих. Кожному з них була видана трудова книжка, куди щодня записувалися виконані партійні доручення. Щотижня ці книжки перевірялися партійним комітетом. В умовах частих нападів на місто куркульських банд більшість членів і кандидатів у члени партії входила до комуністичного воєнізованого загону і перебувала на казарменому становищі.

Активну участь в ударних господарських і політичних кампаніях брала комсомольська організація міста, що в 1921 році об'єднувала до 150 членів. Так, юнаки

---

[1] С. М. Буденный. Пройденный путь, кн. 2. М., 1965, стор. 65—67.
[2] ЦДІА СРСР, ф. 1252, оп. 1, спр. 68, арк. 79.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 838, оп. 1, спр. 7, арк. 14; спр. 10, арк. 14.

й дівчата потурбувалися про розміщення і забезпечення продуктами евакуйованих до Олександрії кількох сот голодуючих дітей з Поволжя. Для роботи серед них комсомол направив 20 членів КСМ. У 1922 році під час тижня допомоги голодуючим і дітям молодь зібрала понад 100 млн. крб., 10 пудів борошна, виготовила 200 пар взуття і 60 ліжок[1].

Активну участь у відбудові міста брали профспілки, які налічували близько 2 тис. чоловік[2]. У січні 1922 року, коли орендарі підприємств затримали заробітну плату робітникам, профспілки примусили власників протягом 24 годин розрахуватися з ними. Разом з комсомолом профспілки організовували допомогу голодуючим (1921 року вони пожертвували на користь голодуючих місячний заробіток і двотижневий пайок), виявляли велику турботу про безпритульних дітей, шефствували над військовими частинами, сім'ями червоноармійців.

Завдяки самовідданій праці робітників у 1921 році вдвічі проти попереднього було збільшено видобуток бурого вугілля[3]. Почали працювати завод ремонту сільськогосподарських машин, ряд кустарно-ремісничих майстерень. Переборюючи опір місцевих непманів, 15 вересня 1922 року повітовий виконком ухвалив націоналізувати усі промислові підприємства. Трудящі гаряче підтримали ці заходи органів Радянської влади. Повністю було відбудовано залізничний вузол, значно збільшилися перевезення вантажів. 8 листопада 1922 року збори залізничників, присвячені 5-й річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, телеграфували В. І. Леніну: «Службовці, майстрові, робітники станції Олександрія Катеринославської залізниці вітають з п'ятиріччям Жовтневої робітничої революції, клянуться підтримувати її, не зупиняючись ні перед якими жертвами, а також підтримувати відбудову транспорту, вважаючи його головним нервом любимої Радянської Росії»[4].

Наприкінці 1925 року в місті діяли понад 90 кустарно-промислових підприємств: 10 теплових млинів і крупорушок, 10 олійниць, 6 шкіряних майстерень, друкарня, електростанція тощо. В Олександрії налічувалось 24 державні, 44 кооперативні і 244 приватні торговельні підприємства. На цей час населення міста, що з 1923 року стало окружним центром Катеринославської губернії, досягло 20 048 чоловік. Робітники становили 10,86 проц., службовці — 16,68 проц., селяни — 37,7 проц., інші — 40,69 проц. його складу[5].

Зміцнювався союз робітничого класу і трудового селянства. Так, в день святкування 1 Травня 1921 року велика група олександрійських робітників виїхала в села допомогти хліборобам завершити посівну кампанію. Питання змички міста з селом обговорювалися окружною партконференцією, що відбулася у травні 1923 року[6].

Значна увага була звернута на охорону здоров'я трудящих. 1925 року у місті працювали поліклініка, тубдиспансер і чотири аптеки. В 1922 році побудовано дитячу консультацію, ще через два роки — молочну кухню. Лікарі відвідували хворих удома, діяли карети швидкої допомоги. 1920 року вчительська семінарія була реорганізована у педагогічну школу, а 1922 року — у педагогічні курси[7]. На 1925 рік тут діяли 10 трудових загальноосвітніх шкіл, де навчалося 1835 дітей, педтехнікум на 110 учнів, професійна школа на 76 учнів. У трьох школах ліквідації неписьменності оволодівало грамотою доросле населення. 1922 року відкрито дитячий будинок. Населення обслуговували 6 бібліотек, в яких налічувалося 12 тис. книг, 3 клуби, театр і кінематограф, крім того, в передмісті діяли сельбуди, хати-читальні. У 1925 році відчинив двері будинок освіти ім. 8 Березня, який став

---

1 АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 7, спр. 123, арк. 40.
2 Там же, ф. 32, оп. 1, спр. 1385, арк. 269.
3 Газ. «Известия» (Кременчук), 5 червня 1921 р.
4 Трудящі України В. І. Леніну, стор. 174, 175.
5 Матеріали до опису округ УРСР. Кременчуцька округа. Х., 1926, стор. 43.
6 АІІП ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 1385, арк. 1.
7 ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 3, спр. 399, арк. 2.

центром залучення жінок до громадсько-політичного життя. Тут читалися лекції, доповіді, провадилися заняття гуртків ліквідації неписьменності, художньої самодіяльності тощо.

Про високу політичну свідомість і вірність принципам пролетарського інтернаціоналізму свідчить підтримка олександрійцями учасників міжнародного і робітничого руху. У 1921 році вони збирали кошти на користь страйкуючих англійських гірників, а в 1924 році — німецьким робітникам і їх сім'ям[1]. На підприємствах і в установах було створено осередки МОДРу, Червоного Хреста. Олександрійці разом з усіма жителями повіту гаряче вітали утворення СРСР. 28 листопада 1923 року окружний з'їзд Рад ухвалив розгорнути кампанію щодо роз'яснення широким масам суті СРСР як однієї з найвеличніших у світі держав[2].

Рік у рік зростав авторитет партійної і комсомольської організацій, поповнювалися їх ряди. На 1 квітня 1925 року майже вся робітнича молодь була прийнята в члени ЛКСМУ. Найбільш активні здобули право вступу до лав Комуністичної партії. Тільки в 1925 році 80 вихованців комсомолу стали членами партії[3]. У серпні 1925 року під час виборів Олександрійської міської Ради робітничих і червоноармійських депутатів трудящі продемонстрували одностайно довір'я і підтримку Комуністичній партії. Головою Ради став С. Ф. Самійленко, член партії з 1917 року. До складу її входило 100 депутатів, в т. ч. робітників — 16, селян — 32, службовців — 44, комуністів — 32[4].

В ході соціалістичного будівництва підвищувалась трудова активність жителів міста. Наприкінці 20-х років поряд з кустарною розробкою вугільних родовищ в районі сучасного мікрорайону Октябрського, сіл Протопопівки, Михайлівки, Мошориного закладається ряд нових шурфів і невеликих шахт. Але вугілля в них видобували вручну, виробки часто заливало водою. Примітивна організація видобутку не могла забезпечити місцевим паливом підприємства Олександрії і Єлисаветграда. З 1929 року стаціонарна геологорозвідувальна партія Українського геологічного управління виявила значні поклади вугілля на околицях Олександрії. З Москви прибула спеціальна гідрогеологічна партія для вивчення режиму підземних вод. 1931 року почалося спорудження Байдаківського вуглерозрізу.

Наступного року вуглерозріз дав перше вугілля,— а 1936 — досяг проектної потужності — 270 тис. тонн на рік. На західній околиці міста за порівняно короткий строк — три роки — збудовано шахту № 2 із щорічною продуктивністю 100 тис. тонн палива. Вугільні підприємства оснащувалися новими машинами. У 30-х роках стали до ладу електроцентраль потужністю 5100 квт і брикетна фабрика. Так виник Байдаківський комплекс. Видобуток палива в 1939 році перевищив рівень 1930 року у п'ять разів. Районна партійна організація[5] (у 1931 році вона об'єднувала 303 комуністи, з яких 225 — на промислових підприємствах) організувала серед гірників соціалістичне змагання за підвищення продуктивності праці. Попереду йшли трудівники шахти № 2. Добрими ділами прославилась відкатниця О. Бережна, кріпильники С. М'ясников, А. Кабузан, які у два-три рази перевиконували норми виробітку. 19 травня 1939 року бригада вибійника-стахановця І. Іванченка видала на-гора 44 тонни вугілля замість 22. Південна дільниця добилася виконання завдань на 146,2 проц., західна — на 115,5 процента[6].

Реконструйовувалися та розширювались діючі підприємства, зокрема завод «Червоний ливарник», згодом електромеханічний. Працювали 9 промислових артілей

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 209, оп. 1, спр. 38, арк. 12; ф. 838, оп. 4, спр. 8, арк. 8.

[2] Комуністична партія — натхненник і організатор об'єднавчого руху українського народу за утворення СРСР, стор. 371, 372.

[3] Полтавський облпартархів, ф. 5, оп. 1, спр. 14, арк. 4.

[4] Статистика Кременчуччини, ч. 1. Кременчук, 1926, стор. 11.

[5] З 1930 року після ліквідації округів Олександрія стала центром району; у 1932—1937 рр.— входила до складу Дніпропетровської області з 1938 — до Миколаївської, а з 1939 року — до Кіровоградської області.

[6] Газ. «Більшовицька правда» (Олександрія), 23 травня 1939 р.

«Червоний тесляр», «Червона вишивальниця», «Виробник», «Перемога», «Хімпраця», гудзикова фабрика та інші. Багато жителів міста трудилися в колгоспах «Перебудова», «Перемога», «Борець за краще життя», «П'ятирічка», ім. Ворошилова, створених тут у період суцільної колективізації.

Розвиток промисловості і сільського господарства супроводжувався піднесенням добробуту трудящих, їх купівельної спроможності. Місто розширювало свої межі. Так, до 1941 року виросло селище при шахті № 2. Міська Рада надавала велику увагу забудові і розвитку комунального господарства. Олександрія прикрасилася палацом піонерів, літнім кінотеатром. Реконструйовано приміщення зимового і споруджено літній театр, закладено парки і сквери.

Поліпшилося медичне обслуговування населення. Якщо до революції тут був один лікар на 25 тис. чоловік, то в 1939 році на одного лікаря припадало 2260 жителів, а на одного працівника середнього медперсоналу — 475. Велика увага приділялась оздоровленню і відпочинку трудящих. Тільки за 9 місяців 1940 року 148 гірників лікувалися на курортах і зміцнювали здоров'я в будинках відпочинку, понад 900 дітей трудящих побували у піонерських таборах і дитячих санаторіях, 762 учні взяли участь у туристських походах. Для молоді побудовано стадіон на 1500 місць.

Загальною обов'язковою семирічною освітою були охоплені всі діти шкільного віку. В 1940/41 навчальному році 3690 дітей здобували освіту в 5 середніх, семирічній і початковій школах. Понад 100 чоловік робітничої молоді набували знань у вечірній школі. Працювали спеціальні середні навчальні заклади: педагогічна та сільськогосподарська школи, медичне училище. В них навчалося 1444 чоловіка[1]. В 1929—1930 рр. тут видавалася окружна газета «До перемоги», з березня 1930 року — районна «Колективіст Олександрійщини», перейменована в березні 1939 року на «Більшовицьку правду». Вечорами гостинно відчинялись двері 10 клубів і червоних кутків. Напередодні Великої Вітчизняної війни в Олександрії діяв обласний робітничо-колгоспний драматичний театр ім. М. Л. Кропивницького (створено 1938 року як пересувний). У 32 бібліотеках налічувалось 162 тис. книг. 1938 року трудящі передплачували майже 5 тис. примірників періодичних видань.

Економічний і культурний розвиток міста перервав напад фашистів на Країну Рад. До військкомату надійшли сотні заяв від трудящих з проханням направити їх на фронт. 17 липня 1941 року Олександрійський райком партії інформував Кіровоградський обком КП(б)У: «На заклик Комітету Оборони трудящі нашого району відповіли приєднанням своїх голосів до голосу двохсотмільйонного радянського народу — голосу ненависті, презирства до фашистських загарбників. На 14 липня 1941 року вступили в ряди народного ополчення 4338 патріотів, з них — 1090 жінок»[2]. 60 проц. комуністів та комсомольців міста пішли на фронт. Ті, що залишилися в тилу, працювали з потроєною енергією на підприємствах, на будівництві оборонних споруд. Наприкінці липня приступили до евакуації устаткування заводів. 6 серпня 1941 року гітлерівські війська захопили Олександрію. Почалися розправи над мирним населенням. У місцевому концтаборі взимку роздягнені й босі червоноармійці перебували просто неба, або загнані в сушильню цегельного заводу, душилися від тісноти. В місті було знищено близько 9 тис. жителів і військовополонених. Окупанти по-звірячому закатували 125 радянських активістів, в т. ч. 12 комуністів. Серед них був голова колгоспу М. Н. Колесник, над яким жорстоко глумилися, а потім зацькували собаками. Агронома Олександрійської МТС Т. А. Повстяного підвішували, виламували пальці й потім розстріляли. Фашисти відправили на примусові роботи до Німеччини 750 юнаків та дівчат.

У січні 1942 року для боротьби з ненависним фашизмом у місті виникають підпільні групи. Організаторами їх були П. І. Марков, Л. М. Сидоренко, Я. К. Яко-

---

[1] Газ. «Більшовицька правда», 5 грудня 1939 р.

[2] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 56, 57, 84.

У двадцяту річницю визволення Олександрії від гітлерівців. Герої Радянського Союзу І. Д. Очеретько й А. Ф. Худякова та Герої Соціалістичної Праці Л. З. Дубовий і М. Т. Чирва.

венко, Я. С. Шахунянц. Найбільш численною й впливовою була група, очолювана П. І. Марковим. Активну участь в її діяльності брали комсомольці-старшокласники школи № 3 (тепер № 4) М. Д. Олефіренко, О. Шакало, Ф. Шпак, О. Ошкулов, Т. Комлик, М. Пащенко.

Щоб діставати потрібну інформацію, підпільники влаштовувалися на роботу на підприємствах і в установах окупантів, псували там зерно, перешкоджали відвантажуванню його в Німеччину, в автоколоні та ремонтних майстернях виводили з ладу машини, на залізничних вагонах обрізали гальмові рукави, вносили плутанину в сигналізацію. На 28-му кілометрі, між станціями Королівка і Байдаківка, було пущено під укіс ешелон. Влітку 1943 року патріоти перерізали телефонний кабель Ростов—Берлін, перервавши на деякий час зв'язок між фронтом і ставкою Гітлера. Всього за період окупації міські підпільні групи провели понад 40 диверсійних актів[1]. Робітники Г. Д. Мірошниченко, І. І. Захарченко та Й. С. Кудря, ризикуючи життям, зберегли пам'ятник В. І. Леніну, встановлений ще в 1935 році на рудоремонтному заводі. Багатьох учасників антифашистського підпілля окупантам вдалося заарештувати. Були закатовані комуністи В. Пащенко, Я. Шахунянц, комсомольці О. Шакало, П. Дегтяр та інші. Імена комсомольців підпільників нині носить школа № 4 та піонерські дружини шкіл міста. Посмертно удостоєно звання почесного громадянина міста І. Д. Діброву, активного учасника громадянської війни, командира прославленого партизанського з'єднання, що діяло на території області під час німецько-фашистської окупації. І. Д. Діброва тривалий час жив в Олександрії. Комуністична партія і Радянський уряд нагородили 28 активних партизанів і учасників підпілля орденами й медалями.

Понад 10 тис. жителів міста билося на фронтах Великої Вітчизняної війни, 5600 з них відзначено нагородами. Восени 1943 року частини і з'єднання 5-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту розгорнули запеклі бої за Олександрію. Після десятиденного наступу і обхідного маневру частини 13-ї гвардійської і 111-ї стрілецьких дивізій, 6-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії, 5-ї гвардійської армії і 8-го механізованого корпусу 6 грудня 1943 року визволили місто[2]. Під час цієї операції було знищено понад 2 тис. солдатів і офіцерів, 105 танків ворога, а також захоплено багато зброї і військового спорядження[3]. Наказом Верховного Головнокомандуючого одинадцяти частинам і з'єднанням присвоєно почесні найменування — «Олександрійських». Визволяючи Олександрію, проявили героїзм багато радянських воїнів. Бронебійник Пивоваров ліквідував 7 кулеметних точок. Мінометники лейтенанта Горянова відбили контратаку і знищили понад 100 фашистів. Танкісти роти старшого лейтенанта Л. О. Баранникова знищили 3 танки, 58 гармат, 6 складів з боєприпасами, розгромили військовий ешелон з 1200 гітлерівцями. В цьому бою Л. О. Баранников загинув. Взвод лейтенанта Петруніна 34-го полку 13-ї гвардійської стрілецької дивізії першим захопив гітлерівські траншеї на східній околиці міста. Це дало змогу підрозділам полку, подолавши шалений ворожий опір, увірватися до Олександрії. На честь воїнів-визволителів у 1968 році споруджено меморіальний комплекс.

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 98, арк. 13, 15, 31, 45.
[2] Архів МО СРСР, ф. 328, оп. 4852, спр. 49, арк. 164.
[3] Те ж, ф. 240, оп. 2808, спр. 2, арк. 173.

Відразу ж після визволення міста велику організаторську роботу по відбудові господарства розгорнули районний комітет КП(б)У, виконкоми районної і міської Рад депутатів трудящих. Втікаючи під ударами Червоної Армії, німецько-фашистські загарбники зруйнували шахти №№ 2, 3, Байдаківський вуглерозріз, брикетну фабрику, електростанцію, залізничний вокзал, театр, палац піонерів, середню школу № 2, педучилище тощо. Сума збитків, завданих гітлерівськими окупантами установам і організаціям міста, становила 200 млн. крб. Вже через два дні після визволення стала до ладу залізнична станція. Піднімаючи з руїн шахту № 2, кадрові робітники — прохідник Доброштан, електрослюсар Мороз, тесляр Тяглий виконували норми більш як на 150 проц. ЦК профспілки гірників у 1945 році присвоїв їм звання майстра вугілля в дні Великої Вітчизняної війни. У 1944 році почали працювати заводи гірничого устаткування (нині завод підйомно-транспортного устаткування), «Червоний ливарник», гончарний, маслозавод, гудзикова фабрика, промислові артілі[1].

Особлива увага приділялася нормалізації роботи тилів буровугільної промисловості — будівельних, монтажних підприємств, транспорту, заводу гірничо-шахтного устаткування. На шахти, де тривали відбудовчі роботи, безперервно надходила нова техніка, механізми з братніх республік. З РРФСР на Байдаківський вуглерозріз надійшли машини і устаткування: з Челябінська — бульдозери, з Торецького вагонобудівельного заводу — думпкари, з Свердловська — екскаватори. Вже 1945 року створено службу гідромеханізації, збудовано приміщення для ремонтування насосів, встановлено землесоси, споруджено водопровід протяжністю 2 км. У жовтні 1945 року одержано перше післявоєнне вугілля[2]. Про трудовий ентузіазм робітників заводу гірничого устаткування свідчать такі факти: токар Т. Шелест на виготовленні поршневих кілець виконував завдання на 180 проц., токар О. Бульба, мідник Д. Чернявський та електрозварювальник М. Мороз — на 200 процентів.

Партійні і радянські організації міста провели також велику роботу щодо відродження колгоспного господарства. Відчутну допомогу відновленим місцевим колгоспам надали робітники міста. Підприємства виділяли колгоспним майстерням метал, направляли туди кращих токарів, слюсарів для лагодження техніки. План хлібозаготівель 1944 року колгоспи міста виконали на 103 проц. У 1946 році були повністю освоєні довоєнні площі орних земель, відбудовано тваринницькі ферми[3].

З великим патріотичним піднесенням олександрійці вносили кошти до фонду діючої армії. 5 березня 1944 року на ім'я голови райвиконкому та секретаря райкому КП(б)У надійшла телеграма від Верховного Головнокомандуючого: «Передайте трудящим Олександрійського району, які зібрали 3 млн. 100 тис. крб. на будівництво танкової колони «Кіровоградський комсомолець», мій братерський привіт і подяку Червоної Армії»[4].

Невдовзі після визволення залізничники звернулися до всіх трудящих із закликом взяти активну участь у відбудові міста. Кожен працівник станції зобов'язався відпрацювати щомісяця 10 годин. Відновили роботу пекарня, 4 їдальні, 8 магазинів. Налагоджувалося медичне обслуговування населення. Почали працювати поліклініка, лікарня, аптека. Уже в січні 1944 року розпочалося навчання в усіх школах міста. Для дітей-сиріт відкрили дитбудинок.

Трудящі Олександрії швидко заліковували рани, завдані війною. Цьому сприяло посилення партійного керівництва господарством і культурним будівництвом міста. В червні 1946 року організаційно оформилася міська партійна організація. З 1 липня до 15 грудня 1946 року кількість первинних партійних організацій

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 593, оп. 1, спр. 31, арк. 6.
[2] Газ. «Більшовицька правда», 5 грудня 1945 р.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 920, оп. 1, спр. 1, арк. 21.
[4] Газ. «Більшовицька правда», 5 березня 1944 р.

в місті зросла з 23 до 55, а число комуністів з 313 до 720[1]. Швидко поповнювалися ряди комсомолу. Вже наприкінці 1944 року комсомольська організація налічувала до 2 тис. юнаків і дівчат.

Комуністи мобілізували трудящих міста на виконання четвертого п'ятирічного плану відбудови і розвитку народного господарства. У змагання за виконання п'ятирічки за чотири роки включились майже всі гірники тресту «Олександріявугілля-розрізбуд». 1946 року брикетна фабрика видала перший брикет. Пішло на-гора вугілля з відбудованої шахти № 2. Через два роки урядова комісія прийняла шахту № 3.

1946 року почалося спорудження Семенівсько-Головківського вуглерозрізу, в кілька разів потужнішого від Байдаківського. Прискореними темпами було збудовано брикетну фабрику, теплоелектростанцію. В кінці 1947 року стали до ладу перша черга цегельного заводу № 1 і деревообробний комбінат. Комуністи показували приклад у праці. В 1948 році понад 90 проц. членів і кандидатів у члени партії, безпосередньо зайнятих на виробництві, були стахановцями і ударниками. Токар рудоремонтного заводу депутат міської Ради комуніст Володарський вдвічі перевиконував річні норми. Керована комуністом О. Котельниковим розкривна ділянка гідромеханізації тричі протягом четвертої п'ятирічки завойовувала друге і третє місця у всесоюзному соціалістичному змаганні гірників. Машиніст екскаватора П. Павленко ще в листопаді 1946 року завершив своє річне завдання. В 1948 році на вугільних підприємствах було створено 54 комсомольсько-молодіжні бригади, в яких налічувалося 1300 чоловік. Комсомольці рудоремонтного заводу і шахти І. Мороз, О. Кирпита, В. Захарченко та інші до 30-ї річниці Великого Жовтня виконали по дві річні норми.

З братніх республік надходили нові машини. Удосконалювалися технологічні процеси. На початку 1949 року вперше серед підприємств буровугільної промисловості Правобережної України на шахті № 3 запроваджено електровозну відкатку вугілля. Велику роль у прискоренні розвитку буровугільної промисловості Олександрії відіграла постійна допомога Радянського уряду коштами, будівельними матеріалами. На шахти прибувала нова сучасна техніка. Партійні організації посилювали виховну роботу серед гірників, спрямовували їх творчу ініціативу на збільшення вуглевидобутку. Значному підвищенню продуктивності праці сприяла механізація трудомістких процесів. Обсяг видобутку вугілля в 1950 році зріс порівняно з 1949 на 54,3 проц., брикету — на 47,8 проц. Видобуток палива у 1950 році проти 1945 збільшився у 17 разів[2].

Протягом 1951—1971 рр. в Олександрії побудовано 20 промислових підприємств, 9 з них — для переробки і видобутку бурого вугілля. До 1955 року завершено створення буровугільного басейну та його виробничої бази. Байдаківський і Семенівсько-Головківський вуглерозрізи та шахта № 2—3 щороку давали близько 6,5 млн. тонн палива. Розвиваються допоміжні підриємства, устаткування для яких отримували з РРФСР, Білорусії, Естонії. У 1958 році в промисловому комплексі міста з'явилося ще одне господарство — авторемонтний завод, на якому поновлюють потужні дизельні мотори. Колектив авторемонтного заводу має виробничі зв'язки з підприємствами Білорусії, Вірменії, Грузії, Азербайджану, РРФСР. 1959 року став до ладу перший в країні завод гірського

Найпотужніший на Семенівсько-Головківському вуглерозрізі екскаватор ДС-1000. Олександрія, 1970 р.

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 920, оп. 1, спр. 1, арк. 20.

[2] Народне господарство Кіровоградської області. Статистичний збірник. Кіровоград, 1957, стор. 17.

Машиніст екскаватора Семенівсько - Головківського вуглерозрізу, Герой Соціалістичної Праці Д. О. Белолапотков. Фото 1972 р.

воску. Продукція підприємства, одержувана шляхом хімічної обробки бурого вугілля, використовується в багатьох галузях промисловості. З 1960 року завод працює на повну потужність. Він забезпечує потреби народного господарства країни в гірському воску та вуглелужних реагентах, які раніше купували за кордоном[1].

Партійні організації міста приділяли велику увагу прискоренню технічного прогресу, поліпшенню якісних показників роботи підприємств. Міськком партії організовував громадський огляд правильного використання техніки й обладнання, технічні конференції, обмін досвідом роботи кращих гірників, внаслідок чого були виявлені нові резерви зростання виробництва. Машиністи екскаваторів І. Беседін і А. Тимошенков стали ініціаторами руху за підвищення продуктивності землерийних машин. Гірники йшли в авангарді соціалістичного змагання трудящих міста. Близько 50 передовиків виробництва в 1955—1956 рр. нагороджено орденами та медалями СРСР, а 18 новаторам присвоєно звання почесного шахтаря. В 1956 році за підсумками соціалістичного змагання вугільникам Семенівсько-Головківського вуглерозрізу присуджено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів СРСР, а Байдаківського — перехідний Червоний прапор ВЦРПС і Міністерства вугільної промисловості СРСР.

На початку 1958 року на промислових підприємствах Олександрії великого поширення набув почин донецьких гірників М. Я. Мамая і О. А. Кольчика, які закликали щоденно перевиконувати виробничі плани. Партійні та профспілкові організації провели на всіх шахтах, вуглерозрізах і в змінах партійні і загальні робітничі збори. З донецькими шахтарями почали змагатися бригади олександрійських екскаваторників Героя Соціалістичної Праці М. Т. Чирви і депутата Верховної Ради СРСР І. Ф. Горовецького. Цим рухом було охоплено 3 тис. гірників. У 1958 році видобуток вугілля був у 25 разів більший, ніж у 1940 році[2]. Застрільниками руху за комуністичне ставлення до праці в місті виступили брикетники. Звання колективу комуністичної праці 16 січня 1959 року присвоєно зміні Ф. І. Лященка з Байдаківської брикетної фабрики. На підприємствах розгорталося масове соціалістичне змагання. Завдяки самовідданій праці робітників своєчасно здані в експлуатацію нові вуглерозрізи — Балахівський, Бандурівський і перша черга Михайлівського.

Більшість підприємств міста достроково виконала семирічний план. За 1959—1965 рр. трудящі Олександрії виробили надпланової продукції на 9 млн. крб. Видобуто 683 тис. тонн палива понад завдання. Продуктивність праці підвищилася на 5,6 проц. У 1967 році бригада екскаватора РС-400, очолювана комуністом Д. О. Белолапотковим, виступила ініціатором змагання за право називатися колективом ім. 50-річчя Великого Жовтня. Це починання, схвалене партійними і комсомольськими організаціями, поширилось на всіх вугільних підприємствах. У змагання включилось більше 300 бригад, змін і дільниць вугільних розрізів. Олександрійці з честю виконали взяті ювілейні зобов'язання. До 50-річчя Великого Жовтня серед гірників налічувалось 234 колективи комуністичної праці. Ряд підприємств відзначені пам'ятними Червоними прапорами ЦК КП України, Президії Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради. Багато

[1] Газ. «Ленінський прапор» (Олександрія), 30 червня 1964 р.
[2] Народне господарство Кіровоградської області. Статистичний збірник. Донецьк, 1966, стор. 26.

підприємств і передовиків занесено на обласну і міську Дошки пошани, сотні робітників і службовців нагороджені Почесними грамотами. Кращих показників добилися бригади І. Коваленка та П. Калини. В серпні 1967 року в Олександрії проведено всесоюзну нараду працівників вугільної промисловості з питань досвіду використання гірничої техніки[1].

Готуючи гідну зустріч 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, робітничі колективи міста виступили з пропозицією — працювати без відстаючих підприємств. П'ятирічний план вони завершили до 19 жовтня 1970 року. Понад план було видобуто 2,2 млн. тонн вугілля. Передова бригада прохідників з шахти № 3-біс при нормі 1050 видала на-гора 2870 тонн вугілля — найвищий показник за всю історію Олександрійського буровугільного басейну[2]. За успішне виконання соціалістичних зобов'язань на честь ювілею В. І. Леніна та завдань п'ятирічки 4230 чоловік відзначені Ленінською ювілейною медаллю. Олександрійське розрізо-монтажне управління та Бандурівський вуглерозріз нагороджені Ювілейними Почесними Грамотами ЦК КП України, Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради. Комбінат «Олександріявугілля» занесено на Ленінський стенд пошани, 33 передові підприємства — на міську Дошку пошани і до Ленінської книги трудової слави міста. Імена 40 передовиків виробництва вписані до обласної Ленінської книги трудової доблесті.

В ході підготовки до XXIV з'їзду КПРС трудящі промислових підприємств зобов'язалися додатково до п'ятирічної програми видати 2,4 млн. тонн вугілля, понад 650 тис. тонн брикету та ін. продукції на суму понад 40 млн. крб. Під керівництвом комуністів у місті розгорнувся рух під девізом «Працювати без відстаючих цехів, змін, дільниць», «Сьогодні рубіж новатора — завтра рубіж кожного працівника». З ініціативи партійних та профспілкових організацій на підприємствах були створені школи передового досвіду, в яких вивчаються методи роботи кращих гірників. В русі за комуністичну працю беруть участь 20 тис. чоловік. Почесне звання колективу комуністичної праці виборюють 72 цехи, 93 дільниці, 59 змін і 358 бригад. Близько 8 тис. передовиків здобули звання ударника комуністичної праці.

План першого року дев'ятої п'ятирічки підприємства міста завершили 21 грудня. Обсяг реалізації продукції за рік збільшився на 11 925 тис. крб. В умовах політичного і трудового піднесення, викликаного підготовкою до 50-річчя ювілею СРСР, трудящі Олександрії докладають усіх зусиль щодо виконання завдань 1972 року. За ініціативою комуністів Головківського вуглерозрізу на підприємствах міста широко розгорнулося змагання за право бути нагородженими Ювілейним почесним знаком на честь 50-річчя утворення СРСР. За підсумками змагання в першому кварталі комбінат «Олександріявугілля» удостоєно перехідного Червоного прапора Міністерства вугільної промисловості СРСР та ЦК профспілки працівників цієї галузі. Бригада прохідників шахти «Світлопольська», яку очолює почесний шахтар І. М. Хворостина, протягом червня 1972 року пройшла 624 погонні метри бортового штреку. Кожен робітник виконував норми на 206 проц. Досягнуті темпи проходки — рекорд для буровугільних шахт країни. Ця бригада та інші передові колективи Олександрії перші занесені рішенням облпрофради і редколегією газети «Кіровоградська правда» до Книги трудових звершень трудящих Кіровоградської області на честь 50-річчя утворення СРСР.

Вироби місцевих підприємств надсилаються в різні кінці країни, а також на експорт. Міцні зв'язки і творча співдружність встановилися між гірниками Олександрії і вугільниками російського міста Карпінська, башкирського Кумертау та грузинського Ткібулі. Дружба з грузинськими шахтарями зародилася одразу ж після війни. Змагались бригада з бригадою, робітник з робітником. Наваловідбійник шахти

[1] Газ. «Кіровоградська правда», 15 вересня 1967 р.
[2] Газ. «Ленінський прапор», 24 квітня 1970 р.

Площа ім. Леніна в Олександрії. 1971 р.

№ 2—3 І. Щербаченко кілька років змагався з кращим вибійником шахти тресту «Ткібулівугілля» Р. Мушкудіані. 1957 року делегація олександрійців відвідала вугільні підприємства Башкирії. Потім в Олександрію прибули посланці гірників Кумертау. Братні взаємовідносини встановилися між колективами заводів авторемонтного і Мінського автомобільного, підйомно-транспортного устаткування і Магнітогорського кранового, електромеханічного і Прокоп'євського електротехнічного.

Олександрійці підтримують тісні зв'язки з трудящими братніх соціалістичних країн, зокрема з болгарським народом. У березні 1967 року створено міське відділення товариства радянсько-болгарської дружби, а на підприємствах, в організаціях, навчальних закладах — групи сприяння. На комбінаті «Олександріявугілля» з 1962 по 1967 рр. пройшли теоретичне навчання та виробничу практику 150 болгарських гірників[1]. Тільки на Семенівсько-Головківському вуглерозрізі підготовлено 38 машиністів екскаваторів та диспетчерів. Майже рік на вугільних розрізах «Трояново-1» і «Трояново-2» працювала група інженерів і техніків комбінату «Олександріявугілля». Радянські новатори допомагали болгарським друзям освоїти проектну потужність підприємства. Обмінюватися виробничим досвідом у Болгарію їздив Герой Соціалістичної Праці М. Т. Чирва. Часто відвідують місто гірників представники Толбухінського округу.

На підприємствах Олександрії кількість робітників проти 1940 року зросла у 12 разів. Великі зміни відбулися і в якісному складі виробничих колективів. Так, на розрізах, заводах і фабриках трудяться 5 кандидатів технічних наук, 986 інженерів і 2291 технік. У місті— 7095 спеціалістів з вищою та середньою освітою. Чимало робітників плідно працюють у галузі раціоналізації і винахідництва. Кращим з них — слюсарю М. К. Кошовому і старшому майстру заводу підйомно-транспортного устаткування М. Л. Киму, помічнику механіка Семенівсько-Головківського вуглерозрізу В. В. Потапенку присвоєно звання заслуженого раціоналізатора УРСР. Понад 5200 гірників нагороджено орденами й медалями. Звання почесного шахтаря удостоєні понад 60 чоловік, А. І. Журавльов та С. К. Буза — заслуженого шахтаря УРСР. Машиністів екскаваторів М. І. Гориславця, П. З. Калину, гірників І. Ф. Попова, В. Т. Фесуна, будівельника Н. П. Олійника, фрезерувальницю П. Ф. Жежерю та багатьох інших нагороджено орденом Леніна, першого секретаря міськкому КП України П. Ю. Гриценка — орденом Трудового Червоного Прапора; 140 гірників — знаком «Шахтарська слава», 220 — знаком «Відмінник соціалістичного змагання УРСР» і «Відмінник соціалістичного змагання вугільної промисловості СРСР».

На комбінаті «Олександріявугілля» трудяться цілі робітничі династії. Так, численною і працьовитою є шахтарська династія Петрових. Сорок два роки тому при-

[1] Газ. «Ленінський прапор», 2 червня 1970 р.

йшов П. Д. Петров на Сніжнянську шахту Донецького вугільного басейну, де працював його батько. Спочатку юнак возив санки з вугіллям. Вже через кілька років він очолював зміну, а згодом став заступником начальника дільниці шахти. В роки Великої Вітчизняної війни П. Д. Петров із зброєю в руках одстоював незалежність Батьківщини. З 1946 року він працює гірничим майстром на шахті № 2, будує шахту № 3, а потім очолює дренажну шахту на Байдаківському вугільному розрізі. Його робота відзначена почесним знаком «Шахтарська слава» 3-го ступеня. П. Д. Петров виховав собі надійну зміну. Син Сергій працював разом з ним у шахті стволовим, відкатником, вагонником, вибійником, згодом здобув середню освіту. Багато часу віддає громадській роботі: був комсоргом шахти, а в 1965 році вступив до лав КПРС. Уже протягом семи років С. П. Петров обирається членом парткому шахти «Верболозівська», бере активну участь в роботі шахтарського комітету профспілки, обирався депутатом міськради. За успіхи у виконанні завдань восьмої п'ятирічки він нагороджений орденом «Знак Пошани». Другий син П. Д. Петрова — Анатолій — після повернення зі служби в Радянській Армії працював робітником маркшейдерського відділка на шахті, потім прохідником, тепер машиніст вугільного комбайну. Третій — Микола — закінчив Олександрійський індустріальний технікум і працює електрослюсарем п'ятого розряду теплоелектроцентралі. Поповнюється число Петрових на шахті «Верболозівська»: вже й онук П. Д. Петрова — Петро — працює тут електрослюсарем.

Робітники Олександрії подають шефську допомогу 27 колгоспам Олександрійського і чотирьом Петрівського районів у проведенні масово-політичної роботи серед хліборобів, у ремонті сільгосптехніки, інвентаря, механізації тваринницьких ферм, будівництві зрошувальних систем, у підготовці сільських механізаторів.

Трудову і громадську активність трудящих Олександрії спрямовує міська партійна організація, ряди якої у післявоєнний період зросли у 8,5 раза. Тепер у ній налічується 6100 комуністів, об'єднаних у 137 первинних організаціях і 204 групах. 3236 членів партії працюють в сфері матеріального виробництва. В авангарді трудового походу поруч з комуністами йдуть комсомольці. У 95 первинних організаціях — 11 500 юнаків і дівчат. Близько 1700 членів ВЛКСМ — ударники комуністичної праці.

У господарському і культурному будівництві важлива роль належить міській Раді депутатів трудящих. У її складі — 250 обранців народу, в т. ч. 139 комуністів, 37 комсомольців; 109 жінок. Серед депутатів — 180 робітників і 70 інженерно-технічних працівників. Понад 500 кращих представників розрізів, заводів, фабрик і установ — депутати міської і селищних Рад депутатів трудящих. Викладач педагогічного училища Р. Я. Костенко представляє місто у Верховній Раді УРСР. Активно працюють 14 комісій міськради, її численний актив. Багато зроблено для поліпшення побуту, умов праці і відпочинку трудящих. З міського бюджету на охорону здоров'я у 1971 році витрачено 3 млн. 401 тис. крб., на благоустрій — 520 тис. карбованців.

Протягом 1951—1972 рр. здано в експлуатацію близько 381 тис. кв. метрів житлової площі. На південно-західній околиці міста, серед степу виросли красиві, впорядковані мікрорайони — Октябрське і Перемога. Тепер житловий фонд міста становить понад 600 тис. кв. метрів, або в 7 разів більше проти довоєнного. Лише за 1966—1970 рр. новосілля справили 1147 сімей олександрійців. Змінився і зовнішній вигляд міста. Виросли архітектурні ансамблі сучасного типу. Озеленюються території підприємств. Депутатами та громадськістю здійснюється контроль за додержанням санітарно-гігієнічних умов праці, за роботою профі-

В одному з цехів авторемонтного заводу. Олександрія, 1971 р.

лакторіїв. До 1940 року в Олександрії не було жодного метра асфальту, а тепер вулиці з твердим покриттям займають десятки тис. кв. метрів. Містом курсують 202 автобуси та кілька десятків таксомоторів. В особистому користуванні трудящих — близько 900 автомобілів, більше 2000 мотоциклів.

У місті працюють 6 лікарень, 3 диспансери, стоматологічна поліклініка, станція швидкої допомоги, санепідстанція, 7 аптек. Є будинок санітарної освіти. У стаціонарних лікарнях і диспансерах налічується 1200 ліжок. Медичну допомогу трудівникам міста надають понад 250 лікарів. Серед них заслужений лікар Української РСР Ю. В. Осмоловський, відмінник охорони здоров'я кандидат медичних наук Н. Ф. Бузанова та інші висококваліфіковані спеціалісти. На промислових підприємствах відкрито 33 лікарські та фельдшерські пункти. Медичні пункти поповнились новою лікувальною апаратурою. На швейній фабриці, наприклад, установлені апарати для УВЧ-терапії і гальванізації, ртутно-кварцовий і ультрафіолетовий опромінювачі, лампа інфрачервоних променів тощо. Щороку тисячі гірників зміцнюють своє здоров'я в санаторіях і будинках відпочинку. Майже всі великі підприємства Олександрії побудували туристські бази на берегах Дніпра, Псла, Чорного моря. В 1972 році у 75 колективах фізкультури налічується 21 146 спортсменів, в т. ч. 9 майстрів спорту СРСР. Працює дві спортивні школи.

Близько 13 тис. дітей робітників і службовців навчаються в 25 загальноосвітніх школах, серед яких 13 середніх; понад 1600 чоловік — у 6 вечірніх і заочній школах. Наймолодші громадяни Олександрії виховуються у 26 дитячих садках. До 400 працівників гірничої справи, учителів виробничого навчання та вихователів дитячих садків, ветеринарів, медсестер, бібліотекарів випускають щороку індустріальний і зооветеринарний технікуми, медичне, педагогічне та культосвітнє училища. До 1500 юнаків і дівчат здобувають освіту і спеціальність в 4 профтехучилищах. Поважають олександрійці заслужених учителів УРСР О. Х. Бадюк, В. С. Покладовича, А. А. Москаленка, І. А. Шевченка, Г. К. Настасьєва, А. А. Малоока.

1966 року в місті відкрилось відділення Дніпропетровського гірничого інституту ім. Артема, де без відриву від виробництва здобувають вищу освіту 570 молодих робітників. Понад 1700 гірників — студенти заочних інститутів і учні середніх спеціальних закладів. Кожен третій олександрієць навчається. Міська Рада на потреби освіти виділяє щороку понад 3 млн. крб., тобто більше третини місцевого бюджету.

В місті є будинок культури на 760 місць, два селищні будинки культури, чотири кінотеатри на 2300 місць, п'ять літніх кіномайданчиків, два клуби. Загальним визнанням жителів користується народний театр, керований заслуженим артистом Української РСР М. О. Донцем. Лише за 1971 рік його колектив підготував і показав трудящим міста та навколишніх районів більше 60 вистав. Уже стали традиційними зустрічі нового трудового року, свята врожаю, проводи зими. У будинках культури й клубах електромеханічного заводу, селища Димитрового, мікрорайонів Перемоги і Октябрського відбуваються посвячення у робітники, вечори трудової слави, вшанування ветеранів, урочиста реєстрація новонароджених, вручення паспортів, комсомольські весілля, проводи в Радянську Армію тощо.

Головний хірург Олександрійської міської лікарні № 1 Ю. В. Осмоловський проводить операцію. 1970 р.

В 71 бібліотеці різних систем і відомств налічується понад 970 тис. книг і 63 650 читачів. Працюють 12 тис. радіоточок, 15 тис. радіоприймачів, понад 17 тис. телевізорів. Діє міський ретранслятор. На 1972 рік трудящі міста і селищ передплатили понад 119 тис. газет і журналів, що становить більше як 1200 примірників на тисячу населення.

Першотравнева демонстрація в Олександрії. 1970 р.

Видаються газети «Ленінський прапор», багатотиражні —«Трибуна шахтаря» і «Вугільник Олександрії».

Значну роботу в комуністичному вихованні трудящих проводить міська організація товариства «Знання», 1400 членів якої в 1971 році прочитали 7 тис. лекцій. У складі міської організації товариства охорони пам'ятників історії і культури — 13 900 чоловік. Більше 20 пам'ятників встановлено в місті до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Про перебування в місті М. І. Калініна, А. В. Луначарського, С. М. Будьонного, К. Є. Ворошилова, В. М. Примакова, О. Я. Пархоменка свідчать меморіальні дошки. Надмогильні плити встановлено першому військовому комісару О. С. Степанову, командиру партизанського загону Д. С. Канатенку. В селищі Димитровому височить пам'ятник видатному діячеві міжнародного революційного робітничого руху Г. Димитрову. 1967 року відкрився краєзнавчий музей на громадських засадах. Йому присвоєно звання народного. Тут зібрано більше 3 тис. експонатів. За п'ять років існування музей відвідали понад 114 тис. чоловік. У ньому побували делегації НРБ, НДР та гості багатьох радянських республік. Тут часто проходять піонерські лінійки, ленінські уроки, зустрічі з Героями Радянського Союзу і Героями Соціалістичної Праці, старі більшовики вручають юнакам і дівчатам комсомольські квитки.

Жителі міста пишаються тим, що в ньому працювали народний артист СРСР Г. П. Юра, художник Б. Йогансон. Звідси вийшли письменники — В. Н. Білль-Білоцерковський, Л. Чернов та інші. Олександрієць П. К. Кошовий — Маршал Радянського Союзу, двічі Герой Радянського Союзу. У 1949 році на одній із площ міста встановлено бюст героя. П. К. Кошовий — почесний громадянин міста. Живуть і трудяться в Олександрії Герої Радянського Союзу І. Д. Очеретько, А. Ф. Худякова, І. Ф. Нестеров, Л. Н. Туйгунов, Герої Соціалістичної Праці Д. О. Бєлолапотков, М. Т. Чирва, І. Ф. Горовецький.

Перспективи дальшого розвитку економіки, культури і добробуту трудящих міста відкрили рішення XXIV з'їзду КПРС. До 1975 року щорічний видобуток палива на комбінаті «Олександріявугілля» збільшиться з 8,5 до 11 млн. тонн, виробництво брикету — у 1,5 раза. За п'ятирічку планується ввести в дію ряд промислових підприємств. Передбачено також спорудження будинку технічного навчання, навчально-курсового комбінату, будинку культури. Трудящі одержать 200 тис. кв. метрів житла, будинок побуту, банно-пральний комбінат, кілька дитсадків і ясел. В місто прийдуть дніпровська вода і природний газ. Забудова кварталів і мікрорайонів проводитиметься за генеральним планом.

Натхнені історичними рішеннями XXIV з'їзду КПРС, трудящі Олександрії невтомно працюють над здійсненням величних планів комуністичного будівництва.

Ф. К. БЄЛЯВІН, А. С. ПОМ'ЯТУНОВ

НО́ВА ПРА́ГА

Нова Прага — селище міського типу, центр селищної Ради. Розташована за 20 км від райцентру. Населення — 9,7 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковано також села Вершино-Мурзинка, Ганнівка, Григорівка, Душенкевичеве, Лозуватка, Олександро-Пащенкове.

На місці нинішньої Нової Праги, на правому березі річки Бешки (притоки Інгульця) в першій чверті XVIII ст. оселився запорожець Петрик. На початку 50-х років із створенням Нової Сербії хутір Петриківку заселяли серби і чорногорці. Прибували сюди і російські старообрядці. Згодом укріплений хутір перетворили на Петриківську фортецю. Біля неї виріс однойменний населений пункт, якому 1758 року надано статус посаду[1]. В 1787 році це було казенне поселення Херсонського повіту, в якому налічувалося 442 двори і 1356 жителів чоловічої статі[2].

Із заснуванням військових поселень на Херсонщині у Петриківці розташувалася 3-я кірасирська дивізія, в грудні 1821 року — Малоросійський кіннотний полк, тоді ж посад дістав назву Нова Прага[3]. Крім полкового і ескадронного штабів, тут розмістили штаб дивізії та управління чотирьох округів Новоросійського військового поселення. Військово-поселенська адміністрація докорінно перепланувала і перебудувала посад. Були споруджені штабні приміщення, казарми,стайні, манеж, гауптвахта, госпіталь тощо. Відкрито школу кантоністів.

2069 десятин землі, що раніше оброблялися новопразькими міщанами, були відібрані для потреб військового поселення. Міщани змушені були орендувати землю в сусідніх поміщиків за межами Нової Праги, куди згодом і переселялися.

З другої чверті XIX ст. Нова Прага стає значним торговельним пунктом на півдні України. На щорічних базарах-торжках купці скуповували хліб, худобу та ін. сільськогосподарську продукцію для відправки до чорноморських портів, а продавали сушену рибу, сіль, дьоготь тощо[4]. В посаді налічувалося 29 крамниць і трактирів, 4 постоялі двори.

Колишніх поселенців в 1857 році переведено на становище державних селян з середнім тимчасовим наділом 5,7 десятини на ревізьку душу. Під час закріплення цих наділів за указами 1866—1867 рр. від общинної землі було відрізано 987 десятин, переважно луків, сінокосів і пасовищ[5]. Це викликало протести, антиурядові виступи. Для придушення заворушення уряд прислав до Нової Праги військовий загін[6].

У 1883—1885 рр. у містечку налічувалось 9397 жителів і 1897 дворів. 113 куркульських господарств володіли 1858 десятинами і мали в середньому від 5 до 18 голів великої рогатої худоби кожне. 21 з них наймало робочу силу, а 78 брали в оренду 3104 десятини поміщицької землі[7]. Водночас у 156 дворах було тільки 170 десятин землі, 64 проц. з них не мали тягла. На 2158 селянських наділів (близько 19 тис. десятин) припадало всього 33 залізні, 530 дерев'яних плугів, 505 рал, 52 кінні молотарки, 12 жаток[8]. Через поганий обробіток землі селянські господарства терпіли від недородів.

Біднота змушена була вдаватися до відхожих промислів. Так, у 1885 році з містечка пішло на заробітки 316 чоловік[9], у 1894 році — 966, або 28 проц. дорослого населення. З другої половини XIX ст. Нова Прага перетворюється на один із пунк-

---

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 2, стор. 144, 155, 826, 827.
[2] Т. И. Осадчий. Крестьянское надельное землевладение в Херсонской губернии в связи с платежами крестьян, стор. 11.
[3] Городские поселения в Российской империи, т. 5, ч. 2, стор. 221—223.
[4] І. О. Гуржій. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні, отд. 2, стор. 56, 119.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1316, оп. 1, спр. 134/146, арк. 213.
[6] ЦДВІА, ф. 38, оп. 18/272, спр. 175, арк. 103—149.
[7] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., отд. 2, стор. 215, 355.
[8] Общий отчет Александрийской земской уездной управы за 1895 год, стор. 44, 78.
[9] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., отд. 2, стор. 53.

тів найму сільськогосподарських робітників. Через неї прямували юрби заробітчан з північних волостей на Миколаїв. Середньомісячна оплата праці наймита чоловіка в 1894—1895 рр. становила 6 крб. 74 коп., жінки — 3 крб. 80 коп., підлітка — 2 крб. 40 коп. З 1885 року в містечку працював паровий млин, на якому налічувалося 15 робітників. Власник млина за місяць виплачував робітникам, робочий день яких тривав 12 годин, не більше 16 карбованців.

Тяжке економічне становище і політичне безправ'я спонукало трудящих Нової Праги до боротьби проти самодержавства. Найактивніші з них у період назрівання першої буржуазно-демократичної революції включилися в політичну боротьбу. Так, улітку 1904 року селянин В. І. Здоровенко агітував солдатів 34-ї артилерійської бригади, розташованої в Новій Празі, не стріляти в революційних селян, виступати разом проти поміщиків[1]. Він був заарештований і засланий на три роки у Вятську губернію.

Внаслідок революційної агітації селяни почали розподіляти поміщицьку землю і майно. За наказом міністра внутрішніх справ до Нової Праги прибув каральний загін, який у лютому 1906 року вчинив жорстоку розправу над учасниками виступу. 7 чоловік за вироком військового суду Одеського округу були страчені в Єлисаветграді, понад 70 заслано на каторгу, у 500 повсталих конфісковано майно[2]. Селянські виступи тривали і після поразки революції 1905—1907 років.

Столипінська аграрна реформа лише прискорила економічне розшарування селян. Кращі землі потрапили до куркулів-хуторян, значна частина селян розорилася. За три роки (1907—1909 рр.) з новопразької общини виділилось 1242 господарства — майже третина загальної кількості. Їм належало 28 проц. усієї селянської землі (7761 десятина)[3].

Дореволюційна Нова Прага являла собою глухе містечко. Наприкінці XIX ст. в ньому налічувалося 373 двори. З 10 вулиць загальною довжиною до 10 км лише половина була вимощена каменем. Із 360 будинків лише 25 були цегляними. Освітлювалися вулиці 95 гасовими ліхтарями[4].

На охорону здоров'я власті відпускали мізерні кошти — 158 крб. на місяць. У відкритій ще 1894 року земській лікарні було 15 ліжок. Лікарю допомагали спочатку 2, а пізніше — 4 фельдшери[5]. Злидні, низький рівень медичного обслуговування призводили до високої смертності, особливо дитячої. Протягом 1897—1910 рр. вижило тільки 40 проц. новонароджених.

Першу школу в містечку засновано у 20-х роках XIX ст. 1872 року почала працювати міська трикласна школа, наприкінці XIX ст.— земська міністерська двокласна школа і приватна жіноча прогімназія. Однокласне училище, яке діяло з 1902 року, через десять років реорганізоване у вище початкове. У 1908 і 1910 рр. збудовано ще дві земські школи. Навчалися переважно сини й дочки заможних батьків. Наприклад, у 1908 році в жіночій прогімназії вчилося 5 дітей дворян, 4 — т. зв. почесних громадян і купців, 60 — міщан і 9 — заможних селян. Багато дітей трудящих через матеріальні нестатки не мали можливості ходити до школи. У 1909 році неписьменна молодь призовного віку становила 35,8 процента[6].

Безпросвітне життя селянства знайшло відображення у народній творчості. Завідуючий місцевою міністерською школою відомий український фольклорист і етнограф І. В. Бессараба протягом 30 років збирав і впорядкував пісні, легенди, приказки, казки, гуморески. Так, в одній з них — «Я ж думала, мати, панувати» — розповідається про тяжке життя заробітчанина, а в рекрутській пісні «Ой гай,

---

[1] ЦДІА УРСР, ф. 419, оп. 1, спр. 1626, арк. 70.

[2] Кіровоградський облдержархів, ф. 628, оп. 1, спр. 1, арк. 1—13; спр. 30, арк. 1—7.

[3] Общий отчет Александрийской уездной земской управы за 1909 год, стор. 36.

[4] ЦДІА СРСР, ф. 1290, оп. 5, спр. 214, арк. 92—95.

[5] Земская медицина. Санитарное состояние Александрийского уезда Херсонской губернии в 1895 году, стор. 12, 15, 19, 27, 39, 84.

[6] Общий отчет Александрийской уездной земской управы за 1909 год, стор. 92.

мати!» оспівується гірка доля новобранців-рекрутів, які «раді б вертатися, та цар не пускає»[1].

У передноворічні свята селяни дивилися народну виставу — містерію «Трон», де в алегоричній формі висміювався жорстокий цар, який посилає на смерть непокірного сина. У 1906 році за наказом поліції, яка вбачала у виставі антиурядову агітацію, містерія була заборонена. 1905 року в селі працівником аптекарського магазину В. Красиличем (Красенко) засновано драматичний гурток, діяльність якого була позначена непримиренністю до існуючого ладу.

Під час першої світової війни з Нової Праги було мобілізовано 1395 чоловіків. Про дальше зубожіння сільської бідноти свідчить те, що 1916 року у 1159 дворах зовсім не було тягла, 94 господарства мали по коню, в той час як у 95 куркульських налічувалось від 4 до 20 голів робочої худоби. За розмірами посівів селянські господарства поділялись так: 520 родин зовсім не обробляли землю, 1764 — до 5 десятин, тоді як кожний з 51 заможного двору засівав від 20 до 75 десятин[2]. З промислових і торговельних підприємств працювали 2 парові млини, 2 пекарні, каретна майстерня, 73 лавки і трактири.

Лютнева буржуазно-демократична революція не змінила економічного становища трудящих Нової Праги. Комітет «громадської безпеки» не збирався приступати до аграрних перетворень. Земля, як і раніше, була в руках поміщиків і куркулів. Залишилася волосна управа. По-більшовицькому настроєні фронтовики, що повертались у містечко, викривали антинародну політику Тимчасового уряду. В квітні 1917 року місцеві монархісти організували біля постамента з двоголовим орлом демонстрацію. Обурені селяни розігнали це зборище й розбили емблему самодержавства. 19 квітня 1917 року на зборах фронтовиків більшовики ознайомили присутніх із змістом Квітневих тез В. І. Леніна. Було вирішено провести першотравневу демонстрацію під лозунгом: «Вся влада Радам!»[3]. Дізнавшись про ноту Мілюкова, на багатолюдній демонстрації трудящі висловили протест проти імперіалістичної політики буржуазного уряду[4].

Радо зустріла новопразька біднота звістку про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. Наприкінці листопада 1917 року солдати-фронтовики, серед яких були більшовики, створили в містечку революційний комітет. Спираючись на трудящих, ревком повів рішучу боротьбу за перемогу Радянської влади, яка особливо посилилась після створення в грудні 1917 року партійного осередку. Головою першого партійного осередку обрано П. А. Несмашного. Між біднотою і куркулями відбувалися збройні сутички. Наприкінці січня в селі встановлено Радянську владу[5].

Волосний з'їзд Рад в лютому 1918 року схвалив перші радянські Декрети про землю та мир, обрав президію волвиконкому в складі Я. Єгорова, П. Ткачова, П. Козинця, П. Несмашного, С. Каралима, М. Троцюка, Ф. Рашевського. Новопразький волвиконком призначив комісарів у економії, які взяли на облік землю, поміщицьке майно і встановили контроль над ними,власникам було запропоновано залишити свої маєтки.

Та початок соціалістичного будівництва був перерваний австро-німецькою навалою. З наближенням ворожих військ більшовики провели запис добровольців до Червоної гвардії. Командиром загону призначено колишнього жителя Нової Праги матроса І. Петренка. Згодом загін влився до складу радянських частин. У другій половині березня 1918 року Нову Прагу окупували австро-німецькі вій-

[1] Материалы для этнографии Херсонской губернии (собрал И. В. Бессараба в Новой Праге Александрийского уезда). Птг., 1916, стор. 234—252, 316, 317.

[2] Поселенные таблицы Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года по Александрийскому уезду, стор. 42, 43.

[3] П. Боковиков, Д. Волчанський, О. Гора. Боротьба робітників і селян за встановлення Радянської влади на Єлисаветградщині, стор. 17.

[4] Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 2, стор. 295.

[5] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 121, стор. 1—9.

ська. Розпочалися масові арешти. Підпільний ревком[1] організував опір загарбникам. Трудящі ховали хліб, різали худобу, щоб вона не дісталася ворогові, зривали відправку награбованого майна до Німеччини. Окупанти вдалися до репресій: катували родини членів волпарткому, виконкому, радянських активістів. У травні військово-польовий суд стратив 7 жителів Нової Праги. У відповідь на ці дії 21 листопада керовані підпільниками революційні селяни розгромили в селі гетьманську варту і німецький загін[2]. Після втечі окупаційних військ жителям Нової Праги довелося боротися проти петлюрівців. В цьому їм допомогли частини Червоної Армії, які 25 грудня визволили містечко. 28 лютого проведено вибори волосного виконавчого комітету. Комуністи й органи Радянської влади мобілізували трудящих на боротьбу з розрухою і бандитизмом. Долаючи опір куркулів, вони організовували заготівлю хліба, готували поповнення для Червоної Армії, займалися налагодженням роботи шкіл і лікарень. Навесні 1919 року 50 бідняцьких господарств об'єднались у товариство спільного обробітку землі[3].

У травні селяни взяли участь у боротьбі з григор'євцями. Бойовий загін у складі 500 чоловік під командуванням П. Несмашного зав'язав бій з бандитами. Загін григор'євців було розбито. Та в серпні містечко захопили денікінці. Тоді ж тут створено підпільну групу. Восени 1919 року підпільники роззброїли новопразьку поліцію, вбили пристава[4]. Білогвардійці вчинили жорстоку розправу над жителями. Від рук карателів загинули Я. О. Єгоров, В. П. Любарський, А. Є. Чередниченко, Г. Є. Коваленко, П. О. Бояр та інші. Але новопразьке підпілля продовжувало діяти. У січні 1920 року частини Червоної Армії визволили від білогвардійських військ Нову Прагу[5]. Радянську владу було відновлено. Радянські органи провели насамперед розподіл землі між безземельними і малоземельними селянами. Було встановлено норму: на кожного їдця — 1,25 десятини.

Велику допомогу у зміцненні Радянської влади на селі подавав створений 1920 року комітет незаможних селян. Члени КНС, серед яких було 12 комуністів і 19 комсомольців, взяли на облік у куркулів сільськогосподарський реманент, посівний матеріал, а лишки передали біднякам. Незаможні господарства одержали від держави кредит для придбання посівного матеріалу, тягла і реманенту.

Перехід до нової економічної політики сприяв пожвавленню торгівлі, зміцненню бідняцько-середняцьких господарств. Комуністи залучали бідняків у кооперативи. Відновився ТСОЗ. У 1921 році на його базі засновано першу комуну ім. Леніна. Очолив її комуніст Д. П. Петленко. Секретарем партійного осередку, що складався з чотирьох комуністів, обрано І. А. Кобиляцького. Комуна мала понад 100 га землі, 7 пар волів і коней, 2 ручні сівалки, кілька плугів і борін. Частину зерна першого врожаю комунари відправили під червоним прапором на станцію Шарівка. На передній підводі майорів плакат: «Робітникам Москви і дорогому Леніну від членів трудової комуни ім. Леніна». Того ж року виникло робітничо-селянське споживче товариство.

Соціалістичне будівництво на селі спрямовували райком партії і райвиконком (у 1923 році Нова Прага стала районним центром). Райком партії рекомендував комуністів до радянських органів. Улітку 1923 року у Новопразькому виконкомі працювало 4 члени партії, у президії комнезаму — 2. 7 травня 1923 року створено комсомольський осередок. Тільки протягом року до нього вступили 50 юнаків і дівчат. За соціальним станом серед них було 40 проц. робітників, 55 проц.— селянської бідноти, решта — службовці.

Активну роль у громадському житті відігравали жіночі організації. Вже в 1923 році при парткомі засновано жіночий відділ. Від делегаток Нової Праги

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2313, оп. 1, спр. 125, арк. 13, 14.
[2] Там же, спр. 50, арк. 25.
[3] Там же, ф. Р-543, оп. 1, спр. 35, арк. 47.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 3, спр. 7, арк. 54.
[5] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 712.

в роботі конференції, скликаної ЦК КП(б)У 1924 року, брала участь Є. Херсонцева[1]. Активістки допомагали безробітним трудівницям об'єднуватися в артілі. Так, у травні 1924 року створено швейну артіль. Жінки брали участь у роботі народного суду, у профспілках «Медсантруд» і «Робітос», 6 з них працювали в споживчому товаристві, 44 — в комнезамах. Делегатки подавали велику допомогу органам Радянської влади в боротьбі з дитячою безпритульністю. У серпні 1924 року організовано курси крою і шиття для безпритульних дівчаток. Створено комісію допомоги дітям, організації товариств «Юний спартак» та «Друг дітей».

Комуністи й комсомольці повели боротьбу за ліквідацію неписьменності. При трудових школах відкрилися пункти лікнепу, 2 хати-читальні, курси української мови. При районному сельбуді працювали гуртки: сільськогосподарський, саносвітній, атеїзму. Комсомольці й молодь Нової Праги взяли шефство над 2-м батальйоном 74-го Кримського полку. 27 вересня вони вручили червоноармійцям пам'ятний прапор і 5 тис. крб. на культурно-масову роботу. Новопразька молодь проводила місячники допомоги Червоній Армії, тижні допомоги сільській бідноті, передплату на газети «Правда», «Беднота», «Комуніст». Під час тижнів шефства над Повітрофлотом 50 членів сельбуду зібрали у фонд авіації 25 тис. карбованців.

У життя трудящих входили революційні традиції. Так, у день Великої Жовтневої соціалістичної революції жителі Нової Праги пройшли з червоними прапорами вулицями села. Попереду колони крокували червоноармійці 2-го батальйону 74-го Кримського полку. Біля пам'ятників героям Великого Жовтня і братської могили жертв громадянської війни відбувся мітинг. У річницю смерті В. І. Леніна районна партійна організація провела тиждень Ілліча.

Незаможники і сільська біднота на власному прикладі показували одноосібникам зразки соціалістичного господарювання. Селянським об'єднанням надавала допомогу держава. Так, 1924 року бідняцько-наймитські господарства одержали позичку в розмірі 160 пудів пшениці, 200 пудів ячменю, 150 пудів вики і близько 6 тис. крб.[2]. У 1926 році в Новій Празі організовані перші машинно-тракторні товариства «Шлях агрономії», «Перемога» та «Новопразьке», яким для придбання техніки держава виділила 6056 крб. кредиту. 1928 року засновано ТСОЗ «Шлях до комунізму» з 39 господарств. Завдяки популяризації комуністами переваг колективного землеробства зростала кількість сільськогосподарських кооперативів. Проте дрібні селянські об'єднання не могли конкурувати з економічно міцними куркульськими господарствами, які почали купувати машини. На початку 1929 року в Новій Празі куркулі ще орендували 50 проц. землі, виділеної бідноті.

Восени 1929 року діючі та новостворені товариства об'єдналися в 16 колгоспів — ім. Будьонного, «Нове життя», «4-й вирішальний», «Червоний прапор», ім. Ворошилова, «Селянин», ім. Луначарського, «Серп і молот» та інші[3]. До 14-річчя Великого Жовтня у Новій Празі завершено колективізацію: 98 проц. селянських господарств вступили до артілей.

В лютому 1934 року засновано Новопразьку МТС[4], яка обслуговувала 33 колгоспи, в т. ч. 16 місцевих. Машинно-тракторна станція мала 35 тракторів, 8 культиваторів, 4 сівалки, 8 комбайнів. Уже в перший рік відзначився комсомолець-тракторист І. Г. Ковтун. Він виорював по 5—7 га замість 4 га за нормою. Обком КП(б)У преміював його путівкою до будинку відпочинку і цінним подарунком.

У 1935 році колгоспники Нової Праги разом з усіма трудящими країни включились у стахановський рух, який набрав особливо широкого розмаху напередодні першого з'їзду колгоспників-ударників. На цей з'їзд було послано Є. С. Вовченка — голову колгоспу ім. Ворошилова. Приклад п'ятисотенниць наслідували новопразькі ланкові Г. М. Шугайова, М. Г. Ковпак та інші. Зразки сумлінної праці показували

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 72, оп. 1, спр. 7, арк. 71; спр. 11, арк. 117.
[2] Там же, спр. 32, арк. 7; спр. 34, арк. 12.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-543, оп. 1, спр. 35, арк. 56.
[4] Там же, ф. Р-5661, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

Заслужений самодіяльний ансамбль танцю УРСР «Ятрань». Кіровоград, 1970 р.

Палац культури ім. Леніна у Світловодську. 1970 р.

Перший дзвоник у середній школі смт Нової Праги Олександрійського району. 1970 р.

механізатори М. Шевчук та С. Бабич. За успіхи у хліборобстві та тваринництві першими з Нової Праги учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки в 1939—1940 рр. стали бригадири тракторних бригад Д. І. Горяко, І. М. Ковтун, чабан С. Г. Андрущенко — всього 15 чоловік.

Протягом довоєнних п'ятирічок значно зросло технічне оснащення колгоспів. Обсяг робіт, які виконувала МТС у колгоспах 1935 року, становив 25 тис. га умовної оранки, а в 1939 році — 65,5 тис. га. У 1940 році в Новопразькій МТС працювало 360 трактористів, 90 комбайнерів, 24 агрономи, 25 агротехніків, 11 механіків[1]. Валовий збір зерна в колгоспах порівняно з 1935 роком збільшився у 2,5 раза, врожайність досягла 14—15 цнт з гектара, а прибутки артілей зросли у 2,8 раза[2]. В 1939—1940 рр. артілі утримували близько 3 тис. голів великої рогатої худоби, 2,6 тис. свиней.

У селі діяли електростанція, збудована ще 1925 року, харчокомбінат і комбінат побутового обслуговування, їдальня, готель, радіовузол на 225 точок. У лікарні на 50 ліжок працювало 6 лікарів і 22 чоловіка середнього медперсоналу. До 1940 року остаточно ліквідовано неписьменність, всі діти шкільного віку були охоплені семирічною освітою. У двох середніх, двох семирічних і трьох початкових школах 1100 дітей навчали і виховували 68 педагогів. Асигнування на народну освіту в 1940 році зросли проти 1936 року на 60,3 проц. У Новій Празі було три сельбуди, клуб при МТС, 17 червоних кутків.

22 червня радіо принесло тривожну звістку про підступний напад фашистської Німеччини на нашу країну. Того ж дня понад 100 чоловік з села записалося добровольцями до лав Червоної Армії. 5 серпня до села увірвалися гітлерівські війська. Працівники райвійськкомату, що проводили евакуацію населення, зав'язали нерівний бій з ворогом. Загинули начальник військкомату Д. С. Абдула, директор будинку культури І. Х. Семененко, голова райкому Тсоавіахіму С. С. Маринич. Окупантами були заарештовані і страчені в Кіровограді активісти колгоспного руху подружжя Жаворонських. Влітку 1943 року фашисти розстріляли 37 сімей новопразьців. Через кілька тижнів вони вчинили чергове злодіяння — біля хутора Душна вбили 101 чоловіка[3]. Гітлерівські загарбники заподіяли великих матеріальних збитків народному господарству і вивезли до Німеччини кілька тисяч голів худоби, понад мільйон пудів зерна, пограбували магазини, клуби, зруйнували нову двоповерхову середню школу, приміщення районного будинку культури перетворили на стайню.

Незважаючи на терор окупантів, понад 30 чоловік з Нової Праги пішли до Чорного лісу у партизанський загін, де командиром був І. Д. Діброва, а комісаром К. І. Сабанський, нині перший секретар Олександрійського РК КП України. У листопаді 1942 року тут створено районний штаб партизанських загонів. В ніч на 3 березня 1943 року в Новій Празі відбулася районна партійна конференція в складі 17 членів ВКП(б), яка накреслила ряд заходів для боротьби проти окупантів, обрала підпільний партійний комітет на чолі з О. Н. Оленюком[4].

Новопразька підпільно-диверсійна група проводила агітаційно-масову роботу, чинила диверсії на залізницях і шосейних дорогах, переправляла людей і зброю до партизанів: за час окупації до Чорного лісу було переправлено 184 озброєних патріотів, доставлено 104 гвинтівки, 6 ручних кулеметів, 13 автоматів, 20 тис. патронів та багато продовольства. Підпільники зруйнували міст на дільниці Нова Прага — Мошорине. 28 жовтня 1942 року члени групи організували аварію ворожих ешелонів, на станції Долинська знищили два паровози, 7 вагонів. У жовтні 1943 року вони врятували групу радянських танкістів, яка прорвалась у ворожий тил і потрапила в оточення. За рішенням Кіровоградського підпільного обкому партії,

[1] Газ. «Ленінським шляхом», 1 травня 1940 р.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 72, оп. 1, спр. 52, арк. 69.
[3] Газ. «За Советскую Родину», 12 грудня 1943 р.
[4] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 37, 38, 171, 172, 262, 298.

у вересні 1943 року група влилася в партизанське з'єднання і взяла участь у визволенні Знам'янки та сіл області[1].

Мужньо боролися проти фашистів комсомольці-розвідники Б. В. Клименко та О. Т. Шаповалов. Після визволення села вони були направлені в глибокий тил ворога. Б. В. Клименко загинув у Румунії, а О. Т. Шаповалов діяв у складі групи розвідників Є. С. Березняка в Польщі. Радянський уряд удостоїв О. Т. Шаповалова ордена Вітчизняної війни 2-го ступеня. За активну участь в операції по врятуванню Кракова уряд Польської Народної Республіки нагородив його орденом «Віртуті Мілітарі», кількома медалями, він — почесний громадянин Кракова[2]. Ім'я Б. В. Клименка носить піонерська організація середньої школи.

Під час тимчасової окупації багато жителів Нової Праги надавали допомогу народним месникам. Так, робітники Новопразького млина відправили партизанам 20 тонн борошна, 2 тонни олії, 5 тонн круп. Керував операцією приймальник млина І. П. Краснов. Понад 370 сімей переховували радянських військовополонених.

7 грудня 1943 року частини 93-ї гвардійської Харківської стрілецької дивізії під командуванням генерал-майора В. В. Тихомирова, 94-ї гвардійської стрілецької дивізії (командир полковник Г. М. Шостацький), 84-ї стрілецької дивізії на чолі з генерал-майором П. І. Буняшиним визволили Нову Прагу від німецько-фашистських загарбників. У боях за село також брали участь воїни 5-ї гвардійської танкової армії генерала П. О. Ротмістрова. З середини грудня 1943 року по 8 січня 1944 року тут перебував штаб 2-го Українського фронту генерала І. С. Конєва. За Нову Прагу загинуло 626 воїнів, серед них Герої Радянського Союзу С. І. Титаренко, І. Я. Підкопай, Ц. С. Расковинський. Тут помер тяжко поранений командир 93-ї гвардійської Харківської стрілецької дивізії генерал-майор В. В. Тихомиров.

Десятки бійців і командирів Червоної Армії, вихідців з Нової Праги відзначились у боях проти гітлерівців. Штурман комсомолець П. П. Стріленко разом з льотчиком О. А. Авдєєвим з Тамбовської області спрямував палаючий літак на колону фашистських танків під білоруським містом Ошмяни. О. Д. Петленко став генерал-лейтенантом, С. І. Зайцев — генерал-майором. Звання Героя Радянського Союзу присвоєно уродженцям Нової Праги І. М. Бондаренку за виявлений героїзм під час форсування Дніпра у вересні 1943 року й В. Ф. Турчину, який відзначився у боях на Сандомирському плацдармі. Такого ж звання 1940 року посмертно удостоєний виходець з Нової Праги Д. О. Балаханов за хоробрість у боях проти білофіннів. На фронтах Великої Вітчизняної війни полягло 576 місцевих жителів. У центрі села над братською могилою, де на чавунних плитах викарбувані імена загиблих, у скорботному мовчанні схилив голову солдат. Це — пам'ятник бійцям і командирам Радянської Армії, які віддали своє життя за свободу Батьківщини. На могилі В. В. Тихомирова встановлено обеліск. Тут піонерія приймає естафету героїчних справ від старших братів і сестер.

З перших днів визволення відновили роботу партійні і радянські органи. Під їх керівництвом трудящі Нової Праги взялися за відбудову народного господарства. На будівництво танкової колони жителі села зібрали 280 тис. крб.[3]. Особливу увагу приділяли комуністи й сільська Рада відродженню зруйнованих колгоспів. На 1944 рік у місцевих артілях налічувалось 250 коней, 240 плугів, у МТС — 30 тракторів, з яких 29 підлягали капітальному ремонту. Цією технікою треба було підняти 8 тис. га. Завдяки трудовій активності, допомозі артілям з боку МТС хлібороби засіяли першої повоєнної весни більше половини орної землі. У 1944 році жінки і підлітки виконали 70 проц. усього обсягу робіт.

Комсомольці й молодь створили 4 комсомольсько-молодіжні тракторні бригади, 12 ланок високого врожаю. Попереду йшли тракторна бригада П. К. Бугайова.

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 74, арк. 1—17.
[2] В. П. Кудрявцев, В. М. Понизовский. Шаг в темноту. М., 1966, стор. 208.
[3] Газ. «Правда», 12 грудня 1943 р.

Цей колектив виявив справжній трудовий героїзм і зайняв третє місце у всесоюзному змаганні комсомольських тракторних бригад. Ланки М. Нагорної і М. Ушакової з колгоспу ім. Леніна одержали по 305 цнт цукрових буряків з кожного гектара. Молодь цієї ж артілі відремонтувала птахоферму, конеферму.

У 1947 році колгоспи освоїли довоєнні посівні площі. На честь 30-річчя Великого Жовтня артіль «Червоний прапор» виконала план продажу хліба державі на 109 процентів.

Повністю справилися з планом продажу олійних культур колгоспи «14-річчя Жовтня» та ім. Шмідта. У четвертій п'ятирічці колгоспи села виростили на кожному гектарі посівів в середньому по 15 цнт зернових, у т. ч. пшениці —16 цнт, по 13 цнт соняшнику, по 163 цнт цукрових буряків.

Значну допомогу артілям подали шефи з Олександрії — робітники заводу гірського воску, електромеханічного заводу і теплоелектростанції. Вони механізували тваринницькі ферми в колгоспах «Дружба», ім. Мічуріна, проклали 7 км лінії електропередач високої напруги в колгоспі «Радянська Україна». Рік у рік зростала технічна оснащеність МТС. В 1948 році сюди надійшло 22 трактори з Челябінська, Владимира, Харкова. Протягом 2 років прибуло ще 26 тракторів. Колектив машинно-тракторної станції щороку перевиконував виробничі плани. У 1954 році йому присуджено перехідний Червоний прапор обкому КП України та облвиконкому.

За 1950—1958 рр. здійснено ряд заходів щодо організаційно-господарського зміцнення колгоспів. На базі 16-ти артілей створено 6: ім. Леніна, ім. Мічуріна, «Червоний Прапор», «Дружба», «Серп і молот», «Радянська Україна». Парторганізації направили 90 комуністів на вирішальні ділянки виробництва. У 1965 році колгоспники селища (з 1957 року Нова Прага — селище міського типу) виростили по 24,7 цнт зернових, в т. ч. по 25 цнт пшениці, по 21,1 цнт соняшнику, по 230,3 цнт цукрових буряків на кожному гектарі посіву.

Значно зросло поголів'я тваринництва. Міцна кормова база, дбайливий догляд за тваринами стали основою високої продуктивності ферм. У 1965 році новопразькі колгоспи одержали на 100 га угідь 64,4 цнт м'яса і 362 цнт молока, 16,8 тис. яєць на 100 га зернових. Порівняно з 1958 роком прибутки артілей зросли в 4 рази і становили в середньому 854,7 тис. карбованців.

За визначні досягнення у виконанні семирічного плану виробництва продуктів землеробства і тваринництва чимало трудівників відзначено нагородами, серед них орденом Леніна — комбайнера П. М. Бондаренка, свинарку артілі ім. Мічуріна Є. М. Іщенко, директора МТС М. М. Поповича, голів колгоспів П. Т. Кошового, П. І. Оводенка, секретаря РК КП України В. П. Насонова, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадирів тракторних бригад колгоспів ім. Леніна та «Червоний прапор» Д. І. Стасенка і М. М. Удовика й тракториста колгоспу ім. Мічуріна М. Р. Бугайова. На честь 50-річчя Радянської влади удостоєні орденів та медалей ще 57 колгоспників; ордена Леніна — бригадир механізаторів колгоспу ім. Леніна Д. І. Стасенко, голова колгоспу П. Т. Кошовий (вдруге), ордена Трудового Червоного Прапора — бригадири тракторних бригад П. М. Залевський (колгосп ім. Леніна), Г. Г. Охим (колгосп «Серп і молот»). Славними трудовими ділами ознаменував ці роки ланковий механізованої ланки з артілі «Серп і молот» А. С. Бояр. Він довів щорічний урожай кукурудзи до 50 цнт, соняшнику — до 26 цнт з гектара. Олександрійські трудівники послали його делегатом на Третій Всесоюзний з'їзд колгоспників.

Центральна вулиця Нової Праги. 1970 р.

В 1970 році новопразьці примножили свої здобутки в праці. Колгоспники виростили високий урожай зернових і технічних культур, виконали план продажу державі хліба на 130 проц., м'яса й молока на 120 проц. Орденом Жовтневої Революції відзначено бригадира рільничої бригади В. П. Шеремета.

Завдяки механізації і високій культурі землеробства у першому році дев'ятої п'ятирічки хлібороби виростили добрі врожаї сільськогосподарських культур, збільшили виробництво продуктів тваринництва. Валовий збір зерна в колгоспах становить 301 тис. цнт, державі продано 160 тис. цнт. Найвищі показники має колгосп ім. Леніна: середня врожайність зернових тут — 37,4 цнт, вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь по 452 цнт молока, по 56,3 цнт м'яса, по 93 тис. яєць. Успішно виконують трудівники ланів соціалістичні зобов'язання, взяті на честь 50-річчя утворення СРСР. 1972 року тільки зерна колгосп продав понад план 4600 центнерів. Трудівники колгоспу ім. Леніна щедро діляться своїм виробничим досвідом з болгарськими друзями з кооперативів ім. V конгресу БКП та ім. Ернста Тельмана Толбухінського округу НРБ, які не раз бували у Новій Празі.

У господарських успіхах трудящих селища велика роль 15 партійних організацій, які об'єднують 446 комуністів. На засіданнях бюро і загальних партійних зборах обговорюються питання підвищення продуктивності праці, зміцнення трудової дисципліни, виконання взятих соціалістичних зобов'язань. Завжди в полі зору парторганізацій питання ідейно-політичного виховання і економічного навчання. У 18 первинних комсомольських організаціях — 543 юнаки і дівчини.

Велику організаторську, господарську й агітаційно-масову роботу проводить селищна Рада депутатів трудящих, у складі якої 120 депутатів, з них 62 колгоспники, 22 робітники, 36 службовців. Головним питанням в роботі виконкому є мобілізація трудящих на виконання соціалістичних зобов'язань, поліпшення роботи побутових і торговельних організацій, лікарні, культосвітніх і навчальних закладів.

За післявоєнні роки в селищі споруджено ряд промислових підприємств місцевого значення: цегельний завод — потужністю 5 млн.штук цегли на рік, маслозавод на 12,3 тис. тонн молочної продукції, промкомбінат із деревообробним, ковальсько-слюсарним, черепичним цехами, побутовий комбінат. У майстернях відділення «Сільгосптехніки» щороку ремонтується 350 тракторів і комбайнів.

Колгоспна будівельна організація за 16 років з часу заснування спорудила понад 70 приміщень господарського і культурно-побутового призначення. Жителі Нової Праги широко користуються послугами районної ремонтно-будівельної контори. За її допомогою трудящі звели понад тисячу добротних будинків з цегли. За останні роки в селищі з'явилося багато нових вулиць. У парку відпочинку встановлено пам'ятники В. І. Леніну, героям революції та монумент на честь Великого Жовтня. Колектив районної міжколгоспної шляхово-будівельної контори заасфальтував центральну вулицю селища, впорядкував шляхи до колгоспних ферм, проклав 14 км доріг з твердим покриттям. У торговельній мережі Нової Праги — 60 підприємств, річний товарооборот яких становить понад 5 млн. крб. Діють два універмаги, спеціалізовані магазини — одягу, взуття, книжковий, культтоварів тощо.

Заможно і культурно живуть новопразьці. Мешкають вони в нових, або перебудованих будинках, у яких є електрика, водопровід. Ось, наприклад, як живе сім'я колгоспників Козинців. П. К. Козинець і його дружина В. Т. Козинець були активними учасниками колективізації, весь час працювали в колгоспі. Виростили і виховали чотирьох синів і дочку. З перших днів Великої Вітчизняної війни П. К. Козинець пішов на фронт, перемогу зустрів у Чехословаччині. Два його сини загинули за Батьківщину. Третій — Борис — працює шофером у колгоспі «Серп і Молот», член КПРС, за сумлінну працю має урядові нагороди. Він — народний засідатель районного суду. Його дружина — ланкова-буряківник — щорічно добивається високих врожаїв цукрових буряків по 250—320 цнт з гектара. В середньому їх заробіток становить 250—300 крб. за місяць. Син з своєю сім'єю живе разом з бать-

ками в новому просторому будинку, в якому є газ, холодильник. В кімнатах нові меблі, килими, телевізор. Багату бібліотеку має сім'я, передплачує 4 газети й 5 журналів. Часто Козинці відвідують кіно, театр. Заможно живе і син Віктор, досвідчений комбайнер, член КПРС. Дочка Олександра закінчила педагогічний інститут, працює заступником голови Львівської міської Ради депутатів трудящих, член КПРС. Щасливе дитинство в шести онуків В. Т. і П. К. Козинців.

На занятті астрономічного гуртка у Новопразькій середній школі. 1969 р.

До послуг жителів — лікарня на 120 ліжок, аптека. Місцевим хірургом Ю. О. Ратушним зроблено понад 3 тис. операцій. Під час Великої Вітчизняної війни він очолював госпіталь. За бойові заслуги полковник медичної служби О. Ю. Ратушний нагороджений трьома орденами Червоної Зірки. Протягом 14 років в Новопразькій лікарні працювала головним лікарем М. І. Дацкевич, відзначена орденом «Знак Пошани» і кількома медалями. Усього в селищі трудяться 17 лікарів.

Якщо в 1913 році в Новій Празі три чверті населення були неписьменними, а в школах вчилися тільки 858 дітей, то тепер 9 шкіл, з яких 2 середні, три восьмирічні, відвідують 2,2 тис. дітей, працюють понад 200 педагогів. Директору Новопразької середньої школи Ф. Ф. Оксаничу присвоєно звання заслуженого вчителя УРСР, його нагороджено орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, кількома медалями та Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР.

Прикрашають селище триповерхові корпуси школи-інтернату, збудовані в 1962 році. У 1964 році методом народної будови закінчено спорудження триповерхового приміщення середньої школи на 700 місць з добре обладнаними навчальними кабінетами, актовим і спортивним залами, майстернями, шкільною обсерваторією, теплицею, їдальнею. Навколо закладений на 2 га сад. Учні на своїх ділянках ведуть дослідницьку роботу і добиваються високих врожаїв. Школа була тричі учасником ВДНГ і нагороджена трьома дипломами, а також Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР. За підсумками республіканського огляду товариств любителів науки і техніки, літератури і мистецтва шкільну комсомольську організацію занесено до Книги пошани і удостоєно Почесної грамоти ЦК ЛКСМУ та пам'ятного Червоного вимпела. Школа підтримує постійні зв'язки з вчительськими і учнівськими колективами Москви, Грузії, республік Прибалтики, а також ПНР, НРБ, Угорщини. Тут діє університет педагогічних знань, часто проводяться педагогічні конференції для батьків. В селищі відкрито музичну школу.

Тільки за післявоєнні роки середню школу закінчили понад 1700 учнів, з них 480 здобули вищу освіту, сім випускників стали кандидатами наук. Уродженцем Нової Праги є І. Ф. Бузанов, який з 1930 року працює у Всесоюзному науково-дослідному інституті цукрових буряків (з 1943 року — директор цього інституту). За виведення нових сортів цукрових буряків з одноростковими плодами і за підвищення цукристості коренів 1960 року він удостоєний Ленінської премії. У 1956 І. Ф. Бузанова обрано дійсним членом Всесоюзної Академії сільськогосподарських наук ім. Леніна. Звідси вийшли професор медицини С. О. Ткачов, доктор медичних наук Й. Г. Шліфер (1896—1942). У Новій Празі народився і провів дитячі роки історик і етнограф О. З. Попільницький (1850—1929), працею якого «Значення переоцінки повинностей у селянській справі» користувався Ф. Енгельс.

У селищі діють будинок культури, 8 колгоспних і профспілкових клубів, 6 стаціонарних кіноустановок. Добре поставлена робота гуртків художньої самодіяльності. Великою популярністю користуються виступи вокально-хореографічного колективу клубу колгоспу ім. Леніна. Завжди тепло вітають трудящі учасників

агіткультбригади будинку культури, а також членів хорового гуртка Нової Праги. Часто відвідують селище артисти Кіровоградського обласного українського музично-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького та колективи братніх республік. Великого поширення набули нові форми культосвітньої роботи, радянські звичаї і обряди. Так, у будинку культури влаштовуються новорічні «вогники» для випускників середніх шкіл. На таких вечорах районні, партійні і радянські працівники проводять задушевні бесіди з молоддю про героїчні діла старшого покоління, передають молодим свою життєву мудрість і досвід. Вже стало традицією відзначати повноліття із врученням паспортів, комсомольські весілля, проводи до лав Радянської Армії, зустрічі демобілізованих тощо.

Потреби жителів у політичній, спеціальній та художній літературі задовольняють 2 державні і 5 колгоспних бібліотек із загальним фондом 47 950 томів. На тисячу чоловік тут передплачується щороку 1350 примірників газет і журналів.

Багато славних сторінок бойових і трудових подвигів вписали новопразьці в історію свого селища. З гордістю вони оглядають шлях, пройдений під керівництвом Комуністичної партії, намічають плани на майбутнє. Протягом дев'ятої п'ятирічки колгоспи доведуть валовий збір зерна до 200 тис. цнт, виробництва молока — до 340—350 цнт, м'яса — 65—70 цнт на 100 га. Здійснюється реконструкція майже всіх промислових підприємств. Цегельний завод вироблятиме щорічно 5—6 млн. штук цегли, виростуть нові корпуси механічних майстерень «Сільгосптехніки», асфальтний завод. Ще красивішою стане Нова Прага. Будуть заасфальтовані вулиці, прокладені тротуари.

Трудящі селища докладають усіх зусиль, щоб примножити свої здобутки в господарському та культурному будівництві.

І. О. БУБЛИК, Ф. Ф. ОКСАНИЧ

ПРОТОПО́ПІВКА

Протопопівка — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Інгульця, на відстані 10 км від райцентру. Вузлова станція Користівка. Населення — 3975 чоловік. Сільській Раді підпорядковані також села Діброви і Новоолександрівка.

В XVI—XVII ст. ст. місцевість, де виникла Протопопівка, належала запорізьким козакам. Тут у 40-х роках XVIII ст. один з них — Протопоп — мав свій зимівник[1]. З утворенням Нової Сербії, коли тут розмістилася 13-а рота Пандурського полку, Протопопівку перейменовано на Вараждин (Вараджин). Під такою назвою населений пункт значиться на карті, складеній де Боскетом 1751 року[2]. 1764 року він — шанець Жовтого гусарського полку.

1787 року у Вараждині, казенному селі, що входило до Олександрійського повіту Катеринославського намісництва, налічувалось 89 дворів і 246 жителів чоловічої статі[3]. З 1803 року населений пункт, якому було повернуто попередню назву, підпорядкували Херсонській губернії. В 1821 році Протопопівку віднесено до військових поселень 3-ї кірасирської дивізії: у ній розташувався 2-й ескадрон Малоросійського кірасирського полку. Поселенці відбували військову службу, а також забезпечували харчуванням своїх постояльців — кірасирів, постачали фураж.

З 1857 року Протопопівка — знову казенне село. На 1859 рік тут налічувалось 178 дворів і 1072 жителі, які переважно займалися землеробством, 86 чоловік —

---

[1] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 3, стор. 120.

[2] А. Скальковский. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, ч. 1, стор. 41, 42, 72.

[3] Т. И. Осадчий. Крестьянское надельное землевладение в Херсонской губернии в связи с платежами крестьян, стор. 11.

ремеслом і торгівлею. З ремісників найбільше жило тут кравців, шевців, ткачів, а також столярів і теслярів. Поширеним було виготовлення столів, стільців, скринь та інших меблів. Жінки займалися вишиванням рушників, тканням ряден і білого полотна. Низька культура обробітку землі, посухи призводили до недородів, які повторювались майже кожні 5 років. У 1859 році жителі села мали сплатити лише поземельної податі 2809 крб., наступного року — 2926 карбованців[1].

Коли розпочалось прокладання залізничної лінії Кременчук—Єлисаветград, на околиці села збудовано станцію Користівка. 8 жовтня 1869 року на цій дільниці відкрився рух поїздів. 1901 року введено в дію лінію до П'ятихаток, Користівка стала вузловою станцією. В тому ж році тут споруджено депо та перші житлові будинки[2].

З розвитком капіталізму відбувався інтенсивний процес класового розшарування села. На 1886 рік у ньому налічувалось 366 господарств, з них 340 селянських. 38 були безземельними, а 137 — володіли наділами від 1 до 5 десятин. Разом з тим 29 заможних дворів мали 519 десятин землі. В 172 господарствах зовсім не було тягла, 18 мали лише по одній голові худоби. В той же час 35 багатіям належало по 3—4, а 5 — по 5—7 голів[3].

Тяжке й безправне становище, безпросвітні злидні спонукали населення Протопопівки до боротьби. В період першої російської революції, а саме — в жовтні—грудні 1905 року на станції Користівка відбулися три страйки залізничників. Керував ними страйковий комітет, до якого входили Ф. А. Половинка, П. Іляшевський, І. Сокол, І. Куляда та інші. В листопаді залізничники припинили рух поїздів і перешкодили царському уряду своєчасно підвезти війська для придушення Севастопольського збройного повстання. Страйкарі вимагали підвищення заробітної плати, скорочення робочого дня, скасування військово-польових судів і смертної кари за участь у політичній боротьбі тощо. Страйковий комітет одержував зі станції Люботин революційну літературу[4]. Страйк придушили, а найактивніших членів комітету віддали до суду[5].

Столипінська реформа прискорила процес розшарування селян. Не маючи змоги платити за землю, селяни розорювались. Деякі переселялись за межі України.

По медичну допомогу мешканці Протопопівки зверталися до лікаря у волосний центр Косівку, розташовану за 12 км. Злиденне життя, відсутність медичного обслуговування були причинами частих епідемій. У 1912 році від різних хвороб померло 84 чоловіка.

Царські власті не дбали й про освіту селян. До церковнопарафіяльної школи, відкритої 1861 року, що містилась у церковній сторожці, в 1896 році ходило 29 хлопчиків і 4 дівчинки[6]. У 1899 році в Протопопівці засновано земську школу на 100 учнів. Але й після цього не всі діти шкільного віку були охоплені навчанням. В 1912 році тут три вчителі навчали 104 учні[7].

Перша світова війна тяжко відбилась на становищі селян. На початок 1916 року в селі було 561 господарство, з них 77 зовсім не мали землі під посів. З наділом до десятини налічувалося 44, а від 1 до 4 десятин — 145 родин, 42 куркульські володіли кожне 10—16 десятинами, 16 господарств — 17—50 десятинами. Без тягла налічувалось 246 дворів, 54 були однокінними, тоді як 21 куркульське господарство мало по 4 голови робочої худоби, а 2 — по 6—8 голів. Вже на третій рік війни 210 госпо-

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1316, оп. 1, спр. 297, арк. 11, 12.

[2] Харьково-Николаевская железная дорога. Описание постройки Лозовского 1895—1897 гг. и Користовского 1899—1901 гг. участков. Х., 1903, стор. 42, 65, 66.

[3] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., стор. 349.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 4397, арк. 101—105.

[5] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 530, спр. 400, арк. 35, 36.

[6] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 40.

[7] Народное образование в Александрийском уезде за 1912 год, стор. 13.

дарств не мали корів, а 114 — ніякої худоби. До того ж, жінки не могли впоратися з господарством. Лише за два роки війни було призвано на військову службу 397 чоловік. Усе це спричиняло гостре незадоволення селян царизмом. Не мирилися із своїм становищем і фронтовики. Так, житель села унтер-офіцер С. Ф. Клочко закликав солдатів не виконувати наказу командування про наступ, за що був засуджений військово-польовим судом на 15 років каторги[1].

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції у Протопопівці створюється земельний комітет. Та більшість у ньому мали заможні жителі села, які підтримували представників Тимчасового уряду. Надії селян покінчити з війною й одержати землю — не здійснились. Вони змушені були продовжувати орендувати землю у багатіїв.

Звістка про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді дійшла до Протопопівки в листопаді 1917 року. Наприкінці грудня в Косівській волості, куди входила й Протопопівка, були переобрані земельні комітети. До їх складу тепер увійшли переважно селяни-бідняки. Протопопівський земельний комітет взяв на облік землю і реманент, заборонив рубати ліс. В січні 1918 року в селі встановлено Радянську владу. Ревком почав конфіскацію землі багатіїв і розподіл її між селянами по 2 десятини на їдця. Найбіднішим сім'ям надавалась допомога реманентом, посівним матеріалом.

Перші революційні перетворення перервала австро-німецька навала. 21 березня 1918 року радянське командування розмістило на станції Користівка частини 1-ї і 3-ї армій, зокрема загін А. В. Полупанова з бронепоїздом і Попаснянський партизанський загін Майорова, які мали обороняти залізницю від Користівки до м. Олександрії. Добровольцями до них вступило багато жителів села. Невдовзі в районі Протопопівки і Користівки розгорнувся запеклий бій з інтервентами, який тривав кілька днів. Радянські війська змушені були відступити до П'ятихаток і Кременчука. 24 березня 1918 року ворог захопив село і станцію[2]. Відновилися старі порядки. Землю та реманент забирали куркулі. Карателі розправлялися з тими, хто чинив опір новій владі. Так, вони розстріляли одного з червоних партизанів К. М. Потапова.

Австро-німецькі війська в селі замінили петлюрівці. Проте в петлюрівських загонах почалися заворушення. Частина солдатів визнала Радянську владу, решта розбіглась[3]. На початку лютого 1919 року 5-й полк 2-ї Української радянської дивізії разом з полком Червоного козацтва при підтримці партизанів, здійснюючи наступ з Кременчука на Знам'янку, визволив Користівку від петлюрівців. На станції розташувалася частина бійців 1-го полку Червоного козацтва.

7 лютого 1919 року на зборах селян Протопопівки, де було близько 300 чоловік, з доповіддю про поточний момент виступив політпрацівник 5-го радянського полку. В резолюції зборів зазначалося: «Ми добре знаємо, що тільки Радянська влада є захисницею робітників і селянської бідноти». Збори обрали військово-революційний комітет у складі П. Н. Кашпуровського, С. Я. Афанасьєва, К. Потапова, Я. Устенка, Н. Устенка, М. Калиниченка, П. Андрєєва[4]. Але розгорнути роботу ревкомові не вдалося: у травні вибухнув заколот Григор'єва, бандити захопили Протопопівку. Здійснюючи наступ на Олександрію, радянські війська в ніч на 22 травня 1919 року очистили село і станцію Користівка від григор'євських банд. Штаб Харківського військового округу доповідав В. І. Леніну, що під час боїв за Олександрію і Користівку захоплено 5 бронепоїздів, 30 гармат, 2 ешелони снарядів, великі запаси зброї та військового спорядження, паровози, вагони, багато іншого майна[5].

---

[1] ЦДВІА СРСР, ф. 2799, оп. 2, спр. 191, арк. 269, 270, 303, 304.
[2] В. А. Антонов-Овсеенко. Записки о гражданской войне, т. 2, стор. 150—154.
[3] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 2, стор. XVII.
[4] Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 2, стор. 105.
[5] Гражданская война на Украине, т. 2, стор. 76.

Перший комсомольський осередок Користівки. 1923 р.

У серпні Протопопівка зазнала й денікінського нападу. У січні 1920 року радянські війська визволили Користівку й село від білогвардійців. Жителі Протопопівки І. М. Калашник, Н. Я. Савченко, А. Ю. Ткач, П. І. Марков та інші боролися проти денікінщини у складі 6-го Корачанського українського повстанського революційного полку, що згодом влився до 406-го стрілецького полку 46-ї стрілецької дивізії[1]. До складу ревкому ввійшли С. Я. Афанасьєв, Н. І. Бугайченко та К. К. Бугайченко.

2 квітня відбулися вибори до Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, яка очолила боротьбу бідноти за зміцнення революційних завоювань. Весною було взято на облік всі лишки зерна, створено запасний фонд продовольства, організовано допомогу родинам червоноармійців. Невдовзі засновано й комітет незаможних селян. Згідно з законом Всеукрревкому від 5 лютого 1920 року земельна комісія нарізала землю селянам з розрахунку 1,8 десятини на їдця. Виконком Ради і КНС провели велику роботу щодо виконання планів продрозкладки, залучення бідноти до різних форм кооперації, боротьби з спекуляцією, бандитизмом. Значну допомогу в цьому їм подав агітпоїзд «Жовтнева революція», який у 1920 році двічі (у травні й жовтні) побував на станції Користівка[2]. За успішну роботу в господарському і культурному будівництві на селі повітовий виконком заніс Протопопівську Раду на Червону дошку[3].

23 березня 1921 року на станції Користівка створено комуністичний осередок з 9 членів і 2 кандидатів у члени партії[4]. До нього входили жителі Користівки, Протопопівки й інших навколишніх сіл. 1 лютого 1923 року на засіданні повітового комітету ЛКСМУ затверджено склад Користівського комсомольського осередку, секретарем якого обрали Й. Г. Михайлова. Незабаром утворено комсомольський осередок і в селі. В січні 1925 року в ньому налічувалось 25 юнаків і дівчат[5]. Комсомольці були першими помічниками комуністів у їхній роботі серед трудящих. Вони організували спеціальний загін для боротьби з контрреволюційними елементами, спекулянтами. Пізніше його перетворили на Користівський загін ЧОП. На станції було відкрито клуб, де працювали політичний, природничо-науковий, драматичний і музично-хоровий гуртки. Тут читалися лекції, влаштовувалися спектаклі, концерти. Серед комсомольців поширився робсількорівський рух.

Внаслідок здійснення нової економічної політики господарство Протопопівки поступово відроджувалось. На 1924 рік в селі налічувалось 3827 жителів, 777 дворів. Селяни мали 4277 десятин землі. Розширилися посівні площі, зросла тяглова сила. Незважаючи на те, що в селі діяли споживча кооперація, яка охоплювала майже усіх селян, та кредитне товариство, дрібні господарі ще перебували в економічній залежності від куркулів. Одноосібники усвідомлювали, що підвищити продуктивність господарства можна тільки в об'єднаннях, у виробничих колективах.

Після XV з'їзду ВКП(б) комуністи Протопопівки розгорнули велику агітаційну роботу щодо залучення селян до колективного господарювання. 1927 року виникли перші товариства спільного обробітку землі, через два роки вони об'єдналися у два великі колгоспи «Перше серпня» та «Серп і молот»[6], які очолили І. Д. Танковський

---

[1] ЦДАРА, ф. 3759, оп. 1, спр. 21, арк. 262; спр. 22, арк. 11; оп. 3, спр. 7, арк. 17.
[2] Л. В. Максакова. Агитпоезд «Октябрьская революция» (1919—1920 гг.). М., 1959, стор. 33, 34.
[3] Газ. «Вісті» (Олександрія), 18 грудня 1920 р.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 838, оп. 1, спр. 1, арк. 303.
[5] Там же, ф. 836, оп. 1, спр. 36, арк. 2—10, 140; спр. 83, арк. 4.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1524, оп. 1, спр. 82, арк. 19, спр. 172, арк. 8.

і Я. В. Вакулов. Активними зачинателями колгоспного руху в селі були Д. І. Устенко, П. Т. Прокопенко і Ф. К. Стеблина. У 1967 році їхні імена занесено до Книги трудової слави колгоспу, а самим ветеранам присвоєно звання почесного колгоспника.

Партійна організація мобілізувала громадськість на допомогу першим артілям. Так, у колгоспі «Перше серпня» було створено 3 жіночі бригади, які зібрали 90 пудів посівного матеріалу, 60 пудів зернофуражу. З ініціативи комуністів трудівники артілі «Серп і молот» оголосили 1 і 2 травня 1932 року днями ударної сівби. За 2 дні вони засіяли 67 га пізніх культур. Учні протопопівської школи очищали посівний матеріал, збирали бадилля кукурудзи, доставляли в поле газети, читали їх хліборобам. Протопопівські колгоспи першими в районі закінчили сівбу[1]. З 1930 року вони обслуговувались технікою Олександрійської, а з березня 1938 — Користівської машинно-тракторної станцій. На 1 грудня 1940 року в МТС було 50 тракторів, 29 комбайнів, 7 автомашин, 40 сівалок.

За роки передвоєнних п'ятирічок у колгоспах села значно підвищилась культура землеробства. Хлібороби одержували по 20—22 цнт пшениці на кожному гектарі посіву. Якщо на початку колективізації в колгоспах майже не було худоби і тягла, то 1941 року в артілі «Серп і молот» налічувалось 186 корів, 200 свиней, 183 коней[2].

Високих показників добились окремі трудівники. Свинарка артілі «Серп і молот» ударниця Л. Г. Ткач в 1939 році була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки, а наступного року путівки на виставку одержали стахановці комбайнер Користівської МТС А. П. Фронтов, тракторист С. П. Ненько та коваль П. А. Синицький. На той час у МТС було 17 стахановців і 20 ударників праці.

Збільшились заробітки колгоспників. З 1937 року вони одержували на трудодень по 2—3 кг хліба і 2 крб. 50 коп. У багатьох родинах з'явились велосипеди, патефони, добротний одяг. Їх діти влітку відпочивали у піонерських таборах.

На залізничній станції діяв медпункт, а в грудні 1928 року фельдшерсько-акушерський пункт відкрито в селі. 1922 року на ст. Користівка засновано семирічну школу. Працювали школа соціального виховання, пункт ліквідації неписьменності, селянський будинок. В 1938 році збудовано середню школу, в якій навчалося 400 дітей.

У ході соціалістичної перебудови сільського господарства підвищувалась свідомість і політична активність колгоспників. Про це яскраво свідчили перші вибори до Верховної Ради СРСР (1937 р.), Верховної Ради УРСР (1938 р.) та місцевих Рад депутатів трудящих (1939 р.), коли виборці Протопопівки одностайно голосували за блок комуністів і безпартійних. Активну участь брали колгоспники і в збиранні коштів на побудову літаків-велетнів та військових кораблів.

Напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз перервав мирне життя трудящих. 6 серпня 1941 року ворожі війська окупували село. Вони зруйнували станцію Користівка, пограбували артілі, МТС, бібліотеки, 5 магазинів. На каторжні роботи до Німеччини вивезли 72 чоловіка[3]. Безчинства гітлерівців не зломили радянських людей. У грудні 1941 року створено підпільну антифашистську групу в складі Г. Т. Кашпуровського, О. З. Прокопенка та Д. Й. Прокопенка, М. М. Куйовди, В. М. Рижова та інших. Патріоти розповсюджували серед населення листівки, повідомлення Радінформбюро, обстрілювали фашистські військові ешелони, виводили з ладу сільськогосподарські машини, псували хліб, пальне тощо[4]. Наприкінці 1942 року жандармерія напала на слід протопопівських підпільників. В. М. Рижова, О. З. Прокопенка, Г. Т. Кашпуровського гітлерівці заарештували і розстріляли. Імена народних месників висічені на меморіальній дошці, встановленій на

---

[1] Газ. «Колективіст Олександрійщини» (Олександрія), 24 травня 1932 р.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 593, оп. 2, спр. 68, арк. 19.
[3] Там же, оп. 1, спр. 35, арк. 9.
[4] Там же, ф. 429, оп. 3, спр. 106, арк. 126, 131, 155, 157.

будинку Користівської середньої школи. Колишній житель села Олександрівки (згодом — Діброви) І. Д. Діброва став прославленим партизанським командиром загону ім. К. Є. Ворошилова, в якому брало участь багато місцевих мешканців, серед них — О. Бобошко, Т. Д. Саморока та інші.

В листопаді 1943 року, здійснюючи Олександрійсько-Знам'янську наступальну операцію, частини 5-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту кілька днів вели запеклі бої на околиці Протопопівки, в яких радянські бійці виявили масовий героїзм. 29 листопада 1943 року командир гармати 289-го гвардійського стрілецького полку старший сержант І. І. Маринич вогнем прямої наводки знищив ворожий літак, підбив танк і чотири бронемашини. За цей подвиг його нагороджено орденом Слави 1-го ступеня.

3 грудня 1943 року частини 97-ї гвардійської стрілецької дивізії при взаємодії з 13-ю гвардійською стрілецькою дивізією вигнали з Протопопівки і станції Користівка німецько-фашистських загарбників[1]. Серед визволителів був і односелець командир мінометної батареї 292-го гвардійського стрілецького полку капітан І. П. Горяка, який перед тим брав участь у Сталінградській битві, на Орловсько-Курській дузі тощо. 94 бійці полягли в боях за село: серед них лейтенант М. О. Марков, сержант Д. І. Смислов, солдати Ф. Т. Маменко, О. М. Воронов, П. О. Кармазін та інші — сини України, Дону, Сибіру, Уралу, москвичі і ленінградці. Вони поховані в братській могилі. На фронтах Великої Вітчизняної війни загинуло близько 300 місцевих жителів.

Після визволення сільська Рада взяла під свій контроль відбудову колгоспів, підприємств, культурно-освітніх закладів. На початку 1944 року в артілях залишилось кілька коней, 42 телят. Овець і птиці зовсім не було. Основний тягар відбудови винесли на собі жінки і підлітки. Так, в 1944 році в колгоспі «Перше серпня» вони виробили близько 60 проц. усіх трудоднів. Під керівництвом партійних організацій трудівники села наполегливо долали труднощі. Включившись у січні 1944 року в змагання за успішне проведення польових робіт, механізатори Користівської МТС виробили того року по 749 га (при річному плані на 15-сильний трактор — 365 га). Ремонтники МТС щодня виконували норму на 120 проц., а А. М. Губський — на 160—170 проц. Бригадир тракторної бригади П. О. Лановчук і тракторист М. А. Колодяжний скошували по 18 га замість 9 га за нормою. Активну участь у польових роботах брали залізничники станції Користівка.

За рішенням сільвиконкому в колгоспах було створено фонди допомоги дітям, батьки яких загинули, захищаючи Батьківщину. Колгоспники здали до фонду Червоної Армії тисячі пудів зерна, картоплі та інших продуктів. Надсилаючи фронтовикам поздоровлення з радянськими святами, жителі Протопопівки відправляли багато святкових подарунків, у т. ч. індивідуальні посилки з щирими й теплими листами, в яких висловлювалися побажання швидше добити фашистів. Сільська Рада велику увагу приділила відновленню роботи медпункту, дитячих ясел, сільського споживчого товариства, пошти, бібліотек і клубу, при якому почали працювати драматичний, музичний та інші гуртки.

На початок 1948 року колгоспи села освоїли довоєнні посівні площі. Зросла врожайність зернових і технічних культур. У четвертій п'ятирічці перед у змаганні вела артіль «Перше серпня», її трудівники виростили по 20 цнт озимої пшениці на кожному з 217 га, а на окремих ділянках — по 26 цнт з гектара Колгосп першим у районі й області виконав державний план хлібоздачі 1948 року, за що був занесений на обласну Дошку пошани. Високого врожаю насіння люцерни добилася ланкова М. Л. Клочко. При плані 0,6 цнт вона збирала по 5 цнт насіння люцерни з кожного гектара. Жителі Протопопівки виявили їй велике довір'я, тричі обираючи до обласної Ради депутатів трудящих (у 1949, 1951, 1953 роках).

---

[1] Архів МО СРСР, ф. 328, оп. 4852, спр. 45, арк. 127.

На початку 1950 року обидві артілі об'єдналися в одну — ім. Леніна. 1955 року очолив її 30-тисячник О. Т. Шульга, до цього — другий секретар Онуфріївського РК КП України. Працював він головою до 1971 року. Багаторічний досвід керівництва господарством узагальнений О. Т. Шульгою у брошурі «Сусідам руку подаєм». У 1957 році до протопопівського колгоспу приєдналася артіль ім. Калініна сусіднього села Дібров. Відтоді за цим господарством закріплено 5135 га землі. В 1958 році у держави було закуплено майже на 3 млн. крб. тракторів, комбайнів, багато причіпних знарядь. В артілі перейшли на грошову оплату, а з 1963 року всі виробничі ділянки переведено на госпрозрахунок. Значно підвищилася продуктивність праці, збільшилося виробництво продукції рільництва і тваринництва. Грошовий доход артілі досяг 1021 тис. крб. Оплата праці колгоспника в 1965 році становила 1065 карбованців.

Досвід місцевих трудівників став надбанням інших артілей району. В селі з 1964 до 1966 року працювала школа підготовки голів колгоспів, яка щорічно випускала 25 чоловік. Господарство змагається з новопразькою артіллю ім. Леніна та обмінюється передовим досвідом з колгоспом «Шлях Леніна» Світловодського району. Встановлено шефські зв'язки з членами артілі «Заповіт Ілліча» Червонокам'янської сільради. Традиційними стали зустрічі, обмін досвідом між трудящими Протопопівки і працівниками сільського господарства Чехословаччини, Болгарії, Югославії та Куби. Влітку 1964 року село відвідала болгарська делегація, яку очолював секретар Толбухінського окружкому партії. Тепло зустрічали в Болгарії протопопівських хліборобів у складі делегації трудящих Кіровоградщини.

Протягом 1965—1970 рр. у колгоспі різко збільшилося виробництво зерна, технічних культур, овочів, м'яса, молока. З кожним роком підвищується рівень механізації сільськогосподарського виробництва. На колгоспних полях і фермах працюють 45 тракторів, 18 комбайнів різного призначення, 20 автомашин. Артіль має допоміжні підприємства: пилораму, млин, олійню. Збільшуються щорічно відрахування до неподільного фонду, який 1970 року досяг 2015 тис. крб. У господарстві трудиться 12 фахівців з вищою та середньою спеціальною освітою. Звання колективів комуністичної праці присвоєно 1-й виробничій дільниці та колективам 1-ї і 3-ї молочнотоварних ферм. У колгоспі є 74 ударники комуністичної праці, багато раціоналізаторів. Серед них — механік А. І. Кашпуровський і завідуючий майстернею С. М. Шевченко, які виготовили машину для внесення мінеральних добрив у грунт та транспортер для виймання силосу з траншей[1].

Радянський уряд високо оцінив трудові заслуги колгоспників. Орденом Леніна нагороджені доярка В. С. Ручка, голова правління О. Т. Шульга, комбайнер Ф. А. Прокопенко, орденом Трудового Червоного Прапора відзначена доярка А. В. Бугайченко, завідуючий майстернею С. М. Шевченко. Напередодні Ленінського ювілею 70 колгоспників нагороджені медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». За дострокове виконання завдань восьмої п'ятирічки шість трудівників колгоспу удостоєно орденів і медалей, у т. ч. ордена Жовтневої Революції — ветеран колгоспної праці персональний пенсіонер республіканського значення О. Т. Шульга; ордена Трудового Червоного Прапора — Р. Д. Воробей і А. К. Васильєв.

Йдучи назустріч XXIV з'їзду КПРС та виконуючи рішення липневого (1970 р.) Пленуму ЦК КПРС, хлібороби Протопопівського колгоспу взяли на себе підвищені соціалістичні зобов'язання. Вони зібрали по 36,5 цнт зерна з кожного гектара в т. ч. озимої пшениці — по 38 цнт. Ставши на передз'їздівську трудову вахту, колектив працівників відгодівельного пункту квартальний план виробництва і продажу державі яловичини виконав до 20 березня На ім'я президії XXIV з'їзду КПРС було послано телеграму, в якій доповідалось, що колгосп додатково продав державі 407 цнт м'яса і 410 цнт молока. Політінформатори, пропагандисти і агіта-

[1] Газ. «Кіровоградська правда», 22 квітня 1966 р.

Ударники комуністичної праці районного об'єднання «Сільгосптехніки». Протопопівка, 1967 р.

тори допомагають кожному трудівникові глибоко усвідомити суть політики партії, рішень з'їздів, відповідальність кожного за доручену справу. Несприятливі кліматичні умови 1971 року не перешкодили хліборобам успішно провести весняну сівбу. Механізатори щодня виконували норму на 115—120 проц. Хлібороби перевиконали свої зобов'язання. Валовий збір зерна в 1971 році становив 55 820 цнт. При плані 10 800 цнт державі продано зерна 17 038 цнт, яловичини — 15 480 цнт. В колгоспі ім. Леніна трудяться представники 11 національностей: українці, росіяни, білоруси, вірмени, татари, поляки, грузини тощо. На честь 50-річчя СРСР трудівники колгоспу зобов'язалися виробити у 1972 році валової продукції на 2060 тис. крб., довести загальний рівень рентабельності всіх галузей виробництва до 28 проц., у т. ч. тваринництва до 27 проц., одержати від реалізації продукції 670 500 крб. прибутку.

Наполегливо працюють над виконанням виробничих планів і залізничники. За післявоєнні роки докорінно реконструйовано станцію Користівка. В 1954 році споруджено новий вокзал, пущено в дію сортувальний майданчик для розвантаження вагонів великої ваги. З 1962 року через станцію пішли електропоїзди, обладнано автоматичну централізовану сигналізацію. В 1967 році колективу залізничної станції, очолюваному І. І. Найдьоновим, присвоєно звання колективу комуністичної праці, 40 залізничників удостоєно звання ударника комуністичної праці. Колектив наполегливо бореться за успішне втілення в життя рішень XXIV з'їзду КПРС. Обговорюючи на відкритих партійних зборах у серпні 1971 року постанову ЦК КПРС «Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання», комуністи вузла виявили нові можливості і резерви зростання продуктивності праці. В перший рік дев'ятої п'ятирічки значно перевищено план навантаження і розвантаження вагонів. Простій вагонів скорочено на 0,7 години проти планової норми, в 1,5 раза збільшилось завантаження їх зерном та іншими сільськогосподарськими продуктами. Зміна чергового по станції комуніста І. І. Боєвця першою виборола звання колективу комуністичної праці.

На Користівському хлібоприймальному пункті стали до ладу в 1960 році калібрувальний завод та в 1971 — насіннєочищувальна дільниця, яка забезпечує колгоспи Олександрійського району високоякісним посівним матеріалом. На місці колишньої Користівської МТС виросло районне об'єднання «Сільгосптехніки» з майстернями та автопарком на 190 машин. Тепер у майстерні щороку проходить капітальний ремонт близько 350 тракторів та інша сільськогосподарська техніка. Найближчим часом буде споруджено станцію технічного обслуговування на 400 автомашин. В об'єднанні трудяться 39 ударників комуністичної праці, багато раціоналізаторів. Серед них — токар Б. І. Зеленський, слюсар О. І. Губа, шофер М. А. Радченко. За перевиконання виробничих планів 1970 року районне об'єднання нагороджено перехідним Червоним прапором Всесоюзного об'єднання «Сільгосптехніки» і ВЦРПС.

Зростає добробут жителів села. Середній місячний заробіток слюсаря об'єднання «Сільгосптехніки» становить 137, шофера — 126 крб. В колгоспі щомісяця рільник одержує 80 крб., тваринник — 110, механізатор — 145 крб. За останні роки понад 200 родин колгоспників, робітників і службовців справили новосілля.

Всі будинки електрифіковані. В селі є поштове відділення, телефонна станція на 110 абонентів. Трудящі мають 288 телевізорів, 165 газових кухонних плит, багато мотоциклів, холодильників, радіоприймачів тощо. 800 трудівників похилого віку забезпечені пенсією. У місцевій ощадній касі близько 1200 вкладників, а загальна сума внесків перевищує півмільйона крб. Жителів Протопопівки обслуговує сільське споживче товариство, яке має 19 магазинів із загальним річним товарооборотом понад 1500 тис. крб. У 1970 році на ст. Користівка споруджено типовий магазин на 5 робочих місць. Медичну допомогу населення одержує в Користівському та сільському медпунктах.

У двох середніх школах села навчаються 605 дітей, працює 45 учителів. Тут створено гурток інтернаціональної дружби, члени якого дружать, обмінюються листами і пам'ятними сувенірами з учнями шкіл ПНР, НРБ, ЧССР. 24 травня 1969 року Протопопівська середня школа відсвяткувала тридцятирічний ювілей першого випуску десятикласників. Кожному стала доступною не лише загальна середня, а й середня спеціальна та вища освіта. Так, з родини шофера Г. М. Овчаренка син Віктор закінчив хірургічне відділення Ленінградської військово-медичної академії, дочки Фелікса, Людмила і Віра — інші вищі навчальні заклади; Світлана, Лариса, Жанна й Олександр здобули середню медичну освіту, а син Володимир і дочка Ольга після закінчення середньої школи працюють слюсарями на електромеханічному заводі. Колишні вихованці її М. В. Бугайченко, В. Д. Ткач, А. С. Устенко стали кандидатами технічних наук, З. Ф. Устенко — кандидатом сільськогосподарських наук, а доктор сільськогосподарських наук професор С. Д. Лисогоров — почесний громадянин Херсона. З 1960 року на станції працює школа робітничої молоді.

В селі є два клуби з стаціонарними кіноустановками і з залами на 500 глядачів. При клубах діють драматичні, хорові і спортивні гуртки, в яких об'єднано 55 аматорів сцени і спорту. Послугами трьох бібліотек з фондом 12 500 книг користуються 1500 читачів. Жителі села передплачують 2530 примірників газет і 1583 журнали. З 1956 року в колгоспі виходить багатотиражна газета «Шляхом Леніна».

Невпинно зростають ряди 6 партійних організацій села, які об'єднують 213 комуністів. Тільки в складі колгоспної парторганізації — 91 член партії. У комуністів гідна зміна — 228 комсомольців. Профспілкова організація в колгоспі налічує 117, а в селі — понад 800 членів.

До Протопопівської сільської Ради обрано 59 депутатів, з них робітників 27, колгоспників 25, інтелігенції 7. На сесіях сільради обговорюються питання підвищення продуктивності праці в колгоспі і на підприємствах села, раціонального використання техніки, збереження соціалістичної власності, діяльності шкіл, клубів, бібліотек, лікарні. Велику увагу приділяє сільська Рада впровадженню в побут нових обрядів. Урочисто проходять у селі реєстрація шлюбу, новонароджених, вечори повноліття. Вже традицією стало, що кожне молоде подружжя покладає до підніжжя пам'ятника В. І. Леніну живі квіти. По-святковому проходять вечори трудової слави, вшанування пенсіонерів, проводи юнаків до Радянської Армії, зустрічі демобілізованих воїнів.

Сільрада затвердила перспективний план розвитку села в новій п'ятирічці. Перед трудівниками колгоспних ланів стоїть завдання: довести урожай зернових у 1975 році до 35 цнт з гектара, в т. ч. озимої пшениці до 40 цнт, а цукрових буряків — до 260 цнт з гектара. На Користівському хлібоприймальному пункті буде побудовано механізовану сушарку насіння гібридної і сортової кукурудзи, а також зерносклад. Збільшиться кількість під'їзних колій на залізничній станції і наприкінці п'ятирічки почнеться прокладання другої колії з Користівки на Кременчук. У найближчі роки в селі виростуть десятки гарних будинків, дитячий садок-ясла.

Керовані партійною організацією, трудящі Протопопівки успішно здійснюють завдання нової п'ятирічки.

М. М. КУЙОВДА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОГО РАЙОНУ

АНДРІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Кам'янки, за 10 км на південний схід від районного центру. Населення — 439 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Мала Березівка, Олександро-Степанівка, Рожеве, Степанівка, Сургани.

За колгоспом ім. XIX з'їзду КПРС, центральна садиба якого в Андріївці, закріплено 3364 га сільськогосподарських угідь, з них орної землі 2519 га, сіножатей і пасовищ — 341 га, садів — 78 га. Господарство спеціалізується на виробництві зерна, буряків, молочно-тваринницької продукції. Розвивається птахівництво. 11 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

Працюють восьмирічна школа, де 11 вчителів навчають 90 дітей, будинок культури, бібліотека з фондом 8540 книг, медпункт, дитячі ясла, 3 магазини.

У партійних організаціях села 29 комуністів, у комсомольських — 25 членів ВЛКСМ.

Засноване село в середині XVIII ст. переселенцями з Полтавської губернії.

Радянську владу встановлено у січні 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 98 жителів Андріївки боролися проти німецько-фашистських загарбників на фронті, 44 з них загинули, понад 50 удостоєні бойових нагород.

БАНДУ́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км на північний захід від районного центру і за 3 км від однойменної залізничної станції. Населення — 646 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Весела, Комінтерн, Морозівка, Новодмитрівка, Оліївка.

У Бандурівці розміщена центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 3284 га сільськогосподарських угідь, в т. ч.— 2530 га орної землі. Провідні галузі сільськогосподарського виробництва — хліборобство і м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств діють ремонтна майстерня, олійня. 25 колгоспних передовиків відзначені урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєні колишній голова артілі Г. К. Буйнов, колгоспниця Ф. І. Грицаєнко, доярка Г. Л. Піскун, тракторист І. П. Білан, ордена Жовтневої Революції — завідуюча молочнотоварною фермою Д. Ф. Портас.

Працюють середня школа, де 23 вчителі навчають 247 дітей, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 7,9 тис. книг, дільнична лікарня, аптека, дитячі ясла, швейна майстерня, їдальня, 8 магазинів. Прокладено водопровід, забруковано вулиці. Парторганізація та правління колгоспу випускають багатотиражну газету «Нове життя». У партійних організаціях села 44 комуністи, комсомольських — 66 членів ВЛКСМ.

Бандурівка виникла у 80-х роках XVIII століття.

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року.

Проти німецько-фашистських загарбників в роки Великої Вітчизняної війни на фронті билися 422 жителі села, 119 удостоєні бойових нагород. На могилі радянських воїнів-визволителів встановлено пам'ятник.

БЕРЕ́ЗІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на північ від районного центру і за 3 км від залізничної станції Користівка. Населення — 535 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Березівка Друга, Лугове, Петрівське, Федорівка, Ягідне.

У Березівці міститься центральна садиба колгоспу «Заповіт Леніна», за яким закріплено 2103 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 1812 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві яловичини. За успіхи в розвитку колгоспного виробництва 22 трудівники удостоєні урядових нагород, троє з них — ордена Трудового Червоного Прапора.

У восьмирічній школі навчаються 79 дітей, працюють 13 вчителів. Є дитячі ясла, будинок культури на 500 місць, бібліотека з фондом 8 тис. книг, медичний пункт, два магазини. Партійна організація об'єднує 27 комуністів, 2 комсомольські — 26 членів ВЛКСМ.

Село засноване в кінці XVIII ст. вихідцями з Полтавщини і Київщини.

У лютому 1918 року в Березівці встановлено Радянську владу.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 384 жителі села, 375 з них нагороджені орденами й медалями. Під час визволення Березівки від фашистських загарбників загинули 126 воїнів Червоної Армії. На їх могилі встановлено пам'ятник.

ВО́ЙНІВКА (старі назви — Коновальське, Канівальське, Білозерка) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Інгульця, за 7 км на північний захід від районного центру і за 3 км від залізничної станції Користівка. Населення — 1766 чоловік. Сільраді підпорядковані села Користівка, Приютівка.

У Войнівці міститься центральна садиба колгоспу «Ленінським шляхом», за яким закріплено 5171 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4452 га орних і 329 га поливних земель, 100 га саду. Спеціалізація господарства — виробництво молока і овочів. У хліборобстві переважає озима пшениця. З технічних культур вирощуються цукрові буряки. У 1969 році за високі показники в розвитку тваринництва колгосп відзначено перехідним Червоним прапором Ради Міністрів УРСР та Укрпрофради. 61 трудівник нагороджений орденами й медалями, серед них знатна доярка, кавалер ордена Леніна, депутат Верховної Ради УРСР Л. В. Фатовенко. Голові колгоспу Л. З. Дубовому (тепер на пенсії) присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. У с. Приютівці діє Олександрійський цукровий завод.

У середній школі навчаються 426 дітей, працюють 29 вчителів. Є будинок культури на

500 місць, музейна кімната, бібліотека з фондом 11 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, 3 магазини.

У партійних організаціях села — 62 комуністи, в комсомольських — 97 членів ВЛКСМ.

Виникло село у другій половині XVIII століття.

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року. 1922 року тут створено сільськогосподарську артіль.

320 жителів Войнівки брали участь у Великій Вітчизняній війні, 103 з них загинули, 105 відзначені бойовими нагородами. Під час тимчасової окупації німецько-фашистські загарбники завдали селу великих збитків, пограбували майно дитячого будинку, розстріляли 15 його вихованців і директора дитбудинку М. Г. Глущенка. Протягом 1942 року на території села діяла підпільно-диверсійна група з 14 членів на чолі з О. Васильєвим, який втік з фашистського полону. Патріоти розповсюджували зведення Радінформбюро, закликали саботувати розпорядження гітлерівського командування, пробивали на ст. Користівка цистерни з пальним, псували машини на платформах, 6 членів групи були розстріляні у грудні 1942 року.

У Войнівці народилася доктор історичних наук Г. Ф. Чмига.

Поблизу села досліджено кілька курганів доби бронзи (II тисячоліття до н. ери).

ГОЛОВКІ́ВКА (давні назви — Бекша, Бешка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Бешці, за 20 км на південь від районного центру і за 10 км від залізничної станції Королівка. Населення — 3515 чоловік. Сільраді підпорядковані села Іванівка та Семенівка.

У Головківці містяться центральні садиби колгоспів ім. Куйбишева та ім. Калініна, за якими закріплено 8930 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 6690 га орної землі. Господарства спеціалізуються на вирощуванні зернових культур і м'ясо-молочному тваринництві. Значні площі відводяться під цукрові буряки, соняшник. За вирощування високих урожаїв та підвищення продуктивності тваринництва 18 колгоспників відзначені урядовими нагородами, серед них — комбайнер, кавалер ордена Леніна В. Д. Могильна.

Поблизу Головківки діють Головківський вугільний розріз і комплекс промислових підприємств для видобування та переробки бурого вугілля (брикетна фабрика, ТЕЦ).

У середній і восьмирічній школах навчаються 293 дітей, працюють 20 вчителів. Є будинок культури, три клуби, 4 бібліотеки з фондом 22 тис. книг, три медпункти, 4 дитячих ясел, 8 магазинів, поштове відділення.

У партійних організаціях села 104 комуністи, у комсомольських — 120 членів ВЛКСМ.

Село засноване в середині XVIII століття.

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року. У березні 1923 року створено комуну «Червоний хлібороб».

Більше 700 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 300 з них загинули, 163 нагороджені орденами й медалями. На трьох братських могилах радянських воїнів, які полягли в боях за визволення села, встановлені пам'ятники.

ДІВО́ЧЕ ПО́ЛЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 24 км на північний схід від районного центру. Населення — 463 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Новозолотарівка, Петрозагір'я, Трудівка.

У Дівочому Полі міститься центральна садиба колгоспу ім. Димитрова, за яким закріплено 4210 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3688 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових культур і м'ясо-молочному тваринництві. 1955 року за успіхи у сільському господарстві колгосп нагороджено Дипломом 1-го ступеня і відзначено премією Головвиставкому ВСГВ. Урядових нагород удостоєні 12 трудівників села.

Є восьмирічна і початкова школи, де навчаються 80 дітей, працюють 11 вчителів. Діють будинок культури, три бібліотеки з фондом 10 тис. книг, два медпункти, пологовий будинок, 5 магазинів.

У партійних організаціях села 28 комуністів, комсомольських — 32 члени ВЛКСМ.

Село засноване на початку XVIII століття.

У лютому 1918 року в Дівочому Полі встановлено Радянську владу.

79 жителів воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 34 з них нагороджені орденами і медалями, 47 віддали життя за свободу Батьківщини. Під час тимчасової окупації фашисти вигнали на каторгу до Німеччини 120 чоловік, спалили школу, 86 будинків колгоспників. 25 жовтня 1943 року гітлерівці розстріляли 31 мешканця села.

Споруджено пам'ятник загиблим воїнам-визволителям Дівочого Поля.

ДОБРОНАДІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на південний схід від районного центру. Залізнична станція — Щаслива. Населення — 1028 чоловік. Сільраді підпорядковані села: Весела Іванівка, Зелений Барвінок, Зелений Гай, Зразкове, Катеринівка, Леніна Друге, Щасливе.

У Добронадіївці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Петровського, за яким закріплено 4885 га сільськогосподарських угідь, з них 4365 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві свинини. За успіхи у розвитку сільськогосподарського виробництва 8 передовиків удостоєні урядових нагород, серед них голова колгоспу Г. В. Брайловський — ордена Леніна, головний агроном Г. С. Мажаренко був делегатом Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників.

Працюють середня школа, де 24 вчителі навчають 233 дітей, бібліотека з фондом 7 тис. книг, клуб, медпункт, два магазини, поштове відділення.

У партійних організаціях села 42 комуністи, комсомольських — 130 членів ВЛКСМ.

Село виникло в середині XIX століття.

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 103 жителі села боролись на фронтах проти німецько-фашистських загарбників, 61 з них загинув,

59 відзначені нагородами. На честь полеглих радянських воїнів в селі встановлено обеліск Слави.

У Добронадіївці народився доктор технічних наук професор К. М. Шевченко.

ДОЛИ́НСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 55 км на схід від Олександрії. Населення — 587 чоловік.

У Долинському міститься центральна садиба колгоспу ім. Котовського, за яким закріплено 3478 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2786 га орної землі. Господарство вирощує зернові й технічні культури. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За ударну працю 13 трудівників села відзначені урядовими нагородами.

Працює восьмирічна школа, де 12 вчителів навчають 72 дітей, клуб, бібліотека з книжковим фондом 7 тис. примірників, фельдшерсько-акушерський пункт, 3 магазини. У партійних організаціях села 21 комуніст, комсомольських — 25 членів ВЛКСМ.

Село засноване в середині XIX століття.

29 листопада 1905 року долинці активно підтримали виступ селян Попельнастого під керівництвом О. Я. Немо. Вони розгромили садиби місцевих поміщиків. Виступ було жорстоко придушено карателями.

Радянську владу в Долинському встановлено у лютому 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 147 жителів Долинського, 53 відзначені бойовими нагородами, 95 загинули в боротьбі за незалежність Батьківщини. Уродженцю села танкісту С. Х. Горобцю за мужність, виявлену в боях під Ржевом у лютому 1942 року, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Ім'я героя носять одна з вулиць села і піонерська дружина місцевої школи. На могилі загиблих воїнів встановлено пам'ятник.

ЗВЕНИГОРО́ДКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Інгульці, за 7 км на південь від районного центру. Населення — 1021 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Головківське, Марто-Іванівка.

У Звенигородці міститься бригада колгоспу «Шлях до комунізму», центральна садиба якого — в с. Марто-Іванівці. За колгоспом закріплено 5241 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4612 га орної землі. Спеціалізується господарство на м'ясо-молочному і зерновому виробництві. Є пасіка. За трудові досягнення 27 колгоспників нагороджені орденами і медалями.

Працюють восьмирічна школа, де 20 вчителів навчають 200 дітей, клуб, дві бібліотеки з книжковим фондом понад 10 тис. примірників, медичний пункт, дитячий садок, відділення зв'язку, 2 магазини. У партійних організаціях села 27 комуністів, комсомольських — 80 членів ВЛКСМ.

Село виникло в другій половині XVIII століття.

У січні 1918 року в Звенигородці встановлено Радянську владу. 1918 року багато місцевих жителів влилися до загону В. Петренка. 25 березня 1918 року загін, який мав бронепоїзд, оточив і знищив біля Звенигородки військову частину австро-німецьких окупантів. У 1921 і 1936 роках до Звенигородки приїздив голова ВУЦВКу Г. І. Петровський. Влітку 1925 року Н. К. Крупська на прохання членів комнезаму надіслала для сільської бібліотеки 154 примірники книг.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 219 жителів села, 203 — нагороджені орденами й медалями, 73 воїни віддали життя за свободу Батьківщини. З жовтня 1941 року по грудень 1943 року в селі діяла підпільна група з 6 чоловік. Підпільник І. Ф. Петриченко біля с. Марто-Іванівки перерізав кабель ліній зв'язку, за що був розстріляний фашистами в жовтні 1943 року.

На братській могилі встановлено пам'ятник 56 радянським воїнам, що загинули під час визволення села від гітлерівських загарбників. Уродженець с. Марто-Іванівки начальник прикордонної застави в Середній Азії Г. І. Самохвалов у квітні 1933 року героїчно загинув у тяжкому бою з басмачами. Заставі присвоєно його ім'я.

ІЗМА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на північний схід від Олександрії і за 5 км від залізничної станції Королівка. Населення — 382 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Видне, Гайок, Королівка, Піщаний Брід, Пустельникове, Червоне Озеро.

В Ізмайлівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Кірова, сільськогосподарські угіддя якого — 5384 га, в т. ч. 4609 га орної землі. Господарство спеціалізується на птахівництві. Вирощуються також зернові культури та овочі. За трудові досягнення 17 передовиків сільськогосподарського виробництва відзначені урядовими нагородами, в їх числі голова колгоспу М. А. Тарнавський удостоєний ордена Жовтневої Революції.

Працюють початкова школа, будинок культури, бібліотека з фондом 9 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 2 магазини, їдальня.

Партійна організація об'єднує 69 комуністів, 2 комсомольські — 55 членів ВЛКСМ.

Село засноване в кінці XIX ст. вихідцями з Полтавської губернії. 1905 року в Ізмайлівці відбулося заворушення селян, для придушення якого були викликані карателі.

Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

Близько 300 жителів брали участь у Великій Вітчизняній війні, 207 з них загинули, 80 відзначені нагородами. Уродженцю с. Піщаного Броду замполіту 212-го стрілецького полку І. А. Чередніченку за відвагу і мужність в боях проти фашистів посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В цьому селі проживає повний кавалер ордена Слави С. М. Федченко.

Поблизу Піщаного Броду досліджено два кургани доби бронзи.

КО́СІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на північний захід від районного центру та за 12 км від залізничної станції Користівка. Населення — 1713 чоловік.

За колгоспом «Прапор комунізму», центральна садиба якого міститься в селі, закріплено 5294 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4454 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. У хліборобстві переважають озима пшениця, цукрові буряки, соняшник. Розвинуте також тваринництво. За ударну працю 15 чоловік відзначені урядовими нагородами.

Працюють середня школа, де 21 вчитель навчає 225 дітей, будинок культури на 450 місць, бібліотека з фондом 12 тис. книг, лікарня на 25 ліжок, аптека, побутові майстерні, 6 магазинів.

У партійних організаціях села 53 комуністи, у комсомольських — 90 членів ВЛКСМ.

Вперше село згадується в документах середини XVIII століття.

У 1905 році селяни Косівки активно виступали проти поміщиків, вимагаючи зменшення орендної плати за землю.

У лютому 1918 року в Косівці встановлено Радянську владу.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 379 жителів села, 192 з них загинули на фронтах, 176 — відзначені бойовими нагородами. В період тимчасової окупації з лютого 1942 року в селі діяла підпільна група, до складу якої входили Х. Г. Гужеля (командир), М. М. Мікізіль, А. Ф. Варава, Ф. Т. Кожевник та інші. Патріоти вели розвідку, відправляли зброю в партизанський загін ім. Ворошилова. В лютому 1943 року група влилася до партизанського загону.

Уродженцем села є доктор мистецтвознавства Г. Н. Логвин.

КОСТЯНТИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на північ від Олександрії та за 9 км від залізничної станції Користівка. Населення — 652 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Бутівське, Занфірівка.

У Костянтинівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Енгельса, за яким закріплено 4826 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4348 орної землі. Спеціалізується господарство на хліборобстві. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. 13 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

Працюють початкова школа, будинок культури, бібліотека, дитячі ясла, медпункт, пошта.

У партійних організаціях села 34 комуністи, комсомольських — 25 членів ВЛКСМ.

Костянтинівка заснована в середині XVIII ст. вихідцями з Полтавщини і Білорусії.

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 160 жителів села, 63 з них загинули, 155 нагороджені орденами і медалями. На могилі загиблих воїнів-визволителів встановлено пам'ятник.

КУ́КОЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км на схід від Олександрії та за 7 км від залізничної станції Щаслива. Через село проходить автошлях Київ—Донецьк. Населення — 1359 чоловік. Сільраді підпорядковані села Гулевичі і Солов'ївка.

І. Р. Якименко — Герой Радянського Союзу. Фото 1959 р.

У Куколівці містяться центральні садиби колгоспів ім. Орджонікідзе та «Перемога», за якими закріплено 7027 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 6310 га орної землі. Основний напрям господарств — вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в колгоспному виробництві 16 чоловік нагороджені орденами й медалями.

Працюють середня школа, де 10 вчителів навчають 233 дітей, будинок культури на 400 місць, 2 клуби, 2 бібліотеки з фондом 15 тис. книг, 2 медпункти, 4 дитячих ясел, 5 магазинів, ресторан, майстерня побутового обслуговування. Партійна організація об'єднує 64 комуністи, 2 комсомольські — 60 членів ВЛКСМ.

Село засноване в середині XVIII століття.

У лютому 1918 року в Куколівці встановлено Радянську владу.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 379 жителів, 263 з них загинули, 96 — нагороджені орденами й медалями. За героїзм, виявлений у боях за визволення Угорщини, уродженцю села комбату І. Р. Якименку присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ЛІ́КАРІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на північ від районного центру і за 1,5 км від залізничної станції Лікарівка. Населення — 322 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Запоріжжя, Новоолексіївка.

Перше колективне господарство ТСОЗ організоване у 1925 році. 1931 року виник радгосп «Індустрія», на базі якого у 1933—1934 рр. створено Олександрійський кінний завод. За господарством закріплено 5670 га сільськогосподарських угідь, з них 4841 га орної землі. Вирощені на заводі спортивні коні завойовували призи на численних всесоюзних і міжнародних змаганнях. Так, на коні Іхор наїзник І. М. Кизимов виборов на XIX Олімпійських іграх у Мехіко «Гран-прі» з виїздки, на XX Олімпійських іграх у Мюнхені — золоту медаль. У господарстві розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво, хліборобство. За успіхи у праці 57 трудівників нагороджені орденами й медалями, серед них кавалери ордена Леніна — телятниця Л. Ф. Смирнова, доярка А. Ф. Різник та голова сільської Ради М. К. Пущин. У селі розташована також комплексна бригада колгоспу ім. Енгельса, центральна садиба якого знаходиться в с. Костянтинівці. З допоміжних підприємств діє механічна майстерня.

У середній школі навчаються 257 дітей, працюють 23 вчителі. Є клуб, дві бібліотеки з фондом 8,1 тис. книг, два медпункти, парк, стадіон. Прокладено водопровід, забруковано вулиці.

У партійних організаціях села 42 комуністи, комсомольських — 65 членів ВЛКСМ.

Село виникло наприкінці XIX століття.

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 99 жителів воювали на фронтах, 30 з них нагороджені орденами і медалями, 88 загинули. У період тимчасової німецько-фашистської окупації в селі діяла підпільна група під керівництвом Я. С. Шахунянца. Патріоти вели агітаційну роботу серед населення, розповсюджували листівки та звернення Радінформбюро, збирали одяг, харчі для партизанів Чорного лісу. На братській могилі воїнів-визволителів села встановлено пам'ятник.

МИХА́ЙЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 34 км на південний схід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Щаслива. Населення — 332 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Весела Долина, Дубівка, Олексіївка, Пахарівка, Першотравневе, Тарасівка, Тарасово-Шевченкове, Терни, Улянівка, Червоний Поділ.

У Михайлівці міститься центральна садиба колгоспу «Росія», за яким закріплено 4643 сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4272 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві свинини. Вирощуються також зернові і технічні культури. Тут працюють знатна свинарка Герой Соціалістичної Праці П. П. Антоненко, кавалер ордена Леніна комбайнер П. П. Солод. Всього орденами й медалями відзначено 52 чоловіка. У 1968 році за збирання високого врожаю зернових колгосп був нагороджений перехідним Червоним прапором Міністерства сільського господарства і заготівель СРСР.

У с. Улянівці міститься центральна садиба радгоспу «Більшовик». Господарство, яким керує Герой Соціалістичної Праці К. П. Кисельов, вже багато років утримує республіканський перехідний Червоний прапор за першість у виробництві м'яса і молока.

Працюють початкова школа, будинок культури, бібліотека з фондом 10 тис. книг, медпункт, побутовий комбінат, магазин.

У партійних організаціях села 78 комуністів, комсомольських — 40 членів ВЛКСМ.

Засноване село у 60-х роках XVIII століття.

У лютому 1918 року встановлено Радянську владу.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 66 жителів Михайлівки, 52 з них нагороджені орденами і медалями, 46 загинули в боях за свободу й незалежність нашої Батьківщини. Споруджено пам'ятник воїнам, які полягли під час визволення села від фашистів.

НЕДОГА́РКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на північний схід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Лікарівка. Населення — 621 чоловік. Сільраді підпорядковані села Вільний Посад, Володимиро-Ульянівка, Глибоке, Громоклій, Мар'ївка.

У Недогарках розміщена центральна садиба колгоспу ім. Ульянова, за яким закріплено 3835 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3587 га орної землі. Виробничий напрям господарства — птахівництво. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво, хліборобство. За трудові успіхи 20 колгоспників нагороджені орденами й медалями, серед них голова правління В. С. Ткаченко — кавалер ордена Леніна.

Працюють восьмирічна школа, де 15 вчителів навчають 145 дітей, будинок культури, бібліотека з фондом 6 тис. книг, пологовий будинок, медпункт, дитячі ясла, 2 магазини, комбінат побутового обслуговування, пошта. Згідно перспективного плану до 1980 року село буде докорінно перебудоване.

Партійна організація об'єднує 36 комуністів, дві комсомольські — 37 членів ВЛКСМ.

Недогарки засновані наприкінці XVIII ст. переселенцями з Полтавщини.

Радянську владу в Недогарках встановлено у лютому 1918 року. Мужністю і хоробрістю відзначилися на фронтах громадянської війни уродженці села воїни Чапаєвської дивізії Ф. Ю. Солошенко, П. Л. Довженко, Г. Ф. Чуб, І. Е. Пліха, М. І. Чепурний, П. П. Мацак.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 289 жителів, 159 з них загинули, 130 — нагороджені медалями й орденами. Під час визволення Недогарок від німецько-фашистських загарбників загинув Герой Радянського Союзу танкіст П. О. Баранов із Псковщини.

ОЛЕКСА́НДРІВКА (до 1957 року — Ратьківка, Богоявленське, Ворошилівка) — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Раті, за 15 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Олександрія. Населення — 1194 чоловіка. Сільраді підпорядкований населений пункт Сонине.

В Олександрівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Свердлова, за яким закріплено 5261 га сільськогосподарських угідь, з них 4612 га орної землі. Провідні галузі господарства — хліборобство і м'ясо-молочне тваринництво. Діє державний рибний розплідник з площею водоймищ 67 га, де щорічно вирощується понад 2 млн. малька коропа. За сумлінну працю 43 передові виробничики відзначені урядовими нагородами. Колишній голова колгоспу, нині голова сільради В. Ю. Жежеря удостоєний

Чемпіон XIX Олімпійських ігор по виїздці І. М. Кизимов на коні Іхорі, вирощеному на Лікарівському кінному заводі. Мехіко, 1968 р.

ордена Леніна, бригадир П. Я. Сидорюк — ордена Жовтневої Революції.

У середній школі навчаються 236 дітей, працюють 25 вчителів. Є будинок культури на 450 місць, при якому діє історико-краєзнавчий музей на громадських засадах, бібліотека з фондом 10 тис. книг, лікарня, аптека, дитячий садок, торговий комплекс, пошта.

2 партійні організації налічують 62 комуністи, 2 комсомольські — 73 члени ВЛКСМ.

Село виникло в середині XVIII століття.

Під час першої російської революції 1905—1907 рр. жителі Богоявленського виступили проти поміщика — самовільно вирубували ліс, розбирали хліб з панських складів. Один із керівників цих виступів — селянин Т. С. Кищенко був засуджений до заслання на 7 років.

У лютому 1918 року в селі встановлено Радянську владу. 1924 року виникла комуна ім. Комінтерну.

В роки Великої Вітчизняної війни 380 жителів села боролися проти фашистських загарбників, на фронті загинули 176, 73 з них відзначені урядовими нагородами. Уродженець села гвардії сержант О. Ю. Жежеря удостоєний звання Героя Радянського Союзу. В польському місті Ченстохові, при визволенні якого загинув відважний кулеметник, встановлено пам'ятник герою. Кулемет № 0181, на якому викарбувано ім'я Жежері, експонується нині в одному із залів Центрального музею Збройних Сил СРСР у Москві. На честь прославленого земляка назвали односельці його рідне село Олександрівкою. Тут височать пам'ятник воїнам-визволителям і обеліск Слави загиблим односельцям.

В Олександрівці народився український радянський письменник заслужений працівник культури УРСР Я. Д. Клименко.

ПОПЕЛЬНА́СТЕ — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ї річки Омельника, за 60 км на схід від районного центру. Населення — 2370 чоловік.

У селі містяться центральні садиби колгоспів ім. Шевченка, ім. Щорса та ім. Чапаєва, за якими закріплено 7318 га сільськогосподарських угідь, у т. ч.— 6145 га орних земель. Господарства спеціалізуються на м'ясо-молочному і зерновому виробництві. Розвинуте вівчарство. 27 колгоспних передовиків відзначені урядовими нагородами.

Працюють середня, восьмирічна і початкова школи, де 30 вчителів навчають 326 дітей, 4 клуби, 5 бібліотек, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, 6 дитячих ясел, 12 магазинів, майстерня побутового обслуговування, пошта, дільнична ветлікарня.

3 партійні організації налічують 116 комуністів, 5 комсомольських — 130 членів ВЛКСМ.

У письмових джерелах село згадується вперше 1765 року. Заснували його переселенці з Київщини та Полтавщини.

На території села, у балці Княжих Байраках, 6 травня 1648 року відбувся бій між відступаючими польсько-шляхетськими військами і селянсько-козацьким військом Б. Хмельницького. Польсько-шляхетське військо було повністю розгромлене.

Революційну пропаганду серед селян Попельнастого у 80-х роках XIX ст. провадив народник М. Ланганс. Влітку 1874 року він створив тут бондарну майстерню, в якій працювали майстер селянин І. Ламін і учні Л. Дическуло і М. Маковієв. У жовтні вони були заарештовані: під час обшуку знайдено нелегальну літературу. 30 листопада 1906 року під керівництвом О. Я. Немо жителі Попельнастого розгромили садибу поміщика в сусідньому с. Байлаківці Верхньодніпровського повіту. У збройній сутичці з карателями загинули селяни Ф. Олійник, Г. Нагаєць, Ф. Чухан, І. Бабенко, П. Терещенко, В. Грущенко, О. Бугина, 7 чоловік поранено. Селянський виступ був жорстоко придушений, десятки учасників повстання заарештовано.

У Попельнастому встановлено Радянську владу на початку березня 1918 року. 1920 року створено партійну організацію.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 1300 жителів села, 1250 з них нагороджені орденами й медалями, 340 загинули. Уродженцю Попельнастого І. Д. Очеретьку присвоєно звання Героя Радянського Союзу. На могилі загиблих воїнів-визволителів встановлено пам'ятник.

ПРОЛЕТА́РСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 35 км на схід від районного центру. Населення — 441 чоловік. Сільраді підпорядковані села Братське, Зелена Балка, Леніна Перше.

За колгоспом ім. К. Маркса, центральна садиба якого міститься в Пролетарському, закріплено 3335 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2601 га орної землі. Господарство спеціалізується на хліборобстві та м'ясо-молочному тваринництві. Розвинуте також вівчарство. 14 передовиків колгоспного виробництва відзначені урядовими нагородами.

Працюють восьмирічна школа, де 14 вчителів навчають 163 дітей, клуб, бібліотека.

У партійних організаціях села 35 комуністів, комсомольських — 48 членів ВЛКСМ.

Пролетарське виникло в 1929 році.

СВІТЛОПІ́ЛЬ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Бешки, за 30 км на південний захід від Олександрії і за 12 км від залізничної станції Шарівка. Населення — 498 чоловік. Сільраді підпорядковані села Кирилівка і Трибчине.

У Світлополі містяться дві комплексні бригади колгоспу ім. Мічуріна. Провідні галузі виробництва — хліборобство і м'ясо-молочне тваринництво. За трудові досягнення 7 передовиків сільського господарства відзначені урядовими нагородами. Тракторист В. П. Петриченко удостоєний ордена Трудового Червоного Прапора.

Працюють восьмирічна школа, де 9 вчителів навчають 59 дітей, будинок культури, бібліотека на 9 тис. книг, дитячі ясла, медпункт, пологовий будинок, побутовий комбінат, 2 магазини.

У партійних організаціях села 59 комуністів, у комсомольських — 17 членів ВЛКСМ.

Село виникло в 1869 році.

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року.

217 жителів Світлополя брали участь у Великій Вітчизняній війні, 127 з них відзначені бойовими нагородами, 80 загинули. Під час тимчасової німецько-фашистської окупації у 1942 році на території сільської Ради діяла підпільна група, на чолі з директором місцевої школи, нині першим секретарем Олександрійського РК КП України К. І. Сабанським. Через рік група приєдналася до партизанського загону ім. Ворошилова. Під час визволення села загинуло 48 бійців і офіцерів Червоної Армії. На їх могилі споруджено пам'ятник.

ЧЕРВО́НА КА́М'ЯНКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Червоній Кам'янці, за 35 км на південний схід від районного центру і за 8 км від залізничної станції Щаслива. Поблизу села проходить автошлях Київ — Донецьк. Населення — 3335 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Лозуватський Став, Таврівка і Ялинівка.

У Червоній Кам'янці містяться центральні садиби колгоспів «Заповіт Ілліча» та ім. Фрунзе, за якими закріплено 8551 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 7870 га орної землі. Господарства спеціалізуються на відгодівлі великої рогатої худоби і хліборобстві. Багато трудівників колгоспних ланів відзначені нагородами, серед них орденом Леніна — механізатори Я. Ю. Гапон і П. О. Плічко, орденом Трудового Червоного Прапора — тракторист Г. В. Ткаченко, орденом «Знак Пошани» — 5 чоловік.

У середніх загальноосвітній і школі-інтернаті навчаються 762 дітей, працюють 74 педагоги. 1939 року вчителя Червонокам'янської школи С. Ф. Гаценка нагороджено орденом Леніна. Є будинок культури, літній кінотеатр, два клуби, 4 бібліотеки із фондом близько 43 тис. книг, дільнична лікарня, дитячий садок, 6 магазинів, комбінат побутового обслуговування.

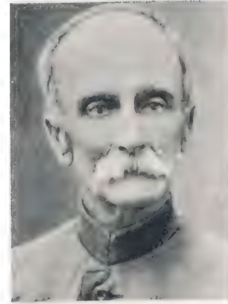
7 партійних організацій об'єднують 183 комуністи, 5 комсомольських — 243 члени ВЛКСМ.

Перша згадка про село як шанець Єлисаветградського пікінерського полку належить до 1774 року.

У лютому 1918 року в Червоній Кам'янці встановлено Радянську владу. У березні 1918 року для боротьби проти австро-німецьких окупантів у селі сформовано червоногвардійський загін. Командиром став С. Г. Петренко. У 1924—1925 рр. створено комуни: ім. Першого травня та ім. Шевченка.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти фашистів 311 жителів Червоної Кам'янки, 197 з них нагороджені орденами й медалями, не повернулися до рідних домівок 259. В боях за визволення села смертю хоробрих полягли 498 радянських воїнів. На їх могилі споруджено пам'ятник.

У Червоній Кам'янці народився і провів дитячі та юнацькі роки декабрист І. І. Сухинов — учасник Вітчизняної війни 1812 року. Після поразки повстання декабристів його заслано до Сибіру. Там і загинув він після невдалої спроби підняти повстання на Нерчинському руднику.

Кавалер ордена Леніна С. Ф. Гаценко. Червона Кам'янка, 1939 р.

ША́РІВКА — село, центр сільської Ради, залізнична станція, розташоване за 43 км на південний захід від районного центру. Населення — 578 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Гайове і Квітневе.

У Шарівці розміщена центральна садиба Шарівського бурякорадгоспу, який має 5348 га сільськогосподарських угідь, з них 4882 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні насіння цукрових буряків. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. 20 передовиків сільськогосподарського виробництва відзначені урядовими нагородами. Працюють початкова школа, клуб, бібліотека з фондом 8 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, 4 магазини. У Шарівці 80 комуністів, 50 комсомольців.

Виникло село у 1896 році. Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися проти фашистів 37 жителів, 33 з них відзначені бойовими нагородами. У Шарівці встановлено пам'ятник загиблим односельцям.

ЯСИНУВА́ТКА — (давня назва — Чумпалова) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі річки Інгульця, за 25 км на північний захід від районного центру та за 8 км від залізничної станції Пантаївка. Населення — 1214 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Комунар», за яким закріплено 1447 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 1113 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні овочевих культур. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. З допоміжних підприємств діють млин, олійня. За трудові успіхи 12 колгоспників відзначено урядовими нагородами.

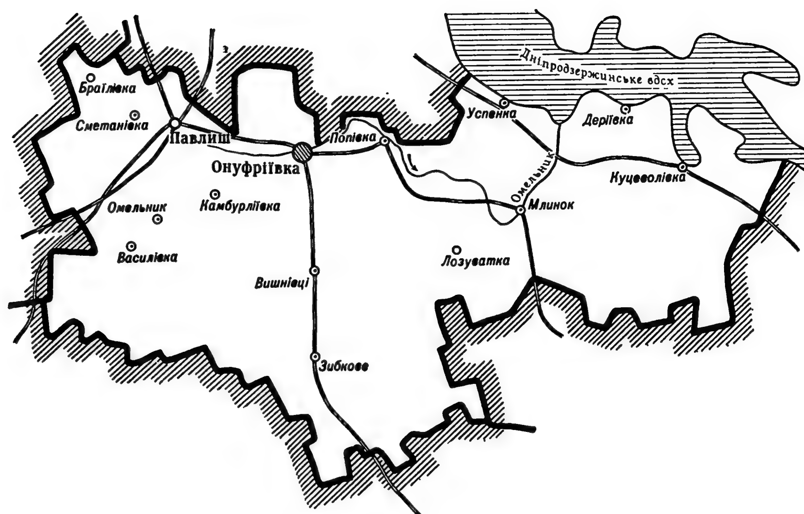
Працюють восьмирічна школа, де 12 вчителів навчають 130 дітей, восьмирічна школа-інтернат, будинок культури, три бібліотеки з фондом близько 10 тис. книг, дитячі ясла, медичний пункт, 2 магазини, стадіон. У Ясинуватці 27 комуністів і 18 комсомольців.

Село засноване на початку XIX ст. Радянську владу тут встановлено в лютому 1918 року.

У 1924 році організована сільськогосподарська артіль «Свобода», до якої увійшли 24 господарства.

198 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 80 полягли в боях за Батьківщину, 75 з них за мужність і відвагу нагороджені орденами й медалями. На могилі воїнів, які загинули під час визволення села від гітлерівських окупантів, встановлено пам'ятник.

ОНУФРІЇВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району 889 кв. км, населення — 29,7 тис. чоловік, у т. ч. міського — 9,5 тис. Середня густота населення — 33 чоловіка на 1 кв. км. 2 селищним і 11 сільським Радам підпорядкований 41 населений пункт. На підприємствах, в радгоспах, колгоспах, установах—46 первинних партійних, 51 комсомольська, 81 профспілкова організації. В економіці району провідне місце належить сільському господарству. Сільськогосподарські угіддя 14 колгоспів і кінного заводу № 175 становлять 66 420 га, з них орних земель — 53,6 тис. га. Господарства спеціалізуються на рільництві, розвивається тваринництво. Серед промислових підприємств району найбільшими є 2 державні гранкар'єри та міжколгоспний цегельний завод. Працюють хлібозавод, міжколгоспний асфальтовий завод, «Міжколгоспбуд» і районне об'єднання «Сільгосптехніки». Медичне обслуговування населення здійснюють 5 лікарень і 15 фельдшерсько-акушерських пунктів. У 21 загальноосвітній школі, в т. ч. 8 середніх, 8 восьмирічних, 5 початкових, навчається 3800 учнів. Заочна середня школа налічує 760 учнів. Є дитяча музична школа. Культурно-освітню роботу ведуть 11 будинків культури, 9 сільських клубів, 20 бібліотек. Діють 30 стаціонарних кіноустановок. У районі 12 сільських краєзнавчих музеїв на громадських засадах. Споруджено 2 пам'ятники В. І. Леніну. В 43 населених пунктах встановлено 18 пам'ятників і 15 обелісків вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни.

ОНУ́ФРІЇВКА

Онуфріївка — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на берегах річки Сухого Омельничка, за 119 км від обласного центру і за 9 км від залізничної станції Павлиш. Населення — 4 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковане село Воля.

Поселення засноване на початку XVII ст. запорожцями на місці зимівника козака Онуфрієнка. Як і на жителів інших населених пунктів війська Запорізького, на онуфріївців Кошем було накладено повинності. Вони полягали у виконанні сторожової служби.

В часи визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. тут була вже чимала слобода, мешканці якої брали участь у походах Богдана Хмельницького. Протягом тривалого часу Онуфріївка не раз зазнавала наскоків, грабежів і руйнувань від кримських татар та польських магнатів. Незважаючи на це, населення її зростало за рахунок розорених селян-утікачів з Волині, Галичини, Бессарабії[1], яких приваблювали великі масиви незайманого степу, луки, річка, багата на рибу. Місцеві жителі займалися тваринництвом, хліборобство було розвинуте менше. Щороку восени тут відбувалися великі ярмарки, на які приїздили кременчуцькі та київські купці.

1752 року, із створенням військових поселень у південних степах, територія сучасного Онуфріївського району ввійшла до складу Нової Сербії. Пізніше, коли Катерина II роздавала великі земельні угіддя своїм вельможам, чиновникам, офіцерам, Онуфріївка стала власністю Хорвата. У 70-х роках XVIII ст. її придбав землевласник М. І. Камбурлей, а 1820 року вона належала поміщику Толстому. З 1850 року це вже містечко, в якому 1859 року налічувалося 228 дворів і 1348 жителів[2]. Більшість населення займалося землеробством.

Реформа 1861 року не виправдала сподівань трудящих мас. В Онуфріївці та в сусідньому селі Лангівці налічувалось 515 селян-кріпаків чоловічої статі та 177 дворових. Земельні наділи, що становили 3,5 десятини на ревізьку душу разом з садибою і вигоном, одержали лише 499 господарств. Це були найгірші ділянки. «Скільки землі було в користуванні селян, точно визначити неможливо, тому що їхні ділянки були в різних місцях мізерними смужками»,—записано в уставній грамоті 1863 року. За одержані наділи селяни повинні були виплатити 74 850 крб. сріблом. Свій борг державі, що становив близько 60 тис. крб., вони мусили внести протягом 49 років. Та треба було ще протягом десяти років виплатити поміщикові 14 850 крб.[3]. Отже, селяни залишалися в залежності від поміщиків, все більше їх розорювалося, тоді як поміщицькі й куркульські господарства міцніли. В економії графа, який тільки в Онуфріївці володів 3299 десятинами землі, використовувалася досконала на той час техніка — залізні плуги, лущильники, жниварки тощо, застосовувалася агротехніка, при маєтку діяла навіть метеорологічна станція. На фермах вирощувалися арденські коні, сіра українська велика рогата худоба, вівці породи рамбульє. Від них землевласник також одержував великі прибутки. В Онуфріївці було ще 5 поміщиків, які мали 8395 десятин землі. У той же час 247 селянських дворів мали лише 1348 десятин землі, з кожних 100 — 33 були безземельними. Нерідко селяни вдавалися до відробітної оренди, одержуючи орну землю за «другу копу», тобто за половину врожаю[4]. Бідняки зовсім не могли орендувати землю, тому що не володіли тяглом і реманентом. Луги і пасовища належали поміщикові, селянам доводилося за випас корови платити, або відробляти в економії (зібрати хліб з десятини посіву). Відсутність реманенту і худоби спричинювала низькі врожаї. Якщо в 1897 році селяни збирали з десятини 54 пуди зернових, а в 1898 — 36, то в 1899 — вже 27, а 1900 — 22,9 пуда. Бідняки й надалі змушені були працювати у поміщиків і куркулів, віддавати в найми дітей за мізерну плату. Так, підліток, що працював у 1893/94 сільськогосподарському році, щомісяця одержував по 2,5—3 крб., а поденно — 14—15 коп.[5]. 79 господарств жили за рахунок наймитування, поденщини. Доводилося також відбувати численні натуральні повинності — підводну, шляхову та багато інших. Чимало

[1] В. Н. Никифоров. Очерки Александрийского уезда Херсонской губернии, ч. 1, стор. 40, 82.

[2] Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 3, стор. 656, 657.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 573, оп. 8, спр. 9602, арк. 65; ф. 577, оп. 46, спр. 254, арк. 56, 57, 60.

[4] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 3, приложение, стор. 4, 23.

[5] Приложение к общему отчету Александрийской земской управы за 1894 год. Александрия, 1895, стор. 79.

розорених селян йшли на заробітки — найчастіше на строкові весняні й літні роботи до Таврії, на Херсонщину, поповнювали ряди пролетарів у містах.

У 80-х роках XIX ст. в Онуфріївці було 2026 чоловік населення. Тут налічувалося 27 дрібних промислових підприємств, 16 торговельних закладів, тричі на рік збиралися ярмарки[1].

Розвиток капіталізму в сільському господарстві, розширення поміщицького землеволодіння, зміцнення куркульства спричиняли поглиблення класового розшарування, викликали невдоволення селян існуючим ладом. На сільській сходці в січні 1897 року селянин І.І. Дорошечко на вимогу дати коней для армії вигукнув: «Я коней не дам, хай цар вимагає у тих, кому дав багато землі. Мені землі не дав, то й підводи не дам! А хто прийде за підводою, нехай і сам цар, то застрелю!»[2]

В 1905—1907 рр. агітацію серед населення вели уродженець Онуфріївки Т. Д. Дерибас (1883—1939), який працював робітником на Кременчуцькій тютюновій фабриці і ще в 1903 році вступив до лав РСДРП, селяни П. О. Відмич, Д. Г. Ковальський та інші. В містечку не раз відбувалися стихійні мітинги, а в кінці червня 1905 року у волості сталося кілька заворушень. В Онуфріївці біднота і наймити захопили частину поміщицького маєтку, в липні ці спроби повторилися[3]. Щоб запобігти дальшим виступам, поміщик викликав з губернського центру ескадрон драгунів, які люто розправилися з селянами, що розбирали поміщицьку худобу, хліб, реманент і рубали ліс. Організаторів селянських заворушень було заарештовано, Д. Г. Ковальського відправлено до нерчинської в'язниці, П. О. Відмича і Т. Д. Дерибаса заслано до Сибіру[4]. Згодом Т. Д. Дерибас став професіональним революціонером. Під час Великої Жовтневої соціалістичної революції він — один з керівників Троїцької повітової більшовицької організації в Оренбурзькій губернії. В роки громадянської війни — начальник політвідділу дивізії та заступник начальника політвідділу армії. В 1934 році на XVII Всесоюзному з'їзді партії його обрано кандидатом у члени ЦК ВКП(б). З 1935 року був комісаром держбезпеки 1-го рангу. Нагороджений орденом Леніна та двома орденами Червоного Прапора.

Після столипінської аграрної реформи посилювалося безземелля і зубожіння селян. Чимало хліборобів неспроможні були виплачувати податки. На повітових земських зборах у 1911 та 1912 рр. серед численних боржників називали багатьох онуфріївців[5].

Переважна більшість селян жила в тісних хатах (частіше з однієї кімнати), 20 родин тулилися в землянках. Єдиними цегляними спорудами в містечку були церква і поміщицькі будинки та служби. По медичну допомогу хворі зверталися до Павлиської лікарні. Великою була смертність, особливо дитяча. Так, у 1898 році в селі народилося 268 дітей, а померло — 229. Часто спалахували епідемії дифтерії, кіру, віспи, скарлатини. Влітку 1910 року 67 чоловік захворіли на холеру, 37 з них померли. Медичний відділок відкрився тут лише 1912 року. З кожної тисячі жителів Онуфріївської волості тільки 157 користувалися його послугами.

У 1874 році в звичайній селянській хаті почала працювати земська школа, при якій через 8 років відкрито ремісниче відділення[6]. Та тільки незначна кількість селянських дітей могла її відвідувати. Навіть ті, яким пощастило записатися до школи, часто не ходили на заняття, бо не мали одягу, взуття, були зайняті на роботі

---

[1] Результаты подворной переписи Александрийского уезда, 1886 г., отд. 1, стор. 10, 14; Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 3, стор. 657.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 2485, арк. 2.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 108, спр. 6820, арк. 77.

[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 633, арк. 1; спр. 634, арк. 1; Полтавський облдержархів, ф. 1186, оп. 1, спр. 3, арк. 73; Газ. «Зоря комунізму», 15 серпня 1936 р.

[5] Александрийское уездное земское собрание 1911 года. Александрия,1911, стор. 366, 367; Александрийское уездное земское собрание 1912 года. Александрия, 1912, стор. 372, 390.

[6] Отчет Александрийской уездной земской управы о положении земского хозяйства за 1889 год. Александрия, 1890, стор. 69, 89.

в господарстві. Ось чому більшість дітей шкільного курсу не закінчувала. Так, 1887 року в школі було 116 учнів, а закінчили її лише 6. 1894 року з 109 учнів випущено 4[1]. Саме цим пояснюється те, що в 1886 році з 2026 жителів містечка лише 54 чоловіки і 12 жінок вміли читати й писати.

Перша світова війна призвела до дальшого зубожіння населення. В 1916 році на 537 господарств було 213 корів і лише 192 володіли кінською упряжкою. 109 селянських дворів мали до однієї десятини посіву, 101 — до трьох[2]. Поміщику ж належало 17 685 десятин землі, з них 3299 десятин — в Онуфріївці. Після Лютневої буржуазно-демократичної революції селяни не отримали очікуваної землі.

З радістю трудящі зустріли звістку про перемогу Великого Жовтня. Та в грудні 1917 року Онуфріївку зайняли війська Центральної ради. Наприкінці січня 1918 року їх вибили звідси. У лютому в селі встановлено Радянську владу і створено волревком, який приступив до розподілу поміщицької землі між селянами. Та завершити цю роботу не вдалося. В березні село захопили австро-німецькі окупанти, які відновлювали старі порядки. Населення чинило їм опір. Влітку сформувався місцевий партизанський загін під командуванням К. С. Назаренка, до якого вступило багато онуфріївців, серед них Д. Г. Ковальський, Л. П. Луц, С. П. Калантаївський, І. П. Соломка й інші[3]. Активну участь у його створенні взяв колишній моряк Чорноморського флоту Ф. Г. Третяк, який прибув сюди з Кременчука. Загін розгорнув боротьбу проти інтервентів та гетьманців. Занепокоєні його діями, австрійські карателі в жовтні обстріляли Онуфріївку, зруйнували багато будинків, завдали селу збитків на суму понад 11 тис. крб.[4]. Онуфріївці боролися з ворогами революції в загонах Червоного козацтва, куди в січні 1919 року вступили М. Я. Сагайдак, Д. Ю. Сажка, М. Н. Мокрий, І. В. Галактіонов, І. К. Котолуп, П. Ошека та інші. В 1920 році М. Я. Сагайдак став політруком 44-го кавалерійського полку Червоного козацтва (нині він персональний пенсіонер, живе в м. Москві). У червонопартизанських та червоногвардійських загонах воювали М. Котолуп, В. Ф. Долина, О. В. Смішко, С. А. Долина[5].

Після вигнання австро-німецьких окупантів і петлюрівців, що змінили їх, у лютому 1919 року в Онуфріївці встановилася Радянська влада. Відновив свою діяльність волревком, 4 травня створено партійний осередок[6]. Вони розподілили поміщицьку землю між селянами. На душу припало по 1,5—2 десятини.

Та в серпні 1919 року село захопили денікінці. Голова волревкому Д. Г. Ковальський, який за завданням Олександрійського повітового революційного комітету залишився тут на нелегальному становищі, проводив революційну роботу[7]. В середині листопада Онуфріївський партизанський загін разом з загоном Ф. Г. Третяка з допомогою жителів села вигнав білогвардійців. Щоб розгромити партизанів, вороже командування направило сюди карателів. Патріоти, в яких не вистачало зброї і боєприпасів, з боєм залишили село та відійшли на Кам'яні Потоки. Білогвардійці вчинили жорстоку розправу над населенням. Вони розстріляли завідуючого земельним відділом волревкому В. Л. Чорного, партизанів К. С. Назаренка і С. Г. Буланка, повісили В. Ф. Долину, порубали робітника І. Г. Пузя. За відмову Л. К. Кохна виказати, де живуть партизани, вбили його 6-річного сина. 28 дворів було спалено[8].

У грудні 1919 року Онуфріївку визволили частини Червоної Армії. Відновили роботу партійний осередок, ревком, що згодом передав свої повноваження

---

1 Приложение к общему отчету Александрийской земской управы за 1894 год, стор. 10, 11, 14.
2 Поселенные таблицы Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года по Александрийскому уезду, стор. 46, 47.
3 Кіровоградський облдержархів, ф. Р-6728, оп. 1, спр. 1, арк. 6, 12.
4 Гражданская война на Украине, т. 1, кн. 1, стор. 381.
5 Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 539, арк. 3.
6 АІІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 4, спр. 80, арк. 19.
7 Кіровоградський облдержархів, ф. Р-6728, оп. 1, спр. 1, арк. 6.
8 Газ. «Ударна праця» (Онуфріївка), 16 грудня 1934 р.

Раді робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Налагоджувалося мирне життя. Завершився розподіл поміщицької землі. Велику роботу щодо згуртування бідняцьких і середняцьких мас, залучення їх до соціалістичного будівництва провів комітет незаможних селян, створений влітку 1920 року. Він влаштовував пункти безкоштовного харчування дітей сільської бідноти, допомагав незаможним селянським господарствам посівним матеріалом, звільняв їх від сільськогосподарського податку. Разом з тим онуфріївцям довелося вести напружену боротьбу з куркульськими бандами, від яких загинуло багато їх односельців. У серпні на село напала банда Клипача, забрала майно в населення, порушила телеграфний зв'язок з повітовим містом. 17 вересня тут пройшла банда, яка діяла на перегоні Павлиш — Користівка. Вона теж пограбувала мешканців і зруйнувала телефонну станцію. Та, незважаючи на труднощі, в 1920 році жителі села виконали план продрозверстки і здали державі 6 042 пуди хліба. Для допомоги селянам 1921 року в колишньому поміщицькому маєтку утворилася агробаза. Тісні зв'язки встановилися у населення з Червоною Армією. 26 січня 1922 року в селі розпочався двотижневик допомоги Червоній Армії: онуфріївці шили білизну, верхній одяг, матраци тощо. Голодного 1922 року, рятуючи дітей, органи Радянської влади відкрили в селах харчопункти, де видавалися хліб і гарячі страви, провели тиждень допомоги голодній дитині.

Сільська Рада, партосередок і комсомольська організація (оформилася у квітні 1921 року з 12 чоловік) приділяли основну увагу здійсненню соціалістичних перетворень на селі. Створений 1923 року радгосп «Онуфріївка» став прикладом соціалістичного господарювання. 27 червня 1927 року засновано перше машинно-тракторне товариство «Орач», до якого увійшло 16 чоловік[1]. Воно одержало від держави на пільгових умовах трактор і механічну молотарку. В налагодженні його роботи та використанні техніки допомагав онуфріївський радгосп[2].

Значну роль у соціалістичному будівництві в селі відігравали профспілки. Ще 1923 року в радгоспі «Онуфріївка» оформився профспілковий осередок з 8 чоловік. В кінці 20-х років тут виникли профспілкові організації сільськогосподарських робітників, працівників лісового господарства, торгівлі. Вони вели роз'яснювальну роботу серед селян, сприяли піднесенню їх політичної свідомості.

Село було розподілене на «десятихатки» і «п'ятихатки», де тричі на тиждень проводилися заняття. Діти навчалися в початковій школі, яка 1924 року стала семирічкою. У грудні комсомолки А. Долиніна та Є. Смішко організували при ній перший піонерський загін. Юнаки й дівчата відремонтували приміщення для сільського клубу, організували роботу гуртків художньої самодіяльності. Авторитет комсомолу серед молоді зростав. За вісім місяців 1925 року комсомольська організація збільшилася вдвічі. Кременчуцький окружний партком не раз відмічав її роботу.

Почало працювати товариство «Геть неписьменність», члени якого організували на кутках навчання односельців. У лютому 1928 року за їх активною участю відкрито школу селянської молоді, а в листопаді з ініціативи культкомісії при сільраді почав працювати сільськогосподарський гурток. Депутати сільради в січні того ж року ухвалили надати допомогу бідноті у харчуванні дітей. 249 дітям було призначено спеціальні продуктові пайки.

У 1928 році в селі організовано 2 ТСОЗи: «Жовтнева перемога» і «Червоний перевал». За рахунок державного кредиту вони придбали 2 трактори і сільськогосподарський реманент. Наступного року утворилася онуфріївська промислова артіль «Коваль і слюсар», що ставила своїм завданням допомагати ТСОЗам та

---

[1] Полтавський облдержархів, ф. Р-1186, оп. 1, спр. 3, арк. 198, спр. 23, арк. 8; ф. Р-2038, оп. 1. спр. 843, арк. 4; ф. Р-2289, оп. 1, спр. 5, арк. 4, 7, 8, 74, 86.

[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1305, оп. 1, спр. 11, арк. 16, 24.

некооперованому селянству в ремонті сільськогосподарського реманенту[1]. На початку 1930 року на базі ТСОЗів виник колгосп ім. Т. Г. Шевченка.

Дійово допомагали першим колективним господарствам робітники Крюківських вагонних майстерень, які цілими бригадами приїздили сюди ремонтувати машини і збирати врожай. Комуніст-двадцятип'ятитисячник Д. П. Комлик брав участь у проведенні колективізації в Онуфріївці[2].

21 січня 1930 року на траурно-пленарному засіданні сільради, присвяченому пам'яті В. І. Леніна, разом з представниками партійних, профспілкових, громадських організацій та активу села прийнято рішення: «Ще міцніше з'єднаємо навколо партії Леніна, навколо ленінської науки — ленінізму наймитсько-бідняцькі і середняцькі маси. Кращим вшануванням пам'яті В. І. Леніна буде виконання ленінського кооперативного плану»[3]. Багато зробили для здійснення цих завдань партійні організації, що оформилися при колгоспі й радгоспі 21 листопада 1930 року. 14—20 лютого 1931 року в Онуфріївці відбувся районний з'їзд Рад (з 1923 року Онуфріївка — центр району), на якому відмічалося, що рух селянства за колективні форми господарювання набрав широкого розмаху. До колгоспу пішов середняк. До весни 1931 року в Онуфріївці організувалося вже п'ять колгоспів, які об'єднували більшість селянських господарств. Та економіка їх була ще слабкою. Того ж року всі артілі села об'єдналися в одну — «Заповіт Шевченка», до якої увійшло 600 селянських дворів, що були поділені на 10 виробничих бригад[4]. В 1933 році колгосп «Заповіт Шевченка» добився значного підвищення врожайності сільськогосподарських культур, на трудодень було видано більше 4 кг хліба. Родина О. П. Кохна виробила 1032 трудодні і одержала 268 пудів зерна. І. Прилипко з дружиною заробили 131 пуд хліба[5].

У 1934 році в Онуфріївці замість одного утворилося два колективних господарства: «Заповіт Шевченка» та ім. Калініна (його очолив робітник — двадцятип'ятитисячник О. І. Дреков). Хлібороби ударною працею зміцнювали економіку артілей. Тоді ж О. Г. Чорна з колгоспу ім. Калініна надоїла від кожної корови по 3250 літрів молока. Вона була прикладом стахановського ставлення до праці, брала участь в обласних і республіканських нарадах передових тваринників, а 1936 року — в республіканському зльоті ударників-тваринників у Харкові. З кожним роком ширився стахановський рух. У 1940 році стахановцями стали 65 трудівників артілей, в 1941 — 123.

Колгоспники з піднесенням включилися в змагання за право взяти участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. Соціалістичне змагання дало добрі наслідки. На молочнотоварній фермі артілі ім. Калініна одержували в середньому від корови по 2161 кг молока, а на свинофермі — по 17,8 поросят від свиноматки. В 1939 році колективи занесені до Книги пошани ВСГВ, а в 1940 році — свинарки М. М. Синенко і Я. Д. Калантаївська, доярка О. І. Соломка, завідуючий молочнотоварною фермою В. І. Шевелюк.

Велику технічну допомогу колгоспам подавала Онуфріївська МТС. У 1940 році в артілях, закріплених за нею, 60 проц. робіт на оранці і 55 проц. на сівбі виконували трактори. Зміцнювалася економіка радгоспу «Онуфріївка». З 1933 року при ньому почав діяти політвідділ, посилилася масова робота серед працюючих, видавалася газета «За зразковий свинорадгосп». Господарство стало одним з кращих у Харківському свиноводтресті. Про його успіхи писали робітники Онуфріївки 25 січня 1934 року в рапорті XVII з'їзду ВКП(б)[6]. Тут виріс великий загін

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1305, оп. 1, спр. 25, арк. 63; ф. Р-7141, оп. 1, спр. 542, арк. 1, 2.

[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 402, оп. 1, спр. 22, арк. 82.

[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1337, оп. 1, спр. 22, арк. 1—4.

[4] Там же, спр. 38, арк. 14, 36, 91; спр. 41, арк. 14.

[5] Газ. «Ударна праця», 7 січня 1934 р.

[6] Газ. «Ударна праця», 27 січня 1934 р.

трактористів-стахановців. У 1936 році, наприклад, М. Я. Лашко, М. Тимофєєв і М. С. Дячко на сівбі виконували денну норму на 250 проц. Восени того ж року радгосп на міжрайонній сільськогосподарській виставці в Кременчуку за високі врожаї зернових одержав диплом 2-го ступеня. Господарство допомагало також і місцевим артілям. Зокрема, у 1933 році на колгоспних ланах працювала робітнича бригада радгоспу, його 4 трактори і 13 кінних сівалок. За високі показники в праці учасниками ВСГВ 1940 року були від радгоспу «Онуфріївка» коваль А. Й. Заїка, тракторист М. А. Прилипко, доярка Г. Г. Гриценко, свинарка Г. Я. Прилипко.

Трудящі села відгукувалися на важливі міжнародні події. У лютому 1934 року тут проведено збирання коштів для родин учасників пролетарського повстання в Австрії, а 1936 року — до фонду допомоги республіканській Іспанії, причому службовці ухвалили відрахувати до нього один процент місячного заробітку. Зростала активність радянських людей, все більше їх залучалося до громадського життя. 25 жовтня 1936 року в селі відбувся VIII районний з'їзд Рад, учасники якого обговорили й одностайно схвалили проект нової Конституції СРСР.

За роки Радянської влади зріс добробут селянства. Так, у 1941 році колгоспники артілі ім. Калініна одержали на трудодень по 4,5 кг зерна і по 1,5 крб. 18 жовтня 1927 року в селі відкрито районну лікарню на 20 ліжок та амбулаторію. Крім початкової і семирічної шкіл у 1927/28 навчальному році працювала школа селянської молоді, де навчалося 69 учнів. Сільрада забезпечила дітей бідноти і наймитів взуттям, одягом, навчальним приладдям. У червні 1930 року відкрилася вечірня школа наймитської молоді, учням якої виплачувалися стипендії. На 15 листопада 1931 року серед дорослого населення було 255 неписьменних і 103 малописьменних. З ними працювали члени товариства «Геть неписьменність», що діяло при сільраді. До 1935 року неписьменність у селі було ліквідовано. В 1933 році Онуфріївську семирічну школу реорганізовано в десятирічну, яку відвідували 630 учнів. 1940 року в ній працювало 29 вчителів. Чимало онуфріївців навчалося у вищих навчальних закладах. Так, одного з передовиків артілі ім. Калініна Г. Г. Чорного було відряджено на навчання до Київського ветеринарного інституту.

В січні 1930 року в селі відкрито клуб, при якому працювали гуртки художньої самодіяльності: драматичний, танцювальний, хоровий. Готуючись до фестивалю пісні, музики і танцю, літгуртківці збирали й записували місцеві пісні, легенди, казки, прислів'я тощо. Районна бібліотека, що налічувала понад 30 тис. томів, проводила читацькі конференції. Діяла кіноустановка. 1929 року, в день 12-ї річниці Великого Жовтня, село одержало електричний струм.

Та мирну працю радянських людей обірвав розбійницький напад фашистської Німеччини. У перший день війни в Онуфріївці відбувся багатолюдний мітинг, на якому колгоспники, робітники, представники інтелігенції заявили про готовність стати на захист рідної Батьківщини. Учасник боїв на Халхін-Голі Г. О. Савдот і багато інших жителів села звернулися до військкомату з проханням зарахувати їх добровольцями до Червоної Армії. З наближенням ворога правління й партійні організації колгоспів організували вивезення худоби, машин та іншого колгоспного майна на схід.

6 серпня 1941 року фашисти захопили село. На околиці Онуфріївки вони розстріляли понад 120 жителів різних населених пунктів Онуфріївського району[1]. Населення чинило опір окупантам, приховувало зерно, худобу, псувало телеграфний зв'язок, трактори і реманент, не виходило на роботу. Ю. Ш. Омаров з Дагестану, що завідував хірургічним відділенням районної лікарні, врятував багатьох юнаків і дівчат від фашистської каторги, видавши їм фіктивні довідки про хворобу. Після визволення Онуфріївки Ю. Ш. Омаров пішов до лав Червоної Армії[2].

[1] Газ. «Ударна праця», 24 вересня 1944 р.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 402, оп. 2, спр. 6, арк. 63, 67.

23 листопада 1943 року на околицях села з'явилися розвідники з підрозділу лейтенанта Колесникова, щоб виявити вогневі точки ворога. Виконавши бойове завдання, вони поверталися назад, але несподівано зіткнулися з великим загоном гітлерівців. Зав'язався бій. Кілька разів радянські воїни намагалися прорвати кільце оточення, але заважав вогонь кулемета. Найближче до нього лежав шістнадцятирічний Толя Комар з м. Слов'янська. Бійці бачили, як хлопець поповз уперед і кинув гранату. Та коли вони ще раз пішли в атаку, кулемет знов ожив. Тоді Толя Комар підвівся на весь зріст, зробив кілька кроків і впав на смертоносне дуло. Він повторив подвиг Олександра Матросова. Юний розвідник А. Г. Комар був посмертно нагороджений орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня. 1967 року на місці його загибелі споруджено обеліск з барельєфом героя.

Перемагаючи опір ворога, з'єднання 53-ї армії 2-го Українського фронту 23 листопада 1943 року вигнали з Онуфріївки німецько-фашистських загарбників. Останки розстріляних та замордованих радянських людей з почестями поховали в братській могилі на території місцевого парку. 51 радянський воїн віддав своє життя за визволення села. Їм споруджено пам'ятник.

Понад 920 жителів Онуфріївки воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни. Більше 400 з них нагороджені. У 1966 році в центрі села звівся обеліск Слави. На 3 мармурових плитах золотом сяють прізвища 310 онуфріївців, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. Щороку 9 травня тут збираються дорослі і діти, щоб вшанувати пам'ять полеглих у боротьбі з фашистами.

Після визволення село лежало в руїнах. За роки тимчасової окупації гітлерівці зруйнували більшість адміністративних і житлових будинків, районну лікарню, бібліотеку, висадили в повітря механічний млин, попсували трактори, комбайни та інші машини Онуфріївської МТС, а обладнання майстерень вивезли до Німеччини. Тільки в колгоспах «Заповіт Шевченка» та ім. Калініна вони знищили господарських будівель та сільськогосподарського реманенту на суму понад 756 тис. карбованців[1].

У грудні 1943 року відновила роботу сільська Рада, в якій з 27 депутатів залишилося лише 16, в основному жінки й літні чоловіки. При сільраді утворилися комісії: тваринницька, фінансова, охорони здоров'я, культури й побуту та інші. На засіданнях сільради голови колгоспів ім. Калініна та «Заповіт Шевченка» постійно звітували про хід підготовки до господарських кампаній, відбудову господарств. Почали діяти районний комітет партії, райком комсомолу, райвиконком, партійні організації в установах, які проводили велику організаторську та політико-виховну роботу серед населення. В березні 1944 року комуністи села об'єдналися в територіальну парторганізацію. З лютого почала виходити районна газета «Ударна праця» тиражем 900 примірників.

Сільськогосподарський реманент весною 1944 року колгоспні умільці зібрали з окремих деталей та військової техніки, що залишилася на полях боїв. Онуфріївський райком комсомолу створив комсомольсько-молодіжні бригади для його ремонту, підготовки тягла, збирання серед трудящих посівного матеріалу, заготівлі кормів тощо. В артілях працювали в основному жінки. Серед 60 трактористів, яких у березні 1944 року підготувала Онуфріївська МТС, було лише два чоловіки. Під час весняної сівби 1944 року тракторів і пального не вистачало. Орали коровами. Врожай на площі 122 га збирали серпами і косами[2]. У колгоспі ім. Калініна на фермі великої рогатої худоби налічувалося лише 19 голів, на свинофермі — 7. Та з допомогою трудівників братніх республік господарства швидко відбудовувалися. З областей РРФСР, зокрема з Алтайського краю, колгоспники одержали робочу худобу, корів, овець. Вже у вересні 1944 року в артілі ім. Калініна було 4 тваринницькі ферми, 100 голів великої рогатої худоби. За перевиконання завдань у розвитку

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1337, оп. 2, спр. 2, арк. 5, 6.
[2] Там же, арк. 21.

тваринництва колгосп того року одержав перехідний Червоний прапор обкому КП(б)У. Його трудівники виростили також у середньому на гектарі по 24 цнт озимої пшениці, а комсомольсько-молодіжна ланка М. С. Волошиної — по 31 цнт, за що одержала Похвальну грамоту Наркомзему СРСР, двічі була нагороджена грамотами обкому ЛКСМУ. У соцзмаганні за успішне проведення сільськогосподарських робіт 1944 року активну участь брали комсомольці, яких на той час у колгоспі ім. Калініна налічувалося 45.

Того ж року онуфріївські артілі значно перевиконали план хлібозаготівель до фонду Червоної Армії. Хліб додатково здавали й колгоспники, зокрема П. К. Кохно — 50 пудів зерна. Учителі та учні середньої школи взяли шефство над госпіталем. Для поранених бійців вони зібрали чимало продуктів. Партія й Уряд достойно оцінили самовіддану працю жителів села на відбудові зруйнованого фашистами господарства, їх допомогу Червоній Армії. 46 працівників Онуфріївської МТС, 122 члени колгоспів «Заповіт Шевченка» та ім. Калініна, 50 службовців нагороджені медаллю «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

Питання розвитку господарства, організаційно-масової та політико-виховної роботи не знімались з порядку денного партійних організацій радгоспу та колгоспів (1945 року в артілі ім. Калініна створено первинну парторганізацію з 8 комуністів, 1946 року в «Заповіті Шевченка» — з 6 комуністів). Комуністи очолювали найважливіші ділянки виробництва, під час проведення сільськогосподарських кампаній особисто відповідали за виконання окремих робіт. В 1946 році артілі села освоїли довоєнні посівні площі. Колгосп ім. Калініна за успіхи в розвитку тваринництва одержав перехідний Червоний прапор обласної Ради депутатів трудящих. Господарства району 1947 року отримали від держави 17 автомашин, 20 нових гусеничних тракторів, 12 тракторних сівалок і багато іншої техніки.

Ширилося соціалістичне змагання серед трудівників села. В листопаді 1947 року його переможцями визнані друга тракторна бригада Онуфріївської МТС, що виробила на трактор по 971 га, та сьома, яка виробила по 832 га. В наступному році свинарки М. І. Кохно та О. Т. Кремса одержали від кожної свиноматки по 15,5 ділових поросят, а пастух В. Т. Кремса досяг щодобового приросту на одну голову по 800 грамів.

Депутати сільської Ради разом з партійною організацією провели значну роботу щодо піднесення творчої активності мас. 30 листопада 1948 року на сесії районної Ради депутатів трудящих в обговоренні питання «Про стан організаційно-масової роботи в сільських Радах району» відмічалося, що депутати Онуфріївської сільради «самі беруть активну участь в роботі на селі та залучають до справ широкий актив трудящих»[1]. У 1952 році, крім 25 депутатів, при комісіях сільради працювало 85 активістів, а в районній Раді, крім 35 депутатів,— 80 чоловік. Сільська і районна Ради приділяли постійну увагу братерському єднанню народів нашої багатонаціональної Вітчизни. Відзначаючи 300-річчя возз'єднання України з Росією, присутні на засіданні районної Ради депутатів трудящих у своєму рішенні ухвалили: «Своєю чесною працею ми будемо кріпити дружбу народів країни, силу і могутність оплоту миру в усьому світі... ще тісніше згуртуємося навколо Комуністичної партії, її Центрального Комітету і Радянського уряду»[2]. Депутати Ради постійно звітували перед виборцями про свою роботу. За пропозиціями виборців в Онуфріївці збудували міст через річку, господарський магазин, перукарню, проклали шосейну дорогу. За ініціативою депутатів споруджено приміщення для районної бібліотеки, корпус лікарні, готель та ін. Між Онуфріївською і Попівською сільрадами розгорталося змагання за дострокове виконання плану розвитку народного господарства в 1959—1965 рр. Виконання зобов'язань постійно контролювали сесії Ради, а також 4 постійні комісії, в яких, крім 14 депутатів, брали участь 23 активісти.

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2875, оп. 5, спр. 154, арк. 37.
[2] Там же, ф. Р-1305, оп. 2, спр. 111, арк. 42.

Ще 16 серпня 1950 року два колгоспи села об'єдналися в один — ім. Будьонного (з 1959 року — ім. Щорса). За ним закріплено 4447 га земельних угідь, у т. ч. 3093 га орних. У ювілейному 1967 році трудівники артілі виробили на 100 га сільськогосподарських угідь по 72,3 цнт м'яса, 327,9 цнт молока, на кожні 100 га посівів зернових одержали 19,8 тис. яєць.

Центральна вулиця Онуфріївки, 1971 р.

Значно зміцніла економіка господарства за останні два десятиріччя. В 1970 році вже вироблено на 100 га угідь по 64,2 цнт м'яса, 330 цнт молока, продано державі 12 460 цнт хліба. На початку дев'ятої п'ятирічки середній урожай зернових становив 28,7 цнт з га, зокрема, пшениці — по 31,4 цнт, кукурудзи — по 33,3 цнт, цукрових буряків — по 230 цнт. Артіль мала 1727 голів великої рогатої худоби, у т. ч. 660 корів. Надої молока зросли до 2260 літрів від фуражної корови. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено по 348 цнт молока. Це дало можливість продати державі 1971 року 982 цнт м'яса, що становило 192 проц. плану. На 188 проц. виконано план продажу яєць. За успіхи в розвитку тваринництва колгосп одержав перехідний прапор РК КП України.

Зросли й грошові надходження в господарстві. 1971 року чистий прибуток становив 270 тис. крб., неподільні фонди — понад 1,6 млн. крб. (тобто вдвоє більше, ніж 1960 року), рентабельність — 35,7 проц. Відповідно збільшилася й оплата людино-дня — в середньому до 3,69 крб. Господарство має 59 тракторів, 16 комбайнів, 20 вантажних машин. Діють нова механічна майстерня, оснащена токарними, свердлильними і фрезерними верстатами, електрозварювальною апаратурою, кормокухня, вальцьовий млин, олійня. Споруджено малу зрошувальну систему. За роки восьмої п'ятирічки в артілі збудовано 4 корівники, широкорядний свинарник, гараж, будинок для механізаторів, прокладено два кілометри шляху з твердим покриттям.

Авангардна роль у колгоспі ім. Щорса належить партійній організації, що об'єднує 30 комуністів. Їхніми надійними помічниками є 34 комсомольці. Головою колгоспу з 1958 року працює тридцятитисячник, комуніст М. Л. Скляр. За доблесть, виявлену у Великій Вітчизняній війні, його нагороджено орденом Червоної Зірки і шістьма медалями, а за трудові успіхи — орденами Трудового Червоного Прапора і «Знак Пошани».

Значних успіхів досяг і радгосп «Онуфріївка», який з квітня 1947 року реорганізовано у державний кінний завод № 175. Велику увагу приділяв господарству Маршал Радянського Союзу С. М. Будьонний, який у 1948 і 1951 рр. відвідав його і дав багато цінних порад працівникам. На час свого заснування завод мав лише кілька звичайних споруд, 8 різнотипних тракторів, 5 автомашин, 19 коней, 76 волів, електростанцію на 78 тис. квт.-год. Загальна сума основних його фондів становила 362 тис. крб. 1972 року за кінним заводом закріплено 3628 га землі. Він має 95 тракторів, 17 комбайнів, 32 вантажні автомашини, 215 електромоторів. У стайнях — 260 племінних коней чистокровної верхової породи, які здобули заслужену славу не тільки в СРСР, а й за рубежем. Тренер А. М. Нечай за самовіддану працю в 1966 році нагороджений орденом «Знак Пошани». Чимало призів виборовна всесоюзних і міжнародних змаганнях майстер спорту жокей В. І. Кубрак. Протягом восьмої п'ятирічки кінний завод завоював 63 традиційні іменні і міжнародні призи. Кіннотники виступали в Москві, Львові, Парижі, Будапешті, Празі, Берліні. В 27 міжнародних змаганнях наїзники зайняли половину призових місць. Їм належить 5 рекордів швидкості бігу коней чистокровних порід. В 1970 році на-

Всесоюзних кінно-спортивних змаганнях кінний завод зайняв друге місце по чистокровних скакунах. Як переможець всесоюзного конкурсу на кращу постановку племінної справи в тваринництві його колектив нагороджено дипломом 1-го ступеня Міністерства сільського господарства СРСР, премійовано грошима та автомобілем «Волга». На 807 га зрошуваних земель господарство вирощує нові сорти пшениці — Аврора і Кавказ. Основні фонди кінного заводу в порівнянні з 1947 роком зросли більше ніж у 10 разів і становлять понад 3,7 млн. крб. Тільки протягом першого року дев'ятої п'ятирічки вироблено продукції на суму 1719 тис. крб. В засіки Батьківщини засипано 1655 тонн зерна, здано 1175 тонн молока, 378,2 тонни м'яса. За успіхи, досягнуті у справі розвитку господарства, до районної Ленінської книги трудової слави занесено кінчастину заводу, механізовану ланку Л. М. Ревенка, телятницю М. О. Морозову, комбайнера Ю. О. Якимчука, тракториста С. А. Прилипка.

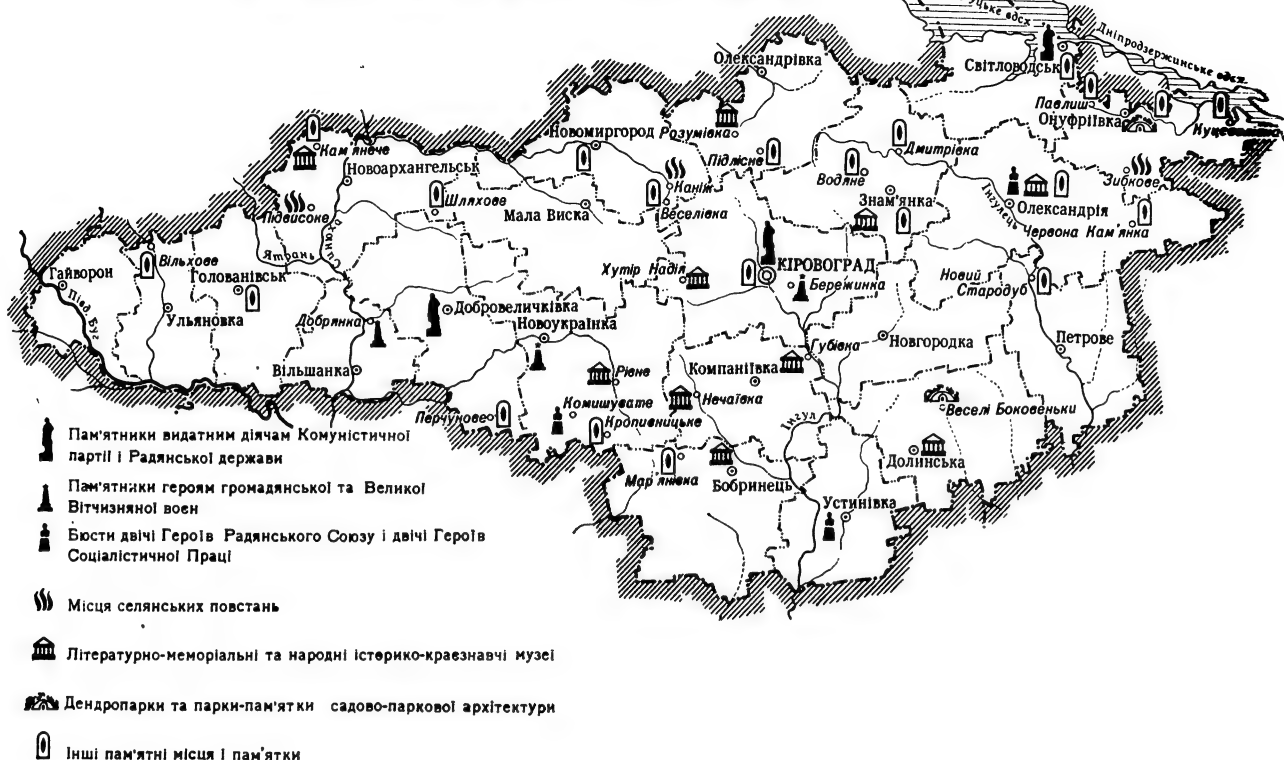
Є в селищі міжколгоспна будівельна організація, створена 1959 року. Її матеріально-технічна база складається з 19 вантажних автомашин, 9 тракторів, потужної будівельної техніки. Вона має свій цегельний завод, столярну майстерню, цех виготовлення залізобетонних конструкцій, кар'єр тощо.

Готуючи гідну зустріч 50-річчю утворення СРСР, трудівники селища включилися у боротьбу за високі врожаї. Колгосп ім. Щорса зобов'язався зібрати 43 300 цнт зерна, продати державі 22 960 цнт зернових, 19 970 цнт цукрових буряків, 570 цнт м'яса, 13 180 цнт молока, а кінний завод № 175 — виробити 3617 цнт м'яса, 14 850 цнт молока.

23 трудівники Онуфріївки за самовіддану працю нагороджені орденами й медалями СРСР. Серед них орденом Леніна — робітник радгоспу П. С. Різник, працівник насіннєвої лабораторії О. М. Горобець, учителька О. В. Ткач; орденом Трудового Червоного Прапора — директор кінного заводу В. А. Павленко, перший секретар РК КП України В. Д. Іванов, директор середньої школи М. О. Долина, телятниця кінного заводу М. О. Морозова, тракторист С. А. Прилипко, свинарки П. Т. Кремса і М. М. Синенко, лісник П. К. Сірченко. 262 робітники, колгоспники і службовці, що вийшли переможцями у змаганні на честь Ленінського ювілею, в 1970 році нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». 119 онуфріївців виборюли право називатись ударниками комуністичної праці. Чотири колективи селища (два на кінному заводі № 175, один в «Міжколгоспбуді» і один — в побуткомбінаті) здобули звання колективів комуністичної праці.

Підвищився добробут жителів. У колгоспі ім. Щорса 1971 року середньомісячний заробіток механізаторів становив 100 крб., свинарок — 116 крб., доярок — 139 крб., а середньорічна зарплата робітника кінного заводу — 1355 крб. Зросли грошові заощадження населення. В 1972 році 2296 вкладників зберігали в ощадкасі близько 1773 тис. крб. Через роздрібну торгівлю в 1971 році реалізовано товарів на 2700 тис. карбованців.

21 травня 1968 року Онуфріївку віднесено до категорії селищ міського типу. Невпізнанним став населений пункт за роки Радянської влади. Тільки з 1950 року з'явилося 10 нових вулиць. За рахунок державних капіталовкладень та коштів селищної Ради у восьмій п'ятирічці зведено 6 двоповерхових житлових будинків на 38 квартир. Робітники, колгоспники і сужбовці збудували на власні заощадження 64 добротні цегляні будинки. Колгосп ім. Щорса для хліборобів спорудив 49 будинків, для працівників ферми — будинок тваринника, в якому є їдальня, магазин, профілакторій, лазня, кінозал на 150 місць. Відкрито ленінську кімнату. «Міжколгоспбуд» збудував 2 гуртожитки на 50 чоловік. Окрасою райцентру є триповерховий будинок адміністративних установ, двоповерхові приміщення універмагу та побутового комбінату. В центрі селища піднявся молодий сквер, розбитий на честь 50-річчя Радянської влади. В день 100-річчя з дня народження В. І. Леніна посаджено дубовий гай. Чудовим місцем відпочинку, масових гулянь, спортивних

змагань став закладений 1884 року Онуфріївський дендропарк, який розкинувся на площі 124 га і є справжнім зразком садово-паркової архітектури кінця XIX ст. Тут росте близько 150 порід різних дерев і кущів. У 1950 році в пам'ять воїнів, які загинули у Великій Вітчизняній війні, визволяючи Онуфріївку, посаджено нову осокорову алею. На берегах ставків розташовані піонерські табори. Постановою Ради Міністрів УРСР у 1960 році Онуфріївський парк оголошено заповідником.

У селищі є районна лікарня на 130 ліжок, яку обслуговують 17 лікарів і 65 працівників середнього медичного персоналу. При поліклініці працюють 13 кабінетів, клінічна лабораторія. Тривалий час обіймав посаду головного лікаря Онуфріївської лікарні нині доктор медичних наук, учень професора М. М. Амосова І. М. Сліпуха. 1953 року в селищі відкрився дитячий садок на 25 дітей. У дитячому комбінаті виховується 205 малюків, трудяться 7 медсестер, 3 вихователі з вищою і середньою освітою.

В Онуфріївській середній школі 47 педагогів навчають 600 дітей. Тут добре обладнані кабінети хімії, фізики, біології, машинознавства, ленінська кімната, кімната бойової і трудової слави, т. зв. мала Третьяковка. Міцна дружба зв'язує учнів Онуфріївської і Слов'янської середньої школи № 11, де вчився Толя Комар. Не раз дорогим гостем піонерів була мати героя. За успіхи у навчально-виховній роботі школу з нагоди 100-річчя з дня народження В. І. Леніна занесено до районної Ленінської книги трудової слави. В 1969 році в селищі відкрито музичну школу, в якій навчається 111 дітей.

При будинку культури працюють педагогічний університет для батьків, школа молодого батька, лекторій товариства «Знання», політичний клуб «Планета сьогодні», районний театр народної творчості. Молодь відвідує драматичний, хоровий, музичний, танцювальний гуртки. Хор лікарні не раз виходив переможцем районних олімпіад і брав участь в обласних оглядах.

Невпинно зростає потяг людей до духовної культури. Жителі селища користуються 25-тисячним книжковим фондом бібліотеки для дорослих і 20-тисячним фондом дитячої бібліотеки. На тисячу чоловік населення в 1972 році передплачено 1960 примірників газет і журналів. З 1932 року тут видається районна газета «Соціалістичне село».

Підвищенню політичної свідомості та економічних знань трудящих сприяє вивчення теорії марксизму-ленінізму. В Онуфріївці працюють 4 школи основ політичних знань, 10 шкіл основ марксизму-ленінізму, чотири теоретичні семінари, школа партійно-господарського активу. В селищі 305 комуністів (17 первинних парторганізацій), 484 комсомольці (15 первинних організацій), понад тисяча членів профспілок.

До селищної Ради в червні 1971 року обрано 54 депутати, у т. ч. 25 робітників, 19 колгоспників, 10 службовців. Серед них 26 комуністів, 4 комсомольці. Всі вони працюють у шести постійних комісіях, які організовують соціалістичне змагання виробничих колективів, спрямовують їх на дострокове виконання господарських планів, вирішують питання економічного, політичного і культурного життя. Виконком селищної Ради регулярно проводить сесії, допомагає в роботі депутатам, а також громадським організаціям.

Уродженцями Онуфріївки є Г. В. Сурмило — професор Московського гірничого інституту, С. І. Кобиляцький, який працює на відповідальній роботі у Раді Міністрів УРСР.

Натхнені рішеннями XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, трудящі селища докладають багато зусиль для дострокового виконання завдань дев'ятої п'ятирічки, що створить передумови для дальшого економічного і культурного зростання Онуфріївки.

М. О. ДОЛИНА, В. О. ЦИСЬ

ПАВЛИШ

Павлиш — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване в долині річки Омельничка, за 7 км на захід від районного центру. Через Павлиш проходить Одесько-Кишинівська залізниця. Населення — 5,5 тис. чоловік. Селищній Раді підпорядковане село Шевченка.

Населений пункт заснований на початку XVII ст. козацьким отаманом Бутом. Спочатку він називався Бутівкою. Не раз зазнавала вона наскоків, грабежів і руйнувань від татарської орди та польської шляхти. З 70-х років XVIII ст. в офіційних документах зустрічається назва Павлиш[1]. Тут селилися селяни — втікачі з Правобережної України, шукаючи порятунку від гніту польських панів. Під час визвольного походу 1648 року через Бутівку проходило селянсько-козацьке військо Б. Хмельницького, до нього приєдналося чимало місцевих жителів.

Після укладення Прутського трактату 1711 року, за яким проведено новий кордон між турецькими і російськими володіннями[2], Бутівка відійшла під владу турок і татар. Її мешканці, кинувши свої оселі й майно, тікали від поневолення на лівий берег Дніпра. Тільки 1739 року, після підписання Бєлградського миру, бутівці змогли повернутися в рідні місця. Слободу довелося відбудовувати заново. Наявність великих масивів цілинного степу, багатих луків і зручних водопоїв спричинили широкий розвиток у Бутівці тваринництва. Щоосені сюди приїздили кременчуцькі купці й закуповували чимало рогатої худоби, табуни коней, отари овець. Рільництво було розвинуте в меншій мірі, невеликі земельні ділянки жителі села засівали зерновими культурами лише для власного споживання.

---

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 2, стор. 152.
[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 157.

1752 року, з утворенням лінії військових поселень т. зв. Нової Сербії, в Бутівці розмістилася 5-та рота Пандурського піхотного полку[1]. Для захисту від татар збудували укріплення—шанець. Царський уряд надавав значні привілеї сербським колоністам. Частина бутівців змушена була залишити свої хати і переселитися на південь, увійшовши до складу Новослобідського козачого полку. Колоністам виділялися найкращі угіддя, випаси і луки. Рядовий колоніст одержував від 20 до 30 четей (четь дорівнювала 1200 кв. сажням), прапорщик — 50, поручик — 80 і капітан — 100.

Після ліквідації Нової Сербії земельні площі навколо Павлиша були відмежовані в казну. Павлиш став казенним селом, а колоністів перетворено на державних селян. У 1782 році в селі мешкало 338 чоловіків та 292 жінки. Того ж року утворено Павлиський поселенський округ Крюківського повіту Новоросійської губернії[2], а на початку XIX ст. Павлиш увійшов до Олександрійського повіту. Зросла і кількість його населення. У 1820 році тут налічувалося 487 осіб чоловічої статі, яким належало 2366 десятин і 125 сажнів землі[3].

З 1821 року населені пункти Павлиського поселенського округу знову почали перетворювати на військові поселення. Державні селяни чинили опір цим заходам. Лише після того, як в 1835 році між павлишцями оселили два взводи відставних солдат, адміністрації округу вдалося перевести на статут військових поселенців селян Павлиша[4]. Усіх їх було поділено на три розряди. До першого належали господарі, що мали дві пари волів, до другого—з однією парою волів і до третього — ті, що зовсім не мали тягла. Поселенці першого розряду одержували 12 десятин орної землі і сінокосів, другого — 6 десятин, третього — 3 десятини. Троє хазяїв різних розрядів складали «номер», який мусив утримувати солдата-постояльця. Крім того, чоловіки від 16 до 60 років, а жінки — до 50 років повинні були працювати на казну[5]. Все життя поселенців з цього часу підпорядковувалося твердому розпорядку. Для них було введено військове обмундирування і зброю. За сигналом сурми вони збиралися на муштру, сурма ж сповіщала про початок і кінець роботи на ланах. В обов'язки павлишців входили не лише польові роботи, а й спорудження казарм і казенних будинків, перевезення військових вантажів з Крюківського інтендантства в Севастополь та Одесу (особливо під час Кримської війни 1853—1856 рр). Найважче доводилося поселенцям третього розряду. За мізерну плату наймалися вони до заможних хазяїв, чумакували з їхніми волами і водночас відбували повинності, що їх накладало ротне начальство. За несвоєчасний вихід на роботу, несправність реманенту, поганий стан тягла тощо винних жорстоко карали. Не всі витримували суворий режим, частина тікала з поселень. Тричі тікав звідси 20-річний К. Нестеренко, але щоразу його ловили і карали різками. За четвертим разом він більше року працював у поміщика Остроградського в Олександрії, та його знову схопили і віддали до військового суду, який 7 липня 1857 року ухвалив: покарати шпіцрутенами через 100 чоловік шість раз, а потім відправити до київських арештантських рот на 4 роки[6].

Після ліквідації військових поселень у Павлиші в 241 дворі проживало 1353 державних селян, у т.ч. 659 чоловіків і 694 жінки. В селі працювали казенний черепичний завод, 15 вітряків, поштова станція[7]. У 1871 році Павлиська громада одержала від держдепартаменту земельних справ документи на володіння землею. Згідно плану за селом закріплювалося 4696 десятин і 970 сажнів землі, у т. ч. орної — 3960 десятин і 257 сажнів. Мешканці Павлиша одержали в середньому по

[1] Записки Одесского общества истории и древностей, т. 14, стор. 113—118.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 359, оп. 1, спр. 395, арк. 110, 160, 161.
[3] Херсонський облдержархів, ф. 14, оп. 1, спр. 848, арк. 4.
[4] Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 17, стор. 321, 332, 339.
[5] В. Н. Никифоров. Очерки Александрийского уезда Херсонской губернии, ч. 2. Александрия, 1887, стор. 15, 16.
[6] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1316, оп. 1, спр. 10, арк. 104—122.
[7] Там же, арк. 211; спр. 200, арк. 46.

5,6 десятини на двір і платили щороку викуп. Для церковних служителів відмежовано 50 десятин польової землі і луків.

Швидкими темпами йшов процес класового розшарування селянства. У 1886 році в Павлиші було 470 дворів, з них 85 жили виключно з наймів і поденщини, 70 були без землі, 110 господарств не мали робочої худоби, а 246 — корів. Того ж року із 105 селянських дворів пішло на заробітки 138 чоловік[1]. Хлопці подалися на будівництво залізниць Знам'янка — Миколаїв, Користівка — П'ятихатки, на рудники Криворіжжя; дівчата працювали на поміщиків і німців-колоністів, наймитували в містах. Злиденне становище таких заробітчан описав у багатьох своїх творах великий російський радянський письменник Максим Горький. Героїнею його повісті «Мальва», у якій зображено побут і життя сезонних робітників на рибних промислах півдня, стала жінка з Павлиша.

У 80-х роках XIX ст. в селі починають розвиватися промисловість для переробки сільськогосподарської сировини й торгівля. У 1886 році в Павлиші було 20 млинів, 2 олійні, 2 кузні, 10 крамниць. Через Павлиш пройшла залізниця Балта—Крюків, що будувалася протягом 1865—1869 рр.[2] З 1892 року в селі двічі на місяць збиралися ярмарки, де торгували переважно кіньми та худобою. Збільшилося і населення Павлиша. В 1896 році тут налічувалося 489 дворів, в яких проживало 3179 чоловік[3].

Революційні виступи і демонстрації, що відбувалися по містах і робітничих центрах Росії в 1905 році, знайшли відгук і у Павлиші. В селі з'явилися агітатори, які розповсюджували революційні листівки та нелегальну літературу серед населення; відбувалися стихійні мітинги і заворушення. Восени 1905 року місцеві селяни брали участь у розгромі графського маєтку в Онуфріївці та інших економій, зокрема поміщиці Шапошникової з хутора Веселого, що за 4 км від Павлиша. Виступи ці були придушені каральним загоном, який викликали місцеві власті. Під впливом робітничого революційного руху селяни починали висувати політичні вимоги. Так, у соціал-демократичній газеті «Северный голос» від 7 грудня 1905 року вміщено рішення селянської сходки Павлиша, прийняте з ініціативи вихідця з місцевих селян шахтаря криворізьких рудників Д. І. Походія:

«1. До тих пір, поки в Росії буде панувати свавілля і насильство чиновників, кровопивців та казнокрадів, не платити ніяких податків.

2. Вимагати негайного скликання Установчих зборів на основі загального, прямого, рівного і таємного голосування.

3. Скасувати смертну кару.

4. Вимагати знищення воєнщини і озброєння всього народу.

5. Звільнення всіх політичних борців за свободу.

6. Розв'язання земельного питання ми можемо довірити тільки Установчим зборам, обраним всім народом.

7. Ми вимагаємо скасування всіх побічних податків і заміни їх подоходним прогресивним податком».

Після поразки революції 1905 року почалося переслідування учасників революційних виступів, заарештовано і засуджено Д. І. Походія.

Рішуче противилися жителі Павлиша запровадженню столипінської аграрної реформи. Лише два куркулі з громади вийшли на відруби. У 1911 році зареєстровано 28 випадків продажу землі бідняками, частина яких після цього вибувала з села[4].

На межі XIX—XX ст. багато селян Павлиша ще користувалися примітивним сільськогосподарським знаряддям — дерев'яними плугами, простими ралами та боронами. Через це й родючість землі у їх господарствах була низькою.

---

[1] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., отд. 2, стор. 126,127,336.

[2] Россия. Полное географическое описание нашего отечества, т. 14, стор. 441.

[3] Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении, стор. 91.

[4] Общий отчет Александрийской уездной земской управы за 1911 год, стор. 41.

З 1896 року в Павлиші діяла земська лікарня, що обслуговувала 34,4 тис. населення на території 740 кв. верст. Низьким був освітній рівень селян. У 1886 році із 2635 мешканців Павлиша лише 292 знали грамоту. Працювала тільки одна народна школа, яку відвідувало 73 хлопчики і 10 дівчаток. Багато дітей шкільного віку не мали змоги вчитися. 1895 року 28 дітей залишилися поза школою через відсутність місць[1]. У 1900 році відкрилася однокласна, а через 10 років — і двокласна земська школа. Але і в них навчалася незначна кількість дітей. 1912 року в Павлиші відкрито земську бібліотеку-читальню.

Перша світова війна до краю загострила класові суперечності на селі, прискорила дальше зубожіння основної маси селянства. З Павлиша взяли на війну 490 чоловіків. У 1916 році з 751 селянського двора 177 зовсім не мали посівів, 239 обробляли до 3 десятин землі, 376 були без робочої худоби і 389 — без корів. У той же час заможні господарства, що володіли 10 і більше десятинами землі, тримали від двох до п'яти пар робочої худоби[2].

Протягом 1915—1917 рр. у Павлиші був розквартирований 8-й кавалерійський Лубенський запасний полк. Коли сталася Лютнева буржуазно-демократична революція, у ньому обрано полковий комітет, керівництво яким захопили есери та меншовики[3]. Це впливало на роботу селянського комітету, що утворився тут після повалення царизму у квітні 1917 року і займався, головним чином, продовольчими питаннями.

Коли звістка про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді дійшла до Павлиша, у Лубенському полку почалися масові мітинги. На них виступали більшовики, які прибували з Кременчука та Харкова. Солдати і селяни радо зустріли декрети Радянського уряду про мир і землю. В полку виникла стихійна демобілізація. А з фронту до Павлиша поверталися по-більшовицькому настроєні солдати. В листопаді у селі створено партійний осередок у складі 10 чоловік та ревком, головою якого став солдат-фронтовик П. С. Таран. Хоч у повітовому місті Олександрії влада ще перебувала в руках представників Центральної ради, в Павлиші їх вказівки не виконувалися. Партосередок і ревком очолили боротьбу з контрреволюцією. Було сформовано Червоний взвод із 20 павлишців на чолі з О. Ф. Малолітком.

У грудні 1917 року Павлиш захопили петлюрівці. Вони заарештували радянських активістів О. А. Лимонченка, М. А. Лимонченка і П. О. Головченка. Але група ревкомівців, що залишилася у підпіллі, визволила їх. 29 січня 1918 року загін червоних бійців під командуванням І. Ю. Кулика вигнав націоналістичні банди з Павлиша. У селі встановилася Радянська влада, та ненадовго. 20 березня через станцію Павлиш вже йшли ешелони з кайзерівськими військами. Під захистом німецьких багнетів підняла голову контрреволюція, українські буржуазні націоналісти. Поміщики стали вертатися у свої маєтки. Партійна організація Павлиша знову перейшла в підпілля. Більшовики вели значну роботу серед населення, мобілізуючи його на боротьбу проти австро-німецьких окупантів та їх націоналістичних прислужників. У квітні—травні 1918 року в Павлиській волості розгорнулася партизанська боротьба. Повітовий староста Олександрії направив у Павлиш карателів, але бойова група Павлиської підпільної організації їх роззброїла[4]. В кінці червня австро-німецький каральний загін разом з польовою жандармерією прибув на станцію Павлиш. Всі селяни були зігнані до управи, їх зобов'язали протягом кількох годин здати зброю. Коли ніхто не виконав цього розпорядження, село оточили і обстріляли з гармат, а потім провели повальний обшук по хатах. Це теж не дало ніяких

[1] Общий отчет Александрийской уездной земской управы за 1895 год, стор. 84.

[2] Поселенные таблицы Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года по Александрийскому уезду, стор. 50.

[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 546, арк. 1—6.

[4] Там же, ф. Р-6728, оп. 1, спр. 17, арк. 10.

наслідків. Розлючені карателі наклали на село велику контрибуцію і взяли заложників[1]. У листопаді 1918 року австро-німецькі загарбники залишили Павлиш. На зміну їм і гетьманцям прийшли ставленики Директорії. В селі знову почав діяти підпільний ревком на чолі з П. С. Тараном.

7 лютого 1919 року 5-й Український радянський полк, наступаючи від станцій Потоки і Крюків, примусив націоналістів тікати з Павлиша. Населення радо зустріло своїх визволителів. Павлищці звернулися з привітанням до робітничо-селянського уряду України. Під керівництвом ревкому, що вийшов з підпілля, весною 1919 року розпочався розподіл землі між селянами. Павлиській громаді було прирізано 400 десятин землі з Онуфріївської економії графа Толстого. Вона пішла в наділ малоземельним господарствам за нормою десятина на їдця. В колишній поміщицькій економії організувалася сільськогосподарська комуна, до якої вступило 17 родин. Її головою обрали А. С. Горайка. Але у травні 1919 року Павлиш захопили григор'євці. Бандити розгромили радянські установи, пограбували населення. 22 травня радянські війська визволили Павлиш від банд Григор'єва.

Та 6 серпня 1919 року в селі з'явилися денікінці. Каральні загони з офіцерів царської армії, колишніх жандармів, поміщицьких і куркульських синків по-звірячому розправлялися з радянськими активістами й біднотою. За допомогою розстрілів і шибениць відновлювалася влада поміщиків і куркулів. У кінці вересня 1919 року в Павлиш нелегально прибув уповноважений ЦК КП(б)У Г. О. Колос. Він провів значну роботу щодо згуртування місцевого активу. В селі створено партизанський загін з 17 чоловік на чолі з моряком Чорноморського флоту Ф. Г. Третяком. З кожним днем до нього приєднувалося все більше місцевих жителів. Партизани висаджували у повітря залізничні колії та мости, порушували телефонний і телеграфний зв'язок, захоплювали склади з боєприпасами, ешелони й обози денікінців, а 18 грудня 1919 року, перебуваючи в тилу білих, зайняли станцію Павлиш. Щоб паралізувати дії загону, білогвардійська контррозвідка провела в селі арешти і розстріли. За зв'язки з партизанами страчені Ф. С. Ляшенко, Д. П. Козловський, М. Н. Семерій, Д. І. Походій. Та загін продовжував діяти, особливо на залізничних комунікаціях. Денікінцям довелося перекинути з фронту два бронепоїзди і під їх охороною просувати свої ешелони. Загін Ф. Г. Третяка швидко реорганізувався і поповнився людьми, при ньому було сформовано взвод кавалерії. В урочищі Блажківці, біля села Шевченка, вони розгромили озброєну колону білогвардійців[2]. Ця операція змусила денікінське командування спішно зняти з фронту загін і кинути його проти повстанців. Наступ повели від станції Павлиш. Просувалися вони під прикриттям вогню з бронепоїздів. Партизани з боєм відійшли на Онуфріївку, а далі — на Кам'яні Потоки, де переправилися на лівий берег Дніпра. 20 грудня 1919 року загін Ф. Г. Третяка брав участь у визволенні від денікінців міста Кременчука. Багато його бійців влилося в частини Червоної Армії. 31 грудня 1919 року радянські війська вигнали з села білогвардійців.

Відновлювалися органи Радянської влади. У січні 1920 року почав діяти волосний революційний комітет. Весною обрано Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Велику роботу щодо згуртування трудового селянства провів створений влітку КНС. Він допомагав радянським органам наділяти землею безземельних і малоземельних, реквізовувати у куркулів і спекулянтів лишки хліба і розподіляти його серед бідноти. Комнезамівці брали активну участь у тижні хворого і пораненого червоноармійця, що проводився у другій половині липня, у кампанії «Незаможник, на коня!». Багато павлиських селян пішли добровольцями до лав Червоної Армії. Значну роботу щодо соціалістичного будівництва на селі проводив комсомол. Перший його осередок виник у Павлиші в лютому 1919 року,

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-6728, оп. 1, спр. 8, арк. 17—20.
[2] Там же, спр. 83, арк. 15; ф. Р-7141, оп. 1, спр. 545, арк. 1.

а восени наступного року він об'єднував 30 юнаків і дівчат. Делегація від павлищців брала участь у роботі першого повітового і губернського з'їздів комсомолу[1].

Партійна організація і органи Радянської влади приділяли велику увагу соціально-культурному будівництву, весною 1919 року вживали заходів щодо налагодження роботи лікарні, шкіл, споживчої кооперації. Силами громадських організацій села розпочато спорудження народного дому, посаджено парк.

Трудящі Павлиша підтримували тісний зв'язок з робітничими центрами країни та Червоною Армією. Ще в кінці 1917 року представники колективу Миколаївського суднобудівного заводу «Наваль», де працювало багато уродженців села, подарували їм оксамитовий прапор на честь єднання міста з селом. А в 1920 році, під час переходу Першої Кінної армії з Кавказького фронту на польський, будьоннівці подарували павлищцям великий портрет Т. Г. Шевченка.

Ф. Г. Третяк, командир Павлиського партизанського загону. 1918 р.

Після закінчення громадянської війни перед органами Радянської влади і партійною організацією постали завдання відбудови народного господарства. У 1921 році Павлиська волосна партійна організація у складі 15 чоловік, керуючись рішеннями X з'їзду РКП(б) про перехід до непу, роз'яснювала селянству політику Радянського уряду, вживала енергійних заходів щодо виконання планів продподатку та подання допомоги робітничому класу. З ініціативи комуністів 15 вересня проведено недільник на користь голодуючих. У колишньому поміщицькому маєтку організовано будинок для дітей-сиріт, згодом перетворений на юнацьку комуну. 8 жовтня 1921 року, розглядаючи питання про ремонт машин і сільськогосподарського реманенту на прокатному пункті, збори волпарткому ухвалили «...в першу чергу задовольнити потреби незаможного селянства»[2].

В 1923 році за новим адміністративним поділом Павлиш увійшов до складу Крюківського району Кременчуцького округу. В селі на той час проживало 4650 чоловік. Керуючись ленінським кооперативним планом, Рада, партійний осередок і комнезам проводили роботу щодо залучення бідняків до сільськогосподарських виробничих об'єднань. Восени 1923 року в Павлиші створена сільськогосподарська артіль «Незаможний», до неї увійшло 14 селянських дворів. Згодом вона придбала трактор і молотарку. 1925 року в селі організувалася ще одна сільськогосподарська артіль — «Вільне життя». На початку 1930 року, незважаючи на запеклий опір куркулів, які проводили агітацію проти колгоспів, а також вдавалися до шкідництва в артілях, в Павлиші створено колгоспи ім. Ворошилова, ім. Чапаєва та «Червоний путіловець», що через рік реорганізувалися в артілі «Комінтерн» та «Комсомолець». Велику допомогу сільськогосподарським реманентом і технікою подавала їм держава. З 1931 року обслуговувала павлиські колгоспи Онуфріївська машинно-тракторна станція, у розпорядженні якої було 32 трактори. Значну роль в організаційно-господарському зміцненні павлиських артілей відіграв політвідділ, заснований при ній 1933 року. На курсах при МТС готували кадри механізаторів. З'явилися в селі дівчата-трактористки Г. Ф. Шевченко, П. Д. Лимонченко та інші.

Як і по всій країні, у передвоєнні роки в Павлиші розгорнувся рух послідовниць М. Демченко. По 300—400 цнт цукрових буряків з гектара зібрали ланки Т. М. Рядової, Н. Г. Безкоровайної, Н. П. Кравченко, Є. І. Красношапки, О. П. Понома-

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 544, арк. 1.

[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 838, оп. 1, спр. 1, арк. 363; ф. 2600, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 2, 5, 6; спр. 7, арк. 10.

Обеліск на братській могилі радянських воїнів, закатованих фашистами. Павлиш, 1970 р.

рьової. Господарства домоглися також високих урожаїв зернових і технічних культур. 1940 року в артілі «Комінтерн» валовий збір зернових становив 13 тис. цнт проти 7 тис. цнт у 1939 році. У досягненнях колгоспу — наполеглива праця його трудівників, керованих партійною організацією, яка у квітні 1941 року налічувала 10 комуністів. Їм допомагали 24 комсомольці[1].

Колгоспники брали активну участь у громадсько-політичному житті країни. 7 березня 1935 року на зборах трудівників артілі «Комсомолець» обговорювався проект Примірного Статуту сільськогосподарської артілі. Ланкова цього ж колгоспу О. П. Пономарьова була делегатом Надзвичайного XIV з'їзду Рад УРСР, який прийняв нову Конституцію Радянської України. Сотні павлишців працювали на будівництві промислових об'єктів першої п'ятирічки, споруджували Дніпрогес, трудилися на шахтах Донбасу та рудниках Криворіжжя, на підприємствах Крюкова і Кременчука тощо.

В 1939 році Павлиш віднесено до категорії селищ міського типу. Тут працювали лікарня, аптека. До 1934 року в селі покінчено з неписьменністю. В 1936 році початкову школу, відкриту ще на початку 20-х років, реорганізовано на семирічну, а семирічну — на середню. Майже всі жителі Павлиша були читачами селищної бібліотеки. З 1939 року діяла стаціонарна кіноустановка.

Мирну працю жителів Павлиша, як і всіх радянських людей, обірвав віроломний напад фашистської Німеччини. В перші дні Великої Вітчизняної війни понад 700 чоловік пішли до лав Червоної Армії, старики, жінки та підлітки працювали на колгоспних ланах, будували оборонні укріплення на підступах до Кременчука. В селищі створено винищувальний загін у складі 72 чоловік для боротьби з фашистськими диверсантами і парашутистами. В середині липня павлиські колгоспи переправили громадське майно, худобу в глибокий тил. Туди ж евакуйовано трактори та комбайни МТС.

6 серпня 1941 року фашисти вдерлися в Павлиш. 2 роки і 103 дні окупанти насаджували ненависний «новий порядок», чинили терор, насильство. Вони розстріляли місцевих активістів Т. Г. Павленка, І. І. Полового, З. І. Міщенка, а також Я. І. Щор, Н. В. Рядову та їх дітей. На подвір'ї МТС створили концтабір, де 1941—1942 рр. було знищено понад 3,4 тис. військовополонених. Влітку 1942 року загарбники влаштували тут для полонених ще один табір особливо жорстокого режиму, де закатували близько 100 чоловік[2]. Чорним днем для Павлиша стало також 31 березня 1943 року, коли гітлерівці відправили на фашистську каторгу 425 юнаків і дівчат.

У травні 1943 року в селищі почала діяти організована керівництвом партизанського з'єднання ім. Ворошилова підпільна група. Патріоти розповсюджували листівки із зведеннями Радінформбюро, чинили диверсії, мобілізовували населення на боротьбу з окупантами, готували людей для поповнення партизанських загонів[3]. Гестапівці схопили запідозрених у зв'язках з партизанами патріотів Ю. Д. Швачку, Д. М. Шаповала, О. І. Мандригелю та О. І. Ілла і відправили їх у Бухенвальд.

25 листопада 1943 року павлищці радісно зустріли воїнів 252-ї стрілецької дивізії 53-ї армії і 110-ї гвардійської стрілецької дивізії 5-ї гвардійської армії, які

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 402, оп. 1, спр. 312, арк. 1, 2.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-833, оп. 1, спр. 1968, арк. 169—172.
[3] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 277.

визволили селище від фашистських окупантів. Дорогою ціною дісталася ця перемога: 137 радянських бійців і офіцерів віддали за неї своє життя, серед них капітан М. В. Іванов, сержант М. О. Гореславець та інші. В боях за станцію Павлиш вісімнадцятирічний комсомолець з Кременчука К. В. Омельяненко повторив подвиг О. Матросова, закривши своїм тілом амбразуру дзоту і давши тим самим можливість товаришам продовжити наступ. Героїчно билися на фронтах Великої Вітчизняної війни і жителі селища. На мармурових плитах обеліска, спорудженого на честь тих, хто загинув у боротьбі з фашистами, викарбувані прізвища 257 відважних синів Павлиша.

Гітлерівці завдали великих збитків селищу: висадили в повітря залізничний вокзал, станційну водонапірну башту, залізничний міст через Омельничок, знищили всі мости на шосейних і гужових дорогах, спалили склади «Заготзерна», колгоспні ферми, лікарню, багато хат колгоспників. Перед відступом польова жандармерія розстріляла 14 чоловік та погнала на захід понад 100 мешканців селища[1].

Одразу після визволення Павлиша відновила діяльність селищна Рада. Під її керівництвом почалися відбудовні роботи. Залізничники протягом кількох днів полагодили міст через Омельничок, два паровози та кілька вагонів, що дало змогу відновити рух поїздів на перегоні Крюків — Користівка. Піднімалися з руїн громадські будівлі колгоспів. На засіданнях виконкому селищної Ради 8 та 10 лютого 1944 року розглядалися питання про відбудову селища, роботу шкіл, лікарні, було заслухано звіт колгоспу «Комсомолець» про хід підготовки до весняної сівби, намічені конкретні заходи щодо успішного її проведення. Оскільки колгоспи не мали посівного матеріалу, трудівники артілей «Комінтерн» та «Комсомолець» знесли на громадський двір своє зерно. Орали кіньми і коровами. В результаті напруженої праці в обох господарствах було засіяно понад 795 га ярими культурами[2].

Багато зусиль до цього доклала територіальна партійна організація, що відновила роботу у лютому 1944 року.

З переможним закінченням Великої Вітчизняної війни в Павлиш поверталися демобілізовані воїни, зростали ряди комуністів. Це дало можливість 1946 року створити первинні партійні організації при колгоспах. Комуністи і комсомольці очолили найважливіші ділянки виробництва. Держава допомогла трудівникам селища технікою і кредитами, а області РРФСР — робочою худобою і посівним матеріалом.

У 1950 році всі артілі об'єдналися в одну — «Комінтерн», за якою закріплено 3480 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2463 га орної землі. Це багатогалузеве господарство, що спеціалізується на вирощуванні індиків. Тут збудовано механізований комплекс на 30 тис. штук птиці. Успішно розвивається тваринництво. У 1971 році на фермах утримувалося 1150 голів великої рогатої худоби. Середній надій молока на корову за рік становив 2490 кг. У хліборобстві переважає вирощування озимої пшениці. Значні площі відводяться під цукрові буряки та соняшник. Протягом 1965 — 1970 рр. урожайність зернових культур становила 21—27 цнт з гектара, соняшнику — 14—20, цукрових буряків — 300—400 цнт. Значного розвитку набули садівництво, городництво, бджільництво і рибальство. По шовківництву колгосп займає провідне місце в Онуфріївському районі, протягом 1965—1967 рр. був учасником Виставки досягнень народного господарства СРСР. Щороку павлиські шовківники продають державі від 2 до 5 тонн коконів.

Високих показників домігся колгосп у ювілейному 1970 році, що забезпечило надплановий продаж державі хліба, соняшнику та кукурудзи. Добре цього року працювали і тваринники, виконавши виробничі завдання по заготівлі м'яса на 110 проц., по надоях молока — на 115 проц. Серед 90 кращих трудівників селища, нагороджених Ленінською ювілейною медаллю, 46 колгоспників.

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 543, арк. 1, 2.
[2] Там же, ф. Р-1343, оп. 1, спр. 5, арк. 1, 8, 10, 11; ф. Р-1883, оп. 2, спр. 2, арк. 6, 7.

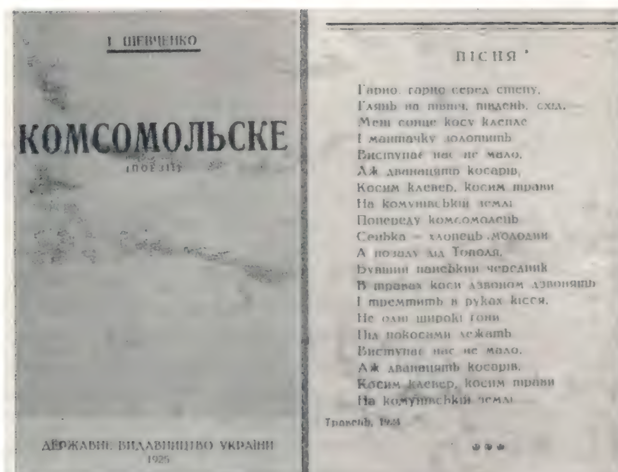
Натхнені рішеннями XXIV з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, павлищці зобов'язалися дев'яту п'ятирічку виконати за 4,5 року, а 1972 року, готуючи зустріч 50-річчю утворення СРСР, зібрати по 23,3 цнт зернових з гектара, виробити на 100 га сільськогосподарських угідь по 75 цнт м'яса, 419 цнт молока. Рік у рік зростають неподільні фонди колгоспу. У 1971 році вони перевершили 1552 тис. крб., що дало можливість успішно здійснювати капітальне будівництво, виділяти значні кошти на придбання нової техніки. 1972 року господарство мало 17 тракторів, 20 автомашин, 10 комбайнів тощо. У колгоспі працює великий загін кваліфікованих спеціалістів з різних галузей сільськогосподарського виробництва, у т. ч. близько 60 механізаторів.

У Павлиші є маслозавод, хлібозавод, асфальтовий завод, коконосушарка, автопідприємство, інкубаторна станція, майстерні «Сільгосптехніки», хлібоприймальний пункт, райспоживспілка, заготконтора з овочевими перевалками, бурякопункт.

Багатьох трудівників селища за самовіддану працю нагороджено орденами й медалями, зокрема, орденом Леніна — ланкову О. О. Малолітко, орденами Жовтневої Революції і Трудового Червоного Прапора — голову колгоспу А. А. Різника, орденом Трудового Червоного Прапора — бригадира тракторної бригади О. М. Щербину, тракториста Д. Ф. Доброконного, доярку Г. А. Кривохатько, бригадира шовківників Г. О. Шевченко.

За роки Радянської влади значно підвищився добробут павлищців. Оплата людино-дня в колгоспі «Комінтерн» 1972 року становила 3 крб. 37 коп. На цей же час державною пенсією забезпечено 518 колгоспників. Широко ведеться громадське та індивідуальне будівництво. Тільки протягом 1960—1970 рр. житловий фонд подвоївся. Із введенням у дію Кременчуцької ГЕС селище повністю електрифіковане. З кожним роком збільшується тут кількість крамниць споживчої кооперації та підприємств громадського харчування, поліпшується їх робота. Товарооборот 29 торговельних точок селища становить близько 3 млн. крб. Працює комбінат побутового обслуговування.

В селищі є лікарня, де трудяться 20 медичних працівників. Середню і восьмирічну школи відвідують 818 дітей. У середній вечірній школі сільської молоді — близько 100 учнів. Їх навчають 50 вчителів. За післявоєнні роки середню школу, директором якої майже чверть століття працював член-кореспондент Академії педагогічних наук СРСР В. О. Сухомлинський, закінчило 927 чоловік, з них 413 здобули вищу освіту. 63 його вихованці працюють педагогами, 35 — лікарями, 85 — інженерами, 31 — агрономами та зоотехніками, 41 — офіцери Радянської Армії. Під керівництвом В. О. Сухомлинського школа стала науковою лабораторією передового педагогічного досвіду. Вчений багато зробив для вдосконалення розумового, морального і громадського виховання учнів. Його педагогічні настанови виходять з глибокої віри в людину, пройняті ідеями гуманізму, колективізму й інтернаціоналізму. Свої думки він виклав у численних книгах і статтях. Велику популярність здобули твори В. О. Сухомлинського «Павлиська середня школа», «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Методика виховання колективу» та ін. У видавництвах Москви і Києва вийшло понад тридцять його наукових праць. Їх видано також у Берліні, Бухаресті, Гавані, Делі, Каїрі, Монтевідео, Празі, Токіо. В. О. Сухомлинський виступав з доповідями в університетах Гавани і Берліна. Науково-педагогічну і громадсько-політичну діяльність видатного педагога, ім'я якого стоїть поряд з іменами К. Д. Ушинського і А. С. Макаренка, високо оцінили Радянський Уряд і Комуністична партія. В. О. Сухомлинського удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці, нагороджено двома орденами Леніна і багатьма іншими орденами й медалями. Його ім'я носить школа, якою він керував, і вулиця селища. На могилі встановлено пам'ятник, відкрито меморіально-педагогічний музей в квартирі, де він жив. Український радянський письменник І. І. Цюпа написав про В. О. Сухомлинського повість «Добротворець».

І. ШЕВЧЕНКО

КОМСОМОЛЬСКЕ

(ПОЕЗІЇ)

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1925

ПІСНЯ

Гарно, гарно серед степу,
Глянь на північ, південь, схід.
Мені сонце косу клепає
І мантачку золотить
Виступає нас не мало.
Аж дванадцять косарів,
Косим клевер, косим трави
На комунівській землі
Попереду комсомолець
Сенька — хлопець молодий
А позаду дід Тополя,
Бувший панський чередник
В травах коси дзвоном дзвонять
І тремтить в руках кісся.
Не одні широкі гони
Під покосами лежать
Виступає нас не мало.
Аж дванадцять косарів.
Косим клевер, косим трави
На комунівській землі

Травень, 192[illegible]

Одна з перших збірок поезій І. І. Шевченка та сторінка з цієї збірки.

Знайомитись з роботою вченого-педагога приїжджали спеціалісти з усіх союзних республік та зарубіжні колеги. Не випадково шкільний сад у Павлиші названо «Садом дружби». В ньому посадили дерева білоруські, литовські, естонські, вірменські педагоги, представники багатьох областей РРФСР. Тут ростуть також яблуні, посаджені вчителями з Німецької Демократичної республіки, Болгарії, Чехословаччини, дружні зв'язки з якими тривають і досі.

Розширилася мережа культосвітніх закладів. У будинку культури систематично читаються лекції на актуальні теми, проводяться тематичні вечори. У гуртках — хоровому, танцювальному, художнього читання — беруть участь понад 120 аматорів. Є широкоекранний кінотеатр, при залізничній станції відкрито клуб із стаціонарною кіноустановкою. До послуг павлишців — селищна і колгоспна бібліотеки з книжковим фондом близько 40 тис. томів. Трудящі передплачують до 7 тис. примірників газет і журналів. Крім того, щомісяця 8 тис. примірників періодичних видань розповсюджується через кіоск «Союздруку». До 50-річчя Радянської влади при будинку культури відкрито кімнату-музей, де зібрано матеріали з історії селища, оформлено експозиції про участь його мешканців у громадянській та Великій Вітчизняній війнах, про досягнення у господарському і культурному будівництві. Свято шанують жителі Павлиша пам'ять загиблих земляків — захисників завоювань Великого Жовтня. Тут встановлено пам'ятники павлиським партизанам, розстріляним денікінцями в 1919 році, радянським воїнам, закатованим у фашистському таборі смерті в 1941—1942 рр., і визволителям селища від окупантів, обеліск героям-павлищцям, що полягли на фронтах Вітчизняної війни, стела на честь визволення селища від гітлерівців частинами Червоної Армії. В степу, на місці загибелі комсомольця-героя К. В. Омельяненка, споруджено постамент, на якому напис: «Схиліть голови, люди! Тут 25.XI—1943 року закрив амбразуру в бою комсомолець Кременчука Омельяненко Костянтин Вікторович. Подвигу твоєму вдячні нащадки. 9 травня 1968 року». В присутності матері героя комсомольці (їх у селищних первинних організаціях 320), поклялися бути гідними пам'яті героїв і слова свого дотримують. Вони — бойові помічники 10 партійних організацій, що об'єднували 1972 року 174 комуністи.

З кожним роком активізується діяльність селищної Ради, у складі якої 56 депутатів, серед них — передовики колгоспного виробництва, вчителі, лікарі, спеціалісти сільського господарства, керівники підприємств. До роботи комісій — бюджетно-фінансової, сільськогосподарської, охорони здоров'я і соціального забезпечення, шляхового будівництва й благоустрою, культосвітньої, з питань торгівлі, громадського харчування і побутового обслуговування, охорони природи — залучено 74 активісти.

У Павлиші народився і живе український радянський поет і журналіст І. І. Шевченко. Влітку 1957 року голова Верховної Ради УРСР поет-академік П. Т. Тичина приїздив у селище і на згадку про своє перебування тут написав вірш «В гостях у пісняра Івана». Будинок його часто відвідує літературна молодь Кіровограда, Полтави, Кременчука.

Уродженцями селища є майстри Кременчуцького вагонобудівного заводу Герої Соціалістичної Праці Н. С. Шаповал та М. П. Чередій.

Натхненною працею павлишці вносять свій вклад у зміцнення могутності Радянської країни.

А. А. БОГУЛЬСЬКИЙ, І. І. ШЕВЧЕНКО

УСПЕ́НКА

Успенка (до 1752, в 1775—1827 рр.— Плахтіївка, у 1752—1775 рр.— Зімунь, з 1827 року — Успенка) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Дніпра, при впадінні в нього річки Омельничка, за 16 км від районного центру і за 18 км від залізничної станції Крюків-на-Дніпрі. Населення — 1816 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Дача.

Місцевість навколо Успенки заселена з найдавніших часів, про що свідчать виявлені тут і частково досліджені поселення доби неоліту (IV тисячоліття до н. е.), трипільської культури (III тисячоліття до н. е.), доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), а також ранньослов'янські черняхівської культури (II—VI століття) та VI—VIII століть.

Село засноване козаками Полтавського полку як задніпровське поселення у 20-х роках XVIII століття[1]. У 1740 році це вже була багатолюдна слобода Плахтіївка. Її мешканці займалися скотарством. Досить розвинутими були бортництво і садівництво. Розташована над великим шляхом, який з'єднував Запоріжжя з Правобережною Україною, Плахтіївка зазнавала частих нападів і руйнувань від татарських завойовників та польських магнатів.

У 1752 році, запроваджуючи Новосербське військове поселення, царський уряд включив слободу до складу гусарського полку І. Хорвата, змінивши її назву на Зімунь. 1764 року вона стала шанцем, у якому розташувалася рота Жовтого гусарського полку. На початку 80-х років у селі, що знову називалося Плахтіївкою, мешкало 717 державних селян, з них 372 чоловіки і 345 жінок[2]. З 1787 року воно входило до Верхньодніпровського повіту Катеринославського намісництва, а згодом — Катеринославської губернії.

Весною 1826 року, коли царський уряд хотів перетворити Плахтіївку на військове поселення, селяни вигнали пристава, офіцера-вербувальника й солдатів, що прибули з ним. Всі чоловіки призовного віку переховувалися в дніпровських плавнях. Кілька разів військово-поселенська управа намагалася приборкати населення, але воно зустрічало поселенську адміністрацію вилами і дрючками. У грудні царські гусари, що прибули до слободи, вчинили розправу над селянами, били їх нагаями, зруйнували хати, та все ж не змогли підкорити. Тоді царський уряд переселив місцевих жителів до Бессарабії, де вони заснували нове село, що теж було назване Плахтіївкою.

1830 року Новогеоргіївська військово-поселенська управа розпочала заселення спустілої слободи. Ротним правлінням казенних сіл округу видавалися наряди на переселення сюди певної кількості людей. Щоб стерти пам'ять про непокірних плахтіївців, за вказівкою департаменту військових поселень слободу перейменовано на Успенське. На цей час вона входила до першого ескадрону кірасирського полку. У 1835 році тут налічувалося 332 чоловіки і 340 жінок. Було 115 житлових будинків, 5 млинів[3]. До цього часу ще збереглися назви окремих частин села — Бані, Конюшні, Парат (центр села, де відбувалася військова муштра).

З ліквідацією військових поселень у 1857 році село стало державним. За десятою ревізією 1858 року в ньому мешкало 736 чоловіків, 721 жінка[4]. З'явилися ремісники: 7 кравців, 4 шевці, 5 пічників, 10 штукатурів, 7 теслярів. Становище державних селян, обкладених тяжкими грошовими податками і натуральними повинностями, було дуже тяжким. Вони все більше розорялися, продавали своє майно, перетворюючись у наймитів. Багато бідняків потрапило в економічну залеж-

---

[1] А. Шмидт. Херсонская губерния, ч. 1, стор. 28.

[2] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып. 1. Екатеринослав, 1880, стор. 281—284.

[3] Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 17, стор. 321, 324, 326, 339.

[4] Список населенных мест Верхне-Днепровского уезда Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1902, стор. 20.

ність від місцевого поміщика штаб-ротмістра князя Манвелова, у володінні якого було 812 десятин землі[1]. За указами 1866—1867 рр. про поземельний устрій державних селян жителям села доводилося вносити до казни щорічні платежі у формі державно-оброчного податку. У 1887 році держава примусила успенців викупати свої наділи, розмір яких становив пересічно 5,9 десятини на ревізьку душу. Багато селян не мали для цього коштів і змушені були за мізерну плату працювати в маєтках поміщика. В селах Верхньодніпровського повіту, у т. ч. і в Успенці, на жнивах 1879 року за поденну роботу поміщики платили 60 коп. чоловікові і 45 коп. жінці. Перебуваючи боржниками багатіїв та не маючи змоги розрахуватися, бідняки віддавали їм своє майно, а нерідко й наділи. Десятки і сотні розорених селян, особливо молоді, йшли на заробітки до сусідніх поміщиків, на заводи Кам'янського та Катеринослава. 1897 року в Успенці налічувалося 514 дворів з 2944 жителями, що мали 2626 десятин землі. Лише в 1875 році тут вперше відкрито сільську школу, в якій навчалося 50 дітей: 44 хлопчики і 6 дівчаток[2].

Селяни Успенки були активними учасниками революційних подій 1905—1907 рр. Весною 1905 року вони брали участь у розгромі сусідніх поміщицьких маєтків Манвелова (с. Морозівка), Кузьмицького (с. Млинок), Сердюка (с. Федорівка). Організатором самовільного розподілу худоби і майна поміщика Стрельченка 19 грудня того року став успенський селянин Я. Вінник. Під час цих подій загинуло шість бідняків, тяжко поранено — 5[3]. У січні 1906 року до Успенки прибув каральний загін, який учинив розправу над селянами. Активних учасників виступів було заарештовано і засуджено до різних строків каторжних робіт.

Після столипінської аграрної реформи процес класового розшарування селянства прискорився. Поблизу Успенки виникли Ольгинські та Омельницькі хутори, де оселилися місцеві куркулі. Багато бідняків наймитували у них або поповнювали лави пролетарів у містах. Дехто з мешканців села шукав кращої долі в Сибіру, але з часом вони поверталися назад зовсім розорені. Напередодні першої світової війни агітаційно-революційну роботу серед успенців провадили селяни-бідняки Д. С. Куделя і К. С. Соловйов[4].

Імперіалістична війна ще більше загострила класові суперечності в селі. Майже все доросле чоловіче населення Успенки мобілізували до армії, у багатьох жителів забрали для потреб армії тягло і вози. Невдоволення політикою царського уряду серед селян Успенки наростало. Лютнева буржуазно-демократична революція не змінила на краще становища селян, і очікуваної землі вони так і не дістали від Тимчасового уряду.

Трудове селянство з радістю зустріло звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. За завданням Катеринославської більшовицької партійної організації до рідного села прибув Д. С. Куделя (ще в армії вступив він до більшовицької партії)[5]. В перших числах січня 1918 року в приміщенні земської школи відбувся багатолюдний мітинг, на якому селяни-бідняки і солдати-фронтовики з великою увагою прослухали розповідь свого земляка про повалення влади поміщиків і буржуазії, про утворення робітничо-селянського уряду на чолі з В. І. Леніним. Тут же було обрано Успенську Раду, під керівництвом якої почався розподіл між селянами поміщицьких та церковних земель. Для організації боротьби з контрреволюцією створено волревком у складі 9 чоловік. Головою його став Д. С. Куделя, секретарем — К. С. Соловйов[6].

---

[1] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1316, оп. 1, спр. 331, арк. 114; спр. 339, арк. 4—6.
[2] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып I, стор. 270.
[3] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 194, спр. 57, арк. 82.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 446, арк. 1.
[5] Там же, спр. 513, арк. 1—4.
[6] Там же, спр. 512, арк. 1, 2.

Д. С. Куделя в той час не тільки у Верхньодніпровському, але й в інших повітах Катеринославської губернії виступав як агітатор Радянської влади, організовував ревкоми, допомагав ділити поміщицькі землі. В січні 1918 року його обрано делегатом на Катеринославський губернський селянський з'їзд, в лютому він брав участь у роботі Катеринославського губернського з'їзду Рад, потім був включений до складу першого Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету[1]. У квітні Д. С. Куделя — учасник Таганрозької наради більшовицьких організацій України[2].

У березні 1918 року Успенку захопили кайзерівські війська. Волревком пішов у підпілля. Окупанти відновили діяльність земської волосної управи. З селян було стягнуто контрибуцію в розмірі 20 тис. крб. В той час Д. С. Куделя проводив серед трудящих повіту велику роботу щодо організації опору окупантам. Не раз він з'являвся і в Успенці. На дніпровській заплаві, біля рідного села, 22 серпня його вистежили і вбили гетьманці. Односельці свято шанують пам'ять свого першого голови ревкому. На його могилі встановлено пам'ятну надгробну плиту.

В грудні 1918 року в село вступили підрозділи Червоного козацтва. Тоді ж відновлено Радянську владу. Ревком очолив боротьбу трудящих за здійснення революційних перетворень, розподіляв землі між селянами, організовував допомогу бідняцьким і середняцьким господарствам у проведенні сівби. Але у травні 1919 року сюди вдерлися банди Григор'єва. На початку червня жителі Успенки з допомогою партизанського загону під командуванням В. В. Свистуна, який діяв на території сучасної Дніпропетровської області, вигнали їх. Багато успенців, у т. ч. А. Д. Куделя, П. М. Мусіяка, О. М. Кушніров та інші, влилися у цей загін[3].

Активно боролися жителі села проти денікінців. У жовтні 1919 року тут організувався загін повстанців під проводом Д. Т. Слизькоуха, А. С. Куделі та І. І. Литвиненка. Перший бій з денікінцями, що стався на початку листопада, закінчився перемогою партизанського загону і селян Успенки. Але через кілька днів близько тисячі озброєних до зубів білогвардійців налетіли на село й вчинили звірячу розправу над радянськими активістами. 20 селян заарештували, В. Підгорного, Ф. Таранця, Ф. Скалька, М. Стельвагу та В. Стельвагу денікінці порубали за селом, а І. К. Жадана, який у січні 1918 року керував розподілом поміщицьких і куркульських земель, стратили в Кременчуку[4]. Село майже повністю зруйнували. Білобандити погнали до Кременчука велику череду відібраної в населення худоби, сотні підвід з награбованим майном. Селяни, яким вдалося врятуватися, влилися до партизанського загону В. В. Свистуна і в його складі повели наступ на Крюків та Кременчук.

31 грудня 1919 року денікінці остаточно були вибиті з села. Одразу створено волревком, який навесні передав свої повноваження волвиконкому. У лютому 1920 року виник партосередок у складі 6 чоловік, який очолив А. С. Куделя[5]. Влітку почав діяти КНС, що допомагав органам Радянської влади втілювати в життя державні закони, спрямовані на боротьбу з бандитизмом та контрреволюцією, контролював розподіл землі між безземельними і малоземельними селянами, займався питаннями продрозверстки, організовував допомогу родинам червоноармійців і партизанів, налагоджував культурно-освітню роботу. Весною 1923 року 7 юнаків і дівчат села згуртувалися в осередок Комуністичної Спілки Молоді. Його секретарем обрали Г. А. Стельвагу[6].

Одним з найважливіших завдань, що стояли на той час перед комуністами і комсомольцями села, була боротьба з куркульством, яке саботувало заходи Ра-

---

[1] ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 23.
[2] Журн. «Літопис революції», 1928, № 4, стор. 145—147.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-6728, оп. 1, спр. 50, арк. 1—7.
[4] Там же, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 448, арк. 2; газ. «Ударна праця», 27 червня 1937 р.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 90, арк. 18; спр. 374, арк. 45.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 450, арк. 1.

дянської влади. Ще в 1925 році куркулі Успенки були власниками парового млина, 19 вітряків, олійні і 3 крупорушок. Намагаючись використати у своїх інтересах навіть саму ідею кооперації, вони 1926 року утворили машинно-тракторне товариство, придбали трактор, молотарку та інше сільськогосподарське знаряддя, а після завершення робіт у власних господарствах за високу плату здавали їх в оренду біднякам[1]. Через 2 роки це фіктивне товариство ліквідовано. В цей же час у селі створено ТСОЗ «Шлях Леніна», до якого вступило багато членів КНС. Під час виділення ТСОЗу кращих земель куркульство намагалося чинити перешкоди.

У вересні 1928 року в селі засновано першу сільськогосподарську артіль «Дніпро», в якій спочатку об'єдналося 12 родин найбільш активних селян, комуністів і комсомольців[2]. Все тягло в господарстві становили кінь і двоє лошат. Згодом воно одержало від держави трактор, молотарку. Землю виділили в одному масиві. Наступного року в Успенці утворилося ще сім артілей: «Зелена діброва», «Зелені луки», «Веселий поділ», «Радянський хлібороб», «Перше травня», «Колективіст України» та «Нове життя». У 1931 році вони об'єдналися у два колгоспи: «Дніпро» (головою його став місцевий активіст К. Я. Бузько) і «Шлях Леніна» (його очолив 25-тисячник, робітник Г. І. Попенко). На кінець 1932 року колективізація в Успенці повністю завершена[3].

Велику роль у зміцненні колективних господарств відіграли комуністи. В артілі «Дніпро» створили кандидатську групу з 2 комуністів та кандидата у члени партії; в артілі «Шлях Леніна» в партійно-комсомольській групі було 2 комуністи. На відкритих партійних і комсомольських зборах обговорювалися питання партійно-комсомольської роботи, господарської діяльності, важливі суспільно-політичні події в країні й за рубежем. Так, 18 березня 1935 року відповідно до рішення відкритих зборів партійної організації артілі «Шлях Леніна», присвячених дню Паризької комуни, з фондів колгоспу виділено гроші для допомоги робітникам капіталістичних країн, проведено збирання коштів для політв'язнів та їх родин, засіяно 2 га зерновими на користь МОДРу[4].

У передвоєнні роки обидва колгоспи Успенки стали багатогалузевими економічно міцними господарствами. Вони мали 6 автомашин, вальцьовий млин, дві олійні, добре укомплектовані свино- і молочнотоварні ферми. Трудівники артілі «Дніпро» у 1937—1938 рр. виростили на площі 95 га по 11,2 цнт соняшнику. Ланкова М. М. Слюсар добилася врожаю кукурудзи по 33 цнт зерна на площі 2,5 га. Її, а також весь колектив господарства 1939 року занесено до Почесної книги Всесоюзної сільськогосподарської виставки. У 1940 році до цієї книги за досягнення в розвитку тваринництва занесено колектив свиноферми колгоспу «Шлях Леніна», де на кожну з 33 свиноматок одержали по 16,3 поросяти, а також свинарку М. В. Вакуленко та чабана І. А. Сокуренка. Хлібороби цього господарства у 1939 році зібрали на площі 272 га понад 15 цнт з га озимої пшениці, на площі 336 га — по 15 цнт жита, на площі 122 га — по 14,5 цнт соняшнику, на площі 80 га — по 24,5 цнт кукурудзи[5].

Підвищилася оплата праці колгоспників. У 1937—1940 рр. на трудодень вони одержували по 5—7 кг хліба. Зростав добробут населення, поліпшувалось його обслуговування. У передвоєнні роки в Успенці працював фельдшерсько-акушерський пункт. Дві школи — семирічну і початкову — відвідувало 295 учнів. При клубі працювали хоровий і драматичний гуртки, в яких брало участь 87 чоловік. У місцевій бібліотеці налічувалося 2300 томів. 1940 року колгоспи розпочали спорудження типових будинків культури.

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 443, арк. 1, 2; спр. 444, арк. 1, 2; Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 года, стор. 66, 67.

[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 442, арк. 1; спр. 449, арк. 1.

[3] Там же, спр. 443, арк. 1, 2; спр. 444, арк. 1, 2.

[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 402, оп. 1, спр. 38, арк. 3, 4; спр. 44, арк. 3, 4; спр. 160, арк. 9, 10.

[5] Газ. «Ударна праця», 11 січня 1940 р.

Та 22 червня 1941 року гітлерівська Німеччина по-розбійницькому напала на Радянську країну. 445 успенців пішли до Червоної Армії, щоб зі зброєю в руках боротися проти ворога. З наближенням фронту колгоспну худобу та майно евакуйовано до східних районів країни. 6 серпня 1941 року в село вдерлися загарбники. Вони створили сільуправу та «громадські двори», де примушували працювати населення. 87 юнаків і дівчат вивезли на фашистську каторгу[1]. З родинами тих, хто уникав неволі, окупанти жорстоко розправлялися. Вони спалили 6 хат колгоспників, діти яких втекли під час відправки до Німеччини.

В кінці вересня 1943 року частини 37-ї армії підійшли до Дніпра, а в ніч на 29 вересня частини 89-ї гвардійської стрілецької дивізії форсували його в районі Успенки, оволоділи островом та частиною плавнів. Півтора місяця в цих місцях точилися жорстокі бої. Всіх жителів гітлерівці вигнали з села, будинки і громадські приміщення перетворили на укріплення. 21 листопада 1943 року, подолавши шалений опір ворога, частини 53-ї армії вигнали з Успенки німецько-фашистських загарбників[2]. 448 воїнів різних національностей віддали своє життя за визволення села. Успенці свято шанують пам'ять про них. У центрі села в парку над братською могилою споруджено пам'ятник. Слідопитам школи вдалося встановити зв'язок з багатьма родинами загиблих. Щовесни в День Перемоги в Успенку приїздять батьки, брати, сестри і діти, щоб поклонитися землі, де пролита кров рідних. 220 успенців полягли в боях за Батьківщину. На їх честь у селі встановлено обеліск. У колгоспній музейній кімнаті на стенді материнської скорботи — портрети братів Григорія, Олексія і Максима Колісників, Івана і Михайла Шевченків, Івана і Михайла Слюсарів, Івана і Григорія Литвинових, Василя і Пилипа Скальків, Івана і Кирила Орлів та інших. Нікого не забули односельці. Багато жителів села повернулося з війни з бойовими нагородами за визволення міст і сіл нашої країни, а також Праги, Будапешта, Бухареста, Відня, Варшави. О. К. Овчаренко за мужність, виявлену в бою, удостоєний ордена Червоного Прапора. Він один з обслуги залишився біля гармати, протримався до приходу підкріплення і знищив дві кулеметні точки та близько 20 гітлерівців. Орденом Слави 2-го ступеня та багатьма медалями нагороджений Т. І. Шевченко, орденами Червоного Прапора та Червоної Зірки і трьома медалями — І. П. Стельвага.

Після визволення села в обох колгоспах не було тягла, сільськогосподарського реманенту. Господарські будівлі окупанти перетворили на руїни, зруйнували і спалили 89 хат колгоспників. Та успенці дружно взялися за відбудову. Колгоспи одержували посівний матеріал, худобу, сільськогосподарську техніку від братнього російського та інших народів СРСР. Вже в січні 1944 року відновили роботу неповна середня школа, яку ремонтували всі жителі села, фельдшерсько-акушерський пункт. Велику допомогу подала держава у відбудові жител, а також громадських приміщень. 22 листопада 1945 року почала діяти територіальна партійна організація в складі 8 комуністів і 3 кандидатів у члени партії. В липні 1946 року, щоб наблизити партійне керівництво до виробництва, створено партійні організації в обох артілях[3]. Комуністи й депутати сільської Ради основну увагу приділили завданням відбудови села. На засіданнях виконкому сільради розглядалися питання про виділення кредиту для спорудження житлових будинків, надання допомоги колгоспникам у придбанні будівельних матеріалів, ремонту школи, сприяння сільському споживчому товариству тощо[4].

До 1950 року остаточно завершено відбудову господарства села, освоєно довоєнні посівні площі. В обох колгоспах збудовано корівники на 500 голів, свинарники на 500 голів, пташники на тисячу штук птиці, 56 трудівників Успенки нагороджено медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.».

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-3621, оп. 1, спр. 16, арк. 1.
[2] Архів МО СРСР, ф. 409, оп. 10 076, спр. 87, арк. 194.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 402, оп. 3, спр. 10, арк. 58, 94.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-3621, оп. 1, спр. 23, арк. 2, 4, 89.

26 грудня 1950 року в селі відбулася перша сесія новообраної сільської Ради депутатів трудящих, присвячена дальшому піднесенню господарства, культури і побуту села. Добре працювали при сільраді чотири постійні комісії: фінансово-бюджетна, сільськогосподарська, культурно-побутова і благоустрою. Питання розвитку господарства і культури не раз розглядалися на засіданнях виконкому або сесіях сільської Ради. Навколо комісій згуртувався численний актив села. Так, тільки в роботі сільськогосподарської комісії, крім депутатів, брали участь дев'ять активістів[1].

Зміцненню економіки колгоспів сприяло їх об'єднання. У 1950 році на базі двох артілей створено одну — «Шлях Леніна». До неї увійшло 749 дворів Успенки та сусіднього села Дачі, у яких проживало 2270 чоловік. За господарством було закріплено 4966 га земельних угідь, у т. ч. 2792 га орних, 561 га сіножатей, 586 га пасовищ і 85 га саду. Колгосп обслуговувала Млинківська МТС. Вже того року трудівники артілі одержали по 13,4 цнт зернових, 25,1 цнт кукурудзи, 12 цнт соняшнику, 160 цнт цукрових буряків. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 17 цнт м'яса, 40 цнт молока. Протягом 1959—1965 рр. колгоспники доклали багато зусиль, щоб підвищити врожайність основних зернових культур та продуктивність тваринництва.

Удосконалилася структура посівних площ. Значне місце в ній зайняла така культура, як сорго, від реалізації якої колгосп у 1965 році одержав 261 тис. крб., з них 188 тис. крб. чистого прибутку. Інтенсивно розвивалося в артілі городництво і садівництво. У 1965 році в артілі працювало 43 трактори, 12 комбайнів, 21 автомашина. Основні процеси були електрифіковані і механізовані. Наслідком високої культури господарювання стало неухильне піднесення економіки колгоспу, збільшення його грошових прибутків. Все це дало можливість широко розгорнути капітальне будівництво. Тільки в 1961—1965 рр. на будівництво витрачено в 4 рази більше, ніж за попереднє п'ятиріччя.

Трудівники артілі розгорнули змагання до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і 50-річчя перемоги Радянської влади на Україні. За досягнуті успіхи в підвищенні продуктивності тваринництва у перед'ювілейному змаганні колгосп «Шлях Леніна» 25 жовтня 1967 року відзначений пам'ятним Червоним прапором Кіровоградського обкому КП України, облвиконкому і облпрофради.

Виконання восьмого п'ятирічного плану проходило під знаком гідної зустрічі Ленінського ювілею. В середньому протягом 1966—1970 рр. урожайність зернових зросла до 23,5 цнт з га, у т. ч. кукурудзи — до 35,8 цнт, цукрових буряків — до 222 цнт, соняшнику — 15,7 цнт, овочів — 157 цнт. На 100 га зернових одержано 26 тис. штук яєць. Грошовий прибуток колгоспу сягнув 1,35 млн. крб. на рік. Середньомісячний фонд зарплати складав майже 618 тис. крб., вартість одного людино-дня становила 4,26 крб. Тільки за 1970 рік на капітальне будівництво витрачено 458 тис. крб. 96 колгоспників того року нагороджені медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». До районної книги Ленінської трудової слави занесені імена доярки Р. Г. Дерипаски, ланкової Г. Я. Гончар, тракториста М. А. Яковенка, бригадира А. Т. Ялова, шофера І. Н. Лошака, а 70 хліборобів — до колгоспної книги Ленінської трудової слави.

1971 рік жителі Успенки ознаменували новими трудовими звершеннями і вибороли право підписати трудовий рапорт району XXIV з'їздові КПРС. М. Т. Овчаренко була делегатом XXIV з'їзду КП України. Урожайність зернових того

Будівництво теплиці в колгоспі «Шлях Леніна». Успенка, 1971 р.

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-1305, оп. 2, спр. 3, арк. 27, 36.

Голова колгоспу «Шлях Леніна» Герой Соціалістичної Праці Т. І. Шевченко. Успенка, 1970 р.

року становила 33,9 цнт з га, цукрових буряків — 245 цнт, соняшнику — 20,8 цнт, овочів — 181 цнт з га. Грошовий прибуток артілі перевершив 1,5 млн. крб. Рівень рентабельності господарства досяг 64,5 проц. З року в рік колгосп «Шлях Леніна» перевиконує планові завдання щодо виробництва продуктів тваринництва і незмінно утримує перше місце в районі. За успіхи в соціалістичному змаганні першого року 9-ї п'ятирічки його колективу вручено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР і першу грошову премію. До 50-річчя утворення СРСР колгоспники зобов'язалися достроково виконати завдання 1972 року. В господарстві є вальцьовий млин, механічна майстерня, оснащена токарними, свердлильними, фрезерними верстатами, пресами та електрозварювальною апаратурою, столярна майстерня, автогараж на 20 автомашин, два зерносховища, дощувальна установка, яка зрошує земельний масив на площі 73 гектари.

Великий авторитет завоювала в хліборобів колгоспна радіогазета, яка в своїх передачах широко висвітлює господарські справи, питання трудової дисципліни, популяризує успіхи і досвід передовиків виробництва. Партійна організація артілі налічує 59 комуністів. Вони розставлені на провідних ділянках виробництва, завжди є прикладом у праці. За успіхи, досягнуті в розвитку тваринництва, Президія Верховної Ради СРСР Указом від 22 березня 1966 року присвоїла голові колгоспу комуністу Т. І. Шевченку звання Героя Соціалістичної Праці, а згодом йому вручено і орден Жовтневої Революції. Активними помічниками колгоспної партійної організації є 52 члени ВЛКСМ. За доблесну працю орденом Леніна нагороджено доярку комсомолку Р. Г. Дерипаску, орденом Трудового Червоного Прапора — доярок Г. О. Гладку і Л. І. Кириченко, заступника голови колгоспу І. П. Стельвагу, пташницю М. О. Єрмакову та багатьох інших.

За роки Радянської влади змінився зовнішній вигляд Успенки. Зникли хати під солом'яною стріхою, на їх місці за післявоєнний час з'явилося 360 просторих цегляних будинків, вкритих шифером, бляхою або черепицею. До більшості з них підведено водопровід, в кімнатах сучасні меблі. Успенка має автобусне сполучення з містами Світловодськом, Кременчуком, Кіровоградом та ін. У користуванні жителів села — 6 легкових автомашин, 38 мотоциклів, 150 моторних човнів, телевізори, 378 радіоприймачів. До послуг населення — універмаг, два продовольчі, господарчий і книжковий магазини.

Зріс добробут трудівників села. У 1959 році колгосп перейшов на грошову оплату праці. Фонд заробітної плати рік у рік зростає. 1967 року він становив понад 571 тис. крб., а оплата праці одного людино-дня — більше 3 крб. Тваринники в середньому щомісяця одержують 110 крб., а з урахуванням додаткових оплат і різних надбавок свинарі отримують по 144 крб., доярки — 154 крб. 1972 року 793 вкладники мали на особистих рахунках в ощадній касі 949 тис. карбованців. Колгосп повністю взяв на себе утримання дітей в дитячих яслах. Під час літніх канікул безкоштовно оздоровлюється в колгоспному піонерському таборі 30 учнів. Щорічні виплати на лікування членів артілі становлять 7300 крб. Багато хліборобів щорічно відпочивають на курортах, за туристськими путівками. В селі є медамбулаторія, в якій працюють фізіотерапевтичний і рентгенологічний кабінети, клінічна лабораторія. Її штат — 8 медпрацівників, з них двоє — лікарі.

В Успенській середній школі, педагогічний колектив якої складається з 24 викладачів, навчається 260 учнів. В селі трудиться 14 чоловік з вищою, 87 — з середньою спеціальною освітою. В переважній більшості це спеціалісти колгоспного виробництва, вчителі, медичні працівники. За роки Радянської влади 82 жителі села здобули вищу освіту. Серед них уродженці Успенки — відомий український

радянський мовознавець, дійсний член Академії наук СРСР, віце-президент АН УРСР, депутат Верховної Ради УРСР 5-го скликання І. К. Білодід і кандидат геолого-мінералогічних наук доцент А. Д. Куделя.

В Успенці є клуб на 400 місць, при якому працюють гуртки хоровий, драматичний та художнього читання, створено духовий оркестр. В них беруть участь 85 аматорів. Громадськість села створила краєзнавчий музей, кожен з експонатів якого розповідає про славну історію Успенки, чудові перетворення, що сталися тут за роки Радянської влади. Фонди сільської бібліотеки налічують близько 8 тис. книг, її послугами користуються 953 читачі. 1972 року населення передплатило 3070 примірників газет і журналів, що також свідчить про зростання духовних запитів трудящих. Село відвідують видатні вчені, діячі літератури й мистецтва республіки.

Авангардну роль у житті села відіграють 65 комуністів, об'єднані у двох первинних партійних організаціях, та 99 комсомольців, які перебувають на обліку у двох комсомольських організаціях.

Велику роботу ведуть 35 депутатів сільської Ради (серед них 16 комуністів, 15 жінок). До участі в постійних комісіях: сільськогосподарській, соціально-культурній, соціалістичної законності, планово-бюджетній — залучено чималий актив трудівників села. Жіноча рада, яку очолює агроном артілі, депутат сільради Г. Д. Розка, допомагає депутатам вирішувати різноманітні питання господарського і культурного будівництва.

В центрі села успенці побудували пам'ятник найдорожчій серцю кожного трудящого людини — В. І. Леніну, ідеї якого надихають їх на нові здобутки й звершення.

В. Ю. ПОЧЕПНЯ, В. О. ЦИСЬ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ОНУФРІЇВСЬКОГО РАЙОНУ

ВАСИ́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на захід від районного центру і за 10 км від залізничної станції Павлиш. Населення — 1194 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Нова Цвітина та Перше Травня.

У Василівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Ілліча, за яким закріплено 5048 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4456 га орної землі. У господарстві вирощують пшеницю, кукурудзу, соняшник, цукрові буряки, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Діють допоміжні підприємства: млин, олійня, майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки, виноробний цех. 46 трудівників нагороджені орденами і медалями. Колишній голова колгоспу І. С. Різник — кавалер ордена Леніна.

У восьмирічній школі 17 вчителів навчають 133 учні. Є клуб, бібліотека з фондом 7486 книг, пологовий будинок. Сільська партійна організація налічує 36 комуністів, комсомольська — 79 членів ВЛКСМ.

Василівка виникла у 80-х роках XVIII століття.

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року.

1017 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 625 з них загинули, 408 нагороджені орденами і медалями. Уродженцю села М. С. Онопі, який разом з товаришами п'ять діб утримував позицію біля станції Шаврая, що в Австрії, присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 360 воїнів різних національностей загинули смертю хоробрих, визволяючи Василівку від фашистських загарбників. Трудящі спорудили їм пам'ятник, а також обеліск Слави загиблим воїнам-односельцям.

У Василівці народився видатний радянський педагог, член-кореспондент Академії педагогічних наук СРСР, Герой Соціалістичної Праці В. О. Сухомлинський (1918—1970 рр.).

ВИШНІВЦІ́ (до 1964 року — Іванівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 9 км на південь від районного центру і за 18 км від залізничної станції Павлиш. Населення — 900 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Лозуватка.

За колгоспом «Росія», центральна садиба якого міститься у Вишнівцях, закріплено 5133 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4058 га орної землі. Хлібороби вирощують пшеницю, кукурудзу, соняшник, цукрові буряки. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. 51 колгоспник нагороджений орденами і медалями.

У восьмирічній школі 13 вчителів навчають 94 дітей. Є будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 8786 книг, фельдшерсько-акушерський пункт, магазин.

Село виникло в 70-х роках XVIII століття.

Радянську владу у Вишнівцях встановлено в лютому 1918 року.

1923 року селяни організували перше товариство спільного обробітку землі «Дружба», 1926 року — артіль «Своя праця», через рік — «Жовтнева перемога». У селі працюють 50 комуністів, дві комсомольські організації налічують 67 членів ВЛКСМ.

230 жителів села захищали Вітчизну на фронтах Великої Вітчизняної війни, 129 з них загинули, 98 чоловік нагороджені орденами і медалями. В боях за визволення села загинули 58 воїнів різних національностей. На їх честь у центрі села споруджено пам'ятник, полеглим односельцям — обеліск Слави.

У Вишнівцях народився знатний екскаваторник, Герой Соціалістичної Праці Й. П. Галенко, автор книги «Трудимося по-комуністичному».

ДЕРІЇ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Дніпродзержинського водосховища, за 30 км на північний схід від районного центру. Населення — 1899 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Берестки, Партизан.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Дружба», за яким закріплено 5506 га сільськогосподарських угідь, з них 4089 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування пшениці, кукурудзи, соняшнику, цукрових буряків. За трудові успіхи 96 членів артілі відзначені урядовими нагородами. Чабан колгоспу Ф. Г. Проценко удостоєний ордена Жовтневої Революції. На території села розташований Деріївський каменедробильний завод.

У середній школі 23 вчителі навчають 250 дітей. Є будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 9570 книг, фельдшерсько-акушерський пункт, 5 магазинів. У Деріївці налічується 85 комуністів і 115 членів ВЛКСМ.

Село засноване в кінці XVII століття.

У листопаді 1905 року тут відбувся виступ проти поміщиків. Над його учасниками царські війська вчинили жорстоку розправу.

У січні 1918 року в Деріївці встановлено Радянську владу. Активним борцем за встановлення і зміцнення Радянської влади був виходець із села член Верхньодніпровського повітового ревкому і парткому Д. Т. Слизькоух, командир одного з партизанських загонів, що входив до складу Верхньодніпровської партизанської бригади. 1923 року в Деріївці виникло перше колективне господарство «Юний комунар».

У Великій Вітчизняній війні брали участь 846 жителів села, 338 з них загинули, 517 відзначені урядовими нагородами. Під час визволення Деріївки від німецько-фашистських загарбників 570 воїнів загинули смертю хоробрих. Серед них Герої Радянського Союзу І. І. Бахарєв і Ф. Д. Глухов з Саратовської та В. П. Скоринін з Свердловської областей. У селі споруджено обеліск Слави на честь визволителів та односельців, які віддали життя за Батьківщину.

На території і поблизу Деріївки досліджено 4 поселення та могильник доби неоліту (V тисячоліття до н. е.), на ньому розкопано 161 поховання; поселення та могильник доби міді (III тисячоліття до н. е.), поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), скіфського періоду (VI—III ст. до н. е.), ранньослов'янські поселення черняхівської культури VII — VIII ст., а також часів Київської Русі.

ЗИБКО́ВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на південь від районного центру і за 24 км від залізничної станції Павлиш. Населення — 1727 чоловік. Сільраді підпорядковані також населені пункти Гапине, Краснофедорівка, Мар'ївка, Омелянівка, Оріхове.

За колгоспом «Шлях Жовтня», центральна садиба якого міститься в Зибковому, закріплено 5792 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4815 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Хлібороби вирощують пшеницю, кукурудзу, соняшник, цукрові буряки. Допоміжні підприємства — млин, олійня, цегельний завод. За успіхи в сільськогосподарському виробництві 67 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

У середній школі 25 вчителів навчають 250 дітей. Є будинок культури, бібліотека з фондом 6840 книг, дільнична лікарня на 35 ліжок, майстерня побутового обслуговування, 6 магазинів. Партійна організація об'єднує 49 комуністів, 2 комсомольські — 212 членів ВЛКСМ.

Село засноване в 1766 році переселенцями з Чернігівщини, Московської та інших губерній Росії.

Радянську владу встановлено в лютому 1918 року. На честь 200-річчя Зибкового встановлено пам'ятний знак, створено історико-краєзнавчий музей на громадських засадах.

357 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 197 з них загинули, 160 нагороджені орденами і медалями. За проявлений героїзм під час форсування Дніпра в районі Києва уродженцю села К. А. Гаврилову присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Визволяючи Зибкове від німецько-фашистських загарбників, смертю хоробрих полягли 136 воїнів Червоної Армії. В центрі села їм споруджено пам'ятник, а загиблим односельцям — обеліск Слави.

КАМБУРЛІ́ЇВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 6 км на південний захід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Павлиш. Населення — 1617 чоловік.

В селі міститься центральна садиба колгоспу «Батьківщина», за яким закріплено 3049 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2579 га орної землі. У господарстві вирощують пшеницю, кукурудзу, соняшник, цукрові буряки. 43 передовики виробництва відзначені урядовими нагородами. Голова колгоспу П. М. Гончар удостоєний ордена Леніна.

У середній школі 15 вчителів навчають 220 учнів. Є будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 8545 книг, медпункт, пологовий будинок, побутова майстерня. У Камбурліївці — 39 комуністів і 98 членів ВЛКСМ.

Село засноване у 1808 році переселенцями з Курської і Тамбовської губерній.

Радянську владу в селі встановлено в лютому 1918 року.

390 жителів Камбурліївки брали участь у Великій Вітчизняній війні, 169 з них загинули, 115 нагороджені орденами і медалями. Під час визволення села загинули 320 воїнів Червоної Армії. В центрі села їм споруджено пам'ятник. Односельцям, які віддали життя за Батьківщину, встановлено обеліск Слави.

Поблизу Камбурліївки знайдено поліровану сокиру і точильний камінь чорноліської культури (IX ст. до н. ери).

КУЦЕВО́ЛІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Дніпродзержинського водосховища, за 33 км на схід від районного центру. Населення — 2680 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Ясинуватка.

У Куцеволівці міститься центральна садиба колгоспу «Дніпро», за яким закріплено 6536 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4942 га орних земель, з них 177 га поливних. Господарство спеціалізується на виробництві яєць, має птахофабрику на 50 тис. курей. Розвинуте також м'ясомолочне тваринництво. У рільництві переважає вирощування пшениці, кукурудзи, соняшнику, цукрових буряків і овочів. З допоміжних підприємств діють млин, олійня, комбікормовий цех, майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки. Будується овочеконсервний завод. За успіхи в праці 110 колгоспників відзначені урядовими нагородами. Орденів Леніна і Трудового Червоного Прапора удостоєний тракторист А. І. Коваленко.

У середній і початковій школах навчаються 420 дітей, працюють 30 вчителів. Є два будинки культури на 900 місць, дві бібліотеки з фондом 8760 книг, дільнична лікарня на 35 ліжок, 8 магазинів, готель. Парторганізація налічує 89 комуністів, дві комсомольські — 220 членів ВЛКСМ.

Село засноване в середині XVIII століття.

Весною 1889 року в Куцеволівці відбулося заворушення селян, які вигнали з пасовищ поміщицьку худобу і почали випасати свою. Озброєні рушницями й кілками, вони вчинили рішучий опір жандармам, направленим для придушення повстання.

Радянську владу в селі встановлено в лютому 1918 року.

Куцеволівські селяни Ф. Я. Коваленко, С. П. Стрижак, Я. С. Красовський, І. Т. Олефір брали активну участь у громадянській війні. Ф. Я. Коваленко служив у той час шофером, возив М. І. Калініна, Г. К. Орджонікідзе, П. Ю. Дибенка. У 1928—1929 рр. селяни об'єдналися в ТСОЗ, на базі якого виникли колгоспи «Промінь», «Бідняцька праця», «П'ятирічка», «Перше травня».

794 жителі Куцеволівки відстоювали незалежність Батьківщини на фронтах Великої Вітчизняної війни, 347 з них загинули, 420 відзначені урядовими нагородами. Уродженцю села Т. М. Шашлу присвоєно звання Героя Радянського Союзу. У вересні 1941 року в районі с. Штепівки Сумської області його танк увірвався на фашистські артилерійські позиції і зни-

щив 6 ворожих гармат. Т. М. Шашло — автор книг «Дорожче за життя», «Батько і син», «Алмази шліфують». В боях за визволення села загинули 1500 радянських воїнів, серед них Герої Радянського Союзу росіянин П. С. Кузуб, білорус К. П. Гриб, башкир О. І. Рутчин. На місці форсування Дніпра визволителям встановлено пам'ятник. В центрі Куцеволівки споруджено обеліск Слави полеглим землякам.

У селі народилися український радянський письменник П. Ф. Ловецький, доктор сільськогосподарських наук Г. О. Патерило та заслужений лікар, кавалер двох орденів Леніна П. Ф. Шашло.

Поблизу села виявлено три поселення та курганний могильник доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), поселення скіфських часів (VI—IV століття до н. е.), два ранньослов'янські II—VI ст. та одне поселення VI—VIII століть.

МЛИНО́К — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Омельничка, за 18 км на схід від районного центру і за 27 км від залізничної станції Павлиш. Населення — 1186 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Андріївка, Морозівка, Петрівка, П'ятомиколаївка.

У Млинку міститься центральна садиба колгоспу «Україна», за яким закріплено 6596 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 4840 га орної землі. Провідна галузь колгоспного виробництва — хліборобство, переважає вирощування пшениці, кукурудзи, соняшнику, цукрових буряків. З допоміжних підприємств діють олійня, млин, фруктовосоковий цех. Тут розташоване відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки». За успіхи в сільськогосподарському виробництві 86 чоловік відзначені урядовими нагородами.

У середній школі навчаються 350 учнів, працюють 23 вчителі. Є будинок культури на 350 місць, бібліотека з фондом 10 тис. книг, дільнична лікарня, побутова майстерня. 2 партійні організації об'єднують 68 комуністів, 2 комсомольські — 117 членів ВЛКСМ.

Село виникло в середині XVIII століття.

В 1905 році повсталі селяни розгромили маєтки місцевих поміщиків. Виступ був жорстоко придушений.

У січні 1918 року в Млинку встановлено Радянську владу. 1926 року в селі створюються ТСОЗи, на базі яких у 1929 році організувалися артілі «Червоний колос», «Червоний хлібороб», ім. 8-го Березня.

975 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 245 з них загинули, 350 нагороджені орденами й медалями. 1234 воїни віддали життя, визволяючи Млинок від фашистських загарбників. В центрі села споруджено пам'ятник загиблим воїнам-односельцям — обеліск Слави.

В селі народився кандидат медичних наук, кавалер ордена Леніна Г. М. Титар і кандидат сільськогосподарських наук Г. Ф. Нестеренко.

Поблизу Млинка виявлено поселення та досліджено два кургани доби бронзи (II тисячоліття до н. ери).

ОМЕЛЬНИ́К — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Омельничка, за 10 км від залізничної станції Павлиш. Населення — 1062 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Байдакове, Кущове.

Герой оборони Севастополя, уродженець Байдакового О. В. Калюжний. 1941 рік.

В Омельнику міститься центральна садиба колгоспу ім. XX з'їзду КПРС, за яким закріплено 5516 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4182 га орної землі. У господарстві вирощують пшеницю, кукурудзу, цукрові буряки, соняшник, овочі та інші культури. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні підприємства — млин, олійня, винеробний цех. За успіхи в праці 115 трудівників відзначені урядовими нагородами.

Є восьмирічна школа, де 16 вчителів навчають 104 дітей, будинок культури, бібліотека з фондом 8911 книг, краєзнавчий музей, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, побутовий комбінат, магазини. У партійній організації — 43 комуністи, у комсомольській — 88 членів ВЛКСМ.

Село засноване в кінці XVIII століття.

Радянську владу в Омельнику встановлено в лютому 1918 року.

Під час війни з білофіннами уславився уродженець Байдакового А. С. Пасічник. Близько 100 бойових вильотів здійснив відважний льотчик. 10 березня 1940 року його літак було підбито. Вороги вирізали зірку на тілі пілота, облили бензином, підпалили і напівживого кинули в озеро. А. С. Пасічнику посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 490 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 256 з них загинули, 163 удостоєні урядових нагород. Смертю хоробрих загинув під час оборони Севастополя уродженець Байдакового О. В. Калюжний. Будучи тяжкопораненим, він писав: «Батьківщино моя! Земле руська! Я, син

Бронзові псалія та налобник кінської вузди (V ст. до н. е.), знайдені в Омельнику.

Ленінського комсомолу, його вихованець, бився так, як підказувало мені серце. Винищував гадів, поки в грудях моїх билося серце. Я помираю, але знаю, що ми переможемо». Визволяючи Омельник від німецько-фашистських загарбників, загинули 218 воїнів різних національностей. На їх честь в селі споруджено пам'ятник, а полеглим воїнам-односельцям — обеліск Слави.

В селі народилася російська радянська письменниця О. В. Дякова-Толкачова.

Біля Омельника виявлено поселення та досліджено два кургани доби бронзи (II тисячоліття до н. е.). В 1968 році поблизу села розкопаний скіфський курган другої половини V ст. до н. е., в якому знайдені рідкісні золоті прикраси (орнаментовані пластини) дерев'яної посудини та унікальні бронзові речі.

ПОПІ́ВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах Омельника, за 5 км на схід від районного центру і за 14 км від залізничної станції Павлиш. Населення — 846 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Калачівка, Костянтинівка, Любівка, Павловолуйськ, Солдатське, Федорівка, Червоний Омельник.

У Попівці міститься центральна садиба колгоспу «Зоря», за яким закріплено 4867 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3110 га орної землі, 54 га саду. Господарство спеціалізується на відгодівлі свиней, розвинуте також молочне тваринництво. У хліборобстві переважає вирощування пшениці, кукурудзи, цукрових буряків, соняшнику. З допоміжних підприємств діють олійня, млин, майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки. За високі показники у праці 98 трудівників нагороджені орденами і медалями.

У восьмирічній школі 16 вчителів навчають 130 дітей. Є будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 7726 книг, краєзнавчий музей на громадських засадах, 2 медпункти, пологовий будинок, 4 магазини. Дві партійні організації налічують 63 комуністи, 2 комсомольські — 60 членів ВЛКСМ.

Попівка виникла у другій половині XVIII століття.

В кінці 1905 року селяни розгромили маєтки місцевих поміщиків. Організаторами цього заворушення були К. І. Лищенко, брати Гордій і Андрій Курченки та С. І. Манько.

У лютому 1918 року в Попівці встановлено Радянську владу. У 1929 році виникло 5 ТСОЗів, які через два роки об'єдналися у 2 колгоспи.

473 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 223 з них загинули, 208 відзначені урядовими нагородами. Уродженцю с. Калачівки старшому політрукові І. Т. Овчаренку за мужність і відвагу, виявлені в боях під Києвом, посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. В боях за визволення села від німецько-фашистських загарбників загинули 78 радянських воїнів. На їх честь споруджено пам'ятник, а полеглим односельцям — обеліск Слави.

В селі народився український композитор М. М. Калачевський (1851—1910 рр.).

СМЕТА́НІВКА (давня назва — Катерино-Кудашівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 11 км на північний захід від районного центру і за 4 км від залізничної станції Павлиш. Населення — 708 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Браїлівка.

У Сметанівці міститься центральна садиба колгоспу «Комунізм», за яким закріплено 3284 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2215 га орних земель, з них 1176 га поливних. Виробничий напрям господарства — вирощування пшениці, кукурудзи, соняшнику, цукрових буряків, овочів. Розвинуте також садівництво і бджільництво. Працюють допоміжні підприємства — майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки, олійня, млин. За трудові успіхи 12 чоловік відзначені урядовими нагородами.

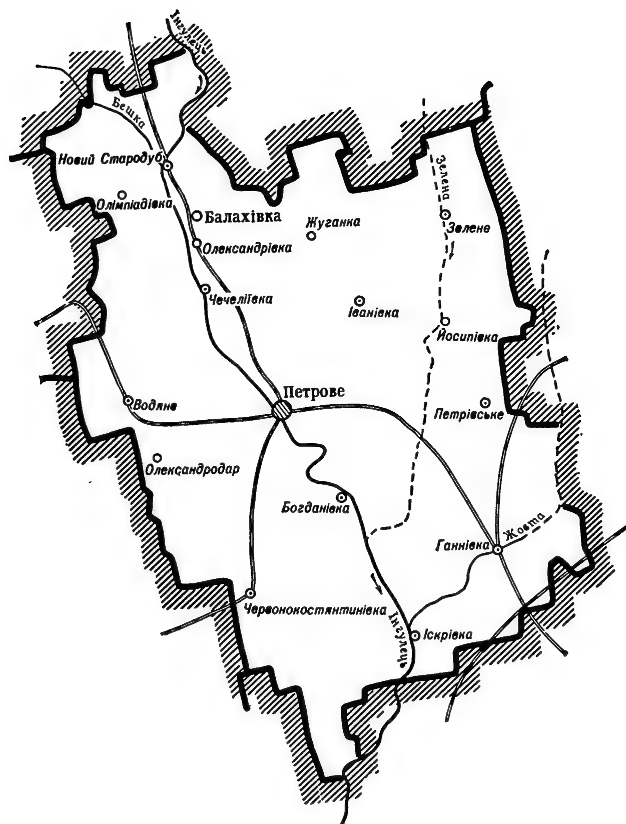
У восьмирічній школі 16 вчителів навчають 104 дітей. Є клуб, бібліотека з фондом 8214 книг, фельдшерсько-акушерський пункт, майстерня побутового обслуговування, 5 магазинів. У партійній організації — 37 комуністів, у комсомольській — 41 член ВЛКСМ.

Катерино-Кудашівка виникла на початку XIX століття.

Радянську владу в селі встановлено в лютому 1918 року. 1921 року в колишньому поміщицькому маєтку організовано дитячий будинок на 100 сиріт, який пізніше був перетворений на юнацьку комуну «КІМ».

260 жителів села брали участь у боях проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 150 з них загинули, 101 нагороджений орденами і медалями. У Сметанівці споруджено пам'ятник на честь воїнів, які загинули під час визволення села, а полеглим односельцям — обеліск Слави.

ПЕТРІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1,2 тис. кв. км. Населення — 31,3 тис. чоловік, з них сільського — 24 тис. Середня густота населення — 26 чоловік на кв. км. 2 селищним і 10 сільським Радам підпорядковано 47 населених пунктів. На підприємствах, у колгоспах, в установах є 51 первинна партійна, 67 комсомольських і 143 профспілкові організації. Провідне місце в економіці належить сільськогосподарському виробництву. За 15 колгоспами і 4 радгоспами закріплено 98,6 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 85,2 тис. га орної землі. У районі — 6 промислових підприємств, 4 будівельні організації. Населення обслуговують 30 медичних закладів. У 39 загальноосвітніх школах, в т. ч. 6 середніх, 16 восьмирічних і 17 початкових навчаються 4555 дітей. Культурно-освітню роботу ведуть 14 будинків культури, 25 клубів, 27 бібліотек, 48 кіноустановок. У селах створено 5 історико-краєзнавчих музеїв. У районі є пам'ятник В. І. Леніну. В населених пунктах споруджено 18 пам'ятників і 30 обелісків вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками.

ПЕТРО́ВЕ

Петрове — селище міського типу, центр району. Розташоване на річці Інгульці, за 119 км на схід від Кіровограда і за 18 км від залізничної станції Жовті Води. Населення — 5700 чоловіка. Селищній Раді підпорядковані також населені пункти Графітівка, Новомануйлівка, Покровка.

Про давнє заселення цієї території свідчать кілька курганів доби бронзи (II тисячоліття до н. е.). Наприкінці XVII ст. тут оселився запорожець Петрик, від імені якого, гадають, і пішла назва населеного пункту, що виник тут. Жителі його підтримували безпосередні зв'язки з Запорізькою Січчю. Як пам'ятки тих часів навколо селища і досі височать козацькі могили — Бекетова, Січова, Стареча.

1767 року кошовий Січі П. І. Калнишевський наказав одруженим запорожцям залишити свої хутори і поселитися на кордонах полків Нової Сербії у п'яти новостворених запорізьких селах, серед яких було й Петрове. Тоді ж були створені слободи Жовта, Зелена, Кам'янка та інші. 22 квітня 1774 року священик Спасового (за 18 км від Петрового) доповідав, що з його парафії втекло до запорізьких слобід, в т. ч. й до Петрового 30 родин[1]. Жителі слободи займалися хліборобством і вівчарством. Розвивалося також ремісництво, тут були кузні, теслярські, кравецькі і шевські майстерні.

Під час російсько-турецької війни в степу поблизу Петрового у 1769 році зосереджувалися російські війська та українські козацькі полки. В червні того року П. І. Калнишевський за наказом командуючого другою російською армією П. О. Румянцева розташував тут 7350 козаків і 12 гармат[2]. Для здійснення зв'язку між фортецею Кінбурн і Кременчуком в селі тоді відкрито поштову станцію.

Заможні козаки всіляко експлуатували бідну частину населення, використовували підсусідків на збиранні хліба, на сіножатях тощо. У 70-х рр. XVIII ст. землі навколо слободи були власністю Калнишевського. Для будівництва водяного млина на річці Інгульці він залучав не лише місцеве населення з підводами, а й мешканців сусідніх паланок[3].

Багато лиха зазнали жителі села з перетворенням його на військове поселення. З 1822 року у Петровому розташувався Стародубський полк 3-ї кірасирської кавалерійської дивізії[4]. Чоловіків віком від 18 до 45 років записали до військових підрозділів. Поселенці у неділю відбували військову муштру, а три дні на тиждень працювали на т. зв. громадських ланах.

Після ліквідації військових поселень у Петровому 1861 року налічувалося 512 дворів і 4052 жителі, серед них колишніх військових поселенців — 1968 чоловіків і 1744 жінки. Вони мали 16 722 десятини землі, 99 десятин землі належало церкві. За земельні наділи селяни сплачували казні грошову подать. У 1860 році за користування 9345 десятинами податної землі вони сплатили 10 219 крб. 50 копійок[5].

Хоч за царськими указами 1866—1867 рр. за колишніми поселенцями зберігалися землі, якими вони користувалися, становище селян все ж було тяжким. Великі податки, свавілля і шахрайство місцевих властей викликали обурення і протест трудящих. 20 липня 1875 року після подання скарги до повіту на дії сільського старости Копаня понад 400 селян Петрового зібралися на сход. Представник повітової влади брутальною лайкою та погрозами намагався «встановити порядок» і заарештувати найбільш активного учасника заворушення С. Д. Решітку. Тоді селяни з вигуком «Це не чиновник, а шахрай» схопили його і обеззброїли, а з волосного старшини Поліська зірвали знак і почали їх бити. Повсталі не злякалися губернатора, поліцейських і судових чиновників, що прибули в село, і обрали сільським старостою свого ватажка. Лише 13 серпня, коли в Петрове вступило дві сотні козаків, властям вдалося придушити виступ. 14 селян, у т. ч. М. З. та Г. З. Гавелів, С. К. та Г. К. Педанів, І. Г. Захарченка-Шагана, С. Д. Решітку, Ф. К. Баранника й інших, було заарештовано і віддано до суду[6].

З 1860 по 1885 рік кількість дворів у Петровому, що було вже центром волості Олександрійського повіту Херсонської губернії, збільшилася з 512 до 1135, населення зросло з 4052 чоловік до 6482.

---

[1] Журн. «Киевская старина», 1884, № 1, стор. 128; 1888, № 9, стор. 173.

[2] А. Скальковский. История Новой Сечи или последнего коша Запорожского, ч. 3, стор. 25.

[3] В. О. Голобуцький. Запорізька Січ в останні часи свого існування, стор. 329, 330.

[4] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 218, спр. 4, арк. 411—414.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1316, оп. 1, спр. 287, арк. 25, 26; спр. 297, арк. 30.

[6] ЦДІА СРСР, ф. 1284, оп. 241, спр. 196, арк. 74; ф. 1291, оп. 53, спр. 146, арк. 1, 4—7, 22, 73; ф. 1405, оп. 73, спр. 2429, арк. 140—146, 154—161.

З розвитком капіталізму посилилося класове розшарування села. В 1885—1886 рр. за генеральним межуванням Петрівській общині наділено 11990,5 десятини землі. Розподіл її був нерівномірний. 63 двори були безземельними. По одній голові робочої худоби було у 63 господарствах, по 2 — у 268, від 3 до 7 — у 147. В той же час 12 багатіїв володіли 8 і більше головами робочої худоби[1]. З кожним роком в селі зростав прошарок безземельних селян. 131 чоловік постійно наймитував у багатіїв, інші ходили на заробітки до Криворіжжя, працювали на рудниках.

У 1872 році землевласник інженер О. М. Поль виявив на південній околиці Петрового поклади графіту і почав їх розробку[2]. Підрядчики набирали робітників для першої шахти серед петрівської бідноти.

Тяжке економічне становище і політичне безправ'я спричинило протести трудящих. 19 липня 1904 року понад 60 селян Петрового пустили свою худобу на угіддя місцевої поміщиці поблизу сусіднього села , заявивши: «Хай баронеса відмовиться від землі, ми самі будемо платити за неї». Поміщика, який намагався перешкодити цьому, вони побили і прогнали геть, говорячи: «Що ж це за порядки: на війну беруть, а землі не дають. Куди ж нам подітися?». Після придушення селянського виступу до царського суду було притягнуто 21 його учасника, з них тринадцятьох позбавлено всіх прав і віддано до арештанських виправних рот строком на 2 роки, сімох — на рік і 8 місяців[3].

Восени 1905 року під впливом революційних виступів робітників Криворіжжя понад 700 петрівців, озброївшись вилами, косами, сокирами та мисливськими рушницями, розібрали в навколишніх поміщицьких маєтках хліб, сіно, худобу й реманент. На початку грудня вони напали на садиби купця Гусєва і поміщиків Бересторудня і Ейндзиделя, розгромили хутір куркуля Півняка[4]. У серпні 1906 року в селі відбулося кілька виступів учасників російсько-японської війни, які вимагали податних пільг. Звертаючись до них, селянин Г. П. Висоцький сказав на сходці: «Ви повинні були скласти зброю і не коритися начальству». За цей виступ його було притягнуто до кримінальної відповідальності[5].

Внаслідок здійснення столипінської аграрної реформи у 1908—1909 рр. з села на хутори і відруби вийшли 14 куркульських господарств. У той же час збільшувалося число безземельних і малоземельних селян. Понад 40 родин змушені були продати свої наділи і переселитися до Самарської губернії, Тургайської області та інших районів Росії[6]. У 1911 році більше половини населення терпіло від нестатків, 35 проц. господарств не мали своєї худоби.

На початку XX ст. в Петровому було кілька промислових підприємств по переробці продуктів сільського господарства, працювали водяний млин і 80 вітряків. Петрівські шахти для виробітку графіту були закриті через відсутність залізниці. Виявлені на околиці села поклади залізної руди, графіту, каоліну, парафіну, які залягали неглибоко, привернули увагу підприємців з Кривого Рога. В 1910 році підприємець Лісовий заорендував у петрівських селян 5 десятин землі і налагодив тут видобуток каоліну. Почали працювати шахти для добування графіту і парафіну, велося розвідування залізних руд.

У 1905 році закінчилося будівництво сільської лікарні. Однак повітове начальство дало вказівку використовувати це приміщення під в'язницю. Тільки в 1912 році відкрито земську лікарню на 25 ліжок, де медичне обслуговування населення здійснювали лікар і фельдшер. 1877 року почала діяти двокласна земська

---

[1] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., отд. 2, стор. 67, 248, 249; Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 3, стор. 361.

[2] В. Н. Никифоров. Очерки Александрийского уезда Херсонской губернии, ч. 1, стор. 5, 18.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 1405, оп. 107, спр. 9619, арк. 2, 3, 11.

[4] Там же, оп. 193, спр. 1850, арк. 26; оп. 194, спр. 57, арк. 50.

[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 5324, арк. 1—8.

[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 384, арк. 1—12.

школа. У 1886 році з 6539 жителів села лише 515 знали грамоту, з них 36 жінок. Через 10 років в селі було 2 земські і 2 церковнопарафіяльні школи, де навчалося 223 дітей. У 1905 році відкрилася міністерська двокласна школа. Всі ці три навчальні заклади охоплювали понад 600 дітей, у т. ч. 155 дівчаток. В них працювало 15 вчителів. Але переважна більшість дітей шкільного віку залишалася поза навчанням. При одній з шкіл створили бібліотеку-читальню[1].

В селі жив і працював столяр, художник і музикант Ф. В. Горбачевський. Виготовлені ним музичні інструменти були добре відомі далеко за межами села. Хату й меблі талановитого майстра прикрашали художнє різьблення, годинник, зібраний з дерев'яних деталей.

У 1886—1887 рр. по Херсонщині подорожував український письменник, етнограф, фольклорист і філолог Б. Д. Грінченко. Серед сіл, які він відвідав, було й Петрове. Про своє перебування тут він написав статтю «Деякі залишки старовини на Херсонщині», в якій розповів про історію села, використавши для цього спогади старожилів.

Під час першої світової імперіалістичної війни до армії було мобілізовано 1057 чоловіків з села. Скоротилися посівні площі. Якщо в 1886 році вони становили 10 100 десятин, то в 1916 — 9461. 581 двір не мав робочої худоби, а 339 — взагалі ніякої[2].

Дізнавшись про Лютневу буржуазно-демократичну революцію в Росії, селяни Петрового у березні 1917 року зібралися на мітинг, на якому вітали повалення царизму.

З великою радістю зустріли петрівці звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. До села прибули представники криворізьких більшовиків, які очолили боротьбу трудящих за роззброєння націоналістичних куренів і встановлення Радянської влади. В січні 1918 року в Петровому відбулися вибори Ради селянських депутатів[3], яка приступила до проведення в життя ленінського Декрету про землю. Було розпочато розподіл казенних, церковних і поміщицьких земель між безземельними та малоземельними селянами.

Здійснення революційних перетворень в селі у квітні 1918 року перервала австро-німецька окупація. Зігнавши населення до волості, загарбники вимагали здати зброю і виказати більшовиків та активістів. Вони забили до смерті багатьох селян. На село було накладено контрибуцію — 3600 крб. грішми, 360 голів худоби, 3600 аршин полотна. Незважаючи на терор окупантів і українських буржуазних націоналістів, петрівці брали активну участь у партизанському русі, який розгорнувся на Криворіжжі[4].

Після відходу з села кайзерівських військ, а потім і вигнання петлюрівців, на початку лютого 1919 року в Петровому відновилася Радянська влада. До обраних тоді сільської Ради та волвиконкому увійшли бідняки і середняки. Наприкінці квітня утворився комбід (голова З. О. Лисенко). Разом з органами Радянської влади він вилучав у куркулів лишки хліба, землі, реманенту, які було розподілено між бідняками і середняками. Влітку розпочався наступ денікінців, для боротьби з ними створено повстанський загін у складі 100 чоловік. У січні 1920 року петрівці брали участь у загальному повстанні трудящих Криворіжжя проти ворога. Тоді ж у Петровому остаточно відновлено Радянську владу. Створено волревком та сільревком[5].

---

[1] Народное образование в Александрийском уезде за 1912 год, стор. 9, 46, 58, 69, 74.

[2] Поселенные таблицы Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года по Александрийскому уезду, стор. 52, 53.

[3] А. Пахомов. Борьба трудящихся Криворожья за власть Советов, стор. 97.

[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 384, арк. 1, 2; А. Пахомов. Борьба трудящихся Криворожья за власть Советов, стор. 128, 129, 133.

[5] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 142, арк. 16; спр. 384, арк. 1, 2; А. Пахомов. Борьба трудящихся Криворожья за власть Советов, стор. 152, 155.

Восени, коли в районі Петрового з'явилися численні банди, в їх ліквідації активну участь брали члени КНС, радянські і партійні працівники, молодь села, яка вступала до чопівських загонів. Вирішальну роль в остаточному розгромі банд відіграли частини Першої Кінної армії під командуванням С. М. Будьонного[1].

Організаторами боротьби за зміцнення Радянської влади, за відбудову села були комуністи і комсомольці. У січні 1921 року в Петровому вже діяли партійний і комсомольський осередки. З активною участю комуністів-залізничників і двох відповідальних працівників, яких у вересні направив сюди Катеринославський губревком для допомоги місцевим органам влади, відбулися вибори Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів.

До 1-го травня 1921 року в Петрівській волості засіяли 16 091 десятину землі. Але неврожай того року спричинив голод. Для допомоги голодуючим в Петровому створено спеціальний комітет[2]. З ініціативи комуністів 1922 року організувалося перше колективне господарство в селі — комуна «Червоний прапор». 13 родинам комунарів було виділено 30 га землі, яку допомогли засіяти червоноармійці. Восени того ж року комуна переїхала в колишній Малоганівський маєток поміщика Родзянка, де 22 сім'ї одержали 250 га землі.

З серпня 1923 року Петрове стало центром району Криворізького округу. До складу району входило 13 сільрад. В селі тоді мешкало понад 10 тис. чоловік. На кінець 1924 року в районній парторганізації налічувалося 22 комуністи[3].

В 1925 році тут створюється відділення сільськогосподарського банку, яке допомагало селянам кредитами для придбання машин і реманенту. 1926 року в селі виник ТСОЗ. Роком раніше відновили роботу графітні копальні, де працювало 350 гірників. Їх продукцію відправляли Маріупольському заводоуправлінню. 17 лютого 1927 року на копальнях утворився партосередок, очолив його А. Л. Коваленко. Партосередок об'єднував 27 комуністів.

Велику увагу районний комітет партії приділяв політичній освіті комуністів, комсомольців і безпартійних активістів. З 1925 року в Петровому почала працювати т. зв. пересувна школа політграмоти, де навчалося 35 комуністів і комсомольців. На кінець 20-х років відкрилися 3 початкові, семирічна та професійна школи. Майже всі діти шкільного віку були охоплені навчанням. Особлива увага приділялася ліквідації неписьменності серед дорослого населення. Ще з 1921 року почав діяти волосний сельбуд. У 1927 році відкрито сільський клуб ім. Ф. Е. Дзержинського, який став центром культурного життя села. Того ж року в селі заговорило радіо.

Складні завдання довелося розв'язувати партійним та громадським організаціям села в період колективізації сільського господарства. Серед тих, хто першим вступив на новий шлях господарювання, були комуністи Петрового П. І. Шаповал, М. Л. Шуліка, О. Ф. Вишневський, а також депутат сільської Ради з 1925 року Л. П. Ситник (в 1931 році її обрано членом ВУЦВКу[4]). На 1932 рік в селі утворилося 7 сільськогосподарських артілей. В колгоспах діяли 4 парторганізації[5]. Надійними помічниками комуністів у зміцненні колгоспів виступали місцеві комсомольці. Вони брали активну участь в хлібозаготівлях, організовували червоні валки, вели культосвітню роботу, антирелігійну пропаганду.

Наприкінці 1930 року в селі утворилася машинно-тракторна станція, а в 1933 році —політвідділ при ній, який очолив О. М. Плевицький[6]. У 1935 році МТС вже мала 82 трактори, 36 комбайнів та 12 вантажних автомашин[7]. Партійна

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 144, арк. 2; спр. 437, арк. 65.
[2] Там же, спр. 146, арк. 65; спр. 891, арк. 21.
[3] Там же, спр. 1842, арк. 26, спр. 2127, арк. 38, 40, 56, 63, 145, 213.
[4] Газ. «Комуніст» (Петрове), 25 березня 1965 р.
[5] Газ. «Колективіст» (П'ятихатки), 27 травня 1932 р.
[6] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 384, арк. 1—12.
[7] Кіровоградський облпартархів, ф. 439, оп. 1, спр. 12, арк. 70.

організація МТС велику увагу приділяла навчанню та підготовці механізаторських кадрів.

У 1937—1939 рр. колгоспи Петрового збільшили врожайність основних сільськогосподарських культур порівняно з 1935—1936 рр. більше ніж у два рази. Так, рільнича бригада О. Г. Гавелі з артілі «Червоний хлібороб» в 1939 році на площі 58 га зібрала по 21,4 цнт озимої пшениці, а на площі 15 га по 21 цнт жита[1]. За успіхи в сільськогосподарському виробництві у 1937—1939 рр. артілі «Червоний хлібороб» та ім. Сталіна завоювали право брати участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. До Книги пошани виставки занесені агроном-лісомеліоратор Р. П. Бакун, бригадири-лісомеліоратори колгоспів «Червоний хлібороб» О. Г. Тимченко та ім. Сталіна М. Я. Дрига, трактористи І. Д. Вервес, О. Г. Висоцький, Н. Д. Оришака, комбайнери Г. Я. Коломоєць, А. О. Мовчан.

Напередодні Великої Вітчизняної війни в артілях Петрового було по 4 тваринницькі ферми, на яких налічувалося 803 коня, 954 корови, 213 волів, 1063 вівці і 1180 свиней, 3176 штук птиці. Реконструкція графітної копальні дала змогу у 1940 році довести видобуток графіту до 4 тис. тонн. Стали до ладу механічна майстерня, електростанція, розгорталося житлове будівництво.

На початку 1941 року в селі проживав 4951 чоловік, з них 1580 робітників і службовців, 3317 колгоспників. До послуг трудівників Петрового була лікарня, де працювали 24 медичні працівники. У селі діяли 4 школи, 15 клубів та хат-читалень, районний будинок культури, районна бібліотека. При клубах організовано драматичні гуртки і спортивні товариства. Вихованець Тсоавіахіму петрівець Ю. А. Лазоренко за виявлений героїзм у боях на озері Хасан був нагороджений орденом Червоної Зірки.

В селі виходила районна газета «За більшовицькі колгоспи». При її редакції працювало літоб'єднання. Партійні організації Петрового об'єднували 141 комуніста, а комсомольські — 383 члени ВЛКСМ.

З гнівом зустріли петрівці звістку про підступний напад фашистської Німеччини на нашу країну. Багато юнаків і дівчат подали заяви до райвійськкомату з проханням направити їх у діючу армію. В перші дні війни понад 400 жителів Петрового пішли захищати Вітчизну. Вони героїчно билися проти ворога на фронтах Вітчизняної війни; 315 одержали бойові нагороди.

8 серпня 1941 року Петрове захопили фашисти. Більш як 200 молодих хлопців і дівчат вони відправили на каторгу до Німеччини. Були зруйновані і спалені всі господарські приміщення колгоспів, МТС, школи та майже 100 будинків місцевих жителів. Під час тимчасової окупації в селі діяла група патріотів. Вчитель Я. К. Коваленко, комсомольці й учні В. П. Кривда, М. І. Сидоренко та інші розповідали жителям про події на фронтах Великої Вітчизняної війни. Жителі Петрового — К. Г. Назарець, П. М. Копань та інші переховували червоноармійців, що втікали з полону[2].

21 жовтня 1943 року війська 34-го, 39-го та 42-го гвардійських полків 13-ї гвардійської Полтавської ордена Леніна Червонопрапорної стрілецької дивізії під командуванням гвардії генерал-майора Г. В. Бакланова визволили Петрове від фашистських окупантів[3]. У селищі поховані Герої Радянського Союзу — харків'янин О. В. Засядько, який загинув у бою за село Водяне, М. В. Колесников, С. А. Путілов, І. П. Литвинов.

До березня 1944 року Петрове було прифронтовим тилом радянських військ, його жителі всебічно допомагали частинам Червоної Армії: будували оборонні укріплення, підвозили на передову боєприпаси тощо. 80 петрівців удостоєні медалі «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр»[4]. У грудні 1943 року

[1] Газ. «За більшовицькі колгоспи» (Петрове), 1 січня 1940 р.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 106, арк. 138.
[3] И. А. Самчук. Тринадцатая гвардейская, стор. 232, 233.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2860, оп. 8, спр. 52, арк. 155; спр. 56, стор. 107—120.

Селище Петрове. 1967 р.

відновили роботу Петрівський райком КП України та райвиконком, райком комсомолу, Петрівська сільська Рада, парторганізації при райкомі, райвиконкомі. Почала виходити районна газета «За більшовицькі колгоспи». 19 грудня 1943 року в Петровому відбулася районна нарада голів сільських Рад і колгоспів. На ній два старі колгоспники Іванівської сільської Ради А. М. Шаповалов і Д. Г. Бурлака передали секретареві райкому партії перехідний Червоний прапор райкому, який вони переховували під час німецької окупації[1].

Райком КП(б)У створив у селах агітколективи, затвердив їх керівників. Першим рішенням райвиконкому була постанова щодо проведення сільськогосподарських робіт, ремонту шляхів, шкіл, культосвітніх закладів[2]. Великою трудовою перемогою відзначили трудящі села першу річницю визволення від фашистського рабства. До 10 вересня 1944 року всі артілі достроково виконали план хлібозаготівель. До фонду Червоної Армії понад план було здано 2070 цнт зерна[3]. Незважаючи на нестачу техніки, місцева МТС успішно завершила плани сільськогосподарських робіт. Особливо відзначилася трактористка Ф. П. Вервес. Розпочали роботу школи і медичні заклади.

Відроджувати сільське господарство допомагали трудівники РРФСР і республік Середньої Азії. Протягом 1945—1948 років вони надіслали колгоспам Петрового і МТС насіння, худобу, 50 тракторів, у т. ч. 27 гусеничних, 33 комбайни, 25 моторів тощо.

Серед трудящих села широкого розмаху набуло соціалістичне змагання за дострокове виконання завдань четвертого п'ятирічного плану. Перед у ньому вели механізатори і серед них тракторна бригада І. С. Вітренка. На кінець 1947 року в районі було освоєно 90 проц. посівних площ, врожайність зернових проти 1940 року зросла на 50 проц. План збільшення поголів'я великої рогатої худоби працівники тваринницьких ферм виконали на 110 проц.[4]. У 1950 році 7 колгоспів Петрового об'єдналися у три великі господарства — ім. Леніна, ім. Калініна та ім. XX-річчя Жовтня. На річці Інгульці трудівники села спорудили колгоспну гідроелектростанцію, що дало можливість механізувати трудомісткі роботи на токах і фермах. В хати колгоспників прийшла електрика. В селі працювали середня, восьмирічна і 5 початкових шкіл. В 1949 році лише в середній школі 19 вчителів навчали 378 дітей. Наступного року відкрито дитячу бібліотеку.

Нових успіхів добилися господарства села в подальші роки. Після вересневого (1953 року) Пленуму ЦК КПРС вдруге було проведено об'єднання артілей, їх стало дві — ім. Леніна та «Дружба». За ними закріпили 13 738 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 10 276 га орної землі, 165 га садів і виноградників. У 1959 році колгоспи виробили на 100 га угідь 25,1 цнт м'яса, 142,2 цнт молока, а 1965 року вже 35,7 цнт м'яса і 262 цнт молока. Значно зросло поголів'я худоби.

Зростає і машинний парк артілей. Вони мають 74 трактори, 53 комбайни, 34 автомашини та іншу техніку. Побудовано тваринницькі приміщення на 7414 голів худоби, 2 механічні майстерні, токи, зерносховища, десять будинків тваринників і механізаторів, дві станції, які зрошуватимуть 190 га землі. В колгоспі «Дружба»

[1] Кіровоградщина в роки Великої Вітчизняної війни, стор. 217, 218.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-3026, оп. 1, спр. 6, арк. 1, 2, 10—12, 17, 18, 31, 48, 52.
[3] Газ. «За більшовицькі колгоспи» (Петрове), 14 вересня, 29 жовтня 1944 р.
[4] Газ. «За більшовицькі колгоспи», 25 квітня 1946 р.; 29 січня 1948 р.

завершено будівництво птахофабрики на 56 тис. штук птиці, а в колгоспі ім. Леніна діє механічний млин.

Достроково виконали восьму п'ятирічку Петрівський маслозавод, який став до ладу 1952 року, та районне об'єднання «Сільгосптехніки».

У першому році дев'ятої п'ятирічки колгоспи ім. Леніна та «Дружба» виростили по 29,4 цнт зернових з га. На 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 34,3 цнт м'яса, 329,5 цнт молока, 81 кг вовни, на 100 га зернових одержано 37 407 штук яєць. Перевиконали плани випуску валової продукції маслозавод, райоб'єднання «Сільгосптехніки» та друкарня.

Партія і уряд високо оцінили працю трудівників села. Ордена Леніна удостоєно комбайнера з колгоспу «Дружба» Г. А. Задорожнього, ордена Трудового Червоного Прапора — тракториста тієї ж артілі Г. Г. Щербака і доярку з колгоспу ім. Леніна О. Я. Тараненко, ордена Жовтневої Революції — комбайнера з колгоспу «Дружба» О. І. Назарця, крановщика «Сільгосптехніки» Г. А. Білаша. Постановою бюро обкому КП України, виконкому обласної Ради депутатів трудящих та облпрофради за досягнуті успіхи у соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна до обласної Ленінської книги трудової слави занесені імена свинарки артілі ім. Леніна С. Я. Колінько та шліфувальника об'єднання «Сільгосптехніки» В. П. Завгородянського.

Включившись у соціалістичне змагання на честь 50-річчя утворення СРСР, трудівники Петрового успішно виконують плани другого року п'ятирічки. Колгосп ім. Леніна у першому півріччі 1972 року виборов перше місце у районі по виробництву продуктів тваринництва.

В 1963 році Петрове стало селищем міського типу. В центрі його розташоване Іскрівське водосховище, споруджене в 1956 році. Протягом 1961—1971 років петрівці одержали 128 квартир та побудували 506 нових будинків. Тільки у 1970 році в селищі збудовано 4 двоповерхових восьмиквартирних житлових будинки, новий раймаг, стадіон, ветлікарню, приміщення школи-інтернату, нової майстерні, об'єднання «Сільгосптехніки». Жителів селища обслуговують 16 магазинів. Кожний другий мешканець Петрового — вкладник ощадної каси. Сума їх вкладів перевищує 2 млн. крб. В селищі є лікарня на 100 ліжок, де працюють 25 лікарів і 57 чоловік середнього медичного персоналу, два дитячих садки.

В середній, восьмирічній, 4 початкових і вечірній школах понад тисячу дітей навчають 72 вчителі. За роки Радянської влади з Петрового вийшло чимало фахівців, які працюють в різних галузях науки й культури, серед них український радянський поет Г. А. Книш; доктор технічних наук, професор Ф. Н. Білаш; доктор філологічних наук, професор Г. В. Вервес; доцент Х. С. Решітка та багато інших.

До послуг трудящих Петрового — районний будинок культури, 2 сільські і три бригадні клуби, будинок піонерів, літній та широкоекранний кінотеатри, 4 стаціонарні кіноустановки. Люблять в селищі художню самодіяльність. Хор колгоспу ім. Леніна у 1969 році зайняв перше місце в районі, на обласній декаді хорового мистецтва його відзначено дипломом 2-го ступеня. При музичній школі постійно працюють курси баяністів-хормейстерів. Книжковий фонд чотирьох селищних бібліотек налічує 80 тис. примірників. В селищі виходять районна газета «Трудова слава» і дві колгоспні багатотиражки. На

Ленінський суботник по розширенню стадіону. Петрове, 1970 р.

Ленінський прийом до комсомолу 22 квітня 1970 р. у Петровому.

Пам'ятник героям громадянської війни. Петрове, 1970 р.

кожну тисячу населення припадає 1672 примірники передплатних видань. При колгоспах працюють первинні організації товариства «Знання».

В селищі встановлено пам'ятник В. І. Леніну. Споруджено 3 меморіальні пам'ятники героям громадянської війни, радянським воїнам, що загинули в боротьбі з фашизмом. До Дня Перемоги в 1972 році відкрито четвертий пам'ятник — 493 петрівцям, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. Біля підніжжя його горить вічний вогонь. Посаджено алею на честь Героїв Радянського Союзу, що визволяли Петрове і полягли в бою за нього. На алеї встановлено їхні портрети. Ім'я Героя Радянського Союзу О. В. Засядька присвоєно середній школі, імена інших героїв носять піонерські дружини шкіл.

Вирішальну роль у житті селища відіграють комуністи. У 20 первинних організаціях 467 членів КПРС, з них 116 працюють в колгоспах. Комуністи дбайливо виховують молоду зміну — комсомольців, яких у селі 357. Об'єднані вони в 19 первинних організаціях.

У складі селищної Ради — 89 депутатів, серед них — 34 комуністи і 6 комсомольців, 33 жінки. Навколо Ради згуртувався численний актив. Діють 16 вуличних комітетів, у віддалених бригадах колгоспів — сільські комітети. Рада приділяє багато уваги питанням виробництва, культури, благоустрою села тощо. Так, бюджетом селищної Ради, який на 1972 рік становив 176 тис. 525 крб., на розвиток освіти асигновано 95 тис., охорони здоров'я — 5,6 тис., культури — 5,3 тис., благоустрій— 63 тисячі карбованців.

Величні перспективи відкрив перед петрівцями XXIV з'їзд КПРС. У дев'ятій п'ятирічці тут буде споруджено кілька підприємств гірничорудної промисловості, а також будинок Рад, будинок культури із залом на 500 місць, лікарню на 240 ліжок, 2 магазини, аеропорт, прокладено 15 км шляху з твердим покриттям, 7 км водопроводу тощо.

Перетворюючи в життя завдання дев'ятої п'ятирічки, трудящі Петрового домагаються дальших успіхів у розвитку господарства, освіти і культури.

Я. Г. ЗАХАРЧЕНКО

ЗЕЛЕ́НЕ

Зелене — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Зеленої, за 22 км на північ від районного центру і за 10 км від залізничної станції Зелена. Населення — 2191 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Артемівка.

У другій половині XVII ст. в цій місцевості виник козацький зимівник. У XVIII ст. він входив до складу Інгульської паланки Нової Січі.

В 1754—1764 рр. Зелене згадується в документах як сотенна слобода Новослобідського козацького полку. В ній налічувалося 112 чоловік: сотник, осавул, хорунжий, 2 церковних служителі, 23 виборні козаки, 75 підпомічників, 9 підсусідків. Старшини і сотник слободи не гребували ніякими засобами заради особистого збагачення. Надаючи нерідко притулок кріпакам-втікачам, вони потім примушували їх разом з біднішим козацтвом обробляти свої землі. Сотник П. Кот, збудувавши міст на річці Зеленій, збирав з проїжджих мостовщину[1].

Трудові маси слободи, що не мирилися з утисками старшини, брали активну участь у гайдамацькому русі. З перетворенням Зеленого у військову слободу Єлисаветградського пікінерського полку частина козаків взяла участь у виступі пікінерів Новоросійської губернії 1769—1770 рр., а інші, забравши з собою сім'ї, подалися на Запоріжжя. У 1772 році в Зеленому налічувалося 73 двори і 365 чоловік[2].

У 1821 році Зелене стало військовим поселенням[3]. В ньому розташувався 2-й кірасирський ескадрон Стародубівського кавалерійського полку. Жителів села, здатних нести військову службу, перетворено на військових поселенців. Вони звільнялися від деяких державних податків, але змушені були працювати на т. зв. громадських ланах, утримувати за свій рахунок постояльців — кірасирів, постачати для їх коней фураж. Поселенці поряд з військовим навчанням заготовляли паливо, будували штаби, казарми, манежі, впорядковували шляхи. Все життя їх регламентувалося військовим статутом. Вони часто тікали з поселення, але їх ловили, повертали назад і жорстоко карали. Так, 1857 року І. Бомбика рішенням комісії військового суду 2-го кавалерійського округу Новоросійського поселення покарали шпіцрутенами, прогнавши три рази крізь стрій із 100 чоловік[4].

1857 року жителів Зеленого переведено на становище державних селян. З 2221 чоловіка населення колишніх військових поселенців було 1092. Селяни обкладалися великими податками, виконували натуральні повинності. Так, у 1859 році з них зібрали тільки поземельного податку на 5,3 тис. крб., а в 1860 — до 6 тис. крб., тобто на 852 крб. більше, ніж передбачалося кошторисом. На той час Зелене вже стало значним торговельним центром. Кожного року тут відбувалися 3 ярмарки, а по неділях — базари. Розвивалися ремесла — гончарство, теслярство тощо. В селі було 46 вітряків.

За царськими указами 1866—1867 рр. про земельний устрій державних селян на ревізьку душу припало по 5,5 десятин землі. В Зеленому тоді мешкало 2124 жителі. З 5325 десятин орної землі лише 1017 десятин, або 19 проц., належало сільській общині, тому селяни змушені були щорічно брати в оренду ще 2180 десятин у поміщиків. На всі селянські господарства припадало 69 коней і 604 воли[5]. Багато бідняків, позбавлених землі, реманенту й худоби, йшло працювати на рудники Криворіжжя.

Близькість великих промислових центрів сприяла поширенню серед місцевих селян революційних настроїв. У 1901 році члени Катеринославського комітету РСДРП створили в Зеленому соціал-демократичний гурток «Зіронька», до складу

---

[1] Записки історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 24, стор. 253, 260, 264, 266, 292.

[2] Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии, вып 1, стор. 240, 242; журн. «Исторические записки», 1942, № 13, стор. 173, 174.

[3] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 218, спр. 4, арк. 412.

[4] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 1316, оп. 1, спр. 67, арк. 672.

[5] Там же, спр. 287, арк. 25, 26.

44 2-280

якого ввійшло 48 чоловік, переважно селян. Члени цього гуртка були ініціаторами організації таких же гуртків в інших селах Катеринославської губернії[1], вони розповсюджували в селі соціал-демократичну літературу, випускали листівки. Під час арешту керівника гуртка поліція знайшла 4 гектографи і 240 листівок та брошур[2]. Великий вплив на трудящих мала видана гуртком листівка під назвою «19 лютого 1861—1901». В ній розповідалося про тяжке, безправне становище селянства, піддавалася нищівній критиці реформа 1861 року. Листівка закликала селян боротися «за повну, справжню волю, за устрій, в якому не буде ні бідних, ні багатих, ні пана, ні хама, всі будуть рівними і добре жити». Члени гуртка багато зробили для поширення ленінської газети «Искра»[3].

Значні заворушення відбулися в Зеленому під час революції 1905—1907 рр. На початку 1905 року селяни відібрали у поміщика Гусєва сіно та вчинили опір місцевим властям. В другій половині того ж року трудящі села продовжували боротьбу: вони відбирали у поміщиків хліб, реманент, палили їхні маєтки. Керували цими виступами селяни Ф. Макайда, С. Скипальський, І. Кривослицький та С. Дрига. До Зеленого прибув загін козаків, які, зігнавши жителів до сільської управи, били їх нагайками і шомполами. Декількох забито до смерті. С. Скипальського та І. Кривослицького було заарештовано і згодом засуджено до різних строків тюремного ув'язнення[4].

Столипінська аграрна реформа зумовила дальше класове розшарування на селі та розорення селянської общини. 1908 року тут було 5311 мешканців, у т. ч. чоловіків — 2757, жінок — 2554[5]. Наділи мали лише 1115 чоловік, їм належало 6633 десятини землі. Кращі селянські землі захопили куркулі. Вони створювали хутори, найбільшими з яких були Головківка і Юшки. Збільшуючи свої капітали шляхом лихварства та іншого здирства, багатії у 1912 році збудували в селі млин, крупорушку, олійницю з паровим двигуном, відкрили ремонтні майстерні, крамниці. Обезземелені селяни йшли у найми до куркулів і поміщиків.

Масові захворювання населення змусили місцеву владу 1913 року відкрити в селі амбулаторію, в якій працював фельдшер. Лікування було платним і тому для більшості селян недоступним. Першу початкову парафіяльну школу відкрили у 1868 році, а в 1912 — початкову земську, де навчалося близько 200 дітей — здебільшого із заможних родин, працювало 5 учителів[6]. Бібліотек та клубів у селі не було, зате діяли дві церкви.

У роки першої світової війни багато чоловіків пішло на фронт. До села все частіше надходили звістки про загиблих і покалічених. Це посилювало революційні настрої та ненависть до самодержавства. З радістю зустріли трудящі Зеленого звістку про повалення царизму. Навесні і влітку 1917 року відбулися мітинги, на яких приймалися резолюції про припинення імперіалістичної війни і передачу поміщицьких земель селянам. До цього закликали бідноту робітники-агітатори, відряджені в село більшовицькою організацією Криворіжжя. В липні 1917 року в Зеленому для боротьби з контрреволюцією організовано селянську дружину в складі 30 чоловік[7].

Велике піднесення серед населення викликала звістка про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді та ленінські Декрети. В кінці листопада

---

[1] М. Н. Лещенко. Класова боротьба в українському селі на початку XX століття, стор. 80.

[2] История Екатеринославской социал-демократической организации 1889—1903 гг. Екатеринослав, 1923, стор. 308, 309.

[3] П. Варгатюк. В. І. Ленін і Катеринославська більшовицька організація. Дніпропетровськ, 1961, стор. 31

[4] Газ. «До нового села» (Кривий Ріг), 6 листопада 1927 р; А. Пахомов. Борьба трудящихся Криворожья за власть Советов, стор. 32, 33.

[5] Список населенных мест Александрийского уезда. Екатеринослав, 1911, стор. 23.

[6] Доклады и отчеты очередному губернскому собранию сессии 1915 г. Екатеринослав, 1916, стор. 350.

[7] А. Пахомов. Борьба трудящихся Криворожья за власть Советов, стор. 67, 72.

1917 року селяни роззброїли гайдамацький курінь, що прибув з Кривого Рога. На початку січня 1918 року в Зеленому встановлено Радянську владу[1]. До Ради селянських депутатів, яку очолив місцевий житель більшовик З. Трушевський, обрали бідняків і середняків. Рада взяла на облік поміщицькі землі і майно. Землю розподіляли за зрівняльним принципом — 2 десятини на їдця. Багато худоби і сільськогосподарських знарядь роздали селянам-біднякам. Для боротьби з контрреволюцією під керівництвом більшовиків утворено революційний штаб та червоногвардійський загін з 85 чоловік, який у березні 1918 року влився в лави Червоної Армії і брав участь у боях з кайзерівськими військами.

У квітні в Зелене вдерлися австро-німецькі загарбники. Вони заарештували 25 сільських активістів і протягом кількох днів знущалися над ними, після чого розстріляли[2]. В листопаді 1918 року село визволено від окупантів, але владу на деякий час захопили петлюрівці. Після їх вигнання на початку 1919 року обрано Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, під керівництвом якої розгорнулися революційні перетворення. Та в серпні вони були перервані денікінцями, які відновили старі порядки. Вони по-звірячому закатували місцевих активістів З. С. Флейтуха, М. Я. Мандрику і М. Х. Ґуньку[3].

В грудні 1919 року в Зеленому остаточно відновилася Радянська влада. Створений тоді ж у селі революційний комітет на чолі з більшовиком П. П. Губським, проводив велику роботу щодо зміцнення Радянської влади. Активно допомагав йому комсомольський осередок, який виник наприкінці 1919 року. У лютому наступного року відбулися вибори волвиконкому, а в липні утворився комітет незаможних селян на чолі з П. Л. Іволгою.

Втілюючи в життя закон Всеукрревкому від 5 лютого 1920 року, комнезам разом з Радою розподіляли серед бідняків поміщицьку землю і сільськогосподарський реманент, вилучали в куркулів лишки хліба. На кожного члена сім'ї селяни одержали по 1,5 десятини, а малосімейним виділили по 6 десятин на двір. За активну участь в організації жителів села на боротьбу з бандитизмом і проведенні заходів щодо відродження господарства КНС Зеленого було відзначено перехідним Червоним прапором Криворізького повітвиконкому[4].

Після закінчення громадянської війни партосередок, який утворився на початку 1921 року у складі 7 чоловік[5], разом з сільською Радою спрямовували населення на розгортання соціалістичного будівництва. Повернулися додому солдати, що билися з ворогами на фронтах громадянської війни. Серед них був Я. Г. Панін, якого Радянський уряд нагородив орденом Червоного Прапора. З ініціативи комуністів Ф. О. Бруслова і П. П. Красняка в першій половині 1921 року найбідніші селяни об'єдналися в ТСОЗ «Червона зірка», що мав у своєму користуванні 71 десятину землі[6]. Для допомоги біднякам і сім'ям червоноармійців партосередок та сільська Рада 15 квітня 1921 року провели масовий суботник, під час якого засіяно 400 десятин. У 1922—1923 рр. в Зеленому організовуються кредитне і збутове сільськогосподарські товариства. Через них селяни-бідняки і середняки одержували позики для придбання сільськогосподарської техніки. 1921 року частина селянських родин переселилася до щойно заснованого селища ім. Петровського. З 1 січня 1925 року Зелене стало районним центром Криворізького округу. На той час тут налічувалося 1431 господарство та проживало 6724 чоловіка.

Розгорталося культурне будівництво. Восени 1921 року колишню земську школу реорганізовано в єдину трудову семирічну, в одному з колишніх поміщицьких

---

[1] В. Я. Борщевский. Рабочий класс и Советы Донецко-Криворожского бассейна в Октябрьской революции, ч. 2. Днепропетровск, 1962, стор. 155, 156.
[2] А. Пахомов. Борьба трудящих Криворожья за власть Советов, стор. 127.
[3] Газ. «До нового села», 6 листопада 1927 р.
[4] Газ. «Селянська правда» (Катеринослав), 15 травня 1921 р.
[5] АІІП ЦК КП України, ф. 32, оп. 1, спр. 133, арк. 34.
[6] Там же, спр. 437, арк. 86.

Перший пробний виїзд у поле колгоспників сільгоспартілі «Радянський селянин». Зелене, 1929 р.

будинків відкрито початкову школу. 1922 року в Зеленому було 3 початкові і семирічна школи, в них працювало 10 учителів. Методом народної будови у квітні 1921 року споруджено сельбуд, де працювали гуртки ліквідації неписьменності. Лікнепи були по всіх семи кутках, на які поділялося село. В тому ж році відкрилася бібліотека[1].

Поступово створювалися передумови для соціалістичної перебудови сільського господарства. Партійна організація і сільська Рада роз'яснювали населенню значення ленінського кооперативного плану. У 1926 році в селі організовано артіль і комуну. Через рік створено 3 ТСОЗи, кожний з них об'єднував 20—30 господарств[2]. 1927 року виникла артіль «Червоний прапор», до якої ввійшло 40 родин. Вона одержала від держави трактор, молотарку. Протягом 1929—1930 рр. в Зеленому на базі існуючих колективних об'єднань створюється шість сільськогосподарських артілей: «Радянський селянин», «Червоний прапор», «Жовтнева перемога», «Більшовик», «Ленінський шлях», «Переможець». Вони об'єднали до 90 проц. всіх господарств, в яких було понад 10 тис. десятин землі. На кінець 1930 року колективізацію в селі завершено. Партійна організація, що поповнювалася за рахунок активістів та молоді села, у 1935 році налічувала 38 членів партії[3]. Вона проводила велику виховну роботу серед населення. Значну роль у дальшому зростанні і зміцненні колгоспів відіграла створена 1932 року в селі машинно-тракторна станція. Першими трактористами села були О. А. Жук і Т. С. Бондар.

Серед колгоспників розгорталося соціалістичне змагання за дострокове виконання виробничих завдань. Переможцем його у 1935 році вийшла артіль «Ленінський шлях». Ширився стахановський рух. Значних успіхів добилися тваринники артілі «Більшовик». У 1937 році колгоспники Зеленого одержали в середньому на кожний трудодень 3 кг зерна[4].

На початку 1941 року, крім медичної амбулаторії, в селі були дільнична лікарня, жіноча і дитяча консультації, аптека і фельдшерський пункт. Населення обслуговувало 9 медичних працівників. Працювали середня (відкрита 1938 року), семирічна та три початкові школи, в яких 40 вчителів навчали 1200 дітей. Велику увагу партійні і радянські органи приділяли трудовому вихованню молоді. При семирічній школі було створено шкільну комуну, що мала в своєму розпорядженні ділянку землі, сільськогосподарський реманент, робочу і продуктивну худобу та господарські приміщення[5]. Сільські клуби, створені при кожній артілі, провадили велику культурно-масову роботу. В них демонструвалися кінофільми, відбувалися

---

[1] АІПП ЦК КП України ф. 32, оп. 1, спр. 133, арк. 27.

[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 441, арк. 1, 2; Матеріали до опису округів УРСР. Криворізька округа, стор. 11.

[3] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 2102, арк. 3.

[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 439, оп. 1, спр. 12, арк. 86.

[5] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 441, арк. 1.

концерти художньої самодіяльності. При середній школі і клубі колгоспу «Жовтнева перемога» були струнний і духовий оркестри, працювала сільська бібліотека[1].

Творчу працю радянських людей порушив розбійницький напад фашистської Німеччини на нашу країну. 8 серпня 1941 року гітлерівці вдерлися в село. Вони забирали у населення худобу, птицю, хліб, насильно відправляли молодь до Німеччини[2], фашисти спалили і зруйнували всі господарські будівлі колгоспів, приміщення середньої і семирічної шкіл, аптеку, лікарню та багато житлових будинків. Мешканці Зеленого чинили опір окупантам: ховали хліб і продукти, не виконували їхніх наказів, уникали вивезення на каторжні роботи до Німеччини. 18 жовтня 1943 року з'єднання 5-ї гвардійської армії у взаємодії з частинами 18-го танкового корпусу (командир полковник Тирсович) 2-го Українського фронту визволили Зелене від ворога. В боях за село відзначився екіпаж танка під командуванням лейтенанта І. В. Дунаєва, що знищив 146 німецьких солдатів і офіцерів, 15 транспортних машин і танк. За виявлену мужність і героїзм командиру танка І. В. Дунаєву та всім членам екіпажу — командиру башти М. О. Леонову, механіку-водію М. І. Сисолетіну та стрільцю-радисту О. А. Безсонову посмертно присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу[3]. На братській могилі в центрі села їм встановлено пам'ятник. Ім'я І. В. Дунаєва присвоєно піонерській дружині Зеленської середньої школи.

Багато місцевих жителів зі зброєю в руках відстоювали свободу й незалежність своєї Вітчизни на фронтах Великої Вітчизняної війни. У боях проти німецько-фашистських загарбників загинуло понад 200 жителів села, 125 нагороджені орденами й медалями СРСР. Серед них — повний кавалер ордена Слави — О. П. Ковпак (помер у 1968 році), кавалер трьох орденів Червоної Зірки М. П. Кришень, відзначені орденом Червоного Прапора і медалями П. В. Чумак, двома орденами Червоної Зірки і медалями — М. В. Буртовий, І. Л. Іволга.

Через кілька днів після визволення села почала працювати сільська Рада. В центрі уваги її виконкому стояли питання якнайшвидшої ліквідації наслідків окупації. Всі шість колгоспів відновили свою господарську діяльність. Допомогу худобою, технікою і насінням надала їм держава. В річницю визволення Зеленого колгоспники артілі «Більшовик» в листі до ЦК партії повідомляли про дострокове виконання плану хлібозаготівель. За успіхи в розвитку тваринництва у 1943—1944 рр. артілі «Червоний прапор» присуджено перехідний Червоний прапор облвиконкому, колгосп «Переможець» занесено на обласну Дошку пошани[4].

Активну участь у відбудові господарства брали комсомольці, вся молодь села. Комсомольську організацію відновлено у 1944 році. На збиранні врожаю 1944 року відзначилася комсомольсько-молодіжна ланка колгоспу «Переможець», якою керувала комсомолка А. Я. Бомбик[5].

Виконком сільради разом з активом села чимало зробив для розвитку освіти, культури й охорони здоров'я. Вже на початку 1944 року в Зеленому працювали семирічна і три початкові школи. До 1 травня 1944 року відкрито сільський клуб, 6 червоних кутків і хат-читалень. Відновила роботу також лікарня.

Жителі села всіляко допомагали фронтові. На побудову танкової колони «Кіровоградський комсомолець» вони зібрали 250 тис. крб. Трудівники артілі «Червоний прапор» у 1944 році здали до фонду Червоної Армії 350 цнт хліба та відправили 400 подарунків для бійців на фронт. Наступного року артіль «Більшовик» відправила до фонду Червоної Армії 500 цнт, артіль «Жовтнева перемога» — 600 цнт зерна. Учні середньої школи збирали одяг і продукти та передавали дітям сіл району, які найбільш потерпіли від фашистської окупації.

---

[1] Дніпропетровський облпартархів, ф. 19, оп. 1, спр. 3203, арк. 99.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 439, оп. 2, спр. 1, арк. 29.
[3] Архів МО СРСР, ф. 33, оп. 393 756, спр. 14, арк. 203; спр. 27, арк. 264.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 439, оп. 2, спр. 12, арк. 31, 32; спр. 30, арк. 27, 28.
[5] Там же, спр. 17, арк. 5, 6.

У червні 1944 року в Зеленому відновлено територіальну партійну організацію, на кінець 1945 року вона налічувала 15 членів і кандидатів у члени партії. У 1946 році парторганізації були в усіх шести артілях[1]. Комуністи очолили найважливіші ділянки колгоспного виробництва, провадили велику організаторську і виховну роботу серед населення. Протягом першої післявоєнної п'ятирічки значно зміцніла економіка колгоспів, визначились основні напрями їх спеціалізації — вирощування озимої пшениці, цукрових буряків, розвиток м'ясо-молочного тваринництва. Поліпшення культури хліборобства, всебічна допомога держави зумовили постійне підвищення врожайності сільськогосподарських культур. Так, у 1951 році тракторна бригада І. І. Огура з колгоспу «Жовтнева перемога» забезпечила врожай пшениці на всій площі посіву по 18 цнт з кожного гектара.

У 1953 році шість господарств Зеленого об'єдналися в чотири — «Жовтнева перемога», «Червоний прапор», «Більшовик», ім. Будьонного, що сприяло зміцненню їх економіки. Вже в 1955 році колгосп «Більшовик» зібрав по 24,5 цнт зернових з га, а озимої пшениці на площі 800 га — по 25,3 цнт. Грошові прибутки протягом 1950—1955 рр. тут збільшилися у 2,6 раза[2]. В 1957 році на базі 4-х артілей створено дві — «Жовтнева перемога» та «Україна». Соціалістичне змагання сприяло підвищенню продуктивності праці. У 1958 році свинарки артілі «Україна» Г. А. Дерев'янко та П. С. Паніна і колгоспу «Жовтнева перемога»—О. П. Педан, які одержали по 25 ділових поросят на основну свиноматку, нагороджені орденом Трудового Червоного Прапора. Доярка колгоспу «Більшовик» К. С. Великант за досягнуті успіхи в розвитку тваринництва в 1956 році нагороджена медаллю ВСГВ.

Поступово артілі Зеленого перетворилися у великі господарства, у 1965 році вони обробляли 12 019 га земельних угідь, у т. ч. орних — 9908 га. Провідною сільськогосподарською культурою стала озима пшениця, під якою було зайнято понад 30 проц. орних земель. З 1959 по 1965 рік поголів'я великої рогатої худоби зросло тут у 1,6 раза. Господарства придбали 53 трактори, 40 комбайнів різних марок, 38 вантажних автомашин та іншу сільськогосподарську техніку. Це дало можливість завершити в основному механізацію усіх польових робіт. Було збудовано 19 нових, добре обладнаних тваринницьких приміщень, а також механічні майстерні і автогаражі.

Великі перспективи дальшого розвитку економіки села відкрили рішення XXIII з'їзду КПРС та березневого (1965 року) Пленуму ЦК КПРС. У 1967 році середній урожай озимої пшениці в обох артілях досяг 26,2 цнт з гектара. Свинарки В. П. Свириденко і М. І. Коваль виростили по 21 діловому поросяті від свиноматки. Вівчар І. В. Сирота одержав по 107 ягнят від 100 вівцематок і настриг по 4,9 кг вовни з вівці. Сумлінна праця колгоспників забезпечила високу рентабельність виробництва. У 1967 році грошові прибутки господарств від рослинництва і тваринництва становили 2410 тис. крб., тобто збільшилися майже в 2 рази порівняно з 1965 роком. В артілях села побудували зерносклад, склад мінеральних добрив, два автогаражі, корівник і вівчарню. З 1966 року впроваджено гарантовану грошову оплату, а наступного року колгоспникам виплачено на людино-день в середньому по 3,5 крб. проти 2,1 крб. у 1965 році.

Механізований обробіток просапних культур у колгоспі «Україна». Зелене, 1967 р.

Включившись у змагання за гідну зустріч 100-річчя з дня народження В. І. Леніна, трудівники Зеленого в 1970 році добилися нових виробничих успіхів. В артілі

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 439, оп. 2, спр. 17, арк. 1; спр. 50, арк. 13; спр. 82, арк. 1.
[2] Там же, оп. 7, спр. 64, арк. 82; оп 10, спр. 47, арк. 24.

«Жовтнева перемога» на площі 1304 га зібрано урожай озимої пшениці по 27,3 цнт з га, а в «Україні» одержано зернових по 25,8 цнт. Протягом 1966—1970 рр. в «Україні» на 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 32 цнт молока і 40 цнт м'яса. Колгосп «Жовтнева перемога» спеціалізується на вирощуванні свиней. Тепер на фермах господарств 3 тис. голів великої рогатої худоби, 7770 свиней, 2439 овець, на птахофермах — 8400 штук птиці.

Продуктивність праці в 1970 році в порівнянні з 1965 зросла в 1,4 раза, а оплата підвищилася на 26 проц. У 1971 році господарства мали 65 тракторів, 43 комбайни, 33 вантажні автомобілі тощо. Складну техніку обслуговує великий загін кваліфікованих спеціалістів — 95 трактористів, 30 комбайнерів, 33 шофери, 6 інженерів і механіків. 76 трудівників села нагороджено Ленінською ювілейною медаллю. Серед них — колгоспники, вчителі, лікарі та інші.

Борючись за дострокове виконання плану 9-ї п'ятирічки, колгоспники добиваються високих показників. Урожай зернових 1971 року в господарстві «Жовтнева перемога» становив 30,1 цнт з га, в «Україні» — 26,8 цнт з га. Переможцями соціалістичного змагання першого року п'ятирічки в колгоспі «Жовтнева перемога» стали свинарки Г. М. Шарко, яка виростила по 23 поросяти, В. Я. Данилова — по 22, К. М. Кисла і М. П. Яцина — по 21 — від основної свиноматки; вівчарі М. А. Чумак і Г. Н. Дейнега одержали по 125 ягнят від 100 вівцематок і настригли по 4,6 кг вовни з вівці (за планом 3 кг). Серед механізаторів відзначилися В. О. Орда та І. І. Жушман, які виробили по 1700 га умовної оранки на трактор.

Велику допомогу у зміцненні економіки села подають шефи — робітники промислових підприємств міста Олександрії. За їх участю в артілі «Жовтнева перемога» збудовано 18 тис. кв. метрів капітальних приміщень господарського призначення, будинок для спеціалістів, бригадний клуб на 200 місць, дитячі ясла, піонерський табір. В артілі «Україна» шефи спорудили зерносховище, склад мінеральних добрив, корівник тощо.

Тільки за роки восьмої п'ятирічки в селі зведено 210 добротних будинків, заасфальтовано дорогу на Жовті Води. В центрі Зеленого є водоймище з площею водного дзеркала 60 га. В побут жителів міцно ввійшли електрика і радіо. До їх послуг магазини: універсальний, культ- та господарчих товарів, чотири продуктових. У 1970 році магазини сільського споживчого товариства продали населенню різних товарів на суму більш як 500 тис. крб. В 1971 році сільська ощадна каса налічувала понад 1314 вкладників, їх грошові заощадження становили близько 690 тис. карбованців.

Протягом 1959—1965 рр. в селі побудовано лікарню на 30 ліжок, при якій є поліклінічне відділення з рентгенологічним і стоматологічним кабінетами, амбулаторією і аптека. Обслуговують жителів села 4 лікарі та 26 чоловік середнього і молодшого медичного персоналу. В колгоспах — 2 дитячі садки по 50 місць кожний.

У середній, восьмирічній і початковій школах 30 учителів навчають 250 учнів. За сумлінну працю вчителька В. Л. Дмитренко нагороджена орденом «Знак Пошани». За післявоєнні роки близько 530 жителів села здобули середню освіту в місцевій школі. 130 з них закінчили вищі навчальні заклади і працюють інженерами, вчителями, лікарями, спеціалістами сільського господарства тощо. Серед уродженців села — депутат Верховної Ради УРСР, Герой Соціалістичної Праці шахтар В. М. Хавренко, доктор медичних наук, професор Дніпропетровського медичного інституту А. К. Тихий, доктор медичних наук П. Ф. Кришень, поет І. Є. Хоменко та інші.

Змістовну роботу серед трудящих провадять 2 сільські і колгоспний клуби. Вони мають стаціонарні кіноустановки. Тут працюють драматичні, літературні, хорові й музичні гуртки, в яких бере участь близько 200 чоловік. В сільській, шкільній і колгоспній бібліотеках — 25 тис. томів, якими користується близько 1 тис. читачів. В бібліотеках і клубах провадяться читацькі конференції, літературні диспути і вечори.

Активну участь у громадсько-політичному житті Зеленого бере сільська інтелігенція. 37 членів товариства «Знання» — вчителі, лікарі, агрономи, зоотехніки, об'єднані в двох первинних організаціях, систематично виступають з лекціями. Впроваджуються в побут нові звичаї й обряди — свята врожаю, урочистої реєстрації шлюбів, проводів до Радянської Армії тощо.

В селі — 4 партійні організації, які об'єднують 111 членів і кандидатів у члени КПРС. В партійній організації двох колгоспів — 102 члени і кандидати у члени партії, більшість з них працює на виробництві. В трьох комсомольських організаціях — 102 члени ВЛКСМ. Комсомольську організацію колгоспу «Жовтнева перемога» 1971 року за успіхи у виконанні рішень XXIV з'їзду КПРС нагороджено вимпелом ЦК ВЛКСМ. Партійні і комсомольські організації разом з сільською Радою спрямовують свої зусилля на підвищення трудової і громадської активності жителів села.

У складі сільради — 36 депутатів, серед них 16 членів КПРС і 4 комсомольці, 23 колгоспники, 3 робітники і 9 службовців. На сесіях Ради та засіданнях її виконкому за широкою участю всіх колгоспників обговорюються питання дальшого економічного розвитку колгоспів, культури, благоустрою села.

Здійснюючи величні накреслення Комуністичної партії, трудівники Зеленого вносять свій вклад у зміцнення економічної могутності нашої Вітчизни, в розвиток її культури й освіти.

Б. Л. ДРАТВЕР, П. П. ПАНІБРАТ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД ПЕТРІВСЬКОГО РАЙОНУ

БАЛАХІ́ВКА — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на річці Інгульці, за 20 км від районного центру і за 13 км від залізничної станції Королівка. Населення — 1600 чоловік.

Селище засновано у 1957 році, коли розпочалось будівництво Балахівського вугільного розрізу. Потужність вугільного розрізу, зданого в експлуатацію 1961 року,—1,5 млн. тонн вугілля на рік.

За досягнуті успіхи у виконанні планових завдань урядовими нагородами відзначено 13 гірників, в т. ч. машиніста екскаватора В. В. Нечаєва — орденом Леніна. У 1971 році почав працювати консервний завод для переробки овочів і фруктів, який за рік випускає 2 млн. умовних банок. За роки дев'ятої п'ятирічки тут будуть споруджені комбікормовий і цегельний заводи.

В селищі є восьмирічна школа, де 26 вчителів навчають 445 учнів, спецшкола, будинок культури, три бібліотеки з фондом 20 тис. книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, дитячий комбінат, два магазини, побутовий комбінат, їдальня, відділення зв'язку. Селищна партійна організація налічує 112 комуністів, комсомольська — 65 членів ВЛКСМ.

БОГДА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Інгульці, за 10 км від районного центру і за 22 км від залізничної станції Рядова. Населення — 363 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Мала Ганнівка, Солдатське.

У Богданівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Петровського, за яким закріплено 2950 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2400 га орної землі. Це господарство зернового напряму. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. 33 колгоспники за самовіддану працю нагороджені орденами й медалями.

У восьмирічній школі 11 вчителів навчають 105 дітей. Є будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, магазин. Партійна організація об'єднує 35 комуністів, комсомольська — 19 членів ВЛКСМ.

Село засноване в середині XVIII століття.

Радянську владу в Богданівці встановлено в лютому 1918 року.

1929 року організована сільськогосподарська артіль ім. Петровського, яку очолив комуніст Г. П. Максимов, нагороджений орденом Червоного Прапора за активну участь у громадянській війні.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 150 жителів села, 22 з них загинули, 50 відзначені бойовими нагородами. Уродженець села В. Г. Косолапов — повний кавалер ордена Слави. В боях за визволення Богданівки загинув 681 радянський воїн, серед них 25 росіян, 74 українці, узбеки, поляки, литовці. На їх честь споруджено пам'ятник.

ВОДЯ́НЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км на захід від районного центру і за 26 км від найближчої залізничної станції Куцівка. Населення —482 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Вершино-Власівка, Маловодяне, Олександродар, Сабадашеве.

В. Г. Косолапов — повний кавалер ордена Слави, уродженець Богданівки. 1970 р.

За колгоспом ім. Ілліча, центральна садиба якого міститься у Водяному, закріплено 4063 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3613 га орної землі. Основні галузі господарства — хліборобство, молочне тваринництво. Серед зернових переважають озима пшениця і кукурудза. За успіхи в розвитку народного господарства орденами і медалями нагороджені 39 трудівників села.

У восьмирічній школі 9 вчителів навчають 93 дітей. Є клуб, бібліотека з фондом 8,2 тис. книг, медпункт, побутова майстерня, магазин. Партійна організація об'єднує 32 комуністи, комсомольська — 45 членів ВЛКСМ.

Перша письмова згадка про село належить до 1775 року.

У грудні 1905 року тут відбувся збройний виступ селян проти поміщика. Повсталі розгромили його садибу та економію.

В лютому 1918 року тут встановлено Радянську владу.

1929 року виникли колгоспи «Вперед, до нового життя», ім. Леніна, ім. Шевченка, «Червоний промінь».

Захищати Вітчизну в роки Великої Вітчизняної війни пішли 77 жителів села, 18 з них загинули, 45 відзначені нагородами. Під час тимчасової окупації німецько-фашистські загарбники зруйнували всі громадські споруди, спалили 30 житлових будинків, вивезли на каторгу до Німеччини 120 чоловік. В боях проти гітлерівців смертю хоробрих тут полягли 2520 воїнів Червоної Армії. На братському кладовищі, де вони поховані, встановлено пам'ятник.

ГА́ННІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Жовтій, за 23 км на південний схід від районного центру і за 7 км від залізничної станції Рядова. Населення — 2486 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Володимирівка і Рядове.

У Ганнівці розміщені два відділки радгоспу «П'ятихатський». За центральною садибою, що у Володимирівці, закріплено 10 157 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 8275 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві свинини. За трудові успіхи нагороджені 57 жителів села, серед них свинарка В. О. Суворова удостоєна ордена Леніна.

У середній і початковій школах 30 вчителів навчають 417 дітей. Є будинок культури, бібліотека з фондом 6,8 тис. книг, медичний пункт, відділення зв'язку, ощадна каса, 6 магазинів, чайна, відділення побуткомбінату. У Ганнівці — 78 комуністів і 128 членів ВЛКСМ.

Засноване село у другій половині XVIII століття.

Радянську владу в Ганнівці встановлено в січні 1918 року.

1928 року тут створено комуну ім. Шевченка. У 1930 році організовано 5 колгоспів.

452 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 210 з них загинули, 242 нагороджені орденами і медалями. Г. Х. Онищенко за відвагу і мужність, виявлені при форсуванні Дніпра в районі Києва, удостоєний звання Героя Радянського Союзу. На могилі воїнів-визволителів споруджено пам'ятник.

У Ганнівці народився доктор біологічних наук П. О. Журавель.

Поблизу с. Володимирівки виявлено кургани доби бронзи (II тисячоліття до н. ери).

ІВА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південний схід від районного центру і за 15 км від залізничної станції Зелене. Населення — 231 чоловік. Сільраді підпорядковані села Жуганка, Райполе.

В Іванівці розміщена центральна садиба колгоспу «III Інтернаціонал», за яким закріплено 1627 га сільськогосподарських угідь, з них 1445 га орної землі. Господарство зерно-молочного напряму. За трудові успіхи 16 жителів села нагороджені орденами і медалями.

Є восьмирічна школа, де 10 вчителів навчають 76 дітей, клуб, бібліотека з фондом 8,1 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, магазин. В Іванівці — 15 комуністів і 29 комсомольців.

Село засноване у 1764 році.

Радянську владу тут встановлено в лютому 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 36 жителів Іванівки, 14 з них загинули, 35 відзначені бойовими нагородами. На честь воїнів-визволителів у селі споруджено пам'ятник.

У селі народилася Герой Соціалістичної Праці, депутат Верховної Ради УРСР 6—7 скликань Р. П. Буренко, яка працює на Івано-Франківській трикотажній фабриці.

І́СКРІВКА (давня назва — Саморіна) — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на південь від районного центру і за 12 км від залізничної станції Рядова. Населення — 1460 чоловік. Сільраді підпорядкований населений пункт Новофедорівка.

В Іскрівці міститься центральна садиба колгоспу ім. XX з'їзду КПРС, який спеціалізується на хліборобстві та м'ясо-молочному тваринництві. За господарством закріплено 7,3 тис. га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5,3 тис. га орної землі. З допоміжних підприємств в селі працюють олійня, пилорама, ремонтна майстерня. 69 колгоспників відзначені урядовими нагородами.

У восьмирічній і двох початкових школах 14 вчителів навчають 190 дітей. Є клуб, дві бібліотеки з фондом 10,5 тис. книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, дитячі ясла, 3 магазини, відділення зв'язку. У партійній організації — 63 комуністи, у 2 комсомольських — 65 членів ВЛКСМ.

Село засноване в 1767 році. В січні 1918 року тут встановлено Радянську владу.

В 1929 році виникла сільськогосподарська артіль «III вирішальний».

У Великій Вітчизняній війні брали участь 404 жителі села, 143 з них загинули. Під час тимчасової окупації німецько-фашистські загарбники повністю знищили колгоспне майно, зруйнували громадські споруди, школу, залізобетонний міст, 33 будинки колгоспників, пограбували село. В боях за визволення Іскрівки смертю хоробрих полягли 365 воїнів Червоної Армії, на честь яких тут споруджено обеліск Слави.

НОВИ́Й СТАРОДУ́Б — село, центр сільської Ради, розташоване за 21 км на північ від районного центру і за 7 км від залізничної станції Королівка. Населення — 4485 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Мар'янівка, Олімпіадівка, Федорівка.

У Новому Стародубі містяться центральні садиби колгоспів ім. Чкалова та ім. 40-річчя Жовтня, за якими закріплено 16 тис. га сільськогосподарських угідь, з них 10 115 га орної землі. Колгосп ім. Чкалова спеціалізується на виробництві свинини. Тут щорічно відгодовується 12 тис. голів свиней. Колгосп ім. 40-річчя Жовтня — господарство зерно-молочного напряму. За вирощення високих урожаїв кукурудзи ланковий М. М. Матяш удостоєний звання Героя Соціалістичної Праці, обирався делегатом Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників.

У 5 загальноосвітніх школах навчаються 628 дітей, працюють 86 учителів. Діють музична школа, 3 будинки культури та 3 відділкові клуби. Книжковий фонд бібліотек перевищує 21 тис. примірників. Є дільнична лікарня на 25 ліжок, міжколгоспний будинок відпочинку для трудівників сільського господарства. Протягом 1965—1971 рр. понад 225 сімей вселилися в добротні будинки. Заасфальтовано 30 км шляхів. У селі працюють 80 спеціалістів з вищою освітою. За визначні трудові успіхи 411 колгоспників і службовців нагороджені орденами і медалями. 5 партійних організацій об'єднують 208 комуністів, 6 комсомольських — 237 членів ВЛКСМ.

Новий Стародуб згадується вперше в історичних документах початку XVIII століття. Радянську владу тут встановлено в лютому 1918 року.

Весною 1920 року в Новому Стародубі організована комуна «Червоний Жовтень». 1930 року створено МТС.

756 жителів брали участь у Великій Вітчизняній війні і нагороджені орденами й медалями, 435 полягли смертю хоробрих. Уродженці села — танкіст П. П. Ткаченко і розвідник-офіцер С. О. Погорілий удостоєні звання Героя Радянського Союзу. П. П. Ткаченко відзначився у боях на Харківському напрямку, а С. О. Пого-

рілий — під час визволення Польщі. В боях за визволення Нового Стародуба від гітлерівської окупації загинули 667 радянських воїнів. На їх братській могилі споруджено обеліск Слави.

У Новому Стародубі народився революціонер-народник і письменник С. М. Степняк-Кравчинський (1851—1895 рр.). Вихідцями з села є міністр будівництва підприємств важкої індустрії УРСР Герой Соціалістичної Праці Г. К. Лубенець і директор Всеукраїнського науково-дослідного онкологічного та радіологічного інституту професор І. Т. Шевченко.

С. М. Степняк-Кравчинський — революціонер-народник і письменник, уродженець Нового Стародуба.

На околиці с. Мар'янівки знайдено прикраси чорноліської культури (VIII—VII ст. до н. ери).

ПЕТРІ́ВСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км на південний схід від районного центру і за 5 км від залізничної станції Жовта Ріка. Населення — 1017 чоловік. Сільраді підпорядковані села Зелений Гай, Йосипівка, Лани, Олександро-Мар'ївка.

У Петрівському міститься центральна садиба радгоспу «Петрівський», за яким закріплено 11 349 га сільськогосподарських угідь, з них 8735 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі свиней. 41 трудівник села нагороджений орденами й медалями.

Є восьмирічна школа, де 17 вчителів навчають 250 дітей, будинок культури на 400 місць, бібліотека з фондом 4,9 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, три магазини. У селі працюють 36 комуністів і 49 комсомольців.

Засноване село у 1923 році.

408 жителів брали участь у Великій Вітчизняній війні, 178 з них удостоєні бойових нагород, 221 загинув.

ЧЕРВОНОКОСТЯНТИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 14 км на захід від районного центру і за 32 км від залізничної станції Рядова. Населення — 425 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Байраки, Братське, Краснопілля, Лелеківка, Луганка, Мишоловка, Петропіль, Раївка.

За колгоспом «Росія», центральна садиба якого міститься у Червонокостянтинівці, закріплено 4500 га сільськогосподарських угідь, в т. ч.— 4070 га орної землі. Господарство спеціалізується на хліборобстві і м'ясо-молочному тваринництві. 47 трудівників села відзначені урядовими нагородами.

Є початкова школа, клуб, бібліотека з фондом 7,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, побутова майстерня, їдальня, діє водопровід. З 1968 року село перебудовується згідно з генеральним планом Ради Міністрів УРСР. Сюди поступово переселяються жителі малих населених пунктів Петрополя, Лелеківки, Мишоловки та інших. У селі працюють 47 комуністів і 51 член ВЛКСМ.

Заснована Червонокостянтинівка у першій половині XVIII століття. Радянську владу тут встановлено в лютому 1918 року.

109 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 43 з них загинули, 79 нагороджені орденами й медалями. З жовтня 1943— по березень 1944 рр. біля села проходила лінія фронту, відбувалися жорстокі бої. Червонокостянтинівка була повністю зруйнована. У братських могилах сіл Червонокостянтинівки, Луганки і Краснопілля поховано 2360 бійців Червоної Армії, які полягли в боях проти фашистів. На їх честь тут споруджено пам'ятники, встановлені меморіальні плити з їхніми іменами.

ЧЕЧЕЛІЇ́ВКА (до 1822 року — Верблюжка) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Інгульці, за 13 км на північний захід від районного центру і за 24 км від залізничної станції Королівка. Населення — 1034 чоловіка. Сільраді підпорядковані також населені пункти Вовчанка, Малинівка, Новомиколаївка, Олександрівка, Снігурівка.

У Чечеліївці міститься центральна садиба колгоспу «Перше травня», за яким закріплено 6586 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4844 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі великої рогатої худоби. Хлібороби вирощують зернові та технічні культури. З допоміжних підприємств діють пилорама й майстерня для ремонту сільськогосподарських машин. За визначні трудові успіхи 36 чоловік нагороджені орденами і медалями.

Є середня школа, де 16 вчителів навчають 148 дітей, будинок культури на 400 місць, бібліотека, медпункт, 4 магазини, торговельний центр. У Чечеліївці налічується 53 комуністи і 42 комсомольці.

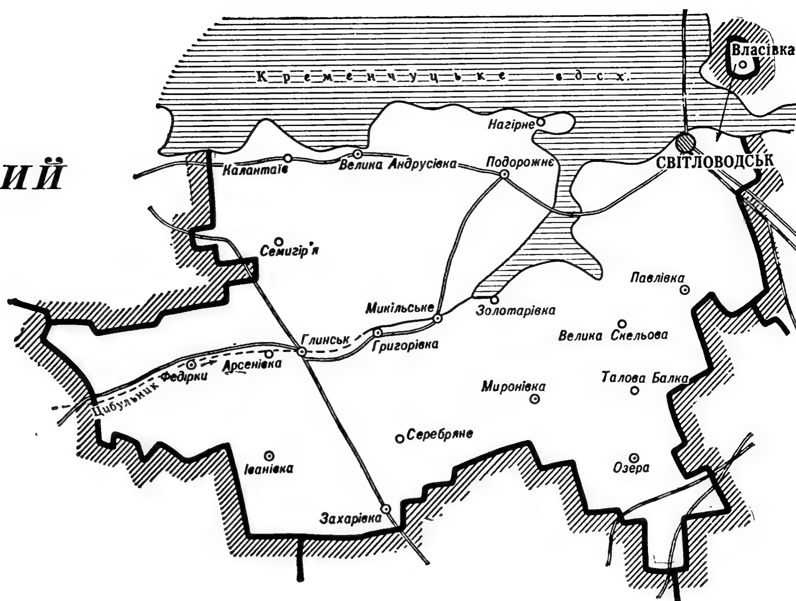
Перша письмова згадка про село належить до 1767 року. В лютому 1918 року в Чечеліївці встановлено Радянську владу.

Жителі села І. П. Черний та Ф. І. Кулик під час громадянської війни воювали проти басмачів в Середній Азії і нагороджені орденами Червоного Прапора, а згодом Червоної Зірки.

500 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 120 з них загинули, 73 удостоєні бойових нагород. Уродженцям села — відважному льотчику В. М. Дригіну, на рахунку якого 25 збитих ворожих літаків, і Ф. А. Щуру присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Під час визволення села від німецько-фашистських загарбників полягли 646 воїнів Червоної Армії. На братській могилі, де вони поховані, встановлено пам'ятник і меморіальні плити з іменами бійців.

Поблизу с. Чечеліївки виявлено курганний могильник доби бронзи (II тисячоліття до н. ери).

СВІТЛОВОДСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 1,3 тис. кв. км, населення — 68,8 тис. чоловік, у т. ч. міського — 41,7, сільського — 27,1. Середня густота населення — 53 чоловіка на кв. км. Сільським Радам депутатів трудящих підпорядковується 40 населених пунктів. На підприємствах, у колгоспах, установах — 23 первинні партійні організації, 26 комсомольських і 44 профспілкові. В економіці району провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. У районі — 3 промислові підприємства, районне об'єднання «Сільгосптехніки», «Міжколгоспбуд», лісгоспзаг. 11 колгоспів мають 53,7 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 42,9 тис. орної землі. Населення обслуговують 35 медичних закладів. У 21 загальноосвітній школі (7 середніх, 8 восьмирічних, 5 початкових, районній заочній) навчається 3954 учні. Культурно-освітню роботу ведуть 12 будинків культури, 12 клубів, 27 бібліотек, 36 стаціонарних кіноустановок. У 6 селах є історико-краєзнавчі музеї. В районі — 2 пам'ятника В. І. Леніну. В 13 населених пунктах споруджено 13 пам'ятників і 4 обеліски Слави воїнам-визволителям і односельцям, що загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками на фронтах Великої Вітчизняної війни.

СВІТЛОВО́ДСЬК

Світловодськ — місто обласного підпорядкування, центр району, розташоване на правому березі Дніпра, на схилі Табурищанського мису, за 130 км на схід від Кіровограда. Утворене 1961 року, коли до селища гідробудівників, у зв'язку з будівництвом Кременчуцької ГЕС, переселили жителів з міст Новогеоргіївська, Крилова і с. Табурища. Асфальтованими шляхами місто зв'язане з Кіровоградом, Черкасами, Дніпропетровськом та Кременчуком, залізницею — із станцією Бурти Одесько-Кишинівської залізниці та станцією Ромодан Південної залізниці. Місто має регулярне автобусне сполучення з Києвом, Кіровоградом і Олександрією. Є пристань, річковий вокзал. Населення — 37,5 тис. чоловік. Міській Раді підпорядковані населені пункти Власівка і Ревівка.

Територія нинішнього Світловодська, а також колишніх міст Новогеоргіївська і Крилова заселялася здавна. Тут виявлено і частково досліджено поселення доби неоліту (IV тисячоліття до н. е.), курганний могильник та кілька поселень доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), городище чорноліської культури (на горі Московській). Знайдено 2 скарби римських монет, виявлено кілька ранньослов'янських поселень черняхівської культури та залишки давньоруського поселення[1].

Землі, на яких виникли згодом Новогеоргіївськ, Крилов і Табурище, входили до Київської Русі. Наприкінці XII ст. на правому березі Дніпра, при впадінні в нього Тясьмину, засновано Крилов. Зручне географічне положення, сприятливі природні умови призвели до швидкого зростання поселення. Його обнесли високими земляними валами, на яких встановили частокол[2]. В середині XIII ст. монголо-татари під час переправи через Дніпро і Тясьмин зруйнували Крилов. У XIV ст. ці землі були загарбані литовськими, а потім польськими феодалами.

В середині XVI ст. Крилов відбудовується. Зокрема, в люстрації 1616 року вказувалося, що слобода Крилов вже 30 років належить чигиринському старості Яну Даниловичу. На той час тут було 200 будинків. Слободу знову укріпили земляним валом. Того ж року на прохання Яна Даниловича польський король Сігізмунд III дарував Крилову магдебурзьке право. Було дозволено спорудити ратушу, ваги, воскобойню, лавки. Двічі на тиждень влаштовувалися торги, тричі на рік — ярмарки. На Дніпрі діяв перевіз.

Розташування Крилова на кордоні з Запорізькою Січчю змушувало польських магнатів будувати укріплення навколо містечка, а в місцевому замку постійно тримати гарнізон. Жителі Крилова не раз приєднувалися до антифеодальних повстань проти польських магнатів. Поблизу Крилова не раз відбувалися жорстокі бої запорізьких козаків з польськими магнатами. Зокрема, тут 25 жовтня 1625 року сталася битва 20-тисячного загону повстанців, очоленого запорізьким гетьманом Жмайлом, з 30-тисячною польською армією, якою командував гетьман Конєцпольський[3]. Біля озера Курукове козаки завдали великих втрат польському війську. Конєцпольський розпочав переговори, які закінчилися укладенням т. зв. Куруківської угоди. Наприкінці літа 1637 року П. М. Павлюк з козацьким військом вирушив на Східну Україну. З Крилова він відрядив до Переяслава загін на чолі з полковником К. Скиданом і Биховцем, щоб заарештувати реєстрову старшину і разом з місцевими повстанськими загонами прибути в Чигирин[4].

Під час визвольної війни українського народу, у 1648 році, з Крилова, Чигирина та їхніх околиць на допомогу запорожцям до Жовтих Вод прийшло близько 2 тис. повстанців[5]. Того ж року до Крилова прибула наймана німецька хоругва для підтримки польського війська. Місцеві жителі сховалися від чужинців у замку, а вночі, підпаливши містечко, втекли[6].

Після поразки польського війська під Жовтими Водами і Корсунем по всій Україні розгорнулося селянське повстання. На визволеній від польської шляхти території створювалися нові полки і реорганізовувалися старі. Крилов увійшов до складу Чигиринського полку.

У 80-х роках XVII ст. на правому березі Тясьмину, напроти Крилова польського, виникла слобода російських розкольників, що ховалися від переслідувань. За Прут-

---

[1] Матеріали з археології Північного Причорномор'я, вип. 3. Одеса, 1960, стор. 157; Краткие сообщения Института археологии АН УССР, вып. 8. К., 1959, стор. 5; Інститут археології АН УРСР, науковий архів, ф. експ. 3326.

[2] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 671.

[3] Д. И. Эварницкий. История запорожских козаков, т. 2. СПб., 1895, стор. 211.

[4] В. Голобуцький. Гомін, гомін по діброві. Історичні розповіді про запорізьких козаків. К., 1968, стор. 124.

[5] С. Величко. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке, т. 1. К., 1848, стор. 66.

[6] О. Компан. Участь міського населення у визвольній війні українського народу 1648—1654 рр. К., 1954, стор. 89.

ським трактатом 1711 року Росія вивела свої війська з Правобережної України. Польська шляхта почала претендувати на Подніпрянську смугу земель, яку за Андрусівською угодою вона не мала права заселяти. Незважаючи на протест з боку російського уряду, землі, на яких були розташовані Крилов польський (спустошений після російсько-турецької війни) і Криловська слобода, вже до 1720 року були захоплені польською шляхтою[1].

1732 року, недивлячись на опір шляхти, Криловська слобода була підпорядкована Миргородському полку. 1744 року вона стала сотенним містечком цього полку під назвою Криловський шанець. До Власівської сотні Миргородського полку входило с. Табурище, відоме в історичних джерелах ще з другої половини XVII ст. У 1743 році Криловський шанець було обнесено земляними валами[2]. В середині XVIII ст. на берегах Тясьмину існувало два військові укріплення: старий лівобережний Крилов, що був на захопленій Польщею Правобережній Україні, і Криловський шанець, який належав Російській державі. Більшість жителів шанця становили вихідці з Миргородського полку. Селилися тут і бідняки з Правобережної України, що тікали від гніту польської шляхти[3].

У 30—60 рр. XVIII ст. жителі польського Крилова брали активну участь у гайдамацькому русі. У грудні 1736 року 500 гайдамаків на чолі з запорожцем Медведем мали намір укріпитися в Крилові. Між повстанцями і військом, яким командував новогродський староста, зав'язався бій. Гайдамаки змушені були відступити. 20 повстанців взято в полон, а їхнього ватажка тяжко поранено. Польська шляхта жорстоко розправлялася з гайдамаками. У реєстрі Коша Запорізького від 1749 року зазначалося, що 1743 року в Черкасах було повішено 9 козаків Криловського куреня, «а за какую винность, Войску Запорожскому неизвестно»[4]. Жителі Криловської слободи вливалися в загони гайдамаків, підтримували їх матеріально, постачали порох. Через це у квітні 1749 року Київська губернська канцелярія вимагала від Генеральної військової канцелярії заборони виготовлення пороху мешканцями Крилова. Під час Коліївщини 1768 року в районі Крилова діяв загін С. Неживого[5].

1752 року в районі Криловського шанця почали селитися серби з полку І. Хорвата. Штаб одного з полків — Пандурського (піхотного) — містився в Крилові. За свідченням академіка Гільденштедта, 1774 року правобережний Крилов мав 1 тис. дворів, 2 церкви і був одним з найважливіших торговельних центрів Єлисаветинської провінції. Лише 1794 року через його таможню провезено: в Росію різних товарів на 8976 крб., за кордон — на 22 783 крб., що дало казні 2737 крб. прибутку. З 1784 року Крилов — посад Катеринославського намісництва, з 1795 року під назвою Олександрія (до 1806 року) — повітове місто Вознесенського намісництва. Через віддаленість магістральних шляхів повітовий центр існував тут недовго і 1806 року Крилов став заштатним містом[8]. 1808 року тут проживало понад 3 тис. чоловік[6]. Зменшилася кількість населення і в лівобережному, т. зв. польському Крилові[7]. Якщо в 1741 році тут було 400 дворів і близько 2 тис. жителів, то в 1808 році налічувалося лише 45 дворів з 550 жителями[8].

Під час заснування військових поселень правобережний Крилов віднесено до 3-ї кірасирської дивізії. 1821 року в ньому було розташовано орденський кірасирський полк[9]. 1822 року місто перейменували на Новогеоргіївськ, тут знаходилися штаб

[1] Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 24, стор. 209, 210, 214.
[2] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., отд. 1, стор. 3.
[3] Записки Історично-філологічного відділу ВУАН, кн. 24, стор. 214.
[4] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 87, 138.
[5] Журн. «Україна», 1924, ч. 1—2, стор. 31.
[6] ЦДІА СРСР, ф. 1286, оп. 1, спр. 82, арк. 6; Списки населенных мест Российской империи, т. 47, Херсонская губерния, стор. I, IV
[7] До спорудження Кременчуцького водосховища цей Крилов був селом. Після 1923 року входив до Новогеоргіївського району.
[8] Л. Похилевич. Сказания о населенных местностях Киевской губернии, стор. 669.
[9] Одеський облдержархів, ф. 1, оп. 218, спр. 4, арк. 411.

полку та управління округом Новоросійського військового поселення. Міське самоврядування цілком залежало від військової адміністрації. Споруджувалися штабні приміщення, казарми, манеж, взводні стайні, гауптвахта, госпіталь тощо, перебудовувалися майже всі житлові будинки. Понад 3 тис. десятин міської землі відійшло під поселення[1]. Торговельно-промислове життя в місті майже припинилося. Торгівля велася під наглядом військового начальства. Після ліквідації військових поселень вона дещо пожвавилася. Торгували в основному сільськогосподарською продукцією, лісом, промисловими виробами. Провідну роль в економічному житті міста 40—50 рр. XIX ст. відігравала промисловість по переробці сільськогосподарської сировини.

Новогеоргіївськ був одним з відомих центрів салотопної промисловості на півночі Херсонщини, постачав продукцію на ринки центральної Росії і до Варшави. Якщо в 40-х роках XIX ст. тут діяло 20 салотопних заводів, то наприкінці 50-х років — вже 24. На підприємствах, які належали купцям і міщанам, працювали вільнонаймані робітники. Виникали також шкіряні, свічкові, цегельні, миловарні та костопальні підприємства. Значне місце в економіці міста займала також і цегельна промисловість. Крім того, працювало 16 млинів, які перемелювали щорічно 2—2,5 тис. пудів зерна.

З розвитком промисловості збільшувалася кількість робітників, в основному прийшлих з інших губерній. Якщо 1847 року на новогеоргіївських підприємствах було зайнято 1270 чоловік, то 1857 року — вже 1575[2]. Робочий день тривав 12—15 годин, а мізерної платні не вистачало на прожиття.

Після ліквідації військових поселень у місті було 7689 чоловік. Внаслідок реформи 1861 року, згідно з указами про земельний устрій державних селян, за новогеоргіївськими й табурищанськими селянами закріпили наділи розміром 5,7 десятини на ревізьку душу[3]. Побоюючись незадоволення селян, місцеві власті на початку 1861 року розквартирували в Новогеоргіївську Литовський уланський полк. У пореформений період процес дальшої диференціації селянських господарств проходив досить швидко. За результатами перепису 1886 року в Новогеоргіївську і його передмісті число господарств становило 1954, тоді як у 1859 році їх було 928[4]. Збільшення кількості селянських дворів відбувалося за рахунок виділення членів сімей у самостійні господарства. Вже у 80-х роках XIX ст. 1472 господарства були або безземельними, або мали тільки садибу. Кожне з великих куркульських господарств мало 16—100 десятин землі, 5—7 голів робочої худоби, три з них — від 8 до 18 голів, тоді як 1280 дворів зовсім не мали худоби. Не кращим було становище й міщанської бідноти, кустарів та ремісників, що становили майже третину населення Новогеоргіївська. Невелика група багатіїв тримала в своїх руках виробництво і збут товарів. Дрібні кустарі й ремісники розорялись і йшли в найми або збували скупникам свою продукцію за безцінь. По Новогеоргіївську 1886 року в наймах служило 359 чоловік, а на заробітки пішло 232 чоловіка[5]. Через нестатки, малоземелля і безземелля за офіційними даними 1886 року з 108 табурищанських господарств на заробітки в південні степи пішло 73 чоловіки й 74 жінки. 82 чоловіка наймитували або працювали поденно у самому Табурищі[6].

Серед кустарних промислів Новогеоргіївська значне місце займали обробка шкір (працювало три шкірзаводи) і переробка лісу, що сплавлявся з верхів'їв Тясьмину й Дніпра. Набували розвитку різні ремесла: колісне (в місті було 8 майстерень), бондарне (12 майстерень), столярне, а також виготовлення дерев'яного посуду[7],

---

[1] Записки Одеського наукового при ВУАН товариства. Секція соціально-історична, ч. 5, стор. 19.

[2] Там же, стор. 36.

[3] Список сельских обществ Александрийского уезда, стор. 36, 38, 70.

[4] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., отд. 1, стор. 3.

[5] Там же, отд. 2, стор. 3, 4.

[6] Там же, стор. 3.

[7] Труды комиссии по исследованию кустарной промышленности в России, вып. 8, стор. 1627, 1628.

Особливо поширеним на межі XIX—XX ст. було виробництво возів і фургонів (15 тис. одиниць на рік). У цих майстернях на початку XX ст. працювало 300 чоловік. Продукція, яку вони виготовляли, не тільки забезпечувала потреби місцевого населення, а й відправлялася до Поволжя, Кубані, Сибіру, а також у Болгарію та Румунію. Табурище того часу стало центром гончарного і цегельно-черепичного виробництва. Продукція табурищанських ремісників була відома в Катеринославській і Таврійській губерніях.

У 1905 році в місті вступив у дію лісопильний завод, на якому працювало 40 чоловік[1]. 1910 року в Новогеоргіївську діяли: 4 заводи механічної обробки дерева, на яких було зайнято 200 робітників; 3 млини (15 робітників), пивоварний завод (3 робітники), 4 шкірзаводи (31 робітник), 4 слюсарні майстерні (11 робітників).

В кінці XIX — на початку XX ст. у Новогеоргіївську, що був заштатним містом, проживало 13 441 чоловік. У лікарні на 18 ліжок хворих обслуговували 2 лікарі. Були у місті приватна аптека і 3 невеличкі аптечні магазини. За таких умов переважна більшість населення міста не могла одержати належної медичної допомоги.

1860 року єдину школу відвідували 333 дітей. У 1897 році більш як три чверті місцевого населення не вміли читати і писати, лише 14 проц. жінок знали грамоту. У 1910 році тут працювало вже 4 церковнопарафіяльні школи, міське та жіноче парафіяльне училище, приватна жіноча прогімназія.

Пробудженню революційної свідомості трудящих міста значною мірою сприяла нелегальна революційна література. У 1903—1904 рр. у місті поширювалися листівки і прокламації, видані соціал-демократичними організаціями[2] Херсона, Катеринослава, Кременчука. 5—7 червня 1905 року відбувся виступ новогеоргіївської селянської бідноти і ремісників, які вимагали поліпшення умов життя. Для придушення заворушення в місто було введено військові частини.

З початком першої світової війни становище трудящих мас погіршилося. Тільки за перші два роки війни з Новогеоргіївська і Табурища на фронт було мобілізовано 1235 чоловік. За даними всеросійського сільськогосподарського перепису 1916 року із 970 селянських господарств Новогеоргіївська 603 не мали посівів, 57 — володіли лише десятиною землі, 681 — до 2 десятин, у 706 господарств не було робочої худоби[3].

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції у Новогеоргіївську в березні 1917 року виникла Рада робітничих депутатів[4]. Згодом створено Раду селянських і солдатських депутатів. З ініціативи робітничих мас в місті організувалися профспілки ковалів і колісників. Значну роботу в Раді та профспілках провадили більшовики. Під їхнім впливом у жовтні 1917 року Рада селянських і солдатських депутатів відмовилася визнавати владу Центральної ради[5]. В листопаді обрано Раду робітничих, селянських і солдатських депутатів. Від неї на II з'їзд Румчероду (грудень 1917 року) було послано трьох делегатів, у т. ч. більшовика С. Борцова[6]. В грудні 1917 року в місті організовано загін Червоної гвардії, військово-революційний штаб, який очолив боротьбу за владу Рад.

У січні 1918 року успішно розвивався наступ радянських військ, червоногвардійських загонів і Червоного козацтва проти військ Центральної ради в напрямку Полтави і Кременчука. 26 січня радянські війська визволили Кременчук, а через кілька днів в Новогеоргіївську було проголошено Радянську владу[7]. Рада робітничих, селянських і солдатських депутатів розпочала підготовчу роботу щодо розпо-

---

[1] Фабрично-заводские предприятия Российской империи, отд. «Ж», № 1375.

[2] М. Н. Лещенко. Класова боротьба в українському селі на початку XX століття, стор. 154.

[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 274, оп. 1, спр. 1610, арк. 5, 16.

[4] Поселенные таблицы Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года по Александрийскому уезду, стор. 40, 41.

[5] С. К. Мельник. Перемога Радянської влади на Півдні України, стор. 39.

[6] ЦДАЖР УРСР, ф. 3156, оп. 1, спр. 44, арк. 2, 11, 12; газ. «Известия» (Єлисаветград), 9 листопада 1917 р.

[7] Бойова юність, стор. 171.

ділу поміщицької землі серед селян, на підприємствах встановила робітничий контроль, який здійснювали фабзавкоми і профспілки. Почав діяти комітет боротьби з безробіттям, налагоджувалась робота шкіл тощо. Наприкінці березня 1918 року мирне радянське будівництво було перерване австро-німецькою окупацією. Більшовики, що пішли у підпілля, очолили боротьбу з загарбниками. Під керівництвом підпільного ревкому в липні стався виступ, у відповідь на який окупанти піддали Новогеоргіївськ артилерійському обстрілу і наклали контрибуцію на населення[1]. Після вигнання австро-німецьких загарбників владу в місті захопили війська Директорії. Місцеві партизани в січні наступного року визволили місто від петлюрівців. Відновила свою діяльність Рада робітничих, селянських і солдатських депутатів, сформувалася парторганізація, а в лютому — комсомольська, яку очолив В. Д. Коршенко (нині — персональний пенсіонер союзного значення).

Рішуче виступили на захист Радянської влади жителі Новогеоргіївська і Табурища під час заколоту Григор'єва. У травні—червні 1919 року відзначився в районі Знам'янки й Олександрії Перший зведений комуністичний батальйон, створений з комуністів і комсомольців Новогеоргіївська. З наближенням денікінців на заклик більшовицької організації, яку очолював Ф. Е. Карталапов (загинув під Сталінградом у 1942 році), у липні було сформовано червоний кавалерійський полк. Місцева комсомольська організація послала до нього кращих представників. У серпні 1919 року денікінці захопили Новогеоргіївськ. Білогвардійці відновили старі порядки, переслідувалися комуністи, комсомольці, активісти. В січні наступного року частини Червоної Армії вигнали денікінців з міста.

Відновила свою діяльність Рада робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. На той час у Новогеоргіївську мешкало 11 773 чоловіка. 6 травня 1920 року Олександрійська повітова партійна конференція відрядила до Новогеоргіївська на відповідальні ділянки радянського будівництва групу комуністів[2]. Значну роботу у відбудові народного господарства проводили і профспілки. На 1921 рік вже існували спілки металістів, деревообробників, шкіряників, харчовиків тощо[3]. У листопаді 1921 року в Новогеоргіївську зібрався 5 волосний з'їзд Рад, на якому обрано волосний виконавчий комітет. Почесним головою з'їзду одноголосно обрали В. І. Леніна. Делегати з'їзду проголосили повну підтримку політики більшовицької партії. На заключному засіданні від імені 120-тисячного населення волості делегати звернулися з привітанням до В. І. Леніна, поклялися твердо йти «до остаточної перемоги праці над капіталом у всьому світі»[4].

На початку 20-х років місто входило до складу Кременчуцької губернії. 1923 року Новогеоргіївськ став районним центром Олександрійського округу. Проживало в ньому 6600 чоловік. Поступово відроджувалася промисловість. У 1923 році кустарі почали об'єднуватися в артілі «Точена вісь», «Спеціаліст», «Молот», «Залізний віз», «Самотруд» тощо. Наприкінці 1926 року в артілях було зайнято понад 550 кустарів, тобто половина від їх загальної кількості.

В 1921—1922 рр. жителі Новогеоргіївська надавали активну допомогу голодуючим трудящим Поволжя. Спеціальна комісія провадила серед населення велику роз'яснювальну роботу, збирала матеріальні цінності. У фонд допомоги голодуючим було відправлено більш як 18 пудів срібла.

В місті діяли лікарня і кілька аптечних магазинів. Влітку 1921 року в Новогеоргіївську працювали відділення РАТАУ, масова читальня і курси соціального виховання. На 1 січня 1925 року тут було 8 загальноосвітніх шкіл, школа

---

[1] Історія селянства Української РСР, т. 2, стор. 47; Українська РСР в період громадянської війни 1917—1920 рр., т. 1, стор. 428.

[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 6, оп. 1, спр. 28, арк. 3; Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні, стор. 574.

[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 838, оп. 1, спр. 8, арк. 30.

[4] Трудящі України В. І. Леніну, стор. 79.

ліквідації неписьменності, профшкола, клуб, театр, 2 сельбуди[1]. Жіночі організації, зокрема делегатські збори, боролися за ліквідацію неписьменності серед жінок, залучали їх до громадського життя, подавали допомогу дітям-сиротам тощо. Так, селянка П. Огурцова після закінчення лікнепу працювала жіночою організаторкою, була членом окрвиконкому, делегатом IX Всеукраїнського з'їзду Рад, на якому її обрали членом ВУЦВКу[2]. Жінки-делегатки з околиці Новогеоргіївська Закаміння в 1927 році організували птахівниче товариство[3].

Багато уваги приділяли комуністи та громадські організації Новогеоргіївська колективізації селянських господарств. У грудні 1927 року 4 колгоспи об'єднували лише 63 господарства[4]. Для здійснення колективізації в Новогеоргіївський район у липні 1931 року прибула бригада колгоспників-буксирників з Єлисаветградщини. Члени бригади вели роз'яснювальну роботу серед бідняків і середняків, показували приклади господарювання. Значну організаторську роботу в створенні колгоспів провадили комуністи. Внаслідок організаторської і роз'яснювальної роботи, проведеної табурищанськими комуністами, до колгоспів вступило 30 наймитів, 267 бідняків і 112 середняків. У Новогеоргіївську в той час у колгоспи об'єдналися 20 наймитів, 172 бідняки і 29 середняків[5]. Суцільна колективізація в Новогеоргіївську і Табурищі була завершена в основному 1932 року. Значну роль у зміцненні молодих господарств району відіграла Глинська МТС, створена восени 1931 року.

Ще у 1927 році в Табурищі виникли промартілі «Граніт» і «Дніпровський керамік». Через 2 роки в Новогеоргіївську став до ладу маслозавод, а в 1931 році — промартіль керамічно-силікатних виробів «Вирішальний». В 1936 році в місті діяло 18 промислових підприємств, на яких працювало 644 робітники[6]. Розгортання стахановського руху сприяло успішному виконанню виробничих завдань, зростанню продуктивності праці. Так, план 1936 року млинарсько-лісопильний комбінат виконав на 113 проц., промартіль «Червоний швець» — на 146 проц. Маслозавод першим у Харківському тресті справився з планом другої п'ятирічки за чотири роки. Передова промартіль «Більшовик» на початку 1937 року укрупнилася за рахунок промартілі «Плуг».

1939 року Новогеоргіївський район увійшов до складу новоствореної Кіровоградської області. Новогеоргіївськ було віднесено до категорії міст обласного підпорядкування. Мешкало в ньому тоді 8700 чоловік. Працювали лікарня, дитяча консультація, аптека, дитячі ясла. Значного розвитку набула народна освіта. Якщо в 1927/28 навчальному році в чотирьох школах навчалося 737 дітей і працювало 19 учителів, то в 1939/40 — 5 загальноосвітніх шкіл, в т. ч. середню відвідували 2082 учні. Районна агротехнічна школа за три передвоєнні роки підготувала 313 спеціалістів сільського господарства. Діяли районна бібліотека з фондом 36,6 тис. книг, клуб, театр.

У мирне, творче життя радянського народу раптово увірвалася звістка про фашистську навалу. Вже з перших днів війни сотні жителів міста пішли на фронт. Жителі допомагали будівельним батальйонам споруджувати укріплення на лінії Новогеоргіївськ — річка Інгулець[7]. 7 серпня 1941 року місто окупували німецько-фашистські загарбники. Т. зв. новий порядок вони почали запроваджувати з розстрілів комуністів, радянських активістів, грабунку місцевого населення. Школи, медичні і культурно-освітні заклади, магазини були перетворені на конюшні. В катівнях

[1] Описание населенных мест Екатеринославской губернии на 1 января 1925 г., стор. 37.
[2] Газ. «Радянський селянин» (Кременчук), 7 листопада 1926 р.
[3] Газ. «Радянський селянин», 12 березня 1927 р.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 4, оп. 1, спр. 56, арк. 7.
[5] Там же, ф. 437, оп. 1, спр. 101, арк. 9.
[6] Газ. «Прапор комунізму» (Новогеоргіївськ), 17 червня 1939 р.; УРСР в цифрах. (Статистичний довідник). Х., 1936, стор. 500, 501.
[7] Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр., т. 1, стор. 108.

гестапо загинуло 700 жителів міста. Майже три тисячі юнаків і дівчат вигнано на каторгу до Німеччини[1]. Восени 1941 року в Табурищі виникла підпільно-диверсійна група. Її члени розповсюджували зведення Радінформбюро, листівки з закликами боротися проти окупантів. У лютому наступного року всі члени групи: комуніст Ф. І. Ткаченко (керівник), П. Л. Недавній, Г. М. Третяк і В. Л. Чорномор загинули в боротьбі з окупантами[2]. Здійснюючи степовий рейд у лютому 1943 року, партизани з'єднання М. І. Наумова північніше Новогеоргіївська форсували Дніпро. В жорстокій сутичці з карателями, що вийшли з міста для розгрому партизанів, народні месники здобули перемогу. Комендант і бургомістр Новогеоргіївська були взяті у полон.

Багато жителів міста відзначилися на фронтах Великої Вітчизняної війни. 7 квітня 1944 року в запеклому бою за плацдарм на правому березі Пруту уродженець Табурища І. К. Конько підірвав ворожий дот. Хороброму лейтенанту посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Його з почестями поховали в братській могилі поблизу румунського села Кадниці. Ще один уродженець Табурища — учасник рейду ковпаківців командир батальйону А. К. Цимбал, за виявлений героїзм під час форсування Німану удостоєний звання Героя Радянського Союзу. За виявлену мужність у битві за Варшаву уряд ПНР нагородив його Золотим Хрестом.

В ніч на 1 жовтня 1943 року частини 5-ї гвардійської армії під командуванням генерал-лейтенанта О. С. Жадова форсували Дніпро на дільниці Табурище—Новогеоргіївськ і захопили острови Букарешти і Каску. Два місяці тривали запеклі бої на плацдармі, в який входили села Старе Липове і Нове Липове, що на північ від Новогеоргіївська. В ніч на 1 грудня частини 5-ї гвардійської повітряно-десантної і 138-ї стрілецької дивізій 4-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту прорвали оборону гітлерівців і визволили Табурище. Відкинуті з передових позицій, фашисти закріпилися на південній околиці Новогеоргіївська. Почався штурм міста. В бою особливо відзначилися бійці 20-го стрілецького гвардійського корпусу, зокрема десантники, якими командував підполковник І. Г. Попов. На ранок 3 грудня 1943 року Новогеоргіївськ було визволено від фашистської нечисті[3]. У гітлерівців було захоплено 12 танків, багато гармат, кулеметів, 5 складів з продовольством тощо. 998 бійців корпусу відзначені орденами й медалями за перемогу над ворогом в Новогеоргіївському районі.

Окупанти пограбували колгоспи, підірвали завод «Більшовик», всі мости, млинокомбінат, електростанцію, зруйнували підприємства зв'язку.

Вже в перший день визволення трудящі почали піднімати з руїн завод «Більшовик»[4]. До 15 грудня 1943 року силами комсомольців і молоді було відремонтовано районний вузол зв'язку і клуб ім. В. І. Леніна. Тисячі жителів щоденно виходили на відбудову доріг і мостів. Через місяць діти сіли за парти чотирьох шкіл. Новогеоргіївці відправляли посуд, постільну білизну для госпіталів. Лише за грудень 1943 року силами комсомольців і молоді було зібрано 800 тонн хліба у фонд оборони. На спорудження танкових колон «Кіровоградський комсомолець» і «Визволена Кіровоградщина» та ескадрильї «Призовник Кіровоградщини» населення міста і району внесло більше півмільйона карбованців[5].

Як тільки підсохла земля, в поле вийшли хлібороби. Бракувало робочих рук, техніки. Колгоспники власними коровами орали, сіяли, боронували. Під час жнив райком комсомолу направив з міста для допомоги селу 150 юнаків і дівчат.

Поступово відроджувалася місцева промисловість. Протягом 1944 року відбудовано електростанцію, артілі «Вирішальний», «Дніпровський керамік», ім. Тельмана,

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 438, оп. 1, спр. 69, арк. 6.
[2] Там же, ф. 429, оп. 3, спр. 106, арк. 6, 25.
[3] Архів МО СРСР, ф. 320, оп. 4522, спр. 44, арк. 115; От волжских степей до австрийских Альп, стор. 51.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 437, оп. 1, спр. 589, арк. 1.
[5] Там же, ф. 438, оп. 1, спр. 89, арк. 25.

«Граніт», окремі цехи заводу «Більшовик». 1944 року було створено райпромкомбінат, рибколгосп, почали діяти маслозавод, млин, пекарня, пивзавод. У січні 1944 року на новогеоргіївських підприємствах працювало близько 650 робітників і службовців. На кінець січня 1944 року в місті випущено продукції на 351 тис. крб., а наступного року — вже на 11,6 млн. крб. Маслозавод, промартілі ім. Тельмана та «Ударник» значно перевиконали річні виробничі завдання. В 1946 році трудящі Новогеоргіївська розгорнули змагання за дострокове завершення завдань першого року четвертої п'ятирічки. На обозобудівному заводі «Більшовик» молодіжна бригада накатниць, якою керувала П. Сідненко, в обласному змаганні комсомольсько-молодіжних колективів завоювала перехідний Червоний прапор обкому ЛКСМУ. Токар того ж заводу комсомолець О. М. Каспіров вже з листопада 1947 року працював в рахунок наступного року[1].

Налагоджувалася робота медичних і культурно-освітніх закладів. З 1946 року, крім лікарні, функціонував пологовий будинок. В лютому 1944 року в місті і районі працювало вже 50 шкіл, в т. ч. у Новогеоргіївську і Крилові — 5. Було відкрито дитбудинок і дитячий садок, районні бібліотеки — для дорослих і дитячу, будинок культури та палац піонерів.

25 березня 1954 року Рада Міністрів СРСР ухвалила рішення про початок будівництва Кременчуцького гідровузла на Дніпрі. Вже в квітні було створено будівельно-монтажне управління «Кременчукгесбуд». На початку травня до причалу Табурища пришвартувався буксирний пароплав «Більшовик» з караваном барж, навантажених будівельними матеріалами, а 4 травня прибула група досвідчених будівельників з Цимлянської ГЕС. Сюди з'їхалися робітники з Дніпровської, Горьковської, Дубосарської, Невської та ін. гідростанцій. 10 червня на перших партійних зборах будови розглядалося питання про мобілізацію робітників на виконання виробничих планів. За вирішальними ділянками закріпили комуністів. Кременчуцька ГЕС стала всесоюзною ударною комсомольською будовою. Вже на кінець 1959 року тут працювало понад 9 тис. молодих робітників, в т. ч. 4 тис. комсомольців. З ініціативи комітету ЛКСМУ «Кременчукгесбуду» було сформовано 107 комсомольсько-молодіжних бригад і 29 екіпажів[2]. Лише в квітні 1960 року за путівками ЦК ЛКСМУ сюди прибуло майже 5 тис. юнаків і дівчат. Постійну увагу приділяли будові Комуністична партія і Радянський уряд. Вони надсилали сюди досвідчених спеціалістів. Так, начальник «Кременчукгесбуду» Г. Т. Новиков був раніше заступником начальника управління на спорудженні Горьковської ГЕС, працював секретарем Саратовського обкому партії. Парторг Г. Т. Панасенко до цього завідував відділом Одеського обкому КП України.

Велику роботу провела парторганізація по згуртуванню колективу гідробудівельників. Спорудження Кременчуцької ГЕС стало яскравим прикладом дружби народів СРСР. У ньому брали участь представники 41 національності[3]. У загін гідробудівників влилося понад 2 тис. чоловік з Табурища і Новогеоргіївська. На будові трудилися десятки багатонаціональних бригад. Так, у комсомольсько-молодіжній бригаді бетонників Л. Д. Яворського пліч-о-пліч працювали росіянин О. Семиякін, українець Г. Лавриненко, казах Т. Жакенов, дагестанець Ж. Бібісханов, а також представники ін. народів нашої Батьківщини. Понад 300 підприємств з 11 республік забезпечували будову машинами, будівельними матеріалами, устаткуванням тощо.

Під час закладення фундаменту гідроелектростанції першу баддю бетону опустив екіпаж екскаватора комуніста В. Скичка. Під звуки гімну Радянського Союзу бригада бетонників А. Зайцева уклала на гранітній основі котлована перший ку-

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 438, оп. 1, спр. 118, арк. 9; оп. 2, спр. 1, арк. 44.

[2] Н. Ю. Кострица. Комуністична партія — організатор всенародної боротьби на здійснення ленінських ідей електрифікації на Україні. К., 1967, стор. 220.

[3] XXII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Стенографічний звіт. К., 1962, стор. 267.

бометр бетону. В основу ГЕС вмурували меморіальну дошку з написом: «Союз Радянських Соціалістичних Республік. Українська РСР. Міністерство електростанцій. На честь 40-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції закладено Кременчуцьку гідроелектростанцію. 1 листопада 1957 року»[1].

Знатний будівельник Кременчуцької ГЕС Герой Соціалістичної Праці М. Д. Карпов з товаришами. 1962 р.

Колектив будівельників ГЕС разом з вченими і проектувальниками вніс значний вклад в освоєння і впровадження нової техніки та прогресивної технології, що дало змогу значно скоротити строки і знизити вартість будівництва. Достроково здали в експлуатацію судноплавний шлюз, за 2 роки після укладення першого кубометру бетону підготували пуск першого агрегату. 5 вересня 1959 року пройшов перший караван суден через шлюз, 4 жовтня того ж року було перекрито Дніпро, 5 грудня дав струм перший агрегат, а до кінця року діяло вже 4 турбіни. Про пуск останнього, 12 агрегату, кременчукгесбудівці рапортували 3 листопада 1960 року. 29 липня 1962 року відбувся мітинг з нагоди урочистого пуску ГЕС. За час спорудження ГЕС створено водоймище в 13,5 млрд. кубометрів, виконано більше 100 млн. кубічних метрів земляних і скельних робіт, вкладено більше мільйона кубометрів бетону і залізобетону, змонтовано 22 тис. тонн металоконструкцій і обладнання, здано в експлуатацію 83 тис. кв. метрів житла.

Комуністична партія і Радянський уряд високо оцінили трудовий героїзм будівників ГЕС, нагородивши управління «Кременчукгесбуд» орденом Трудового Червоного Прапора, а 509 кращих робітників, інженерно-технічних працівників і службовців — орденами та медалями. Понад 15 тис. будівельників відзначені пам'ятним значком ЦК ВЛКСМ «Учасникові будівництва Кременчуцької ГЕС». Кращим бригадирам — арматурнику М. Д. Карпову, бетоннику І. М. Буднику, гідромонтажнику В. А. Харитонову, електромонтажнику Д. П. Коваленку присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Цієї нагороди удостоєні також колишній начальник «Кременчукгесбуду», нині заступник Голови Ради Міністрів СРСР і Голова Державного комітету Ради Міністрів СРСР в справах будівництва Г. Т. Новиков і директор Українського відділення інституту «Гідроенергопроект» Д. А. Кузнецов.

Одночасно з гідровузлом народжувалося сучасне місто. В дні святкування 300-річного ювілею возз'єднання України з Росією на схилі Табурищанського мису був закладений перший будинок. Забудова міста здійснювалася за генеральним планом, розробленим в комплексі з основними спорудами гідровузла. За 1954 і першу половину 1955 року здано в експлуатацію 5182 кв. метри житлової площі, 2 їдальні, клуб, літній кінотеатр, школу, лікарню на 25 ліжок тощо. 1956 року житлова площа збільшилася ще на 18 тис. кв. метрів. Головні квартали міста розміщувалися вздовж берега Кременчуцького водосховища на високому Табурищанському мисі, вкритому лісом. Цей зелений масив, разом з велетенським дзеркалом штучного моря надав місту мальовничого вигляду. В основу архітектурної структури міста покладено прямокутну сітку вулиць. Паралельно до берега пройшло три магістралі: Набережна — вздовж парку, Приморська вулиця, забудована тільки з одного боку і звернута фасадом до моря, та головна магістраль — проспект Леніна, що тягнеться від греблі до вершини Табурищанського мису, перетинаючи два найбільші мікрорайони. Інші вулиці розміщені перпендикулярно до берега.

Спорудження ГЕС і водосховища зумовили необхідність перенесення на нові місця деяких населених пунктів району, зокрема Новогеоргіївська. Тільки

[1] Газ. «Кременчугстрой», 3 листопада 1957 р.

в 1959 році держава виділила переселенцям понад 2 млн. крб. довгострокових кредитів, 53 тис. кубометрів лісоматеріалу, 7570 тонн цементу. 1961 року Новогеоргіївськ, перенесений із зони затоплення, та селище гідробудівників Кременчукгесбуду, до складу якого входило і Табурище, об'єднали в одне місто, яке було віднесено до категорії міст районного підпорядкування. На той час тут здали в експлуатацію понад 100 тис. кв. метрів житла, 7 шкіл, Палац культури ім. В. І. Леніна, широкоекранний кінотеатр, клуби. Було збудовано лікарняне містечко, стадіон, десятки магазинів тощо. 1962 року місту присвоєно назву Кремгес, 1969 року — перейменовано на Світловодськ. Населення його досягло на той час майже 35 тис. чоловік, третина яких трудиться в промисловості.

Щороку ГЕС дає народному господарству близько 2 млрд. кіловат-годин електроенергії. За вдосконалення устаткування в 1964 році ГЕС відзначена Дипломом першого ступеня Комітету ВДНГ, а група енергетиків нагороджена срібними й бронзовими медалями виставки. У 1967 році гідроелектростанції присвоєно ім'я 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції.

На базі кількох підприємств Кремгесу в 1961 році виник комбінат, з січня 1970 року перетворений на виробниче об'єднання «Дніпроенергобудіндустрія». Об'єднання має два заводи залізобетонних конструкцій, а також лісозавод, кар'єроуправління і автотранспортне господарство. «Дніпроенергобудіндустрія» виготовляє необхідні конструкції для тепло- і гідроелектростанцій. Продукція «Дніпроенергобудіндустрії» йде на спорудження автомобільних заводів, ДРЕС, а також атомних електростанцій. 1966 року в об'єднанні став до ладу перший в країні завод теплоізоляційних блоків і вапняково-кремнеземистих конструкцій. Його продукцію одержують енергетичні новобудови країни, Німецької Демократичної Республіки, Румунії, Югославії. Виробниче об'єднання «Дніпроенергобудіндустрія» випускає силікатну цеглу, збірно-розбірні будинки, пиломатеріали, столярні вироби.

У місті діють також заводи залізобетонних виробів тресту «Сільелектроконструкція», керамічний, консервний, автотранспортне підприємство, меблева фабрика, міськпромкомбінат, хлібозавод, маслозавод. 12—13 тис. цнт риби виловлюють щороку в акваторії Кременчуцького моря робітники місцевого рибоколгоспу ім. Петровського. На промислових підприємствах в 1970 році працювало 9019 робітників і службовців. Протягом восьмої п'ятирічки промисловими підприємствами міста випущено валової продукції більш як на 435 млн. крб. Продуктивність праці зросла на 127,7 проц. Багато бригад і змін достроково завершили п'ятирічні завдання. За цей період світловодські підприємства збудували в колгоспах району 20 тваринницьких приміщень, 8 зерносховищ, 2 теплиці, змонтували на багатьох фермах підвісні дороги, виділили для потреб села велику кількість будівельних матеріалів.

Головне підприємство виробничого об'єднання «Дніпроенергобудіндустрія» — завод залізобетонних виробів. Світловодськ, 1970.

Широкого розмаху набрав рух за створення ленінського фонду економії. 1970 року в місті було 1300 раціоналізаторів і винахідників. Тільки в 1968—1970 рр. новатори впровадили понад 3 тис. раціоналізаторських пропозицій і 11 винаходів, від яких одержано економічний ефект — понад 6 млн. крб. У соціалістичне змагання до Ленінського ювілею включилися колективи промислових підприємств, організацій, установ. Переможці — колективи гідроелектростанції ім. 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції та виробничого об'єднання «Дніпроенергобудіндустрія» були занесені на обласний

Ленінський стенд Пошани і до Ленінської книги трудової слави. Під час ювілейного комуністичного суботника, у якому взяло участь 32 507 чоловік, у т. ч. понад 8 тис. комуністів і комсомольців, було вироблено промислової продукції на 106 тис. крб., виконано великий обсяг робіт щодо благоустрою міста. Понад 3300 світловодців — переможців соціалістичного змагання, ветеранів Комуністичної партії, активних учасників соціалістичного будівництва, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, ударників перших п'ятирічок нагороджено ювілейними медалями.

Обеліск Слави на честь 25-річчя перемоги над фашистською Німеччиною. Світловодськ, 1967 р.

1963 року звання колективу комуністичної праці завоювала ГЕС. А 1971 року на підприємствах міста трудилося вже 70 бригад, 18 цехів, 25 змін комуністичної праці. Понад 4 тис. робітників — ударники комуністичної праці, близько 8 тис. чоловік борються за це звання.

Ударним був для робітничих колективів Світловодська перший рік дев'ятої п'ятирічки. В цілому по місту програма випуску валової продукції була виконана на 102,6 проц., а план реалізації — на 102,4 проц. Провідні промислові підприємства завершили достроково річні завдання з усіх техніко-економічних показників.

Велике промислове будівництво розгорнулося в місті у роки дев'ятої п'ятирічки. До 1976 року передбачено ввести на повну потужність підприємства Заводського мікрорайону, в т. ч. первісток світловодської металургії — завод чистих металів. Стануть до ладу заводи «Пластик» і силікатної цегли. Майже вдвічі зросте потужність усіх промислових підприємств. Кількість робітників у 1975 році становитиме понад 15 тис. чоловік.

Міська Рада депутатів трудящих приділяє багато уваги дальшому розвитку міста. Генеральний план його забудови, складений Харківським філіалом державного Інституту проектування міст, передбачає здачу першої черги за 5—6 років і перспективний розвиток на 20—25 років. Уже споруджуються дев'ятиповерхові будинки в Шевченківському мікрорайоні. 1980 року місто матиме 8—11 житлових мікрорайонів з населенням 100 тис. чоловік. Незабаром проляже тролейбусна лінія, а наприкінці 1972 року місто одержить природний газ. Населення обслуговують районне і міське відділення зв'язку, автоматична телефонна станція, 8 міжміських телефонних ліній зв'язку. Працює міський радіовузол. У дев'ятій п'ятирічці розпочнеться спорудження п'ятиповерхового будинку зв'язку з установкою автоматичної телефонної станції на 10 тис. номерів. Телепередачі з Києва і Кіровограда дивляться понад 9 тис. сімей.

На виборах 1971 року до міської Ради обрано 138 депутатів, серед них 71 комуніста, 24 комсомольці, 94 робітники. Актив 14 постійних депутатських комісій становлять 209 робітників, службовців, представників інтелігенції. Так, до комісії по народній освіті входять 9 депутатів. Широке поле діяльності цієї комісії — 13 шкіл, будинок піонерів, станції юних техніків і натуралістів, дитячі дошкільні заклади. Депутати бувають на засіданнях педагогічних рад, на батьківських зборах, підтримують зв'язки з комсомольськими організаціями та піонерськими дружинами, дбають про трудовлаштування випускників. За рекомендацією членів цієї комісії заплановано збудувати в дев'ятій п'ятирічці дві школи на 960 учнів кожна в другому і третьому мікрорайонах міста.

Світловодськ розділений на райони — Садовий, Хмельницький, Приморський, Шевченківський, Заводський і селище Власівку. Колишні лісові масиви перетворені

на центральний парк культури і відпочинку ім. Т. Г. Шевченка та мальовничий лісопарк. Вздовж вулиць і на площах висаджено багато фруктових і декоративних дерев. На 30 км простяглася жива огорожа акації і жимолості, закладено 7 скверів. Широкого застосування в місті набуло вертикальне озеленення будинків виноградом. Площа зелених насаджень на жителя — 19,5 кв. метра. Лише за 1969—1970 рр. новосели одержали майже тисячу квартир з усіма комунальними вигодами. А всього за роки восьмої п'ятирічки у Світловодську введено в експлуатацію 63 377 кв. метрів житла. За проведення робіт по благоустрою Світловодська у 1969 році місту присуджено перехідний Червоний прапор Ради Міністрів УРСР, Укрпрофради та першу грошову премію[1].

Культурно і заможно живуть світловодці. В їх особистому користуванні — понад 600 легкових автомашин, близько 2 тис. мотоциклів і моторолерів. В семи ощадних касах — 14 740 вкладників. Торговельна мережа міста складається з 50 продовольчих і промтоварних магазинів, трьох універмагів, у т. ч. триповерхового «Комсомолець», п'яти гастрономів, 7 їдалень, 2 ресторанів, кафе.

Багато уваги приділяється охороні здоров'я трудящих. У місті — три лікарні на 335 ліжок, 4 аптеки, спеціалізований магазин «Оптика». В медичних закладах трудяться 98 лікарів і близько 300 середніх медичних працівників. Лікарю міської центральної лікарні В. І. Абакумовій присвоєно звання заслуженого лікаря УРСР. 1970 року відкрито зубопротезну поліклініку. В дев'ятій п'ятирічці заплановано збудувати ще одну поліклініку і районну лікарню.

Споруджено 6 загальноосвітніх середніх, дві 8-річні і початкову школи, дві школи-інтернати, за парти яких сідають 7504 учні. 1972 року завершено будівництво середньої школи на 960 місць. У чотирьох школах робітничої молоді і заочній середній школі без відриву від виробництва здобувають освіту понад 1600 чоловік. 2 школи і 42 групи працюють за продовженим днем. Кожна школа має майстерні, кабінети, спортивні зали, автокласи — тут учні 5—8 класів проходять початкове трудове навчання. При школах діють кімнати-музеї В. І. Леніна, де проводяться урочисті лінійки, прийом до піонерів тощо. У більшості шкіл з 1961 року створені т. зв. малі третьяковки. Із 520 педагогів трьом — В. Г. Коваленку, О. І. Парфьонову і П. М. Скорину присвоєно звання заслуженого вчителя Української РСР, 44 — нагороджені значком «Відмінник народної освіти», а 47 — відзначені грамотами Міністерства освіти УРСР. Набагато розширилася мережа закладів дошкільного виховання.

При будинку піонерів понад 600 дітей працюють в 11 гуртках, на станціях юних техніків і натуралістів. Юні техніки були нагороджені Почесною грамотою республіканської виставки дитячої творчості. У місті є дитячий клуб річковиків і моряків.

1960 року відкрито загальнотехнічний факультет Харківського інституту радіоелектроніки, на вечірньому і заочному відділеннях якого навчається понад 1100 робітників і службовців. 560 світловодців здобувають середню технічну освіту у філіалі Куйбишевського енергобудівельного технікуму, що вже більше 10 років функціонує в місті. У денній дитячій та вечірній музичних школах навчаються понад 300 дітей. Музичною школою керує М. Є. Донець, автор збірки пісень про рідний край. Широкою популярністю користуються пісні самодіяльного композитора А. І. Загребельного, деякі з них вміщені в збірці «Гарно, гарно серед степу».

Вулиця Леніна у Світловодську. 1970 р.

Центром культурно-освітньої роботи є Палац культури ім. В. І. Леніна. Облицювання з білого інкер-

[1] Газ. «Кіровоградська правда», 10 серпня 1969 р.

Юні моряки школи-інтернату, учасники «Зірниці». Світловодськ, 1972 р.

манського каменю виділяє палац на загальному фоні міста. Тут є концертний зал на 620 місць, кінозал, універсальний і спортивний зали, кімнати для гурткової роботи, бібліотека з читальним залом. У фойє привертають увагу монументальні панно роботи художника О. В. Мізіна, які відображають події визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького та натхненну працю будівників ГЕС і міста на Дніпрі. При палаці культури діють 30 гуртків художньої самодіяльності — хоровий, драматичний, танцювальний, вокальний, художнього читання, музичний, духовий і естрадний оркестри тощо, в яких беруть участь близько 700 аматорів сцени. Працює агіткультбригада. Драматичний колектив на оглядах «Кіровоградська театральна весна» щороку займає призові місця. Танцювальний колектив «Вогник» удостоєний звання народного самодіяльного ансамблю. Багато гуртківців виступали на республіканських оглядах, а соліст Є. П. Голубницький — на концерті для делегатів XXII з'їзду КПРС. Великою популярністю користується дитячий сектор Палацу, який очолює досвідчений педагог О. К. Равілова. В різних гуртках тут зайнято понад 350 школярів. Для них організовано театр юного глядача. На громадських засадах функціонують народні університети здоров'я, культури, юридичних знань. Є ще в місті районний будинок культури, широкоекранний ім. Т. Г. Шевченка та літній кінотеатри, 32 бібліотеки, в т. ч. 2 дитячі. Ансамблем сопілкарів при районному будинку культури та дитячим ансамблем середньої школи № 1 керує Н. Д. Матвєєв. Його знають як організатора першого ансамблю сопілкарів у нашій країні. Ще на довоєнному республіканському огляді художньої самодіяльності всі учасники ансамблю були нагороджені Грамотами Народного комісаріату освіти, а керівник — Грамотою Президії Верховної Ради УРСР і першою премією[1]. Н. Д. Матвєєв не тільки знавець самобутнього мистецтва, а й неперевершений майстер виготовлення чарівних сопілок з калини та горіха, бузини й черешні. За 40 років він подарував понад 8 тис. своїх сопілок гурткам художньої самодіяльності з різних міст і сіл України. Перу пристрасного аматора народного мистецтва належать книжки «Оновлення сопілки» і «Робота гуртка юних сопілкарів».

Жителі міста передплачують 47 тис. примірників газет і журналів. У Світловодську видаються міськрайонна газета «Наддніпрянська правда» і багатотиражна — «Днепровские огни».

Парк ім. Т. Г. Шевченка став улюбленим місцем відпочинку трудящих. Тут обладнано атракціони, танцювальний майданчик, літній кінотеатр на 2 тис. місць, павільйони для ігр; діють тир, прокатні спортивні бази, каток.

34 фізкультурних колективи міста об'єднували в 1971 році майже 11 тис. спортсменів. Для них є 8 спортивних залів, 20 баскетбольних і 33 волейбольних майданчики, 12 футбольних полів. Місто має своїх майстрів і кандидатів у майстри спорту. Широко розвинутий туризм. Влітку діє сезонний туристсько-оздоровчий табір «Дніпро». У 1972 році передбачено закінчити реконструкцію стадіону, ведеться будівництво спортивного комплексу з закритим плавальним басейном, турбази

[1] Газ. «Вечірній Харків», 24 липня 1969 р.

Президент Демократичної Республіки В'єтнам Хо Ші Мін на будівництві Кременчуцької ГЕС. 1959 р.

«Славутич». Мальовничі береги Кременчуцького моря і нижньої течії Дніпра — чудова зона для відпочинку й оздоровлення трудящих. Тут розкинулися три піонерські табори, обласний будинок відпочинку споживчої кооперації, десятки профілакторіїв, в яких щороку перебувають близько 20 тисяч трудящих.

5 листопада 1965 року на центральній площі міста відкрито пам'ятник В. І. Леніну. У Світловодську споруджений обеліск Слави на честь 25-річчя перемоги радянського народу над гітлерівською Німеччиною. В його гранітну основу вмуровано металеву капсулу з листом до тих, хто святкуватиме 100-річчя Великого Жовтня. У Хмельницькому і Садовому мікрорайонах, на острові Змитниці встановлено обеліски і пам'ятники на братських могилах воїнів, що полягли під час визволення Наддніпрянщини від німецько-фашистських загарбників. Трудящі міста свято шанують пам'ять свого земляка — Героя Радянського Союзу І. К. Конька. Його ім' я носять середня школа № 1, вулиця міста.

Світловодськ — батьківщина багатьох діячів науки та культури. У Табурищі народився український радянський поет В. В. Соколов. Уродженцями Новогеоргіївська є український радянський графік Г. А. Бондаренко, доктор сільськогосподарських наук Б. Я. Варшавський, доктори фізико-математичних наук С. Г. Гавеля, Л. О. Дундученко, доктор біологічних наук Ю. І. Лукін.

У 1956 році на будівництві Кременчуцької ГЕС побував видатний кінорежисер і письменник О. П. Довженко, а через два роки тут знімались окремі кадри «Поеми про море». Натхненну працю будівників гідроелектростанції оспівали у своїх творах письменники та поети. Перед зодчими ГЕС виступали українські письменники О. Гончар, О. Корнійчук, А. Малишко, В. Василевська та інші. Відомий український поет Герой Соціалістичної Праці П. Г. Тичина, який гостював тут влітку 1957 року, в одному з своїх віршів писав:

Чуєш, як в серце епоха торкає?
Думка одна тут — а тисячі рук...
Ось де ця думка оформлень чекає!
Ось де глибинне пізнання наук!

Міцніють зв'язки робітників міста з трудівниками колгоспних ланів. Водосховище на Дніпрі створило умови для інтенсивного зрошення земель навколишніх колгоспів. Вже діє потужна Великоскелівська зрошувальна система, яка подає воду на поля Світловодського і Онуфріївського районів, планується будівництво Світловодсько-Олександрійської зрошувальної системи та каналу Дніпро — Кривий Ріг. Завершується спорудження водоводу Світловодськ—Олександрія—Знам'янка—Кіровоград від Кременчуцького моря. У місті побувало чимало делегацій з Польщі, Болгарії, Німецької Демократичної Республіки та ін. соціалістичних країн. У 1959 році Кременчуцьку ГЕС відвідав президент Демократичної Республіки В'єтнам Хо Ші Мін. 1967 року в Світловодську створено міське відділення Товариства радянсько-болгарської дружби. В усіх школах міста обладнано куточки інтернаціональної дружби, а в школі-інтернаті № 1 і середній школі № 2 — кімнати радянсько-болгарської дружби.

Зведений руками молодих, Світловодськ став гордістю і окрасою Кіровоградщини. На XXIV з'їзді КПРС комуністів міста представляла бригадир малярів будуправління № 1 Г. С. Вовк, на XXIV з'їзді КП України — апаратник заводу чистих металів П. П. Гайворонський, бригадир ремонтників кар'єроуправління

М. В. Павлов, перший секретар Світловодського міськкому КП України А. Ф. Єпіфанова.

В авангарді боротьби трудящих міста за здійснення накреслень Комуністичної партії йдуть комуністи. 1972 року міськком КП України об'єднував 109 первинних партійних організацій і 4214 комуністів. Партійні організації проводять велику роботу по ідейному вихованню трудящих. У 135 семінарах і школах політичної освіти навчаються понад 4200 чоловік, в т. ч. 3300 комуністів. На всіх підприємствах і в установах комуністи очолили соціалістичне змагання за гідну зустріч славного ювілею — 50-річчя утворення СРСР,— в ході якого досягнуто значних виробничих успіхів. Разом з комуністами на вирішальних ділянках виробництва трудиться 6-тисячний загін комсомольців (65 первинних організацій). На честь 50-річчя ЛКСМУ міська комсомольська організація нагороджена пам'ятним Червоним прапором ЦК ЛКСМУ.

Натхненні історичними рішеннями XXIV з'їзду КПРС, трудівники Світловодська вносять свій вклад в загальнонародну справу побудови комунізму.

А. А. БОГУЛЬСЬКИЙ, В. В. ЖУРАВСЬКИЙ, В. В. ТУМАКОВ

ВЕЛИ́КА АНДРУ́СІВКА

Велика Андрусівка (до 1923 року — Андрусівка) — село, центр сільської Ради, розташоване на правому березі Кременчуцького водосховища, за 26 км від районного центру і залізничної станції Світловодськ. Населення — 2582 чоловіка. Сільській Раді підпорядковані також населені пункти Іллічівка, Калантаїв, Сніжкова Балка.

Басейн Тясьмину здавна привертав увагу людей як зручне місце для поселення. Біля Великої Андрусівки та затопленого Калантаєва виявлені поселення доби неоліту (IV тисячоліття до н. е.), трипільської культури (III тисячоліття до н. е.), доби бронзи (II тисячоліття до н. е.). Досліджено також 2 городища чорноліської культури (VIII—VII ст. до н. е.), поселення та кілька курганів скіфського періоду (VI—III ст. до н. е.), сарматський могильник (I—II ст. н. е.) та залишки ранньослов'янського поселення VI—VIII століть[1].

Поселення на місці нинішнього села після багаторічного запустіння, спричиненого монгольсько-татарською навалою, відродилися лише в середині XVII ст. На той час тут був багатий зимівник запорожця Андруся[2]. Мешканці його займалися землеробством, скотарством і рибальством. Після того, як 1677 року стотисячна турецько-татарська армія, прямуючи до Чигирина, повністю спустошила і пограбувала Андрусівку, а її жителів забрали в полон, територія села залишилася незаселеною. За т. зв. вічним миром між Росією і Польщею 1686 року вона увійшла до нейтральної зони. 1725 року польська шляхта самовільно заселила село. Наприкінці 1732 року Андрусівка згадується вже як хутір, що входив до Крилівської сотні Миргородського полку. Козацька старшина мала тут великі земельні володіння, пасіки, млини і експлуатувала рядових козаків. У 30—50 роках Андрусівка була в зоні дій гайдамаків. Так, у квітні 1737 року вони напали на хутір, відібрали у багатих козаків 120 голів худоби[3]. 1751 року загін повстанців з 17 чоловік дощенту зруйнував тут садиби місцевих багатіїв[4].

---

[1] Археологія, т. 13. К., 1961, стор. 129—144; В. И. Гошкевич. Клады и древности Херсонской губернии, стор. 7.
[2] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 3, стор. 120.
[3] Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст., стор. 92.
[4] О. П. Лола. Гайдамацький рух на Україні 20—60 рр. XVIII ст. К., 1965, стор. 86.

З утворенням Нової Сербії в Андрусівці побудували форпост Чонград, в якому після реорганізації Нової Сербії розмістили одну з рот Жовтого гусарського полку[1]. На початку XIX ст. в слободі, що входила до Олександрійського повіту, проживало 450 осіб чоловічої статі, які перебували на становищі державних селян.

Із створенням аракчеєвських військових поселень на півдні України в Андрусівці розмістили підрозділ 1-го орденського кірасирського полку кінноти, центр якого був у Крилові. Після ліквідації військових поселень жителів Андрусівки переведено на становище державних селян. 1859 року тут у 327 дворах проживало 2313 чоловік[2]. 1013 колишнім військовим поселенцям виділили наділи — 5 десятин 588 сажнів на ревізьку душу, відставним солдатам по 5 десятин 40 сажнів[3]. Всього селяни Андрусівки одержали 5747 десятин землі. Та кращі угіддя прибрала до рук заможна верхівка.

У 1886 році з 656 селянських господарств, що налічувалися в селі, 108 зовсім не мали землі, у трьох було менше десятини, у 113 — від 1 до 3. У цих дворах або зовсім не було робочої худоби, або було її обмаль. У значної частини селян не вистачало реманенту — на все село налічувалося всього 13 залізних і 306 дерев'яних плугів. Заможні хазяї мали від 4 до 18 голів робочої худоби, 9 куркульських родин володіли 25—50 і більше десятинами землі. Крім того, вони ще орендували землю у навколишніх поміщиків, а також у бідняків, що не мали змоги обробити свої наділи. З роками кількість членів родин збільшувалася, господарства дрібнилися. У 1900 році в 732 дворах села проживало 4524 чоловіка. Засівали вони 4088 десятин землі, в середньому — по 0,9 десятини на душу. Поганий обробіток землі спричинював низькі врожаї — 1897 року середня врожайність зернових становила 32,4 пуда, а 1899 — 27,5 пуда з десятини.

Навіть на початку XX ст. в Андрусівці не було лікарні, аптеки. До лікаря доводилося їхати за 12 верств у Новогеоргіївськ. 1915 року в селі зареєстровано випадки захворювань тифом, холерою, віспою, скарлатиною, дифтеритом[4]. Переважна більшість населення не знала грамоти. Так, 1886 року з 3637 жителів лише 68 чоловіків і 3 жінки вміли читати й писати[5]. Тільки 1881 року тут відкрили земську школу. 1913 року в ній навчалося 79 хлопчиків і 12 дівчаток. Через матеріальні труднощі більшість з них не закінчувала курсу навчання. Парафіяльну школу, яка почала діяти наприкінці 60-х років XIX ст., відвідувало 72 дітей[6].

Коли почалася перша світова війна, 772 чоловіки (майже половина працездатного чоловічого населення) мобілізували в царську армію. Відсутність годувальників тяжко позначилася на становищі їх родин. У 1916 році із 846 дворів села 179 були безземельними, близько 100 — засівали лише 1—2 десятини[7]. 385 господарств не мали тягла, по одній голові робочої худоби залишилося у 151 дворі, у 383 господарствах не було корів. Куркулі за безцінь скуповували наділи бідняків.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції в Андрусівці відбувалися мітинги і збори, на яких фронтовики, що після поранення повернулися в село, роз'яснювали своїм землякам політику більшовицької партії.

Особливо активізувалася боротьба селян-бідняків проти експлуататорів, коли вони дізналися про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді. На початку 1918 року в Андрусівці було встановлено Радянську владу. Ревком (голова М. А. Кошулько) почав ділити поміщицькі землі — по 1,5 десятини на їдця.

---

[1] А. Скальковский. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, ч. 1, стор. 121.

[2] Списки населенных мест Российской империи, т. 47. Херсонская губерния, стор. 35.

[3] Список сельских обществ Александрийского уезда, стор. 54, 55.

[4] Земская медицина и заболеваемость населения Александрийского уезда Херсонской губернии 1915 года, стор. 21, 22.

[5] Результаты подворной переписи Александрийского уезда 1886 г., отд. 2, стор. 5.

[6] Народное образование в Александрийском уезде за 1912 год, стор. 34—53, 66.

[7] Поселенные таблицы Всероссийской сельскохозяйственной переписи 1916 года по Александрийскому уезду, стор. 56, 57.

Але у квітні 1918 року в село вступили австро-німецькі окупанти. З осені, після їх вигнання, Андрусівку захопили петлюрівці. У січні 1919 року їх вибили з села червоні частини. Незабаром тут сформувався більшовицький осередок з 15 комуністів, створено ревком. Комуністи, члени ревкому розгорнули роботу щодо зміцнення Радянської влади на селі.

Та й цього разу мирний перепочинок тривав недовго. У серпні до села увірвалися денікінці. Від їх рук загинуло багато активістів. Місцеві комуністи пішли до партизанського загону, яким командував І. Д. Діброва. Разом з частинами Червоної Армії партизани вели боротьбу проти білогвардійців і в січні 1920 року після вигнання денікінців в селі остаточно відновлено Радянську владу.

Створений 1920 року ревком очолив комуніст С. М. Рябошапка[1]. Навесні обрано Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (голова М. П. Козаков), влітку організовано КНС. Восени відновив свою діяльність партійний осередок[2]. На кінець 1920 року Андрусівський партосередок налічував понад 50 членів партії[3]. Комуністи, члени КНС проводили серед населення масово-політичну роботу, мобілізуючи його на боротьбу проти куркульських банд. Під час боротьби з врангелівцями жителі села 1920 року відправили Червоній Армії валку з хлібом.

Перші кроки соціалістичного будівництва здійснювалися в умовах запеклої боротьби з ворогами Радянської влади. Багато активістів стали жертвами бандитського терору. Після нелюдських знущань бандити вбили завідуючу політкнигарні, активного члена КНС О. Ланченко[4].

У 1923—1925 рр. в селі проживало 5706 чоловік. В умовах непу поступово відновлювалося зруйноване війною господарство. Протягом 3—5 липня 1921 року в рахунок продподатку від трудящих села надійшло 230 пудів зерна[5], а вже на початок вересня був виконаний весь план. Влітку того ж року жителі Андрусівки відправили 100 пудів хліба для голодуючих Поволжя. Комуністи і комсомольці (комсомольський осередок оформився у 1921 році) роз'яснювали селянам значення ленінського кооперативного плану — читали лекції, доповіді, влаштовували вечори запитань і відповідей. 1924 року з ініціативи комуніста М. М. Черникова у Великій Андрусівці організовано перше колективне господарство «Червоний Жовтень». Воно об'єднувало 26 бідняцьких родин, мало 146 десятин землі, 6 коней. Тоді ж почало діяти споживче товариство.

Долаючи великі труднощі, активісти села, спираючись на підтримку радянських органів, залучали трудяще селянство до культурного будівництва. З ініціативи партосередку 1920 року відкрито хату-читальню. Працювала трудова школа. Восени 1921 року комсомольці обладнали клуб. Газета «Вісті — Известия» (Кременчук) 13 лютого 1921 року повідомляла, що в Андрусівці успішно налагоджується культурне життя. Регулярно читалися лекції, влаштовувалися спектаклі. Почалося спорудження народного будинку. У гуртках лікнепу культармійці, вчителі, комсомольці, піонери навчали грамоти односельців.

Докорінні перетворення в житті і побуті жителів села сталися із здійсненням колективізації сільського господарства. 1926 року на околиці села, що носила назву Бессарабія, виник ТСОЗ «Незаможник». Від держави члени товариства одержали трактор, за кермо якого першим сів С. М. Рябошапка. У 1927 році комнезамівці створили в селі машинне товариство. У день святкування сьомої річниці створення КНС Кременчуцький окрземвідділ виділив йому трактор. Тоді ж організовано артіль «Допомога» та артіль мірошників.

В 1928 році у Великій Андрусівці засновано 2 колгоспи, а через два роки ще 4. Від держави вони одержали 2 трактори, сільськогосподарські машини.

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 684, оп. 1, спр. 2, арк. 50.
[2] Там же, ф. 437, оп. 1, спр. 4, арк. 4.
[3] Газ. «Радянський селянин» (Кременчук), 24 червня 1928 р.
[4] Газ. «Радянський селянин», 30 квітня 1930 р.
[5] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 2, спр. 365, арк. 44.

Мітинг, присвячений 10-річчю Великого Жовтня. Велика Андрусівка, 1927 р.

Комуністам і комсомольцям села, колгоспному активу довелося докласти чимало зусиль, щоб зламати опір куркулів. Вночі 10 березня 1932 року в колгоспі ім. Леніна куркулі спалили скирти соломи, а напередодні з колгоспної комори вони викрали 7 цнт посівного зерна[1]. Тієї ж весни колгоспні активісти викрили куркулів, що приховували посівний матеріал. Тільки у одного з них виявили яму з хлібом, засіяну зверху озиминою[2].

Значну роботу щодо соціалістичної перебудови села провела Рада. На засіданнях виконкому і загальних сільських зборах її депутати регулярно обговорювали хід колективізації, узагальнювали досвід роботи перших колгоспів. На кінець 1932 року колективізація у Великій Андрусівці була в основному завершена — 95 проц. селянських господарств вступили в артілі. У 1934—1935 рр. їх було чотири: ім. Леніна, ім. Постишева, ім. Ілліча та ім. XVII з'їзду ВКП(б)[3].

Піднесення трудової активності селянства дістало яскравий прояв у розгортанні соціалістичного змагання. Так, під час весняної сівби 1935 року відзначився механізатор з колгоспу ім. Постишева кандидат у члени партії Г. Є. Щурик. На власноручно відремонтованому тракторі він зорав за дев'ять днів 68, засіяв — 40 і заволочив 19 га. Бригада ковалів, якою керував К. К. Бабенко, до початку весняних робіт відремонтувала в селі весь сільськогосподарський інвентар. З комсомольців і молоді на період посівної кампанії організували 2 рільничі бригади. Сівбу ранніх зернових артіль ім. Постишева провела за 9 днів, пізніх — за 12. Цьому успіху сприяла добре поставлена масово-політична робота. Комуністи систематично перевіряли хід соціалістичного змагання, пропагували досвід передовиків.

Завдяки широкому розгортанню змагання ударників і стахановців колгоспи села рік у рік здобували нові успіхи. У 1939 році колгосп ім. XVII з'їзду ВКП(б), що вирощував протягом кількох років у середньому по 13,1 цнт проса з га, став учасником Всесоюзної сільськогоподарської виставки. Зростала продуктивність тваринництва. 1939 року колектив молочнотоварної ферми колгоспу ім. Кірова добився високих надоїв — по 3270 кг молока на фуражну корову. В 1940 році це господарство також було представлене на ВСГВ. Працівники вівцеферми тієї ж артілі протягом 1938—1940 рр. на кожні 100 вівцематок одержували по 130 ягнят. Весною 1941 року відбулося об'єднання артілей у дві — ім. Кірова та ім. Леніна. Успіхи

[1] Газ. «За більшовицькі темпи» (Новогеоргіївськ), 13 березня 1932 р.
[2] Газ. «За більшовицькі темпи», 13 квітня 1932 р.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 684, оп. 1, спр. 14, арк. 14.

в колективному господарюванні сприяли зростанню добробуту сільських трудівників. 1939 року в колгоспі ім. Леніна на трудодень видали по 2,7 кг зерна.

1935 року в селі відкрито лікарню. Вже на початок 30-х років ліквідовано неписьменність дорослого населення. Працювала семирічна школа, де 24 вчителі навчали 680 учнів. У сільському клубі демонструвалися кінофільми, багато молоді брало участь у гуртках художньої самодіяльності. Вчителі, медпрацівники і спеціалісти сільського господарства читали лекції для населення. Восени 1935 року Велику Андрусівку відвідали українські письменники Ю. І. Яновський, Ю. К. Смолич, І. Л. Муратов. Гості зустрілися з колгоспниками, виступали на літературному вечорі.

Партійна організація і сільська Рада приділяли значну увагу інтернаціональному вихованню трудящих. 14 серпня 1940 року у Великій Андрусівці гостювали школярі з міста Коканда. Після мітингу дружби діти з братньої Узбецької республіки побували на колгоспних ланах, у школі, відпочивали в піонерському таборі.

Мирне щасливе життя трудящих було перерване розбійницьким нападом фашистської Німеччини на нашу країну. З перших днів війни партійна організація, сільська Рада, правління місцевих колгоспів підпорядкували свою діяльність інтересам фронту. Жителі будували протитанкові укріплення на північно-західній околиці села. З наближенням лінії фронту почалася евакуація матеріальних цінностей, колгоспного майна в глиб країни.

7 серпня 1941 року гітлерівці окупували Велику Андрусівку. Від рук фашистів загинули активісти, борці за встановлення Радянської влади на селі: Ф. І. Квітка, С. М. Рябошапка, О. П. Полтавець, П. І. Полтавець, Г. С. Іващенко, С. М. Телятник, І. І. Григоренко та В. К. Вищепан[1]. Понад 300 жителів села гітлерівці відправили на каторгу до Німеччини.

Для боротьби з ворогом у селі виникла підпільна патріотична група, яку очолив осетин П. Гвашев, що втік з полону. Зібравши радіоприймач, патріоти розповсюджували зведення Радінформбюро серед населення. Від фашистської неволі вони врятували близько 100 юнаків і дівчат, частина яких влилася до партизанських загонів, що діяли в лісах Кіровоградщини.

26 лютого 1943 року в село вступили партизани кавалерійського з'єднання М. І. Наумова. Місцеве населення допомогло їм продовольством. Того ж дня народні месники разом з великоандрусівськими підпільниками (вони влилися в з'єднання як самостійний взвод) знищили фашистський загін, посланий сюди з Новогеоргіївська. Наступного дня вони, напавши на обоз окупантів і поліцейську управу, захопили чимало трофеїв. Наумівці завезли у Велику Андрусівку та навколишні села багато примірників газет «Правда», «За Радянську Україну», а також листівок. У березні в селі було створено партійно-комсомольську підпільну групу ім. Ворошилова у складі 28 чоловік (командир О. Н. Яременко, комісар С. І. Бурлака)[2]. Підпільники організовували диверсії, добували розвідувальні дані для партизанського загону ім. Ворошилова (командир П. А. Дубовий). Група діяла аж до вигнання фашистських загарбників із села.

Частини 21-го гвардійського стрілецького корпусу 4-ї гвардійської армії 2-го Українського фронту 7 грудня 1943 року визволили Велику Андрусівку від німецько-фашистських окупантів. У боях за село відзначилися воїни 75-го окремого винищувального гвардійського протитанкового дивізіону 69-ї гвардійської стрілецької дивізії. За визволення села віддали своє життя 77 радянських воїнів. На братській могилі, де їх поховано, споруджено пам'ятник.

Майже 700 жителів села героїчно боролися проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни. На честь 383 односельців, які не повернулися з поля бою, трудящі Великої Андрусівки спорудили обеліск Слави.

---

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 106, арк. 242.
[2] Там же, спр. 107, арк. 23, 24.

Уродженцю села командиру 236-ї Червонопрапорної винищувальної авіадивізії М. П. Дикому присвоєно високе звання Героя Радянського Союзу. На рахунку відважного льотчика — 367 бойових вильотів, понад 100 повітряних боїв, 18 збитих ворожих літаків[1]. Посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу виходець з села Калантаєва О. Я. Панченко. Захопивши фашистський склад з боєприпасами у с. Гуті-Межигірській Київської області, він сам обороняв його цілу добу, поки не підійшли основні сили наших військ. У бою за це село О. Я. Панченко загинув. Іменем славного земляка названо Калантаївську восьмирічну школу.

Уже з перших днів після визволення села під керівництвом сільської Ради трудящі розгорнули боротьбу за відбудову зруйнованого господарства. На своїх коровах, яких вдалося зберегти від окупантів, вони орали, сіяли, збирали і перевозили врожай. Чимало колгоспників виявляли зразки трудового героїзму. Так, ланка М. Г. Коваленко з колгоспу ім. Кірова зібрала в 1945 році по 350 цнт картоплі з га, ланка М. А. Гострої з артілі ім. Леніна виростила в 1947 році по 119 пудів ярої пшениці на кожному з 8 гектарів, а ланка Г. Н. Коновалової з того ж господарства — по 120 пудів жита з га. Село поступово відроджувалося. Активно включилися у його відбудову демобілізовані воїни, що повернулися після закінчення війни. Трудові зусилля колгоспників спрямовувала партійна організація, яка відновила свою роботу в 1945 році[2]. Депутати сільської Ради виступали ініціаторами проведення суботників і недільників, учасники яких відремонтували приміщення школи, виготовляли меблі, навчальне приладдя тощо[3].

Ще 1944 року сільрада організувала ремонт будинків червоноармійців, допомагала їх родинам хлібом і паливом. За рахунок місцевих колгоспів в 1946 році відбудовано 6 і зведено 13 будинків для вдів, сиріт та інвалідів Великої Вітчизняної війни[4]. Колгоспники артілі ім. Леніна спорудили того ж року на Тясьмині електростанцію, яка забезпечила електроенергією культосвітні заклади, житлові будинки, господарські приміщення.

У 1950 році колгоспи села об'єдналися в одне господарство — ім. Леніна. Через 4 роки до нього влилися 2 артілі з Калантаєва і Малої Андрусівки. Протягом 1954—1958 рр., у зв'язку з утворенням Кременчуцького водосховища, у Велику Андрусівку переселилися жителі Малої Андрусівки і частково з Подорожнього, Чаплища, Самусівки та ін. сіл. Партійна організація, правління артілі вміло спрямовували трудову активність колгоспників на зміцнення громадського господарства. Оснащення його сучасними машинами і механізмами викликало необхідність широкої підготовки механізаторських кадрів. 1959 року сільські комсомольці виступили ініціаторами масового опанування технікою. У 2-річній школі технічного навчання професії тракториста, комбайнера, шофера, електрика, машиніста освоювали майже 380 юнаків і дівчат. У 1959—1960 рр. механізована ланка комсомольця Г. А. Щурика зібрала кукурудзу з площі 250 га. За високі показники у праці ланці 1959 року присвоєно звання колективу комуністичної праці. Про роботу своєї ланки Щурик розповів у книзі «Наші крила», що була видана 1960 року.

Протягом 1961—1965 рр. ще більше зміцніла матеріально-технічна база господарства, зросла продуктивність праці, підвищилися реальні прибутки колгоспників. За успіхи у соціалістичному змаганні на честь 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції колгосп ім. Леніна нагороджений пам'ятним Червоним прапором Кремгесівського міськкому КП України і виконкому районної Ради депутатів трудящих. Господарство було занесене також до районної Книги пошани.

Нових успіхів досягли колгоспники Великої Андрусівки в соціалістичному змаганні на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. На всіх фермах запроваджено

---

[1] Прославлені у віках, стор. 67.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 684, оп. 1, спр. 17, арк. 1.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-6604, оп. 1, спр. 29, арк. 10, 30, 31.
[4] Газ. «Прапор комунізму», 1 січня 1947 р.

двозмінну роботу, відкрито будинки тваринників. 23 працівникам ферм присвоєно звання майстра тваринництва першого класу. В колгоспі працює 200 механізаторів. За успіхи в ювілейному змаганні колгосп ім. Леніна занесено до обласної Ленінської книги трудової слави, 200 трудівників колгоспу нагороджено Ленінською ювілейною медаллю.

Завдання восьмого п'ятирічного плану продажу державі зерна виконано тут на 116 проц., м'яса — на 144, молока — на 146, яєць — на 123 проц. За 1966—1970 рр. побудовано 5 корівників і зерносховище. Натхнені історичними рішеннями XXIV з'їзду КПРС, трудящі села борються за дальше збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. Сільські трудівники зобов'язалися завершити п'ятирічку за чотири роки і дев'ять місяців. Вже 1971 року на 100 га сільськогосподарських угідь тут одержано по 322,8 цнт молока, 45,3 цнт м'яса і по 19,1 тисячі штук яєць.

Головне багатство колгоспу, його гордість і слава — люди. За 1956—1971 рр. 21 трудівника відзначено орденами й медалями. Ордена Леніна удостоєні голова правління С. І. Бурлака, колгоспники В. Г. Дика, М. М. Дика, Л. І. Квітка, М. І. Павлова. 25 років працює на фермі доярка комуніст А. Н. Огер, яка тривалий час утримує першість у соціалістичному змаганні серед доярок району. Радянський уряд нагородив її орденом Леніна і Трудового Червоного Прапора. Вона не раз була учасницею Виставки досягнень народного господарства СРСР, обиралася депутатом обласної, районної і сільської Рад депутатів трудящих, членом Світловодського міськкому партії, а в 1969 році — делегатом Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників. Серед нагороджених орденом Трудового Червоного Прапора — бригадир городньої бригади І. Р. Котляр, трактористи В. П. Шуліка та М. Л. Іващенко, орденом «Знак Пошани» — бригадири тракторних бригад В. Ф. Арделян, В. І. Тарасенко, доярка П. Й. Бахмуцька, завідуючий птахофермою І. М. Могильний та зоотехнік Г. І. Кошулько.

Партійна організація колгоспу, що налічує 80 комуністів, об'єднує чотири бригадні парторганізації. Комуністи проводять широку роботу щодо популяризації передових методів праці. Переможцям соціалістичного змагання вручаються перехідні вимпели, досвід їх роботи висвітлюється у стіннівці, у виступах політінформаторів і агітаторів. Вірним помічником партійної організації є сільська комсомолія, в рядах якої 134 юнаків і дівчат.

До складу сільської Ради обрано 48 кращих трудівників села, в т. ч. 26 комуністів, 7 комсомольців. Серед депутатів — 22 жінки. Працюють 5 постійно діючих комісій, близько 120 активістів. У бригадах, на фермах діють 9 депутатських груп та постів, в роботі яких беруть участь 70 чоловік. Депутати систематично звітують перед виборцями про свою роботу. Сільська Рада спрямовує діяльність громадських організацій — товариського суду, народної дружини, батьківського комітету, жіночої ради.

Колгосп ім. Леніна в 1959 році першим у районі перейшов на грошову оплату праці. Багатшим і культурнішим стає життя трудівників села. В їх особистому користуванні — телевізори, радіоприймачі, холодильники, 17 жителів села придбали легкові автомашини. У селі діють перукарня, лазня, швейна і взуттєва майстерні.

За останні роки колгосп збудував лікарню на 25 ліжок, дитячі садки у Великій Андрусівці та Калантаєві. Прокладено 5 км бруківки,

Загальний вигляд Великої Андрусівки. 1969 р.

зведено будинки механізаторів, тваринників, господарські приміщення і тваринницькі ферми. На соціально-культурне будівництво колгосп щорічно виділяє 200—250 тис. крб. Споруджено будинок культури на 400 місць, двоповерхову школу, восьмиквартирний будинок для вчителів, торговельний центр, дитячий комбінат, приміщення сільської Ради й правління колгоспу тощо. За 1968—1972 рр. зведено понад 130 житлових будинків під шифером, черепицею або залізом. Діє водопровід.

При лікарні працюють терапевтичний, стоматологічний і рентгенологічний кабінети. Допомогу хворим подають два лікарі і 14 медичних сестер. Є фельдшерсько-акушерський пункт. Тривалий час лікарню очолював І. В. Степанов, нагороджений 1959 року орденом Трудового Червоного Прапора.

У середній школі 27 учителів навчають 310 дітей. При школі створено ленінську кімнату, де зібрано понад 300 копій документів, листів, фотографій, макетів і діаграм, що розповідають про життя і революційну діяльність Ілліча. Тут проходять урочисті лінійки, школярам пов'язують піонерські галстуки, вручають комсомольські квитки. З ініціативи уродженця Великої Андрусівки, заслуженого учителя УРСР, кавалера ордена Леніна М. М. Каракати створено шкільний археологічний музей, де зібрано чимало кам'яних знарядь праці первісних людей та ін. пам'ятки матеріальної культури. В музеї експонуються праці радянських археологів, які вели розкопки у Великій Андрусівці. За роки Радянської влади з Великої Андрусівки вийшло багато агрономів, вчителів, інженерів, лікарів тощо. Школа стала справжньою кузнею кадрів для села. Частина випускників щороку залишаються працювати в рідному колгоспі. На честь 50-річчя Радянської влади за добре поставлену навчально-виховну роботу Великоандрусівська середня школа нагороджева пам'ятним Червоним прапором Кремгесівського міськкому КП України і виконкому районної Ради депутатів трудящих. Шкільна піонерська дружина 1970 року відзначена вимпелом Центральної Ради Всесоюзної піонерської організації ім. В. І. Леніна.

У будинку культури демонструються кінофільми, працюють драматичний, хоровий і музичний гуртки художньої самодіяльності, агіткультбригада. Часті гості сільських глядачів — артисти Київського державного ордена Леніна академічного українського драматичного театру ім. І. Франка, Кіровоградського обласного українського музично-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького та інші колективи.

У Великій Андрусівці — три бібліотеки з книжковим фондом 22,5 тис. примірників. Кілька тисяч книг налічує фонд шкільної бібліотеки. На 1972 рік жителі передплатили 4,3 тис. примірників журналів і газет. Члени первинної організації товариства «Знання» читають лекції і доповіді, влаштовують вечори запитань, усні журнали тощо. У побут мешканців ввійшли нові звичаї і обряди — реєстрація шлюбів, комсомольські весілля, зорини, посвячення в хлібороби, вечори вшанування орденоносців і ветеранів праці.

Міцніють інтернаціональні зв'язки трудівників села з трудящими братніх соціалістичних країн. Колгосп ім. Леніна — колективний член Товариства радянсько-болгарської дружби. Протягом 1968—1971 рр. тут побували делегації трудящих з Народної Республіки Болгарії, Чехословацької Соціалістичної Республіки. Група великоандрусівських колгоспників також гостювала у цих країнах, де обмінялася досвідом з трудівниками сільськогосподарських кооперативів. Школярі листуються з учнями шкіл Народної Республіки Болгарії, Німецької Демократичної Республіки, Польської Народної Республіки та інших соціалістичних країн.

В центрі села споруджено пам'ятник В. І. Леніну. З ім'ям вождя трудящі села пов'язують усі свої успіхи у виробничому й культурному житті.

А. А. БОГУЛЬСЬКИЙ, В. В. ЖУРАВСЬКИЙ, І. П. РАК

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД СВІТЛОВОДСЬКОГО РАЙОНУ

ГЛИ́НСЬК — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Цибульнику, за 42 км на південний захід від районного центру і за 35 км від залізничної станції Користівка. Населення — 2263 чоловіка. Сільраді підпорядковані також населені пункти Арсенівка, Ганнівка, Дубки, Онове, Семигір'я.

У Глинську міститься центральна садиба колгоспу ім. Котовського, який спеціалізується на вирощуванні зернових культур і м'ясо-молочному тваринництві. За господарством закріплено 7051 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5532 га орної землі. З допоміжних підприємств є пилорама, маслоробня, сепараторний пункт, пекарня, кондитерський цех. Діють майстерні райоб'єднання «Сільгосптехніки», міжколгоспна будівельна організація. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 10 чоловік відзначені нагородами, серед них бригадир тракторної бригади П. П. Залюбовський — орденом Леніна і Жовтневої Революції, колишній голова правління О. М. Кришан — орденом Жовтневої Революції, 4 колгоспники — орденом Трудового Червоного Прапора.

Працюють середня школа, в якій 30 вчителів навчають 350 дітей. Є будинок культури на 400 місць, народний музей, 2 бібліотеки з фондом 15,5 тис. книг, дільнична лікарня, дитячі ясла-сад, аптека, ветеринарна лікарня, їдальня, побутова майстерня, відділення зв'язку. 4 партійні організації об'єднують 93 комуністи, 3 комсомольські — 249 членів ВЛКСМ.

Заснований Глинськ у 1725—1730 рр. козаками Миргородського полку.

7 липня 1768 року тут було схоплено царськими військами одного з ватажків гайдамацького руху С. Неживого.

Радянську владу у Глинському встановлено в лютому 1918 року.

У 1924 році створено комуну «Червоний шлях», 1928 року — машинно-кінну станцію у складі 613 господарств, на базі якої у 1932 році почала діяти МТС.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 766 жителів, 364 з них загинули, 402 удостоєні бойових орденів і медалей. У селі споруджено пам'ятник В. І. Леніну, а також воїнам, які полягли смертю хоробрих під час визволення Глинська від німецько-фашистських загарбників.

Поблизу села Арсенівки виявлений курганний могильник доби бронзи (II тисячоліття до н. е.).

ГРИГО́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на південний захід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Користівка. Населення — 1053 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти В'язівка, Кобзарівка, Кремінне, Оврагове, Перехрестівка, Черниківка, Яремівка.

За колгоспом ім. Куйбишева, центральна садиба якого міститься у Григорівці, закріплено 5836 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4527 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві зерна і молока. Побудовано комбікормовий завод. За успіхи в розвитку сільського господарства 126 чоловік нагороджені орденами й медалями, серед них орденом Трудового Червоного Прапора — ланкова О. А. Воловик, голова колгоспу В. Я. Петров.

Працюють восьмирічна школа, де 16 вчителів навчають 189 дітей. Є будинок культури, народний музей, бібліотека з фондом 8,1 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок на 140 місць, комбінат побутового обслуговування, їдальня, 4 магазини.

Партійна і 2 комсомольські організації налічують 50 комуністів і 67 членів ВЛКСМ.

Засноване село наприкінці XVIII століття.

У Григорівці в лютому 1918 року встановлено Радянську владу.

504 жителі села під час Великої Вітчизняної війни билися проти німецько-фашистських загарбників, 317 не повернулися з фронту, 187 — відзначені нагородами. Уродженець села О. І. Воловик був радистом партизанського з'єднання О. Ф. Федорова. Під час визволення села від гітлерівських окупантів загинули 115 воїнів, серед них росіяни, українці, казахи, узбеки, білоруси. На братській могилі, де їх поховано, встановлено пам'ятник. У селі споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Біля Григорівки знайдені кам'яні знаряддя праці доби раннього палеоліту (понад 40 тисяч років тому).

ЗАХА́РІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 52 км на південний захід від районного центру і за 18 км від залізничної станції Користівка. Населення — 998 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Аудиторівка, Серебряне.

У Захарівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Гагаріна, за яким закріплено 5215 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4576 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві яловичини. З допоміжних підприємств діє майстерня для ремонту сільськогосподарських машин. 129 трудівників села нагороджені орденами і медалями. Орденом Леніна відзначена ланкова О. С. Діброва. У колгоспі працює заслужений ветеринарний лікар УРСР С. М. Песляк.

Тут є середня школа, в якій 20 вчителів навчають 215 дітей. Є будинок культури, бібліотека з фондом 6743 книги, медичний пункт, дитячий садок на 35 місць, 3 магазини, їдальня. У двох партійних і двох комсомольських організаціях села налічується 55 комуністів і 96 членів ВЛКСМ.

Село засноване на початку XIX століття.

У лютому 1918 року в Захарівці встановлено Радянську владу.

У 1918—1919 рр. багато жителів Захарівки воювали у складі партизанського загону, яким

командував уродженець села І. Д. Діброва. Загін завдавав відчутних ударів по петлюрівських і білогвардійських бандах. У січні 1920 року загін влився в одну з частин Червоної Армії. Пізніше І. Д. Діброва був начальником Олександрійської повітової НК.

У період тимчасової німецько-фашистської окупації І. Д. Діброва командував партизанським загоном, який згодом переріс у з'єднання. За славні бойові подвиги він нагороджений орденами Леніна, Червоного Прапора, двома орденами Вітчизняної війни 1-го ступеня, медаллю «Партизанові Вітчизняної війни» 1-го ступеня. Після визволення Кіровоградщини у складі груп був направлений до Чехословаччини, де керував партизанською бригадою. Восени 1944 року героїчно загинув у бою. Його прах перевезений до Олександрії весною наступного року. На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 296 жителів Захарівки, 78 з них загинули, 218 відзначено бойовими нагородами. Встановлено пам'ятник 70 радянським бійцям, які віддали життя за визволення села від німецько-фашистських загарбників.

У Серебряному народився російський радянський письменник С. М. Пономарьов.

ІВА́НІВКА (до 1945 року — Янів) — село, центр сільської Ради, розташоване за 61 км на південний захід від районного центру і за 22 км від залізничної станції Користівка. Населення — 1045 чоловік. Сільраді підпорядковане село Веселе.

В Іванівці міститься центральна садиба колгоспу «Заповіт Леніна», за яким закріплено 3455 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2911 га орної землі. У господарстві вирощуються зернові культури, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств діє лісопильня з деревообробним цехом. За успіхи в розвитку сільського господарства 65 трудівників відзначені урядовими нагородами, бригадир тракторної бригади О. О. Покора і тракторист Д. Т. Михайлів — орденом Леніна.

Працюють восьмирічна школа, де 13 вчителів навчають 225 дітей, Будинок культури, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок, 5 магазинів, побутовий комбінат тощо.

В парторганізації — 26 комуністів, у комсомольській — 24 члени ВЛКСМ.

Село засноване у 1750 році переселенцями з північної України.

В лютому 1918 року в Іванівці встановлено Радянську владу.

У 1925 році 18 бідняцьких сімей об'єдналися в колективне господарство «Дуб».

Під час Великої Вітчизняної війни 220 жителів села билися проти фашистів, 159 з них загинули, 61 відзначений бойовими нагородами. Тут споруджено пам'ятник воїнам, які полягли смертю хоробрих під час визволення Іванівки.

МИКІ́ЛЬСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 30 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Світловодськ. Населення — 1710 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Бугруватка, Золотарівка, Напрасівка.

За колгоспом ім. 40-річчя Жовтня, центральна садиба якого міститься у Микільському, закріплено 5350 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4267 га орної землі. Господарство спеціалізується на вівчарстві. Розвинуте також хліборобство, де переважає вирощування озимої пшениці, кукурудзи, соняшнику. Допоміжні підприємства — консервний завод, побудований в 1972 році, олійня. За успіхи у розвитку сільського господарства орденами й медалями нагороджені 126 чоловік.

У середній школі навчаються 330 дітей, працюють 23 вчителі. Є музейна кімната, будинок культури на 500 місць, бібліотека з фондом 7320 книг, фельдшерсько-акушерський пункт, пологовий будинок, дитячий садок на 50 місць, сім магазинів, їдальня, швейна майстерня.

Партійна організація налічує 32 члени КПРС, комсомольська — 60 членів ВЛКСМ.

Засноване Микільське у 1760 році вихідцями з Орловської, Курської і Калузької губерній.

Радянську владу в Микільському встановлено в лютому 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 389 жителів, з них 186 відзначені бойовими нагородами. На честь 203 загиблих односельців споруджено обеліск Слави. Є також пам'ятник 18 воїнам, які полягли під час визволення Микільського і Золотарівки.

Біля с. Напрасівки, в урочищах Квашиному і Печалівці, виявлені два поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.). Поблизу Микільського знайдено бронзові речі ранньослов'янського часу (VI—VII ст. н. е.) — казан і орнаментована діадема, срібна гривна тощо.

МИРО́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південь від районного центру і за 10 км від залізничної станції Лікарівка. Населення — 974 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Велика Скельова, Мала Скельова.

У Миронівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Ульянова, за яким закріплено 4656 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3823 га орної землі. Виробничі напрями господарства — хліборобство і тваринництво. 16 колгоспників відзначені нагородами, серед них орденом Леніна — ланковий механізованої ланки П. А. Гончаренко і старша пташниця О. В. Потабрик, орденом Жовтневої Революції — секретар парторганізації М. С. Амбросієнко.

Тут є восьмирічна школа, де 13 вчителів навчають 120 дітей. У селі — будинок культури на 400 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячі ясла, побутова майстерня, 6 магазинів. У селі — 42 комуністи і 78 комсомольців.

Заснована Миронівка в середині XVIII ст. вихідцями з Київської і Полтавської губерній.

У Миронівці в лютому 1918 року встановлено Радянську владу.

465 жителів села воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 200 з них нагороджені орденами й медалями. Уродженець села К. С. Скрипник був радистом у партизанському з'єднанні О. Ф. Федорова. В Миронівці у період

тимчасової німецько-фашистської окупації діяла підпільна група, яка входила до складу партизанського з'єднання ім. Ворошилова. На братській могилі 322 радянських воїнів-визволителів споруджено пам'ятник, на честь 265 загиблих односельців встановлено обеліск Слави.

Поблизу с. Малої Скельової виявлено поселення доби бронзи (II ст. до н. ери).

ОЗЕ́РА — село, центр сільської Ради, розташоване за 25 км на південний захід від районного центру і за 8 км від залізничної станції Лікарівка. Населення — 844 чоловіка. Сільраді підпорядковані села Олексіївка, Талова Балка.

В Озерах міститься центральна садиба колгоспу ім. Жданова, за яким закріплено 4770 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3755 га орної землі. Господарство спеціалізується на птахівництві. Завершено будівництво птахофабрики на 40 тис. курей. У хліборобстві переважає вирощування озимої пшениці, кукурудзи і цукрових буряків. Розвинуте тваринництво м'ясо-молочного напряму. За успіхи у сільському господарстві 170 чоловік нагороджені орденами й медалями, серед них голова колгоспу І. М. Пшеничний — орденом Леніна.

У середній школі 22 вчителі навчають 260 дітей. Є будинок культури на 300 місць, музей на громадських засадах, бібліотека з фондом 7419 книг, дільнична лікарня на 35 ліжок, їдальня, магазини. Діє водопровід.

У двох партійних організаціях — 82 комуністи, у 2 комсомольських — 101 член ВЛКСМ.

Основна забудова села проведена в 1956—1960 рр. під час спорудження Кременчуцької ГЕС. Сюди переселені жителі наддніпрянських сіл Чаплища, Калабарка, Новолипового та ін., які ввійшли в зону затоплення.

273 жителі Озер воювали на фронтах Великої Вітчизняної війни, 184 з них полягли смертю хоробрих, 89 відзначені бойовими нагородами. Тут споруджено пам'ятник 5140 загиблим воїнам Червоної Армії.

Уродженцями Талової Балки є відомий український радянський лісівник і ентомолог професор З. С. Голов'янко (1876—1953 р.) та український радянський літературознавець і критик, доктор філологічних наук професор О. К. Романовський. Житель с. Озер колгоспник М. С. Коваленко — позаштатний кореспондент Інституту мистецтвознавства, фольклору й етнографії ім. Рильського АН УРСР — записав 1030 зразків народно-поетичної творчості, значна частина яких друкувалася в місцевих, обласних і республіканських періодичних виданнях, а також у збірнику «Придніпровські сміховини».

Неподалік Озер (поблизу затопленого селища Чаплища) виявлено два поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), знайдено бронзові знаряддя чорноліської культури (IX—VIII ст. до н. ери).

ПА́ВЛІВКА (до 1946 року — Свинаро-Павлівка) — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км на південь від районного центру і за 6 км на захід від станції Бурти Одесько-Кишинівської залізниці. Населення — 2918 чоловік. Сільраді підпорядковане село Свердлівка.

Зрошення полів у колгоспі ім. Жданова. Озера, 1968 р.

У Павлівці міститься центральна садиба колгоспу ім. XXI з'їзду КПРС, за яким закріплено 4799 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3621 га орних земель, з них 1346 га поливних. Провідними сільськогосподарськими культурами є озима пшениця, кукурудза, соняшник та овочі. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в розвитку сільського господарства 15 чоловік відзначені нагородами, серед них орденом Леніна — колишня трактористка К. П. Яросинська, орденом Жовтневої Революції — бригадир тракторної бригади Д. К. Пащенко.

У середній школі навчаються 485 дітей, працюють 39 вчителів. Є будинок культури, бібліотека з фондом 7250 книг, медична амбулаторія, 7 магазинів, кондитерський цех, побутовий комбінат. Діє цех Світловодського заводу керамічних виробів, де виготовляється гончарний посуд.

Комуністів у селі — 76, комсомольців — 143.

Перші поселенці на території сучасного села осіли в 1725 році.

У лютому 1918 року в Павлівці встановлено Радянську владу.

Весною 1924 року тут організовано ТСОЗ «Колос», 1928 року — «Веселі Бурти» і «Зелений гай», через два роки на базі ТСОЗу «Зелений гай» створено колгосп.

Під час Великої Вітчизняної війни 311 жителів села билися на фронтах проти фашистів, 135 з них загинули, 176 нагороджені орденами й медалями. У колгоспі працює прославлений партизан, Герой Радянського Союзу А. К. Цимбал.

Поблизу Павлівки досліджено курганні поховання доби бронзи (II тисячоліття до н. е.) та скіфського періоду, виявлено поселення чорноліської (VIII—VII ст. до н. е.) та ранньослов'янської черняхівської культур. На території Павлівки знайдено кілька римських монет.

ПОДОРО́ЖНЄ — село, центр сільської Ради, розташоване за 16 км на захід від районного центру. Населення — 1748 чоловік. Сільраді підпорядковані села Бабичівка, Нагірне.

За колгоспом ім. Чапаєва, центральна садиба якого міститься в Подорожньому, закріплено 6275 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3699 га орних земель, з них 944 га поливних. Господарство спеціалізується на виробництві свинини. У хліборобстві переважає вирощування зернових. Розвинуте також бджільництво. 134 трудівники села відзначені урядовими нагородами, серед них ветеран колгоспу, один з його організаторів

В. Г. Сікорака — орденом Жовтневої Революції, 3 чоловіка — орденом Трудового Червоного Прапора. Пасічник О. І. Грицик — кавалер двох орденів Трудового Червоного Прапора, медалі «За трудову доблесть». Він автор книги «Поради пасічника», учасник міжнародного Конгресу бджолярів 1971 року.

У середній школі 25 вчителів навчають 287 дітей. Є будинок культури, бібліотека, дільнична лікарня з рентгенівським, фізіотерапевтичним, зубним, гінекологічним кабінетами, аптека. Працюють відділення зв'язку, ощадкаса, 7 побутових майстерень, 8 магазинів. Діє водопровід.

У двох партійних організаціях — 73 комуністи, у двох комсомольських — 113 членів ВЛКСМ.

Село засноване у 60-х роках XVIII століття.

Радянську владу у Подорожньому встановлено в лютому 1918 року.

Під час спорудження Кременчуцької ГЕС Подорожнє потрапило в зону затоплення. Забудова села за генеральним планом розпочалась на новому місці у 1956 році. Сюди переселилися і жителі сусідніх сіл.

216 жителів билися проти гітлерівців під час Великої Вітчизняної війни у лавах Червоної Армії, 84 з них загинули, 132 нагороджені орденами й медалями.

У Подорожньому народився український радянський письменник і художник П. З. Вислкан.

На території сільської Ради, біля затоплених сіл Качанівки і Пеньківки, виявлені поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), скіфського часу (VI—V ст. до н. е.), чотири слов'янські поселення (VI—VIII ст. н. е.), в одному з яких розкопано 60 напівземлянок.

ФЕДІ́РКИ — село, центр сільської Ради, розташоване у верхів'ї річки Цибульника, за 48 км на захід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Знам'янка. Населення — 656 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Сніжкове.

За колгоспом ім. Чкалова, центральна садиба якого міститься у Федірках, закріплено 2785 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2423 га орної землі. Господарство спеціалізується на хліборобстві і тваринництві. За успіхи в розвитку сільського господарства 79 чоловік відзначені нагородами, серед них орденом Леніна — чабан П. С. Корченко.

У восьмирічній школі навчаються 108 дітей, працюють 13 вчителів. Є клуб, музей, бібліотека з фондом 6709 книг, дитячий садок, фельдшерсько-акушерський пункт, три магазини. У партійній організації — 32 комуністи, у двох комсомольських — 26 членів ВЛКСМ.

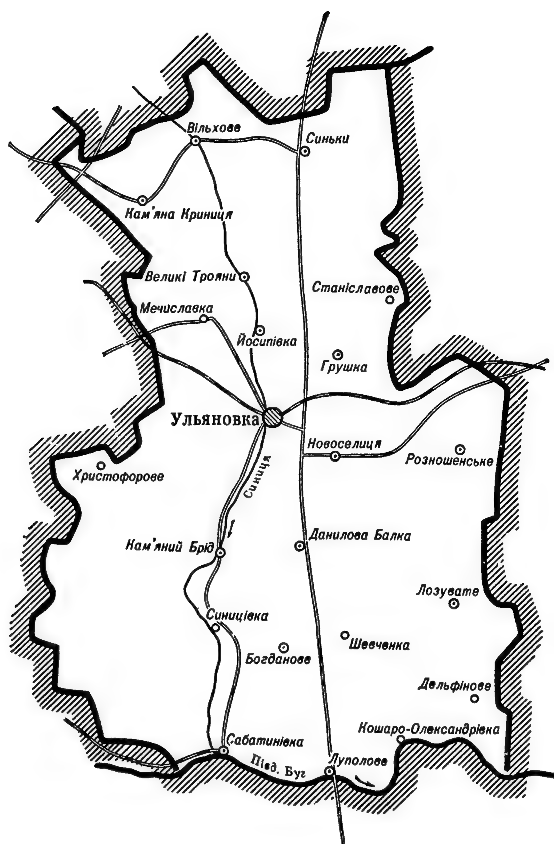
Село засноване в 1743 році козаками і селянами-втікачами від гніту польської шляхти.

У Федірках Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни воювали 296 жителів села, 157 з них загинули, 139 нагороджені орденами й медалями. Фашисти розстріляли й закатували 28 сільських активістів. Під час визволення Федірок загинули 84 воїни (росіяни, українці, башкири, казахи), на братській могилі в центрі села споруджено пам'ятник.

На території села знайдено кам'яну зернотерку і ліпний глечик кінця доби бронзи (XI—IX ст. до н. ери).

УЛЬЯНОВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 700,6 кв. км, населення — 40,8 тис. чоловік, у т. ч. міського — 10,6 тис., сільського — 30,2 тис. Середня густота населення — 58,3 чоловіка на кв. км. Селищній і 14 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковуються 27 населених пунктів. На підприємствах, у колгоспах, установах — 52 первинні партійні організації, 66 комсомольських, 89 профспілкових. В економіці району провідне місце належить сільському господарству. У районі — 6 промислових підприємств, 2 будівельні організації, районне об'єднання «Сільгосптехніки», цукрозавод. 13 колгоспів і радгосп мають 58,5 тис. га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 56,1 тис. га орної землі. Населення обслуговує 21 медичний заклад. У 26 школах (13 середніх, 9 восьмирічних, 2 початкових, робітничої молоді і районній заочній) навчаються 7443 учні. Є в районі профтехучилище, музична і дитяча спортивна школи. Культурно-освітню роботу ведуть 16 будинків культури, 8 сільських, 11 колгоспних та профспілковий клуби, 25 бібліотек, 40 стаціонарних кіноустановок. У 12 селах району є історико-краєзнавчі музеї. В районі — 8 пам'ятників В. І. Леніну. В 19 населених пунктах споруджено 36 пам'ятників і 2 обеліски вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, що загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками під час Великої Вітчизняної війни.

УЛЬЯ́НОВКА

льяновка — селище міського типу, центр району. Розташована за 206 км на південний захід від Кіровограда. За 1,5 км на схід від Ульяновки проходить автошлях Ленінград—Одеса. У селищі є залізнична станція Грушка. Населення — 10,6 тис. чоловік.

Поселення на місці сучасної Ульяновки засноване на початку 80-х років XIX ст. Восени 1870 року власниця землі поблизу села Грушки Балтського повіту княгиня Строганова уклала договір з чернігівським купцем Лукіним про спорудження цукрового заводу. Наприкінці 1872 року недобудоване підприємство прибрали до своїх рук іноземні капіталісти. Француз Буйсу за згодою княгині Строганової створив

товариство Грушківського бурякоцукрового заводу з основним капіталом у 500 тис. крб. Значна частина паїв цього товариства належала французьким, бельгійським і швейцарським капіталістам. Зацікавлені в прибутках, нові власники частину обладнання завезли з-за кордону, і 10 грудня 1873 року Грушківський завод було введено в дію[1].

Одночасно з заводом зводилися водяний млин, винокурня, кілька допоміжних господарських будівель, а також 20 хат і дві казарми для робітників. Цукрові буряки для заводу постачали поміщики, які через Київську удільну контору орендували землі департаменту уділів. Крім того, у Грушківському маєтку товариство бурякоцукрозаводу також заорендувало 800 десятин землі, на якій вирощували цукрові буряки. Обробляли цю землю т. зв. строковики — безземельні або малоземельні селяни, завербовані з Чернігівської, Курської та ін. губерній. Розміщали їх по економіях. Основне ядро працюючих становили робітники з різних місцевостей. На сезон цукроваріння сюди наймалися й бідняки з навколишніх сіл — Грушки, Юзефового, Шамраївки та Мечиславки.

Робочий день на заводі тривав 12 годин, а в економіях — 15—17. За тяжку виснажливу працю навіть кваліфіковані робітники одержували 10—12 крб. на місяць, а заробіток сезонників не перевищував 15—20 коп. за день. Непоодинокими були випадки обрахунку робітників та видача замість частини зароблених грошей недоброякісних продуктів із заводської крамниці[2]. Навіть Балтський повітовий суд в грудні 1876 року змушений був завести справу «Про неправильні розрахунки з робітниками» на директора заводу Левана[3].

Медичну допомогу хворим подавав лише фельдшер. У вересні—грудні 1876 року до приймальної палати щоденно зверталося в середньому 17 з 168 цехових робітників[4]. Вогкі житла були розсадниками хвороб та епідемій. Чимало робітників хворіло на запалення легенів, катар шлунку.

Жорстока експлуатація, сваволля адміністрації, тяжкі умови життя викликали гостре невдоволення трудящих. Так, ще під час будівництва заводу підрядчик повідомляв адміністрацію, що землекоп М. А. Зайченко, діставши травму, кілька днів не виходив на роботу, а після одужання звинувачував підприємців у шахрайстві. В травні 1873 року адміністрація Грушківського заводу клопотала перед балтським повітовим поліцейським управлінням про встановлення на підприємстві поліцейського нагляду.

Незважаючи на великі капіталовкладення, цукровий завод не давав підприємцям бажаних прибутків. Тому 1879 року його рухоме майно було продане з торгів. Через три роки завод перейшов у відання Київської удільної контори, яка здала його в оренду німецьким підприємцям. Умови праці робітників не поліпшилися. В листопаді 1888 року на цукроварні спалахнув страйк. При наймі робітникам видавався грошовий завдаток у розмірі двомісячного заробітку. Решту ж грошей вони одержували по закінченні сезону цукроваріння. Відробивши завдаток, робітники звернулися до директора заводу з проханням видати частину грошей наперед для сплати казенних повинностей і домашніх потреб. Після відмови адміністрації задовольнити їхні вимоги 182 робітники 4 листопада припинили роботу. Погрози директора і поліції не залякали страйкарів, більшість з них розійшлася по домівках. Тільки через чотири дні після набору нових робітників завод знову почав працювати[5].

Зростання вивозу сільськогосподарської сировини спричинило будівництво вузькоколійної залізниці, що мала пролягти поблизу заводу. В 1892 році споруджено невелику залізничну станцію Грушка, перший поїзд через яку пройшов

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. 712, оп. 1, спр. 7, арк. 4, 5; спр. 8, арк. 7—10.
[2] Там же, спр. 8, арк. 1; спр. 29, арк. 195—197.
[3] Там же, оп. 2, спр. 6, арк. 1, 2.
[4] Там же, оп. 1, спр. 88, арк. 96—138.
[5] О. А. Парасунько. Положение и борьба рабочего класса Украины, стор. 362, 363.

восени 1894 року[1]. Прокладання залізниці сприяло розширенню виробництва на заводі. Кількість робітників збільшилася на 140 чоловік, а всього на заводі працювало 604 чоловіка[2].

Поступово розширювалося призаводське поселення. В офіційних документах 1893 року воно називалося виселком Грушківського цукрового заводу. Тут було 50 господарських і житлових будинків, мешкало 200 чоловік[3]. Приймальна палата не могла подати медичну допомогу всім робітникам і жителям виселка. Через відсутність профілактики інфекційних захворювань 1892 року в Грушці мали місце смертні випадки від холери. Тільки на початку XX ст. відкрито фельдшерський пункт, на базі якого в 1904 році почала діяти лікарня.

Переважна більшість робітників не знала грамоти. Лише в 1900 році при заводі засновано трикласну церковнопарафіяльну школу. Наступного року вчителька І. П. Замотайло організувала тут драматичний гурток, члени якого провадили агітаційну роботу серед робітників заводу. Душею гуртка став син модельника заводу Є. В. Рожнятовський. Ще навчаючись в Одеській землеробській школі, він познайомився з революційною літературою. Повернувшись 1903 року додому, Рожнятовський разом із Замотайло залучив до драматичного гуртка найбільш свідомих робітників С. Т. Поступальського, Г. Ю. Кравченка, Ф. П. Павлова, Л. Олійника та Д. Л. Скопенка. Члени гуртка читали марксистську літературу, поширювали серед робітників прокламації, які привозив з Одеси Є. В. Рожнятовський.

Весною 1906 року під керівництвом членів гуртка відбувся страйк робітників заводу. Учасники його висунули вимоги: підвищити заробітну плату, скоротити робочий день до восьми годин, поліпшити житлові умови робітників. Після дводенного простою власники підприємства погодилися дещо підвищити платню, а інші вимоги страйкуючих відхилили[4]. Довідавшись про страйк, сільськогосподарські робітники в економії теж відмовилися виходити на роботу. Управителі звернулися до подільського губернатора з проханням надіслати війська. Сюди прибув полк солдатів, яких використовували на сільськогосподарських роботах до осені 1906 року.

Під час революції 1905—1907 рр. під впливом робітників заводу посилилися виступи селян навколишніх сіл проти поміщиків і місцевих властей. Якщо в 90-х роках XIX ст. спостерігалися лише поодинокі факти захоплення ними удільних земель або спільних для уділу й сільської общини вигонів, то в роки революції селяни Грушки, Розношенського, Кошаро-Олександрівки та ін. населених пунктів заорювали удільну землю, рубали ліс. Керуючий удільним маєтком змушений був не тільки звертатися по допомогу до Балтського повітового суду, але й просити управління Київського удільного округу виділити польових наглядачів і надіслати для охорони майна зброю[5]. Після поразки революції адміністрація звільнила з роботи найактивніших робітників.

Під час першої світової війни переважна більшість чоловіків із цукрозаводу була мобілізована в армію. Однак для того, щоб завод не знижував випуску продукції, адміністрація за домовленістю з подільським губернатором залишила на заводі найбільш кваліфікованих робітників.

Після Лютневої буржуазно-демократичної революції у травні 1917 року на фермі цукрового заводу в с. Надеждівці побувала агітбригада селянської секції Одеської Ради робітничих депутатів. У її звіті говорилося про жахливі умови життя і праці робітників: спали вони в брудних холодних приміщеннях, їли недоброякісний

[1] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, стор. 372.
[2] Обзор Подольской губернии за 1891 год. Каменец-Подольск, 1892, стор. 29, 30; Обзор Подольской губернии за 1892 год. Каменец-Подольск, 1893, стор. 44, 45.
[3] В. Гульдман. Населенные места Подольской губернии, стор. 115.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 395, арк. 2.
[5] ЦДІА УРСР, у Києві, ф. 505, оп. 1, спр. 352, арк. 1, 5, 6, 13, 21; спр. 459, арк. 16; спр. 550, арк. 1, 3, 4; спр. 585, арк. 1, 5.

хліб, тяжко хворі жінки-робітниці лежали на вологій соломі, їх не відпускали з роботи. Таким же було становище робітників і на Люшневатській фермі. Після втручання агітбригади управитель цукрового заводу наказав поставити в приміщеннях нари, поліпшити харчування, добавити робітникам по 4 фунти цукру на місяць. Робочий день було скорочено з 14 до 12 годин.

Трудящі селища з великою радістю дізналися про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Наприкінці 1917 року на завод повернулися Є. В. Рожнятовський і колишній робітник млина (що діяв при заводі), матрос крейсера «Аврора» С. Т. Михайловський. Вони розповідали односельцям про В. І. Леніна, про перші декрети Радянської влади. В січні 1918 року робітники вигнали представників адміністрації і обрали самоврядування — колегію на чолі з А. С. Казимировим[1]. Велику роботу серед населення проводили представники Данилово-Балківського волревкому, діяльність якого розповсюджувалася і на призаводське селище — виселок Грушківського цукрового заводу.

Радянське будівництво перервала у квітні 1918 року австро-німецька окупація. Щоб зберегти підприємство від пограбування, з ініціативи робітничої колегії було створено групу самооборони, яку очолив котельник М. С. Вантуховський. Робітники заводу, залізничники і жителі навколишніх сіл саботували вивіз хліба, цукру, худоби до Німеччини та ін. розпорядження окупаційних властей. 18 червня місцеві власті надіслали телеграму міністерству внутрішніх справ гетьманського уряду, в якій скаржилися, що під впливом робітників цукрового заводу Грушківський сільський сход вирішив не повертати землі й реманенту поміщикам[2]. У листопаді 1918 року війська окупантів залишили селище і прилеглі села. Після них тут «господарювали» петлюрівці, яких червоноармійські частини розгромили весною 1919 року.

Під час наступу Денікіна, влітку 1919 року було організовано запис добровольців на боротьбу з білогвардійцями. До червоноармійських загонів пішло чимало робітників заводу, серед них А. Ф. Лукасевич, П. В. Костенко, К. М. Савицький, М. Я. Добрановський, В. Г. Дунаєвський. В серпні селище захопили денікінці, яких вигнала звідси Червона Армія в січні 1920 року.

У квітні 1920 року на заводі оформився комуністичний осередок, до якого входило 10 чоловік. Першим секретарем осередку став учасник громадянської війни П. В. Костенко. Восени 1923 року партійний осередок поповнився комуністами, що приїхали сюди з Первомайська. З ініціативи місцевих комуністів 18 січня 1922 року на заводі була створена комсомольська організація, до якої входило 13 членів. Під керівництвом партійного осередку вони у складі чопівських загонів брали активну участь у ліквідації банд[3].

Після громадянської війни робітники заводу, керовані комуністами, розгорнули боротьбу за підвищення продуктивності праці, повне забезпечення сировиною підприємства, поліпшення культури й побуту. На заводі широкого розмаху набрав робкорівський рух. До Первомайської окружної «Селянської газети» регулярно надсилали кореспонденції 11 чоловік. З їх ініціативи в жовтні 1924 року було скликано першу окружну нараду робсількорів.

Завдяки зусиллям партосередку на початку 1924 року при заводі почала працювати школа політграмоти, де навчалося 108 чоловік. Велику організаторську роботу проводили комуністи і серед жінок. Член окружкому партії В. А. Негруцак організувала гурток робітниць і домогосподарок для вивчення політграмоти[4]. Центром політмасової роботи став робітничий клуб, під який переобладнали одну із казарм. З 1920 року діяв драматичний гурток, був духовий оркестр, випускалася

---

[1] Газ. «Шляхом Леніна», 20 жовтня 1957 р.

[2] Є. М. Скляренко. Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році, стор. 191.

[3] Одеський облдержархів, ф. Р-107, оп. 4, спр. 90, арк. 130, 220.

[4] «Селянська газета», 30 жовтня 1925 р.

стіннівка. В клубі розмістилася бібліотека, книги для якої реквізували у колишнього власника заводу. 12 листопада 1924 року в заводському клубі відбувся VI з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів Данилово-Балківського району, серед делегатів якого було 28 представників цукрового заводу. Накресливши заходи в галузі господарського будівництва, з'їзд звернув особливу увагу на ліквідацію неписьменності.

Активно включилися робітники в боротьбу за соціалістичну перебудову села. Було організовано шефство над ТСОЗами та буряковими товариствами в Грущці, Шамраївці, Юзефовому, Даниловій Балці, Новоселиці. Виїзні групи провадили масово-політичну роботу серед населення, допомагали ТСОЗам в ремонті сільськогосподарського інвентаря, організовували сельбуди, хати-читальні, червоні кутки. Так, у жовтні 1925 року в с. Луполовому почав працювати робітничо-селянський клуб «Змичка». Робітники заводу подавали селянам кваліфіковану допомогу у підвищенні культури землеробства й боротьбі з шкідниками ланів.

Перші кроки соціалістичних перетворень здійснювалися в умовах жорстокої класової боротьби. Куркулі чинили запеклий опір заходам Радянської влади. У травні 1924 року бандити вбили начальника заводської охорони Чекановського, який за завданням партосередку виїхав у Юзефове для надання допомоги незаможникам в організації ТСОЗу.

З глибоким сумом сприйняли жителі заводського селища звістку про смерть В. І. Леніна. На траурному мітингу робітники прийняли рішення просити Радянський уряд присвоїти заводу та його селищу ім'я вождя пролетаріату — Ульянова. Влітку 1924 року ЦВК СРСР задольнив це клопотання[1]. Виявом великої любові до Ілліча та відданості пролетарській справі був вступ 35 передових робітників заводу до лав партії в дні ленінського призову. За станом на 1 січня 1925 року в партосередку заводу налічувалося 46 комуністів, переважна більшість яких працювала в цехах[2]. Поповнила свої ряди комсомольська організація за рахунок передових виробничників.

Вживаючи заходів до відбудови зруйнованого господарства, партійні та радянські органи дбали і про поліпшення умов життя трудящих. Наприкінці 1921 року губернське земельне управління виділило із земель державного фонду на правому березі річки Синиці необхідну площу під заводське селище. Весною наступного року робітники почали споруджувати житла. Земельне управління Первомайського округу, якому з квітня 1923 року підпорядковувалося робітниче селище, додатково виділило земельну ділянку на лівому березі Синиці. У 1924 році в селищі вже проживало 708 чоловік. З ініціативи профспілкової організації підприємства почали будувати комунальні квартири для робітників. 1927 року забрукували центральну вулицю селища. З'явилося чимало адміністративних будинків, проведено роботи по озелененню населеного пункту[3].

Восени 1928 року в Ульяновці обрано селищну Раду, до складу якої ввійшло 32 чоловіка, з них — 18 робітників, 8 учителів і медпрацівників, 6 службовців. Серед депутатів було 14 жінок. Тоді ж селище стало центром Данилово-Балківського, а з лютого 1932 року — Грушківського району Одеської області.

Важливою умовою успішного здійснення планів соціалістичного будівництва була самовіддана праця радянських людей. Проведена в 1928 році реконструкція заводу дала можливість збільшити його виробничу потужність. Широкого розмаху на підприємстві набрало соціалістичне змагання та ударництво. Завдання першої п'ятирічки колектив виконав за чотири роки, випустивши 3 млн. пудів цукру. 18 жовтня 1932 року на заводі побував перший секретар ЦК КП(б)У С. В. Косіор, який дав цінні поради щодо організації роботи на підприємстві, розгортання соціалістичного змагання.

---

[1] Одеський облдержархів, ф. Р-99, оп. 1, спр. 254, арк. 85, 88, 90, 92.
[2] «Селянська газета», 25 січня 1925 р.
[3] Кіровоградський облпартархів, ф. 2148, оп. 1, спр. 1, арк. 30.

Завдяки творчим зусиллям колективу заводу за роки другої п'ятирічки країна одержала 4,2 млн. пудів ульяновського цукру[1]. Велика заслуга в цьому трудовому здобутку і працівників бурякорадгоспу при заводі, які вирощували бурякове насіння.

Партійні організації Ульяновки, в яких налічувалося 83 комуністи[2], надавали велику допомогу трудящому селянству району. Виконуючи рішення листопадового (1929 р.) Пленуму ЦК ВКП(б), райком партії направив багатьох членів партії в села для організації сільськогосподарських артілей. Серед двадцятип'ятитисячників від цукрозаводу були В. І. Поступальський, І. З. Камінський, С. Л. Доманський, Й. С. Тариков, М. К. Шевченко. Робітники заводських майстерень ремонтували колгоспам сільськогосподарський реманент. Було створено курси рахівників.

30 січня 1931 року в Ульяновці організовано МТС. Наступного року її тракторний парк мав 53 трактори і 6 автомашин. МТС обслуговувала 30 колгоспів. У 1933 році при МТС почав працювати політвідділ, який проводив велику організаторську і масово-політичну роботу серед механізаторів і колгоспників зони. Політвідділ видавав багатотиражну газету «Трактор», яка мобілізовувала трудівників села на успішне виконання завдань п'ятирічного плану. Так, 8 жовтня 1933 року під рубрикою «Перемога колгоспів села Грушки — перемога генеральної лінії нашої партії» газета вмістила кореспонденції про наслідки господарювання колгоспників, розподіл їх праці, культурне будівництво на селі. Начальником політвідділу з 1934 року працював син тульського зброяра С. М. Бєлоусов. 16-річним юнаком розпочав він свій трудовий шлях, 1919 року вступив у ряди комсомолу, а в наступному — до лав більшовицької партії. За самовіддану працю його нагородили орденом Леніна[3].

Працівники МТС домоглися у передвоєнні роки значних успіхів. Тракторний парк станції у 1938 році зріс втроє проти 1932 року. Механізатори разом з колгоспниками боролися за високі врожаї зернових і технічних культур. Так, середня врожайність зернових у колгоспах, що їх обслуговувала МТС, у 1938 році досягла 14,6 цнт, а в 1940 — 16,5 цнт. У 1939—1940 рр. Ульяновська МТС брала участь у Всесоюзній сільськогосподарській виставці в Москві і була удостоєна диплома 1-го ступеня та першої премії. Відзначаючи досягнення механізаторів у розвитку сільськогосподарського виробництва, Президія Верховної Ради СРСР в 1940 році нагородила МТС орденом Леніна[4].

Весною 1931 року сів за кермо трактора син колишнього наймита комсомолець В. Я. Кримський. Через два роки здібного юнака призначили бригадиром тракторної бригади, яка 1936 року завоювала першість в обласному змаганні. На зльоті передових механізаторів Одещини в 1937 році його за самовіддану працю премійовано легковою автомашиною. Трудящі району виявили В. Я. Кримському високе довір'я, обравши його депутатом Верховної Ради УРСР першого скликання. Протягом 1938—1940 рр. ордена Леніна удостоєні 8 працівників МТС, серед них — М. І. Карху, В. Я. Кримський, В. Т. Артеменко, Д. Ф. Маковійчук та інші.

Перша сторінка газети «Трактор» політвідділу Ульяновської (Грушківської) МТС.

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

ТРАКТОР

Орган Політвідділу Грушківської МТС

неділя 8 Жовтня 1933 року №31

Кращим ентузіастам колгоспних ланів с. Грушки, делегатам зльоту — палкий більшовицький привіт

Сьогодні велике колгоспне свято в с. Грушці колгоспники одержують чесно вироблений хліб

Спеціальний нумер присвячений святкуванню в розподілі наслідків.

Перемога колгоспів села Грушки — перемога генеральної лінії нашої партії

Під більшовицьким керівництвом політвідділу добилися перших успіхів у сільському господарстві. Під цимже керівництвом в перед до нових досягнень!

Вперед до нових перемог

Сьогодні колгоспи с. Грушки розподіляють наслідки свого господарювання.

Це [illegible] колгоспників с. Грушки, запросили [illegible] на своє свято колгоспників [illegible] району.

Під безпосереднім керівництвом політвідділу колгоспи с. Грушки домоглися значних успіхів у зміцненні колгоспів, у поліпшені стану колгоспників.

[illegible] більшовицької [illegible] і своє становище.

Сьогодні колгоспники Грушки святкують. село [illegible] червоними прапорами. Велике свято — свято підведення підсумків боротьби за зміцнення колгоспів за більшовицький врожай.

Великі успіхи [illegible] колгоспники с. Грушки це успіхи добуті [illegible] боротьбі з куркулем [illegible] агентурою, боротьбою проти [illegible]

Колгоспникам ударникам червонопрапорної Грушки

Грушківський районний партійний комітет [illegible] палкий більшовицький привіт Вам в день вашого великого свята — розподілу наслідків господарювання.

Райпартком [illegible] що Ви і надалі будете брати [illegible] перемогою, здійснюючи гасло вождя партії і [illegible] Сталіна про більшовицький колгосп [illegible] тримаючи районного перехідного червоного прапора.

Секретар РПК Крайз

Ударникам передової Грушки

[1] Основные показатели работы сахарных заводов СССР. М., 1958, стор. 304.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 2148, оп. 1, спр. 4, арк. 148.
[3] Газ. «Шлях комуни», 20 жовтня 1934 р.
[4] Газ. «Шляхом Леніна», 22 лютого 1940 р.

Натхненно трудилися в роки передвоєнних п'ятирічок і залізничники станції Грушка. 1940 року план перевезення народногосподарських вантажів вони виконали на 124 проц., були значно скорочені простої вагонів. Високих виробничих показників домоглися також колективи хлібоприймального пункту, харчового комбінату, райспоживспілки. Соціалістичне змагання очолювали первинні парторганізації — МТС, цукрового заводу, бурякорадгоспу, хлібоприймального пункту та райкому партії, які об'єднували близько ста комуністів. За вмілу організаторську роботу першого секретаря райкому партії С. Ф. Булаха в 1939 році нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Він обирався делегатом XVIII з'їзду ВКП(б)[1]. Питання господарського й культурного життя, хід соціалістичного змагання висвітлювалися на сторінках районної газети «Шлях комуни» (з 1935 року — «Шляхом Леніна», з 1964 — «Ленінець»).

В. Я. Кримський — депутат Верховної Ради УРСР I скликання.

Невпізнанно змінилася Ульяновка за роки перших п'ятирічок. Тут виросли сотні будинків — житлових, адміністративних, магазини. Почалося спорудження теплової електростанції. В 1938 році Ульяновку віднесено до категорії селищ міського типу. На кінець 1940 року житловий фонд селища розширився у чотири рази порівняно з 1928 роком. На 1 січня 1941 року тут мешкало 4050 чоловік. Поліпшилося медичне обслуговування трудящих. 1929 року відкрито районну лікарню, де працювало 12 спеціалістів з вищою й 30 з середньою медичною освітою.

Велика увага приділялася розвитку освіти, культури. З ініціативи Ульяновського партосередку вчителі селища ще на початку 20-х років організували гурток лікнепу. В березні 1926 року колектив школи провів вечір, кошти з якого пішли на придбання підручників і письмового приладдя. Того дня у лікнеп записалося 60 чоловік[2]. Для підготовки заводських фахівців у 1927 році була організована профхімшкола, де навчалося близько 100 чоловік. Після реорганізації в 1934 році семирічної школи в середню кількість учнів збільшилась. 1937 року перші 25 юнаків та дівчат одержали свідоцтво про середню освіту. В 1940 році в Ульяновській середній школі навчалося 700 учнів і працювало 32 вчителі.

У клубі цукровиків регулярно діяли гуртки художньої самодіяльності та спортивні секції. На всесоюзній спартакіаді працівників харчової промисловості, що відбулася 1936 року, шофер цукрозаводу комсомолець В. С. Савицький завоював першість у штовханні ядра. У 1938 році був відкритий літній кінотеатр, в селищі діяли дві стаціонарні кіноустановки, дві бібліотеки. Наступного року перед робітниками Ульяновського цукрозаводу виступала група артистів Великого театру Союзу РСР.

Суворим випробуванням для трудящих Ульяновки, як і для всього радянського народу, стала Велика Вітчизняна війна. 23 червня 1941 року на цукрозаводі, в МТС, організаціях та установах райцентру відбулися багатолюдні мітинги, на яких трудящі одностайно поклялися, не шкодуючи життя, захищати рідну Батьківщину[3]. З перших днів війни багато жителів селища пішло на фронт. Населення брало участь у спорудженні оборонних рубежів по лівому березі Південного Бугу. Там працювало понад 4 тис. юнаків і дівчат[4]. З наближенням фронту Ульяновський цукро-

---

[1] XVIII съезд Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Стенографический отчет. М., 1939, стор. 696.
[2] «Селянська газета», 25 березня 1926 р.
[3] Газ. «Шляхом Леніна», 24 червня 1941 р.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 2148, оп. 3, спр. 5, арк. 4.

завод було частково демонтовано і підготовлено до евакуації на схід. Однак вивезти обладнання заводу, а також техніку МТС не встигли.

В ніч на 1 серпня 1941 року Ульяновку захопили німецько-фашистські війська. В селищі розмістилися комендатура, жандармерія та поліція. Приміщення середньої школи гітлерівці перетворили на конюшню і фуражний склад. Робітників і службовців окупанти силоміць примушували працювати на залізниці, цукрозаводі. З райцентру і сіл району на каторжні роботи до Німеччини гітлерівці вивезли близько 2 тис. чоловік[1]. Ненависний окупаційний режим викликав масовий опір з боку радянських патріотів. У селищі з'явилися листівки із закликами саботувати розпорядження гітлерівських властей, поповнювати партизанські загони. «Допомагайте партизанам! Руйнуйте мости, не віддавайте німцям хліб і худобу, рятуйте дітей від Німеччини. Хто допомагає партизанам, той справжній радянський громадянин»[2],— говорилося в одній з них. На цукрозаводі не раз вчинялися диверсії. Радянські патріоти гальмували навантаження вагонів на залізниці. Влітку 1942 року кадровий робітник заводу С. Ю. Панченко разом з військовополоненими, які після втечі з таборів працювали на цукровому заводі, І. Мельником, В. Муратовим, О. Щербаковим, М. Ткаченком та М. Антоновим вчинив диверсію, внаслідок чого підприємство не працювало майже тиждень. Адміністрація заводу передала їх до рук гестапо. Гітлерівці розстріляли патріотів у м. Гайвороні[3]. За період окупації фашисти замордували в селищі 357 радянських громадян, в т. ч. 69 дітей[4]. За підозру у зв'язках з партизанами влітку 1943 року був розстріляний комсомолець А. В. Підвисоцький. Весною 1944 року в Ульяновці та навколишніх селах фашисти заарештували велику кількість радянських людей. В ніч на 12 березня після нелюдських катувань гітлерівці розстріляли 64 чоловіка. Серед страчених були й жителі селища — вчителька Д. І. Олійниченко, комсомолка В. М. Шевченко та інші[5].

12 березня 1944 року воїни 69-ї гвардійської стрілецької дивізії 4-ї гвардійської армії, 25-ї гвардійської стрілецької дивізії 7-ї гвардійської армії та 213-ї стрілецької дивізії 5-ї ударної армії 2-го Українського фронту під командуванням Маршала Радянського Союзу І. С. Конєва визволили Ульяновку і села району від німецько-фашистських окупантів.

Понад 500 жителів селища зі зброєю в руках билися проти німецько-фашистських загарбників на фронтах Великої Вітчизняної війни, 246 з них полягли смертю хоробрих. У рядах народних месників боровся проти гітлерівців в Одеському підпіллі П. О. Пустомельник, в лісах Білорусії — Г. І. Любомський.

Гітлерівці завдали селищу великої шкоди — знищили техніку МТС, багато господарських споруд, вивезли худобу з ферм бурякорадгоспу. Перед відступом вони зірвали залізничний міст через річку Синицю, замінували корпуси цукрозаводу, найбільш дефіцитне устаткування підприємства пограбували. Тільки завдяки партизанському загону «Південний» (командир І. Г. Лісняк), який здійснював перехід із Савранських лісів в урочище Галоче, завод не було повністю зруйновано[6].

Одразу після визволення Ульяновки відновив роботу райком партії (секретар В. Я. Кримський), райвиконком і райком комсомолу. Терміново було сформовано бригаду теслярів, які за три дні спорудили тимчасовий дерев'яний міст через Синицю. Було організовано розшук обладнання цукрового заводу, вивезеного окупантами. З ініціативи райкому комсомолу в селищі почали діяти курси підготовки санітарок, телефоністок і телеграфісток для діючої армії. Трудящі Ульяновки й району вже в квітні 1944 року здали близько 6 тис. цнт зерна у фонд оборони, передплатили державну позику на суму близько 10 млн. крб. Весною

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 2148, оп. 3, спр. 5, арк. 3.
[2] Г. Занадворов. Дневник расстрелянного. Челябинск, 1964, стор. 261.
[3] Газ. «Шляхом Леніна», 4 серпня 1944 р.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-4079, оп. 2, спр. 1, арк. 2, 3.
[5] Газ. «Ленінець» (Ульяновка), 5 квітня 1969 р.
[6] Одесса в Великой Отечественной войне, т. 2, стор. 189.

1944 року вийшов перший повоєнний номер районної газети. Працювали пошта, радіовузол. 3 квітня почалося навчання в школі.

Справжній трудовий героїзм виявили робітники цукрового заводу — в серпні 1944 року вони закінчили відбудову підприємства. За виробничий сезон держава одержала 282 тис. пудів цукру. Велика заслуга в цьому належить комуністам. Електрозварник Є. С. Кришталь успішно провів весь комплекс електрозварювальних робіт. Змінний теплотехнік А. Й. Луцький організував монтаж парових котлів. Ульяновська МТС одержала у ті важкі роки значну допомогу: машини — з Уралу, насіння — від алтайських трудівників, фураж — з республік Середньої Азії. Працівники машинно-тракторної станції вчасно провели весняну сівбу, догляд за посівами та жнива в колгоспах, які вони обслуговували. Мобілізованих на фронт чоловіків замінили жінки. Для них були відкриті при МТС короткотермінові курси механізаторів.

З ентузіазмом включилися трудящі селища у відбудову й дальший розвиток народного господарства після закінчення війни. З розширенням виробничих потужностей заводу і впровадженням нової технології цукровики збільшували випуск продукції. За сезон 1947—1948 рр. підприємство не тільки досягло довоєнного рівня, але й значно перевищило його. Працівники МТС систематично виконували договірні зобов'язання з колгоспами. За самовіддану працю в роки четвертої п'ятирічки 38 механізаторів МТС були нагороджені орденами й медалями. Тоді ж урядовими нагородами відзначено й групу працівників бурякорадгоспу та районних організацій. Головний агроном бурякорадгоспу Л. Р. Компанієць та головний механік С. Т. Куцерда, які забезпечили високу культуру землеробства й механізацію трудомістких процесів у рільництві й тваринництві, удостоєні високого звання Героя Соціалістичної Праці[1]. Успішно справилися із своїми планами і колективи промислового, харчового комбінатів, залізничної станції, хлібоприймального пункту, автоколони та ін. підприємств і організацій.

Протягом четвертої п'ятирічки в селищі широко велося житлове будівництво. Розширено районну лікарню, відкрито ще одну середню школу та вечірню школу робітничої молоді. 5 травня 1949 року Президія Верховної Ради Української РСР перейменувала Грушківський район на Ульяновський.

У 1959—1960 рр. була проведена реконструкція цукрового заводу. На бурякоприймальному пункті завершено механізацію трудомістких процесів. Завдяки цьому різко зросла потужність підприємства. Якщо в 1959 році щодоби перероблялося близько 18 тис. цнт буряків, то в 1970 році — більше 28 тис. цнт. Знизилися втрати цукру в процесі виробництва, зекономлено чимало електроенергії. Продукцію заводу почали відправляти на експорт — в Ірак, Судан та ін. зарубіжні країни. Трудівники бурякорадгоспу домоглися збільшення врожайності всіх сільськогосподарських культур. Врожайність бурякового насіння в 1970 році становила 18,3 цнт проти 12,9 цнт в 1959 році.

Значних успіхів домоглися й механізатори Ульяновської МТС. Держава постачала машинно-тракторну станцію новою сучасною технікою. За вміле впровадження передової агротехніки, підвищення рівня механізації трудомістких процесів у землеробстві й тваринництві МТС п'ять років підряд (1954—1958 рр.) була учасницею Всесоюзної сільськогосподарської виставки, а 1957 року вийшла переможцем серед МТС у Всесоюзному соціалістичному змаганні.

Після реорганізації МТС її обладнання передано районному об'єднанню «Сільгосптехніки», колектив якого рік у рік перевиконує виробничі завдання. На тваринницьких фермах працівники об'єднання впроваджували механізацію трудомістких процесів, допомагали ремонтувати трактори, комбайни, причіпне знаряддя.

1958 року в Ульяновці створено «Міжколгоспбуд». За 1959—1965 рр. обсяг будівельно-монтажних робіт збільшився у 5 разів і обчислювався сумою 827 тис. крб.

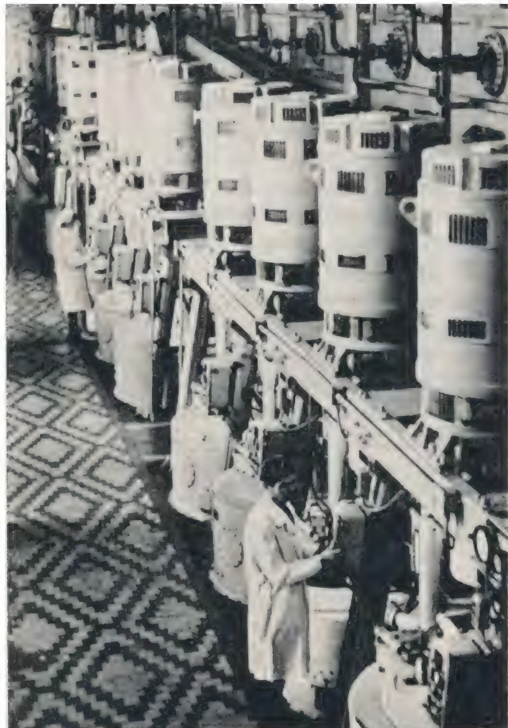
[1] Газ. «Шляхом Леніна», 28 жовтня 1951 р.

Будівельна організація має дві цегельні, кам'яний кар'єр, завод для виготовлення піщано-цементної черепиці. У 1967 році колектив заводу здав в експлуатацію 16 об'єктів, значно розширив обсяг виробництва будівельних матеріалів із місцевої сировини.

На підприємствах і в організаціях Ульяновки широко розгорнувся рух за звання бригад і ударників комуністичної праці. Першими цього почесного звання удостоєні колективи електроцеху і ТЕЦ цукрозаводу та залізничної станції. Звання ударника комуністичної праці було присвоєно 368 виробничникам селища. Понад 50 трудівників Ульяновки в 1967 році відзначені орденами і медалями СРСР. Ордена Леніна удостоєні перший секретар райкому партії Г. О. Лета, доярка бурякорадгоспу С. Г. Титаренко, слюсар І. Д. Путько, який трудиться на Ульяновському цукрозаводі з 1938 року. Бригадир газової печі М. Г. Долиняк, начальник зміни Н. І. Литвинова, майстер цеху В. В. Рачинський удостоєні ордена Трудового Червоного Прапора. В Ленінському ювілейному році перевиконали виробничі плани побутовий і харчовий комбінати. Працівники районної друкарні завоювали першість у соціалістичному змаганні поліграфістів області. Їм вручено перехідний Червоний прапор обласної Ради депутатів трудящих та обласної ради профспілок. Залізничники забезпечили безперебійне перевезення народногосподарських вантажів, значно перевищили завдання по навантаженню й розвантаженню вагонів, скоротивши їх простої на годину проти планових. 523 жителі селища нагороджені ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». За успішне виконання завдань восьмої п'ятирічки орденів й медалей удостоєні 42 жителі селища, в їх числі ордена Леніна — голова райвиконкому О. Р. Винник, керуючий відділком бурякорадгоспу І. П. Іщук, завідуючий райвідділом експлуатації та будівництва автомобільних шляхів К. О. Семенов, ордена Жовтневої Революції — головний агроном бурякорадгоспу І. С. Маслянич.

План першого року дев'ятої п'ятирічки промислові підприємства селища виконали на 105 проц., а колектив цукрового заводу — на 102 проц. За рахунок модернізації устаткування та вдосконалення технології виробництва в новій п'ятирічці передбачено підвищити середньодобову виробничу потужність підприємства на 100 тонн.

Продуктовий цех Ульяновського цукрозаводу. 1970 р.

За останні роки в селищі споруджено завод для калібрування кукурудзи. Будуються молокозавод, типовий побутовий комбінат. Введено 15 дво- і триповерхових будинків на 236 комунальних квартир. З 1967 року 312 сімей справили новосілля у власних будинках. У триповерхових приміщеннях містяться середня школа, поштамт. Виросли адміністративний будинок, аптека, поліклініка, два дитячі садки-комбінати, кафе-ресторан, райунівермаг, 8 магазинів, автобусна станція, широкоекранний кінотеатр, два літніх кінотеатри, спортзал та кілька майстерень побутового обслуговування. Завдяки збільшенню асигнувань на благоустрій Ульяновки було розширено сітку водопроводу, заасфальтовано центральну вулицю, прокладено 15 км тротуарів. Провадяться роботи по насадженню дерев на вулицях, у парках та скверах селища. До кінця дев'ятої п'ятирічки заплановано провести 12 км водопроводу, газифікувати понад 1 тис. квартир, збудувати банно-пральний комбінат і готель.

У селищі встановлено два пам'ятники В. І. Леніну — біля середньої школи № 1 та в парку, пам'ятник загиблим воїнам-односельцям і обеліск на честь військових з'єднань, що визволяли Ульяновку від

німецько-фашистських загарбників у роки Вітчизняної війни.

Пам'ятник В. І. Леніну в Ульяновці. 1970 р.

З кожним роком зростає добробут трудящих, збільшується їх купівельна спроможність. Жителі селища мають у власному користуванні 106 автомашин, 268 мотоциклів. У багатьох сім'ях ввійшли в побут телевізори, пральні машини, холодильники. Кожний четвертий житель — вкладник ощадної каси. В Ульяновці діють районна лікарня на 170 ліжок з 9 відділеннями, фельдшерський пункт на цукрозаводі. В лікувальних закладах трудяться 36 лікарів і 87 чоловік середнього медичного персоналу. Будується лікарняний комплекс на 240 ліжок. Перша черга його стане до ладу наприкінці 1972 року. В 1971/72 навчальному році у двох середніх і двох восьмирічних загальноосвітніх школах навчалося 1512 дітей і працювало 137 учителів. У середній школі робітничої молоді та середній заочній школі здобувають освіту 300 чоловік. У 1967 році відкрито професійно-технічне училище, яке щороку випускає 150 кваліфікованих будівельників. 1970 року прийняла перших учнів дитяча спортивна школа. Споруджується середня школа на 940 місць. Уродженцями Ульяновки є генерал-майор М. Я. Добрановський, доктор філософських наук, професор М. М. Розенталь, лауреати Державної премії СРСР в галузі техніки за 1971 рік, кандидати технічних наук А. Ф. Марченко та І. Р. Явдошин. За роки Радянської влади селище дало країні 356 учителів, 186 лікарів, 167 інженерів, 228 офіцерів Радянської Армії, 18 наукових працівників та багато інших спеціалістів.

До послуг жителів — дві районні, селищна, заводська і 4 шкільні бібліотеки, книжковий фонд яких перевищує 110 тис. примірників. Багато громадян мають власні бібліотеки. За роки восьмої п'ятирічки тільки книжкові магазини райспоживспілки продали трудящим селища літератури на суму понад 100 тис. крб. Велика заслуга в цьому невтомного пропагандиста книги працівника райспоживспілки комуніста Д. Л. Демидовича. В 1967 році його нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Своє дозвілля трудящі Ульяновки проводять у районному будинку культури, де працюють драматичний, хоровий, хореографічний та естрадні гуртки. При будинку культури діє народний університет здоров'я, а при клубі цукрозаводу — народний університет культури. У районній дитячій музичній школі по класу фортепіано, скрипки, баяна і духових інструментів навчається понад 250 дітей робітників і службовців.

Велика заслуга у досягнутих успіхах належить районним і селищним партійним та радянським органам. Виконуючи рішення XXIV з'їзду КПРС, райком партії вдосконалює організаторську та масово-політичну роботу. Головна увага зосереджується на поліпшенні організації соціалістичного змагання, підвищенні продуктивності праці. З 1967 року хлібороби Ульяновського району завойовують перехідні Червоні прапори обкому партії та облвиконкому. За підсумками 1971 року район зайняв перше місце в республіці по врожайності зернових культур і відзначений перехідним Червоним прапором ЦК КП України та Ради Міністрів УРСР. Трудівники району виступили в області ініціаторами змагання за дострокове виконання завдань дев'ятої п'ятирічки: у хліборобстві — за 4 роки, у тваринництві — за 4,5 року.

34 первинні партійні організації селища об'єднують близько тисячі комуністів. Найчисленніша з них на цукрокомбінаті, де із 269 комуністів 214 працюють безпосередньо в цехах та у відділках бурякорадгоспу. Надійними помічниками комуністів є комсомольці. 649 членів ВЛКСМ об'єднані у 20 первинних організаціях. Комсомольці райоб'єднання «Сільгосптехніки» виступили ініціаторами походу молоді за благоустрій селища, пропагандистами нових радянських обрядів стали комсомольці цукрозаводу.

У селищі самовіддано трудяться заслужений ветеринарний лікар УРСР Ф. М. Гордієнко, заслужена вчителька УРСР Ю. К. Собківська, заслужений агроном УРСР М. К. Хоменко. Повагою користуються ветерани праці, відзначені багатьма урядовими нагородами. Серед них колишній партійний працівник В. Я. Кримський, член КПРС з 1919 року І. П. Сичевський, активні учасники громадянської та Великої Вітчизняної воєн А. Ф. Лукасевич, І. А. Шинкарук, К. О. Осадчий, ветерани праці В. М. Томашевський, І. Я. Крижанівський та інші.

Серед 75 депутатів районної Ради депутатів трудящих — 42 члени КПРС, 14 комсомольців, 33 жінки. До складу селищної Ради обрано 120 депутатів, з них — 53 жінки.

Трудящі Ульяновки борються за дострокове виконання планів дев'ятої п'ятирічки, примножуючи свої трудові здобутки.

Д. М. ДРОЗДЕНКО

ВЕЛИ́КІ ТРОЯНИ́

Великі Трояни — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річок Синиці, Синьки і Безіменної, за 7 км на північ від районного центру і залізничної станції Грушка. Населення — 1865 чоловік.

Перша письмова згадка про Великі Трояни належить до 1763 року. В той час село було власністю магнатів Потоцьких[1]. За переписом 1848 року тут налічувалося 136 дворів з населенням 995 чоловік[2]. Жителі займалися в основному хліборобством. Розвивалися й ремесла — шевське, ткацьке, теслярське[3]. 110 дворів не мали тягла, їхні наділи становили менше півтори десятини, 16 господарств були безземельні, 15 — т. зв. бобилі, 10 господарств користувалися тяглом і земельним наділом по 3 десятини і більше. Із 3329 десятин землі, яка належала селу, поміщицькі угіддя займали 2453 десятини, селянські — 815, церква володіла 61 десятиною. У 1845—1850 рр. кріпацьке господарство, що мало троє волів, відробляло по 3—4 дні панщини на тиждень, двоє волів — по 3 дні, одного вола — 2—3 дні[4]. За день кріпак повинен був зорати півдесятини або засіяти 3 десятини, чи скосити одну десятину озимих, чи 1,5 десятини ярих хлібів. Кріпаки виконували й інші повинності. Так, у 1848 році 426 працездатних чоловіків і жінок зобов'язані були безплатно відробити за рік 1016 шарваркових (шляхових), 1524 сторожових, 4514 сінокосних днів (згонів)[5]. Селяни відбували також і церковну десятину. На церковних землях працювали й збіглі кріпаки[6].

Землю обробляли, головним чином, плугом, сохою, ралом, дерев'яною бороною. Найпоширенішим був двоколісний плуг, у який впрягали 2—4 пари волів. Використовували також однозубі і тризубі рала. Молотили ціпами, камінними або чавун-

---

[1] В. Гульдман. Населенные места Подольской губернии, стор. 481.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 356-б, спр. 121, арк. 93, 94.
[3] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, стор. 97.
[4] Хмельницький облдержархів, ф. 241, оп. 1, спр. 25, арк. 5, 6.
[5] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 356-б, спр. 121, арк. 93, 94.
[6] Хмельницький облдержархів, ф. 241, оп. 1, спр. 48, арк. 6, 7.

ними котками, молотильною дошкою, а також гармакуванням (по розстелених на току снопах ганяли коней)[1].

Непосильний гніт, часті неврожаї призводили до високої смертності серед кріпаків. Так, 1834 року у Великих Троянах від голоду вимирали цілі сім'ї[2]. Через тяжкі умови життя частішали стихійні виступи і втечі кріпаків з села. Тільки 1848 року Великі Трояни залишило понад сто кріпаків[3]. Масові втечі селян примусили графа Потоцького в 1850 році перевести кріпаків на становище зобов'язаних. Селяни ставали особисто вільними. За виділені їм у постійне користування земельні наділи вони повинні були виконувати на користь поміщика певні повинності (сплачувати оброк або панщину). За поміщиком зберігалися: право суду над селянами, право власності на землю, а також поліцейські функції.

За викупним актом від 26 листопада 1869 року тяглові одержували польовий наділ розміром — 11 десятин, за городниками залишилися лише садиби, надільної землі їм не виділили. Поміщиця Строганова розділила землю так, що в зону викупних селянських наділів потрапили непридатні для рільництва — вулиці, кам'янисті місця, болота, шляхи, межі. За ці незручні для обробітку землі було сплачено близько 37 тис. крб.[4]. У 1889 році з 196 господарств села 36 мали по 8—9 десятин землі, по десятині належало 117 дворам[5]. Виділялася куркульська верхівка, яка нещадно експлуатувала бідноту. В розпалі сільськогосподарських робіт у поміщицькій економії та в куркульських господарствах працювали заробітчани з Полтавської, Чернігівської та інших губерній. За 17—18 годин виснажливої праці поденники-чоловіки одержували 44 коп., а жінки — 33 коп., сезонним робітникам в економіях платили по 26—34 копійки[6].

Наприкінці XIX ст. кількість населення в селі зросла. Значну частину його становили прийшлі сільськогосподарські робітники, які осідали тут. Якщо на початку 90-х років у Великих Троянах налічувалося 240 дворів і 1817 жителів, то на початку XX ст. — 490 дворів і 2937 жителів. Село в той час входило до Балтського повіту Подільської губернії.

Напередодні революції 1905—1907 рр. у Великих Троянах 100 господарств були безземельними, 189 — мали по 2 і менше десятини, тоді як 9 хазяям належало по 10 і більше десятин[7]. Тяжке соціально-економічне становище, політичне безправ'я штовхали селян на боротьбу проти існуючого ладу. В липні 1905 року близько 300 селян відмовилися доглядати цукрові буряки за 30 коп. у день. Карателі придушили виступ. Найактивніших його учасників посадили до холодного льоху, але страйк тривав ще протягом тижня. Поміщик змушений був задовольнити вимоги страйкуючих — підвищити платню до 45 коп. і звільнити заарештованих[8]. Навесні наступного року селяни добивалися наділів безземельним і малоземельним. Волосна поліція розігнала їх. Справа керівників цього виступу Л. К. Киселя, І. М. Книша, С. М. Долиняка розглядалася в Кам'янець-Подільському окружному суді. Їх оштрафували і покарали різками[9]. Незважаючи на репресії, боротьба селян не припинялася. Восени страйковий рух набрав більш рішучого характеру. Поденні строкові робітники відмовилися копати цукрові буряки за 45 коп. У селі з'явилися рукописні листівки із закликом не виходити на роботу, в них були вимоги підвищити денну заробітну плату до 60 копійок.

---

[1] І. О. Гуржій. Розклад феодальної кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. К., 1954, стор. 124.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 65, спр. 145, арк. 232—235, 289, 293.
[3] Там же, оп. 356, спр. 121, арк. 93, 94.
[4] Хмельницький облдержархів, ф. 112, оп. 1, спр. 309, арк. 3; спр. 196, арк. 20—22.
[5] Там же, спр. 309, арк. 2—11.
[6] Газ. «Рада» (Київ), 18 лютого 1907 р.
[7] Материалы по крестьянскому надельному землевладению Подольской губернии за 1906 год, стор. 22, 23.
[8] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 417, арк. 1.
[9] Революційні події 1905—1907 рр. на Поділлі, стор. 178.

У Великих Троянах наприкінці XIX — на початку XX століть працював паровий млин. Щотижня відбувалися базари, на які приїжджали селяни з навколишніх сіл. Тут містилася лікарська дільниця, яка обслуговувала населення всієї волості. У ній працювали лікар, фельдшер, акушерка. 1861 року відкрито парафіяльну школу, яку 1875 року перетворили на народне училище для хлопчиків. Тільки у 1897 році засновано школу грамоти для дівчат[1]. Приміщення були не придатні для навчання — з низенькими стелями на підпорах, з кривими стінами, що були вкриті памороззю. Багато дітей через нестатки відвідували школу лише кілька місяців, а з весни змушені були працювати у своєму господарстві. Так, у 1906 році школу закінчили лише 5 хлопчиків і дівчинка[2]. Тільки четверта частина чоловіків вміла читати й писати.

З початком першої світової війни 400 чоловіків з села мобілізували до армії, 132 з них не повернулися додому. Численні реквізиції ще більше розорювали селян. У червні 1916 року у Великих Троянах сталися масові заворушення, причиною яких був сільськогосподарський перепис. 500 солдаток і відпускних поранених солдатів вимагали видати їм «чорну книгу», погрожуючи в разі відмови втопити попа у ставку. До села прибула поліція. 12 активних учасників виступу було заарештовано. Двох затриманих віддали під особливий нагляд поліції, чотирьох жінок відпустили, оштрафувавши кожну на 100 карбованців[3].

Масова маніфестація відбулася в селі у березні 1917 року з приводу повалення царизму. На площі біля волосного правління відкрився мітинг. Уродженець сусіднього села Вільхового моряк Балтійського флоту, більшовик Г. І. Рогозинський закликав селян відібрати поміщицькі та церковні землі і обрати свої органи влади[4]. Згодом було створено земельний комітет. Та більшість у ньому становили угодовці, які практично нічого не зробили для поліпшення становища селян. Бідняки переконувалися, що від Тимчасового уряду вони не одержать ні землі, ні миру.

Як тільки стало відомо про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, ленінські Декрети про мир і землю, селяни захопили панський маєток та почали розорювати поміщицькі землі. В січні 1918 року у Великих Троянах на загальному сході представники Балтського повітового ревкому роз'яснювали населенню рішення II Всеросійського з'їзду Рад. Трудове селянство гаряче вітало рішення з'їзду. Наступного місяця обрали Раду селянських депутатів, головою якої став місцевий житель, активний учасник боротьби за встановлення Радянської влади на селі П. О. Ходак. До Великотроянівського волревкому ввійшли представники селянської бідноти Великих Троянів, Юзефового, Кам'яної Криниці, Синьок, Вільхового, Грушки. Земельна комісія, створена при Раді селянських депутатів, приступила до обліку поміщицької землі. Рада піклувалася про забезпечення реманентом, посівним матеріалом, фуражем, худобою сімей червоноармійців та інвалідів.

Радянське будівництво на селі перервала австро-німецька окупація. В березні село захопили кайзерівські війська. Австро-німецькі загарбники примусили селян працювати в поміщицькій економії. Тих, хто відмовився повернути панське майно, гетьманці, що прибули з Голованівська, побили різками. Поміщик наказав селянам сплатити штраф за розібране майно. На зміну австро-німецьким окупантам наприкінці листопада 1918 року прийшли петлюрівці, які також переслідували сільських активістів, грабували населення.

Радянську владу тут відновлено після розгрому наприкінці лютого під Голованівськом буржуазно-націоналістичних банд. За допомогою політпрацівників

[1] Содержание врачебно-санитарной хроники Подольской губернии за 1913 г. Каменец-Подольск, 1914, стор. 478; Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, стор. 97.
[2] Справочная книга по народному образованию Подольской губернии в 1906 г. Каменец-Подольск, 1907. стор. 22.
[3] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 6942, арк. 3—6.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 678, арк. 1.

Червоної Армії було створено волосний та сільський ревкоми[1]. Органи Радянської влади розгорнули революційні перетворення на селі. Бідняцьким і середняцьким господарствам надавалася допомога у проведенні весняної сівби та жнив. Земельна комісія приступила до розподілу землі між селянами з розрахунку півтори десятини на їдця. Трудяще селянство постачало хлібом і продовольством частини Червоної Армії, що проходили повз їхнє село.

Становлення Радянської влади відбувалося в умовах куркульських заколотів, які частішали з наближенням денікінських військ. Велику роз'яснювальну роботу серед населення, мобілізуючи його на боротьбу з бандитизмом, проводили уповноважені Балтського повітревкому комуністи Г. І. Рогозинський та уродженець Великих Троянів І. С. Вишневський. Вони виступали з роз'ясненням становища в країні й політики більшовицької партії. Відповідаючи на заклик партії — мобілізувати всі сили на боротьбу проти Денікіна,— волревком і сільревком організували влітку загін добровольців з 30 чоловік, який влився до лав Червоної Армії, що стримувала натиск білогвардійців.

З вересня 1919 року у Великих Троянах хазяйнували денікінці. Вони жорстоко розправлялися з сільськими активістами. Було зруйновано млин та мости через річки.

Після вигнання білогвардійців у лютому 1920 року Балтський повітревком і повітпартком, спираючись на сільську бідноту, розгорнули велику роботу щодо зміцнення Радянської влади на місцях. У березні в селі обрано Раду робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. На зборах представників трудящих волості створено волосний виконавчий комітет, який очолив бідняк Х. Л. Поперечний[2]. При волвиконкомі працювали відділи: охорони здоров'я, народної освіти, соціального забезпечення, земельний, військовий. 8 серпня відбувся з'їзд уповноважених від сіл волості, на якому обрано волосний комітет незаможних селян. До волкомнезаму ввійшли 20 чоловік[3]. Наприкінці серпня виник сільський комнезам, який очолив один з активних борців за Радянську владу на селі, коваль М. С. Багачук[4]. Комнезамівці розв'язували земельне питання, стежили за вчасним виконанням продрозверстки, допомагали налагоджувати роботу школи, організували їдальню, освітні гуртки.

Волосні й сільські органи Радянської влади, згідно із законом Всеукрревкому від 5 лютого 1920 року, провели перерозподіл землі — по півтори десятини на їдця. Бідняки одержали більш як 800 десятин. Але за браком тягла й реманенту частина з них змушена була відробляти куркулям за тягло. Органи Радянської влади та КНС, ставши на захист бідняцьких господарств, обмежили норми куркульського землекористування, підвищили для куркулів розміри сільськогосподарських податків, особливо на хліб.

Радянське будівництво проходило в умовах запеклого опору з боку куркулів. 17 жовтня куркульська банда напала на продзагін, що прибув до Великих Троянів з Голованівська. У нерівному бою з нею загинули два продармійці. 23 листопада на село налетіла банда Куцого. Бандити вдерлися у волвиконком, розстріляли його працівника, розграбували майно та документацію. У зв'язку з складною обстановкою 10 грудня 1920 року у Великих Троянах створено волосний ревком. Загони самооборони допомагали міліції в боротьбі з бандитизмом. Для ліквідації банд, що діяли на території волості, прибув стрілецький полк. Протягом 1921—1922 рр. з села було вислано кілька куркульських сімей.

Наприкінці листопада 1920 року з ініціативи Балтського парткому в селі створено осередок співчуваючих Комуністичній партії з 23 чоловік. Волревком, КНС,

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 678, арк. 2.
[2] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 51, арк. 74; Одеський облдержархів, ф. Р-594, оп. 434, спр. 1, арк. 51.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 51, арк. 75.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 678, арк. 4.

осередок співчуваючих організували збір продуктів для Червоної Армії. У червні 1920 року під час тижня допомоги Червоній Армії жителі Великих Троянів відправили на фронт теплі речі, продовольство. Частину хліба вони надіслали робітникам промислових міст. У червні того ж року проходив тиждень допомоги пораненому і хворому червоноармійцю. Сім'ям червоноармійців та інвалідам громадянської війни надавалася матеріальна підтримка. По селах волості організовували тижневі розкладки — у багатіїв вилучали лишки зерна і передавали їх біднякам.

Переборюючи труднощі відбудовного періоду, в умовах гострої класової боротьби міцніли органи Радянської влади на селі. Наприкінці лютого 1921 року у Великих Троянах проведено вибори до Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Органи Радянської влади спрямували трудящих на здійснення ленінського кооперативного плану. 1922 року споживче товариство «Інтеграл» об'єднало 150 чоловік. Тоді ж створено бурякове товариство, що займалося вирощуванням цукрових буряків для Грушківського цукрозаводу. 1922 року воно увійшло до сільськогосподарського кооперативу, якому Уманський «Сільгоспмаш» постачав сільськогосподарські машини і реманент. Через кооперацію селяни на вигідних умовах збували сільськогосподарську продукцію і одержували промислові товари. До кооперативу вступило 80 проц. господарств.

Багато уваги приділялося справі охорони здоров'я. У Великотроянівській дільничній лікарні, що обслуговувала 8 сіл, працювали лікар, фельдшер, акушерка, дві медсестри. 1925 року при ній відкрили лікувальне відділення на 10 ліжок, ще через рік — аптеку. У 1921/22 навчальному році почала працювати чотирирічна трудова школа, де навчалося 150 дітей. 1923 року організували інтернат для сиріт, якому виділили 25 га землі, коней і реманент. Навчання тут поєднувалося з виробничою практикою. Дійову допомогу у справі виховання дітей подавали активістки села та КНС. Жінки організували безплатні гарячі сніданки, утеплили класні приміщення, закупили підручники, навчальне приладдя та новорічні подарунки[1]. Для ліквідації неписьменності серед дорослого населення на початку 20-х років створювалися гуртки лікнепу. В 1924—1927 рр. їх відвідувала більшість жителів села. 1922 року відкрито сельбуд і бібліотеку. При сельбуді діяли гуртки: сільськогосподарський, драматичний, хоровий, друзів газети.

Під керівництвом комуністів, КНС, депутатів сільради в селі розгорнулася підготовка до організації колгоспу. Напередодні 12-х роковин Великого Жовтня створено колгосп «Відродження», в який об'єдналося 75 селянських господарств. Протягом 1930 року в селі виникло ще 5 артілей: «П'ятикутна зірка», «Трудовий загін», «Соцзмагання», «Ударник» та ім. XVI партз'їзду. Районний комітет партії вживав конкретних заходів щодо організаційно-господарського зміцнення великотроянівських артілей. Для цього 1930 року створили бідняцько-наймитські групи, які вели роз'яснювальну роботу серед населення, популяризували Статут сільськогосподарської артілі, пояснювали порядок розрахунку та оплати праці в колгоспах.

1930 року у Великих Троянах сформувався партійний осередок[2]. Комуністи розгорнули роботу по залученню до комсомолу наймитсько-бідняцької та колгоспної молоді. Завдяки наполегливій роботі партосередку вже 1931 року колгоспні трудівники добилися значних успіхів. В артілі «Відродження», до якої входило 409 працездатних, було 147 коней, 102 корови, 9 свиноматок, 117 вівцематок. Помітно зросла тут продуктивність праці: якщо на обробіток гектара посіву в 1930 році витрачалися 53 трудодні, то через 2 роки — 15. Комуністи й комсомольці стали зачинателями соціалістичного змагання за краще проведення посівних і збиральних кампаній, виконання планів хлібозаготівель. Сільські трудівники активно включилися в ударницький рух. Перші успіхи артілей переконали селян у перевагах колективного господарювання. 1932 року колективізацію в селі було майже завершено. Селяни

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 51, арк. 78.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 2148, оп. 2, спр. 4, арк. 19, 42.

Великих Троянів допомагали своїм сусідам: звідси до сіл Юзефового і Богданового направлялися т. зв. буксирні бригади, що складались з передових колгоспників.

Зростав авторитет партійної організації. До лав Комуністичної партії вливалися кращі трудівники села. Тільки в 1931 році кількість комуністів Великих Троянів збільшилася з 10 до 17 чоловік[1]. Ще на початку 1928 року в селі створено комсомольський осередок з трьох чоловік. На кінець року загін комсомолії вже налічував 25 юнаків і дівчат. Вони брали активну участь у ліквідації неписьменності серед населення, організації гуртків художньої самодіяльності. 88 комсомольців Великих Троянів за путівками райкому комсомолу виїжджали на будівництво шахт у Донбас, на лісорозробки та в новостворені радгоспи[2], шефствували над артільними конефермами. 1935 року молодь села відгукнулася на заклик партії швидше освоїти сільськогосподарську техніку. Чимало юнаків і дівчат закінчили чотиримісячні курси трактористів при Грушківській МТС. Машинно-тракторна станція відіграла важливу роль у піднесенні колгоспного виробництва. Дві її бригади обслуговували поля великотроянівських артілей. Першими в селі за кермо трактора сіли Т. А. Гончарук, С. Г. Коцан, М. І. Денисюк та В. Й. Остапчук. Вони й зараз працюють механізаторами.

За роки довоєнних п'ятирічок значно зросли врожаї на колгоспних полях. В 1937—1940 рр. хлібороби вирощували на кожному гектарі по 16—17 цнт пшениці, близько 200 цнт цукрових буряків. Почин п'ятисотенниць-буряківчиць першою в районі наслідувала Ф. С. Думанська. Її ланка 1938 року зібрала 421 цнт цукрових буряків з кожного гектара. Успішно розвивалося тваринництво. В артілі «Політвідділ» на кінець 1939 року поголів'я свиней збільшилося до 555 голів.

Депутати Великотроянівської сільради вели широку організаторську роботу серед населення. Рільнича секція, яка діяла при сільраді, контролювала якість сільськогосподарських робіт, допомагала організовувати боротьбу з шкідниками рослин тощо. Активно працювала й оборонна секція. В селі організували районний центр допризовної підготовки молоді. Регулярно проводилися військові заняття, вивчалася матеріальна частина зброї. Колгоспники дбайливо доглядали коней для Червоної Армії.

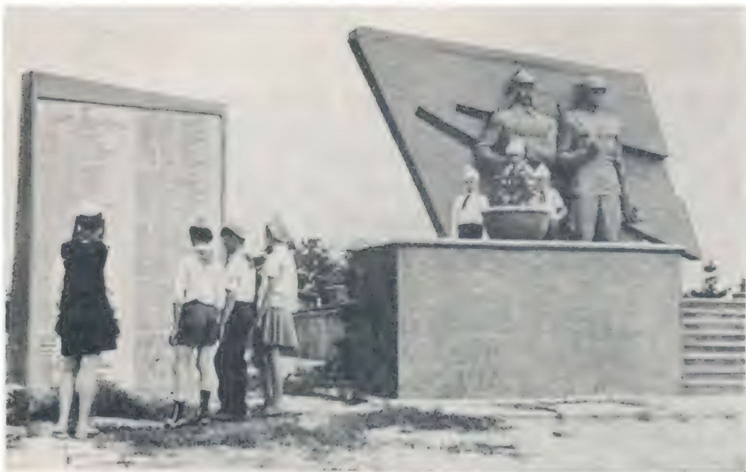
Розвиток колгоспного виробництва сприяв значному підвищенню культури й освіти широких колгоспних мас. Чимало було зроблено і для благоустрою села: споруджено кілька десятків будинків для трудівників колгоспу, прокладено шосейний шлях до райцентру. Впорядковувалися садиби колгоспників, школи, лікарні. Багато осель колгоспників було радіофіковано. У Великих Троянах діяли міжсільська медична амбулаторія, лікувальний корпус на 25 ліжок, пологовий будинок, аптека. Медичну допомогу трудящим села подавали 8 лікарів, фельдшерів, медсестер. У 1932 році початкову школу реорганізовано на семирічну, де 1939 року навчалося 355 дітей і працювало 12 учителів. На кошти колгоспів учні забезпечувалися підручниками, письмовим приладдям, сніданками. Наприкінці 30-х років у селі повністю ліквідовано неписьменність серед дорослого населення.

Цікава, змістовна робота проводилася в сільському і колгоспних клубах, де читалися лекції, демонструвалися кінофільми, виступали професіональні й самодіяльні мистецькі колективи.

Віроломний напад фашистської Німеччини перервав мирну, творчу працю радянських людей. Близько 500 жителів Великих Троянів пішли на фронт у перші дні Великої Вітчизняної війни. Колгоспники взяли активну участь у спорудженні протитанкових укріплень на Південному Бузі. Почалася евакуація на схід колгоспної худоби, сільськогосподарської техніки. Частину зібраного врожаю здали до державних заготівельних пунктів.

3 серпня 1941 року в село вдерлися фашистські загарбники. Окупанти одразу встановили режим кривавого терору. Вони закатували 23 жителів, у т. ч. 7 жінок

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 2148, оп. 1, спр. 4, арк. 296.
[2] ЦДАЖР УРСР, ф. 559, оп. 2, спр. 36, арк. 115.

Пам'ятник землякам, які полягли смертю героїв під час Великої Вітчизняної війни. Великі Трояни, 1970 р.

і 5 дітей. 167 чоловік вивезли на каторжні роботи до Німеччини[1]. Населення всіляко допомагало партизанам загону «Південний» та членам підпільної диверсійної групи, яку очолював майор М. Юдін, забезпечувало їх одягом і харчами, надавало притулок. Будинки братів Суботових служили партизанськими явками.

Хоробро воювали великотроянівці на фронтах війни. Після закінчення семирічки І. С. Поворознюк працював механізатором, а в 1939 році пішов до армії. У бою біля с. Веселухи, неподалік Смоленська 7 серпня 1943 року танк старшого лейтенанта І. С. Поворознюка увірвався в розташування ворога, знищуючи його живу силу і вогневі точки. Фашисти підбили машину, але командир продовжував вести бій. Мужній танкіст знищив більше взводу гітлерівців, їхній танк, дві самохідні гармати, три кулемети. В тому бою він загинув. Старший лейтенант І. С. Поворознюк посмертно удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. Односельці свято шанують пам'ять героя, його ім'я присвоєно Великотроянівській середній школі. Під час визволення польського міста Радзеюва воїни 34-ї мотострілецької бригади, якою командував уродженець села полковник М. П. Охман, знищили 150 нічних бомбардувальників, 18 ешелонів з танками, гарматами і боєприпасами, полонили штаб тилу фронту, понад 5 тис. фашистських солдатів і офіцерів. За вміло проведену операцію М. П. Охмана удостоєно звання Героя Радянського Союзу[2].

Від гітлерівських загарбників село визволили частини 21-го гвардійського стрілецького корпусу 4-ї гвардійської армії[3] в ніч на 12 березня 1944 року. Шануючи пам'ять радянських воїнів, що полягли в цих боях, партизанів і односельців, які загинули смертю хоробрих на фронтах Великої Вітчизняної війни, жителі Великих Троянів спорудили два монументи.

Окупанти завдали селу значної шкоди: тільки по двох колгоспах та установах збитки становили більше 23 млн. крб.[4]. Жителі села під керівництвом Ульяновського райкому КП(б)У та райвиконкому взялися за відбудовні роботи. На засіданні виконкому сільської Ради, що відбулося наприкінці березня, обговорювалися першочергові завдання ліквідації наслідків окупації та наближення остаточної перемоги над ворогом. В тяжких умовах доводилося піднімати з руїн господарство. Тягар відбудовчої роботи ліг в основному на плечі жінок, літніх людей, підлітків. У колгоспі «Політвідділ» бригади очолювали жінки. За кермо комбайнів і тракторів сіли також жінки. Щоб успішно провести сівбу 1944 року, колгоспники обробляли поля своїми коровами. На допомогу артілям прийшли держава, трудящі братніх республік, які надіслали запасні частини до тракторів, різне сільськогосподарське знаряддя, мінеральні добрива. Поголів'я коней поповнилося завдяки допомозі військових частин 4-ї гвардійської армії, що визволяли село.

Незважаючи на труднощі, вже 1944 року великотроянівські колгоспи «Політвідділ», «Соцзмагання» та ім. XVII партз'їзду виконали план здачі хліба державі, чимало зерна надійшло до фонду оборони. Трудящі села вносили і власні заоща-

---

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-4108, оп. 1, спр. 5, арк. 23.
[2] Прославлені у віках, стор. 174—178.
[3] От волжских степей до австрийских Альп, стор. 84.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-2238, оп. 1, спр. 10, арк. 21.

дження до цього фонду. Так, у 1944 році вони передплатили воєнну позику на 80 тис. карбованців.

Восени 1945 року створено партійну організацію з трьох чоловік, яка незабаром поповнилася за рахунок демобілізованих воїнів. Протягом 1946—1947 рр. при артілях відновлено всі партійні організації. В селі діяв агрономічний семінар, де навчалися ланкові й бригадири.

Одразу ж після визволення відремонтували приміщення лікарні, яка в квітні 1944 року прийняла перших хворих. Завдяки самовідданій праці вчителів, учнів та їхніх батьків за короткий строк відбудовано школу. Того року вже працювали клуб, бібліотека, відкрито дитячі ясла. За післявоєнні роки значно розширилися господарства місцевих артілей — збудовано стайні, свиноферми, птахоферми. В 1950 році колгоспи «Політвідділ», «Соцзмагання», ім. XVII партз'їзду об'єдналися в один — ім. Горького. За ним було закріплено 3840 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 3 тис. га орної землі. Набувало розвитку і тваринництво. На фермах доглядалося понад 900 голів великої рогатої худоби, 140 коней, 600 свиней. Вже 1950 року врожайність зернових з гектара досягла 20 цнт, а рільнича бригада, яку очолював М. Т. Боковенко, зібрала по 24 цнт на площі 450 га. Високих показників (350 цнт з кожного гектара) у вирощенні цукрових буряків добилася ланка М. М. Снопко. Артіль ім. Горького продала державі 42 тис. цнт зерна, 70 тис. цнт цукрових буряків, 55 тис. літрів молока, 50 тис. штук яєць.

За роки п'ятої п'ятирічки трудівники колгоспу підвищили середню врожайність зернових з гектара до 21 цнт, цукрових буряків зібрали у 1955 році 300 цнт з гектара. Поголів'я свиней зросло до 900, овець — до 400, птиці — до 5 тис. Артіль поступово перетворювалася на спеціалізоване господарство по відгодівлі свиней. Її грошові прибутки 1955 року становили 140 тис. карбованців.

У наступні роки зростали врожаї зернових і технічних культур. У 1960—1964 рр. колгоспники виростили по 25 цнт зернових з гектара, а в 1965 році сільські трудівники зібрали з кожного гектара 33 цнт зернових, 25 цнт соняшнику. Прибутки артілі становили 960 тис. карбованців.

Зміцніла матеріально-технічна база колгоспу. У господарстві працювало 110 механізаторів, у т. ч. 25 комуністів. Було переглянуто структуру посівних площ, підвищено культуру землеробства. З 1961 року господарство почало спеціалізуватися на свинарстві. В артілі відгодовується близько 10 тис. свиней. Побудовано дво- і чотирирядні корівники. Основні виробничі процеси на фермах механізовані. Велику увагу парторганізація та правління колгоспу приділяють моральним і матеріальним методам заохочення трудівників. Артіль збирала сталі врожаї. На кінець 1965 року тут вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь 147,6 цнт м'яса, в т. ч. по 126,9 цнт свинини на 100 га орної землі. Набуло розвитку рибне господарство: ставки займають площу 112 га. Виросли справжні майстри сільськогосподарського виробництва. З часу створення колгоспів трудяться трактористи С. Г. Коцан та П. І. Коцан. Найвищі врожаї виборов колектив рільничої бригади комуніста орденоносця, кавалера ордена «Знак Пошани» Т. Я. Білоуса. Добре зарекомендувала себе серед працівників свиноферми і комсомолка Н. А. Торбан, яка 1966 року відгодувала 647 голів свиней. 1967 року її відряджено на навчання до Української ордена Трудового Червоного Прапора сільськогосподарської академії. Свиноферма стала провідною ланкою в господарстві. 1969 року від продажу свинини вона дала до колгоспної каси понад 100 тис. крб. прибутку. За досягнуті успіхи в 1960—1965 рр. багатьох трудівників удостоєно високих урядових

На відгодівельному майданчику свиноферми колгоспу ім. Горького. Великі Трояни. 1969 р.

нагород: доярку А. І. Бондар — ордена Леніна, доярку Г. Н. Залізняк, ланкову П. Д. Бойко, механізаторів П. Л. Киселя, Г. Ю. Сухацького — ордена Трудового Червоного Прапора.

Внаслідок наполегливої організаторської роботи парторганізації, сільської Ради і правління колгоспу хлібороби артілі ім. Горького в 1970 році виростили на кожному гектарі 36,3 цнт зернових, 25 цнт соняшнику, 324 цнт цукрових буряків. Уряд високо оцінив їхню працю. Ланкову Н. Г. Даніш нагороджено орденом Леніна, ланкову М. М. Снопко — орденом Жовтневої Революції, завідуючого спецгоспом по виробництву свинини К. К. Драчука та голову колгоспу О. П. Холявка — орденом Трудового Червоного Прапора. 79 трудівників села відзначено ювілейною медаллю «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». 40 колгоспників вибороли звання ударників комуністичної праці, імена 27 занесено до колгоспної Книги пошани.

Нових успіхів добилися колгоспники у соціалістичному змаганні на честь XXIV з'їзду КПРС та XXIV з'їзду КП України. Хлібороби зібрали в 1971 році з кожного гектара 42 цнт зернових, 265 цнт цукрових буряків. Тваринники спецгоспу продали державі 6103 цнт свинини. За успіхи, досягнуті 1971 року, 30 колгоспникам вручено путівки на ВДНГ. Правління артілі ім. Горького постійно дбає про підготовку своїх спеціалістів — 7 колгоспних стипендіатів навчаються у вузах і технікумах республіки. Йдучи назустріч знаменній даті — 50-річчю утворення СРСР, колгосп узяв підвищені зобов'язання: виростити на кожному гектарі посіву 45,7 цнт зернових культур та 359 цнт цукрових буряків. Тваринники дали слово виробити 7850 цнт м'яса і 8030 цнт молока, продати державі — 7100 цнт м'яса і 5050 цнт молока. На честь ювілею групі колгоспників присвоєно почесні звання: ланковій М. М. Снопко, свинарці Н. Т. Торбан, трактористу О. С. Коцану — Майстра золоті руки; механізатору Р. Д. Снопку — почесного колгоспника; пенсіонерам Д. М. Бедзею та Б. П. Окіпняку — ветерана колгоспу.

Зміцнюються інтернаціональні зв'язки трудящих села з трудівниками братніх соціалістичних республік. Тут у 1965—1967 рр. побували делегації Народної Республіки Болгарії, Чехословацької Соціалістичної Республіки, Монгольської Народної Республіки. В свою чергу передовики колгоспу відвідали Народну Республіку Болгарію, Німецьку Демократичну Республіку, Чехословацьку Соціалістичну Республіку, Соціалістичну Республіку Румунію.

Колгосп ім. Горького — високомеханізоване, рентабельне господарство. За ним закріплено 3074 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 2884 га орної землі. Машинно-тракторний парк налічує 34 трактори, 20 автомашин, 16 комбайнів та ін. сільськогосподарську техніку.

Значно зріс добробут трудівників — середньомісячний заробіток доярки — 150—170 крб., свинарки – 160, механізатора – 90—100 крб. Жителі мають у власному користуванні 20 легкових автомашин, 36 мотоциклів, 850 радіоприймачів і телевізорів.

Дільнична лікарня. Великі Трояни, 1970 р.

Змінився за роки Радянської влади зовнішній вигляд Великих Троянів. Споруджується багато житлових будинків, садиби засаджуються фруктовими і декоративними деревами, квітами. До послуг населення — 8 магазинів, їдальня, банно-пральний комбінат, перукарня. Є дільнична лікарня. 1971 року затверджено генеральний план перебудови Великих Троянів. Тут будуть зведені чотири- та восьмиквартирні

двоповерхові будинки. За роки дев'ятої п'ятирічки стануть до ладу нові приміщення школи, комбінату побутових послуг, почне діяти міжколгоспний комбікормовий завод.

У дільничній лікарні на 75 ліжок працюють 20 фахівців з вищою та середньою освітою. В селі 1960 року відкрито перший в області міжколгоспний будинок відпочинку. Щороку 600 учнів району проводять канікули в піонерському таборі на мальовничій околиці Великих Троянів. 1958 року семирічну школу реорганізовано у середню. В ній 32 вчителі навчають 420 дітей. Напередодні 50-річчя Великого Жовтня споруджено будинок культури із залом на 600 місць. Тут діють хореографічний, драматичний і музичний гуртки, спортивні секції, народний музей на громадських засадах. У народному університеті з лекціями і доповідями виступають члени сільської організації товариства «Знання» — вчителі, спеціалісти сільського господарства, лікарі. У сільській та шкільній бібліотеках, що обслуговують 1300 читачів, налічується 15 тис. книг. Жителі села передплачують 1200 примірників газет і 950 журналів.

Партійні організації колгоспу ім. Горького та середньої школи об'єднують 50 чоловік. Комуністи йдуть в авангарді боротьби за дальший розвиток економіки й культури села. Свій ідейно-теоретичний рівень вони підвищують у чотирьох школах системи політичної освіти та в школі економіки сільського господарства.

До складу сільської Ради депутатів трудящих 1971 року обрано 25 колгоспників і 7 службовців. 12 років підряд очолює її комуніст орденоносець І. Ф. Гладкий. Депутати дбають про виконання дев'ятого п'ятирічного плану, про поліпшення охорони здоров'я, культури, освіти, соціального забезпечення. Лише в 1972 році сільрада виділила із свого бюджету близько 20 тис. крб. на розвиток освіти й культури села. При Раді діють постійні комісії, яким допомагають понад 100 активістів. Плідну роботу проводять жіноча, клубна і бібліотечна ради, товариський суд, народна дружина. Депутати Ради беруть активну участь у впровадженні нових обрядів — реєстрації шлюбів, проведенні комсомольсько-молодіжних весіль і зорин, урочистих проводів до лав Радянської Армії, у святі врожаю, зустрічі Нового року. Самовіддано трудяться жителі Великих Троянів. Керовані комуністами, вони спрямовують свої зусилля на дальший економічний і культурний розвиток села.

Г. Є. КНИШУК

ДАНИ́ЛОВА БА́ЛКА

Данилова Балка — село, центр сільської Ради. Розташована за 9 км на південь від районного центру і залізничної станції Грушка. Населення — 1308 чоловік. Сільській Раді підпорядковане також село Шевченка.

Поблизу села досліджено поселення трипільської культури (IV тисячоліття до н. е.), поселення та могильник черняхівської культури, на якому виявлено 9 поховань[1].

Перша письмова згадка про село належить до 1780 року[2]. З початку XIX ст. власником Данилової Балки був граф Потоцький. Чоловіки віком від 17 до 55 років, а жінки — від 15 до 50 років відбували тяжку панщину, працюючи на нього весь світловий день. Протягом року т. зв. тяглові кріпаки повинні були відробити по 198, а піші — по 88 днів. Загалом тяглові мали відбути щорічно 2184 виходи на панщину, піші й городники — 5068, а жінки — 3120 днів. Панщина доповнювалася численними повинностями, зокрема шарварками — по 6 днів з двору, а також зго-

[1] Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры АН СССР, вып. 39. М., 1951, стор. 104—109; Материалы и исследования по археологии СССР, № 82, стор. 36.

[2] Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, стор. 72.

нами — по 8 днів на рік. При потребі кріпаків залучали до роботи в поміщицькому маєтку і за плату. Чоловік за день заробляв 10—20 коп., а жінка — наполовину менше. Серед жителів села було 88 т. зв. десятинників[1] — особисто вільних селян, які обробляли поміщицьку землю за частку врожаю. Жили вони здебільшого в хазяйських землянках.

Посилення феодально-кріпосницького гніту викликало незадоволення серед селян. 28 лютого 1848 року вони скаржилися на надмірну панщину та утиски і вимагали відпустити їх на оброк. 24 квітня того ж року Г. Горобець, Я. Барський, В. Горобець та І. Жученко відмовилися виконати розпорядження прикажчика і не вийшли на роботу, за що їх було покарано різками. У донесенні на ім'я генерал-губернатора 24 квітня 1848 року повідомлялося, що в Даниловій Балці відбуваються «бунти»[2].

Через часті виступи кріпаків поміщик змушений був перевести їх у січні 1850 року на становище зобов'язаних селян. За ним зберігалися селянські наділи з усіма угіддями. За користування 742 десятинами орної, 58 десятинами присадибної землі та за 430 десятин сінокосу селяни Данилової Балки сплачували поміщикові щороку грошовий оброк у сумі 1191 крб. 33 коп[3]. Поміщик здійснював вищий нагляд за сільською поліцією, а також мав право судити зобов'язаних селян.

Після скасування кріпацтва селяни Данилової Балки мали заплатити не лише за орні й сінокосні землі, а й за раніше виділені 58 десятин присадибної землі, 29 десятин у смузі осідлості селян, 17 десятин пустопорожніх місць, 44 десятини т. зв. неугідь, 60 десятин під левадами і хуторами, ярами, дорогами. 1874 року графський маєток у Даниловій Балці придбало удільне відомство і здало в оренду поміщикам Вольському та Кашеровському. В той час у селі налічувалося 26 куркульських господарств, які володіли 800 десятинами землі, тоді як значна частина бідняків була фактично безземельною. Так, М. Чернявський мав всього 8 сажнів присадибної землі, 16 родин — 200—300 сажнів[4]. Зубожілі селяни йшли у найми до заможних хазяїв. Куркульській експлуатації та сваволі не було меж. Як свідчить судова справа 1886—1889 рр., куркуль Савранський відібрав у В. Слободянюка 5,5 десятини землі. Незважаючи на очевидну несправедливість куркуля, суд стягнув з бідняка на користь куркуля 110 карбованців[5].

В середині XIX ст. Данилова Балка входила до складу Балтського повіту Подільської губернії. В 1887 році вона стала волосним центром[6]. У селянських сім'ях панували злидні, голод. Житла були низенькі, темні та тісні, розміром 6 на 12 аршин, освітлювалися каганцями[7]. Хліба свого вистачало до різдва, зрідка — до ранньої весни. Бідняки змушені були займатися прядінням, ткацтвом, ковальською і столярною справами. Свої вироби вони вивозили на продаж.

Під час революції 1905—1907 рр. у Даниловій Балці відбувалися селянські заворушення. Навесні 1906 року в маєтку поміщика Вольського селяни припинили роботу на шаровці буряків. Причиною послужило те, що управитель побив на полі селянина А. Горобця. У село прибули козаки. Організаторів виступу М. Д. Білозора, А. Горобця та Ф. Осієвського було заарештовано[8].

Дальший процес розшарування селянства посилила столипінська реформа. Біднота змушена була продавати свої наділи за безцінь куркулям і йшла наймитувати. 2 сім'ї з Данилової Балки виїхали до Сибіру, але, не маючи коштів вести

---

[1] Хмельницький облдержархів, ф. 241, оп. 1, спр. 25, арк. 1—6; спр. 48, арк. 6, 7; ЦДІА УРСР у Києві, ф. 503, оп. 1, спр. 3, арк. 222.

[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 442, оп. 445, спр. 20, арк. 1, 3, 4, 12, 13.

[3] Там же, оп. 356-б, спр. 121, арк. 120—126.

[4] Хмельницький облдержархів, ф. 112, оп. 1, спр. 292, арк. 2—9

[5] Там же, спр. 136, арк. 67—74.

[6] В. Гульдман. Населенные места Подольской губернии, стор. 18.

[7] Материалы для исследования Подольской губернии в статистическом и хозяйственном отношении, стор. 124.

[8] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 330, арк. 1, 2.

там своє господарство, повернулися додому. 1911 року знову відбувся селянський виступ. Під керівництвом Г. Білозора і М. Кравця понад 200 селян, найнятих поміщиком на обробіток посівів буряків, застрайкували, вимагаючи підвищення платні.

Тільки після 1861 року в Даниловій Балці відкрито школу, де піп навчав грамоти 9 хлопчиків і 3 дівчаток[1]. З 1875 року в селі почало працювати однокласне училище, а з 1897 — школа грамоти для дівчаток. У Даниловій Балці не було медичного закладу.

Не припинялася класова боротьба і в роки першої світової війни. 27—29 червня 1916 року 3 тис. жителів волості, серед яких більшість становили жінки, зібралися в Даниловій Балці, вимагаючи ліквідувати листки сільськогосподарського перепису, в яких вони вбачали збільшення податків та відновлення кріпацтва. Для придушення виступу в село прибув каральний загін. По селянах відкрили вогонь, у результаті чого було вбито та поранено кілька чоловік. У волості провели масові арешти, тільки тоді вдалося придушити виступ[2].

П. Я. Жученко — організатор Данилово-Балківського волосного партійного осередку. Фото 1970 р.

Після повалення самодержавства в лютому 1917 року відбулися загальні збори жителів Данилової Балки, де було обрано сільський комітет. Але члени його, одержавши від поміщика в оренду кращу землю і дешевше, ніж інші селяни, навіть не порушували питання про поліпшення умов життя решти селян. У квітні сюди прибули представники Одеської Ради робітничих депутатів Я. Юрковський та І. Пугач. Вони скликали збори, на яких селяни обрали новий склад сільського комітету. Поміщик пообіцяв виділити біднякам 85 десятин землі, але обіцянки так і не виконав.

Про перемогу Жовтневого збройного повстання в Петрограді, створення робітничо-селянського уряду на чолі з В. І. Леніним, перші декрети Радянської влади жителі Данилової Балки дізналися в листопаді від демобілізованих фронтовиків Я. М. Кравця та М. Д. Білозора. На початку 1918 року загальний сільський сход обрав Раду селянських депутатів, головою її став Р. Д. Сокур. Навесні 1918 року Рада почала ділити поміщицьку землю — по півтори десятини на їдця. Біднякам було роздано конфісковану худобу та реманент.

У березні 1918 року австро-німецькі війська зайняли село, поновивши буржуазно-поміщицькі порядки. Селян примушували повернути поміщикам і куркулям землю, майно. За відмову виконати наказ окупанти підпалювали хати, не дозволяючи гасити пожежі. Селянина Х. Білозора, який намагався загасити полум'я, гетьманці забили до смерті[3].

Після вигнання окупантів владу захопили петлюрівці, але вже в січні 1919 року їх вибили з села. Було створено волревком. У серпні в Данилову Балку ввірвалися денікінці. Почалися переслідування активістів, переорювалися межі наділеної селянам землі. В січні 1920 року Данилову Балку визволили частини Червоної Армії. В селі створили волревком, головою якого став Ф. А. Рокочук. Того ж, 1920 року, було сформовано волосний партійний осередок з 9 чоловік[4]. Очолював його до 1923 року П. Я. Жученко (пізніше він був секретарем Грушківського, Доброгеличківського райкомів партії, в роки Великої Вітчизняної війни керував партизанським з'єднанням на Дніпропетровщині. Нагороджений кількома орденами й медалями). Волревком, волосний партійний осередок докладали багато зусиль до

[1] Хмельницький облдержархів, ф. 228, оп. 1, спр. 3326, арк. 31.
[2] ЦДІА УРСР у Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 6943, арк. 2—15.
[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 328, арк. 1—3.
[4] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 51, арк. 76, 80.

здійснення закону про землю, дбали про постачання Червоній Армії продуктів харчування тощо. Відправляли бійцям також теплі речі, взуття тощо. Чимало уваги приділялося сім'ям червоноармійців. З 21 по 28 червня 1920 року члени спеціально створених на цей тиждень трудових колективів допомагали старим і хворим членам червоноармійських родин.

Навесні 1920 року відбулися вибори Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. Влітку 1920 року в Даниловій Балці створено комітет незаможних селян, головою якого був Т. М. Гудима (згодом — один із фундаторів місцевого колгоспу, учасник Великої Вітчизняної війни, нині пенсіонер) КНС об'єднував понад 300 бідняків. Того ж року виникла комсомольська організація. Першим секретарем її обрали П. І. Рибицького. Комсомольці докладали багато зусиль до згуртування навколо себе сільської молоді, допомагали бідняцьким родинам у сільськогосподарських роботах. Комсомольські пости вилучали лишки хліба у куркулів, збирали продрозверстку.

Труднощі відбудовного періоду ускладнилися посухою і голодом. Сільвиконком, партосередок, КНС створили групу допомоги бідноті. Члени цієї групи збирали продукти, посівний матеріал. У першу чергу допомога надавалася багатодітним родинам. Створені з селян трійки вилучали у куркулів лишки продовольства. Органи Радянської влади підтримували також матеріально і голодуючих, що прибували в Данилову Балку з Поволжя.

Соціалістична перебудова села проходила в умовах гострої класової боротьби. Навесні 1922 року бандити напали на П. І. Рибицького, що повертався з Балти, і вбили його. Односельці свято шанують пам'ять земляка — його ім'ям названо одну з вулиць села. Для боротьби з бандитизмом було сформовано спеціальну групу.

1924 року в Даниловій Балці організовано виробниче бурякове товариство, яке діяло до 1930 року. Товариство відіграло важливу роль у збільшенні виробництва і продажу державі цукрових буряків. За перевиконання планів Первомайський окружний земельний відділ у 1929 році преміював його трактором.

Виняткового значення надавали партійні та радянські органи культурному будівництву на селі. Для ліквідації неписьменності 1923 року почали організовуватися лікнепи. Розширено початкову школу, яку 1926 року реорганізовано на семирічну. З ініціативи комуністів у грудні 1920 року під час тижня захисту дітей, жителі села відремонтували шкільне приміщення. До участі в громадському житті залучали також жінок. Вони допомогли радянським органам підготувати і провести в 1924 році районний з'їзд селян[1]. У Даниловій Балці регулярно проводилися жіночі делегатські збори, заняття кооперативних гуртків.

Втілюючи в життя постанову XV з'їзду ВКП(б) про колгоспне будівництво в країні, парторганізація, сільська Рада розгорнули широку агітацію за колективізацію селянських господарств. 1929 року організовано ТСОЗ. На його базі восени наступного року створено сільськогосподарську артіль ім. 13-річчя Жовтня, головою якого обрали наймита П. М. Суботіна. Згодом він став головою артілі «XII партз'їзд» (с. Шевченка). Незабаром виник ще один колгосп — «День Червоної Армії». Очолила його І. К. Дмитришина. Велику організаторську роботу у цій важливій справі провели двадцятип'ятитисячник Мірзін та Чухутін, а також комуністи осередку, яких було на той час 5 чоловік. Очолював осередок П. Г. Печерога[2].

Комуністи спрямовували сільських трудівників на зміцнення колгоспних господарств. На початок 1931 року даниловобалківські колгоспи об'єднували дві третини всієї землі села. Хлібороби дбали про підвищення культури землеробства. Весною 1932 року лани були засіяні очищеним і протруєним насінням. Колгоспники виростили високі врожаї цукрових буряків і першими в районі завершили косовицю хлібів. У державні засіки засипано 4488 цнт зернових. Вагомішим став

---

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 51, арк. 76—80; спр. 1251, арк. 66, 67.

[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 2148, оп. 1, спр. 4, арк. 145—150.

трудодень того року — на нього було видано 3 кг хліба і по 1 крб. 28 коп. Визнаючи переваги колективного господарювання, учасники зборів одноосібників села писали 1932 року в листі до редакції газети «Шлях комуни»: «Факти достатнього прибутку в колгоспі ім. 13-річчя Жовтня впевнили нас, що лише через колгоспне господарство біднякові та середнякові йти до кращого життя. Зараз наші сусіди, що раніше вступили до колгоспу, мають хліб, гроші...»[1].

1932 року створено Данилово-Балківську МТС, яка відіграла важливу роль у зміцненні колгоспів села. Значну допомогу в цьому надавала політвідділівська газета «За більшовицький колгосп», що почала виходити у 1933 році[2]. На її сторінках висвітлювався хід робіт у колгоспах, бригадах, широко пропагувалися виробничі показники переможців соціалістичного змагання. 1935 року Данилово-Балківська МТС завоювала першість у змаганні з Грушківською та Хащуватською МТС. З ініціативи комуністів Данилово-Балківської МТС у селі організовано курси трактористів. Комуністи йшли в авангарді соціалістичного змагання за дострокове виконання п'ятирічних планів. Включившись у патріотичний рух п'ятисотенниць, ланка, яку очолювала М. І. Кравець, з колгоспу ім. 13-річчя Жовтня виростила 1936 року 407 цнт, а наступного — 702 цнт цукрових буряків з кожного гектара. Самовіддану працю буряківників високо оцінив Радянський уряд. Ланкову у 1939 році удостоєно найвищої нагороди — ордена Леніна[3].

Широкого розмаху набуло серед колгоспників змагання за право участі у Всесоюзній сільськогосподарській виставці. В числі тих, що вибороли це право, були М. І. Кравець і директор МТС М. М. Палькевич, нагороджений Великою срібною медаллю Комітету ВСГВ.

Вагомими були здобутки і колгоспних тваринників. Так, в артілі ім. 13-річчя Жовтня в 1940 році домоглися високих на той час показників: на кожну корову було надоєно по 1400 кг молока, одержано по 2,5 кг вовни на вівцю і по 95 яєць від кожної курки-несучки. В селі діяла ветлікарня.

Комуністи села проводили широку політмасову роботу серед колгоспників, пропагували ударницький і стахановський рух. Дійовими помічниками комуністів були комсомольці. Активну участь у соціалістичному змаганні брала сільська молодь. Були створені комсомольсько-молодіжні ланки. Члени ланок перевиконували норми на сівбі, копанні цукрових буряків. Підсумки змагання висвітлювалися у листівках, стінних газетах. Переможцям вручали червоний вимпел. У боротьбі з шкідниками та на збиранні врожаю колгоспникам допомагали піонери.

Данилово-Балківська сільська Рада мобілізувала трудящих села на активну участь у виробничому і громадському житті села, докладала чимало зусиль до поліпшення благоустрою. У 1932 році за активне залучення одноосібників до артілей, виховання колгоспного активу Данилово-Балківська сільська Рада одержала грошову премію[4]. До сільської, районної та обласної Рад депутатів трудящих обирали кращих колгоспників. Так, 1939 року до обласної Ради депутатів трудящих висунули стахановку-п'ятисотенницю М. І. Кравець.

У передвоєнні роки в Даниловій Балці працювали молокозавод, млин. Було відкрито пошту, магазин. Діяли лікарня, пологовий будинок, аптека. Допомогу хворим подавали 5 лікарів. 1939 року з неписьменністю в Даниловій Балці було покінчено. 1935 року на базі семирічки організовано десятирічку, яку в 1939 році відвідували 400 дітей, працювали тут 19 учителів. За роки довоєнних п'ятирічок майже 200 жителів села закінчили інститути, технікуми, училища. Зріс потяг до книг — понад 500 трудівників передплачували газети й журнали. Протягом 1926—1929 рр. у Даниловій Балці побудовано сельбуд, хати-читальні. При клубі створено музичний, хоровий і драматичний гуртки, бібліотеку, яка обслуговувала 700 читачів.

---

[1] Газ. «Шлях комуни» (Грушки), 23 вересня 1932 р.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 2148, оп. 1, спр. 3, арк. 82.
[3] Газ. «Шляхом Леніна» (Грушки), 9 лютого, 5 березня 1939 р.
[4] Газ. «Шлях комуни», 5 липня 1932 р.

В день, коли було повідомлено про віроломний напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз, на багатолюдному мітингу проводився запис добровольців у ряди Червоної Армії. Понад 600 чоловік захищали Батьківщину на фронтах Великої Вітчизняної війни. Старики, жінки, підлітки, не покладаючи рук, працювали на колгоспних ланах, спорудженні оборонних рубежів. Радянські та партійні органи села організували евакуацію техніки МТС, колгоспної худоби у глиб країни.

1 серпня 1941 року в Данилову Балку вдерлися фашисти. Вони розстріляли 29 жителів, на каторжні роботи до Німеччини відправили 96 юнаків і дівчат[1]. Незважаючи на терор, населення не корилося окупантам. Селяни переховували худобу, продукти, відмовлялися працювати в т. зв. громадських дворах. Патріоти налагодили зв'язок з партизанами загону «Південний», що діяв у Голованівському лісі. Жителі Данилової Балки постачали народним месникам продовольство, одяг, передавали відомості про дислокацію каральних загонів. У партизанському загоні «Південний» одну з груп очолював житель села П. Т. Драчук. Його дружина Л. Ф. Драчук залишилася в Даниловій Балці зв'язковою. В одному з боїв, прикриваючи відхід партизанських груп, П. Т. Драчук загинув смертю хоробрих[2]. Фашистам далося встановити місце перебування його дружини і схопити її. Нічого не довідавшись від неї про загін, гітлерівці 12 березня 1944 року розстріляли відважну комсомолку[3].

В ніч на 15 березня 1944 року частини 53-ї армії 2-го Українського фронту визволили Данилову Балку від фашистських загарбників. Над братською могилою полеглих радянських воїнів споруджено пам'ятник. На монументі золотом викарбувано імена 173 односельців, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни.

З наближенням Червоної Армії фашисти спалили й зруйнували всі громадські та господарські споруди, десятки житлових будинків. Загальні збитки, заподіяні селу, становили близько 35 млн. крб.[4]. Великі труднощі постали перед сільськими трудівниками під час весняної сівби 1944 року. В колгоспах залишилося 28 пар коней, бракувало сільгоспінвентаря, посівного матеріалу. Сіяли в основному вручну. Держава надала позику насінням, частину — зібрали серед населення. Весняну й осінню сівбу місцеві колгоспи завершили достроково. Приклади трудового ентузіазму на сільськогосподарських роботах у 1944 році показували жінки. Комсомолка Н. В. Півень виконувала на косовиці по дві норми; О. Й. Вовчок скосила за жнива 9 га зернових, по-ударному працювала на молотьбі; І. В. Краснощок, О. Г. Тимчинська, М. Ф. Левендюк, М. І. Звенигородська нав'язували за день до 10 кіп кожна. Ініціаторами змагання за дострокове завершення сільськогосподарських робіт виступили комсомольсько-молодіжні ланки й учнівські бригади. Вони доглядали посіви, брали участь у збиранні врожаю. У Данилово-Балківській МТС було створено короткотермінові курси для жінок, які до осені 1944 року підготували 66 механізаторів. План сівби 1946 року колгосп виконав на 169 проц.[5]. Особливо відзначилися у гарячу пору жнив механізатори — комуністи С. О. Зарванський, С. С. Сокур, М. С. Геркіял та інші.

Трудящі села активно включилися у збір коштів на будівництво торпедного катера «Одеський комсомолець». Під час передплати державної позики 1946 року тільки першого дня від трудівників Данилової Балки надійшло більш як 111 тис. карбованців.

Пам'ятник загиблим воїнам-односельцям у Даниловій Балці. 1970 р.

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-4079, оп. 1, спр. 17, арк. 1; оп. 2, спр. 3, арк. 28.

[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 3, спр. 119, арк. 1; ф. 2148, оп. 3, спр. 23, арк. 1.

[3] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-4079, оп. 2, спр. 3, арк. 34.

[4] Одеський облдержархів, ф. Р-2238, оп. 1, спр. 3, арк. 53, 57.

[5] Кіровоградський облпартархів, ф. 2148, оп. 3, спр. 60, арк. 11; оп. 4, спр. 21, арк. 72—74.

Кавалер двох орденів Леніна, бригадир тракторної бригади колгоспу ім. Б. Хмельницького А. М. Пилипенко серед механізаторів. 1970 р.

1944 року відновили роботу лікарня, школа, бібліотека, відділення зв'язку. Вже в перші повоєнні роки навчанням були охоплені всі діти шкільного віку. Працював клуб, при якому діяли гуртки художньої самодіяльності, регулярно демонструвалися кінофільми.

Велика роль в успішному виконанні завдань відбудови та дальшого розвитку народного господарства належить сільським комуністам. 1948 року артілі досягли довоєнного рівня виробництва. Значних здобутків домоглися хлібороби у четвертій п'ятирічці. 1950 року в колгоспі ім. 13-річчя Жовтня зібрали по 29 цнт зернових з кожного гектара. Господарство достроково розрахувалося з державою, колгоспники одержали по 3 кг хліба на трудодень. 1952 року тільки від реалізації цукрових буряків артілі села одержали 677 тис. крб. прибутку.

1955 року артілі Данилово-Балківської сільради злилися в одну — ім. Б. Хмельницького. Площа посівів зернових у колгоспі становила 1747 га, поголів'я великої рогатої худоби збільшилося до 700, грошові доходи наступного року досягли 2091 тис. крб. Після реорганізації МТС 1958 року в РТС колгосп закупив у держави трактори, комбайни та іншу сільськогосподарську техніку (на базі РТС в 1961 році створено Данилово-Балківське відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки»).

Важлива роль у розв'язанні завдань господарського і культурного будівництва та благоустрою належала сільській Раді з її численним активом. Звітуючи перед виборцями в 1959 році, депутати доповіли про закінчення будівництва в Даниловій Балці шкільного інтернату, майстерень побутового обслуговування, чайної, двох магазинів, перукарні, літнього кінотеатру, а також про завершення радіофікації й електрифікації села.

За 1959—1965 рр. в колгоспі ім. Б. Хмельницького значно підвищилися врожайність сільськогосподарських культур, продуктивність громадського тваринництва. 1965 року хлібороби зібрали 24 цнт пшениці й 283 цнт цукрових буряків з кожного гектара. Майже вдвічі збільшилося поголів'я худоби. Середній надій молока на фуражну корову становив 2134 кг. Продуктивність праці зросла на 65 проц. В результаті успішного господарювання колгоспні доходи за семиріччя зросли у два рази. Середньорічний заробіток механізатора досяг 1147 крб., доярки — 1548 карбованців.

Поповнився загін передовиків виробництва. 1966 року бригадира механізаторів комуніста А. М. Пилипенка відзначено другим орденом Леніна (першим — у 1951 році). Такої ж нагороди удостоєна і старший зоотехнік колгоспу О. Ф.Касяненко.

Високих виробничих показників домоглися колгоспники Данилової Балки у восьмій п'ятирічці. 1967 року на кожні 100 га сільськогосподарських угідь вироблено 82 цнт м'яса, на 100 га зернових — 12,3 тис. яєць. Включившись у ленінське ювілейне змагання, колгоспники зібрали 1969 року по 36,2 цнт озимої пшениці і 325 цнт цукрових буряків з га. Колектив молочнотоварної ферми, яку очолює заслужений зоотехнік УРСР комуністка О. Ф. Касяненко, достроково справився з річним планом, надоївши на фуражну корову по 2500 кг. Сумлінна праця колгоспників забезпечила господарству в 1969 році понад 1 млн. крб. прибутку.

Виконуючи соціалістичні зобов'язання ювілейного року, сільські трудівники на всій площі посіву зібрали по 33,4 цнт зернових з гектара, в т. ч. озимої пшениці — по 37,6 цнт. На збиранні кукурудзи відзначився комбайнер А. А. Воронівський, який за 23 дні з площі 315 га зібрав 20 тис. цнт очищених качанів. Значних успіхів досягли й тваринники. На фуражну корову одержано в середньому по 2600 кг молока,

Герой Соціалістичної Праці А. П. Кравець — уродженець села, льотчик цивільної авіації.

а доярки Н. П. Лопушенко та Л. М. Звенигородська надоїли відповідно по 3100 і 3244 кг. Господарство до 20 квітня 1970 року завершило п'ятирічний план виробництва всіх сільськогосподарських продуктів і продало державі понад план значну кількість продуктів тваринництва. За досягнуті успіхи колгосп ім. Б. Хмельницького (голова — Б. С. Чопик) занесений на районну Ленінську дошку пошани, 52 передовики виробництва нагороджені ювілейними медалями «За доблесну працю. На відзнаку 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна». Завідуючий Данилово-Балківською майстернею районного об'єднання «Сільгосптехніки» С. О. Зарванський удостоєний ордена Жовтневої Революції; доярка Л. М. Звенигородська, головний зоотехнік О. Ф. Касяненко, ланкова В. О. Соцька — ордена Трудового Червоного Прапора. Іншими урядовими нагородами відзначено ще 14 трудівників села.

Новим піднесенням ознаменували трудівники села перший рік дев'ятої п'ятирічки. Тут вирощено найвищий за всю історію колгоспу врожай зернових — по 42,3 цнт озимої пшениці з га. Працівники ферм також перевиконали плани продажу державі тваринницької продукції. Зросла технічна оснащеність колгоспу. На ланах працюють 15 вантажних автомашин, 24 трактори, 12 комбайнів тощо. Тваринницькі ферми повністю механізовані.

Трудові успіхи сприяють зростанню добробуту населення. В особистому користуванні жителів Данилової Балки 20 легкових автомашин, понад 100 мотоциклів, 400 телевізорів. Про достатки колгоспників свідчать вклади в ощадну касу — на рахунку 756 чоловік майже півмільйона крб. Тільки в 1969 році жителі села придбали через систему споживчої кооперації товарів більш як на 1 млн. крб. У сільських будинках — добротні меблі, пральні машини, холодильники, телевізори. Лише за 1970—1971 рр. близько 30 сімей справили новосілля. Протягом восьмої п'ятирічки у селі споруджено двоповерхове приміщення школи, дитячі ясла, лазню, зерносховище, міст, кілька господарських будівель.

Про охорону здоров'я трудящих дбають близько 20 медичних працівників. Діє протитубдиспансер на 25 ліжок. Дошкільнята виховуються у дитячих яслах. Середню школу відвідують 330 дітей. За післявоєнні роки її закінчили 705 юнаків і дівчат, більше половини з них здобули вищу освіту. Колишня вчителька, нині пенсіонер, Є. Л. Баркар, незмінний депутат сільської та районної Рад депутатів трудящих, відзначена найвищою нагородою — орденом Леніна. Вона часто виступає перед школярами із спогадами про боротьбу за владу Рад, про діяльність комнезамів, участь у перших з'їздах учителів. Уродженцем Данилової Балки є Герой Соціалістичної Праці льотчик цивільної авіації А. П. Кравець.

У селі діє народний університет із сільськогосподарським, педагогічним, атеїстичним, науково-природничим і міжнародним відділеннями. Лекції читають фахівці з обласного і районного центру, місцеві вчителі, передовики виробництва. Пропаганду політичних і наукових знань серед населення провадить первинна організація товариства «Знання». Біля пам'ятника В. І. Леніну в центрі села відбуваються урочисті мітинги, піонерські лінійки. На громадських засадах з 1966 року працює сільський історико-краєзнавчий музей. Численні експонати розповідають про історію села з часів його заснування. Сотні читачів обслуговують 3 бібліотеки. Жителі Данилової Балки передплачують 2810 примірників газет і журналів. Колгоспний клуб завойовував першість на районних оглядах сільських клубів. При ньому діють гуртки художньої самодіяльності.

Три сільські первинні парторганізації налічують 60 чоловік. Найчисленнішим є загін комуністів колгоспу ім. Б. Хмельницького — 46 трудівників. До складу

сільської Ради обрано 35 депутатів, серед яких — 15 комуністів, 6 комсомольців. Депутати здійснюють контроль над колгоспним виробництвом, постійно дбають про благоустрій і культурний розвиток села. На виробничих ділянках створено 6 депутатських груп та 10 постів. Під керівництвом сільвиконкому працюють жіноча рада, народна дружина, комісія пенсійного забезпечення. Важливі питання з життя села виносяться на загальні збори. У 1971 році на них звітував виконком, дирекція середньої школи, обговорювалися завдання благоустрою села, додержання соціалістичної законності.

Громадські організації Данилової Балки під керівництвом комуністів широко впроваджують у життя нові звичаї та обряди. Влаштовуються вечори трудової слави, проводи на пенсію ветеранів колгоспного виробництва. Урочисто виряджають юнаків до лав Радянської Армії. Під час реєстрації шлюбу члени виконкому вручають молодому подружжю пам'ятні подарунки.

У відповідь на батьківське піклування Комуністичної партії та Радянського уряду трудівники села спрямовують свої зусилля на дострокове виконання планів дев'ятої п'ятирічки.

А. І. ЛОБОДА, Г. П. СОКИРИНСЬКА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД УЛЬЯНОВСЬКОГО РАЙОНУ

БОГДА́НОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 22 км на південь від районного центру і залізничної станції Грушка. Населення — 589 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Маньківка, Синицівка.

У Богдановому міститься центральна садиба колгоспу ім. Леніна, за яким закріплено 4172 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3955 га орної землі. Господарство спеціалізується на хліборобстві та молочному тваринництві. Серед зернових переважає пшениця, серед технічних — цукрові буряки. За самовіддану працю 70 колгоспників відзначені урядовими нагородами. Ордена Жовтневої Революції удостоєний бригадир городньої бригади Г. І. Щербатюк, два члени артілі — ордена Трудового Червоного Прапора.

У двох восьмирічних школах навчаються 246 дітей, працюють 30 учителів. Є будинок культури, клуб, дві бібліотеки з фондом 14 166 книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дві їдальні, побутова майстерня.

У селі — 67 комуністів і 62 члени ВЛКСМ.

Засноване Богданове 1877 року вихідцями з с. Великої Кирилівки (нині Бершадського району Вінницької області).

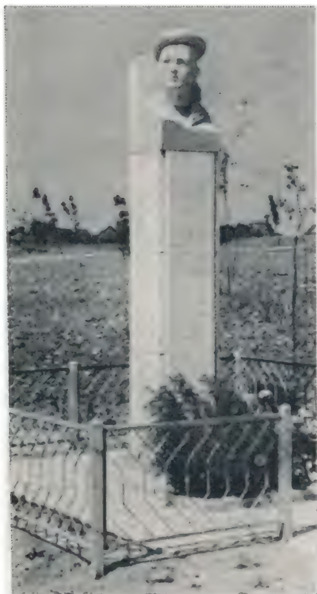
Радянську владу у Богдановому встановлено в лютому 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 620 жителів села, 270 з них загинули, 156 — нагороджені орденами й медалями.

Уродженець с. Синицівки В. П. Драгомирецький — генерал-лейтенант авіації, Герой Радянського Союзу.

ВІЛЬХОВЕ́ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Синиці (притока Південного Бугу), за 22 км на північ від районного центру і залізничної станції Грушка. Населення — 2288 чоловік. Сільраді підпорядковане село Сергіївка.

Пам'ятник Г. І. Рогозинському — активному борцю за встановлення Радянської влади у Вільховому.

У селі міститься центральна садиба багатогалузевого колгоспу ім. Ульянова, за яким закріплено 3855 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3698 га орної землі. Головні напрями розвитку господарства — хліборобство і м'ясо-молочне тваринництво. Профілюючими культурами є озима пшениця, кукурудза, ячмінь і цукрові буряки. З допоміжних підприємств діє цегельний завод. За успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 18 трудівників відзначені урядовими нагородами, ордена Леніна удостоєний бригадир рільничої бригади О. Н. Котик. Ланковій М. С. Кисіль присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Тут є середня школа, де 32 вчителі навчають 443 учні. Є будинок культури на 500 місць, при якому створено історико-краєзнавчий музей на громадських засадах, бібліотека з фондом 11,1 тис. книг, медичний пункт, пологовий будинок. У Вільховому — 59 комуністів і 80 комсомольців.

Село засноване в середині XVIII століття.

У Вільховому Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

Активну участь у радянському будівництві на селі брав більшовик Г. І. Рогозинський, в минулому моряк. У серпні 1919 року він був розстріляний денікінцями. 1966 року земляки спорудили йому пам'ятник.

540 жителів Вільхового брали участь у Великій Вітчизняній війні, 320 з них загинули смертю хоробрих, 218 нагороджені орденами і медалями. Під час тимчасової гітлерівської окупації, з жовтня 1941 по березень 1944 року в селі діяла підпільна група «Червона зірка» у складі 60 членів. Очолював її уральський журналіст, комуніст Г. Л. Занадворов. Патріоти підтримували зв'язки з партизанським з'єднанням М. І. Наумова. На початку 1944 року фашисти натрапили на слід підпільників. В ніч на 5 березня Г. Л. Занадворов був по-звірячому вбитий. Фашисти розстріляли ще 22 патріоти, серед них дружина Г. Л. Занадворова — М. М. Яремчук, лікар Т. А. Сухина, колгоспник М. Я. Бажатарник.

У селі споруджено пам'ятники В. І. Леніну, воїнам-односельцям, які загинули в період Великої Вітчизняної війни, обеліск Слави.

ГРУ́ШКА — село, центр сільської Ради, розташоване в долині річки Бондарухи, за 6 км на північний схід від районного центру і залізничної станції Грушка. Населення — 2144 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Станіславове.

У Грушці міститься центральна садиба колгоспу ім. Т. Г. Шевченка, за яким закріплено 3269 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3150 га орної землі. Основні напрями виробництва — вирощування озимої пшениці і цукрових буряків, молочне тваринництво. Добре розвинуте городництво, садівництво, рибальство. За успіхи в розвитку сільського господарства нагороджені 98 чоловік, серед них орденом Леніна — механізатор Д. Ф. Маковійчук, бригадири Т. Л. Прушинський, С. Ф. Вербецька, П. М. Червоній, П. В. Смульська, колишній голова колгоспу І. Г. Драчук, ланкова Л. С. Томашевська. Бригадир М. Т. Кравець відзначений орденами Леніна і Жовтневої Революції. Ордена Трудового Червоного Прапора удостоєні 20 колгоспників.

У середній школі 26 вчителів навчають 340 дітей. Є консультпункт районної заочної середньої школи, дитячий садок на 120 місць, будинок культури на 400 місць, при якому діє дві бібліотеки, історико-краєзнавчий музей на громадських засадах. Працюють фельдшерсько-

акушерський пункт, 3 магазини.

У селі — 58 комуністів і 70 членів ВЛКСМ.

Поселення на місці сучасної Грушки засноване на початку XVIII ст.

В лютому 1918 року в Грушці встановлено Радянську владу. Протягом 1929—1932 рр. переважна більшість жителів Грушки об'єдналася у 8 сільгоспартілях. У проведенні колективізації на селі взяв активну участь комуніст 25-тисячник, робітник Миколаївського суднобудівного заводу О. Єлесін.

Г. А. Мельник, уродженець с. Грушки, начальник штабу однієї з партизанських бригад у Чехословаччині. Фото 1944 р.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 480 місцевих жителів, 217 з них загинули, 227 нагороджені орденами і медалями.

У Грушці народився Герой Радянського Союзу генерал-майор Л. Д. Червоній. Начальником штабу в партизанському з'єднанні Героя Радянського Союзу М. І. Наумова був Г. А. Мельник. Родом із села літературний критик М. Т. Равлюк. Уродженцю с. Станіславового командиру танка, лейтенанту Д. О. Яремчуку за відважні бойові дії під час операції на річці Кражанте (Литва) присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

ЙО́СИПІВКА (до 1946 року — Юзефове) — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Синиці, за 3 км на північ від районного центру та за 5 км від залізничної станції Грушка. Населення — 2073 чоловіка. Сільраді підпорядковане село Мечиславка.

У Йосипівці міститься центральна садиба колгоспу «Росія», за яким закріплено 5395 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4159 га орної землі. У хліборобстві переважає вирощування озимої пшениці, ячменю, кукурдзи, цукрових буряків. 92 колгоспники відзначені урядовими нагородами, в т. ч. орденом Леніна — ланкова Є. П. Бондаренко, колишній голова колгоспу В. М. Томашевський, тваринник В. Т. Гецман, бригадир В. П. Савранчук, завідуючий фермою Р. Л. Дячок. Ордена Жовтневої Революції удостоєний секретар парткому П. Ю. Равлик. Завідуючою фермою працює Герой Соціалістичної Праці Л. А. Музика.

У Йосипівці розташована Ульяновська держсортодільниця, де досліджують посіви різних сортів сільськогосподарських культур стосовно до умов лісостепової зони.

У середній і восьмирічній школах навчаються 740 дітей, працюють 36 вчителів. Є будинок культури на 400 місць, історико-краєзнавчий музей на громадських засадах, медичний пункт, бібліотека з фондом 11 350 книг, дитячий садок. У селі — 82 комуністи і 186 комсомольців.

Засноване село наприкінці XVII століття.

Радянську владу у Юзефовому встановлено в лютому 1918 року.

У 1927 році тут створено ТСОЗ, до якого входило 27 найбідніших господарств. Під час суцільної колективізації на його базі засновано артіль «Жовтень».

У період Великої Вітчизняної війни понад 500 жителів села брали участь у розгромі фашистських загарбників, 250 з них відзначені нагородами. Керуючи десантною операцією під час форсування Вісли в липні 1944 року, прославився уродженець Юзефового капітан Й. О. Кулик. Він удостоєний звання Героя Радянського Союзу. В селі споруджено пам'ятник воїнам, які полягли смертю хоробрих під час визволення Юзефового, і обеліск Слави 213 загиблим односельцям.

КАМ'ЯНА́ КРИНИ́ЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Кам'янці, за 18 км на північний захід від районного центру і за 5 км від станції Таужне. Населення — 2501 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу ім. Щорса, за яким закріплено 3441 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3330 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування зернових і технічних культур. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. За успішне виконання завдань восьмої п'ятирічки у 1971 році колгосп нагороджено орденом «Знак Пошани». 170 передовиків сільського господарства відзначені урядовими нагородами. Ордена Леніна удостоєний бригадир тракторної бригади Б. Й. Барвінський, ланкові Г. З. Домаська, Г. А. Жарук, Н. С. Харкава, М. П. Івахнюк, тракторист В. А. Нагірний і доярка Г. С. Безпаль, ордена Жовтневої Революції — бригадир А. Я. Паламарчук. Бригадиру рільничої бригади Д. І. Сатанівському присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. 4 члени артілі відзначені орденом Трудового Червоного Прапора.

У селі — середня школа, в якій 35 вчителів навчають 402 дітей. Є будинок культури, бібліотека з фондом 12,9 тис. книг, літній театр на 600 місць, медпункт, пологовий будинок, дитячі ясла, 7 магазинів, побутова майстерня.

У сільській партійній організації — 83 комуністи, в комсомольській — 127 членів ВЛКСМ.

Село засноване у другій половині XVIII століття.

У травні 1916 року відбувся антивоєнний виступ. Керівників його було заарештовано і віддану до суду.

Радянську владу у Кам'яній Криниці встановлено в лютому 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 468 жителів села, 266 з них загинули, 280 — нагороджені орденами і медалями. В роки тимчасової фашистської окупації в селі діяла підпільна група на чолі з А. М. Паламарчуком. У січні 1943 року всі члени групи були заарештовані і кинуті в застінки уманської тюрми. Після жорстоких катувань фашисти розстріляли радянських патріотів. У селі споруджено обеліск Слави, пам'ятник невідомому солдату, встановлено пам'ятники В. І. Леніну і М. О. Щорсу.

КАМ'ЯНИ́Й БРІД — село, центр сільської Ради, розташоване за 15 км на південний захід

від районного центру і залізничної станції Грушка. Населення — 1387 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Купченське, Петрівка і Христофорове.

За колгоспом ім. Орджонікідзе, центральна садиба якого міститься у Кам'яному Броді, закріплено 4533 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4276 га орної землі. Господарство вирощує зернові культури, цукрові буряки, розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. За успіхи в сільському господарстві 9 чоловік нагороджені орденами й медалями.

Працюють дві восьмирічні школи, де 22 вчителі навчають 210 дітей. Є будинок культури на 500 місць, 3 клуби, 2 бібліотеки, 2 медпункти. У селі налічується 59 комуністів і 64 члени ВЛКСМ.

Село засноване на початку XVIII століття.

В лютому 1918 року в Кам'яному Броді встановлено Радянську владу.

Активну участь у Жовтневому збройному повстанні в Петрограді брав уродженець Кам'яного Броду Я. Ф. Піньковський. Пізніше, на фронтах громадянської війни, у складі радянських полків він боровся проти іноземних інтервентів та білогвардійських банд. Нині 75-річний ветеран проживає в рідному селі, до 50-річчя Великого Жовтня він нагороджений орденом Червоної Зірки.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися 630 жителів, 258 з них нагороджені орденами і медалями, 279 загинули. В період тимчасової окупації, в грудні 1941 року, у селі створюється патріотична група на чолі з політруком Червоної Армії М. Юдіним, який опинився у ворожому оточенні. В лютому 1942 року всі члени підпільної групи були заарештовані й закатовані. У Кам'яному Броді споруджено два пам'ятники воїнам, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни.

Поблизу села виявлено рештки поселення трипільської культури (III тисячоліття до н. е.), досліджено кургани доби бронзи (II тисячоліття до н. ери).

ЛОЗУВА́ТЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Нетеці (притока Південного Бугу), за 18 км на південний захід від районного центру і за 12 км від станції Голованівськ. Населення — 1836 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Дельфінове, Змійове.

У Лозуватому міститься центральна садиба колгоспу ім. Фрунзе, за яким закріплено 5596 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 5339 га орної землі. Господарство спеціалізується на хліборобстві. Провідними зерновими культурами є пшениця й кукурудза, технічними — соняшник і цукрові буряки. Добре розвинуте тваринництво. З допоміжних підприємств діють олійня і млин. У 1969 році колгосп ім. Фрунзе першим в районі завоював звання господарства високої культури землеробства. Трактористка О. І. Митрофанова двічі була учасницею ВДНГ, ланкова Є. А. Марченко — делегат Третього Всесоюзного з'їзду колгоспників, ланкова М. А. Ямкова — делегат XXIV з'їзду КПРС. За успіхи в розвитку сільського господарства 28 чоловік відзначені урядовими нагородами, серед них орденом Леніна голова колгоспу І. М. Болгаренко, ланкова М. А. Ямкова, бригадир рільничої бригади Д. С. Сулима. Шість трудівників удостоєні ордена Трудового Червоного Прапора. Партійна організація колгоспу налічує 76 комуністів, комсомольців у селі — 196.

Є середня школа, в якій 30 вчителів навчають 272 дітей. Є будинок культури на 500 місць, 2 бібліотеки з фондом 16,6 тис. книг, історико-краєзнавчий музей, аптека, дитячий комбінат. Працюють відділення зв'язку, побутові майстерні, стадіон. У Лозуватому — 78 комуністів і 108 комсомольців.

Село засноване в середині XVIII ст. переселенцями із Західної України і Молдавії.

Радянську владу у Лозуватому встановлено в лютому 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 630 жителів, 286 з них загинули, 224 — нагороджені орденами і медалями. Уродженець села сержант комсомолець А. С. Маніта у боях за Берлін повторив подвиг О. Матросова, за що посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Його іменем названі середня школа та історико-краєзнавчий музей. Під час тимчасової окупації в селі діяла підпільна патріотична група, створена наприкінці 1942 року. Підпільники А. А. Чумаченко, Ю. С. Корчак, П. А. Колос, І. С. Лупан, К. П. Марченко, Я. Сікорський підтримували зв'язок з партизанами. В листопаді 1943 року вони були заарештовані і страчені гестапівцями у Голованівську. У Дельфіновому захоронені останки командира батальйону 233-ї Кременчуцько-Знам'янської стрілецької дивізії, яка визволяла Лозувате і навколишні населені пункти від німецько-фашистських військ, москвича майора Л. Я. Змієва. На могилі встановлено пам'ятник.

У Лозуватому споруджено обеліск Слави воїнам-односельцям, які загинули під час Великої Вітчизняної війни, і пам'ятник воїнам-визволителям села.

Уродженцем села є М. Р. Ковбасюк — кандидат економічних наук.

ЛУ́ПОЛОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Південного Бугу, за 25 км на південь від районного центру і залізничної станції Грушка. Через село проходить автошлях Ленінград—Київ—Одеса. Населення — 795 чоловік. Сільраді підпорядковане село Кошаро-Олександрівка.

За колгоспом ім. К. Маркса, центральна садиба якого міститься у Луполовому, закріплено 3601 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3458 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зерно-буряковий. З допоміжних підприємств є пилорама, млин, майстерня для ремонту сільськогосподарських машин. За успіхи у розвитку сільського господарства 38 чоловік нагороджені орденами й медалями, серед них орденом Леніна — бригадир рільничої бригади К. І. Московчук, бригадир тракторної бригади В. С. Іванов, голова колгоспу М. О. Русавський, орденом Жовтневої Революції — завідуючий молочнотоварною фермою Ф. І. Московчук.

У восьмирічній школі 15 вчителів навчають 130 дітей. Є будинок культури на 450 місць, клуб,

2 бібліотеки, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 3 магазини.

46 комуністів і 43 члени ВЛКСМ об'єднані у партійній і двох комсомольських організаціях.

Луполове виникло в середині XVIII століття.

У лютому 1918 року у Луполовому встановлено Радянську владу.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 279 жителів Луполового, 203 з них загинули, 176 відзначені бойовими нагородами.

Поблизу села досліджено поселення ранньотрипільської культури (IV тисячоліття до н. ери).

НОВОСЕ́ЛИЦЯ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Новосілці, за 6 км від районного центру і станції Грушка. Населення — 2079 чоловік.

У селі містяться три відділки Ульяновського бурякорадгоспу, за якими закріплено 3602 га сільськогосподарських угідь, з них 3040 га орної землі. Виробничий напрям господарства — вирощування насіння цукрових буряків. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво. Допоміжні галузі — садівництво, овочівництво. За успіхи в розвитку народного господарства 9 трудівників села відзначені урядовими нагородами, в т. ч. орденом Леніна тракторист П. В. Мельниченко і керуючий відділком А. Х. Шевчук.

У середній школі навчаються 367 дітей, працюють 26 вчителів. Є будинок культури, два клуби, дві бібліотеки з фондом 9657 книг, історико-краєзнавчий музей на громадських засадах, дитячий садок.

У Новоселиці — 40 комуністів і 28 комсомольців.

Село засноване в кінці XVIII століття.

У Новоселиці Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 389 жителів села, 217 з них загинули, 181 — нагороджені орденами й медалями. На могилі воїнів Червоної Армії, які полягли смертю хоробрих під час визволення Новоселиці, встановлено пам'ятник.

РОЗНО́ШЕНСЬКЕ — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Нетеці (притока Південного Бугу), за 13 км на схід від районного центру і за 3 км від залізничної станції Голованівськ. Населення — 1665 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. Калініна, за яким закріплено 2988 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 2895 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві свинини. Розвинуте також хліборобство, у якому переважає вирощування озимої пшениці, кукурудзи, цукрових буряків. З допоміжних підприємств діють млин і олійня. За високі врожаї зернових (по 45,3 цнт з га) у 1970 році колгосп нагороджений перехідним Червоним прапором Ради Міністрів УРСР, Президії Верховної Ради УРСР і Укрпрофради. 31 чоловіка відзначено орденами і медалями. Ордена Леніна удостоєні ланкова Н. П. Капітанчук і бригадир рільничої бригади П. М. Новицький, ордена Жовтневої Революції — голова колгоспу Г. Я. Буран. Бригадиру тракторної бригади С. О. Чорнобаю присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці.

Скиртування сіна в колгоспі ім. Калініна. Розношенське, 1970 р.

У середній школі навчаються 249 дітей, працюють 23 вчителі. Є клуб, бібліотека з фондом 12,8 тис. книг, медпункт, дитячі ясла, 4 магазини, побутова майстерня, поштове відділення.

45 комуністів і 105 членів ВЛКСМ об'єднані у 2 партійних і 2 комсомольських організаціях.

Село засноване у другій половині XVIII ст. селянами-втікачами із Західної України.

Радянську владу в Розношенському встановлено в лютому 1918 року.

На фронтах Великої Вітчизняної війни билися проти гітлерівців 484 жителі села, 200 з них загинули, 204 нагороджені орденами й медалями. У селі споруджено пам'ятники невідомому солдату і загиблим воїнам-землякам. Встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

САБАТИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі Південного Бугу, за 25 км на південний захід від районного центру і залізничної станції Грушка. Населення — 1736 чоловік.

У селі розміщена центральна садиба колгоспу ім. XXII з'їзду КПРС, за яким закріплено 4079 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3890 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур, серед яких переважають озима пшениця, кукурудза і цукрові буряки. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. За досягнуті успіхи в розвитку сільськогосподарського виробництва 12 чоловік відзначені урядовими нагородами. Завідуючий молочнотоварною фермою М. І. Гринь удостоєний ордена Жовтневої Революції.

Працюють середня школа, де 27 вчителів навчають 400 дітей. Є 2 клуби, бібліотека, фонд якої становить 7865 примірників. Функціонує дільнична лікарня на 35 ліжок. До послуг трудящих — побутова майстерня, 2 магазини.

У Сабатинівці — 48 комуністів і 50 комсомольців.

Засноване село у першій половині XVIII століття.

У Сабатинівці Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 385 жителів села пішли на фронт, 187 з них загинули, 143 за героїзм і відвагу нагороджені орденами і медалями.

На околиці Сабатинівки виявлені залишки стоянки пізнього палеоліту (40—13 тисяч років тому), поселення трипільської культури (IV—III тисячоліття до н. е.), досліджено поселення та кілька курганів доби пізньої бронзи (IX—VIII ст. до н. е.), три поселення черняхівської культури (II—IV ст. н. е.), на одному з яких розкопана млинова споруда.

СИ́НЬКИ — село, центр сільської Ради, розташоване за 20 км на північ від районного центру і залізничної станції Грушка. Населення — 2571 чоловік.

У селі міститься центральна садиба колгоспу «Батьківщина», за яким закріплено 4701 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4625 га орної землі. Виробничий напрям господарства — зернобуряковий. Розвинуте м'ясо-молочне тваринництво і птахівництво. За сумлінну працю 26 трудівників нагороджені орденами і медалями, серед них орденом Леніна — комбайнер І. І. Фіщенко, орденом Жовтневої Революції — бригадир тракторної бригади М. П. Сандецький.

У середній школі 34 вчителі навчають 400 дітей. Є будинок культури на 500 місць і 2 клуби, 2 бібліотеки з фондом 18 тис. книг, медична амбулаторія, пологовий будинок на 35 ліжок, дитячі ясла і садок, три їдальні, стадіон. У центрі Синьок розкинувся парк, в якому встановлено пам'ятник В. І. Леніну. 2 партійні організації об'єднують 59 комуністів, 2 комсомольські — 82 члени ВЛКСМ.

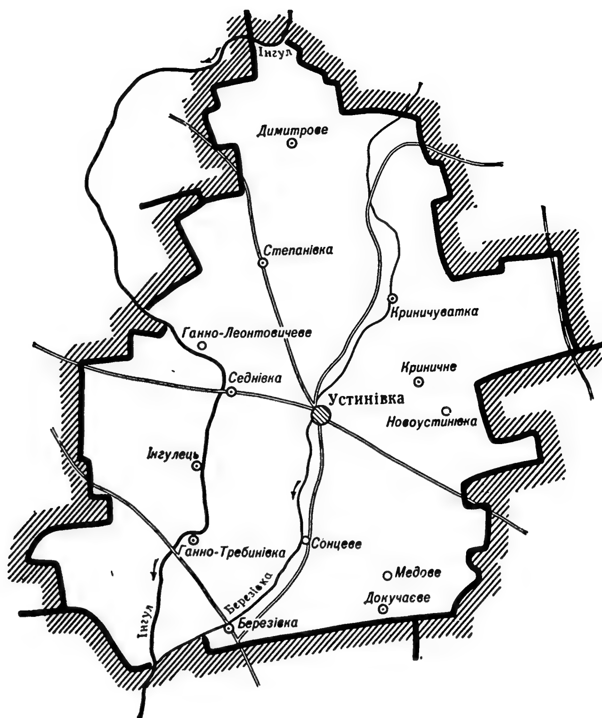
Село виникло у другій половині XVIII ст. після злиття кількох хуторів, які називалися Синіми.

У лютому 1918 року в Синьках встановлено Радянську владу.

1938 року місцевий колгосп ім. Котовського за успіхи в розвитку сільського господарства нагороджено орденом «Знак Пошани» і премійовано легковою автомашиною. 4 колгоспи села були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки 1939 і 1940 років.

800 жителів захищали Вітчизну на фронтах Великої Вітчизняної війни, 285 з них загинуло. Колгоспник К. М. Маланич в роки окупації зберіг нагороду колгоспу — орден «Знак Пошани».

УСТИНІВСЬКИЙ РАЙОН

Площа району — 932,45 кв. км. Населення — 21,7 тис. чоловік, з них сільського — 17100 (78,1 проц.). Середня густота населення — 23,9 чоловіка на кв. км. Селищній та 9 сільським Радам депутатів трудящих підпорядкований 61 населений пункт. На підприємствах, у колгоспах, радгоспах, в установах — 43 первинні партійні, 56 комсомольських і 72 профспілкові організації. В економіці провідне місце належить сільськогосподарському виробництву. За 12 колгоспами і 4 радгоспами закріплено 83 386 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 72 054 га орної землі. У районі є 3 будівельні організації. Населення обслуговують 26 медичних закладів. У 29 загальноосвітніх школах, у т. ч. 7 середніх, 11 восьмирічних, 11 початкових, навчається 3550 учнів. Крім того, є музична школа. Культурно-освітню роботу ведуть 10 будинків культури, 12 клубів, 23 бібліотеки, є 39 кіноустановок. У районі 4 пам'ятники В. І. Леніну. В 14 населених пунктах споруджено 13 пам'ятників і 5 обелісків вічної Слави воїнам-визволителям і односельцям, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

УСТИ́НІВКА

Устинівка — селище міського типу, центр району, розташоване вздовж берегів річки Березівки — притоки Інгулу, за 85 км на південний схід від Кіровограда і за 23 км від залізничної станції Казанка. Населення — 4600 чоловік.

Заснували населений пункт у 40-х роках XVIII ст. переселенці з Полтавської губернії[1]. На 1787 рік у казенному селі Устинівці Єлисаветградського повіту було 16 дворів з 52 мешканцями чоловічої статі[2]. У 1815—1820 рр. тут налічувалося вже 176 дворів з населенням 1180 чоловік[3], яке займалося в основному хліборобством і скотарством.

[1] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 1, стор. 61.

[2] Т. И. Осадчий. Крестьянское надельное землевладение в Херсонской губернии в связи с платежами крестьян, стор. 10.

[3] ЦДІА СРСР, ф. 379, оп. 1, спр. 475, арк. 3.

У 1828 році село стало поселенням 1-го Бузького уланського полку[1]. Для поповнення штатного комплекту господарів і їх помічників сюди переселили багато жителів інших державних сіл Київської і Полтавської губерній. Вони теж були перетворені на військових поселенців і мусили забезпечувати провіантом постояльців, а також заготовляти сіно та овес для їх коней. У примусовому порядку жителі села обробляли т. зв. громадські лани майже весь тиждень, хоча мали на них працювати три дні. Кожен крок поселенця був під пильним наглядом начальства.

З ліквідацією військових поселень наприкінці 50-х років XIX ст. місцевих мешканців знову переведено на становище державних селян. Їм виділили 9226 десятин землі[2]. 1859 року в селі було 366 господарств, де налічувалося 1394 жителі чоловічої статі. Свідченням класової диференціації у пореформений період є те, що на 1885 рік, коли селян перевели на викуп, з 718 дворів 50 зовсім не мали землі, у 4 було від 4 до 6 десятин, у 342 — від 6 до 11 десятин[3], у багатьох не вистачало тягла та реманенту. 300 бідняцьких та середняцьких дворів обробляли свої наділи, вдаючись до супряги, 140 — найманою тягловою силою. На все село налічувався 341 плуг. Збирали врожай серпами та косами — не було жодної жатки. Молотили ціпами та ручними молотарками — «душогубками», на яких 8 чоловік за день обробляли 20 кіп хліба. Водночас кожна з 74 куркульських родин засівала по 16—50 і більше десятин. Всі вони орендували землю у навколишніх поміщиків, а також і місцевих бідняків, які не мали змоги обробляти її. Заможні господарства мали 4 парові і 16 кінних молотарок, у кожному з них було від 3 до 18 голів робочої худоби. Багатії збудували промислові підприємства: 5 кузень, 41 вітряк, олійню.

Наявність місцевих та великий приплив заробітчан з центральних губерній Росії давали можливість поміщикам і куркулям нещадно експлуатувати наймитів. Устинівка була одним з великих ринків робочої сили Єлисаветградського повіту[4]. У 1885 році за повний світловий день плугатар одержував 35 коп., косар — 60, сівач — 64, погонич — 15 коп. Ще менше заробляли підлітки та жінки. У 80-х роках XIX ст. тут двічі на рік збиралися ярмарки, і щотижня — базари. Торгували на них сільськогосподарськими продуктами, предметами побутового вжитку та знаряддями праці. У 1895 році село стало волосним центром (до цього входило до Седнівської волості). На цей час тут налічувалося 849 дворів, у яких мешкало 4686 чоловік[5].

Дореволюційна Устинівка забудовувалася безладно, мала довгі вулиці (до 9 км). Серед землянок, вкритих соломою або очеретом, виділялося кілька кам'яних споруд: церква, будинки купців і куркулів. До кінця минулого століття медичної допомоги населення не одержувало. 1893 року сюди переведено із Седнівки лікарню на чотири ліжка і створено медичну дільницю, яку обслуговували лікар, два фельдшери та акушерка. Лише в 1863 році засновано початкову школу, де навчалося сто хлопчиків і десять дівчаток[6], а в 1888 році — церковнопарафіяльну на 50 учнів (40 хлопчиків і 10 дівчаток)[7]. У 1885 році з 3888 чоловік дорослого населення тільки 196 могли читати й писати.

Тяжкі умови життя, непосильна праця спонукали селян та найманих робітників до боротьби проти експлуататорів. Трудящі Устинівки відгукнулися на ре-

---

[1] Сборник научных работ исторического факультета Одесского университета, т. 2, вып. 49. Одесса, 1947, стор. 17.

[2] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг., отд. 1, стор. 417; отд. 2, стор. 28, 61.

[3] Результаты подворной переписи Елисаветградского уезда 1883—1885 гг. отд. 2, стор. 112, 113, 416, 417.

[4] Материалы для оценки земель Херсонской губернии, т. 2, стор. 191, 197.

[5] Список населенных мест Херсонской губернии. Елисаветградский уезд, стор. 288, 289.

[6] Систематический свод постановлений Елисаветградского уездного собрания 1865—1895 гг. Елисаветград, 1895, стор. 477.

[7] Список школ церковно-приходских и грамоты Херсонской епархии за 1896—1897 учебный год, стор. 40.

волюційні події 1905—1907 рр.: у маєтку орендатора Зеля переділили землю, в маєтку Задонської спалили всі скирти та будівлі із збіжжям. В липні 1905 року в центрі села сталася сутичка селян з каральним загоном[1]. Наступного року проведено першу маївку, організовану членом одного з одеських робітничих гуртків теслярем С. К. Руденком, який згодом брав участь у боротьбі за встановлення Радянської влади (загинув у роки громадянської війни). На маївці йшлося про необхідність зміцнення зв'язків робітників і селян, їх спільну боротьбу проти самодержавства.

Після столипінської реформи прискорилося соціальне розшарування населення та руйнування общини. Реформа призвела до масового розорення бідняцьких господарств, які змушені були здавати в оренду свої ділянки. 1907 року в селі налічувалося понад 80 господарств безземельних або таких, що мали до десятини. Про зубожіння селян Устинівки свідчить також і переселення бідноти в Семипалатинську, Томську губернії та Тургайську область. За 1908—1909 рр. з Устинівки виїхали 130 сімей[2]. Зростання виробництва сільськогосподарських продуктів сприяло розвиткові підприємств для їх переробки. У 1907 році став до ладу паровий млин. 1911 року багатії збудували два газогенераторні млини, олійню, дві просорушки та цегельню. Крім того, працювали 2 столярні, 12 шевських майстерень.

Під час першої світової війни близько половини працездатних чоловіків було мобілізовано на фронт. У селян реквізували велику кількість коней для армії. Зростали ціни на товари широкого вжитку, податковий тягар і виконання військових повинностей розоряли селянські господарства, породжували невдоволення серед трудящих.

У лютому 1917 року, після повалення самодержавного режиму, в Устинівці створено волосний громадський комітет, який захищав інтереси куркулів. Не дочекавшись бажаної землі від нової влади, бідняки 15 липня 1917 року почали захоплювати у великих землевласників хліба та сінокоси. Їхній приклад наслідували селяни всієї волості[3]. Особливо посилилась ця боротьба після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Про проголошення Радянської влади на Україні жителі дізналися наприкінці грудня 1917 року від депутата повітової Ради від Устинівської волості бідняка з Когушівки більшовика О. П. Бутузова (Цимбала), що прибув з Єлисаветграда.

Встановлення Радянської влади в селі проходило в запеклій боротьбі між біднішим селянством, що підтримувало більшовиків, і куркульством, яке обстоювало програму контрреволюційних партій. 2 січня 1918 року сход селян з участю солдат-фронтовиків обрав волосний ревком. Першим його головою став О. П. Бутузов. Ревком створив охорону для підтримання громадського порядку в селі, яку очолював М. П. Прутян. Усі маєтки було взято на облік, призначено уповноважених та комісарів, а також озброєні п'ятірки для охорони громадського майна. 4 млн. крб., одержані від оподаткування поміщицьких господарств, пішли на допомогу бідноті й сиротам. Всю казенну та поміщицьку землю, зерно, сільськогосподарський реманент почали розподіляти між бідняками й середняками.

В березні 1918 року волосний ревком організував загін для боротьби з австро-німецькими військами, який дістав назву — Перший Устинівський. Командиром його став М. П. Будак[4]. 16—17 квітня тисячний загін вирушив на станцію Долинська, де одержав зброю й обмундирування. Перейменований на Перший Херсонський Червоної гвардії загін направився до станції Знам'янка. По дорозі партизанам довелося стримувати шалений натиск ворога. Вони відступили до Куцівки. В бою, який розгорівся тут, загін зазнав невдачі. Невдовзі німецькі окупанти захо-

[1] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 3856, арк. 1.
[2] Статистико-экономический обзор по Елисаветградскому уезду Херсонской губернии за 1909 год, приложение, стор. 6, 7.
[3] Газ. «Голос юга», 18 липня 1917 р.
[4] Одеський облдержархів, ф. Р-14, оп. 1, спр. 81, арк. 17.

пили Устинівку. Австро-німецькі загарбники чинили звірячу розправу над радянськими активістами. Влітку 1918 року багато устинівців пішло в партизанський загін, що діяв у районі Знам'янки. У волость для підпільної роботи повернувся М. П. Будак, але каратели схопили його й кинули в єлисаветградську тюрму.

Після відступу австро-німецьких військ у селі хазяйнували петлюрівці. В середині лютого 1919 року відновлено Радянську владу, почав діяти волревком, до якого увійшли комуністи О. П. Креймар (голова), М. І. Короїд та М. П. Прутян. 28 лютого обрано волвиконком, у складі якого було три чверті комуністів[1]. Тоді ж організувався комуністичний осередок. Селяни-бідняки створили в колишніх поміщицьких маєтках комуністичні артілі, до однієї з яких увійшло 70, до другої — 40 родин.

Але революційні перетворення знову були перервані: 5 серпня 1919 року Устинівку захопили денікінці[2]. Разом з ними повернулися і поміщики, які жорстоко розправлялися з селянами. У січні 1920 року частини Червоної Армії визволили Устинівку. 25 березня обрано Устинівський волосний виконавчий комітет, при ньому створено відділи земельний, військовий та народної освіти[3].

Велику допомогу в зміцненні Радянської влади на селі подавав КНС, заснований у травні 1920 року, першим його головою був Ф. З. Гайдук. Роботі радянських і партійних органів по налагодженню мирного життя заважали напади куркульсько-націоналістичних банд. Їх підтримували місцеві куркулі. У зв'язку з небезпечним становищем 18 жовтня 1920 року волосний виконком перетворений на ревком, головою його обрано Грозного. Волревком вживав термінових заходів для ліквідації куркульського бандитизму. В грудні 1920 року до Устинівки прибув 63-й кавалерійський полк Червоної Армії, який разом з комнезамівцями громив контрреволюційні банди.

26 жовтня 1920 року була створена волосна партійна організація[4]. Для допомоги устинівським комуністам у масово-політичній роботі серед населення Єлисаветградська повітова парторганізація прислала більшовиків Метельникова, А. Г. Тарана та інших. Під час тижнів фронту та селянина для Червоної Армії зібрано 600 пудів хліба, 92 млн. крб. Демобілізовані фронтовики передали в подарунок кінноті С. М. Будьонного мотоцикл, кулемет тощо. До лав Червоної Армії добровольцями пішло 80 чоловік[5]. 30 листопада 1920 року в Устинівці сформувалася комсомольська організація. Першими до неї вступили юнаки М. З. Молчанов, І. Клопотовський та інші. З їх ініціативи наприкінці 1920 року в Устинівці відкрито клуб молоді, хати-читальні, організовано кілька гуртків художньої самодіяльності.

З серпня 1921 по лютий 1922 року село було районним центром. Після ліквідації повітів у 1923 році воно знову стає центром району. Устинівський райпартком складався з трьох партосередків. До сільського осередку входило 9 членів і 3 кандидати у члени партії. Райвиконком і райпартком очолили боротьбу з залишками куркульських банд. Від рук бандитів загинули секретар райкому партії М. І. Короїд, комуністи Метельников, І. Рибченко, Я. Кривов'язенко, А. Грабовський. Для боротьби з бандами у селі 1921 року створили військовий загін внутрішньої охорони. Сюди прибув також спеціальний загін з Єлисаветграда. З цією ж метою об'єдналися Устинівський і Долинський відділи міліції. У нерівному бою під Криничуваткою 1921 року поліг 21 боєць загону внутрішньої охорони. Жертви контрреволюційних виступів та активні борці проти бандитизму поховані у братській могилі. З допомогою регулярних частин Червоної Армії на 1922 рік бандитизм ліквідовано в усьому районі.

---

[1] Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918 — серпень 1919), стор. 588.
[2] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-7141, оп. 1, спр. 17, арк. 2.
[3] ЦДАЖР УРСР, ф. 5, оп. 1, спр. 248, арк. 12.
[4] Кіровоградський облпартархів, ф. 82, оп. 1, спр. 1, арк. 1, 12.
[5] Газ. «Известия» (Єлисаветград), 7 грудня 1920 р.

Партійні й радянські органи вживали заходи, спрямовані, насамперед, на відбудову зруйнованого господарства. Відповідно до закону від 2 березня 1921 року, що закріпив за селянами на 9 років землю, одержану від Радянської влади, в куркулів було відібрано лишки землі та посівного матеріалу і передано комнезаму для розподілу між сім'ями бідних селян та червоноармійців. Уже в 1923-1924 господарському році жителі села засіяли ярими і озимими культурами 8169 десятин, з них житом — 1658, пшеницею — 1321, що становило 74 проц. довоєнних площ. На 1924 рік порівняно з довоєнним часом майже вдвічі зросла й кількість дворів — з 888 до 1474, а жителів — відповідно з 5560 до 6319 чоловік. У селі було 32,2 проц. бідняцьких господарств, 36,6 проц.— середняцьких, 15,6 проц.— куркульських. До того ж в Устинівці налічувалось 50 наймитів.

Комітет незаможних селян став опорою бідноти у боротьбі з куркульством. Тільки протягом 1924 року до нього вступило 600 чоловік, а всього налічувалось 1442, з них 8 більшовиків, 16 комсомольців. 13 членів КНС брали активну участь у роботі Ради й райвиконкому; 15 — в роботі сельбуду, 7 — у санкомісії, 259 — у сільськогосподарському кредитному товаристві[1]. На початку 1924 року в Устинівці створені комітети взаємодопомоги. На перше жовтня цього року вони об'єднували 396 членів. Найбіднішим вдовам та інвалідам надавалась посильна матеріальна допомога. В умовах нової економічної політики радянські й партійні органи організовують регулярне постачання населення необхідними промисловими товарами. КНС виступив ініціатором створення передових колективних форм господарювання. У травні 1922 року організовано перший ТСОЗ «Червоний схід». До нього входило 13 бідняцьких господарств. У товаристві було 2 пари коней, віз, жатка, дві борони. Вже наступного року, коли колективне господарство вперше здало хліб державі, Московський текстильний трест відпустив йому в кредит за твердими цінами товарів на 150 червінців[2].

Для допомоги в агротехнічному обробітку землі бідняцьким і середняцьким господарствам, а також сільгоспартілям в 1924 році створюється Устинівський агроцентр. При ньому був прокатний пункт, що мав 2 парові молотарки, 5 сівалок, 6 жаток, 9 плугів, 7 борін тощо[3]. Агроцентр рекомендував універсальну форму обробітку землі — шестипільну сівозміну в три клини. З грудня 1925 року працювало Устинівське машинно-тракторне товариство «Червоний плуг», а з лютого 1927 року — «Незаможник».

Розгорталося і культурне будівництво. Ще у 1920 році відділ народної освіти при Устинівському волвиконкомі повів рішучу боротьбу з неписьменністю. До гуртків лікнепу було залучено 111 чоловік. Радянські органи проводили реквізиції грошей і продовольства у непманів і куркулів для потреб дитбудинку, переведеного 1920 року сюди з Донбасу. Партосередок і Рада приділяли велику увагу загальноосвітній і військовій підготовці молоді для проходження служби в Червоній Армії, проводили свята всевобучу, паради-огляди. При сельбуді діяли драмгурток та бібліотека з книжковим фондом тисячу примірників. У хатах-читальнях організовувались вечори, лекції.

Велику масово-політичну роботу на селі проводив відділ агітації та пропаганди райкому партії. Коли країну спіткало велике горе — смерть Ілліча, трудящі Устинівки разом з усім радянським народом заявили про тверду рішучість іти ленінським шляхом. Яскравим свідченням цього є телеграма, надіслана учасниками траурного мітингу: «Ми, селяни с. Устинівки, зібравшись на сільському сході 23 січня 1924 року, де взнали про передчасну смерть нашого дорогого Володимира Ілліча Леніна, ... висловлюємо своє глибоке співчуття... Ми, твої учні, почату тобою справу доведемо до переможного кінця...»[4]. Виявом пролетарського інтернаціоналізму був

[1] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 1063, арк. 81.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 2, оп. 1, спр. 1524, арк. 4.
[3] АІІП ЦК КП України, ф. 29, оп. 1, спр. 1063, арк. 83.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-250, оп. 1, спр. 222, арк. 44.

мітинг селян Устинівки з приводу того, що естонська реакція в 1924 році стратила видатного діяча комуністичного руху Я. Томпа і ув'язнила 149 комуністів. Присутні вимагали звільнення з тюрми естонських комуністів[1].

У своїй виховній роботі комуністи та комсомольці значне місце відводили підготовці селянства до масової колективізації. Успіхи перших артілей переконували селян у перевагах колективних форм господарювання. У жовтні 1929 року в Устинівці організовується колгосп «Червоний серп», куди ввійшло 78 дворів. Господарство мало 528 га землі, 84 коней, 36 голів великої рогатої худоби. На 1 червня 1931 року в селі колективізовано 80,6 проц. господарств[2]. На цей час створено артілі «1-ша Устинівська», «Степовик», «До перемоги», «Червоний селянин» та «Червоний серп». Вже 1931 року артілі села виконали план хлібозаготівель, здали державі понад 15 тис. пудів зерна, за що їм було вручено районний перехідний Червоний прапор[3].

Велику роль у переході на шлях колективізації відіграла заснована в 1930 році Устинівська МТС, яка обробляла землі місцевих колгоспів. З кожним роком зростала її технічна оснащеність. Якщо 1932 року в МТС було близько 40 тракторів, то в 1940 році механізатори мали в своєму розпорядженні 86 тракторів, 54 комбайни, 14 молотарок тощо[4]. Створений у 1933 році політвідділ при МТС провів велику організаторську роботу. В колгоспах Устинівки почали діяти партійні й комсомольські організації.

Комуністи й комсомольці стали заспівувачами соціалістичного змагання. Комсомолка артілі «1-ша Устинівська» А. Довгорук кинула заклик — оголосити комсомольський осередок ударною бригадою імені комсомольського квитка і змагатися з молоддю колгоспу «Червоний серп»[5]. Комсомолка артілі «Червоний серп» А. П. Мельник, яка трудилася біля молотарки, у 1933 році першою з села пішла на курси механізаторів, одержала посвідчення на право водіння трактора, а 1935 року стала комбайнером. Своїм «Комунаром» дівчина збирала по 450—500 га колоскових щоліта. Її ім'я занесено до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Трудівники артілі обрали А. Мельник до правління колгоспу. Бригадир тракторної бригади Устинівської МТС В. С. Жила виступив ініціатором змагання за кращу роботу тракторів. Постановою Всесоюзної конкурсної комісії його занесено у 1940 році до Книги пошани Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Працюючи на свинофермі колгоспу «Червоний селянин», С. Х. Будяк одержала і виростила по 20 поросят на свиноматку. Передову свинарку відзначено золотою медаллю ВСГВ. Шануючи трудівницю, колгоспники обирали її у 1937—1940 рр. депутатом районної і сільської Рад депутатів трудящих, народним засідателем.

За роки Радянської влади відбулися значні зміни в житті та побуті трудящих Устинівки. У 1936 році в селі були лікарня, амбулаторія, пологовий будинок, аптека, дитячий консультпункт, малярійна та райсанстанції, лабораторія, в яких населенню подавали кваліфіковану допомогу 6 лікарів, 51 медичний працівник з середньою освітою. Тільки за 1939 рік багатодітним матерям виплачено 60 тис. крб., за 9 місяців 1939 року пенсіонери одержали 45 090 карбованців[6].

Перед Великою Вітчизняною війною в селі діяли 3 школи, в яких 27 учителів навчали 850 дітей. Книжковий фонд шкільних бібліотек становив понад 4 тис. томів. Значну роль у піднесенні трудової й політичної активності жителів села відігравала районна газета «Ударник Устинівщини», перший номер якої вийшов 16 жовтня 1931 року. Газета мала численний актив робсількорів. Тільки 1932 року до редакції надійшло 6546 дописів від 431 чоловіка[7]. Вдячні за щасливе життя Комуністичній

[1] Газ. «Червоний шлях» (Єлисаветград), 2 грудня 1924 р.
[2] Кіровоградський облпартархів, ф. 67, оп. 2, спр. 141, арк. 8, спр. 156, арк. 22.
[3] Одеський облпартархів, ф. 1, оп. 1, спр. 46, арк. 38.
[4] Кіровоградський облдержархів, ф. Р-2875, оп. 1, спр. 132, арк. 50.
[5] Газ. «Ударник Устинівщини», 16 квітня 1932 р.
[6] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 1, спр. 74, арк. 99, 100.
[7] Газ. «Ударник Устинівщини», 20 листопада 1932 р.

Бронзове погруддя двічі Героя Радянського Союзу О. Ю. Мазуренка. Устинівка, 1970 р.

партії та її засновнику, устинівці 5 липня 1937 року спорудили в центрі села пам'ятник В. І. Леніну.

Напад німецько-фашистських загарбників на Країну Рад зірвав мирне будівництво. На заклик партії «Все для фронту, все для перемоги!» місцеві радянські й партійні органи організували перебудову народного господарства на воєнний лад, спорудження протитанкових ровів і окопів, евакуацію людей, техніки і худоби в глибокий тил. Для боротьби з диверсантами було утворено винищувальний батальйон, багато жителів села пішло в ряди Червоної Армії, щоб із зброєю в руках захищати Батьківщину.

Фашисти захопили Устинівку 6 серпня 1941 року. Тут розмістилася гітлерівська поліція, комендатура. Окупанти спустошили село, розстріляли комуністів і активістів, серед них голову колгоспу «Степовик» комуніста Г. Г. Бірзула, Г. Дзюбенко, яка врятувала життя червоноармійцеві. Під час окупації в Устинівському районі було вбито і закатовано до 1400 чоловік, 2761 — насильно вивезено на каторжні роботи в Німеччину[1].

На території району з вересня 1942 по березень 1944 року діяла підпільна група під керівництвом В. П. Репешка[2]. Підпільники тримали зв'язки з окремими жителями села, проводили агітаційно-масову роботу серед населення, організовували диверсії, рятували військовополонених тощо.

Устинівку визволяли війська 228-ї стрілецької дивізії 37-ї армії та 58-ї гвардійської стрілецької дивізії 57-ї армії 3-го Українського фронту[3]. 13 березня 1944 року після артилерійського обстрілу почався бій за село, який тривав дві доби. Понад 100 вбитих фашистських солдатів і офіцерів лишилися на полі бою. Гітлерівці втратили 2 танки, 2 бронемашини, 2 бронетранспортери, 16 автомашин. У складі 58-ї стрілецької дивізії воювали уродженці села А. А. Кажан та І. О. Ліжник. Визволяючи село, полягли смертю хоробрих сини братніх народів гвардії лейтенант М. С. Алтанов, старший сержант С. С. Труханович, солдати І. І. Анулєєв, В. Тараканов, Н. А. Сидоренко. Над їх могилою в парку споруджено пам'ятник Слави. Устинівці свято шанують пам'ять земляків, що полягли в боях за рідну землю.

Хоробро билися з ненависним фашизмом на фронтах війни устинівці. Майже 150 жителів села — учасників Великої Вітчизняної війни — відзначені орденами й медалями. Вихованцем Устинівської середньої школи був двічі Герой Радянського Союзу, морський пілот, генерал-майор О. Ю. Мазуренко. Його бронзовий бюст встановлено в центрі села. Родом з Устинівки Герой Радянського Союзу В. І. Кияшко та І. І. Бєлічков — один з активних учасників підпільної комсомольської організації «Партизанська іскра», що діяла в селі Кримці (тепер Миколаївської області), посмертно нагороджений орденом Вітчизняної війни 1-го ступеня. В числі найбільш активних учасників цієї підпільної організації його навічно занесено до складу Миколаївського обкому комсомолу.

Провідна роль у розв'язанні господарсько-організаторських завдань після визволення села належала комуністам. Сільська Рада, яка відновила свою діяльність 16 березня, спрямувала зусилля трудящих на відбудову народного господарства. В Устинівці загарбники зруйнували середню і восьмирічну школи, лікарню, електростанцію, колгоспні будівлі, 11 житлових будинків, знищили 720 машин. Фашисти вивезли

[1] Кіровоградський облпартархів, ф. 429, оп. 5, спр. 76, арк. 24.
[2] Там же, оп. 3, спр. 33, арк. 7, 8; Герои подполья, стор. 317.
[3] Архів МО СРСР, ф. 392, оп. 484 332, спр. 226, арк. 1.

1858 корів, 1548 голів молодняка рогатої худоби, 570 свиней,зрубали 3066 багаторічних дерев. Виконком сільради подавав допомогу сім'ям, які повернулися з евакуації, а також сиротам. 27 листопада 1945 року районний комітет партії провів нараду демобілізованих воїнів, на якій усі присутні зобов'язалися працювати по-фронтовому над відродженням сільського господарства. Працівники МТС у стислі строки відремонтували тракторний парк, за що їм було присуджено перехідний Червоний прапор ВЦРПС та Народного комісаріату землеробства СРСР[1]. Завдяки самовідданій праці хліборобів вже 1945 року колгоспи і радгоспи району відправили державі 2,1 млн. пудів хліба[2]. Механізатори МТС із власних запасів в 1945 році здали до фонду Червоної Армії 250 пудів зерна.

Братні республіки СРСР допомагали устинівцям у відбудові народного господарства. Вже навесні 1944 року з Актюбінської області було одержано 560 голів великої рогатої худоби, з Саратовської області — коней, овець, з Алтайського краю — зерно і трактори, з Азербайджанської РСР — запасні частини і паливо для тракторів. У доповіді першого секретаря РК КП України Г. П. Денисенка на звітно-виборних районних партзборах в грудні 1944 року зазначалось, що завдяки допомозі братніх республік в районі створено 68 тваринницьких ферм великої рогатої худоби, 9 свиноферм, 44 птахоферми, 50 вівцеферм.

Величезну допомогу трудящим у відродженні села надала держава. Тільки на відбудову жител колгоспники одержали кредит на суму 138 100 крб. Уже в 1945 році було зведено та полагоджено 125 будинків, споруджено 5 культурно-побутових закладів і 148 господарських будівель, насаджено на вулицях і дворах 18 тис. декоративних дерев. Швидкими темпами відремонтовано райлікарню на 40 ліжок, аптеку, амбулаторію, дитячий садок на 30 і ясла на 25 місць, друкарню, олійню, райпромкомбінат.

Поступово заліковувались рани, завдані війною. На кінець четвертої п'ятирічки колгоспники устинівських артілей освоїли довоєнні посівні площі. Кожне господарство мало по 3 тваринницькі ферми, птахоферми. З метою організаційно-господарського зміцнення артілей в 1950 році на базі 8 устинівських господарств створено 4: «Шлях до комунізму», ім. Кірова, ім. К. Маркса та ім. Куйбишева. Об'єднання сприяло піднесенню рівня сільськогосподарського виробництва. МТС розгорнула змагання з сусідньою Ворошиловською МТС і не раз утримувала перехідний Червоний прапор районної Ради депутатів трудящих та райкому КП(б)У. Зростали ряди майстрів хліборобської справи. Механізатор С. А. Чернявський агрегатом С-6, до якого сам зробив пристрій для згрібання колосків, за 25 днів 1951 року скосив і намолотив 8025 цнт пшениці. Йому присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. І в наступні роки С. А. Чернявський виборював високі врожаї, за що у 1958 році був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, а в 1959 — Великою золотою медаллю ВДНГ. Комбайнер Т. Є. Варенюк запровадив погодинний графік роботи під час жнив, а на косовиці встановив рекордну норму виробітку, за що 1950—1951 рр. був відзначений орденами Леніна та Трудового Червоного Прапора.

У 1958 році чотири устинівські колгоспи об'єдналися у два: ім. Кірова та ім. Куйбишева. Артілі дістали змогу повніше і раціональніше використовувати техніку, скоротити адміністративно-управлінські витрати, що сприяло дальшому економічному зміцненню господарств. Колгосп ім. Кірова, в якому налічувалося 441 двір і 1045 чоловік, мав 5994 га земельних угідь, випасів і сіножатей — 564 га, садів і виноградників — 89 га. Колгосп ім. Куйбишева об'єднав 362 двори та 578 чоловік, за ним закріплено 4584 га орних земель. Внаслідок підвищення продуктивності праці на кінець семирічки збільшилося виробництво і продаж державі сільськогосподарської продукції. За 1959—1965 рр. в селі побудовано багато

---

[1] Газ. «Ударник Устинівщини», 16 березня 1946 р.
[2] Газ. «Ударник Устинівщини», 16 березня 1947 р.

нових житлових будинків для колгоспників, дитячі ясла, початкову школу тощо.

З великим ентузіазмом працювали трудівники Устинівки у восьмій п'ятирічці. Так, 1967 року в колгоспі ім. Куйбишева виростили озимої пшениці по 33,3 цнт з гектара, а в артілі ім. Кірова — по 34,5 цнт. Доярки колгоспу ім. Кірова в 1968 році надоїли 791 тонну молока. Пташниця Г. І. Мазуренко одержала на курку-несучку по 153 яйця. Ордена Леніна удостоєна бригадир садово-городньої бригади колгоспу ім. Куйбишева Н. І. Ждань, ордена «Знак Пошани» — ветеран колгоспу А. П. Мельник. 127 трудівників селища нагороджені Ленінською ювілейною медаллю. Механізатор колгоспу ім. Куйбишева І. І. Каленик, ланкова В. П. Лисокінь, свинар Р. П. Арсієнко, чабан М. М. Пензель відзначені орденом «Знак Пошани».

У перший рік дев'ятої п'ятирічки колгосп ім. Куйбишева виконав план продажу державі зерна на 141 проц., яєць — на 357 проц. На заклик колективу колгоспу ім. К. Маркса (с. Седнівка) трудівники ланів Устинівки включились у змагання за завоювання районного призу «Вінок дружби», присвяченого 50-річчю утворення Союзу РСР.

Із зростанням колгоспного виробництва поліпшується добробут трудящих. Якщо в 1967 році на один людино-день в господарстві ім. Кірова припадало в середньому по 3,8 крб., то в 1965 році — 4,3 крб. Середньомісячна заробітна плата куйбишевців у 1970 році становила 93 крб., а в наступному — вже 102 карбованці.

За минуле десятиріччя відбулося об'єднання, реконструкція діючих і спорудження нових промислових підприємств. Широким попитом користується в районі продукція міжколгоспної будівельної організації, заснованої у 1958 році. Тут введено в дію деревообробну майстерню, цех залізобетонних виробів. Збудовано цегельний завод потужністю 4,6 млн. штук цегли на рік. Колектив «Міжколгоспбуду», що налічує 180 робітників та інженерно-технічних працівників, достроково завершив восьмирічний план будівельно-монтажних робіт. У дев'ятій п'ятирічці планується спорудити новий цегельний завод потужністю 8—10 млн. штук цегли.

Проведено реконструкцію маслозаводу — одного з основних підприємств селища (з 1967 року Устинівка стала селищем міського типу). Сюди також переведено маслосирзавод з сусіднього села Березуватки. На підприємстві працюють 65 чоловік. Виконавши восьмий п'ятирічний план на 105 проц., завод зайняв перше місце за якістю продукції в Кіровоградському управлінні молочної промисловості. Переможцем змагання став сироварний цех, очолюваний секретарем парторганізації М. В. Литовченком. Ударник комуністичної праці апаратниця Л. П. Тищенко, яка працює тут протягом 18 років, нагороджена орденом «Знак Пошани» та ювілейною медаллю на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Ордена «Знак Пошани» удостоєна також робітниця Т. Г. Костенко. Значне місце в економіці села та району займає райхарчокомбінат, який має борошномельний, олійний і круп'яний цехи. У першому році дев'ятої п'ятирічки здані в експлуатацію цехи безалкогольних напоїв і фруктових соків.

Велика заслуга у трудових успіхах устинівців належить комуністам. У складі 17 партійних організацій — близько 300 членів КПРС. Більшість з них працює на відповідальних виробничих ділянках. 12 комсомольських організацій об'єднують понад 350 юнаків і дівчат. У профспілковій організації — 639 чоловік.

Значну роботу щодо піднесення економіки і культури проводить селищна Рада депутатів трудящих. 50 депутатів Ради очолюють 6 комісій, 9 товариських судів, раду громадськості, комісію в справах неповнолітніх, народний контроль і штаб добровільної дружини. В 1970 році селищна Рада завоювала

Будинок районних установ і організацій. Устинівка, 1970 р.

перехідний Червоний прапор облвиконкому. Вона дбає про благоустрій селища. Так, тільки в 1971 році на впорядкування Устинівки витрачено 45 тис. крб., здано в експлуатацію два великі житлові будинки, споруджується нове приміщення селищної Ради, закінчено будівництво раймагу, управління сільського господарства, будинку насіннєвої лабораторії тощо.

Центральні вулиці селища заасфальтовані, обсаджені деревами. На місці колишніх пустирів виросли парки і сквери. До послуг устинівців — 16 магазинів, 7 буфетів, їдальня, побуткомбінат, перукарня, лазня, готель, поштове відділення, автостанція тощо. Селище повністю електрифіковане. Про достатки жителів свідчать їх трудові збереження. В Устинівському відділенні ощадної каси на початок 1972 року налічувалося 2 тис. вкладників. Сума їх вкладів перевищила 1,5 млн. крб. Майже в кожній родині є телевізори, радіоли.

Діє районна лікарня на 100 ліжок, тут працюють 28 лікарів, 76 працівників з середньою спеціальною освітою та 85 чоловік обслуговуючого персоналу. Протягом 1960—1971 рр. у лікарні побудовано корпуси пологового та дитячого відділень, терапії, гінекології, хірургії. Головний лікар районної лікарні хірург О. І. Авраменко за заслуги в роки Великої Вітчизняної війни та на трудовому фронті нагороджений двома орденами Вітчизняної війни 2-го ступеня і «Червоної Зірки» та 5 медалями.

У 5 школах 69 вчителів навчають 870 дітей. Учнівська виробнича бригада Устинівської середньої школи в 1970 році добилася значних результатів у вирощуванні зернових і посіла одне з перших місць в області. Молоді прищеплюються почуття братерської дружби і пролетарського інтернаціоналізму. Так, 1964 року на вечорі інтернаціональної дружби в Устинівській середній школі виступав представник героїчного В'єтнаму студент Київської сільськогосподарської академії. Комсомольці і піонери школи підтримують постійні дружні зв'язки з учнівськими колективами 14 братніх республік. До 50-річчя утворення СРСР вони зробили 14 ілюстрованих альбомів. Кожній республіці присвячено окремий альбом, де розповідається про досягнення у народному господарстві, культурі, освіті. За самовіддану працю у вихованні підростаючого покоління ряд вчителів удостоєні почесних звань та урядових нагород. Заслужену вчительку УРСР М. С. Ляшенко нагороджено орденами Леніна та «Знак Пошани». Орденом «Знак Пошани» відзначено Є. В. Босько. Серед колишніх вихованців Устинівської середньої школи кандидат історичних наук І. А. Мороз, доктор фізико-математичних наук Б. М. Будак та інші.

В селищі є будинок культури, 2 клуби. При будинку культури діють гуртки: хоровий, вокальний, драматичний, хореографічний, художнього слова. Культбригада будинку культури тільки в 1971 році зробила 134 виїзди в колгоспи та на підприємства. Працює театр народної творчості, регулярно демонструються кінофільми. Колектив художньої самодіяльності не раз відзначався на обласних і республіканських фестивалях. В останні роки устинівці гостинно приймали творчі колективи Кишинівського російського драматичного театру ім. А. П. Чехова, Московського державного цирку, естрадні ансамблі Грузії, Вірменії, Башкирії.

З 1967 року відкрито музичну школу. Книжковий фонд двох районних та двох селищних бібліотек становить 55,2 тис. книг. Ними користуються 2324 читачі. Багато жителів мають свої особисті бібліотеки. Працює група товариства «Знання», жіночий клуб «Червона хустина» та університет культури.

Новими досягненнями в розвитку господарства і культури зустріли устинівці славний ювілей — 50-річчя утворення Союзу РСР. Вони докладають усіх зусиль, щоб достроково виконати завдання дев'ятої п'ятирічки.

В. К. ЧЕРНЕЦЬКИЙ, Г. П. ЩОКА

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ, ЦЕНТРИ СІЛЬСЬКИХ РАД УСТИНІВСЬКОГО РАЙОНУ

БЕРЕ́ЗІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на річці Березівці, за 21 км на південь від районного центру і за 17 км від залізничної станції Новий Буг. Населення — 1322 чоловіка. Сільраді підпорядковані також населені пункти Дача, Сонцеве.

У Березівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Петровського, за яким закріплено 5408 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 4681 га орної землі. У господарстві успішно розвиваються хліборобство і м'ясо-молочне тваринництво. Серед зернових переважає вирощування озимої пшениці, кукурудзи, ячменю. Діє відділення районного об'єднання «Сільгосптехніки». 11 трудівників Березівки відзначені урядовими нагородами. Бригадир тракторної бригади І. Ф. Сидоренко удостоєний орденів Леніна і Жовтневої Революції.

Працюють середня школа, де 20 вчителів навчають 300 дітей, будинок культури на 500 місць, бібліотека з фондом 7115 книг, дільнична лікарня на 35 ліжок, аптека, дитячий садок, побутовий комбінат, 5 магазинів.

У селі трудяться 53 комуністи і 84 комсомольці.

Березівка виникла в середині XVIII століття.

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року.

Під час Великої Вітчизняної війни 257 жителів брали участь у боротьбі проти фашистів, 165 з них загинули, 192 відзначені бойовими нагородами. У селі споруджено пам'ятник землякам, які полягли на фронтах Вітчизняної війни.

ГА́ННО-ТРЕБИ́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на лівому березі річки Інгулу, за 16 км на південний захід від районного центру і за 35 км від залізничної станції Казанка. Населення — 698 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Завтурове, Інгульське, Костянтинівка, Любовичка, Медвежа Балка, Фурдієве, Шостакове.

У Ганно-Требинівці міститься центральна садиба колгоспу ім. Дзержинського, за яким закріплено 4291 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3767 га орної землі. Господарство спеціалізується на вирощуванні зернових і технічних культур. Розвинуте також м'ясо-молочне тваринництво. 9 передовиків сільськогосподарського виробництва відзначені урядовими нагородами.

У середній школі 25 вчителів навчають 320 дітей. Є будинок культури на 350 місць, фельдшерсько-акушерський пункт, бібліотека з фондом 6835 книг, дитячий садок, 5 магазинів. Працюють 29 комуністів, 2 комсомольські організації налічують 126 членів ВЛКСМ.

Село виникло в кінці XVIII століття.

У лютому 1918 року в Ганно-Требинівці встановлено Радянську владу. У березні 1925 року виник ТСОЗ, в якому було 35 бідняцьких господарств. В лютому наступного року в селі створено машинно-тракторне товариство.

В роки Великої Вітчизняної війни 194 жителі брали участь у боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, 116 з них загинули, 99 нагороджені орденами й медалями. Встановлено пам'ятник воїнам-землякам, які полягли у боях за визволення села від гітлерівців. Споруджено пам'ятник В. І. Леніну.

Поблизу Ганно-Требинівки і Завтурового виявлено групу курганів і поселення доби бронзи (II тисячоліття до н. е.), а також ранньослов'янське поселення черняхівської культури (II—VI ст. н. ери).

ДИМИ́ТРОВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 18 км на північ від районного центру і за 30 км від залізничної станції Долинська. Населення — 692 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Жовтневе, Мар'янівка, Новоігорівка, Тирлова Балка, Третій Інтернаціонал, Чабанка.

У Димитровому міститься центральна садиба радгоспу ім. Димитрова, за яким закріплено 10 788 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 9640 га орної землі. Господарство — м'ясо-молочного напряму з добре розвинутим хліборобством. 87 передовиків радгоспного виробництва нагороджені орденами й медалями. Робітники радгоспу змагаються з болгарським сільськогосподарським кооперативом ім. Димитрова Толбухінського округу.

Працюють середня школа, де 30 вчителів навчають 500 дітей, будинок культури, бібліотека з фондом 8168 книг, дільнична лікарня на 25 ліжок, аптека, 7 магазинів. У селі — 105 комуністів і 206 комсомольців.

Димитрове засноване у 1825 році переселенцями із с. Ревівки Олександрійського повіту.

Під час революції 1905—1907 рр. селяни підпалили поміщицькі хліб та майно. Селяни А. А. Сушко та Г. Крамаренко розповсюджували більшовицькі листівки. Крамаренко за революційну діяльність був засуджений на 20 років каторги.

Хор-ланка колгоспу ім. Дзержинського — учасник республіканського огляду художньої самодіяльності. Ганно-Требинівка, 1964 р.

Радянську владу встановлено у лютому 1918 року.

В роки Великої Вітчизняної війни 258 жителів села брали участь у боротьбі з фашистами, 65 нагороджені орденами й медалями. На честь 62 односельців, які не повернулися з фронту, встановлено обеліск.

ДОКУЧА́ЄВЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 17 км на південний схід від районного центру і за 13 км від залізничної станції Казанка. Населення — 1464 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Бердихіне, Варварівка, Заводське, Колос, Мальчевське, Медове, Тельманове.

У Докучаєвому міститься центральна садиба радгоспу «Сагайдак», сільськогосподарські угіддя якого складають 6449 га, з них 5649 га орної землі. Господарство спеціалізується на виробництві качиного м'яса. Тут збудовано велику птахофабрику. Розвинуте також хліборобство, де переважає вирощування зернових культур та садівництво. 14 жителів села відзначені урядовими нагородами. Пташниця Є. С. Лапинська удостоєна звання Героя Соціалістичної Праці і ордена Жовтневої Революції. Керуючий відділком птахофабрики П. Я. Ярмошенко нагороджений орденом Леніна.

Працюють середня школа, де 22 вчителі навчають 250 дітей, клуб, бібліотека з фондом 6398 книг, побутовий комбінат, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, 3 магазини.

У Докучаєвому трудяться 54 комуністи і 87 комсомольців.

Заснування села пов'язано з іменем визначного російського вченого-грунтознавця В. В. Докучаєва. Протягом 1877—1881 рр. В. В. Докучаєв, вивчаючи зони поширення чорнозему, кілька разів бував у цій місцевості. Тоді ж були викопані ставки Великий і Малий Сагайдаки. Біля Великого Сагайдака на площі 240 га почали діяти штучна система зрошення і дослідно-показове казенне господарство, яке займалося вирощуванням насіння овочевих і баштанних культур. В цей же час виникло поселення Плантація Сагайдак, де проживало 10 сімей селян.

У лютому 1918 року в Докучаєвому встановлено Радянську владу.

Під час Великої Вітчизняної війни 104 жителі села захищали Батьківщину від гітлерівської навали, 40 нагороджені орденами й медалями. На честь 99 загиблих односельців у Докучаєвому споруджено пам'ятник.

ІНГУЛЕ́ЦЬ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на південний захід від районного центру і за 32 км від залізничної станції Казанка. Населення — 552 чоловіка. Сільраді підпорядковані також села Козлівське і Олександрівка.

В Інгульці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Енгельса, за яким закріплено 3864 га сільськогосподарських угідь, в т. ч. 3258 га орної землі. У господарстві вирощуються зернові й технічні культури, розвивається м'ясо-молочне тваринництво. З допоміжних підприємств діють пилорама, млин. 8 трудівників села відзначені урядовими нагородами.

У восьмирічній школі навчаються 140 дітей, працюють 15 вчителів. Є клуб, бібліотека з фондом 8375 книг, фельдшерсько-акушерський пункт, 2 магазини.

В Інгульці — 29 комуністів і 50 комсомольців.

Вперше в письмових джерелах село згадується у 1834 році.

Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

У Великій Вітчизняній війні брали участь 132 жителі, 85 з них загинули, 34 нагороджені бойовими орденами й медалями.

В Інгульці народився доктор історичних наук, член-кореспондент АН МРСР І. Г. Будак.

КРИНИ́ЧНЕ — село, центр сільської Ради, розташоване за 10 км на схід від районного центру і за 25 км від залізничної станції Долинська. Населення — 971 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Любиме, Наримапівка, Новоустинівка, Сагайдак, Садки, Солдатське, Ставракове, Трудолюбівка, Шевченкове.

У Криничному міститься центральна садиба радгоспу «Устинівський», за яким закріплено 10 092 га сільськогосподарських угідь, з них 9241 га орної землі. Це господарство м'ясо-молочного напряму з добре розвинутим хліборобством. За доблесну працю 38 робітників відзначені урядовими нагородами, директор радгоспу Д. Д. Висоцький удостоєний ордена Леніна.

У середній школі 28 вчителів навчають 230 дітей. Є клуб на 400 місць, бібліотека з фондом 5,1 тис. книг, 3 магазини.

52 комуністи і 180 комсомольців об'єднані у 3 партійних і 3 комсомольських організаціях.

Засноване село у 1912 році.

У лютому 1918 року в Криничному встановлено Радянську владу.

Перше колективне господарство — ТСОЗ «Шлях до комунізму» виникло у 1929 році.

267 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 125 з них загинули, 126 нагороджені орденами й медалями. Уродженець с. Солдатського відважний льотчик-винищувач К. Г. Вишневецький удостоєний звання Героя Радянського Союзу. В боях з німецько-фашистськими загарбниками відзначився також уродженець села генерал-лейтенант Червоної Армії А. Г. Савенко. На честь земляків, які полягли в боротьбі з фашизмом, у селі споруджено обеліск Слави.

КРИНИЧУВА́ТКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 12 км на північ від районного центру і за 25 км від залізничної станції Долинська. Населення — 450 чоловік. Сільраді підпорядковані села Березуватка, Завадівка, Золотареве, Ісаївка, Ковалівка, Новокиївка.

У Криничуватці міститься центральна садиба колгоспу ім. Мічуріна, за яким закріплено 4013 га сільськогосподарських угідь, з них 3484 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі свиней, розвинуте також молочне тваринництво, хліборобство. З допоміжних підприємств діють олійня, пилорама, майстерня для ремонту сільськогосподарських машин. За успіхи в праці 12 чоловік відзначені урядовими нагородами, а

голова колгоспу М. І. Гайдадим і фельдшер-акушер А. В. Владикіна удостоєні ордена Леніна.

У восьмирічній школі навчаються 135 дітей, працюють 15 вчителів. Є будинок культури на 450 місць, бібліотека, фельдшерсько-акушерський пункт, 4 магазини.

Партійна організація об'єднує 35 комуністів, комсомольська — 46 членів ВЛКСМ.

Село засноване на початку XIX століття.

Радянську владу в Криничуватці встановлено в лютому 1918 року.

124 жителі села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 40 з них удостоєні урядових нагород. При визволенні села серед воїнів, які загинули, смертю хоробрих полягли Герої Радянського Союзу лейтенанти Ю. І. Стерін із Смоленської області та М. І. Осипов, уродженець Челябінська. На їх могилі встановлено пам'ятник. В селі споруджено також обеліск Слави 74 землякам, які віддали життя за Батьківщину.

СЕ́ДНІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване на берегах річки Інгулу, за 7 км на захід від районного центру і за 28 км від залізничної станції Казанка. Населення — 694 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Ганно-Леонтовичеве, Горошанка, Кам'янка, Когушівка, Мала Ганнівка, Новочигиринка, Переможне, Селіванове.

За колгоспом ім. К. Маркса, центральна садиба якого міститься у Седнівці, закріплено 5309 га сільськогосподарських угідь, з них 4478 га орної землі. Виробничий напрям господарства — м'ясо-молочне тваринництво. Вирощуються також зернові та технічні культури. На території села розташоване районне об'єднання «Сільгосптехніки». 33 трудівники удостоєні урядових нагород, а голова колгоспу С. Л. Пінзул відзначений орденом Жовтневої Революції. У радгоспі працює заслужений агроном УРСР М. Н. Дощенко.

У середній школі навчаються 215 дітей, працюють 17 вчителів. Є будинок культури на 500 місць, бібліотека з фондом 8,1 тис. книг, історико-краєзнавчий музей на громадських засадах, поліклініка, аптека, 7 магазинів.

У селі — 69 комуністів і 130 комсомольців.

Заснована Седнівка в середині XVIII століття.

Радянську владу встановлено в лютому 1918 року.

У 1923 році організований радгосп «Радробітник», який мав маслозавод, парову машину, водяний млин, 290 десятин земельних угідь, 4 трактори, 28 голів худоби.

217 жителів села брали участь у Великій Вітчизняній війні, 73 з них нагороджені орденами й медалями. В селі споруджено пам'ятник Слави 130 загиблим землякам.

Поблизу села знайдено посуд доби пізньої бронзи, розкопано скіфський курган IV ст. до н. ери.

СТЕПА́НІВКА — село, центр сільської Ради, розташоване за 13 км на північний захід від районного центру і за 30 км від залізничної станції Долинська. Населення — 507 чоловік. Сільраді підпорядковані села Веселий Кут, Ленінка, Орлова Балка, Сидорова Балка.

У Степанівці розміщена центральна садиба колгоспу ім. Суворова, за яким закріплено 4692 га сільськогосподарських угідь, з них 4035 га орної землі. Господарство спеціалізується на відгодівлі свиней. Розвивається хліборобство. З допоміжних підприємств діють млин, пилорама, майстерня для ремонту сільськогосподарської техніки. 5 трудівників нагороджені орденами і медалями, серед них чабан М. З. Пилипенко — орденом Леніна.

У восьмирічній школі навчаються 130 дітей, працюють 13 вчителів. Є будинок культури на 400 місць і бібліотека відмінної роботи з фондом 5,5 тис. книг, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок, пошта, два магазини.

У Степанівці 34 комуністи і 43 комсомольці.

Виникло село наприкінці XVIII століття.

У лютому 1918 року в Степанівці встановлено Радянську владу. У 1923 році організовано ТСОЗ, а в 1929 році — артіль «Перебудова села». Під час тимчасової окупації в селі діяла підпільна група під керівництвом В. П. Репешка.

На фронтах Великої Вітчизняної війни боролися 170 жителів, 99 з них загинули, 24 відзначені нагородами. Односельці спорудили пам'ятник загиблим воїнам. В боях з фашистами прославився уродженець с. Ленінки двічі Герой Радянського Союзу О. Ю. Мазуренко, нині генерал-майор авіації.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

В

Д

Е

Є

Ж

З

І

Й

К

Л

М

Н

О

П

Р

С

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Б

В

Г

Д

Е

Є

Ж

З

Л

М

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

У виявленні й доборі документів, матеріалів та ілюстрацій, використаних у цій книзі, подавали допомогу: Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади та органів державного управління СРСР, Архів Інституту історії партії ЦК КП України, Центральний державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, Центральний державний історичний архів СРСР, Центральний державний історичний архів УРСР у Києві, Центральний державний військово-історичний архів СРСР, Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР, Державна ордена Леніна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна, Центральна наукова бібліотека АН УРСР, Державна історична бібліотека УРСР, Одеська державна наукова бібліотека ім. О. М. Горького, наукова бібліотека Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова, Книжкова палата УРСР, партійні архіви Кіровоградського, Київського, Одеського, Миколаївського, Дніпропетровського обкомів КП України, Кіровоградський, Київський, Миколаївський, Хмельницький, Дніпропетровський, Полтавський, Вінницький, Черкаський обласні державні архіви, районні державні архіви, поточні архіви промислових підприємств, колгоспів, радгоспів, установ і організацій Кіровоградської області, Кіровоградська державна обласна бібліотека ім. Н. К. Крупської, Кіровоградський обласний краєзнавчий музей.

Цінні зауваження і пропозиції в процесі підготовки тому одержали автори книги від кафедр історії КПРС і філософії, політекономії і наукового комунізму Кіровоградського педагогічного інституту, кафедр історії КПРС та філософії і наукового комунізму Кіровоградського інституту сільськогосподарського машинобудування.

Значну допомогу обласній редколегії та авторам у виявленні й науковому опрацюванні документів і матеріалів до нарисів тому подали викладачі кафедр історії СРСР і історії УРСР Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова: А. Д. Бачинський, П. І. Воробей, С. М. Ковбасюк, П. Й. Коришковський, С. К. Мельник, В М. Немченко, З. В. Першина.

У доборі й опрацюванні матеріалів брали участь працівники обласних організацій та установ: І. Т. Артеменко, Н. Я. Артюшенко, Н. І. Березовська, Л. А. Білаш, А. Т. Бойко, М. А. Бондар, П. О. Боковиков, Н. М. Бурлака, І. М. Венжик, Д. М. Волчанський, О. С. Войтовицький, В. П. Гвоздецький, І. М. Гичко, М. П. Голубовський, О. Т. Гора, Є. І. Горбунова, В. Н. Дацький, К. Г. Жук, М. А. Каліч, М. С. Карамишева, Д. М. Клюєнко, В. С. Крамаренко, А. Ф. Крятенко, В. І. Левицький, Г. Я. Макогон, А. І. Манастирська, А. П. Мостовий Ю. Д. Моторний, Т. В. Михайлова, І. Я. Ненько, О. Н. Оленюк, І. О. Пархоменко, А. І. Прокопович, О. І. Санін, А. Д. Сухачов, І. Т. Топчій, Р. Г. Турбай, В. В. Чабаненко, М. Г. Чабаненко, С. М. Черников, Т. О. Шияновська, В. Л. Штефан, Л. Г. Шуменко, С. М. Янчуков, В. П. Ярош.

На місцях у підготовці матеріалів для нарисів і довідок допомагали:

Бобринецький район: В. П. Гавриленко, С. Є. Голод, В. І. Костюк, О. В. Котлов, М. М. Романов, В. О. Скороход, М. Г. Смоквина, І. І. Чепурний.

Вільшанський район: М. І. Діцул, Г. М. Дужанівський, Б. Є. Затійчук, П. О. Косман, Г. К. Кравченко, М. М. Мельникова.

Гайворонський район: І. О. Босий, П. К. Гупало, Н. В. Долинська, С. К. Дубовий, С. Е. Ейдлін, С. Л. Закусилова, В. Я. Костюк, Л. М. Ратушняк, Ф. М. Слободяник, Г. М. Сопілко, В. С. Чабан, Д. І. Шкляр, Л. М. Шпоха, В. М. Яхниця, М. Д. Ящуринська.

Голованівський район: В. Д. Бабій, А. В. Бак, В. В. Буга, П. В. Максименко, Т. С. Олійник, Г. А. Онищук, М. І. Пустовіт, І. Т. Саваренюк.

Добровеличківський район: І. А. Гуща, А. М. Іщенко, О. П. Калашник, М. А. Ковальчук, М. І. Константиновський, С. С. Костенко, І. В. Лебедик, В. Д. Маркелова, М. А. Мельник, І. А. Некрасов, В. Ф. Орлов, В. Г. Осетров, М. К. Пашолок, В. Т. Пузир, І. Я. Тарануха, М. А. Усов, Я. П. Шевченко, А. А. Якубенко.

Долинський район: К. Г. Бойко, В. В. Бурлаченко, В. М. Матушевська, Т. П. Мінченко, М. А. Никоненко, І. А. Супрун, К. В. Шевченко, М. Ф. Шеремет.

Знам'янський район: М. П. Бульдович, І. Ф. Вихрест, О. М. Гривнак, Г. М. Грінченко, В. І. Довженко, Р. Д. Канарьова, Т. І. Кондратенко, Г. П. Лагно, М. Г. Пащенко, І. І. Пономаренко, Г. Ф. Пугач, Л. М. Тарасенко, І. І. Чалий.

Кіровоградський район: А. Г. Гаврильченко, М. Я. Голуб, В. Ф. Будулатій, П. К. Куліш, А. В. Маленко, Ф. А. Медведєв, Г. П. Медведєва, Л. М. Слободяник, Н. А. Сочинська, П. П. Шаповалов, В. П. Шурапов.

Компаніївський район: В. М. Вієвський, С. І. Калашников, Н. П. Лемак, В. Г. Поліщук, Г. Л. Продан, А. І. Сало, Г. І. Скрипка, Л. А. Тимченко.

Маловисківський район: М. М. Бубон, І. Ф. Вдовиченко, І. Х. Гнилуша, В. З. Горбатюк, Д. Д. Дудниченко, Л. П. Касьян, І. Ф. Ковтун, Г. Л. Кужимова, Л. П. Кузнецов, П. П. Романченко, В. І. Силенко, П. С. Чущенко, О. Я. Чумак.

Новгородківський район: Г. Я. Бокатнюк, О. Ф. Гопак, П. П. Дорошенко, В. І. Лашкул, О. М. Руденко, А. П. Польовий, М. А. Терлецька.

Новоархангельський район: М. М. Арделян, Т. А. Бак, О. І. Бондаренко, П. Б. Будулатій, С. Ю. Пухнатюк, О. І. Сороковий.

Новомиргородський район: М. І. Грабовий, Л. А. Клисун, І. І. Ковальов, О. Г. Ладяєва, М. В. Мурашко, М. О. Стоян, В. А. Титов, М. І. Ходак, В. М. Чернявська, М. О. Четверик, В. Я. Чугут.

Новоукраїнський район: П. П. Воронін, А. М. Гомзяк, А. П. Гордієнко, Б. Д. Капацин, Ф. Д. Ковальчук, В. С. Литвиненко, О. І. Омельяненко, М. С. Сіроштан, М. М. Тарнавський, Г. І. Туменок, В. Я. Чернега, М. В. Яценко.

Олександрівський район: В. П. Арутін, Л. С. Дерев'янко, А. І. Дзюба, Г. А. Карнаух, М. С. Кисіль, К. К. Колесник, О. Т. Марченко, І. І. Муха, І. О. Орлик, М. В. Савченко, О. Н. Салабай, І. К. Сухина, П. В. Щербина.

Олександрійський район: С. А. Балаянц, Т. М. Біленко, Г. Г. Бондаренко, В. О. Грачов, В. Ф. Зайцев, Б. П. Захарченко, А. М. Кусков, Г. П. Мишевська, М. Н. Огуренко, А. П. Оношенко, Л. Я. Савін, Г. С. Ткаченко, Л. П. Ткаченко, М. Г. Цибульський, П. Г. Шаповал.

Світловодський район: В. П. Артеменко, С. М. Гребенюк, І. П. Євтушенко, М. М. Караката, І. П. Коваль, О. С. Шарий, В. Ф. Шелестенко.

Онуфріївський район: В. Г. Галаган, О. І. Дреков, В. Й. Забігай, М. З. Зінченко, М. І. Кодак, А. П. Нестеренко, І. П. Письменний, І. С. Синипостіл, І. Г. Удод, К. Д. Черньонков.

Петрівський район: В. О. Бабенко, І. Д. Білаш, М. О. Біліменко, Ф. Ф. Більшенко, П. С. Бондаренко, В. Л. Захарченко, Г. В. Малиця, О. П. Моцар, В. С. Образок, В. П. Оводенко, В. А. Свердленко.

Ульяновський район: Є. Т. Бойко, Б. О. Волошин, А. Д. Головерда, В. Г. Демчинський, Г. Ю. Добрянська, Л. Г. Івашкевич, Є. Г. Ковальчук, В. М. Куценко, Т. А. Мельничук, В. А. Постолатій, Є. Г. Седляр, Л. І. Уліч.

Устинівський район: А. Г. Гузема, А. Ф. Демидов, І. О. Оковитий, С. В. Фицайло, В. В. Чередниченко, Ф. Я. Яременко.

Матеріали з археології до нарисів і довідок підготувала старший науковий співробітник Кіровоградського краєзнавчого музею Н. М. Бокій.

Науково-методичне керівництво підготовкою тому здійснювали наукові співробітники відділу історії міст і сіл Інституту історії АН УРСР: А. А. Кондрацький, Ю. О. Курносов, Д. І. Мишко, О. П. Лола, Л. В. Олійник; старші наукові співробітники Інституту археології АН УРСР Є. В. Махно, Інституту мистецтвознавства, фольклору й етнографії ім. М. Т. Рильського АН УРСР — П. Д. Павлій, Інституту літератури АН УРСР — О. І. Кудін.

Добір і підготовку ілюстрацій до тому здійснено: В. А. Бондаренком, А. Б. Будулатєвим, Б. В. Вітохіним, О. Ю. Гончаренком, А. Т. Дібровним, К. П. Душейком, В. С. Земнорієм, В. К. Ковпаком, С. Г. Кукурудзою, Л. П. Мельниченком, Л. Д. Миргородським, О. Ф. Нагорним, Ф. І. Плахтієм, Р. І. Рубіним, В. М. Руденком, Г. В. Танським, Г. М. Удовиченком, Г. М. Чобітком, С. М. Янчуковим, П. І. Яришем.

ЗМІСТ

ИСТОРИЯ ГОРОДОВ И СЕЛ УССР

Кировоградская область

(На украинском языке)

Зав. редакцією «Історії міст і сіл УРСР» *В. М. Кулаковський*

Редактори: *Л. М. Задунайська, Л. М. Кузьменко, Н. Д. Михальська, С. П. Стрілкова, В. В. Чигирик* (керівник редакційної групи)

Молодший редактор *Л. М. Волошина*
Літературний редактор *В. Ф. Кошик*
Оправа та титул художника *В. І. Юрчишина*
Художній редактор *Ю. С. Яхніс*
Технічний редактор *Є. М. Соколов*
Редагування карт: *І. Е. Гудим-Левкович, Н. М. Добжанська, Є. В. Мержвінський*
Коректори: *В. О. Вечеря, Т. Я. Михайловська, Г. А. Смогітель*

В тексті вміщено 329 ілюстрацій, 28 карт, 12 кольорових вклейок. Том здано до набору 27. VIII.1972 р., підписано до друку 14. XI.1972 р. БФ 03187. Тираж 15 000. Формат $84\times108^{1}/_{16}$. Фіз. друк. арк. 51,0 + 1,5 арк. вклейок. Умовн. друк. арк. 88,19, обл.-вид. арк. 90,09. Замовлення № 2-280. Ціна в оправі 4 крб. 60 коп.

Набрано і надруковано Харківською книжковою фабрикою ім. М. В. Фрунзе Державного комітету Ради Міністрів УРСР у справах видавництв, поліграфії і книжкової торгівлі, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.